Coperta de ***Florin Ioneseu***

Saint-Simon

Memorii

Antologie, traducere, note şi prefaţă de

MARIA CARPOV

Bucure
şti,
1990

EDITURA UNIVERS

ISBN 973-34-0001-2

„Saint-Simon nu dispreţuieşte nimic şi pe nimeni; pasiunea sa de scriitor, asemănătoare unui viciu, se aruncă expresiv asupra oricărui subiect."

ERICH AUERBACII

„Celui mai clandestin dintre autorii noştri, nimeni nu îndrăzneşte astăzi să-i dispute rangul în Pantheonul literar."

YVES COIRAULT

„Saint-Simon nu se inspiră din nimeni, nu seamănă cu nimeni şi nu are discipoli... Străbate singur literatura franceză, din care nici măcar nu ar fi dorit să facă parte. Scrie cum are chef, cum îi place, ca şi cum ar fi ştiut că nesocotirea tuturor regulilor este condiţia operei de artă : trebuie să născoceşti, iar el tocmai aceasta făcea. Oricît l-ai citi şi l-ai reciti, timp de douăzeci, treizeci de ani, tot uluit rămîi: iată de ce mi se pare admirabil."

JOSE CABANIS

„[Memoriile *lui Saint-Simon] una din cele mai uluitoare şi mai enorme capodopere care există."*

Dictionnaire universel des lettres

La 29 martie 1699, Saint-Simon îi scria, de la Versailles, D-lui de Raneé, abate la mînăstirea Trappe, „pentru a-1 consulta asupra *Memoriilor* sale" [1]. Scrisoarea aceasta a fost publicată în fruntea primei ediţii a *Memoriilor* lui Saint-Simon, cea din 1829—1830 [2], fapt justificat prin caracterul ei de adevărat program, destinat — şi puţind — să orienteze lectura. „De Cităva vreme — ii mărturisea Saint-Simon D-lui de Rance — lucrez la un soi de *Memorii* ale vieţii mele, unde este vorba despre tot ce mă priveşte pe mine îndeosebi şi, într-o oarecare măsură, în linii generale şi fără să merg prea adine, un fel de relatare a evenimentelor din aceste timpuri, mai ales a întîmplărilor de ia Curte." La

[1] I, pp. 1 059—1 061. Paginile citatelor din Saint-Simon, incluse în acest studiu introductiv, trimit la ediţia Gonzague Truc, după care am tradus selecţia de faţă. (v. *Notă asupra ediţiei.)*

[2] „Ediţia din 1829—1830, adevărata ediţie princeps..." Yves Coirault, *L'Optique de Saint-Simon,* Paris, Armând Colin, 1965, p. 7.

data scrisorii către abatele mînăstirii Trappe, manuscrisul avea, se pare, proporții considerabile, deoarece Saint-Si- mon începuse să noteze în vederea acestor *Memorii* încă dm 1G94, iar faptele la care se referă sînt anterioare, primele evenimente situîndu-se în 1691 : va continua pînă în 1723, anul cînd circumstanțele îl vor sili să se retragă de la Curte[3]. Redactarea definitivă şi toate precizările de detaliu au fost făcute între 1739— 1752 [4]. Autorul nu urmărea să-şi publice *Memoriile* în timpul vieții ; ele nu constituiau atunci decît o justificare — dar nu singura[5] — a existenței la o curte regală, şi nu aveau 'să fie cunoscute decît de cîteva persoane foarte apropiate. Saint-Simon vedea apariția lor mult mai tîrziu ; adevărul cuprins în ele, şi care nu cruța pe nimeni, îndemna la prudență, dacă nu la delicatețe. în afară de aceasta, „lucrarea trebuia să se coacă“, iar moştenitorii nu ar fi procedat înțelept tipărind-o înainte de a „lăsa să se scurgă ceva mai mult de o generație sau două (...) pentru a o pune la adăpost de răzbunare“ [6].

*

* *

„Saint-Simon dă istoriei cea dintîi virtute a oricărei discipline a spiritului, viața. (...) El nu este un istoric, ci un pictor al istoriei : nu înseamnă oare aceasta mai mult decît un istoric ?“

GONZAGUE TRUC

„Cuvintul înainte“, scris de Saint-Simon în iulie 1743, data la care, după moartea soției sale, reia redactarea definitivă a *Me-*

[3] „Anul acesta [1723], al cărui sfîrşit este şi cel pe care l-am prevăzut pentru *Memoriile* mele...“ (VII, p. 284).

[4] Gonzague Truc, op. *cit.*, I, p. XXXV.

[8] Cf. *infra,* pp. 410, 430, 784—785.

[6] Gonzague Truc, *op. cit.*, I, XXXV, p. 13. Pentru soarta manuscrisului *Memoriilor,* a se vedea *Tabelul biobibliografic,* în această selecție.

moriilor, are valoarea unui text teoretic. Incercînd să răspundă la întrebarea despre oportunitatea preocupărilor pentru istorie, în general, şi pentru cea contemporană, în special, autorul îşi legitimează ceea ce ar vrea să fie propriile sale scrieri. Deşi debutează invocînd principiul autorităţii, căutînd cu tenacitate precedentele şi predecesorii cu greutate morală, Saint-Simon oferă o argumentaţie care face din studiul istoriei, în primul rînd, o hrană a spiritului. Mai mult decît oricare „disciplină" sau „ştiinţă", istoriografia cere instrucţie şi chiar sprijinul unui îndrumător. Spre deosebire de alte ştiinţe, istoria implică o logică a evenimentelor, care nu trebuie confundată cu determinismul simplist [7]. *Istoria* cuprinde toate evenimentele din totdeauna şi de pretutindeni, însă autorul se va feri de expunerea „despuiată şi seacă" a acestor evenimente, care nu ar fi decît „o povară inutilă şi copleşitoare". Istoricul trebuie să caute motivaţiile interne ale acţiunii personajelor sale, să „facă lumină" în fapte, care, astfel, „vor fi mai lesne de înţeles". Idealul antic, revitalizat în veacul al XVIII-lea francez sub formula „instruire et plaire", pare să nu-i fie străin lui Saint-Simon care, cel puţin, îl intuieşte. Cea dlntîi obligaţie a istoriografului este „însuşirea temeinică a istoriei" prin „lecturi aprofundate" ; el trebuie să compare între ei autorii citiţi, să poată face „o critică înţeleaptă şi savantă", să-şi dovedească „inteligenţa şi discernămîntul" [8].

In clasificarea lui Saint-Simon, *Istoria* este de două feluri, *generală* şi *particulară :* „Numesc istorie generală istoria care este într-adevăr aşa ceva prin cuprinderea mai multor naţiuni sau a mai multor secole (...), sau a unei singure naţiuni, dar a mai multor domnii, sau a unui eveniment (...) îndepărtat şi foarte întins. Prin istoria particulară înţeleg istoria vremii şi a ţării în care trăim". [9] Istoria propusă de Saint-Simon în *Memorii* se află sub semnul lui *aici şi acum*[10] ; în acest caz, ea „trebuie să fie mult mai bogată în amănunte şi în circumstanţe, şi să aibă drept scop aducerea cititorului în mijlocul actorilor (...) în aşa fel încît [cititorul] să creadă că ştie toate ascunzişurile celor ce-i sînt în-

---

[7] „Deşi toate evenimentele generale şi particulare din care este alcătuită (istoria] îşi sînt cauză unul celuilalt, şi totul este legat printr-o înlănţuire atît de specială, încît ruperea unei verigi ar duce la absenţa sau, cel puţin, la schimbarea evenimentului următor (...), nici un eveniment istoric, general sau particular, nu prevesteşte ce va ieşi neapărat de aici, şi, foarte adesea, în modul cel mai firesc, va duce la presupuneri contrare. (...) nu există nici principii, nici cheie, nici elemente, nici vreo regulă sau vreo indicaţie iniţială care, o dată însuşite (...), să poată duce, de la sine, la diferite evenimente ale istoriei..." (I, p. 3).

[8] I, P- 4.

[9] 1, pp. 4—5.

fățişate şi că vede toate cele ce-i sînt povestite..." [10] [11] Saint-Simon urmează întocmai exigențele acestor principii : *Memoriile* sale sînt ca un univers suprapopulat, un număr nesfîrşit de personaje ni se prezintă în multiple ipostaze, fiecare din acestea compor- tînd elemente din cele mai eteroclite, într-o serie alimentată continuu de amintirea şi imaginația ? — autorului.

Cunoaşterea acestui tip de istorie are darul de a-i „forma" pe cei care, prin poziția lor soeială, sînt siliți să trăiască „în mijlocul lumii", cu atît mai mult pe cei chemați să se ocupe cîndva de treburile țării[12] [13] [14]. Dorința de a fi folositor acestora s-ar afla, printre altele, la originea propriilor sale *Memorii, ne* asigură Saint-Simon [,3], gustul pentru acestea trezindu-i-se în urma citirii „istoriei şi mai ales a memoriilor unor particulari despre istoria noastră din ultima vreme" [*u*].

In afară de considerațiile cuprinse în „Cuvîntul înainte" la *Memorii,* sau în unele notații rapide răspîndite în masa textului, Saint-Simon îşi dezvoltă concepția despre istorie atunci cînd comentează apariția unei cărți, al cărei succes răsunător a fost urmat de un eşec la fel de răsunător : *Histoire de France,* de Părintele Daniel. Lăsînd la o parte scopul esențial al autorului — acreditarea ideii că principalele dinastii ale Franței aduseseră întotdeauna bastarzi pe tron — această Istorie era plină de „povestirea" campaniilor militare : „Insă despre înțelegeri, cabale şi intrigi de curte, portrete de personaje, cariere, căderi, despre cauzele evenimentelor, nici un cuvînt (...). Despre lucruri, legi, ceremonii publice, despre serbările din diverse timpuri, aceeaşi tăcere, sau, cel mult, acelaşi laconism" [15]. Saint-Simon nu reduce aşadar obiectul istoriei la succesiunea regilor şi a evenimentelor militare în care sînt ei — numai ei — implicați : el aşteaptă de la istorie informații mult mai complete şi mai complexe des-
pre societate în general. în diferitele etape ale existenței ei, socotind că numai astfel istoriografia poate deveni un mijloc de instruire şi educație a posterității.

Memoriile sînt, cum am subliniat mai înainte, asimilate *istoriei* [16], mai precis, *istoriei particulare,*[17] [18] [19]. Ca autor de „istorie particulară",

---

[10]„Las de o parte istoriile generale, pentru a mă mărgini la cele particulare din țara şi din vremea în care trăim..." (I, p. 13).

[11] *Ibid.*

[12] I, p. 14.

[13]„Oricît de neînsemnat şi chiar inutil ar părea un amănunt (...), el poate cuprinde învățături pentru regii care vor dori să fie respectați şi să se respecte ei înşişi..." (IV, p. 1 079).

[14] I, p. 17.

[15] IV, p. 195.

[10] „natura acestor *Memorii,* pur istorică..." (V, p. 39).

[17] „istoria timpului meu, singura despre care mi-am propus să

Saint-Simon se simte dator să explice fapte mărunte, secundare, uneori simple curiozități, despre care Memoriile, din orice epocă, nu pomenesc nimic. Infățişîndu-i pe prinți şi pe miniştri în viața de zi cu zi, pot fi cunoscute moravurile vremii şi firea oamenilor. Aceste „mărunțişuri", fără însemnătate aparentă, „ajută, mai mult decît orice, să înțelegi (...) caracterul a ceea ce a fost, care, astfel, apare firesc din fapte" [ls].

* *

Memoriile ni-1 arată pe Saint-Simon permanent preocupat să-şi asigure cititorii de valoarea informațiilor sale : obligația memorialistului de „a afla chiar de la sursă" [13] este reamintită la tot pasul. Autorul de Memorii nu se poate mulțumi cu evidența faptelor, el trebuie să caute să afle care sînt mecanismele lor ascunse, iar importanța unui eveniment să fie judecată şi după urmările lui.

In măsura în care acest lucru a fost posibil, Saint-Simon a notat într-adevăr rodul observațiilor sale directe[20]. Putem cita, cu uşurință, scene de neuitat, pentru a ilustra observația — cu adevărat — directă ca sursă a *Memoriilor.* De pildă, scena care se petrece la Meudon, cînd marele Delfin, *Monseigneur,* fiul legitim al lui Ludovic al XlV-lea, este pe patul de moarte, moarte benefică pentru Stat, după cum susține şi demonstrează Saint-Simon ; acesta încearcă să afle starea de spirit a fiecărui curtean prezent acolo, „pulsul" general, îşi „desfată curiozitatea" „străpungînd pe furiş cu privirea fiecare chip, fiecare purtare, fiecare mişcare" ; este un prilej de a-şi verifica părerile formate anterior, corectitudinea presupunerilor ; „prima
pornire" a oamenilor e§te cea mai concludentă, căci, spontană fiind, este o „indicație sigură despre legăturile şi sentimentele cel mai puțin vizibile, în vremuri liniştite"[21]. Pentru a spori eficiența observației directe, Saint-Simon are o adevărată tehnică a terenului : „M-am oprit (...) să privesc spectacolul din diferitele încăperi ale acestui mare apartament" [22] ; „i-am privit [pe prinți] de la distanță, ca să nu-mi arăt curiozitatea" [23] [24] [25]: scenă antologică, vrednică să fie pusă alături de

---

scriu" (V, p. 283).

IV, p. 1 052.

[13] I, p. 13.

[20] „l-am văzut pe D-l duce de Chartres..." (I, p. 32) ; „Seara s-a sfîrşit cu cina Regelui, din care n-am vrut să pierd nimic..." (I p. 35) ; „Eu cercetam, cu ochii şi cu urechile..." (II, p. 1 008). Cf. şi III, p. 98 ; III, p. 169 ; III, p. 630 ; etc., etc.

[21] III, p. 815.

[22] III, p. 824.

[23] *IbicL.*

[M] VI.

[25] I, p. 60.

cea a şedinţei Tribunalului, prezidată de rege („le lit de justice"), din 26 august 1718, cînd bastarzii aveau să piardă, cel puţin pe durata Regenţei, privilegiile smulse de la Ludovic al XlV-lea [K].

Cînd nu este el însuşi martor ocular, sursele lui sînt de primă mînă şi de indiscutabilă seriozitate : „cele aflate de la tata" ®, „la curţile regilor, totul se află (...) şi, dacă m-am întins (...) cam mult cu aceste întîmplări[26], am făcut-o fiindcă le ştiu din sursă directă"[27]. Soţia sa, doamnă de onoare a ducesei de Berry, D-na de Balzac, la Paris, D-na mareşală de Rochefort, la Versailles, alte doamne de la palat, erau prietenele lui, „vedeau totul" şi „nu-i ascundeau nimic". Ducesa de Lorge, cumnata lui, căsătorită cu Lauzun, în fiecare seară, îi povestea „tot ce văzuse şi aflase peste zi". Era, aşadar, informat „exact şi din plin, zi de zi"[28]. Informaţiile sînt nu numai de primă mînă, dar şi foarte prompte, lucru important pentru integritatea celor relatate. Istoricul are astfel şi avantajul cronicarului[29].

După cum singur mărturiseşte [30], Saint-Simon avea echipe de agenţi, tot timpul în stare de mobilizare, adevărate antene care-1 ajutau să adune zvonuri, veşti, impresii, curente de opinii, şi să afle direcţia lor, adică tot ce îl putea face să fie, oricînd, pretutindeni. „Ne-a povestit totul întocmai cum am scris eu"[31], „cu-
vînt cu cuvînt"[32] [33] [34], „a fost cuvîntul folosit de el"[33] sînt fraze întîlnite frecvent, al căror rol este acela de a ne asigura de valoarea surselor. Acestea sînt, in general, directe, imediate, obiective. Faptul că uneori pune la îndoială tocmai aceastǎ preocupantă valoare a informaţiilor primite sporeşte credibilitatea — deci tocmai valoarea testimonială — celor pe care le dă drept neîndoielnice : „Louville mi-a povestit o întîmplare (...) de al cărei adevăr nu garantez, însă el m-a asigurat că este adevărată, şi, deşi uneori se înflăcăra prea uşor, nu spunea minciuni" [3i]. îşi exprimă rezervele în legătură, de pildă, cu autenticitatea informaţiilor despre afacerea Ceîlamare, deşi nararea faptelor, dintre cele mai captivante, în nota romanelor de aventuri, este făcută cu convingerea participantului

---

[28] Evenimentele care au urmat morţii Marelui Delfin.

[27] I, 919.

[28] II, p. 389 ; Cf. şi III, p. 23 ; III, p. 102 ; III, p. 105 ; III, p. 1169 : III, p. 1 226 ; IV, p. 161 ; IV, p. 1 018 ete., eţc.

[29] „In aceeaşi zi, D-na de Nogaret ne-a povestit..." (II, p. 392) ; „Chiar de atunci, am aflat aceste fapte de la oameni pe care Maulevrier a avut indiscreta vanitate să-i facă martori" (II, p. 590 ; Cf. şi II, p. 824 ; II, 1 216 ; III, p. 229 ; VI, p. 333 ; VI, p. 473.

[30] II, p. 592.

[31] II, p. 824.

[32] II, p. 590.

[33] II, p. 920.

[3/1] II, p. 1 185.

la evenimente.[35] Cînd, pentru politica externă, Saint-Simon nu va mai putea beneficia de documentele ministrului Torcy[36], iar pentru treburile din interior, şi mai ales de la Curte, nu se va mai putea informa direct [37] [38], memorialistul îşi va lua toate precauţiile, reticenţa lui va fi formulată deschis.

Menţionindu-şi cu grijă şi stăruinţă sursele, Saint-Simon ni se înfăţişează ca un adevărat profesionist, deoarece adunarea datelor cu scopul de a scrie Memorii îl obligă la un efort neobosit, la tot soiul de strategii mondene, la o întreagă diplomaţie pentru a-şi menţine activi şi încrezători multiplii lui agenţi[3S].

Fină la moartea Regelui (1715), Saint-Simon *vede, află,* însă, în timpul Regenţei, participă efectiv la evenimente, uneori chiar le determină, „eu“ devine subiectul real al faptelor narate, este un „eu“ auctorial, biografia intră în istorie, biografie şi istorie se contopesc.

în afară de sursele *vii,* Saint-Simon foloseşte şi surse scrise, cu valoare documentară certă. In ordinea mărturisirii lor de că-
tre memorialistul nostru, care nu este şi cea a importanţei, ar fi vorba mai întîi de documentele provenite de la Torcy, secretar de Stat pentru afacerile externe şi director al poştelor[39]; în această din urmă calitate, Torcy „îşi făcuse extrase de pe toate scrisorile“, pînă la sfîrşitul lui august 1718. Saint-Simon a consultat aceste extrase, împrumutate de însuşi Torcy : „memoria mea nu m-ar fi putut ajuta să reţin şirul şi datele, printre atitea fapte ce se încrucişează, cu exactitatea şi precizia necesară, dacă nu aş fi fost ajutat...“ [40].

Semnalarea scrupuloasă a surselor este, pentru Saint-Simon, un act de probitate asupra căruia insistă, un act de auto-acredi- tare, dictat de dorinţa de a conferi *Memoriilor* valoare de document[41] [42]. Nu se

---

[33] VI, p.*233 ; VI, p. 3134.

[3li] Cf. *infra,* p. 948.

[37] Prin 1719, Saint-Simon se îndepărtează de ducele de Orléans, acesta fiind tot mai mult sub influenţa cardinalului Dubois.

[38] „Aveam tot timpul grijă să păstrez cu străşnicie secretul, de la unii la, alţii, despre tot ce putea să-i intereseze, să îmi dau bine seama care erau lucrurile ce puteau avea urmări, şi, din această pricină, să le ţin ascunse, deşi păreau fără nici o însemnătate, iar cele care într-adévâr o aveau trebuiau povestite pentru a plăti şi menţine încrederea oamenilor : în felul acesta, aveam deplina siguranţă a legăturilor mele ku toată lumea şi plăcerea acestor legături, pentru care, adesea, dădeam tot atît şi chiar mai mult decît primeam“ (III, p. 229).

[39] V, p. 1 285.

[40] *Ibid.*

[41] „nu am vrut ca cititorul, de cumva, vreodată, *Memoriile* acestea vor avea vreunul, să nu ştie ce nu este scris de mine, căci îi dispreţuiesc pe cei ce plagiază, dorind, totodată, sâ-i dau încrederea cea mai deplină în cele ce redau eu despre afacerile străine, arătîndu-i de unde le-am luat, ca să mă ţin cu sfinţenie de regula pe care mi-am impus-o, aceea de a nu expune nimic, în aceste
Memorii, ce să nu fi trecut prin miinile mele sâU să nu fi fost văzut de

arată însă la fel de scrupulos cînd este vorba să-şi mărturisească datoriile faţă de o altă sursă scrisă : Jurnalul lui Dangeau,<2. îi reproşează relatarea uscată a faptelor, pe care o pune pe seama unei prudenţe de curtean slugarnic ; recunoaşte că, în Jurnalul acestui „ciudat" scriitor, „înţesat de mii de fapte“, se găsesc informaţii care nu pot fi aflate din nici o altă sursă ; socoteşte însă că ele vor putea fi puse în valoare, mai tîrziu, de un scriitor „ce va voi să scrie ceva mai temeinic, deoarece faptele şi cronologia sînt exacte“ [43]; „istoria nu şi-ar putea dori nimic mai mult decît să aibă asemenea Memorii pentru toate domniile (...), căci ar lumina de minune cele ce s-au scris, cu prea mare uşurinţă, despre aceste domnii“[44]. Menţionînd că, la data cînd îşi redactează *Memoriile,* deci după 1743, jurnalul lui Dangeau nu fusese încă tipărit, dar că se afla în posesia ducelui de Luynes, care-1 moştenise de la bunicul său[45 46], şi „care a dat voie să se facă mai multe copii după el“ [40], Sain-Simon lasă cititorilor libertatea de a-şi închipui că la una din aceste copii avusese şi el acces : datoria este plătită şi probitatea neştirbită [47].

In sfîrşit, Saint-Simon foloseşte relatările din gazete“ şi din alte surse ¡.cunoscute şi împuternicite“[48]. Memorialistul nu a participat la încoronarea regelui Ludovic al XV-lea, în catedrala de la Reims, din motive de „préséance“ : aflase că ducii nu aveau să fie trataţi cu toată cinstea cerută de rangul lor. Ceremonia este totuşi povestită cu lux de amănunte : unele le-a aflat din „gazete“ şi din sursele „cunoscute şi împuternicite“, altele, de la unii participanţi[49 50], iar cele mai multe se referă, nu la cazul special al lui Ludovic al XV-lea, ci la ceremonia de

---

mine, sau să nu provină de la sUrseie cele mai sigure, pe care le numesc, arătînd în ce fel am obţinut datele“ (V, 1 236).

43 Pentru cunoaşterea personajului,'a se vedea, în această selecţie, VI, cap. XXXII.

43 VI, p. 641.

44 *Ibid.*

43 Dangeau. Acesta notează in Jurnalul său între aprilie 1684— 16 august 1720.

46 VI, p. 612.

47 Exegeţii, însă, nu-1 cruţă. Gonzague Truc este „dezolat“ de modul nedrept în care Saint-Simon îl tratează pe un autor „căruia îi este atît de îndatorat“ (cf., în această selecţie, VI, cap. XXXII, notele 6, 7, 8), iar Yves Coirault *(Les Additions de Saint-Simon au journal de Dangeau : perspectives sur la genèse des Mémoires,* Paris, A. Colin, 1965) socoteşte că „adăugirile“ făcute după Jurnalul lui Dangeau constituie, de departe, rezerva cea mai importantă — cu excepţia propriei memorii — la care a făcut apel Saint-Simon.

4S VII, p. 268.

49 „Abatele de Pomponne mi-a povestit că...“ (VI, p. 273).

50 „este limpede că nu am mai avut nici un rol şi că, în cele ce voi povesti despre acest an, nu se mai simte curiozitatea şi informaţia celui ce scrie cu adevărat Memorii, ci doar uscăciunea faptelor de prin gazete“. (VII, p. 285).

încoronare a regilor Franței, în general, pe care Saint-Simon o cunoştea, aşa cum cunoştea, ca nimeni altul, tot felul de ceremonii.

Memoriile din 1723, cînd, după încetarea Regenței, Saint- Simon nu mai este amestecat în afacerile de Stat, iar ducele de Orléans este tot mai influențat de Dubois, nu mai sînt scrise de către un martor implicat în evenimente, şi nici de către cineva care foloseşte surse de primă mînă, ci de un contemporan ce nu dispune decît de relatările oficiale ale evenimentelor[D0]. După moartea lui Dubois, cînd, doar pentru cîteva luni, ducele de Orléans avea să fie prim-ministru, Saint-Simon trăieşte din nou în preajma acestuia, iar informațiile lui îşi recapătă autenticitatea „surselor directe".

*
* *

„Cu memoria şi imaginația, [Saint-Simon] a readus la viață o lume imaginară şi, în egală măsura, adevărată, şi care ara asupra istoriei exacte, erudite şi obiective, superioritatea imensă de a trăi."

JOSÉ CABANIS

„Eu urmăresc adevărul adevărat" ; „adevărul spus de mine va fi neîndoielnic" ; „rugîndu-vă (...) să aveți bunătatea de a-mi prescrie c regulă ca să spun întotdeauna adevărul, fără a-mi chinui cugetul..." ; „mi-am luat libertatea de a spune [adevărul] gîn- dind că-mi satisfac înclinațiile şi pasiunile" ; „patima nefăcînd altceva decît să-mi însuflețească stilul"[51] [52]: mărturisind că scrie Memorii, Saint-Simon îşi manifestă şi dorința de a spune adevărul, pornită din conştiința că trebuie să-l spună. Legată de acest aspect, apare întrebarea privitoare la valoarea documentară a *Memoriilor* saint-simoniene. Cercetătorii s-au oprit întotdeauna asupra acestei chestiuni[53], suscitată, fatal, cel puțin de modul zgomotos în care Saint-Simon îşi clamează adevărul celor scrise. Afirmarea unor puncte de vedere de pe poziții „polare" ni se pare edificatoare pentru posibilitățile de evaluare a *Memoriilor* ca *Istorie :* Joseph Cabanis, de pildă, nu are aerul că-1 poate lua în serios pe Saint-Simon-istoriograf, şi-l recomandă, cel mult, cu circumspecție;

---

51 „Scrisoare către Rancé."

52 Dintre studiile cele mai importante, menționăm : Yves Coirault, „Un morceau si curieux...", în *Revue d'Histoire littéraire de la i rance,* 71, 207—225, 1971. Ocuoîndu-se de „stilizarea istorică", autorul face o analiză magistrală a funcției creatoare pe care o poate asuma falsificarea istoriei. — Hélène Himelfarb, „Culture historique et création littéraire : Saint-Simon lecteur d'histoire et de mémoires", în *XVII-e siècle, Buletin de la Société d'études du XVII-e siècle,* 94—95, 119—137, 1971. — José Cabanis, *Saint-Simon l'admirable,* Paris, Gallimard, 1974. — Norbert Elias, *La société de cour,* Paris, Flammarion, 1985. — In prefața celei mai noi ediții a *Memoriilor,* Yves Coirault este categorie : *Memoriile* lui Saint-Simon chiar şi pentru istoric, sînt de neînlocuit.

53 *Opera citată.*

în schimb, Norbert Elias[53] îşi face din *Memorii* una din sursele principale pe care îşi întemeiază cercetarea sociologică despre societatea de Curte : *Memoriile* sînt o mărturie şi un document exact ca opera lui Balzac, de pildă. Intrucît ambele poziții pot fi argumentate, independent de abilitatea analistului, care ar fi aşadar adevărul despre valoarea testimonială a *Memoriilor* saint-simoniene ? Dacă admitem soluția unei „medii", într-un domeniu în care ea poate fi un răspuns satisfăcător, s-ar putea ajunge la aceasta, în cazurile în care confruntarea cu alte documente este exclusă, urmărind şi apreciind modul de funcționare, în general, a subiectivității autorului, ca o inerență ce nu poate aduce adevărului — supus testelor de validare — decît modificări de „éclairage".

Un corolar al adevărului este obiectivitatea : „In genul acesta [istoric] de scriere, exactitatea cea mai scrupuloasă şi adevărul fiecărui lucru şi al fiecărui amănunt trebuie să se ferească

atît de ură cît şi de iubire, de ispita de a explica ceea ce nu s-a descoperit, şi de a atribui opinii, motive şi caractere, de a spori sau de a împuţina... M.

Obiectivitatea este o regulă pe care autorul de Memorii trebuie s-o respecte, cu atît mai mult cu cît implicarea lui în evenimentele descrise este mai directă şi mai mare : „în acest caz, mai ales, cînd orice amor propriu, orice înclinare, orice aversiune şi orice fel de interes trebuie să dispară în faţa oricărui adevăr, oricît de mic şi de neînsemnat, căci el este sufletul şi justificarea oricărei istorii, şi nu trebuie niciodată, pentru nimic în lume, să sufere nici cea mai mică umbrire, ci să fie întotdeauna înfăţişat curat şi pe de-a-ntregul“ [55]. Un *credo* refor- mulat de atîtea ori de-a lungul *Memoriilor,* încît s-ar zice că este pornit din conştiinţa imposibilităţii personale de a atinge acest absolut al obiectivităţii ! Adevăr şi obiectivitate nu se confundă, desigur : în hotărîrea de a prezenta un anumit adevăr şi nu un altul, un anumit aspect şi nu un altul al acestui adevăr, adevărul şi nu contrariul lui, operează, evident, subiectivitatea. Prevalîn- du-se de adevăr, Saint-Simon pare să culpabilizeze, înce'arcă să se absolve de excesele de subiectivitate, adică de ceea ce, de fapt, asigură valoarea literară a *Memoriilor* sale, indiscutabila lor valoare, cea care, cu certitudine, şi lăsînd la o parte statisticile, trece — din raţiuni multiple — înaintea celei documentare.

Pentru cel ce urmăreşte studierea moravurilor, de exemplu, problema adevărului este la fel de importantă ca şi pentru istoric. însă absenţa obiectivităţii, chiar dacă, la memorialistul nostru, ea devine sursă de marcă stilistică, aşa cum pretinde el[54], i-a frapat pe cei din preajma lui[55]. în portrete, — de pildă, ca să nu cităm decît un caz, portretul lui Vendôme, din care face un personaj execrabil, dar pe care Fénelon [56] şi Voltaire[57] îl prezentau, totuşi, într-o lumină mai puţin „înspăimîntătoare“, mai puţin „furibund“, mai puţin „părtinitor“[58] —

---

[54] I, p. 5.

î [55] *Ibid.*

[56] „Scrisoare către Rancé.“

[67] „Auzind aceste cuvinte, ducele [de BeauvillierJ s-a schimbat la faţă ; cu un aer îndurerat, mi-a spus simplu că nu mă mai poate asculta, că întrecusem măsura, că aveam o părere prea proastă despre toată lumea, că ceea ce pretindeam eu că îi prezic nu era nici în mintea abatelui [de Polignac], nici posibil“ (II, 544).

[68] *Correspondance.*

[69] Le *Siècle do Louis XIV.*

[58] Cf. Gonzague Truc, *op. cit.,* II, p. 573, n. 2. Acelaşi cercetător constată : „Zadarnic se laudă [Saint-Simon] că nu spune decît ceea ce-i este dictat de adevărul gol-goluţ, şi în bine şi în rău. De acest lucru se

Saint-Simon face cele mai mari excese de subiectivitate, iar aceasta explică arta lui de portretist fără pereche[59]. Uneori, autorul nostru pare să se îndoiască el însuşi de capacitatea lui de a respecta adevărul : „Voi continua să vorbesc despre mine spunînd adevărul, aşa cum îl spun şi despre ceilalţi, şi să prezint lucrurile cît pot eu de exact“ °[60]. Valoarea de document a *Memoriilor* se reduce, şi totodată sporeşte, prin intruziunea subiectivităţii, mai ales că acesta, după părerea autorului, nu este decît un implicit al discursului său[61 62 63].

Calitatea memoriilor este condiţionată de adevărul spus în ele, iar adevărul, de calitatea surselor : „numai cel ce a văzut el însuşi lucrurile despre care a scris, sau le-a făcut el însuşi, sau le-a aflat de la oameni vrednici de cea mai mare încredere, care le-au văzut sau le-au făcut ei înşişi“[6,1] le poate consemna pentru folosul posterităţii.

încheindu-şi *Memoriile,* Saint-Simon subliniază încă o dată că, de dragul adevărului, cel ce scrie trebuie să jertfească totul, şi-şi asigură cititorii — potenţiali — că, în privinţa aceasta, depune mărturie pentru el însuşi °[5]. Şi totuşi... nepărtinirea este „un lucru esenţial“, însă „atît de greu“, mai ales cînd scrii despre evenimente la care ai participaţ; rareori sentimentele noastre faţă de oameni nu ne sînt dictate de ceea ce simt ei faţă de noi ; nu putem suferi fără resentimente : „Stoicul este o frumoasă şi nobilă himeră. Nu mă laud aşadar cu nepărtinirea : zadarnic aş face-o" [64].

*

* *

Saint-Simon nu ezită să emită judecăţi de valoare despre propriile sale *Memorii:* în general, le consideră „o sursă de mîna întîi“ pentru cel care, mult timp după moartea autorului, vor voi să afle date exacte despre sfîrşitul domniei lui Ludovic al XlV-lea şi perioada Regenţei. Calitatea informaţiilor şi probitatea autorului garantează adevărul *Memoriilor,* „unice“ prin varietatea conţinutului, prin profunzimea

---

convinge mai mult pe sine decît ne convinge pe noi, şi trebuie să ne ferim să ne luăm întotdeauna după el (...) pe deplin încrezători“ (IV, cap. LI, n. 1). Nu-i contestă însă — împărtăşind părerea memorialistului —, tocmai din pricina păcatului de subiectivitate, însufleţirea stilului, pe care îl consideră „admirabil“.

[59] Cf. *infra,* p. 19.

[60] Menţionăm, luînd exemple la întîmplare, neconcordanţe — subiectivitate ? ignoranţă ? — cu adevărul istoric semnalate de Gonzague Truc, op. *cit.,* III, cap. LXIV, n. 11, cap. LXV, n. 4, cap. LXVI, n. 5, cap. LXVII, n. 2 ; IV, cap. VIII, n. 1, cap. XXII, n. 1 etc.

[61] „Memoriile acestea nu sînt făcute ca să arăt ce simt eu : citindu-le, sentimentele mele se vor vedea prea bine...“ (III, p. 1170).

[62] VII, p. 396.

[63] *Ibid.*

[68] *Ibid.*

observațiilor, mulțimea detaliilor, interesul deosebit prezentat de faptele povestite şi de valoarea instructivă a acestora[65] [66]. *Discursul despre Monseniorul duce de Bourgogne*[68] suscită aceleaşi înalte — proprii — aprecieri[67] : Saint-Simon pozează în sfetnic al prinților şi face mare caz de clarviziunea sa politică. Discursul are alura „marilor" texte literare *ad usum delphini;* fără să se cristalizeze ca o doctrină politică, acest *discurs* este, nu numai prin conținut, de o factură foarte specială, producînd, mai ales la nivel stilistic, un fel de enclavă, uşor percepută chiar şi de cititorul mal puțin prevenit. Comentînd „discursul acesta, de ale cărui adevăruri era[m] plin" [68], Saint-Simon pare să-şi piardă simțul realității, ajunge la un fel de narcisism care, în unele momente, atinge megalomania şi suficiența. Trebuie să recunoaştem însă că, o dată mai mult, şi mai mult decît oriunde, Saint-Simon se dovedeşte un moralist din cea mai bună tradiție şi un maestru în arta argumentației, strategiile discursive fiind subordonate unui lung exercițiu de persuasiune.

• *

Hotărînd să aducem sub ochii cititorului nostru confesiunile autorului privitoare la felul în care şi-a scris opera, ne-am gîndit la utilitatea unui astfel de demers pentru un prim contact cu *Memoriile* lui Saint-Simon. Tot pentru facilitarea acestui prim contact, semnalăm că specialiştii au întreprins, de pildă, examinarea unor teme recurente în *Memoriile* saint-simoniene : ascensiunea bastarzilor, starea regatului, degradarea nobilimii de spadă şi a rangurilor ei, aversiunea față de nobilimea „de robe", amestecul „stărilor" etc. *Memoriile* Iui Saint-Simon dau posibilitatea de a întocmi un tablou amănunțit al Curții, de a înfățişa programul vieții de la Curte, cabalele, intrigile, inevitabile şi necesare pentru cei siliți să trăiască acolo, concesiile, umilințele impuse de condiția de curtean, abilitatea, subtilitatea, şiretenia, arsenalul de tactici de tip *captatio benevolentiae* de care uzează un curtean, chiar şi cînd se pretinde demn, dependența lui — vitală ! — de capriciile regelui, schimbările generale de optică determinate de schimbarea evenimentelor sau doar de cea a sentimentelor monarhului etc., etc., adică fizionomia şi fiziologia unei adevărate societăți[69] [70] [71], „marea

---

97 VII, p. 397.

98 III, cap. XXXI.

67 III, cap. XXXII.

68 III, p. 524

69 Pentru un Saint-Simon „à vol d'oiseau" : José Cabanis, *Saint-Simon l'admirable,* Paris, Gallimard, 1974 ; Jean de La Va- r'ende, *M. le duc de Saint-Simon et sa comédie humaine,* Paris, Perrin, 1983 (1-e éd. Hachette, 1955). Ambele volume fac o introducere agreabilă în universul lui Saint-Simon. Referințele noastre bibliografice au în vedere, cu cîteva excepții, numai lucrările apărute în ultimii treizeci de

trupă a acestui spectacol" [n], curtea lui Ludovic al XÎV-lea.

Ritualurile, ceremoniile, eticheta au avut în Saint-Simon un cunoscător fără egal : nunțile, „cercul“ prințeselor, „apartamentul“, festivitățile din tabăra de la Compïègne[3], cine cu cine se urcă în aceeaşi trăsură, cine şi cînd stă cu pălăria pe cap, cine nu, şi de ce[72], în cîte feluri îşi ridica Regele pălăria, balurile, ceremoniile funebre [73], împărtăşania Regelui, ce se petrecea la ora la care acesta se trezea sau se culca, sau mînca, faimoasele „intrări“[74], şedințele Tribunalului prezidate de Rege *(les lits de justice),* mai ales cea din august 1718, sînt prezentate cu o competență de virtuoz. în descrieri, — de interioare, de exterioare —, Saint-Simon operează cu precizări care, asemenea unor elemente de decor, distribuie spațiul, îl vizualizează, îl „iconicizează“ întocmai unor indicații scenice.

Pentru a afla mentalitățile, obiceiurile, moravurile societății dintr-o anumită perioadă a Vechiului Regim, *Memoriile* lui Saint- Simon sînt, cu certitudine, un document de mare preț. In schimb, referințele la marile personalități şi evenimente literare sînt rarisime, laconice, nerelevante, neesențiale : despre gloria lui Voltaire scrie cu nedumerire, Fénelon este exclusiv un şef ideologic, pe La Bruyère îl admiră, într-adevăr, dar fără să stăruie asupra motivelor ; pe „celebrul“ Racine îl laudă pentru „frumoasele lui piese de teatru“, dintre care două „capodopere“, *Esther* şi *Athulie,*

---

ani. — Norbert Elias socoteşte societatea de curte ca orice altă mare formație, de pildă, societatea feudală sau societatea industrială.

70 IV, p. 695. Cf. şi III, 823.

71 I, cap. XXXIX, anul 1698.

72 I. pp. 695—698.

73 Dirk Van den Cruysse, *La mort dans les „Mémoires“ de Saint-Simon,* Paris, Nizet, 1981.

74 V, cap. XXV.

iar Scarron este „vestitul schilod", ale cărui piese de teatru „nu făceau nici două parale", deşi romanul lui burlesc era plin de haz : lista scriitorilor pomeniți în *Memorii* este aproape
completă.

„Arta portretului" este o temă privilegiată de exegeți [75], pentru care Saint-Simon este un maestru unic, tehnica lui fiind mai presus decît însuşi personajul. Portretul Regelui Ludovic al XIV-lea[76] este pregătit de un mare număr de schițe de detaliu : egoismul, egocentrismul, insensibilitatea lui — față de suferința sau chiar moartea celor apropiați, față de mizena poporului, față de insuccesele militare franceze, — merge pînă la nesocotirea bu- nel-cuviințe ; intoleranța la inteligență ; prostul gust, nepriceperea, vanitatea, capriciile, iresponsabilitatea sînt linii trasate din ce în ce mai hotărât, susținute de tonuri tot mai intense : Regele Soare este demitizat. Alături de portretul Regelui, „în mărime naturală" [77], menționăm pentru aceeaşi excelență a execuției, portretul ducelui de Orléans, cel al preşedintelui Harley, portretul lui *Monsieur,* cel al abatelui de Polignac, al lui Fénelon, al mareşalului Villars, al părintelui Tellier, al prințului de Conți, al lui Lauzun, al abatelui Dubois..., numărul reuşitelor ridicîndu-se la cel al persoanelor, de oarecare importanță, evocate în *Memorii.* „Saint-Simon portretist" este o materie masivă, care-1 poate interesa pe literat, dar, în egală măsură, şi pe istoric, pe sociolog, sau pe psiholog.

Semnalăm, în sfârşit, fără a epuiza căile explorate în opera saint-simoniană, interesul imens prezentat de arta narațiunii, de limba şi de stilul autorului nostru[78]. Nu o dată, acestea au fost obiectul unor studii dintre cele mai docte, aparținînd unor autori
nu mai puțin savanți[79]. „Perplexitatea" în fața unei scriituri atît de

---

[75] Dirk Van der Cruysse, Le *portrait dans les „Mémoires"* du duc *de Saint-Simon,* Paris, Nizet, 1971. Să cităm şi studiul, de cu- rînd tradus în limba franceză, al lui Léo Spitzer, „Le portrait de Louis XIV par Saint-Simon", in *Cahiers* Saint-Simon, 7, 1979, şi in *Approches textuelles des „Mémoires" de Saint-Simon,* Tübingen, Gunter Narr — Paris, Jean-Michel Place, 1380 ; pp. 19—45 (prima publicare, 1931, in *Romanische Stü und Lileraturstudien,* Mar- burg).

[76] IV, cap. LI şi LIII.

[77] în ediția Boislisle, portretul regelui ocupă un volum întreg, (tomul 28, 381 p.).

[78] întrucît el se socoteşte istoric, nu scriitor, Saint-Simon îşi îngăduie să minimalizeze, nu fără oarecare cochetărie, aceste aspecte, mimînd perfecta modestie (VII, p. 399).

[79] P. Adam, *Contribution á l'étude de la langue des Mémoires de Saint-Simon,* Nancy, Paris, Strasbourg Berger-Lavrault, 1920 ; Léo Spitzer, *art. cit.* ; Erich Auerbach, *Mimesis,* Bucureşti, Univers, 1967, pp. 454—

deosebite este reacția inevitabilă a oricărui cititor sensibil la resursele şi efectele limbajului ; manierismul construcțiilor, fraza copioasă, opulentă, planturoasă, „diluvială", cum o numeşte Jules Brody, uneori aproape obscură, nu poate fi ignorată nici măcar de cel ce nu urmăreşte decît stabilirea importanței ideologice a unui text, chiar şi foarte scurt, iar diversificarea lexicului, căutată cu o tenacitate de colecționar pasionat, întăreşte convingerea că, în *Memoriile* lui Saint-Simon, limbajul este prioritar.

In afară de „materia" — inepuizabilă — oferită de *Memorii* interesului cercetătorului, schimbarea facturii demersului analitic face din ele un obiect de explorare la fel de inepuizabil. Reînnoirea studiilor saint-simoniene a fost marcată de Yves Coirault, în lucrarea de inspirație structuralistă intitulată *L'Optique de Saint-Simon : essai sur les formes de son imagination et de sa sensibilité d'après les Mémoires*[80]. Pentru specialişti, lucrarea este absolut indispensabilă, nu numai pentru imensa bogăție a documentației, dar şi pentru teza pe care este construită : unitatea conținutului *Memoriilor,* aproape de neconceput de exegeza anterioară, există ca urmare a unor „constante de viziune", specifice autorului şi reperabile la diferite nivele : fizic, moral, artistic. Datorită vastei şi minuțioasei sale anchete, Yves Coirault „este cel dintîi care a dat la iveală adevăratele dimensiuni literare şi spirituale ale operei lui Saint Simon"[81]. După o serie de alte lucrări consacrate memorialistului — studii privind manuscrisele *Memoriilor,* geneza acestora, relația dintre autobiografie şi istorie în *Memorii,* funcția creatoare a falsificării istoriei la Saint- Simon, micro-sistemele narative romaneşti din *Memorii,* ineditele lui Saint-Simon — Yves Coirault a dat o nouă ediție a *Memoriilor,* apărută tot în „Bibliothèque de la Pléiade", la scurt timp după ediția Gonzague Truc[82] : situație rară în practica editorială, mai ales cînd este vorba de prestigioasa colecție ; spre deosebire de Gonzague Truc, care reproduce textul ediției Chéruel[83], Yves Coirault procedează la o nouă colaționare cu manuscrisele (au-

---

476 ; Michel Guggenheim, „Saint-Simon anthropophage" in *French Review,* 40, pp. 597—603, 1966—1987 ; Rudolf Hallig, „Über Form und Eingliederung der wörtlichen Rede
in den Memorien des Duc de Saint-Simon ", in *Syntactica und Stilistica,* Tübingen, Niemeyer, 1957, pp. 191—213 ; Jules Brody, *Approches textuelles des „Mémoires" de Saint-Simon,* Tübingen, Gunter Narr — Paris, Jean-Michel Place, 1980.

[81] Paris, A. Colin, 1955, 716 p. Tczä de doctorat.

[83] Robert A. Picken, in *Approches textuelles des Mémoires de Saint-Simon,* p. 102.

[82] Amintim că ediția Gonzague Truc a apărut în 1947—1961, iar ediția Coirault în 1983—1988.

[83] 1856—1838.

[66] Saint-Simon, *Mémoires,* I, p. 1 607, ed. Coirault.

tografe sau côpii de epocă) : o muncă enormă, care şi-a propus rectificarea unor lecturi anterioare, modificarea — parţial — a punctuaţiei, noi interpretări şi, în general, punerea la punct a „toaletei textului fără a altera farmecul neglijeului“ ^ cum spune editorul, justificînd această — aparent surprinzătoare — nouă apariţie a *Memoriilor* : erudiţia editorului prevesteşte „noului Saint-Simon“ o poziţie exemplară, poziţia ediţiilor frecvent reproduse, dar cu greu înlocuite.

Aducem cele mai vii mulţumiri, şi pe această cale, Domnilor Jacques Cotin, directorul literar al colecţiei „Bibliothèque de la Pléiade“, de la editura Gallimard, şi Yves Coirault, profesor la Sorbonna, pentru extrema generozitate cu care ne-au înlesnit accesul la cele mai valoroase şi mai recente studii saint-simoniene. încă o dată, le mulţumim.

laşi, mai 19S9 MARIA CARPOV

TABEL BIOBIBLIOGRAFIA *

16 august 1607 : Botezul lui Claude de Rouvroy, tatăl memorialistului.
1630 : Claude de Rouvroy ajunge guvernator al citadelei Blaye.

Ianuarie 1635 : Claude de Rouvroy este făcut duce şi *pair* de Saint-Simon.

1637 : Dizgraţiat, Claude, duce de Saint-Simon, se retrage la Blaye.

26 septembrie 1644 : Claude de Saint-Simon se căsătoreşte cu Diane de Budos.

2 *decembrie 1646 :* Se naşte Marguerite-Gabrielle, fiica lui Claude de Saint-Simon, viitoare ducesă de Brissac.

2 decembrie 1670 : Moare Diane de Budos, ducesă de Saint-Simon.

17 octombrie 1672 : Claude, duce de Saint-Simon, se căsătoreşte cu Charlotte de L'Aubespine.

15 către 16 ianuarie 1675 : Se naşte Louis de Rouvroy, viitor duce de Saint-Simon, fiul lui Claude, primul duce şi *pair* de Saint- Simon (69 de ani) şi al Charlottei de L'Aubespine (34 de ani).

Februarie 1676.: Contele de Lorges, nepotul lui Turenne, este făcut mareşal al Franţei. Va fi socrul memorialistului.

29 iunie 1677 : Botezul lui Louis de Rouvroy, vidam de Chartres, la capela de la Versailles, de către cardinalul de Bouillon.

1678 : Se naşte Marie-Gabrielle de Lorges, viitoarea ducesă de Saint-Simon.

1682 : Curtea se stabileşte la Versailles.

28 februarie 1684 : Moare Marguerite, ducesă de Brissac, fiica lui Claude, duce de Saint-Simon. [84]

1691 : Mareşalul de Lorges este făcut duce.

28 octombrie 1671 : Louis de Rouvroy este prezentat Regelui. Intră în regimentul de „mousquetaires gris".

1691 : Louis de Rouvroy — cf. *Memorii,* I, p. 13 — studiază filosofía şi frecventează „academia" (de călărie).

---

84 Am introdus în acest tabel, pe lîngă datele ce privesc strict viaţa şi opera lui Saint-Simon, unele amănunte care pot arunca o lumină suplimentară asupra evenimentelor relatate în *Memorii.* Majoritatea le împrumutăm de la ediţia Yves Coirault.

Iunie 1692 : Louis de Rouvroy, vidam de Chartres, participă la asediul orașului Namur.

3 mai 1693 : Moare Claude, duce de Saint-Simon.

29 iulie 1693 : Noul duce de Saint-Simon participă la bătălia de la Neerwinden.

1693 : Ducele de Saint-Simon se numără printre adversarii mareșalului-duce de Luxemburg, care deschisese un proces „pentru întîietate“ *(préséance)* împotriva unui număr de şaisprezece *pairs,* mai vechi decît el.

1694 : Saint-Simon — cf. *Memorii,* vol. I, cap. 1, p. 17 — începe să-şi facă note în vederea redactării *Memoriilor.*

8 aprilie 1695 : Saint-Simon se căsătoreşte cu Marie-Gabrielle, fiica mareşalului-duce de Lorges.

8 *septembrie 1696 :* Se naşte Charlotte, fiica ducelui de Saint-Simon, viitoare prințesă de Chimay.

29 mai 1698,: Se naşte Jacques-Louis, fiul lui Saint-Simon, viitor duce de Ruffec.

Martie 1699 : Saint-Simon îi arată lui Armand-Jean Bouthillier de Raneé abatele mînăstirii Trappe, extrase din *Memoriile* pe care începuse să le scrie în 1694.

12 august 1699 : Se naşte Armand, al doilea fiu al lui Saint-Simon, viitor marchiz, apoi, după moartea fratelui mai mare, duce de Ruffec.

1702 : Saint-Simon scrie *Portrait au natural de la cour d'Espagne comme elle est en 1701 et au commencement de 1702.*

Aprilie 1702 : Saint-Simon părăseşte armata. Vine la Curte.

Decembrie 1703 : Saint-Simon se angajează într-o dispută cu prinții „străini“ de Lorraine ; această „afacere a chetei" — o ducesă poate fi silită să strîngă bani (să facă chetă) în biserică, în timp ce o prințesă refuză acest lucru ? — se termină în favoarea lui Saint-Simon, care obține o audiență la Rege.

August 1705 : Saint-Simon cîştigă procesul deschis pentru moştenirea ducesei de Brissac, sora lui vitregă,

Octombrie-decembrie 1708 : apărat de mareşalul de Boufflers,

capitulează. Afacerea „pariului de la Lille“ : Saint-Simon pariază că Lille va cădea în mîna duşmanului, întrucît era foarte prost apărat. Izbucneşte un imens scandal (cf. *Memorii).*

Iunie 1709 : Cabala de la Meudon, formată în jurul marelui Delfin, îi amenință pe ducele de Bourgogne şi pe Saint-Simon.

Mai 1710 : Saint-Simon redactează, la cererea ducelui de Beau- villier, un *Discours sur Mgr le duc de Bourgogne* (cf. *Memorii).*

Iulie 1710 : D-na de Saint-Simon este numită doamnă de onoare a ducesei de Berry ; familia Saint-Simon capătă un apartament la Versailles. Saint-Simon strînge documente şi notează întîmplările în vederea viitoarelor lui *Memorii.*

August 1711 : Solicită zadarnic un loc de căpitan în gărzile personale ale regelui. Redactează *État des changements arrivés à la dignité de duc et pair de France,* şi *Brouillons des projets sur lesquels il faudrait travailler petit à petit sans (...) se laisser rebuter par rien.*

Ianuarie 1712 : Saint-Simon redactează *Projets de rétablissement du royaume de France.*

12 şi 18 februarie, 8 martie 1712 : Moartea Delfinei, a Delfinului (ducesa şi ducele de Bourgogne) şi a fiului lor mai mare. Saint-Simon scrie *Collections sur feu Mgr le Dauphin mort le 18 février 1712.*

Sfîrşitul lui *februarie* şi începutul lui *martie 1712;* Scrie *Lettre anonyme au Roy,* text capital, din care nu a rămas decît o copie.

August 1712 : Saint-Simon scrie *Mémoire succint sur (...) la Renonciation du Roi d'Espagne (...).*

8 septembrie 1713 : Bulla *Unigenitus.* Saint-Simon scrie *Vues sur l'avenir de la France* (neintitulat, titlul este dat de Prosper Faugère, primul editor al acestui text).

Octombrie 1714 : Părăseşte casa în care s-a născut şi se instalează pe strada Saint-Dominique. Redactează, probabil după dosare constituite anterior, *Projets de gouvernement du duc de Bourgogne.*

1 septembrie 1715 : Moare Ludovic al XIV-lea ; strănepotul său, un copil de cinci ani, devine regele Ludovic al XV-lea ; ducele de Orléans este numit Regent.

20 *septembrie* 1715 : Saint-Simon este membru al Consiliului de regenţă.

Februarie 1716 : Saint-Simon adresează ducelui de Orléans un memoriu intitulat *Idées pour sortir Son Altesse Royale de l'affaire du bonnet.*

Februarie 1717 : Saint Simon obţine „intrările cele mari" care s-ar părea că-i asigură pe viitor un mare credit în materie de politică.

Mai 1717 : Saint-Simon îi adresează Regentului un *Mémoire (...) sur une tenue d'Etats généraux,* încercînd să-l convingă să nu le convoace.

26 august 1718 : Intr-o şedinţă a Tribunalului, prezidată de rege, bastarzii sînt reduşi la rangul de *pairs.*

August-septembrie 1719 : Saint-Simon şi ducesa, bolnavă, locuiesc în castelul de la Meudon.

August 1720 : Saint-Simon redactează un memoriu *Sur l'intérêt des princes du sang ă empêcher tout agrandissement des enfants légitimés des rois.*

23 octombrie 1721 : Saint-Simon, ambasador extraordinar pentru semnarea căsătoriei lui Ludovic al XV-lea cu una din fiicele regelui Spaniei, părăseşte Parisul ; ajunge la Madrid în noaptea de 21 noiembrie.

10 decembrie 1721 : Se îmbolnăveşte de vărsat şi este la un pas de moarte.

22 ianuarie 1722 : Ducele de Saint-Simon capătă titlul de *grande* de Spania pentru el şi pentru fiul său mai mic, şi ordinul Lîna de aur, pentru fiul mai mare.

Aprilie 1722 : Se întoarce la Paris ; începe să scrie *Tableau de la cour d'Espagne.*

16 iunie 1722 : Charlotte, fiica lui Saint-Simon, se căsătoreşte cu prinţul de Chimay.

22 august 1722 ; Dubois este numit prim-ministru ; Saint-Simon nu mai are nici un rol politic.

10 octombrie 1722 : Scrie şi-i arată regentului un *Mémoire des prérogatives que les ducs ont perdues depuis la régence* şi redactează *Considérations sur l'ordre du Saint-Esprit.*

22 ianuarie 1723 : Majoratul regelui. In realitate, Regentul păstrează puterea, ca şi cardinalul Dubois.

Martie 1723 : Saint-Simon este nevoit să restituie brevetul care-i asigura

„intrările cele mari". Definitivează *Tableau de la cour d'Espagne.*

Mai 1723 : Bastarzii îşi redobîndesc avantajele de prinţi legitimaţi.

2 decembrie : Regentul moare subit. Saint-Simon se retrage de la curte.

1725 : Saint-Simon scrie un *Abrégé de tous les ducs et pairs et vérifiés de France existant en 1725.*

2 februarie 1728 : Saint-Simon este făcut cavaler al Ordinului Saint-Esprit. Termină *Tableau de la cour d'Espagne.*

7 mai 1728 : Se naşte Marie-Christine, fiica ducelui de Ruffec. Cu cîteva zile mai înainte, Saint-Simon îi cedează rangul de *pair* acestui fiu.

1729 : Ducele de Luynes, nepotul marchizului de Dangeau, îi împrumută lui Saint-Simon originalul Jurnalului ţinut de bunicul său din 1684 pînă în 1720. Saint-Simon pune să fie transcris şi începe să-şi redacteze *Adăugirile (Additions) ;* cea mai mare parte va fi redactată în jurul anului 1735, şi le va termina sau întrerupe în 1738 şi 1739.

1730 : Saint-Simon începe (?) *Notes sur les ducs vérifiés éteints,* apoi *Notes sur les duchés-pairies ;* va întrerupe redactarea acestora din urmă în 1738 sau 1739.

Sfîrşitul anului 1731 : Saint-Simon redactează un *Profet de continuation de l'Histoire généalogique du P. Anselme.*

Ianuarie 1732 : Ducele de Ruffec este primit la Tribunal ca duce şi *pair.*

15 iulie 1733 : Saint-Simon scrie un memoriu despre Afacerile străine.

August 1734 : Saint-Simon îl primeşte pe Montesquieu în castelul de la Ferté ; discuţia lor este publicată de Montesquieu în *Spitilège,* multă vreme inedit.

1734-1739: Saint-Simon redactează o mulţime de „memorii" şi de note în vederea refacerii *Memoriilor* sale.

1737 : Saint-Simon compune preambulul la notele despre *Maisons d'Albret, d'Armagnac et de Chatillon,* precum şi *Alliances directes des seigneurs français avec des filles du sang de nos rois* (şi alte memorii asemănătoare).

Sfîrşitul anului 1737 : Saint-Simon începe redactarea memoriului *Pairs ecclesiastiques* şi *Grands aumôniers de France.*

1738-1739 : Saint-Simon scrie o serie de „memorii" despre ducii din slujba lui Ludovic al XIV-lea, cardinalii numiţi de acest rege, despre mareşalii din timpul domniei lui etc.

1739 : Saint-Simon îşi întrerupe orice alte lucrări pentru a începe redactarea definitivă a *Memoriilor.* Dispune de foarte multe documente şi materiale, inclusiv primele lui *Memorii,* începute în

iulie 1697.

1740-1741 : Scriitorul îşi redactează *Memoriile* pînă la cronica anului 1707.

21 ianuarie 1743 : Moartea ducesei de Saint-Simon. Soțul ei, care redacta în acel moment cronica din mai 1711, copleşit de durere, renunță la lucru timp de şase luni. Reia în iulie şi scrie cuvîntul-înainte, apoi continuă cronica,

Sfîrşitul anului 1745 : Saint-Simon a ajuns cu redactarea *Memoriilor* la începutul anului 1715 ; află despre *Memoriile* lui Torcy, pe care le va folosi foarte mult în cronica despre Regență.

16 iulie 1746 : Moartea ducelui de Ruffec.

Octombrie 1746 : Saint-Simon părăseşte casa din strada Saint-Dominique şi se instalează în strada Cherche-Midi.

1748 : Saint-Simon redactează amintirile despre ambasada sa extraordinară în Spania.

1749 : Saint-Simon termină redactarea *Memoriilor.*

Februarie 1750 : Saint-Simon se instalează în strada Grenelle.

1750 : Scrie notele marginale la *Memorii* şi redactează „Tabelul alfabetic general“ al acestora.

1753 : Redactează diferite memorii despre prerogativele ducilor, amenințate mai mult ca oricînd de uzurpare.

20 mai 1754 : Moartea celui de al doilea duce de Ruffec.

26 iunie 1754 : îşi redactează testamentul.

Sfîrşitul lui februarie 1755 : Saint-Simon este grav beinav. Moştenitorii şi creditorii îşi revendică drepturile.

2 *martie 1755 :* Moartea lui Saint-Simon. Este îngropat la Ferté- Vidame, alături de soția sa. Toate manuscrisele sînt lăsate moştenire episcopului de Metz, vărul său.

1760: La moartea episcopului de Metz, manuscrisele sînt confiscate, din Ordinul Regelui, şi închise în Arhivele Afacerilor Străine. In felul acesta, *Memoriile* şi celelalte scrieri, salvate de la creditori, sînt foarte bine păstrate.

1760-1780 : Manuscrisele sînt consultate de abatele Voisenon, de D-na du Deffand, Marmontel, Duclos (ultimii doi fiind istoriografi ai regelui). Circulă cîteva copii.

1781-1791 : Simulacre de ediții. In gazete şi în cercurile mondene se vorbeşte despre *Memorii.*

1781 : Apar fragmente din *Memorii.*

1786 : Apar trei volume anonime din *Memorii.*

1819 : Generalul marchiz Rouvroy de Saint-Simon, nepot al ducelui, cere permisiunea de a publica *Memoriile.* Regele Ludovic al XVIII-lea o dă, însă Arhivele Afacerilor Străine fac mari greutăți, Saint-Simon fiind declarat *secret.*

1829-1830 : Prima ediție a *Memoriilor* complete şi autentice ale ducelui de Saint-Simon, aşa-zisa ediție „a marchizului“ (de Saint-Simon), în 21 de volume ; succes imediat şi imens.

1853 : Arhivele Afacerilor Străine se instalează la Quai d'Orsay. Manuscrisele lui Saint-Simon trec la Biblioteca Națională, „spre păstrare“, unde pot fi consultate şi astăzi (11 dosare + un volum, 86 in-follios cu *Tabelul* autograf). în 1853, „fondul Saint-Simon“ comporta 98 de dosare cu Note, Memorii şi Scrieri diverse, 131 dosare cu Scrieri sau Note despre diferite subiecte, 37 in-follios cu *Memoriile* lui Dangeau adnotate de mîna lui Saint-Simon (Cf. Henri Bordier, 1855).

1873-1886 : Apar *Memoriile,* editate de A. Chéruel, Hachette, 22 volume in-12.

1880 : Oficial, „fondul Saint-Simon“ nu mai este secret ; în realitate, este exclusiv la dispoziția directorului Arhivelor Ministerului Afacerilor Străine, Prospère Faugère, care publică primul volum de *Ecrits inédits* de Saint-Simon (ultimul, al 8-lea, va apărea în 1892).

1879-1928 : A. de Ëoislisle scoale o nouă ediție a *Memoriilor* lui Saint-Simon, după confruntarea integrală cu manuscrisul autograf.

Paris, Hachette, 41 de volume in-8° şi 2 volume cu *Tabelul Memoriilor* întocmit de Saint-Simon).

1947—1961 : Gonzague Truc publică o nouă ediţie a *Memoriilor* lui Saint-Simon, reproducînd ediţia Chéruel. Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade", 7 volume.

1983-1988 : Yves Coirault dă o nouă ediţie a *Memoriilor,* după o confruntare integrală a manuscrisului autograf. Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade", 8 volume.

M. C.

NOTA ASÜFKA EDIȚIEI

Selecția şi traducerea au fast făcute după Saint-Simon, *Mémoires,* Paris, Gallimard, Coll. „Bibliothèque de la Pléiade“, 1947—1961, 7 volume. Ediția este îngrijită de Gonzague Truc şi reproduce ediția Chéruel (1856—1858, 20 volume), care fusese realizată în urma colaționării cu manuscrisele 85. Gonzague Truc a ținut seama de îmbunătățirile aduse de diferitele tiraje ; tot el a împărțit textul, care, în manuscris, nu comportă diviziuni, în capitole, numerotate continuu în cadrul fiecăruia din cele şapte volume. „Sumarul“ acestor capitole reproduce indicațiile marginale făcute de Saint-Simon pe manuscris.

Am păstrat apelativele *Madame, Monsieur, Monseigneur, Mademoiselle* etc., deoarece ele funcționează ca nişte nume proprii, constituind adevărate exclusivități (cf. III, cap. VIII, unde se găsesc toate amănuntele).

In limitele toleranței limbii române, am păstrat dimensiunile, ambiguitățile şi punctuația frazelor, pentru a sugera — atît cit este posibil într-o traducere — imaginea scriiturii lui Saint- Simon. Nu am procedat la fragmentarea unor foarte lungi perioade, sau la modificarea punctuației, decît atunci cînd a existat riscul ca sensul să fie ocultat de arborescența frazei.

Cuvintele din parantezele drepte sînt introduse de noi, fie pentru a limpezi sensul, fie pentru a da suplețe frazei.

Notele ediției franceze — în numerotare continuă — se află în corpusul de la sfîrşitul fiecărui volum. Notele traducătoarei trimit, prin asterisc, în josul paginii.

M.C.

---

85 O nouă ediție a *Memoriilor* a apărut, la aceeaşi editură şi în aceeaşi colecție, îngrijită de Yves Coirault, între 1983—1988, 8 volume ; nu am dispus de ea decît după ce traducerea noastră fusese terminată şi predată editurii Univers. Ne-a fost însă de o deosebită utilitate pentru realizarea aparatului critic al selecției de față.

SCRISOAREA LUI SAINT-SIMON
CĂTRE DOMNUL DE RANCE
ABATE LA MINASTIREA TRAPPE,
PENTRU A-L CONSULTA ASUPRA *MEMORIILOR* SALE [1]

VersaiUes, 29 martie 1699

Pesemne că sînt foarte încredinţat, Domnule, de nemărginita dumneavoastră bunăvoinţă faţă de mine, dacă mă încumet, aşa cum o fac, să vă trimit, prin D-l du Char- mel, hîrtiile despre care am avut cinstea, bucurîndu-mă de îngăduinţa dumneavoastră, să vă vorbesc, cu prilejul ultimei mele călătorii. Vă spuneam atunci că, de cîtăva vreme, lucrez la un soi de Memorii ale vieţii mele, unde este vorba despre tot ce mă priveşte pe mine îndeosebi şi, într-o oarecare măsură, în linii generale şi fără să merg prea adine, un fel de relatare a evenimentelor din aceste timpuri, mai ales a întîmplărilor de la Curte ; şi, fiindcă eu urmăresc adevărul adevărat, mi-am luat libertatea de a-l spune, bun sau rău, aşa cum mi s-a părut mie, despre unii şi despre alţii, gîndind că-mi satisfac înclinaţiile şi pasiunile cu tot ce adevărul mi-a îngăduit să spun, avînd în vedere că, atît cît trăiesc, scriu pentru mine şi pentru cîţiva dintre ai mei, ca şi pentru cine va voi să mă citească după moartea mea; nu am căutat să cruţ pe nimeni în nici un fel, ci, uitîndu-mă la lucrarea aceasta a mea, care sporeşte cu fiecare zi ce trece, cu oarecare plăcere de a o lăsa după mine, şi nedorind să fiu expus scrupulelor care, la sfîrşitul vieţii, sau poate chiar mai devreme, m-ar îndemna să o ard, aşa cum avusesem de gînd la început, întrucît reputaţia a mii de oameni va fi ştirbită, şi nu se va mai putea face nimic împotriva acestui lucru, deoarece adevărul spus de mine este neîndoielnic, patima nefăcînd altceva decît să-mi însufleţească stilul, m-am hotărît să vă stingheresc trimiţîndu-vă cîteva bucăţi, rugîndu-vă ca, pe baza lor, să judecaţi întregul şi să aveţi bunătatea de a-mi prescrie o regulă ca să spun întotdeauna adevărul fără a-mi chinui cugetul, şi să-mi daţi cele mai bune sfaturi ca să ştiu ce am de făcut scriind lucruri ce mă privesc îndeosebi şi pe care le simt mult mai puternic decît pe altele. Am ales aşadar relatarea procesului nostru împotriva
Domnilor de Luxembourg, tatăl şi ***fiul, care a dat naştere unor întîmplări ce mi-au adus necazuri din cele mai mari şi m-au supărat poate mai mult ca niciodată în viaţa mea, lucrul***

acesta văzîndu-se bine în stilul pe care-l folosesc. Cred că este partea cea mai aspră şi mai amară din Memoriile *mele, dar, cel puţin, am încercat să fiu credincios adevărului celui mai exact. Am copiat-o din ele, căci se află risipită pretutindeni, după momentele când ne-am judecat, şi am pus fragmentele laolaltă ; şi, în loc să vorbesc deschis ca în* Memoriile *mele, în copia aceasta mă numesc aşa cum o fac cu ceilalţi, ca s-o pot păstra şi folosi fără să par că eu sînt autorul. Am mai adăugat şi două portrete, ca modele pentru celelalte, deşi, pentru zugrăvirea oamenilor de bine, cel al D-lui d'Aguesseau ar fi putut fi de ajuns, din aceştia existînd mult mai puţini decât din cei răi.*

Vă rog, cu plecăciune, să binevoiţi a ţine la dumneavoastră cele ce vă trimit eu acum, pînă ce voi veni eu însumi să vi le cer, nădăjduind că voi avea această nespusă plăcere numaidecât după Paşti, ănd vă voi aduce şi cîteva caiete din Memorii. *Sînt aşadar mîndru că, în duda necazurilor dumneavoastră, a oboselii de pe urma binevenitelor schimbări la marea şi minunata dumneavoastră mî- năstire, veţi avea bunătatea să vă uitaţi prin cele trimise de mine, să vă gîndiţi la ele, în faţa lui Dumnezeu, şi să hotărîţi acele păreri, reguli şi sfaturi bune pe care cutez să vi le cer, încît, scrise fiind, să nu-mi iasă din minte şi să le pot folosi cît voi trăi. Cred că ar fi de prisos să vă cer să fiţi cu băgare de seamă în privinţa secretului ce trebuie păstrat, şi să vă spun că cel ce va citi aceste hîrtii s-o facă în aşa fel încît să nu se poată auzi nimic din afara odăii dvs. Cele scrise de mine vor fi de ajuns ca să vă amintească aceste lucruri. Nu-mi mai rămîne nimic de adăugat, decît să vă cer iertare de sute şi sute de ori pentru faptul că ceea ce vă cer eu vă va îndepărta de la atîta cucernicie şi minunate treburi cu care vă hrăniţi întruna sufletul, şi să vă încredinţez că sînt, Domnule, mai mult ca oricine pe lumea asta, pătruns de respect, că mă simt legat de dumneavoastră şi că vă sînt recunoscător rămî- nînd pe vecie preaplecata şi preasupusa dumneavoastră slugă.*

P.S. — *Domnul du Charmel nu ştie ce este cu hîrtiile acestea.*

VOLUMUL I

Anii 1691-1701

Pentru a afla de este îngăduit să scrii şi să citeşti istoria, cu precădere cea din vremea ta.[1]

In toate veacurile, studierea istoriei a fost recomandată cu atîta căldură, incit ar părea irosire de timp de am încerca s-o dovedim, mărturiile fiind importante atît prin numărul lor mare cit şi prin greutatea autorilor. De nu i-am socoti decît pe cei catolici, şi pentru una şi pentru alta, şi încă ar fi de ajuns ; ba chiar nu se va găsi nimeni, din rîndul feţelor bisericeşti, cu oarecare autoritate, care, în scris, să se fi îndoit cît de cît în privinţa aceasta. Pe lîngă personajele pe care învăţătura şi cucernicia le-au făcut celebre, există cîţiva sfinţi care au scris cronici şi istorii, nu numai din cele sfinte, dar chiar şi din cele pe de-a-ntregul profane, autori ale căror opere sînt lăudate de posteritate, căci i-au fost de mare folos. Din respect, nu sînt pomenite cărţile istorice din Sfînta Scriptură. însă, dacă nu îndrăznim să-l amestecăm, în genul acesta, pe Ziditor cu făpturile lui, nu se poate totuşi să nu recunoaştem că, de vreme ce Sfîntul Duh s-a învoit să fie autor de povestiri care, în linii mari, privesc lumea de pe acest pămînt, şi care s-ar numi istorie profană, ca toate celelalte povestiri istorice, despre această lume, de n-ar avea drept autor pe Sfîntul Duh, creştinii, lucru hotărît; au şi ei îngăduinţa să scrie şi să citească asemenea istorii. Chiar dacă se spune că povestirile de soiul acesta, al căror autor este Duhul Sfînt, vorbesc de lucruri mai înalte şi că, deşi sînt reale şi adevărate, sînt totuşi doar reprezentări ale întîmplărilor ce aveau să se petreacă, şi că, sub acest văl, ascund minuni nebănuite, nu este mai puţin adevărat că se află în ele părţi întinse ce nu sînt altceva decît nişte istorisiri, fapt ce le autorizează pe toate cele scrise, de atunci încoace, de către oameni, şi pe care aceş-
tia le vor mai scrie încă, şi, pe deasupra, dacă Sfîntul Duh a ascuns lucrurile cele mai înalte în dosul unor întîmplări foarte fireşti, istorice, ce s-au întîmplat aievea, acelaşi Duh

Sfînt nu a dispreţuit istoria de vreme ce i-a plăcut să se slujească de ea pentru învăţătura fiinţelor pe care le-a zămislit şi a Bisericii sale. Aceste idei, care, cu bună credinţă, nu pot fi tăgăduite, sînt de o superioritate încît nu se mai poate spune nimic împotriva istoriei. Dar, fără să renunţăm la acest sprijin divin, să căutăm în altă parte ceea ce adevărul, raţiunea, necesitatea şi uzajul încuviinţat în toate veacurile vor putea spune despre această aşa- zisă problemă.

Ce putem şti fără să fi învăţat vreodată ? Căci nu este vorba de profeţi şi daruri supranaturale, ci de calea obişnuită arătată de Providenţă tuturor oamenilor. Munca este urmarea şi pedeapsa pentru păcatul celui dintîi părinte al nostru ; trupul nu poate fi întreţinut decît prin munca trupului, sudoarea şi munca mîinilor ; mintea nu se luminează decît printr-un alt fel de muncă : învăţătura ; şi fiindcă este nevoie de dascăli, pentru a învăţa ceea ce se face cu mîna, în fiecare artă sau meserie, cu atît mai mult este nevoie de aşa ceva în ştiinţe şi în disciplinele, atît de felurite, de care se ocupă mintea omului, unde ochii şi simţurile sînt neputincioase.

Dacă învăţămintele celorlalţi sînt necesare pentru a-i arăta minţii cu ce trebuie ea să se ocupe, nu este vreo altă ştiinţă unde să fie mai mare nevoie de ele decît istoria. Deşi, pentru celelalte discipline, trebuie să existe, măcar la început, o călăuză oarecare, s-a întîmplat totuşi ca, minţi neobişnuit de înzestrate, să atingă, neajutate de nimeni, datorită doar acestei îndrumări iniţiale, diverse trepte, uneori cele mai înalte, ale disciplinelor despre care nu li se spusese decît prea puţin, deoarece cu stăruinţă şi cu lumina minţii, au trecut din treaptă în treaptă, mereu mai sus, şi, datorită unor prime descoperiri, şi-au croit calea către altele, pe care le-au găsit, le-au îndreptat, ajungînd astfel pe culmile ştiinţei pe care au dus-o mai departe după ce, mai întîi, învăţaseră de la alţii primele reguli şi primele noţiuni. Artele şi ştiinţele comportă, în- tr-adevăr, însuşirea unor reguli, propoziţii, gradaţii ce se succed cu necesitate şi care nu sînt, aşadar, imposibil de descoperit de către o minte luminată, temeinică şi harnică, după ce a primit de la altcineva primele elemente şi un

soi de cheie, deşi lucrui acesta se întîineşte foarte rar şi, mai totdeauna, pentru a cunoaşte şi a face paşi înainte, trebuie să fii călăuzit din treaptă în treaptă de un dascăl iscusit care ştie să-şi potrivească învăţătura după progresele pe care le vede la cel pe care-1 îndrumează.

Istoria este însă o ştiinţă de un fel cu totul deosebit. Deşi toate evenimentele generale şi particulare din care este alcătuită îşi sînt cauză unul celuilalt, şi totul este legat printr-o înlănţuire atît de specială încît ruperea unei verigi ar duce la absenţa sau, cel puţin, schimbarea evenimentului următor, este totuşi adevărat că, spre deosebire de arte, şi mai ales de ştiinţe, unde o treaptă nouă, o descoperire duce la o anumită alta, şi numai la ea, nici un eveniment istoric general sau particular nu prevesteşte ce va ieşi neapărat de aici şi, foarte adesea, va duce la presupuneri contrare. Aşadar, nu există nici principii nici cheie nici elemente nici vreo regulă sau vreo indicaţie iniţială care, o dată însuşite de către o minte, oricît de luminată, solidă şi harnică ar fi ea, să poată duce de la sine la diferitele evenimente ale istoriei : de aici, nevoia de a avea tot timpul un dascăl alături, care să meargă din fapt în fapt, printr-o povestire bine legată, a cărei citire să ducă la învăţarea unor lucruri care, de n-ar fi acea lectură, ar rămîne, fără doar şi poate, cu desăvîrşire necunoscute.

Această povestire se numeşte istorie, iar istoria cuprinde toate evenimentele ce s-au petrecut în toate veacurile şi în toate locurile. Dar dacă s-ar mărgini la expunerea despuiată şi seacă a acestor evenimente, istoria ar deveni o povară inutilă şi copleşitoare : inutilă, deoarece învăţătura nu are ce face cu o memorie încărcată cu fapte neînsufleţite din care nu află decît alte fapte uscate ce obosesc mintea, căreia nimic nu i le aminteşte, căci nu au nici o rînduială ; copleşitoare, printr-o îngrămădire fără nici o qrdine şi fără nici un scop, ce nu poate duce la altceva decît la încovoierea sub greutatea unei adunături de fapte răzleţe şi fără legătură între ele, din care nu se poate face nimic folositor şi cu noimă.

Pentru a fi folositoare, povestirea faptelor trebuie să descopere originea lor, cauzele, urmările lor şi legătura dintre ele, ceea ce nu se poate face decît prin expunerea acţiunii personajelor care au luat parte la aceste lucruri ; şi fiindcă, astfel, faptele n-ar fi decît un haos, aşa cum am arătat, la fel s-ar întîmpla şi cu acţiunile acestor personaje, dacă nu s-ar face decît simpla expunere a faptelor lor, prin urmare, aşa s-ar întîmpla cu toată istoria, dacă nu s-ar arăta cine au fost aceste personaje, ce le-a împins la ceea ce au făcut în întîmplarea povestită, ce le-a apropiat şi ce le-a despărţit. Aşadar, cu cît se

face mai multă lumină, şi faptele sînt mai lesne de înţeles, cu atît istoria este mai vrednică de interes, iar moravurile şi cauzele evenimentelor ce sînt date ca exemplu sînt cu atît mai instructive. De aceea trebuie să aflăm interesele, viciile, virtuţile, patimile, duşmăniile, prieteniile, şi toate celelalte motive, principale sau întâmplătoare, ale intrigilor, uneltirilor şi faptelor publice sau private care au de a face cu evenimentele descrise, şi toate dezbinările, grupările, zguduirile ce devin izvoare şi cauze ale altor intrigi şi alcătuiesc alte evenimente.

Pentru a face lucrurile cum se cuvine, autorul unei istorii generale sau particulare trebuie să-şi însuşească temeinic materia prin lecturi aprofundate, o confruntare exactă, prin dreapta comparare a unor autori aleşi cum nu se poate mai judicios, şi printr-o critică înţeleaptă şi sa-- vantă, totul însoţit de multă inteligenţă şi discernămînt. Numesc istorie generală istoria care este într-adevăr aşa ceva prin cuprinderea mai multor naţiuni sau a mai multor secole din istoria bisericii, sau a unei singure naţiuni, dar a mai multor domnii, sau a unui eveniment bisericesc îndepărtat şi foarte întins. Prin istorie particulară înţeleg istoria vremii şi a ţării în care trăim. Aceasta, întrucît este puţin întinsă şi se petrece sub ochii autorului, trebuie să fie mult mai bogată în amănunte şi în circumstanţe şi să aibă drept scop aducerea cititorului în mijlocul actorilor tuturor celor povestite de el, în aşa fel încît [cititorul] să creadă că ştie toate ascunzişurile celor ce-i sînt înfăţişate şi că vede toate cele ce-i sînt povestite, mai curînd decît că citeşte istorie sau memorii. în genul acesta de scriere, exactitatea cea mai scrupuloasă şi adevărul fiecărui lucru şi al fiecărui amănunt trebuie să se ferească atît de ură cît şi de iubire, de dorinţa de a explica ceea ce nu s-a putut descoperi, şi de a atribui opinii, motive şi caractere, de a spori sau de a împuţina, lucru pe cît de uşor pe atît de primejdios dacă autorul nu este un om drept, cinstit, vrednic de onoare şi de cinste, şi dacă nu ştie să se ferească de capcanele sentimentului, ale gustului şi ale imaginaţiei ; mai ales de cumva autorul nostru merge chiar la izvoare, întrucît a luat parte la evenimente el însuşi, sau prietenii lui apropiaţi, care i-au povestit lucrurile pe care le redă ; în acest caz, mai aleSj cînd orice amor propriu, orice înclinare, orice aversiune şi orice fel de interes trebuie să dispară în faţa oricărui adevăr, oricît de mic şi de neînsemnat, căci el este sufletul şi justificarea oricărei istorii, şi nu trebuie niciodată, pentru nimic în lume, să sufere nici cea mai mică umbrire, ci să fie întotdeauna înfăţişat curat şi pe de-a-rftregul.

Un creştin, care vrea să fie cu adevărat creştin, poate să scrie şi să citească istorie ? Faptele uscate, ce-i drept, sînt o

povară fără nici un rost ; adăugați și acțiunile goale ale personajelor care au luat parte la ele, și învățătura nu va fi mai bogată, iar haosul va spori fără vreun folos. Cum așa ? caracterele, intrigile, uneltirile acestor personaje fac să poată fi înțelese cauzele și urmările evenimentelor ? Este adevărat că, fără aceasta, evenimentele ar fi de neînțeles, drept care ar fi mai bine să nu ținem seama de ceea ce încarcă fără a ne învăța ceva și, prin urmare, fără a ne instrui. Dar cucernicia se poate oare potrivi cu povestirea atîtor patimi și păcate, cu dezvăluirea atîtor porniri criminale, a atîtor gînduri rușinoase, și cu demascarea atîtor persoane care, dacă n-ar fi fost întâmplarea aceasta, și-ar fi păstrat prețuirea noastră, sau nu le-am fi cunoscut noi niciodată păcatele ? O nevinovată ignoranță nu este oare preferabilă unei învățături ce se află departe de cucernicie ? și ce să mai zicem de cel care, nemulțumit cu cea căpătată prin el însuși sau prin alții, o transmite posterității și îi dezvăluie, despre frații lui, atîtea lucruri vrednice de dispreț sau, care, adesea, sînt păcate grele ?

Aceasta este, după părerea mea, obiecția în toată puterea ei. Ar putea dispărea doar prin simpla citire a celor spuse mai înainte, la începutul acestui discurs, despre pilda Sfîntului-Duh ; ne-am propus însă s-o îndepărtăm, fără a ne mai sprijini pe autoritatea divină, după care nu ne mai este îngăduit să judecăm cînd a hotărît, așa cum se crede că a făcut-o, în chestiunea despre care este vorba.

Dacă nu ne îngăduim nici un fel de istorie în afara celei învățate din Sfînta Scriptură, înseamnă să ne afundăm în întunericul gros al Egiptului. în ceea ce privește religia, nu se mai caută să se afle ce este tradiția ; dar această renunțare nu înseamnă oare blasfemie ? înseamnă să nu ții seama de dogme și de disciplină, dacă nu ții seama de conciliile ecumenice care au definit dogmele și au stabilit disciplina, și să-i pui pe aceeași linie pe sfinții apărători ai credinței, unii datorită luminilor și lucrărilor lor, alții datorită curajului și martiriului lor, pe ereziarci și pe persecutori ; înseamnă să te lipsești de admirabilul spectacol al primelor veacuri ale Bisericii, al înălțării coloanelor ei, de învățătura celor dintîi doctori ai ei, de sfînta înspăimîntare de la începutul vieții ascetice și solitare, de acea minunată rînduială care a stabilit și extins Biserica și a ajutat-o să învingă în ciuda împotrivirilor și a persecuțiilor de toate felurile, de frica de a nu vedea ticăloșia, cruzimea și crimele ereziarcilor și ale principalilor lor susținători, și, în același timp, ambițiile, păcatele și sălbăticia episcopilor și a celor ce ocupă cele mai înalte scaune și, de

acolo, pînă la noi, toate evenimentele memorabile privitoare la dogmă, la cele din urmă erezii, la disciplină şi la cult, de teamă de a nu vedea dezordinea şi ignoranţa, zgîrcenia şi ambiţia atîtor şi atîtor membri, din cei mai de seamă, ai clerului. Rezultatul acestei ignoranţe este mai uşor de închipuit decît de descris : totul poate fi atins cu mîna şi-ţi sare în ochi.

Prin urmare, dacă nu pare firesc să refuzi să afli lucrurile acestea care îl interesează atît de mult pe un creştin, tocmai fiindcă este creştin, cum le va putea afla el fără ajutorul istoriei profane, care are o legătură atît de strînsă şi atît de necesară cu cea a Bisericii încît, cele două istorii, ca să fie înţelese, nu pot fi despărţite una de alta ? Este un amestec şi o înlănţuire care, dintr-o cauză sau alta, se transmite din veac în veac pînă la al nostru, şi care face imposibilă cunoaşterea vreunei părţi dintr-una din cele două istorii fără a o dobîndi, totodată, pe cea a celeilalte, petrecută în acelaşi timp. Aşadar, dacă un creştin, căruia tot ce ţine de religie îi este scump pe măsura legăturii lui cu aceasta, nu poate rămîne nepăsător faţă de diversele evenimente care au frămîntat Biserica în toate vremurile, el nu are cum să nu afle, paralel, toată istoria profană, legată negreşit şi întotdeauna de istoria Bisericii.

Dar, chiar dacă nu am ţine seama de această legătură, de vreme ce există, ce-i drept, lungi perioade de istorie fără vreo legătură cu istoria Bisericii, am putea oare, fără să ne fie ruşine, să ne reproşăm că vrem să ştim ce a fost cu Grecia, cu romanii, care este istoria acelor vestite republici şi a personajelor lor principale ? Cine s-ar încumeta să ignore, din scrupul, diversele trepte ale schimbărilor lor, ale declinului, ale căderii lor, cele ale creşterii Statelor ce s-au format din resturile lor, originea şi întemeierea monarhiilor din Europa noastră, şi cea a sarazinilor, apoi a turcilor, în sfîrşit, succesiunea secolelor şi a domniilor, şi principalele lor evenimente pînă în zilele noastre ? Aceasta este, în linii mari, istoria generală. S-o vedem acum pe cea a timpului şi a ţării în care trăim.

Dacă vom admite că scrupulul care ne-ar ţine într-o ignorare totală a istoriei generale este cea mai grosolană nerozie, care ar duce la mari şi ruşinoase neplăceri, va fi greu să credem că există vreun scrupul care trebuie aau poate să admită ignorarea istoriei particulare a timpului şi a ţării în care trăim, istorie mult mai interesantă decît cea generală, şi care are cu totul altă înrîurire asupra purtării şi a moravurilor noastre.

Il aud pe scrupulos răspunzînd că depărtarea timpurilor şi a locurilor ne scuteşte, într-o oarecare măsură, să ne înduioşăm cînd este vorba de păcatele unor personaje străine,

îndepărtate, despre care nu se ştie ce fel de oameni şi de neamuri au fost şi care nu mai au pe nimeni ca să le ţină partea : cu totul deosebiţi de cei din ţara şi din vremea noastră, pe care îi cunoaştem după nume, după purtare, familie, prieteni, faţă de care putem nutri stimă, de care poate, într-o măsură oarecare, au fost chiar vrednici, şi care adesea, prin ridicarea vălului, pot pierde mai mult decît stima.

Obiecţia nu se deosebeşte de cea care a fost făcută mai înainte ; răspunsul pentru a o înlătura nu se va deosebi nici el de cel folosit mai înainte. Dar ca să nu mai lungim prea mult vorba, să nu ne temem de glumele răutăcioase, de glumele răutăcioase pe care le-am văzut în toată puterea lor, la persoane ale căror nume şi ranguri înalte sînt foarte bine cunoscute. Nu era vorba de glume răutăcioase, ci de lipsă de educaţie, apoi de nepăsare şi lăsare în voia vîrtejului jocurilor de noroc şi al plăcerilor, chiar la curte. De oriunde ar veni ignoranţa aceasta, grosolănia ei este aceeaşi : să ne întoarcem la urmările pe care le are. Cît de mare ne este mirarea auzind că sîn- tem întrebaţi cine este acel ***Monseigneur***[2] al cărui nume a fost rostit spunîndu-se despre el că a murit la Meu- don ? Cine era tatăl Regelui[3], prin cine şi în ce fel Regele şi regele Spaniei sînt rude ? ce era ***Monsieur ?*** dar D-l şi D-na de Berry ? al cui fiu era răposatul Domn duce de Orléans, regentul ? Cînd îţi pui întrebări dintre acestea, îţi poţi da seama dacă lucrurile merg înapoi în timp, sau se referă la personajele şi la faptele domniei ce abia a trecut şi ce hău de neguri s-a aşternut peste tot ce-a fost mai înainte. Acestea sînt totuşi urmările lipsei de învăţătură şi de mişcare, lesne de îndreptat prin conversaţii şi lecturi, dar dacă au scrupulul drept temei, nu se mai pot îndrepta. Este atît de sărac cu duhul, loveşte atît de mult bunul simţ şi logica firească, încît demonstrarea greşelii din această idee se face de la sine şi atît de repede, doar cît este expusă, încît înlătură orice răspuns posibil şi orice s-ar opune.

Sîntem oare obligaţi să nu ştim nimic despre familia de Guise, despre regii şi despre curtea din vremea lor, de frică de a nu afla grozăviile şi crimele pe care le-au săvîrşit ? să nu ştim nimic despre unii ca Richelieu şi Mazarin, să nu aflăm ce mişcări au pricinuit ambiţia lor şi ce vicii şi păcate s-au desfăşurat în cabalele şi intrigile din vremea lor ? Nu vom pomeni nimic despre D-l Prinţ[4] ca să nu ajungem la revoltele şi la evenimentele ce le-au însoţit ? Nimic despre Turenne şi despre cei din jurul lui pentru a nu vedea făţărnicia cea mai mare răsplătită cum nu se poate mai bine ? Şi, trăind în mij- locul urmaşilor celor cu mare trecere în vremurile despre care vorbesc eu, se va expune oare cineva, cu oricît de puţină minte, să nu ştie de unde se trag aceştia, cum au făcut carieră,

ce fel de oameni sînt, luînd asupra sa necurmatele şi marile necazuri ce decurg de aici ? Să nu ştim absolut nimic despre D-na de Montespan şi despre funeştii ei urmaşi [5], de teama de a nu afla ce păcate au săvîrşit ca să se înalţe ? Nici o idee despre D-na de Maintenon şi despre uluitoarea ei domnie, de frică să nu aflăm cît de puţin onorabile au fost începuturile ei, să nu aflăm josnicia şi nenorocirile din vremea măririi ei, necazurile care s-au abătut asupra Franţei ? Acelaşi lucru se poate spune despre personajele care au avut trecere sub acea lungă domnie şi despre evenimentele pline de urmări din vremea ei, căci o atît de lungă cîrmuire a schimbat în întregime vechea faţă a Regatului. Vom rămîne oare, siliţi de conştiinţă, fără a căuta să aflăm cauzele unei schimbări atît de funeste, cu teama de a descoperi interesul şi motivul marilor miniştri ai vremii care, ridicaţi din mocirlă, i-au nesocotit pe toţi ceilalţi oameni şi au dat totul peste cap ? In sfîrşit, ne vom ascunde oare pînă şi prezentul pentru a nu vedea greşelile personale ale unui regent, matrapazlîcurile unui prim ministru[6], barbaria şi slăbiciunea urmaşului[7], falsurile, erorile, ambiţia fără margini, crimele celui mort de cu- rînd[8] care, prin pizmă şi nepricepere, a adus astăzi Statul într-o stare cum nu se poate mai rea, şi într-o confuzie ce-1 va duce la ruină ? Cine ar putea rezista la ceva atît de nesăbuit, vreau să spun atît de fundamental imposibil ? Cine nu s-ar revolta ? Scrupuloşii aceştia pot oare încredinţa pe cineva că Dumnezeu cere ceea ce i se opune lui, el fiind lumină şi adevăr, adică să fim orbi în faţa minciunii, de frică de a nu vedea adevărul; că ne-a dat ochi ca să-i ţinem închişi în faţa tuturor întîmplărilor şi personajelor din lume, minte şi judecată ca să nu facem altceva cu ele decît să le îndobitocim, încît să ajungem pe de-a-ntregul grosolani, proşti, ridicoli şi cu totul imposibil de a fi suportaţi pînă şi de cei mai îngăduitori dintre oameni ?

Să-l slăvim pe Ziditor cu mai multă judecată şi să nu plătim darul pe care ni l-a făcut Mîntuitorul cu nevrednicul preţ! al îndobitocirii noastre absolute şi al desăvîrşitei imposibilităţi. El este prea bun pentru a cere una şi prea drept pentru a cere cealaltă. Să ne ferim de nebunia extremelor care nu au altă ieşire decît prăpastia şi, ca şi Sfîntul Pavel, să nu ne temem să ne facem din cumpătare măsura înţelepciunii noastre şi să n-o împingem dincolo de marginile cuvenite. Să ne slujim aşadar de facultăţile cu care Dumnezeu a vrut să ne înzestreze, şi să nu ne închipuim că dragostea de Dumnezeu ne interzice să vedem adevărul, de orice fel ar fi el, şi să judecăm evenimentele ce se petrec şi tot ce este adus de acestea. Ne datorăm nouă înşine cel puţin tot atîta dragoste cît şi celorlalţi : trebuie aşadar să ne instruim, ca să nu fim nişte

năuci, nişte proşti, veşnice victime. Nu trebuie să ne temem de oameni, ci să încercăm să-i cunoaştem, buni sau răi, ca să nu ne înşelăm asupra lor şi, alegînd cu înțelepciune, să ne potrivim purtarea şi legăturile cu ei, de vreme ce cu oamenii avem de-a face, aceştia fiind egali unii cu alții.
Să ne facem o oglindă din această cunoaştere, ca să ne formăm şi să ne îndreptăm purtările, să ocolim şi să urîm ceea ce trebuie ocolit sau urît, să iubim, să prețuim, să slujim ceea ce este vrednic de toate acestea, şi să ne apropiem de ele imitîndu-le, precum şi printr-o nobilă sau sfîntă emulație. Să cunoaştem aşadar, cit vom putea de bine, valoarea oamenilor şi prețul lucrurilor : marea ştiință este să nu te înşeli, într-o lume unde cei mai mulți sînt mascați cu atîta grijă ; şi să nu uităm că, întotdeauna, ştiința este bună, însă binele sau răul constă în felul cum o folosim. Aici trebuie să procedăm cu scrupul, aici morala creştină, dragostea față de Dumnezeu, pe scurt noua lege, trebuie să ne lumineze şi să ne îndrepte neîncetat paşii ; scrupulul nu-şi are rostul cînd este vorba de cunoştințe din care nu putem dobîndi prea multe.

Cei răi, care, în lumea aceasta, o duc mult mai bine decît cei buni, ar mai avea încă un avantaj, foarte ciudat, față de aceştia, dacă celor buni nu le-ar fi îngăduit să-i deosebească, să-i cunoască, prin urmare, să se ferească de ei, să-i prevină asupra lor pe alții, să afle ce sînt, ce au făcut în fața întîmplărilor vieții, şi, dacă au avut puțină sau multă trecere, să-i înfățişeze aşa cum sînt şi cum au rămas în posteritate, căreia i-au transmis istoria din vremea lor. Şi, pe de altă parte, în ceea ce priveşte lumea aceasta, cei buni ar avea mult de suferit dacă ar rămîne, ca nişte dobitoace nesimțitoare, la dispoziția celor răi, fără să-i cunoască deloc, aşadar, lipsiți de apărare, virtutea urmînd să fie îngropată o dată cu ei. în felul acesta, orice adevăr ar fi înăbuşit, orice pildă de prisos, orice învățătură imposibilă, şi orice providență ar fi restrînsă la credință, însă, în ochii oamenilor, ar fi nimicită.

Să deosebim deci ceea ce este cerut de dragostea față de Dumnezeu de ceea ce nu este cerut, şi de ceea ce ea nu vrea să ceară, deoarece ea nu vrea să ceară nimic din ceea ce poate dăuna, lumina ei neputînd fi pricina orbirii. Cucernicia, care cere să-ți iubeşti aproapele ca pe tine însuți, prin însuşi acest fapt hotărăşte cum stau lucrurile. Prin această poruncă, ea interzice certurile, injuriile, duşmăniile, salomniile, clevetelile, batjocura usturătoare, dispreţul. Toate acestea privesc sentimentele lăuntrice, care trebuie înăbuşite în noi, şi efectele exterioare ale acestor lucruri [să fie] interzise în comunicarea dintre oameni şi în societate. Dragostea de Dumnezeu nu îngăduie să dăunăm şi să facem, ba chiar nici măcar să dorim răul nimănui ; dar, oricît de absolută ar părea

o poruncă atît de generală, trebuie totuşi să recunoaştem că există limite şi excepţii. Aceeaşi dragoste faţă de Dumnezeu, care impune toate aceste îndatoriri, n-o impune pe aceea de a nu vedea lucrurile şi oamenii aşa cum sînt ei; ea nu cere, numai fiindcă trebuie să-i iubeşti pe ceilalţi întrucît ne sînt fraţi, să iubeşti în ei păcatele lor, viciile, gîndurile lor rele, greşelile ; nu cere să ne lăsăm pradă lor ; nu ne opreşte, ba chiar vrea ca cei ameninţaţi de ele să fie preveniţi, ca şi cei care le săvîrşesc, ca să se ferească, şi nu ne opreşte să ne luăm toate măsurile cuvenite pentru a ne afla la adăpost.

Toate acestea se văd în viaţa sfinţilor celor mai respectaţi şi mai vestiţi, care n-au şovăit să dezvăluie faptele cele mai supărătoare şi n-au renunţat la invectivele cele mai amare împotriva unor oameni răi de care au trebuit să se apere sau pe care au crezut ei că trebuie să-i lovească ; şi cînd vorbesc de unii oameni răi, vreau să exclud generalitatea vagă, să arăt că sfinţii au avut de a face cu oamenii din vremea lor, uneori chiar dintre cei aflaţi pe cele mai înalte trepte ale Bisericii sau ale societăţii. Motivul acestei purtări este evident : dragostea faţă de Dumnezeu este făcută doar pentru bine, şi, atîta vreme cît o putem păstra, pentru oameni ; dar, de îndată ce devine dăunătoare binelui, şi nu mai este vorba decît de persoane, este limpede că ea revine celor buni în dauna celor răi, cărora nu trebuie să li se lase libertatea de a-i asupri şi de a le face rău celor buni, întrucît aceştia nu au fost preveniţi, apăraţi ; trebuie date în vileag vicleşugurile, uneltirile, purtarea primejdioasă, chiar crimele celor răi care, dacă ar fi lăsaţi de capul lor, ar săvîrşi tot ce au plănuit şi ar izbîndi cu siguranţă împotriva celor buni care, deşi ocrotiţi, sînt adesea năpăstuiţi de cei răi.

Din cele arătate pînă aici, apare limpede încă un lucru : creştinul, căruia dragostea de Dumnezeu îi interzice să-şi vorbească de rău aproapele şi să-i dăuneze, şi, în toate cele pe care le-am arătat, este, din cucernicie, obligat să facă tocmai contrariul în unele cazuri, altele decît cele care au fost pomenite pînă acum. Cei rare se bucură de încrederea generalilor, a miniştrilor, şi, încă mai mult, cei care o au pe aceea a prinţilor, nu trebuie sâ-i lase pe aceştia să nu cunoască moravurile, purtările, faptele oamenilor. Sînt obligaţi să-i ajute să le cunoască aşa cum sînt ele, pentru a-i feri de capcane, de surprize şi mai ales de alegeri proaste. Este o dragoste ce se cuvine celor care cîrmuiesc, care are în vedere mai ales interesele obştei, întotdeauna mai presus de cele particulare. Cîrmuitorii treburilor publice, cu toţii sau doar o parte din ei, sînt prea ocupaţi cu afaceri, prea înconjuraţi de mincinoşi, prea linguşiţi, prea lesne amăgiţi şi înşelaţi de cei cu interese mari ca să mai ştie cum să descurce şi să

deosebească lucrurile. Au înțelepciunea de a dori să se lămurească asupra oamenilor, şi sînt fericiți dacă întîlnesc adevărați prieteni credincioşi care îi împiedică să se lase ademeniți ; şi poporul, sau partea din popor cîrmuită de ei, le este adînc îndatorat acestor sfetnici luminați care îi feresc de tot soiul de administrații, sub care se poate suferi atît de mult cînd sînt date pe mîini rele ; şi nu este de ajuns ca cei ce se pot face ascultați să aştepte să fie întrebați asupra unor oameni răi : au datoria să preîntîmpine gustul, uşurința cîrmuitorilor, capcanele ce le sînt întinse, pentru a-i împiedica să cadă în ele. Trebuie să ştie că tocmai pentru a face aceste lucruri se bucură ei de încrederea mai-marilor acestei lumi ; iar cei care se bucură de încrederea acestor sfetnici ce au prilejul să spună totul nu trebuie să piardă din vedere să le arate cum stau lucrurile, şi astfel să fie folositori societății. La fel trebuie să ne purtăm cu cei apropiați şi cu prietenii.

Dacă este limpede, aşa cum am arătat pînă acum, că dragostea față de Dumnezeu ne îngăduie să ne apărăm şi chiar să-i atacăm pe cei răi ; dacă ea vrea ca cei buni să fie preveniți şi sprijiniți, dacă ea cere ca cei care se află la cîrma treburilor publice să fie lămuriți fără cruțare în privința oamenilor şi a lucrurilor, deşi toate acestea se pot face fără a dăuna în mod direct şi radical reputației şi carierei, cu atît mai mult dragostea de Dumnezeu nu interzice să se scrie şi, prin urmare, să se citească, istoriile generale şi cele particulare. Pe lingă motivele arătate la început, după care nici nu ar mai fi nevoie de altele, trebuie să mai spunem totuşi ceva pentru a înlătura orice scrupul. Las de o parte istoriile generale pentru a mă mărgini la cele particulare, din țară şi din vremea în care trăim, deoarece, dacă reuşesc să arăt că aceste istorii se cuvine a fi scrise, aceleaşi argumente vor servi încă şi mai mult pentru a susține istoriile generale. Trebuie însă să ne amintim condițiile care au fost propuse pentru a scrie.

Cel ce scrie istoria țării şi a timpului său trebuie să se gîndească bine la tot ce a văzut, făcut sau aflat chiar de la sursă, la ceea ce s-a petrecut pe scena lumii, să cunoască mecanismele, adesea chiar lucrurile aparent neînsemnate, care au pus în mişcare evenimentele cu cele mai multe urmări şi care, la rîndul lor, au dat naştere altor evenimente ; trebuie să-şi arate lui însuşi nimicnicia lumii aşa cum este ea, a temerilor, a dorințelor sale, a speranțelor, a dizgrațiilor, a norocului, a lucrărilor sale ; trebuie să se încredințeze că totul este fără valoare dacă ținem seama de scurta durată a acestor lucruri şi a vieții oamenilor ; să-şi aducă aminte că nici unul din fericiții acestei lumi nu a fost cu adevărat fericit, căci fericirea, sau măcar tihna, nu se poate afla pe pămînt ; trebuie

să arate că, dacă mulțimea aceasta de oameni, de care pomenim fiindcă nu avem ce face, şi-ar fi putut citi viitorul, şi afla ce s-a ales din strădaniile lor, din sudoarea, din grijile, din intrigile lor, toți, cu excepția, cel mult, a vreo doisprezece dintre ei, s-ar fi oprit hotărît, chiar din clipa cînd au păşit în viață, şi şi-ar fi părăsit aspirațiile şi ambițiile lor cele mai scumpe ; şi, chiar şi pentru aceştia doisprezece, moartea, care pune capăt fericirii la care au rîvnit, n-a făcut decît să le sporească părerea de rău din pricina legăturilor ce devin tot mai puternice, şi le zădărniceşte, în propriii lor ochi, toate reuşitele. Dacă morala aceasta este înfățişată de cărțile sfinte, morală ce este în stare să ne facă să dispreţuim tot ce se petrece pe lumea aceasta, pe față şi cu temei, trebuie să admitem că teoria, oricît de frumoasă poate fi ea, nu face aceeaşi impresie ca faptele şi gîndurile ce se nasc din citirea lor. Roadele acestea, pe care autorul le culege cel dintîi, sînt culese şi de cititorii lui, ei adaugă, pe deasupra, şi învățătura căpătată de la istorie, pe care n-o cunoşteau. învățătura aceasta îi formează pe cei ce trebuie să trăiască în legătură cu lumea, şi, încă şi mai mult, pe cei ce ajung în lumea treburilor țării. Pildele pe care şi le-au însuşit îi călăuzesc şi îi apără cu atît mai bine cu cît ei trăiesc în aceleaşi locuri unde lucrurile acestea s-au petrecut, şi într-o vreme prea apropiată de ei ca moravurile, felul de viață, de comunicare între oameni şi treburile țării să nu fie aceleaşi. Sînt păreri şi sfaturi pe care le primesc o dată cu zugrăvirea personajelor, şi o dată cu fiecare eveniment, datorită povestirii împrejură

rilor şi frămîntărilor care i-au dat naştere ; ba chiar, mai mult, sînt păreri şi sfaturi despre lucruri şi despre oameni căpătate pe căi neocolite, pe care lumea le primeşte cu atît mai lesne cu cit sînt foarte fireşti, căci nu au nici uscăciunea, nici autoritatea, nici dispreţul care resping şi care, de obicei, fac să nu se aleagă nimic de sfaturile şi părerile celor care doresc să le dea. Nu văd aşadar nimic mai folositor decît acest îndoit şi atît de plăcut mod de a te instrui citind istoria vremii şi a ţării tale, şi, prin urmare, nimic mai îngăduit decît să o scrii. Cît de mare ne-ar fi nepriceperea, cît de lipsiţi am fi de cunoaşterea vieţii, dacă aceste istorii nu ar exista ! De aceea, se vede că Providenţa a făcut în aşa fel încît ele să nu lipsească mai niciodată, în ciuda pierderilor nesfîrşite din toate timpurile, căci nimeni nu s-a îngrijit să le facă să treacă de la o epocă la alta transcriindu-le, înainte de apariţia tiparului, iar după aceea, din pricina piedicilor puse de interesele unora, din pricina incendiilor şi a altor atîtea mii de în- tîmplări.

Istoria are un avantaj, în ceea ce priveşte iubirea de Dumnezeu, asupra împrejurărilor în care am văzut că ea permite, iar uneori chiar recomandă, să fie loviţi şi dezvăluiţi cei răi : istoria nu-i loveşte şi nu-i dezvăluie decît pe cei morţi, şi încă morţi de prea multă vreme ca cineva să le mai ţină partea. Reputaţia, cariera şi interesul celor vii nu sînt, în acest fel, nicidecum ştirbite, iar adevărul apare fără nici o greutate în toată puritatea lui. Motivul este limpede : cel care scrie istoria vremii sale, care nu ţine seama decît de ceea ce este adevărat, care nu cruţă pe nimeni, are mare grijă să nu o dea la iveală. Cîte nu i s-ar putea trage de la atîţia oameni care au puterea, pentru lovituri date propriei lor persoane sau aceleia a celor mai apropiaţi lor, de adevărurile cele mai neîndoielnice şi, totodată, cele mai crude ! Ar trebui ca un scriitor să-şi fi pierdut minţile dacă ar da măcar de bănuit că scrie. Lucrarea lui trebuie să se coacă stînd sub cheie şi sub închi- zătorile cele mai sigure, să treacă astfel la moştenitori, care vor proceda înţelept dacă vor lăsa să se scurgă ceva mai mult de o generaţie sau două şi să nu lase lucrarea [să fie] tipărită decît atunci cînd timpul o va pune la adăpost de răzbunare. Timpul acesta nu va fi atît de îndepărtat încît să întunece faptele. Am citit cu plăcere, folos şi fără teamă multe şi felurite istorii şi Memorii despre minoritatea lui Ludovic al XlV-lea, imediat după moartea sa, şi tot astfel despre toate timpurile. Cine se mai sinchiseşte astăzi de personajele descrise acolo, şi cine mai este astăzi amestecat în intrigile povestite în aceste istorii ? Nimeni nu mai ştirbeşte dragostea de Dumnezeu, totul instruieşte şi răspîndeşte o lumină de care se bucură cei ce le citesc. De-aş stărui mai mult asupra acestor adevăruri, ar însemna să încerc să dovedesc că este ziuă atunci

cînd soarele străluceşte pe cer. Nădăjduiesc totuşi că am înlăturat orice şovăială.

CAPITOLUL I

(1691) Unde şi cum au fost începute aceste Memorii. — Prima mea legătură cu D-l duce de Chartres. — Maupertuis, căpitan det muşchetari suri 86 ; cariera şi portretul ***său.*** *— (1 6 9 2) — Prima mea campanie ca muşchetar sur. — Asediul oraşului Namur de către Rege în persoană. — Căderea oraşului Namur. — Singurătatea de la Marlagne. — Praful de puşcă ascuns de iezuiţi. — Bătălia navală de la Hougue. — Cu armele nu-i de glumit. — Coétquen şi*

moartea lui.

M-am născut în noaptea de 15 spre 16 ianuarie 1675, din Claude, duce de Saint-Simon, ***pair*** de Franţa etc. şi din cea de a doua soţie a lui, Charlotte de L'Aubespine, fiu unic din această căsătorie. Cu Diane de Budos, prima lui soţie, tata avusese o singură fată şi nici un băiat. O măritase cu ducele de Brissac, ***pair*** de Franţa, frate unic al ducesei de Villeroy. A murit în 1684, fără copii, şi trăise despărţită de multă vreme de un soţ nevrednic de ea ; testamentul pe care l-a lăsat mă desemna pe mine ca legatar universal.

Purtam numele de vidam [1] de Chartres şi am fost crescut cu multă grijă şi strădanie. Mama, femeie plină de virtute, de o perseverenţă neobosită şi cu multă judecată, s-a îngrijit totdeauna de trupul şi de mintea mea. Se temea să nu ajung asemenea tinerilor acelora care cred, prea devreme, că şi-au făcut o situaţie şi că pot fi propriii lor stăpîni. Tata, născut în 1606, nu putea trăi destul de mult ca să mă ferească de această greşeală, iar mama îmi spunea întruna că, foarte curînd, va trebui să arăt că este ceva de capul unui tînăr ce păşeşte singur în lume, fiul unui favorit al lui Ludovic al XlII-lea, ai cărui prieteni muriseră cu toţii sau nu mai erau în stare să-l ajute, şi al unei mame care, din tinereţe, după ce fusese crescută în casa bătrînei ducese d'Angouleme, ruda ei, bunica dinspre mamă a ducelui de Guise, şi apoi măritată cu un moşneag, nu se întîlnise niciodată decît cu prieteni bătrîni şi prietene aşijderea, şi nu-şi putuse face unii de vîrsta ei. Mai punea la socoteală şi lipsa rudelor foarte apropiate, unchi, mătuşi, veri primari, totul fiind lăsat pe seama mea, iar eu trebuia să mă

---

86 Iniţial, soldat pedestraş înarmat cu muschetă. Mai tîrziu, muşchetarii au alcătuit două companii de tineri nobili, care, pentru a fi deosebiţi, erau numiţi muşchetari suri sau negri, după culoarea cailor pe care îi călăreau ; făceau parte din trupele casei regale. **(N. t.)**

descurc cît mai bine, fără ajutorul sau sprijinul altcuiva ; cei doi fraţi ai ei nu erau oameni de seamă, cel mai mare era ruinat şi se judeca cu propria sa familie ; singurul frate al tatălui meu nu avea copii şi era mai bătrîn decît tata cu opt ani.

Mama se silea totodată să-mi dea curaj, să mă facă să pot umple eu însumi nişte goluri atît de greu de umplut. A izbutit să trezească în mine o puternică dorinţă de a face acest lucru. Dorinţa n-a fost însoţită de gustul pentru studiu şi pentru ştiinţe, însă, în locul lui, am avut gustul, care parcă s-a născut o dată cu mine, pentru lectură şi pentru istorie, şi, deci, dorinţa de a face şi de a ajunge cineva, urmînd îndemnurile şi pildele citite ; am fost întotdeauna convins că, dacă aş fi pierdut mai puţin timp cu literatura, şi dacă aş fi fost pus să studiez serios istoria, aş fi putut ajunge cineva în latura aceasta.

Citirea istoriei şi, mai ales, a memoriilor unor particulari despre istoria noastră, din ultima vreme, începînd cu Francisc I, pe care o făceam neîndemnat de nimeni, au trezit în mine dorinţa de a scrie şi eu despre cele ce văd în jurul meu, cu gîndul şi speranţa de a sluji la ceva şi de a cunoaşte cît se poate de bine faptele din vremea mea. M-am gîndit şi la greutăţile ce puteau să apară ; însă hotărîrea neclintită de a ţine totul în taină mi s-a părut că le învinge pe toate. Mi-am început aşadar Memoriile în iulie 1694, pe vremea cînd comandam un regiment de cavalerie ce-mi purta numele, în tabăra de la Gimsheim, pe Vechiul Rin, în armata comandată de mareşalul duce de Lorge. [2]

In 16j)l, studiam filosofia şi începusem lecţiile de călărie la şcoala domnilor de Mesmont şi Rochefort, dar, tot atunci, începusem să mă satur şi de dascăli şi de cărţi, dorind din toată inima să intru în slujba Regelui. Asediul localităţii Mons, susţinut de Rege în persoană, la primele semne de primăvară, îi atrăsese aproape pe toţi tinerii de vîrsta mea, în prima lor campanie ; dar, cel mai mult mă îndemna faptul că D-l duce de Chartres[3] îşi făcea şi el campania tot acolo. Fusesem crescuţi aproape împreună, eu fiind mai tînăr cu opt luni decît el, şi, dacă vîrsta îngăduie să spun acest lucru despre doi tineri de condiţie atît de inegală, eram buni prieteni. Am hotărît deci s-o rup cu copilăria, şi nu mai pomenesc nimic de şiretlicurile de care m-am servit ca să reuşesc. Am vorbit cu mama : mi-am dat seama numaridecît că-mi pierd vremea ; m-am rugat de tata, pe care am reuşit să-l conving că Regele, de vreme ce a organizat un asediu foarte mare anul acesta, la anul se va odihni. Am înşelat-o pe mama, care nu a descoperit ce pusesem la cale decît cînd faptul era aproape împlinit, iar tatei îi băgasem în cap să nu spună nimic.

Regele luase hotărîrea să nu scutească pe nimeni dintre cei ce intrau în slujba lui, în afară de prinţii de sînge şi de bastarzii săi, de un an petrecut într-una din cele două companii de muşchetari, la alegere, ca să înveţe acolo ce este supunerea, sau în fruntea unei companii de cavalerie, sau ca subaltern în regimentul lui de infanterie, la care ţinea mai mult decît la oricare altul, înainte de a-şi da încuviinţarea de cumpărare a unui regiment, de cavalerie sau de infanterie, după cum plănuise fiecare. Tata m-a luat aşadar cu el la Versailles, unde nu se putuse încă duce de cînd se întorsese de la Blaye, unde fusese gata să moară. Mama se dusese după el, cu o trăsură de poştă, şi-l adusese în stare încă proastă, aşa că, pînă atunci, tata nu-l putuse vedea pe Rege. Înclinîndu-se adînc, m-a prezentat, ca să devin muşchetar, în ziua de Sfîntul Simon, la douăsprezece şi jumătate ziua, cînd Regele ieşea de la Consiliu.

Maiestatea sa i-a făcut cinstea să-l sărute de trei ori, iar cînd a venit vorba despre mine, [Regele] găsindu-mă mic şi plăpînd, i-a spus că sînt încă prea tînăr : la care tata i-a răspuns că, tocmai de aceea, îl voi sluji mai multă vreme. Atunci Regele l-a întrebat în care din cele două companii voia să mă dea, şi tata a ales-o pe prima, din

pricina lui Maupertuis, prietenul lui bun, care era căpitanul ei. Pe lingă grija pe care se aştepta ca acesta s-o aibă faţă de mine, tata mai ţinea seama şi de faptul că Regele se interesa, cu mare atenţie, la cei doi căpitani, despre tinerii nobili aflaţi în companiile lor, mai ales la Maupertuis, şi ştia cît de mult atîrnau spusele lor în primele impresii pe care şi le făcea Regele, şi ce importanţă avea aceasta pentru mai tîrziu. Tata nu s-a înşelat, şi am avut prilejui să pun pe seama bunăvoinţei lui Maupertuis cea dintîi părere bună pe care Regele şi-a făcut-o despre mine.

Maupertuis acesta zicea că este din neamul de Melun, şi o spunea cu bună credinţă ; căci era adevărul, onoarea şi cinstea înruchipată, ceea ce îi adusese încrederea Regelui. Cu toate acestea, nici vorbă să fie din neamul de Melun, şi nimeni din această familie de seamă nu-1 recunoştea. Ajunsese, urcînd din treaptă în treaptă, din subofiţer însărcinat cu încartiruirea muşchetarilor, să fie comandantul acestora şi ofiţer general. 87 Simţul dreptăţii, bunătatea, curajul îi cuceriseră stima muşchetarilor ; fleacurile, cicălelile privitoare la punctualitate şi precizie, şi o repezeală, care dintr-un ţînţar făcea armăsar, cu cea mai bună credinţă din lume, îl făceau mai puţin iubit. Dar prin acestea ştiuse să fie pe placul Regelui care, adesea, îi încredinţase treburi importante. A fost însărcinat, cînd D-l de Lauzun a căzut ultima oară în dizgraţie, să-l ducă la Pignerol, şi, mulţi ani mai tîrziu, să-l aducă la Bourbon, de două ori, una după alta, cînd interesul libertăţii lui şi acela al D-lui du Mâine [4] i-au unit pe D-na de Montespan :> şi pe acel ilustru nefericit, care a cedat D-lui du Mâine imensele daruri primite de la *Mademoiselle* numai să-şi poată schimba închisoarea în exil. Exactitatea lui Maupertuis, tot timpul cît s-a aflat sub paza lui, l-a exasperat atît de tare, că nu l-a uitat toată viaţa. Altfel, [Maupertuis] era om de bine, politicos, modest şi respectuos.

La trei luni de cînd devenisem muşchetar, adică în luna martie a anului următor, Regele s-a dus la Com- piegne să-şi treacă în revistă slujitorii şi jandarmeria 88, iar eu am făcut o dată de gardă la Rege. Această scurtă campanie a fost un motiv să se vorbească despre una mai mare. M-am bucurat nespus de mult ; însă tata, care nu se gîndise la aşa ceva, s-a căit că se pusese la mintea mea, şi m-a făcut să simt acest lucru. Mama, după o oarecare ciudă şi o uşoară supărare că

---

87 Cel care comanda nu numai o singură companie, un singur regiment; de pildă, mareşalii Franţei, generalii de divizie şi generalii de brigadă. (N. t.)

88 Iniţial, corp alcătuit din oameni înarmaţi (ir. „gens d’armes“). Mai tîrziu, nume dat tuturor companiilor de ordonanţă ale regelui, reginei şi prinţilor. (N. t.)

fusesem înrolat de tata împotriva dorinței ei, nu s-a lăsat pînă nu l-a înduplecat să-mi facă un echipaj de treizeci şi cinci de cai sau de catîri şi cele de trebuință ca să trăiesc cumsecade. însă, chiar cu douăzeci de zile înainte de plecarea mea. s-a întîmplat ceva neplăcut. Un oarecare Tesse, slujbaş al tatei, care locuia la noi de mai mulți ani, a dispărut dintr-o dată, luîndu-i cincizeci de mii de livre, pe care ar fi trebuit să-i plătească unor negustori şi pentru care făcuse chitanțe false. Era un om mărunțel, blînd, binevoitor, priceput, inimos, avea prieteni, era avocat la tribunalul din Paris şi avocat al Regelui 89 la biroul finanțelor din Poitiers.

Regele a plecat (la 10 mai 1692) împreună cu doamnele, iar eu am călătorit călare, cu trupa şi cu toți slujitorii, ca şi ceilalți muşchetari, timp de două luni cît a durat campania. Am fost însoțit de doi gentilomi : unul, de multă vreme în slujba regelui, fusese preceptorul meu ; celălalt fusese scutierul mamei mele. Armata regelui s-a format în tabăra de la Givry. Cea a Domnului de Luxemburg aproape că se unea cu ea în acest loc. Doamnele se aflau la Mons, la depărtare de două leghe. Regele le-a chemat în tabăra lui unde le-a ospătat ; apoi le-a arătat poate cea mai minunată revistă ce s-a făcut vreodată, a celor două armate, rînduite pe două şiruri, dreapta Domnului de Luxemburg atingînd stînga Regelui, şi întinse pe trei leghe.

După zece zile de şedere la Givry, cele două armate s-au despărțit şi au pornit la drum. Două zile mai tîrziu, a fost declarat asediul oraşului Namur, unde Regele a ajuns după cinci zile de mers. ***Monseigneur*** [7], ***Monsieur***[8]***, Monsieur le Prince*** [9] şi Mareşalul d'Humieres, toți patru, rînd pe rînd, comandau armata sub conducerea Regelui, iar Domnul de Luxemburg, singurul general al armatei sale, acoperea asediul şi supraveghea operațiunile. în acest timp doamnele se duseseră la Dinant în a treia zi de mers,
M. le Prince a fost trimis să facă înconjurul oraşului Namur. Celebrul Vauban, sufletul tuturor asediilor făcute de Rege, şi-a impus părerea ca oraşul şi castelul să fie atacate separat, împotriva părerii baronului dr Bressey, care voia ca cele două să fie asediate în acelaşi timp, el fiind cel care fortificase locul. O mare nemulțumire îl făcuse să părăsească, de curînd, serviciul Spaniei, nu fără a-şi întuneca întrucîtva reputația intrînd numaidecît in cel al Franței. Se distinsese prin vitejia şi priceperea lui ; era un inginer excelent şi un foarte bun ofițer general. Intrînd în slujba Regelui, i s-a dat gradul de

89 Numele dat, numai în cadrul audierilor, celui care îl înlocuieşte pe procurorul regal. (N. t.)

locotenent general 90 şi un venit foarte mare. Era un bărbat nu prea arătos, modest, rezervat, cu o înfăţişare care nu făgăduia nimic, dar care şi-a dobîndit, curînd, încrederea Regelui şi toată preţuirea militară.

M. *le Prince,* mareşalul d'Humieres şi marchizul de Boufflers au condus fiecare cîte un asalt. în timpul celor zece zile, cît a durat acest asediu, nu s-a petrecut nimic de mare însemnătate. A unsprezecea zi de luptă în şanţuri, cetatea a fost învinsă şi capitularea s-a făcut aproape aşa cum au dorit-o asediaţii. S-au retras în castel, şi părţile au căzut la înţelegere că acesta nu va fi atacat dinspre oraş, şi că oraşul va fi în deplină siguranţă din partea castelului, care nu va trage asupra lui. Cît a ţinut acest asediu, Regele a stat tot timpul în tabără, vremea a fost caldă şi cerul senin de cînd se plecase din Paris. Dintre oamenii de vază, nu s-a pierdut decît Cormaillon, un tînăr inginer, de la care se aştepta mult, de altfel bun ofiţer, pe care Vauban l-a regretat mult. Contele de Toulouse [10] a fost uşor lovit la braţ, pe cînd se afla chiar lîngă Rege, care, de pe o înălţime, destul de departe, vedea cum este atacată în plină zi o fortificaţie, care a fost cucerită de un detaşament din cele mai vechi al celor două companii de muşchetari.

Jonvelle, gentilom, altminteri militar ridicat prin propria lui strădanie, cinstit şi viteaz, a murit de boală în timpul acestui asediu. Era locotenent general şi căpitan în cea de a doua companie de muşchetari ; avea peste optzeci de ani şi a fost foarte regretat de Rege şi de compania iui. Ambele companii s-au alăturat ca să-i aducă ultimele onoruri militare. Compania lui a fost dată nu- maidecit D-lui de Vins, care o comanda sub el, cumnatul D-lui de Pomponne, şi car», comandant al unui regiment în armata din Italia, comanda în vremea aceea un corp foarte mare pentru a apăra Proventa, unde s-a dovedit de un deosebit folos, anul următor fiind făcut locotenent general. Pentru asediul castelului, armata şi-a schimbat tabăra. După ce fiecare s-a dus în locul ce-i fusese arătat, regimentul de infanterie al Regelui şi-a găsit terenul ocupat de un mic corp al inamicului, retranşat aici, ceea ce a dus, pe loc, la o mică luptă izolată, destul de grea. D-l de Soubise, locotenent general de serviciu, a venit în grabă şi şi-a arătat vitejia. Regimentul Regelui s-a acoperit de glorie, cu prea puţine pierderi şi duşmanii au fost repede alungaţi. Regele a fost foarte mulţumit, căci ţinea mult la acest

---

90 Iniţial, cel care îndeplinea funcţiile regelui cînd acesta nu era recunoscut, dintr-o pricină oarecare, sau cînd era prizonier etc.; apoi, titlu dat unor mari ofiţeri. (N. t.)

regiment, pe care, dintre toate trupele, l-a socotit întotdeauna ca fiind al lui.

Corturile Regelui şi cele ale întregii curţi au fost ridicate, pe o pajişte frumoasă, la cinci sute de paşi de mî- năstirea Marlagne. Timpul frumos s-a stricat şi au început nişte ploi mari ce nu mai încetau ; nimeni nu mai pomenise aşa ceva. Ele i-au adus faimă sfîntului Medard, care este sărbătorit la 8 iunie. în ziua aceea, a plouat întruna, cu găleata, şi se spune că aşa cum este timpul în această zi va fi încă patruzeci de zile în şir. Întîmplarea a făcut că aşa s-au petrecut lucrurile în acel an. Soldaţii, deznădăjduiţi de acest adevărat potop, l-au hulit pe sfînt, au căutat reprezentări ale chipului său şi, pe toate care le-au găsit, le-au rupt şi le-au ars. Ploile acestea au devenit o adevărată nenorocire pentru asediu. între corturile Regelui, nu se comunica decît prin poteci făcute din mănunchiuri de nuiele, ce trebuiau schimbate zilnic, pe măsură ce se înfundau în pămînt ; taberele şi cartierele nu erau nici ele mai accesibile, tranşeele erau pline cu apă şi cu noroi ; adesea, era nevoie de trei zile pentru a muta tunul de la o baterie la alta. Căruţele n-au mai putut fi folosite, aşa că bombele, ghiulelele etc., n-au mai putut fi transportate decît pe catîri şi pe cai, singurele echipaje de nădejde ale armatei şi ale curţii : fără ajutorul lor, nu s-ar mai fi putut face nimic. Aceeaşi stare proastă a drumurilor a lipsit armata D-lui de Luxemburg de posibilitatea de a folosi căruţele. Pierea din lipsă de grăunţe, iar leacul la această foarte mare greutate nu s-a găsit decît după ce Regele a dat ordin suitei sale de a lua, zilrjic, fiecare detaşament, saci cu grăunţe în crupă, ca să-i ducă într-un sat unde erau primiţi şi număraţi de către ofiţeri din armata D-lui de Luxemburg. Cu toate că, în timpul acestui asediu, suita Regelui nu a avut aproape n*ici o clipă de odihnă, căci trebuia să care mănunchiurile de nuiele, să asigure diferite gărzi şi celelalte servicii zilnice, tot ei i-a fost dat acest supliment, deoarece cavaleria era şi ea tot timpul la datorie, iar ca furaj, nu prea avea decît frunzele de pe copaci.

Suita Regelui şi-a arătat nemulţumirea, obişnuită fiind cu tot felul de semne de bunăvoinţă. Drept care s-a plîns amarnic. Regele a rămas la hotărîrea luată şi a cerut să fie ascultat. Lumea a trebuit aşadar să se supună. în prima zi, detaşamentul jandarmilor şi cel al cavaleriei uşoare a gărzii, aflat cu noaptea în cap la depozitul de saci, a început să murmure şi, discuţia înfierbîntîndu-se, au ajuns să zvîrie sacii jos şi să refuze hotărît să-i mai care. Cres- nay, în a cărui brigadă mă aflam eu, m-a întrebat politicos dacă mă învoiam să fac parte din detaşamentul pentru saci, dacă nu, avea să mă îndrepte către un altul ; am acceptat sacii, fiindcă am simţit că astfel îmi voi arăta respectul faţă de el după toate cele

întîmplate. Sosisem cu detaşamentul muşchetarilor chiar în clipa cînd trupele roşii[11] refuzau sacii ; mi l-am încărcat pe al meu sub privirile lor. Marin, brigadier de cavalerie şi locotenent al gărzilor personale ale Regelui, aflat acolo ca să asigure încărcarea sacilor în ordine, m-a zărit, în acelaşi moment, şi, furios din pricina refuzului cu care fusese întâmpinat, a început să strige, atingîndu-mă, arătîndu-mă şi numin- du-mă, că, de vreme ce, mie, această treabă nu mi se părea nevrednică de rangul meu, ostaşii şi cavaleria uşoară nu vor fi nici dezonoraţi, nici înjosiţi de vor face ce fac eu. Cuvintele acestea, adăugate la aerul sever al lui Marin, au avut un efect atît de rapid incit, pe loc, fără să mai spună ceva, trupele roşii s-au grăbit, care mai de care, să încarce sacii; şi, de atunci, în privinţa aceasta, nu a mai fost nici cea mai mică discuţie. Marin a lăsat detaşamentul să plece cu sacii şi s-a dus îndată să-i povestească Regelui ce se întîmplase şi ce putere avusese pilda dată de mine. Acest serviciu mi-a adus, în cîteva **rânduri,** cuvintele îndatoritoare ale Regelui care, tot timpul cît a mai durat asediul, a căutat să-mi spună cîte ceva, cu bunătate, ori de cîte ori mă întîlnea, şi i-am fost recunoscător lui Marin, cu atît mai mult cu cît nu-1 cunoşteam cîtuşi de puţin.

In a douăzeci şi şaptea zi petrecută în şanţuri, care era marţi 1 iulie 1692, prinţul de Barbangon, guvernatorul locului, a bătut toba vestind biruinţa, şi era, cu siguranţă, timpul pentru asediatori, aflaţi la capătul puterii din pricina vremii nemaipomenit de rea, care rămînea neschimbată şi care transformase totul într-o mocirlă. Pînă şi caii Regelui se hrăneau cu frunze, şi nimeni, din această numeroasă cavalerie, trupe şi echipaje, nu şi-a revenit vreodată. Este sigur că, dacă n-ar fi fost acolo Regele, a cărui prezenţă era sufletul asediului, şi care, fără să o ceară anume, îi făcea pe oameni să facă imposibilul, într-atît de mare era dorinţa lor de a-i fi pe plac şi de a se distinge în luptă, n-am fi scos-o niciodată la capăt ; şi încă nu se ştie sigur ce s-ar fi întîmplat dacă oraşul ar fi rezistat încă zece zile, întrucît nu s-au găsit doi oameni care să susţină că putea s-o facă. Oboseala trupului şi a minţii îndurată de Rege în timpul acestui asediu i-a pricinuit cea mai dureroasă criză de gută de pînă atunci, dar care, chiar cînd [Regele] s-a aflat la pat, nu l-a împiedicat să aibă grijă de toate, şi, cît a durat asediul, să ţină consiliile, atît pentru treburile dinăuntru cît şi pentru cele din afară, întoc- mai ca la Versailles.

D-l d'Elbeuf, locotenent general, şi D-l Duce[12] se aflau în şanţuri cînd s-a auzit toba. D-l d'Elbeuf i-a dus pe ostatici la Rege, care a încheiat numaidecît o capitulare onorabilă. în ziua plecării garnizoanei, cea mai ploioasă din cîte fuseseră pînă atunci, Regele, însoţit de ***Monsei- gneur*** şi de ***Monsieur,***

se afla la jumătatea drumului care-1 despărţea de armata D-lui de Luxemburg, unde acest general a venit să primească ordine pentru restul campaniei. Prinţul d'Orange[13] îşi folosise toată priceperea şi toate vicleşugurile ca să-l alunge din acel loc, asupra căruia era foarte nerăbdător să se năpustească ; a avut însă de-a face Cu un om care îi mai arătase şi altă dată că, în privinţa războiului, ştia mai multe decît el, şi care avea să-i mai arate acest lucru, cît va mai trăi.

în timpul acestui marş uşor al Regelui, prinţul de Bar-bangon a ieşit, prin spărtura făcută, în fruntea garnizoa-
nei sale, care încă mai număra două mii de oameni, şi care a defilat prin faţa D-lui Prinţ şi a mareşalului d'Hu- mières, între două garduri vii, formate din regimentele gărzilor franceze şi elveţiene şi de regimentul de infanterie a Regelui. Brabançon i-a spus D-lui Prinţ nişte vorbe cam nelalocul lor şi părea deznădăjduit de pierderea dregătoriei. Mai avea şi funcţia de magistrat superior, în acea localitate, care îi aducea un venit de o sută de mii de livre. Nu a avut prea mult timp să le regrete, căci a fost ucis, vara următoare, în bătălia de la Nerwinden.

Locul acela, unul din cele mai bine întărite din Ţările- de-Jos, se bucura de faima de a nu-şi fi schimbat niciodată stăpînul. De aceea, l-a regretat mult pe cel ce îl pierduse, iar locuitorii nu-şi puteau stăpîni lacrimile. Pînă şi schimnicii de la Marlagne au suferit atît de mult, încît nu au fost în stare să-şi ascundă durerea, cu toate că Regele, impresionat de pierderea griului lor, pe care îl duseseră la Namur, a pus să li se dea de două ori pe atîta şi, pe deasupra, o danie foarte mare. Grija de a nu-i stingheri a fost şi ea la fel de mare. Nu i-au găzduit la ei decît pe cardinalul de Bouillon, pe contele de Gramont, pe Părintele de la Chaise, duhovnicul regelui, şi pe fratele lui, căpitan al gărzilor din interiorul palatului ; şi nu a îngăduit trecerea tunului prin parcul lor, decît cînd nu a mai avut încotro, neputînd să-l treacă prin altă parte, în ciuda acestor semne de bunăvoinţă, ei nu se puteau uita la un francez, după cucerirea oraşului, şi unul dintre ei n-a vrut să primească o sticlă de bere dată de un uşier de la anticamera Regelui, care, deşi a spus cine este, zadarnic a încercat s-o înlocuiască cu una de vin de Champagne.

Marlagne este o mînăstire aflată pe o mică şi frumoasă colină, într-o pădure frumoasă, înconjurată de arbori înalţi, cu un parc mare, întemeiată de arhiducii Albert şi Isabela [14] pentru o sihăstrie destinată unor călugări car- meliţi desculţi 91, de felul celora pe care aceşti călugări le au în fiecare din

91 Călugări carmeliţi, adepţi ai reformei sfintei Tereza (sec. XVI),

provinciile lor, unde cei din acest ordin se retrag din cînd în cînd, pentru un an sau doi, niciodată mai mult de trei la un loc, cu îngăduința stareților. Trăiesc acolo într-o tăcere necurmată, în chilii sărăcăcioase,
cam ca cele ale călugărilor şartrezi 92, şi nu se adună decît în sala de mese, mîncarea fiind foarte modestă, țin mai tot timpul post, nu lipsesc de la slujbe, şi-şi împart timpul între munca manuală şi contemplație. Fiecare sihăstrie are cîte patru cămăruțe de dormit, o grădină mică şi o capelă, mică şi ea, cu o mulțime de izvoare, unde am găsit cea mai minunată apă pe care am băut-o vreodată, în mî- năstire, împrejurul ei şi în parc, cele mai multe țîşnind chiar acolo, din pămînt. Parcul, cu părți mai joase, are o mulțime de copaci bătrîni şi este împrejmuit cu ziduri. Este foarte întins. în interiorul lui, se află risipite opt sau zece căsuțe, la distanță una de alta, împărțite ca şi cea a claustrului, cu o grădină ceva mai mare şi cu o bucătări- oară. în fiecare, locuieşte, o lună, rareori mai mult, un călugăr al mînăstirii, care se retrage acolo cu îngăduința stareţului, fiind vizitat, din cînd în cînd, numai de acesta ; acolo, viața este mai austeră decît în mînăstirea centrală, şi cu totul desprinsă de rest. Vin cu toții la slujbă duminica, îşi iau proviziile de la mînăstire, îşi pregătesc sin- guri mîncarea peste săptămînă, nu ies niciodată din mica lor locuință, spun singuri liturghia, pentru care bat clopotul, iar vecinul, care îl aude, vine să-i răspundă, apoi fiecare se întoarce de unde a venit, fără să-şi spună vreo vorbă. Rugăciunea, contemplarea, treburile micii lor gospodării şi împletirea coşurilor le iau tot timpul, asemenea schimnicilor din Egipt.

La Namur, după ce căzuse oraşul, s-a întîmplat ceva ce a făcut mare vîlvă, şi care ar fi putut avea urmări neplăcute cu un alt prinț decît Regele. înainte de a intra în oraş, unde, în timpul asediului castelului, nu s-ar fi cuvenit să se afle, a fost totul controlat cu mare băgare de seamă, deşi, o dată cu capitularea, ar fi fost arătate subteranele, depozitele, într-un cuvînt, totul. Cînd, cu prilejul unui ultim control, după căderea castelului, s-a făcut acest lucru şi la iezuiți, ei au deschis totul, fără a-şi ascunde totuşi mirarea, şi chiar ceva mai mult, văzînd că nu sînt crezuți pe cuvînt. însă, scotocind peste tot pe unde ei nu se aşteptau, subteranele lor au fost găsite pline cu praf de puşcă, de care avuseseră mare grijă să nu pomenească nimic : nici acum nu se ştie bine ce

---

care merg cu picioarele goale în sandale. (N. t.)

92 Călugări din ordinul creat, în 1086, de sfintul Bruno. Regulile ordinului sînt foarte severe : post permanent, chiar şi în cazurile de boală, tăcere perpetuă, claustrare, mortificări ale trupului, rugăciuni ziua şi noaptea. (N. t.)

pretindeau că aveau de gînd să facă cu el. Li s-a luat praful de puşcă şi, fiindcă era vorba de iezuiți, totul s-a oprit aici.

In timpul acestui asediu, Regele a avut o mare dezamăgire. Avea, pe mare, o armată navală comandată de celebrul viceamiral Tourville ; englezii aveau şi ei o alta, alăturată olandezilor, aproape de două ori mai mare. Cele două armate se aflau pe marea Mînecii, iar regele Angliei [15], pe coastele Normandiei, gata să treacă, de va fi cazul, în Anglia. Se bizuia atît de mult pe înțelegerea lui cu cele mai multe dintre căpeteniile engleze, încît l-a convins pe Rege să poruncească începerea luptei, de al cărei rezultat nu se îndoia, încredințat fiind că mai mult de jumătate din vasele engleze vor fi atinse în timpul bătăliei. Tourville, atît de renumit, datorită vitejiei şi capacității sale, a trimis doi curieri la Rege ca să-i arate că era deosebit de primejdios să se bizuie pe înțelegerile regelui Angliei, atît de adesea dovedite amăgitoare, [să-i arate] superioritatea covîrşitoare a duşmanilor şi lipsa porturilor şi a oricărui loc de retragere, dacă victoria ar fi fost de partea englezilor, care ar fi dat foc flotei Regelui şi ar fi scufundat restul marinei sale. Spusele lui au fost de prisos : a primit ordin să se lupte, puternic sau slab, oriunde. Tourville s-a supus, a făcut minuni de vitejie, secunzii şi subalternii. lui aşijderea, dar nici măcar un singur vas duşman nu s-a predat sau întors din drum. Tourville a fost copleşit de număr şi, deşi a salvat mai multe corăbii decît se putea spera, aproape toate au fost pierdute sau arse după bătălia de la Hougue. Regele Angliei, de pe mal, vedea lupta, şi a fost învinuit de a se arăta părtinitor cu nația sa, deşi nimeni din țara lui nu şi-a ținut făgăduielile pe care se bizuise el cînd izbutise să obțină începerea bătăliei.

Pontchartrain era, pe vremea aceea, secretar de Stat, răspunzător de departamentul marinei, ministru de Stat, şi, totodată, contrdlor general al finanțelor. Această din urmă dregătorie îl făcuse să rămînă la Paris şi îşi trimitea curierii şi scrisorile adresate Regelui lui Château- neuf, vărul său, Phelypeaux ca şi el, şi tot secretar de Stat, care le comunica Regelui. Pontchartrain a trimis un curier cu vestea cea tristă, ținută, în primele momente, în foarte mare secret. Un curier ce se întorcea la Barbezieux, secretar de Stat, răspunzător de departamentul de război, avea, din întîmplare, să-l întîlnească, în acelaşi moment, în fața oraşului Namur. I s-a alăturat numaidecît celui al lui Pontchartrain, un curier mai puțin bun şi care s-a descurcat mai puțin bine pe drum. Au intrat în vorbă, iar cel de pe pămînt a făcut tot ce a putut ca să afle veşti de la cel de pe mare. Ca să-şi atingă scopul, a alergat cîteva ceasuri împreună cu el. Acesta din urmă, sătul de atîtea întrebări, şi bănuind că celălalt va ajunge înaintea lui, i-a

spus, în sfîrşit, că îi va satisface curiozitatea, dacă îi dă cuvîntul că vor ajunge împreună şi că nu i-o va lua înainte, întrucît avea mare interes să fie el primul care duce o veste atît de bună ; apoi i-a spus, numaidecît, că Tourville a bătut flota duşmanului, şi-i povesteşte că nu ştiu cîte vase au fost luate sau date la fund. Celălalt, în- cîntat că putuse smulge această taină, îi pune şi mai multe întrebări, ca să afle toate amănuntele pe care voia să şi le bage bine în cap ; la primul popas, dă pinteni calului, o ia înainte şi ajunge cel dintîi, cu atît mai lesne cu cît celălalt nu avea de ce se grăbi şi voia să-i lase timp să triumfe.

Soseşte primul curier, îi povesteşte cele întâmplate lui Barbezieux care, pe loc, îl duce la Rege. Mare a fost bucuria, dar şi mirarea a fost mare că vestea nu era primită direct. Regele trimite după Châteauneuf, care spune că nu a primit nimic, şi care nu înţelege despre ce este vorba. După patru-cinci ore, soseşte, la Châteauneuf, celălalt curier ; Châteauneuf se repede să-i ceară veşti despre victorie ; curierul îi spune modest să deschidă scrisorile ; Châteauneuf le deschide şi află înfrîngerea. Greutatea era să i-o spună Regelui, care l-a chemat pe Barbezieux şi i-a tras o săpuneală zdravănă. S-a supărat foarte tare, iar curtea a părut abătută. Cu toate acestea, Regele a ştiut să se stăpînească, şi, pentru prima dată, am văzut că, la curte, supărarea şi tristeţea nu ţin multă vreme.

Guvernarea oraşului Namur şi a comitatului respectiv a fost dată lui Guiscard. Era general de brigadă, dar nu se sinchisea de nimic şi se ţinea numai de chefuri. I se încredinţase guvernarea oraşului Sedan, pe care a păstrat-o, şi pe care o luase de la La Bourlie, tatăl său, sub- preceptor al Regelui, şi mai avea şi guvernarea oraşului Dinant, care i-a fost şi ea lăsată. Alegerea aceasta a produs mare mirare, după cum mare a fost şi durerea celor din Namur, obişnuiţi să aibă ca guvernatori numai pe cei mai de seamă seniori din Ţările-de-Jos. Guiscard a avut mintea să înlocuiască ceea ce îi lipsea cu atît de multă blîndeţe şi generozitate, cu atît de desăvîrşită slujire a unui ţinut rîvnit de mulţi, încît şi-a cîştigat, pentru totdeauna, inima şi încrederea tuturor supuşilor săi şi a tuturor trupelor care, rînd pe rînd, au fost sub ordinea lui.

Două zile după plecarea garnizoanei duşmane, Regele s-a dus la Dinant, unde se aflau doamnele, cu care s-a întors la Versailles. Trăsesem nădejdea că *Monseigneur* va termina campania şi că voi face parte din detaşamentul muşchetarilor care rămînea cu el ; nu fără părere de rău am luat, împreună cu toată compania, drumul către Paris. Unul din popasurile curţii a fost orăşelul Marien- bourg, iar muşchetarii şi-au instalat tabăra împrejurul lui. Mă împrietenisem foarte mult

cu contele de Coetquen, care se afla în aceeaşi companie. Ştia o mulţime de lucruri şi le folosea cum se cuvine, era foarte inteligent şi foarte blînd, încît era o mare plăcere să stai de vorbă cu el; cu toate acestea, era o fire destul de ciudată, şi încă şi mai leneş, grozav de bogat datorită mamei sale, care era din neamul Saint-Malo, şi nu avea tată. în seara aceea, la Marienbourg, trebuia să ne poftească pe mai mulţi la cină. M-am dus devreme la cortul lui, unde l-am găsit întins pe pat, de unde l-am dat jos, hîrjonindu-ne, m-am culcat în locul lui, în prezenţa mai multora de-ai noştri şi a cîtorva ofiţeri. Coetquen, în glumă, ia puşca pe care o credea descărcată şi ocheşte către mine. Mare ne-a fost mirarea însă cînd s-a auzit pocnitura. Din fericire pentru mine, în clipa aceea mă lipisem cu burta de pat. Trei gloanţe au trecut la trei degete pe deasupra capului meu, şi cum puşca ochise puţin mai sus, aceleaşi gloanţe au trecut, foarte aproape, peste capul celor doi preceptori ai noştri care se plimbau prin spatele cortului. Pe Coetquen l-a cuprins ameţeala cînd a văzut ce nenorocire era să facă ; ne-am silit din răsputeri să-l facem să-şi recapete firea, dar nu şi-a revenit cu totul decît după cîteva zile. Povestesc toate acestea deoarece, cu armele, nu-i de glumit, şi toată lumea trebuie să înveţe acest lucru.

Bietul băiat, ca să isprăvesc chiar acum ceea ce-1 priveşte pe el, n-a mai trăit mult. A intrat curînd în regimentul Regelui, şi, cînd era gata să se ducă acolo, primăvara următoare, a venit să-mi spună că, o femeie numită Du Perchoir, o prezicătoare ce-şi făcea pe ascuns meseria, la Paris, îi citise viitorul şi-i spusese că avea să fie înecat, cît de curînd. L-am certat pentru soiul acesta de curiozitate, dăunătoare şi nebunească, m-am lăudat că eu nu cunosc astfel de persoane, şi că prezicătoarea de care pomenise îl judecase după înfăţişarea lui, intr-adevăr tristă şi înfiorătoare, căci prietenul meu era de-o urîţenie respingătoare. A plecat peste cîteva zile ; la Amiens, a întâlnit pe altcineva, tot un prezicător, care i-a prezis acelaşi lucru ; şi, pe cînd mergea împreună cu regimentul Regelui, ca să se alăture armatei, a vrut să-şi adape calul în Escaut ; s-a înecat, sub privirile întregului regiment, fără să fi putut fi ajutat. Mi-a părut foarte rău după el, iar pentru prieteni şi familie a fost o pierdere de neînlocuit. Nu avea decît două surori, dintre care una s-a căsătorit cu fiul mai mare al D-lui de Montchevreuil, iar cealaltă s-a călugărit.

Muşchetarii m-au dus prea departe : înainte de a continua, trebuie să ne întoarcem în urmă, şi să nu uităm două căsătorii, încheiate la curte, la începutul acestui an, prima, uluitoare, la 18 februarie ; cealaltă, o lună mai tîrziu.

Căsătoria D-lui duce de Chartres. — De ce prinţii de Lorraine au întiietate asupra ducilor, în promoţia din 1688. — Primele *începuturi ale abatelui Dubois, devenit, mai tîrziu, cardinal şi prim ministru. — Apartament. — Cariera lui Villars tatăl. — Mareşala de Rochefort. — Contele şi contesa de Mailly. — Marchizul d'Arcy şi contele de Fontaine- Martel şi soţia lui.*

Regele, ocupat să le facă un rost bastarzilor săi[1], pe care-i înălţa de la o zi la alta, îşi măritase două din fete cu doi prinţi de sînge. D-na prinţesă de Conţi[2], singura fiică a Regelui cu D-na de la Valliere [3], rămăsese văduvă şi nu avea copii ; cealaltă [4], fiica cea mai mare a Regelui cu D-na de Montespan, se căsătorise cu D-l Duce. De multă vreme, D-na de Maintenon, în mai mare măsură decît Regele, nu se gîndea decît să-i înalţe tot mai mult, şi, amîndoi, se gîndeau s-o mărite pe D-ra de Blois [5], cea de a doua fiică a Regelui şi a D-nei de Montespan, cu D-l Duce de Chartres. Era însuşi nepotul Regelui, unicul lui nepot, cu mult deasupra prinţilor de sînge, datorită rangului său de nepot al Regelui, precum şi curţii pe care o ţinea ***Monsieur.*** Căsătoria celor doi prinţi de sînge despre care am pomenit scandalizase pe toată lumea. Regele ştia acest lucru, şi, pornid de aici, credea că o căsătorie cum nu se mai văzuse mai nepotrivită este cu atît mai răsunătoare. De patru ani o tot învîrtea în cap şi luase primele măsuri. Erau cu atît mai grele cu cît ***Monsieur*** ţinea nespus de mult la tot ce avea legătură cu rangul său, iar ***Madame*** [6] era de o naţie care ura nespus bastarzii şi mezalianţele, şi avea un caracter că nu te încumetai să tragi nădejde că o vei face vreodată să aprobe această căsătorie.

Pentru a înlătura atîtea piedici, Regele s-a adresat Domnului cel Mare[7], care i-a fost întotdeauna foarte apropiat, pentru a-1 cîştiga de partea lui pe cavalerul de Lorraine, fratele său ; acesta, tot din totdeauna, avea mare trecere la ***Monsieur.*** Avusese un chip fermecător : înclinaţiile lui ***Monsieur*** nu mergeau către femei, şi nici măcar nu se ascundea ; aceleaşi înclinaţii i-1 făcuseră pe cavalerul de Lorraine stăpîn, ceea ce i-a fost toată viaţa. Cei doi fraţi atîta aşteptau : să-l măgulească pe Rege în- tr-o chestiune la care ţinea atît de mult, şi, ca nişte oameni iscusiţi, să tragă ei înşişi foloase. Totul începea în vara anului 1688. Nu mai existau decît, cel mult, vreo duzină de cavaleri ai Ordinului 93 ; toată lumea vedea că promovarea nu mai putea fi amînată. Cei doi fraţi au cerut să devină cavaleri ai Ordinului, şi chiar înaintea

93 *L'Ordre de Saint-Esprit,* ordin cavaleresc, creat de Henric al III-lea în 1578, pentru a combate Liga catolică a ducelui de Guise. Numărul cavalerilor a fost limitat la o sută. A fost suprimat în 1791 şi restabilit între 1815 şi 1830. (N. t.)

ducilor. Regele, care, tocmai pentru această pretenție, nu dăduse pînă atunci Ordinul nici unuia din casa de Lorraine, a stat mult pe gînduri ; însă cei doi frați nu s-au dat bătuți : pînă la urmă, au izbutit, şi cavalerul de Lorraine, plătit astfel dinainte, a garantat că ***Monsieur*** va consimți la căsătorie şi că va găsi el calea potrivită pentru a avea şi consimțămîntul ***Doamnei*** şi pe cel al D-lui duce de Chartres.

După ce ieşise din mîinile doicilor, tînărul prinț a fost dat pe cele ale lui Saint-Laurent. Acesta era un om de rînd, ajutorul celui care introducea ambasadorii la ***Monsieur,*** şi nu era deloc chipeş, dar, ca să spun totul cît mai pe scurt, era, în vremea lui, mai capabil decît oricare altul să crească un prinț şi să formeze un mare rege. Obîrşia umilă l-a împiedicat să aibă un titlu pentru a ob

ține această slujbă, dar marele lui merit l-a făcut să fie singurul dascăl al prințului, şi cînd a trebuit luat un preceptor [8], acesta n-a fost decît în aparență, Saint-Laurent bucurîndu-se de aceeaşi încredere şi de aceeaşi autoritate.

Era prieten cu preotul de la Saint-Eustache, el însuşi fiind un adevărat om de bine. Preotul acesta avea un slujitor care se numea Dubois [9] şi care, pe vremea cînd fusese slujitorul seniorului [...] 94 doctorul[10] arhiepiscopului de Reims, Le Tellier, dovedindu-se inteligent, fusese pus să învețe, încît servitorul acesta ştia nespus de multă literatură şi chiar şi istorie ; dar nu era decît un servitor, care nu avea de nici unele, şi care, după moartea acestui prim stăpîn, intrase la preotul de la Saint-Eustache. Preotul, mulțumit de acest servitor pentru care nu putea face nimic, i l-a dat lui Saint-Laurent, în speranța că va putea să-l ajute mai mult decît el. Saint-Laurent l-a primit, şi, cu timpul, l-a folosit în cabinetul de studiu 95 al D-lui duce de Chartres ; apoi, dorind să-l folosească cît mai bine, l-a îndreptat către cariera bisericească, dorind să-l înalțe puțin, şi, în felul acesta, l-a introdus în cabinetul de studiu al prințului, ca să-l ajute să-şi pregătească lecțiile, să-şi scrie temele, să-i înlesnească lui însuşi munca, să caute cuvintele în dicționar. L-am văzut de mii de ori, la aceste începuturi ale lui, cînd mă duceam să mă joc cu D-l de Chartres. Mai tîrziu, cînd Saint-Laurent a devenit neputincios, Dubois făcea lecții, şi le făcea foarte bine, şi totodată plăcut, cu tînărul prinț.

între timp, Saint-Laurent moare pe neaşteptate. Dubois, pînă una alta, face mai departe lecții cu prințul ; dar, de cînd ajunsese aproape abate, izbutise să se afle în preajma cavalerului de Lorraine şi a marchizului d'Ef- fiat, prim scutier al lui ***Monsieur,*** foarte buni prieteni, cel din urmă avînd mare înrîurire asupra stăpînului său. Propunerea lui Dubois ca preceptor nu putea fi făcută dintr-o dată ; însă protectorii la care a recurs au amînat alegerea unui preceptor, apoi, pornind de la progresele făcute de tînărul prinț, au spus că nu este bine să fie dat pe alte mîini, şi l-au lăsat pe Dubois să lucreze mai departe ; în cele din urmă, l-au cocoțat preceptor. Niciodată n-am văzut un om mai mulțumit, şi nici cu mai mult temei. Fiind
extrem de îndatorat față de protectorii săi, şi, mai ales, avînd nevoie să se mențină, s-a legat tot mai tare de ei, şi tocmai de el s-a slujit cavalerul de Lorraine pentru a căpăta consimțămîntul D-lui de Chartres la căsătoria sa.

---

94 Loc alb în manuscris, cf. ed. franceză. (N.t.)

95 Am tradus astfel, operînd o sinecdocă, termenul *ecritoire,* cutie în care se află cele necesare scrisului, pene, briceag etc. (N.t.)

Dubois îi cîştigase încrederea ; i-a fost uşor, la vîrsta aceea, cînd nu ştii mai nimic şi n-ai trecut prin multe, să-l facă pe prinţ să se teamă de Rege şi de *Monsieur,* şi, pe de altă parte, să-l facă să întrevadă paradisul. însă tot ce a putut el pune în mişcare n-a dus decît la evitarea unui refuz ; era însă destul pentru a izbuti. Dubois nu a stat de vorbă cu D-l de Chartres decît atunci cînd să treacă la fapte ; *Monsieur* fusese cîştigat, iar Regele, din momentul cînd a aflat răspunsul de la abatele Dubois, s-a grăbit să bruscheze lucrurile. Cu o zi sau două mai înainte, *Madame* a prins de veste. Plină de hotărîre, căci aceasta nu-i lipsea deloc, i-a spus fiului ei că o astfel de căsătorie este nevrednică de el, şi i-a smuls făgăduiala că nu se va învoi la aşa ceva. Slăbiciune faţă de perceptor, slăbiciune faţă de mamă, aversiune de o parte, teamă de alta, şi încurcătură mare de ambele părţi.

într-o după amiază, foarte devreme, pe cînd mă aflam în galeria de sus, l-am văzut pe D-l duce de Chartres ieşind pe o uşă din spatele apartamentului său, cu un aer stînjenit şi trist, urmat de un singur subofiţer din gărzile lui *Monsieur ;* aflîndu-mă acolo, l-am întrebat unde se duce atît de repede, la ora aceea. Mi-a răspuns repezit şi necăjit că se duce la Rege, căci acesta trimisese după el. Nu mi s-a părut potrivit să-l însoţesc şi, întorcîndu-mă către preceptorul meu, i-am spus că se pare că este vorba de căsătorie şi că lucrurile se vor da în vileag. De vreo cîteva zile, auzisem eu ceva, şi, cum îmi închipuiam că scenele vor fi tari, curiozitatea m-a făcut să fiu cu mare băgare de seamă, ca să nu pierd nimic.

D-l de Chartres l-a găsit pe Rege singur, împreună cu *Monsieur,* în cabinetul său de lucru, unde tînărul prinţ nu ştia că avea să-l găsească şi pe tatăl său. Regele îl în- tîmpină pe D-l de Chartres cu prietenie, îi spuse că vrea să se îngrijească de viitorul lui, că războiul, care izbucnise pretutindeni, îl îndepărta de prinţesele care i-ar fi putut fi lui pe plac ; că nu există nici o prinţesă de sînge de vîrsta lui ; că nu-i putea dovedi mai bine dragostea ce-i poartă decît dîndu-i-o pe fiica sa, ale cărei două su-

rori se măritaseră cu prinţi de sînge ; că, în felul acesta, îi va fi şi ginere, nu numai nepot; dar că, deşi ţinea mult la această căsătorie, nu vrea să-l silească şi îl lasă să hotărască singur. Cuvîntarea aceasta, rostită cu acea ma- jestate înfricoşătoare, atît de firească Regelui, în faţa unui prinţ sfios, care nu ştia ce să răspundă, l-a descumpănit cu totul. Şi-a închipuit că poate ieşi dintr-o situaţie ca aceasta, pe muche de cuţit, dînd totul pe ***Monsieur*** şi pe ***Madame*** şi, bîlbîindu-se, răspunse că Regele este stăpîn, dar că voinţa lui depinde de a părinţilor săi. „Foarte bine, dar dacă veţi consimţi, tatăl şi mama voastră nu se vor împotrivi" ; şi, întorcîndu-se către ***Monsieur :*** „Nu-i aşa, frate ?" ***Monsieur*** s-a învoit, ceea ce şi făcuse, mai înainte, de faţă numai cu Regele ; acesta a spus numaidecît că nu este vorba decît de ***Madame,*** după care a trimis, chiar atunci, fără să mai întîrzie ; aşteptînd-o, a stat de vorbă cu ***Monsieur,*** şi nici unul nu părea să-şi dea seama de tulburarea D-lui de Chartres.

Madame a sosit şi, chiar din prima clipă, Regele i-a spus că socoteşte că ea nu se va împotrivi unui lucru dorit de ***Monsieur*** şi încuviinţat de D-l de Chartres : căsătoria acestuia cu D-ra de Blois, pe care el o dorea foarte mult, şi adăugă repede tot ce-i spusese D-lui duce de Chartres, cu un aer impunător, dar ca şi cum n-ar fi avut nici o bănuială că ***Madame*** ar fi putut fi altfel decît încîntată, deşi era mai mult decît sigur de contrariu. ***Madame,*** care se bizuise pe refuzul D-lui fiul său, care-i dăduse cuvîntul de onoare că aşa va face, care chiar şi-l respectase, atît cît a putut, printr-un răspuns neclar şi condiţionat, a căzut în capcană şi a amuţit. A aruncat priviri furioase către ***Monsieur*** şi D-l de Chartres, a spus că, de vreme ce ei se învoiesc, ea nu are nimic de spus, s-a înclinat puţin şi s-a dus în apartamentul ei. D-l fiul ei a urmat-o îndată ; fără să-l lase să-i spună cum s-au petrecut lucrurile, l-a ocărit cum i-a venit la gură, lăsînd să-i curgă un puhoi de lacrimi, şi l-a dat afară.

Foarte curînd, ***Monsieur,*** ieşind de la Rege, s-a dus la ea, şi, deşi nu l-a dat afară ca pe fiul lui, nici cu el n-a fost mai blîndă : a plecat de la ea foarte ruşinat, fără să fi avut răgaz să-i spună un singur cuvînt. Tot spectacolul acesta se sfîrşise pe la ora patru după-amiază ; seara avea să fie „apartament", care, iarna, se ţinea de trei ori pe săptămînă, celelalte trei fiind teatru, iar duminica, nimic,

" Ceea ce se numea „apartament“ era adunarea întregii curţi, între şapte şi zece seara, cînd Regele se aşeza la masă, în apartamentul cel mare, ce se întindea de la unul din saloanele din capătul galeriei celei mari pînă către tribuna capelei. Mai întîi era o orchestră ; apoi mese, în toate încăperile, pregătite pentru tot felul de jocuri ; un joc de cărţi pregătit întotdeauna pentru *Monseigneur* şi *Monsieur ;* un biliard : într-un cuvînt, libertate deplină de a face o partidă cu cine voiai, şi de a mai cere mese, de cumva toate erau ocupate. Dincolo de biliard, era o încăpere unde se găseau băuturi răcoritoare ; şi totul era luminat ca ziua. Cînd adunările acestea fuseseră la începutul lor, Regele se ducea şi juca puţin, însă demult nu se mai dusese ; voia totuşi ca ceilalţi să nu lipsească niciodată şi fiecare se grăbea să-i facă pe plac. In vremea aceasta, el îşi petrecea serile la D-na de Maintenon, lu- crînd, rînd pe rînd, cu diferiţi miniştri.

Foarte curînd, după ce muzica s-a terminat, Regele a trimis la „apartament“ după *Monseigneur* şi *Monsieur,* care se şi aşezaseră la masa de joc ; după *Madame,* care de abia se uita la o partidă de cărţi alături de care se aşezase ; după D-l de Chartes, care juca, nespus de trist, şah ; şi după Domnişoara de Blois, care abia începuse să iasă în lume, şi care, în seara aceea, era nemaipomenit de gătită, fără să ştie totuşi sau măcar să bănuiască ceva, încît, fiind foarte sfioasă din fire şi temîndu-se cumplit de Rege, a crezut că este chemată ca să fie certată şi tremura atît de tare, încît D-na de Maintenon a luat-o pe genunchi şi a ţinut-o multă vreme aşa, izbutind cu greu s-o liniştească. Aflîndu-se că persoanele acestea regale sînt chemate la D-na de Maintenon, şi, împreună cu ele, D-ra de Blois, zvonul căsătoriei s-a răspîndit la „apartament“ în acelaşi timp cu declararea ei de către Rege în acea adunare restrînsă. Aceasta n-a ţinut decît cîteva momente şi persoanele ce fuseseră adunate s-au întors la „apartament“, unde declararea a fost făcută publică. Am sosit acolo chiar din primele clipe. Lumea formase grupuri grupuri şi, pe toate chipurile, domnea o mare uimire. Am aflat numaidecît pricina, care pe mine nu m-a mirat, dată fiind întîlnirea mea, la începutul după-amiezii, cu Ducele de Chartres.

Madame se plimba în galerie cu Châteautiers, favorita ei, vrednică de această cinste ; mergea cu paşi mari, în mînă ţinea o batistă, plîngea fără să se mai stăpînească, vorbea tare, gesticula, adevărată reprezentare a zeiţei Ceres după răpirea fiicei sale Proserpina, pe care o căuta furioasă şi o cerea înapoi de la Jupiter. Toată lumea, din respect, se dădea la o

parte din calea ei, şi fiecare doar trecea pe acolo ca să meargă la „apartament“. *Monsei- gneur* şi *Monsieur* îşi reluaseră partida de cărţi. Cel dintîi era ca de obicei ; însă nimic nu putea fi mai ruşinat decît chipul celuilalt, şi nimic mai descumpănit decît întreaga lui persoană ; starea aceasta l-a ţinut mai mult de o lună. D-l fiul său părea necăjit, iar viitoarea sa soţie foarte încurcată şi foarte tristă. Oricît era ea de tînără şi oricît de minunată căsătoria aceasta, vedea şi simţea că fusese pusă la cale şi se temea de urmări. Consternarea părea generală, cu excepţia cîtorva persoane, foarte puţine la număr. Domnii de Lorraine triumfau. Sodomia şi dublul adulter îi slujiseră foarte bine, întrucît ei înşişi le slujeau cu credinţă. Se bucurau de izbînda de acum, întrucît sorbiseră ruşinea pînă la fund ; aveau de ce se felicita.

Politica părea că a aruncat acest „apartament“ în lîncezeală, dar, de fapt, era însufleţit şi iscoditor. Mi s-a părut că, deşi a ţinut cît ţinea de obicei, în seara aceea fusese scurt ; s-a sfîrşit cu cina Regelui, din care n-am vrut să pierd nimic Regele arăta ca de obicei. D-l de Chartres stătea lîngă *Madame,* care nu se uita la el, după cum nu se uita nici la *Monsieur.* Avea ochii plini de lacrimi, care, din cînd în cînd, îi curgeau, şi pe care şi le ştergea, tot din cînd în cînd, uitîndu-se la toată lumea ca şi cum ar fi vrut să vadă ce simte fiecare. D-l fiul ei avea şi el ochii foarte roşii ; ca şi ea, n-a mîncat aproape nimic. Am remarcai că Regele i-a oferii Doamnei aproape din toate bucatele aflate în faţa lui, şi că ea le-a refuzat pe toate, repezindu-1 oarecum, ceea ce nu l-a descurajat însă pe Rege care, pînă la sfîrşitul mesei, a fost La fel de atent şi de îndatoritor cu ea.

Lumea a mai remarcat şi că, după ce s-au sculat de la masă. şi la sfîrşitul acelei scurte adunări, doar de un moment, în picioare, din camera Regelui, acesta s-a înclinat foarte adînc în faţa Doamnei, în timp ce ea s-a răsucit atît 4e repede- încît Regele, cînd s-a ridicat, nu i-a mai văzut decît spatele, ba chiar *Madame* făcuse şi un pas către uşă

A doua zi, toată curtea se afla la *Monsieur,* la *Madame* şi la Domnul duce de Chartres, dar fără să spună nici o vorbă ; se mulţumeau cu toţii să se încline, şi totul s-a petrecut într-o linişte desăvîrşită. S-au dus apoi să aştepte, ca de obicei, sfîrşitul Consiliului, în galerie, şi slujba Regelui. A venit şi *Madame :* D-l fiul ei s-a apropiat, aşa cum făcea în fiecare zi, ca să-i sărute mina ; în clipa aceea, *Madame* i-a tras o palmă atît de răsunătoare incit s-a auzit la cîţiva paşi mai încolo,

ceea ce, în prezența întregii curți, l-a acoperit de rușine pe acest biet prinț, și i-a umplut de o nemaipomenită uimire pe cei de față, printre care mă aflam și eu. In aceeași zi, a fost declarată imensa dotă, și, a doua zi, Regele s-a dus în vizită la ***Monsieur*** și ***Madame, o*** vizită foarte tristă ; din clipa aceea, nimeni nu s-a mai gîndit decît la pregătirile de nuntă.

Duminica dinaintea postului Paștelui, a fost mare bal, din cele obișnuite, la Rege, adică deschis printr-o anumită muzică de dans, după care toată lumea dansează. Dimineața, m-am dus la ***Madame,*** care nu s-a putut stă- pîni să nu-mi spună, pe un ton acru și necăjit, că păream mulțumit de balurile ce vor avea loc, că era firesc la vîrsta mea, dar că ea, care era bătrînă, ar vrea să le vadă de mult lăsate în urmă. Monseniorul duce de Bourgogne [11], la acest bal, a dansat pentru prima dată și a condus dansul împreună cu ***Mademoiselle*** [12]. Tot pentru prima dată dansam și eu în palatul Regelui ; dansam cu D-ra de Sourches, fiica marelui magistrat, care dansa foarte bine. Toată lumea a fost deosebit de elegantă.

Au urmat, foarte curînd, logodna și semnarea contractului de căsătorie, în cabinetul de lucru al Regelui, cu toată curtea de față. în aceeași zi, a fost anunțată suita viitoarei ducese de Chartres, căreia Regele i-a dat un cavaler de onoare și o doamnă de companie însărcinată cu toaleta prințesei, pe care pînă atunci nu-i puteau avea decît fiicele legitime ale Regelui, și o doamnă de onoare pe măsura unei atît de ciudate noutăți. D-l de Villars a fost cavaler de onoare, mareșala de Rochefort doamnă de onoare, contesa de Mailly doamnă însărcinată cu toaleta, și contele de Fontaine-Martel prim scutier.

Villars era nepotul unui grefier din Coindrieu, bărbatul cel mai chipeș și mai arătos din Franța. Pe vremea lui, bărbații se luptau mult în duel; era viteaz și iscusit în minuirea armelor, și își făcuse un renume de pe cînd era încă foarte tînăr, în lupte deosebit de grele. Datorită acestui fapt, D-l de Nemours nu s-a mai uitat la obîrșia lui, căci îi plăcea să se înconjoare de oameni viteji, și l-a luat ca gentilom. Ba chiar l-a prețuit destul de mult ca să-l ia ca secund în duelul cu D-l de Beaufort, cumnatul său, care l-a omorît, în vreme ce Villars avea tot avantajul asupra adversarului.

Moartea aceasta l-a făcut pe Villars să se întoarcă de unde plecase. Dar nu a stat multă vreme acolo, deoarece D-l prinț de Conți[13] l-a luat pe lingă el, tot ca gentilom. [D-l prinț de Conți] tocmai ieșise din rîndurile bisericii. Era slab și rău făcut, și adesea ținta glumelor prea tari ale D-lui Prinț, fratele

său [14] ; a plănuit să le pună capăt printr-o luptă, şi, neştiind cu cine, s-a gîndit să-l cheme pe ducele de York, în prezent regele Iacob al Angliei, care se află la Saint-Germain, şi care, atunci, se afla, întîm- plător, în Franța. Această minunată idee şi amintirea duelului D-lui de Nemours l-a făcut să-l ia pe Villars. Nu şi-a putut ține planul atît de ascuns incit să nu fie descoperit şi, numaidecît, părăsit, căci a fost făcut de rîs, de vreme ce niciodată n-a avut nimic de împărțit cu ducele de York. Ulterior, a căpătat încredere în Villars ; cînd cardinalul Mazarin s-a gîndit să i-o dea pe nepoata sa de soție, s-a slujit de Villars, şi cu ajutorul lui s-a făcut această căsătorie. Se ştie cit de fericit şi de sfînt a fost după aceea. [15] Villars a devenit confidentul celor doi soți şi omul lor de legătură cu cardinalul, totul fiind făcut cu cea mai mare înțelepciune şi cinste posibilă.

O astfel de situație l-a adus în mijlocul lumii bune, o lume cu mult deasupra lui, unde, oricît de mare i-a fost reuşita după aceea, el a ştiut întotdeauna care îi este locul, înfățişarea i-a netezit calea către societatea femeilor ; era galant şi discret, iar calea aceasta s-a dovedit folositoare. A fost pe placul D-nei Scarron, care, de pe tronul de unde a ştiut să domnească multă vreme după aceea, nu **a** uitat niciodată anumite prietenii legate în mod atît de firesc. Villars a fost folosit pe lingă prinții din Germania şi Italia, apoi a fost ambasador în Savoia, Danemarca şi Spania, a făcut treabă bună şi pretutindeni a fost prețuit şi iubit. A căpătat apoi un loc de consilier de Stat. militar şi, spre scandalizarea ordinului Saint-Esprit, a făcut parte din promoția 1688. Soția lui era sora tatălui mareşalului de Bellefonds, era deosebit de inteligentă, avea sare, şi nu era mai rea decît altele : amîndoi erau foarte săraci, întotdeauna erau la curte, unde aveau mulți prieteni, şi încă prieteni cu mare trecere.

Mareşala de Rochefort era dintr-o altă stofă, era din casa de Montmorency, ramura de Laval. Tatăl ei, al doilea fiu al mareşalului de Boisdauphin, cu o avere foarte mică, a luat în căsătorie, de dragul frumuseții ei, pe marchiza de Coislin, văduva colonelului general al gărzii elvețiene şi mama ducelui şi a cavalerului de Coislin, şi a episcopului Orléans, prim preot al Regelui. Era fiica cea mai mare a cancelarului Séguier şi sora mai mare a ducesei de Verneuil, mama, într-o primă căsătorie, a ducelui de Sully şi a ducesei de Lude. Mareşala de Rochefort s-a născut după moartea tatălui, singurul copil din această căsătorie, în 1646, iar D-l de Boisdauphin, fratele mai mare al tatălui ei, nu a avut nici un

urmaş. S-a căsătorit, în 1662, cu marchizul, devenit apoi mareşal de Rochefort- Aloigny, cîteva luni după ce moştenitoarea de Souvré, verişoara ei de la o vară primară, se căsătorise cu D-l de Louvois.

Această moştenitoare era fiica fiului D-lui de Courten-vaux, care era fiul mareşalului de Souvré şi fratele celebrei D-ne de Sablé, mama D-lui de Laval, tatăl mareşalei de Rochefort. D-l de Rochefort, cu care s-a măritat, era prietenul apropiat al D-lui Le Tellier şi al D-lui de Louvois, care l-au ajutat să reuşească foarte repede. Cînd a murit, era căpitan al gărzilor Regelui, guvernator al Lor- rainei, şi desemnat general de armată, ducîndu-se să ia comanda în primăvara lui 1676. Nu trecuse nici un an de cînd era mareşal al Franţei din promoţia de după moartea lui Turenne. Aceeaşi protecţie o făcuse pe soţia lui doamnă la palatul Reginei.

Era frumoasă, dar, mai mult decît atît, avea haz, era parcă anume făcută pentru a trăi la curte, pentru cochetărie, pentru intrigi ; ştia să se poarte în lumea mare, în- trucît făcea oarecum parte din ea, şi avea toată josnicia necesară ca să se poată amesteca în toate treburile, de orice fel ar fi fost ele. D-l de Louvois a găsit-o tocmai pe gustul său, iar ea s-a împăcat de minune cu punga lui şi cu situaţia asigurată de această legătură. Cînd Regele avea sau îşi schimba o iubită, ea a fost întotdeauna cea mai bună prietenă a lor, şi cînd a început legătura cu D-na de Soubise, aceasta se ducea la mareşală, unde îl aştepta, cu uşa încuiată, pe Bontemps [16], care o ducea pe nişte drumuri ocolite, la Rege. însăşi mareşala mi-a po-vestit toate acestea şi mi-a spus şi ea că, într-o zi, cu greu a scăpat de oaspeţii pe care i-a găsit la ea D-na de Soubise, care nu avusese timp s-o anunţe, şi cum nu mai putuse de teamă ca nu cumva Bontemps să vină, şi întîl- nirea cu Regele să nu poată avea loc dacă Bontemps avea să sosească înainte ca ea să fi scăpat de oaspeţi.

A fost aşadar prietenă cu Doamnele de la Valliere, de Montespan şi de Soubise, mai ales cu aceasta din urmă, pînă pe vremea cînd am cunoscut-o eu, şi au rămas mereu foarte legate. Apoi a fost prietenă cu D-na de Maintenon, pe care o cunoscuse la D-na de Montespan, şi de care s-a legat tot mai mult, pe măsură ce vedea că aceasta se bucură de o trecere tot mai mare. Erau prietene, de pildă, la căsătoria lui *Monseigneur,* cînd Regelui nu i-a fost ruşine s-o facă pe D-na de Maintenon doamnă de onoare a Delfinei celei noi ; dar, neîndrăznind totuşi s-o pună chiar în faţă, n-a găsit pe

altcineva mai bun decît pe mareşala de Rochefort ca s-o pună în prim plan şi să accepte o tovarăşă atît de neobişnuit de inegală, arătîndu-i totuşi respectul la care îi dădea dreptul favoarea Regelui. A răspuns tuturor speranţelor care s-au pus în ea, şi a ştiut totuşi să-şi păstreze prietenia şi încrederea Doamnei pînă la moartea acesteia, deşi, biata prinţesă nu a putut-o suferi pe D-na de Maintenon, nici D-na de Maintenon pe ea.

O femeie pe care Regele o cunoştea atît de bine, şi atît de lipsită de scrupule, era tocmai ce îi trebuia ca s-o pună pe lingă D-na ducesă de Chartres, care intra în mod atît de nedorit într-o familie cu mult deasupra ei, cu o soacră peste măsură de supărată, şi deloc dispusă să-şi stăpînească dispreţul. Dacă o mareşală a Franţei, şi încă de nobleţea ei, stîrnise mirarea tuturor în situaţia de doamnă de onoare a Doamnei Delfine, lumea s-a mirat din nou cînd a văzut-o doamnă de onoare a unei bastarde din familia regală a Franţei. De aceea, s-a lăsat rugată, cuprinsă fiind, cum i se întîmpla uneori, de trufie, dar care, în clipa următoare, ceda. O dată cu moartea D-lui de Louvois, îşi pierduse mult din trecerea pe care o avusese, deşi D-l de Barbezieux se purta faţă de ea cu aceeaşi grijă ca şi tatăl său. La acest prim refuz, n-a cîştigat decît făgăduiala de a fi doamnă de onoare cînd va fi căsătorit Monseniorul duce de Bourgogne.

D-na de Mailly era o domnişoară din Poitou, fără nici un fel de nobleţe, fiica lui Saint-Hermine, văr de văr primar al D-nei de Maintenon. Aceasta o adusese din provincie ca să locuiască la ea, la Versailles, şi o căsătorise, mai de voie, mai de nevoie, cu contele de Mailly, al doilea fiu al marchizului şi al marchizei de Mailly, moştenitorii domeniului Montcavrel, care, deşi au avut puţină avere cînd s-au căsătorit, cu timpul, au izbutit, datorită unor moşteniri cîştigate prin procese, să aibă acel frumos marchizat de Nesle, să clădească palatul Mailly, în faţa podului Regal, şi să întemeieze o familie foarte puternică. Marchizul de Nesle, fiul lor mai mare, se căsătorise, în ciuda dorinţei lor, cu ultima născută din ilustra familie de Coligny. Murise în faţa oraşului Philipsburg, în 1688, ca general de brigadă, şi nu-i rămăsese decît un fiu şi o fiică. Marchizul şi marchiza de Mailly voiau să-i lase marea lor avere acestui fiu. Pe un alt fiu şi o fiică îi călugăriseră, pe un altul, împotriva voinţei lui, îl făcuseră preot; o altă fiică se căsătorise, împotriva voinţei lor, cu fiul cel mai în vîrstă din familia de Mailly.

Contelui de Mailly, care le scăpase din mîini, nu voiau

să-i dea nimic şi nici să-l căsătorească. Era un bărbat foarte ambiţios, gata de orice, îndatoritor dacă nu ar fi fost atît de îndrăzneţ, şi care ştia să adulmece norocul. Era un soi de favorit al lui ***Monseigneur.*** Avînd aceste atuuri, a vrut să se sprijine pe D-na de Maintenon, să-şi facă un viitor şi să obţină ceva avere de la tatăl lui ; aşa s-a ajuns la acea căsătorie de la care bătrînii Maillys aşteptau marea cu sarea, dar erau grăbiţi, căci îşi dădeau seama, ca oameni cu multă minte, că, după ce căsătoria va fi încheiată, nimeni nu se va mai gîndi la ei, întocmai ca mai înainte. Dar cînd te bizui pe o căsătorie ca aceasta, nu mai este chip să dai înapoi, şi au fost siliţi să accepte, deşi cu destul de puţină tragere de inimă. Noua contesă de Mailly adusese cu sine toată ţărănia provinciei de unde se trăgea şi de care, nefiind prea deşteaptă, n-a ştiut să se descotorosească, altoind pe ea îngîmfarea ce i se trăgea de la atotputernica favoare pe care i-o arăta D-na de Maintenon : altfel, femeie de treabă şi prietenă de încredere, atunci cînd era vorba de aşa ceva, mărinimoasă şi darnică, dar peste măsură de îngîmfată şi nesuferită cu cei mai mulţi, nu ştia să se poarte şi era retrasă. Bătrînilor Mailly, pe bună dreptate, nu le-a plăcut situaţia, dar au fost siliţi s-a înghită.

D-l de Fontaine-Martel, din buna şi vechea familie Martel şi Cleres, din Normandia, era un om chinuit de gută şi foarte sărac. Era singurul frate al marchizului d'Arcy, ultimul preceptor al D-lui duce de Chartres, care-şi cucerise o mare stimă datorită purtării pe care i-a impus-o, la război şi în societate, el însuşi fiind foarte preţuit pentru aceasta, şi care, înainte de această slujbă, îşi făcuse mare renume în ambasadele la care luase parte. Era cavaler al Ordinului şi consilier de Stat, ca militar, şi a murit de pe urma oboselii vieţii militare şi a slujbelor sale, fără să fi fost căsătorit, în primăvara lui 1694, la Valenciennes. Calităţii lui de frate al D-lui d'Arcy i-a datorat dregătoria. Soţia lui era fiica postumă a D-lui de Bordeaux, mort ca ambasador al Franţei în Anglia, şi a D-nei de Bordeaux, care, pentru o burgheză, ştia foarte bine să se poarte în societatea înaltă, şi era prietenă apropiată cu mulţi bărbaţi şi cu multe femei din lumea bună. Fusese frumoasă şi cochetă ; chiar şi la bătrîneţe, nu pierduse gustul pentru cochetărie, iar aceasta a ajutat-o să-şi păstreze multe prietene cu trecere. Pe unica ei fiică o crescuse în aceeaşi mentalitate : amîndouă erau inteligente şi descurcăreţe. D-na de Fontaine-Martel se trezise, astfel, în mod firesc, aparţinînd lumii bune ; era întotdeauna prezentă la curtea lui ***Monsieur :*** slujba de încredere pe care D-l d'Arcy, cumnatul ei, şi-o

împlinea cu atîta vrednicie, i-a adus respectul lumii şi, toate acestea la un loc le-au asigurat acea dregătorie plină de foloase. [17]

Luni dinaintea postului Paştelui, tot alaiul de nuntă şi cei doi soţi, înveşmîntaţi superb, s-au dus, puţin înainte de amiază, în cabinetul de lucru al Regelui, şi, de acolo, la capelă. Aceasta era rînduită ca de obicei, ca pentru slujba Regelui, atîta doar, că, între scaunul lui de rugăciune şi altar, erau două perniţe pentru miri, aceştia fiind aflaţi cu spatele întors către Rege. Cardinalul de Bouillon, gata îmbrăcat, a sosit şi el în acelaşi timp, dinspre sacristie, i-a cununat şi a făcut slujba. Vălul peste capul mirilor a fost ţinut de marele maestru şi de maestrul de ceremonii, Blainville şi Sainctot. De la capelă, s-au dus numaidecît şi s-au aşezat la masă. Aceasta era în formă de potcoavă : prinţii şi prinţesele de sînge erau aşezaţi la dreapta şi la stingă, potrivit rangului, după ei, cei doi bastarzi ai Re

gelui, şi, pentru prima dată, după ei, ducesa de Verneuil[18] : incit, D-l de Verneuil, bastard al lui Henric al IV-lea, deveni prinţ de sînge, la atîţia ani de la moartea lui, fără să fi bănuit vreodată că este aşa ceva. Ducele d'Uzes a făcut atîta haz, incit s-a apucat să meargă înaintea ei strigînd cit îl ţinea gura : „Faceţi loc, faceţi loc D-nei Charlotte Seguier !" Nici o ducesă nu şi-a făcut curtea 96 în timpul acestui prînz, în afară de ducesa de Sully şi de ducesa du Lude, adică nora şi fiica D-nei de Verneuil, fapt care, celorlalte ducese, li s-a părut atît de nepotrivit incit n-au mai îndrăznit să facă nimic. După amiază, regele şi regina [19] Angliei au sosit la Versailles cu suita lor. A putut fi ascultată şi orchestra mare, s-a jucat mult, la care Regele a apărut tot timpul îmbrăcat în haine foarte scumpe, foarte mulţumit, cu eşarfa albastră97 pe deasupra, ca în ajun. Cina a fost aidoma dejunului. Regele Angliei avea, la dreapta, pe soţia sa şi, la stînga, pe Rege, fiecare avînd alături caseta cu tacîmuri ***(le cadenas)***[20]. Apoi, mirii au fost duşi în apartamentul noii ducese de Chartres, căreia regina Angliei i-a dat cămaşa, regele Angliei dîndu-i-o D-lui de Chartres, după ce, mai întîi, n-a vrut, spunînd că este prea nefericit. Binecuvîntarea patului a fost făcută de cardinalul de Bouillon, care s-a lăsat aşteptat un sfert de ceas, şi care a trimis vorbă că toată pompa aceasta nu făcea două parale pentru cineva care, ca el, se întorcea dintr-un lung exil, în care fusese trimis deoarece avusese nebunia să nu dea binecuvîntarea nupţială D-nei Ducese dacă nu fusese admis la ospăţul regal.

în ziua de lăsata secului, mare toaletă la D-na de Chartres, unde au venit regele şi regina Angliei, de faţă fiind şi Regele cu toată curtea ; a urmat slujba Regelui ; apoi prînzul, ca şi în ajun. Chiar de dimineaţă, D-na de Verneuil fusese trimisă la Paris, socotindu-se că-i era de ajuns cît stătuse la Versailles. După prînz, Regele s-a închis la el, împreună cu regele şi regina Angliei; s-a dat apoi un bal mare, ca şi cel dinainte, atîta doar că noua ducesă de Chartres a fost condusă de Monseniorul duce de Bour- gogne. Toţi bărbaţii au avut aceleaşi haine şi aceleaşi dansatoare ca şi la balul precedent.

Nu pot să nu povestesc ce i s-a întîmplat unui bărbat,

---

96 *A(-şi)* face curtea („faire sa cour") era expresia prin care se indica asiduitatea cuiva pe lingă o persoană — princiară, regală — de mare importanţă, în scopul de a-i cîştiga bunăvoinţa. De aici, accepţia din limbajul galant. (N. t.)

97 Eşarfa albastră era însemnul cavalerilor din Ordinul Saint-Esprit. (N. t.)

pățanie foarte caraghioasă, la ambele baluri. Era fiul lui Montbron, care nu era făcut să danseze la Rege, după cum tatăl lui nu era făcut să fie cavaler al Ordinului, dar care totuşi a fost făcut, în 1688, şi care era guvernator de Cambray, locotenent general, şi singurul locotenent general din Flandra, sub un nume pe care niciodată nu l-a putut dovedi a fi al său. Acest tînăr, care încă nu apăruse decît prea puțin sau chiar deloc la curte, dansa cu D-ra de Moreuil, fiica doamnei de onoare a D-nei Ducese, bastarzi din acea mare familie de Moreuil, şi care, ca şi el, nu era vrednică să se bucure de această cinste. Fusese întrebat dacă dansează bine, iar el a răspuns atît de sigur de el încît ai fi fost bucuros să-l vezi că dansează prost. Şi bucuria a venit. Chiar de la prima reverență, tînărul s-a descumpănit : de la primii paşi, a pierdut cadența. A crezut că o prinde din nou şi şi-a ascuns greşeala aple- cîndu-se mult şi ținînd brațele foarte sus : a fost şi mai caraghios, a stîrnit rîsul, care a ajuns la hohote, şi, cu tot respectul față de Rege, care cu greu se stăpînea să nu rîdă, a degenerat într-o adevărată huiduială. A doua zi, în loc să se ascundă sau să tacă, a pretins că prezența Regelui îl zăpăcise, şi a făgăduit că va fi nemaipomenit la balul ce urma să aibă loc. Era unul dintre prietenii mei şi-mi părea rău de el. I-aş fi spus să fie cu băgare de seamă, dacă purtarea mea, cu totul alta decît a lui, nu m-ar fi făcut să mă tem că părerea nu-mi va fi ascultată. La al doilea bal, chiar din clipa cînd a fost văzut că a început să danseze, unii s-au ridicat în picioare, cei mai din spate s-au cățărat, iar huiduielile erau atît de puternice încît s-a ajuns să se bată din palme. Toată lumea, chiar şi Regele, rîdea din toată inima, cei mai mulți în hohote, încît nu cred că cineva a mai pățit vreodată ceva asemănător. Drept care, în clipa următoare, s-a făcut nevăzut, şi nu s-a mai arătat multă vreme la curte. A primit apoi regimentul Delfin-infanterie, şi a murit, curînd după aceea, fără să se fi căsătorit. Era om de onoare şi de mare curaj, păcat că s-a pierdut. A fost ultimul fals altoit pe Montbron, adică tatăl lui, care a trăit mai mult decît el.

CAPITOLUL III

(1 6 9 2) Căsătoria ducelui du Mâine. – [...] — D-I *de Montche- vreuil, soția lui şi cariera lor. — 1693.* [.../ — *Ieşirea mea de la muşchetari şi plecarea la o companie de cavalerie în Royal-Rous- sillon. — Şapte noi mareşali ai Franței. — [...] — Moartea Domnişoarei* (Mademoiselle) şi *donațiile făcute de ea, de voie sau silită. — [...]*

Prima miercuri din postul Paştelui[1] a pus capăt tuturor acestor triste înveseliri la comandă şi nu s-a mai vorbit decît despre cea care urma. D-l du Mâine a dorit să se însoare. Regele nu-1 lăsa şi-i spunea, de-a dreptul, că nu unul ca el avea să ducă neamul mai departe ; dar, zorit de D-na de Maintenon, care îl crescuse, şi care a avut întotdeauna pentru el o slăbiciune de doică, s-a hotărît să-l sprijine măcar cu familia de Conde şi să-l însoare cu o fiică a D-lui Prinț, care, aflînd vestea, a fost cuprins de o mare bucurie. Vedea cum, pe zi ce trece, rangul, favoarea, căsătoriile bastarzilor deveneau tot mai importante. După căsătoria fiului său [2], căsătoria aceasta nu-1 mai surprindea, îl apropia de două ori de Rege, şi venea numaidecît după căsătoria D-lui duce de Chartres. ***Madame*** a fost încă şi mai bucuroasă. Se temuse cumplit ca nu cumva Regele, după ce îi luase fiul, să nu pună ochii pe fiica ei [3] ; încît căsătoria aceasta cu fiica D-lui Prinț i s-a părut o adevărată descătuşare.

Monsieur le Prince avea trei fete dintre care se putea alege. Fiind cu un deget mai înaltă, cea de a doua a fost aleasă. Toate trei erau foarte scunde ; prima era frumoasă, deşteaptă şi foarte înțeleaptă. Constrîngerea de necrezut, ca să nu spunem mai mult, la care firea D-lui Prinț supunea tot ce ajungea sub jugul lui, i-a produs o mare suferință sufletească acestei fiice. A ştiut întotdeauna s-o îndure cu înțelepciune, cu mîndrie, şi toată lumea o admira pentru purtarea ei. Dar a plătit-o scump : efortul i-a dat sănătatea peste cap şi, tot restul vieții, l-a dus într-o tristețe.

Regele, înțelegîndu-se asupra alegerii cu ***Monsieur le Prince,*** s-a dus la Versailles să-i ceară fata D-nei Prințese, în apartamentul acesteia ; şi, la puțin timp după aceea, spre sfîrşitul postului, s-a făcut logodna, în cabinetul de lucru al Regelui. Apoi, Regele şi toată curtea s-au dus la

Trianon, unde s-a ținut „apartament“ şi s-a dat o masă mare, seara, pentru optzeci de doamne, la cinci mese, în capul cărora se aflau Regele, ***Monseigneur, Monsieur, Madame*** şi noua ducesă de Chartres. A doua zi, miercuri 19 martie, a fost făcută căsătoria, la liturghia Regelui, de către cardinalul de Bouillon [4], aşa cum fusese făcută şi cea a D-lui duce de Chartres. La fel a fost şi prînzul, şi tot la fel cina, după „apartament“. Regele Angliei i-a dat cămaşa D-lui duce du Mâine. D-na de Montespan[5] nu a apărut nicăieri, şi nu a semnat nici unul din cele două contracte de căsătorie. A doua zi, mireasa, stînd pe pat, a primit vizita întregii curți, onorurile fiind făcute de prințesa d'Harcourt, aleasă anume pentru acest lucru de către Rege. D-na de Saint-Valery a fost doamnă de onoare, iar Mont- chevreuil, care fusese preceptorul D-lui du Mâine, şi care îi conducea toată casa, a rămas în această din urmă funcție şi în aceea de gentilom al camereei sale. 98

[...]

Montchevreuil era din familia Mornay, o familie bună; nu avea pic de minte şi era sărac lipit. Villarceaux, din aceeaşi familie, era un desfrînat foarte bogat, ca şi fratele lui abatele, cu care locuia. Villarceaux a întreținut-o mult timp pe D-na Scarron [6], şi, aproape toată vara, o ținea la Villarceaux. Soția lui, care, prin virtutea şi blîndețea ei, impunea un fel de respect bărbatului, l-a făcut să nu mai poată duce o astfel de viață în prezența ei. I-a propus vărului său Montchevreuil să-l primească la el, împreună cu iubita, iar el va hrăni pe toată lumea. Montchevreuil s-a învoit bucuros, şi şi-au petrecut, astfel, un număr de veri, la Montchevreuil. Văduva Scarron, ajunsă regină, a avut meritul de a fi ținut la mai toți vechii ei prieteni, cit a trăit. I-a adus, pe Montchevreuil şi pe soția lui, la curte, unde cei doi Villarceaux, prea libertini, nu se puteau stă- pîni ; a voit ca Montchevreuil să fie unul din cei trei mar- tori la căsătoria ei cu Regele : i-a făcut rost de administrarea castelului de la Saint-Germain-en-Laye, l-a apropiat de D-l du Mâine, l-a făcut cavaler al Ordinului, o dată cu fiul lui Villarceaux, cînd tatăl acestuia l-a refuzat, în 1688, care l-a dorit pentru fiul său mai curînd decît pen

---

98 Existau patru „gentilomi ai camerei”, care-1 serveau pe rege cînd mînca în camera lui şi îi dădeau cămaşa, în absența primului şambelan. Persoanele princiare, după cum se vede, aveau şi ele în serviciul lor asemenea gentilomi. (N. t.)

tru sine însuşi, şi a încredinţat-o D-nei de Montchevreuil pe D-ra de Blois pînă la căsătoria acesteia cu D-l duce de Chartres, după ce fusese guvernanta domnişoarelor de onoare ale D-nei Delfine, slujbă pe care a luat-o de săracă ce era.

Montchevreuil era un om de bine, modest, cumsecade, dar foarte greoi la minte. Soţia lui, născută Boucher d'Orsay, era o fiinţă înaltă şi slabă, gălbejită, rîdea ca o toantă, arătîndu-şi dinţii lungi şi urîţi, era cum nu se poate mai cucernică, avea o ţinută gravă, şi doar vărguţa îi mai lipsea ca să fie o vrăjitoare desăvîrşită. Deloc inteligentă, o cîştigase atît de tare pe D-na de Maintenon, încît aceasta nu vedea decît cu ochii ei, iar ochii ei nu vedeau niciodată decît ceea ce li se părea, şi o înşelau întotdeauna. însă ea era cea care supraveghea toate femeile de la curte, şi de spusele ei atîrnau recompensele şi dizgraţiile şi, adesea, ca urmare, soarta multora. Toţi, pînă şi miniştrii, pînă şi fiicele Regelui, tremurau cînd o vedeau ; cu greu se putea ajunge la ea : un zîmbet al ei era o favoare ce atîrna greu. Regele îi arăta o consideraţie dintre cele mai mari. O lua întotdeauna oriunde se ducea el, ca însoţitoare a D-nei de Maintenon.

[■•■]

(1693)

Anul pe care-1 aveam de petrecut la muşchetari aproape trecuse şi tata l-a întrebat pe Rege ce ar dori să facă din mine. întrucît Regele l-a lăsat pe el să hotărască, tata m-a menit cavaleriei, deoarece el însuşi avusese împuternicirea s-o comande, adesea, iar Regele a vi'ut să-mi dea, fără s-o cumpăr, o companie de cavalerie într-unul din regimentele sale. Trebuia să devină vacantă ; s-au scurs astfel patru sau cinci luni, eu îmi făceam mai departe slujba de muşchetar. în sfîrşit, pe la mijlocul lui aprilie, Saint-Pouenge a trimis pe cineva să mă întrebe dacă vreau să primesc o companie în Royal-Roussillon, care tocmai devenise liberă, dar care era în foarte proastă stare şi se afla în garnizoană la Mons. Mă temeam de moarte că nu voi putea lua parte la campania care se pregătea ; de aceea l-am împuternicit pe tata s-o primească. I-am mulţumit Regelui, care mi-a răspuns foarte binevoitor. Compania a fost pregătită, cu totul, în cincisprezece zile.

Mă aflam la Versailles cînd, vineri 17 martie, Regele i-a făcut mareşali ai Franţei pe contele de Choiseul, pe ducele de Villeroy, marchizul de Joyeuse, Tourville, ducele de Noailles. marchizul de Boufflers şi pe Catinat. Contele de Tourville şi Catinat nu erau cavaleri ai Ordinului. D-l de Boufflers era în Flandra, iar Catinat pe frontiera cu Italia, ceilalţi cinci aflîndu-se la curte sau la Paris. Regele le-a trimis vorbă celor doi absenţi să-şi ia, chiar din clipa aceea, titlul, rangul şi onorurile

de mareşali ai Franţei, aşteptînd să depună jurămîntul care, de fapt, nu este necesar pentru a-i face ceea ce sînt : D-l de Duras nu l-a depus decît fiindcă oamenii Regelui, care primesc bani grei, şi-au dat seama, în cele din urmă, că nu-1 depusese nici pe cel de mareşal al Franţei nici pe cel de guvernator de Franche-Comté, şi l-au silit, în numele Regelui, să-l depună, după mai mult de treizeci de ani.

In ziua aceea, mă aflam la prînzul Regelui. Fără nici un motiv, Regele spuse privindu-i pe cei de faţă : „Bar- bezieux va afla de promovarea mareşalilor de Franţa um- blînd pe drumuri". Nimeni n-a spus nici un cuvînt. Regele era nemulţumit de desele lui călătorii la Paris, unde se lăsa dus de plăceri. I-a dat bucuros acest bobîrnac, lăsînd să se înţeleagă cît de puţin contribuise Barbezieux 99 la promovare.

Regele i-o spusese ducelui de Noailles, cînd au intrat la Consiliu, dar i-a interzis să vorbească despre aceasta chiar şi colegilor săi. Nu se poate spune cît era de vesel ducele, şi avea motive mai mult decît oricare altul să fie mulţumit.

Incîntarea ducelui de Villeroy a ţinut cîţiva ani. Tourville a fost nespus de fericit, mai ales că modestia lui, neprefăcută, îl împiedica să-şi cunoască faima, şi nici măcar nu-i trecuse prin cap că va ajunge mareşal al Franţei, de cumva aveau să fie făcuţi unii, deşi lui i se cuvenea, cel puţin, cît şi celorlalţi, după cum toată lumea recunoştea. Choiseul şi Joyeuse au fost foarte reţinuţi, ca nişte seniori vrednici de această cinste pe care o aşteptau de multă vreme. Prînzeau împreună la Paris, cînd un căpitan de infanterie a sosit cu poştalionul, mulţumit că auzise pronunţat numele lui Joyeuse, căruia i-a spus vestea, şi nu căutase să afle numele celorlalţi: încît Choiseul, timp de o jumătate de oră, s-a înfuriat cumplit, pînă ce a sosit curierul. Seara, s-au dus la Versailles şi, a doua zi, au depus jurămîntul împreună cu ceilalţi trei.

Promovarea aceasta a făcut o mulţime de nemulţumiri. [...]

[·■■]

Mademoiselle [1]***, la grande*** (marea) ***Mademoiselle,*** numită astfel pentru a o deosebi de fiica lui ***Monsieur,*** sau, să-i spunem pe nume, D-ra de Montpensier, fiica mai mare a lui Gaston [8], singura din prima căsătorie a acestuia [9], a murit în palatul ei, palatul Luxembourg, duminică 5 aprilie, după ce suferise mult, neputînd urina, la şaizeci şi trei de ani, fiind cea mai bogată prinţesă particulară din Europa. Regele se dusese s-o vadă, iar ea i-1 recomandase, cu multă căldură, pe D-l Joyeuse, rudă de-a ei, ca să fie făcut mareşal al Franţei. Era prietenoasă, ştia să

---

99 Barbezieux era ministru de război; promovarea mareşalilor se făcuse fără ştirea lui. (N. t.)

răsplătească, şi avea mare grijă de cei care aveau cinstea să-i fie apropiaţi, dovedindu-se, în această privinţă, deşi foarte mîndră, cu totul altfel decît s-au dovedit prinţii de sînge, de atunci încoace. Purta cu sfinţenie doliu după rude, chiar dacă erau prea puţin importante şi foarte îndepărtate, şi spunea ce fel de rude îi fuseseră. ***Monsieur*** şi ***Madame*** nu s-au dezlipit de lîngă patul ei cît a fost bolnavă. In afară de legătura care existase întotdeauna între ea şi ***Monsieur,*** acesta spera să capete bogata ei moştenire, şi a fost, într-adevăr, legatarul ei universal ; însă bucăţile cele mari îi scăpaseră

Memoriile acestei prinţese, cunoscute acum de toată lumea, dau pe faţă slăbiciunea ei pentru D-l de Lauzun, nebunia făcută de acesta neluînd-o în căsătorie îndată ce a avut încuviinţarea Regelui, voind să facă o nuntă cît mai strălucitoare. Deznădejdea celor doi cînd Regele şi-a retras încuviinţarea a fost fără margini ; însă donaţiile din contractul de căsătorie erau făcute şi s-au menţinut datorită altor acte. ***Monsieur,*** împins de ***Monsieur le Prince,*** îl îndemnase pe Rege să-şi retragă cuvîntul ; însă D-na de Montespan şi D-l de Luvois au avut o contribuţie şi mai mare, pe ei căzînd toată furia Domnişoarei şi turbarea alesului ei, căci D-l de Lauzun era acela. Dar nu a durat multă vreme : s-a înfuriat, nu numai o dată, în

faţa Regelui, încă şi mai des în faţa iubitei, şi i-a înlesnit ministrului pierderea sa. Acesta a izbutit să pună să-l aresteze şi să-l ducă la Pignerol, unde a fost foarte rău tratat, din ordinul lui, şi a stat acolo zece ani. Iubirea Domnişoarei s-a răcit totuşi din pricina absenţei : s-a profitat de ea pentru a-i face o situaţie foarte bună D-lui du Mâine, în dauna ei şi a D-lui de Lauzun, care, prin aceasta, şi-a răscumpărat libertatea. Eu, Aumale, Doubes şi alte domenii i-au fost date D-lui du Mâine, spre marea părere de rău a Domnişoarei ; şi, sub pretextul recunoştinţei, şi pentru a-i înălţa tot mai mult pe bastarzi, Regele i-a pus pe aceştia să preia armoariile Domnişoarei, adică armoariile D-lui Gaston. Moştenitorul acesta impus nu i-a plăcut niciodată, şi şi-a apărat întotdeauna celelalte bunuri pe care Regele voia să i le smulgă pentru iubitul lui fiu.

Incredibilele aventuri ale D-lui de Lauzun 100, care îi salvase pe regina Angliei şi pe prinţul de Weles, îl readuseră la curte [10]. Se certase cu ***Mademoiselle,*** geloasă ca întotdeauna, şi

---

100 în 1723, scriind despre moartea lui Lauzun, care, atunci, avea nouăzeci de ani, Saint-Simon povesteşte toată viaţa acestui personaj demn de un roman de capă şi spadă. (N. t.)

care, nici măcar la moarte, nu a vrut să-l vadă. Mai avea încă domeniile Thiers şi Saint-Far- geau, dăruite de ea. Lăsa întotdeauna să se înțeleagă că se căsătorise cu ***Mademoiselle,*** şi a apărut în fața Regelui în mantie lungă de doliu, ceea ce acestuia nu i-a plăcut. După perioada de doliu, nu a vrut să-şi reia vechile lui haine şi a pus să i se facă unele de culoare cafenie, aproape negre, cu panglici albastre şi albe, ca să-şi poată întotdeauna arăta durerea de pe urma pierderii Domnişoarei, ale cărei portrete le pusese pretutindeni.

Prințesa i-a dat lui ***Monseigneur*** frumoasa ei casă de la Choisy, ***Monseigneur*** fiind încîntat să aibă o casă de vacanță, unde să se poată duce din cînd în cînd, cu cine voia el ; douăzeci şi două de mii de livre Domnişoarelor de Breval şi du Cambout, domnişoarele ei de onoare ; danii pioase şi de alt fel, făcute celor apropiați, nu prea pe măsura bogățiilor ei.

Toate memoi'iile despre războaiele civile precum şi propriile ei memorii au făcut-o prea cunoscută ca să mai fie nevoie să mai adaug ceva aici. * Regele nu-i uitase

niciodată cu totul ziua din cartierul Saint-Antoine, şi l-am auzit cum îi reproşa, o dată, la cină, glumind, dar cam tare, că pusese să se tragă cu tunul de la Bastilia asupra trupelor lui. Ea a fost cam încurcată, dar pînă la urmă s-a descurcat destul de bine.

Ceremonia de înmormîntare a fost completă, iar corpul i-a fost vegheat cîteva zile, cîte două ore, de o ducesă sau de o prinţesă, alternativ, şi de două doamne nobile, purtînd văluri negre, anunţate, din partea Regelui, de marele maestru de ceremonii ; spre deosebire de fiicele Regelui, care sînt privegheate de un număr dublu de doamne şi au de două ori mai mulţi episcopi, în veşminte sacerdotale, şi de prinţesele de sînge, care nu sînt privegheate decît de suita lor. Contesa de Soissons a refuzat să se ducă : Regele s-a supărat, a anunţat-o că o alungă, şi a silit-o să se supună.

S-a întîmplat atunci ceva foarte caraghios. în miezul zilei, în timpul ceremoniei, urna care conţinea măruntaiele şi care se afla pe o măsuţă a plesnit, cu un zgomot înspăi- mîntător, şi s-a simţit, dintr-o dată, o putoare insuportabilă. Unele doamne au leşinat de spaimă, altele au fugit. Heralzii, călugării care psalmodiau, se înghesuiau la uşi cu toţi cei aflaţi acolo şi iuţeau pasul. A fost o învălmăşeală nemaipomenită. Cei mai mulţi au ieşit în grădină şi în curte. Măruntaiele, prost îmbălsămate, fermen- tînd, pricinuiseră spargerea vasului. Totul a fost parfumat şi pus la loc, iar lumea a rîs de spaima trasă. Aceste măruntaie au fost duse la mînăstirea Celestinilor, inima la Val-de-Grâce, iar corpul a fost dus la Saint-Denis, însoţit de ducesa de Chartres, urmată de ducesa de la Ferté, de prinţesa d'Harcourt şi de doamne nobile ; cele ale D-nei ducese de Orléans veneau în urmă, în trăsura acestei doamne. Curţile [11] au asistat la slujba de la Saint- Denis, peste cîteva zile, făcută de arhiepiscopul de Albi[12]. Abatele Anselme, mare predicator, a ţinut discursul funebru. ***Mademoiselle,*** fiica lui ***Monsieur,*** urmată de ducesa de Ventadour şi de prinţesa de Turenne, fiica ei, însoţiseră inima : onoruri mai presus de prinţesele de sînge, [101] datorită rangului ei de nepoată a familiei regale, pe care tatăl meu i l-a obţinut de la răposatul Rege, întrucît, pe vremea aceea, era singura din familia regală.

---

101 Domnişoara de Montpensier, supranumită *La Grande Mademoiselle,* a avut o participare foarte activă la mişcarea îndreptată împotriva lui Mazarin, cunoscută sub numele de Frondă (1648—1652). în timpul luptelor din cartierul Saint-Antoine, a cerut ca tunul de la Bastilia să tragă asupra trupelor regale pentru a' acoperi replierea lui Condé. (N. t.)

(16 9 3) [...] *Moartea tatălui meu ale cărui titluri îmi sînt date mie de către Rege. — Cum a început cariera tatălui meu. [...] — Tata şi unchiul meu sînt făcuţi cavaleri ai Ordinului, în 1636, foarte tineri fiind. — Tata este duce şi* pair, *în ianuarie* 1635. Cum s-au *petrecut lucrurile. [...]*

[-.]

In aceeaşi zi, 3 mai, pe la orele zece seara, nenorocirea a făcut să-l pierd pe tata. Avea optzeci şi şapte de ani, şi nu-şi mai revenise după o boală grea de care suferise la Blaye, în urmă cu doi ani De trei săptămîni, avea dureri în încheieturi : mama, care îl vedea că îmbă- trîneşte, i-a propus să rînduiască nişte treburi de familie, ceea ce el a şi făcut, ca un tată bun ce era. dar mama se gîndea să-l facă să renunţe, în favoarea mea, la rangul de duce şi ***pair.*** Prînzise cu cîţiva prieteni, căci avea întotdeauna oaspeţi. Spre seară, s-a întins pe pat, fără să-l doară sau să fi păţit ceva, şi, în timp ce stătea de vorbă, a suspinat adînc de trei ori la rînd. Nici n-a apucat cineva să spună că-i este rău, că a şi murit : în lampă, uleiului se sfîrşise.

Am aflat trista veste pe cînd mă întorceam de la ceremonia de culcare a Regelui, căruia, a doua zi, i se făceau spălături. Peste noapte, am dat drumul celor mai fireşti simţăminte ale omului. A doua zi, rn-am dus, dis- de-dimineaţă, după Bontemps, apoi după ducele de Beau- villier[4], care era în anul lui de serviciu *, şi al cărui tată fusese prieten cu al meu. D-l de Beauvillier îmi dădea nenumărate dovezi de bunăvoinţă pe lîngă prinţi, al căror preceptor era, şi mi-a făgăduit să-i ceară Regelui, cînd va avea prilejul, administrarea domeniilor pe care le avusese tata. Le-a obţinut pe loc. Bontemps, care fusese foarte legat de tata, a venit intr-un suflet să-mi [102] spună vestea, la tribună, unde îl aşteptam eu ; apoi a venit însuşi D-l de Beauvillier, care mi-a spus să mă aflu, la ora trei, în galerie, unde va trimite după mine ca să intru prin cabinetele de lucru, în momentul cînd Regele se va ridica de la masa de prînz.

Cînd am intrat eu, mulţimea plecase din odaia Regelui. De cum m-a zărit, ***Monsieur,*** care stătea în picioare la căpătîiul patului Regelui, zise : „Ah ! iată-1 pe D-l duce de Saint-Simon“. M-am apropiat de pat şi am mulţumit, înclinîndu-mă adînc. Regele s-a interesat cum se întîmplase nenorocirea, arătînd multă bunăvoinţă faţă de tatăl meu şi faţă de mine : ştia cum să-şi păstreze favorurile. Mi-a vorbit de faptul că tata nu a putut primi sfintele taine ; i-am spus că tata petrecuse

102 Este vorba de slujbe importante pe care anumiţi înalţi funcţionari aveau dreptul să le exercite, pe rînd, cîte un an. (N. t.)

cîteva zile retras la Saint-Lazare [2], cu foarte puţin timp înainte de a muri ; acolo îşi avea duhovnicul şi făcuse cele de cuviinţă, şi i-am povestit cîte ceva despre viaţa lui cucernică. Convorbirea a ţinut destul de mult şi s-a sfîrşit cu recomandări să fiu cuminte şi pe viitor, să fac fapte bune, făgăduindu-mi că-mi va purta de grijă.

în timp ce tata era bolnav la Blaye, mai multe persoane i-au cerut Regelui administraţia domeniului Blaye, printre alţii, d'Aubigne, fratele D-nei de Maintenon, căruia i-a răspuns mai repezit ca de obicei : „Nu are cumva un fiu !"

[•••] mi se pare potrivit să spun ceva mai mult despre tata.

Obîrşia şi averea nu merg întotdeauna împreună. Tot felul de întîmplări de război şi de familie ruinaseră ramura din care ne trăgeam noi, lăsîndu-i pe ultimii noştri strămoşi cu prea puţină avere şi strălucire faţă de serviciile militare pe care le aduceau : bunicul, care participase la toate războaiele din timpul lui, şi fusese întotdeauna un regalist înfocat, se retrăsese la moşiile lui, unde, strîmtorat fiind, s-a gîndit să urmeze moda vremii şi să-şi dea cei doi fii mai vîrstnici ca paji ai lui Ludovic al XIII-lea, aşa cum făceau persoanele cu numele cele mai răsunătoare.

Regele se da în vînt după vînătoare, care se făcea fără nici un fel de poteci, fără mulţimea de cîini, de hăitaşi, fără schimbarea cailor, fără acele înlesniri aduse de regele fiul lui, dar, mai ales, fără poteci de vînătoare tăiate în păduri. Tata, care a văzut cît de nerăbdător era regele să schimbe calul, s-a gîndit să-i dea calul de schimb cu capul la crupa celui de pe care descăleca. în felul acesta, Regele, care era sprinten, sărea de pe unul pe celălalt, fără să coboare, şi totul era făcut într-o clipă. Lucrul i-a plăcut : a aflat cine este şi, cu timpul, a început să ţină la el. Baradat, prim scutier, ajungînd de nesuportat cu trufia şi ifosele lui faţă de Rege, a fost alungat de acesta, care i-a dat slujba lui tatălui meu. Apoi a căpătat pe aceea de gentilom al camerei Regelui, la moartea lui Blainville. [...]

[...]

Tata ajunsese un adevărat favorit, fără altă protecţie decît bunăvoinţa Regelui, şi nu s-a bizuit niciodată pe nici un ministru, nici măcar pe cardinalul de Richelieu, acesta fiind unul din meritele lui în faţa lui Ludovic al XlII-lea. Mi-a povestit că, înainte de a-1 înălţa în rang, dar dorind s-o facă, Regele căutase, pe ascuns, să afle cine este şi din ce neam se trage, căci nu ştiuse pînă atunci, ca să vadă dacă are o temelie vrednică să susţină o carieră [...]

[...]

La moartea D-lui de Luxembourg, fratele conetabilului de Luynes, Regele l-a ales pe tata pentru locul rămas liber. Avea

cavaleria uşoară a gărzii şi administrația domeniului Blaye. Tata l-a rugat fierbinte să-i răsplătească, dîndu-le acest loc, pe alți seniori, cărora li se cuvenea mai curînd decît lui, el fiind copleşit de atîtea binefaceri. Şi Regele şi tata s-au ținut dîrji în această dispută nemaiîntîlnită, apoi, supărîndu-se, Regele i-a spus că nici el nici altcineva nu-i poate refuza darurile, că-1 lăsa douăzeci şi patru de ore să aleagă, şi că-i porunceşte să-i spună, a doua zi dimineața, ce a hotărît. A doua zi dimineața, Regele s-a grăbit să-l întrebe. Tata i-a răspuns că, de vreme ce vrea, cu orice chip, să-i dea unul din cele două locuri vacante, socoteşte că cel mai bun lucru pentru el este să-l lase pe Rege să aleagă. Regele s-a înseninat şi i-a spus cuvinte de laudă ; apoi i-a spus că locul de la cavalerie este strălucitor, dar Blaye este temeinic, un domeniu care stăpînea ținuturile Gu- yenne şi Saint-Tonge, şi care, în caz de răzmeriță, era un sprijin de mare nădejde ; că nu se ştie ce se poate în- tîmpla ; că dacă, în urma lui, avea să fie un război civil, cavaleria uşoară nu însemna nimic, pe cînd Blaye îl va face cineva, motiv care-1 îndemna să-l sfătuiască să prefere acest loc. Iată cum a căpătat tata domeniul Blaye, iar vremurile au arătat cit de limpede văzuse Ludovic al XlII-lea şi cit de mare îi era bunătatea, nu datorită veniturilor pe care le-a avut tata, ci prin ceea ce n-a vrut să primească, prin credința şi serviciile care i-au făcut faima.

Cînd D-l Gaston s-a întors de la Bruxelles, prin tratatul acela ținut într-o atît de mare taină incit prezența lui neaşteptată la curte l-a dezvăluit celor mai clarvăzători, Regele l-a încredințat tatălui meu. Totodată, i-a spus că se hotărîse să-l facă, într-o zi, duce şi *pair,* că, pînă atunci, doar tinerețea îi fusese stavilă, dar că, în- trucît îi făgăduise lui *Monsieur* să-l facă pe Puylaurens, nu se putea hotărî la aceasta dacă nu-1 făcea şi pe tata. Acest minunat stăpîn a adăugat că există o condiție care, după părerea lui, este neplăcută, aceea de a-1 face pe Puylaurens mai întîi, dacă îi mai făcea şi pe alții cu acest prilej. Tata a fost, intr-adevăr, atît de uluit, incit a şovăit douăzeci şi patru de ore, de parcă, el nefiind duce, Puylaurens, care era duce, n-ar fi fost oricum cu mult deasupra lui, nu numai ca unul mai vechi. în cele din urmă, s-a învoit, şi a fost făcut duce-pair, singur, cincisprezece zile după Puylaurens. Dar nu avea să fie multă vreme nemulțumit : în mai puțin de un an, acest loc de duce-pair a dispărut, aşa cum toată lumea ştie. Tata fusese făcut cavaler al Ordinului, cu doi ani mai înainte, la vîrsta de numai douăzeci şi şapte de ani, cu promoția 1633. O dată cu el, a fost numit bunicul. Acesta era bătrîn şi trăia retras ; a socotit că nu face să se ostenească pentru a cunoaşte curtea. L-a însărcinat pe tata să ceară colierul ce-i era destinat lui pentru unchiul meu, care avea

treizeci şi cinci de ani, şi care avea să se bucure de el mult mai multă vreme decît el. L-a purtat, intr-adevăr, cincizeci şi şapte de ani, iar tata şaizeci, şi, multă vreme, ei au fost singurii cavaleri ai Ordinului făcuți de răposatul Rege : lucru ce nu s-a mai văzut în nici un alt ordin.

Tata a mai primit şi căpităniile 103 de la Saint-Ger- main şi de la Versailles, pe care le-a cedat, din prietenie, preşedintelui des Maisons, şi, cîtăva vreme, a fost şi mare comandant al personalului pentru vânătoarea de lupi. Cînd a fost făcut duce şi pair, şi-a vândut slujba de prim gentilom al camerei Regelui ducelui de Lesdiguieres, pentru D-l de Crequy [...]. Cu banii primiți, tata a cumpărat, de la fratele lui mai mare, domeniul Saint-Simon, care nu a ieşit niciodată din familia noastră de când âl adusese, ca dotă, moştenitoarea lui Vermandois, şi l-a Înălțat la rangul de ducat-pazne.

[...]

Pot spune, fără teama de a fi dezmințit de vreunul din autorii din vremea aceea, că favoarea de care s-a bucurat tata n-a stârnit pizmă, că, întotdeauna, a fost modest şi de un dezinteres mai presus de orice, că niciodată n-a cerut nimic pentru el însuşi, că a fost omul cel mai îndatoritor, cel mai bun şi cel mai darnic ce a apărut vreodată la curte, unde a ajutat la înălțarea multora, i-a sprijinit pe cei necăjiți şi a făcut mult bine.

[•••]

M-aş lungi prea mult, dacă m-aş apuca să povestesc cele aflate de la tata, şi care mă fac să regret atât vârsta mea cît şi pe a lui, căci ele nu mi-au îngăduit să aflu mai mult. Mă voi mulțumi doar cu câteva, în general, dintre cele mai importante.

CAPITOLUL V

Moartea sublimă a lui Ludovic al XIII-lea, care îl face pe tata mare scutier al Franței. — Profeția lui Ludovic al XIII-lea pe patul de moarte. — Ticăloşia care îl lipseşte pe tata de dregă- toria de mare scutier, şi prin care este luată de contele d'Harcourt. — Prima căsătorie a tatălui meu. [...] — Originile Scufiei pe care Domnii de Brissac şi apoi Domnii de la Tremoille şi de Luxem- bourg o au în armoariile lor. — A doua căsătorie a tatii. — Lupta tatălui meu cu marchizul de Vardes. — Izbucnirea neobişnuită a tatălui meu în legătură cu un pasaj din MEMORIILE D-LUI DE LA ROCHEFOVCAULT. — Recunoştința pînă la moarte păstrată de tata lui Ludovic al XIII-lea.

103 Fr. *capitainerie.* Sub vechiul regim, slujba de căpitan răs- punzînd de vînătorile regale sau de vreuna din reşedințele regelui. (N. tr.)

[...]

Se ştie cu ce curaj, cu ce nezdruncinată cucernicie, cu ce dispreţ faţă de cele lumeşti şi de măririle acestei lumi, pe culmile cărora se afla, cu ce prezenţă şi libertate de spirit i-a uluit pe toţi cei ce au fost martorii ultimelor lui zile, şi cu ce grijă şi ce înţelepciune a dat ordin administraţiei de Stat de după el, ale cărei dispoziţii a pus să fie citite în faţa tuturor prinţilor de sînge, a celor cu ranguri înalte, a ofiţerilor coroanei şi a deputaţilor Tribunalului, aduşi anume în camera lui, în prezenţa Consiliului. îi cunoştea prea bine pe cei care, după moartea lui, se vor afla de drept la cîrma treburilor ţării, ca să nu le dea dispoziţie decît despre acelea pe care nu le putea face el înainte de a muri. I-a dictat aşadar lui Cha- vigny o lungă listă cu ultimele lui dorinţe, cele mai deosebite, şi i-a numit pe cei ce aveau să ocupe toate slujbele vacante.

De la moartea cumplită a lui Cinq-Mars [1], nimeni nu mai fusese numit mare scutier ; această frumoasă dre- gătorie i-a fost dată tatălui meu : lista, dictată lui Cha- vigny, a fost citită cu voce tare în faţa tuturor, aşa cum fuseseră citite şi dispoziţiile privind treburile ţării, dar nu în faţa unui număr la fel de mare, şi nici cu aceleaşi ceremonii. Tot ce a putut fi prevăzut de către Rege pentru înmormîntarea sa a fost prevăzut cu de-amănuntul, şi cum el se ocupa adesea de priveliştea dinspre Saint- Denis, pe care o vedea pe fereastra camerei, chiar şi din pat, a pus la punct pînă şi drumul pe care va merge cortegiul, pentru a-i scuti, pe cît se poate, pe unii preoţi să-i iasă în întîmpinare, şi a spus pînă şi cîţi cai vor trage căruţa cu trupul lui, totul cu o linişte şi o detaşare fără seamăn, o dorinţă de a se duce la Dumnezeu şi o mare grijă de a se pregăti pentru moarte, ceea ce explică preocuparea pentru toate aceste amănunte.

Tata, adînc îndurerat, nu i-a putut răspunde Regelui, cînd acesta i-a spus că-1 făcuse mare scutier, decît aruncîndu-se asupra mîinilor lui şi udîndu-i-le cu lacrimi, şi tot prin lacrimi a răspuns felicitărilor primite. Durerea l-a făcut, de bună seamă, să nu vadă o mulţime de lucruri importante care s-au petrecut, în cele mai mici amănunte, în ultima parte a vieţii stăpînului său, iar aceasta, fără îndoială, m-a împiedicat să aflu de la el ceea ce am aflat de la Priolo. [2]

[...]

Ca să mă întorc la tata şi la marea lui dregătorie, a făcut ceea ce-i cerea aceasta la înmormîntarea Regelui, şi mi-a povestit adesea că, aruncînd sabia regală în criptă, îi venise să se arunce el însuşi acolo. Nu se gîndea decît la durerea lui, iar prietenii îl îndemnau să trimită după actele de numire ca mare scutier fără să-i poată totuşi schimba gîndurile. în cele din

urmă, a trimis ; zadarnic : nu fuseseră, chipurile, expediate.

Fapta rea îl face pe om să se ruşineze de ea, n-o mărturiseşte decît cît mai tîrziu cu putinţă ; cu toate acestea, după ce a trimis de mai multe ori, a aflat că Chavigny lăsase numele lui în alb, încredinţat că Regele, în starea în care se afla cînd îi dicta ultimele lui dispoziţii, va semna fără să citească, ceea ce s-a şi întîmplat ; Chavigny o căutase pe Regină, pentru care ticăloşia lui a fost un merit, căci a lăsat-o pe ea să hotărască cine va fi mare scutier, iar el să completeze numele cu cel ales de ea, incit cel căruia i-ar fi dat ea această dregătorie, tata sau un altul, să-i fie cu totul îndatorat, şi, mulţumită acestui dar, ea să poată avea de partea ei pe cineva de mare însemnătate, în momentul cînd îşi începea regenţa. Chavigny ştia bine că aversiunea Reginei pentru Rege se întindea la tot ce-i era drag acestuia, fără să mai existe şi altă pricină, şi că, procedînd astfel, tata nu va fi mare scutier. Contesa d'Harcourt, deşi era nepoata lui Riche- lieu, cîştigase, de multă vreme, favoarea Reginei şi ştiuse pe ce căi să-i devină foarte apropiată, ceea ce a durat pînă la moartea ei. I s-a spus cum stau lucrurile şi contele d'Harcourt a fost mare scutier.

Aflînd vestea, este uşor de închipuit indignarea tatălui meu. Reginei îi datora respect, Chavigny i se părea prea josnic : a trimis după contele d'Harcourt. Isprăvile şi vitejia acestuia îi aduseseră o faimă ce-1 punea mai presus de posibilitatea refuzului unui duel provocat de ceva atît de mîrşav. A anunţat-o pe regină, care a trimis fiecăruia dintre ei un subofiţer din gărzile Regelui. A făcut totul ca să-l domolească, sau, mai curînd, să-l înşele pe tata. Au intervenit prietenii comuni ; totul a fost zadarnic, şi tata, fără să se mînie, a stăruit să plătească nedreptatea cu sabia în mînă. Nu a izbutit, iar subofiţerii din gărzile Regelui au rămas multă vreme în preajma lor, atît cît cei doi au fost aproape unul de altul. Disperat, în cele din urmă, că nu putea căpăta satisfacţie, tata a plecat la Blaye şi a vîndut singura dregătorie care îi mai rămînea, cea de prim scutier.

[...]

[Tata] era foarte legat de tatăl şi de mama lui, pe care se ducea săptămînal să-i vadă la Plessis, lingă Senlis, cînd Regele se afla la Paris şi la Saint-Germain ; s-au bucurat din plin de cariera făcută de el. întors de la Blaye, fratele lui mai mare, care avea multă înrîurire asupra lui, i-a dat zor să se însoare ; el însuşi se însurase, încă din 1634, cu sora ducelui d'Uzes, de la care nu a avut copii. Era văduva D-lui de Portes, din familia Budos, vice-amiral, cavaler al Ordinului, ucis la asediul localităţii Privas, frate al conetabilei de Montmorency, mama D-nei Prinţese şi a ducelui de Montmorency [...]. Rămăseseră

după el două fete ce nu semănau defel, Lia şi Raşela. Cea mare era pe cit de urîtă, pe atît de rea, înfumurată, prefăcută ; cea mică era cît se poate de frumoasă şi de plăcută, iar blîndețea, bunătatea şi farmecul îi sporeau virtutea, şi[1] toată lumea o îndrăgea. Pe ea a ales-o tata. S-a căsătorit cu ea la unchiul meu, la Ver- sine, aproape de Chantilly, în septembrie 1644 ; Domnişoara de Portes, sora ei mai mare, nu le-a iertat-o niciodată. Cele două surori erau verişoare primare cu Doamna Prințesă, mama eroului *, cu Domnul Prinț de Conți şi cu Doamna de Longueville, de care, dar mai ales de ***Monsieur le Prince,*** tatăl, şi de ***Madame la Princesse,*** tatăl meu a fost şi mai strîns legat datorită acestei căsătorii.

Apropierea curții nu putea fi pe placul tatii după ce-şi pierduse stăpînul şi sub o regentă care îi luase dre- gătoria de mare scutier. S-a gîndit deci numaidecît să se întoarcă la Blaye, unde ducea o viață de mare senior, iubit şi căutat de oamenii cei mai nobili din Bordeaux şi din ținuturile învecinate. S-a retras deci foarte curînd acolo, de unde nu avea să plece decît mult mai tîrziu.

Majoratul, încoronarea, căsătoria Regelui [3], tata le-a petrecut, pe toate, la Blaye, iar cu prilejul ultimului eveniment, a primit, în mod strălucit, curtea, la el acasă. Mult mai tîrziu, s-a întors să trăiască alături de prietenii

* Louis II de Bourbon-Conde, supranumit Le *Grand Conde* sau *Monsieur le Prince.* A fost unul din cei mai mari generali al lui Ludovic al XiV-lea, învingătorul de la Rocroi, Fribourg, Nord- lingen, Lens. Deşi a participat la Fronda Prinților, după un timp, a reluat comanda armatelor şi s-a distins în luptele din Olanda. (N. t.) lui la Paris : avea mulți, oameni din cei mai aleşi, rod al modestiei sale, al faptului că nu făcuse rău nimănui, ci numai bine, atît cit a putut, în vremea cînd s-a bucurat de trecere. Din căsătorie, nu a avut decît o fată, desă- vîrşit de frumoasă şi de cuminte, pe care a măritat-o cu ducele de Brissac, fratele ultimei mareşale de Villeroy. Ea este cea care, fără să se gîndească, i-a împopoțonat pe D-nii de Brissac cu scufia aceea pe care şi-au pus-o în armoarii, şi, urmîndu-le pilda. D-nii de la Tremoille şi de Luxembourg au pus-o şi ei în ale lor, şi unii şi alții cu la fel de mult temei. Sora mea se afla la Brissac, împreună cu mareşala de la Meilleraye, mătuşa dinspre tată a soțului ei, o femeie nemaipomenit de înfumurată, şi, mai ales, fudulă pînă la nebunie de neamul din care se trăgea. O plimba adesea pe D-na de Brissac printr-o galerie unde erau pictați cei trei mareşali, împreună cu celebrul conte de Brissac, fiul cel mai mare al celui dintîi dintre cei trei, şi alți strămoşi de podoabă pe care genealogia cu greu i-ar putea da la iveală. Mareşala îi admira pe oamenii aceştia mari, îi saluta, şi o punea pe nepoata ei să se încline în fața lor. Aceasta, care era tînără şi glumeață, şi avea şi haz, a vrut să se înveselească puțin în plictiseala de la Brissac, şi s-a apucat să-i spună ma- reşalei : „Mătuşă, ia uitați-vă la capul acesta ! seamănă cu prinții italieni de altădată, şi

cred că, dacă ați cerceta cu băgare de seamă, ați descoperi că a fost într-ade- văr unul din aceia. — Cîtă minte şi bun gust ai, nepoată ! strigă mareşala ; cred că ai dreptate“. Se uită la portretul acela vechi, îl cercetează cu atenție, sau se preface că îl cercetează, şi, pe dată, îl declară pe omul din tablou prinț italian de altădată, grăbindu-se, în acelaşi timp, să-i spună descoperirea pe care o făcuse nepotului ei, care s-a mulțumit să rîdă. Cîteva zile după aceea, mătuşa şi-a zis că la ce bun să te tragi dintr-un prinț italian de altădată, dacă acest lucru nu este amintit de nimic. Şi-a închipuit cum arată scufia prinților germani, cu o mică diferență ascunsă de coroana care o îmbracă, trimite, pe furiş, la Angers, după un pictor şi-l pune să adauge această scufie la armoariile trăsurilor lor. D-l şi D-na de Brissac au aflat numaidecît : au rîs din toată inima ; dar scufia a rămas şi, multă vreme, i s-a spus *scufia mătuşii mele.*

Căsătoria aceasta nu a fost niciodată unită : D-l de Brissac avea gusturi prea italieneşti. Despărțirea s-a făcut în prezența D-lui Prinț, confirmată de Tribunal, iar *Monsieur le Prince* a fost numit pentru a păstra nişte hîrtii prea importante, în această privință, pentru ducele de Brissac, ca acesta să nu se teamă foarte tare că ar putea fi predate la grefa Tribunalului, aşa cum *Monsieur le Prince* a făgăduit că va face, dacă D-l de Brissac nu va respecta vreuna din condițiile despărțirii.

Sora mea a murit, în februarie 1684, şi m-a făcut legatarul ei universal. D-na mama ei murise, ca şi ea, de vărsat de vînt, încă din 1670, în decembrie, amîndouă la Paris, numită fiind doamnă de onoare a Reginei. D-na de Montausier, care era şi ea doamnă de onoare, se îmbolnăvise de boala aceea ciudată, care atinge atît trupul cît şi mintea, şi, din pricina căreia, putea muri din zi în zi, dar care a durat totuşi mai mult decît s-ar fi gîndit cineva, mai mult, oricum, decît a trăit prima soție a tatălui meu.

Oricît de mare a fost durerea tatii, faptul că nu avea nici un băiat l-a împins, deşi era bătrîn, să se recăsătorească. A căutat o femeie frumoasă ca să-i placă, virtuoasă ca să fie liniştit, iar vîrsta să fie cît mai puțin disproporționată. Toate aceste lucruri, atît de greu de găsit laolaltă, le-a întrunit mama mea, care era, împreună cu D-na de Pompadour, devenită mai tîrziu D-na de Saint- Luc, în suita ducesei d’Angouleme. Se săturaseră de mî- năstire, iar mamele lor nu voiau să le vadă în preajma lor. Amîndouă erau rude cu D-na d’Angouleme, fiica D-lui de la Guiche, cavaler al Ordinului şi mare maestru al artileriei, văduvă, care le-a luat pe lîngă ea, şi din casa căreia s-au măritat amîndouă.

Mama era din familia d’Aubespine, fiica marchizului d’Hauterive, locotenent general al armatelor Regelui şi al stărilor generale din Provinciile-Unite, şi colonel general al trupelor franceze din slujba lor. Nenorocirea în- tîmplatâ ministrului justiției Châteauneuf, fratele ei mai mare, silit să

trăiască în castelul Angouleme, l-a costat pe acesta Ordinul, pentru care era propus de Rusalii, în 1633, şi bastonul de mareşal al Franţei, care îi fusese făgăduit. D-l de Charost, în faţa căruia cardinalul de Richelieu a dat ordin să fie arestaţi cei doi fraţi, acel Charost care luptase în Olanda în subordinea bunicului meu, ca mai toţi tinerii nobili din vremea aceea, şi care încă îi mai spunea Domnule colonel, s-a furişat şi a venit să-l anunţe, în timp ce el juca cărţi cu domnişoarele de onoare ale Reginei. Bunicul nu a lăsat să se vadă nimic din ce gîn- dea ; dar, după puţin, prefăcîndu-se că are o nevoie urgentă, a cerut îngăduinţa să iasă o clipă, s-a dus şi a luat cel mai bun cal din grajd şi a fugit în Olanda. Era prieten foarte apropiat cu prinţul de Orania, care i-a dat administraţia oraşului Breda. Se căsătorise cu moştenitoarea familiei de Ruffec, din ramura mai în vîrstă a casei de Volvire, a cărei mamă era sora tatălui primului duce de Mortemart ; era foarte bogată. Bunicul şi-a petrecut o mare parte din viaţă în Olanda şi a murit la Paris în 1670.

A doua căsătorie a tatii a avut loc în acelaşi an [4], în octombrie. A avut motive temeinice să fie mulţumit de alegerea lui : a găsit o femeie potrivită, virtuoasă, inteligentă şi cu mult bun simţ, şi care nu se gîndea decît să-i placă lui şi să-l păstreze, să se îngrijească de treburile lui şi să mă crească pe mine cit mai bine. De aceea, nu şi-a dorit-o decît pentru el. Cînd, în suita Reginei, au fost puse doamne de la palat în locul domnişoarelor ei de onoare [5], Doamna de Montespan, care ţinea la rudele ei [6], era încă moda aceasta, a căpătat un loc pentru mama, care nici nu bănuia, şi a trimis pe cineva să-i ducă vestea. Gentilomul trimis de ea nu a găsit-o acasă pe mama, dar i s-a spus că tata este. A cerut, aşadar, să-l vadă pe el şi i-a dat scrisoarea D-nei de Montespan pentru mama. Tata a deschis-o, a pus numaidecît mina pe pană, i-a mulţumit D-nei de Montespan şi, a adăugat că, la vîrsta lui, nu-şi luase o soţie pentru curte, ci pentru el, şi i-a înmînat acest răspuns gentilomului. Mama, întorcîndu-se acasă, a aflat totul de la tata. I-a părut nespus de rău, dar n-a arătat-o niciodată.

înainte de a isprăvi cu cele privitoare la tata, îmi amintesc două întîmplări de pomină, pe care ar fi trebuit să le pun mai sus, cu mult înainte de a doua căsătorie. Confirmarea de către papă a unor venituri bisericeşti a fost cauza celei dinţii, căci a dus la un proces între o rudă a D-lui de Vardes şi o rudă a tatălui meu. Fiecare şi-a susţinut ruda cu străşnicie şi lucrurile au mers atît de departe, încît *Monsieur le Prince* i-a făcut să-şi dea cuvîntul de onoare că se vor linişti. Mult timp după aceea, cînd lucrurile s-au potolit, *Monsieur le Prince* i-a dezlegat de cuvîntul dat ca pe nişte oameni care nu mai au nimic de împărţit. Afacerea aceasta le-a rămas însă pe suflet, mai ales lui

Vardes, care, după ce a lăsat să se scurgă un timp, s-a înțeles cu tata să se bată în duel, într-o zi, pe la prînz, la poarta Saint-Honoré [7], pe vremea aceea un loc foarte pustiu, şi, ca lupta să pară că este o întîmplâre oarecare, şi ca oră şi prin tot restul, trăsura D-lui de Vardes va trebui să taie drumul trăsurii în care se afla tata, iar stăpînii, preluînd cearta vizitiilor, se vor da jos, fiecare însoţit de un secund, şi se vor duela, acolo, pe loc. Era în timpul Regenţei, iar cei doi erau foarte nepotriviţi ca vîrstă. [8] Dimineaţa, tata s-a dus să-l vadă pe ***Monsieur le Prince*** şi pe cîţiva dintre cei mai mari magistraţi, prieteni de-ai lui, şi, la urmă, a trecut pe la Palais-Royal pentru a-şi face curtea104 la Regină. S-a prefăcut că pleacă împreună cu mareşalul de Gramont, ca să facă nişte vizite în cartierul Marais. Pe cînd coborau treptele, tata a pretins că a uitat ceva sus, se scuză şi urcă din nou, apoi coboară, se întîlneşte cu La Roque Saint-Chamaran, un nobil foarte de treabă, foarte legat de el, comandantul regimentului său de cavalerie, care avea să-i fie secund, se urcă amîndoi în trăsură, şi se duc la poarta Saint-Honoré. Vardes, care aştepta la colţul unei străzi, ajunge din urmă trăsura tatii, o atinge, îi daie drumul : vizitiul lui pocneşte din bici, cel al tatălui meu ripostează ; capetele se arată la portiere, trăsurile se opresc, stăpînii coboară. Pun mîna pe spadă. Norocul a fost de partea tatii : Vardes cade şi este dezarmat. Tata vrea să-l facă să-i ceară să nu-1 ucidă : Vardes nu vrea. Tată îi spune că măcar să-l cresteze pe faţă ; Vardes îl încredinţează că este prea bun ca să facă aşa ceva, dar că se dă bătut. Atunci tata l-a ridicat de jos şi s-a dus să-i despartă pe secunzi, Şi cum întîmplarea a făcut ca trăsura tatii să fie cea mai aproape, Vardes a părut că se grăbeşte să se urce în ea. Tata şi La Roque Saint-Chamaran au urcat împreună cu el, şi l-au dus acasă. Pe drum, i s-a făcut rău, căci fusese rănit la braţ. S-au despărţit civilizat, ca nişte oameni de ispravă, şi tata s-a dus şi el acasă.

D-na de Châtillon, devenită apoi Meckelbourg, locuia într-una din ultimele case, în apropiere de poarta Saint-Honoré ; auzind zgomotul făcut de trăsuri şi de vizitii, a scos capul pe fereastră şi s-a uitat liniştită la lupta celor doi. Foarte curînd, întîmplarea s-a aflat pretutindeni. Regina, ***Monsieur, Monsieur le Prince,*** şi tot ce era mai nobil la curte, au trimis după tata, care, fără să intîrzie, s-a dus la Palais-Royal, unde a găsit-o pe Regină la cerc 105. De bună seamă, i s-au pus o mulţime de întrebări, dar el îşi pregătise răspunsurile. In timp

104 V.N., *supta,* p. 75.

105 *Cercul* (fr. „le cercle“) era adunarea prinţeselor şi a duceselor, care avea loc în apartamentul reginei ; taburetele erau dispuse circular. (N. t.)

ce el primea tot felul de laude, Vardes fusese dus la Bastillia, din porunca Reginei, şi a stat acolo vreo zece-douăsprezece zile. Tata a putut fi văzut tot timpul pe la curte şi prin alte locuri, fiind foarte bine primit. Aşa s-a sfîrşit această istorie, care a fost întotdeauna socotită drept ceea ce a părut că este. iar Vardes ca agresor. S-a necăjit mult văzînd cum au ieşit lucrurile şi i-a fost foarte ciudă că a stat la Bastillia. Niciodată, de atunci, nu s-a mai întîlnit cu tata, decît la moarte : de fapt, dizgraţia în care a căzut l-a ţinut mulţi ani în Languedoc. Intoarecerea la Paris n-a durat mult : a murit, în 1688, în urma unei boli îndelungate. Cînd i s-a apropiat sfîrşitul, a trimis după tata cu rugămintea să se ducă pe la el. S-au împăcat de-a binelea şi l-a rugat pe tata să mai vină ; tata s-a dus des şi n-a încetat să-l vadă atît cît a trăit.

Cealaltă întîmplare ar fi trebuit să se sfîrşească la fel, dar mai puţin dureros. Au apărut nişte memorii ale D-lui de la Rochefoucauld [9] ; tata a fost curios să citească despre întîmplările din vremea sa. A descoperit că el i-ar fi făgăduit Domnului Prinţ să se dea de partea lui, că nu s-ar fi ţinut de vorbă, şi că faptul de a nu-i fi dat putinţa să dispună de Blaye, aşa cum se aştepta *Monsieur le Prince,* adusese daune mari partidului acestuia. Legătura mai mult decît foarte strînsă a D-lui de la Rochefoucauld cu D-na de Longueville este cunoscută de toată lumea. Aflîndu-se la Bordeaux [10], prinţesa aceasta făcuse tot ce i-a stat în putere ca să-l atragă pe tata prin scrisori ; spe- rînd mai mult de la nurii şi vorbele ei, făcuse imposibilul ca să obţină de la el o întrevedere, şi a fost jignită peste măsură că n-a izbutit. D-l de la Rochefoucauld, ruinat, dizgraţiat, al cărui nume a fost din nou înălţat de favoarea de care s-a bucurat norocosul lui fiu, care nu şi-a putut
totuşi reabilita tatăl, nu uita că Blaye, aliat sau potrivnic, schimbase mult soarta partidului, drept care s-a răzbunat şi el cum a putut, răzbunînd-o totodată şi pe D-na de Longueville, prin cele povestite în memorii.

Tata a fost lovit atît de puternic de această mîrşavă, defăimare, încît a luat la repezeală o pană şi a scris pe margine : *Autorul a minţit.* Nemulţumit cu atîta, s-a dus la librar, de care a dat foarte uşor, deoarece această carte nu era vîndută oricui în prima ei apariţie. A vrut să vadă toate exemplarele pe care le avea, l-a rugat, i-a făgăduit atîta încît, pînă la urmă, i-au fost arătate. A luat iute o pană şi a scris pe toate aceeaşi notă, pe marginea foii. Ne închipuim lesne mirarea librarului care, fără întîrziere, l-a anunţat pe D-l de la Rochefoucauld ce se întîmplase cu exemplarele aflate la el. Ne putem închipui la fel de lesne că D-l de la Rochefoucauld a fost furios. S-a vorbit mult despre aceasta, iar tata a vorbit mai mult decît autorul şi prietenii acestuia : adevărul era de partea lui, un adevăr care,

pe deasupra, nu era nici uitat, nici învechit. Prietenii au încercat să-i împace. Tata voia o satisfacţie publică. S-a amestecat curtea, dar favoarea de care începea să se bucure fiul, scuzele şi complimentele au făcut să fie socotite ca o satisfacţie cele scrise de tata pe exemplarele din ***Memorii*** şi cele ce spusese de faţă cu toată lumea. [...] Adevărul este că D-nii de la Rochefoucauld nu l-au iertat niciodată pe tata, căci ştiut este că mai greu uiţi vorbele rele pe care le spui decît pe cele care ţi se spun.

Tata şi-a petrecut restul lungii lui vieţi, în care s-a bucurat atît de sănătatea trupului cît şi de cea a minţii, fără nici o favoare din partea curţii, dar a fost întotdeauna preţuit de Rege, care vedea în aceasta un fel de obligaţie, fapt ce-i înrîurea pe miniştri, printre care îl avea ca prieten pe D-l Colbert : pe vremea aceea, virtutea încă mai avea preţ. Nobilii cei mai mari, chiar şi cei mult mai tineri şi din cei mai des văzuţi la curte se duceau acasă la el să-l vadă şi, uneori, rămîneau la masă, unde i-am cunoscut şi eu. Avea mulţi prieteni printre oameni de toate stările şi o mulţime de cunoştinţe care căutau să fie în preajma lui, pe lîngă cei cîţiva prieteni foarte apropiaţi. I-a văzut pe toţi pînă la adînci bătrîneţi, şi, în fiecare zi, avea oaspeţi de vază care veneau să prînzească la masa lui îmbelşugată. în ţinut, avea atîta autoritate, încît, de la Paris, îşi

putea rîndui toate treburile. Dacă, în statul-major, se ivea vreun loc liber, Regele îi trimitea lui lista celor ce îl rîv- neau ; uneori alegea, alteori cerea pe cineva care nu se găsea pe listă : nimic nu-i era refuzat, încît putea cere să fie scoşi cei de care nu era mulţumit, aşa cum am văzut că a făcut cu un ofiţer superior, apoi cu un locotenent al Regelui, şi, în locul celui din urmă, a pus, la rugămintea unuia dintre prietenii lui foarte apropiaţi, pe un ofiţer pe nume d'Astorg, care părăsise slujba de aproape douăzeci de ani şi se retrăsese în provincia lui. Tata era singurul care se bucura de această trecere, şi Regele spunea că, după ce-i făcuse servicii atît de mari, în timpuri din cele mai grele, se cădea să poată hotărî în toate.

Nu s-a mîngîiat niciodată de moartea lui Ludovic al XlII-lea, niciodată nu a vorbit de el decît cu lacrimi în ochi, niciodată nu l-a numit altfel decît „Regele, stăpînul meu", niciodată n-a lipsit de la slujba ce i se făcea, în faţa curţii, la 14 mai, la Saint-Denis, punînd el însuşi să i se facă una solemnă la Blaye, dacă în ziua aceea se afla acolo. Veneraţia, recunoştinţa, dragostea căpătau glas prin gura lui de fiecare dată cînd venea vorba despre el ; era o adevărată mîndrie să vorbească pe îndelete despre faptele lui de vitejie, despre marile lui însuşiri, şi, inainte de a mă înfăţişa Regelui, m-a dus, de un 14 mai, la Saint-Denis. Nu pot încheia cele spuse despre el prin ceva mai mişcător sau mai măreţ. Era indignat cînd vedea că este singur la Saint-Denis. In afară de rangul, funcţiile şi bunurile pe care i le datora, în întregime, lui Ludovic al XlII-lea, căci nu avusese niciodată nimic de la familia lui, bunăvoinţa, prietenia, grija părintească de a face ceva din el, încrederea profundă şi deplină îl legau cel mai mult, şi tocmai cu lipsa lor nu s-a putut obişnui niciodată, nu cu faptul că situaţia lui nu mai era la fel de bună.

CAPITOLUL VIII

(1 6 9 3) *De unde vine prietenia mea strînsă, de o viaţă, cu ducele de Beauvillier. — La Trap pe şi reformatorul ei, legătura mea strînsă cu el. Cum a început. [...]*

Mama, care fusese foarte neliniştită ştiindu-mă pe cîmpul de luptă, dorea din toată inima să nu plecMin nou la război înainte de a mă fi însurat. Am stat, aşadar, foarte

mult de vorbă cu mama despre această chestiune atît de importantă. Deşi eram tînăr de tot, gîndul căsătoriei nu-mi displăcea ; însă voiam să mă căsătoresc după gustul meu. Deşi aveam o situaţie foarte bună, mă simţeam singur într-o ţară în care trecerea şi respectul de care se bucură cineva făcea mai mult decît tot restul. Fiu al unui favorit al lui Ludovic al XlII-lea şi al unei mame care nu trăise decît pentru soţul ei, pe care o luase în căsătorie pe cînd ea însăşi nu mai era tînără, lipsit de unchi şi de mătuşi, de veri primari, de rude apropiate, de prieteni folositori ai tatălui şi ai mamei mele, pe care vîrsta îi scosese în afara oricăror lucruri, mi se părea că sînt îngrozitor de singur. Milioanele nu mă puteau ispiti să fac o mezalianţă, şi nici moda, după cum nevoile mele nu mă hotărau să primesc aşa ceva.

Ducele de Beauvillier nu uitase niciodată că tata fusese prieten cu tatăl lui, şi că el însuşi fusese prieten cu tata, atît cit diferenţa de vîrstă, de locuri şi de viaţă o îngăduise, şi, fiindcă mă vorbise întotdeauna de bine faţă de prinţii ai căror preceptor era, în preajma cărora mă aflam eu, lui m-am adresat la moartea tatii, şi, mai tîrziu, cînd a fost vorba să primesc regimentul, aşa cum am arătat. Virtutea, blîndeţea lui, politeţea, totul mă făcuse să-l îndrăgesc. Se bucura, în vremea aceea, de mai multă trecere decît oricînd : era ministru de Stat de cînd murise D-l de Louvois, îi urmase, foarte tînăr fiind, mareşalului de Villeroy în postul de şef al Consiliului de finanţe, şi moştenise de la tatăl său slujba de prim gentilom al camerei Regelui. Preţuiam, de asemenea, bunul nume al ducesei de Beauvillier şi legătura strînsă dintre ei. Necazul venea de la avere : eu aveam mare nevoie de aşa ceva ca să scap de datorii, căci totul era vraişte, iar D-l de Beauvillier avea doi băieţi şi opt fete. Cu toate acestea, dorinţa mea a fost mai tare şi mama s-a învoit.

După ce hotărîrea a fost luată, am socotit că, dacă merg drept la ţintă, fără ocolişuri sau mijlocitori, voi fi mai bine primit. Mama mi-a dat o situaţie foarte reală şi foarte exactă a averii şi a datoriilor mele, a obligaţiilor şi a proceselor pe care le aveam. Am luat-o cu mine la Versailles şi l-am întrebat pe D-l de Beauvillier cînd şi unde i-aş putea vorbi fără să afle cineva, pe îndelete şi nestingheriţi. Lou- ville a fost cel care s-a dus să-l întrebe.

[...]

Aveam, aşadar, să ne intîlnim, la opt seara, în cabinetul

D-nei de Beauvillier, unde ducele a venit fără ea. I-am spus de ce mă aflam acolo, adăugind că mi s-a părut că este mai bine să mă adresez direct decît să-i trimit vorbă prin alţii, cum se face de obicei în treburile acestea ; şi că, după ce i-am arătat tot ce doresc, îi aduc o situaţie, reală şi exactă, a averii şi a treburilor mele, şi îl rog să vadă ce ar putea adăuga la acestea ca s-o facă pe fată să fie fericită cu mine ; că acestea erau condiţiile mele, şi că nu voiam să aud nimic despre nici o alta, de nici un fel, nici să ne tocmim ; şi că, tot ce-i cer este să-mi dea fata, iar contractul de căsătorie să pună să fie făcut aşa cum va dori el ; căci mama şi cu mine vom iscăli fără să ne uităm.

Ducele nu şi-a dezlipit ochii de pe mine tot timpul cît am vorbit. Mi-a răspuns ca cineva plin de recunoştinţă pentru ceea ce doream, pentru sinceritatea şi pentru încrederea mea. Mi-a explicat situaţia familiei lui, după ce mi-a cerut să-i las un răgaz ca să vorbească cu D-na de Beauvillier şi să vadă împreună ce s-ar putea face. Mi-a spus, aşadar, că, din cele opt fiice ale lui, cea mai mare avea paisprezece-cincisprezece ani, a doua era foarte râu făcută şi nu era nicidecum de măritat, cea de a treia avea între doisprezece şi treisprezece ani ; toate celelalte erau nişte copile, pe care le ţinea la Montargis, la călugăriţele benedictine, pe care le alesese pentru virtutea şi cucernicia lor, preferîndu-le unor mînăstiri mai apropiate, unde ar fi avut bucuria să-şi vadă fetele mai des. A mai spus că, fata lui cea mai mare voia să se călugărească ; ultima oară cînd s-a dus s-o vadă de la Fontainebleau, o găsise mai hotărîtă ca oricînd; că, în ceea ce priveşte averea, avea destul de puţină, că nu ştie dacă mi se potriveşte, dar că-mi făgăduieşte să facă tot ce va putea. I-am răspuns că, avînd în vedere propunerile mele, este limpede că nu averea mă aducea la el. şi nici măcar fiica lui, pe care n-o văzusem niciodată ; el mă fermecase, că pe el voiam să-l iau în căsătorie, pe el şi pe D-na de Beauvillier. „Dar, mi-a zis el, dacă fata ţine morţiş să se călugărească ? — Atunci, i-am răspuns eu, o vreau pe a treia.“ La această propunere a făcut două obiecţiuni : vîrsta fetei şi obligaţia de a-i da o zestre egală cu a ei şi celei mai mari, căci, dacă, după ce cea de-a treia se căsătorea, cea mai mare se răzgîndea şi nu mai voia să fie călugăriţă, el s-ar afla în mare încurcătură. La prima obiecţie, i-am amintit un exemplu din familia sa, cel al cumnatei lui, care era şi mai tînără cînd se căsătorise cu răposatul duce de Mortemart ; la cealaltă, i-am cerut să mi-o

dea pe cea de a treia fiică în aceleaşi condiţii ca atunci cînd s-ar căsători şi cea mai mare, chiar de-ar fi să-mi dea restul din ceea ce-mi menise la început, în ziua cînd cea mai mare se va călugări ; şi, dacă aceasta se răzgîndea, mă voi mulţumi să mă însor cu cea mai mică, şi voi fi încîntat dacă cea mai mare îşi va găsi un bărbat mai bun decît mine.

Atunci, ducele, ridicîndu-şi ochii spre cer, şi aproape scos din fire, mi-a declarat că niciodată nu fusese înfruntat în acest chip ; că trebuia să se stăpînească din răsputeri ca să nu mi-o dea pe loc. A vorbit mult despre felul cum îl luasem şi m-a rugat din suflet, fie că lucrul se va face fie că nu, să-l socotesc pe viitor ca pe un tată, că aceasta va fi el pentru mine în toate împrejurările, că îl îndatoram atît de mult, încît nu-mi putea oferi mai puţin decît era el în stare să slujească şi să sfătuiască pe cineva. M-a strîns în braţe ca pe fiul lui şi ne-am despărţit, astfel, pentru a ne revedea la ora pe care mi-o va spune el, a doua zi dimineaţa, la ceremonia de trezire a Regelui. Atunci mi-a spus la ureche, să mă aflu, în aceeaşi zi, la ora trei după-masă, în cabinetul de lucru al Monseniorului duce de Bourgogne, care, în acel moment, avea să fie la jocul cu mingea şi apartamentul lui va fi gol.

Ne-am aşezat faţă în faţă, cu masa de lucru între noi. Acolo, am căpătat răspunsul cel mai cald, însă negativ, despre vocaţia fiicei lui, despre averea lui mică, dacă trebuia să-i dea la fel şi celei de a treia, de cumva, după căsătoria acesteia, cea mare se va răzgîndi ; nu era plătit pe măsura condiţiei lui, şi ar fi fost neplăcut să fie el cel dintîi dintre miniştri care nu primeşte darul făcut întotdeauna de Rege cu prilejul căsătoriei fiicelor lor, starea actuală a treburilor statului făcîndu-l să nu tragă vreo nădejde în privinţa aceasta. Mi s-a spus tot ce se poate spune pentru a exprima suferinţa, părerea de rău, preţuirea, duioşia ; la rîndul meu, i-am spus aceleaşi lucruri şi ne-am despărţit, îmbrăţişîndu-ne, fără a ne mai putea vorbi.

Louville mi-a obţinut o întrevedere, pentru a doua zi, în salonul cel mic din capătul galeriei care duce la apartamentul Reginei şi pe unde nu trecea nimeni, întrucît, de la moartea D-nei Delfine, apartamentul fusese închis. L-am găsit acolo pe D-l de Beauvillier căruia i-am spus, cu teamă şi speranţă, că discuţia din ajun mă mîhnise atît de tare, încît o scurtasem simţind nevoia să mă duc să-mi trăiesc primele momente de durere în singurătate (şi acesta era adevărul) ; dar că, întrucît îmi îngăduia să mai vorbim despre acest lucru, după părerea

mea, nu existau decît două mari greutăți : averea și vocația ; că, în privința averii, îl rugam să-mi facă favoarea să vadă care este situația averii mele, pe care i-o aduceam din nou, și să potrivească zestrea fetei pornind de aici. Cît despre mînăstire, m-am apucat să-i descriu, cît mai grăitor, ceea ce prea adesea luăm drept vocație, dar care numai aceasta nu este, foarte adesea fiind doar o pregătire pentru regretul amarnic de4 a fi renunțat la ceea ce nu cunoaștem și ne închipuim că' este deosebit de plăcut, pentru a ne închide într-o temniță a trupului și a minții, care duce la deznădejde : la care am adăugat descrierea averii și a pildelor de virtute pe care fiica lui le va găsi în căminul ei.

Ducele mi s-a părut adînc impresionat de temeiul spuselor mele. Mi-a spus că este pătruns de ele pînă în adln- cul inimii, că-mi repetă, din tot sufletul, cele spuse mai înainte, că, între contele de Toulouse, de ar fi să-i ceară fiica, și mine, m-ar alege pe mine, fără să stea pe gîn- duri, și că va fi nemîngîiat pe viață pierzîndu-mă ca ginere. Â luat hîrtiile cu situația averii mele, pentru a vedea, împreună cu D-na de Beauvillier, tot ce vor putea face atît în privința averii cît și în cea a mînăstirii. „Dar dacă aceasta este vocația ei, adăugă el, ce vreți să fac eu? Trebuie, în totul, să urmăm orbește voința lui Dumnezeu și legea lui, iar el va fi ocrotitorul familiei mele. Să-i fim lui pe plac și să-l slujim cu credință este singurul lucru pe care trebuie să ni-1 dorim și singurul țel al faptelor noastre.“ După ce am mai vorbit puțin, ne-am despărțit.

Cuvintele acestea cucernice, atît de senine, atît de mărețe, din partea unui om cu treburi atît de importante, mi-au sporit respectul și admirația, și totodată dorința, de cumva putea fi mai mare. I-am povestit totul lui Louville, seara m-am dus să ascult muzica la „apartament“, unde m-am așezat în așa fel încît să nu-1 scap din vedere pe D-l de Beauvillier, care se afla în spatele prinților. Ieșind de acolo, nu m-am putut opri să nu-i spun, la ureche, că nu mă simțeam în stare să fiu fericit cu altă fată decît cu a lui și, fără să aștept răspunsul, am plecat. Louville se gîndise că ar fi potrivit să mă întîlnesc cu D-na de Beauvillier, dată fiind deplina încredere pe care D-l de Beauvillier o avea în ea, și mi-a spus să mă afiu, a doua zi, în apartamentul ei, cu ușa închisă, la ora opt seara. Acolo, l-am găsit pe Louville împreună cu ea. După ce mi-a mulțumit, D-na de Beauvillier mi-a vorbit, cam în același fel ca soțul ei, despre avere și despre mînăstire ; însă mie mi s-a părut că înțeleg limpede că averea era o piedică ușor de trecut, care nu ne va sta în cale și că, adevărata greutate era vocația. I-am

răspuns, aşadar, cum îi răspunsesem şi D-lui de Beauvillier. Am adăugat că ea se află în fața a două vocații, că nu mai era vorba decît ksă vadă care dintre ele era cea mai logică, cea mai întemeiată, cea mai dăunătoare dacă nu era urmată : una, de a fi călugăriță, cealaltă, de a-i lua fiica în căsătorie ; vocația fetei era în necunoaştere de cauză, a mea se născuse după ce văzusem toate fetele nobile ; vocația fetei se putea schimba, a mea era stabilă şi fixată ; dacă o forța pe a ei, nu se strica nimic, de vreme ce revenea la o stare firească şi obişnuită, şi în sînul unei familii unde va găsi tot atîta, dacă nu chiar mai multă, cucernicie decît la Montargis ; forțînd-o pe a mea mă lăsa să trăiesc nefericit şi rău cu femeia pe care o voi lua în căsătorie, şi cu familia mea.

[-]

După două zile, la ceremonia de trezire a Regelui, D-l de Beauvillier mi-a spus să-l urmez, la distanță, pînă într-un loc întunecat, între tribună şi galeria aripii celei noi, în capătul căreia locuia el, loc în care avea să fie făcută o sală mare pentru capela cea nouă pe care voia s-o construiască Regele. Aici, D-l de Beauvillier mi-a dat înapoi hîrtiile cu situația averii mele, spunîndu-mi că văzuse din ele că sînt un mare senior, şi ca avere şi ca rest, dar şi că nu mai puteam amîna căsătoria, mi-a mărturisit din nou părerile lui de rău şi m-a rugat, din tot sufletul, să cred că numai Dumnezeu, care o voia pe fiica lui ca soție, avea mai multă trecere decît mine, şi că aş avea mai multă chiar decît Delfinul, de cumva s-ar fi putut ca acesta să vrea s-o ia de nevastă ; dacă, mai tîrziu, fiica lui se va răzgîndi şi eu voi fi liber, voi fi preferat oricui, iar el îşi va împlini dorința lui cea mai mare ; dacă treburile lui nu ar fi atît de încurcate, mi-ar împrumuta sau ar cere altcuiva să-mi împrumute, chezaş fiind el, cele optzeci de mii de livre care ar descurca treburile mele ; nu putea decît să mă sfătuiască să caut să mă căsătoresc şi să-mi înlesnească acest lucru, iar pe viitor să socotească toate treburile care mă privesc pe mine de parcă l-ar privi pe el. M-am necăjit mult, răspunzîndu-i că situația treburilor mele nu-mi îngăduie să-mi amîn căsătoria pînă o voi putea lua pe fiica lui cea mai mică, deoarece, poate, nu toate se vor face călugărițe ; şi chiar aşa hotărîsem. întîl- nirea s-a sfîrşit cu făgăduielile cele mai calde de prietenie strînsă şi veşnică, făgăduiala de a-mi sluji în orice împrejurare şi la orice cu sfatul şi trecerea de care se bucura el, în lucrurile mici şi în cele mari, şi de a ne socoti, pe viitor, întotdeauna, ca socru şi ca ginere într-o legătură ce nu poate fi desfăcută.

[•••]

Poate că m-am întins prea mult cu amănuntele despre această întîmplare ; am crezut însă că este nevoie s-o fac pentru a da astfel cheia acelei legături, atît de strînse, dintre noi, şi a încrederii depline, pe care a avut-o întotdeauna şi în orice fel de lucruri importante, în mine, şi a purtării mele, atît de apropiate, în orice situaţie, care, dacă lucrurile acestea nu sînt ştiute, ar fi de neînţeles, avînd în vedere foarte marea diferenţă de vîrstă şi caracterul închis şi atît de cumpănit, sau, mai curînd, reţinut, al ducelui de Beauvillier, şi a afecţiunii pe care am avut-o întotdeauna pentru el, fără rezerve, cum n-am mai avut pentru nimeni.

Nu-mi rămînea, deci, decît să caut altă căsătorie. întîmplarea a fost să i se spună ceva mamei mele despre căsătoria fiicei celei mari a mareşalului duce de Lorge [1] cu căpitanul gărzilor Regelui ; însă, atunci, lucrul a căzut numaidecît, iar eu m-am dus la mînăstirea Trappe [2] să mă mîngîi de imposibilitatea de a mă fi legat cu ducele de Beauvillier.

Mînăstirea Trappe este un loc atît de celebru şi atît de cunoscut, iar reformatorul [3] ei atît de celebru 106, încît nu mă voi întinde aici cu portrete şi cu descrieri ; voi spune doar că, abaţia aceasta se află la cinci leghe de Fertă-au-
Vidame sau Arnauld, care este adevăratul nume distinctiv al acestei Fer te, printre atîtea alte Fertes din Franţa, care au păstrat numele generic a ceea ce au fost ele, adică forturi sau fortăreţe *(jirmitas).* Ludovic al XlII-lea dorise ca tata să cumpere domeniul acesta, aflat de mult timp sub sechestru [...]. Apropierea de Saint-Germain şi de Ver- sailles, de care Ferte nu se află decît la douăzeci de leghe, l-a hotărît pe tata s-o cumpere. Era singurul meu domeniu pe care aveam construită o locuinţă ; acolo, tata îşi petrecea toamnele. îl cunoscuse foarte bine pe D-l de la Trappe înainte de retragerea acestuia la mînăstire; era prietenul lui cel mai bun, iar legătura s-a strîns din ce în ce mai mult după ce D-l de la Trappe s-a retras într-un loc atît de apropiat de cel unde locuia tata, care se ducea să-l vadă, mai multe zile, în fiecare an. Mă lua şi pe mine cu el. Deşi eram încă un copil, D-l de la Trappe m-a atras prin farmecul pe care îl avea, iar locul unde trăia m-a încîntat prin sfinţenia lui. Voiam tot timpul să mă duc acolo, şi aveam această bucurie în fiecare an, adesea chiar

106 Este persoana căreia Saint-Simon îi adresează scrisoarea din 29 martie 1699, tradusă în fruntea acestei selecţii. (N.t.)

de mai multe ori pe an, chiar cîte opt zile la rînd ; nu mă săturam să privesc acel spectacol atît de măreț şi de emoționant, nici să admir tot ce vedeam la cel care ridicase mînăstirea spre slava Domnului şi propria sa sanctificare precum şi cea a atîtor altora. A văzut cu bucurie aceste sentimente la fiul prietenului său ; m-a iubit ca pe copilul lui, iar eu l-am respectat cu aceeaşi dragoste pe care i-aş fi purtat-o de aş fi fost cu adevărat fiu-i.

CAPITOLUL IX

(1 6 9 3) [...] *Harlay, prim preşedinte. — Harlay, autorul legiti mării dublilor adulterieni, iară a fi numită mama, sursa trecerii de care s-a bucurat. [...]*

Harlay era fiul unui [...] procuror general de la Tribunal şi al unei de Bellievre, bunicul lui fiind acel vestit Achille d'Harlay, prim preşedinte al Tribunalului după celebrul Christophe de Thou, socrul lui, care era tatăl vestitului istoric. [1] Trăgîndu-se din aceşti mari magistrați, Harlay a moştenit toată gravitatea lor, pe care a exagerat-o cu cinism, a vrut să fie, ca şi ei, dezinteresat şi modest, dar n-a fost nici una nici alta, din pricina purtării lui şi a unui orgoliu rafinat, dar împins prea departe, care, orice ar fi făcut el, sărea în ochi. A vrut să pară mai ales cinstit şi drept, dar, curînd, i-a căzut masca. între doi oameni de rînd, făcea, cu sfințenie, dreptate ; dar, cînd îşi dădea seama că interesul cuiva trebuie sprijinit, în clipa următoare se vindea. în urmarea acestor ***Memorii*** se vor putea găsi destule exemple [...].

Era mare cunoscător al dreptului public, îşi însuşise foarte bine fondul diferitelor jurisprudențe, îi egala pe cei mai mari cunoscători ai literaturii, cunoştea bine istoria şi, mai ales, ştia să-i conducă pe cei din preajma lui cu o autoritate care nu suferea replică, şi pe care nici un alt prim preşedinte nu a atins-o vreodată înaintea lui. O austeritate fariseică îl făcea de temut prin frîul liber pe care îl dădea mustrărilor făcute, în public, împricinaților, avocaților, magistraților, încît nu se afla nimeni care să nu tremure cînd avea de a face cu el. Sprijinit, de altfel, în toate de către curte, al cărei sclav era, fiind şi preaplecata slugă a celor ce se bucurau de mare trecere, curtean iscusit şi politician de-o rară viclenie, toate aceste talente îi slujeau numai ambiția lui de a domina şi de a

ajunge, şi de a-şi face o reputaţie de om mare ; era, de altfel, lipsit de onoare reală, imoral, de fapt, cinstea lui nu era decît aparentă, era lipsit de omenie, într-un cuvînt, era făţarnicul desăvîrşit fără credinţă, fără lege, fără Dumnezeu şi fără suflet, nemilos ca soţ, barbar ca tată, tiran ca frate, prieten doar cu el însuşi, rău din fire, bucuros să insulte, să batjocorească, să asuprească, şi, toată viaţa lui, nu pierduse niciodată prilejul s-o facă. S-ar putea scrie un volum întreg despre trăsăturile caracterului său, care erau cu atît mai izbitoare cu cît omul era deosebit de inteligent, o inteligenţă înclinată firesc către rău, ştiind însă, întotdeauna, să se stăpînească şi să nu facă nimic necugetat, ca să aibă de ce se căi după aceea.

Ca înfăţişare, era un bărbat mărunt de stat, puternic şi slab, cu faţa lunguiaţă, nasul mare şi coroiat, ochi frumoşi, grăitori, care nu priveau decît pe furiş, dar care, cînd erau aţintiţi asupra unui client sau asupra unui magistrat, urmăreau să-l facă pe acesta să intre în pămînt ; purta o haină nu prea largă, cu guler aproape preoţesc şi manşete simple, tot ca preoţii, o perucă foarte brună în-
Bpicată cu mult alb, stufoasă, dar scurtă, şi o tichie mare pe creştet. Stătea şi mergea puţin încovoiat, cu un aer prefăcut, umil mai curînd decît modest, şi mergea întotdeauna ştergînd pereţii, în aşa fel încît lumea să-i facă loc cu mai mult zgomot şi, cînd era la Versailles, mergea, fă- cînd, tot timpul, reverenţe pline de respect şi parcă ruşinat, în dreapta şi în stînga.

Pe Rege şi pe D-na de Maintenon îi cîştigase simţindu-le slăbiciunea lor cea mai mare, căci el fusese acela care, consultat despre legitimarea nemaiauzită a unor copii fără a fi numită mama[2], îi netezise calea cavalerului de Longueville [3], care a fost dat ca pildă, înlesnind astfel legitimarea adulterinilor Regelui. Din acel moment, i s-a făgăduit funcţia de cancelar al Franţei şi s-a bucurat de deplina încredere a Regelui, a copiilor lui şi a atotputernicei lor guvernante[4], pe care a ştiut foarte bine să şi-i păstreze şi să-şi asigure, datorită acestei încrederi, mereu alte avantaje.

CAPITOLUL X

(1 6 9 4) [...] *Vicleşugurile, iscusinţa, interesul, reuşita primului preşedinte Harlay ; creează acel nefericit rang intermediar. Declaraţia Regelui pentru rangul intermediar. — Harlay capătă făgă- duiala Regelui că va fi făcut cancelar. — Prinţi de sînge rugaţi direct de către Rege să fie de faţă la înregistrarea şi înfăptuirea hotărîrii sale ;* pairs-*ii sînt rugaţi, din partea*

Regelui, printr-o scrisoare trimisă fiecăruia de către arhiepiscopul-duce de Reims. D-l Duce şi D-l prinț de Conți îl duc pe D-l du Mâine la D-nii din Tribunal. [...]

[...]

Regele le-a poruncit acestor domni [primul preşedinte al Tribunalului, procurorul general şi decanul Tribunalului] să întocmească o declarație în favoarea fiilor săi naturali, investiți cu titlul de ***pairs***-i, ca aceştia să treacă, la Tribunal şi pretutindeni, înaintea tuturor celorlalți ***pairs***-i, mai vechi decît ei, să dea acestui rang mult mai multă însemnătate decît îi dăduse Henric al IV-lea, şi să-i pună pe bastarzi la nivelul prinților de sînge. Harlay, care primea o sută de mii de scuzi de la cel ce avea să-i urmeze în slujba lui de prim preşedinte, obținuse de curînd un spor de cincizeci de roii. Era un curtean prea bun ca să lase să-i scape un prilej atît de mare de a fi pe placul Regelui, şi prea iscusit să nu tragă toate foloasele, atît pentru el, cît şi pentru Tribunal, smulgînd nişte drepturi de la ***pairs***-i, cărora le dădea bastarzii ca protectori, în interesul acestora. L-a rugat, aşadar, pe Rege să-i lase răgazul să se gîndească vreo cîteva zile la o temeinică îndeplinire a ordinelor lui, şi să poată sta de vorbă cu persoana pe care o priveau aceste ordine. Avea mare interes ca persoana aceasta să aprobe, şi, prin ea, să aprobe şi Regele marile avantaje pe care voia să le obțină pentru Tribunal şi să-şi facă, din acea persoană, un protector al său care să-l ajute să tărăgăneze lucrurile pînă îşi va atinge propriul său scop.

I-a dat, aşadar, D-lui du Mâine a înțelege că nu va putea face niciodată ceva temeinic decît despăgubindu-i pe prinții de sînge al căror singur interes ar fi să susțină tot ce va face în favoarea lui; ca să izbutească, trebuia să existe mereu o diferență limpede între onorurile acordate de Tribunal prinților de sînge şi cele care îi vor fi acordate lui, mai presus de cele acordate ***pairs***-ilor, pentru a crea astfel un rang intermediar care să nu-i supere pe prinții de sînge, şi care, dimpotrivă, să-i îndemne să-l păstreze întotdeauna, avînd interesul să existe ceva între ei înşişi şi ***pairs***-i ; în acest scop, trebuia să-i dea lui în- tîietate asupra tuturor ***pairs***-ilor, şi să-i silească pe aceştia să fie de față cînd va fi înregistrată declarația plănuită şi, prin urmare, şi la primirea sa, care avea să se facă numai- decît, primul preşedinte să-şi dea acordul descoperindu-se în fața lui, cum se descoperă în fața prinților de sînge, şi cum, de multă vreme, nu o mai face în fața pairs-ilor, dar să-l pună să facă acelaşi jurămînt ca şi aceştia, fără nici o deosebire în ceea ce priveşte forma şi ceremonialul,

pentru a crea o deosebire în avantajul prinților de sînge, care nu depun jurămînt ; şi să-l facă să intre şi să iasă din şedință asemenea pairs-ilor, în timp ce prinții de sînge traversează parchetul 107 ; să fie chemat pe nume ca şi ceilalți *pairs-i,* ca să i se ceară părerea, însă ținînd toca în mînă, ceva mai sus decît pentru prinții de sînge, care nu sînt decît priviți fără a fi numiți ; în sfîrşit, cînd coboară din trăsură şi cînd se urcă în ea, să fie însoțit de un singur uşier, de fiecare dată cînd va veni la Tribunal, spre deosebire de prinții de sînge, la care sînt doi, şi de *pairs-i,* dintre care nici unul nu este întîmpinat la coborîrea din trăsură de către un uşier, decît în ziua primirii lui, şi care, ieşind din şedință, doi cîte doi, sînt însoțiți de un uşier numai pînă la ieşirea din sala cea mare.

D-l du Mâine a fost deosebit de mulțumit de atît de multe distincții mai presus de cele ale pairs-ilor şi de faptul de a se afla atît de aproape de cele ale prinților de sînge, fără să rişte să-i supere, şi a fost, mai ales, foarte mişcat de dibăcia cu care fusese creat acest rang intermediar de către primul preşedinte, care îi asigura păstrarea tuturor acestor avantaje prin cel aflat în ele de înşişi prinții de sînge. Dacă D-l du Mâine a fost mulțumit, a fost şi Regele mulțumit. Nu mai rămînea decît să fie întocmită declarația, pe care primul preşedinte o şi notase, şi pe care nu a făcut decît să o trimită să fie copiată pe curat, pentru a fi pecetluită.

In acel moment, a ştiut să se folosească de D-l du Mâine pentru a-i cere să-i propună Regelui răsplata pentru el. I se mai spusese, mai înainte, ceva nu prea limpede, ceva ce nu era totuşi decît o speranță, că va fi făcut cancelar, cînd Regele, voind să-şi legitimeze copiii pe care îi avea cu D-na de Montespan, fără numirea mamei, fapt ce nu se mai pomenise niciodată, Harlay, pe vremea aceea procuror general, fiind consultat, a sugerat să angajeze Tribunalul prin legitimarea cavalerului de Longueville, care a reuşit atît de bine. Cu acel prilej, a obținut făgă- duiala Regelui că îi va urma lui Boucherat, lucru ce l-a măgulit cu atît mai mult, cu cît acest cancelar era, pe vremea aceea, foarte bătrîn şi nu avea să-l lase mult timp să aştepte. Pentru înfăptuirea declarației, Regele s-a adresat prinților de sînge care au socotit că nu au altceva de făcut decît să mulțumească. Regele i-a rugat să se afle la Tribunal, iar pe D-l Duce şi pe D-l prinț de Conți i-a rugat să-i facă plăcerea de a-1 însoți pe D-l du Mâine în cele ce avea de

107 în sala unde tribunalul îşi ține şedințele, era spațiul gol din mijloc. (N. t.)

făcut la Tribunal. Este lesne de înțeles că nu l-au refuzat. Apoi Regele l-a chemat pe arhiepiscopul de Reims [1] : i-a adus la cunoştinţă ce hotărîse, i-a spus că i se pare că se cuvine ca *pairs*-ii să fie invitați chiar de el la această ceremonie, mai curînd decît de D-l du Mâine ; că, în acest fel, D-l du Mâine nu se va duce la ei, dar că îl ruga pe arhiepiscop să se afle la Tribunal, şi îi poruncea să scrie, din partea lui, o scrisoare de invitație fiecărui *pair.* Un fiu al D-lui de Tellier era dintre aceia pentru care ceea ce venea de la rege era mai presus de orice : i-a răspuns ca un curtean ce era şi apoi s-a dus la D-l du Mâine. A fost singurul dintre toți *pairs*-ii care a săvîrşit această josnicie ; nici unul nu i-a spus nimic Regelui şi nici D-lui du Mâine, nici unul nu s-a dus la acesta din urmă, nici înainte nici după ceremonie.

Iată scrisoarea circulară trimisă de arhiepiscop pairs-ilor :

,,Domnule,

Regele mi-a poruncit să vă anunț că D-l duce du Mâine va fi primit la Tribunal în ziua de 8 ale lunii mai, în calitate de conte-pair de Eu, şi că îşi va lua locul mai jos de prinții de sînge şi mai sus de Domnii *pairs*-i. Maiestatea Sa vă roagă să vă aflați acolo, şi m-a însărcinat să vă încredințez că acest lucru îi va face plăcere şi că vă va fi foarte recunoscător.

Al dumneavoastră etc.“

[...]

CAPITOLUL XV

(1 6 9 5) [...] *Phelypeaux, fiu şi urmaş al lui Pontchartrain. — **Cum** a început legătura mea cu el. — Mareşalul şi mareşala de* Lorge. *— Familia mareşalului de Lorge. — Căsătoria mea. — Căsătoria cumnatei mele cu ducele de Lauzun. — [...] — Moartea lui* **La** *Fontaine, moartea lui Mignard. [...]*

[...]

Toată iarna aceea, mama nu s-a ținut de altceva decît să-mi găsească mie o căsătorie bună, foarte supărată că încercarea mea de mai înainte nu izbutise. Eram fiu unic, iar rangul şi rostul meu în societate făceau din mine o partidă la care se gîndeau mulți. A fost vorba de D-ra de la Tremoîlle, dar foarte vag, şi de mai multe altele. Ducesa de Bracciano [1] trăia de multă vreme la Paris, departe de Roma şi de soțul ei. Locuia foarte aproape de noi; era prietenă cu mama pe care o vedea adesea. Mintea, bunăvoința, purtările ei mă încîntaseră

: mă primea cu bunătate, iar eu nu mă mai mişcăm din casa ei. Avea pe lîngă ea pe D-ra de Cosnac, o rudă de-a ei, şi pe D-ra de Royan, fiica surorii ei, ca şi ea din familia de Tre- moîlle, amîndouă moştenitoare, şi nu aveau nici mamă nici tată. D-na de Bracciano ţinea morţiş să mi-o dea pe D-ra de Royan : îmi spunea adesea că trebuie să-mi fac un rost ; îi spunea mamei acelaşi lucru, ca să vadă de nu cumva va scăpa vreo vorbă de care să se poată lega. Ar fi fost o căsătorie utilă şi bogată ; însă eu eram singur, şi voiam un socru şi o familie care să mă poată sprijini.

Phelypeaux, unicul fiu al lui Pontchartrain, moştenise de la acesta slujba de secretar de Stat. Vărsatul de vînt îl lăsase chior, dar averea îl orbise : o moştenitoare din familia de la Tremoille nu i se păruse mai presus de ceea ce ar putea el pretinde ; îi tot dădea tîrcoale, iar tatăl lui se purta cum nu se poate mai atent cu mătuşa, din acelaşi motiv, dar aceasta, femeie isteaţă, profita de atenţia lui, bătîndu-şi joc în sinea ei de pretenţiile lor. Tatăl lui fusese întotdeauna prieten cu tatăl meu, şi dorise mult să fiu şi eu prieten cu fiul lui, care a făcut tot ce a putut în acest scop ; eram foarte strîns legaţi. în privinţa alegerii D-rei de Royan, doar de mine se temea, şi căuta să-mi afle gîndurile despre ea, vorbind despre diferite fete de măritat. Curiozitatea lui nu-mi stîrnea neîncrederea, şi încă mai puţin mi-o stîrneau aspiraţiile lui, dar m-am mulţumit să-i răspund în doi peri.

între timp, căsătoria mea se apropia. încă de anul trecut, fusese vorba să-mi fie dată fiica mai mare a mareşalului de Lorge. Dar lucrurile n-au mers mai departe, şi ambele părţi erau foarte dornice să reia discuţia. Mareşalul, care nu avea avere, şi a cărui primă răsplată a fost bastonul de mareşal al Franţei, se căsătorise numai- decît după aceea cu fiica lui Frămont, paznic al Tezaurului regal, şi care, sub D-l Colbert, dobîndise multe bunuri şi fusese financiarul cel mai iscusit şi mai consultat. îndată după această căsătorie, mareşalul a căpătat compania gărzilor regale rămasă vacantă la moartea mareşalului de Rochefort. Slujise întotdeauna ca om de mare cinste, vitejie şi pricepere, şi comandase armatele cu tot succesul pe care ura ereditară a D-lui de Louvois pentru D-l de Turenne şi pentru toţi ai lui se văzuse silită să lase să-l dobîndească nepotul favorit şi elevul acestui mare căpitan. Cinstea, dreptatea, sinceritatea mareşalului de Lorge îmi plăceau nespus de mult : le văzusem ceva mai de aproape în timpul campaniei pe care o făcusem în armata lui. Stima şi dragostea ce-i purta toată această armată ; trecerea de care se

bucura la curte ; mărinimia pe care o dovedea pretutindeni ; obîrşia foarte aleasă ; legăturile de rudenie, şi încă foarte strînse, care contrabalansau căsătoria pe care fusese silit s-o facă el, cel dintîi din neamul lui ; un frate mai mare la fel de mult preţuit ; lucru rar, amîndoi aveau aceleaşi ranguri, aceeaşi slujbă, aceeaşi situaţie în societate ; şi, mai cu seamă, legătura strînsă dintre aceşti doi fraţi şi unirea din această familie, atît de mare şi de numeroasă ; şi, mai presus de orice, bunătatea şi cinstea mareşalului de Lorge, atît de greu de găsit, şi atît de adevărate în el, îmi treziseră o mare dorinţă pentru această căsătorie, în care credeam că găsisem tot ce-mi lipsea mie pentru a mă sprijini şi a-mi face un drum în viaţă, şi pentru a trăi bine în mijlocul atîtor rude ilustre, într-un cămin plăcut.

în virtutea fără cusur a mareşalei şi în darul pe care îl avusese să-l apropie, în cele din urmă, pe D-l de Louvois de soţul ei şi de a-1 face duce ca preţ al acestei împăcări, găseam tot ce-mi puteam propune în privinţa purtării unei tinere femei pe care doream s-o văd la curte, unde mama ei era respectată şi lăudată, pentru felul ales, înţelept şi nobil în care ştia să ţină o casă deschisă celei mai alese societăţi, fără să amestece lumea, purtîn- du-se cu atîta modestie, dar fără să piardă totuşi ceva din ceea ce se cuvenea rangului soţului ei, încît făcuse să i se uite obîrşia, şi în familia mareşalului, şi la curte, şi în societate, unde îşi dobîndise o desăvîrşită preţuire şi consideraţie prin ea însăşi. De altfel, ea nu trăia decît pentru soţul ei, şi pentru ai săi ; mareşalul avea în ea o încredere deplină şi trăia împreună cu ea şi cu toate rudele sale într-o prietenie şi într-o preţuire care îi făceau cinste. Nu aveau decît un fiu, la care ţineau nespus de mult, şi care nu avea decît doisprezece ani, şi cinci fete. Cele două mai mari, care-şi petrecuseră primii ani la be- nedictinele din Conflans, unde era stareţă sora D-nei Fremont, erau, de vreo doi-trei ani, crescute la D-na Fre- mont, mama mareşalei de Lorge ; casele lor erau alăturate şi se trecea dintr-una în alta. Cea mai mare avea şaptesprezece ani, cealaltă cincisprezece. Bunica lor nu le pierdea din vedere : era o femeie cu mult bun simţ, de o virtute desăvîrşită, care fusese foarte frumoasă, şi mai păstra încă urme din această frumuseţe, milostivă, şi care, acum, îşi dădea mare osteneală pentru educarea nepoatelor sale. Soţul ei, suferind de multă vreme de paralizie şi de alte boli, îşi păstrase mintea întreagă şi-şi conducea singur toate treburile. Mareşalul era prietenos şi îndatoritor cu ei, care, la rîndul lor, îl respectau şi-l iubeau din tot sufletul.

Preferința nemărturisită a celor trei era pentru D-ra de Lorge ; cea a mareşalei era pentru D-ra de Quintin, şi, dacă ar fi fost după dorințele ei, după grijile ei şi după încă ceva, cea mai mare s-ar fi călugărit, ca să-şi mărite ea favorita cît mai bine. Aceasta era oacheşă cu ochi frumoşi ; cealaltă, blondă, cu pielița şi trupul desăvîrşite, chipul foarte plăcut, ținuta deosebit de nobilă şi de modestă, şi avea ceva maiestuos ce-i venea de la virtute şi de la firea ei blîndă. Era totodată cea care mie îmi plăcea cel mai mult, de cum le-am văzut pe amîndouă, fără vreo comparație, şi de la care nădăjduiam să-mi aducă fericirea vieții, aşa cum a şi făcut-o, din acel moment, pe deplin. întrucît mi-a devenit soție, mă voi abține aici să spun mai mult despre ea : voi spune doar atît că mi-a dăruit, prin tot ceea ce a fost ea, cu mult mai mult decît ce mi se făgăduise, şi decît sperasem eu însumi.

Toate aceste amănunte, noi, adică mama şi cu mine, le aflasem de la o D-nă Damond, soția fratelui D-nei Fre- mont, care era foarte bine făcută, se avea bine cu familia mareşalului şi era femeie de lume în mult mai mare măsură decît sînt de obicei femeile de seama ei. Era prietenă cu mama mea, iar eu țineam mult la ea ; fusese prietenă şi cu tata, şi toată viața îşi închipuise şi dorise această căsătorie şi îi pomenise o dată despre ea D-rei de Lorge. Tot ea a dus tratativele şi, cu dibăcie, dar cinstit, a scos-o bine la capăt, înlăturînd greutățile care se ivesc întotdeauna în lucrurile acestea, atît de importante pentru viața noastră.

[...]

Cînd căsătoria a fost hotărîtă, şi se făcuse totul pentru încheierea ei, mareşalul de Lorge a stat de vorbă cu Regele, din partea sa şi dintr-a mea, ca să nu se afle nimic înainte de vreme. Regele a avut bunătatea de a-i răspunde că nu se putea să aleagă mai bine şi i-a vorbit despre mine cu multă bunăvoință : mi-a povestit totul, încîntat, după aceea. îi fusesem pe plac în campania pe care o făcusem în armata lui unde, cu gînd să mă reîntîl- nească şi altă dată, nu mă pierduse din vedere, şi, chiar de atunci, se hotărîse să mă prefere D-lui duce de Luxem- bourg, ducelui de Montfort, fiul ducelui de Chevreuse, şi foarte multor altora. [...]

Aşadar, joi înaintea duminicii Floriilor, am semnat actele în palatul familiei de Lorge ; am arătat Regelui contractul de căsătorie etc., după două zile, iar eu mă duceam în fiecare seară la familia de Lorge, cînd, deodată, căsătoria s-a desfăcut cu totul din pricina unui lucru, nu prea limpede, pe care fiecare parte a vrut să-l interpreteze în felul ei. Din fericire, în

timp ce şi unii şi alții se încăpățînau, d'Auneuil, raportor la consiliul de Stat, singurul frate al mareşalei de Lorge, s-a întors de la țară, unde se dusese să tragă o raită, şi a înlăturat piedica luînd totul asupra sa. Este un merit pe care trebuie să i-1 recunosc şi pentru care îi păstrez şi acum o adîncă recunoştință. Cînd un lucru îi este pe plac, Dumnezeu îl duce la bun sfîrşit, pe căile cele mai neaşteptate. Aproape nimeni nu a aflat despre această întîmplare şi căsătoria s-a încheiat în casa familiei de Lorge, la 8 aprilie, zi socotită de mine, şi pe bună dreptate, ca cea mai fericită din toată viața mea. Mama s-a purtat cu mine ca cea mai bună mamă din lume. Ne-am dus împreună, acasă la familia de Lorge, joi înainte de duminica Tomei, pe la şapte seara. S-a dat o masă mare pentru cei mai apropiați membri ai celor două familii, şi, la miezul nopții, preotul de la Saint-Roche a făcut slujba şi ne-a cununat în capela familiei. In ajun, mama mea îi trimisese D-rei de Lorge pietre prețioase în valoare de patruzeci de mii de livre, iar eu, şase sute de ludovici într-un coşuleț plin cu tot felul de daruri, din cele ce se fac în aceste ocazii.

Ne-am culcat în apartamentul cel mare din palatul familiei de Lorge. A doua zi, D-l d'Auneuil, care locuia în fața, a dat, la prînz, o masă mare, în cinstea noastră, după care, mireasa a primit, aşezată pe pat, toată Franța, în palatul de Lorge, unde îndatoririle față de societate şi curiozitatea au atras mulțimea ; cea dintîi a sosit fosta ducesă de Bracciano, împreună cu cele două nepoate ale ei. Mama se mai afla încă în cel de al doilea doliu, aşa că, apartamentul ei fiind în negru şi cenuşiu, am preferat palatul de Lorge pentru a primi lumea. A doua zi, căci vizitele nu au durat decît o zi, ne-am dus la Ver-

sailles. Seara, Regele a binevoit s-o vadă pe noua căsătorită, la D-na de Maintenon, unde i-a fost prezentată de mama mea şi de mama ei. Ducîndu-ne acolo, Regele mi-a vorbit despre ea pe un ton glumeţ, şi a avut bunătatea să le întîmpine cu multă atenţie şi cu multe laude. De acolo, doamnele s-au dus la cină, unde noua ducesă şi-a ocupat taburetul. 108 Ajungînd la masă, Regele i-a spus : „Doamnă, vă rog să vă aşezaţi". După ce şi-a desfăcut şervetul, Regele, văzînd că toate ducesele şi prinţesele stăteau încă în picioare, s-a ridicat de pe scaun şi i-a spus D-nei de Saint-Simon : „Doamnă, v-am rugat mai înainte să vă aşezaţi" ; şi toate cele care trebuiau să se aşeze s-au aşezat, iar D-na de Saint-Simon s-a aşezat între mama mea şi mama ei, care venea după ea. A doua zi, a primit toată curtea, stînd aşezată pe pat, în apartamentul ducesei d'Arpajon, mai comod, întrucît era la acelaşi nivel : D-l mareşal de Lorge şi cu mine nu ne-am aflat acolo decît pentru vizitele familiei regale. A doua zi, doamnele s-au dus la Saint-Germain[2], apoi au venit la Paris unde, seara, am dat eu un mare ospăţ, la mine acasă, pentru toţi nuntaşii/, iar a doua zi, o cină numai cu cei ce mai rămăseseră dintre foştii prieteni ai tatii, cărora avusesem grijă să le spun despre căsătorie înainte de anunţul oficial, şi pe care i-am cultivat cu mare grijă pînă la moartea lor.

Nu mult timp după aceea, D-rei de Quintin i-a venit rîndul să se căsătorească. D-l de Lauzun [3] a văzut-o pe patul surorii ei, împreună cu alte fete de măritat. Ea avea cincisprezece ani, iar el peste şaizeci şi trei: era o disproporţie de vîrstă cu totul neobişnuită, însă viaţa lui de pînă atunci fusese un roman, pe care nu-1 socotea terminat, şi mai avea încă ambiţii şi speranţe de bărbat tînăr. De cînd se întorsese la curte şi-i fuseseră date înapoi rangurile pe care le avusese mai înainte, mai ales de cînd regele şi regina Angliei, cărora le datora întoarcerea, îi mai obţinuseră şi rangul de duce verificat 109, căutase să folosească tot ce privea interesele acestora ca să recîş- tige, cît de cît, încrederea Regelui, dar nu reuşise. Spera că, însurîndu-se cu fiica unui general de armată, ar putea face în aşa fel încît acesta să se afle între Rege şi el, şi, datorită celor ce se întîmplau pe Rin, să intre din nou în

108 *Dreptul la taburet, taburetul* („le drolt du taburet", „le tabouret") era dreptul pe care îl aveau ducesele să se aşeze pe un taburet sau pe un scaun pliant, la cina regelui sau la *cercul* reginei. (N. t.)

109 în Franţa, sub vechiul regim, *duce verificat* era ducele ale cărui titluri fuseseră recunoscute ca valabile. (N. t.)

armată şi să-şi deschidă o cale pentru a-i urma socrului în funcţia de căpitan al gărzilor, de a cărei pierdere nu se putuse mîngîia.

Cu astfel de gînduri, i-a trimis vorbă D-nei mareşale de Lorge care-1 ştia bine cine este şi care îşi iubea prea mult fata ca să-i dea binecuvîntarea pentru o căsătorie care nu o putea face fericită. D-l de Lauzun a devenit şi mai stăruitor, a propus s-o ia fără zestre, a trimis să se spună acest lucru D-nei de Fremont şi D-lor de Lorge şi de Duras, la care lucrurile s-au pus la cale şi s-au încheiat datorită acestui foarte important motiv : *jără zestre,* spre marea nemulţumire a mamei, care, pînă la urmă, s-a învoit, fiindu-i greu altfel să-şi facă fata ducesă, ca fiica ei mai mare, faţă de care nu voia să fie mai prejos. Phelypeaux, care credea că i se cuvine orice, o voia şi el, tot fără zestre, datorită rudelor ei şi a altor avantaje, dar D-ra de Quintin s-a temut atît de tare de acest lucru încît s-a învoit bucuroasă să se mărite cu ducele de Lauzun, care avea un nume, un rang şi adevărate comori. Diferenţa de vîrstă şi lipsa ei de experienţă au făcut-o să vadă în această căsătorie un fel de constrîngere ce va dura doi-trei ani, cel mult, după care va fi liberă, bogată şi doamnă de rang mare : căci dacă n-ar fi socotit astfel, nu s-ar fi învoit niciodată, după cum a recunoscut de multe ori după aceea. 110

Treburile au fost puse la cale şi duse pînă la capăt în cea mai mare taină. Cînd D-l mareşal de Lorge i-a spus Regelui ce avea de gînd, acesta i-a răspuns : „Aveţi mare curaj dacă-1 băgaţi pe Lauzun în familia dumneavoastră ; vă doresc să nu aveţi de ce vă căi. Sînteţi stăpîn pe treburile dumneavoastră, dar nu vă îngădui să faceţi această căsătorie decît cu condiţia să nu-i spuneţi lui nici o vorbă despre treburile mele“.

In ziua cînd totul a fost dat pe faţă, D-l mareşal de Lorge a trimis după mine, foarte devreme, mi-a spus cum stau lucrurile, şi mi-a arătat motivele sale : cel dintîi era faptul că el nu dădea nici o zestre şi că D-l de Lauzun se mulţumea cu patru sute de mii de livre la moartea D-lui Fremont, dacă mai rămînea atîta în afară de ceea ce se împărţea între copiii acestuia, şi-i făcea apoi nemaipomenit de mari avantaje soţiei lui. Am dus Regelui contractul la semnat, care, glumind pe seama d-lui de Lauzun, s-a pus pe un rîs zdravăn, iar D-l de Lauzun i-a spus că este foarte fericit că se căsătoreşte, de vreme ce, pentru prima dată de cînd se întorsese [el] la curte,

---

110 Ducele de Lauzun avea să moară abia după douăzeci şi opt de ani, în 1723, la vîrsta de nouăzeci de ani. Cf. *supra,* p. 82 şi *infra,* voi. VII, cap. XVIII. (N. t.)

îl vedea pe Rege rîzînd împreună cu el. Nunta a fost făcută la iuțeală, așa că nimeni n-a apucat să-și facă haine de sărbătoare. D-l de Lauzun a dăruit stofe, pietre scumpe și alte daruri, dar nici un ban. N-au fost decît șapte sau opt persoane, cu totul, la cununie, care s-a făcut la palatul de Lorge, la miezul nopții. D-l de Lauzun a vrut să se dezbrace singur, doar cu valeții lui, și nu s-a dus în odaia soției decît după ce toată lumea a plecat, soția fiind culcată și perdelele patului trase, iar el a fost sigur că nu se va întîlni cu nimeni.

A doua zi, s-a lăudat cît fusese de grozav. Soția lui a primit vizite, stînd pe pat, în palatul de Lorge, unde avea să locuiască împreună cu bărbatul ei, iar, a doua zi, ne-am dus la Versailles, unde proaspăta căsătorită a fost prezentată de către D-na mama sa D-nei de Maintenon, iar de acolo, și-a luat taburetul la cina Regelui. A doua zi, așezată pe pat, a primit întreaga curte și totul s-a petrecut întocmai ca la căsătoria mea. Nimeni n-a înțeles rostul acestei căsătorii : lumea nu vedea nici ce gîndise socrul, nici ce gîndise ginerele : nimeni nu-și putea închipui motivele acestuia din urmă ; nimeni nu credea în acel *fără zestre,* și nu se afla cineva care să nu prevadă o ruptură apropiată, avînd în vedere firea bine cunoscută a D-lui de Lauzun. Întorcîndu-ne la Paris, am întîlnit pe Cours-la-Reine mai toate fetele nobile de măritat, ceea ce a fost o mică mîngîiere pentru D-na mare- șală de Lorge, ale cărei fete erau cu ea, în trăsură, și pe care reușise să le vadă la casa lor în atît de scurt timp.

Cîteva zile după aceea, Regele, plimbîndu-se prin grădinile de la Versailles, în fotoliul lui cu roate[4], m-a întrebat, cu multă grijă, care este starea materială și vîrsta membrilor familiei D-lui mareșal de Lorge, și, ce- rînd amănunte care m-au mirat, cu ce se ocupă copiii lui, cum sînt fetele lui la chip, dacă sînt îndrăgite și dacă nu cumva vreuna se gîndește să intre la mînăstire. Pe urmă, a început să glumească pe seama căsătoriei D-lui de Lauzun, apoi pe seama căsătoriei mele ; mi-a spus, în ciuda acelei gravități care nu-1 părăsea niciodată, că mareșalul îi spusese că eu mi-am făcut datoria cum se cuvine, dar că este încredințat că mareșala trebuie să mai știe și alte lucruri.

[...]

Pierderea a doi bărbați iluștri a făcut mai multă vîlvă decît cea a [marchizei de Saint-Simon și a ducesei d'Uzes] : moartea lui La Fontaine, atît de cunoscut pentru fabulele și poveștile lui, și, totuși, atît de greoi în conversație ; și cea a lui Mignard, atît de ilustru datorită penelului său. Avea o singură

fată, de-o frumusețe desăvîrşită : pe ea îi plăcea cu deosebire s-o picteze, aşa că fata apare în multe din acele minunate tablouri istorice care împodobesc galeria cea mare de la Versailles şi cele două saloane ale ei, şi care au contribuit de ajuns de mult la nemulțumirea Europei împotriva Regelui şi la formarea unor coaliții îndreptate mai curînd împotriva persoanei decît împotriva regatului.

[...]

CAPITOLUL XVII

(1 6 9 5) *Bryas, arhiepiscop de Cambray. — Moartea sa. — Abatele Fénelon. — D-na Guyon. — Fénelon, arhiepiscop de Cambray.*
[...] — Coislin, episcop de Orléans, este numit cardinal.

înainte de a vorbi despre cele ce s-au întîmplat după întoarcerea mea de la război, trebuie să spun ce s-a întîmplat la curte, în timpul campaniei. D-l de Bryas [1], arhiepiscop de Cambray, murise, iar Regele îi dăduse această bucată mare abatelui de Fénelon, preceptorul copiilor familiei regale. Bryas era arhiepiscop cînd Regele a luat Cambray. Era un bun gentilom flamand, care a slujit cum se cuvine Spania, în timpul asediului, şi, tot atît de bine, Franța, îndată după aceea. I-a făgăduit Regelui să-l slujească, spunîndu-i-o într-un fel deschis, care i-a plăcut acestuia, făgăduială pe care şi-a ținut-o atît de bine, judecind după urmări, încît şi-a cîştigat respectul Regelui şi al miniştrilor, care l-au regretat cu toții, ca şi cei din dieceza lui. Nu o părăsea aproape niciodată, o vizita ca un adevărat pastor şi îşi făcea toate îndatoririle cu multă sîrguință. Făcea danii mari, era generos cu trupele, era gata să îndatoreze pe toată lumea şi ținea, în fiecare zi, întinsă o masă îmbelşugată, bună şi foarte lungă ; plăcîndu-i să mănînce, o folosea din plin, în tovărăşia unor oameni de seamă, şi după obiceiul flamand, dar cu cumpătare, şi adesea, se ridica de la masă pentru cel mai mărunt om din popor, care trimitea după el ca să se spovedească, sau să-i primească binecuvîntarea şi să-i moară în brațe ; făcea toate acestea ca un adevărat apostol.

Fenelon era un om din lumea bună, dar care nu avea de nici unele ; ştiindu-se înzestrat la minte, o minte ce ştie să pătrundă şi să cucerească, ştiind că are multe talente, farmec şi că este învățat, avea şi multă ambiție. Bătuse multă vreme la toate uşile, fără a izbuti să le deschidă. Supărat pe iezuiți, cărora li se adresase mai întîi, ca unor stăpîni ce-i hotărăsc

soarta, scîrbit că nu izbutise să se înțeleagă cu ei, s-a întors către janseniști, gîn- dindu-se că, datorită lor, se va alege cu faimă și-i va trece supărarea pe soarta care îl amăgise. I-a trebuit destul de mult timp ca să se inițieze, apoi a ajuns printre cei poftiți la ospețele date, pe vremea aceea, de unii dintre cei mai de seamă dintre ei, o dată sau de două ori pe săptămînă, la ducesa de Brancas. Nu știu dacă lor li s-a părut că el este prea viclean, sau dacă el a sperat mai mult din altă parte decît de la niște oameni cu care nu avea de împărțit decît necazurile, însă treptat, legătura lor s-a răcit și, tot învîrtindu-se în jurul bisericii Saint-Sulpice, a reușit să-și facă acolo o legătură de la care a așteptat mai mult. Societatea aceasta de preoți începea să fie cunoscută, și, pornind de la un seminar al unei parohii din Paris, să se extindă. Ignoranța, practicile mărunte, lipsa oricărei protecții precum și a membrilor mai de soi, le-a inspirat o supunere oarbă față de Roma și față de toate preceptele acesteia, o mare îndepărtare față de tot ce trecea drept jansenism și o dependență față de episcopi care i-a făcut doriți în multe dieceze. S-ar fi zis că sînt un mediu foarte util prelaților, care se temeau atît de curte, care-i putea bănui în privința doctrinei, cit și de dependența față de iezuiți, care-i slujeau de îndată ce se strecurau printre ei, sau îi pierdeau fără nici o speranță : drept care, sulpi- denii aceștia s-au răspîndit foarte repede. Printre ei nu se afla nimeni care s-ar fi putut compara în vreun fel cu abatele de Fenelon : încît acesta a aflat, lesne, mijloacele de a fi mai presus de oricare de acolo și de a-și găsi protectori care să aibă interes să-l facă să ajungă departe, pentru a fi ocrotiți de el, la rîndul lor. Cucernicia, aceeași pentru toți, și doctrina lui, pe care și-a format-o potrivind-o după a lor, abjurînd, încet, răul de care se putuse molipsi de la cei pe care îi părăsea, farmecul, blîn- dețea, mintea lui pătrunzătoare au făcut din el un prieten drag acestei congregații noi, iar el a găsit aici ceea ce, de multă vreme, căuta : oameni cărora să li se alăture și care să poată și să vrea să-l susțină. Așteptînd prilejul prielnic, îi cultiva cu mare grijă, fără să se lase totuși ispitit de ceva atît de mărunt pentru năzuințele lui, și căuta, mai departe, să facă alte cunoștințe și alți prieteni. Era cochet din fire, și voia să fie prețuit și plăcut de toată lumea, de la persoanele cele mai puternice pînă la lucrători și la lachei, iar iscusința lui în această privință era pe măsura dorințelor.

Pe vremea aceea, necunoscut încă, a auzit de D-na Guyon [2], care, de atunci încoace, a făcut atîta vîlvă, încît este prea cunoscută ca să mă opresc anume asupra ei. A întîlnit-o :

minţile lor s-au plăcut, exaltarea lor s-a contopit. Nu ştiu dacă s-au înţeles foarte limpede în acel sistem şi în acea limbă nouă care s-au răspîndit pornind de la ei; dar şi-au băgat în cap că da, şi, între ei, s-a făcut legătura. Deşi ea era mai cunoscută decît el pe vremea aceea, nu era totuşi foarte cunoscută, aşa că legătura dintre ei n-a fost observată, căci nimeni nu-i mai lua în seamă, şi nici măcar cei de la Saint-Sulpice n-au aflat de ea.

Ducele de Beauvillier a devenit preceptorul copiilor familiei regale, pe negîndite, şi, parcă, în ciuda voinţei lui. Fusese numit în fruntea consiliului regal al finanţelor, după moartea mareşalului de Villeroy, datorită stimei şi încrederii Regelui.' Acestea au fost atît de mari încît, în afară de Moreau, pe care, din prim valet cu îmbrăcămintea, l-a făcut prim valet al camerei Monseniorului duce de Bourgogne, Regele i-a lăsat ducelui de Beauvillier deplina libertate de a hotărî în privinţa preceptorilor, a ajutoarelor de preceptor şi a tuturor celorlalţi slujitori ai tînărului prinţ, oricît s-a împotrivit ducele. Fiindu-i greu să aleagă un preceptor, l-a cerut de la biserica Saint-Sulpice, unde se spovedea de multă vreme, şi pe care o iubea şi o ocrotea foarte mult. Auzise vorbe de laudă despre abatele Fénelon ; cei de acolo i-au spus că este cucernic, inteligent, învăţat, înzestrat : în cele din urmă, i l-au propus. L-a văzut, a fost încîntat de el, l-a făcut preceptor. De abia fusese numit, şi a şi înţeles cît era de important pentru viitorul lui să-l cîştige cu totul de partea sa pe cel care îl îndreptase pe calea pe care avea să-şi clădească acest viitor, precum şi pe ducele de Chevreuse, cumnatul lui, cu care era foarte unit, amîndoi bucurîndu-se de încrederea desăvîrşită a Regelui şi a D-nei de Maintenon. Aceasta a fost cea dintîi grijă a lui, iar reuşita i-a întrecut propriile aşteptări, căci, foarte curînd, a fost stăpîn pe inima şi pe mintea acestora şi a devenit duhovnicul sufletelor lor. De obicei, D-na de Maintenon prînzea, o dată, uneori de două ori pe săptă- mînă la palatul Beauvillier sau Chevreuse, ca a cincea persoană alături de cele două surori şi cei doi soţi, cu un clopoţel pe masă, ca să nu stea valeţii în preajma lor şi să poată vorbi nestingheriţi. Era un sanctuar în faţa căruia toată curtea se închina şi unde Fénelon a fost, pînă la urmă, admis. Pe D-na de Maintenon a cucerit-o aproape la fel de mult ca şi pe cei doi duci ; a încîntat-o cu bogăţia lui sufletească. Curtea a văzut numaidecît paşii de uriaş făcuţi de norocosul abate şi s-a repezit în jurul lui. Insă dorinţa de a fi liber şi de a se consacra pe deplin scopului propus, precum şi teama de a nu fi pe placul celor doi duci şi al D-nei de Maintenon, cărora le plăceau singurătatea şi izolarea, l-a

îndemnat să-şi facă scut din modestie şi din funcţiile de preceptor, iar aceasta l-a făcut şi mai drag persoanelor pe care le cucerise şi pe care avea atît de mare interes să le ţină astfel legate de el.

Cu toate aceste griji, n-o uita pe buna lui prietenă, D-na Guyon ; o lăudase celor doi duci şi, în cele din urmă, şi D-nei de Maintenon. Ba chiar le-a şi arătat-o, cu oarecare greutate chipurile, şi doar cîteva clipe, ca pe o femeie hărăzită Domnului, şi pe care umilinţa şi bucuria contemplării şi a singurătăţii o ţineau departe de lume, temîndu-se, mai cu seamă, să fie cunoscută. I-a plăcut nespus de mult D-nei de Maintenon. Rezerva ei, amestecată cu o subtilă linguşeală, a cîştigat-o. A vrut s-o audă ce spune despre cele sfinte. Cu greu s-a învoit s-o facă : părea că nu a fost convinsă decît de farmecele şi de virtutea D-nei de Maintenon, care a căzut uşor în nişte mreje atît de bine pregătite. Iată care era situaţia lui Fénelon cînd a ajuns arhiepiscop de Cambray, şi cînd lumea l-a admirat întrucît nu mişcase un deget ca să obţină această mare dregătorie ; renunţase, totodată, la o frumoasă aba- ţie [3], pe care o căpătase pe vremea cînd fusese preceptor, şi care, pînă a avea Cambray, fusese singura lui avere. Nici nu se gîndise să pună mina pe Cambray : cea mai slabă licărire de ambiţie ar fi stricat tot ce pusese el la cale, şi, de altfel, nu la Cambray rîvnea el.

Treptat, îşi apropiase cîteva oi distinse din mica turmă pe care şi-o alcătuise D-na Guyon, dar pe care nu le mîna decît îndemnat de această profetesă. Ducesa de Mortemart, soră cu ducesele de Chevreuse şi de Beau- villier, D-na de Morstein, fiica celei dintîi, dar, mai ales, ducesa de Béthune, erau cele mai de seamă. Trăiau la Paris, şi nu prea veneau la Versailles, decît pe ascuns, şi doar pentru foarte scurtă vreme cînd, în timpul călătoriilor la Marly, unde Monseniorul duce de Bourgogne nu mergea încă, deci nici preceptorul lui, D-na Guyon trăgea o fugă de la Paris, ca să vină la acesta din urmă, unde dădea instrucţiuni pentru doamnele pomenite mai înainte. Contesa de Guiche, fiica mai mare a D-nei de Noailles, care trăia la curte, încerca să scape de acolo ca să se poată bucura de această mană cerească ; L'Échelle şi Du Puy, gentilomi nedespărţiţi de Monseniorul duce de Bourgogne, erau şi ei admişi, şi totul se petrecea în cea mai adîncă taină, fapt ce făcea ca acest privilegiu să capete şi mai multă sare.

Cambray a fost ca o lovitură de trăsnet pentru mica turmă. Ei îl vedeau pe arhiepiscopul de Paris gata să se prăbuşească : voiau cu toţii Parisul, nu Cambray, de care

vorbeau cu dispreţ ca despre o dieceză de ţară, unde arhiepiscopul va trebui să stea măcar din cînd în cînd, iar aceasta avea să-i lipsească pe ei de păstor. Parisul l-ar fi pus în fruntea clerului şi într-un loc de încredere, imediat şi de durată, încît toată lumea ar fi ţinut seama de el, şi care l-ar fi putut face să îndrăznească orice pentru reuşita D-nei Guyon şi a doctrinei ei, pe care numai ei între ei o cunoşteau. Au fost deci adînc îndureraţi de ceea ce, pentru alţii, părea un mare noroc, iar contesa de Guiche a fost atît de supărată, încît nu a avut nici măcar puterea de a-şi ascunde lacrimile. Noul prelat a avut grijă de prelaţii cei mai de vază, care, la rîndul lor, au preţuit faptul de a fi dintre cei apropiaţi lui. Saint-Cyr, locul acela atît de preţios şi atît de puţin accesibil, a fost ales pentru ungerea lui, iar D-l de Meaux, cel care, pe vremea aceea, hotăra episcopii şi doctrina, a fost cel ce l-a uns. Copiii familiei regale au fost printre spectatori ; D-na de Maintenon a asistat şi ea, împreună cu mica şi aleasa ei curte personală ; nu a fost nimeni invitat, iar cei veniţi nepoftiţi au găsit uşile închise.

[...]

[D-l episcop de Orléans] era un bărbat de statură mijlocie, gras, îndesat, cu faţa roşie şi senină, nasul foarte coroiat, ochi frumoşi, cu un aer nevinovat, de bunătate, de virtute, care îi cîştiga pe cei ce-l vedeau şi-i mişca şi mai mult dacă îl cunoşteau. Era frate cu ducele de Cois- lin, fiul fiicei mai mari a cancelarului Séguier, care, din- tr-o a doua căsătorie, cu D-l de Laval, o avusese pe ma- reşala de Rochefort. Fratele cancelarului era episcop de Meaux şi prim preot al lui Ludovic al XIII-lea, apoi al lui Ludovic al XIV-lea, dregătorie lăsată moştenire foarte tînărului său nepot, aşa că trăise toată viaţa la curte ; însă tinereţea lui fusese atît de neprihănită, încît ea rămăsese nu numai în afara oricărei bănuieli dar, în faţa lui, nimeni, tînăr sau vîrstnic, nu îndrăznea să rostească vreo vorbă mai slobodă ; şi totuşi, era căutat de toată lumea, aşa că, întotdeauna, s-a aflat în tovărăşia cea mai bună pe care o putea găsi la curte. Avea o mulţime de mînăstiri, datorită cărora făcea danii foarte mari şi trăia el însuşi. De la episcopie, pe care a dobîndit-o de foarte tînăr, n-a luat niciodată nimic, veniturile de pe urma ei folosindu-le, an de an, în opere de binefacere. Petrecea acolo cel puţin şase luni pe an, o supraveghea cu grijă, toate funcţiile episcopale le făcea cu multă sîrguinţă şi dovedea multă pricepere în alegerea oamenilor celor mai destoinici pentru cîrmuirea şi îndrumarea diecezei lui. Trăsurile, mobilierul, masa lui lăsau

să se vadă cumpătarea şi modestia episcopală şi, cu toate că, întotdeauna, la prînzul şi la cina lui se aflau oameni de seamă şi dintre cei mai nobili, se puneau pe masă bucate bune, dar fără risipă şi nu dintre cele mai alese. Regele i-a arătat întotdeauna deosebit de mare prietenie, preferinţă, consideraţie ; dar se iscau adesea certuri, uneori foarte serioase,

din pricina plecărilor de la Orléans şi a întoarcerilor acolo : Regele îl lăuda pentru sîrguinţa cu care îşi păstorea dieceza, dar îi părea rău cînd îl părăsea şi încă şi mai rău cînd stătea multă vreme la Orléans. Modestia şi simplitatea cu care D-l de Orléans, a primit numirea ca episcop şi felul în care trăise, se purtase şi făcuse totul înainte de aceasta, precum şi după, i-a adus preţuirea sporită a tuturor.

[•••]

Moartea D-lui Nicole[4], la Paris, către sfîrşitul acelui an, merită să nu fie uitată. Acest om ilustru este atît de cunoscut pentru felul cum a trăit, pentru talentele şi pentru deosebita lui cucernicie, încît nu mă voi opri la ele : a lăsat lucrări 111 pline de învăţăminte, care aduc lumină în sufletul oamenilor, arătîndu-le cum să se cunoască, [o lumină] menită să-i călăuzească şi să-i întărească în credinţă.

[...]

CAPITOLUL XVIII

(1 6 9 6) [...] *Lupta surdă dintre arhiepiscopul de Cambray şi episcopul de Chartres. — D-na Guyon este alungată de la Saint-Cyr, apoi [este] închisă la Bastilia.*

[...]

Noul arhiepiscop de Cambray se mîndrea, în acest timp, cu trecerea de care se bucura pe lîngă D-na de Maintenon : îşi punea mari speranţe într-un sprijin atît de puternic, însă era de părere că nu va ajunge cu bine pînă unde îşi propusese el decît dacă va izbuti să fie singurul stăpîn al gîndurilor ei. Godet, episcopul de Chartres, avea multe legături, din cele mai strînse, cu Doamna de Maintenon : făcea parte din dieceza Saint-Cyr 112, era unicul duhovnic de acolo şi, pe deasupra, era şi cel al Doamnei de Maintenon ; purtările lui, doctrina, cucernicia, îndatoririle lui episcopale, totul era fără cusur ; la
Paris nu se ducea decît rareori şi pentru scurt timp ; era găzduit la seminarul de la Saint-Sulpice. La curte se ducea şi mai rar încă, întotdeauna doar pentru o clipă ; cu Doamna de Maintenon sta de vorbă pe îndelete, deseori, la Saint-Cyr, sau

---

111 Pierre Nicole este, alături de Antoine Arnault, autorul celebrei *Logique ou l'art de penser* (1662), cunoscută mai ales sub titlul de *Logique de Port-Royal*. (N. t.)

112 V. *infra,* voi. IV, cap. LVI. (N. t.)

■*

îi scria scrisori spunîndu-i ce să facă. Era aşadar vorba de un rival neobişnuit ce trebuia do- borît ; dar oricît de bine înfipt ar fi fost, avea o înfăţişare de mitocan care-i dădea curaj arhiepiscopului de Cambray : s-a luat după chipul prelung, nespălat şi descărnat, ca al celor de la Saint-Sulpice, înfăţişarea simplă, de prostănac, amintindu-i pe preoţii de rînd [1]. într-un cuvînt, l-a luat drept unul care nu ştia să se poarte în lumea bună, fără nici un har, puţin la minte, fără învăţătură, pe care întîmplarea că Saint-Cyr se afla în dieceza lui îl înălţase atît de mult şi îl copleşise cu funcţii, fără alt sprijin sau alte cunoştinţe. Fiind încredinţat de toate acestea, nu se îndoia că îl va face foarte curînd să piardă teren din pricina învăţăturii celei noi a Doamnei Guyon, atît de preţuită de Doamna de Maintenon : ştia bine că aceasta nu era nesimţitoare în faţa noutăţilor, de orice fel ar fi ele, şi spera că, datorită ei, îl va da peste cap pe Domnul de Chartres, a cărui ignoranţă va fi dispreţuită de Doamna de Maintenon, care nu va mai judeca lucrurile doar după capul lui.

Ca să-şi atingă ţinta, s-a străduit s-o convingă pe Doamna de Maintenon s-o aducă pe Doamna Guyon la Saint-Cyr, unde ar fi avut timp s-o vadă şi să o cunoască cu totul altfel decît în scurtele şi rarele după-amieze, în palatul Chevreuse sau Beauvillier. A izbutit : D-na Guyon s-a dus la Saint-Cyr de două sau de trei ori; apoi, D-na de Maintenon, care o preţuia tot mai mult, a oprit-o peste noapte ; şi, treptat, dar repede, şederile s-au prelungit şi, după cum mărturisea, şi-a căutat acolo persoane ce i-ar fi putut deveni discipole, şi chiar şi le-a făcut. Foarte repede, la Saint-Cyr, s-a alcătuit o mică turmă, deosebită de rest, ale cărei precepte, şi chiar limbaj pios, au părut foarte neobişnuite tuturor celorlalţi de acolo, şi, curînd, cu totul ciudate D-lui de Chartres. Prelatul acesta nu era nici pe departe ceea ce îşi închipuise D-l de Cambray : era foarte învăţat şi, mai ales, era un profund cunoscător al teologiei; la această se adăuga o mare inteligenţă ; era blînd, hotărît, chiar şi plăcut; şi, ceea ce era cel mai surprinzător din partea cuiva care fusese crescut pentru o meserie ca a lui şi care nu se îndepărtase niciodată de la ea, pentru cei de la curte şi pentru lumea bună, el era un model pe care nici măcar cei mai desăvîrşiţi curteni nu-1 puteau urma fără greutate, şi, cu toţii ar fi avut de cîştigat din lecţiile lui. însă aceste talente ale lui nu puteau fi văzute de ceilalţi, căci nu se slujea niciodată de ele fără să fi avut cu adevărat nevoie : dezinteresul, cucernicia, o

cinste cum rar se întîlneşte, îi înlătura pe toţi, iar Doamna de Maintenon, datorită legăturii la care ajunsese cu ea, îi înlocuia pe toţi.

De cum a auzit de această doctrină neobişnuită, a făcut în aşa fel încît să fie primite în turma cea mică două doamne de la Saint-Cyr, pe a căror minte şi discernă- mînt se putea bizui şi care puteau face impresie bună D-nei de Maintenon. A căutat, în primul rînd, să-i fie lui credincioase şi le-a spus ce au de făcut. Noile prozelite au părut, la început, încîntate, apoi, treptat, de-a dreptul fermecate. S-au apropiat mai mult decît altele de noua lor îndrumătoare, care, dîndu-şi seama cît sînt de inteligente şi de bine văzute la Saint-Cyr, s-a felicitat că făcuse o cucerire ce avea să-i netezească drumurile către cea pe care şi-o pusese în gînd. S-a străduit, aşadar, să le cîştige cu totul pe cele două fete : a făcut din ele discipolele ei cele mai îndrăgite ; şi-a deschis inima în faţa lor ca şi cum le socotea în stare mai mult decît pe altele să tragă foloase din învăţătura ei şi să o răspîn- dească în acel aşezămînt. Ea şi D-l de Cambray, căruia îi spunea tot timpul cum merg lucrurile, triumfau, iar mica turmă se bucura nespus de mult. D-l de Chartres, cu a cărui încuviinţare intrase D-na Guyon la Saint-Cyr, unde ajunsese profesoară externă, a lăsat-o în pace. N-o pierdea din ochi : cele două eleve îi povesteau întocmai tot ce învăţau ca dogmă şi ca practici religioase ; a aflat tot ce voia să ştie, a cercetat cu atenţie şi, cînd a socotit că a sosit timpul, şi-a dat drumul.

D-na de Maintenon s-a mirat nespus de mult de tot ce i-a povestit el despre noua ei şcoală, şi încă şi mai mult de dovezile aduse prin viu grai de cele două fete ce lucraseră pentru el şi de ceea ce povestiseră în scris. D-na de Maintenon a rppi pus întrebări şi altor şcolăriţe :

şi-a dat seama din răspunsurile lor că, indiferent de cit erau de învăţate şi de cit se bucurau de încrederea noii lor profesoare, totul avea un singur scop, şi că, atît scopul cît şi căile care duceau la el erau cu totul neobişnuite. La început, s-a necăjit, apoi s-a frămîntat ce să facă : s-a hotărît să stea de vorbă cu D-l de Cambray. Acesta, care nu bănuia cît de multe ştia ea, a fost încurcat şi a intrat la idei. D-na Guyon a fost numaidecît alungată de la Saint-Cyr, şi toată lumea s-a străduit să şteargă orice urmă a învăţăturii ei. Cu greu s-a izbutit acest lucru : pe multe le fermecase, acestea se apropiaseră mult de ea şi îşi însuşiseră doctrina, însă D-l de Chartres le-a folosit pentru a arăta cît de primejdioasă era acea otravă şi ca să-l facă pe D-l de Cambray cît mai suspect. întorsătura aceasta, atît de puţin aşteptată, l-a zăpăcit, dar nu l-a do- borît pe acesta : s-a apărat folosindu-şi mintea, invocînd autorităţile mistice, rămînînd neclintit ; principalii lui prieteni l-au susţinut.

D-l de Chartres, mulţumit de a-şi fi cîştigat şi mai mult încrederea D-nei de Maintenon, nu a vrut să-l hăr- ţuiască mai multă vreme pe un om susţinut de atîta lume ; însă D-na de Maintenon, supărată că fusese împinsă pe marginea prăpastiei, i-a arătat tot mai multă răceală D-lui de Cambray şi a fost tot mai mîniată pe D-na Guyon. S-a aflat că aceasta se întîlnea, mai departe, pe ascuns cu lume din Paris ; i s-a interzis acest lucru sub ameninţarea unor pedepse atît de mari încît s-a ascuns şi mai mult, dar fără a îrfceta să-şi răspîndească doctrina în cea mai mare taină, după cum mica ei turmă nu putea fi împiedicată de a se aduna în jurul ei, prin diferite locuri. Cînd toate acestea s-au aflat, i s-a poruncit să părăsească Parisul. S-a supus, dar, foarte cu- rînd după aceea, s-a întoi's şi s-a ascuns într-o căsuţă oarecare din cartierul Saint-Antoine. Fiind urmărită cu mare atenţie, cînd n-a mai fost găsită pe nicăieri, s-a înţeles că se întorsese la Paris şi, după multe căutări, s-a bănuit unde este, pe temeiul celor spuse de vecini în legătură cu nişte precauţii fără de care uşa aceea nu se deschidea. Pentru mai multă siguranţă, cineva s-a luat după o slujnică ce aducea pîinea şi zarzavaturile şi care a fost urmărită îndeaproape şi cu atîta iscusinţă încît ur- măritorul a intrat în casă o dată cu ea. D-na Guyon a fost găsită şi dusă, fără întîrziere la Bastilia[2], unde s-a dat poruncă să fie bine tratată, dar s-a interzis cu străşnicie să fie vizitată,

să scrie, să primească veşti. A fost ca o lovitură de trăsnet pentru D-l de Cambray, şi pentru prietenii lui, precum şi pentru mica turmă, care s-a întîlnit cu şi mai mare rîvnă. Urmările ce au avut loc ne-ar face să depăşim anul ; este mai bine să ne oprim unde am ajuns în acest an şi să lăsăm pentru următorul întîmplările ce s-au tras de aici.

CAPITOLUL XXIV

CAPITOLUL XIX

(1 6 9 6) [...] *Moartea D-nei de Sévigné.* — [...] *Moartea lui La Bruyère. [...]*

[...]

D-na de Sévigné, plăcută şi din lumea cea mai aleasă, a murit [...], la Grignan, la fiica ei, care era ca un idol pentru ea, dar căreia nu prea i se cuvenea acest lucru. Eram foarte bun prieten cu tînărul marchiz de Grignan, nepotul său. Această femeie, prin dezinvoltura, farmecul şi blîndeţea firii ei, împrumuta, în conversaţii, aceste daruri celor care nu le aveau ; pe deasupra, era de o bunătate fără margini, şi¿ikrs+ft de multe lucruri fără a lăsa vreodată să se vadă că ştie ceva.

[...]

Curînd după aceea, lumea a pierdut un om ilustru prin inteligenţa şi stilul lui precum şi printr-o mare cunoaştere a oamenilor : este vorba de La Bruyère, care a murit de apoplexie la Versailles, după ce l-a întrecut pe Teofrast lucrînd după modelul lui, zugrăvind, ca nimeni altul, oamenii din vremea noastră, în noile sale ***Caractères.*** Era un desăvîrşit om de lume, din cea mai aleasă societate, simplu, fără urmă de pedanterie, şi foarte dezinteresat. L-am cunoscut îndeajuns de bine pentru a-1 regreta, şi regret şi lucrările pe care vîrsta şi sănătatea lui ne făceau să le aşteptăm de la el.

[...]

(1 6 9 6) *[...] D-l de la Trappe este pictat din memorie. [...] — Prinţesa soseşte la Pont-Beauvoisin. — Capătă rangul de ducesă de Bourgogne. — Pretenţie neobişnuită* ***a*** *contelui de Brionne faţă de D-l de Savoie. — Regele soseşte la Montargis, in întîmpinarea Prinţesei. — Sosesc la Fontainebleau. Prezentări. — întoarcerea la Versailles. — Prezentări. — Drăgălăşenia Prinţesei îi farmecă pe Rege şi pe D-na de Maintenon. — [...]*

[...]

De multă vreme, legătura mea cu D-l de la Trappe şi admiraţia ce nutream pentru el mă făceau să doresc nespus de mult să pot să-i păstrez chipul şi după ce nu va mai fi, aşa cum lucrările îi vor perpetua spiritul şi faptele minunate. Sfiala lui neprefăcută mă împiedica să-i cer să se lase pictat.

Fuseseră prinse cîteva trăsături în timp ce se afla în biserică, după care s-au făcut cîteva medalii destul de asemănătoare ; dar nu eram mulţumit cu atît. De altminteri, întrucît ajunsese foarte neputincios, aproape că nu mai ieşea niciodată din infirmerie şi nu mai putea fi în- tîlnit în nici un alt loc unde să-i poată fi luate cîteva trăsături. Rigaud [1] era, pe vremea aceea, cel dintîi pictor al Europei în privinţa portretelor, picturile lui fiind puternice şi trainice ; trebuia însă să-l conving pe un om ocupat pînă peste cap să părăsească Parisul pentru cîteva zile şi să văd apoi, împreună cu el, dacă are destulă ţinere de minte ca să facă un portret din memorie. Propunerea aceasta din urmă, care, mai întîi, l-a speriat, a fost poate mijlocul de a-1 face s-o primească pe cealaltă. Un om ce se află deasupra tuturor celor din arta sa este încîntat dacă o face cum n-a mai făcut-o nimeni : a vrut să încerce şi s-o facă pe îndelete. Poate că i-au plăcut şi banii. Aveam mare grijă, la vîrsta aceea, să nu se afle cumva că mă duc pe la mînăstire ; voiam, aşadar, să nu se afle nimic nici despre venirea lui Rigaud acolo, aşa că i-am pus condiţia să nu lucreze decît pentru mine, să nu sufle o vorbă şi, dacă vrea să facă o copie pentru el, căci ţinea morţiş la aceasta, s-o ţină departe de ochii lumii, pînă ce, cu trecerea anilor, îi voi' îngădui eu s-o arate. La rîndul lui, mi-a cerut o mie de scuzi peşin cînd se va fi întors de la mînăstire, să nu fie pus la nici o cheltuială, să că-

lătorească în litieră, o singură zi, şi să se întoarcă la Paris tot aşa. N-am stat la tîrguială şi i-am îndeplinit dorinţele întocmai. Era primăvară şi ne-am înţeles că totul se va face după ce voi fi venit eu din campanie, cînd va lăsa totul baltă ca să lucreze pentru mine. In acelaşi timp, mă înţelesesem cu noul abate, D-l Maisne, secretarul D-lui de la Trappe, retras la mînăstire de mulţi ani, şi cu Domnul de Saint-Louis, fost brigadier de cavalerie, ţinut la mare cinste de către Rege, retras şi el de multă vreme la mînăstire [...], care doreau la fel de mult ca mine să se facă acest portret al D-lui de la Trappe.

Întorcîndu-mă aşadar de la Fontainebleau, n-am dormit decît o noapte la Paris, unde, de cum am sosit, am pus totul la cale împreună cu Rigaud, care a plecat la o zi după mine. Sosind la mînăstire, mi-am vestit complicii, iar D-lui de la Trappe i-am spus că un ofiţer, cunoscut de-al meu, dorea atît de mult să-l vadă, încît îl rugam fierbinte să se învoiască la acest lucru (căci nu mai vedea aproape pe nimeni) ; am mai spus că, întrucît eu îi dădusem o speranţă, acela trebuie să sosească, şi că, fiind foarte bîlbîit, nu-1 va stingheri cu vorba, socotindu-se pe deplin satisfăcut dacă îl va putea privi. D-l de la Trappe a zîmbit cu bunătate, i s-a părut că ofiţerul nu prea are de ce fi atît de dornic să-l vadă, şi mi-a făgăduit să-l primească. Cînd a sosit Rigaud, noul abate, D-l Maisne şi cu mine l-am dus, încă de dimineaţă, într-un fel de cabinet, unde, ziua, abatele îşi făcea treburile şi unde, de obicei, îl întîlneam eu pe D-l de la Trappe, care venea aici din odaia unde zăcea. Cabinetul acesta era luminat din două părţi şi nu se aflau în el decît pereţii albi, cu cîteva stampe religioase pe ei ; nişte scaune de nuiele, masa la care D-l de la Trappe îşi scrisese toate lucrările şi care fusese lăsată aidoma ca altădată. In privinţa luminii, Rigaud avea ce-şi dorise ; Părintele abate s-a aşezat acolo unde se aşeza de obicei D-l de la Trappe împreună cu mine, într-un colţ al cabinetului, şi Rigaud, din fericire, şi-a găsit un loc foarte bun ca să-l poată privi. De aici, l-am trecut în altă parte, unde eram siguri că Rigaud nu avea să fie nici văzut nici întrerupt de nimeni. Rigaud l-a găsit foarte potrivit pentru lumină şi şi-a adus toate cele necesare ca să poată lucra.

După-amiază, l-am prezentat pe ofiţerul meu D-lui de la Trappe. S-a aşezat cu noi în poziţia pe care şi-o alesese

dimineaţa, şi am stat împreună vreo trei sferturi de ceas. Greutatea cu care vorbea l-a scutit de conversaţie : apoi s-a dus să aştearnă pe pînza gata pregătită imaginile şi ideile de care capul îi era plin. D-l de la Trappe, cu care eu am rămas încă multă vreme, căutînd mai curînd să-l înveselesc decît să stau de vorbă cu el, n-a băgat nimic de seamă, deplîngînd doar neputinţa de a vorbi a acestui ofiţer. D-l de la Trappe a socotit, mai întîi, că un om pe care nu-1 cunoaşte nici cît de cît, şi care nu este în stare să schimbe două vorbe, îl văzuse de ajuns de mult, aşa că doar din prea multă bunăvoinţă nu m-a refuzat cînd i-am cerut să-l lase să mai vină o dată. Nădăjduiam că nu va fi nevoie de mai mult, iar ceea ce am văzut eu din portret mi-a întărit această credinţă, căci mi s-a părut bine prins şi foarte asemănător ; numai că Rigaud a vrut cu orice preţ încă o şedinţă ca să facă portretul aşa cum voia el. A trebuit deci s-o obţin de la D-l de la Trappe, care s-a arătat obosit şi care, la început, m-a refuzat ; am fost însă atît de stăruitor, încît am smuls, mai curînd decît am obţinut, această a treia şedinţă. Mi-a spus, că pentru a vedea un om care nu era vrednic de acest lucru, şi care nu dorea altceva decît să stea ascuns, şi care nu mai vedea pe nimeni, atîtea vizite erau pierdere de vreme şi i se păreau caraghioase ; că, de data aceasta, îmi îngăduia să-l stingheresc şi-mi trecea cu vederea fantezia de a ocroti pe cineva pe care el nu-1 înţelege, că el şi ofiţerul nu se cunosc şi nici nu au a-şi spune ceva, că primeşte, dar aceasta să fie ultima dată şi nici să nu-i mai pomenesc de cele întîmplate. I-am spus lui Rigaud să facă în aşa fel încît să nu mai fie nevoie de altă şedinţă, deoarece nu mai aveam cum s-o obţin. M-a încredinţat că în jumătate de ceas va isprăvi tot ce avea de gînd să facă şi că nu va avea nevoie de mai mult. Şi-a ţinut într-adevăr făgăduiala şi n-a mai stat nici măcar toată jumătatea aceea de ceas.

După plecarea lui Rigaud, D-l de la Trappe mi-a împărtăşit mirarea de a fi fost privit atîta vreme şi atît de stăruitor de un soi de mut. I-am spus că era cel mai ciudat om de pe lumea aceasta, a cărui dorinţă fierbinte fusese întotdeauna să-l vadă pe el ; că fusese atît de bucuros, încît nu-şi mai putuse desprinde ochii de pe el şi că, pe deasupra, fiind bîlbîit cum era, iar conversaţia, pe care n-o putea susţine cu uşurinţă, neabătîndu-i atenţia, se gîn- dise să se bucure măcar privindu-1 cît mai pe îndelete.

Am schimbat vorba cît am putut de iute, şi, pretextînd că am

a-i spune ceva ce nu putea fi spus față de Rigaud, am căutat să-l fac să nu se mai gîndească la nişte lucruri care, nefiind decît ceea ce le dădeam eu, erau intr-adevăr atît de puțin obişnuite incit muream tot timpul de teamă să nu cumva să înțeleagă adevăratul lor rost, sau măcar să bănuiască ceva ce ne-ar fi zădărnicit planul sau l-ar fi făcut foarte greu de dus la capăt. Noroc că n-a bănuit nimic.

Restul zilei şi a doua zi, Rigaud a lucrat fără să-l mai vadă pe D-l de la Trappe, de care se despărțise cînd îl văzuse a treia oară, şi a făcut o capodoperă tot atît de desăvîrşită cum ar fi făcut-o dacă l-ar fi pictat fără să se ascundă. Asemănarea pînă la cel mai mic amănunt, blîn- dețea, seninătatea, maiestatea chipului, flacăra nobilă, vie, pătrunzătoare a ochilor, atît de greu de redat, finețea şi inteligența, măreția exprimată de fizionomia lui, curățenia, înțelepciunea, pacea interioară a unui om stăpîn pe sufletul său, totul era redat, pînă şi mulțumirea ce nu părăsise niciodată chipul acela vlăguit de viața cucernică, de vîrstă şi de boală. Dimineața, i-am cerut să-l deseneze, în creion, pe Părintele abate aşezat la masa de lucru a D-lui de la Trappe, pentru atitudine, veşminte şi chiar pentru masa de lucru, aşa cum era ea ; a plecat a doua zi cu prețiosul cap, atît de bine prins şi de desăvîrşit redat, ca să-l pună pe pînză, la Paris, mărindu-1 şi adăugîndu-i trupul, masa de lucru şi ce mai era de adăugat. A fost mişcat pînă la lacrimi de spectacolul oferit de biserică şi de comuniunea generală de la liturghia cea mare de sărbătoarea Tuturor sfinților, şi nu i-a putut refuza Părintelui abate o copie mărită după originalul meu. Era nespus de mulțumit că izbutise atît de bine, lucrînd cum nu mai lucrase vreodată şi cum nu se mai pomenise, şi, imediat ce s-a întors la Paris, s-a apucat să-şi facă o copie pentru el şi alta pentru mînăstire, lucrînd, printre picături, la haine şi la celelalte amănunte care trebuiau să se afle în originalul meu. Lucrul a durat mult şi mi-a mărturisit că, din pricina efortului făcut la mînăstire, şi a repetării aceloraşi imagini pe care trebuia să şi le amintească, pentru a executa cît mai bine copiile, credea că îşi va pierde mințile, iar după aceea, cîteva luni, n-a mai fost în stare să lucreze nimic la acele portrete. Vanitatea l-a împiedicat să respecte făgăduiala ce-mi făcuse, în ciuda celor o mie de scuzi pe care i-am trimis a doua zi după sosirea lui la Paris : cu timpul, adică după trei luni, nu s-a mai putut stăpîni să nu arate capodopera, înainte de a mi-o da mie şi, totodată, să dea totul în vileag. După vanitate, a venit cîştigul, care l-a atras cu totul, drept care, a cîştigat douăzeci şi cinci

de mii de livre cu copiile, după cum chiar el a mărturisit-o, şi astfel a aflat toată lumea. Văzînd cum stau lucrurile, i-am comandat eu însumi un mare număr de copii, după ce l-am mustrat că nu-şi ţinuse cuvîntul dat.

M-am supărat foarte tare de zarva din jurul acestei întîmplări ; m-am mîngîiat însă la gîndul că aveam, pentru totdeauna, un portret atît de drag şi atît de ilustru, şi că lăsasem posterităţii portretul unui om atît de mare, atît de desăvîrşit şi atît de celebru. N-am îndrăznit niciodată să-i mărturisesc şiretlicul ; dar, plecînd de la mînăs- tire, i-am povestit totul, într-o scrisoare prin care îi ceream iertare. S-a necăjit peste măsură, a fost mişcat şi îndurerat ; dar nu mi-a putut purta pică : mi-a scris, la rîndul său, spunîndu-mi că ştiu desigur că un împărat roman spunea că îi place trădarea, dar că nu-i iubeşte pe trădători [2] ; că el gîndeşte cu totul altfel, lui îi place trădătorul şi nu poate decît să urască trădarea. Am dăruit mînăstirii copia mărită, o copie mică, şi încă două mici, adică bust, D-lui de Saint-Louis şi D-lui Maisne, şi le-am trimis pe toate în acelaşi timp. D-l de la Trappe, de vreo cîţiva ani, rămăsese cu mîna deschisă şi nu se mai putea sluji de ea : cînd am primit originalul, unde este pictat, cu pana în mînă, aşezat la masa de lucru, am pus să se scrie lucrul acesta pe dosul pînzei, ca, pe viitor, să nu înşele pe nimeni, şi am scris şi cum fusese pictat din memorie ca nu cumva să fie bănuit că s-ar fi învoit el la aceasta.

[...]

Suita Prinţesei 113 se oprise aproape trei săptămîni la Lyon, aşteptînd-o să ajungă în apropiere de Pont-Beauvoi- sin, unde s-a dus s-o întîmpine. A sosit devreme, marţi 16 octombrie, însoţită de prinţesa de Cisterne şi de D-na de Noyers ; marchizul de Dronero avea să se îngrijească de toate : acestora, precum şi ofiţerilor şi doamnelor din suită, li s-au făcut multe daruri frumoase din partea Regelui. [3]
Prinţesa s-a odihnit într-o casă anume pregătită pentru ea, în ţinutul Savoie, şi acolo s-a împodobit. A venit apoi ia pod, care se afla în întregime în Franţa ; la intrarea pe acest pod, a fost întîmpinată de noua ei suită şi dusă în locuinţa ce-i fusese pregătită în Franţa. Acolo a dormit şi, a treia zi, s-a despărţit de suita ei italiană, fără să verse o lacrimă şi n-a fost urmată de nimeni decît de o cameristă şi de un medic, ce nu aveau să

113 Marie-Adélaïde de Savoie, viitoarea soţie a ducelui de Bourgogne, din 1711, Delfină. (N. t.)

rămînă în Franța, şi care, într-adevăr, au fost imediat trimişi înapoi.

înainte de a merge mai departe, să nu uităm două lucruri petrecute la Pont-Beauvoisin, dintre care unul a fost pricina şederii prințesei în acel loc. Contele de Bri- onne, însărcinat în numele Regelui s-o preia pe prințesă de la marchizul de Dronero, care o preda în numele D-lui de Savoie, a pretins să i se spună ***Alteță*** în actul de încredințare, unde ducelui de Savoie i se spunea ***Alteță regală ;*** şi s-a încăpățînat atît de tare, în ciuda celor spuse de cele două părți, încît marchizul de Dronero, ca să n-o mai țină pe loc pe prințesă, a scos ***Alteța*** din ambele părți, ferindu-se să-l menționeze anume pe D-l de Savoie. Prințul acesta a fost cum nu se poate mai jignit cînd a aflat ce-1 supăra pe contele de Brionne, şi nici Regelui nu i-a plăcut acest lucru ; însă lucrul se petrecuse şi se sfîrşise. şi nimeni n-a mai pomenit de aceasta.

Cealaltă întîmplare a avut loc din pricina unui sol al Regelui, care aducea porunca de a trata pe Prințesă aidoma fetelor din familia regală 114, şi ca şi cum ar fi fost gata căsătorită cu Monseniorul duce de Bourgogne. Rangul ei încurca pe toată lumea, ceea ce l-a împins pe ***Monsieur*** să-l roage pe Rege să limpezească acest lucru, pe prinții şi prințesele de sînge să-l dorească, iar pe Rege să-l facă. Solul a venit chiar în momentul sosirii Prințesei, încît aceasta n-a sărutat-o decît pe ducesa du Lude şi pe contele de Brionne, şi doar ducesa du Lude a stat aşezată în fața ei. în toate oraşele prin care a trecut, a fost întîmpinată ca ducesă de Bourgogne, şi, în zilele cît a rămas în oraşele mari, a prînzit în public, servită de ducesa du Lude. în afară de mesele din timpul opririlor mai lungi, doamnele care o însoțeau au mîncat întotdeauna cu ea. A călătorit, cîte puțin, în fiecare zi.

Duminică, 4 noiembrie, Regele, ***Monseigneur*** şi ***Monsieur*** s-au dus, separat, la Montargis s-o întîmpine pe Prințesă, care a sosit acolo la ora şase seara, fiind primită de Rege, la portiera trăsurii sale. A dus-o în apartamentul ce-i fusese destinat în oraş, în aceeaşi casă în care era găzduit şi Regele, apoi i-a fost prezentat ***Monseigneur, Monsieur*** şi D-l duce de Chartres. Drăgălăşenia şi cuvintele de măgulire, pline de spirit, prea puțina ei sfială, şi, pe deasupra, purtarea cumpănită şi respectuoasă a Prințesei, a surprins nespus de

114 ..Prințesa“ aparținea, de fapt, familiei regale a Franței, deoarece era fiica fiicei lui Filip de Orléans, *Monsieur,* fratele lui Ludovic al XIV-lea, căsătorită cu Victor-Amédée II de Savoie. (N. t.)

mult pe toată lumea şi l-a în- cîntat pe Rege chiar din prima clipă. A lăudat-o întruna şi n-a încetat s-o mîngîie. S-a grăbit să-i dea de veste D-nei de Maintenon, ca să-i spună cît este de bucuros s-o laude pe Prinţesă. Apoi a cinat cu doamnele ce o însoţeau şi a aşezat-o pe Prinţesă între el şi *Monseigneur.*

A doua zi, Regele s-a dus după ea, a însoţit-o la slujbă, apoi ea a prînzit, aşa cum cinaseră în ajun ; după aceea, s-au urcat fără întîrziere în trăsură. Regele şi *Monsieur* în spate, *Monseigneur* şi Prinţesa în faţă ; la portieră, către ea, ducesa du Lude. Monseniorul de Bourgogne i-a întîlnit la Nemours ; Regele l-a pus să se urce la cealaltă portieră şi, pe la orele cinci seara, au sosit la Fontainebleau, în curtea numită Le Cheval-Blanc. Toată curtea era pe scara în formă de potcoavă şi, împreună cu mulţimea aflată jos, alcătuiau un foarte frumos spectacol. Regele o însoţea pe Prinţesă, care parcă ieşea din buzunarul lui, a dus-o încetişor la tribună, doar pentru o clipă, apoi în apartamentul cel mare al Reginei mamă, destinat ei, unde era aşteptată de *Madame,* împreună cu toate doamnele de la curte. Regele i-a prezentat pe cei dintîi prinţi şi prinţese de sînge, apoi i-a spus lui *Monsieur* să-i prezinte pe toată lumea şi să aibă grijă ca toţi cei care trebuiau să i se închine s-o facă, deoarece el se ducea să se odihnească. *Monseigneur* a făcut acelaşi lucru ; Regele s-a dus la D-na de Maintenon, *Monseigneur* la D-na prinţesă de Conţi, care încă nu ieşea din casă, din pricina unui neg pe care-l tăiase, deasupra unui ochi, fiind gata să rămînă fără acesta. *Monsieur* a stat aşadar cu Prinţesa, amîndoi în picioare ; i-a prezentat pe toţi cei care, bărbaţi şi femei, veneau să-i sărute poala rochiei, şi-i spunea ei să-i sărute pe cei cărora li se cuvenea acest lucru, adică pe prinţii şi prinţesele de sînge, duci şi ducese şi alte doamne cu dreptul de taburet, pe mareşalii Franţei şi soţiile lor. Prezentările au durat două ore întregi ; apoi, Prinţesa a cinat singură, în apartamentul ei, unde D-na de Maintenon, apoi D-na prinţesă de Conţi, au văzut-o fără altcineva de faţă. A doua zi, s-a dus să-l vadă pe *Monsieur* şi pe *Madame* în apartamentul lor, pe *Monseigneur* în apartamentul D-nei prinţese de Conţi, şi a primit în dar o mulţime de giuvaieruri şi pietre preţioase ; Regele a trimis toate bijuteriile coroanei la D-na de Mailly, ca s-o împodobească pe Prinţesă cît va dori ea de mult.

Regele a hotărît să fie numită *Prinţesa,* scurt, să mă-

nînce singură, servită de ducesa du Lude, să nu le vadă decît pe doamnele ei de onoare şi pe cele cărora Regele le va îngădui acest lucru, să nu aibă, deocamdată, o curte a ei, ***Monseniorul*** duce de Bourgogne să se ducă la ea numai o dată la cincisprezece zile, iar D-nii fraţii lui, o dată pe lună. Toată curtea s-a întors la Versailles, la 8 septembrie, unde Prinţesa a primit apartamentul care fusese al Reginei, apoi al D-nei Delfine, şi unde, la sosire, toate persoanele de seamă rămase la Paris au întîmpinat-o şi i-au fost prezentate, întocmai ca la Fontainebleau. Regele şi D-na de Maintenon au tratat-o ca pe o păpuşă, al cărei fel de a fi, măgulitor, apropiat, le-a plăcut nespus de mult; treptat, cu aceste însuşiri, şi-a luat faţă de ei o mare libertate, care le-a plăcut şi i-a încîntat, dar pe care nici unul dintre copiii familiei regale nu îndrăznise să şi-o îngăduie. Se vedea limpede că D-l de Savoie ştia foarte bine cum se petrec lucrurile la noi la curte şi că-şi instruise bine fiica ; cu adevărat de mirare a fost însă felul în care a ştiut ea să tragă foloase şi cît de frumos s-a priceput să facă totul; dezmierdările cu care a vrăjit-o, curînd, pe D-na de Maintenon erau fără pereche, i-a spus tot timpul ***mătuşă,*** i-a arătat supunere şi respect mai mult decît i-ar fi putut arăta unei mame sau unei regine, fiind, totodată, apropiată şi la largul ei, într-un fel care o încîntau cum îl încîntau şi pe Rege.

CAPITOLUL XXVII

(1 6 9 7) [...] — *Alungarea actorilor italieni.*

[...]

Regele s-a grăbit să alunge toată trupa de actori italieni şi n-a mai vrut să primească alta. [1] Atîta vreme cit n-au făcut altceva decît să verse lături pe scenă, lovind uneori chiar şi în lucrurile sfinte, lumea s-a mulţumit să rîdă ; însă s-au apucat să joace o piesă numită ***La Fausse Prucle*** (Cucernica prefăcută), unde D-na de Maintenon a fost lesne recunoscută. Toată lumea a alergat s-o vadă ; dar după trei sau patru reprezentaţii, date, una după alta, îndemnaţi de dorinţa de eîştig, au primit ordin să închidă teatrul şi, într-o lună, să părăsească ţara. A fost mare scandal şi, dacă actorii aceia au rămas fără teatru din pricina îndrăznelii şi a nebuniei lor, cea care i-a alungat n-a avut nimic de cîştigat, ţinînd seama de felul slobod în care a vorbit lumea despre această ridicolă întîmplare.

CAPITOLUL XXX

(1697) — *D'Aubigne, fratele D-nei de Maintenon, se re trage, în mod surprinzător, din lume. — Curtea şi viaţa privată a Prinţesei. [...] Pregătirea căsătoriei Monseniorului duce de Bour- gogne. — Regele doreşte să aibă o curte strălucitoare. — Atenţiile Regelui.*

[...]

D-na de Maintenon, în ciuda incredibilei minuni care o ridicase din micimea condiţiei sale, avea tot timpul necazuri ; fratele ei nu-i făcea dintre cele mai mici, prin nenumăratele lui isprăvi. I se spunea contele d'Aubigne. Nu fusese niciodată mai mult decît căpitan de infanterie şi povestea despre războaiele în care luptase ca cineva căruia i se cuvenea totul şi căruia i se făcea cea mai mare nedreptate din lume nefăcîndu-1, încă de multă vreme, mareşal al Franţei ; alteori, spunea, cu destul haz, că-şi primise bastonul de mareşal în bani. îi făcea D-nei de Maintenon nişte scandaluri înspăimîntătoare că nu-1 făcea duce şi ***pair,*** sau cine ştie ce-i mai trecea lui prin cap, eăei- el nu avea decît guvernarea oraşului Belfort, apoi pe cea

a oraşului Aigues-Mortes, pe urmă a oraşului Cognac, pe care a păstrat-o dînd în schimb Aigues-Mortes, şi era cavaler al Ordinului. Umbla după fete, la Tuileries şi oriunde se găsea, întreținea întotdeauna vreo cîteva, şi trăia, de obicei, cu ele şi cu familiile lor, precum şi cu cei din jurul acestora, cheltuind o mulțime de bani.

Era mînă spartă, nebun de legat, dar avea haz şi era inteligent ; făcea nişte glume şi dădea nişte răspunsuri la care nimeni nu se aştepta ; pe deasupra, om de treabă şi de lume, cu purtări alese, şi fără vreo urmă de obrăznicie care i s-ar fi putut trage de la situația surorii lui ; altfel, se simțea minunat, şi era o plăcere, des încercată, să-l auzi vorbind despre vremea lui Scarron şi despre palatul d'Albret 115, uneori chiar despre vremuri mai îndepărtate, mai ales că nu ascundea nimic din viața galantă a surorii sale, pe care o compara cu viața cucernică şi situația ei din prezent, minunîndu-se el însuşi de o soartă atît de nemaipomenită. Deşi rîdeam, eram destul de încurcați as- cultînd toate acestea, căci el nu putea fi oprit unde voiai, şi nu le spunea cu doi-trei prieteni, ci la masă, de față cu toată lumea, pe vreo bancă la Tuileries, şi, foarte slobod, chiar şi în galeria de la Versailles, unde nu se ferea să ia un ton de zeflemea şi să spună „cumnatul" cînd voia să vorbească despre Rege. Am auzit toate acestea de multe ori, mai ales acasă la tata, unde venea mai des decît era poftit, şi rămînea şi la masă ; eu rîdeam pe înfundate vă- zînd încurcătura în care se aflau tata şi mama, care deseori nu ştiau ce să mai facă.

Un om cu firea aceasta, atît de puțin în stare de a se lipi de ceva, cu o minte şi o pornire de a spune lucrurilor pe nume, cu atît mai mult cu cît nu se temea, pentru sine, nici de ridicol nici de urmări serioase, era o mare povară pentru D-na de Maintenon. Lucrurile nu stăteau mai bine, dar în altfel, nici în privința cumnatei : era fiica unui anume Piètre, un medic mărunt, care ajunsese procuror regal al oraşului Paris ; d'Aubigné se însurase cu ea în 1678, cînd sora lui îngrijea copiii D-nei de Montespan, şi credea că face o afacere cu această căsătorie. Era o ființă neînsemnată, mai neînsemnată, dacă acest lucru ar fi fost cu putință, decît obîrşia ei, modestă, plină de virtute, şi care, cu un astfel de soț, avea mare nevoie să fie astfel ;
proastă cu desăvîrşire, cu o înfățişare de rînd, îmbrăcată în nici un fel, şi care, pentru D-na de Maintenon, era la fel de

115 V., în această selecție, vol. IV, cap. LVI. (N.t.)

stingheritoare şi cînd era şi cînd nu era de faţă : n-a putut niciodată scoate nimic din ea şi, pînă la urmă, a ajuns să n-o mai întîlnească decît între patru ochi. Femeia aceasta nu vedea pe nimeni din lumea bună şi trăia tot timpul în tovărăşia jalnică a cîtorva cumetre din cartier. Plîngerile despre bărbatul ei erau prea întemeiate şi prea dese, iar D-na de Maintenon, regină absolută în oricare altă parte, nu-i putea băga minţile în cap acestui om care, foarte adesea, se purta urît chiar şi cu ea.

în cele din urmă, sătulă de purtările unui frate atît de nestăpînit, a luptat pînă ce, sprijinită de Saint-Sulpice fiind vorba de un om cu o fire atît de schimbătoare şi care avea mereu nevoie de bani, a fost convins să lase desfrîul, neruşinarea şi certurile casnice, să trăiască în belşug, plătindu-i-se cheltuielile în fiecare lună şi umplîndu-i-se bine buzunarele, numai să se retragă într-o comunitate creată de un oarecare Domn Doyen, la Saint-Sulpice, anume pentru nobili, sau aşa-zişi nobili, care trăiau acolo, laolaltă, intr-un soi de singurătate, ocupaţi cu practici religioase, supravegheaţi de cîţiva preoţi de la Saint-Sulpice. D-na d'Aubigne, ca să fie lăsată în pace, şi, mai ales, fiindcă aşa a vrut D-na de Maintenon, s-a retras într-o comunitate, şi spunea, în şoaptă, cumetrelor din preajma ei, că îi venea foarte greu şi că s-ar fi lipsit de aşa ceva. D-l d'Aubigne a spus pretutindeni că sora lui îşi bate joc de el încercînd să-i bage în cap că este cucernic, că era luat cu asalt de preoţi, şi că, la acel Domn Doyen, avea să moară. N-a răbdat prea mult şi s-a întors la femeile lui, la Tuileries şi peste tot unde s-a mai putut întoarce ; a fost însă din nou prins şi i s-a dat ca păzitor unul din cei mai nesăraţi preoţi de la Saint-Sulpice, care se ţinea de el ca o umbră, umplîndu-1 de tristeţe. Unul mai de soi n-ar fi primit o slujbă atît de prostească ; însă acel Madot nu avea ceva mai bun de făcut, şi nu-1 ducea mintea să muncească şi nici măcar să se plictisească. Era gata să facă tot felul de nimicuri ; dar era plătit pentru aceasta, şi-şi cîştiga foarte bine simbria datorită unei sîrguinţe de care poate numai el era în stare. D-l d'Aubignâ nu avea decît o fată, de care D-na de Maintenon avusese întot-
deauna grijă, pe care o lua oriunde cu ea şi pe care o creştea pe lingă ea ca şi cum ar fi fost fata ei.

[...]

Toată lumea era cu ochii pe Prinţesă [i], deoarece Regele şi D-na de Maintenon erau, de pe atunci, foarte în- cîntaţi de ea. Curtea n-o vedea decît de două ori pe săp- tămînă, cînd se îmbrăca. Stătea închisă cu doamnele ei de onoare, la care

Regele a mai adăugat cîteva, ca să nu vadă tot timpul aceleaşi chipuri ; fapt care, pentru cele ce s-au bucurat de aceasta, a fost o mare favoare.

[...] Regele şi D-na de Maintenon nu voiau decît .persoane dintre cele mai alese, pe gustul lor, scopul fiind s-o obişnuiască pe Prinţesă cu un număr mic de doamne, de toate vîrstele, şi s-o formeze treptat cu ajutorul conversaţiei şi al purtărilor celor în vîrstă şi s-o înveselească în tovărăşia celor tinere. S-a rămas la acel număr. Multe au încercat să fie primite, dar au fost refuzate. [...]

Regele, din ce în ce mai binevoitor cu Prinţesa, ale cărei purtări, atenţii şi drăgălăşenii, cu mult deasupra vîrstei ei, meritau din plin acest lucru, n-a vrut să mai amîne nici măcar cu o zi, după împlinirea vîrstei de doisprezece ani, căsătoria, şi a fixat-o la 7 decembrie, care cădea într-o sîmbătă. A arătat că ar fi foarte mulţumit să vadă curtea strălucind, şi, el însuşi, care de multă vreme nu mai purta decît haine foarte simple, a vrut unele din cele mai frumoase. Atît a trebuit ca nimeni să nu se mai uite la bani, şi nici măcar la condiţia socială, în afară de oamenii bisericii sau de cei ce slujeau justiţia. Care de care cheltuia mai mult, neştiind ce să mai născocească ; aurul şi argintul abia au ajuns ; prăvăliile negustorilor s-au golit în cîteva zile : într-un cuvînt, luxul cel mai neînfrînat a pus stăpînirre pe curte şi pe Paris, căci sărbătoarea a adunat un mare număr de spectatori. Lucrurile au mers aşa departe, încît Regele s-a căit că dăduse acest prilej şi a spus că nu înţelege cum de se află soţi atît de nebuni ca să se lase ruinaţi de îmbrăcămintea nevestelor ; ar fi putut adăuga : şi de a lor. Insă frîul fusese scăpat din mînă, nu mai era vreme să se îndrepte nimic şi, de fapt, nici nu ştiu dacă Regele ar fi vrut acest lucru, deoarece, în timpul serbărilor, i-a plăcut foarte mult să se uite la aceste haine. Se vedea limpede cît de mult îi plăceau risipa de materiale şi iscusinţa meşterilor, cu cită satisfacţie le-a lăudat pe cele mai frumoase şi mai bine gîndite şi, după ce a fost rostit cuvîntul acela mic, politică, n-a mai pomenit nimic şi a fost încîntat că nimeni n-a făcut-o.

Nu pentru ultima oară i s-a întîmplat acest lucru : îi plăcea nespus de mult să vadă, la curtea sa, tot ce era mai somptuos, mai ales la ocaziile cele mari, iar dacă cineva ar fi ţinut seama de vorbele lui, nu i-ar fi plăcut deloc acest lucru. Prin urmare, nu mai aveai cum să fii înţelept în mijlocul acestei nebunii ; a fost nevoie de mai multe rînduri de haine : cele pentru D-na de Saint-Simon şi pentru mine ne-au costat douăzeci de mii de livre. Nu s-au găsit destul de mulţi meseriaşi care să lucreze atîtea bogăţii. Doamna Ducesă a

avut ideea să trimită oameni înarmaţi şi să aducă meşteri de la ducele de Rohan ; Regele a aflat, i s-a părut că nu se face şi, pe loc, i-a trimis pe meşteri înapoi la palatul Rohan ; să spunem, cu acest prilej, că ducele de Rohan era unul din oamenii pe care Regele îi iubea cel mai puţin şi că nu-şi dădea cîtuşi de puţin osteneala s-o ascundă. A mai făcut încă ceva bun, care dovedeşte dorinţa ca toată lumea să fie mai strălucitoare. A ales el însuşi un desen de broderie pentru Prinţesă. Meseriaşul i-a spus că va lăsa baltă tot ce avea de lucru ca să o facă pe aceea. Regele n-a vrut, şi i-a poruncit să isprăvească mai întîi tot ce începuse, şi abia după aceea să lucreze la ceea ce alesese el ; şi a adăugat că, dacă nu va fi gata la timp, Prinţesa se va lipsi de acea broderie.

S-a anunţat că serbările aveau să ţină pînă la Crăciun; dar au fost reduse la două baluri, o operă şi un foc de artificii, şi, toată iarna după aceea, nu s-a mai dat nici un bal. Regele, ca să evite certurile şi încurcăturile, a suprimat toate ceremoniile : a hotărît să nu se facă logodna în cabinetul lui de lucru, ci, împreună cu căsătoria, la capelă, ca să evite trena, care nu va fi dusă cu pompă, ci de către subofiţerul gărzilor ce o slujea pe Prinţesă, aşa cum o ducea în fiecare zi, iar vălul va fi ţinut de episcopul numit din oraşul Metz, prim preot, moştenitor al unchiului său, şi de către preotul Regelui ce va sluji în ziua aceea, şi care s-a nimerit să fie abatele Morel ; Monseniorul duce de Bourgogne avea să dea numai el singur mîna Prinţesei, atît cînd se vor duce spre capelă cît şi cînd se vor întoarce, şi, după D-l Prinţ, nici un alt prinţ nu va mai semna în registrul preotului. Lumea s-a gîndit că această ultimă hotărîre a fost luată de dragul bastarzilor, care, participînd la ospăţul regal printr-o nouă favoare, începută la căsătoria D-lui duce de Chartres, şi nu de drept, întrucît nu erau prinţi de sînge, ar fi fost nemulţumiţi dacă n-ar fi semnat şi ei în registru : la care şi prinţii de sînge s-ar fi opus. Astfel, D-l duce n-a semnat. D-l prinţ de Conţi nu sosise încă. Mai înainte, Regele hotărîse, de asemenea, că nu va primi jurămîntul ofiţerilor principali din suita Prinţesei, că nici nu-l vor depune pînă după căsătorie, şi că, atunci, jurămîntul va fi primit de Prinţesă : şi aşa s-au petrecut lucrurile. D-na de Ver- neuil a fost chemată la nuntă şi a stat pe ultimul loc la ospăţul Regelui, aşa cum fusese şi la căsătoria Domnului duce de Chartres şi la cea a D-lui du Máine ; dar n-a stat decît în ziua cununiei, şi, numaidecît după aceea, s-a întors la Paris. La acest ospăţ, nu s-a aflat nici o doamnă din cele cu dreptul de taburet, nici măcar ducesa du

Lude. 116 Ducesa d'Angouleme, văduva bastardului lui Carol al IX-lea, n-a fost poftită, aşa cum nu fusese nici la căsătoria D-lui duce de Chartres sau la cea a D-lui du Mâine, deoarece nu avea rangul de prinţesă de sînge.

CAPITOLUL XXXI

(16 9 7) *Căsătoria Monseniorului duce de Bourgogne*

Sîmbătă dimineaţa, 7 decembrie, toată curtea s-a dus, devreme, la Monseniorul duce de Bourgogne, care s-a dus apoi la Prinţesă. Aceasta era aproape îmbrăcată, de faţă fiind doar cîteva doamne, cele mai multe aflîndu-se la tribună sau pe estradele puse în biserică pentru a vedea ceremonia. Toată familia regală fusese la Prinţesă şi aştepta, la Rege, unde mirii sosiră puţin mai înainte de prînz. L-au găsit pe Rege în salon ; o clipă mai tîrziu, acesta s-a îndreptat către capelă. Marşul şi celelalte s-au petrecut întocmai ca la nunta D-lui duce de Chartres, pe care am descris-o, atît doar că, acum, cardinalul de Coislin, în lipsa cardinalului de Bouillon, mare preot al Regelui,

aflat la Roma, a început cu logodna, după care, toată lumea, în genunchi, a făcut o mică pauză ca să fie un interval între logodnă şi căsătorie. Cardinalul a făcut slujba fără muzică, după care Regele şi suita regală s-a întors aşa cum veniseră şi s-au aşezat numaidecît la masă. Ducesa du Lude împreună cu ducesele şi prinţesele, aflate în Capelă, au avut perniţele lor pretutindeni, iar ducii şi prinţii au stat în spatele Regelui. Ducesa du Lude, D-rele de Mailly, Dangeau şi Tesse s-au apropiat de Prinţesă doar în timpul ceremoniei de logodnă şi de căsătorie, cînd Dangeau şi Tesse îi ţineau poala rochiei de partea de sus. Doamnele de la palat nu s-au mişcat de la locurile lor. Un curier, gata pregătit la uşa capelei, a plecat la Torino chiar în clipa cînd s-a celebrat căsătoria. Ziua a fost destul de plictisitoare. Pe la ora şapte seara, au sosit regele şi regina Angliei, pe care Regele se dusese să-i poftească cu cîteva zile mai înainte. Au jucat bile şi, pe la ora opt, au venit în salonul din capătul galeriei, cel de lîngă apartamentul D-nei ducese de Bourgogne, de unde, deşi ploua, s-au dus să vadă un foc de artificii deasupra bazinului celui mare. Apoi, au cinat aşa cum prînziseră, cu regele şi regina Angliei în plus, regina fiind aşezată între cei doi regi. După masă, s-au dus s-o culce pe mireasă, din apartamentul căreia Regele i-a scos pe toţi bărbaţii. Au rămas toate doamnele, regina Angliei a oferit Prinţesei cămaşa de noapte, prezentată de ducesa du Lude. Monseniorul

116 Doamna de onoare a Prinţesei. (N. t.)

duce de Bourgogne s-a dezbrăcat în anticameră, în mijlocul întregii curți, stînd pe un scaun pliant. Regele se afla acolo împreună cu toți prinții. Regele Angliei i-a dat cămaşa de noapte, prezentată de ducele de Beauvillier. Imediat ce D-na ducesă de Bourgogne s-a urcat în pat, Monseniorul duce de Bourgogne a intrat în cameră şi s-a urcat şi el în pat, la dreapta ei, în prezența regilor şi a întregii curți ; numaidecît după aceea, regele şi regina Angliei au plecat, Regele s-a dus la culcare, şi toată lumea a ieşit din camera nupțială, în afară de ***Monseigneur,*** de doamnele de onoare ale Prințesei şi de ducele de Beauvillier, care a stat tot la căpătîiul patului de partea pupilului său, de partea cealaltă aflîndu-se ducesa du Lude. ***Monseigneur*** a stat de vorbă cu ei un sfert de oră, căci de n-ar fi vorbit, ar fi fost destul de stingheriți ; apoi i-a spus fiului său să se ridice, dar, mai înainte, l-a pus s-o sărute pe Prințesă, deşi ducesa du Lude s-a împotrivit. Şi avea drep

tate să se împotrivească : nici Regelui nu i-a plăcut, şi a spus că nu voia ca nepotul lui să sărute nici măcar vîrful degetelor nevestei, înainte de a fi fost cu adevărat împreună. S-a îmbrăcat în anticameră, căci era frig, şi s-a dus să se culce în apartamentul său, ca de obicei. Micuţului duce de Berry, ştrengar şi hotărît, nu i-a plăcut supunerea fratelui său şi a încredinţat pe toată lumea că el ar fi rămas în pat.

Duminică, a avut loc cerc [1] la D-na ducesă de Bour- gogne. Răposatul rege, care văzuse aceste adunări ţinute, cu multă nobleţe, de regina mama lui, şi le văzuse dis- părînd la sfîrşitul vieţii D-nei Delfine-Bavaria, a vrut să le restabilească. Acesta, cel dinţii, a fost minunat, datorită numărului foarte mare de doamne aşezate în cerc, altele aflîndu-se în picioare, în spatele taburetelor, datorită numărului mare de bărbaţi, ce stăteau în spatele acestor doamne, şi datorită frumuseţii hainelor. A înce- put la ora şase ; Regele a venit la sfîrşit şi le-a dus pe toate doamnele în salonul de lîngă capelă, unde le aştepta o gustare foarte bună, după care au ascultat muzică : apoi au jucat bile. La ora nouă, i-a condus pe D-l şi D-na ducesă de Bourgogne în apartamentul acesteia din urmă şi, pentru ziua aceea, totul s-a sfîrşit. Prinţesa a trăit mai departe ca înainte de a se fi măritat ; însă Monseniorul duce de Bourgogne s-a dus zilnic la ea, unde doamnele primiseră poruncă să nu-i lase niciodată singuri, şi, adesea, cinau împreună la D-na de Maintenon. Miercuri, 11 decembrie, pe la ora şase, Regele a venit la D-na ducesă de Bourgogne unde se afla multă lume. I-a aşteptat pe regele şi regina Angliei, apoi au intrat în galeria plină de estrade, împodobită superb pentru bal. Ducele d'Au- mont şi-a pierdut capul ; a luat parte la toate aceste serbări [2], în locul ducelui de Beauvillier, care era de serviciu în acel an117, dar care nu s-a putut ocupa de ele din pricina îndatoririlor lui pe lîngă copiii Regelui. A fost, aşadar, o îmbulzeală şi o învălmăşeală care l-au obosit pînă şi pe Rege ; în înghesuiala aceea, ***Monsieur*** a fost bătut şi călcat în picioare : ne putem închipui ce li s-a întîmplat celorlalţi. Nu mai era loc, totul era luat cu forţa ; lumea se băga pe unde putea. Aceasta a stricat toată serbarea. S-a început dansul şi abia de au ajuns prinţii şi prinţesele de sînge şi cu D-l conte de Toulouse ca să facă perechi.

[...]

Pe la nouă seara, s-a adus, pe mese împinse cu mîna, o gustare îmbelşugată, în faţa reginei, a Regilor, şi de jur împrejurul balului, iar pe la ora zece şi jumătate, s-a mers la cină. Prinţii de sînge n-au mai fost admişi aici ; n-au fost de faţă decît prinţesele de sînge şi familia regală. N-a mai fost nimic pînă sîmbătă 14 decembrie, cînd a avut loc cel de al doilea bal.

---

117 Cf. *supra,* p. 84.

CAPITOLUL XXXIX

D-l d'Aumont şi-a răscumpărat acum greşelile făcute la celălalt : totul s-a petrecut în cea mai mare ordine. La ora şapte, Regele, regele şi regina Angliei, familia regală, prinţii de sînge, dansatorii, numai bărbaţii, şi toate doamnele au venit la D-na ducesă de Bourgogne, de unde au intrat în galerie ; a fost un bal minunat, toată lumea purta haine de sărbătoare, pe care nu le mai purtase niciodată. Cele ale D-nei de Saint-Simon i-au plăcut atît de mult Regelui, încît s-a întors către D-l mareşal de Lorge, care se afla în spatele lui cu gărzile, şi i-a spus că fac cît toate celelalte. Monseniorul duce de Bourgogne a avut libertatea, după ce şi-a îndeplinit îndatoririle, să-şi ia altă dansatoare, ceea ce nu s-a întîmplat la celălalt bal, şi a luat-o pe ducesa de Sully. A fost liber a doua oară, cînd a luat-o pe D-ra d'Armagnac. D-l prinţ de Conţi tocmai sosise ; a stat la bal, dar n-a vrut să danseze. S-a dat, ca şi data trecută, o gustare îmbelşugată şi, puţin după miezul nopţii, s-au dus la ***medianoche***[3], la care prinţii de sînge nu au luat parte, după care, regele şi regina Angliei au plecat. D-na de Maintenon nu a apărut decît la cele două baluri, pe care le-a văzut, la început, aşezată în spatele reginei Angliei, şi n-a stat decît o jumătate de oră la fiecare. Marţi 17 decembrie, toată curtea s-a dus, pe la ora patru, la Trianon, unde s-au jucat diferite jocuri pînă ce au sosit regele şi regina Angliei. Regele s-a dus într-o tribună la care se urca, pentru a privi sala de teatru, trecînd prin apartamentul D-nei de Maintenon, care a urcat şi ea, împreună cu Monseniorul şi D-na ducesă de Bourgogne, cu doamnele ei şi cu cele ale reginei. Mon- ***seigneur, Monsieur, Madame*** şi tot restul curţii erau jos, în sală. A fost jucată, foarte bine, opera ***Isee***[4], de des Touches, care a fost foarte frumoasă. La sfîrşit, fiecare s-a întors acasă, şi, cu acest spectacol, s-au isprăvit toate serbările de nuntă.

io

(1 6 9 8) *Superba tabără de* la *Compiăgne. Nemaiauzita măreție a mareşalului de Boufflers. — Doamnele se îngrămădesc să meargă la Compiegne. — Ducii locuiesc împreună la Compiegne. — Ambasadori care pretind acel* pentru. — *Favoarea reprezentată de* pentru. *Cum locuieşte suita Regelui. — Călătoria la Compiăgne şi tabăra de acolo. — Spectacol fără pereche. — întoarcerea de la Compiegne.*

Nu se mai vorbea decît despre Compiegne, unde fusese alcătuită o tabără de şaizeci de mii de oameni. Lucrurile s-au petrecut, în felul lor, cam cum se petrecuseră la nunta Monseniorului duce de Bourgogne : Regele a spus că se aşteaptă ca trupele să fie frumoase, şi ca fiecare să arate ce poate ; a fost destul ca să se stîrnească o asemenea întrecere încît, pînă la urmă, lumea a avut de ce se căi. Nu numai că trupele, toate, au fost atît de desăvîrşit de frumoase încît nici n-am ştiut căreia să-i dăm premiul; dar comandanții au adăugat la frumusețea maiestuoasă şi războinică a oamenilor, a armelor, a cailor, podoabele şi strălucirea curții, iar ofițerii, care mai de care, purtau uniforme atît de frumoase că ar fi putut fi podoabe de sărbătoare.

Coloneii, şi chiar şi simplii căpitani, au dat mese îmbelşugate, cu bucate alese ; şase locotenenți generali şi paisprezece generali de brigadă s-au distins prin cheltuielile mari pe care le-au făcut ; însă mareşalul de Boufflers a uluit prin cheltuiala mare, belşugul neaşteptat, bunul gust, strălucirea şi purtarea lui aleasă ; tot timpul cît a ținut tabăra, la orice oră din zi şi din noapte, el i-a putut arăta chiar şi Regelui ce înseamnă să dai o serbare cu adevărat măreață şi strălucitoare, şi D-lui Prinț, neîntrecut pentru arta şi gustul lui în treburi de acestea, ce înseamnă eleganță, noutate, rafinament. Nu s-a mai pomenit vreodată un spectacol atît de uluitor, mai bine zis : atît de înfricoşător ; şi, totodată, n-am văzut om mai liniştit decît mareşalul şi toată suita lui, față de toată lumea, n-am văzut nimic mai discret decît aceste pregătiri, totul fiind făcut cu o minunată uşurință, simplitate, modestie, fără îngrijorare, deşi mareşalul rînduise şi rîn- duia încă el singur totul, părînd însă preocupat doar de comanda armatei. Mesele nenumărate, mereu împrospă

tate, la care se servea în orice moment, pe măsură ce veneau ofiţerii, curtenii, spectatorii. Pînă şi cei mai necunoscuţi gură-cască erau opriţi la masă, îmbiaţi, şi parcă îndatoraţi de atenţia, purtările alese şi graba cu care erau înconjuraţi de mulţimea de ofiţeri. Tot felul de băuturi calde şi reci, şi tot ce se poate înţelege prin răcoritoare, în general şi din cele mai bune, vinuri franţuzeşti, străine, lichioruri din cele mai rare, păreau lăsate acolo, din belşug ; şi lucrurile erau atît de bine pregătite incit bogăţia aceea de vînat sosea din toate părţile, iar mările din Normandia, Olanda, Anglia, Bretania, şi chiar şi Medi- terana, dădeau tot ce aveau ele mai monstruos şi mai delicat, în zilele şi la orele fixate, într-o ordine fără seamăn, datorită unui foarte mare număr de curieri şi de căruţe mici de poştă. Pînă cînd şi apa, de care s-a spus că s-ar putea tulbura sau termina, ţinînd seama de mulţimea de guri, sosea de la Sainte-Reine [1], din Sena şi din izvoarele cele mai căutate. Şi nu se poate închipui nimic, de orice fel, care să nu se fi aflat acolo, la îndemînă, atît pentru cel mai neînsemnat nepoftit cit şi pentru cel mai de seamă şi mai aşteptat musafir : case de lemn, mobilate ca cele mai frumoase case din Paris, totul nou, făcut anume cu acest prilej, de un gust şi un rafinament fără seamăn, precum şi corturi imense, strălucitoare, care, ele singure, ar fi putut alcătui o tabără, atît erau de multe ; bucătăriile, diferitele locuri şi diferiţii ofiţeri folosiţi pentru şirul acela de mese şi pentru tot soiul de alte treburi, cămările cu rufe, vase, vinuri alcătuiau un spectacol care incinta, stîrnind mirarea şi admiraţia, prin ordine, linişte, exactitate, rapiditate şi o curăţenie fără cusur.

Călătoria aceasta a fost cea dinţii pe care doamnele de onoare au socotit-o ca o atenţie din alte timpuri, ceva ce nimeni n-ar fi îndrăznit să le propună : au fost atît de multe cele care s-au grăbit să facă această călătorie incit Regele s-a arătat îngăduitor şi le-a lăsat pe toate să vină la Compiegne ; dar ele nu se mulţumeau cu atîta : fiecare voia să fie anume poftită, călătoria să fie necesitate nu libertate [2] ; şi-au călcat însă pe inimă şi s-au înghesuit în trăsurile Prinţeselor. Pînă atunci, cînd Regele făcea o călătorie, numea doamnele ce aveau s-o urmeze pe Regină sau pe D-na Delfină in trăsurile acestor prinţese de prim rang ; cele cărora li se spunea Prinţese, şi care erau bastardele Regelui, aveau prietenele şi însoţitoarele lor, care erau admise de Rege la cererea acestora, şi care mergeau în trăsurile fiecăreia dintre ele, ceea ce le convenea, şi mergeau în aceste condiţii. Cu prilejul

acestei călătorii, orice era bun, numai să poată merge la Compiegne. în trăsura Regelui, n-a fost nici o doamnă, în afară de ducesa du Lude, împreună cu Prinţesele [3]. *Mon- sieur* şi *Madame* au rămas la Saint-Cloud şi la Paris.

în privinţa bărbaţilor, curtea a fost atît de numeroasă, încît, pentru prima dată, la Compiegne, ducii au locuit împreună. Eu m-am nimerit cu ducele de Rohan, într-o casă mare şi frumoasă, a seniorului Chambaudon, unde am stat, împreună cu oamenii noştri, foarte bine.

[-3

Ambasadorii au fost şi ei poftiţi să meargă la Compiegne. Bătrînul Ferreiro, ambasadorul Savoiei, le-a băgat în cap să ceară vestitul *pentru,* încredinţîndu-i că el îl avusese, pe vremuri, la prima lui ambasadă în Franţa ; cel al Portugaliei a spus că *Monsieur,* ducîndu-1 la Mon- targis, i-1 dăruise prin ofiţerii lui de încartiruire, fapt care urma pilda ofiţerilor Regelui, iar Nunţiul a susţinut şi el că nunţiul Cavallerini avusese acest *pentru,* înainte de a fi ajuns cardinal. Pomponne, Torcy, care-i introduceau pe ambasadori, Cavoye au spus că aşa ceva nu se poate, că nici un ambasador nu l-a pretins vreodată, că, în registre, nu era scris despre aceasta ; se ştie însă cît temei se poate pune pe registre. Fapt este că ambasadorii au simţit cît de mult ţinea Regele să le înfăţişeze măreţia acelei tabere, şi au socotit că se pot folosi de acest prilej ca să capete o nouă favoare. Regele s-a ţinut tare ; ambasadorii au stăruit pînă în primele momente ale călătoriei, şi, pînă la urmă, n-au mai plecat. Regele a fost atît de supărat, încît, deşi, de obicei, era atît de cumpătat şi de tăcut, l-am auzit spunînd, în timp ce cina la Compiegne, că, dacă ar fi să facă ce trebuie, nu i-ar primi la curte decît în audienţă, aşa cum se făcea pretutindeni.

Acest *pentru* este o distincţie a cărei origine n-o ştiu, şi care, în realitate, nu este decît o prostie ; ea constă în faptul că se scrie, cu cretă, pe locuinţe : *„Pentru* D-l cutare“, sau, doar atît : „D-l cutare“. Ofiţerii de încartiruire, care însemnează în acest fel toate locuinţele cînd se fac călătorii, pun acest *pentru* cînd este vorba de prinţi de sînge, cardinali şi prinţi străini ; D-l de la Tremoîlle l-a căpătat şi el, ca şi ducesa de Bracciano, devenită apoi ducesă des Ursins. Spun că distincţia aceasta este o prostie, deoarece ea nu înseamnă nici prioritate nici preferinţă în ceea ce priveşte locuinţa : cardinalii, prinţii străini şi ducii locuiesc laolaltă, fără vreo distincţie oarecare, aceasta ne- aflîndu-se decît în cuvîntul

pentru, care nu duce la absolut nimic. Astfel, duci, prinți străini, cardinali sînt găzduiți, fără vreo altă deosebire între ei, după funcțiile din serviciul necesar ; vin apoi mareşalii Franței ; după aceea, dregătoriile de seamă, apoi, restul curtenilor. Tot aşa se petrec lucrurile şi cu locurile ; dar cînd Regele este cu armata, cartierul lui este împărțit, curtea se află de o parte, iar militarii de cealaltă, fără să aibă vreo legătură între ei ; şi dacă, în suita Regelui, se află mareşali ai Franței, fără comandă în armată, tot în partea militară sînt găzduiți, şi încă printre primii.

Joi 28 august, curtea a pleqat la Compiegne ; Regele a trecut pe la Saint-Cloud, a dormit la Chantilly, a stat o zi acolo, iar sîmbătă a ajuns la Compiegne. Cartierul general era în satul Coudun, unde mareşalul de Boufflers avea cîteva case, în afară de corturile lui. Regele i-a dus acolo pe Monseniorul duce de Bourgogne şi pe D-na ducesă de Bourgogne etc., care au luat o gustare minunată, au văzut tot ce am povestit eu mai înainte, şi au fost atît de mirați încît, întorcîndu-se la Compiegne, Regele i-a spus lui Livry /*, care, din porunca sa, pregătise mesele în tabără pentru Monseniorul duce de Bourgogne, că nu trebuie ca prințul să mai dea aceste mese, deoarece, orice ar fi putut face tot nimic vor fi pe lîngă ceea ce văzuse şi dacă, pe viitor, nepotul lui se va duce în tabără, va prinzi la mareşalul de Boufflers. Regelui i-a plăcut foarte mult să se uite la trupe şi să le arate doamnelor sosirea lor, po- posirea, împărțirea în grupuri, într-un cuvînt, toate amănuntele despre o tabără, despre detaşamente, despre marşuri, despre furaje, despre instrucție, despre luptele mărunte, despre convoaie. D-na ducesă de Bourgogne, Prințesele, ***Monseigneur,*** au luat adesea gustări la mareşal, unde erau primiți de D-na mareşală de Boufflers. ***Monseigneur*** a prînzit şi el de cîteva ori, iar Regele l-a dus la prînz acolo pe regele Angliei, care a venit să petreacă trei sau patru zile în tabără. Erau mulți ani de cînd Regele nu mai făcuse nimănui această cinste, iar prilejul de a primi doi regi în acelaşi timp este foarte rar. ***Monseigneur*** şi cei trei prinți, copiii lui, au prînzit şi ei acolo, împreună cu zece sau doi-sprezece oameni dintre cei mai de seamă de la curte şi din armată. Regele a stăruit foarte mult pe lingă mareşal să se aşeze şi el la masă ; acesta n-a vrut nici în ruptul capului : i-a servit pe Rege şi pe regele Angliei, iar ducele de Gramont, socrul lui, l-a servit pe ***Monseigneur.*** La venire, văzuseră trupele pedestre, în fruntea taberei lor, iar la întoarcere, au

văzut, la instrucție, întreaga infanterie, cele două linii față în față. In ajun, Regele îl dusese pe regele Angliei la trecerea în revistă a armatei. D-na ducesă de Bourgogne a văzut-o din trăsura ei ; împreună cu ea erau Doamna Ducesă, D-na prințesă de Conți şi toate doamnele cu titluri de noblețe ; alte două trăsuri ale ei veneau în urmă, pline cu toate celelalte doamne.

[-]

Aproape în fiecare zi, copiii familiei regale prînzeau la mareşalul de Boufflers, uneori şi D-na ducesă de Bourgogne, Prințesele şi doamnele de onoare ; dar, cel mai adesea, luau acolo gustări. Vesela, pentru tot felul de întrebuințări, toată cu armoariile mareşalului, a fost atît de multă şi de frumoasă că nu-ți venea să crezi ; tot de necrezut a fost precizia orelor şi a momentelor, pretutindeni, pentru oricare serviciu : nimic nu trebuia aşteptat, nimic nu lîncezea, nici pentru simplii gură-cască, nici pentru cei mai de seamă nobili, sau pentru slugi, serviți asemenea celor mai de seamă nobili, la orice oră, pentru oricine. Patru leghe de jur împrejur, satele şi fermele erau pline de lume, şi francezi şi străini, că nu mai încăpea nimeni ; cu toate acestea, nu s-au încurcat deloc, gentilomii şi valeții de cameră de la mareşal erau o lume întreagă, care de care mai politicoşi şi mai atenți să-i oprească pe toți cei care soseau, punînd să fie serviți, de la ora cinci dimineața pînă la zece şi unsprezece seara, întruna, pe măsură ce soseau, ca să facă onorurile casei ; avea un număr nespus de mare de valeți şi de paji. Mă tot întorc la el, fără să vreau, căci cine a văzut ce era acolo nu mai poate uita, admiră şi nu încetează să fie uimit de belşugul, măreția şi ordinea fără cusur, clipă de clipă, în toate şi pretutindeni.

Regele a vrut să se arate cîte ceva din tot ce se face la război ; s-a făcut aşadar asediul castelului Compiegne după toate regulile, dar mult scurtat : linii, tranşee, ba-

terii, săpături sub ziduri etc. Crenan apăra locul. Un vechi meterez înconjura castelul către cîmpie ; era chiar la nivelul apartamentului Regelui, prin urmare, destul de înalt, şi domina toată cîmpia. In partea de jos, erau un zid vechi şi o moară de vînt, puţin mai încolo de apartamentul Regelui, către meterez, care nu avea nici banchetă nici zid de sprijin. Zilia de sîmbătă 13 septembrie a fost destinată asediului : Regele, urmat de toate doamnele, pe o vreme cum nu se poate mai frumoasă, s-a dus pe meterez ; o mulţime de curteni, şi toţi străinii de seamă l-au însoţit. De acolo descopereai toată cîmpia şi dispunerea trupelor. Mă aflam în semicerc, foarte aproape de Rege, la trei paşi cel mult, şi nu aveam pe nimeni în faţă. Era o privelişte fără pereche : armata şi numărul nemaipomenit de mare de curioşi de toată mîna, călare şi pe jos, la o distanţă bună de trupe, ca să nu le stingherească, jocul dintre atacanţi şi apărători în luptă deschisă, fără nimic serios în afară de spectacol, cele două tabere neavînd grijă decît ca mişcările să fie cele mai bune. însă un alt fel de spectacol, pe care l-aş descrie, peste patruzeci de ani, întocmai ca astăzi, atît de mult m-a izbit, a fost cel pe care, din înălţimea meterezului, l-a dat Regele întregii sale armate şi acelei mulţimi nenumărate de privitori de toată mîna, aflaţi atît pe cîmpie cît şi deasupra meterezului.

Doamna de Maintenon se afla în faţa cîmpiei şi a trupelor, în litieră, între cele trei geamuri ale ei ; oamenii care o purtau se trăseseră la o parte. Pe braţul din faţă al litierei, la stînga, era aşezată D-na ducesă de Bour- gogne ; tot în partea aceea, în spate, formînd semicerc, în picioare, D-na Ducesă, D-na prinţesă de Conţi şi toate doamnele, şi, în spatele lor, bărbaţii. La geamul din dreapta, Regele, în picioare, şi, puţin mai în spate, un semicerc cu toţi bărbaţii, dintre cei mai de seamă. Regele a stat mai tot timpul cu capul descoperit şi, în fiecare clipă, se apleca la geam ca să-i spună ceva D-nei de Maintenon, să-i explice tot ce vedea şi ce însemna fiecare lucru. De fiecare dată, ea avea bunătatea să deschidă geamul de patru sau cinci degete, niciodată jumătate, căci m-am uitat cu mare atenţie, şi mărturisesc că m-am uitat cu mai multă băgare de seamă la spectacolul acesta decît la cel al trupelor. Uneori, deschidea ca să-i pună vreo întrebare Regelui ; dar aproape totdeauna, el era cel care, fără să aştepte să-l întrebe ea, se apleca mult de tot ca să-i spună ce se petrece şi, uneori, cînd nu era atentă, îi bătea în geam ca să-l deschidă. Nu a vorbit cu nimeni altcineva,

doar cînd a dat ordine, foarte scurte şi rare, sau cîteva răspunsuri D-nei ducese de Bourgogno, care încerca să intre în vorbă cu el, şi căreia D-na de Maintenon îi arăta cîte ceva sau îi vorbea prin semne, din cînd în cînd, fără să deschidă geamul din faţă prin care tînăra prinţesă îi striga cîte o vorbă. Priveam cu luare aminte ce făceau cei prezenţi : toţi lăsau să se vadă o mirare ruşinată, sfioasă, ascunsă, şi toţi cei aflaţi în spatele litierei şi în semicercuri se uitau mai mult la ea decît la armată ; totul cu un respect impus de teamă şi de stînjeneală [5]. Regele şi-a pus adesea pălăria pe litieră, ca să poată vorbi cu D-na de Maintenon, iar mişcarea aceasta continuă nu-i făcea bine la şale. *Monseigneur* era călare, pe cîmp, împreună cu prinţii mai tineri decît el, iar Monseniorul duce de Bourgogne, ca în toate celelalte deplasări ale armatei, era cu mareşalul de Boufflers în funcţie de general. Era pe la cinci după-amiază, pe o vreme nemaipomenit de frumoasă, aşa cum şi-ar fi dorit oricine.

în faţa litierei, era o potecă tăiată în trepte înalte, care nu se vedeau de sus, şi o spărtură la capăt, făcută în zidul acela vechi pentru a putea merge şi lua ordinele Regelui de jos, de cumva ar fi fost nevoie. Şi a fost în- tr-adevăr nevoie : Crenan l-a trimis pe Canillac, colonel în regimentul Rouergue, unul din cele din apărare, ca să primească ordin de la Rege să facă nu ştiu ce. Canillac începe să urce, şi se ridică ceva mai mult decît umerii r îl văd şi acum la fel de bine ca atunci. Pe măsură ce capul ieşea afară, vede litiera, îl vede pe Rege şi pe toţi cei de faţă, pe care nu-i văzuse şi nici nu şi-i închipuise, deoarece postul lui era jos, în josul meterezului, de unde nu se putea vedea ce este sus. A fost atît de uluit de acel spectacol, încît a amuţit, privind, cu gura căscată, ochii' ţintă şi un chip pe care era zugrăvită o mirare fără seamăn. N-a fost nimeni care să nu-1 observe, iar Regele l-a văzut atît de bine încît i-a spus mişcat : „Hai ! Canillac ; urcă“. Canillac nu se mişca ; Regele repetă : „Urcă, hai ! ce s-a întîmplat ?“ S-a urcat şi s-a apropiat încet de Rege, cu paşi şovăitori, privind în dreapta şi în stînga, cu un aer disperat. Am mai spus că eu mă aflam la trei paşi de Rege : Canillac a trecut prin faţa mea şi a bolborosit ceva încet de tot. „Ce spui ? zise Regele ; vor-beşte !“ N-a putut să-şi vină în fire. A scos din el atît cît a putut ; Regele, care n-a înţeles mare lucru, şi-a dat seama că nu va scoate mai mult, a răspuns şi el ce a putut, şi a adăugat necăjit : „Pleacă, Domnule“. Canillac n-a aşteptat să i se spună de două ori, s-a întors la scări şi a dispărut. Abia coborîse, şi Regele, privind în jurul său, a spus : „Nu ştiu ce

are Canillac ; s-a zăpăcit şi nu a mai ştiut ce a vrut să-mi spună". Nimeni n-a răspuns.

Cînd se apropia momentul capitulării, D-na de Maintenon a cerut, se pare, voie să plece ; Regele a strigat : „Purtătorii litierei Doamnei !" Aceştia au venit şi au luat-o. Peste mai puțin de un sfert de ceas, Regele s-a retras, urmat de D-na ducesă de Bourgogne şi de mai toți cei aflați acolo. Unii s-au înțeles din priviri sau dîndu-şi coate, în timp ce se retrăgeau, apoi şi-au vorbit la ureche, încet de tot: lumea nu-şi revenea după cele văzute. La fel s-au petrecut lucrurile şi cu toți cei ce se aflau pe cîmp : pînă şi soldații se întrebau ce însemna scaunul acela purtat de oameni şi Regele aplecat tot timpul înăuntru ; a fost nevoie să fie înăbuşite, cu dibăcie, întrebările ofițerilor şi soldaților. Ne putem închipui ce au spus străinii şi ce efect a avut asupra lor un astfel de spectacol. S-a auzit în toată Europa şi s-a vorbit de el la fel de mult ca despre însăşi tabăra de la Compiegne, cu toată pompa şi nemaipomenita ei splendoare. Altfel, D-na de Maintenon s-a arătat foarte puțin în tabără, întotdeauna în trăsură, împreună cu trei sau patru doamne din suita ei obişnuită, şi s-a dus o dată sau de două ori să-l vadă pe mareşalul de Boufflers şi minunata lui dărnicie.

Ultimul mare act al acestui spectacol a fost prezentarea unei bătălii între prima şi a doua linie, în întregime, una împotriva celeilalte. D-l Rosen, cel dintîi dintre locotenenții generali ai taberei, a comandat-o în acea zi împotriva mareşalului de Boufflers, alături de care se afla Monseniorul duce de Bourgogne, ca general. Regele, D-na ducesă de Bourgogne, prinții, doamnele de onoare, toată curtea şi o mulțime de curioşi au privit spectacolul, Regele şi toți bărbații călare, doamnele în trăsură. Executarea a fost desăvîrşită, în toate părțile ei, şi a durat mult ; dar, cînd fu rîndul liniei a doua să se retragă, Rosen nu se putea hotărî la aceasta, ceea ce a lungit foarte mult acțiunea. D-l de Boufflers i-a spus, în mai multe rînduri, din partea Monseniorului duce de Bourgogne, că era vremea să sfîrşească. Rosen se înfuria şi nu se supunea. Regele a rîs cu poftă, el pusese totul la cale, şi văzînd aghiotanții alergînd încoace şi încolo şi lungimea acestui joc, a spus : „Lui Rosen nu-i place rolul personajului învins". Pînă la urmă, i-a cerut el însuşi să sfîrşească şi să se retragă. Rosen i-a dat ascultare, împotriva dorinței lui, şi l-a repezit un pic pe cel ce-i aducea porunca. Despre aceasta s-a vorbit la întoarcere şi în timpul serii.

După atacuri şi retrageri şi tot soiul de reprezentări ale celor ce se petrec în război, precum şi de nesfîrşite treceri în revistă, Regele a plecat de la Compiegne, luni 22 septembrie, şi s-a dus, în trăsură, cu aceleaşi persoane ca la venire, la Chantilly, a stat acolo marţi, şi a ajuns miercuri la Versailles ; bucuria doamnelor de a se întoarce la curte a fost pe măsura grabei pe care au arătat-o la plecarea în călătorie ; la Compiegne, n-au mîncat cu Regele, şi au văzut-o pe D-na ducesă de Bourgogne la fel de puţin ca la Versailles ; trebuiau să se ducă zilnic în tabără, şi oboseala li s-a părut mai mare decît plăcerea, şi încă şi mai mare decît favorurile la care se aşteptaseră ele. Regele, nespus de mulţumit de frumuseţea trupelor, care fuseseră, în întregime, îmbrăcate în haine noi, şi împodobite cu tot ce le trecuse şefildr prin cap, a spus, la plecare, să se dea fiecărui căpitan de cavalerie şi de dragoni cîte şase sute de franci în semn de mulţumire, şi cîte trei sute de franci fiecărui căpitan de infanterie ; tot atît le-a dat şi ofiţerilor de intendenţă din toate regimentele şi a mai dat cîte ceva slujitorilor lui mai apropiaţi. Mareşalului de Boufllers i-a făcut un dar de o sută de mii de franci. Toate [darurile] acestea împreună au însemnat mulţi bani ; dar pentru fiecare dintre cei care i-au primit, au fost doar o picătură de apă. N-a fost nici un regiment care să nu se fi ruinat pentru mulţi ani, şi trupa şi ofiţerii ; cît despre mareşalul de Boufflers, vă las să judecaţi ce puteau însemna o sută de mii de franci pe lingă risipa, de necrezut chiar şi pentru cei ce au văzut-o, cu care a uluit Europa cînd s-a auzit ce povesteau străinii care fuseseră martori şi care, zi de zi, nu-şi puteau crede ochilor.

CAPITOLUL XLII

(1 6 9 9) *[...] Locurile prinţeselor de sînge la cercuri*

Ducesele [la cercul ţinut de D-na ducesă de Bour- gogne] au stat în partea dreaptă, doamnele din casa de Lorraine, amestecate între ele, în partea stîngă. De cîtăva vreme, se gîndiseră să-şi schimbe locul după vîrstă, aşa cum fac prinţesele de sînge. Regele nu se învoise ; ele au stăruit, dar Regelui nu i-a plăcut deloc acest lucru. A venit la această audienţă ca s-o salute pe ambasadoare [contesa de Jersey], aşa cum se face de obicei. După ce a salutat-o, a rămas în mijlocul cercului, lîngă ea, s-a uitat cu luare aminte la cerc, din toate părţile, apoi a spus foarte răspicat că cercul acesta este foarte bine rînduit aşa cum îl vedea el atunci. încă o lovitură dată celor din casa de Lorraine.

în acest cerc, D-na Prinţesă era în fruntea duceselor, mai în spate, ca şi acestea, chiar lîngă prima dintre ele ; D-na Ducesă era şi ea tot la stînga, în fruntea doamnelor din casa de Lorraine. Prinţesele de sînge încercaseră să stea în faţa cercului, pe anumite locuri, departe de D-na ducesă de Bourgogne, dar pe aceeaşi linie cu ea. Regelui nu i-a plăcut lucrul acesta şi s-a împotrivit : doar fiii şi fiicele familiei regale franceze se aşezau pe acele locuri, chiar cînd Regele şi Regina erau de faţă, nepoţii şi nepoatele din familia regală în colţuri, întorşi pe jumătate, nici cu totul în faţă nici cu totul la o parte ; şi Regele a vrut ca cercul să fie aşa şi la D-na ducesă de Bourgogne, căci la fel fusese şi pe vremea D-nei Delfine-Bavaria.

CAPITOLUL XLIV

(1 C 9 9) *[...] Moartea lui Racine. Nefericita lui distracţie.*

[...]

L-am pierdut pe celebrul Racine, atît de cunoscut pentru frumoasele lui piese de teatru. Nimeni nu avea atîta minte cîtă avea el, şi nici mai bine făcută decît a lui ; în relaţiile cu lumea, nu se purta ca un poet ci ca om de lume, ca un om modest şi, spre sfîrşitul vieţii, ca om de

bine. La curte, avea prieteni printre oamenii cei mai iluştri şi, tot aşa, printre cei de litere : îi las pe ei să vorbească despre el, căci o vor face mai bine decît aş putea eu s-o fac. Pentru Rege şi D-na de Maintenon, şi pentru a da de lucru domnişoarelor de la Saint-Cyr, a scris două capodopere, piesele de teatru ***Esther*** şi ***Athalie,*** cu atît mai anevoie de făcut cu cit nu despre dragoste este vorba în ele, căci sînt nişte tragedii sfinte, unde adevărul istoric este cu atît mai bine păstrat cu cît respectul cuvenit Sfintei Scripturi nu poate fi ştirbit. Contesa d'Ayen şi D-na de Caylus, cu deosebire, au jucat minunat, în fața Regelui şi a unui public ales cu multă grijă printre privilegiați, în apartamentul D-nei de Maintenon. La Saint-Cyr, curtea a fost primită, de cîteva ori, dar tot bine aleasă. Racine a fost însărcinat să scrie istoria Regelui, împreună cu Despreaux, prietenul său. Slujba aceasta, piesele de care am pomenit, prietenii, l-au apropiat mult de Rege. Uneori se întîmpla că Regele nu era cu nici un ministru la D-na de Maintenon, vinerea, de pildă : mai ales iarna, pe vreme rea, cînd întîlnirile se lungeau foarte mult, trimiteau după Racine ca să-i înveselească. Din nefericire pentru el, avea clipe de distracție foarte mare.

Intr-o seară, se afla, între Rege şi D-na de Maintenon, în apartamentul acesteia ; a venit vorba despre teatrele din Paris. După ce au isprăvit cu Opera, s-a ajuns la Comedie. Regele a vrut să afle cîte ceva despre piese şi despre actori, şi l-a întrebat pe Racine de ce spune despre Comedie că a decăzut atît de tare față de ce văzuse el pe vremuri. Racine i-a dat mai multe explicații şi a terminat spunînd că, după părerea lui, explicația cea mai convingătoare este aceea că, în lipsa unor autori şi a unor piese noi bune, actorii jucau din cele vechi, printre care piesele lui Scarron, care nu făceau două parale şi dezgustau pe toată lumea. La aceste cuvinte, biata văduvă s-a înroşit, nu fiindcă fusese lovită faima schilodului, ci fiindcă-i auzise numele, pronunțat în fața urmaşului său. Regele a fost încurcat ; liniştea care s-a aşternut îndată l-a trezit pe nefericitul Racine, care şi-a dat seama în ce prăpastie l-a aruncat nefericita lui distracție. A fost cel mai încurcat dintre toți, şi nu mai îndrăznea să ridice ochii din pămînt şi nici să deschidă gura. Tăcerea a durat mai mult de cîteva momente, într-atît de mare şi adîncă a fost surpriza. în cele din urmă, Regele l-a trimis pe Racine acasă, spunînd că el se duce să lucreze. Racine a plecat disperat şi s-a dus, cum a putut, la camera lui Cavoye : era prietenul lui ; i-a povestit ce nerozie făcuse. Fusese atît de mare, incit nu

mai putea fi dreasă. De atunci, Regele şi D-na de Maintenon n-au mai vorbit niciodată cu Racine, şi nici măcar nu s-au mai uitat la el. Lucrul l-a amărît atît de mult, incit s-a îmbolnăvit de supărare, şi n-a mai trăit nici doi ani după aceea[1]. A folosit aceşti doi ani, cum nu se poate mai bine, pentru mîntuirea sufletului. A cerut să fie îngropat la Port-Royal-des-Champs, cu ai cărei iluştri localnici fusese în legătură, încă din tinereţe, legătură prea puţin întreruptă de viaţa lui de poet, deşi era departe de a fi încuviinţată de ei. Cavalerul de Coislin ceruse şi el să fie dus, tot acolo, alături de celebrul lui unchi D-l de Pontchâteau. Este greu să-şi închipuie cineva cît de tare s-a supărat Regele din pricina acestor două morminte.

[...]

CAPITOLUL XLVII

(1 6 9 9) *Monseniorul* şi *D-na ducesă de Bourgogne sînt lăsaţi împreună. [...]*

Cînd s-au întors de la Fontainebleau, în aceeaşi zi, Monseniorul şi D-na ducesă de Bourgogne au fost lăsaţi împreună. Regele a vrut să-i surprindă în clipa cînd se urcau în pat ; a sosit însă cam tîrziu, a găsit uşile închise şi n-a vrut să ceară să le deschidă.

[...]

CAPITOLUL XLVIII

(1 6 9 9) *[...] De cînd se stă cu pălăria pe cap la audienţele solemne ale ambasadorilor, obicei neîntilnit nicăieri în altă parte. /...; Tăcerea impusă de Rege benedictinilor şi iezuiţilor în legătură cu o nouă editare, de către cei dinţii, a sfîntului Augustin.*

Pe vremuri, toată lumea stătea cu capul acoperit în faţa Regilor noştri, în viaţa de zi cu zi, ca şi la ceremonii ; iar cînd, în prezenţa Regelui, cineva îşi dădea jos capişonul cei ce erau chiar lingă Rege îi făceau loc, căci era semn că vrea să-i spună ceva acestuia. Cînd capişoa- nele au fost înlocuite cu scufiile, iar acestea cu tocile, obiceiul s-a schimbat puţin, şi, pînă la urmă, a dispărut : încît nimeni nu s-a mai acoperit în faţa Regelui, în viaţa de zi cu zi, nici la ceremonii, în afară de cele la care acoperirea capului era fie rezervată, fie

impusă, cum ar fi încoronarea, înmormîntările, ceremoniile Ordinului ; în acele cazuri, nu trebuia să fii prinț ca să-ți acoperi capul, ci doar să ai slujba care cerea să fii cu capul acoperit, ca *pairs*-ii şi ofițerii coroanei, la încoronări şi în şedințele Tribunalului, ca toată lumea, în cortegiile funebre, şi ca toți cavalerii, la adunările şi la ospețele Ordinului. Ambasadorii erau întîmpinați şi însoțiți de şambelani ai Regelui cînd erau introduşi la acesta pentru a-i fi prezentați : obiceiul a durat pînă a venit la putere familia de Guise, care a schimbat lucrurile. Întrucît D-l de Guise[2] a fost cel dintîi care a pus să se adauge, la formula jurămîntului, pe care l-a depus ca *pair,* cuvintele următoare, după celelalte care erau cu totul altfel : „şi ca un bun sfetnic al unei curți stăpînitoare“ *(et comme un bon conseiller de cour souveraine),* ca să fie pe placul Tribunalului şi al magistraților, formulă scoasă mult mai tîrziu ; întrucît a fost primul bărbat, nu numai de rangul şi starea pe care le avea, dar şi de oarecare vază, care a fost epitrop de onoare al parohiei sale, ca să-şi atragă burghezia, mai sus de care această epitropie nu se înălțase niciodată, şi, tot ca să-şi atragă burghezia, a vrut să cîştige puterile străine şi să aibă de partea sa ambasadorii acestora. Fiindcă era, cu siguranță, în stare de mult mai mult, a creat obiceiul de a-i duce la audiențele solemne pe ambasadorii celor dintîi capete încoronate, adică ai Papei, ai împăratului şi ai regilor Spaniei şi ai Angliei, sub pretextul funcției lui de mare şambelan, şi să-i prezinte Regelui. Ambasadorii s-au simțit cu atît mai onorați să fie însoțiți de el şi nu de nişte şambelani oarecare, iar obiceiul acesta le dădea lor prilejul să pună la cale vizite, schimburi, afaceri. De la D-l de Guise, obiceiul, din motive asemănătoare, a trecut treptat la copiii lui, la frații lui, apoi la veri, mai întîi cînd îl înlocuiau pe el, apoi, ca o favoare dobîndită de ei prin uzaj, şi ca o cinste la care ambasadorii n-au mai vrut să renunțe. D-nii de

Nemours, care erau atît de legați de neamul de Guise, frații lor de mamă, au vrut şi ei să se bucure de acest avantaj : n-au întîmpinat nici o greutate ; apoi, D-nii de Longueville ; iar ambasadorii, obişnuiți să fie însoțiți de prinți din casa de Lorraine, s-au mulțumit şi cu cei din casa de Savoie, sau dintr-o casă cu mult mai neînsemnată, dar care, în privința avantajelor, nu era cu nimic mai prejos. Aşa s-a făcut că, după mulți ani, D-nii de Bouillon şi de Rohan, deşi căpătaseră aceleaşi avantaje pe care D-nii de Lorraine le obținuseră cu forța în timpul Ligii, şi pe care au ştiut foarte bine să le păstreze după aceea, şi care au fost extinse la D-nii

de Savoie, nu au putut atinge cinstea de a-i însoţi pe ambasadori cînd erau prezentaţi Regelui ; aceştia au ştiut să spună că rangul ce li se dăduse acelor domni nu făcea din ei prinţi, şi că ei nu vor renunţa la dreptul de a fi însoţiţi de prinţi adevăraţi şi nu de cei ce se prefăceau că sînt. Cînd lucrurile au fost hotărîte, şi casa de Lorraine s-a simţit în stare de orice, căci se înălţase mult datorită avantajelor şi slujbelor de Stat, de care a ştiut să profite împotriva prinţilor de sînge, şi, încet-încet, folosind toate împrejurările, a ajuns să-şi facă un rang prin obîrşie, şi să se bucure de alte privilegii decît cele date de rangurile Statului, i-a venit în gînd ca, la sosirea ambasadorilor la Paris, aceştia să fie însoţiţi de mareşali ai Franţei, ca să arate, în felul acesta, că ei sînt mai presus de ofiţerii coroanei. Pe vremea aceea, rari erau ducii care să nu fie prinţi de sînge sau din familia domnitoare, şi nu se văzuseră încă mareşali ai Franţei care să fie duci ; dar de cînd s-a hotărît ca ambasadorii să fie însoţiţi, la sosire, de mareşali ai Franţei, mulţi din ei au ajuns şi duci. Multă vreme după aceea, mareşalii Franţei, care erau şi duci, nu au fost folosiţi la însoţirea ambasadorilor ; pînă la urmă, au fost din nou folosiţi, ca funcţie legată de îndatoririle lor de mareşali, nu ca duci, şi, pe nesimţite, faptul a devenit un nou grad de distincţie pentru prinţi, care au păstrat dreptul de însoţire a ambasadorilor la audienţa cu Regele.

Dar, deşi aveau acest avantaj, nu-1 aveau şi pe acela de a sta cu capul acoperit : numai ambasadorul se bucura de această cinste, prinţul care-1 însoţea la audienţă asista cu capul descoperit. Oricît de multe idei noi au avut cei din familia de Guise, niciodată nu le-a trecut prin minte să-şi acopere capul în faţa regilor pe care-i stăpîneau şi erau gata să le ia coroana : obiceiul acesta nu s-a introdus decît sub Hernie al IV-lea, şi iată cu ce prilej.

După prăbuşirea totală a Ligii şi după încheierea păcii de la Vervins 118, a sosit în Franţa un ambasador al Spaniei, un *grande* de Spania. S-a dus să-l întîlnească pe Rege la Montceaux, unde acesta se afla cu cîţiva curteni ; s-au dus în grădinile făcute din porunca regelui, care a avut plăcerea să i le arate chiar el ambasadorului. La începutul plimbării, regele s-a acoperit : ambasadorul, obişnuit să se acopere cînd regele Spaniei se acoperea, s-a acoperit **.şi** el. Lui Henric al IV-lea nu i-a plăcut deloc acest lucru : n-a vrut totuşi să-l lase pe

118 Tratatul încheiat între Henric al IV-lea şi Filip al II-lea, in 1598, prin care s-a pus capăt războiului franco-spaniol. (N.t.)

ambasador să vadă ceva ; însă, privind în jur, le-a poruncit Domnului Prinț, D-lui de Mayenne şi D-lui d'Epemon să se acopere, singurii nobili de rang mare care, din întîmplare, îl însoțeau la acea plimbare. De atunci, D-l de Mayenne a obținut dreptul de a se acoperi în timpul audierii ambasadorilor ; cu atît mai mult, ***Monsieur le Prince*** şi fericitul duce d'Epernon, care avusese norocul să se afle acolo. Ca şi D-l de Mayenne, cei din familia sa, care însoțeau ambasadorii la întîlnirea cu Regele, s-au acoperit şi ei, şi, dacă au apucat s-o facă, s-au acoperit mereu, fie că-i însoțeau sau nu pe ambasadori. După pilda lor, copiii D-lui d'Epernon s-au acoperit şi ei, deoarece această cinste li se trăgea, ca şi celorlalți, de la Monceaux. Prinții din casele de Savoie şi de Lon- gueville, cu nimic mai prejos de cei din casa de Lorraine, s-au acoperit asemenea acestora, prin urmare, cardinalii, deasupra tuturor ca rang, şi prinții de sînge, nu numai ***Monsieur le Prince,*** cînd ajung la o anumită vîrstă. Aceasta este originea obiceiului numit „dreptul de a sta cu pălăria pe cap" ***(le chapeau);*** iar dreptul acesta, căpătat de D-l d'Ppernon printr-o întîmplare atît de neaşteptată, i-a adus lui, fiilor şi nepoților lui, rangul şi onorurile făcute prinților străini, oricît de puțin ar fi fost îndrăgit şi ocrotit de Henric al IV-lea. Insă regele acesta, ca şi urmaşii săi, care dăduse întîmplător acest drept, în împrejurările pe care le-am povestit, au rîvnit întotdeauna să-l extindă dincolo de ceremoniile de primire a ambasadorilor şi, niciodată, cu nici un alt prilej, nu

le-au îngăduit prinților străini să se acopere ; iată de ce, nici unul nu se află la primirea publică a suveranilor cărora Regele le spune să se acopere, nici la vreo altă ceremonie unde, în afară de Rege, mai sînt şi alții care-şi pot acoperi capul, după cum nu vin nici cardinalii. în nenumărate rînduri, au încercat să capete extinderea acestui privilegiu.

Ducii, nici ei, nu se află vreodată la vreuna din ceremoniile unde alții pot sta cu capul acoperit, în afară de primul gentilom al camerei, în funcție în anul respectiv, şi căpitanul gărzilor din acel moment, avînd în vedere serviciile pe care trebuie să le facă şi care decurg din slujbele lor. S-a văzut uneori că, atunci cînd sînt chemați de Rege la o audiență, cum s-a întîmplat la cea a cardinalului Chigi, legat *a latere,* prinții străini nu-şi pun pălăria pe cap : în felul acesta, nimic nu se va repeta. Am spus însă destule despre obiceiul acesta ; şi a sosit vremea să reiau evenimentele cu care a luat sfîrşit acel an.

[...]

Anul s-a sfîrşit prin intervenția Regelui la împăcarea iezuiților cu benedictinii, care se pare că aveau nevoie de acest lucru, deoarece ei l-au pus să vorbească. Aceştia din urmă scoseseră, de curînd, o frumoasă ediție din sfîntul Augustin, a cărui filosofie nu este cea a iezuiților. Ca s-o împiedice să circule, s-au folosit de învinuirea lor obişnuită, care i-a slujit întotdeauna atît de bine : cartea, după părerea lor, era jansenistă, de la un capăt la altul ; au atacat-o ; benedictinii au răspuns ; şi unii şi alții s-au înfierbîntat puternic. Iezuiții, isprăvindu-şi şi dovezile şi motivele, dar nu şi injuriile şi afirmațiile mai mult decît îndrăznețe, n-au izbutit să întunece valoarea acestei cărți şi nici s-o suprime. în această situație, care i-a amărît. mult, au avut totuşi atîta trecere încît să determine curmarea certei, văzînd că nu sînt ei cei mai puternici, printr-o hotărîre dată de Rege, care-i oprea, şi pe unii şi pe alții, să mai scrie sau să vorbească în vreun fel despre cartea cu pricina. [...] Curînd după aceea, iezuiții au avut nenorocul de a vedea cartea aprobată solemn de către Roma.

[...] ¡1 — Memorii — Saint-Simon

(1 7 0 0) O *mulțime de baluri la curte. [...] Ordinea balurilor la Rege. Balul Cancelariei. [...]*

Chiar dinainte de sărbătoarea Intîmpinării Domnului, şi pînă la Lăsata Secului, curtea a ținut-o numai în baluri şi petreceri. Regele a dat baluri la Versailles şi la Marly, s-au născocit tot felul de măşti, dansuri, serbări, care l-au înveselit mult pe Rege, pretextînd că totul era făcut pentru D-na ducesă de Bourgogne. La Doamna de Main- tenon, s-au dat concerte şi piese de teatru anume pentru ea. ***Monseigneur*** a dat şi el baluri, şi toate persoanele de seamă au căutat, pe întrecute, să dea petreceri pentru D-na ducesă de Bourgogne. ***Monsieur le Prince,*** în apartamentul lui, unde nu erau decît cîteva încăperi mici, a izbutit să-i uluiască pe toți cu una din acele petreceri galante cum rar s-au mai văzut, făcută cu neasemuită artă, rînduită cum nu se poate mai bine : bal costumat, măşti, dansuri, prăvălii cu mărfuri din toată lumea, gustări încîntător prezentate ; şi, la toate acestea, a poftit întreaga curte, fără să fie însă îmbulzeală sau încurcături.

[...]

Balurile de la Marly, cele care erau deschise printr-un anumit dans, ca şi cele mascate, aveau întotdeauna, ca şi la Versailles, forma unui dreptunghi alungit : jilțul Regelui, sau trei jilțuri, dacă regele şi regina Angliei participau la bal, ceea ce s-a întîmplat des, de o parte şi de alta, pe cîte un singur şir, familia regală, adică pînă la rangul de nepot [de fiu] inclusiv. Uneori, stricînd rînduiala, în mijlocul dansului, Doamna Ducesă şi D-na prințesă de Conți se apropiau, chipurile ca să stea de vorbă cu cineva de lîngă ele sau din spatele lor, şi se aşezau pe ultimele locuri. Doamnele, mai întîi cele cu titluri de noblețe, fără să se amestece cu altele, apoi celelalte, ocupau cele două laturi mari, la dreapta şi la stînga, şi, în fața Regelui, dansatorii, prinții de sînge şi ceilalți, iar prinții de sînge care nu dansau, împreună cu ceilalți curteni, în spatele doamnelor ; şi, chiar şi la balurile mascate, toată lumea

stătea mai întîi cu fața descoperită, ținînd masca în mînă. După începerea balului, la cîtva timp, dacă erau dansuri intermediare sau se schimbau costumele, cei şi cele care făceau parte din diferite trupe, împreună cu un prinț sau cu o prințesă, ieşeau ; apoi se întorceau mascați şi nu se mai ştia cine sînt acele măşti.

[-.]

Nu era seară fără să se dea un bal. Soția Cancelarului a dat şi ea unul la Cancelarie, iar acest bal a fost serbarea cea mai galantă şi mai strălucitoare ce se putea închipui. Cancelarul l-a întîmpinat, la portiera trăsurii pe ***Monseigneur,*** pe cei trei prinți fiii acestuia, pe D-na ducesă de Bourgogne, pe la ora zece seara, apoi s-a dus să se culce la castel. Au fost încăperi diferite pentru balul costumat, pentru măşti, pentru o gustare minunată, pentru prăvălii din toate țările, chinezeşti, japoneze etc., care vindeau nenumărate lucruri foarte căutate pentru frumusețea şi raritatea lor, dar care nu primeau bani pe ele : erau daruri făcute D-nei ducese de Bourgogne şi celorlalte doamne ; muzica o cînta pe ea, a fost şi o comedie, şi dansuri ; nu s-a văzut ceva mai bine rînduit, mai strălucitor, mai bine potrivit, iar soția Cancelarului s-a descurcat cu o politețe, o eleganță şi o uşurință de parcă nu ar fi avut nimic de făcut. S-a petrecut de minune şi lumea a plecat după ora opt dimineața. D-na de Saint-Simon, care a însoțit-o tot timpul pe D-na ducesă de Bourgogne, ceea ce era o mare favoare, şi cu mine, în ultimele trei săptămîni, n-am mai văzut lumina zilei. Unor dansatori li se spusese să nu părăsească balul decît o dată cu D-na ducesă de Bourgogne şi, într-o dimineață, la Marly, încercînd să plec, am fost oprit la uşile salonului ; eram mai mulți în această situație. Am fost încîntat cînd a început postul mare, o zi sau două nu mi-am putut reveni, iar D-na de Saint-Simon, la capătul puterilor, n-a putut face față carnavalului. Regele a jucat cărți şi la D-na de Maintenon, cu cîteva doamne bine alese, brelan, cu miză mică, uneori *reversis* în zilele cînd nu lucra cu miniştrii sau cînd termina repede treaba, şi petrecerile s-au prelungit puțin şi în timpul postului.

[...] ||*

CAPITOLUL LI

(1 7 0 0) *[...] Iezuiți condamnați de Sorbona din pricina Chinei. Părintele de la Rue devine duhovnicul D-nei ducese de Bour- gogne în locul Părintelui le Comte, care este concediat; juria Părintelui Tellier. — Iezuiți scutiți pentru totdeauna de dările clerului. [...] Moartea lui Le Nostre. [...]*

Discuțiile despre China începeau să se aprindă cînd era vorba de ceremoniile lui Confucius şi ale străbunilor [1] etc., pe care iezuiții le îngăduiau neofiților lor, dar pe care misiunile străine le interziceau alor lor : cei dinții spuneau că aceste ceremonii erau pur şi simplu laice ; ceilalți, că erau bazate pe superstiții şi idolatrie. Cearta dintre ei a avut urmări atît de cumplite, că s-au scris întîmpinări, foarte lungi, atît despre principii cit şi despre fapte, şi există despre ea adevărate istorii. Mă voi mulțumi să spun că cele două cărți publicate de Părintele Tellier [2] şi Le Comte[3] despre această chestiune fuseseră deferite Sorbonei de către Misiunile străine şi că, după o lungă chibzuință, cei doi autori au fost aspru condamnați ; incit Regele, neliniştit la gîndul că sufletul D-nei ducese de Bourgogne este pe mina Părintelui Le Comte, pe care prințesa îl prețuia foarte mult, după cum îl prețuia şi curtea, l-a luat de lingă ea şi, ca să-l scoată cu obrazul curat, iezuiții l-au trimis la Roma şi au anunțat pretutindeni că, de acolo, după ce se va fi dezvinovățit, se va întoarce în China. Adevărul a fost că s-a dus la Roma, dar că nu s-a dezvinovățit nicidecum, şi nici nu s-a întors în China. I-au fost propuşi D-nei ducese de Bourgogne mai mulți iezuiți, dar ea ar fi preferat să nu se spovedească nici unuia. La Torino, singura curte catolică nedominată de iezuiți, şi care se fereşte de ei nelăsîndu-i să ridice capul, avusese un duhovnic care era barnabit, un om foarte cucernic şi foarte luminat la minte. Ea ar fi vrut să-şi aleagă duhovnicul tot din acest ordin ; însă Regele a vrut un iezuit şi, după ce a încercat cu mai mulți, prințesa s-a oprit la Părintele de la Rue, binecunoscut pentru predicile lui ca şi pentru alte merite.

Întîmplarea i-a supărat cumplit pe iezuiți, cu atît mai mult cu cit ea nu le cădea bine la Roma, şi l-a umplut pe Părintele Tellier de o mînie care, mai tîrziu, avea să de-

vină o adevărată nenorocire. Iezuiții, atacați în felul acesta în privința doctrinei lor din Europa şi Asia. s-au răzbunat, aşteptînd alte împrejurări, pe cele pâminteşti, şi atita au stăruit pe lingă Rege, incit acesta a determinat adunarea să-i scutească pentru totdeauna de taxele şi de dările la care era supus clerul. Au invocat sărăcia lăcaşelor în care stau membrii ordinului şi nevoile colegiilor ținute de ei ; despre venituri nu pomeneau nimic. Regele a arătat că doreşte să nu fie puşi la dări pentru ceea ce clerul îi plăteşte lui, dar adunarea, care de altfel nu-i cruțase niciodată, nu a vrut, îndărătnicindu-se să se arate pornită pe ei. Iezuiții au protestat împotriva cenzurii Sorbonei, care a răspuns foarte usturător la acest protest : incit, ambele părți au dovedit, şi mai departe, foarte multă acreală.

[...]

Le Nostre a murit cam tot pe atunci, după ce a trăit optzeci şi opt de ani, bucurîndu-se de o sănătate desăvîr- şită, avînd mintea întreagă şi aceeaşi mare pricepere şi bun gust ; a ajuns ilustru, căci a fost cel dintîi care a desenat acele frumoase grădini ce împodobesc astăzi Franța şi care au făcut să pălească renumele celor din Italia, care, într-adevăr, nu mai au nici o valoare față de ale noastre, încît maeştrii cei mai vestiți în treburi din acestea vin din Italia ca să învețe şi să admire ce văd la noi. Le Nostre era atît de cinstit, de corect şi de drept, că toată lumea îl prețuia şi-l iubea. Niciodată n-a căutat să fie altceva decît ce era, şi întotdeauna a fost cu totul dezinteresat. Lucra pentru particulari la fel ca pentru Rege, cu aceeaşi sîrguință, nu voia decît să ajute natura şi să obțină frumosul adevărat cu cît mai puțină cheltuială. Era încîntător de naiv şi de cinstit. Papa l-a rugat pe Rege să i-1 împrumute şi lui pentru cîteva luni ; in- trînd în camera Papei, în loc să îngenuncheze, s-a repezit la el şi i-a spus, sărindu-i de gît, strîngîndu-1 în brațe şi sărutîndu-1 pe amîndoi obrajii : „Bună ziua, Părinte ; nu arătați rău, ce bine-mi pare că vă văd şi că sînteți sănătos tun !“ Papa, care era Clement al X-lea Altieri, a rîs cu poftă ; a fost încîntat de această ciudată primă întîlnire şi l-a încurajat cu toată prietenia.

La întoarcere, Regele l-a dus la grădinile de la Ver- sailles, ca să-i arate ce făcuse acolo în lipsa lui. La Colonadă, Le Notre n-a scos o vorbă ; Regele i-a cerut, de zor, părerea : „Ei, Sire, ce vreți să vă spun ? Ați făcut grădinar dintr-un zidar (era vorba de Mansart) ; a făcut şi el ce s-a priceput“. Regele n-a spus nimic ; au zîmbit amîndoi ; adevărul este că piesa aceea de arhitectură care numai fîntînă nu era, dar care voia să fie fîntînă, nu-şi avea nicidecum locul într-o grădină. Cu o lună

înainte de a muri, Regele, căruia îi plăcea să-l în- tîlnească şi să-l audă ce spune, l-a dus în grădini şi, avînd în vedere vîrsta lui înaintată, a poruncit să fie aşezat într-o litieră purtată de oameni, alături de a lui ; iar Le Nostre zicea : „Ah ! Bietul meu tată [4], dacă ai trăi să-l vezi pe un sărman grădinar ca mine, fiul tău, plimBîndu-se în litieră alături de cel mai mare rege din lume, aş fi cum nu se poate mai fericit“. Era intendentul 119 clădirilor şi locuia la Tuileries, unde îngrijea grădina, făcută după planurile lui, şi palatul. Tot ce a făcut el este, şi astăzi, cu mult mai presus de tot ce s-a făcut de atunci încoace, oricît s-au străduit unii să-l imite şi să lucreze întocmai ca el. Spunea că straturile de flori sînt bune doar pentru doici care, neputîndu-se depărta de copii, se plimbau printre ele cu privirea şi le admirau de la catul al doilea. Era, totuşi, neîntrecut în aceste straturi, ca, de altfel, în toate celelalte părți ale grădinii ; dar el nu punea mare preț pe ele, şi pe bună dreptate, căci acolo nu se plimba nimeni niciodată.

CAPITOLUL LII

(1 7 0 0) *[...] Cugetări despre cardinalii francezi. [...] Moartea D-lui de la Trappe. [...]*

[...]

Nu mă pot stăpîni să nu admir mania aceasta de a avea cardinali în Franța, de a-i face pe oameni să se bizuie pe ei, care atacă tot ce cred ei că trebuie atacat, fără să le pese de Regi şi de legi, sau să pățească ceva. La începutul domniei sale, Regele simțise apăsarea jignitoare a acestei purpuri pînă şi în capitala sa, din pricina cardinalului de Retz, care, după toate cele ce săvîrşise, a impus să i se înlesnească totul şi să fie primit cu tot soiul de onoruri şi de avantaje. In ultimii ani ai aceleiaşi domnii, lucrurile s-au petrecut în acelaşi fel, datorită cardinalului de Bouillon. Dacă Regii noştri n-ar admite cardinali în Franța, şi dacă şi-ar da votul numai pentru italieni, şi-ar apropia cele mai de seamă familii din Roma şi cei mai de seamă cetățeni, care, în acest fel, ar avea o speranță, iar cei pe care i-ar numi, italieni fiind, cu familii acolo şi cu prieteni, ştiind, zi de zi, tot ce se petrece la Roma, ar putea fi cu mult mai folositori decît un cardinal francez, care are nevoie de mult timp pînă să se dumirească, întotdeauna fiind socotit că este doar în trecere, şi nu poate niciodată dobîndi prietenia, încrederea sau dibăcia unuia născut acolo. Dacă acest cardinal italian se dovedeşte

119 Sub vechiul regim, înalt funcționar care supraveghea şi conducea un serviciu public sau un mare departament. (N. t.)

nevrednic, el nu are, în Franța, nici prieteni, nici familie ca să-l sprijine. Va avea deci cu atît mai multă grijă de ceea ce face, pe cînd un francez, care nu ajunge cardinal fără un sprijin puternic, sau care, cel mult, se mîngîie întorcîndu-se în mijlocul alor săi, orice ar fi făcut, înoată în avere, se bucură de cele mai mari onoruri şi de toate avantajele, de toată prețuirea şi de toată grija, atît el cît şi ai săi, ca o urmare firească. Un italian nu poate fi de temut, căci el, o dată cu încrederea curții care l-a ridicat, îşi pierde orice trecere la Roma, şi este disprețuit de toată lumea, pilda lui fiind învățătură pentru succesori, care trebuie să se ferească de o decădere ce-1 va umple de amărăciune tot restul vieții.

In conclavuri, italienii sînt pregătiți şi cunosc interesele, intrigile şi dedesubturile, şi se află la locul potrivit pentru a face ce trebuie înainte de sosirea străinilor, dacă li se pare că este momentul să-şi aranjeze treburile ; pe cînd acei ce sosesc din afară au nevoie de mult timp pînă ce află despre ce este vorba, şi aceasta numai de la alții, care, foarte adesea, îi înşală, şi, îndată ce conclavul s-a sfîrşit, nu ştiu cum să se întoarcă mai repede în Franța. Un italian, dimpotrivă, care a ajutat la întronarea unui papă, şi care nu are alt lăcaş decît Roma, aduce avantaje coroanei pe care o slujeşte datorită bunăvoinței pe care i-o arată Papa şi familia acestuia ; întrucît propria lui familie se poate bucura de toate micile favoruri ale prelaților de la Roma şi, strîns legat fiind de această curte, pe care o cunoaşte cum nu se poate mai bine, părerile lui sînt mult mai exacte şi mai însuflețite, mai bine spri- jimte de dibăcia lui şi de prieteni ca să aducă un papă potrivit, a cărui prietenie, răsfrîngîndu-se asupra celor apropiați cardinalului, să devină folositoare şi coroanei. Acest cardinal se mulțumeşte cu cîteva abații bune ; nu are nevoie de venituri de patru sau cinci sute de mii de livre, cum vor cardinalii noştri, care se socotesc săraci şi persecutați dacă primesc mai puțin de trei sute de mii şi, fiindcă totul este pe măsură, iar cardinalii italieni nu sînt bogați, incit se mulțumesc cu un venit de două sute de scuzi, el este cu mult deasupra tuturor dacă are cîteva abații mai însemnate, căci are mai multă trecere şi mai multe mijloace decît ai noştri să ie ia de la clerul regular, spre înlesnirea clerului nostru ; şi, cum un astfel de cardinal nu are de făcut călătorii, nu se mai fac cheltuieli pentru ele, aşa cum se fac pentru cardinalii noştri. în Franța, nu are nimic de cerut pentru ai săi, iar ambițiile lui, în țara noastră, se mărginesc la el singur. Este mai binevoitor cu ambasadorul nostru, deoarece nu are alt sprijin la curtea Franței, slujba şi înțelegerea dintre ei nu stîrnesc pizmă, căci, departe de a spera să fie mai ceva decît acest ambasador, cum

speră cardinalii noştri, numai unit fiind cu el cardinalul poate reuşi în ceea ce face, şi numai din spusele ambasadorului i se pot trage mulţumirea şi preţuirea la care rîvneşte. în felul acesta, clerul nostru devine independent de curtea de la Roma ; nu mai este ispitit să spere doar cînd această curte este slabă şi cînd nesocoteşte drepturile episcopatului, ale Regelui şi ale coroanei, şi libertăţile Bisericii noastre. Pentru o pălărie de cardinal, pe care un prelat de-al nostru pune mina datorită iscusinţei lui şi dependenţei faţă de Roma, un mare număr de alţi prelaţi pornesc pe aceeaşi cale nădăjduind ceva tot mai îndepărtat, care-i însufleţeşte în loc să-i descurajeze, şi care, totuşi, nu se împlineşte nicicînd.

Ambiţia aceasta, tăiată din rădăcini, ar face curtea de la Roma cu mult mai puţin îndrăzneaţă, mult mai cumpătată, ar preveni măsurile luate de ea prin duhovnic, prin iezuiţi şi prin ceilalţi călugări de care dispune, şi ne-ar scuti de necazurile ce vin din nevoia de a-i ţine piept. Nu s-ar mai bizui pe năzuinţele slujitorilor şi ale favoriţilor pentru binele neamurilor lor. Cardinalatul, care, pentru cei de curînd ridicaţi, este o dovadă foarte convingătoare, pentru cei din familie este întotdeauna un mare avantaj, căci, datorită trecerii de care se bucură o rudă cardinal, care-i împinge de la spate, se aleg ei cu cîştiguri de tot felul, iar punga bine umplută a cardinalului îi scoate din nevoie. De aceea, cei ce se află în slujbe înalte sînt atît de grijulii faţă de Roma, căci ştiu că aceasta nu iartă nici cea mai mică înfruntare. Chiar şi cei oare nu au deocamdată pe nimeni de vîrsta ce i-ar face să se gîndească la cardinalat, nu vor să fie piedică, şi, avînd în vedere toate acestea, Roma izbuteşte în tot ce întreprinde, aşa că, dacă nici un francez n-ar putea ajunge cardinal, privirile tuturor s-ar îndrepta numai către Rege, căci numai de la el ar putea nădăjdui ceva, şi orice altă cale de mărire, de îmbogăţire, le-ar fi cu de- săvîrşire interzisă. Iată însă că am cugetat destul, şi de prisos, de vreme ce Regii noştri uneltesc împotriva lor înşişi, şi nimeni nu-i lecuieşte de greşeala de a mai da arme ce sînt îndreptate împotriva persoanei şi coroanei lor, darurile cele mai mari pe care le fac ei fiind menite celor ce scapă de sub dependenţa lor şi de autoritatea tuturor legilor.

[...]

Sosind la Fontainebleau, am încercat una dintre cele mai mari dureri cu putinţă, pierzîndu-1 pe D-l de la Trappe. Intr-o seară, aşteptînd ora de culcare a Regelui, D-l de Troyes mi-a arătat o scrisoare în care i se anunţa sfîrşitul apropiat al D-lui

de la Trappe. Mirarea mea a fost cu atît mai mare cu cît nu mai primisem nimic de vreo zece-douăsprezece zile, înainte de care. sănătatea lui era cea obişnuită. In prima clipă, am vrut să dau fuga acolo : m-am oprit însă cînd mi s-a spus să mă gîndesc ce s-ar putea crede despre această faptă nesăbuită. Am trimis chiar atunci, la Paris, după un medic foarte bun, Andry, pe care-1 luasem cu mine la Plombières, şi care a plecat numaidecît, dar care, sosind la mănăstire, nu l-a mai găsit viu pe D-l de la Trappe. ***Memoriile*** acestea sînt prea profane ca să vorbesc în ele despre o viaţă atît de sublim de sfîntă şi despre o moarte atît de măreaţă şi de preţioasă în **faţa** lui Dumnezeu. {...] Laudele au fost cu atît mai mari şi mai prelungite cu cît Regele l-a elogiat în public, a vrut să afle cum a murit, şi **le-a** vorbit despre el nepoţilor săi, ca aceştia să ia aminte. Pretutindeni în Europa, lumea, care mai de care, s-a arătat mişcată de o pierdere atît de mare ; l-a plîns Biserica, şi chiar şi puterile pămînteşti i-au dat ce i se cuvenea. Ziua aceea, atît de fericită pentru el şi atît de tristă pentru prieteni, a fost 26 octombrie, pe la douăsprezece şi jumătate ziua, cînd a murit, în braţele episcopului său, de faţă fiind comunitatea în care trăise, la aproape şaptezeci şi şapte de ani, şi după patruzeci de ani de penitenţă cum nu s-a mai văzut. Nu pot totuşi să nu amintesc cea mai emoţionantă şi cea mai vrednică de cinste dovadă a prieteniei ce-mi purta : culcat pe pămînt, pe paie şi cenuşă, ca să moară asemeni tuturor călugărilor de la Trappe, a binevoit să-şi amintească deodată de mine, şi l-a rugat pe abatele mînăstirii să-mi spună din partea lui că, aşa cum el era încredinţat de afecţiunea mea, tot aşa credea că eu nu pun la îndoială întreaga lui dragoste pentru mine. Mă opresc ; orice aş mai putea adăuga ar fi, aici, din cale afară de nepotrivit.

[...]

CAPITOLUL LXI

(17 0 1) *[[redacted]] Regele Iacob se întoarce de la băi. — Necazurile lui* Monsieur. *— Cearta aprinsă între Rege şi* Monsieur. — *Moartea lui* Monsieur. *— Spectacolul de la Saint-Cloud. — Spectacolul de la Marly. — Nu toată lumea suferă şi simte la fel. — Portretul lui* Monsieur *îi umileşte pe Domnul Duce. — Vizită neobişnuită a D-nei de Maintenon la* Madame. *— Regele se poartă minunat cu D-l duce de Chartres, care ia numele de duce de Orléans. —* Monsieur le Prince *este făcut, pe viaţă, prim prinţ de singe. — Ciudata văduvie a Doamnei ; cum a fost tratată. — Ceremonia înmormîntării lui* Monsieur *; ducii vin la agheasmă, dar nu ducesele şi nici prinţesele ;*

dezordinea trăsurilor. — O anecdotă interesantă despre moartea Doamnei, prima soție a lui

Monsieur.

Regele Angliei se întorsese de la băile de la Bourbon, cu suferința lui prea puțin sau chiar deloc alinată, iar ***Monsieur*** se afla tot la Saint-Cloud, în aceeaşi stare sufletească, purtîndu-se față de Rege aşa cum am arătat mai înainte 120, ceea ce îl descumpănise, date fiind slăbiciunea firii lui şi obiceiul, de o viață, de a se supune Regelui, de care era foarte legat, căci trăiau, în particular, ca nişte adevărați frați ce erau ; i se arăta o grijă de frate, multă prietenie şi atenție în tot ce nu putea să facă din ***Monsieur*** un personaj important. Nu se întîmpla vreodată ca el sau ***Madame*** să se simtă cit de cît rău şi Regele să nu sosească într-o clipă, ba chiar să şi revină, dacă răul ținea mai mult. Acum, de şase săptămîni, ***Madame*** avea friguri, împotriva cărora nu voia să facă nimic, căci se trata în felul ei nemțesc, nesocotind atît leacurile cît şi medicii. Regele, care, pe lingă întîmplarea cu D-l Duce de Chartres, îi purta o pică ascunsă, aşa cum vom vedea îndată, nu se dusese niciodată s-o vadă, deşi ***Monsieur*** îl împinsese s-o facă, în vizitele lui scurte la palat, unde nu rămînea peste noapte. ***Monsieur,*** care nu ştia ce are Regele cu ***Madame,*** lua acest lucru drept un semn fățiş de mare dispreț şi, vanitos şi sensibil fiind, era cum nu se poate mai jignit.

Mai avea însă şi alte necazuri. De cîtva timp, avea un duhovnic care, cu toate că era iezuit, îl ținea foarte din scurt : era de neam nobil, din Bretania, şi se numea Părintele de Trevou. îi interzisese nu numai ciudatele lui plăceri, dar şi foarte multe din cele pe care el le socotea îngăduite, ca pedeapsă pentru felul cum trăise, li spunea adesea că nu vrea să fie osîndit din pricina lui şi că, dacă i se pare prea aspru, nu se va supăra nicidecum dacă îl va vedea luîndu-şi alt duhovnic. Adăuga, apoi, că trebuie să bage de seamă, că este bătrîn, vlăguit de desfrîu, gras, cu gîtul scurt şi că, după toate aparențele, va muri de apoplexie, şi aceasta foarte curînd. Înspăimîntătoare vorbe pentru un prinț, dornic de toate plăcerile vieții, cum de mult nu se mai văzuse, căruia îi era

---

120 în capitolul anterior, este relatată discuția regelui cu fratele sau, *Monsieur,* determinată de conduita fiului acestuia. D-l de Chartres, ginerele regelui ; pentru prima dată în viața lui. *Monsieur* îşi ieşise din fire şi, fără să se mai ferească, explică purtarea fiului său prin autoritatea abuzivă a regelui care, între altele, refuza să-i încredințeze tînărului prinț conducerea unei armate, pentru care era totuşi foarte dotat. (N. t.)

dragă viața, dar care şi-o petrecuse în cea mai dulce trîndăvie, mai incapabil decît oricare, prin firea lui, să facă ceva, să citească ceva serios, sau să-şi bage mințile în cap. Se temea de diavol, îşi amintea că duhovnicul pe care-l avusese mai înainte nu voise să moară în această slujbă şi că, înainte de a muri, îi spusese aceleaşi lucruri. Impresia pe care au făcut-o asupra lui l-a silit să se gîndească puțin la ce face şi să trăiască într-un fel care, de cîtăva vreme, putea fi luat drept cucernic. Se ruga mult şi des, se supunea duhovnicului, îi spunea dacă ținuse seama de sfaturile lui în privința jocurilor de noroc, a celorlalte cheltuieli, a multor alte lucruri, suporta cu răbdare desele discuții cu el şi se gîndea mult la ele. Era trist, abătut, vorbea mai puțin ca de obicei, adică, totuşi, cît două sau trei femei la un loc, încît toată lumea şi-a dat seama de această mare schimbare. Necazurile lăuntrice şi, totodată, cele din afară, care-i veneau din partea Regelui, erau prea mult pentru un om atît de slab ca *Monsieur,* care prea de curînd învățase să se stăpînească, să se supere şi să țină supărarea ; şi ar fi fost greu ca toate acestea să nu facă o mare răvăşeală într-un trup atît de plin, şi să nu-l dea peste cap pe un atît de mare mîncău, nu numai la mese, dar mai toată ziua.

Miercuri, 8 iunie, *Monsieur* a venit de la Saint-Cloud să ia prînzul cu Regele, la Marly, şi, după obiceiul lui, a intrat în camera de lucru a acestuia, după ce a ieşit sfatul Țării. Regele era supărat de necazurile pe care D-l de Chartres i le făcea anume fiicei sale, neputîndu-i-le face lui de-a dreptul. Era îndrăgostit de D-ra de Sery [l], domnişoară de onoare pe lîngă *Madame,* şi nu se ascundea nicidecum. Regele a pornit de la aceasta, învinovă- țindu-l pe *Monsieur* de purtarea fiului său. *Monsieur,* care, ținînd seama de starea în care se afla, nu avea nevoie de acest început ca să se supere, a răspuns, acru, că tații care duseseră un anumit fel de viață nu prea aveau trecere în fața fiilor cînd căutau să-i dojenească. Regele, care a simțit ce greutate avea acel răspuns, s-a apucat atunci să vorbească despre răbdarea fiicei lui, spunînd că ar trebui ca astfel de ființe să fie îndepărtate din fața ochilor ei. *Monsieur,* care nu se mai putea stăpîni, i-a cerut, într-un fel usturător, să-şi aducă aminte cum se purtase el cu Regina, cînd fusese vorba de iubitele lui, împingînd lucrurile atît de departe. încît, în călătorii, le urca în trăsura ei, împreună cu ea. Ajuns la capătul răbdării, Regele i-a tras şi mai tare, încît, amîndoi, au ajuns să țipe unul la altul.

La Marly, cele patru mari apartamente de jos erau asemănătoare, şi numai din trei încăperi. Camera Regelui dădea în salonul cel mic şi, la ora aceea, era plină de curtenii veniți să-l vadă pe Rege ducîndu-se la masă ; datorită unui

obicei din acelea ce sînt proprii unor locuri fără a putea spune de ce, uşa cabinetului de lucru, întotdeauna închisă în alte locuri, la Marly, stătea tot timpul deschisă, în afară de timpul cînd se aduna Consiliul şi, în dreptul ei, nu era trasă decît o perdea pe care uşierul o dădea la o parte ca să se poată trece. Auzind zgomot, uşierul a intrat şi i-a spus Regelui că putea fi auzit din camera lui, ca şi *Monsieur,* apoi a ieşit. La celălalt cabinet al Regelui, alături de primul, nu se închidea nici uşa şi nici perdeaua nu se trăgea ; dădea în celălalt salonaş şi, din lăţime, i se luase o parte pentru a pune scaunul găurit de care se servea regele. Valeţii, care stăteau întotdeauna în acest al doilea cabinet, auziseră, de la un capăt la altul, tot dialogul pe care l-am redat mai înainte.

Cuvintele uşierului au dus la scăderea tonului, dar n-au pus capăt învinuirilor, pînă ce *Monsieur,* scos din ţîţîni, i-a spus Regelui că, atunci cînd îşi însurase fiul, îi făgăduise marea cu sarea, dar că, în tot acest timp, nu căpătase nici măcar o slujbă de guvernator ; că dorise din tot sufletul să-l bage pe fiul său în armată, ca să-l îndepărteze de micile lui aventuri amoroase, şi că fiul său dorise şi el foarte mult acest lucru, ceea ce, de altfel, Regele ştia, şi i-1 ceruse cu stăruinţă ; dar, de vreme ce nu se învoise, nu vedea de ce l-ar împiedica să petreacă pentru a-i trece supărarea. A mai spus şi că vede foarte limpede adevărul celor ce i se preziseseră, că nu se va alege decît cu necinstea şi ruşinea de pe urma acestei căsătorii, şi fără nici un fel de cîştig. Regele, tot mai furios, i-a răspuns că războiul îl va sili curînd să taie unele venituri, şi că, de vreme ce se arăta atît de puţin înţelegător faţă de voinţa lui, va începe prin a-i tăia unele pensii, înainte de a se restrînge el însuşi.

în acel moment, Regele a fost anunţat că-i fusese adusă mîncarea cu carne. O clipă după aceea, au ieşit ca să se ducă la masă, *Monsieur,* roşu la faţă ca văpaia focului, cu ochii strălucind de mînie. Văzînd faţa aceea îmbujorată, una din doamnele ce se aflau la masă şi cîţiva curteni din spatele lor, care-şi căutau de vorbă, au spus că *Monsieur,* după cum se vede, avea mare nevoie să i se

ia sînge. De cîtăva vreme, acelaşi lucru se spunea la Saint-Cloud ; avea mare nevoie de aceasta, aşa cum singur o mărturisea ; Regele îl îndemnase chiar, în mai multe rînduri, s-o facă, în ciuda împunsăturilor dintre ei. Tancrede, primul lui chirurg, era bătrîn, scotea prost sînge, şi nu făcea treaba cum se cuvine ; nu voia să-l lase pe el să-i ia sînge şi, ca să nu-1 supere, a avut bunătatea de a nu lăsa pe nimeni altul s-o facă, şi, din pricina aceasta, să moară. Auzind de luat sînge, Regele l-a îndemnat din nou şi a adăugat că nu ştie ce îl împiedică să-l ducă în camera lui şi să pună numaidecît să i se ia sînge. Prînzul s-a desfăşurat ca de obicei. ***Monsieur*** a mîneat peste măsură de mult, aşa cum făcea la toate mesele, ca să nu mai punem Ia socoteală ciocolata băută pe săturate dimineața şi fructele, prăjiturile, dulcețurile şi tot soiul de bunătăți înghițite in cursul zilei, şi care se găseau din belşug, tot timpul, pe mesele din cabinetele lui şi în buzunare. Ridicîndu-se de la masă, Regele singur, ***Monseigneur*** cu D-na prințesă de Conți, Monseniorul duce de Bourgogne singur, D-na ducesă de Bourgogne cu o mulțime de doamne s-au dus, pe rînd, la Saint-Germain ca să-i viziteze pe regele şi regina Angliei. ***Monsieur,*** care o adusese pe D-na ducesă de Chartres de la Saint-Cloud ca să stea la masă cu Regele, a luat-o cu el şi la Saint-Germain, de unde a plecat, ca să se întoarcă la Saint-Cloud, tot cu ea, în momentul cînd Regele sosea la Saint-Germain.

Seara, după cină, în timp ce Regele se mai afla încă în cabinetul său împreună cu ***Monseigneur*** şi cu Prințesele, ca la Versailles, a sosit, de la Saint-Cloud, Saint-Pierre care a cerut să-i vorbească Regelui din partea D-lui duce de Chartres. A fost condus în cabinet, unde i-a spus Regelui că ***Monsieur,*** în timpul cinei, a simțit că leşină, că i se luase sînge, că se simțea mai bine, dar că i se dăduse emetic. Adevărul este că cinase, ca de obicei, împreună cu doamnele care se aflau la Saint-Cloud. Spre sfîrşit, în timp ce-i turna un vin dulce D-nei de Bouillon, cei de față au văzut că bolboroseşte şi că arată ceva cu mîna. întrucît se întîmpla, din cînd în cînd, să vorbească spa- nioleşte, cîteva doamne l-au întrebat ce spune, altele au început să țipe : totul într-o clipă, şi s-a prăbuşit, lovit de apoplexie, peste D-l duce de Chartres, care l-a ținut să nu cadă. A fost dus tocmai în capătul apartamentului său. A fost zgîlțîit, plimbat, i s-a luat mult sînge, i s-a dat o mulțime de emetic, dar el n-a dat aproape nici un semn de viață.

Auzind vestea, Regele, care, pentru nişte fleacuri dădea fuga la ***Monsieur,*** s-a dus în apartamentul D-nei de Maintenon, cerînd să fie trezită ; au stat împreună un sfert de oră, apoi, pe la miezul nopții, întorcîndu-se în apartamentul său, a poruncit să i se pregătească trăsurile, iar marchizului de

Gesvres i-a spus să se ducă la Saint-Cloud şi, dacă ***Monsieur*** se simţea mai rău, să se întoarcă să-l trezească pentru a se duce şi el acolo, apoi s-a culcat. Lă- sînd la o parte cearta dintre ei, cred că Regele l-a bănuit că se preface pentru a ieşi din situaţia aceea, drept care s-a dus să se sfătuiască cu D-na de Maintenon, şi că a vrut mai curînd să nu facă ceea ce se cuvenea decît să rişte să fie tras pe sfoară. D-nei de Maintenon nu-i plăcea ***Monsieur,*** se temea de el, el era prea puţin îndatoritor cu ea şi, în ciuda sfielii şi a firii lui peste măsură de respectuoasă, scăpase unele lucruri despre ea, nu o dată, cu Regele, arătîndu-şi dispreţul şi ruşinea de ceea ce spunea opinia publică. Nu se grăbea aşadar să-l sfătuiască pe Rege să se ducă la el, şi, încă şi mai puţin, să-l sfătuiască să călătorească noaptea, să nu doarmă deloc şi să fie martor la un spectacol atît de trist, care l-ar fi îndurerat şi l-ar fi îndemnat să cugete la propriile lui fapte, şi nădăjduia ca, dacă lucrurile se vor petrece repede, Regele să fie scutit de toate acestea.

Un moment după ce Regele se aşezase în pat, a sosit un paj de la ***Monsieur :*** i-a spus Regelui că ***Monsieur*** se simte mai bine, şi că venise să-i ceară D-lui prinţ de Conţi apă de Schaffhausen, neîntrecută în apoplexii. Un ceas şi jumătate după ce Regele se culcase, a sosit, trimis de D-l duce de Chartres, Longeville, care l-a trezit, i-a spus că emeticul nu avusese nici un efect şi că ***Monsieur*** se simţea foarte rău. Regele s-a sculat, a plecat şi l-a întîlnit, pe drum, pe marchizul de Gesvres, care venea să-i aducă vestea ; l-a oprit, şi acesta i-a spus ce spusese şi Longeville. Este uşor de închipuit ce zarvă a fost în noaptea aceea la Marly, şi ce grozăvie la Saint-Cloud, acel palat al plăcerilor. Toţi cei ce se aflau la Marly s-au grăbit să ajungă la Saint-Cloud cum au putut : plecau cu cei ce erau mai repede gata, şi toţi, bărbaţi şi femei, se aruncau şi se înghesuiau în trăsuri, fără să mai aleagă sau să facă mofturi. ***Monseigneur*** a plecat împreună cu D-na Ducesă ; a fost atit de buimăcit, avînd în vedere starea în care se aflase pînă atunci, încît, un scutier al Doamnei Ducese, aflat acolo, n-a putut face altceva decît să-l tîrască şi aproape să-l care pînă la trăsură, tremurînd din cap pînă iii picioare. Regele a sosit la Saint-Cloud înainte de ora trei dimineaţa. De cînd i se făcuse rău, ***Monsieur*** nu-şi revenise nici măcar un moment ; n-a avut decît o licărire de viaţă, o clipă, cînd, spre dimineaţă, Părintele du Tre- vou se dusese să facă slujba, iar această licărire nu s-a mai repetat.

Spectacolele cele mai cumplite au adesea momente de contraste caraghioase. Părintele du Trevou s-a întors şi a strigat către ***Monsieur :*** „Domnule, nu-1 recunoaşteţi pe duhovnicul dumneavoastră ? nu-1 recunoaşteţi pe bunul Părinţel du Trevou, care vă vorbeşte ?“ făcîndu-i să rîdă,

destul de necuviincios, pe cei mai puțin îndurerați.

Regele a părut foarte îndurerat. Era o fire ce plîngea uşor : plîngea deci foarte tare. Avusese întotdeauna motive să-l iubească din inimă pe *Monsieur.* Deşi, de două luni, nu se mai înțelegeau, momentele acestea triste trezesc toată dragostea. Poate că-şi reproşa că-i grăbise moartea cu scena de dimineață ; în sfîrşit, *Monsieur* era mai mic decît el cu doi ani, şi, toată viața, fusese la fel de sănătos ca şi el, ba chiar mai sănătos. Regele a ascultat slujba la Saint-Cloud şi, pe la opt dimineața, *Monsieur* fiind fără nici o speranță, D-na de Maintenon şi D-na ducesă de Bourgogne l-au convins să nu mai rămînă, şi s-au întors împreună, în trăsura lui. Cînd să plece, în timp ce-1 mîngîia pe D-l de Chartres, plîngînd amîndoi foarte tare, tînărul prinț a ştiut să profite de moment : „O ! Sire, ce se va alege de mine ? îi spuse el îmbrățişîn- du-i coapsele ; îl pierd pe *Monsieur* şi ştiu că dumneavoastră nu țineți la mine". Regele, surprins şi foarte mişcat, l-a îmbrățişat şi i-a spus cuvinte din cele mai duioase. Sosind la Marly, s-a dus împreună cu D-na ducesă de Bourgogne la D-na de Maintenon. După trei ore, văzîndu-1 pe D-l Fagon, căruia Regele îi poruncise să nu se mişte de lîngă *Monsieur* decît dacă acesta moare sau îşi revine, ceea ce nu s-ar fi putut întîmpla decît printr-o minune, l-a întrebat : „Ia spune, Domnule Fagon, a murit fratele meu ? — Da, Sire ; nici un leac nu i-a fost de folos". Regele a plîns mult. I s-a spus că trebuie să mănînce ceva, la D-na de Maintenon ; însă el a vrut să prînzească îm

preună cu doamnele, ca de obicei, iar lacrimile i-au curs adesea în timpul mesei, care a fost scurtă, după care s-a închis în apartamentul D-nei de Maintenon, pînă la ora şapte, cînd s-a dus să facă o plimbare prin grădină. A lucrat cu Chamillart, apoi cu Pontchartrain pentru înmor- mîntarea lui *Monsieur,* şi a dat ordine lui Desgranges, maestrul de ceremonii, Dreux, marele maestru, fiind cu armata în Italia. A cinat cu o oră mai devreme decît de obicei, şi s-a culcat aproape numaidecît după aceea. Pe la ora cinci, au venit în vizită la el regele şi regina Angliei, care n-au stat decît un moment.

După plecarea Regelui, mulţimea s-a scurs treptat de la Saint-Cloud, încît *Monsieur,* muribund, zvîrlit pe un pat mic, din cabinetul său, pe care se odihnea ziua, a rămas pe mîna slugilor de la bucătărie şi a ofiţerilor mărunţi care, cei mai mulţi, din afecţiune sau din interes, erau foarte îndureraţi. Ofiţerii de seamă şi alţii, care pierdeau slujbe şi venituri, ţipau de se zguduia văzduhul, în timp ce toate acele femei ce se aflau la Saint-Cloud, şi care-şi pierdeau avantajele şi petrecerile, alergau de colo- colo, strigînd, despletite ca nişte bacante. Ducesa de La Ferté, de care am pomenit cînd am povestit cum s-a măritat cea de a doua din fiicele ei 121, a intrat în acest cabinet unde, uitîndu-se cu atenţie la bietul prinţ, ce mai sufla încă, a strigat gîndind adînc : „Pentru numele lui Dumnezeu ! Bine s-a mai măritat fata mea ! — Iată de ce ne arde nouă acum, i-a răspuns Châtillon 122, care şi el pierdea totul, că fata dumneavoastră este sau nu bine mă- ritată !“

In vremea aceasta, *Madame* se afla în cabinetul ei ; nici nu-şi iubise nici nu-şi preţuise prea mult vreodată soţul, dar simţea ce pierde şi simţea propria ei cădere ; în durerea ei, striga cît o ţinea gura : „Să nu aud de mănăstire ! Să nu mi se vorbească de mînăstire ! Nu vreau la mînăstire“. Biata prinţesă nu-şi pierduse minţile ; ştia că, prin contractul de căsătorie, trebuia să aleagă, de va rămîne văduvă, între mînăstire şi castelul de la Montar- gis [2] ; fie că a crezut că iese mai uşor din acesta decît din mînăstire, fie că, simţind cit de mult trebuie să se teamă de Rege, deşi, atunci, ea nu ştia încă totul, şi deşi el s-ar fi arătat prietenos, aşa cum se face în ocazii de acestea, ei i-a fost frică mai mare de mînăstire. După ce *Monsieur* şi-a dat sufletul, *Madame* s-a urcat în trăsură, împreună cu doamnele din suita ei, şi s-a dus la Ver- sailles,

---

121 Această fiică acceptase, datorită banilor dăruiţi de *Monsieur, o* căsătorie scandaloasă cu marchizul de la Carte, mai mult decît protejatul acestuia. (N. t.)

122 Era căpitanul gărzilor lui *Monsieur,* şi prim gentilom al camerei lui. (N. t.)

urmată de D-l şi D-na ducesă de Chartres, şi de toate persoanele din suita acestora.

A doua zi dimineaţa, vineri, D-l duce de Chartres s-a dus la Rege, care se mai afla încă în pat, şi care i-a vorbit cu multă prietenie. I-a spus că, de acum încolo, va trebui să-l vadă ca pe un tată, că se va îngriji de viitorul şi de interesele lui, că uită toate măruntişurile care-1 necăjiseră, că trage nădejdea că, la rîndul său, tînărul le va uita şi el, că îl roagă ca dovezile de prietenie pe care i le dă să-l apropie şi mai mult şi să-i recîştige sufletul aşa cum tînărul îl recîştiga pe al lui. Este uşor de închipuit ce a putut răspunde D-l de Chartres.

După un spectacol atît de cumplit, după atîtea lacrimi şi atîtea dovezi de iubire, nimeni nu se mai îndoia că cele trei zile ce mai rămîneau din şederea la Marly nu vor fi deosebit de triste ; însă, tot a doua zi după moartea lui *Monsieur,* nişte doamne de la palat, intrînd la D-na de Maintenon, unde se afla Regele, cu ea şi cu D-na ducesă de Bourgogne, pe la prînz, din camera unde se aflau şi care era alături de a lui, l-au auzit cîntînd prologuri de operă. Puţin mai tîrziu, Regele, văzînd-o pe D-na ducesă de Bourgogne stînd foarte tristă într-un colţ al camerei, a întrebat-o mirat pe D-na de Maintenon ce are de este atît de melancolică, şi s-a apucat s-o dezmorţească, apoi să joace cărţi cu ea şi cu alte cîteva doamne de la palat, pe care le-a chemat ca să-i înveselească pe ei doi. Dar aceasta n-a fost tot. Ridicîndu-se de la prînzul obişnuit, adică puţin după ora două, la douăzeci şi şase de ore după moartea lui *Monsieur,* Monseniorul duce de Bourgogne l-a întrebat pe ducele de Montfort dacă vrea să joace brelan : ,,Brelan ! a strigat Montfort, peste măsură de mirat, nici să nu vă gîndiţi ! *Monsier* este cald încă. — Iertaţi-mă, a răspuns prinţul, mă gîndesc foarte mult ; dar Regele nu vrea ca lumea să se plictisească la Marly ; mi-a poruncit să-i pun pe toţi să joace şi, de teamă că nimeni nu va îndrăzni să înceapă, mi-a spus să dau eu pilda". Aşa că s-au apucat să facă un brelan : numaidecît, salonul s-a umplut cu mese de joc.

Aşa a fost durerea Regelui, aşa şi cea a D-nei de Maintenon. Aceasta simţea moartea lui *Monsieur* ca o uşurare, şi cu greu îşi ascundea bucuria : a fost încă şi mai greu să pară îndurerată. Vedea că Regele se şi consolase ; nimic nu-i plăcea mai mult decît încercarea de a-1 face să se gîndească la altceva, şi nu-i era mai la îndemînă decît să grăbească reluarea vieţii obişnuite, încît să nu mai fie vorba nici de *Monsieur* nici de durere. Cît despre buna cuviinţă, nu şi-a bătut capul cu ea. Totuşi, purtarea a fost scandaloasă şi, în şoaptă, lumea aşa a socotit-o. *Mon- seigneur* părea să-l fi iubit pe *Monsieur,* care-i dădea baluri şi petreceri şi se arăta grijuliu

şi îngăduitor : chiar de a doua zi, s-a dus la vînătoare de lupi şi, la întoarcere, a găsit salonul plin de persoane ce jucau cărţi, încît nici el nu s-a mai stăpînit. Monseniorul duce de Bourgogne şi D-l Duce de Berry nu-1 vedeau pe *Monsieur* decît la ceremonii, aşa că nu puteau suferi prea mult la moartea lui. D-na ducesă de Bourgogne a suferit nespus de mult : era bunicul ei, ea îşi iubea din tot sufletul mama [3], care-1 iubea mult pe *Monsieur,* iar *Monsieur* se arăta grijuliu, prietenos şi îndatoritor faţă de D-na ducesă de Bourgogne şi o înveselea cu tot felul de petreceri. Deşi *Monsieur* nu însemna mare lucru, ea îl iubea, şi a suferit foarte tare că a fost silită să-şi înăbuşe durerea, care, în sufletul ei, a durat destul timp. Am văzut mai sus, în cîteva cuvinte, cît de mult a suferit *Madame.*

Durerea D-lui de Chartres a fost cum nu se poate mai mare. Tatăl şi fiul se iubeau din toată inima. *Monsieur* era blînd, cel mai de treabă om din lume, şi niciodată nu-1 ţinuse de rău pe Domnul fiul său. Nu numai cu inima, dar şi cu mintea a suferit ; lăsînd la o parte marea strălucire a rangului dată de un tată ce era fratele Regelui, acest tată era o barieră în spatele căreia fiul stătea fără teamă de Rege, care, acum, îl putea lovi din plin. Rangul, preţuirea, bogăţia familiei şi a sa, aveau să fie, nemijlocit, la bunul plac al acestuia... Regele nu-1 va măsura decît după prezenţa lui la curte, respectarea bunei-cuviinţe, a unor anumite reguli şi, ceea ce era cel mai rău pentru el, după purtarea, ce va trebui cu totul schimbată, faţă de Doamna, soţia lui. D-na ducesă de Chartres, deşi *Monsieur* se purtase bine cu ea, a fost încîntată să scape de bariera ce o despărţea de Rege, care îi dădea Domnului soţul său libertatea de a se purta cu ea cum poftea, şi de îndatoririle care o luau mai des decît dorea ea de la curte, pentru a-i urma pe *Monsieur* la Paris sau la Saint-Cloud, unde nu-şi găsea rostul, ca într-un ţinut necunoscut, printre oameni pe care nu-i întîlnea decît acolo, şi care, toţi, erau, în mare măsură, stingheriţi de ea, ţintă a dispreţului şi a toanelor soacrei sale, *Madame,* care n-o cruţa deloc. Se gîndea aşadar că nu va mai părăsi curtea Regelui, că nu va mai avea de-a face cu cea a socrului ei, *Monsieur,* şi că *Madame* şi D-l duce de Chartres vor fi siliţi, pe viitor, să se poarte faţă de ea într-un fel pe care nu-1 cunoscuse încă.

Cei mai mulţi din oamenii de la curte au pierdut prin moartea lui *Monsieur.* El aducea acolo petrecerile, sufletul, plăcerile, iar cînd el pleca, totul părea lipsit de viaţă şi de mişcare. Lăsînd la o parte încăpăţînarea arătată faţă de prinţii din casa de Lorraine, era un om care ţinea la ordinea rangurilor, a preferinţelor, a distincţiilor ; făcea tot ce putea ca să fie păstrate, şi era el însuşi o pildă. îi plăcea lumea bună,

care-1 înconjura, în număr mare, atrasă de bunăvoința şi cinstea lui, iar deosebirea pe care ştia s-o facă, şi pe care o făcea întotdeauna între oameni, după ceea ce erau cu adevărat, ajuta mult la aceasta. Deosebirea o făcea, tot timpul, prin felul cum întîmpina lumea, prin atenția mai mare sau mai mică sau inexistentă, prin cele ce spunea, deosebire măgulitoare, după obîrşia şi rangul fiecăruia, vîrsta, vrednicia şi starea oamenilor ; totul era făcut cu o noblețe firească la el, la locul şi la timpul potrivit, pe care învățase să le simtă. Familiaritatea lui îndatora, iar el îşi păstra rangul, fără să respingă pe cineva, dar şi fără a-i ispiti pe cei distrați să întreacă măsura. Se ducea sau trimitea unde trebuia să se ducă sau să trimită, şi, acasă la el, lumea se bucura de o libertate deplină, fără ca respectul şi demnitatea de curtean să fie cit de cit ştirbite. învățase de la Regină, mama lui, şi-şi băgase bine în cap, arta de a ține o curte : de aceea voia s-o vadă plină, şi reuşea acest lucru datorită purtării lui. Mulțimea se afla tot timpul la Palais-Royal.

La Saint-Cloud, unde se aduna numeroasa lui suită, veneau doamne multe, care, de fapt, nu prea ar fi fost primite în altă parte, deşi, nu puține, erau de neam mare, şi o grămadă de jucători de cărți. Plăcerea jocurilor de tot felul, frumusețea fără seamăn a locului, unde, datorită nenumăratelor căleşti, puteau să ajungă să se plimbe pînâ şi cei mai leneşi, orchestrele, bucatele alese făceau din palat un lăcaş al desfătărilor, cu multă strălucire şi generozitate, totul făcîndu-se fără ajutorul Doamnei ***(Madame),*** care prînzea şi cina cu doamnele ei de onoare şi cu ***Monsieur,*** se plimba uneori în caleaşcă cu cîteva din ele, se supăra adesea pe cei din jur, care se temeau de firea ei aspră şi sălbatică, şi, uneori, de vorbele ei ; îşi petrecea toată ziua într-un cabinet ales de ea, unde ferestrele erau la peste zece picioare de la pămînt, privind portretele Palatinilor şi ale altor prinți germani, cu care acoperise pereții, şi scriind volume întregi de scrisori, în fiecare zi, cu mîna ei, după care făcea ea însăşi copii, pe care le păstra. ***Monsieur*** n-a putut-o îndupleca să trăiască mai omeneşte şi o lăsa să facă ce vrea, trăiau liniştiți împreună, fără să se sinchisească de ea, între patru ochi neaflîndu-se aproape niciodată. Primeau la Saint-Cloud o mulțime de lume care, venind de la Paris şi de la Versailles, îi făcea curte 123 după-amiaza : prinți de sînge, nobili de seamă, miniştri, bărbați şi femei, veneau şi ei din cînd în cînd ; şi nu trebuia ca

123 Am calchiat expresia „faire sa cour" cu semantismul conferit de practicile monarhiei absolute : a se arăta asiduu, a fi cit mai mult timp prezent pe lingă rege sau un alt mare nobil. Aici îşi are originea sensul expresiei din limbajul galant. Cf. şi *supra,* p. 75. (N. ť.)

cineva să se afle doar în trecere, în drum de la Paris spre Versailles sau de la Versailles la Paris. întreba aproape întotdeauna acest lucru, şi spunea atît de deschis că, pentru el, vizitele acestea în trecere nu erau vizite, încît puţini erau cei ce o mărturiseau.

Altfel, *Monsieur,* care, cu multă vitejie, cîştigase bătălia de la Cassel[4], şi se arătase, fireşte, la fel de viteaz în timpul tuturor asediilor la care luase parte, avea toate apucăturile proaste ale unei femei. Cunoştea bine lumea aleasă, fără să fie prea inteligent, nu citise nimic, deşi ştia foarte multe despre familiile nobile, de unde se trăgeau şi cu cine se însoţiseră, şi nu era în stare de nimic. Moale fără pereche, şi la trup şi la minte, fără pereche de slab, de sfios, lesne de înşelat, de stăpînit ; mai dispreţuit ca nimeni altul de propriii săi favoriţi, care, foarte adesea, îl chinuiau ; sîcîitor, incapabil să păstreze un secret, bănuitor, neîncrezător, semănînd zîzanie la curtea lui ca să încaiere oamenii, ca să afle ceva şi, adesea, chiar pentru a se înveseli, şi umbla cu vorba de la unul la altul. La atîtea păcate şi nici o virtute, se adăuga o preferinţă dezgustătoare, pe care darurile şi averile făcute celor care-i plăcuseră lui o scoseseră la iveală dînd naştere unui scandal de pomină ; preferinţa aceasta nu cunoştea margini nici ca număr nici ca timp. Aceia aveau totul de la el, dar, adesea, se arătau obraznici, şi, la fel de adesea, îi dădeau mult de lucru ca să domolească certurile iscate de gelozie ; oamenii aceştia, împreună cu cei ce erau de partea lor, făceau ca mica lui curte să fie foarte furtunoasă, ca să nu mai punem la socoteală certurile unui grup de femei, tot de la curtea lui *Monsieur,* care ştiau ce vor, cele mai multe foarte rele, şi aproape toate mai mult decît rele, de care *Monsieur* îşi bătea joc, băgîndu-se în murdăriile acestea.

Cavalerul de Lorraine şi Châtillon au ajuns foarte departe datorită înfăţişării lor, îndrăgită de *Monsieur* mai mult decît oricare alta. Cel din urmă, care nu avea nici ce mînca, nici bun simţ, nici minte, s-a ridicat mult şi a făcut avere la această curte. Celălalt a luat lucrurile ca cei din familia de Guise, care nu roşesc de nimic cînd este vorba să-şi atingă ţelul, l-a ţinut toată viaţa în frîu pe *Monsieur,* a primit bani şi venituri din belşug, a făcut tot ce a vrut pentru familia sa, a fost întotdeauna, în mod făţiş, stăpîn în casa lui *Monsieur ;* şi întrucît avea, pe lîngă trufia familiei de Guise, iscusinţa şi inteligenţa lor, a ştiut să se pună între Rege şi *Monsieur,* izbutind să fie cruţat, ca să nu spunem să se facă temut, şi de unul şi de celălalt, şi să se bucure de o preţuire, de un respect şi de o încredere aproape la fel de mari, atît din partea Regelui cît şi din cea a lui *Monsieur.* Drept care, durerea lui

n-a fost atît din pricina morții acestuia cît din pricina pierderii unui instrument pe care știuse cu atîta măiestrie să-l folosească pentru sine. în afară de veniturile asigurate de *Monsieur,* banii peşin pe care-i scotea de la acesta cît voia el de mulți, taxele suplimentare fixate şi încasate de el la toate tîrgurile făcute la *Monsieur,* avea, de la acesta, şi o pensie de zece mii de scuzi, precum şi cea mai frumoasă locuință de la Palais-Royal şi de la Saint-Cloud. Locuințele le-a păstrat, rugat fiind de către D-l de Chartres ; dar nu voia să primească mai departe pensia, din măreție sufletească, deoarece, tot din măreție sufletească, îi fusese dată.

Deşi ar fi fost greu de găsit cineva mai sfios şi mai supus decît era *Monsieur* față de Rege, încît îi lăuda chiar şi miniştrii, cum, pe vremuri, îi lăudase amantele, păstra totuşi, deşi cu foarte mult respect, aerul de frate şi o purtare nestînjenită. Cînd erau numai ei doi, libertatea era mult mai mare ; se aşeza întotdeauna într-un fotoliu, fără să aştepte să fie poftit de Rege ; în cabinetul de lucru, după cina Regelui, în afară de el, nici un prinț nu se aşeza, nici măcar *Monseigneur.* Dar, cînd era vorba să-l slujească, să se apropie sau să se despartă de Rege, nimeni altul nu-i arăta mai mult respect, cu o grație firească şi cu o noblețe pe care le arăta pînă şi în faptele cele mai obişnuite. Din cînd în cînd, îi căuta ceartă Regelui, dar aceasta nu ținea mult, şi, întrucît jocurile de noroc, Saint-Cloud şi favoriții lui îl costau mult, banii dați de Rege ştergeau orice urmă de supărare. Cu toate acestea, în fața D-nei de Maintenon nu s-a plecat niciodată şi nu s-a lipsit de plăcerea de a spune Regelui, din cînd în cînd, cîte un nimic la adresa ei, şi de a face cîte o glumă muşcătoare de față cu toată lumea. Nu trecerea pe care o avea ea la Rege îl supăra, însă nu suporta gîndul că nevasta lui Scarron ajunsese cumnata lui.

Era peste măsură de mîndru, dar fără îngîmfare, ştia ce i se cuvine şi ținea la aceasta. Prinții de sînge, avînd în vedere toate avantajele acordate bastarzilor, aveau pretenții tot mai mari, şi nu atît D-l prinț de Conți, care se mulțumea să profite fără să facă ceva, cît *Monsieur le Prince* şi, mai ales, Domnul Duce, care s-a ferit cu grijă să-l slujească pe *Monsieur* cu vreun prilej oarecare, ceea ce nu era greu, şi a avut indiscreția să se laude că nu-1 va sluji niciodată. Lumea este plină de oameni cărora le place să intre pe sub pielea cuiva făcînd rău altora : *Monsieur* a aflat curînd acest lucru ; foarte furios, s-a plîns Regelui, care i-a răspuns că nu avea de ce să se supere, şi că era mai bine să caute prilejul să-l pună să-l slujească şi, dacă va refuza, să i-o trîntească de la obraz. *Monsieur,* liniştit dinspre partea Regelui, a pîndit prilejul. într-o dimineață, la Marly, unde locuia într-unul din cele patru apartamente de

jos, tocmai cînd se trezea, l-a văzut pe fereastră, în grădină, pe Domnul Duce ; deschide repede fereastra şi îl cheamă. Domnul Duce vine ; *Monsieur* se dă îndărăt, îl întreabă unde se duce, îl sileşte, dîndu-se mereu îndărăt, să intre şi să avanseze ca să-i răspundă şi, din vorbă în vorbă, pe neaşteptate, îşi scoate de pe el haina de casă. In aceeaşi clipă, primul valet, la semnul primului gentilom al lui *Monsieur,* îi prezintă cămaşa Domnului Duce, în timp ce *Monsieur* îşi scotea cămaşa de noapte ; prins la strîmtoare, Domnul Duce n-a îndrăznit să şovăie nici un pic înainte de a o da lui *Monsieur* [5]. Luînd-o, *Monsieur* s-a pus pe rîs şi a zis : „Cu bine, vere, du-te acum, nu vreau să te rețin mai mult“. Domnul Duce a înțeles toată răutatea din aceste cuvinte, a plecat foarte supărat, şi a fost încă şi mai supărat, după aceea, din pricina celor ce povestea, grozăvindu-se, *Monsieur.*

Era mărunt de stat, burtos, urcat parcă pe picioroange, atît de înalte erau tocurile încălțărilor, gătit întotdeauna ca o femeie, plin de inele, brățări, pietre scumpe, cu o perucă lungă ce-i cădea pe piept, neagră şi pudrată, panglici pretutindeni pe unde îşi putea pune, parfumat cu tot soiuri de parfumuri şi, în toate, de o curățenie strălucitoare. Era învinuit că îşi dă cu roşu pe buze, deşi aproape că nu se vedea. Avea nasul foarte lung, gura şi ochii frumoşi, fața plină, dar foarte lungă. Toate portretele îi seamănă. Mă supăram, privindu-l, că amintea că este fiul lui Ludovic al XIII-lea, dacă îl comparam cu portretele acestui prinț, de care, în afară de vitejie, se deosebea atît de mult.

Sîmbătă, 11 iunie, curtea s-a întors la Versailles, unde, îndată ce a sosit, Regele s-a dus s-o vadă pe *Madame,* pe D-l şi pe D-na de Chartres, mergînd în apartamentul fiecăruia. *Madame,* supărată de situația ei față de Rege, în- tr-un moment cînd, pentru ea, totul ținea de el, o rugase pe ducesa de Ventadour să se ducă la D-na de Maintenon. Ducesa s-a dus : D-na de Maintenon nu a vorbit decît în general, a spus că se va duce la *Madame* după ce va prinzi şi a cerut ca D-na de Ventadour să se afle la *Madame,* ca să fie trei în timpul vizitei. Era duminică, a doua zi după întoarcerea de la Marly [6]. După ce au schimbat primele cuvinte, toată lumea a ieşit din cameră, în afară de D-na de Ventadour. Atunci *Madame* a poftit-o pe D-na de Maintenon să se aşeze, ea însăşi simțind, pe semne, mare nevoie să stea jos. A început să povestească despre nepăsarea ce-i arătase Regele în timp ce fusese bolnavă ; D-na de Maintenon a lăsat-o să spună tot ce a vrut, apoi i-a răspuns că Regele îi poruncise să-i transmită că pierderea ce suferiseră cu toții ştergea orice supărare din sufletul lui, dacă, de acum încolo, va avea prilejul să fie mai mulțumit de ea

decît fusese în vremea din urmă, nu numai din pricina celor ce se petrecuseră în legătură cu D-l de Char- tres, dar şi în legătură cu alte lucruri, mai importante, despre care n-a vrut să vorbească, şi care erau adevărata pricină a nepăsării, pe care a vrut să i-o arate cit fusese bolnavă. Auzind aceasta *Madame,* sigură pe sine, protestează, spunjnd că, în afară de întîmplarea cu fiul ei, ea n-a zis şi n-a făcut nimic ce ar fi putut displăcea Regelui, şi îşi dă drumul la plîngeri şi la justificări Fiindcă nu se mai oprea, D-na de Maintenon scoate o scrisoare din buzunar şi i-o arată întrebînd-o dacă recunoaşte scrisul. Era o scrisoare scrisă cu mîna ei ducesei de Hanovra, mătuşă-sa, căreia îi scria tot ce i se întîmpla, şi în care, după ce îi spunea ce se mai petrece pe la curte, îi scria cum nu se poate mai limpede că lumea nu mai ştie ce să creadă despre legătura Regelui cu D-na de Maintenon, dacă este căsătorie sau concubinaj, apoi scria despre treburile dinăuntrul ţării şi despre cele din afară şi stăruia asupra mizeriei din Regat, spunînd că acesta nu-şi mai poate reveni. Poşta deschisese scrisoarea, cum le deschidea şi le deschide şi astăzi aproape pe toate, o găsise prea tare ca să se mărginească, aşa cum făcea de obicei, să dea doar un extras, drept care a trimis-o Regelui în original. Ne putem da seama că, văzînd şi citind scrisoarea, *Madame* a fost gata să moară pe loc. S-a apucat să plîngă, iar D-na de Maintenon să-i arate, cu modestie, grozăvia fiecărei părţi din acea scrisoare, şi încă într-o ţară străină ; D-na de Ven- tadour a început să trăncănească, voind ca *Madame* să aibă răgazul să-şi tragă sufletul şi să-şi revină cît de cît ca să poată spune ceva. Cel mai bun fel de a cere iertare a fost să recunoască ceva ce nu putea nega, să se căiască, să se roage, să tăgăduiască.

Cînd toate acestea s-au sfîrşit, D-na de Maintenon a rugat-o fierbinte ca, după ce făcuse ceea ce-i ceruse Regele, să-i îngăduie să spună o vorbă din partea ei, adică să se plîngă de faptul că, după cinstea ce-i făcuse cîndva de a-i dori prietenia, încredinţînd-o sub jurămînt de a ei[7], se schimbase cu totul, de cîţiva ani încoace. *Madame* a crezut că i-a venit apa la moară : i-a răspuns că este foarte mulţumită de această explicaţie, că ea era cea ce trebuia să se plîngă de schimbarea D-nei de Maintenon, care, cînd nici nu se aştepta, o părăsise, silind-o, în acest fel, să se îndepărteze şi ea pînă la urmă, după ce, multă vreme, încercase să trăiască din nou alături aşa cum trăiseră înainte. Şi de această dată, ca şi mai înainte, D-na de Main- tenon şi-a oferit plăcerea de a o lăsa să înşire plîngeri, şi, pe deasupra, regrete şi reproşuri : după care, a recunoscut că, într-adevăr, ea fusese cea dintîi care se îndepărtase şi că

nu mai îndrăznise să se apropie, dar temeiurile ei erau de aşa natură, încît nu se putuse purta altfel ; la aceste cuvinte, *Madame* s-a plîns şi mai tare şi a vrut să afle repede care puteau fi acele temeiuri. Atunci, D-na de Maintenon i-a spus că este o taină care, pînă atunci, nu-i ieşise din gură, deşi ar fi avut libertatea s-o facă de zece ani, de cînd murise cea care i-o încredinţase punînd-o să jure că n-o va spune nimănui ; şi se apucă să-i povestească o mulţime de lucruri, care de care mai jignitoare, spuse de *Madame* Doamnei Delfine, pe vremea cînd D-na de Maintenon nu se înţelegea cu aceasta din urmă, care, după ce s-au împăcat, i-a spus totul cuvînt cu cuvînt. Primind a doua lovitură de trăsnet, *Madame* a rămas stană de piatră. Cîteva clipe, a fost tăcere. D-na de Ventadour a făcut jocul de mai înainte, ca s-o lase pe *Madame* să-şi revină, dar aceasta n-a ştiut să facă altceva decît ce făcuse şi cealaltă dată, adică a plîns, a strigat, iar la sfîrşit, a cerut iertare, a mărturisit, apoi s-a căit şi s-a rugat. D-na de Maintenon a triumfat cu răceală, destul de mult timp, lăsînd-o să se înece vorbind, plîngînd, şi s-o apuce de mîini. Era o umilinţă cumplită pentru o nemţoaică atît de băţoasă şi de mîndră. In cele din urmă, D-na de Maintenon s-a lăsat înduioşată, aşa cum hotărîse mai dinainte, după ce s-a răzbunat din plin. S-au îmbrăţişat, şi-au făgăduit să uite totul şi să înceapă o nouă prietenie ; D-na de Ventadour a plîns de bucurie, şi împăcarea a fost pecetluită cu făgăduiala împăcării cu Regele, şi cu aceea că acesta nu avea să-i spună nici o vorbă despre cele două subiecte discutate de ele ; iar acest lucru, mai mult decît toate celelalte, au uşurat-o pe *Madame.* La curţile regilor, totul se află pînă la urmă, şi dacă m-am întins poate cam mult cu aceste în- tîmplări, am făcut-o fiindcă le ştiu din sursă directă şi mi s-au părut foarte interesante.

Regele, care ştia de vizita D-nei de Maintenon la *Madame,* precum şi ceea ce avea să se petreacă acolo, a lăsat-o cîtva timp pe aceasta din urmă să-şi revină, apoi, în aceeaşi zi, s-a dus la ea, ca să deschidă, în prezenţa ei şi a D-lui duce de Chartres, testamentul lui *Monsieur*, de faţă fiind Cancelarul şi fiul lui, ca secretar de Stat al familiei Regale şi Terrât, cancelar al lui *Monsieur.* Acel testament era din 1690, simplu şi cuminte, şi îl numea ca executor pe cel ce va fi prim preşedinte al Tribunalului din Paris în ziua deschiderii lui. Regele şi-a ţinut făgă- duiala făcută D-nei de Maintenon : n-a pomenit de nimic şi s-a purtat cu multă prietenie faţă de *Madame* şi de D-l duce de Chartres, care a fost, cuvîntul nu este prea mare, minunat de bine tratat.

Pe lîngă veniturile pe care le avea acesta, şi pe care şi le-a

păstrat, Regele i le-a dat pe toate cele pe care le avusese *Monsieur,* ceea ce a făcut şase sute cincizeci de mii de livre, încît, cu domeniile şi celelalte bunuri ale lui, după ce pe *Madame* a plătit-o din ceea ce-i rămăsese ei de la *Monsieur,* a rămas cu o rentă de un milion opt sute de mii de livre, cu Palais-Royal, în afară de Saint-Cloud şi de celelalte case ale lui. I s-au dat, ceea ce nu se mai pomenise decît la fiii Regelui, gărzi şi străjeri, aceia pe care-i avusese *Monsieur,* o sală a gărzilor, în corpul castelului de la Versailles, unde era cea a lui *Monsieur,* un cancelar, un procuror general, în numele căruia va pleda, nu în propriul său nume, şi dreptul de a numi toate beneficiile 124 de pe domeniul său, cu excepţia episcopatelor : adică a păstrat, în întregime, tot ce avusese *Monsieur.* I-au rămas mai departe regimentele lui de cavalerie şi de infanterie, dar le-a primit şi pe cele pe care le avusese *Monsieur,* şi, totodată, companiile de jandarmi şi de cavalerie uşoară ale acestuia, şi şi-a luat numele de duce de Orléans. Cinstea aceasta, atît de mare şi nemaiauzită, şi o pensie cu peste o sută de mii de scuzi pe deasupra celei primite de *Monsieur,* le-a datorat numai faptului că s-a ţinut seama de căsătoria lui, de reproşurile lui *Monsieur,* atît de recente, că nu se va alege decît cu ruşinea şi nimic mai mult, şi de mustrările pe care şi le făcea Regele, gîndin- du-se la cearta dintre ei, ceartă ce putuse grăbi moartea lui *Monsieur.*

Lumea se obişnuieşte cu toate, însă, la început, această nemaipomenită purtare a mirat nespus de mult. Prinţii de sînge au suferit cumplit. Ca să-i mîngîie, Regele, nu- maidecît după aceea, i-a dat Domnului Prinţ, pentru el şi pentru familia lui, cit va trăit el, toate avantajele de prim prinţ de sînge, aşa cum le avea şi Domnul tatăl lui, şi i-a mărit pensia cu zece mii de scuzi, ea fiind de patruzeci, ca să aibă cincizeci, pensie de prim prinţ de sînge. D-l de Chartres avea toate acestea încă de pe cînd trăia *Monsieur,* deşi era doar nepot al Regelui ; însă, înăl- ţîndu-se foarte mult prin cele primite la moartea lui *Monsieur,* Domnul Prinţ a profitat de aceasta. Pensiile primite de *Madame* şi de noua ducesă de Orléans au fost mărite. După ce au primit vizitele şi ambasadorii, şi au trecut cele patruzeci de zile, timp în care Regele s-a dus adesea s-o vadă pe *Madame,* aceasta s-a dus la el, la fiii familiei regale, la D-na ducesă de Bourgogne, căci toţi aceştia, afară de Rege, se duseseră s-o vadă ; era în haine de doliu, şi, la Saint-Germain, ca văduvă, în mare doliu : după care i s-a îngăduit să cineze, cu toată lumea, la masa Regelui, să meargă întotdeauna la Marly, şi să se arate pretutindeni fără hainele

124 Episcopatele, abaţiile, eparhiile sînt diferite genuri de ***beneficii.*** (N. t.)

de doliu, fără văl, fără legătură, căci, spunea ea, aceasta îi dă dureri de cap. Toate celelalte amănunte ale acestui echipament mortuar au fost îndepărtate de Rege ca să nu mai vadă, în fiecare zi, obiecte atît de triste. Părea totuşi foarte ciudat s-o vezi pe *Madame,* în public, chiar şi la slujba cîntată pentru *Monseigneur,* alături de el, unde se afla toată curtea, în sfîrşit, pretutindeni, în chip de călugăriță vizitandină, doar crucea îi mai lipsea, sub pretext că, fiind cu Regele şi în palatul lui, ea se afla în familie. N-a mai fost deci vorba, nici o clipă, de mînăs- tire sau de Montargis, şi a păstrat, la Versailles, apartamentul lui *Monsieur,* pe lîngă cel al ei. Doar vînătoarea şi spectacolele nu i-au fost îngăduite o vreme ; ba chiar, adesea, Regele a chemat-o la D-na de Maintenon, iarna următoare, unde erau jucate, pentru el, comedii cu muzică, şi, tot sub pretext că este în familie, iar acolo, sub pretext că este în cerc restrîns, Regele i-a dat voie să adauge la doamnele ei, fără nume, doar ca să fie în suită, pe mareşala de Clerambault şi pe contesa de Beuvron, îndrăgită mult de *Madame. Monsieur* le alungase pe amîndouă de la Pa- lais-Royal, cea dintîi, pe cînd era guvernanta fetelor lui, punînd-o în loc pe mareşala de Grancey, iar pe D-na de Marcy, fiica ei, în suită ; cealaltă era văduva unui căpitan din gărzile lui, frate cu marchizul de Geuvron şi cu ducesa d'Arpajon. *Madame* ie-a dat, fiecăreia, cîte o pensie de patru mii de livre, iar Regele două locuințe la Versailles, aproape de apartamentul locuit de ea, şi, de atunci, le-a luat întotdeauna, pe amîndouă, la Marly : lucru hotărî! o dată pentru totdeauna. înainte o vedea foarte rar pe ma- reşala de Clerambault, pe care *Monsieur* o ura, şi deloc pe contesa de Beuvron, pe care el o ura şi mai mult, pentru nişte necazuri şi intrigi de la Palais-Royal. Foare rar o întîlnea, în vreo mînăstire din Paris, pe ascuns ; însă, fără să se ascundă, îi scria în fiecare zi, printr-un paj, pe care-1 trimitea de oriunde s-ar fi aflat.

Regele a purtat doliu şase luni, şi a cerut să se facă o înmormîntare cu toată pompa. Luni 13 iunie, curtea întreagă a apărut în fața Regelui în mantii lungi. *Monseigneur,* care sosise dimineața de la Meudon, şi-a scos mantia cît timp a ținut Consiliul, după care, s-a dus la Saint-Cloud în mantie lungă, ca să dea agheasma, împreună cu toți prinții de sînge şi cu D-l de Vendôme şi o mulțime de duci, aşezați după vechimea în rang, şi a fost întîmpinat la trăsură de D-l duce de Orléans şi de suita lui *Monsieur.* Abatele de Grancey, prim preot al lui *Monsieur,* l-a poftit să împartă agheasma, pe el şi pe cei doi fii ai săi, prinți de sînge ; un alt preot, pe toți ceilalți.

In după-amiaza aceleiaşi zile, toate doamnele au venit, acoperite de văluri lungi, la D-na ducesă de Bourgogne, care

se afla şi ea la Saint-Cloud, împreună cu toate prinţesele de sînge. După ce cercul s-a aşezat, n-a ţinut decît o clipă şi D-na ducesă de Bourgogne, urmată de toată această curte, s-a dus la Rege, la *Madame,* la D-l şi D-na ducesă de Orléans, apoi s-a urcat în trăsură, în spate, împreună cu Doamna Marea Ducesă, trei prinţese de sînge, în faţă, cu Doamna Ducesă la o portieră şi ducesa du Lude la cealaltă, urmată de cincizeci de doamne, în trăsurile ei sau în trăsurile Regelui. A fost o mare învălmăşeală. Prinţesele de sînge, care ar fi trebuit să se urce fiecare într-o trăsură, au vrut să se urce, toate, în cea a D-nei ducesă de Bourgogne. Nimeni nu se aştepta la aceasta, deoarece era prima dată că se întîmpla, şi nu ştiu ce avantaj au găsit ele aici. în felul acesta, a fost încurcată şi ordinea din celelalte trăsuri, în care ducesele erau mai presus de prinţese, ceea ce a făcut-o pe D-na d'Elbeuf să se arunce, de ciudă, în ultima trăsură. Prinţesa d'Harcourt îi făcuse atîta gură D-nei de Maintenon încît, tot pentru prima dată, Regele a poruncit ca, dacă de faţă sînt prinţese, agheasma să nu fie împărţită decît de prinţesele de singe ; şi aşa s-a făcut. Au fost nişte ţipete cumplite, incit, D-na ducesă de Bourgogne care, cu opt zile în urmă, fusese la Saint-Cloud, unde *Monsieur* dăduse în cinstea ei o gustare îmbelşugată şi un fel de serbare, a fost atît de îndurerată, încît s-a simţit rău, şi a stat mult timp în apartamentul ducelui de Orléans înainte de a se putea duce să dea agheasma. Domnul Duce, care trebuia să însoţească trupul din partea prinţilor de sînge, împreună cu D-l de la Trémoïlle, din partea ducilor, a preferat să ducă inima la Val-de-Grâce, ca să isprăvească mai repede, şi i-a lăsat să însoţească trupul pe D-l duce de Conţi şi pe D-l de Luxembourg. Ceremonia a fost strălucitoare, au asistat toate Curţile, Monseniorul duce de Bourgogne, D-l duce de Berry şi D-l duce de Orléans au fost prinţii cu doliul, deoarece *Monseigneur,* care nu demult avusese o criză, nu a vrut să se expună lungimii ceremoniei şi căldurii. D-l de Langres a ţinut discursul funebru şi s-a descurcat foarte bine, căci putea s-o facă, de vreme ce contele de Tonnerre, fratele său, avusese, aproape toată viaţa, slujba de prim gentilom în serviciul lui *Monsieur.*

Nu pot încheia cele scrise despre acest prinţ înainte de a povesti o întîmplare ştiută de puţină lume, în legătură cu moartea *Doamnei*[125]*,* despre care nimeni nu s-a îndoit că a fost otrăvită, şi încă foarte grosolan. Aventurile ei îl făceau gelos pe *Monsieur ;* gusturile lui *Monsieur o* indignau pe *Madame ;* favoriţii lui, pe care ea îi ura, îi dezbinau cît puteau

125 Henriettte-Anne, fiica mai mică a regelui Angliei, Carol I, prima soţie a lui *Monsieur,* moartă în 1670. (N. t.)

de mult, ca să dispună de *Monsieur* după placul lor. Cavalerul de Lorraine, în floarea tinereţii şi mai fermecător ca oricînd, născut fiind în 1643, pusese zdravăn stăpînire pe *Monsieur,* şi o făcea pe *Madame* să simtă acest lucru, aşa cum îl simţise toată suita lui. *Madame,* care era numai cu un an mai tînără decît cavalerul de Lorraine, şi care era încîntătoare, nu putea, din mai multe motive, să sufere această dominaţie : întrucît se bucura mai mult ca oricînd de trecere la Rege, a obţinut, în cele din urmă, exilarea cavalerului de Lorraine. Aflînd vestea, *Monsieur* a leşinat, apoi l-a podidit plînsul, şi s-a dus să se arunce la picioarele Regelui, cerînd revocarea unui ordin care-l împingea la disperare. N-a căpătat nimic : l-a cuprins furia, şi s-a dus la Villers-Cotterets. După ce a tunat şi a fulgerat împotriva Regelui şi a Doamnei, care susţinea că ea nu are nici un amestec, n-a putut face prea mult timp pe nemulţumitul pentru un lucru atît de ruşinos, ştiut de toată lumea. Regele a căutat, de altfel, să-l mîngîie, i-a dat bani, l-a lăudat, a fost prietenos cu el ; s-a întors îndurerat, şi, treptat, a trăit ca şi mai înainte, împreună cu Regele şi cu *Madame.*

D'Effiat, fire cutezătoare, prim scutier al lui *Monsieur,* şi contele de Beuvron, om plăcut şi blînd, dar care voia să fie cineva în casa lui *Monsieur,* fiind căpitanul gărzilor, şi mai ales să scoată bani ca să se îmbogăţească, deoarece fusese un biet cadet din Normandia, erau foarte strîns legaţi cu cavalerul de Lorraine, a cărui absenţă le încurca mult treburile, temîndu-se totodată să nu fie înlocuit de cine ştie ce alt favorit, care nu i-ar fi ajutat atît de bine. Nici unul din ei nu vedea sfîrşitul acestui exil, judecind după trecerea de care se bucura *Madame,* care începea chiar să intre în treburile ţării ; Regele o trimisese într-o călătorie misterioasă în Anglia, unde reuşise din plin, şi de unde tocmai se întorsese mai triumfătoare ca niciodată. Se născuse în iunie 1644, şi era foarte sănătoasă, ceea ce-i făcea pe cei trei să nu mai vadă cum s-ar fi putut întoarce cavalerul de Lorraine. Acesta se dusese să-şi plimbe ciuda în Italia şi la Roma [8]. Nu ştiu căruia dintre ei i-a venit ideea, însă cavalerul de Lorraine le-a trimis celor doi prieteni ai săi o otravă puternică şi rapidă, prin- tr-un curier, care poate că habar nu avea ce duce cu el.

Madame, care se afla la Saint-Cloud, ca să se răcorească, bea, de cîtva timp, pe la şapte seara, un pahar cu apă de cicoare. Un valet de-al ei avea grijă să i-o pregătească ; o punea într-un dulap din una din anticamerele Doamnei, cu un pahar etc. Apa aceasta de cicoare era într-o cană de faianţă sau de porţelan, şi, întotdeauna, alături, era şi nişte apă obişnuită, ca s-o amestece, dacă *Madame* găsea că apa de

cicoare este prea amară. Prin această anticameră se trecea către apartamentul Doamnei ; nimeni nu stătea aici, căci erau mai multe. Marchizul d'Effiat pîndise toate acestea. La 29 iunie 1670, trecînd prin această anticameră, a găsit un moment potrivit. Nu se afla nimeni acolo şi văzuse că, în urma lui, nu era altcineva care să se ducă tot la ***Mdclame ;*** se abate din drum,

se duce la dulap, îl deschide, varsă otrava, apoi, auzind paşi, ia în mînă cana cu apă obişnuită şi, cînd s-o pună la loc, valetul, care avea grijă de apa de cicoare, strigă repede la el şi-l ia la zor întrebîndu-1 ce are de gînd să facă la acel dulap. D'Effiat, fără să-şi piardă nici un pic cumpătul, i-a spus să-l ierte, dar murea de sete şi, ştiind că este apă acolo, şi i-a arătat cana cu apă obişnuită, nu s-a putut stăpîni să nu se ducă să bea. Valetul bombănea întruna ; iar celălalt, liniştindu-1 şi cerîndu-şi iertare, intră la *Madame,* şi începe să stea de vorbă, ca şi ceilalţi curteni, fără cea mai mică emoţie. Ceea ce s-a întîmplat, după un ceas, nu are legătură cu ce scriu eu şi a făcut multă vîlvă în toată Europa.

A doua zi, 30 iunie, la trei dimineaţa, *Madame* a murit ; Regele a fost cuprins de o durere cum nu se poate mai mare. Se pare că, peste zi, a avut unele semne, căci valetul nu a tăcut, şi s-a bănuit că Purnon, ofiţerul ce supraveghea hrana Doamnei, nu era străin de cele întîmplate, datorită legăturii pe care, în josnicia lui, o avea cu d'Ef- fiat. Regele se culcă, se scoală din nou, trimite după Brissac, care, chiar de pe atunci, era în gărzile lui şi foarte la îndemînă, îi porunceşte să-şi aleagă şase oameni din garda de corp, de mare încredere, să se ducă să-l ia pe sus pe valet şi să i-1 aducă în cabinet pe uşa din dos. Totul s-a petrecut înainte să se lumineze de ziuă. De cum l-a zărit, Regele i-a zis lui Brissac să iasă, ca şi propriului său valet, şi, cu o figură şi un ton să-l bage în sperieţi, i-a spus, privindu-1 din cap pînă-n picioare : „Prietene, ascultă-mă bine. Dacă-mi mărturiseşti totul, şi aflu de la tine adevărul, orice vei fi făcut, te iert, şi nu se va mai pomeni niciodată de aceasta ; dar, bagă de seamă, să nu-mi ascunzi nici cel mai mic lucru, căci de-o vei face, eşti mort înainte de ieşi de aici. *Madame* nu a fost cumva otrăvită ? — Ba da, Sire, îi răspunse valetul. — Şi cine a otrăvit-o, întrebă Regele, şi cum ?“ Valetul îi răspunse că cel ce o otrăvise era cavalerul de Lorraine, care îi trimisese otrava lui de Beuvron şi lui d'Effiat, şi i-a povestit cele scrise de mine mai înainte. Atunci, Regele, întărind făgăduiala că-1 iartă, dar şi ameninţarea cu moartea, spune : „Şi fratele meu ştie acest lucru ? — Nu, Sire. Nici unul din noi trei nu este atît de prost încît să i-o fi spus ; nu ştie să tacă şi ne-ar fi pierdut“. Auzind răspunsul, Regele a scos un ha ! puternic, ca un om apăsat pe piept şi
care, dintr-o dată, respiră. „Asta este tot ce voiam să ştiu ; dar pot să mă bizui pe ce spui ?“ Il cheamă din nou pe Brissac şi îi porunceşte să-l ducă undeva unde să-i dea numaidecît drumul să plece. Chiar acest om a povestit cele întîmplate, după mulţi ani, D-lui Joly de Fleury, procuror general al Tribunalului, de la care le-am aflat şi eu.

Acelaşi magistrat, cu care am mai stat de vorbă despre acest lucru şi mai tîrziu, mi-a spus ce nu-mi spusese prima dată, şi anume că, la cîteva zile după ce *Monsieur* s-a căsătorit a doua oară, Regele a luat-o pe *Madame* între patru ochi, i-a povestit întîmplarea şi a adăugat că vrea s-o încredințeze în privința lui *Monsieur* şi a lui însuşi, că este prea cinstit ca s-o împingă să se mărite cu fratele lui dacă l-ar fi ştiut în stare de o astfel de crimă. *Madame* a ştiut să se folosească de cele spuse de Rege : Pumon, acelaşi CI. Bonneau de Purnon, rămăsese ca ofițer însărcinat cu supravegherea hranei ei ; treptat, s-a prefăcut că vrea să ştie care sînt cheltuielile ce se fac în casa ei, l-a convins şi pe *Monsieur* că aşa este bine, şi atîta l-a hărțuit pe Purnon, încît l-a silit să plece şi să-şi vîndă slujba[126], pe la sfîrşitul lui 1674, D-lui Morel de Volonne.

---

126 De pe vremea lui Francise I, funcțiile înalte erau vîndute de rege, pentru sume foarte mari („Ia vénalité des charges"), deținătorul unei funcții dobîndită pe această cale avînd posibilitatea **şi** dreptul să scoată venituri enorme din exercitarea **ei. (N.** t.)

Scrisoare către Raneé

1. Scrisoarea aceasta, tipărită în fruntea ediţiei din 1829 a *Memoriilor,* se găseşte în *Scrieri inedite.*

Cuvînt-înainte

1. S7a observat că data de 1743 este cea a morţii Doamnei de Saint-Simon şi s-a susţinut că Saint-Simon — care întrerup- sese atunci redactarea *Memoriilor* — ar fi scris aceste pagini preliminare pentru a se justifica, în urma unor scrupule care se pare că l-au cuprins, de faptul că îşi continuă lucrarea.
2. *Monseigneur :* marele delfin, Louis, fiul lui Ludovic al XIV-lea şi al reginei Marie-Thérèse (16G1—1711). în 1680, se căsătorise cu Marie-Anne-Christine-Victoire de Bavière, moartă în 1690.
3. Ludovic al XV-lea.
4. *Monsieur le Prince :* Louis II de Bourbon, prinţ de Condé, Marele Condé.
5. Aluzie la bastarzi.
6. Este vorba de Dubois.
7. Louis-Henri de Bourbon, zis Domnul Duce (1692—1740), prim ministru sub Ludovic al XV-lea.
8. Cardinalul Fleury.

Capitolul I

1. Vidamii *(v.ce-domini)* se ocupau de domeniile episcopului pe care le administrau şi, în acelaşi timp, le apărau.
2. Guy de Durfort, conte de Lorge, apoi duce de Quintin-Lorge (1630—1702), mareşal al Franţei în 1676. Va deveni socrul lui Saint-Simon.

3. Philippe d'Orléans (1674—1723), fiul lui *Monsieur,* viitorul **Re**gent (1715).
4. Louis-Auguste de Bourbon, fiul natural al lui Ludovic al XIV-lea şi al Doamnei de Montespan (1670—1736).
5. Françoise-Athénaïs de Rochechouart (1641—1707), fiica marchizului de Mortemart, Gabriel de Rochechouart, şi a Dianei de Grandseigne, soţia marchizului de Montespan, Louis-Henri de Pardaillan de Gondrin. Căsătoria lor a fost anulată şi despărţirea a fost pronunţată la 7 iulie 1674.
6. *La Grande Mademoiselle,* Anne-Marie-Louise d'Orléans, fiica Domnului Gaston *(Monsieur).*
7. Louis, fiul lui Ludovic al XIV-lea şi al reginei Marie-Thérèse, delfin al Franţei (1661—1711).
8. Philippe, duce de Orléans, al doilea fiu al lui Ludovic al XIII-lea şi al reginei Anna de Austria (1640—1701).
9. Henri-Jules, duce de Bourbon, prinţ de Condé, fiul Marelui Condé, Louis II de Bourbon (...), el însuşi fiu al lui Henri II de Bourbon, prinţ de Condé. Titlul de *Monsieur le Prince* era purtat de capul familiei de Condé. Louis III de Bourbon- Condé, fiul acestuia, a păstrat titlul de *Monsieur le Duc* după moartea tatălui său, ca şi Louis-Henri, fiul acestuia.
10. Louis-Alexandre de Bourbon, fiul lui Ludovic al XIV-lea şi al Doamnei de Montespan (1678—1737).
11. *Trupele roşii* erau numite astfel după culoarea tunicii lor ; din ele făceau parte jandarmii şi cavaleria uşoară ce ţineau de gărzile regelui.
12. Louis III de Bourbon-Condé (1668—1710), fiul Domnului Prinţ, Henri-Jules, şi tatăl lui Louis-Henri.
13. Wilhelm de Nassau, stathuder al Olandei (1650—1701), Wilhelm III, rege al Angliei, în 1688.
14. Albert, arhiduce de Austria (1559—1621), al şaselea fiu al lui Maximilian al II-lea. Soţia lui, Isabelle-Claire-Eugénie, fiica regelui Spaniei, Filip al II-lea, a guvernat împreună cu el Ţările-de-Jos spaniole. A murit în 1633.
15. Iacob al II-lea (1633—1701), fiul lui Carol I şi al reginei Henriette de France. Detronat în 1688 de către ginerele său Wilhelm de Nassau, prinţ de Orania, trăia în Franţa.

Capitolul II

1. Ludovic al XlV-lea a avut treisprezece copii cu Domnişoara de la Valliere, Doamna de Montespan şi Domnişoara de Fontanges.
   îi rămăseseră trei fete şi doi băieţi : prinţesa de Conţi, Marie- Anne de Bourbon, de la Domnişoara de la Vallière ; ducele du Maine,

Doamna Ducesă, contele de Toulouse şi Françoise-Marie de Bourbon, zisă Domnişoara de Blois, de la D-na de Mon- tespan.

2. Marie-Anne de Bourbon (1666—1739), prima Domnişoară de Blois, legitimată în 1667, s-a căsătorit, în 1680, cu Louis-Armand de Bourbon prinţ de Conţi. Era numită *Prinţesa văduvă (douairière) de Conţi.*
3. Asupra Domnişoarei de la Vallière, a se vedea lucrarea noastră [Gonzague Truc] *Louis XIV et Mlle de la Vallière* (1939) ; *Louise de la Vallière* de J.-B. Eriau (1931) ; *Louise de la Vallière* de Jules Lair (1907), şi *La Vallière* de H. Carré (1938).
4. Louise-Françoise de Bourbon (1673—1743), fiică legitimată, numită Domnişoara de Nantes. în 1685, s-a căsătorit cu ducele de Bourbon-Condé, Louis III, şi a fost numită *Doamna Ducesă.*
5. Françoise-Marie de Bourbon, numită, după prinţesa de Conţi, Domnişoară de Blois (1677—1749). S-a căsătorit cu ducele de Chartres, viitorul regent, în 1692.
6. Elisabeth-Charlotte de Bavière, a doua soţie a lui *Monsieur,* Philippe, duce de Orléans, fratele lui Ludovic al XIV-lea (1652—1722).
7. Louis de Lorraine, conte de Armagnac şi de Brionne, mare scutier al Franţei, din 1658 (1641—1718).
8. Louis-Roger Brûlart, marquis de Sillery (1619—1691).
9. Este celebrul cardinal Dubois (1656—1723). Era cel de al doilea fiu al unui medic din Brive, şi vom mai avea prilejul să vorbim despre el. Semnalăm, de pe acum, despre el, lucrarea contelui de Seilhac : *L'Abbé Dubois, premier ministre de Louis XV.*
10. Teologul însărcinat cu elucidarea cazurilor dificile.
11. Louis de France, fiul mai mare al marelui delfin şi al prinţesei Marie-Anne-Christine de Bavière (1682—1712).
12. Elisabeth-Charlotte d'Orléans (1676—1744), sora ducelui de Chartres, fiica lui Philippe d'Orléans şi a prinţesei Elisabeth-Charlotte de Bavière, cea de a doua soţie a lui. S-a căsătorit, în 1698, cu ducele de Lorraine şi de Bar.
13. Armand de Bourbon (1629—1666). fiul prinţului de Condé Henri II şi al prinţesei Charlotte-Marguerite de Montmorency. S-a căsătorit, în 1654, cu Anne-Marie Martinozzi.
14. Marele Condé, Louis II de Bourbon, prinţ de Condé (1621— 1636)
15. Fiind jansenist, Villars ajutase la convertirea cuplului la jansenism.
16. Alexandre, primul valet de cameră ordinar al Regelui (1626—1701). Intendent de Versailles, secretar general al Elveţienilor şi Grisonilor, guvernator de Rennes.
17. Doamna de Fontaine-Martel, cu care ne vom mai întîlni, a fost foarte legată de Saint-Simon, care nu a avut decît să se felicite de această prietenie. Voltaire a lăudat-o într-o epistolă care se termină astfel :

    Martel, l'automne de vos jours,

Vaut mieux que le printemps d'une autre.
(„Martel, toamna vieţii dumneavoastră, / Este mai preţioasă decît primăvara unei alta“).

18. Charlotte Séguier (1623—1704), fiica lui Pierre Séguier, cancelar al Franţei, se căsătorise, în 1639, cu ducele de Sully, Maximilien-François de Béthune, apoi, în 1668, cu ducele de Verneuil, Henri de Bourbon, legitimat, fiul lui Henric al IV-lea şi al marchizei de Verneuil.
19. Iacob Stuart şi soţia lui Marie-Beatrix-Eléonore d'Este (1658—1718), refugiaţi la Saint-Germain, din 1688.
20. *Cadenas* (rom. „lacăt“) : casetă de metal preţios în care se păstra, de teama unor tentative criminale, tacîmul Regelui, **al** prinţilor, al ducilor şi al pairs-ilor.

Capitolul III

1. La 20 februarie 1692.
2. Domnul duce, care se căsătorise cu Domnişoara de Nantes, în 1685.
3. Elisabeth-Charlotte, zisă *Mademoiselle*, născută în 1676, şi care s-a căsătorit cu ducele de Lorraine, în 1698.
4. Eroare din partea lui Saint-Simon. In locul cardinalului de Bouillon, care nu a putut fi prezent, a oficiat episcopul de Orléans.
5. Se retrăsese, definitiv, de la 15 martie 1691, la Saint-Joseph. A se vedea, despre ea : G. Truc, *Madame de Montespan* (1936), şi nota bibliografică a acestui volum ; Jacques Estarvielle, *Monsieur de Montespan* (1929).
6. Despre toată această chestiune, a se vedea diferitele *vieţi* ale Doamnei de Maintenon : cea scrisă de noi [Gonzague Truc] (1929), cea a abatelui Langlois (1932) şi cea a Domnului **Auguste** Bailly (1941).

r

7. Anne-Marie-Louise d'Orléans, născută in 1627. A se vedea despre ea frumoasa carte a ducelui de la Force : *La vie de la Grande Mademoiselle* (1927).
8. Gaston-Jean-Baptiste, duce d'Orléans, de Chartres, de Valois, d'Alençon, cel de al treilea fiu al lui Henric al IV-lea şi al Măriei de Médicis (1608—1660).
9. Cu Marie de Bourbon-Montpensier, moartă în 1627.
10. în 1688, după izbucnirea revoluției, Domnul de Lauzun, care se afla în Anglia, a fost însărcinat de Iacob al II-lea să treacă în Franța, pe la Calais, pe regina Maria d'Este şi pe prințul de Wales Iacob-Francisc-Eduard Stuart (1688—1766). Cu acest prilej, şi-a recăpătat favoarea.
11. Tribunalul, Camera de conturi, Curtea des *aides,* cea a Monedelor, Châtelet, Universitatea, Oraşul şi Tribunalul impozitelor.
12. Eroare din partea lui Saint-Simon. Este vorba de arhiepiscopul de Auch, Armand-Anne-Tristan de la Baume-de-Suze, care a murit la Paris, în 1705.

Capitolul IV

i. Paul de Beauvillier, conte de Saint-Aignan (1648—1714). Avea să fie, rînd pe rînd, prim gentilom al camerei regelui, duce de Beauvillier şi *pair* în 1679, şeful consiliului regal al finanțelor, guvernator la Le Hâvre, Loches şi Beaulieu ; cavaler al ordinului în 1688, preceptor al ducelui de Bourgogne, prim gentilom al camerei acestuia şi răspunzător al îmbrăcămintii lui, precum şi al ducilor de Anjou şi de Berry. *Grande* de Spania clasa întîi, în urma călătoriei pe care a făcut-o la Madrid, în 1701, unde l-a însoțit pe noul rege al Spaniei.
2. Era casa, din cartierul Saint-Denis, în care se stabilea sfîntul Vincent de Paul, împreună cu preoții Misiunii, în 1632.

Capitolul V

1. Henri Coiffier d'Effiat, născut în 1620, şi decapitat la 12 septembrie 1642.
2. Benjamin Priolo (1602—1667), autorul unei *Histoire de France* în limba latină.
3. 1651, 1654, 1660.
4. Nu, doi ani mai tîrziu, la 1672.
5. In 1673.
6. Tatăl său, Gabriel de Rochechouart, era văr primar al Doamnei de Hauterive.
7. Poarta Saint-Honoré, construită la capătul străzii Saint-Honoré, în 1633.

8. Vardes avea douăzeci şi şase de ani, Saint-Simon vreo patruzeci.
9. François VI de la Rochefoucauld (1613—1680), autorul de *Maxime* şi de *Memorii*.
10. Anne-Geneviève de Bourbon.

Capitolul VIII

1. Marie-Gabrielle de Lorge (1678—1743). Căsătoria a avut loc la 8 aprilie 1695.
2. Abaţie cisterciană în dieceza Séez.
3. Armand-Jean Bouthillier de Raneé (1626—1700). (...) Ajunge abate la Trappe şi moare în 1700.

Capitolul IX

1. Jacques-Auguste (1553—1617), autorul unei *Histoire des choses arrivées de son temps* (1545—1607).
2. Doamna de Montespan.
3. Charles-Louis d'Orléans, fiul adulterin al ducelui de Longueville, Charles-Paris, şi al mareşalei de la Ferté. Ucis la Phi- lipsbourg, în 1688.
4. Doamna de Main tenon.

Capitolul X

1. Charles-Maurice le Tellier.

Capitolul XV

1. Anne-Marie de la Trămoîlle, căsătorită în 1659 cu prinţul de Chalais, Adrien-Blaise de Talleyrand, apoi văduvă în 1670, recăsătorită în 1675 cu ducele de Bracciano Flavio Ursini. După ce a rămas a doua oară văduvă, în 1698, şi-a luat titlul de prinţesă des Ursins. Moare în 1722, la optzeci de ani.
2. La curtea lui Iacob al II-lea.
3. Lauzun, iubitul Domnişoarei *(Mademoiselle).* în 1695, se căsătoreşte cu Geneviève-Marie de Lorge, moartă la şaizeci de ani, în 1740.
4. Un mic scaun rulant pe care regele îl folosea mai ales după operaţia pe care o suferise în 1636.

Capitolul XVII

1. Jacques-Théodore, mort în 1694. Acest post conferea titlul de duce şi de prinţ al Sfîntului-Imperiu. Ţinutul Cambrésis, o parte din

Tournaisis şi din Brabant, castelul de la Lille, Hai- naut şi Valenciennes ţineau de el.

2. Jeanne-Marie Bouvier de la Motte, originară din Montargis (1648—1717), căsătorită în 1664 cu Jacques Guyon. Abia după ce a rămas văduvă (1676), a început aventura ei mistică.
3. Abaţia benedictină de la Saint-Valéry-sur-Somme.
4. Este Pierre Nicole (1625—1695) — celebrul solitar de la Port- Royal. — Cf. despre el Le Breton-Grandmaison, *Pierre Nicole ou la civilité chrétienne* (1945).

Capitolul XVIII

1. Vedem aici un semn al prea puţinei simpatii a lui Saint-Simon faţă de preoţii de la Saint-Sulpice.
2. Nu, la Vincennes.

Capitolul XXIV

1. **însuşi Rigaud a povestit episodul, dacă acest text este de el.** *Mémoires inédits sur la vie et les ouvrages des membres de l'Académie royale de peinture et de sculpture,* **t. II, pp. 114—** 122**.**
2. Greşeală de notare. Cuvintele îi aparţin lui Augustus, care spunea că îi place trădarea dar îi urăşte pe trădători (Plutarh, *Viaţa lui Romulus,* 1577).
3. Sînt cunoscute : un trandafir din diamante prinţesei de la Cisterne ; o cutie cu cincizeci de diamante Domnului de Dro- nero ; brăţări pentru Doamna de Noyers şi gratificaţii în bani pentru ofiţeri şi slujitori.

I. Aceşti actori începuseră să apară în Franţa sub Carol al IX-leai
C a p i t o l u l XXVII

C a p i t o l u l XXX 1.

Viitoarea ducesă de Bourgogne.

C a p i t o l u l XXXI

1. *Cercle :* întrunire. Cuvîntul indică felul cum erau dispuse participantele.
2. Cu titlul de prim gentilom al camerei.
3. Supeul.
4. Povestea nimfei Issă şi a lui Apolo. Cuvinte de Houdar de la Motte.

C a p i t o l u l XXXIX

1. In Bourgogne, Alise-Sainte-Reine.
2. Să fie alese nu făcîndu-li-se o favoare, ci ca personaje necesare.
3. Dar şi ducele şi ducesa de Bourgogne.
4. Prim gentilom însărcinat cu hrana regelui.
5. Ducele de Noailles *(Histoire de Mme de Maintenon,* t. IV, p. 633) arată că, avînd în vedere spiritul care domnea la curte, lucrul nu a putut părea atît de extraordinar.

C a p i t o l u l XLIV

1. Aproape toţi biografii lui Racine — care a murit de un abces la ficat — s-au îndoit de această povestire.

C a p i t o l u l XLVIII

1. Altădată, seniorii se pare că rămîneau acoperiţi, nu s-au descoperit decît sub Henric al Il-lea. Henrich al IV-lea ar fi restabilit acoperirea capului ca un privilegiu. Se ştie că acesta este şi privilegiul granzilor de Spania.
2. Cel care a fost ucis în 1588.

1. Joc de cărţi. La *reversis*, cîştigătorul trebuia să ridice toate cărţile, sau cit mai puţine cu putinţă.

Capitolul LI

1. Ceremoniile cultului lui Confucius şi ale străbunilor, taxate de idolatrie.
2. *Défense des nouveaux chrétiens et des missionnaires de la Chine, du Japon et des Indes.*
3. *Nouveaux mémoires sur l'êtat présent de la Chine.*
4. Era Jean le Nostre, desenatorul grădinilor şi grădinar la Tuileries.

Capitolul LXI

1. Marie-Louise-Madeleine-Victoire le Bel de la Boissière de Séry (1680—1748), care va deveni Doamna d'Argenton şi va avea cu ducele de Orléans un fiu (1702) ; acesta va purta titlul de cavaler de Orléans şi va deveni mare *prieur* al Franţei. Doamna d'Argenton s-a căsătorit, în 1713, cu cavalerul d'Op- pède.
2. în contract, nu se vorbeşte despre aşa ceva.
3. Ducesa de Savoie
4. în 1677.
5. Admirabil exemplu pentru acele detalii de etichetă care erau foarte importante.
6. Nu este exact. Conversaţia avusese loc sîmbătă 11. Saint-Simon îl citeşte uneori în grabă pe Dangeau.
7. *Madame* scria, în 1709 : „Doamna cea bătrînă, care se bucură aici de o atît de mare favoare, mă detestă. M-am străduit cît am putut să-i cîştig bunăvoinţa, dar nu am izbutit. Ne-a jurat, mie şi fiului meu, o ură implacabilă."
8. Avea să stea acolo mai puţin de doi ani.

VOLUMUL II

Capitolul Li

Anii 1702-1708

CAPITOLUL V

(1 7 0 2) *[...] Epoca legăturii mele strînse cu D-l duce de Orléans. — Încercările zadarnice ale D-lui şi D-nei du Maine de a se apropia de mine. [...]*

[...]

Nu m-aş opri asupra fleacului pe care-1 voi povesti acum, dacă nu ar fi vorba de o epocă foarte importantă din viaţa mea şi care, pe deasupra, arată cum nişte nimicuri au uneori cele mai grave urmări. Pe la sfîrşitul lunii iulie a aceluiaşi an, Regele a făcut o călătorie la Marly. D-na ducesă de Orléans, încîntată de libertatea şi de înălţarea personală pe care le dobîndea în urma morţii lui ***Monsieur,*** a dorit să se bucure de ele şi să ţină şi ea o curte la Saint-Cloud. Regele a încuviinţat, cu condiţia să-şi ia o suită care să-i facă cinste şi să nu fie cumva amestecată decît cel mult cu ceea ce mai rămăsese din curtenii cei mai apropiaţi răposatului ***Monsieur*** şi care nu puteau fi îndepărtaţi. Trecuse ceva timp de cînd exista acest plan şi, printre doamnele de la curte pe care le-a hotărît să meargă, a fost şi D-na de Saint-Simon, care i-a făgăduit să vină. Intre timp, am vrut să ne ducem la Ferté şi să stăm acolo şase săptămîni. D-na ducesă de Orléans, care, ţinînd seama de călătoriile la Marly, îşi plănuise călătoria la Saint-Cloud, văzînd că Saint-Cloud cade în timpul călătoriei noastre la Ferté, n-a vrut s-o lase pe D-na de Saint-Simon să plece pînă ce n-a făgăduit că va veni de la Ferté chiar în ziua în care ea se va duce la Saint-Cloud, zi pe care avea să i-o anunţe. Intr-adevăr, ducesa de Vil- leroy i-a scris, din partea ei, la Ferté, şi D-na de Saint- Simon s-a dus la Saint-Cloud, aşa cum făgăduise. Lumea fusese bine aleasă, plăcerile şi petrecerile s-au ţinut lanţ, D-l şi D-na de Orléans au făcut cum se cuvine onorurile

acelor frumoase locuri, strălucirea şi libertatea au făcut şederea încîntătoare, şi, pentru prima oară, Saint-Cloud s-a văzut fără sîcîieli. Am arătat, chiar de la începutul acestor *Memorii,* că, încă din cea mai fragedă tinereţe, am trăit în preajma D-lui duce de Orléans. Familiaritatea aceasta a durat pînă ce el şi-a făcut pe deplin intrarea în lume, şi chiar pînă după campania din 1693, unde comanda cavaleria armatei D-lui de Luxembourg, în care serveam şi eu. Cu cît fusese mai mult ţinut din scurt, cu atît gustul lui pentru desfrîu a fost mai mare ; viaţa prea puţin ordonată a Domnului Duce şi a D-lui prinţ de Conţi i-a dat prilejul unei nefericite emulaţii, desfrînaţii de la curte şi din Paris au pus stăpînire pe el, dezgustul faţă de o căsătorie silită şi atît de nepotrivită l-a împins să se mîngîie căutînd alte plăceri, iar ciuda ce l-a cuprins vă- zîndu-se înlăturat de la comanda regimentului şi tras pe sfoară în privinţa veniturilor şi a altor avantaje ce-i fuseseră făgăduite l-au aruncat, în cele din urmă, într-o viaţă de dezmăţ fără seamăn, pe care a vrut cu tot dinadinsul s-o împingă cît se poate de departe, ca să arate că nu-i pasă nici de soţia sa, şi nici de mînia pe care i-o arăta Regele din pricina aceasta. Felul lui de a trăi, care nu se putea potrivi cu al meu, m-a îndepărtat de prinţ : de vreo şase-şapte ani încoace, nu-1 mai întîlneam decît rareori, numai pentru cîteva clipe, din bună-cuviinţă, şi nu-1 prea vedeam în aceleaşi locuri. Cînd lucrul acesta se întîmpla, era întotdeauna deschis cu mine ; însă viaţa pe care o duceam eu nu-i plăcea, aşa cum nu-mi plăcea mie cea pe care o ducea el : drept care, o rupsesem cu totul. Moartea lui *Monsieur,* care, de nevoie, îl apropiase de Rege şi de Doamna soţia sa, nu putuse pune capăt legăturilor de mai înainte. Se purta mai cuviincios cu ea şi mai respectuos cu Regele ; însă desfrîul îşi pusese pecetea pe el : îi intrase în cap că este ceva frumos, ce se potrivea cu vîrsta lui, şi care îl ţinea departe de ridicolul pe care îl vedea într-o viaţă mai puţin dezordonată. îi admira pe cei ce întreceau orice măsură şi stăruiau în desfrîul cel mai mare, iar uşoara schimbare faţă de curte nu i-a schimbat, cu nimic, nici apucăturile, nici petrecerile făcute pe ascuns, la Paris, pentru care era într-un nesfîrşit du-te-vino. Nu este încă momentul să dăm o idee completă despre acest prinţ, pe care îl vom vedea jucînd un rol atît de mare pe scena lumii, şi în situaţii atît de diferite.

D-na de Fontaine-Martel se afla la Saint-Cloud. Era una dintre doamnele din cercul.restrîns al fostei suite a lui *Monsieur,* şi care, toată viaţa, trăise în mijlocul celei mai alese

societăţi. Era soţia primului scutier al D-nei ducese de Orléans, frate cu răposatul marchiz d:Arcy, ultimul preceptor al D-lui duce de Orléans, pentru care acesta arătase întotdeauna preţuire, prietenie şi recunoştinţă, dovedite printr-o consideraţie neobosită faţă de toată familia lui şi chiar şi faţă de unii dintre cei ce-1 slujiseră şi pe care el i-a cunoscut şi le-a făcut mult bine. D-na de Fontaine-Martel, datorită funcţiei soţului ei, care acum era bolnav de gută, încît nimeni nu-1 mai vedea, îşi petrecea viaţa la curte. însoţea curtea în călătorii şi, uneori, chiar şi în cele de la Marly ; cina adesea la D-l mareşal de Lorge, care, seara şi dimineaţa, avea întinsă o masă mare, plină de bunătăţi, unde, fără să se roage de nimeni, avea întotdeauna o mulţime de oaspeţi, dintre cei mai aleşi oameni de la curte, iar D-na mareşală de Lorge îi atrăgea, în mare măsură, prin darul ei deosebit de a ţine o casă mare şi de a-i face onorurile, fără să aibă vreodată vreuna din acele neplăceri care, prin amestecul inevitabil la care se ajunge cînd primeşti lume multă, fac ca o casă să fie mai puţin respectată din pricina unei îngăduinţe care însă, în casa lor, nu s-a văzut niciodată. Mă purtam frumos cu toată lumea, deşi nu toată lumea era pe placul meu şi nici eu pe placul tuturor. Întîlnindu-ne tot timpul acolo, D-na de Fontaine-Martel şi cu mine am ajuns să ne înţelegem, şi această prietenie n-a încetat niciodată. Mă întreba uneori de ce nu mă mai vedeam cu D-l duce de Orléans, şi spunea întotdeauna că este caraghios, şi de o parte şi de alta, deoarece, în ciuda vieţii diferite pe care o duceam, ne potriveam foarte mult unul cu altul. Rîdeam şi o lăsam să vorbească. într-o bună zi, la Saint-Cloud, l-a atacat pe D-l duce de Orléans, pe acelaşi subiect, în timp ce stăteau de vorbă, de faţă fiind ducesa de Villeroy şi D-na de Saint-Simon. Toţi trei s-au apucat să spună tot felul de lucruri îndatoritoare despre mine, iar D-I duce de Orléans şi-a exprimat părerea de rău pentru faptul că îl găseam prea desfrînat şi fără frică de Dumnezeu ca să-l mai pot vedea, şi, totodată, dorinţa de a relua legătura cu mine. Cît am stat la Saint-Cloud, D-l duce de Orléans a ajuns chiar să regrete că sfîrşitul îi este prea aproape ca să mă poată chema acolo şi ca să mai spere, la întoarcerea la Versailles, să învingă, aşa cum spunea el, austeritatea mea. D-na de Saint-Simon a fost rugată să-mi scrie despre aceasta ; am răspuns aşa cum se cuvenea. Soţia mea s-a întors la Ferté, şi mi-a spus că, aşa cum stăteau lucrurile, nu mai aveam ce face. Am luat totul drept o idee

năstruşnică a D-nei de Fontaine-Martel şi o politeţe a D-lui duce de Orléans, o hotărîre sau un plan din acelea care nu se îndeplinesc, iar deosebirea dintre viaţa şi gusturile noastre mă încredinţa că prinţul şi cu mine nu ne mai potriveam, şi că aş face bine să nu schimb nimic şi, la întoarcerea la Versailles, să mă duc cel mult să-i mulţumesc arătîndu-mi respectul : m-am înşelat. Vizita pe care, cînd m-am întors la Versailles, am tot amînat-o, ceea ce l-a silit pe D-l duce de Orléans să le facă reproşuri doamnelor de care am pomenit, pe care le întîlnea la D-na ducesă de Orléans, a fost primită cu bucurie. Fie că vechea prietenie din tinereţe se trezise din nou, fie că dorea să aibă pe cineva mai apropiat la Versailles, unde, foarte adesea nu avea ce face, s-a purtat atît de frumos cu mine încît am crezut că mă aflu din nou, pe timpuri, la Palais-Royal : m-a rugat să ne vedem cît mai des, a grăbit vizitele mele ; să îndrăznesc să spun că s-a lăudat cu întoarcerea mea la el şi că a făcut totul ca să mă lege iar ? în ceea ce mă priveşte, trezirea vechii prietenii a fost rodul multor avansuri cu care-mi făcea cinstea, şi deplina încredere a pecetluit-o curînd, prietenie ce a ţinut pînă la sfîrşitul vieţii lui, neştirbită, în ciuda unor scurte întreruperi, provocate de intrigi, atunci cînd el a ajuns stăpînul Ţării. Aceasta a fost epoca acelei legături strînse dintre noi, care m-a expus primejdiilor, şi care, o vreme, m-a făcut să joc un rol în lume ; aş îndrăzni s-o spun, pe bună dreptate, că n-a fost mai puţin folositoare prinţului decît slujitorului său, şi nu a ţinut decît de D-l duce de Orléans să tragă profituri şi mai mari din ea.

Trebuie să mai adaug încă o întîmplare neînsemnată, deoarece am socotit că-i datorez urmări cu totul opuse celor despre care am vorbit mai înainte şi de care m-am lovit foarte mult. Deşi lucrurile s-au petrecut ceva mai tîrziu, le voi povesti acum, întrucît aceste urmări au contrastat tot timpul cu o mulţime de lucruri, ciudate şi importante, ce se vor vedea în cele ce urmează. D-l de Lauzun,

cu gîndul mereu la curte, şi adine îndurerat văzîndu-se îndepărtat de ceea ce avusese cîndva, făcea tot ce putea ca să se apropie din nou : şi-a pus în mişcare vechile legături cu D-na d'Heudicourt, de pe vremea D-nei de Montes- pan, şi concesiile făcute D-lui du Maine, ca să scape de la Pignerol, cu gînd să-i folosească pe lingă D-na de Main- tenon şi, prin

aceasta, pe lingă Rege. Pe D-na de Heudi- court a încercat s-o facă îndrumătoarea şi ocrotitoarea tinerei lui soţii[4], ca să-i arate cum se petrec lucrurile la curte, şi a introdus-o la D-na du Maine. Pe lingă plăcerea pe care nădăjduia să i-o asigure ei, şi pe care i-a şi asigurat-o, spera că-şi va atinge şi propriul său ţel. Soţia lui, tînără, veselă, cuminte, îndatoritoare, a fost foarte bine primită. Partida serioasă pe care o pusese să o joace, şi în care ea a avut mult noroc, o făcea adesea necesară. D-na du Maine nu se mai putea lipsi de ea, drept care o lua întotdeauna la Sceaux. D-l du Maine îi căuta o suită aleasă şi a vrut să întoarcă lucrurile în aşa fel îneît, prin sora ei, s-o atragă şi pe D-na de Saint-Simon. Era o cale de a se face plăcut ; soţia mea s-a dus pe la ei, dar nu tot timpul. Am avut motive să cred că D-l şi D-na du Maine îşi puseseră în gînd să mă cîştige de partea lor. Ştiau foarte bine cît de mult îmi displăcea rangul pe care-1 aveau. în ceea ce mă priveşte, nu aveau de ce se teme ; însă, din prudenţă, neliniştiţi fiind de ceea ce se poate întîmpla, au căutat să cîştige pe oricine, şi s-au gîndit, cred eu, să-şi scoată, prin mine, un spin care i-ar putea înţepa într-o zi. S-au apucat să mă laude faţă de soţia şi cumnata mea, şi-au exprimat dorinţa de a mă vedea la Sceaux, în sfîrşit, le-au propus, cînd uneia, cînd celeilalte, să mă aducă acolo, şi le-au silit să mă poftească în numele lor. Mirat de acest lucru atît de puţin aşteptat din partea unor oameni cu care nu avusesem niciodată cit de cît de a face, am bănuit ce-i împinge să se poarte astfel, şi am fost cu mare băgare de seamă. Nu mă puteam obişnui cu rangul acesta nou ; simţeam în mine dorinţa de a-1 vedea că dispare, dorinţă ce mă făcea să vreau să am puterea de a contribui şi eu cîndva la acest lucru ; era atît de mare, îneît nu puteam face nimic împotriva ei. Cum să mă apropii, deci, dar să nu mă împrietenesc cu nişte oameni care îmi făceau atîtea favoruri aparent atît de gratuite, care mă puteau împăca şi cu Regele, cînd totul mă făcea să simt

că voiau să mă îndatoreze ca să fiu legat de ei ? şi cum să cedezi în faţa prieteniei lor şi să-i primeşti dovezile, ră-mînînd totuşi cu aversiunea faţă de rangul lor, hotărît de a-i răsturna, de cumva s-ar ivi prilejul ? Cinstea, dreptatea nu se

puteau potrivi cu această duplicitate. Degeaba m-am întrebat, degeaba m-am gîndit la situaţia mea prezentă : nici o favoare nu putea plăti consimţămîntul meu la durata acestui rang şi renunţarea la speranţa de a face ce trebuie ca să scap de el. Am rămas aşadar la vorbe şi la amî- nări ; m-am ţinut tare cînd mi-au trimis mesaje în toată regula, cînd mi-au făcut reproşuri lăsînd să se vadă dorinţa D-nei du Mâine, căreia nu-i vorbisem niciodată, şi care s-a oprit în faţa mea, pe cînd mă aflam în apartamentul Regelui, dar, pînă la urmă, i-am lăsat să se ţină după mine. Au simţit că nu voiam să intru în nici un fel de legătură cu ei. Au fost cu atît mai supăraţi, cu cît n-au lăsat nimic să se vadă, ba, dimpotrivă, s-au arătat şi mai atenţi faţă de D-na de Saint-Simon. Am fost întotdeauna convins că D-l du Mâine, din clipa aceea, a vrut să-mi facă rău, că m-a ponegrit la D-na de Maintenon, care nu mă cunoştea deloc, şi despre care nu am aflat decît după moartea Regelui că mă ura cumplit. Mi-a spus-o Chamillart, care mi-a povestit că discutase aprins cu ea ca să mă reabiliteze în faţa Regelui, în legătură cu călătoriile la Marly şi cu alte lucruri de felul acesta. Bănuiam, din tot ce vedeam, că D-na de Maintenon nu mă prea plăcea ; dar, atîta vreme cît a trăit Regele, n-am ştiut ce am aflat după aceea. Chamillart, înţelept, n-a vrut să mă neliniştească, şi, încă şi mai puţin, să mă facă să vorbesc prea slobod despre cei pe care credeam eu că nu trebuie să-i iubesc, fără să mă uit nici la rangul nici la puterea lor. Ca să sfîrşesc cu cele ce mă privesc pe mine şi pe D-l du Mâine în vremea aceea, ceva mai tîrziu, D-na ducesă de Bourgogne a oprit-o la Marly pe D-na de Lau- zun, ca să joace cărţi, în ziua cînd se pleca de acolo ; aceasta, întrucît venise cu D-na du Mâine, trebuia să se întoarcă tot cu ea. Explicaţia n-a făcut-o pe D-na ducesă de Bourgogne să renunţe şi i-a spus să-i trimită vorbă D-nei du Mâine că o va duce ea la întoarcere. D-na du Mâine a avut nebunia să se supere destul de tare pentru a-i face, a doua zi, o asemenea scenă ducesei de Lauzun,

încît aceasta a ieşit de la ea şi nu s-a mai întors niciodată. D-l du Mâine s-a dus ia ea să-i ceară iertare, ***Monsieur le Prince*** de asemenea ; l-au sucit pe D-l de Lauzun în toate felurile : aproape că cedase ; dar soția lui n-a putut fi convinsă. Am fost încîntat că se ivise un prilej atît de firesc şi de bun pentru D-na de Saint-Simon de a pleca dintr-un loc unde, treptat, lumea se amestecase prea mult, şi unde, cu siguranță, de cînd se întîmplaseră cele ce am povestit mai înainte, noi nu mai aveam ce cîştiga ; şi, din acel moment, n-a mai întîlnit-o pe D-na du Mâine decît la ocazii, deşi atît ea cît şi D-l du Mâine n-au precupețit nimic pentru a o împiedica să se despartă de ei. Cred că ea a turnat ultima picătură, dacă, pe vremea acea, ura lor mai avea nevoie şi de alte motive. De la această întâmplare, D-na ducesă de Bourgogne a luat-o întotdeauna pe D-na de Lauzun la Marly : era un semn de prețuire, care a supărat-o nespus pe D-na du Mâine. In cele din urmă, după cîțiva ani, D-l du Mâine şi D-l de Lauzun au vrut să pună capăt acestei neînțelegeri şi au hotărît ca D-na du Mâine să-i ceară scuze D-nei de Lauzun, în apartamentul Doamnei Prințese, la Versailles, că vor fi primite cum se cuvine şi că, după două zile, D-na de Lauzun se va duce la D-na du Mâine. S-a făcut întocmai. D-l du Mâine s-a aflat la Doamna soția lui, cînd D-na de Lauzun a sosit acolo, ca să încerce să le scoată din încurcătură şi să înveselească puțin conversația. D-na de Lauzun s-a oprit la această vizită, şi n-a mai intîlnit-o pe D-na du Mâine decît la ocazii, prin urmare, D-na de Saint- Simon a făcut la fel. Toată povestea aceasta, care acum pare de prisos, va fi de mare folos în cele ce urmează.

CAPITOLUL **VI**

(1 7 0 2) *[...]* Madame *la teatrul cu public.*

La Fontainebleau, s-a văzut o noutate destul de ciudată. ***Madame*** la teatrul cu public, în cel de-al doilea an de doliu după ***Monsieur.*** Mai întîi s-a prefăcut că nu vrea ; însă Regele i-a spus că ceea ce se petrece la el nu trebuie să fie luat aşa cum sînt luate spectacolele publice.

(1 7 0 2) *[...] Moartea D-lui mareşal de Lorge.* (...)

Epoca bătăliei de la Friedling a fost pentru mine aceea a uneia dintre cele mai mari dureri, pricinuită de pierderea socrului meu, la şaptezeci şi patru de am. Deşi avea o sănătate perfectă, a avut o criză de piatră 127 ; la început, semnele n-au fost bine înţelese, sau, mai curînd, nimeni n-a vrut să le înţeleagă bine, crezînd că astfel alungă boala aceea. Ultimele şase luni de viaţă, n-a mai putut ieşi din casă, unde, cei ce-1 îndrăgeau au alcătuit un fel de curte, dacă ţinem seama de numărul şi de nobleţea persoanelor, mai curînd decît o tovărăşie neobosită. Întrucît boala se agravase atît de mult încît nimeni nu se mai putea înşela, faima unui anumit frate Jacques a vrăjit, drept care, pentru operaţie, a fost chemat acesta, nu chirurgii. Nu era nici călugăr, nici schimnic, ci un om ce purta o ciudată glugă cenuşie, care scornise un fel de a face tăietura alături de locul obişnuit, avînd astfel avantajul de a fi mai repede făcută şi de a nu lăsa după aceea nici una din supărătoarele neplăceri ce se văd adesea după această operaţie cînd este făcută după metoda obişnuită. în Franţa, totul este modă : acest om, în momentul acela, era o modă, încît lumea nu vorbea decît de el. Vreme de trei luni au fost urmărite toate operaţiile făcute de el şi, din douăzeci de persoane pe care le-a tăiat, n-au murit decît foarte puţine. în acest timp, D-l mareşal de Lorge trăia departe de lume şi se pregătea cu o mare stăruinţă şi o resemnare cu adevărat creştinească. Preferinţa familiei şi dorinţa de a păstra slujba lui de căpitan al gărzilor Regelui pentru fiul său au avut un rol mai mare decît propria lui dorinţă în această hotărîre. A fost executată joi 19 octombrie, la ora opt dimineaţa, după ce, în ajun, mareşalul se spovedise. Fratele Jacques n-a vrut nici sfaturi nici alt ajutor decît pe Milet, chirurg la compania gărzilor comandate de D-l mareşal de Lorge, de care era foarte legat. S-a găsit o pietricică, apoi nişte crescături mari, şi, dedesubt, o pia-

---

127 In franceza epocii, sensul medical al cuvîntului *la pierre,* fără indicarea organului, este *piatră la vezica urinară.* (N.t.)

tră foarte mare. Un chirurg care ar fi mai ştiut şi altceva decît să taie, ar fi scos piatra cea mică, şi s-ar fi oprit, deocamdată, acolo, ar fi topit cu alifii excrescenţele de carne lipite de vezică, făcîndu-le să dispară prin supu- raţii ; după care, ar fi scos piatra cea mare. Fratele Jacques s-a zăpăcit, căci nu ştia decît să taie : a smuls crescătu- rile. Operaţia a durat trei sferturi de oră şi a fost atît de cumplit de dureroasă, incit fratele Jacques nu s-a încumetat să meargă mai departe, şi a amînat scoaterea pietrei celei mari. D-l mareşal de Lorge a suportat operaţia cu mult curaj şi linişte. Foarte curînd după aceea, cînd Doamna soţia lui, singura din familie care a fost lăsată să-l vadă, s-a apropiat, el i-a întins mina. „Iată-mă, i-a spus, în halul în care aţi vrut să fiu“, şi, la răspunsul ei plin de nădejde, a adăugat : „Cum o vrea Dumnezeu“. In casă, era întreaga familie împreună cu cîţiva prieteni ; nu se aştepta ceva bun de la o operaţie atît de neobişnuită. Ducele de Gramont, care fusese tăiat de curînd de Mareschal, a mers mai departe, spunînd ce accidente se pot întîmpla, unul după altul, cînd nu va mai fi nici un leac, şi a stăruit, dar zadarnic, să fie chemat Mareschal sau alţi chirurgi. Fratele Jacques nici n-a vrut să audă, iar mareşala, care se temes **ă-1** tulbure, n-a îndrăznit să cheme pe nimeni. D-l duce de Gramont s-a dovedit a fi un prea bun profet. Curînd, fratele Jacques însuş: a eerut ajutor : l-a căpătat într-o clipă, însă totul a fost de prisos. D-l mareşal de Lorge a murit sîmbătă, 22 octombrie, pe la patru dimineaţa. [...]

[...]

CAPITOLUL IX

(1 7 0 3) *[...] Restabilirea D-lui duce de Orléans în ordinea de succesiune la coroana Spaniei, unde îl trimite pe abatele Dubois. [...]*

[...]

D-l duce de Orléans nu uita că fusese lăsat de o parte în testamentul regelui Spaniei, şi ***Monsieur,*** fiul Annei, fiica lui Filip al III-lea şi sora lui Filip al IV-3ea, regi ai Spaniei, găsise foarte nepotrivit faptul că nu fusese chemat avînd în vedere lipsa descendenţilor ducelui de Anjou.

D-l duce de Orléans vorbise mult despre acest lucru cu Louville, în timpul călătoriei pe care regele Spaniei a făcut-o aici, în locul călătoriei în Italia. Acum, cmd acest prinţ se întorsese la Madrid, D-l duce de Orléans a vrut să facă ceva pentru repunerea lui în ordinea succesiunii. Il trimisese pe abatele Dubois la Montpellier, pe unde avea să treacă regele Spaniei, ca să facă pregătirile cu Louville şi să-l ducă pe prinţ în oraş, şi s-a hotărît că, la două luni după ce se va întoarce în regatul său, timp în care lucrurile se vor face în favoarea D-lui duce de Orléans, abatele Dubois va merge la Madrid ca să termine cu această treabă, aşa cum dorea şi Regele, şi care, într-adevăr, s-a săvîrşit după cîteva luni, urmînd întocmai dorinţa D-lui duce de Orléans. Este vorba de acelaşi abate Dubois despre care am pomenit cu prilejul căsătoriei D-lui duce de Orléans, şi despre care vor fi multe de spus în cele ce urmează.

[...]

CAPITOLUL X

(1 7 0 3) *[...] Baluri la Marly*

1—J

Atîtea treburi, în afara şi înlăuntrul ţaru sale, nu l-au împiedicat pe Rege să petreacă la balurile de la Marly.

CAPITOLUL XI

(1 7 0 3) [...] *Moartea lui Félix. — In locul său, Mareschal devine prim chirurg al Regelui ; portretul acestuia. — Intîmplare ne-obişnuită în timpul unei călătorii a lui Mareschal la Port-Royal-des-Champs [...]*

Cam pe vremea aceea, a murit Félix, primul chirurg al Regelui, lăsînd un fiu care nici nu a vrut să audă de profesiunea lui. Fagon, primul medic al Regelui, în care acesta şi D-na de Maintenon aveau toată încrederea în ceea ce priveşte sănătatea lor, l-a pus în locul lui Félix pe Mareschal, chirurg la spitalul ***Charité*** din Paris, cel dintîi dintre toţi ca reputaţie şi iscusinţă, şi care ii făcuse Regelui foarte bine operaţia ca să-i scoată pietrele. Pe lingă faptul că-şi cunoştea bine meseria, Mareschal era un om care, deşi prea

puțin inteligent, avea mult bun simț, se pricepea la oameni, ştia ce este onoarea, dreptatea, cinstea, şi ura contrariul, era drept, deschis şi o dovedea cu uşurință, om de treabă şi, întru totul, om de bine, capabil să slujească şi, din dreptate sau prietenie, gata să netezească drumul către Rege, atunci ciad a ştiut mai bine cum stau lucrurile ; şi se ajungea lesne la legături de soiul acesta cu el. Se va vedea în cele ce urmează că nu fără motiv mă opresc atîta asupra acestui personaj de cabinet, pe care favoarea de care s-a bucurat nu l-a schimbat, rămînînd mereu blînd, respectuos, şi, deşi cam necioplit, ştiind bine care-i este locul. Tata, apoi eu, am locuit toată viața lingă spitalul ***Charité.*** Vecinătatea aceasta făcuse ca Mareschal să fie chirurgul casei noastre ; era legat de noi, şi a rămas tot aşa cînd norocul i-a suris.

îmi aduc aminte că ne-a povestit, D-nci de Saint- Simon şi mie, o întîmplare de-a lui, vrednică de scris aici. La mai puțin de un an de cînd ajunsese prim chirurg, bucu- rîndu-se, de pe atunci, de familiaritate şi trecere, văzîn- du-i însă, aşa cum a făcut întotdeauna, pe toți bolnavii, de orice fel, care aveau nevoie de mîna lui, la Versailles şi în împrejurimi, a fost rugat de chirurgul de la Port- Royal-des-Champs să se ducă acolo s-o vadă pe o călugăriță căreia credea că trebuie să-i taie piciorul. Mareschal a făgădiiit că se duce a doua zi. Tot a doua zi, i s-a propus, pe cînd ieşea de la ceremonia de trezire a Regelui, să se ducă la o operație ce trebuia neapărat făcută : s-a scuzat, spunînd că făgăduise să meargă la Port-RoyaL La acest nume, cineva de la Facultatea de medicină l-a tras la o parte şi l-a întrebat dacă îşi dă seama ce face mergînd la Port-Royal. Mareschal, foarte simplu, neavînd habar de toate cele ce, sub acest nume, făcuseră atîta vîlvă, a fost mirat de întrebare, iar mirarea i-a sporit cînd i s-a spus că riscă, nici mai mult nici mai puțin, să fie alungat : nu putea înțelege cum de se putea supăra Regele fiindcă el se duce să vadă dacă i se taie sau nu piciorul unei călugărițe. Ca un supus ascultător, a făgăduit să-i spună Regelui unde se duce, înainte de a pleca. L-a întîlnit, într-adevăr, pe
Rege cînd acesta se întorcea de la slujbă şi, cum nu era o oră la care să fi avut obiceiul să i se înfățişeze, Regele, mirat, l-a întrebat ce vrea. Mareschal i-a povestit, cu simplitate, ce-1 aduce şi cît putea fi de mirat el însuşi de aceasta. Auzind de Port-Royal, Regele s-a Îndreptat din spate, aşa cum avea obiceiul cînd auzea de lucruri care nu-i plăceau, şi, timp de doi trei ***Pater,*** n-a răspuns, rămî- nind pe gînduri, cu un aer

serios : auoi, i-a spus lui Mareschal : „Nu mă împotrivesc să vă duceți, dar să vă duceți numaidecît, ca să aveți destul timp ; pretextînd că sîn- teți curios, să cercetați toată mînăstirea, să vedeți călugărițele, în biserică şi pretutindeni unde le veți putea găsi ; să le faceți să vorbească, şi să cercetați totul, cu multă luare aminte, iar deseară, să-mi povestiți cum a fost“. Mareschal, şi mai uluit, s-a dus, a văzut totul şi n-a uitat nimic din cele ce i se recomandaseră. A fost aşteptat cu nerăbdare ; Regele a întrebat, în mai multe rînduri, de el, şi, cînd s-a întors, l-a ținut aproape un ceas în întrebări şi povestiri. Mareschal nu mai contenea cu elogierea celor de la Port-Royal ; i-a povestit [Regelui] că cele dinții cuvinte ce i-au fost spuse au fost ca să i se ceară veşti despre sănătatea Regelui, şi aceasta de cîteva cri, că nu se afla vreun alt loc unde lumea să se roage atîta pentru el, lucru la care fusese martor, căci ascultase slujbele în biserică. A admirat milostivenia, răbdarea şi penitența pe care le văzuse acolo ; a adăugat că el nu mai fusese în nici o altă mînăstire unde cucernicia şi sfințenia să-l fi impresionat atît de mult. Povestirea s-a terminat cu un suspin al Regelui, care a spus că sint nişte sfinte ce fuseseră prea mult oropsite, de a căror neprihănire şi tărie în credință nu se ținuse seamă, şi față de care lucrurile fuseseră împinse prea departe. Iată urmarea firească a unei povestiri ce nu schimbă realitatea, făcută de un om curat şi nepărtinitor, care a spus ce a văzut, de care Regele nu se putea teme şi care, astfel, a putut vorbi foarte liber. însă Regele, vîndut părții adverse, n-o credea deeît pe ea. Drept care, această cunoaştere întîmplătcare a adevărului, s-a destrămat curînd ; nu şi-a mâi amintit de ea cînd, peste cîțiva ani, Părintele Tellier l-a pus să distrugă Port-Royal pînă în temeliile lui materiale şi să are cu plugul pe deasupra.

CAPITOLUL XII

(1 7 0 3) *Naşterea ducelui de Chartres ; veniturile lui ; Ducele de Orléans scoate de la Rege peste un milion pe an. [...]*

[...]

Sîmbătă 4 august, pe cînd Regele se afla la Marly, D-na ducesă de Orléans a născut un prinț, la Versailles. D-l duce de Orléans a venit să-i ceară Regelui îngăduința de a da copilului numele de duce de Chartres şi să-i facă cinstea de a-i fi naş. Regele i-a răspuns : „Asta-i tot ?“ D-l duce de Orléans a spus că cei din jurul lui îl împingeau să ceară altceva, dar că, în vremurile acestea, nu se cuvine s-o facă. „Atunci, o voi lua eu înaintea cererii dumneavoastră, replică Regele, şi îi dau fiului dumneavoastră venitul de prim prinț de sînge : o sută cincizeci de mii de livre“. Ceea ce însemna un milion cincizeci de mii de franci pentru D-l duce de Orléans, adică şase sute cincizeci de mii de livre venitul său, o sută de mii de livre ca dobîndă la dota D-nei ducese de Orléans, o sută cincizeci de mii de livre venitul ei, şi o sută cincizeci de mii de livre venitul D-lui duce de Chartres, în vîrstă de două zile, fără a mai pune la socoteală veniturile primite de ***Madame.***

[...]

CAPITOLUL XV

(1 7 0 3) *Moartea lui Saint-Evremond; dizgrația lui; cauza acestei dizgrații [...]*

[...]

S-a aflat aproape tot atunci de moartea lui Saint-Evremond, atît de bine cunoscut pentru mintea, pentru lucrările şi pentru statornica lui iubire purtată D-nei Mazarin, care a izbutit să-l țină, în Anglia, pînă la adinei bătrinețe, cum era cînd a murit în această țară. Dizgrația, mai puțin cunoscută decît el, este una din acele curiozități ce-şi pot afla locul aici. Ea îl dusese pînă în Pirinei, era prietenul apropiat al mareşalului de Crequy : i-a scris acestuia o scrisoare plină de amănunte în care îi arăta tot ce era în sufletul cardinalului Mazarin şi în care nu făcea o comparație avantajoasă între purtarea şi capacitatea primului nostru ministru şi cele ale

primului ministru spaniol. Spiritul şi măiestria, aflate din belşug în această scrisoare, întăresc raţionamentele şi le fac mai picante. Don Luis de Haro l-ar fi înălţat în rang ; însă cei doi primi miniştri n-au aflat niciodată acest lucru. Mareşalul de Crequy şi D-na du Plessis-Belliere, cei doi prieteni foarte apropiaţi ai D-lui Foucquet, au fost arestaţi o dată cu el, şi li s-au confiscat hîrtiile găsite asupra lor. Mareşalul, care pe vremea aceea nu era încă mareşal, a scăpat cu un exil scurt, scurtat şi mai mult de nevoia de a-i da să comande o armată, ceea ce i-a adus bastonul de mareşal al Franţei. D-na du Plessis-Belliere n-a scăpat însă atît de ieftin. Printre hîrtiile ei, s-au descoperit unele ce proveneau de la mareşalul du Crequy şi, printre acestea, scrisoarea cu pricina, pe care nu se putuse hotărî s-o ardă, şi care, mai tîrziu, a fost publicată împreună cu lucrările lui Saint- Evremond [2]. Miniştrii, cărora le-a fost dusă scrisoarea, s-au temut de un judecător atît de inteligent. D-l Colbert a arborat recunoştinţa faţă de fostul lui stăpîn. D-l Le Tellier l-a urmat. I-au stîrnit Regelui ambiţia de cîrmuitor şi sentimente de preţuire şi prietenie faţă de memoria încă proaspătă a primului său ministru. L-a cuprins mînia şi a trimis pretutindeni după Saint-Evremond ; acesta, prevenit la timp de prieteni, s-a ascuns atît de bine, îneît n-a putut fi găsit. Sătul, în cele din urmă, să rătăcească din loc în loc, fără să fie în siguranţă nicăieri, a fugit în Anglia, unde, curînd, a fost căutat de lumea cea mai aleasă ca inteligenţă, obîrşie şi situaţie. Multă vreme şi-a pus prietenii să-i obţină iertarea : îngăduinţa de a se întoarce în Franţa i-a fost tot timpul refuzată. I-a fost oferită douăzeci sau douăzeci şi cinci de ani mai tîrziu, cînd nici nu se mai aştepta. Avusese timp să se naturalizeze la Londra, era nebun după D-na Mazarin, nu se mai sinchisea de patria lui ; nu i s-a părut potrivit să-şi mai schimbe viaţa, prietenii, clima, la şaptezeci şi doi de ani. A mai trăit acolo încă vreo douăzeci de ani [3], ducind o viaţă de filosof, şi tot aşa a murit, cu mintea întreagă şi o sănătate de fier, căutat, pînă la sfîrşit, de lumea aleasă, aşa cum fusese toată viaţa.

(1 7 0 4) [...] *Moartea celebrului Bossuet, episcop de Meaux, şi a cardinalului de Fiirstenberg [...]*

[•••]

Biserica şi lumea au pierdut, în vremea aceea, aoi prelaţi ce erau, pentru fiecare dintre ele, tot ce putea fi mai strălucitor ; vestitul Bossuet, episcop de Meaux, pentru cea dinţii, şi celebrul cardinal de Fiirstenberg, pentru cealaltă. Amîndoi sînt prea cunoscuţi ca să mai am ceva de spus despre aceşti doi bărbaţi atît de iluştri şi atît de deosebiţi : cel dinţii, poate fi şi acum regretat, şi l-a regretat toată lumea, iar importantele lui lucrări, scrise la adinei bătrîneţi, îi umileau pe episcopii, doctorii şi savanţii cei mai instruiţi şi mai harnici aflaţi în puterea vîrstei ; celălalt, după ce, atîta timp, pusese în mişcare şi interesase toată Europa, devenise de multă vreme o povară nefolositoare pămîntului.

[...]

CAPITOLUL XXI

(1 7 0 4) *[...] Nemulţumire, mîhnire, greutăţi; contrastul oferit de nesfirşitele serbări date la naşterea ducelui de Bretagne.*

In mijlocul acestei umilinţe generale 128, petrecerile şi serbările pentru naşterea ducelui de Bretagne s-au ţinut lanţ. Parisul a dat una, cu un foc aprins pe Sena, pe care ***Monseigneur,*** printre fiii săi şi D-na ducesă de Bourgogne au venit să-l privească de la ferestrele palatului Louvre, împreună cu o mulţime de doamne şi de curteni ; mesele au fost nemaipomenit de bogate, cu bucate din cele mai alese : contrast ce a nemulţumit în mult mai mare măsură decît a dovedit măreţia sufletească. La cîteva zile după aceea, Regele a dat o serbare cu lumini la Marly, unde a fost poftită curtea de la Saint-Germain, totul fiind făcut în cinstea D-nei ducese de Bourgogne. I-a mulţumit starostelui negustorilor pentru focul de pe Sena şi i-a spus că ***Monseigneur*** şi D-na ducesă de Bourgogne îl găsiseră foarte frumos.

128 „Umilinţa generală" fusese pricinuită de înfrîngerea armatelor franceze, la Hochstadt, de către Marlborough, in timpul războiului de succesiune la tronul Spaniei. (N. t.)

CAPITOLUL XXIII

(1 7 0 4) [...] *întîmplare neobişnuită ; strălucitoarea situaţie a D-nei ducese de Bourgogne. — Nangis. — D-na de la Vrillière. — Mau- lévrier* ?i sofia *lui. — Maulévrier se duce împreună cu Tessé în Spania.* (...)

[...]

Vine acum rîndul unei întîmplări pe care ar fi foarte înţelept să n-o povestesc, şi care este prea ciudată ca să fie scrisă de cineva care a văzut lucrurile de atît de aproape cum le-am văzut eu. M-am hotărît totuşi s-o scriu întru- cît faptul, în mare, a fost cunoscut, şi tronurile, din toate veacurile şi din toate naţiunile, mişună de astfel de întîmplări. Aşadar, s-o spun ? aveam o prinţesă încîntătoare, care, prin drăgălăşenie, atenţie şi o purtare cum nu se mai văzuseră, pusese stăpînire pe inima şi pe voinţa Regelui, ale D-nei de Maintenon şi ale Monseniorului duce de Bour- gogne. Nemulţumirea extinsă, şi îndreptăţită, împotriva ducelui de Savoie, tatăl ei, nu ştirbise cîtuşi de puţin dragostea lor pentru ea. Regele, care nu-i ascundea nimic, care lucra cu miniştrii şi de faţă cu ea, ori de cîte ori dorea prinţesa să intre şi să rămînă, a avut întotdeauna delicateţea de a nu spune nimic din ceea ce-1 putea privi pe ducele tatăl ei, sau ar fi putut avea vreo legătură cu el. Cînd nu era lume străină, ea sărea tot timpul de gîtul Regelui, i se aşeza pe genunchi, îl necăjea cu tot felul de glume, se uita în hîrtiile lui, îi deschidea şi îi citea scrisorile de faţă cu el, uneori împotriva voinţei lui, şi tot aşa se purta şi cu D-na de Maintenon. Deşi i se îngăduia orice, niciodată n-a scăpat vreo vorbă nepotrivită despre nimeni : îndatoritoare cu toată lumea, ori de cîte ori putea, îi apăra pe cei loviţi ; atentă cu cei din jurul Regelui, dar fără să-i dispreţuiască nici pe cei mai mici ; bună cu ai săi, trăia alături cu doamnele ei ca o prietenă, nestingherită, fie că erau bătrîne fie că erau tinere. Era sufletul curţii, iar aceasta o adora ; toţi, cu mic cu mare, doreau să-i fie pe plac ; cînd nu era de faţă, le lipsea tuturor, cînd era, totul era plin de prezenţa ei ; nemărginita favoare de care se bucura, făcea din ea o persoană nespus de importantă, iar prin felul în care se purta cîştiga toate inimile. În această situaţie strălucită, nici inima ei nu a fost nesimţitoare.

Nangis, care astăzi a ajuns un foarte searbăd mareşal al Franței, era, pe vremea aceea, bărbatul cel mai rivnit, un chip drăgălaş, dar nu nemaivăzut, bine făcut, dar nu minunat. Crescut în intrigă şi aventuri galante de către mareşala de Rochefort, bunica lui, şi D-na de Blanzac, mama lui, care, în treburi din acestea, erau neîntrecute, scos de foarte tînăr în lumea mare, ele fiind un soi de centru al acesteia, nu-1 ducea mintea decît să fie pe placul femeilor, să le vorbească pe limba lor, şi să şi le asigure pe cele mai vrednice de a fi dorite printr-o discreție ce nu se vede la oameni atît de tineri, şi nici nu se mai întîl- nea în vremea lui. Nimeni nu era mai la modă decît el. Era încă un copil cînd a primit comanda unui regiment ; dovedise voință, sîrguință şi o strălucită vitejie în război, mult sporită de povestirile femeilor, şi care era de ajuns pentru vîrsta lui. Era nelipsit de la curtea Monseniorului duce de Bourgogne, erau aproape de o vîrstă, iar acesta se purta foarte bine cu el. Prințul, care-şi iubea cu patimă soția, nu arăta ca Nangis, însă prințesa răspundea atît de desăvîrşit la dovezile lui de dragoste, încît a murit fără să fi bănuit vreodată că ea s-ar fi uitat la un altul. Privirile i-au căzut totuşi asupra lui Nangis, şi, curînd, interesul ei pentru el a crescut. Nangis n-a fost nerecunoscător ; dar se temea de dragostea fulgerătoare, iar inima îi era dată. D-na de la Vrilliere, care, fără să fie frumoasă, semăna cu amoraşii, avînd şi drăgălăşenia acestora, îl cucerise. Era fiica Anei de Mailly, care supraveghea toaleta D-nei ducese de Bourgogne, nelipsită din suita acesteia. Gelozia i-a deschis numaidecît ochii. Departe de a ceda în fața prințesei, a avut, dimpotrivă, ambiția să nu-şi lase prada din mînă, să lupte, s-o învingă. Lupta aceasta l-a pus pe Nangis într-o ciudată încurcătură. Se temea de furia iubitei, care-1 amenința cu un scandal de care, de fapt, nu era în stare. în afară de dragostea ce-i purta, se temea de ce ar putea face ea la mînie, şi, de pe atunci, se credea pierdut. Pe de altă parte, rezerva lui îl pierdea în fața unei prințese care putea atît de mult, care, într-o zi, ar putea totul, şi care nu era din cele care renunță, sau măcar suportă o rivală. Această încurcătură, pentru cine ştia cum stau lucrurile, dădea naştere unor scene ce nu se mai isprăveau. Pe vremea aceea, ti. am nelipsit de la D-na de Blanzac, la Paris, şi de la mareşala de Rochefort, la Versailles ; eram prieten apropiat cu mai multe doamne de la palat, care vedeau totul şi nu-mi ascundeau nimic; între ducesa de Villeroy şi mine exista o încredere de neclintit, iar cu

mareşala mă aflam în legături atît de bune încît, deşi fusese întotdeauna certată cu ducesa de Villeroy, le-am împăcat, şi, pînă la moarte, au trăit împreună în cea mai caldă prietenie. Ducesa de Villeroy ştia totul de la D-na d'O şi de la mareşala de Coeuvres, care era nebună după Prinţesă, erau confidentele acesteia şi chiar ceva mai mult decît atît. Doamna de Lorge, cumnata mea, cunoştea şi ea, la fel de bine, secretul, şi, în fiecare seară, îmi povestea tot ce văzuse şi aflase peste zi. Eram aşadar informat exact şi din plin, zi de zi. Lăsînd la o parte faptul că nimic nu-mi plăcea mai mult, urmările puteau fi mari, şi era important pentru cineva care doreşte să fie bine informat. în sfîrşit, toată curtea, nelipsită fiind şi lămurită, în cele din urmă, a înţeles ceea ce, la început, fusese ascuns cu atîta grijă. Dar, fie de teamă, fie din dragoste pentru această prinţesă, pe care toată lumea o adora, aceeaşi curte a tăcut, a văzut totul, a vorbit pe ascuns şi a păstrat secretul ce nici măcar nu-i fusese încredinţat. Manevrele acestea, nu fără acreli din partea D-nei de la Vrilliere faţă de prinţesă, uneori arătate cu obrăznicie, nici fără suferinţă şi o îndepărtare arătată, treptat, acesteia de către prinţesă, a fost multă vreme un spectacol foarte puţin obişnuit. Fie că Nangis, prea credincios primei lui iubiri, a avut nevoie de un grăunte de gelozie, fie că lucrul s-a produs firesc, întîm- plarea a făcut că şi-a găsit un concurent. Maulevrier, fiul unui frate al lui Colbert, mort de durere că nu a fost făcut mareşal al Franţei cu promoţia în care a fost făcut mareşalul de Villeroy, se căsătorise cu o fiică a mareşalului de Tesse. Maulevrier nu avea un chip plăcut ; faţa lui era de altfel foarte obişnuită. Nu-i ardea de aventuri galante. Era inteligent, o inteligenţă rodnică în intrigi as- cunse, o ambiţie fără măsură, şi nimic ce să o poată stăvili, mergînd pînă la nebunie. Soţia lui era frumoasă, foarte puţin inteligentă, sîcîitoare şi, sub aparenţe de fecioară, rea cum nu se mai poate. Cu timpul, a fost admisă, ca fiică a lui Tesse, în trăsuri, la mese, la Marly, pretutindeni cu D-na ducesă de Bourgogne, care ţinea să-şi arate recunoştinţa faţă de Tesse, negociatorul păcii cu Savoie şi al căsătoriei ei, de care şi Regele era foarte mulţumit. Maulevrier a fost cel dinţii care a ştiut să tragă foloase din ceea ce se întîmpla cu Nangis : a izbutit, prin socrul lui, să se afle cit mai mult în preajma D-nei ducese de Bourgogne şi s-a arătat foarte stăruitor ; în cele din urmă, încurajat de pilda altora, a îndrăznit să se îndrăgostească. Sătul să tot suspine, s-a încumetat să scrie ; s-

a spus că D-na Quantin [l], prietenă intimă cu Tesse, înşelată asupra ginerelui, a crezut că primeşte din mîna acestuia bilete de la socru, şi că, întrucît le socotea drept ceea ce credea ea că sînt, le dădea înapoi. Maulevrier, sub numele socrului său, primea, credea lumea, răspunsurile la bilete prin aceeaşi persoană care le dăduse. Nu voi mai spune ce s-a crezut mai departe. Orice va fi fost, lumea şi-a dat seama de Maulevrier, cum şi-a dat seama şi de celălalt, şi şi-a dat seama tot tăcînd. Pretex- tînd prietenia pentru D-na de Maulevrier, prinţesa s-a dus, nu o dată, să plîngă împreună cu aceasta, şi la ea acasă, şi în călătoriile la Marly, apropiata plecare a soţului şi primele zile de absenţă, însoţită, uneori, de D-na de Maintenon. Curtea rîdea, neştiind dacă lacrimile sînt pentru el sau pentru Nangis ; însă Nangis, stîrnit de această concurenţă, a supus-o pe D-na de Vrilliere la chinuri neobişnuite, şi a adus-o într-un hal pe care n-a fost în stare să şi-l ascundă. Lucrurile au ajuns la urechile lui Maulevrier. Ce nu-i trece prin cap unui bărbat pe care dragostea sau ambiţia îl subjugă fără scăpare ? S-a prefăcut bolnav de piept, s-a pus la pat, s-a prefăcut că şi-a pierdut glasul, şi a ştiut să se stăpînească destul de bine ca să nu lase să-i scape nici un cuvînt nestîlcit, timp de peste un an, drept care n-a plecat la război şi a rămas la curte. A fost destul de nesăbuit ca să se apuce să povestească cum pusese totul la cale, precum şi alte lucruri, ducelui de Lorge, prietenul lui, de la care, chiar atunci, am aflat şi eu. Fapt este că, întrucît îşi creasе situaţia de a nu putea vorbi nimănui decît la ureche, îşi îngăduia să vorbească în acelaşi fel şi D-nei ducese de Bourgogne, de faţă cu toată curtea, fără să încalce buna-cu- viinţă, şi fără să fie bănuit că spune secrete. în felul acesta, îi spunea tot ce dorea, în fiecare zi, şi pe îndelete, căci nu era auzit, şi, printre lucrurile comune, la care răspunsurile erau date cu glas tare, amesteca şi altele, la care răspunsurile, scurte, se dădeau în aşa fel încît să nu poată fi auzite decît de el. Lumea se obişnuise într-atîta cu purtarea aceasta a lui, că nici nu-1 mai băga de seamă, decît, cel mult, pentru a-1 plînge văzîndu-1 într-o stare atît de supărătoare ; totuşi, lumea care trăia mai mult în preajma D-nei ducese de Bourgogne ştia destul ca să nu rămînă pe lîngă ea atunci cînd Maulevrier se apropia să-i vorbească. Aceste tertipuri au durat peste un an, adesea cu reproşuri ; însă, în dragoste, cu reproşurile rareori izbuteşti. Proasta dispoziţie a D-nei de la Vrilliere nu-i da pace : îl credea fericit pe Nangis, iar el voia să nu fie. în cele din

urmă, gelozia şi furia l-au dus atît de departe încît a riscat nebunia cea mare. Cînd D-na ducesă de Bourgogne era gata să plece de la slujbă, el s-a apropiat de ea. La ieşire, i-a dat mîna, căci îşi alesese o zi cînd ştia că Dangeau, cavalerul de onoare, lipsea. Scutierii, subordonați primului scutier, socrul lui, se obişnuiseră să-i cedeze această cinste din pricina glasului său stins, ca să-l lase să vorbească pe drum, iar ei se retrăgeau, din respect, ca să nu audă. Doamnele veneau din urmă, la distanță : în felul acesta, la apartamente 129 şi de față cu toată lumea, Maulevrier rămînea, de la capelă pînă la apartamentul D-nei ducese de Bourgogne, între patru ochi, înlesnire de care se bucurase în mai multe rînduri. în ziua aceea, l-a ocărit pe Nangis, l-a numit în tot felul, a amenințat-o pe prințesă că va spune totul Regelui, D-nei de Maintenon, prințului bărbatul ei, i-a strîns degetele de mai să i le zdrobească, furios, şi a dus-o, în felul acesta, pînă acasă. Cînd au sosit, tremurînd toată şi gata să leşine, prințesa s-a dus numaidecît în odaia cu haine, unde a chemat-o pe D-na de Nogaret[2], căreia îi spunea ***mica mea slujnică,*** şi la care se ducea să ceară sfat atunci cînd nu mai ştia ce să facă. l-a povestit ce se întîmplase, spunîn- du-i că nu ştie cum de n-a înghițit-o pămîntul, cum de n-a murit, cum de a mai putut ajunge acasă. Atît de disperată n-a mai fost niciodată. In aceeaşi zi, D-na de Nogaret ne-a povestit totul, D-nei de Saint-Simon şi mie, în cea mai mare taină. A sfătuit-o pe prințesă să-l ia cu bi- nişoruî pe nebunul acela primejdios, care nu ştia ce este nici bunul simț nici măsura, şi totodată, să caute să nu se arate cu el. Cel mai rău a fost că, din acel moment, Mau- lévrier a amenințat, a spus tot felul de lucruri despre Nan- gis, de parcă fusese grav jignit de acesta, hotărît să-şi facă dreptate şi să-l lovească pe toate drumurile. Motivul era limpede deşi nu-1 spusese. Este uşor de închipuit spaima prințesei, frica şi vorbele D-nei de la Vrillière, şi ce s-a întîmplat cu Nangis. Avea curaj mai mult decît îi trebuia ca să nu se teamă de nimeni şi să se bată cu oricine ; dar, la gîndul să se bată pentru un lucru ca acesta, leşina de frică : îşi vedea cariera în mîinile unui nebun furios, iar urmările ar fi fost cumplite. S-a hotărît să se ferească din calea lui, cu cea mai mare grijă, să nu iasă în lume decît puțin, şi să tacă. D-na ducesă de Bourgogne a trecut prin nişte stări ucigătoare, timp de peste şase săptămîni, dar nu s-a ales cu nimic altceva decît

129 Cf. *supra,* p. 67.

cu o frică fără seamăn. Nu am ştiut ce s-a întîmplat, nici cine l-a prevenit pe Tessé, dar acesta a aflat şi, atunci, a făcut ceva ce numai un om iscusit putea face. Şi-a convins ginerele să-l urmeze în Spania, unde îl aştepta raiul pe pămînt. A stat de vorbă cu Fagon, care, din odaia lui şi din cabinetul de lucru al Regelui, vedea totul şi ştia totul. Era un om deosebit de inteligent şi, pe deasupra, bun şi cinstit : a priceput fără multă vorbă şi a fost de părere că, după toate leacurile încercate de Maulévrier pentru glasul lui stins şi boala de piept, nu-i mai rămînea altceva decît aerul din ţările calde ; iarna ce se apropia avea să-l ucidă negreşit dacă rămînea în Franța, salvarea lui fiind o țară unde anotimpul acesta este unul din cele mai frumoase şi mai temperate dintre toate. Prin urmare, Maulévrier s-a dus în Spania, aşa cum alții se duc la băi, ca să se caute. Astfel au fost înfățişate lucrurile celor de la curte şi Regelui, căruia Fagon i-a spus ce a vrut el, în numele medicinii, căci nu avea de ce se teme, şi tot aşa D-nei de Maintenon, amîndoi luînd de bune spusele lui şi nepunînd nimic la îndoială. Fără să mai întîrzie, Tessé s-a grăbit să-şi scoată ginerele de la curte şi din regat, atît pentru a pune capăt nebuniilor acestuia şi spaimelor de moarte ce se trăgeau de aici, cît şi ca să curme mirarea şi gîndurile despre o călătorie atît de lungă, făcută de un om în starea în care lumea credea că se află Maulévrier. Tessé a plecat, aşadar, în primele zile ale lui octombrie, împreună cu ginerele său, de la Fontainebleau, în Spania. [...]

(1705) *[...] Un bal la Marly. [...] Moartea micuțului duce de Bretagne ; doliul după el. — Regele are o criză lungă de gută. Ceremonia culcării lui nu se va mai face niciodată cu public. [...]*

[-]

Balul, în salon, alcătuia un dreptunghi lung, foarte mare. La capătul de sus, adică înspre salonul care despărțea apartamentul Regelui de cel al D-nei de Mainte- non, era jilțul Regelui, sau mai multe jilțuri, cînd veneau şi regele şi regina Angliei, aceasta stînd între cei doi regi. Fiii familiei regale şi D-l duce de Orléans erau singurii bărbați care rămîneau pe acest rînd, încheiat de prințesele de singe. în față, erau aşezați dansatorii, şi, împreună cu ei, D-l conte de Toulouse, iar la început, pe vremea cînd dansam şi eu, Domnul Duce, care mai dansa şi acum; de ambele părți, doamnele care dansau, cele cu titluri fiind primele şi de o parte şi de alta, fără să se amestece cumva, aşa cum nu se amestecau atunci cînd şedeau la masă cu Regele £au cu ***Monseigneur,*** sau la D-na ducesă de Bourgogne ; în spatele Regelui, cei ce slujeau, uneori Domnul Prinț şi tot ce exista mai ales la curte, tot în spate ; în spatele dansatoarelor, doamnele care nu dansau, iar în spatele lor, bărbații de la curte care doar priveau, şi alți cîțiva în spatele dansatorilor ; Domnul Duce, întrucît nu mai dansa, ca şi D-l prinț de Conți, în spatele doamnelor care doar priveau. Cu mască sau nu, lucrurile se petreceau la fel, atît că fața era descoperită, copiii familiei regale se amestecau, la capătul de jos, printre dansatori. Regele Angliei şi prințesa, sora lui, deschideau întotdeauna balul, şi, cît dansau ei, Regele stătea în picioare. Ceremonialul acesta a avut loc de două sau de trei ori, apoi, la rugămintea reginei Angliei, Regele a rămas aşezat.

[..•]

S-a pierdut Monseniorul duce de Bretagne [1], de o moarte fulgerătoare. Monseniorul duce de Bourgogne, şi mai ales D-na ducesă de Bourgogne, au fost nespus de îndurerați ; Regele a arătat multă cucernicie şi resemnare. Foarte curînd, adică la 24 aprilie, Regele a plecat la Marly, luînd cu sine pe cine a vrut el, fără ca cineva să fi cerut să meargă. D-na de Saint-Simon şi cu mine am fost

printre cei ce l-au însoţit. Guta de care suferea Regele, care a avut atunci o criză foarte lungă, ne-a ţinut acolo peste şase săptămîni, şi, de la această criză, Regele n-a mai putut fi văzut la ceremonia de culcare, care a devenit, de atunci, un moment din programul curţii rezervat celor ce aveau dreptul să intre la Rege[130]. Nu s-a făcut nici un fel de pompă, atîta doar că trupul micuţului prinţ a fost dus cu o trăsură a Regelui, fără doliu, înconjurată de gărzi şi de paji purtînd torţe. în aceeaşi trăsură, se afla cardinalul de Coislin, pe primul loc, întrucît ducea inima pusă pe o perniţă, pe care o ţinea pe genunchi ; Domnul Duce, ca prinţ de sînge, era alături de ei ; D-l de Tresmes, ca duce, şi nu ca prim gentilom al camerei, era în faţă, împreună cu D-na de Ventadour, ca guvernantă. O subguvernantă şi un preot al Regelui erau lîngă portiere. Nici Regele, nici *Monseigneur,* nici D-l şi D-na ducesă de Bourgogne n-au ţinut doliu. D-l duce de Berry şi întreaga curte l-au purtat ca după un frate. De la Saint-Denis, au adus inima la Val-de-Grâce. Parisul şi toată lumea au fost foarte mişcaţi de această moarte.

CAPITOLUL XXVII!

(1 7 0 3) [...] *Chinul spovedaniei în familia regală. Părintele de la Rue devine duhovnicul D-nei ducese de Bourgogne. [...]*

[...]

De cind Părintele le Comte îşi pierduse locul de duhovnic al D-nei ducese de Bourgogne, ca să se ducă la Roma să se dezvinovăţească pentru ceea ce scrisese despre iezuiţii din China şi despre toţi ceilalţi misionari, aşa cum am arătat la timpul potrivit, prinţesa încercase mai mulţi duhovnici cu care nu se putuse împăca. In privinţa spovedaniei, Regele îşi chinuia familia cumplit : *Monseigneur* n-a avut niciodată un alt duhovnic decît cel al Regelui ; copiilor săi nu le era îngăduit să-şi caute un alt duhovnic decît cel pe care îl alegea el, printre iezuiţi, şi trebuia să se împărtăşească în public cel puţin de cinci ori pe an, la Paşti, de Rusalii, de Adormirea Maicii Domnului, de sărbătoarea tuturor Sfinţilor şi la Crăciun, aşa

130 Vezi în această selecţie voi. V, cap. XXV. (N. t.)

cum făcea el însuşi, iar D-na ducesă de Bourgogne n-ar fi făcut bine dacă nu s-ar fi împărtăşit mai des. La vîrsta ei, la gusturile pe care le avea, lucrul acesta, cu toată cucernicia lui, era mai mult decît stingheritor. Fusese foarte bine instruită, la Torino, de un barnabit, duhovnicul ei. Barnabitul acesta nu-i prețuia pe iezuiți, Domnul de Sa- voie îi ținea foarte din scurt şi nu-i iubea deloc : D-na ducesă de Bourgogne supsese îndepărtarea de ei o dată cu laptele mamei. Pentru ea, era aşadar o mare supărare să-şi dea sufletul pe mîinile lor. In cele din urmă, după mai multe încercări, i-a fost dat Părintele de la Rue, un iezuit dintre cei mai de vază, cunoscut bine datorită predicilor lui, datorită cîtorva lucrări, datorită locurilor de frunte pe care le ocupase în provincia lui, trecerii de care se bucura printre ai săi, şi felului deosebit de a se purta în lume, unde era destul de cunoscut. Izbutise să-şi facă o casă la Pontoise, ocrotit de iezuiți, al căror mod de a dobîndi şi de a-şi spori averile ar fi pierdut pe cineva din alt ordin, şi de care el şi prietenii lui se bucurau foarte des. Acest duhovnic, pînă la urmă, a ocupat locul ; se va vedea, la timpul său, ce s-a mai întîmplat.

[.■■]

CAPITOLUL XXX

(1 7 0 5) *Moartea şi ciudățeniile D-rei de Ninon, zisă D-ra l'Enclos. /...)* [131]

„Domnule, de vreme ce Regina este atît de bună cu mine incit mă lasă să-mi aleg singură mînăstirea unde vrea să mă retrag, vă rog să-i spuneți că aleg mînăstirea de călugări Grands-Cordeliers din Paris"; şi i-a dat înapoi scrisoarea, cu o adîncă plecăciune. Ofițerul, uluit de această neruşinare fără pereche, n-a putut scoate o vorbă, iar Regina a găsit că are atîta haz,

---

131 Ninon, vestită curtezană şi, de cînd vîrsta a făcut-o să se lase de meserie, cunoscută sub numele de D-ra de l'Enclos, a fost o nouă pildă de triumf al viciului, condus cu inteligență şi dres cu ceva virtute. Vîlva pe care a făcut-o şi, în şi mai mare măsură, dezmățul pe care l-a provocat în rîndul tinerilor celor mai de seamă şi al celor mai strălucitori, în ciuda nemărginitei îngăduințe pe care, nu fără temei, Regina mamă o avea pentru persoanele galante şi mai mult decît galante, au dus la hotărîrea de a i se trimite un ordin să se retragă într-o mînăstire. Un ofițer de poliție din Paris i-a adus scrisoarea cu pricina ; ea a citit-o şi, observînd că nu fusese desemnată o mînăstire anume, fără să-şi piardă cumpătul a spus :

incit a lăsat-o în pace. Ninon nu avea niciodată mai mult de un iubit, deşi adoratorii erau numeroşi, şi cînd se sătura de el, i-o spunea deschis şi-şi lua altul. Scîncetele şi vorbele părăsitului erau de prisos : aşa hotărîse ea, şi avea o asemenea putere, incit cel părăsit nu s-ar fi încumetat să se lupte cu cel care-1 înlocuia, fiind încă prea fericit dacă era primit ca prieten al casei. Uneori, cînd iubitul îi plăcea foarte mult, îi era pe deplin credincioasă timp de o întreagă campanie. La Chastre, cînd se afla gata de plecare, a pretins că ar fi printre aceşti fericiţi aleşi. Se pare că Ninon nu i-a făgăduit nimic limpede : a fost destul de prost, căci era mare prost, şi la fel de înfumurat, ca să-i ceară ceva scris la mînă ; ea i-a dat un bilet. El l-a luat şi a început să se laude peste măsură. Ninon nu s-a ţinut de ce era scris în bilet, şi, de fiecare dată cînd păcătuia, zicea : „Vai ce mai bilet are la Chastre !“ Fericitul din acel moment a întrebat-o, pînă la urmă, ce înseamnă vorbele acelea. Ea i-a spus ; el a povestit mai departe şi l-a acoperit pe la Chastre de un ridicol ce a ajuns pînă la regimentul în care lupta el. Ninon a avut prieteni iluştri în toate felurile, şi a avut atît de multă minte încît i-a păstrat pe toţi, şi i-a unit între ei sau, cel puţin, nu i-a făcut să se certe cît de cît. La ea, totul se petrecea cu un respect şi o decenţă exterioară pe care cele mai mari prinţese nu le păstrează decît rareori fără să greşească. Drept care, printre prietenii ei se numărau cei mai aleşi şi mai de seamă bărbaţi de la curte ; ba chiar devenise o modă să fii primit la ea acasă, şi pe bună dreptate, deoarece acolo se puteau face tot felul de prietenii. La ea nu s-au pomenit vreodată jocuri de noroc, rîsete zgomotoase, certuri, vorbe nepotrivite despre religie sau despre cîrmuire ; era foarte inteligentă şi ştia o mulţime de lucruri, vechi şi noi, din viaţa galantă, fără să lase vreodată cale liberă clevetelii ; totul, la ea, era delicat, uşor, măsurat, şi se vedea în conversaţii, pe care ea a ştiut să le susţină, datorită minţii ei şi faptelor pe care le cunoştea, datorită preţuirii, lucru ciudat ! pe care şi-o dobîndise, numărului şi valorii prietenilor şi cunoştinţelor ei, atunci tind farmecele au încetat de a mai atrage lumea, cînd buna cuviinţă şi moda i-au interzis să mai amestece cele trupeşti cu cele ale sufletului. Ştia toate intrigile de la vechea şi de la noua curte, serioase sau de alt fel ; era o încîntare să stai de vorbă cu ea, căci era dezinteresată, prietenă credincioasă, ştia să păstreze o taină, era de mare nădejde şi, lăsînd la o parte o anumită slăbiciune, se putea spune că era virtuoasă şi foarte cinstită. Şi-a ajutat adesea prietenii, cu bani sau în alt fel, s-a amestecat, pentru ei, în treburi importante, a păstrat, cu credinţă, sume mari de bani, precum şi secrete de seamă ce-i fuseseră încredinţate. Toate acestea i-au adus faimă şi o preţuire cum rar se vede. Fusese prietenă apropiată cu D-

na de Maintenon, tot timpul cit aceasta a locuit la Paris. D-nei de Maintenon nu-i plăcea să i se vorbească despre vremurile acelea ; dar nu îndrăznea să se lepede de ea. I-a scris, din cînd în cînd, pînă la moarte, dovedindu-i prietenia. L'Enclos, căci Ninon îşi luase acest nume, după ce se lăsase de meseria din tinereţea ei, împinsă pînă tîrziu, nu era atît de rezervată cînd vorbea despre D-na de Maintenon cu prietenii apropiaţi, iar cînd i s-a întîmplat să se intereseze foarte mult de cineva sau de ceva, lucru pe care ştia să nu-1 facă decît rar şi cu multă măsură, îi scria acesteia, care, fără să întîrzie, îi dădea ceea ce dorea ; însă, de cînd D-na de Maintenon ajunsese atît de sus, nu s-au mai văzut decît de două sau de trei ori, şi în mare taină. L'Enclos dădea nişte răspunsuri nemaipomenite ; există două, printre altele, date mareşalului de Choiseul, pe care lumea nu le uită : unul este o excelentă punere la punct, celălalt un tablou viu după natură. Ghoiseul, care se număra printre vechii ei prieteni, fusese galant şi foarte bine făcut. Nu se înţelegea cu D-l de Louvois, şi se plîngea că n-are noroc, cînd Regele l-a pus, în ciuda ministrului, în promoţia Ordinului din 1688. Nu se aştepta nici cit de cit la acest lucru, deşi se trăgea dintr-un neam cum nu sc poate mai mare şi era unul din cei mai vechi şi mai buni loco- tenenţi-generali. A fost deci nemaipomenit de bucuros, şi era mai mult decît mulţumit văzîndu-se gătit cu cordonul lui albastru. L'Enclos l-a surprins de două sau de trei ori; în cele din urmă, pierzîndu-şi răbdarea, i-a spus, de faţă cu toată lumea : „Domnule conte, dacă vă mai prind, îi voi numi pe cei promovaţi o dată cu dumneavoastră". Fuseseră, intr-adevăr, cîţiva de mai mare jalea, dar nu într-atîta, şi nu atît de mulţi, ca cei din 1724 şi din alţi cîţiva ani de atunci încoace ! Bietul mareşal era numai virtuţi, dar nu-i prea foloseau şi nici minte nu avea prea multă. După o vizită lungă, l'Enclos cască, îl priveşte, apoi strigă : ***Seigneur, que de vertus vous me faites hair*** 132, acesta fiind un vers din nu mai ştiu ce piesă de teatru *. Este uşor de închipuit rîsul pe care l-a stîrnit şi nemulţumirea mareşalului. Vorbele ei nu le-a stricat prietenia.

L'Enclos a trăit mult peste optzeci de ani, sănătoasă, vizitată, preţuită. Ultimii ani de viaţă i-a dăruit lui Dumnezeu, iar moartea ei a fost un eveniment. Originalitatea nemaiîntîlnită a acestui personaj ne-a făcut să stăruim atît.

CAPITOLUL XXXI

---

132 Doamne, cît de multe virtuţi mă faceţi să urăsc.

(1 7 0 5) *[...] întîmplarea cu abatele, devenit între timp cardinal, de Polignac.*

[■••]

înainte de a sfîrşi acest an, trebuie să redau, în linii mari, o întîmplare a cărei urmare se va găsi la timpul ei. Abatele de Polignac, după aventurile lui din Polonia şi exilul care le-a urmat, se afla, în sfîrşit, din nou pe linia de plutire. Era un bărbat înalt, foarte chipeş, cu faţa frumoasă, minte multă, cu purtări alese, ştia tot felul de lucruri şi vorbea ca nimeni altul ; vocea caldă, o plăcută elo- cinţă, pătrunzătoare, bărbătească, cuvintele la locul lor, încîntător rînduite, exprimarea deosebită, totul cu mare uşurinţă şi foarte convingător. Nimeni nu se pricepea la literatură cum se pricepea el ; era atît de fermecător, încît putea face ca lucrurile cele mai absurde să fie înţelese de oricine, povestea cu haz, se pricepea cîte puţin la toate artele, la *oate construcţiile, la toate meseriile. Cît despre a sa, ştiinţa şi profesiunea ecleziastică, la ea se pricepea cel mai puţin. Era dornic să placă valetului şi slujnicei la fel de mult ca stăpînului şi stăpînei. Ţintea întotdeauna să mişte sufletul, mintea şi ochii. Cine stătea de vorbă cu el se credea lesne deştept şi învăţat ; conversaţia era pe potriva persoanelor cu care stătea de vorbă, iar blîn- deţea şi îngăduinţa lui făceau să-i fie îndrăgită persoana şi preţuite talentele. Altfel, foarte preocupat de ambiţiile lui, neştiind ce este prietenia, recunoştinţa, şi nu se iubea decît pe sine ; prefăcut, risipitor, fără să-şi aleagă mijloacele prin care pătrunde, fără să şovăie nici în faţa lui Dumnezeu nici a oamenilor, dar cu gingăşie şi ascunzişuri care amăgeau ; galant, mai curînd din uşurătate, cochetărie şi ambiţie decît din desfrîu ; şi dacă sufletul era făţarnic şi prea puţin drept, judecata era nulă, măsurile greşite, iar mintea cu totul strîmbă : incit, cu aparenţele cele mai plăcute şi mai înşelătoare, a nimicit tot ce i-a fost dat să facă. Pe lingă chipul şi însuşirile iui făcute să impună, era ajutat şi de o obîrşie faţă de care averea nu era pe măsură : dar aceasta îl scutea de invidii şi-i aducea avantajele dorite. Cele mai rîvnite doamne de la curte, cele mai vrednice de respect printre cele mai vîrstnice, bărbăţii cei mai de seamă datorită situaţiei lor sau consideraţiei de care se bucurau, persoanele de ambe sexe a căror pildă era urmată, pe toţi îi cîştigase. Cardi- nalatul fusese întotdeauna marea lui năzuinţă. De două ori se apucase de o licenţă 133, de două ori o lăsase baltă ; băncile,

---

133 în facultatea de teologie, *licenţa* era numele dat perioadei de doi ani în care un bacalaureat trebuia să dovedească o anumită capacitate înainte de a fi numit doctor. (N.t.)

seminariile, ucenicia episcopului, toate lucrurile acestea îi puţeau : nu putuse să se lase prins de ele *. Lui îi trebuia ceva mare, întins, treburi de Stat, intrigi. Cele ale cardinalului de Bouillon, de care se legase, îl îndepărtaseră foarte mult, şi, nu o dată, fuseseră cit pe-aci să-l piardă. Torcy, pe care, ca să-şi atingă ţelurile, îl cultivase întotdeauna în mod deosebit, îl salvase în cîteva rînduri şi rămăsese prietenul lui apropiat, şi, de cînd se întorsese, spuma curţii îl înconjura cu stăruinţă : strălucea puternic în mijlocul ei, era o încîntare. însuşi Regele fusese cîşti- gat, prin D-l du Mâine, căci abatele îşi deschisese sufletul faţă de soţia acestuia. Era nelipsit de la Marly, iar lumea se îmbulzea să guste din farmecele lui. Avea pentru toate condiţiile, persoanele, minţile. Dar cu toată mintea lui, i-a scăpat o dată o linguşire atît de jalnică, încît n-a trecut neobservată, cuvintele rămînînd în amintire pentru a-1 dispreţui pe curtean. îl însoţea pe Rege, în grădinile de la Marly : începe să plouă ; Regele îi spune cîteva vorbe politicoase despre hainele lui cam nepotrivite ca să-l apere de ploaie. „N-are a face, Sire, răspunse el ; ploaia de la Marly nu udă.“ S-a rîs mult de aceasta şi mulţi i-au reproşat un asemenea răspuns. Bucurîndu-se de o situaţie atît de plăcută, cea a lui Nangis, care era permanentă, sau cea în care îl văzuse pe Maulévrier o vreme, i-a stîrnit pofta. A căutat să se înfrupte din aceleaşi plăceri, folosind aceleaşi mijloace. D-na d'O, mare- şala de Coeuvres au devenit prietenele lui ; a încercat să se facă înţeles şi a fost înţeles. Foarte curînd, a înfruntat pericolul gărzii elveţiene, cînd nopţile erau frumoase, în grădinile de la Marly. Nangis a pălit văzînd aceasta. Maulévrier, deşi nu mai putea face nimic, cînd s-a întors, a fost şi mai turbat. Abatele a avut soarta lor : lumea şi-a dat seama, a şuşotit, tăcerea fiind de altfel foarte bine păstrată. Nu se mulţumea să-şi înfrîngă vîrsta ; voia ceva mai trainic. Artele, literele, ştiinţa, treburile pe care le mînuise îl făceau să rîvnească să fie primit în cabinetul Monseniorului duce de Bourgogne, de la care aştepta totul, de cumva ajungea sâ fie admis. Ca să se apropie, a avut nevoie să-i cîştige pe cei care-i puteau deschide calea. Era vorba de ducele de Beauvillier care, şi după ce i-a terminat educaţia, îşi păstrase încrederea tînărului prinţ. Ministerul şi slujba îi luau tot timpul ; nu era nici prea învăţat, nici prea citit ; abatele nu era legat de nimeni care să fi fost legat de D-l de Beauvillier : prin urmare, n-a putut bate direct la uşa lui. însă ducele de Chevreuse, mai puţin ocupat în aparenţă (acest ***în aparenţă*** voi avea numaidecît prilejul să-l explic), Chevreuse, cum spuneam, i-a părut abatelui mai accesibil, deoarece era un om citit şi învăţat şi, dacă intrai în vorbă cu el, restul mergea de la sine : ca atare, l-a atacat. încercînd mai întîi să-i vorbească în

rarele momente cînd apărea, la Rege, în public, ispitindu-1 cu momeala vreunei probleme sau a vreunei chestiuni interesante ce se cerea aprofundată, oprindu-1 apoi, cu uşurinţă şi pentru multă vreme, în galerie, abatele de Polignac şi-a deschis uşa apartamentului său, de obicei închisă. în scurt timp, l-a fermecat pe D-l de Chevreuse ; întîmplarea fericită l-a ajutat să-l vadă, în multe rînduri, sosind la acesta pe D-l de Beauvillier, a părut discret, reţinut, grăbit. Cu timpul, a făcut în aşa fel încît i s-a spus să rămînă, în momentele de răgaz. Chevreuse i l-a lăudat cumnatului său. Abatele pîndea orice prilej.

Cei doi duci erau un suflet şi un gînd : plăcîndu-i unuia i-a plăcut şi celuilalt, şi, de vreme ce era primit la ducele de Chevreuse, curînd a fost primit şi la ducele de Beauvil- lier. Erau doi oameni foarte ocupaţi, ca să nu zic înecaţi în îndatoririle lor, şi care, în mijlocul curţii, unde locul şi trecerea de care se bucurau făceau din ei persoane de seamă, trăiau ca într-o sihăstrie, nesinchisindu-se, în modul cel mai voit, de ceea ce se petrecea în jurul lor. în- cîntaţi de abatele de Polignac şi neştiind nimic altceva despre el, amîndoi au socotit că fac foarte bine apropiin- du-1 pe acest om, care ştie lucruri atît de frumoase, de Monseniorul duce de Bourgogne, el însuşi foarte instruit şi gata să se amuze şi să tragă foloase din discuţiile pe care Polignac le-ar putea avea cu el. Amîndoi s-au ho- tărît, au dorit, au trecut la fapte ; iată deci că abatele căpătă tot ce-şi dorise. Vom vedea, peste un timp, cît de departe a ajuns el cu tînărul prinţ ; nu este încă momentul să vorbim despre aceasta, ci acela să ne întoarcem puţin înapoi. Am văzut toate mişcările lui Polignac în jurul lui Chevreuse. Din nenorocire pentru mine, iubirea de aproapele nu mă stăpînea aşa cum îi stăpînea pe cei doi duci. Intr-o seară, la Marly, m-am dus, ca de obicei, să stau de vorbă cu ducele de Beauvillier. Chiar de pe atunci, încrederea ce-mi arăta era mult mai presus de vîrsta mea, iar eu puteam, şi o făceam în mod obişnuit, să-i vorbesc despre toate, chiar şi despre el. I-am spus aşadar ce vedeam eu, de la o vreme, în legătură cu abatele de Polignac şi cu ducele de Chevreuse. Am adăugat că, la curte, nu se aflau doi oameni care să se potrivească mai puţin decît ei doi ; că, în afară de Torcy, toţi oamenii cu care acest abate avea legăturile cele mai strînse, lor le erau necunoscuţi ; şi că, doar de puţin timp, vedeam înfiripîndu-se această legătură nouă ; că D-l de Chevreuse se lăsa amăgit de abate, şi că nu era decît puntea pe care Polignac îşi propunea s-o treacă pentru a ajunge la el, ca Bă-1 încînte cu vorba, aşa cum îl încînta pe Chevreuse cu ştiinţa ; şi că scopul era să-şi deschidă, cu ajutorul lor, uşa către Monseniorul duce de Bourgogne. Veneam prea tîr- ziu. Beauvillier căzuse în mreje

; dar nu aveau legături directe, prin urmare, nu era, deocamdată, vorba, în mintea lui, să-l apropie de tînărul prinţ. „Bine, bine ! mi-a spus, unde vrei să ajungi şi ce concluzie tragi ? — Ce concluzie trag ? i-am spus, este că fticí unul din dumneavoastră nu ştiţi cine este abatele de Polignac. Vă va duce pe amîndoi de nas, îl veţi introduce pe lingă Monseniorul duce de Bourgogne ; doar atîta vrea de la dumnevaoastră. — Şi cum ne duce de nas ? mi-a spus el întrerupîndu-mă ; şi dacă discuţiile cu el îi pot intr-adevăr fi de folos Monseniorului duce de Bourgogne, ce poate fi mai bine decît să-l aibă în preajmă ? — Foarte bine, i-am răspuns, mă intrerupeţi şi vă urmaţi gîndul, dar eu vă spun, de pe acum, căci îl cunosc bine, că sînteţi, dumneavoastră şi D-l de Chevreuse, cei doi oameni de la curte care-i vin cel mai puţin la socoteală, care-1 încurcă cel mai mult şi, cînd se va afla, datorită dumneavoastră, în preajma Monseniorului duce de Bourgogne, îl va vrăji asemenea unei sirene ; iar dumneavoastră, căruia vă vorbesc acum şi care, cu multă dreptate, vă socotiţi la loc sigur în inima şi mintea tînărului prinţ, veţi fi alungat şi din una şi din alta, pentru a se aşeza el, pe ruinele dumneavoastră.“ Auzind aceste cuvinte, ducele s-a schimbat la faţă ; cu un aer îndurerat, mi-a spus, simplu, că nu mă poate asculta, că întrecusem măsura, că aveam o părere prea proastă despre toată lumea, că ceea ce pretindeam eu că îi prezic nu era nici în mintea abatelui şi nici posibil, şi că, fără să mergem mai departe, mă ruga să nu-i mai vorbesc despre aceste lucruri. „Domnule, i-am răspuns, supărat la rîndul meu, mă supun dorinţei dumneavoastră ; dar veţi simţi din greu adevărul profeţiei mele. Vă făgăduiesc să nu vă mai pomenesc niciodată nimic despre aceasta.“ A stat cîteva clipe neclintit, adunîndu-şi gîn- durile. Am vorbit despre altceva : s-a luat şi el cu vorba şi s-a purtat cu mine ca de obicei.

[...]

CAPITOLUL XXXII

(1 7 0 6) *[...] Sint ales, pe negindite, pentru* o *solie la Roma, care, din pricina împrejurărilor, n-a mai avut loc. — Moartea contesei de la Marck.* — Situaţia *mea la curte după această alegere pentru Roma. [...]*

[•••] .

De cinci ani, cardinalul de Janson se afla la Roma însărcinat cu afacerile Regelui. Se dovedise vrednic de aceasta şi slujise mai curînd ca francez decît ca un cardinal ; lucrul nu era nici pe placul Papei nici pe cel al curţii acestuia : relaţiile erau proaste atît cu Papa cit şi cu cei din jurul lui, care doreau să vadă pe toată lumea închinîndu-se în faţa lor. Fusese foarte bolnav şi cerea stăruitor, de multă vreme, îngăduinţa de a se

întoarce în țară. Pînă la urmă, a căpătat-o ; dar nu s-a găsit nici un alt cardinal care să-l poată înlocui, şi abatele de la Trémoîlle, în lipsă de altul mai bun, a fost împuternicit la plecarea cardinalului Janson. Situația aceasta a făcut necesară trimiterea neîntîrziată a unui ambasador la Roma [...]. Dangeau şi d'Antin, doi oameni atît de diferiți, dar pe care ambiția îi ducea către aceeaşi țintă, s-au gîn- dit la această slujbă, în nădejdea că o dregătorie atît de însemnată îi va ridica la rangul de duce şi pair [...]. Gualterio134 mi-a vorbit despre această ambasadă ; era francez cu sufletul şi ținea să se poată bizui pe prietenia unui ambasador al Franței la Roma. La cei treizeci de ani pe care îi aveam eu atunci, ideea aceasta mi se părea himerică, avînd în vedere distanța la care Regele îi ținea pe tineri, mai ales cînd era vorba să-i folosească în treburile țării. După aceea, mi-a vorbit şi Calliéres despre acest lucru ; i-am răspuns gîndindu-mă la cele de mai înainte şi i-am mai spus că ar fi greu să reuşesc la Roma fără să mă ruinez şi că, avînd în vedere situația mea, această ambasadă nu mi-ar fi adus nimic mai mult. La opt zile după ce stătuse de vorbă cu mine, nunțiul intră în camera mea, într-o marți, 11 martie, la ora unu ziua, cu brațele deschise, chipul plin de bucurie, mă îmbrățişează, mă strînge, mă roagă să închid uşa, ba chiar şi pe cea de la anticameră, ca nu cumva cineva să zărească pe vreunul din slujitorii lui, apoi îmi spune că este în culmea bucuriei, întrucît aveam să plec la Roma ca ambasador. L-am pus să mai spună o dată ; n-am crezut nici o vorbă şi i-am spus că dorința îl face să creadă că ideea lui este realitate, lucrul fiind imposibil. De bucurie şi de nerăbdare, îmi cere să păstrez secretul şi îmi spune că Torcy, de la care venea, îi spusese, în mare taină, că, la Consiliu, de unde tocmai ieşea, lucrul fusese hotărît şi se stabilise că nu mi se va spune mie, din partea Regelui, decît după un alt Consiliu. Cel de Stat se ținuse în ziua aceea, în mod neobişnuit, căci era ziua celui de finanțe, şi, tot în acea zi, şi tot în mod neobişnuit, Regele se ducea la Marly. Dacă unul dintre portretele din camera mea ar fi început să vorbească, mirarea nú mi-ar fi fost mai mare. Gualterio rci-a rugat cît a putut de mult să primesc ; ora prînzului, unde era poftit, ne-a făcut să ne despărțim numaidecît. D-na de Saint-Simon, căreia i-am spus îndată despre ce este vorba, n-a fost nici ea mai puțin mirată. Am trimis chiar atunci după Callières şi Louville. Ne-am sfătuit toți patru : au fost de părere că aşa ceva nu se putea refuza. Apoi m-am dus după Chamillart căruia i-am reproşat că nu m-a anunțat. A zîmbit văzîndu-mă mînios şi mi-a spus că Regele ceruse ca totul să fie ținut secret, apoi m-a sfătuit cît

134 Nunțiul papal la Paris. (N.t.)

a putut mai bine să primesc. El se ducea la Étang, iar noi la Marly, unde mi-a spus că aveam să ne vedem a doua zi. De acolo, m-am dus să-i fac aceleaşi reproşuri Cancelarului, care a rîs de mine, şi mi-a răspuns ce-mi răspunsese şi celălalt ; ca sfat, n-am putut scoate nimic de la el. Se ducea la Pontchartrain şi mi-a spus că ne vcm întîlni la întoarcere. D-l de Beauvillier plecase la Vaucresson, după ce se sfîrşise Consiliul ; l-am întîl- nit o clipă la Marly, cînd a venit pentru Consiliu : mi-a spus ce-mi spuseseră şi ceilalţi. Totul era să mă hotărăsc înainte ca propunerea să-mi fi fost făcută, şi mă temeam la fiece clipă de vizita lui Torcy. Mărturisesc că am fost măgulit că fusesem ales pentru o ambasadă atît de importantă, la vîrsta mea, cînd nici nu-mi trecuse prin gînd aşa ceva, şi fără să fi fost împins de nimeni. Nu eram legat în nici un fel, nici măcar, aşa, ca nişte cunoştinţe, de Torcy ; D-l de Beauvillier era prea cumpătat ca să mă fi propus, fără să ştie mai întîi dacă slujba era pe potriva stării mele ; Cancelarul nu avea cum s-o facă, Chamillart n-ar fi făcut-o fără ştirea mea şi, de altfel, neavîndu-se prea bine cu Torcy, aşa cum voi arăta mai încolo, nu s-ar fi încumetat să-i facă Regelui o propunere ce ţinea de ministerul altcuiva. De cînd a murit Regele, Torcy şi cu mine ne-am apropiat, şi prietenia, aşa cum voi povesti cînd va sosi vremea, ne lega cu adevărat şi n-a încetat niciodată. L-am întrebat atunci prin ce întîmplare fusesem ales pentru Roma. Mi-a răspuns că nu ştia altceva decît că în adunarea în care fusesem ales, şi după care vorbise cu nunţiul, care venise îndată să mă prevină, Regele, hotărît să trimită un ambasador la Roma, în urma încuviinţării dată cardinalului de Janson să se întoarcă în ţară şi a refuzului Papei de a-1 face pe La Trémoïlle cardinal, Regele, cum spuneam, l-a oprit pe Torcy tocmai cînd voia să înceapă citirea scrisorilor de la Roma, şi, sătul de cei care cereau postul ţintind către rangul de duce, pe care el nu voia să-l dea, le-a spus miniştrilor că era nevoie să fie ales un ambasador pentru Roma, că dorea ca acesta să fie un duce, şi că nu trebuia decît să-şi arunce o privire pe listă pentru a vedea asupra cui s-ar putea opri. A luat un carnet mic şi s-a apucat să citească numele, începînd cu D-l d:Uzes. Vechimea neamului meu l-a dus numaidecît la mine fără să se mai oprească la altcineva. La numele meu, a făcut o pauză, apoi a spus : „Ce credeţi despre acesta ? Este tînăr ; dar este bun etc.“ ***Monseigneur,*** care îl voia pe d’Antin, n-a scos nici o vorbă. Monseniorul duce de Bourgogne m-a sprijinit, ca şi Cancelarul şi D-l de Beauvillier ; Torcy i-a lăudat pentru alegere, dar a propus să se cerceteze lista mai departe ; Cha- millart şi-a dat cu părerea că cineva mai bun nu putea fi găsit. Regele a închis carnetul şi a încheiat discuţia spu- nînd că nu are rost să meargă mai departe, că se opreşte

la mine, că porunceşte să se păstreze secretul timp de cîteva zile, după care îmi va spune şi mie. Aceasta a fost tot, şi n-a durat decît atît. Torcy şi-a citit scrisorile, nu s-a mai vorbit nimic despre ambasadă. Iată ce am aflat eu, cu peste zece ani mai tîrziu, de la un om cinstit, care nu avea nici interes nici motiv să-mi ascundă ceva.

Beauvillier şi Chamillart, fiecare separat, mi-au cercetat datoriile, veniturile, cheltuielile pentru ambasadă şi cîştigurile de pe urma ei, cele dintîi după listele cu socoteli aduse de D-na de Saint-Simon, celelalte cu aproximaţie. Amîndoi au ajuns la concluzia că trebuie să accept : ducele, deoarece, după o examinare serioasă, a văzut că pot acoperi cheltuielile pentru această ambasadă fără să mă ruinez ; dacă o refuzam, Regele nu mi-ar fi iertat-o niciodată, mai ales că terminasem serviciul militar ; m-ar fi privit ca pe un leneş care nu vrea să facă nimic, ar fi căutat să mă facă să-i simt nemulţumirea prin tot soiul de neplăceri, refuzîndu-mi tot felul de lucruri pe care i le voi cere, mi-ar fi încurcat situaţia, atît cea prezentă cît şi cea viitoare, mult mai mult decît cine ştie ce rezultat supărător legat de ambasada mea. La aceasta, adăuga legătura mea strînsă cu trei din cei patru miniştri de Stat ***135**l*, care, tăcînd sau găsindu-mi scuze, îmi vor acoperi greşelile şi mă vor preveni, şi o vor face cu mult curaj, deoarece, fiindu-mi toţi trei prieteni, nu se vor teme că vor fi daţi in vileag de vreunul dintre ei, aşa cum li se întîmpla adesea, împiedicîndu-i să facă ceva ; iar în privinţa celui de al patrulea, cu care nu aveam nici cea mai mică legătură, cea dintre el şi acest ministru îi era de ajuns ca să-mi răspundă pentru el, lăsînd la o parte faptul că era un om blînd şi fără cea mai mică răutate ; în sfîrşit, alegerea se făcuse fără ca eu să mă fi gîndit vreodată la acea ambasadă, ceea ce era o scuză generală pentru mine şi un motiv special pentru Torcy ca să nu-mi poarte nici un fel de pică pentru faptul că o dobîndisem. Motivele acestea nu ascundeau nimic şi erau foarte solide. Cancelarul i-a împărtăşit părerea, adăugind că, între a primi şi a mă pierde, nu există altă posibilitate. Chamil- lart a venit cam cu aceleaşi motive : după care, ne-a spus deschis, D-nei de Saint-Simon şi mie, care sînt motivele lui. Poziţia lui strălucită nu-1 măgulea cine ştie ce, dar avea mare grijă ca familia lui să aibă o situaţie de durată, şi se gîndea deci să-i facă rost de sprijin temeinic. Această familie nu i-1 oferea decît pe La Feuillade, pe care, în acest scop, încerca neobosit să-l înalţe cît mai mult ; dar nu se mulţumea cu atîta. Tinereţea fiului său, abia ieşit de pe băncile şcolii, povara celor două slujbe ale sale, nesiguranţa treburilor Ţării,

135 Miniştri fără portofoliu. (N.t.)

totul îl neliniştea, şi nu se gîndea decît cum să găsească oameni vrednici să fie înălţaţi şi, totodată, în stare să fie recunoscători. îi părusem că sînt dintre aceştia şi, în propriul său interes, dorea să fiu ambasador la Roma, ca să facă din această slujbă importantă o etapă către altele, în care să fiu în măsură să-i asigur fiului său, şi poate chiar şi lui, dacă lucrurile s-ar schimba, plăcerile şi serviciile de care eu însumi m-aş fi bucurat, datorită unui sprijin sigur şi solid. Ne-a oferit punga şi trecerea pe care o avea, fără limite, ca şi tot ce putea ţine de el şi de dregătoriile pe care le ocupa.

învins în cele din urmă, am primit, adică m-am ho- tărît, şi recunosc că am făcut-o cu plăcere. D-na de Saint- Simon, mai cuminte şi mai prudentă, tristă că avea să-şi părăsească familia, a fost şi ea convinsă, dar tot tristă a rămas. Nu-mi pot refuza plăcerea de a povesti aici ceea ce aceşti trei miniştri, fiecare în parte, şi fără ca eu să le fi vorbit de ea, mi-au spus despre o femeie de douăzeci şi şapte de ani, cîţi avea ea atunci, dar pe care o îndelungă experienţă, şi, adesea, o experienţă a treburilor de curte şi de familie (căci aici ne sfătuiam întotdeauna), şi, in cele din urmă, aceasta ii ajutase s-o cunoască bine. Toţi trei m-au sfătuit, şi toţi au făcut-o cu hotărîre, să nu am nici un secret faţă de ea, în nici una din treburile ambasadei, să stea la masa mea de lucru atunci cînd voi citi şi voi scrie scrisori, şi s-o consult, cu respect, în toate treburile. Rareori mi s-a întîmplat să primesc un sfat cu atîta blîn- deţe, şi socotesc că meritul meu a fost acela de a fi fost vrednic de el şi de a fi trăit întotdeauna, de atunci încoace, ca şi cum soţia mea n-ar fi ştiut nimic despre toate acestea. De fapt, ea a aflat, mai întîi de la mine, apoi chiar de la cei trei miniştri. N-am avut prilejul să ţin seama de acest sfat la Roma, unde nu m-am dus ; dar îl urmasem cu mult înainte şi, toată viaţa, nu i-am ascuns nimic soţiei mele. Să-mi fie îngăduit să mai spun ceva : niciodată n-am primit un sfat mai înţelept, mai bine gîndit, mai folositor, şi mărturisesc cu plăcere că ea m-a ferit de multe neplăceri, mari şi mici. M-am sprijinit pe ea în toate, fără rezerve, ajutorul pe care l-am găsit la ea a fost nemărginit, pentru purtarea mea şi pentru treburile ţării, care, în ultimii ani ai vieţii Regelui şi în timpul Regenţei, nu au fost din cele mărunte. Este una din acele femeie care formează un plăcut şi rar contrast faţă de acele soţii nefolositoare sau care încurcă totul, din acelea pe care ambasadorii sînt împiedicaţi să le ia cu ei, şi cărora li se interzice să le spună ceva, şi care nu ştiu să facă decît cheltuielile şi onorurile casei ; contrast încă şi mai mare faţă de acele soţii rare, în stare de ceva, dar care îşi fac simţită greutatea, deoarece soţia mea are un simţ rafinat şi just în

toate, fiind desăvîrşită în acestea, dar cu linişte şi blîndețe, şi, departe de a lăsa să se vadă ce valoare are, pare întotdeauna că nu ştie nimic despre acest lucru, ducînd o viață modestă, frumoasă şi virtuoasă, fără să şi-o schimbe vreodată. între timp, s-a aflat că fusesem ales şi, încet-încet, lumea a început să şuşotească. Torcy nu stătea de vorbă cu mine ; nu ştiam ce să le răspund prietenilor, eram amînat din Consiliu în Consiliu ; pînă la urmă, s-a aflat pretutindeni. Ne-am întors la Versailles, am revenit la Marly ; nimeni nu se mai ferea. D-l de Monaco s-a oferit, la bal, să-mi dea ceea ce mai rămăsese la Roma din mobilele şi trăsurile tatălui său, iar, în timp ce dansam, D-na de Saint-Simon sau eu, auzeam spunîndu-se : „Uite că dansează Domnul ambasador, sau Doamna ambasadoare". Starea proastă în care mă aflam m-a făcut să-l silesc pe Torcy, prin Callie- res, să termine intr-un fel sau altul. El simțea că lucrul, ca atare, nu se făcea, şi înțelegea încurcătura în care eram eu ; însă nu îndrăznea să-l silească pe Rege. Motivul acestei amînări era o oarecare speranță de a-l îmbuna pe Papă în privința abatelui de la Tremoille, de a grăbi promovarea a nouă cardinali, care punea întreaga Romă în mişcare, şi care, avînd în vedere numărul mare, nu se prea putea amina. Cu toate acestea, s-a amînat şi, fără să fi fost declarată, s-a aflat de alegerea mea, atît la Paris cit şi la Roma. Monseniorul duce de Bourgogne mi-a spus într-o zi cîteva vorbe bune, luîndu-mă la o parte, deşi, pe vremea aceea, nu eram dintre cei apropiați lui. I se părea că totul se amină prea mult, iar, la cele spuse de mine, cu modestie, despre această slujbă, m-a încurajat şi mi-a spus că nu puteam începe mai bine dacă voiam să mă pregătesc pentru treburile importante şi posturile mari. A mai spus şi că este foarte mulțumit că mă hotărîsem să primesc, deoarece, de aş fi refuzat, Regele nu mi-ar fi iertat-o niciodată.

în timp ce ochii tuturor erau asupra mea, a murit de vărsat, la Paris, contesa de la Marck. Era fiica ducelui de Rohan [...]. Prietenă apropiată a D-nei de Saint-Simon, [...] a fost plînsă amar de aceasta, iar eu am fost foarte mişcat. La cinci sau şase ore după ce aflasem această moarte, a trebuit să ne ducem să dansăm, D-na de Saint- Simon şi sora ei cu ochii umflați şi roşii, fără să ne fi putut scuza în vreun fel. Regele nu prea cunoştea legile naturii şi simțămintele inimii. Extindea propriile lui legi asupra treburilor țării şi asupra petrecerilor celor mai uşuratice cu o egală ambiție ; a adus să danseze la Marly pe ducesa de Duras, îndată după moartea mareşalului de Duras ; am văzut, în legătură cu *Madame,* la moartea lui *Monsieur,* cum buna-cuviință cea mai respectată îndeobşte n-a găsit la el decît prea puțină înțelegere.

Vreau să isprăvesc cit mai repede această prea lungă poveste despre ambasada mea la Roma ; promovarea cardinalilor venea într-un moment prea arzător şi prea interesant pentru a căuta să mai fie amînată. Am fost amînat în acest fel pînă pe la mijlocul lui aprilie; în cele din urmă, am aflat că soarta îmi va fi hotărîtă la prima adunare. Ne aflam la Marly şi fuseserăm găzduiţi în acelaşi pavilion cu Chamillart ; l-am rugat, întorcîndu-ne de la acest consiliu, să intre la noi, înainte de a urca la el, ca să aflu pe cale particulară ce avea să se întîmple cu mine. A venit aşadar în camera D-nei de Saint-Simon, unde îl aşteptam cu nelinişte. „Veţi fi foarte mulţumită, îi spuse el soţiei mele, iar eu foarte supărat ; Regele nu mai trimite ambasador la Roma. Papa, pînă la urmă, s-a învoit să-l facă pe abatele de la Tremoille cardinal ; s-a hotărît, totodată, să facă promovarea aceea în care nu voia să-l cuprindă, fiin- du-i silă de el şi pe care, din pricina aceasta, a întîrziat-o atîta, iar noul cardinal va fi însărcinat cu treburile Regelui, fără ambasador.“ D-na de Saint-Simon a fost, într-a- devăr, încîntată : s-ar fi zis că presimţea neobişnuita discreditare în care afacerile Regelui aveau să cadă în Italia, încurcătura şi dezordinea pe care nenorocirile aveau să le aducă în finanţe, şi situaţia groaznică în care toate acestea ne-ar fi pus pe noi la Roma. Întrucît avusesem răgazul să mă gîndesc atît de mult timp, m-am mîngîiat repede de pierderea unei slujbe care mă măgulise ; dar nu bănuiam răul pe care avea să mi-1 facă. D'Antin şi Dangeau turbaseră cînd fusesem preferat eu, ca şi mareşalul d'Huxel- les, care voise să fie rugat, ca să ceară, ca o condiţie, să fie făcut duce, şi de care, dintr-o dată, nici nu mai fusese vorbă. Neputînd face altceva mai rău pentru a închide calea unui tînăr pe care îl vedeau ridicîndu-se, în dauna lor, şi ştiind cît de mult se ferea Regele de inteligenţă şi învăţătură, se apucaseră să mă laude în privinţa aceasta, peste măsură, felicitîndu-1 pe Rege pentru alegerea mea, de care, fiindcă totul se tărăgănase atîta, aflase toată lumea. D-l şi D-na du Mâine nu mă iertaseră că nu putuseră să mă atragă la Sceaux şi că m-au văzut de neclintit la toate avansurile pe care mi le făcuseră din belşug, aşa cum am arătat-o la timpul potrivit. Nu ascunsesem niciodată ce credeam eu despre rangul uzurpat de bastarzi : văzîndu-mă că mă înalţ, i-a cuprins teama şi ciuda, şi n-am putut pune decît pe seama D-lui du Mâine, sfios şi rău din fire, duşmănia neobişnuită pe care o avea D-na de Maintenon faţă de mine, de care nu aveam să-mi dau seama decît mai tîrziu. Chamillart nu mi-a mărturisit-o decît după moartea Regelui, cînd mi-a spus că ura era atît de mare, încît avusese discuţii aprinse cu ea, că ea fusese pricina ce-1 împiedicase să mă împace mai repede cu Regele, fapt ce s-a petrecut cu mult

înaintea celor ce povestesc eu acum ; împinsă de D-l du Mâine, nu putuse spune nimic anume despre mine in legătură cu ea şi cu ai săi, ci doar ceva vag, că aş fi un înfumurat, gata să mă răzvrătesc, că am tot felul de idei, fără să fi putut vreodată s-o fac să-şi schimbe părerile, sau măcar s-o domolesc ; şi îmi făcuse mult rău pe lingă Rege. Cele ce se spuneau despre mintea şi învăţătura mea, despre capacitatea şi hărnicia mea ca om foarte potrivit pentru treburi de seamă au ajuns repede la Rege pe aceleaşi canale. D-l du Mâine, cu ajutorul unor laude înveninate, şi D-na de Maintenon, mai pe faţă. D-l du Mâine, prieten pe vremea aceea cu Doamna Ducesă, care era foarte apropiată cu d'Antin, îl susţinuse pe acesta, care era foarte supărat că nu reuşise să fie ales ; aşa cum am arătat, d'Antin era oricum împotriva mea : mai mult n-a trebuit. I-au băgat atîtea lucruri în cap Regelui despre mine, incit l-au împins pînă la frică, numai ca să-l îndepărteze şi mai mult şi mai sigur, şi, curînd după aceea, am văzut că ceva s-a schimbat în purtarea lui, care, asemenea unei boli lungi, nu s-a putut sfîrşi decît prin ceva foarte rău, adică un soi de dizgraţie, din care am izbutit să ies, dar de care nu este încă vorba. Aceeaşi părere despre mine i-a fost formată şi lui ***Monseigneur.*** Pentru aceasta, d'Antin n-a găsit pe nimeni decît pe D-na de Lillebone şi pe D-na d'Espinoy, gata să-l ajute. Ele ştiau ce simt şi ce fac eu în ceea ce priveşte rangul şi drepturile smulse de familia lor ; era punctul lor dureros. L-au dus de nas pe acel bun ***Monseigneur,*** care şi-a însuşit despre mine toate părerile care le-au convenit lor, iar Doamna Ducesă, din acel moment, şi încă şi mai mult, curînd după aceea, aşa cum voi arăta la timpul potrivit, a lucrat împotriva mea cu aceeaşi dragoste. D-ra de Choin * s-a lăsat convinsă, şi de către ele, prietenele ei cele mai bune, şi de către mareşalul d'Huxelles, care-i făcea o curte stăruitoare, şi datorită căruia bietul ***Monseigneur*** a ajuns să creadă că, în tot Regatul, nu era altul mai deştept ca el. Aceasta era situaţia ce mi se crease la curte, lucru de care mi-am dat curînd seama. Să terminăm însă cu ceea ce se referă la Roma, ca să nu fim nevoiţi să ne mai întoarcem la aceasta, nici să întrerupem ceva foarte interesant, amînînd povestirea despre promovarea cardinalilor în momentul în care a fost făcută, la 17 mai.

[-]

[4] Metresa lui *Monseigneur,* aşadar o persoană foarte influentă. (N.t.)

în timpul acestor lungi amînări ale Papei, Torcy avusese răgazul să se gîndească la strălucitorul dar primejdiosul rol pe care-1 juca la curte prietenul său abatele de Polignac. Era o adevărată minune că Regele nu aflase încă. D-l de Beauvillier avea multe motive să vrea să-l vadă departe. Torcy a socotit

deci că-i face un mare serviciu prietenului său scoţîndu-1 repede de acolo şi, totodată, Regelui şi multor altora. L-a propus ca judecător la tribunalul curţii de la Roma ; a fost numit şi a primit această slujbă ca un exil cinstit ; pînă la urmă, Torcy i-a arătat că slujba era şi necesară şi avantajoasă, însă el a plecat la Roma cît a putut de tîrziu.

CAPITOLUL XXXIV

(1 7 0 6) *Ducele de Vendome ; obiceiurile, caracterul, purtarea lui. — Alberoni, începutul carierei sale. [...1*

[...]

Curtea şi Parisul au văzut, în vremea aceea, un spectacol cu adevărat nemaipomenit. D-l de Vendome nu plecase niciodată din Italia, de cînd îi urmase mareşalului de Villeroy, după afacerea de la Cremona. Bătăliile lui ca atare, locurile pe care le cucerise, autoritatea pe care o căpătase, reputaţia dobîndită cu forţa, stăpînirea, de neînţeles, pe care o pusese pe mintea şi pe voinţa Regelui, certitudinea că acesta îl spiijină, toate acestea l-au făcut să dorească să vină la curte pentru a se bucura de o situaţie atît de strălucită, care întrecea cu mult tot ce putuse el nădăjdui. Dar, înainte de a ved^pţ sosind un om ce avea să aibă o trecere de necrezut, şi despre care, pînă aici, n-am pomenit decît în trecere, se cade să-l fac mai bine cunoscut, şi chiar să intru în nişte amănunte, care au de ce să ne mire, şi care îl vor zugrăvi după natură.

Avea o statură obişnuit, era cam gras, dar viguros, puternic şi sprinten ; chipul deosebit de nobil, aerul semeţ, graţie firească în ţinută şi în vorbă, multă inteligenţă naturală, pe care nu şi-o cultivase vreodată, vorbea cu uşurinţă, ajutat de o îndrăzneală ce-i era în fire, care, de atunci, s-a schimbat în cea mai neînfrînată cutezanţă ; cunoştea bine lumea, curtea, persoanele care se perindau acolo, şi, sub o aparentă nepăsare, avea o grijă şi o iscusinţă neobişnuită să profite oricum de pe urma lor ; era, mai ales, un admirabil om de curte, care a ştiut să se folosească pînă şi de cele mai mari vicii ale sale la adăpostul slăbiciunii Regelui pentru obîrşia lui 136 ; politicos cu artă, dar alegîndu-şi bine oamenii şi măsurînd cu zgîr- cenie, neobrăzat peste măsură, din momentul cînd a crezut că o poate face fără să dea socoteală, şi, totodată, familiar şi apropiat cu cei din jur, dintr-o făţărnicie care-i acoperea vanitatea şi îl făcea iubit de aceştia ; în realitate, numai trufie, o trufie care voia totul, care mistuia totul. Pe

---

136 Era descendentul unui bastard al lui Henric al IV-lea (cu Gabrielle d'Estree). (N.t.)

măsură ce se ridica în rang şi trecerea de care se bucura sporea, înfumurarea, grosolănia, îndărătnicia fără margini, toate acestea au crescut şi ele, încît orice părere alta decît a lui era de prisos şi, în afară de un număr foarte mic de persoane apropiate şi de valeţii lui, nimeni nu mai ajungea pînă la el. Lauda, apoi admiraţia, în sfîrşit, adoraţia au fost singurele căi ce duceau la acest semizeu, care susţinea idei prosteşti, fără ca cineva să aibă curajul, nu să le contrazică, dar măcar să nu le aprobe. A ştiut ce înseamnă josnicia francezului şi a abuzat ca nimeni altul de ea. Treptat, i-a obişnuit pe subalternii lui, apoi, din aproape în aproape, întreaga lui armată, să nu-i spună decît ***Monseigneur***şi ***Votre Altesse.*** în foarte scurt timp, gangrena aceasta i-a cuprins şi pe locotenenţii-generali, chiar şi pe oamenii cei mai sus puşi, ca nişte oi ce se iau unele după altele, şi nu s-a găsit nici măcar unul care să îndrăznească să-i zică altfel, şi care, întrucît obiceiul s-a făcut lege, ar fi riscat să-l insulte dacă i-ar fi trecut prin gînd să nu-i spună aşa. Uimitor pentru cei ce l-au cunoscut pe Rege, care, o foarte lungă parte din viaţă, şi-a petrecut-o cu femeile, cealaltă petrecîndu-şi-o în cucernicie, stinghe- rindu-i adesea şi pe alţii, şi care, în ambele aceste părţi ale vieţii sale a arătat, pe drept cuvînt, o neîntîlnită scîrbă faţă de toţi locuitorii Sodomei, chiar şi cînd nu avea decît o slabă bănuială, era faptul că D-l de Vendome s-a afundat, toată viaţa, în acest păcat într-un mod cum nu se poate mai mui'dar, lucru ştiut de toată lumea, el însuşi luînd totul ca o simplă aventură din cele mai neînsemnate, fără ca Regele, care a ştiut întotdeauna, să-şi arate vreodată nemulţumirea, sau să strice cît de cît legătura cu el. Scandalul acesta l-a urmărit toată viaţa, la curte, la
Anet 137, în armată. Ca să-şi satisfacă scîrboasa lui preferinţă, i-a folosit întotdeauna pe valeţii şi pe ofiţerii ce-i avea în subordine ; erau cunoscuţi ca atare şi, ca atare, erau linguşiţi de cei din preajma D-lui de Vendome şi de cei care voiau să crească în ochii lui. Am văzut cu cîtă sfruntată neruşinare s-a tratat, de două ori, de boli lumeşti, fără să se ascundă, lăsîndu-şi treburile baltă ; a fost primul care a îndrăznit un asemenea lucru, iar sănătatea lui a devenit subiectul de discuţie al celor de la curte, cîştigaţi de el după pilda Regelui, care nu i-ar fi iertat unui copil din familia regală ceea ce i-a îngăduit, cu o ciudată şi mare slăbiciune, lui Vendome. Era de o lene ce greu se poate închipui : nu o dată a fost gata să fie prins de duşman fiindcă se încăpăţînase să stea într-o locuinţă mai comodă, dar prea îndepărtată, punînd astfel în joc reuşita luptei, ba chiar

137 Castelul de la Anet, construit în secolul al XVI-lea de Henric al II-lea pentru Diane de Poitiers, arhitect fiind Philibert Delorme, iar decorator Jean Goujon. (N.t.)

dînd mari avantaje duşmanului, numai fiindcă nu se hotăra să părăsească o tabără unde locuia după placul lui. La treburile militare se pricepea prea puţin, lăsîndu-se pe părerea celor din jurul lui, pe care, pe deasupra, adesea nu-i credea. Programul lui zilnic, a cărui ordine n-o putea tulbura, nu prea îi îngăduia să facă altcum. Era de o murdărie fără seamăn, şi se mîndrea cu ea ; proştii spuneau că este un om simplu. Patul lui era plin de cîini şi de căţele care fătau lîngă el. El însuşi nu se ţinea de la nimic. Una din părerile lui era aceea că toată lumea face la fel, în pat, dar nu toţi erau cinstiţi ca el ca să recunoască ; într-o zi a susţinut acest lucru în faţa D-nei prinţese de Conţi, persoana cea mai curată de pe lume şi cea mai îngrijită în această privinţă. Cînd era cu oastea, se trezea destul de tîrziu, se aşeza pe scaunul găurit, îşi scria scrisorile şi dădea ordinele pentru dimineaţa stînd deasupra. Cei care aveau treabă cu el, adică ofiţerii generali şi oamenii de seamă, atunci trebuiau să-l caute ca să-i vorbească. îşi obişnuise armata cu această purtare neruşinată. Tot atunci, mînca bine, adesea împreună cu două trei persoane din cele mai apropiate, se uşura în acelaşi timp, mîncînd, ascultînd sau dînd ordine ; şi, întotdeauna, cu o mulţime de spectatori în picioare. Să-mi fie îngăduite aceste ruşinoase amănunte, dacă vrem să-l cunoaştem bine. Dădea mult din el ; cînd ligheanul se umplea de nu mai avea loc, era tras de sub el şi trecut pe sub nasul tuturor celor de faţă ca să poată fi golit, iar aceasta se petrecea, adesea, de mai multe ori. In zilele cînd era bărbierit, acelaşi lighean, în care tocmai se uşurase, era folosit pentru bărbierit. După părerea lui, aceasta însemna să ai obiceiuri simple, vrednice de Romanii din primele timpuri, prin care era condamnat fastul inutil de la alţii. Cînd isprăvea, se îmbrăca, apoi se apuca să joace zdravăn diferite jocuri de cărţi ; sau, dacă era musai să încalece pentru cine ştie ce treabă, atunci era timpul s-o facă. Cu ordinele date la întoarcere, se sfîrşea tot ce avea de făcut. Prînzea pe îndelete cu cei din din preajma lui : era mare mîncău, de o lăcomie nemai- întîlnită, nepriceput la mîncăruri, şi îi plăcea foarte mult peştele, mai ales cel învechit, chiar împuţit, mai curînd decît cel bun. Masa se lungea cu vorbe, certuri, şi, mai presus de toate, laude, elogii, omagii, cît era ziua de lungă, şi de la toţi. N-ar fi iertat nimănui nici cea mai mică vorbă de rău : voia să treacă drept cel dinţii căpitan al vremii sale, şi vorbea necuviincios despre prinţul Eugen şi despre toţi ceilalţi ; cea mai mică înfruntare ar fi fost o crimă. Soldatul şi ofiţerul mărunt îl adorau pentru familiaritatea faţă de ei şi libertăţile pe care le tolera ca să le cîştige inimile, luîndu-şi revanşa prin trufia fără măsură faţă de toţi cei cu ranguri înalte sau de neam mare. Aproape la fel se purta şi cu cele mai însemnate persoane din

Italia, care aveau foarte des de a face cu el.

De aici i s-a tras norocul vestitului Alberoni. Ducele de Parma a avut treabă cu D-l de Vendome : l-a trimis pe episcopul de Parma la el, care a fost foarte mirat cînd a fost primit de către D-l de Vendome stînd pe scaunul cu gaură, şi încă şi mai mirat văzîndu-1 că se ridică, la mijlocul discuției, şi se şterge la fund în fața lui. A fost atît de indignat încît, deşi nu a zis nimic, s-a întors la Parma, fără să isprăvească treaba pentru care venise, şi i-a spus stăpînului că nu se mai întoarce cît o trăi, după cele întîmplate. Alberoni era fiul unui grădinar, care, simțind că are ceva minte, a intrat în rîndul oamenilor bisericii, pentru ca, sub înfățişarea unui abate, să ajungă acolo unde veşmintele lor de pînză n-ar fi pătruns. Avea mult haz : Domnului de Parma i-a plăcut aşa cum îți place o slugă ce te face să rîzi. Tot rîzînd de el, şi-a dat seama că nu-i prost şi că ar fi putut fi în stare de o treabă ca lumea. A socotit că este trimisul cel mai potrivit pentru scaunul găurit al D-lui de Vendome : l-a însărcinat să meargă să continue şi să termine ceea ce episcopul de Parma doar începuse. Alberoni, care nu avea de ce fi țeapăn, şi ştia foarte bine cine este Vendome, s-a ho- tărît să-i fie pe plac cu orice preţ, numai să-şi ducă la bun sfirşit treaba, aşa cum dorea stăpînul său, şi, astfel, să crească în ochii acestuia. A discutat deci cu D-l de Vendome, în timp ce el stătea pe scaunul lui cu gaură, şi-a înveselit spusele cu glume care l-au făcut să rîdă zdravăn pe general, mai ales că îl luase, la început, cu tot felul de laude şi de omagii. Vendome s-a purtat cu el aşa cum se purtase şi cu episcopul : s-a şters la fund în fața lui. Vă- zîndu-1, Alberoni strigă : ***O, culo di angelo !*** şi s-a repezit să-l sărute. Nimic nu l-a făcut să-şi rezolve treburile mai bine decit această dezgustătoare bufonerie. Domnul de Parma, care, de pe poziția lui, avea multe de tratat cu D-l de Vendome, văzînd cît de fericit începuse Alberoni, s-a slujit întotdeauna de el, şi i-a dat sarcina să intre pe sub pielea principalilor valeți, să se împrietenească cu toți, să-şi prelungească şederile în Franța. I-a pregătit D-lui de Vendome, căruia îi plăceau mîncărurile neobişnuite, supe cu brînză şi alte tocane ciudate, pe care acesta le-a găsit excelente. A vrut ca Alberoni să le mănînce împreună cu el, şi, astfel solul s-a pus atît de bine pe lîngă D-l de Vendome încît, aşteptînd mai mult de la o țară din închipuirea lui decît de la curtea stăpînului pe care-1 slujea, unde era de prea joasă speță, a făcut în aşa fel încît să se despartă de el, ajutîndu-1 pe D-l de Vendome să creadă că admirația şi dragostea ce-i poartă îl făceau să sacrifice tot ce putea aştepta de la curtea din Parma. Şi-a schimbat deci stăpînul şi, curînd după aceea, fără să renunțe la meseria de măscărici şi de făcător de ciorbe şi de tocane ciudate, şi-a vîrît

nasul în scrisorile D-lui de Vendome, a dobîndit ce a dorit devenind principalul lui secretar şi cel căruia îi încredința tot ce era mai deosebit şi mai secret. Lucrul n-a plăcut deloc celor din jur ; a apărut şi pizma, încît, luîndu-se la ceartă într-o marcă, [Magnani] l-a alergat peste o mie de paşi, lovindu-1 cu ciomagul, sub ochii întregii armate. D-l de Vendome s-a supărat ; dar aceasta a fost totul, iar Alberoni, nefiind el omul care să renunțe la ceva pentru atîta lucru, tocmai cînd se afla pe calea cea mai bună„ şi-a făcut un merit din această întîmplare în fața stăpînului său care, prețuindu-1 tot mai mult, şi încredințîndu-i totul, l-a băgat în toate secretele, soco- tindu-1 un prieten de încredere mai curînd decît un slujitor, cei din jur, chiar şi cei mai cocoțați din armata lui, căutînd să-i fie pe plac.

[-]

CAPITOLUL XXXV

(1 7 0 6) [...] Ciudata catastrofă a lui MauUvrier [...]

întors din Spania, Maulevrier vine la Marly, întrucît nevasta lui era în suita Regelui, şi unde mă aflam şi eu; o găseşte acolo pe prințesa des Ursins 138, în momentul cînd triumful ei era mai mare, şi pe D-na de Maintenon, tot atît de entuziasmată de ea şi nerăbdătoare s-o trimită la Madrid. Omul prinde prilejul. Avea scrisori din partea reginei Spaniei şi a lui Tesse : a profitat de primele momente de recunoştință a D-nei des Ursins, pe care o slujise atît de bine ; a cultivat-o, a avut grijă să o lase să vadă că el se poartă familiar față de D-na ducesă de Bour- gogne, lucru pus de el la cale, înainte de călătorie, şi față de Monseniorul duce de Bourgogne, care-1 socotea inteligent ; n-a uitat să umfle toate acestea în fața importantei lui prietene, căreia, la Toulouse, îi spusese atîtea secrete de seamă, încît ea a crezut cu uşurință mai curînd vorbele lui decît ce vedea cu ochii ei. Oricît de mare era numărul prietenilor lăsați în țară, a ținut să şi-l asigure şi pe acesta, pe care l-a văzut şi a crezut că-1 ține, mai mult decît era de fapt, prin legături foarte strînse. Simțise de multe ori

---

138 Marie-Anne de la Tremoîlle (n. 1642) fusese căsătorită cu prințul de Chalais, apoi cu ducele de Bracciano, Flavio degli Orsini, mort în 1698. A trăit la curtea regelui Filip al V-lea, nepotul lui Ludovic al XlV-lea, pe care îl însoțeşte în Spania, în 1700, anul urcării lui pe tron. A urmărit obținerea, pentru ea, a unui principat independent în Țările-de-Jos, după pacea de la Utrecht. Era un fel de Doamnă de Maintenon, transpusă la Madrid unde, de fapt, era însărcinată cu misiuni secrete de către regele Franței. Avea să fie eliminată de cea de a doua soție a lui Filip al V-lea. Se va întoarce la Roma, unde se va bucura încă de considerație, şi unde va muri, în 1722. (N.t.)

puterea acestora, care domină atît de des curţile, afacerile şi rezolvarea lor. Secretele pe care şi le-au încredinţat reciproc la Toulouse, cele pe care le aducea el din
Spania, i-au legat foarte mult. Maulévrier şi-a făcut din ele o cheie de la camera D-nei de Maintenon, atît de dornică să afle ce se petrece la curtea Spaniei, pe care, credea ea, avea s-o cîrmuiască, mai mult ca oricînd, prin D-na des Ursins, căreia nu i-a putut refuza să stea de vorbă cu Maulévrier. I s-a îngăduit deci acestuia să vină la ea să discute între patru ochi. Discuţiile s-au înmulţit şi s-au prelungit uneori peste trei ceasuri ; a avut grijă să le întreţină cu ajutorul scrisorilor şi al rapoartelor. D-na de Maintenon, dornică întotdeauna să facă noi cunoştinţe, faţă de care era deosebit de deschisă, a admirat totul la Maulévrier, şi l-a făcut pe Rege să încuviinţeze ceea ce venea de la el. Maulévrier, care, la întoarcere în Franţa, era pierdut, dar care s-a înălţat pe neaşteptate prin aceste mijloace, a început să nu mai ştie pe ce lume trăieşte, să-i dispreţuiască pe miniştri şi să nu prea ţină seama de ceea ce-i spunea socrul lui. Treburile de care se ocupa, legăturile secrete pe care le avea în Spania, i-au dat mereu prilejul unor întrevederi cu Monseniorul şi D-na ducesă de Bourgogne, cu fiecare separat, ducesa avînd grijă să nu-1 nemulţumească, iar el să pretindă totul. Nangis îl împingea la deznădejde, abatele de Polignac tot aşa. Pretindea tot felul de sacrificii, nici mai mult nici mai puţin, dar nu putea căpăta nimic. Nevastă-sa, supărată pe el, s-a apucat să-i facă avansuri lui Nangis ; acesta, ca să se pună la adăpost *, i-a răspuns. Maulévrier a băgat de seamă : era prea mult ca să-i poarte pică : îşi ştia nevasta destul de rea ca să se teamă de ea. Atîtea fră- mîntări ale inimii şi ale minţii l-au făcut s-o ia razna, într-o zi, aflîndu-se acasă, cînd se pare că avea ceva de dres acolo, mareşala de Coeuvres a venit în vizită : el i-a închis uşa camerei, a baricadat-o înăuntru şi, prin uşă, a ocărît-o spunîndu-i vorbe grele, o oră bună, cît a avut ea răbdare să stea acolo fără să izbutească să-l vadă. De atunci, rareori a mai venit la curte, stînd mai ales la Paris. Ieşea adesea singur, la ore neobişnuite, lua cîte o trăsură cu chirie, departe de casă, cerea să fie dus în spatele aşezămîntului călugărilor Chartreux şi în alte locuri îndepărtate. Ajuns acolo, cobora, pleca singur, fluiera : uneori, ieşind dintr-un ungher, un valet îi dădea nişte pachete ; alteori, pachetele îi erau aruncate de la o fereastră ; altă dată, lua de pe jos, de lîngă o piatră de hotar, o cutie plină cu scrisori. Chiar de atunci, am aflat

de aceste fapte misterioase de la oameni pe care uneori a avut indiscreta vanitate să-i facă martori. Apoi scria D-nei de

Maintenon şi D-nei ducese de Bourgogne, dar, către sfîrşit, aproape numai celei din urmă, prin mijlocirea D-nei Quantin. Cunosc oameni, printre alţii pe D-l de Lorge, cărora Maulevrier le-a arătat, fără să se ascundă, pachete de scrisori şi de răspunsuri, şi cărora le-a şi citit, mai ales una scrisă de D-na Quantin, în care căuta să-l mai potolească în privinţa D-nei ducese de Bourgogne şi-i spunea din partea acesteia, în cuvintele cele mai precise şi mai hotărîte, că trebuie întotdeauna să se bizuie pe ea. A făcut o ultimă călătorie la Versailles, unde a văzut-o între patru ochi, cînd a certat-o îngrozitor, în ziua aceea, a prînzit la Torcy, cu care rămăsese în relaţii bune, şi a făcut nebunia de a povesti cum se înfuriase şi ce vorbise abatelui de Caumartin, care se afla acolo, prieten foarte apropiat cu Tesse şi cu ei toţi, şi care apoi mi-a povestit totul, cuvînt cu cuvînt ; de acolo a plecat la Paris. Aici, sfîşiat de mii de furii de iubire, care-l apucase de mult ce o făcea pe îndrăgostitul, din gelozie, din ambiţie, i s-a tulburat mintea atît de tare încît au trebuit aduşi doctori şi n-a mai putut fi văzut decît de persoanele ce nu puteau fi evitate şi numai cînd se simţea cel mai puţin rău. Sute de vedenii îi treceau prin cap. Uneori, cuprins parcă de turbare, nu vorbea decît despre Spania, despre D-na ducesă de Bourgogne, despre Nangis, pe care voia să-l ucidă cu mîna sa, sau să pună să fie ucis ; alteori, ros de remuşcări gîndindu-se la prietenia Monseniorului duce de Bourgogne, de care era cu totul nevrednic, spunea nişte lucruri atît de ciudate, încît nimeni nu avea curaj să stea cu el şi era lăsat singur. Cîteodată, blînd, desprins de cele lumeşti, cu capul plin de idei ce-i rămăseseră de la prima lui educaţie bisericească, nu dorea decît să se retragă din lume pentru a-şi ispăşi păcatele. Atunci, avea nevoie de un duhovnic, ca să-l liniştească în privinţa milei dumnezeieşti. Adesea se credea foarte bolnav şi gata să moară. Totuşi, lumea, şi chiar oamenii cei mai apropiaţi, erau încredinţaţi că totul nu era decît o joacă şi, în nădejdea de-a o curma, i-au spus că toţi îl cred nebun şi că era în propriul lui interes să termine cu starea aceea neobişnuită şi să iasă din casă. A fost lovitura care l-a dat gata. Furios peste măsură, simţind

că din pricina acestei păreri toate planurile lui ambiţioase, de care era stăpînit, se duceau pe rîpă, s-a lăsat pradă deznădejdii. Deşi era vegheat cu multă grijă de soţia lui, de cîţiva prieteni foarte apropiaţi şi de servitori, a izbutit totuşi, în vinerea mare a acestui an, să scape de toţi, pe la opt dimineaţa, a intrat într-o sală din spatele apartamentului său, a deschis fereastra, s-a aruncat în curte şi şi-a zdrobit capul de caldarîm. Aceasta a fost catastrofa unui ambiţios căruia

patimile cele mai nebuneşti şi mai primejdioase, ajunse la culme, i-au zăpăcit capul şi i-au luat viaţa, victimă tragică a lui însuşi. D-na ducesă de Bourgogne a aflat vestea chiar în aceeaşi zi, spre seară, o dată cu Regele şi cu toată curtea. în public, n-a arătat că îi pasă ; în particular, a lăsat să-i scape cîteva lacrimi. Aceste lacrimi puteau fi de milă, dar n-au fost interpretate cu atîta îngăduinţă. Multă lumea a văzut că, în sîm- băta mare chiar, D-na Quantin s-a dus la Paris, la acest nenorocit, unde şi mai înainte făcuse diferite călătorii. Era devotată lui Tesse. Pretextul a fost D-na de Maulevrier ; dar nimeni n-a crezut-o şi lumea s-a gîndit că trebuie să fi fost motive importante ca să facă această călătorie. Durerea nu i-a tulburat văduvei mintea. Toţi au fost încredinţaţi că a pus mina pe toate hîrtiile înainte de a se închide în mînăstirea unde a petrecut primul an de doliu. A primit acolo o scrisoare de la D-na ducesă de Bourgogne, cu care s-a mîndrit foarte mult, şi vizita doamnelor celor mai însemnate din suita acestei prinţese ; le-a primit cu răceală, iar pe D-na de la Valliere atît de rău, incit, de unde erau prietene foarte apropiate, s-au certat. îndată după Paşti, ne-am dus la Marly. D-na de Maintenon părea tristă, încurcată, severă, împotriva obiceiului, cu D-na ducesă de Bourgogne. Au stat adesea, îndelung, între patru ochi ; prinţesa ieşea întotdeauna plîngînd. Nimeni nu s-a mai îndoit că D-na de Maintenon aflase, în sfîrşit, ceea ce toată lumea vedea de mult. L-au bănuit pe Maulevrier că s-a răzbunat cu nişte hîrtii pe care i le trimisese ei în ultima vreme. Unii şi-au închipuit chiar că Desmaretz, văr primar cu Maulevrier, care se amestecase întotdeauna în treburile acestuia, pusese mîna pe hîrtii importante, pe care, prin Chamillart, le dăduse D-nei de Maintenon şi chiar şi Regelui. Am fost, toată viaţa, prieten apropiat cu Desmaretz, după ce tata fusese prieten cu el, aşa cum am arătat la locul potrivit, şi îi puteam spune orice. într-o

zi, cînd era consiliu de finanţe, după ce am prînzit împreună, l-am luat cu mine şi, în timp ce ne plimbam în grădinile de la Marly, numai noi doi, l-am întrebat care este adevărul. Mi-a mărturisit că Maulévrier îi vorbise adesea despre nălucirile şi despre iubirile lui, şi atîta îi împuiase capul cu tot soiul de prostii încît, disperat că nu-1 poate lecui, şi fiind sigur că lucrurile vor sfîrşi prost, i-a închis gura de fiecare dată cînd a vrut să vorbească despre aceasta. Mi-a spus că el dăduse ordin să se sigileze totul, că era sigur că avea multe scrisori şi multe hîrtii foarte interesante, că ştie că, puţin timp înainte de a muri, Maulévrier arsese o mulţime, altele le pusese bine, pe

care n-a vrut să le țină la el, că nu se îndoieşte că D-na de Maulévrier a pus mina pe tot ce putuse găsi ; mi-a jurat însă că nu primise nici un ordin sau ceva asemănător în privința aceasta, şi că el nu găsise nimic. Am fost mulțumit că mă lămurisem asupra unui lucru atît de important. Întrucît nu mai rămăsese nimic de lămurit, în privința lui Desmaretz, le-am povestit conversația aceasta ducesei de Villeroy, D-nei de Levis, D-nei de Nogaret, D-nei de Châtelet, în apropierea căreia eram găzduiți, D-na de Saint-Simon şi cu mine, care şi ele ne spuneau tot ce descopereau. După graba cu care D-na de Nogaret m-a îndemnat să-l fac pe Desmaretz să mi se destăinuie, şi bucuria ei auzind ce mi-a spus acesta, tare am mai bănuit-o că şi ea vorbise cu el, şi mi-am închipuit neliniştea D-nei ducese de Bourgogne. între timp, tristețea adîncă şi ochii atît de adesea înroşiți ai D-nei ducese de Bourgogne au început să-l pună pe gînduri pe Monseniorul duce de Bourgogne. N-a lipsit decît prea puțin ca să înțeleagă mai mult decît trebuia ; însă dragostea este încrezătoare : a luat de bune explicațiile care i-au fost date. Plîn- sul s-a isprăvit sau cel puțin s-a mai domolit ; prințesa a înțeles că este nevoie să se arate mai veselă. Multă vreme ne-am îndoit că Regelui i se spusese ceva. Mi-am luat libertatea să discut deschis cu ducele de Beauvillier chestiunea aceasta : ştia ce era mai important, suferea cumplit pentru Monseniorul duce de Bourgogne, şi tremura tot timpul să nu-1 vadă cuprins de o groaznică deznădejde cînd va afla ceea ce, pînă la urmă, se află aproape întotdeauna. D-l de Beauvillier nu-1 prețuise niciodată pe Maulévrier : ca bun creştin, a deplîns sfîrşitul lui trist ; dar

s-a simțit foarte uşurat. Tesse, din alte motive, n-a fost nici el mai puțin uşurat cînd a aflat, în Spania, că fusese scăpat de un ginere atît de stingheritor ; nici măcar n-a ascuns destul de bine acest lucru.

CAPITOLUL XXXVIII

(1 7 0 6) *[...] Purtarea mea față de D-l duce de Orléans. — D-ra de Séry. Face să-i fie recunoscut fiul, pe care-l avea cu D-l duce de Orléans şi obține să i se spună D-na contesă d'Argenton, prin hotărîre regală. — Nemaipomenite curiozități privind viitorul.*

[...]

Chiar dacă nu a sosit încă momentul să vorbesc despre persoana D-lui duce de Orléans, nu pot amîna să spun cum mă purtam eu față de el de cînd reluasem legăturile, aşa cum am arătat la momentul potrivit. Prietenia lui şi încrederea față de mine erau depline ; eu răspundeam întotdeauna cu cea mai sinceră afecțiune. îl întîlneam aproape în fiecare după-masă, la Versailles, singur în an- tresolul lui. îmi făcea reproşuri, cînd întîmplarea rărea vizitele mele, şi-mi îngăduia să-i vorbesc foarte slobod. Nimic nu ne scăpa ; cu mine îşi dădea drumul despre toți, şi găsea că este bine să nu-i ascund nimic despre el însuşi. Nu-1 vedeam decît la Versailles şi la Marly, adică la curte, niciodată la Paris. în afară de faptul că nu eram aproape niciodată acolo, iar cînd mă duceam să dorm o noapte, rareori două, mă duceam din datorie sau pentru treburi, cei care îl însoțeau, petrecerile, viața pe care o ducea el la Paris nu-mi plăceau deloc. La început, eram hotărît să nu am nimic de-a face cu nimeni de la Palais-Royal, nici cu tovarăşii de petreceri nici cu iubitele lui. N-am vrut să am de-a face nici cu D-na ducesă de Orléans, pe care n-o întîlneam decît cu prilejul ceremoniilor şi al obligațiilor indispensabile, foarte rare, şi numai o clipă, şi nu mă amestecam niciodată, în nici un fel, în treburile lor. întotdeauna am socotit că o altă purtare ar fi fost nepotrivită şi nu mi-ar fi adus decît neajunsuri : încît nici n-am vrut vreodată să aud de aşa ceva. Chiar în seara în care a fost declarat comandant general pentru Italia, l-am urmat din salon pînă în apartamentul lui, unde am stat mult de vorbă împreună. Mi-a spus că i s-a transmis lui
Marcin, în Flandra, unde se mai afla încă, împreună cu ceea ce-i adusese mareşalului de Villeroy, care nu-1 aşteptase pentru luptă, ordinul de a pleca neîntîrziat, în persoană, pe Rin, ca să ia comanda armatei şi, totodată, lui Villars, să plece de acolo, şi, în persoană, să se ducă, prin Elveția, la armata din Italia, pe care o va comanda în su- bordinea lui, de unde D-l de Vendôme nu trebuia să plece pînă ce nu vor fi sosit

amîndoi şi nu vor fi stat de vorbă cu el ; el nu era comandant general decît cu condiţia să nu facă nimic fără ordinul mareşalului, nimic împotriva voinţei acestuia, căruia Regele, numindu-1, îi ceruse să-şi dea cuvîntul. Nu a simţit greul situaţiei, ci mai ales bucuria de a se vedea ajuns la ceea ce-şi dorise atît de mult toată viaţa, şi fără să fi cerut-o, şi cînd, de multă vreme, nu mai trăgea nădejde şi nu se mai gîndea la aceasta. D-l prinţ de Conţi[1] a fost reţinut, şi bine a făcut, seara, în salon. Doamna Ducesă, care juca cărţi, nu s-a ostenit să-şi lase jocul, nici să se ducă la D-l de Orléans : i-a strigat, înţepată, cînd prinţul a trecut pe lingă ea, că îl felicită. El a trecut mai departe, fără să-i răspundă. Domnul Duce nu se întorsese încă de la adunarea stărilor generale din Burgundia. în zilele următoare, D-l duce de Orléans a vrut să-mi spună o mulţime de lucruri care îl priveau. Am socotit că nu-i puteam face un serviciu mai bun, lui, lui Chamillart şi treburilor Statului, decît să-i spun limpede şi răspicat că are obligaţia faţă de Chamillart să-l slujească, să-l fac să priceapă că, oricare ar fi disproporţia dintre ei, un ministru este întotdeauna stăpîn şi, dacă vrea, îi poate face să turbeze pe cei mai mari prinţi ; onoarea, recunoştinţa, interesul pentru gloria sa şi pentru ceea ce avea să facă cereau ca ei să se înţeleagă, să fie uniţi, pe deplin sinceri şi, mai ales, să îndepărteze orice fel de ticăloşi care, ca să pescuiască în apă tulbure, şi pentru interesele lor personale, ar vrea să semene neîncredere şi să-i dezbine. I-am arătat că nu se putea îndoi de Chamillart, de caracterul lui drept şi cinstit, care, punîn- du-1 în fruntea unei armate puternice, deşi doar de el ţinuse să-l lase de o parte, ca pînă atunci, va face totul pentru a-şi păstra bunăvoinţa la care trebuia să se aştepte de pe urma acestui serviciu ; dacă îşi va face aceste socoteli atît de fireşti, se va putea feri întotdeauna de cei care, cu siguranţă, din pizmă sau din duşmănie, faţă şi de unul şi de celălalt, ar vrea să-i sporească bănuielile, nemulţumirile, supărarea care avea să apară cu timpul din pricina multor greşeli involuntare, care se simţeau prea bine, cu numeroase prilejuri, pretutindeni. A primit cu prietenie şi cu plăcere cuvintele acestea, mi-a explicat pe îndelete recomandările şi ordinele sale şi mi-a cerut să-i scriu adesea şi deschis ce gîndesc despre el.

Era, de multă vreme, îndrăgostit de D-ra de Séry, o fată de condiţie bună, fără nici un fel de avere, frumoasă, atrăgătoare, vioaie, îndărătnică, mofturoasă şi glumeaţă. Era într-adevăr ceea ce părea. D-na de Ven- tadour, cu care era rudă, o pusese domnişoară de onoare pe lingă *Madame ;* atunci a rămas însărcinată şi a avut un fiu de la D-l de Orléans. Scandalul a făcut-o să plece de la *Madame.* D-l duce de Orléans s-a legat şi mai mult de ea. Era autoritară şi l-a făcut să simtă acest lucru ;

el însă era şi mai îndrăgostit şi mai supus. Putea multe la Palais-Royal ; aceasta a făcut-o să aibă o mică suită a ei şi prieteni, iar D-na de Ventadour, în ciuda cucerniciei de femeie roasă de căinţă şi a vederilor ei, a avut mereu legături strînse cu ea, fapt pe care nu-l ascundea. A fost bine sfătuită : a profitat de acest moment de mare succes al D-lui duce de Orléans ca să-i fie recunoscut şi legitimat fiul pe care-l făcuse cu el, şi care, mai tîrziu, datorită regenţei tatălui său, a ajuns ***grand prieur*** 139 al Franţei, general al galerelor, ***grande*** de Spania, şi posesorul multor abaţii. Insă D-ra de Séry nu s-a mulţumit cu această legitimare ; i s-a părut că nu se cuvine să fie mamă şi să se numească ***Domnişoară.*** Nu i se putea da numele de ***Doamnă :*** era o cinste rezervată fetelor din familia regală, fetelor ducese, şi, de cînd cu născocirea lui Ludovic al XIII-lea, pe care am povestit-o la locul ei, pentru D-ra d'Hautefort, fetelor-doamne ce supravegheau toaleta unei prinţese. Aceste piedici nu i-au oprit, nici pe metresă nici pe amant : prinţul i-a dăruit domeniul Argenton, şi l-a silit pe Rege, deşi cu multă greutate, să dea hotărîrea care să-i îngăduie D-rei de Séry să poarte numele de ***Doamnă*** şi de contesă d'Argenton. Aşa ceva nu se mai pomenise. Au fost temeri în legătură cu înregistrarea : D-l duce de Orléans, gata de plecare şi cu treburi pînă peste cap, s-a dus el însuşi la primul preşedinte al Tribunalului şi la procurorul general, şi înregistrarea a fost făcută. Alegerea lui pentru Italia fusese primită cu cea mai mare bucurie de parizieni şi de curtea regală : vestea aceasta a domolit însă bucuria şi s-au auzit proteste puternice ; însă un bărbat îndrăgostit nu se gîndeşte de- cît să-şi mulţumească iubita şi să-i jertfească totul. Lucrurile s-au pus la cale, s-au făcut şi s-au împlinit, fără ca vreunul dintre noi să-i spună ceva celuilalt. Lucrul m-a supărat, ca şi faptul că a întunecat o plecare atît de strălucitoare printr-o ciudăţenie atît de zgomotoasă şi de nelalocul ei ; însă aceasta a fost totul, şi m-am ţinut de făgăduiala ce-mi făcusem în momentul în care am reluat legătura cu el, să nu-i vorbesc niciodată de treburile lui personale, de cei din jurul său, sau de iubitele lui. Bănuia că nu încuviinţam ce făcea pentru aceasta : a avut mare grijă să nu mă împingă să deschid gura despre ea, niciodată.

Iată însă ceva povestit de el, în salonul de la Marly, într-un colţ unde stăteam de vorbă, între patru ochi, în- tr-o zi, cînd, pregătindu-se de plecare în Italia, sosise de la Paris ; ceva neobişnuit, ce nu trebuie lăsat la o parte, căci a fost confirmat ca atare de evenimente ce nu se puteau prevedea

---

139 Titlu dat unui cavaler de Malta, investit cu un beneficiu din ordinul Sfintului Ioan de Ierusalim, numit *arand prieur.* (N. t.)

atunci. îi plăceau toate artele şi ştiinţele, şi, cu nesfîrşit de marea lui inteligenţă, avusese toată viaţa slăbiciunea binecunoscută la curtea copiilor lui Henric al II-lea, adusă, printre alte rele, de Caterina de Medicis din Italia. Căutase, cît putuse de mult, să vadă diavolul, fără să fi izbutit, după cum mi-a spus-o adesea, să vadă lucruri extraordinare şi să afle viitorul. D-ra Séry ţinea la ea o fetiţă, de vreo opt-nouă ani, care se născuse în casa ei, de unde nu ieşise niciodată, şi care era neştiutoare şi naivă ca toţi copiii de vîrsta ei crescuţi cum fusese crescută ea. Printre alţi şarlatani, din care D-l duce de Orléans văzuse mulţi în viaţa lui, i-a fost adus unul, la iubita lui acasă ; acesta pretindea că te poate face să vezi, într-un pahar de apă, tot ce vrei să ştii. A cerut să vină cineva, tînăr şi nevinovat, să se uite în pahar, iar fetiţa aceea era tocmai ce trebuia. Au vrut să ştie, ca să se joace, ce se petrecea în clipa aceea în locuri depărtate ; fetiţa privea şi povestea tot ce vedea. Omul rostea încet ceva deasupra paharului plin cu apă, şi numaidecît puteai vedea în el. Întrucît D-l duce de Orléans fusese adesea tras pe sfoară, a vrut să se liniştească, punîndu-1 la încercare. I-a poruncit unuia din slujitorii săi, vorbin- du-i încet la ureche, să se ducă imediat undeva foarte

aproape, la D-na de Nancré, să bage bine de seamă cine este jicolo, ce se face, să vadă poziția şi mobilierul camerei, toată situația de acolo şi, fără să piardă vreo clipă sau să stea de vorbă cu cineva, să vină să-i spună lui la ureche ce a văzut. Cit ai clipi din ochi, treaba a fost făcută fără ca cineva să vadă ceva, fetița rămînînd tot timpul în cameră. Din momentul cînd D-l duce de Orléans a aflat cum stau lucrurile, i-a spus fetiței să vadă în pahar cine este la d-na de Nancré şi ce se întîmplă acolo. Numaidecît le-a povestit, cu amănuntul, tot ce văzuse cel pe care D-l duce de Orléans îl trimisese acolo, a descris chipurile, hainele, oamenii, care cum stătea în cameră, pe cei care jucau la două mese diferite, pe cei care priveau sau stăteau de vorbă, aşezați sau în picioare, cum erau puse mobilele : într-un cuvînt, totul. în aceeaşi clipă, D-l duce de Orléans l-a trimis acolo pe Nancré, care a spus că totul este întocmai cum spusese fetița şi cum valetul, trimis mai înainte, îi spusese, la ureche [D-lui duce de Orléans]. Mie nu-mi prea vorbea despre lucrurile acestea, deoarece eu îmi îngăduiam să-l iau în rîs [2] ; mi-am îngăduit să-l necăjesc auzind povestea aceasta şi să-i spun ceea ce am socotit eu că îl poate împiedica să creadă şi să-i placă asemenea năzăreli, mai ales într-o vreme cînd mintea trebuia să-i fie la atîtea lucruri mărețe. „Nu este totul, mi-a spus el, şi nu v-am povestit aceasta decît ca să ajung la ce urmează.“ Şi, numaidecît, mi-a povestit că, încurajat de exactitatea celor văzute de fetiță în camera D-nei de Nancré, a vrut să vadă ceva mai important : ce se va întîmpla la moartea Regelui, dar fără să spună cînd va fi aceasta, căci nu se putea vedea în pahar. A întrebat-o deci pe fetiță, care nu auzise niciodată de Versailles şi, în afară de el, nu văzuse pe nimeni de la curte. S-a uitat în pahar şi le-a spus pe îndelete tot ce vedea. A descris întocmai camera Regelui de la Versailles şi mobilele care s-au găsit într-adevăr acolo la moartea lui ; l-a zugrăvit foarte bine pe el, în pat, şi pe cei care se aflau în picioare, lîngă pat sau în cameră, un copilaş purtînd Ordinul, ținUt în brațe de D-na de Ventadour, pe care, văzînd-o, a scos un strigăt de mirare căci o ştia de la D-ra de Séry ; le-a înfățişat-o pe D-na de Maintenon, neobişnuitul chip- al lui Fagon, pe *Madame,* pe D-na ducesă de Orléans, pe Doamna Ducesă, pe D-na prințesă de Conți ; a scos un

strigăt văzîndu-1 pe D-l duce de Orléans : într-un cuvînt, i-a arătat pe toţi cei pe care-i vedea acolo, prinţi şi slujitori, seniori şi valeţi. După ce a terminat, D-l duce de Orléans, mirat că nu le-a înfăţişat pe ***Monseigneur,*** pe Monseniorul duce de Bourgogne, pe D-na ducesă de Bourgogne, pe D-l duce de Berry, a întrebat-o dacă nu vede nişte chipuri de cutare şi cutare fel. Fetiţa a răspuns cu hotărîre că nu le vede şi le-a spus, încă o dată, pe cele pe care le vedea. D-l duce de Orléans nu putea pricepe acest lucru, şi a fost foarte uimit, ca şi mine, dar zadarnic a căutat motivul. Explicaţia a venit mai tîrziu : eram atunci în 1706 ; toţi patru erau plini de viaţă şi de sănătate, şi toţi patru au murit înaintea Regelui. La fel şi cu Domnul Prinţ, Domnul Duce şi D-l prinţ de Conţi, pe care fetiţa nu i-a văzut, dar a văzut copiii celor doi din urmă, pe D-l du Maine, pe ai săi, şi pe D-l conte de Toulouse. Dar, pînă să se petreacă acestea, totul a rămas neexplicabil. După ce şi-a satisfăcut această curiozitate, D-l duce de Orléans a vrut să ştie ce se va întîmpla cu el. Atunci n-a mai fost folosit paharul. Omul acela care era acolo i-a spus că îi va arăta, pe peretele camerei, ca într-o pictură, numai să nu-i fie frică să se vadă astfel, şi, după un sfert de ceas de schimonoseli, în faţa tuturor, D-l duce de Orléans, îmbrăcat cum era atunci şi în mărime naturală, a apărut deodată pe perete, ca într-un tablou, cu o coroană închisă pe cap. Nu era nici a Franţei, nici a Spaniei, nici a Angliei, nici coroana imperială. D-l duce de Orléans, care a privit-o foarte atent, n-a putut niciodată să ştie ce fel este ; nu mai văzuse niciodată ceva asemănător : avea doar patru cercuri, iar pe creştet, nu era nimic. Coroana aceasta îi sucea capul.

Pornind de la faptele nelămurite de mai înainte şi de la acestea, am avut prilejul să-i arăt, încă o dată, deşertăciunea acestor curiozităţi, care nu sînt decît amăgeli ale diavolului, îngăduite de Dumnezeu ca să pedepsească pentru fapte pe care le interzice : de la ele te alegi cu hăul şi întunericul, în loc de lumina şi bucuria pe care le cauţi acolo. Pe vremea aceea, era, desigur, foarte departe de a fi regentul Regatului şi de a-şi închipui aşa ceva : poate că tocmai acest lucru îi era prevestit de nemaivăzuta coroană. Toate acestea se petrecuseră la Paris, acasă la iubita lui, în prezenţa persoanelor celor mai apropiate, în ajunul zilei cînd mi le-a povestit, şi mi s-au părut atît de neobişnuite încît le-am găsit un loc aici, nu ca să le încuviinţez, ci pentru a le face

cunoscute.

CAPITOLUL XLI

(1 7 0 6) [...] *Purtarea ridicolă a D-nei de Maintenon jață* ***de*** *Courcillon.*

M-aş feri să mîzgălesc hîrtia aceasta povestind operaţia de fistulă pe care Mareschal i-a făcut-o lui Courcillon, unicul fiu al lui Dangeau, în casa pe care o avea în oraş, la Versailles, dacă n-ar fi ridicolul fără margini care a însoţit-o. Courcillon era un tînăr foarte viteaz, care avea comanda unuia din regimentele răsposatului cardinal de Furstenberg, de o valoare foarte mare. Era foarte inteligent, şi chiar instruit, dar prea lua totul în glumă, prea îi plăceau vorbele de duh, răutăţile, păcatul, dezmăţul cel mai murdar, de unde, pentru toată lumea, se alesese cu operaţia de care am pomenit. Mama lui [...] era dintre persoanele cele mai apropiate de D-na de Maintenon ; numai ele, singurele de la curte şi din Paris, nu ştiau nimic despre viaţa lui Courcillon. D-na de Dangeau, care ţinea nebuneşte la el, era foarte necăjită şi cu greu îl lăsa singur cîteva momente : D-na de Maintenon i-a împărtăşit durerea şi a început să se ducă zilnic să stea împreună la căpătîiul lui Courcillon, pînă la ora cînd Regele venea la ea, şi, foarte adesea, chiar de dimineaţă, ca să prîn- zească acolo. D-na de Heudicourt, altă prietenă apropiată a D-nei de Maintenon, despre care am mai vorbit, a fost şi ea primită, ca să le mai înveselească, şi aproape nimeni altcineva. Courcillon le asculta, le vorbea, ca un om cucernic, despre gîndurile ce-i veneau pornind de la boala lui : ele îl admirau şi spuneau pretutindeni că este un sfînt. De Heudicourt aceea şi cele foarte puţine femei care ascultau toate aceste cuvinte, şi care-1 cunoşteau pelerin uneori, acesta scoţîndu-le limba pe ascuns, nu ştiau ce să mai facă să nu cumva să rîdă, şi, plecînd de acolo, nu se puteau stăpîni să nu şuşotească la urechile prietenelor. Courcillon, care găsea că este o mare cinste să fie îngrijit de D-na de Maintenon, în fiecare zi, şi care murea de plictiseală, se întîlnea cu prietenii, după ce ea şi mama lui plecau seara, li se jeluia strîmbîndu-se ca un nebun, şi le arăta ridicolul cuvintelor lui pioase şi credulitatea doamnelor : cit a ţinut boala, a fost un spectacol de care a rîs toată curtea, şi o păcălire a D-nei de Maintenon, despre care nimeni n-a îndrăznit să-i spună ceva, şi care a făcut-o să aibă

o statornică prietenie şi preţuire plină de respect pentru virtutea lui Courcillon, pe care-1 da tot timpul pildă, izbutind să-l convingă chiar şi pe Rege ; însă Courcillon nu şi-a bătut capul să cultive aceste atît de preţioase favoruri după ce s-a însănătoşit şi nu şi-a schimbat cîtuşi de puţin purtarea lui obişnuită. D-na de Maintenon nu şi-a dat niciodată seama de nimic, şi, deşi el nu se sinchisea nici măcar de ea, sentimentele acesteia nu au fost mai puţin calde. Trebuie să spunem un lucru : lăsînd la o parte iscusinţa cu care îl conducea şi îl domina pe Rege, era, de fapt, regina păcăliţilor [1].

CAPITOLUL XLV

(1 7 0 7) *Baluri la curte. Teatru la* Sceaux *şi la Clagny [...]*

[...]

Toată iarna, au fost o mulţime de baluri la Marly. Regele nu a dat nici unul la Versailles, însă D-na ducesă de Bourgogne s-a dus la cîteva, la D-na Ducesă, la mareşalul de Noailles şi la alte persoane, cele mai multe din aceste baluri fiind mascate. S-a mai dus şi la D-na du Mâine, care s-a apucat să joace teatru, din ce în ce mai mult, împreună cu cei din jurul ei, şi cu cîţiva foşti actori. Toată curtea se ducea la ea ; nimeni nu înţelegea ce înseamnă nebunia aceasta să te oboseşti îmbrăcîndu-te ca actor, învăţînd şi declamînd cele mai mari roluri ca să apari pe scenă în faţa publicului. D-l du Mâine, care nu se încumeta să i se împotrivească de teamă ca nu cumva soţia lui să-şi piardă cu totul minţile, aşa cum a explicat el, o dată, foarte limpede, Doamnei Prinţese, în prezenţa D-nei de Saint-Simon, stătea lîngă o uşă, de unde făcea onorurile casei. Nu numai că erau ridicole, dar plăcerile acestea costau şi ceva bani.

[...]

CAPITOLUL XLVI

(1 7 0 7) *[...] Impozite pe botezuri şi nunti; se renunţă la ele din pricina nemulţumirilor pe care le trezesc.* (...) *Cartea mareşalului de Vauban despre Dijma regală* (...)

[..■]

Nevoile treburilor ţării duseseră la tot felul de mijloace pentru a avea bani. Financiarii au profitat ca să încerce orice, iar Tribunalele nu mai erau în stare, de multă vreme, nici măcar să îndrăznească să-i atragă Regelui atenţia asupra neajunsurilor. S-a stabilit aşadar un impozit asupra botezurilor şi nunţilor, fără nici urmă de respect faţă de religie şi de sfintele taine, şi fără urmă de consideraţie faţă de ceea ce este cel mai indispensabil şi mai frecvent în societatea civilă. Edictul acesta a fost din cale afară de împovărător şi de odios. Urmările, care n-au întîrziat, au dat naştere unei situaţii ciudate : cei săraci, şi mulţi alţi oameni mărunţi, şi-au botezat singuri copiii, fără să-i mai ducă la biserică, şi s-au cununat, pe ascuns, prin consimţire reciprocă, în faţa martorilor, atunci cînd nu găseau un preot care să vrea să-i cunune, acasă şi fără formalităţi. Din această pricină, nu s-au mai făcut extrase de botez, n-a mai existat certitudinea botezurilor, prin urmare, nici a naşterilor, iar copiilor rezultaţi din căsătoriile de acest fel nu li se putea asigura o stare civilă. Abuzurile ce duceau la aceste prejudicii au fost urmărite cu străşnicie sporită, adică a sporit grija, asuprirea şi neîndurarea ca să-i facă pe oameni să plătească impozitul. De la proteste şi nemulţumiri, s-a trecut la răzmeriţă, în cîteva locuri : la Cahors, a ajuns atît de departe, încît două batalioane care se aflau acolo abia i-au putut împiedica pe ţăranii înarmaţi să pună stăpî- nire pe oraş, şi a fost nevoie să se trimită trupe din cele ce urmau să meargă în Spania, aşa că s-a întîrziat plecarea lor şi cea a D-lui duce de Orléans ; nu era însă timp de aşteptat şi a fost nevoie să i se ceară lui Le Gendre, intendentul provinciei, să suspende efectul legii. Cu mare greutate, a fost curmată mişcarea din Quercy, unde ţăranii, înarmaţi şi adunaţi laolaltă, au fost siliţi să se retragă în satele lor. în Périgord, s-au răsculat cu toţii, au jefuit birourile, au pus stăpînire pe un orăşel şi pe cîteva castele şi i-au silit pe cîţiva gentilomi să le fie căpetenii. Printre ei, nu se aflau noi convertiţi; spuneau în

gura mare că vor plăti birul cel greu 140 şi capitaţia, dijma către preoţi, renta către seniori, dar că nu puteau plăti mai mult, şi nici nu voiau să mai audă de alte impozite şi hărţuieli. Pînă la urmă, edictul acesta pentru impozit pe botezuri şi căsătorii a fost lăsat baltă, spre marea părere de rău a financiarilor, care, prin mulţimea dărilor, dar la fel de bine prin hărţuieli, urmăriri şi hoţii, se îmbogăţeau fără milă.

[...]

Am văzut cum era Vauban, cu prilejul înălţării lui la rangul de mareşal al Franţei. Acum îl vom vedea intrînd în mormînt din pricina amărăciunii de pe urma a ceea ce l-a copleşit cîndva cu onoruri şi care, oriunde, dar nu în Franţa, i-ar fi adus numai bine.

[...]

Patriot cum era, toată viaţa fusese mişcat de mizeria poporului şi de toate necazurile pe care le îndura acesta. Intrucît, datorită funcţiilor lui, ştia că sînt cheltuieli mari, şi că, din partea Regelui, era slabă nădejde să mai taie din cele făcute pentru lux şi petreceri, gemea de durere nevăzînd nici un leac împotriva unei poveri a cărei greutate creştea, din zi în zi, tot mai mult. Gîndind astfel, în orice călătorie făcea, şi străbătea adesea regatul în lung şi în lat, căuta pretutindeni să afle date exacte despre valoarea şi produsul pămîntului, despre comerţul şi meşteşugurile provinciilor şi ale oraşelor, despre natura şi impunerea recoltelor, despre felul de a percepe aceste impozite. Nemulţumindu-se cu ceea ce vedea şi făcea el, a trimis, pe ascuns, peste tot pe unde el nu se putea duce, şi chiar şi pe unde fusese şi unde avea să se ducă, oameni pentru a afla totul, şi a putea compara rapoartele ce i se trimiteau cu ceea ce ar fi putut cunoaşte direct. Ultimii douăzeci de ani de viaţă, cel puţin, au fost folosiţi pentru aceste cercetări, pentru care a cheltuit o mulţime de bani. Le-a verificat adesea cu toată exactitatea şi dreptatea de care era în stare, şi era neîntrecut în amîndouă. S-a convins, în cele din urmă, că pămîntul este singura avere temeinică, şi s-a apucat să lucreze la un nou sistem. Lucrase foarte mult, cînd au început să apară tot felul de cărţulii scrise de Domnul de Boisguilbert, locotenent general la tribunalul din Rouen, om cu mult simţ al valorii

140 *La taille,* impozitul plătit de persoanele care nu aparţineau nici nobilimii nici clerului. (N.t.)

amănuntului şi foarte muncitor, fratele unui consilier la tribunalul din Normandia, care, nutrind de multă vreme aceleaşi idei ca Vauban, lucra şi el tot de mult timp. Ajunsese departe cînd Cancelarul nu plecase încă de la finanţe. A venit anume să stea de vorbă cu el, şi, cum mintea lui ascuţită avea şi ciudăţenii, i-a cerut să-l asculte cu răbdare şi, numaide- cît, i-a spus că, la început, o să creadă că-i nebun, după care va vedea că merită atenţie, iar la sfîrşit, va fi mulţumit de sistemul lui. Pontchartrain, sătul de atîţia sfetnici cîţi îi trecuseră prin mînă, şi care era iute la mînie, a început să rîdă şi i-a răspuns, repezindu-1, că rămîne la părerea că este nebun, şi i-a întors spatele. Boisguilbert, întors la Rouen, nu s-a descurajat de nereuşita călătoriei ; a lucrat şi mai neobosit la proiectul lui, care era cam la fel cu cel al lui Vauban, fără ca cei doi să se fi cunoscut. Din munca aceasta, s-a născut o carte chibzuită şi temeinică asupra impozitelor ; sistemul propunea o împărţire exactă, uşurarea poporului de toate cheltuielile pe care le suporta şi de multe impozite ; banii intrau direct în buzunarul Regelui, prin urmare, existenţa financiarilor care percepeau dările era ameninţată, ca şi puterea intendenţilor şi dominaţia miniştrilor de finanţe. De aceea, sistemul n-a fost pe placul acestora, după cum a fost susţinut de toţi cei care nu aveau interesele lor. Chamillart, care îi urmase lui Pontcharain, a cercetat car-- tea cu luare aminte ; a preţuit-o mult : l-a chemat de două sau de trei ori pe Boisguilbert la Étang, şi a lucrat acolo cu el, în mai multe rînduri, ca un ministru cinstit care nu vrea decît binele. în acelaşi timp, Vauban, lucrînd neobosit, a citit cu atenţie cartea, şi încă alte cîteva, ale aceluiaşi autor, care au urmat ; pornind de aici, a vrut să-l susţină pe Boisguilbert. Ţinînd prea puţin la cele scrise de el, dar luptînd cu înflăcărare pentru uşurarea poporului şi pentru binele Statului, şi-a revăzut şi îmbunătăţit lucrarea, pe baza cărţilor lui Boisguilbert, şi a pus totul la punct. Erau de acord în lucrurile principale, dar nu în toate. Boisguilbert voia să lase cîteva impozite asupra comerţului cu străinătatea şi asupra alimentelor, aşa cum făcea Olanda, şi dorea mai ales să le scoată pe cele mai odioase, cu deosebire acele imense cheltuieli care, fără să intre în vistieria Regelui, sărăceau poporul, lăsat la cheremul financiarilor şi al slujbaşilor lor, care se îmbogăţeau peste măsură din aceste cheltuieli, aşa cum lucrurile se mai petrec şi astăzi, căci n-au făcut decît să crească necontenit, de atunci încoace. Vauban, de acord cu suprimarea, mergea chiar pînă la cea a impozitelor : voia să nu rămînă decît unul singur, şi, o dată cu această simplificare, să-şi împlinească dorinţele comune, fără vreo

neplăcere. Avea asupra lui Boisguilbert avantajul de a fi cercetat, cîntărit, comparat şi calculat el însuşi totul, în călătoriile lui, timp de douăzeci de ani, de a fi luat date de la cei pe care, urmînd sfaturile lui, îi trimisese, de cîțiva ani, în diferite provincii, lucruri pe care Boisguilbert, rămînînd la Rouen, nu şi le putuse propune, şi mai avea şi avantajul de a-şi îndrepta propria lucrare cu ajutorul datelor şi al lucrărilor acestuia : aşa că avea dreptate să creadă că îl întrece în precizie şi dreaptă apreciere a faptelor, temelia cea mai sigură în treburi din acestea. Vauban suprima deci orice fel de impozite, cărora le substituia unul singur, împărțit în două ramuri, şi îi dădea numele de ***dijmă regală*** ; una asupra pămîntului, printr-o zecime din produs, cealaltă, uşoară, de la caz la caz, asupra comerțului şi a industriei care, după părerea lui, trebuiau încurajate, şi una şi alta, şi nicidecum împovărate cu impozite. Recomanda reguli foarte simple, foarte înțelepte şi foarte lesne de dus la îndeplinire, pentru ridicarea şi perceperea acestor două dări, după valoarea fiecărui pămînt şi ținînd seama de numărul de oameni pe care se pot bizui cu precizie în întregul Regat. A adăugat şi o comparație între repartiția de atunci şi cea propusă de el, neajunsurile amîndurora, dar şi avantajele, şi a încheiat prin dovezi, în favoarea sistemului său, atît de limpezi şi evidente, încît nu puteau fi respinse. De aceea, lucrarea a fost primită cu entuziasm, fiind aprobată de persoanele cele mai pricepute la calcule şi comparații din acestea, şi cele mai bune cunoscătoare în toate aceste domenii, prețuindu-i profunzimea, justețea, exactitatea şi claritatea. Insă cartea avea un mare păcat : îi dădea, ce-i drept, Regelui mai mult decît scotea el pe căile obişnuite pînă acum, scăpa poporul de sărăcire şi de hărțuieli şi-l îmbogățea, lăsîndu-i aproape tot ce nu intra în vistieria Regelui ; în schimb, ruina o armată de financiari, de perceptori, de slujbaşi de toate soiurile, îi obliga să caute să trăiască din munca lor, nu din cea a poporului, şi săpa la temelii averile acelea imense ce apar într-un timp atît de scurt. Era destul ca să nu reuşească. Adevărata crimă era însă faptul că, o dată cu această nouă practică, dispărea autoritatea controlorului general, trecerea de care se bucura, averea lui, atotputernicia, şi, o dată cu el, îşi pierdeau avantajele intendenții finanțelor, intendenții provinciilor, secretarii lor, comişii, protejații lor, care nu-şi mai puteau folosi capacitatea şi iscusința, cunoştințele şi creditul, şi care, pe deasupra, ajungeau dintr-o dată să nu mai fie în stare să facă nici bine nici rău nimănui. Nu este deci de mirare că atîția oameni, atît de puternici în atît de multe feluri, cărora cartea le smulgea totul din mîini, au uneltit

împotriva unui sistem atît de folositor Statului, atît de fericit pentru Rege, atît de avantajos pentru popor şi pentru Regat, dar atît de distrugător pentru ei.

[...] De partea lui Vauban şi Boisguilbert, n-au fost decît cei fără putere şi cei dezinteresați, adică Biserica şi noblețea ; căci poporul, care avea totul de cîştigat, n-a ştiut niciodată că a fost atît de aproape de mîntuire, pe care doar burghezii cei buni au deplîns-o. N-a fost deci de mirare că Regele, pus la cale de cei puternici, l-a primit foarte prost pe mareşalul de Vauban, cînd acesta i-a prezentat cartea ce-i era adresată prin tot ce conținea ea. Ne putem închipui dacă miniştrii cărora le-a arătat cartea l-au primit mai bine. Din acel moment, serviciile pe care le făcuse, capacitatea lui militară, unică în felul ei, virtuțile, afecțiunea Regelui, care crezuse că se încununează pe sine cu lauri ridicîndu-1 pe Vauban la rangul de mareşal, totul a dispărut, într-o clipă, din ochii acestuia : n-a mai văzut în el decît un descreierat, ce şi-a pierdut mințile de dragul poporului, şi un criminal, care atenta la autoritatea miniştrilor săi, prin urmare, la a sa ; i-a spus toate aceste lucruri fără să-l cruțe. Ecoul s-a auzit cu şi mai multă acreală printre cei amenințați, care s-au năpustit fără să mai țină seama de victoriile trecute, iar nefericitul mareşal, purtat în toate inimile franceze, n-a putut trăi mai mult decît a existat bunăvoința stăpî- nului său, pentru care făcuse totul, şi a murit peste cîteva luni, fără să mai vadă pe cineva, măcinat de durere şi de o mîhnire pe care nimic nu i-a putut-o alina, şi la care Regele a fost atît de nesimțitor, încît nici măcar nu s-a mai prefăcut că-şi dă seama că pierde un slujbaş atît de folositor şi atît de ilustru [1]. Cu toate acestea, a fost slăvit de toată Europa, chiar şi de către duşmani, şi a fost regretat în Franța de toți cei ce nu erau financiari sau sprijinitori ai acestora. [...] [Sistemul] a fost deci părăsit; n-a fost însă uitată readucerea în discuție a dijmei şi, după cîtva timp, Regele, în loc să se mulțumească cu ea, ca unic impozit, potrivit sistemului mareşalului Vauban, a pus-o asupra tuturor bunurilor, de orice fel, pe deasupra tuturor celorlalte dări, a fost reînnoită cu orice prilej, în timp de război şi chiar de pace, Regele reținînd-o întotdeauna din lefuri, simbrii şi pensii [2]. Iată deci că, în Franța, nu trebuie să ai nici o idee, oricît de sfîntă şi de folositoare ar fi ea : de aceea seacă izvorul binelui ! Cine i-ar fi putut spune mareşalului Vauban că toate lucrările lui pentru uşurarea tuturor celor ce trăiesc în Franța vor sluji şi vor duce doar la un nou impozit, peste toate celelalte, mai greu, mai durabil şi mai mare decît ele ? Cumplită

învăţătură, menită să oprească cele mai bune propuneri privitoare la impozite şi la finanţe.

CAPITOLUL XLVII

(1 7 0 7) *[...] Harlay părăseşte locul de prim preşedinte. — Portretul lui Harlay. — Vorbele de duh ale primului preşedinte Harlay.*

[...]

Harlay era un bărbat mic de statură, slab, cu faţa lunguiaţă, nasul mare şi coroiat, ochi de vultur, care parcă devorau obiectele şi pătrundeau prin ziduri, guler mare şi o perucă neagră amestecată cu alb, amîndouă cu nimic mai lungi decît cele purtate de feţele bisericeşti, tichie şi manşete simple ca preoţii şi Cancelarul ; purta tot timpul o robă prea strimtă ; spinarea încovoiată ; vorba domoală, apăsată, răspicată ; o rostire învechită, strămoşească şi, adesea, chiar şi cuvintele erau astfel ; întotdeauna părea stingherit, îndurerat ; avea în el ceva făţarnic, amăgitor şi cinic, se înclina încet şi adînc ; mergea întotdeauna pe lîngă pereţi, cu un aer respectuos, prin care străbătea îndrăzneala şi obrăznicia ; spusele lui erau bine ticluite, dar lăsau să se vadă trufia, şi, atît cît se putea încumeta, dispreţul şi batjocura. Nu vorbea decît în zicale şi cugetări, chiar şi cînd spunea ceva fără însemnătate ; întotdeauna laconic, niciodată la largul lui, niciodată însoţit de cineva ; o mare inteligenţă naturală, pentru tot soiul de lucruri, multă ascuţime, cunoştea bine oamenii, mai ales pe cei cu care avea de a face, ştia multă literatură, era profund cunoscător al ştiinţei dreptului şi, ceea ce, din nefericire, a ajuns atît de rar, al dreptului public, avea lecturi întinse şi ţinere de minte şi, cu o încetineală bine studiată, dădea răspunsuri precise, de o ascuţime surprinzătoare, întotdeauna cu multă prezenţă de spirit; în treburile Tribunalului, era mai presus chiar şi de cei mai subtili procurori ; avea un dar fără pereche de a stăpîni oamenii, datorită căruia ajunsese să domine Tribunalul, incit nu se afla nici un corp al acestuia care să nu stea în faţa lui ca un şcolar, iar camera cea mare şi cea a anchetelor 141, împreună, se purtau ca nişte băieţaşi, în prezenţa lui, căci îi stăpînea şi îi sucea unde şi cum voia el, adesea fără ca ei să-şi dea seama, iar cînd îşi dădeau, nu îndrăzneau să crîcnească ; nu lăsase pe

141 Camera unde erau judecate procesele în prima instanţă. (N.t.)

nimeni să se apropie de el, şi nimănui, fără nici o excepţie, nu-i îngăduise o purtare ceva mai slobodă ; darnic, din deşertăciune, la sărbători, simplu, de obicei, din aceeaşi deşertăciune, şi, tot din deşertăciune, avea lucruri sărăcăcioase în casă, după cum sărăcăcioasă îi era şi trăsura, dorind astfel să se asemene cit mai mult cu felul de viaţă al marilor magistraţi de altădată. Ce folos însă că atît de multe calităţi şi daruri, înnăscute sau dobîndite, erau lipsite de orice urmă de virtute, şi nu au slujit decît răul, ambiţia, zgîrcenia, păcatul. Trufaş, rău, primejdios, ticălos din fire, umil, plecat, tîrîndu-se cînd era vorba de treburile lui, înşelător şi făţarnic în tot ce făcea, chiar şi în lucrurile cele mai obişnuite ; drept era atît cit avea nevoie ca să-şi apere reputaţia, nedrept cum nu se mai poate, înşelînd întruna, potrivit intereselor sau patimilor lui, şi, mai ales, potrivit cerinţelor curţii şi ale carierei. Am arătat cîte ceva din aceasta atunci cînd a hotărît în favoarea D-lui de Luxembourg şi împotriva noastră [1]. [...] Un suflet atît de păcătos era plin, nu de remuşcări, pe care nu le-a cunoscut niciodată, sau, cel puţin, nu a lăsat niciodată să se vadă că este ros de vreuna, ci de o stare căreia i s-ar putea spune de turbare, care nu-1 mai lăsa, şi care-1 făcea să fie groaza şi, mai totdeauna, nenorocirea tuturor celor ce aveau de a face cu el : întrucît turbarea aceasta nu-1 cruţa pe el, nu-i cruţa nici pe alţii, semnele ei fiind cele mai vizibile şi mai statornice în purtarea lui. Drept care, atunci cînd lumea a scăpat de el, a fost o adevărată sărbătoare, iar Tribunalul, strivit de asprimea stăpînirii lui, a discutat despre aceasta cu toţi cei din afară. Păcat că nu s-a scris o ***Harleana*** cu toate vorbele de duh spuse de el, pe care, cel mai adesea, le rostea de faţă cu toată lumea, cu glas tare, în plină audienţă.
[•••]

CAPITOLUL XLIX

(110 7) [...] Ciudata descoperire făcută de D-na ducesă de Bour• gogne despre D-na de Espinoy. [...]

[...]

D-na ducesă de Bourgogne ajunsese să fie atît de apropiată de Rege şi de D-na de Maintenon încît, de faţă cu ei, scotocea prin documente, le citea şi le deschidea chiar şi scrisorile. Totul luase o formă de glumă şi devenise o obişnuinţă. într-o zi, aflîndu-se la D-na de Maintenon, în Îipsa Regelui, s-a apucat să umble prin hîrtiile de pe o masă, stînd în picioare, la cîţiva paşi de D-na de Maintenon, care era aşezată şi care i-a strigat, mai

serios decît de obicei, să lase hîrtiile în pace. Tocmai acest lucru a făcut-o pe prinţesă şi mai curioasă ; strîmbîndu-se întruna, văzîndu-şi însă de treabă, a dat peste o scrisoare deschisă, dar îndoită, printre hîrtii, pe care şi-a văzut numele. Surprinsă, a citit o jumătate de rînd, a întors foaia şi a văzut semnătura D-nei de Espinoy. Jumătatea aceea de rînd, şi, în şi mai mare măsură, semnătura, au făcut-o să roşească şi au descumpănit-o. D-na de Maintenon, care se uita la ea ce face, şi care s-ar fi zis că nu o ţine de rău, aşa cum ar fi putut dacă ar fi vrut cu orice preţ, nu părea nemulţumită de descoperire. „Ce s-a în- tîmplat. micuţo ? i-a zis ea ; dar ce este ? Ce ai văzut ?“ Prinţesa era şi mai încurcată. Fiindcă nu răspundea, D-na de Maintenon s-a ridicat şi s-a apropiat de ea, ca şi cum ar fi vrut să vadă ce găsise. Atunci prinţesa i-a arătat semnătura. D-na de Maintenon i-a spus : „Ei bine, este o scrisoare trimisă mie de D-na de Espinoy. Iată ce se întimplă.cu cei ce vor să ştie multe ; dau uneori peste lucruri nedorite“. Apoi, pe un alt ton : „De vreme ce ai văzut-o, Doamnă, adăugă ea, citeşte-o în întregime, iar de eşti înţeleaptă, trage foloase din aceasta“ ; şi a silit-o s-o citească, de la un capăt la altul. Era un raport dat de D-na de Espinoy D-nei de Maintenon despre ultimele patru sau cinci zile ale D-nei ducese de Bourgogne, cu- vînt cu cuvînt, pas cu pas, ceas cu ceas, ca şi cum ea, care nu se putea afla în preajma prinţesei, nu ar fi scăpat-o din ochi ; se vorbea mult despre Nangis şi despre tot soiul de purtări necugetate. Se spunea tuturor lucrurilor pe nume, şi, ceea ce este mai surprinzător decît chiar şi o astfel de scrisoare, era faptul că era semnată, iar din partea D-nei de Maintenon, că nu o arsese pe loc, sau măcar să o fi pus sub cheie. Biata prinţesă a fost gata să leşine şi a făcut feţe-feţe. D-na de Maintenon i-a tras o ceartă bună, arătîndu-i că ceea ce ea îşi închipuia că ţine ascuns era văzut de toată curtea, şi a făcut-o să simtă urmările acestui lucru. I-a spus ea mult mai mult, fără îndoială ; însă i-a mărturisit că, atunci cînd îi mai spusese cîte ceva, în mai multe rînduri, ştia bine de ce o face, căci ea o pusese pe D-na de Espinoy, şi încă şi pe alţii, s-o urmărească în secret, şi să-i spună ei exact, şi cît mai des, cum se petrec lucrurile. După ce a plecat din locul acela atît de neplăcut, prinţesa n-a mai vrut altceva decît să ajungă în camera ei, unde a chemat-o pe D-na de Nogaret, căreia îi spunea tot ***ma petite bonne*** („slujnicuţa mea“) şi ***mon puits142,*** să-i povestească întîmplarea, izbucnind în plîns, şi, cum lesne se poate închipui, furioasă foc pe D-na Espinoy. D-na de

142 *Puits* („puţ"), în sensul de persoană deosebit de discretă. (N.t.)

Nogaret a lăsat-o să-şi dea drumul, apoi a spus ce a crezut ea de cuviinţă despre temeiul scrisorii, şi, mai ales, a sfătuit-o să aibă grijă să nu cumva să se arate supărată pe D-na de Espinoy, explicîndu-i că va fi pierdută de cumva îi va dovedi mai puţină familiaritate şi preţuire decît pînă atunci. Sfatul era cum nu se poate mai bun, dar greu de urmat. Cu toate acestea, D-na ducesă de Bourgogne, care avea încredere în inteligenţa D-nei de Nogaret şi în buna ei cunoaştere a lumii şi a curţii, i-a dat dreptate, a crezut-o, şi s-a purtat cu D-na de Espinoy întocmai ca mai înainte; încît nimeni n-a putut-o bănui vreodată că o descoperise. A doua zi, D-na de Nogaret, cu care eram prieteni apropiaţi, D-na de Saint-Simon şi cu mine, ne-a povestit totul întocmai aşa cum am scris eu.

CAPITOLUL LI

(1 7 0 7) *[...] Moartea D-nei de Montespan ; retragerea ci din lume şi felul cum s-a purtat după aceea ; portretul ei. [...] Cc au simţit la moartea D-nei de Montespan persoanele interesate. — Caracterul* şi *purtarea D-lui d'Antin. — Zgîrcenia lui. Suprimă testamentul D-nei de Montespan.*

[...]

O altă moarte 143 a făcut mult mai multă vîlvă, deşi era vorba de o persoană ce se retrăsese de mult din lume şi căreia nu-i mai rămăsese nimic din marea trecere de care se bucurase atîta vreme : moartea D-nei de Montespan, pe neaşteptate, la băile Bourbon, la şaizeci şi şase de ani, vineri 27 mai, la ora trei dimineaţa. Nu mă voi întoarce în urmă, înainte de timpul despre care scriu eu, pentru a vorbi despre domnia ei. Voi spune doar, întrucît este un amănunt destul de puţin cunoscut, că vina a fost mai curînd a soţului, decît a ei. Ea i-a spus despre dragostea ce încolţea în inima Regelui pentru ea, l-a ajutat să afle că, neîndoielnic, lucrurile aşa stăteau, l-a asigurat că o anumită serbare pe care a dat-o Regele, pentru ea o dăduse, l-a silit, l-a rugat, cum nu se poate mai stăruitor, s-o ducă la moşia lor din Guyenne şi s-o lase acolo pînă ce Regele va uita de ea şi se va îndrăgosti de altcineva : nimic nu l-a putut hotărî pe Montespan, care, curînd, avea să se căiască, şi care, ca să se chinuiască, a trăit şi a murit iubind-o, fără ca totuşi să fi vrut vreodată s-o mai vadă, după ce a început legătura ei cu Regele.

143 Muriseră, tot atunci, mareşalul cTEstree şi marchiza de la Valliere. (N.t.)

Nu voi vorbi nici despre diferitele ei încercări, la care a îndemnat-o frica de diavol, de a se desprinde de curte, şi voi vorbi în altă parte de D-na de Maintenon, care i-a datorat totul, care i-a luat treptat locul, care a ajuns mai sus decît ea, care, multă vreme, i-a băgat în cap tot felul de gînduri proaste şi care, în cele din urmă, a îndepărtat-o de la curte. Ceea ce nimeni n-a îndrăznit să facă, spre

marea încurcătură a Regelui, a făcut D-l du Mâine [...], iar Domnul de Meaux a dus totul pînă la capăt : D-na de Montespan a plecat plîngînd furioasă, şi nu i-a iertat-o niciodată D-lui du Mâine, care, prin acest neobişnuit serviciu, şi-a cîştigat pentru totdeauna inima şi atotputernicia D-nei de Maintenon. Fosta iubită, retrasă în mînăstirea Saint-Joseph, pe care ea o construise, s-a obişnuit greu cu viaţa de acolo. Şi-a plimbat timpul liber şi neliniştile la Bourbon, la Fontevrault, la moşia Antin, şi, ani întregi, nu şi-a putut reveni. În cele din urmă, Dumnezeu i-a cîştigat dragostea. Păcatul nu i-a fost niciodată însoţit de uitare : se despărţea adesea de Rege ca să se ducă să se roage într-un cabinet ; nimic n-ar fi înduplecat-o să nu respecte un post sau o zi de post : le-a ţinut pe toate, cu mare grijă, în vremurile cînd păcătuia ; a făcut pomeni; a pus preţ pe oamenii de bine ; n-a făcut niciodată nimic care să se învecineze cu îndoiala şi lipsa de credinţă ; fusese însă autoritară, trufaşă, dominantă, batjocoritoare, şi tot ceea ce frumuseţea ei, şi puterea care îi venea de aici, atrăgea după sine. Hotă- rîtă, în sfîrşit, să folosească un timp liber ce-i fusese dat împotriva dorinţei ei, a căutat pe cineva înţelept şi luminat şi s-a dat astfel pe mina Părintelui de la Tour, acel general 144 de la Oratoire, atît de cunoscut pentru predicile lui, cunoscut ca duftbvnic, cunoscut pentru prietenii săi, pentru prudenţa şi darurile lui de a îndruma. Din acel moment şi pînă la moarte, nu s-a mai abătut de la credinţă, penitenţa la care se supunea devenind tot mai aspră. A trebuit mai întîi să renunţe la ataşamentul ei secret faţă de curte, la speranţele cu care, deşi himerice, se mîngîiase întotdeauna. îşi spunea că numai frica de diavol îl silise pe Rege să o părăsească ; că tot această frică, de care D-na de Maintenon se slujise cu atîta iscusinţă ca s-o înlăture cu totul, o dusese pe aceasta pe culmea puterii ; că vîrsta şi sănătatea ei şubredă, cum îşi închipuia că este, ar fi putut-o scăpa de ea ; şi atunci, văduvă fiind, nimic n-ar mai fi împiedicat-o să reaprindă o flacără odinioară atît de vie, pe care s-o întreţină cu dragostea pentru copiii lor, pe care dorea să-i vadă cît mai sus, şi, nemaiavînd de ce să-şi facă scrupule, ar fi putut să capete toate drepturile duşmancei sale. Chiar şi

copiii sperau aceste lucruri, o respectau şi erau tot timpul alături de ea. Ea ii iubea din tot sufletul, cu excepţia D-lui du Mâine, care, multă vreme, n-a văzut-o, şi care, mai tîrziu, n-a văzut-o decît atunci cînd bunăcuviinţa i-a cerut-o. Ar fi prea puţin dacă am spune că asupra celorlalţi trei avea trecere [1] :

144 Şeful oricărui ordin călugăresc. (N.t.)

avea autoritate şi se folosea de ea nestingherită ; le făcea tot timpul daruri, atît din prietenie cit şi pentru a-şi păstra dragostea lor şi o legătură cu Regele, care nu mai avea nimic de a face cu ea, nici măcar prin copii. Aceştia n-au mai fost lăsaţi s-o vadă : n-o mai întîlneau decît rar şi numai dacă-i cereau acest lucru. A devenit mama D-lui d'Antin, pentru care, pînă atunci, nu fusese decît mamă vitregă [2] ; s-a apucat să-l îmbogăţească. Părintele de la Tour a scos de la ea un cumplit act de penitenţă : să-i ceară iertare soţului şi să se întoarcă la el. I-a scris chiar ea, cu o umilinţă cum nu se poate mai mare, spunîndu-i că este gata să se întoarcă la el, dacă se îndura să o primească, sau să se ducă acolo unde îi va porunci el. Pentru cei ce au cunoscut-o pe D-na de Montespan, acesta era sacrificiul cel mai eroic. A rămas însă doar cu meritul, căci sacrificiul n-a mai fost silită să-l facă : D-l de Montespan i-a trimis vorbă că nu vrea nici s-o primească nici să-i recomande ceva nici să mai audă de ea cît va trăi. Cînd acesta a murit, ea a purtat doliu ca orice văduvă ; dar este adevărat că, nici înainte nici după moartea lui, nu i-a mai luat culorile sau armoariile, pe care le părăsise, şi le-a purtat numai pe ale ei. Treptat, a ajuns să dea săracilor aproape tot ce avea. Făcea pentru ei, cîteva ore pe zi, lucruri de rînd şi grosolane, cum ar fi cămăşi sau alte treburi din acestea, şi-i punea să lucreze pe toţi cei din jur. Masa ei, la care ţinuse peste măsură de mult, a devenit tot mai simplă, iar posturile s-au înmulţit; ca să se roage, se oprea din vorbă şi din cine ştie ce joc mărunt, şi, la orice ceas din zi, lăsa totul ca să se ducă să se roage în odaia ei. Chinurile trupeşti erau necurmate ; cămăşile şi cearşafurile ei erau din pînză galbenă cum nu se poate mai aspră şi mai grosolană, ascunse însă de cearşafuri şi de cămăşi obişnuite. Purta tot timpul brăţări, jartiere şi un cordon cu cuie de fier, care adesea îi făceau răni, iar limba, odinioară de temut, era supusă şi ea la chinuri. Pe deasupra, era chinuită atît de tare de frica de moarte, încît plătea mai multe femei care nu

făceau altceva decît s-o vegheze : dormea cu perdelele patului date la o parte, cu o mulţime de luminări aprinse în cameră, cu femeile acelea în jur, pe care, ori de cite ori se trezea, voia să le găsească vorbind, jucînd ceva, sau mîncînd, ca să fie sigură că nu aţipesc. Cu toate acestea, n-a putut niciodată să se lipsească de apucăturile de regină pe care le căpătase, smulgîndu-le cu sila, şi pe care le avea şi acolo unde se retrăsese. Toată lumea i le cunoştea de pe timpuri, incit au fost păstrate şi nimeni n-a crîcnit împotriva lor. Fotoliulei se sprijinea cu spatele de patul în care dormea, şi nu se mai afla al-

tul în cameră, nici măcar pentru copiii ei din flori, D-na ducesă de Orléans şi ceilalţi. ***Monsieur*** şi ***la grande Mademoiselle*** o iubiseră întotdeauna, şi se duceau destul de des s-o vadă ; acestora li se aduceau fotolii, ca şi Doamnei Prinţese, dar nici nu se gîndea să se mişte de pe al ei, sau să-i petreacă, la plecare. ***Madame*** nu se ducea aproape niciodată la ea, căci i se părea ceva foarte ciudat. Se poate judeca după cele ce urmează cum primea ea pe toată lumea : existau scaunele cu spătar, amestecate cu pliante, de o parte şi de alta, pornind de la fotoliul ei, puse faţă în faţă, pentru cei ce veneau s-o vadă, sau pentru cei ce locuiau la ea, nepoate, domnişoare sărace, fete şi femei pe care le ţinea în casa ei şi care primeau oaspeţii. Toată Franţa se ducea la ea : nu ştiu prin ce fantezie, vizitele acestea deveniseră o datorie. Femeile de la curte îşi făceau curtea[145] faţă de fetele ei ; bărbaţii nu se prea duceau s-o vadă, decît cu treburi anume, sau la ocazii. Ea stătea de vorbă cu fiecare, ca o regină, care are o curte, şi care face mare cinste cuiva adresîndu-i cuvîntul. Oricine intra în casa ei îi arăta un mare respect ; ea nu se ducea nicăieri în vizită, niciodată, nici măcar la ***Monsieur,*** la ***Madame*** sau la ***La grande Mademoiselle,*** nici în palatul familiei Condé. Trimitea mesaje, la ocazii, celor cărora voia să le facă o favoare, dar nicidecum tuturor celor care veneau la ea. Totul, în casa ei, avea ceva măreţ ; ţinea o mulţime de trăsuri, neştiind niciodată ce este cu ele. FrumoasU ca lumina zilei, pînă în ultima clipă a vieţii, fără să fia vreodată bolnavă, deşi tot timpul credea că este şi că ma>are. Neliniştea aceasta o făcea mereu dornică de călătorii şi, atunci, lua întot

deauna cu ea şapte sau opt persoane. A fost întotdeauna o tovărăşie dintre cele mai bune, atît de îndatoritoare, incit i se uita trufia, atenţiile ei fiind pe măsura trufiei. Nu era cu putinţă ca cineva să fie mai inteligent, mai rafinat, să aibă o vorbire mai aleasă, mai curgătoare, să ştie care sînt cuvintele cele mai potrivite, căci avea un limbaj deosebit, adevărată desfătare, pe care-1 transmitea atît de bine celor care, îndeobşte, trăiau în preajma ei incit, nepoatele, persoanele, femeile din suită, cele pe care, fără să fi făcut parte din suită, le crescuse în casa ei, şi-l însuşiseră cu toate, fiind simţit şi recunoscut, chiar şi acum, la cele cîteva persoane care mai trăiesc încă : era limbajul obişnuit al familiei, al fraţilor şi al surorilor ei. Se străduia, sau era poate doar o fantezie, să-i căsătorească pe toţi, mai ales pe tinerele fete, şi, cum avea prea puţin să le dea după atîtea pomeni cîte făcuse, căsătorea adesea două sărăcii. Niciodată, după ce a

145 Cf. *supra, pp.* 75 *şi 181. (N.t.)*

plecat de la curte, nu s-a înjosit să ceară ceva pentru ea sau pentru altul ; miniştrii, financiarii, judecătorii n-au auzit niciodată de ea. Ultima dată cînd s-a dus la băile de la Bourbon, fără să aibă nevoie, aşa cum făcea adesea, a plătit, pe doi ani înainte, toate pensiile pe care le dădea din milă, şi care erau foarte multe, mai toate unor nobili săraci, şi şi-a dublat pomenile. Deşi era foarte sănătoasă, cum mărturisea chiar ea, spunea că nu crede că se va mai întoarce din această călătorie, şi toţi oamenii aceia săraci vor avea, cu ce le dăduse ea, timp să-şi caute, în altă parte, din ce să trăiască. Pentru ea, moartea era într-adevăr întotdeauna prezentă ; vorbea despre moarte ca despre ceva apropiat, deşi era sănătoasă tun şi, în ciuda spaimelor, a femeilor care o vegheau şi a unei neîncetate pregătiri, nu a avut niciodată nici medic nici chirurg. Faptul acesta împăca gîndurile despre moarte cu cele de a putea urma D-nei de Maintenon cînd Regele, prin moartea acesteia, va fi liber. Copiii ei nădăjduiau acelaşi lucru, în afară de D-l du Mâine, care n-ar fi avut nimic de cîştigat din aceasta. Curtea regelui socotea evenimentele cele mai ciudate ca foarte posibile, încît s-a crezut că gîndul acesta contribuise mult la graba cu care cei din familia de Noailles şi-au căsătorit una din fete cu fiul mai mare al D-lui d'Antin. Se agăţaseră foarte tare de D-ra Choin, o cultivau cu grijă pe Doamna Ducesă, şi, ca să nu-1 lase

pe *Monseigneur* liber pe nici o parte, puseseră mina pe D-na prinţesă de Conţi, dînd pe una din fetele lor după la Valliere, vărul ei primar, şi care putea totul asupra ei. Întrucît erau legaţi de D-na de Maintenon prin căsătoria fiului lor cu nepoata acesteia, socotită de ea ca o fiică, se părea că înrudirea cu D-na de Montespan n-ar fi trebuit să le placă din pricina pizmei şi a urii fără margini ce îi purta D-na de Maintenon, şi care se vedeau în toate, cu o statornicie cum aceasta nu mai arătase niciodată pentru nimic. Un motiv atît de puternic şi atît de gingaş nu i-a împiedicat totuşi, datorită acestei înrudiri, să se apropie de D-na de Montespan ca de cineva de la care aveau de aşteptat multe. Mareşala de Coeu- vres [3] nu avea copii ; s-au folosit de călătoria la Bourbon ca să i-o dea pe fiica lor s-o ducă acolo, de parcă ar fi fost fata ei, adică să meargă împreună cu ea, iar casa şi masa să nu fie altele decît cele ale D-nei de Montespan. S-a purtat cu mare grijă cu persoanele ce-o însoţeau pe aceasta, chiar dacă erau mai prejos decît ea, iar în ceea ce o priveşte pe D-na de Montespan, i-a arătat mai mult respect decît D-nei ducese de Bourgogne sau D-nei de Maintenon. S-a gîndit numai la ea, cum să-i fie pe plac, cum s-o cîştige, pe ea şi pe toate doamnele din suita ei. D-na de Montespan se purta ca o regină, se juca cu ea de parcă ar fi fost o păpuşă, îi spunea să plece cînd o stîn- jenea, şi-i spunea totul foarte de-a dreptul : mareşala înghiţea totul, şi era şi mai linguşitoare, şi mai umilă. D-na de Saint-Simon şi D-na de Lauzun se aflau la Bourbon cînd a sosit D-na de Montespan. Am spus, în altă parte, că era verişoară de la un văr primar al mamei mele, nepoţi ai fratelui şi ai surorii, că D-na de Montespan o făcuse pe mama doamnă la palatul Reginei cînd * fuseseră alese cele dintîi, că tata n-a primit şi că D-na de Montespan se vedea mereu cu mama, oricînd, la orice oră, şi că a ţinut întotdeauna să-i arate că o preţuieşte. Mama o vedea deci, din cînd în cînd, la Saint-Joseph, şi tot aşa D-na de Saint-Simon : de aceea, la Bourbon, i-a arătat prietenie şi a răsfăţat-o, n-aş îndrăzni să spun că i-a arătat că o preţuieşte, cu aerul acela de măreţie care îi rămăsese ; mareşala de Coeuvres suferea cumplit, roasă de pizmă, ajungînd să n-o mai poată ascunde şi s-o mărturisească, iar lumea rîdea. Povestesc toate nimicurile acestea ca să arăt că ideea de a o înlocui pe D-na de

Maintenon, oricît ar fi fost de himerică, intrase în capul curtenilor celor mai apropiaţi de Rege, şi ca să arăt ce gîndeau ei despre acesta şi despre curte. In timp ce lumea se ocupa de astfel de fleacuri, iar D-na de Monte- span era foarte sănătoasă, dintr-o dată, într-o noapte, s-a simţit atît de rău, încît femeile

care o vegheau au trimis să fie treziți toți cei care locuiau cu ea. Mareşala de Coeu- vres a fost printre cei dinții care au alergat la patul ei; văzînd-o gata să se înăbuşe şi că mintea nu-i mai este limpede, a pus să i se dea, pe răspunderea ei, chiar atunci, un emetic, însă o doză atît de mare, încît lumea s-a temut şi s-a hotărît să nu i-1 mai dea : poate aceasta a costat-o viața. Intr-un moment de linişte, a căutat să se spovedească şi să se împărtăşească. Mai întîi, a spus să intre toți cei din suita sa, pînă la cei mai neînsemnați, şi-a mărturisit de față cu toți păcatele ştiute de toată lumea, a cerut iertare pentru scandalul a cărei pricină fusese atîta vreme, şi-a cerut iertare chiar şi pentru toanele ei rele, cu umilință şi înțelepciune, căindu-se atît de adînc, încît nimic n-ar fi putut-o ajuta mai mult. A primit apoi împărtăşania, cu mare cucernicie. Spaima de moarte care, toată viața, o tulburase fără încetare, a dispărut dintr-o dată şi n-a mai chinuit-o. I-a mulțumit lui Dumnezeu, de față cu toată lumea, că îi îngăduie să moară departe de copiii zămisliți în păcat şi, cît a fost bolnavă, n-a mai pomenit de ei. S-a gîndit doar la cele veşnice, deşi i s-au dat speranțe că se va însănătoşi, şi la starea unei păcătoase a cărei frică era domolită de înțeleaptă încredere în mila lui Dumnezeu, fără părere de rău, nedorind altceva de- cît ca jertfa ei să fie cît mai uşoară, cu o blîndețe şi o seninătate ce se vedeau în tot ce făcea. D-l d'Antin, după • ce fusese trimis un curier, a sosit tocmai cînd ea era gata să-şi dea sufletul : s-a uitat la el şi i-a spus că o vede într-o stare cu totul alta decît cea în care o văzuse la Bellegarde. Cînd s-a sfîrşit, la cîteva ore după ce sosise, D-l d'Antin a plecat la Paris, poruncind ce să se facă, nişte porunci ciudate sau ciudat executate. Corpul acela, altădată atît de desăvîrşit, a fost pradă stîngăciei şi a nepriceperii chirurgului soției lui Le Gendre, intendent la Montauban, care venise şi ea să se lecuiască la izvoarele de la Bourbon, şi care a murit curînd după aceea. înmormîntarea a fost lăsată pe seama servitorilor celor mai mărunți, ceilalți din casă dispărînd dintr-o dată cu toții. Mareşala de Coeuvres s-a retras, chiar atunci, la abația Saint-Menoux, la cîteva leghe de Bourbon, unde era stareță o nepoată a Părintelui de la Chaise, împreună cu cîteva [doamne] din suita D-nei de Mon- tespan ; altele s-au dus în alte părți. Trupul a rămas multă vreme în pragul casei, în vreme ce canonicii de la Sainte-Chapelle şi preoții din parohie se certau pentru ranguri, uitînd cu totul de buna cuviință. A fost îngropat în biserica parohiei, ca cel al celei mai mărunte burgheze din partea locului şi, mult mai tîrziu, dus la Poitiers, în mormîntul

familiei ei, cu o zgîrcenie împinsă pînă la josnicie. A fost plînsă cu multă durere de toţi săracii din ţinut, cărora le dădea pomeni din belşug, şi de alţii, nenumăraţi, de tot soiul, cărora le dădea întruna. D~1 d'Antin se afla la Livry, unde *Monseigneur* se dusese să vîneze şi să doarmă o noapte, cînd a primit vestea de la Bourbon. Plecînd într-acolo, a trimis vorbă, la Marly, copiilor naturali ai mamei sale. Contele de Toulouse s-a dus să-i spună Regelui şi să-i ceară îngăduinţa să se ducă la mama sa : a primit-o, a plecat îndată, dar n-a ajuns decît pînă la Montargis, unde a întîlnit un curier cu vestea morţii, drept care medicii şi celelalte ajutoare. ce trebuiau să meargă la Bourbon, s-au întors din drum. D-na ducesă de Orléans, Doamna Ducesă şi contele de Toulouse au fost cum nu se poate mai îndureraţi ; acesta din urmă s-a dus, de la Montargis, să-şi ascundă durerea, la Rambouillet. D-l du Maine cu greu şi-a stăpînit bucuria : scăpase de orice piedică. N-a îndrăznit să rămînă la Marly ; însă, după ce a stat două zile la Sceaux, s-a întors la Marly şi a trimis după fratele său. Cele două surori ale lor, care se retrăseseră şi ele la Versailles, au primit acelaşi ordin să se întoarcă. Durerea Doamnei Ducese a fost neaşteptat de mare, căci toată viaţa se lăudase că nu iubeşte pe nimeni, şi iubirea, sau ceea ce se crede a fi aceasta, n-o făcuse vreodată să-i pară rău după cineva. Şi mai neaşteptată a fost durerea Domnului Duce, o durere fără margini, el care era atît de puţin înclinat către prietenie, şi pe care orgoliul îl făcea să se ruşineze de o asemenea soacră. Se poate vedea aici o confirmare a speranţelor de care am vorbit mai sus şi cărora moartea le-a pus capăt. D-na de Maintenon, scăpînd de o fostă iubită, căreia îi luase locul, pe care o alungase de la curte, dar care o neliniştea mereu şi o făcea geloasă, ar fi trebuit să se simtă uşurată ; lucrurile s-au petrecut altfel. Amintindu-şi tot ce-i datora şi felul în care o răsplătise, a fost copleşită de rcmuşcări auzind vestea morţii D-nei de Montespan ; au podidit-o lacrimile, pe care, negăsind un loc mai ferit, s-a dus să şi le ascundă la privată. D-na ducesă de Bourgogne, care s-a dus după ea, a rămas mută de uimire. La fel de mirată a fost de desăvîrşita nesimţire a Regelui, după o dragoste pătimaşă, ce ţinuse atîţia ani, şi nu s-a putut stăpîni să nu i-o spună : el i-a răspuns netulburat că, de cînd o alungase, îşi făcuse socoteala că nu o va mai revedea niciodată ; în felul acesta, încă de atunci, era ca şi moartă pentru el. Este uşor de închipuit că durerea copiilor pe care-i avusese cu ea n-a fost pe placul lui : deşi era temut cum nu se poate mai mult, ei nu şi-au ascuns durerea, care a fost de lungă durată. Toată curtea s-a dus

să-i vadă, fără să le spună ceva, iar acest spectacol a fost destul de neobişnuit. La fel de neobişnuită a fost şi deosebirea dintre ei şi prinţesa de Conţi, care i-a umilit mult. Aceasta era în doliu după mătuşa ei, D-na de la Valliere, care murise de curînd ; copiii Regelui şi ai D-nei de Montespan n-au îndrăznit să poarte vreun doliu după o mamă nerecunoscută : nu l-au purtat decît la hainele de casă şi s-a văzut că sînt în doliu după faptul că s-au lipsit de orice găteli, de petreceri, chiar şi de jocuri, la care fetele au renunţat multă vreme, la fel făcînd şi contele de Toulouse. Viaţa şi puterea unei iubite atît de vestite, după ce a fost silită să plece de la curte, mi s-a părut ceva destul de interesant ca să stărui, iar felul cum a fost primită moartea ei foarte potrivit ca să caracterizez curtea.

D-l d'Antin, scăpat de obligaţiile faţă de o mamă autoritară, a simţit mai curînd această uşurare decît durerea că, pe viitor, nu va mai primi ce primise de la ea cînd devenise cucernică. Motivul acesta şi cel legat de surorile lui bastarde şi de contele de Toulouse, cărora voia să le fie pe plac, şi care îşi iubeau mama şi făceau atîtea pentru ea, îl făceau să aibă grijă cum se poartă. Penitenţa o făcea darnică în privinţa lui ; însă nu-şi putuse niciodată deschide inima faţă de un fiu pe care-l avusese de la soţul ei ; tot locul era luat de ceilalţi copii ai săi. Constrîngerile la care era supusă în legătură cu aceştia îi sporeau necazurile legate de celălalt, pentru care tot ce făcea făcea cu efort. Purtarea ei nu era lipsită de toane, şi, altul decît D-l d'Antin, ar fi avut încă un motiv să vrea să se vadă scăpat de o mamă, ce-l făcea de ruşine pe el şi familia lui ; dar era alt fel de om. Avea o inteligenţă naturală, vorbea în felul acela fermecător luat de la mama lui şi din gascona tatălui, însă cu nişte întorsături şi cu o graţie firească ce îndatorau pe oricine. Frumos ca rupt din soare în tinereţe, a păstrat mult din această frumuseţe pînă la sfîrşitul zilelor, însă o frumuseţe bărbătească şi un chip de om de duh. Nu se afla altul mai plăcut, mai atent, mai luminat, mai bun cunoscător al oamenilor, în general şi în parte, mai priceput şi mai răbdător cînd era vorba să-i cîştige, să placă, să li se bage pe sub piele şi să le vorbească în fel şi chip ; ştia tot felul de lucruri, avea nenumărate talente, care-l făceau folositor oricînd, şi citea destul de mult. Trupul îi era robust, făcea faţă la tot, fără greutate, şi, deşi cu timpul s-a îngrăşat foarte tare, putea pierde nopţile fără să se obosească. Era iute din fire, blînd, politicos din raţiune, primitor, dornic să placă, şi niciodată nu vorbea de rău pe nimeni. A jertfit totul pentru ambiţie şi îmbogăţire, deşi era risipitor, şi a fost cel mai iscusit şi mai rafinat curtean din vremea lui, dar şi cel mai stăruitor,

fără să înțeleagă de ce ; o strădanie necurmată, o oboseală de necrezut pentru a se afla pretutindeni în acelaşi timp, o stăruință nemaipomenită în tot felul de locuri, atenții nenumărate, păreri despre toate, şi o sută deodată, dibăcie, suplețe, linguşeli fără măsură, veşnic de veghe şi nescăpîndu-i nimic, josnicii fără margini, nimic n-a fost prea scump, nimic nu l-a făcut să dea înapoi, timp de douăzeci de ani, fără să urmărească altceva, cu neobrăzarea lui gas- conă, decît apropierea de nişte persoane despre care totul îi spunea, pe bună dreptate, că trebuie silite să-l accepte, dacă lucrul era cu putință. A izbutit aceasta cu ***Monseigneur,*** din a cărui gardă făcea parte şi de care l-a apropiat foarte mult căsătoria : se însurase cu fiica mai mare a ducelui d'Uzes şi a fiicei unice a ducelui de Mon- tausier, a cărei purtare cam tulbure şi prea puțin obişnuită nu l-a împiedicat nicidecum să trăiască, cu ea şi cu toți ai ei, cu mult respect, fiind legat la fel de mult ca şi de cei din familia mamei sale. Masa, trăsurile, cheltuielile lui erau întotdeauna nemaipomenit de mari. Jucător înverşunat, a trăit multă vreme de pe urma jocului : era prompt, corect la socoteli, bun platnic, nu se certa, juca foarte bine orice joc, cîştiga la jocurile de noroc şi, totuşi, a fost învinuit întotdeauna că-şi ajuta norocul[4]. Față de copiii mamei sale, a fost cum nu se poate mai supus, şi răbdarea lui la necazuri a fost fără margini. Am văzut cum mama lui l-a făcut să părăsească jocurile de noroc, asigurîndu-i un venit de zece mii de scuzi, cît de ridicolă i s-a părut Regelui vîlva pe care a făcut-o el lăudîndu-se că se lasă de joc, şi cum, treptat, s-a reapu- cat să joace, după doi ani, la fel de zdravăn ca mai înainte. O altă ispravă pe care a făcut-o în vremea cînd s-a abținut de la joc s-a sfîrşit la fel de prost : l-a apucat cucernicia, ținea posturi, dar avea grijă să afle toată lu- mea, posturi care, de bună seamă, l-au făcut să sufere, lacom şi mîncău cum era ; mergea zilnic la slujbă şi totul, în purtarea lui, era aşa cum cerea buna-cuviință. A ținut-o astfel aproape doi ani ; pînă la urmă, văzînd că nu-i iese nimic din aceasta, s-a plictisit şi, treptat, reapucîn- du-se de jocuri de noroc, a ajuns să trăiască întocmai ca mai înainte. Pe lîngă aceste cusururi, bine cunoscute, a mai avut unul, mai curînd nefericit decît vinovat, căci nu ținea de el, şi l-a făcut să sufere mai mult decît celelalte : laşitatea, dar o laşitate atît de mare, că este de necrezut cît de multe a luat asupra lui ca să poată sluji atîta vreme. Din pricina ei a primit, toată viața, multe palme, dar a ştiut să ascundă acest lucru ca nimeni altul. Domnul Duce, răutăcios pînă la cruzime, fiind de gardă în timpul bombardării oraşului Bruxelles, l-a văzut venind spre tranşee ca să

prînzească împreună : a spus parola, toţi cei din tranşee au aflat secretul şi, numaidecît după ce se aşezaseră la masă, se aude puternic alarma, duşmanii dau năvală, totul înfăţişîndu-se ca pentru o luptă crîncenă şi de neînlăturat. După ce Domnul Duce a rîs pe săturate, s-a uitat la d'Antin şi i-a spus : „Să ne aşezăm la masă ; năvala nu era decît pentru tine". D'Antin s-a reaşezat, fără să se mire, şi n-a lăsat nimic să se vadă. Altă dată, D-l prinț de Conţi, care nu-1 iubea din pricina D-lui du Mâine şi a D-lui de Vendâme, controla posturile, cu prilejul nu ştiu cărui asediu, şi l-a găsit pe D-l d'Antin într-unul destul de avansat. Il cuprinde un rîs nebun şi-i strigă : „Cum aşa, d'Antin ? Eşti aici şi n-ai murit încă ?" A înghiţit totul în linişte şi nu şi-a schimbat cu nimic purtarea faţă de aceşti doi prinţi, de care era foarte apropiat. La Feuil- lade, mare invidios, dar foarte folositor, i-a făcut una la fel de gratuită ca şi acestea două. Se afla la Meudon, la doi paşi de *Monseigneur,* în aceeaşi cameră. Nu ştiu cum a venit vorba despre grenadieri, nici ce a spus d'Antin, că s-a iscat o uşoară ceartă, mai curînd ca să aibă despre ce vorbi. Deodată, Le Feuillade îi spune ridicînd tonul : ,,Ia te uită cine vorbeşte despre grenadieri ! Unde i-aţi văzut ?" D'Antin a dat să răspundă. „Eu i-am văzut, l-a întrerupt La Feuillade, în nişte locuri de care dumneavoastră nu v-aţi fi încumetat să vă apropiaţi nici de foarte departe." D'Antin a tăcut, cei de faţă rămînînd uluiţi. *Monseigneur,* care auzise, n-a lăsat să se vadă acest lucru şi a spus, mai tîrziu, că, dacă ar fi arătat că l-a auzit, n-ar fi avut altceva de făcut decît să-l zvîrle pe La Feuillade pe fereastră pentru o atît de mare lipsă de respect de faţă cu el. S-a trecut foarte uşor peste această întîmplare şi n-a mai pomenit nimeni de ea. într-un cuvînt, devenise o ruşine să-l insulţi pe d'Antin. Trebuie să recunoaştem că era mare păcat de el că avea un cusur atît de urît, căci, de nu l-ar fi avut, cu greu s-ar fi găsit cineva mai în măsură să comande armatele : vedea lucrurile în mare, cu pre-cizie, avea talente de general, se pricepea ca nimeni altul la marşuri, la amănuntele privind oştirea, la furaje, la hrana oamenilor, la ceea ce trebuie să facă cel mai bun intendent, ştia ce-i disciplina fără să se lege de nimicuri, mergea întotdeauna drept la ţintă şi spunea lucrurilor pe nume, era dornic să ştie totul, deşi, pentru aceasta, trebuia să se ostenească peste măsură şi să cheltuiască mult cu iscoade. Asemenea calităţi îl făceau deosebit de comod pentru un comandant de oşti ; mareşalul de Villeroy şi D-l de Vendome l-au folosit foarte bine. Avea întotdeauna unul sau doi desenatori care luau cît puteau de exact planurile ţărilor, ale mărcilor, ale taberelor, ale depozite-

lor de furaje şi desenau tot ce mai puteau referitor la armata duşmanilor. Pricepîndu-se la atît de multe lucruri, fiind atît de atent, cu înclinări şi pentru viaţa de curte şi pentru cea militară, întotdeauna stăpîn pe sine, întotdeauna cu capul limpede şi odihnit, biciuindu-şi trupul şi mintea, era o tovărăşie încîntătoare, nu era sîcîitor, nu stingherea, de o veselie deosebită, care-1 făcea foarte plăcut, binevoitor cu ofiţerii, bun cu soldaţii, faţă de care era darnic cu iscusinţă şi bun gust, cu vorba curgătoare, ştiind ce să-i spună fiecăruia, făcînd totul cu uşurinţă, îrapăcînd pe toată lumea, născocind tot timpul cîte ceva şi cu adevărat bun pentru treburile Ţării. Era, cu siguranţă, un om foarte rar. Iată de ce am stăruit asupra lui, şi este bine să-l prezint dinainte pe acest curtean, neluat în seamă pînă acum, dar care va juca un rol mare tot restul vieţii sale. Fiind făcut cum era, şi rămînînd astfel, nu este de mirare că a dorit atît de mult să se agaţe de familia de Noailles. De mirare este faptul că mama lui, nu numai că s-a învoit la acest lucru, dar că l-a dorit chiar mai mult decît el, ducînd viaţa aceea retrasă şi cu adevărat cucernică, pentru a se apropia de D-na de Maintenon, pe care avea atî- tea motive s-o urască şi să creadă că nu se poate împăca niciodată cu ea. I-a scris acesteia cîteva scrisori măgulitoare cu prilejul căsătoriei : n-a primit decît nişte răspunsuri seci, dar s-a luptat din răsputeri ca s-o facă, numai ca să-i fie pe plac, atît de puternice sînt legăturile cu lumea la care, prea adesea, credem din suflet că am renunţat cu totul, dar, în ciuda tuturor încercărilor noastre, descoperim că sîntem încă agăţaţi de ea.

D-l d'Antin, care avea mai mult bun simţ decît curaj şi onoare, nu nădăjduise niciodată şi nici nu dorise s-o vadă pe mama lui urmîndu-i D-nei de Maintenon. Intru- cît interesul nu-i orbea mintea, era prea deştept ca să nu vadă că totul este o himeră, iar dacă, făcînd imposibilul, himera s-ar fi împlinit, el vedea prea limpede cum stăteau lucrurile în familia lui cea mai apropiată ca să nu-şi dea seama că, pentru el, ar fi strîngere şi mai mare a lanţurilor, care ar fi devenit şi mai grele, făcîndu-1 sclavul copiilor mamei sale, căci ei ar trage toate foloasele de pe urma acestei întoarceri ; fără aceşti copii, el nu putea nădăjdui nimic, de la o femeie care nu avusese niciodată pentru el nici prietenie nici preţuire, şi în al cărei suflet nu era loc decît pentru roadele păcatului său, oricît ar fi silit-o cucernicia să se poarte altfel, atît cu ei cit şi cu el. Înţelegea, aşadar, că, dacă mai intervenea şi Regele, iar cucernicia s-ar fi destrămat o dată cu această întoarcere, cl nu va mai aduna decît firimiturile ce vor cădea de la masa lor. Simţea foarte bine, şi nu s-a înşelat

deloc, de ce toată strădania lui de pînă atunci nu folosise la nimic : D-na de Maintenon era o piedică de neînlăturat, pe care fiul legitim al fostei ei doamne şi stăpîne nu avea cum s-o învingă ; întrucît D-na de Montespan nu mai era, el spera să izbutească fără ca această duşmancă la putere să i se mai opună, şi să zboare, în sfîrşit, cu aripile lui, fără să fie silit să se sprijine pe copiii mamei sale, un sprijin urît, care-1 acoperea de ruşine, dar pe care, pînă atunci, îl simţise necesar. Doliul mare pe care l-a purtat, ca să le fie lor pe plac şi ca să-şi ascundă mai bine bucuria şi uşurarea, nu i-a înşelat nici pe ei nici pe alţii. Pe de altă parte, nu voia să arate că suferă, căci lucrul ar fi fost nelalocul lui faţă de nepăsarea Regelui şi de duşmanca mamei sale. Greutatea de a potrivi două lucruri atît de nepotrivite l-a trădat, iar lumea, obişnuită s-o venereze, pînă la nebunie, pe D-na de Montespan, nu i-a iertat fiului, care trăgea atît de mari foloase de pe urma ei, faptul de a se apuca aşa de repede de joc, pretextînd că face parte din grupul lui *Monseigneur.* înmormîntarea necuviincioasă şi prea puţinele daruri făcute celor din suita ei, foarte numeroşi, care pierdeau totul, au trezit multe nemulţumiri. A crezut că potoleşte lucrurile arătîndu-se darnic ca un gascon faţă de cîţiva oameni mai apropiaţi. D-lui du Mâine i-a dus chiar un diamant de mare preţ, i-a spus că ştie că-i plăcuse din totdeauna diamantul acela şi că îi fusese destinat. D-l du Mâine l-a luat, dar, după douăzeci şi patru de ore, i l-a trimis înapoi, la o poruncă venită de sus. Toate acestea n-au fost nimic pe lingă ceea ce s-a întîmplat cu testamentul. Se ştia că D-na de Montespan făcuse unul, cu multă vreme înainte ; ea nu ascunsese acest lucru, ba chiar, cînd era gata să moară, a vorbit despre el, dar fără să spună unde se găseşte, deoarece se pare că se afla în casetele pe care le ţinea la ea, sau, ceea ce nimeni nu prea bănuia, că era păstrat de Părintele de la Tour. Cu toate acestea testamentul n-a fost găsit, iar Părintele de la Tour, care, în vremea aceea, era plecat să viziteze lăcaşele ordinului Oratorienilor, a declarat, cînd s-a întors, că nu este la el, dar n-a spus că nu ştie nimic de acest testament ; lumea s-a convins, atunci, că există unul, dar că fusese furat şi că nu va mai fi găsit niciodată. Scandalul a fost înspăimîntător, cei din suita D-nei de Montespan au protestat, ca şi persoanele subalterne ataşate ei, căci îşi pierduseră astfel ultima speranţă. Copiii ei au fost nemulţumiţi de astfel de purtări neobişnuite, şi au avut o explicaţie foarte tare cu d'Antin. Acesta s-a strecurat şi n-a ţinut seama de spusele lor despre ceva la care se aşteptase : banii erau ai lui şi spera că, o dată cu durerea, va trece şi mînia şi că nu avea de ce se teme. Pierderea comună le-a apropiat, o

vreme, pe D-na ducesă de Orléans şi pe Doamna Ducesă. Nici D-na de Saint-Simon, cînd s-a întors, nici eu, cit timp am aşteptat-o, nu ne-am dus şi nici nu i-am trimis nici o vorbă Domnului Duce şi nici Doamnei Ducese. Mareşala de Coeuvres, care, în timpul călătoriei, îşi pierduse socrul, şi luase numele de mareşala d'Es- trée, a fost foarte necăjită că această căsătorie nu i-a fost de folos. A căutat să cîştige ceva măcar pe lîngă fetele D-nei de^Montespan. Durerea lor a fost destul de lungă ; o dată cu ea, a luat sfîrşit şi legătura dintre cele două surori, precum şi legătura, căreia aceeaşi durere îi dăduse naştere, între Doamna Ducesă şi D-na prinţesă de Conţi, şi toate şi-au reluat, treptat, unele faţă de altele, purtarea lor obişnuită, iar faţă de lume, felul lor obişnuit de viaţă. D'Antin n-a scăpat aşa repede, nici aşa ieftin cum sperase el, cu copiii mamei sale ; dar, pînă la urmă, totul s-a sfîrşit, a trecut, a dispărut. Aşa se petrec lucrurile pe lumea aceasta.

CAPITOLUL LIV

(1 7 0 7) *[...1 Băile de la Forges mi-au fost, cel puţin, nefolositoare. Serviciul împărtăşaniei Regelui nu mai este în seama ducilor şi a prinţilor de sînge. — Mînia Regelui împotriva D-nei de Torcy. — Doamnele din cea mai înaltă magistratură nu stau la masă cu fetele din familia regală, şi le servesc pe acestea. — Prinţesele de singe iau rareori parte la mesele de ceremonie, dar faptul este f ă r ă*

urmări.

[...]

In vara aceea, m-am dus la Forges, anotimpul bun pentru băile de acolo, încercînd să scap de nişte friguri, pe care chinina le oprea numai pentru un timp. Voi spune, ca o curiozitate medicală, că D-na de Pontchartrain se afla şi ea acolo, avînd o scurgere de sînge ce nu mai contenea, apoi de apă, care dura de multă vreme, cu toate leacurile pe care le luase. Fagon, nemaiştiind ce să facă, a vrut să încerce ceva ce nu se mai văzuse pînă atunci : s-o scalde în izvorul cel mai tare şi mai sărat din cele trei care se aflau acolo, din care se bea cel mai puţin, şi care, de la

cardinalul de Richelieu, care a băut din el, a păstrat numele de ***Cardinal.*** Niciodată nimeni nu se scăldase în apa vreunui izvor, şi D~na de Pontchartrain, numai uşurată nu s-a simţit[1], Acolo, am aflat de o nouă faptă a prinţilor de sînge, care,

neavînd nici o putere şi nici o trecere în- trucît aşa voia Regele, profitau peste măsură de dorinţa lui de a-şi înălţa bastarzii, aceştia fiindu-le asimilaţi, ca să capete noi avantaje, care le erau îngăduite numai ça să le împartă cu ei. Superioritatea şi deosebirile de rang, atît de bine marcate deasupra, a nepoţilor Regelui, fuseseră întotdeauna supărătoare pentru ei. O astfel de distincţie se făcea cu prilejul împărtăşaniei Regelui[2], După slujbă, era împins un scăunel pliant lingă altar, aeolo unde preotul începe liturghia ; era acoperit cu o stofă, apoi cu o faţă mare de masă, care atîrna în faţă şi în spate. La ***Pater,*** preotul care slujea în ziua aceea, se ridica şi-i spunea Regelui, la ureche, numele tuturor ducilor care se aflau în capelă. Regele numea doi din ei, întotdeauna din cei mai vechi, în faţa cărora, acelaşi preot se ducea să se închine. După ce se împărtăşea preotul, Regele se ridica, se ducea să se aşeze în genunchi, fără nici un fel de covoraş sau perniţă, în spatele scăunelului, şi apuca faţa de masă cu mîna ; tot atunci, cei doi duci, care fuseseră preveniţi şi care, doar ei şi căpitanul gărzilor de serviciu se ridicaseră de pe perniţele lor ca să-l urmeze pe Rege, cel mai vechi prin dreapta, celălalt prin stînga, apuca fiecare, în acelaşi timp, cîte un colţ al feţei de masă, ţinîndu-î în sus, lingă el, în timp ce cei doi preoţi de serviciu ţineau ridicate colţurile aceleiaşi feţe de masă, înspre altar ; toţi patru stăteau în genunchi, ca şi căpitanul gărzilor, care se afla singur în spatele Regelui. După ce primea împărtăşania şi făcea abluţiunea, cîteva clipe mai tîrziu, Regele mai rămî- nea încă puţin acolo, apoi se întorcea la locul lui, urmat de căpitanul gărzilor şi de cei doi duci, care se întorceau şi ei la locurile lor. Dacă vreun fiu al familiei regale se afla acolo singur, doar el ţinea colţul drept al feţei de masă, de partea cealaltă neaflîndu-se nimeni, iar dacă de faţă era D-l duce de Orléans, şi nici un fiu din familia regală, lucrurile se petreceau la fel ; un prinţ de sînge, dacă era prezent, nu servea împreună cu el ; dar, dacă de faţă nu era decît un prinţ de sînge, un duce, în loc de doi, era anunţat de obicei, şi el servea slujba la stînga, prinţul de sînge aflîndu-se la dreapta. Regele îi numea pe duci ca să

arate că numai el îi poate alege, fără să fie silit să ţină seama de vechimea lor ; dar nu i s-a întîmplat niciodată să prefere dintre cei mai puţin vechi, şi-mi amintesc că, mer- gînd înaintea lui, într-o zi de împărtăşanie, în timp ce el se îndrepta către capelă, şi văzîndu-1 pe ducele de la Force, l-am văzut vorbindu-i încet mareşalului de Noailles şi, după un moment, mareşalul a venit să mă întrebe cine era mai vechi, D-l de la Force sau eu : el nu ştiuse să răspundă cu precizie, dar Regele a

vrut să afle ca să nu se înşele. Prinţii de sînge, jigniţi de această distincţie acordată D-lui duce de Orléans, pe care o suportaseră cu foarte puţin timp înainte ca el să se fi dus în Spania, au vrut să fie despăgubiţi răpindu-le ducilor aceeaşi distincţie. Au urzit, pe ascuns, şi, de Sfînta Maria din acel an, Domnul Duce a servit singur la împărtăşania Regelui, fără să mai fie ajutat de vreun duce. Lucrul acesta l-am aflat la Forges. Mi s-a spus că lumea s-a mirat foarte tare şi că ducele de la Force, care ar fi trebuit să servească, şi mareşalul de Boufflers erau în capelă. I-am scris acestuia din urmă că lucrul nu se mai pomenise niciodată ; că eu însumi servisem împreună cu prinţii de sînge, şi chiar cu Domnul Duce, şi aceasta nu de multă vreme ; că se putea verifica în registrele lui Desgranges, maestrul de ceremonii, şi am adăugat ce am crezut eu că trebuie făcut ca să nu pierdem încă un drept. A fost văzut registrul, unde era scris ceea ce spusesem eu şi multe alte exemple asemănătoare ; însă ducii, slabi şi necăjiţi, n-au cutezat să crîcnească. Bănuisem eu aceasta şi îi scrisesem, în acelaşi timp, D-lui duce de Orléans, în Spania, tot ce mi s-a părut că l-ar putea supăra şi, în legătură cu păstrarea distincţiei lui asupra prinţilor de sînge, să nu îngăduie ca ducii să-şi piardă acest drept care le-ar fi îngăduit [prinţilor de sînge] să fie egali cu el, atît cît lucrul era cu putinţă. Cînd s-a întors în ţară, l-am împins să stea de vorbă cu Regele : Regele şi-a cerut iertare. Domnul Duce a spus că el nu avusese nici un amestec. D-l duce de Orléans a fost şi mai stăruitor, deşi era sfios cu Regele, iar acesta i-a răspuns că ducii înşişi nu se prezentaseră să servească. Dar cum s-o fi făcut dacă nu fuseseră anunţaţi, şi, dacă ar fi făcut-o, ce-ar fi gîndit Regele despre lucrul acesta ? In scurte vorbe, nu s-a schimbat nimic, şi lucrurile au rămas aşa. Supărat, şi nu prea grăbit să mă duc la curte, am plecat de la Forges la Ferté, unde a venit şi D-na de Saint-Simon, de la Ram-

bouillet, fiind luată acolo de D-na ducesă de Orléans împreună cu alte doamne. Am rămas trei săptămîni la Ferté : curtea se afla la Fontainebleau, unde nu voiam să merg ; mai înțeleaptă decît mine, D-na de Saint-Simon m-a dus acolo. N-am fost să mă închin în fața Regelui decît a treia zi de la sosirea mea, şi, în aceeaşi clipă, m-am retras şi am ieşit. S-ar fi zis că şi-a dat seama şi de una şi de alta : nu era altcineva pe lume mai atent la aceste mărunțişuri şi, în fiecare zi, i se spunea foarte exact care erau curtenii ce soseau la Fontainebleau, unde îi plăcea, în mod deosebit, să aibă o suită numeroasă şi din cele mai alese. A doua zi, după masă, trecînd prin anticamera lui ca să mă duc în altă parte, l-am întîlnit în timp ce se îndrepta spre apartamentul D-nei de Maintenon. Pe loc, m-a întrebat ce mai fac ; i-am răspuns respectuos şi scurt ; fără să-l urmez, am plecat mai departe. Numaidecît, am auzit că mă strigă cineva : era Regele, care nu isprăvise de vorbit ; de data aceasta, n-am mai îndrăznit să-l părăsesc şi l-am urmat pînă unde se ducea el. Simțea cînd supăra sau era nedrept cu cineva şi, uneori, chiar destul de des, căuta să recompenseze ceea ce, la un om oarecare, de bună calitate, s-ar numi cinste. Povestirea aceasta m-a dus la Fontainebleau mai repede decît s-ar fi cuvenit ; trebuie să ne întoarcem puțin înapoi, dar, mai întîi, voi spune că, deşi silit adesea, după aceea, să mă aflu la împărtăşania Regelui, şi în vremuri cînd nu erau prinți de sînge la curte, deoarece bastarzii nu veniseră încă acolo, nu m-am putut hotărî niciodată să mă duc, şi nici nu m-am dus vreodată.

Cu puțin înainte de Fontainebleau [3], la Marly, s-a întâmplat ceva ce a făcut mare vîlvă prin lunga scenă ce i-a urmat, mai neaşteptată decît şi-ar fi putut-o închipui cineva care l-a cunoscut pe Rege. Toate doamnele care îl însoțiseră în călătorie aveau cinstea să mănînce, seara şi dimineața, la aceeaşi oră, în acelaşi salonaş care despărțea apartamentul Regelui de cel al D-nei de Maintenon. Regele era la o masă, la care se aşezau toți fiii din familia regală şi toate prințesele de sînge, cu excepția D-lui duce de Berry, a D-lui duce de Orléans şi a D-nei prințese de Conți, care se aşezau întotdeauna la masa lui *Monseigneur,* chiar cînd acesta era la vînătoare. Mai era şi o a treia, mai mică, unde se aşezau cînd unele cînd altele, şi toate trei mesele erau rotunde ; tuturor le era îngăduit să se aşeze unde le plăcea mai mult. Prințesele de sînge se aşezau la dreapta, iar la stingă, în rînd cu ele, ducesele şi celelalte prințese, cum se nimereau, laolaltă, dar alături de prințesele de sînge şi fără să amestece printre ele alte doamne de alt fel ; apoi, doamnele fără titluri încheiau masa, D-na de Maintenon aflîndu-se printre ele, pe la

mijloc, dar ea nu mai mînca la această masă de destul de multă vreme : i se servea, în apartamentul ei, o masă deosebită, unde cî- teva doamne apropiate ei, două sau trei, mai mereu aceleaşi, mîncau împreună cu ea. La sfîrşitul prînzului, Regele intra la D-na de Maintenon, se aşeza într-un fotoliu lîngă firida acesteia, un fel de canapea închisă pe trei părţi, prinţesele de sînge pe taburete, în apropierea lor şi, mai departe, doamnele privilegiate : erau destul de multe, pentru cele ce aveau acest drept. Alături, erau mai multe mese pe care se servea ceai şi cafea ; bea cine vrea. Regele rămînea acolo, mai mult sau mai puţin, după cum conversaţia prinţeselor îi plăcea sau nu, sau dacă avea sau nu vreo treabă ; apoi trecea prin faţa tuturor acestor doamne, se ducea la el, după care plecau şi ele cu toate, în afară de cîteva, foarte apropiate de D-na de Maintenon. După masă, în urma D-nei ducese de Bourgogne, nu mai intra nimeni acolo unde se afla Regele împreună cu D-na de Maintenon, decît D-na ducesă de Bourgogne şi ministrul care venea să lucreze. Uşa era închisă, iar doamnele care se aflau în cealaltă cameră nu-1 vedeau pe Rege decît cînd trecea la cină ; ele îl însoţeau, după cină, spre apartamentul lui, împreună cu prinţesele, ca la Versailles. Trebuia să spun toate acestea ca să se priceapă cele ce voi povesti acum. Odată, la prînz, nu ştiu cum s-a făcut că D-na de Torcy s-a trezit lîngă *Madame,* înaintea ducesei de Du- ras, care sosise o clipă mai tîrziu. D-na de Torcy, ce-i drept, i-a oferit locul ; dar n-a mai fost timp pentru asta. Totul s-a petrecut în complimente ; însă *Madame* şi toţi cei de faţă s-au mirat de noutatea faptului, căci toată lumea stătea în picioare, chiar şi *Madame.* Regele soseşte, se aşază la masă. Fiecare era pe cale să se aşeze, cînd Regele, privind alături de *Madame,* a devenit atît de serios şi părea atît de mirat, încît D-na de Torcy, încurcată, a silit-o pe ducesa de Duras să-şi ia locul, care, încă o dată, n-a vrut s-o asculte ; însă D-na de Torcy ar fi vrut foarte mult să şi-l ia pe al său, căci se simţea foarte stingherită. Trebuie spus că întîmplarea a făcut să nu fie, ca doamnă cu titlu, decît ducesa de Duras, de aceeaşi parte a mesei ; s-ar fi

zis că celelalte preferaseră, sau că, din întîmplare, se treziseră de partea ducesei de Bourgogne şi a D-nei Ducese, cei doi prinţi aflîndu-se, în aceeaşi zi, la vînătoare, împreună cu *Monseigneur.* Cît a ţinut prînzul, Regele aproape că nu şi-a luat ochii de la cele două doamne aşezate lîngă *Madame,* şi n-a spus aproape nici o vorbă, părînd mîniat, ceea ce i-a făcut pe toţi să fie cu mare băgare de seamă, ducesa de Duras ea însăşi fiind foarte necăjită. După masă, *i* ca de obicei, s-a trecut în apartamentul D-nei de Maintenon. Nici nu se aşezase bine în fotoliu, că Regele i-a şi spus D-nei de Maintenon că fusese martor la o îndrăzneală, aşa a spus el, de necrezut, şi care îl mîniase atît de tare încît n-a mai putut mînca, şi a povestit ce văzuse în legătură cu cele două locuri ; faptul ar fi fost de neîngăduit chiar şi unei femei nobile, oricît de vechi i-ar fi fost neamul, dar încă unei mici burgheze, fiica lui Pom- ponne, numită Arnauld, măritată cu un Colbert ; mărturisea că de zece ori i-a venit s-o scoale de la masă, şi că nu se stăpînise decît din consideraţie pentru bărbatul ei. Inşirînd apoi genealogia familiei Arnauld, pe care a isprăvit-o foarte repede, a trecut la cea a familiei Colbert, pe care a terminat-o la fel de iute, stăruind asupra nebuniei lor de a fi vrut să se tragă dintr-un rege al Scoţiei. D-l Colbert îi bătuse atît de mult capul să-i ceară regelui Angliei să-i caute titlurile de nobleţe, încît el avusese slăbiciunea să-i scrie acestuia ; cum răspunsul nu sosea, iar Colbert nu-1 mai lăsa în pace, a mai scris o scrisoare : la care, în sfîrşit, regele Angliei i-a răspuns, că, din politeţe, nu voise să-i răspundă, dar că, de vreme ce doreşte acest lucru, să afle deci că, din simplă bunăvoinţă, pusese să se caute cu grijă, în Scoţia, dar nu găsise nimic, decît cel mult vreun nume asemănător cu cel de Colbert, printre oamenii de rînd ; îl încredinţa că ministrul lui se amăgea din orgoliu, şi altceva n-a mai spus. Povestind aceasta, furios, a adăugat şi nişte epitete supărătoare, chiar şi pentru el însuşi, că se apucase să scrie cu atîta uşurinţă ; după care a vorbit numaidecît despre altceva, ceea ce a fost şi mai neaşteptat pentru cei ce-1 cunoşteau : a spus că i se pare o prostie, acesta a fost cuvîntul lui, din partea D-nei de Duras că n-a luat-o pe D-na de Torcy de braţ ca s-o ridice de pe locul acela, şi s-a înfierbîntat atît de tare încît D-na ducesă de Bourgogne, şi, după pilda ei, celelalte prinţese, de frică să nu-i facă un scandal D-nei de Duras, au început

19 — Memorii — Saint-Simon

s-o apere că este tînără, să spună că unei persoane de vîrsta ei îi stă întotdeauna bine să fie blîndă şi îndatoritoare, şi să caute să nu supere pe nimeni. Atunci, Regele a spus că, de bună seamă, este foarte blîndă şi foarte îndatoritoare de vreme ce suferise aşa ceva din partea unei oarecare, fără titlu, şi încă, şi mai mult, de la acea mică burgheză, şi că una habar nu avea ce i se cuvine, iar cealaltă ce este respectul, a fost cuvîntul folosit de el, pe care trebuia să-l arate rangului şi obîrşiei ; că trebuia să se simtă foarte onorată că i se îngăduie să stea la masa lui, printre femeile nobile, fără titlu, şi să nu abuzeze de cinstea ciu- de a face o astfel de confuzie ; că bunătatea lui şi prostia nobililor îi lăsaseră să se amestece printre ei ; că amestecul acesta ruşinos era de ajuns ca să-i împiedice să facă ceea ce femeia de cel mai mare neam n-ar fi îndrăznit să încerce, tot cuvîntul lui a fost, dar tot pentru a respecta femeile nobile, fără titlu, şi să nu abuzeze de cinstea ciudată, şi atît de nouă, de a fi ca una din acestea, şi să-şi amintească întotdeauna de marea diferenţă ce există între ele şi care va exista mereu ; neobrăzarea aceasta, a fost cuvîntul folosit de el, arăta limpede că pornise de jos de tot, şi că soţiile de secretari de Stat, care se trăgeau din neam mare, aveau grijă să stea la locul lor, de pildă, D-na de Pontchartrain, care, prin familia ei, putea mai curînd sta printre femeile nobile, dar care se aşeza întotdeauna pe locurile din urmă şi o făcea atît de firesc şi cu atîta politeţe încît purtarea ei o făcea să fie şi mai preţuită şi îi aducea şi multe vorbe bune care, de cînd se căsătorise, nu i se cuveneau nici pe departe. După acest panegiric făcut D-nei de Pontchartrain, asupra căruia Regelui i-a făcut plăcere să stăruie, a sfîrşit prin a-i ului cu totul pe cei de faţă, căci, cuprins din nou de furia de la început, pe care discursul acela lung parcă o domolise, s-a apucat să ridice în slăvi rangul de duce şi, pentru prima oară în viaţa lui, a spus că ştie cît este de mare şi ce legătură are cu coroana şi cu el însuşi. A spus că rangul acesta este cel mai mare din ţară, cel mai mare pe care îl putea el da chiar şi celor de un sînge cu el, culmea onoarei şi a recompensei pentru nobilii cei mai aleşi. A mers pînă acolo încît a mărturisit că, dacă, de nevoie sau din raţiuni de Stat, fusese uneori silit să înalţe pe această culme a măririi, tot cuvintele lui au fost, cîteva persoane de un neam prea puţin potrivit cu rangul de duce, o făcuse cu părere de rău, însă demnitatea, ca atare, nu fusese înjosită şi nici ştirbită în

vreun fel ; rămînea mereu aceeaşi, respectată de toată lumea, aceeaşi ca ranguri, ca distincţii, ca privilegii, ca onoruri, pentru aceşti duci, preţuiţi şi respectaţi de toţi, chiar din clipa cînd deveneau duci, asemenea nobililor de viţă veche, de vreme ce demnitatea lor era aceeaşi, sprijin al coroanei, tot ce era mai aproape de aceasta, şi în fruntea întregii mari nobilimi, de care se despărţea în totul, fiind înălţată cum nu se poate mai mult, şi dorea să se ştie că, cine nu i-ar fi cinstit şi respectat pe duci, faţă de el greşea. Sînt aidoma cuvintele din spusele lui. Apoi, trecînd la nobilimea din familia de Bournonville, din care se trăgea ducesa de Du- ras, şi la cea din familia bărbatului ei, despre care a vorbit mult, şi cu plăcere, a ajuns să deplîngă timpurile nefericite care-i siliseră pe atîţia duci la mezalianţe, şi s-a apucat să numească toate ducesele fără valoare ; apoi, mî- niindu-se încă şi mai mult, a spus că femeile de cea mai înaltă nobleţe, prin soţii lor şi prin ele însele, nu ar trebui, la naşterea acestor ducese, să le dea mai puţin decît celor a căror condiţie era pe măsura rangului lor, vrednic în [ele] toate, oricine ar fi fost prin ele însele, să fie respectat, acesta a fost cuvîntul folosit de el, de vreme ce rangul era acelaşi ; ceea ce li se cuvenea nu li se cuvenea decît datorită acestui rang, care nu avea cum să fie înjosit de persoanele lor ; nimic nu putea scuza nici un fel de lipsă de respect ce li s-ar fi putut arăta ; totul în cuvinte atît de tari şi de injurioase, încît s-ar fi zis că Regele nu mai este acelaşi om, mai ales prin vehemenţa cu care vorbea. Sfîrşind, Regele a întrebat care prinţesă voia să-i spună D-nei de Torcy cît de neobrăzată o găsise el. S-au uitat toate una la alta, şi nici una nu s-a oferit : atunci, Regele s-a supărat şi mai tare ; a spus că, totuşi, ea trebuie să afle acest lucru, şi a plecat în apartamentul lui. Doamnele, care, de la distanţă, şi-au dat bine seama că Regele vorbise ca omul la mînie, şi care, tocmai de aceea, avuseseră grijă să stea cît mai departe, s-au apropiat puţin, împinse de curiozitate, sporită mult cînd au văzut tulburarea prinţeselor, care începuseră să se mişte ca să plece ; după ce au mai vorbit puţin între ele, s-au despărţit, fie-

Care a povestit întîmplarea prietenelor ei, D-na de Maintenon favoritelor sale, D-na ducesă de Bourgogne doamnelor din suita ei şi ducesei de Duras : incit, de la una la alta, totul s-a răspîndit curînd, şi s-a aflat pretutindeni» S-a crezut că lucrurile s-au oprit aici; însă Regele, în aceeaşi zi, chiar după

ce, ridicîndu-se de la cină, a trecut în cabinetul lui, s-a apucat iar de muştruluit, cu şi mai multă acreală : încît Doamna Ducesă, temîndu-se pînă la urmă de mai rău, cînd a plecat, i-a povestit totul D-nei de Bouzols, ca să-l prevină pe Torcy, fratele ei, ca ne- vastă-sa să aibă grijă ce face. însă mirarea n-a mai cunoscut margini cînd, a doua zi, după masa de prînz, Regele n-a putut, la D-na de Maintenon, să vorbească despre altceva, în cuvinte la fel de aspre : încît, ca să-l domolească puţin, Doamna Ducesă i-a spus că o prevenise pe D-na de Bouzols, întrucît nu îndrăznise să i-o spună chiar D-nei de Torcy. Atunci, Regele, uşurat parcă, s-a grăbit să-i spună că îi făcuse o mare plăcere, deoarece îl scutea pe el să-i tragă o săpuneală zdravănă lui Torcy ; se hotărîse s-o facă, mai curînd decît s-o lase pe ne- vastă-sa nepedepsită. Dar tot despre aceasta a vorbit, şi în acelaşi fel, pînă ce a trecut în apartamentul său. Torcy şi soţia lui, supăraţi, nu s-au arătat cîteva zile. Amîndoi i-au cerut mii de scuze ducesei de Duras, copleşind-o cu complimente, ducesa însăşi fiind foarte încurcată, mai ales în faţa Regelui, care, timp de patru zile, a ţinut-o întruna, pe acelaşi ton, cînd rămînea numai cu ai săi. Torcy, de teama unui scandal, i-a scris Regelui o scrisoare în care deplîngea cu respectuoasă durere o furtună pornită dintr-o întîmplare, pe care nu soţia lui trebuia s-o îndrepte, ci ducesa de Duras, care, deşi cu politeţe, oricît fusese rugată, nu a vrut să-şi ia locul. Strecurase cu iscusinţă, în această scrisoare, tot felul de declaraţii despre buna-cuviinţă, de la care soţia lui nu se gîndise niciodată să se abată, şi tot soiul de semne de respect şi de delicată modestie. Regele i-a arătat că, în privinţa lui, este mulţumit ; despre soţia lui a vorbit cîntărindu-şi cuvintele, dar l-a lăsat să priceapă că ar face bine să bage de seamă cum se poartă : aşa că totul s-a sfîrşit într-un fel care nu l-a nemulţumit prea tare pe Torcy. Este uşor de închipuit ce vîlvă a făcut întîmplarea aceasta şi cît de tare au simţit-o secretarii de Stat şi miniştrii, aflaţi atît de sus. Mai neobişnuit a fost că s-au văzut şi doamne din nobilime care s-au supărat de cele ce fuseseră spuse despre ele ; toate s-au grăbit să arate foarte multă atenţie doamnelor cu titluri. Regele, care a băgat de seamă, a lăudat lucrul acesta, dar a rămas acru la contrariul lui, şi, de atunci, aşa s-a purtat mereu cînd era vorba de femei cu titlu şi fără titlu, ca şi de bărbaţi. De altfel, în privinţa rangului şi a demnităţii ducilor,

cit a domnit el, înainte şi după el, au fost încercări de a le ştirbi Despre toate acestea, în linii mari, am aflat din ceea ce mi s-a scris ; cînd m-am întors, am aflat cu precizie, pînă şi cel mai mic amănunt, de la mai multe persoane care au ştiut chiar de la început, mai ales de la doamnele din suita D-nei ducese de Bourgogne, cărora prinţesa le povestise, pe măsură ce lucrurile s-au petrecut, şi care, nefiind ducese, nu puteau fi bănuite că îngroaşă ceva.

D-na ducesă de Bourgogne, cu opt zile înainte de a se duce la Fontainebleau, a făcut, împreună cu Monseniorul duce de Bourgogne, şi cu o mulţime de doamne, o mare cavalcadă în pădurea de la Boulogne, unde venise un număr nesfîrşit de trăsuri din Paris ca să-i vadă. La căderea nopţii, s-au oprit la Meute, unde Armenonville a dat o cină magnifică. Doamnele care participaseră la cavalcadă au cinat cu Monseniorul şi D-na ducesă de Bourgogne, servită, tot timpul mesei, de D-na d'Armenonville, care se afla în picioare, în spatele ei. Cînd s-au ridicat de la masă, s-a făcut dintr-o dată o iluminaţie ca la serbări ; s-au auzit viori şi tot felul de instrumente, lumea a dansat sau s-a plimbat pînă la două ceasuri după miezul nopţii. D-na de Fourcy, soţia unui consilier de Stat, în vremea aceea staroste al negustorilor, şi fiică a lui Bouche- rat, cancelar al Franţei, o servise la fel pe D-na Delfină de Bavaria, cu prilejul prînzului dat de Rege la primăria din Paris, cu o mulţime de doamne la masă, ieşind de la *Te Deum*-ul pe care se dusese să-l asculte la No- tre-Dame, după ce s-a vindecat de operaţia aceea mare. A vrut să afle Parisul că îi este recunoscător pentru devotamentul dovedit de ea cu acel prilej, şi s-a observat că, singura dată în viaţa lui, a cerut ca masa aceasta să fie dată la primărie, unde n-a vrut să vadă servind nici un slujbaş de-al său, şi nici măcar vreun om din gărzile lui să-i păşească pragul. Nici vorbă ca D-na de Fourcy să se aşeze la masă, şi la fel a fost cu D-na d'Armenon- ville, la Meute : este o cinste la care magistratura, oricît de înaltă, n-a cutezat niciodată să ridice ochii.

După două zile, Regele a poftit-o la cină pe *Mademoiselle,* fiica D-lui duce de Orléans, la o masă de ceremonie dată la Versailles, după care a chemat-o în cabinetul lui. Această distincţie a făcut mare vîlvă ; prinţesele de sînge nu mănîncă la mesele de ceremonie ; este o cinste rezervată fiilor,

fiicelor, nepoților şi nepoatelor Regelui, cu excepția ospețelor de nuntă din familia regală şi a ceremoniilor foarte rare. S-a întîmplat totuşi, uneori, ca, între moartea Delfinei de Bavaria şi căsătoria celei de Savoie, copiii lui ***Monseigneur*** fiind prea mici ca să poată cina cu Regele, iar ***Monsieur*** şi ***Madame*** aflîndu-se la Paris sau la Saint-Cloud, Regele, ca să nu cineze singur, sau între patru ochi cu ***Monseigneur,*** să poftească, de cîteva ori, la mesele de ceremonie, pe D-na Ducesă şi pe D-na prințesă de Conți, fiicele lui, dar nici o altă prințesă de sînge, însă lucrul acesta nu a avut nici o urmare ; am văzut totuşi, de cîteva ori, aceleaşi prințese mîncînd la aceste mese cu ***Madame*** la Fontainebleau, uneori de față fiind şi curtea Angliei, şi uneori, dar foarte rar, pe D-na Prințesă şi D-na prințesă de Conți, fiica Regelui, tot la Fontainebleau, cu aceeaşi curte a Angliei, seara, la masa de ceremonie, dar niciodată la Versailles. Era o favoare pe care Regele o făcea, din cînd în cînd, fiicelor sale, ceea ce l-a făcut pe ***Monsieur le Prince*** să fie foarte nemulțumit, căci, deşi Doamna Prințesă se afla la Fontainebleau, nu era admisă la aceste mese, în timp ce D-na Ducesă, nora sa, şi D-na du Maine, fiica, erau admise. Regele n-a vrut să sporească nemulțumirea, şi le-a poftit, din cînd în cînd, pe Doamna Prințesă şi pe Doamna prințesă de Conți, apoi nu le-a mai poftit pe nici una, şi s-a mărginit la cei ce aveau acest drept. Se pare că, întrucît aceste prințese mîncaseră de cîteva ori la mesele de ceremonie, Regele a vrut să-i facă aceeaşi favoare şi acesteia 146, care era nepoata lui, dar, ca şi pentru celelalte, faptul nu a avut nici o urmare şi nu i-a dat nici un drept.

146 *Mademoiselle,* fiica ducelui de Orléans. (N.t.)

CAPITOLUL LV

(1 7 0 7) *[...] Regele, ducindu-se la Fontainebleau, trece pentru prima dată pe la Petit-Bourg. Minunile unui curtean. [...] Purtarea, cariera şi moartea cardinalului Le Camus. [...]*

[...]

Dizgraţia mareşalului de Villeroy, pe la care Regele trecea adesea în drumul spre şi de la Fontainebleau, şi moartea D-nei de Montespan au dat naştere unor schimbări ce aveau să aibă urmări foarte însemnate. D-na de Maintenon nu s-a mai temut de fiul acesteia [1]; din acea clipă, nu l-a mai urît ca pe fiul unei duşmance de a cărei întoarcere se temea şi căreia nu-i putea ierta ceea ce-i fusese, ceea ce-i datora, felul în care îi plătise. A început să-i vrea binele acestui fiu pe care-1 socotea fratele acelor bastarzi atît de dragi ei, de care d'Antin fusese întotdeauna dependent. Aceste motive au făcut din el în mintea D-nei de Maintenon, din clipa în care şi-a pierdut mama, un om ce trebuia apropiat de Rege, putînd fi folosit datorită păcatelor lui, de a căror josnicie nu aveai de ce te teme, ci, dimpotrivă, puteai profita. S-a anunţat deci că Regele se va duce să doarmă la d'Antin, la Petit-Bourg[2], la 12 septembrie. Grija arătată de d'Antin pînă şi faţă de cele mai mici amănunte destinate să-i mulţumească pe oaspeţii lui, de la Rege pînă la cei din urmă valeţi, este o adevărată minune. I-a cîştigat pe cei ai D-nei de Maintenon, în apartamentul căreia a intrat, în timp ce ea se afla la Saint-Cyr : a luat un plan al camerei, cu mobilele, notînd pînă şi cărţile, cum erau puse pe rafturi sau aruncate pe masă, fiecare la locul lor. In camera ei, la Petit-Bourg, totul era întocmai ca şi în cea de la Versailles, iar acest rafinament a fost foarte preţuit. Aceeaşi grijă a avut-o faţă de toţi cei care se bucurau de trecere, stăpîni şi slugi, faţă de valeţii lor cei mai importanţi, păstrînd măsura, aceeaşi atenţie, politeţe, curăţenie pentru toţi ceilalţi : mobilier, înlesniri de tot felul, un mare număr de mese îmbelşugate şi delicate, o mulţime de răcoritoare de tot soiul, de cum întorceai capul erai servit pe loc, ţi se ghiceau dorinţele, totul cu mare dărnicie, lucruri nemaiîntîlnite, muzică excelentă, jocuri, căluţi şi numeroase căleşti foarte elegante, pentru cine voia să se plimbe : într-un cuvînt, tot ce poate oferi o

risipă făcută cu gust şi cu pricepere. A izbutit să vadă tot ce era la Petit-Bourg, fiecare avea odaia lui, adesea chiar şi valeții, tuturor făcîndu-le onorurile casei, de parcă n-ar fi fost decît o singură persoană. Regele a sosit devreme, s-a plimbat mult, a lăudat totul. L-a luat apoi la D-na de Maintenon, pe d'Antin, care i-a arătat planul întregului Petit-Bourg. I-a plăcut totul, în afară de o alee de castani, o minune pentru grădină şi pentru tot restul, dar care acoperea vederea din odaia Regelui. D'Antin n-a spus nimic ; dar a doua zi dimineața, Regele, trezindu-se şi uitîndu-se pe fereastră, a avut cea mai frumoasă privelişte din lume, nici urmă de alee, ca şi cum n-ar fi fost niciodată acolo unde fusese în ajun, nici urmă de muncă, de parcă n-ar fi trecut nimeni pe acolo sau prin apropiere, de parcă n-ar fi existat niciodată. Nimeni nu auzise nici cel mai mic zgomot, nu văzuse nimic, copacii dispăruseră, pămîntul fusese netezit, de parcă totul fusese făcut de vărguța vreunei zîne bune din castelul fermecat. Faptul a fost răsplătit cu aplauze. A fost lăudat şi motetul de la slujba Regelui, pe măsura unui bun curtean. Pe lingă toate acestea, şi-a dat atîta strădanie, incit D-na de Maintenon nu s-a putut stăpîni să nu-i facă o glumă, cam amară, a doua zi, cînd pleca spre Fon- tainebleau, după ce a făcut înconjurul grădinilor în ca- leaşcă : i-a spus, şi aceasta de față cu toată lumea, că este foarte bucuroasă că fusese pe placul Regelui, seara trecută, în casa lui, deoarece acesta era liniştit văzînd tot ce făcuse, iar de nu i-ar fi fost pe plac, ar fi trimis-o să se culce afară, în drum. El a răspuns ca un om inteligent, şi nu a prevestit nimic rău în privința viitorului său, cu atît mai mult cu cît vedea, în acest popas al Regelui, în- cepînd să se împlinească ceea ce nădăjduise de pe urma morții mamei sale. După cincisprezece zile, a fost sigur că aşa stau lucrurile.

[...]

Tot în luna septembrie, a murit, la Grenoble, cardinalul Le Camus, la şaptezeci şi şase de ani, cunoscut nu numai pentru inteligența lui, dar şi pentru desfrîul, lipsa de credință, penitența, norocul ce i s-a tras de aici, ambiția cu care l-a primit şi s-a folosit de el, şi pedeapsa pe care a îndurat-o pînă în ultima zi a vieții sale. Nu s-a văzut ceva mai plin de fapte opuse decît purtarea acestui prelat, de la început pînă la sfîrşit. Era chipeş, galant, o minte sclipitoare, o tovărăşie încîntătoare ; era învățat, vesel, amuzant, chiar şi cînd îşi făcea penitența. A cumpărat o slujbă de preot al Regelui ca să se vîre la curte şi să-şi netezească drumul către episcopat. Dezmățul şi abaterile lui de la credință s-au aflat[3] : a crezut că

este pierdut şi s-a retras într-un loc ascuns[4], unde a început să trăiască într-o mare austeritate, făcînd o penitenţă dintre cele mai aspre. Familia lui avea prieteni şi protectori. Penitenţa i-a fost lăudată ; durase ani de zile, şi mai dura încă : a fost încununată cu episcopatul din Grenoble. S-a socotit nevrednic şi s-a consacrat trup şi suflet diecezei sale, păstrînd din penitenţă atît cît a putut. Se osîndise să mănînce numai legume tot restul vieţii : a continuat să facă acest lucru, şi mînca acasă, în sala mare, împreună cu slujitorii lui, chiar şi cu cei mai de rînd, şi, în tot timpul mesei, se citea ceva. Inocenţiu al Xl-lea, căruia îi plăcea virtutea, a fost mişcat şi, neîndemnat de nimeni, l-a făcut cardinal, în promoţia din septembrie 1686, de douăzeci şi şapte de cardinali, ultima pe care a făcut-o el, ultima şi de prelaţi şi de nunţii. Curierul care a adus vestea şi calotele celebrului episcop de Strasbourg, Fiirstenberg, numit de Rege, şi lui Ra- nuzzi, nunţiul din Franţa, a trecut prin Grenoble pentru Le Camus. Bucuria acestuia a fost atît de mare, încît a uitat care-i sînt îndatoririle : şi-a pus pe creştet calota roşie, dată de curier, apoi i-a scris Regelui o scrisoare, plină de respect, în loc să-i trimită Regelui calota, prin acelaşi curier, şi să-i spună că, fiind supusul său, nu voia să aibă nimic care să nu-i fi fost dat de mîna lui şi că aşteaptă să-i poruncească ce purtare doreşte să aibă. Dacă ar fi făcut aşa, este îndoielnic că Regele i-ar fi trimis vorbă să vină să şi-o ia din mîna lui, sau i-ar fi fost trimisă, cu dezlegarea s-o primească şi s-o poarte ; supărat însă că şi-o luase singur, primind-o de la un papă cu care el era certat, Regele a fost gata să-i interzică s-o poarte şi s-o accepte, fiind în stare de orice dacă nu era ascultat. Totuşi, gîndindu-se bine la ce putea să iasă de aici, s-a mulţumit, ca răspuns, să-i interzică să iasă din dieceza lui. Atunci, şi de atunci încoace, cardinalul a făcut totul ca să se împace cu Regele şi să i se îngăduie să vină să-şi arate calota la Paris şi la curte ; Regele însă a rămas neînduplecat pînă la moarte : nu i-a îngăduit nici măcar să se ducă la Roma pentru conclavul de după moartea lui Inocenţiu al Xl-lea ; a căpătat îngăduinţa să meargă la următoarele două, dar cu condiţia să nu se oprească nicăieri şi să se întoarcă de îndată ce Papa va fi ales şi înscăunat. S-a purtat întocmai cum i se poruncise, spre marea mulţumire a cardinalilor francezi. S-a văzut, cu prilejul trecerii prinţilor prin Grenoble, cît de ameţit a fost el toată viaţa, de rangul lui. De aici i s-au tras mustrări asupra sănătăţii şi a legumelor. „O ! dragele mele legume, a exclamat el, vă sînt prea îndatorat ca să vă părăsesc vreodată.“ Le-a

rămas, într-adevăr, credincios pînă la capăt, deşi, în sala unde mînca, slujitorilor lui le dădea carne şi hrană obişnuită. Pînă la moarte, a fost chinuit de dizgraţia în care căzuse, dar tovărăşia lui a fost întotdeauna deosebit de plăcută. Voia să ştie toate intrigile mărunte din oraşul său, glumea pe seama lor şi, adesea, pe cei amestecaţi îi punea în încurcătură. I se reproşa că are limba ascuţită : mărturisea că este mai puternică decît el şi, într-adevăr, nu-i refuza nimic. Deşi episcopatul era aproape singurul lui venit, care nu este mare, şi un patrimoniu de o sută de mii de scuzi, deşi dădea mult celor săraci, şi a făcut aşezăminte foarte bune pe cheltuiala sa, testamentul deschis la moartea lui a surprins şi a scandalizat prin sumele enorme lăsate moştenire : foarte' multe opere de binefacere şi peste cinci sute de mii de livre familiei.

[...]

CAPITOLUL LIX

0 7 0 8) *[...] D-na ducesă de Bourgogne pierde copilul; Regele spune ceva foarte neaşteptat. Anecdotă uitată despre abatele de Polignac, ajuns între timp cardinal. [...]*

[...]

D-na ducesă de Bourgogne era însărcinată ; se simţea rău. Regele voia să meargă la Fontainebleau, aşa cum nu făcea de obicei, îndată ce vremea a început să fie frumoasă, şi a spus acest lucru. Pînă atunci, voia să meargă la Marly. Nepoata îl amuza foarte mult şi nu se putea lipsi de ea, însă atîta mişcare nu se potrivea cu starea ei. D-na de Maintenon era neliniştită, Fagon îşi strecura încetişor părerea : acest lucru îl stingherea pe Rege, obişnuit să nu renunţe la nimic, ştiind că iubitele lui călătoriseră cu el şi cînd erau însărcinate şi cînd abia născuseră, îmbrăcate întotdeauna cum se cuvine. Cele ce i s-au spus despre călătoriile la Marly l-au nemulţumit, dar nu a renunţat la ele. Atîta doar că a amînat de două ori călătoria din lunea de după dumineca Tomei şi nu a plecat decît miercuri din săptămîna următoare, fără să ţină seama de ce s-a spus sau s-a făcut pentru a-1 împiedica sau pentru a îngădui ca prinţesa să rămînă la Versailles. Sîmbăta următoare, în timp ce Regele, după slujbă, se plimba şi se uita la bazinul cu crapi, între castel şi Perspectivă, am văzut-o venind, pe jos, pe ducesa du Lude, singură, cu Regele nefiind nici o doamnă, ceea ce, dimineaţa, se întîmpla rar. Şi-a dat seama că are să-i spună ceva urgent. S-a dus înaintea ei, şi, cînd s-a apropiat

mai mult, cei din suită s-au oprit, lăsîndu-l să se întîlnească singur cu ea. N-au stat mult de vorbă. Ea a plecat, iar Regele s-a întors către noi şi a mers pînă aproape de crapi, fără să scoată un cuvînt. Fiecare a înţeles despre ce este vorba, dar nimeni nu se grăbea să spună ceva. Pînă la urmă, Regele, apropiindu-se foarte mult de bazin, s-a uitat la ce era mai important acolo şi, fără să se adreseze cuiva anume, a spus, cu ciudă, doar aceste cuvinte : „Ducesa de Bourgogne a pierdut copilul". D-l de la Rochefoucauld a scos un strigăt, D-l de Bouillon, ducele de Tresmes şi mareşalul de Boufflers repetau în şoaptă vorbele Regelui, apoi D-l de la Rochefoucauld a început să strige, mai tare, că este cea mai mare nenorocire din lume, căci, întrucît mai pierduse şi alţi copii, poate că nu va mai putea avea niciodată. „Şi dacă ar fi aşa, îl întrerupse deodată mînios Regele, care pînă atunci tăcuse, ce-mi pasă mie ? Nu are un fiu ? Şi dacă acesta ar muri, ducele de Berry nu poate să se însoare şi să facă un copil ? Ce-mi pasă mie care dintre ei îmi urmează ? Nu tot nepoţii mei sînt ?" Apoi, numaidecît, cu furie : „Mulţumesc lui Dumnezeu că a pierdut copilul, dacă aşa a fost să fie, căci, atunci cînd călătoresc şi am chef să fac ceva, nu voi mai fi sîcîit de spusele doctorilor şi de părerile femeilor. Voi pleca şi mă voi întoarce cînd voi dori eu, şi lumea mă va lăsa în pace". A urmat o linişte de-ai fi auzit o furnică mergînd : toţi au plecat ochii, de abia îndrăzneau să respire. Au fost uluiţi ; pînă şi îngrijitorii şi grădinarii au rămas pe loc, nemişcaţi. Liniştea aceasta a durat peste un sfert de ceas. A fost curmată de Rege care, sprijinit de balustradă, a spus ceva despre un crap. Nimeni nu i-a răspuns. Apoi a vorbit despre crapi, adresîndu-se îngrijitorilor, care însă nu au vorbit cu el cum făceau de obicei ; n-a fost vorba decît despre crapi. Totul lîncezea, şi, după cîtva timp, Regele a plecat. Cînd am îndrăznit să ne uităm unii la alţii, fără să fim văzuţi de el, ne-ara spus totul din priviri : cei ce s-au aflat acolo au fost, în clipa aceea, confidenţi unii pentru alţii. Unii au admirat, alţii s-au mirat, s-au necăjit, au ridicat din umeri. Oricît de departe ar fi acum scena aceea, îmi este la fel de proaspătă. D-l de la Rochefoucauld era furios, şi, de această dată, avea de ce să fie ; primul scutier era leşinat de frică. Eu cercetam, cu ochii şi cu urechile, toate personajele, şi mi-a părut bine că, de multă vreme, îmi dădusem seama că Regele nu se iubea decît pe sine, că doar persoana lui avea însemnătate pentru el, şi că el era, pentru el însuşi, scopul lui ultim. Ciudatele lui cuvinte s-au auzit pînă departe, dincolo de Marly.

înainte de a merge mai departe, am nevoie să mă întorc o clipă înapoi, ca să nu uit o anecdotă care ar fi trebuit să fie scrisă încă de la sfîrşitul lui 1705, sau, cel mai tîrziu, la începutul lui 1706 : schimbarea aceasta, cel puțin, va servi de preliminarii la o alta, mai importantă. Să ne amintim de cele ce am spus, la timpul potrivit, despre abatele de Polignac, despre înfățişarea, despre caracterul său, despre strălucirea lui la curte, după întoarcerea din exil, şi despre primejdioasa lui pasiune pentru femei. L-am văzut, chiar de la începutul acelei epoci, foarte stăruitor pe lîngă ducele de Chevreuse, spunîndu-i cîte ceva despre ştiință, lăsînd lucrurile neterminate ca să poată reveni, ca, pînă la urmă, să pătrundă în casa lui, ceea ce nu era lucru uşor. Purtarea aceasta m-a pus pe gînduri. Apucăturile uşuratice şi D-l de Chevreuse nu se potriveau deloc, şi încă şi mai puțin cele ale abatelui de Polignac sau ale oricărui curtean de care acesta era mai apropiat. Mi s-a părut că văd ce urmăreşte ; mi s-a părut că văd şi primejdia. Lucrurile s-au adeverit şi, în cele din urmă, m-am hotărît să-i vorbesc celui pe ca- re-1 priveau mai de aproape. într-o seară, la Marly, stînd de vorbă cu ducele de Beauvillier, în fața focului, numai noi doi, i-am mărturisit că mă miră legătura aceea, atît de nouă, dintre ducele de Chevreuse şi abatele de Poli- gnac, atît de puțin făcuți unul pentru altul. D-l de Beau- villier mi-a răspuns că este foarte firesc, că amîndoi ştiu multe lucruri, că sînt inteligenți ; că la Marly lumea este mai adunată decît la Versailles, şi că se poate întîlni mai des în apartamentul Regelui, la orice oră ; că este foarte firesc ca întîmplarea să-i fi făcut să se înfierbînte pentru cine ştie ce chestiune de literatură sau de ştiință, că-i ştiam cum sînt, şi pe unul şi pe altul ; că, din una în alta, se obişnuiseră şi le plăcuse să discute împreună, şi că aşa au ajuns să se împrietenească, [-am spus că lucrurile erau foarte simple din partea D-lui de Chevreuse, dar că, în ceea ce-1 priveşte pe abatele de Polignac, mi se părea că zăresc un plan ; că mă bate gîndul că D-l de Chevreuse nu era decît o punte către el însuşi, către D-l de Beauvillier. „Ei şi ce dacă ? Chiar aşa de-ar fi, ce este rău în asta ? Este drept că D-l de Chevreuse mi-a spus ceva ; l-am întîlnit la el, şi l-a adus şi la mine. Este nobil, inteligent, o tovărăşie foarte plăcută, de la care ai o mulțime de lucruri bune de învățat. — Deci asta este, i-am spus. Aşa vi se pare dumneavoastră, şi aşa şi este. Dar ceea ce vrea el este ca, din dumneavoastră, să facă o altă punte, ca să ajungă pînă la Monseniorul duce de Bourgogne. — Şi de ce, a replicat el, să nu-1 arăt acestuia, dacă

Monseniorul duce de Bourgogne are ce învăța din discuțiile cu el ? Nu văd nimic rău aici. — Eu văd Domnule, văd mult rău, un rău de care dumneavoastră nu vă veți da seama decît cînd va fi prea tîrziu“. S-a schimbat puțin la față şi m-a rugat să-i spun mai pe larg, ceea ce el nu vedea, cu un oarecare aer de blîndă sfidare. „Iată, i-am spus eu, că îngăduința dumneavoastă s-a şi supărat ; mă veți ierta însă dacă vă spun că dne are o îngăduință atît de supărăcioasă nu află nimic şi, la o curte regală, poate avea multe necazuri. De vreme ce tot am început s-o supăr, voi merge pînă la capăt. încercați, Domnule, să vă cunoaşteți oamenii. Abatele de Polignac este o sirenă, care ştie să farmece, şi care se laudă cu acest lucru ; este fățarnic, ambițios, gata de orice şi care nu se dă în lături de la nimic ca să-şi atingă scopul. Toată viața lui, pînă acum, n-a fost altceva. Apucăturile, prieteniile, purtarea lui n-au nimic de a face cu D-l de Chevreuse, nici cu dumneavoastră ; nu s-a dus la el decît ca să ajungă la dumneavoastră ; nu vrea să vă cîştige decît ca să ajungă, prin dumneavoastră, la Monseniorul duce de Bourgogne, pe care-1 va incinta cu mintea lui, cu vorba, cu ştiința lui. Se va înfige acolo prin propriile puteri şi, o dată înfipt, va voi să-l domine ca să-şi facă treburile lui, şi nu se va gîndi, după aceea, de- cît cum să facă să vă îndepărteze ca să rămînă el singur stăpîn ; să nu uitați, Domnule, că vă spun, de pe acum, că-şi va atinge scopul dacă dumneavoastră veți avea cumva naivitatea de a-1 ajuta.“ D-l de Beauvillier s-a înroşit şi s-a supărat de-a binelea : mi-a spus că nu se mai putea sta de vorbă cu mine, că bănuiesc pe toată lumea, că-i judec rău pe toți, într-un cuvînt, că tot ce-mi trece prin cap mi se pare aievea ; că nu țin seama de îngăduința lui, că judecățile mele sînt prea îndrăznețe, că pun pe seama oamenilor lucruri imposibile ; că nu-1 voi putea convinge că abatele de Polignac s-ar gîndi, sau ar dori, sau, dacă aşa ar sta lucrurile, ar putea să-l dea pe el la o parte, oricîtă trecere ar ajunge să aibă la tînă- rul prinț şi, ca să încheie, m-a rugat să nu-i mai vorbesc niciodată de abatele de Polignac. ,,Vă voi da ascultare, i-am spus, întocmai cum îmi cereți, dar în dauna dumneavoastră, Domnule ; nu mă pot împiedica să repet, pentru ultima oară, rugîndu-vă să vă amintiți spusele mele.“ Apoi am trecut la alte lucruri. A fost mulțumit : nu am mai rostit în fața lui numele abatelui de Polignac şi nu i-am mai vorbit despre acesta nici D-lui de Chevreuse. Se va vedea că am fost profet şi că D-l de Beauvillier a recunoscut-o cu umilință. N-a avut cum să şi-o ascundă văzînd ceea ce vă voi povesti : mie nu-mi mărturisise

încă, dar faptul că lucrurile s-au petrecut întocmai cum îi spusesem eu ar fi trebuit să-l facă, pe viitor, mai ascultător. Este drept că, lucrurile fiind împinse atît de departe, a putut fi înşelat. Să ne întoarcem acum acolo unde eram, adică la Marly, după Paşti.

CAPITOLUL LX

(1 7 0 8) *[...] Regele îi dezleagă, glumind, punga lui Samuel Bernard [...]*

[...]

Nu aş vrea să uit un fapt mărunt la care am fost maî- tor, cinci Regele, în timpul acelei plimbări la Marly, a arătat oaspeţilor grădinile palatului ; fiind curios să văd chipurile oamenilor şi să aud părerile lor despre călătoria la Clichy, nu am pierdut nici o vorbă. Pe la ora cinci, Regele a ieşit, pe jos, şi a trecut prin faţa tuturor pavilioanelor dinspre Marly ; Bergeych a ieşit din cel locuit de Chamillart, pentru a se alătura suitei Regelui. La pavilionul următor, Regele s-a oprit : era cel locuit de Des- maretz, care i-a ieşit înainte împreună cu vestitul bancher Samuel Bernard, pe care-1 poftise la cină, avînd şi de lucru cu el. Era cel mai bogat din Europa, cel care făcea cel mai mare şi mai sigur negoţ cu bani ; îşi cunoştea puterea şi voia să se ţină seama de ea, iar financiarii francezi, care aveau nevoie de el mult mai des de- cît avea el de ei, se purtau cu el cu mare grijă, făcîndu-i onorurile cele mai mari. Regele i-a spus lui Desmaretz că este foarte mulţumit că îl vede împreună cu D-l Bernard, apoi, numaidecît, către acesta din urmă : „Sînteţi dintre cei care n-aţi văzut niciodată Marly, haideţi să-l vedeţi cu mine, în timp ce mă plimb, după aceea vă las din nou cu Desmaretz“. Bernard l-a urmat şi, cit a ţinut plimbarea, Regele n-a stat de vorbă decît cu Bergeych şi cu el, în egală măsură, ducîndu-i pretutindeni şi arătîn- du-le totul, cu bunăvoinţa aceea în care era neîntrecut cînd îşi punea în cap să cucerească pe cineva. Admiram, şi nu numai eu, acest soi de prostituare a Regelui, atît de zgîrcit la vorbă, cu un om de teapa lui Bernard. Cu- rînd, am aflat pricina, şi am văzut atunci, cu mirare, la ce trebuie să ajungă uneori cei mai mari regi. Desmaretz nu mai ştia ce să facă ; lipsea totul şi nu mai avea de unde să ia Se dusese la Paris şi bătuse la toate uşile : făgăduielile făcute, chiar şi cele mai precise, nu fuseseră ţinute, şi se intîmplase atît de des şi atît de limpede, incit n-a mai găsit decît refuzuri şi uşi închise. Bernard, ca şi ceilalţi, n-a vrut să dea nimic : îi dăduse foarte mult. Zadarnic

Desmaretz i-a arătat cit de numeroase sînt nevoile cele mai urgente şi cit de nemaipomenit de mult câştigase el împrumutîndu-1 pe rege ; Bernard a rămas neînduplecat. Regele şi ministrul erau într-o încurcătură cumplită. Desmaretz i-a spus Regelui că, de fapt, numai Bernard îl putea ajuta căci, cu siguranţă, el avea cele mai mari fonduri, pretutindeni, că nu era vorba decît să-l facă să se învoiască şi să-i învingă încăpăţînarea de-a dreptul neobrăzată pe care i-o arătase ; că, fiind nebun de îngîmfare, ar fi în stare să-şi dezlege băierile pungii dacă Regele ar binevoi să-l măgulească. Avînd în vedere nevoile urgente ale ţării, Regele s-a învoit, şi, ca să încerce să capete acest ajutor fără să se înjosească prea mult şi fără să se lovească de un refuz, Desmaretz a propus să se facă aşa cum am povestit mai înainte. Bernard a căzut în mreji : după plimbarea cu Regele, s-a întors la Desmaretz atît de încîntat încît, chiar de la început, i-a spus că mai bine riscă să piardă totul, decît să-l lase în încurcătură pe un prinţ care-1 copleşise cu atenţii, şi s-a apucat să-l laude cu înflăcărare. Desmaretz a profitat, pe loc, şi a scos de la Bernard mult mai mult decît avusese de gînd.

CAPITOLUL LXI

(1 7 0 8) *Moartea, cariera şi caracterul lui Mansart. [...]*

Tot în timpul acestei călătorii la Marly, Mansart a murit pe neaşteptate ***K*** Era intendent general al clădirilor şi un personaj asupra căruia trebuie să ne oprim un moment. Era un bărbat înalt, bine făcut, chipeş [2] ; se trăgea din lumea de rînd, dar avea multă minte, iscusinţă şi dorinţă de a plăcea, fără să fi putut scăpa însă de grosolănia pe care o avea de la obîrşie. Mai întîi a fost toboşar, apoi cioplitor de piatră, ucenic la zidărie, în cele din urmă, cioplitor de gresie ; s-a strecurat pe lîngă marele Mansart [3], care are o atît de mare faimă printre arhitecţi, iar acesta l-a băgat în administraţia clădirilor Regelui, încercînd să-l înveţe şi să scoată ceva din el. A fost bănuit că ar fi copilul lui din flori ; el s-a dat drept nepot şi, la cîtva timp după moartea lui, în 1666, i-a luat numele ca să fie mai cunoscut şi să sune mai bine, ceea ce s-a şi întîmplat. S-a înălţat treptat, a avut grijă ca Regele să afle de el, şi s-a folosit atît de bine de familiaritatea acestuia, trecută de la nobili la valeţi şi la zidari, încît, nu numai că pe Rege nu l-a supărat faptul că Mansart era un necunoscut, un

nimeni, dar a crezut că are şi talentele unchiului său, şi s-a grăbit să-l înlăture pe Villacerf, care s-a împotrivit, cum s-a văzut la timpul potrivit, şi să-l pună în locul lui, pe Mansart. Acesta nu avea habar de meserie ; de Coste, cumnatul lui, pe care l-a făcut prim-arhitect, nu ştia nici el mai mult. Planu

rile, desenele, ideile, veneau de la un desenator de clădiri numit L'Assurance [4], pe care-1 ţineau cit puteau de mult sub cheie. Mansart avea iscusinţa să-l angajeze pe Rege, cu nişte fleacuri în aparenţă, în lucrări mari sau de lungă durată, să-i arate nişte planuri cu greşeli, mai ales pentru grădinile palatelor, atît de evidente, încît [Regelui] să-i fie uşor să le îndrepte. Atunci, Mansart exclama că el n-ar fi găsit niciodată ceea ce propunea Regele ; dădea drumul la laude, spunea că, pe lîngă Rege, el nu este decît un şcolar, şi-l învîrtea cum voia, fără ca Regele să aibă nici cea mai mică bănuială. Cu planurile lui, deschisese uşile cabinetelor şi, încetul cu încetul, pe ale tuturor, de pretutindeni, la orice oră, chiar cînd nu avea planuri de arătat sau ceva de spus în legătură cu slujba lui. A ajuns să intre în vorbă în acele răstimpuri cînd Regele era doar cu ai săi ; atunci, Regele a căpătat obiceiul să-i adreseze cuvîntul despre ce mai era nou şi despre orice. Uneori îndrăznea să pună întrebări ; dar ştia să-şi aleagă momentele : îl cunoştea pe Rege cum nu se poate mai bine şi ştia, fără să se înşele, cînd să devină familiar şi cînd să rămînă rezervat. în timpul plimbărilor, a arătat cîte ceva din această familiaritate, ca să simtă lumea ce poate el. N-a abuzat de acest lucru ca să facă vreun rău cuiva ; dar ar fi fost primejdios să-l superi [5]. Şi-a dobîn- dit astfel o faimă care i-a subjugat nu numai pe nobili şi pe prinţii de sînge, dar şi pe bastarzi şi pe miniştri, care se purtau cu el cu mare atenţie, şi pînă şi pe principalii valeţi din apartamentele Regelui. Deşi ştia care-i este locul, grosolănia de care nu scăpase îl făcea de o familiaritate ridicolă : era în stare să-l tragă de mînecă pe un fiu al Regelui şi să-l bată pe umăr pe un prinţ de sînge. Regele, căruia nu-i plăcea ca cei de la curte, cînd erau bolnavi, să nu se adreseze lui Fagon şi să nu urmeze întocmai sfaturile acestuia, avea aceeaşi slăbiciune şi pentru Mansart, şi ar fi fost o mare greşeală ca cel ce-şi făcea o clădire sau o grădină să nu se dea cu totul pe mîna lui Mansart, care, şi el, se dădea în întregime acestui lucru ; însă era nepriceput. A făcut un pod la Mou- lins, unde s-a dus de mai multe ori ; a crezut că-i de-o trăinicie fără pereche, şi-i făcea plăcere să se laude cu aceasta. După patru sau cinci luni de la terminare, Char- lus, tatăl ducelui de Levis, a venit la ora cînd Regele se

trezea, de la moşia lui de lîngă Moulins ; era locotenent

general al provinciei. Era un bărbat inteligent, ce cu greu putea fi mulțumit, şi căruia îi plăcea să fie usturător. Mansart, care se afla şi el acolo, a vrut să fie lăudat, i-a vorbit despre pod, şi, numaidecît, l-a rugat pe Rege să-l întrebe cum i se pare. Charlus nu spunea nimic. Regele, văzînd că nu intră în vorbă, l-a întrebat ce crede despre podul de la Moulins. „Sire, a răspuns cu răceală Charlus, nu mai ştiu nimic despre el de cînd a plecat ; cred însă că acum este la Nantes. — Cum aşa ! a spus Regele, despre cine crezi că vorbesc ? Despre podul de la Moulins este vorba. — Da, Sire, i-a replicat Charlus la fel de liniştit, despre podul de la Moulins, care s-a desprins cu totul, în ajunul plecării mele, dintr-o dată, şi-a luat-o la vale.“ Atît Regele cît şi Mansart au fost foarte uluiți ; curteanul a întors capul ca să rîdă. Lucrul era foarte adevărat[(î]. Podul de la Blois, construit de Mansart ceva mai înainte, i-a jucat acelaşi renghi. Cîştiga nespus de mult la lucrări, tîrguindu-se la prețuri, şi la tot ce se făcea într-o clădire, peste care era singurul stăpîn, şi cu atîta autoritate, încît nu se afla vreun muncitor, vreo calfă sau cineva din administrația clădirilor, care să fi îndrăznit să vorbească sau să facă cea mai mică mişcare. Fiindcă nu avea gust, şi fiindcă nici Regele nu avea, nu s-a făcut niciodată ceva frumos, sau măcar comod, dar cheltuielile au fost imense. ***Monseigneur*** n-a vrut să-l mai ia pe el pentru Meudon, fiindcă şi-a dat, în sfîrşit, seama, ajutat de cineva, că voia să-l împingă la lucrări foarte costisitoare. Regele, care trebuia să-i fie recunoscător lui ***Monseigneur,*** şi să nu-i fie lui Mansart, a făcut, dimpotrivă, tot ce a putut ca să-i împace, fiind gata să ia şi el o mare parte, împotriva obiceiului, la această cheltuială : ***Monseigneur*** s-a supărat că este luat de prost, şi a refuzat. Am aflat aceasta de la du Mont[7], căruia încă nu-i trecuse mînia. La Versailles, capela aceea frumoasă, în ceea ce priveşte execuția şi podoabele, care a costat atît de multe milioane şi a durat atît de mulți ani, este foarte prost pro- porționată, în partea de sus, căci parcă este un cavou ce vrea să strivească palatul, dar n-a fost construită aşa decît din viclenie. Mansart n-a socotit proporțiile decît la tribune, deoarece Regele nu avea aproape niciodată să se ducă în partea de jos, şi a făcut dinadins urîțenia aceea de cupolă, deasupra castelului, pentru a sili, din pricina acestei diformități, să înalțe tot castelul cu un

etaj, şi aşa s-ar fi făcut, dacă n-ar fi izbucnit războiul, în timpul căruia Mansart a murit. A fost doborît de o durere în burtă, ce l-a ținut douăsprezece ore ; s-a vorbit mult despre

aceasta. Fagon, care l-a îngrijit, şi care l-a condamnat oarecum, în glumă, n-a dat voie să i se dea nimic cald, a susținut că Mansart se omorîse mîncînd, la un ospăț, tot felul de lucruri reci, şi prea multă mazăre, precum şi alte noutăți din grădina de legume, din care lua după pofta inimii, cum spunea el, înainte chiar ca Regele să le fi gustat. S-a spus că cei ce încasau taxele pe popasurile de poştă, bucurîndu-se de o trecere pe cît de mare pe atît de necunoscută, au ştiut întotdeauna să se ferească de cei ce loveau în imensele lor cîştiguri şi, de curînd, refuzaseră un tîrg nemaipomenit, oferit de oameni cu mulți bani, prezentați de D-l duce de Orléans, în scurta lui călătorie în Spania ; au fost anunțați că Mansart avusese de gînd să-i arate Regelui nişte rapoarte împotriva lor, pe care ei izbutiseră, de curînd, să facă în aşa fel încît să fie zvîrlite fără a fi cercetate ; Mansart ar fi căpătat chiar încuviințarea [Regelui] să scoată o mare sumă de bani din această afacere, dacă lucrurile mergeau bine, şi că ar fi refuzat o rentă de patruzeci de mii de livre, pe care aceşti financiari i-ar fi asigurat-o ca să nu ducă lucrurile mai departe. Intrucît trupul i se umflase peste măsură, îndată după moarte, iar cînd a fost deschis, s-au găsit cîteva pete, lumea a spus toate acestea despre el, adevărate sau nu. Sigur este însă faptul că, numai cu cîteva zile mai înainte de a muri, stăruise mult pe lîngă Rege în legătură cu avansurile cuvenite lui pentru ceea ce avea să construiască, şi cu cele cuvenite celor mai însemnate dintre ajutoarele sale, deoarece atît el cît şi ceilalți nu mai aveau nici un ban ; ducîndu-se să spună aceleaşi lucruri lui Desmaretz, acesta, care, cum am văzut, nu ştia pe unde să mai scoată cămaşa, i-a declarat că nu va mai primi nimic înainte de a fi arătat ce a făcut cu banii luați mai înainte. Mansart, supărat nevoie mare de o idee atît de neaşteptată, care punea la îndoială încrederea în el şi drepturile pe care i le dădea slujba lui de intendent general, s-a apărat spunînd că treaba lui era să rînduiască lucrările, nu să țină socoteala banilor : Desmaretz i-a replicat cu asprime că poate să spună tot ce vrea, dar că nu va mai primi nici un ban pînă ce nu va arăta unde erau cele patru sau cinci sute

de mii de franci pe care-i primise de foarte puţin timp, şi hotărîrea ministrului nu a fost zdruncinată de ameninţarea lui Mansart că se va plînge Regelui. Mansart s-a plîns, întradevăr ; Regele avea aceeaşi părere ca ministrul şi era la fel de hotărît : incit, cînd a dat să răspundă, Mansart a fost aspru dojenit. S-a crezut deci că acest prim şi dureros semn al unei căderi apropiate, încurcătura în care îl punea, şi efortul pe care l-a făcut, două sau trei zile, să-şi ascundă necazurile, au fost pricina tulburărilor care l-au ucis. Cît a fost bolnav, Regele părea necăjit, şi trimitea tot timpul după veşti. Cu un ceas înainte de a muri, Mansart s-a spovedit şi l-a rugat pe mareşalul de Bouffleurs să-i spună Regelui să aibă grijă de familia lui ; văduva a căpătat o pensie. In salon, se petreceau lucruri nepotrivite cu un oarecare ca el. D'Antin plîngea, spunea el, nu atît după Mansart, ci pentru suferinţa Regelui care avea să fie lipsit de un om atît de vrednic ; şi-a şters numaidecît lacrimile, pe care le-a şi regretat. Abia murise Mansart, că Regele a şi trimis după Pontchartrain, căruia i-a spus răspicat să pună numaidecît sechestru pretutindeni, la Marly, la Ver- sailles, la Paris, şi să facă tot ce se poate ca nu cumva să se înstrăineze ceva. După două ceasuri, a trimis din nou după el ca să-i spună acelaşi lucru şi să afle ce făcuse pînă atunci. A doua zi, sîmbătă 11 mai, cînd Cancelarul a venit, ca de obicei, la Consiliul de finanţe, Regele i-a cerut părerea şi i-a poruncit să ajute ca totul să fie făcut cît se poate de bine, fără să se piardă ceva din vedere. Lumea s-a mirat văzînd cît de uşor trece Regele peste o pierdere faţă de care, o atît de mare favoare, care a durat atît de mult, ar fi trebuit să-l facă mai simţitor, căci pierdea totodată plăcerea şi comoditatea, fără nici un fel de toane, a unei persoane de o condiţie ce nu-1 stingherea, şi care-1 ajutase să găsească mîngîiere la moartea miniştrilor şi a celor mai declaraţi favoriţi ai lui. Cînd s-a ridicat sechestrul, nu s-a găsit nimic ce ar fi putut păta memoria lui Mansart. Era îndatoritor şi, aşa cum am mai spus, ştia care-i este locul ; însă grosolănia lui, în ciuda inteligenţei, şi familiaritatea care vine în mod firesc de aici. cînd este vorba de un om ridicat de jos, răsfăţat de favoruri, făcuse din el un amestec de neobrăzare de suprafaţă, încît lumea nu l-a plins.

[...]

(17 0 8) *[...] Cum a început neînduplecata duşmănie a D-nei des Ursins şi a D-nei de Maintenon împotriva D-lui duce de Orléans. [...]*

[...]

D-l duce de Orléans se oprise la Madrid mai mult timp decît avusese de gînd : nimic nu era gata, totul lipsea, neglijența fiind mai mare decît toate ; a trebuit să facă ceva, şi nu era uşor : de aceea şederea lui s-a lungit. Pentru cei de la Paris, a fost un prilej de a răspîndi zvonul că s-a îndrăgostit de regină. Domnul Duce, furios că D-l duce de Orléans trîndăvea şi că făcea să se spună despre el asemenea lucruri, Doamna Ducesă, care îl ura fiindcă se avuseseră eîndva prea bine, au fost primii care au răs- pîndit zvonul la curte, la Paris, şi care a ajuns pînă în provincii şi în alte țări, doar în Spania nu, unde nu s-a pomenit de acest lucru, deoarece nici nu era, nici nu părea să fie adevărat. D-l de Orléans avea acolo treburi mai serioase ; dar bine ar fi fost să-i fi păsat mai puțin de piedicile puse în calea lucrurilor celor mai urgente, şi supărarea să-l fi ajutat să-şi stăpînească limba ! Intr-o seară, după ce se zbătuse toată ziua, aşa cum făcea de cînd sosise, să găsească ceva ca să pună capăt urmărilor nepăsării celor care nu făcuseră nici o pregătire pentru începerea campaniei, s-a aşezat la masă, împreună cu cîțiva nobili spanioli şi francezi din suita lui, înciudat la culme pe D-na des Ursins, care guverna totul, dar care nu se gîndise nici la cel mai mărunt lucru privitor la luptă ; lumea s-a înveselit, chiar puțin cam prea tare. D-l duce de Orléans, cam amețit, dar tot plin de ciudă, a ridicat un pahar şi, uitîndu-se la cei de față (să fiu iertat că sînt atît de literal, însă cuvîntul nu poate fi mascat) : „Domnilor, le-a spus, închin în sănătatea fustei 147 căpitan şi a fustei locotenent“. Cuvîntul a înflăcărat închipuirea mesenilor. Dar nimeni, nici măcar prințul, n-a îndrăznit să comenteze : însă rîsul a pus stăpînire pe toți, fiind mai tare decît prudența. închinarea a fost susținută, fără însă ca acele cuvinte să fie repetate, iar scandalul a fost neobişnuit de mare. După o jumătate de oră, cel mult, D-na des Ursins a aflat. Şi-a dat seama că ea este locotenentul şi D-na de Maintenon căpitanul şi, dacă ne amintim ce am povestit

147 Cuvîntul în franceză este *con*. (N.t.)

despre aceasta [...] etc., se va vedea că nu se putea înțelege în alt fel. O cuprinde mînia şi trimite să i se povestească D-nei de Maintenon, repetînd cuvintele întocmai ; aceasta, la rîndul ei, se înfurie. ***Jude irae.*** Nu i-au iertat-o niciodată D-lui duce de Orléans, şi vom vedea cît de puțin a lipsit ca să nu-1 nimicească. Pînă atunci, D-na de Maintenon nici nu-1 iubise nici nu-1 urîse pe D-l duce de Orléans, iar D-na des Ursins făcuse totul ca să-i fie pe plac. De aceea a şi fost atît de supărată, văzînd că, deşi se străduise atîta, cînd nu şi-a făcut datoria, prințul a făcut o glumă atît de usturătoare, glumă care, într-un singur cuvînt, punea toată politica ei într-o lumină ridicolă ce nu putea fi uitată. Din clipa aceea, au jurat să-l piardă pe prinț *l*. Şi se poate spune că au fost cît pe-aci să izbutească ; scăpînd totuşi, D-l de Orléans a simțit, cît a trăit Regele, şi chiar şi cînd a murit, ce duşman neînduplecat şi crîncen avea în D-na de Maintenon, care i-a atras tot soiul de persecuții. Este o minune că nu şi-a frînt gîtul ; dar la fel de mare minune a fost şi starea dureroasă şi ciudată în care a putut să-l aducă pe un prinț de rangul lui, înrîurindu-i astfel tot restul vieții. Şi-a dat seama curînd că D-na des Ursins îşi schimbase purtarea față de el, ceea ce n-a îndreptat situația, căci ea ar fi vrut să-l ucidă cu mîna ei.

CAPITOLUL LXV

(1 7 0 8) [...] *Să amintim situația de la curte. [...]*

[...]

Să ne amintim acum situația de la curte şi principalele personaje, părerile lor, interesele, pe care le-am înfățişat cu diferite prilejuri, şi, mai ales, discuția mea cu ducele de Beauvillier, în partea de jos a grădinilor de la Marly, privind trimiterea Monseniorului duce de Bourgogne în Flandra ; am arătat atunci strînsa legătură a bastarzilor cu Vaudemont şi puternicele lui nepoate, şi, mai ales, cu Vendome, legătura principalilor valeți de la curte cu bastarzii, mai ales legătura acestora cu Blouin 148, cel mai puternic şi mai apropiat de Rege, de a cărui neştirbită încredere se bucura, cel care, dintre toți, era cel mai slobod, cel mai îndrăzneț, cel mai prudent totodată, cel mai inteligent, cel care cunoştea societatea înaltă mai bine ca oricine, care trăia în mijlocul ei mai mult decît

---

148 Louis Blouin era prim valet de cameră al regelui. (N.t.)

alții, știa tot felul de lucruri datorită aventurilor lui amoroase, şi care, pe lîngă slujba lui de prim valet al Regelui, avea prilejul să-l vadă pe acesta în intimitate, în fiecare zi, şi să ştie ce face, clipă de clipă, la Versailles şi la Marly, căci era guvernatorul acestor castele ; făcea toate acestea întrucît era de o strădanie neobosită, şi se afla tot timpul prin cabinete, în orice moment al zilei : venea la Fon- tainebleau, stătea cîtva timp şi, ca şi în alte părți, dispunea de toți valeții, pînă la cei mai mărunți, precum şi de acei primejdioşi spioni din garda elvețiană, despre care am mai vorbit cînd am povestit scena aceea groaznică despre Courtenvaux ; de încrederea lui Chamillart, altfel foarte încăpățînat, arătată D-lui de Vendome, D-lui du Mâine, pe care şi-l luase ca protector, mai ales D-lui de Vaude- mont, oracolul lui, şi care-1 împingea să facă, pe loc, tot ce voia el, chiar şi lucrurile ce nu se potriveau nici cu gustul nici cu părerile lui ; Vaudemont a dat, de cîteva ori, nişte dovezi, care, de fapt, n-au lipsit niciodată, încît nu spun prea mult socotind că ministrul acesta era ca o ceară moale în mîinile lui, lucru de care Vaudemont era atît de sigur, încît l-a împins chiar şi la unele lucruri care nu aveau nici un rost, decît, cel mult, ca să se laude el la cei apropiați. Ceea ce nu trebuie uitat este interesul pe care toți aceştia îl aveau de a-1 pierde şi dezonora pe Monseniorul duce de Bourgogne, ca să nu fie siliți să țină seama de el atîta timp cît va trăi Regele, iar la moartea acestuia, să scape de el, ca să-l poată domina pe Mon- *seigneur* cînd va fi pe tron : acest interes îi unea, chiar dacă ar fi fost, cum am mai spus, să se mănînce între ei, după aceea, ca să cîrmuiască țara. D-ra Choin 149 şi cei din jurul ei erau băgați pînă în gît, şi din aceleaşi motive, iar bietul Chamillart, care nu vedea nimic, şi care, din mii de motive, avea interese opuse, iar, ca om de bine, nu se putea amesteca în acest complot, de cumva l-ar fi cunoscut, era instrumentul lor orb, fără a putea fi însă, nu spun oprit, dar măcar reținut, cît de cît, de ducii de Chevreuse şi de

Beauvillier, altfel, prietenii lui de încredere, foarte respectați, nici de legătura atît de apropiată şi de recentă care-i unea prin căsătoria fiului său. Eu nu puteam nici atît, în ciuda prieteniei şi a încrederii ce avea în mine. Soția şi fiicele lui nu aveau nici un fel de bun simț, în afară de micuța Dreux, dar care era şi ea dusă de alții ; frații ei, nişte proşti, iar restul familiei apropiate, oameni de nimic, care nu ştiau decît de ale lor, nepricepînd nimic din viața de la curte, nici măcar limbajul. Doamna Ducesă s-a alăturat şi ea acestui foarte primejdios grup,

149 Marie-Emilie de Joly, domnişoară de onoare a prințesei de Conți, metresa lui *Monseigneur, cf. supra,* p. 242. (N.t.)

întrucît gîndea în acelaşi fel despre *Monseigneur* şi avea, împotriva lui, o ură neîmpăcată ; însă faţa aceasta foarte ascunsă a lucrurilor se va explica mai bine mai tîrziu. Nu trebuie să uităm legătura strînsă pe care o avea D-na de Soubise cu D-ra de Lillebonne şi D-na d'Espinoy, şi cît de periculoase îi erau, în ciuda purtării prudente şi discrete, sfaturile, pe care uşor le putea ascunde, avînd în vedere sănătatea ei atît de şubredă.

[...]

CAPITOLUL LXX

(1 7 0 8) *[...} Ducele de Beauvillier mă împiedică să plec de la curte. — Calomnii grosolane împotriva mea. [...J Spectacolul morţii mareşalului de Noailles ; caracterul lui şi cel al soţiei sale.* [150]

ce mă va lăsa el să plec ; l-am rugat însă să nu-mi pună prea mult la încercare slabele puteri ce-mi mai rămîneau, în mijlocul acelor urzeli criminale, cărora nimic nu li se putea opune. Mi-a făgăduit nu numai aceasta, dar şi că-i va spune Monseniorului duce de Bourgogne la ce chinuri mă supuneam numai din respect pentru el. Amînarea nu mi-a priit, iar celor care au dorit-o nu le-a slujit la nimic. Toată cabala aceea mă ura de moarte. închisese gura tuturor celor convinşi de faptele ei murdare. îndrăznesc să spun că, poate, eram singurul căruia îi mai rămăsese destul curaj ca să-şi spună părerea şi să nu ţină adevărul încătuşat ; se temeau de curaj, iar de adevăr aveau o cumplită spaimă, sporită de faptul că îl înrobiseră cu totul. Nemulţumiţi de zarva pe care au făcut-o în legătură cu pariul de care am vorbit, şi pe care l-au folosit într-un fel atît de

---

150

Avusesem de gînd, întorcîndu-mă de la Fontainebleau, să mă duc neîntîrziat la Ferte ca să mă mai pot bucura încă puţin de vremea frumoasă. Mai mulţi prieteni, dintre oamenii de seamă, au vrut să mă împiedice să plec, date fiind veştile foarte importante care erau aşteptate din Flandra. Eram pe deplin încredinţat că nimic nu avea să se întîmple acolo, şi că Lille nu va primi ajutoare. Pe de altă parte, începusem să mă satur de îndrăzneala şi izbînda cabalei îndreptată împotriva Monseniorului duce de Bourgogne, şi nu mai doream altceva decît să fiu cît mai departe de curte, cînd, ducele de Beauvillier, nemai- găsind ce să-mi spună ca să mă oprească, s-a gîndit să mă întrebe dacă nu vreau, de dragul Monseniorului duce de Bourgogne, să încerc să mai rămîn cîteva zile. Atunci, nerăbdarea mea s-a potolit. I-am făgăduit să rămîn pînă

dăunător, au scornit altceva, de o grosolănie de care nu le-a fost ruşine, deoarece, de multă vreme, nu le mai era ruşine de nimic : s-au apucat deci să răspîndească peste tot că eu lovesc în Monseniorul duce de Bourgogne mai tare decît oricine. Lumea, care ştia cît țin la el şi cît sînt de pornit împotriva lor, a rîs. Mi-a fost silă de o minciună atît de evidentă ; însă, în cele din urmă, a pus vîrf supărării mele şi nerăbdării de a mă duce acasă ca să respir un aer mai sănătos şi mai liniştit, ceea ce D-l de Beauvillier mi-a îngăduit.

[...]

Curînd, mareşalul de Noailles a dat spectacolul unei morți, la care toată lumea s-a putut gîndi mult după aceea. Era un bărbat cum nu se mai văzuse de gras, îndesat, şi care a murit întocmai ca un cal, căci a crăpat de mult ce a muncit. Era mare mîncău, mesele la el erau îmbelşugate şi bucatele alese, dar numai pentru familia lui şi pentru un foarte mic număr de persoane din afara ei. Se născuse la curte, tatăl şi mama lui avuseseră slujbe acolo şi fuseseră foarte apropiați de cardinalul Mazarin şi de Regina mamă, era deci pătruns de spiritul curții, supunîndu-se cu totul acestuia, aşa greoi, grosolan şi mai puțin decît mediocru cum era el. Nu s-a pomenit cineva mai închis, mai ascuns, mai misterios, nici mai profund preocupat de curte decît era el ; nu s-a văzut cineva care să se tîrască mai mult în fața celor cu dregătorii, nici care să fie mai trufaş, de îndată ce acest lucru era posibil, cînd devenea şi deosebit de brutal. A fost văzut adesea în public, deşi era duce şi căpitan al gărzilor, ducînd, ca un paj, coada rochiei D-nei de Montespan, în timp ce aceea a reginei nu era dusă, şi nu este dusă nici acum, decît de un subofițer din gărzile regale, de serviciu pe lîngă ea ; acelaşi om care, comandînd în Languedoc, avea gărzi lîngă scăunelul pe care îngenunchea în timpul slujbei, preoții fiind întorşi cu fața către el, cu pompa şi ceremonia de la slujba Regelui, şi tot restul pe aceeaşi măsură. Regele, Idolul căruia îi oferea toată tămîia, devenind bigot, l-a făcut şi pe el să fie bigot, fără să se ascundă : se împărtăşea din opt în opt zile, şi uneori chiar mai des ; la slujbele mari, la vecernii, la slujbele de după-masă, era nelipsit, doar dacă avea treabă la curte, ori cine ştie din ce întîmplare. Cu toate acestea, era totuşi învinuit că nu renunțase la fetişcane, şi că făcea petreceri, pe ascuns, împreună cu Rouillé du Coudray, prietenul lui cel mai apropiat, un mare desfrînat, cunoscut de toată lumea, pe care l-a ajutat mult să se ridice, şi încă şi mai mult pe fiul său, în timpul regenței D-lui duce de Orléans. Louville mi-a povestit o întîmplare cu el, de al cărei adevăr nu garantez, însă el m-a asigurat că este adevărată, şi, deşi, uneori, se înflăcăra prea

uşor, nu spunea minciuni. Iată întîm- plarea. D-l de Noailles se îndrăgostise de o fată din orchestra Regelui, foarte frumoasă ; despre această iubire, care a făcut vîlvă, am auzit şi eu multe pe vremea aceea. Era de serviciu, fiind căpitan al gărzilor, şi locuia în apartamentul de serviciu, sub cabinetul Regelui. D-l de Noailles s-a înțeles cu fata, care şi-a petrecut noaptea la el. Din nefericire, cardinalul de Noailles a sosit cu noaptea în cap, şi, după obiceiul lui, s-a dus să tragă la fratele lui. Valeții i-au spus că nu se trezise ; dar aceasta nu l-a oprit : a cerut să i se deschidă şi a intrat. Ne putem închipui ce s-a întîmplat cu cei doi fericiți. Fata se vîră în pat şi-şi pune perna în cap ; mareşalul se vaită îndurerat că are o migrenă de-i vine să moară, că nu este în stare nici să vorbească nici să asculte, că nu ştie de se va putea scula ca să se ducă la Rege şi că, pînă una alta, vrea să se odihnească. Bietul cardinal ia toate acestea de bune, îşi plînge fratele, îl sfătuieşte să stea toată dimineața în pat, şi pleacă pentru a-1 lăsa să se odihnească. Cei doi iubiți răsuflă uşurați. Fata, sufocîndu-se de felul cum se sfîrşise noaptea şi din pricina pernei de pe cap, s-a grăbit să iasă din ascunzătoare, şi-a luat fustele şi a şters-o. Mareşalul voia să-l ucidă pe valet. A făcut mai departe pe bolnavul ; a trebuit totuşi să se ducă la Rege, unde l-a lăsat pe fratele lui să creadă că face un mare efort. S-a străduit să nu se afle întîmplarea ; dar, pînă la urmă, totul se află. Linguşea pînă şi pe iubitele cele mai de rînd ale lui Mon- *seigneur.* Prințul acesta a iubit-o cîtva timp, puțin, pe una Raisin, o femeie foarte frumoasă şi neîntrecută actriță. Pe cînd se afla la Fontainebleau, s-a simțit cam rău : D-l de Noailles trimitea tot timpul după veşti, îi făcea tot felul de daruri, şi se ducea s-o vadă plin de respect. Cu toate acestea, nu era nici rău, nici necinstit, şi, deşi nu prea avea încredere în nimeni, a făcut multora mult bine şi multe servicii. Regele îl plăcea fiindcă era foarte supus şi fiindcă avea o minte cu mult mai prejos decît a lui, D-na de Maintenon îl plăcea şi ea, spre deosebire de soția lui pe care n-o plăceau, căci se temea de inteligența, de urzelile şi de îndrăzneala ei. Ea îşi conducea bărbatul, copiii, treburile, intrigile de curte, cu o veselie şi o uşurință de parcă n-ar fi avut niciodată nimic de făcut ; datorită inteligenței şi iscusinței ei, fără să se mire sau să fie descurajată de ceva, a făcut întotdeauna, din Rege şi din D-na de Maintenon tot ce a vrut ea, întocmai ca D-na ducesă de Bourgogne, şi a condus, după placul ei, prințese, miniştri, tot ce era mai de seamă, fără să se înjosească ; o femeie nobilă, generoasă, darnică, deosebit de sensibilă cînd era vorba de copiii ei, de familie, de numele ei, în stare de foarte multă prietenie, şi a avut întotdeauna prieteni numeroşi, fiind vrednică să aibă chiar şi mai mulți ; o

femeie care nu spunea tot ce gîndea, dar niciodată ceea ce nu gîndea ; bună din fire, blîndă, fără toane, sinceră atît cit o poate îngădui curtea, cu prudență, pe care însă nu trebuia s-o scoți din fire, căci, oricine ai fi fost, îți spunea cîte parale faci, dar nu ținea duşmănie. Mai trăieşte şi acum, plină de bun simț, inteligentă şi sănătoasă la optzeci şi şapte de ani, ca un patriarh al numeroasei sale familii, foarte bogată, foarte darnică, bisericoasă atît cît poate, se duce încă în vizită, spre desfătarea prietenilor, căci mai are încă mulți şi şi-a păstrat tonul acela glumeț, care a ajutat-o întotdeauna, chiar şi în lucrurile cele mai serioase. D-l de Noailles a fost nemîngîiat că îi dăduse slujba fiului său. N-a putut suporta acest gol, deşi se afla tot timpul la curte şi se bucura de aceeaşi trecere. La început, gărzile au continuat să-i prezinte arma cînd trecea prin sălile lor ; Regele a aflat ş'i a găsit că aşa ceva nu se face ; gărzile n-au mai prezentat arma. Mareşalul a suferit atît de mult din pricina aceasta, incit n-a mai trecut prin sălile gărzilor, şi, de atunci, a făcut ocolul prin curte ca să se ducă la fiica lui, de Guiche, şi oriunde avea treabă. Boala i-a venit pe neaşteptate şi a fost scurtă. A murit la 2 octombrie, pe la orele cinci seara, stînd în fotoliu, înconjurat de familie şi de curtea care-i fusese atît de dragă, de față fiind şi D-na ducesă de Bourgogne, căreia îi plăcea să vadă orice, şi cele trei fiice ale Regelui, care au venit în grabă şi l-au văzut murind. Fratele lui, cardinalul, a avut durerea de a vedea că bolnavul a murit neîmpărtăşit, deşi împărtăşania se afla, de multă vreme, în apartamentul lui. Mulți au purtat doliu, dar îndurerați n-au fost mulți. Mareşala de Noailles a avut buna idee de a nu mai pune aproape niciodată piciorul la curte, de atunci încoace, şi nu s-a mai dus decît în momentele cînd a trebuit s-o facă, iar după moartea Regelui, niciodată. [...]

CAPITOLUL LXXI

(1 7 0 8) *[...] Moartea* şi *viața, povestită pe scurt, a contesei de Soissons. Începutul şi urmarea ăregătoriei de supraintendenta. întoarcerea D-lui duce de Orléans la curte. [...] Aflu, la Ferté, de la episcopul de Chartres că am fost vorbit de rău la Rege ; mă întorc numaidecît la curte.*

Cu cîtăva vreme mai înainte, contesa de Soissons murise la Bruxelles, părăsită de toată lumea, săracă şi dispreţuită, prea puțin luată în seamă chiar şi de prințul Eugène, celebrul ei fiu. Pentru ea, cardinalul Mazarin. care-i era unchi, a scornit, la căsătoria Regelui, noua dre- gătorie de supraintendentă, din pricina căreia a trebuit una şi pentru Regina mamă, care a fost

dată prinţesei de Conţi, cealaltă nepoată a lui ; şi, fiindcă toate se înmulţesc, slăbind totodată, *Madame* [1], ca fiică a familiei regale a Angliei, a avut şi ea una, care a fost dată D-nei de Monaco : este singurul exemplu pentru fiicele familiei regale a Franţei. Nimic nu se poate asemăna cu splendoarea situaţiei contesei de Soissons, de la care Regele nu se mai mişca, înainte şi după ce s-a căsătorit, ea fiind stăpîna curţii, a serbărilor şi a favorurilor, pînă ce teama de a le împărţi cu iubitele [Regelui] a împins-o într-un fel de nebunie, pentru care a fost alungată, împreună cu Vardes şi contele de Guiche, poveste prea cunoscută şi prea veche ca s-o mai redau aici [2]. S-a împăcat şi a căpătat îngăduinţa de a se întoarce renunţînd la dregătorie, care a fost dată D-nei de Montespan, al cărei soţ nu a vrut să primească nimic din partea Regelui, care, neştiind cum s-o facă să stea aşezată, deoarece nu o putea face ducesă, s-a gîndit că, dîndu-i slujba de supraintendentă, va dobîndi şi taburetul. Contesa de Soissons, întoarsă la curte, s-a găsit într-o situaţie cu totul deosebită de cea de unde căzuse. S-a trezit atît de mult amestecată în afacerea cu Voisin, femeia aceea arsă în piaţa Grève, pentru otrăvurile şi farmecele cu care umbla, încît a fugit în Flandra. Soţul ei murise, cu totul pe neaşteptate, în război, de multă vreme, şi, de atunci, s-au spus multe lucruri rele despre el, însă în şoaptă, avînd în vedere trecerea de care se bucura ea. Din Flandra, a trecut în Spania, unde prinţii străini nu au nici ranguri nici favoruri. Prin urmare, ea nu s-a putut arăta nicăieri în public, şi încă şi mai puţin la palat. Regina, fiica lui *Monsieur,* nu avea copii, şi era atît de iubită şi de preţuită de Rege, soţul ei, încît curtea de la Viena s-a temut ca nu cumva ea să se folosească de acest lucru pentru a desprinde Spania de Marea Alianţă, făcută împotriva Franţei. Contele de Mansfeld era ambasadorul împăratului la Madrid ; sosind acolo, contesa de Soissons s-a legat foarte strîns de el. Regina, pentru care nu exista decît Franţa, a fost nemaipomenit de încîntată s-o vadă pe contesa de Soissons. Regele Spaniei, care auzise multe despre ea, şi căruia, de la o vreme, i se spunea tot timpul că se unelteşte otrăvirea Reginei, n-a primit-o la curte decît cu foarte mare greutate. în cele din urmă, s-a învoit ca D-na contesă de Soissons să vină, din cînd în cînd, după-amiaza, la regină, pe o scară dosnică ; nu stătea de vorbă decît cu ea şi cu regele. Vizitele s-au înteţit, dar regelui nu i-au plăcut niciodată. îi ceruse reginei să-i facă plăcerea de a nu gusta niciodată nimic decît după ce va fi băut şi gustat el cel dintîi, deoarece era încredinţat că pe el nimeni nu vrea să-l otrăvească. Era cald, la Madrid nu se prea găseşte lapte : regina avea poftă să bea, iar Contesa, care smulsese multe întîlniri cu ea între patru ochi, i-a lăudat unul excelent, pe care i-a făgăduit că i-1 aduce cu gheaţă. Unii

susțin că a fost pregătit la contele de Mansfeld : Contesa de Soissons i l-a adus reginei, care l-a b ă u t ş i , foarte curînd, a murit, întocmai ca *Madame,* mama ei. Contesa de Soissons nu a aşteptat sfîrşitul acestei întîmplări, şi a poruncit să i se pregătească plecarea. După ce a văzut-o pe regină înghițind laptele, nu şi-a mai pierdut timpul la palat ; s-a întors acasă, unde lucrurile îi erau strînse, şi a fugit în Germania, căci nu avea mai mult curaj să stea în Flandra decît în Spania. Cînd regina a spus că se simte rău, s-a aflat numaidecît ce băuse, şi de la cine. Regele Spaniei a trimis după contesa de Soissons, care nu mai era acasă : a pus să fie urmărită pretutindeni, însă ea pusese totul atît de bine la cale, îneît a scăpat. Cîțiva ani, a trăit, fără s-o ştie nimeni, în Germania, cînd într-un loc, cînd în altul. Mansfeld a fost rechemat la Viena, unde a primit cea mai înaltă slujbă de la această curte : preşedinția consiliului de război. în cele din urmă, contesa de Soissons s-a întors în Flandra, apoi la Bruxelles, unde, cred că am spus că, în timpul stăpî- nirii lui Filip al V-lea, mareşalii de Boufflers, de Villeroy, şi toți francezii din lumea bună nu au avut voie să se întîlnească cu ea. Se poate spune că acolo şi-a petrecut restul vieții şi că acolo a murit hulită de toți. D-na ducesă de Bourgogne a purtat doliu după ea şase zile, Regele n-a purtat deloc, nici curtea, deşi prințesa de Carignan, mama contelui de Soissons, fusese prințesă de sînge, ultima din ramura ei.

[...]

D-l duce de Orléans a sosit, la 6 decembrie, şi a fost primit bine aşa cum se cuvenea după o campanie grea şi glorioasă, care însă nu l-a împăcat cu D-na des Ursins nici cu D-na de Maintenon.

[...]

Am povestit, mai devreme, cîteva întîmplări mărunte de la sfîrşitul acestui an, după cum am amînat altele, mai înainte, ca să nu întrerup povestirea întîmplărilor din Flandra, unde a sosit vremea să ne întoarcem ; dar, mai întîi, trebuie să spun că nu eram de mult timp la Ferté cînd am primit o scrisoare de la episcopul de Chartres, trimisă de la Saint-Cyr, care-mi spunea că fusesem cum nu se poate mai ponegrit la Rege şi la D-na de Maintenon, care crezuseră cele spuse despre mine. I-am răspuns numaidecît, printr-un trimis al meu, ca să-mi dea mai multe amănunte decît în biletul acela scurt, şi ca să-i spun, în legătură cu ce ştiam eu că se zvonise împotriva mea despre Lille şi pariul făcut acolo, cum mă putea apăra pînă ce-mi va fi povestit totul, încît eu să ştiu să mă feresc mai bine de lovituri. Nu am fost mirat, dar nu am putut afla mai mult, deoarece Domnul de Chartres se întorsese la Chartres cînd omul trimis de mine a ajuns la Saint-Cyr, şi, de atunci, nu a vrut să-mi spună mai mult. In afacerea aceasta am fost băgat

vreme de peste un an, şi se va vedea, la timpul potrivit, cum am ieşit din ea. N-am stat mult la Ferté, căci am vrut să fiu la curte pentru întoarcerea D-lui duce de Orléans şi, mai ales, pentru cea o Monseniorului duce de Bourgogne.

CAPITOLUL LXXII

(1 7 0 8) *[...] Greşeli făcute de Monseniorul duce de Bourgogne, deci izbîndă răsunătoare a duşmanilor săi. — Frumoasă dar grea retragere a mai multor detaşamente ale armatei, cînd Hautefort se distinge fără să lupte, iar Nangis luptînd. In mod ciudat, Regele nu ştie de aceste lucruri, pe care le află, în timpul primului, de la ducele de la Tremoille. [...]*

[...]

Armata era la Saussoy, lîngă Tournay ; era o linişte desăvîrşită, care pusese stăpînire pînă şi pe Monseniorul duce de Bourgogne, cînd au sosit cîteva veşti de la marca duşmanilor. Atunci, D-l de Vendome s-a îndreptat în- tr-acolo, luînd cîteva detaşamente cu el. Seara, i-a trimis vorbă Monseniorului duce de Bourgogne, că, avînd în vedere că veştile se confirmă pretutindeni, socoteşte că trebuie să meargă cu toată armata, a doua zi, ca să-l urmeze. Monseniorul duce de Bourgogne se dezbrăca să se culce cînd a primit scrisoarea aceasta, pe care, cei ce se aflau atunci în preajma lui au judecat-o diferit : unii au fost de părere să plece chiar atunci, alţii au spus că prinţul să nu se mai culce, ca să fie gata dis-de-dimineaţă, în sfîrşit, a treia părere a fost să se culce, ca să se odihnească un pic, şi să plece dimineaţa, aşa cum îl sfătuia D-l de Vendome. După ce a şovăit puţin, tînărul prinţ a ales a treia părere : s-a culcat, s-a trezit a doua zi cînd s-a făcut ziuă, a mîncat pe îndelete ; ridicîndu-se de la masă, a aflat că toată armata duşmanilor trecuse fluviul Escaut. Cînd faptul este împlinit, nu mai ai ce face ; a fost nemulţumit peste măsură. Chiar dacă ar fi ascultat primul sfat, singurul bun din toate trei, adevărul este că, înainte de a fi strîns şi încărcat totul, de a fi luat armele, de a fi încălecat, s-ar fi întunecat de multă vreme şi, avînd în vedere drumul ce aveau de străbătut, duşmanii ar fi trecut fluviul de peste şase sau şapte ore ; sînt însă greşeli de care trebuie să te fereşti, şi este mare nenorocire să nu ai aproape de tine pe nimeni care să le presimtă, sau să le prevină, dacă singur nu-ţi dai seama de ele. Urmînd primul sfat, nu ar fi împiedicat trecerea rîului, dar tînărul prinţ ar fi făcut dovada voinţei şi a înflăcărării lui. La această greşeală, a mai adăugat una, care, fără să fi putut cumva tulbura trecerea rîului, fapt atît de important, i-a dat prilejul să se pună într-o lumină care, totuşi, nu era cea

adevărată, după care a crezut, înşelîndu-se, că poate scăpa cu faţa curată. Mîn- case, era foarte devreme, nu mai trebuia să plece ; ca să vadă ce este de făcut, acum cînd fluviul fusese trecut fără să se aştepte la aceasta, sau nu atît de iute, trebuia să aştepte ce va hotărî D-l de Vendome. Ne aflam foarte aproape de Tournay : Monseniorul duce de Bourgogne s-a dus să joace mingea. Fapta aceasta nesăbuită a scandalizat armata neobişnuit de tare, şi a dat naştere unor noi cleveteli. Cabala, care, din motivele arătate, nu l-a putut învinui pe prinţ de încetineală, D-l de Vendome necerîn- du-i să plece pe loc, ci a doua zi dimineaţa, cabala, spuneam, i-a reproşat că a stat prea mult la masă, în asemenea împrejurări, şi că jucase mingea cînd lucrul acesta nu se cădea ; de aici, tot felul de răutăţi din cele mai necuviincioase şi din cele mai cutezătoare, în armată, la curte, la Paris, pentru a ascunde însemnătatea reală a greşelii D-lui de Vendome, sub acest tărăboi despre indecenţa faptelor Monseniorului duce de Bourgogne, în aceleaşi momente.

Hautefort, văzîndu-se prins de duşmani, după ce trecuseră rîul, şi la dreapta şi la stînga, s-a retras fără a fi putut fi atins. Sauternon, locotenent-general, vecin cu locul pe unde se făcuse trecerea, aflînd că se pregăteşte ceva, i-a trimis vorbă lui Nangis, comandant de regiment, să vină la el, împreună cu detaşamentul pe care-1 avea, alcătuit din nouă batalioane şi ceva cavalerie. Nangis a
făcut întocmai, dar pe drum a aflat de existenţa unui mare corp de armată duşman, care-1 despărţea de tabăra de unde plecase el, prin urmare de cea mai mare parte a celorlalte tabere. Veştile au continuat să sosească, a ajuns la tabăra lui Sauternon, şi n-a găsit pe nimeni. A făcut deci un mare ocol ca să se întoarcă, prin întuneric, de unde venise. Cînd s-a făcut ziuă, a mers mai departe înspre taberele vecine, din aproape în aproape, încercînd să dea de Hautefort. A fost atacat, s-a apărat cu dîrzenie, con- tinuînd să meargă şi cîştigînd teren pe un drum printre mlaştini, adunîndu-i pe cei rămaşi în urmă de la alte tabere şi care treceau înainte şi înapoi. Scăpat în sfîrşit de această încăierare zdravănă, a găsit un tun părăsit, pe care n-a vrut să-l lase acolo, şi l-a luat cu sine. întîrzierea aceasta a dat loc altui atac, mai puternic, şi care, mai mult sau mai puţin straşnic dat şi respins, după cum oamenii se puteau răsuci în trecătoarea aceea lungă şi îngustă, a durat, oamenii fiind viteji şi pierderile multe, pînă ce a putut ajunge coada altor cîtorva tabere, care s-au oprit să-l aştepte. Sauternon era împreună cu aceştia. Au fost urmăriţi mai departe, atacaţi întruna pînă la un pîrîu, dincolo de care se oprise Hautefort ca să-i aştepte şi să le acopere trecerea,

deschizînd focul în spatele pîrîului, pe marginea căruia înşirase infanteria. Aici a luat sfîrşit lupta aceea inegală în care au pierit mulți oameni. Taberele răzlețe, adunate acolo, s-au răcorit un pic, şi, după cîteva zile, s-au alăturat armatei. Hautefort a fost foarte lăudat, chiar şi de duşmani, pentru retragerea lui. Sauternon, dimpotrivă, s-a pierdut cu firea şi a fost hulit, în timp ce Nangis, astăzi mareşal al Franței, s-a descurcat cu multă judecată şi vitejie. Regele n-a ştiut de toate acestea, cîteva zile, şi nu le-ar fi ştiut încă multă vreme, dacă ducele de la Tremo'ille, al cărui unic fiu se aflase acolo, distingîndu-se chiar în luptă, înciudat că Regele nu-i spunea nimic, a găsit momentul, în timp ce-1 servea pe Rege la masă, să vorbească despre trecerea fluviului Escaut, unde fiul lui suferise mult împreună cu regimentul din care făcea parte. „Cum, adică, a suferit ? zise Regele ; doar nu s-a întîmplat nimic acolo. — A fost luptă mare !“ i-a răspuns ducele ; şi a povestit-o numaidecît. Regele l-a ascultat cu multă luare aminte, ba chiar i-a pus întrebări, şi a mărturisit, de față cu toată lumea, că el nu ştiuse nimic. Ne putem închipui mirarea lui şi pe aceea pricinuită celor- 21 — Memorii — Saint-Simon

lalți. S-a întîmplat ca, o clipă după ce s-a sculat de la masă, Chamillart, fără să fie aşteptat, a intrat în cabinetul Regelui. Acesta a isprăvit repede cu treburile care-1 aduseseră acolo, apoi l-a întrebat ce înseamnă lupta de pe fluviul Escaut despre care nu-i vorbise. Ministrul, încurcat, i-a spus că nu fusese nimic. Întrucît Regele a continuat să-i ceară socoteală, să-i spună amănunte, să citeze regimentul prințului de Tarente, Chamillart a mărturisit că întîmplarea cu trecerea fluviului este atît de neplăcută în sine, neplăcută fiind şi lupta căreia i-a dat naştere, împotriva celei dintîi nefiind nimic de făcut, cea de a doua fiind neînsemnată, încît D-na de Maintenon, căreia îi povestise totul, a găsit că nu se cade să fie stingherit, şi s-au înțeles să nu-i spună nimic. La acest răspuns neobişnuit, Regele s-a oprit, şi n-a mai zis nimic.

[...]

CAPITOLUL LXXIII

(1 7 0 8) *Întoarcerea prinților la curte. Cum se petreceau lucrurile în apartamentul D-nei de Maintenon. Primirea făcută de Rege şi de* Monseigneur *Monseniorului duce de Bourgogne* ***şi*** *D-lui duce de Berry. [...]*

[...]

D-na ducesă de Bourgogne era foarte tulburată gîndindu-se cum va fi întîmpinat Monseniorul duce de Bourgogne ; ar fi vrut să aibă timp să stea de vorbă cu el şi să-i spună ce trebuie, înainte de a fi dat ochii cu Regele sau cu altcineva. I-am transmis să-i trimită vorbă să facă în aşa fel încît să sosească la unu sau două după miezul nopții deoarece, atunci sosind de-a dreptul la ea şi neputînd-o vedea decît pe ea, vor avea timp toată noaptea să stea numai ei doi, să fie cei dintîi care, dimineața, se vor întîlni cu ducele de Beauvillier şi poate şi cu D-na de Maintenon, şi, pe deasupra, prințul va avea avantajul să-l salute pe Rege şi pe ***Monseigneur*** înainte ca cineva să fi intrat la ei şi nu va mai fi nimeni martor la primire, cu excepția cîtorva valeți, care pot fi chiar îndepărtați. Sfaturile acestea nu au ajuns la ea, sau, dacă au ajuns, nu au fost ascultate. Tînărul prinț a sosit luni, 11 decembrie, puțin după ora şapte seara, tocmai cînd ***Monseigneur*** intrase la teatru unde D-na ducesă de Bougogne nu se dusese, ca să stea să-l aştepte pe el. Nu ştiu de ce a intrat prin curtea Prinților, în loc să intre prin curtea cea mare. In momentul acela, eu mă aflam la contesa de Roucy, ale cărei ferestre dădeau spre curtea prinților. Am ieşit nu- maidecît şi, ajuns în dreptul scării celei mari din capătul galeriei, l-am văzut pe prinț urcînd, între ducii de Beau- villiers şi de la

Rocheguyon, care-1 întîmpinaseră cînd a coborît din litieră. Arăta bine, era vesel şi surîzător, vorbea în dreapta şi în stînga. M-am închinat în faţa lui stînd la marginea treptelor : mi-a făcut cinstea de a mă îmbrăţişa, însă într-un fel care-mi arăta că o face mai ales fiindcă ştie ce se cuvine rangului şi, o bună bucată de drum, n-a mai vorbit decît cu mine, şoptindu-mi, printre altele, că aflase cum vorbisem şi ce făcusem pentru a-1 sluji. I-a ieşit înainte un grup de curteni, în frunte cu ducele de la Rochefoucauld ; înconjurat de ei, a trecut prin marea sală a gărzilor, în loc să intre la D-na de Maintenon prin anticamera ei de zi şi prin încăperile din spate, deşi drumul este mai scurt, şi s-a dus, pe partea cu scara cea mare, să intre pe uşa principală a apartamentului D-nei de Maintenon. Era ziua de lucru obişnuită a lui Pontchartrain, care, de cîtva timp, schimbase cu Chamillart, în loc de marţi, lucra luni. Se aflau, în clipa aceea, toţi trei, el, Regele şi D-na de Maintenon, şi, chiar în aceeaşi seară, mi-a povestit primirea aceasta ciudată, pe care a simţit-o cum trebuie, şi la care n-a fost decît el de faţă : spun trei, deoarece D-na ducesă de Bourgogne intra şi ieşea tot timpul ; dar, ca totul să poată fi înţeles, trebuie descris, chiar dacă este plictisitor, felul cum se petreceau lucrurile la D-na de Maintenon. Apartamentul D-nei de Maintenon se afla la acelaşi nivel cu sala gărzilor Regelui, în faţa acesteia. Anticamera era mai degrabă un culoar lung, de-a curmezişul, strimt, şi ducea pînă la o altă anticameră, de aceeaşi formă, în care nu intrau decît căpitanii gărzilor, apoi o cameră mare, foarte lungă. Intre uşa prin care se intra aici, din această a doua anticameră, şi cămin, era fotoliul Regelui, cu spatele spre perete, o masă în faţa lui, şi un pliant lîngă ea, pentru ministrul care venea cu treburi. De cealaltă parte a căminului, o firidă căptuşită cu damasc roşu şi un fotoliu în care stătea D-na de Maintenon, cu o măsuţă în faţă ; mai încolo, era patul, într-o adîn- citură a camerei ; faţă în faţă cu patul, era o uşă, la care ajungeau urcînd cinci trepte ; apoi, un cabinet mare de

tot, care dădea în prima anticameră a apartamentului de zi a Monseniorului duce de Bourgogne şi unde se ajungea prin acea uşă ; acum, acolo, este apartamentul cardinalului de Fleury. Această primă anticameră, din care, la dreapta, se intra în acest apartament, iar la stingă, în cabinetul cel mare al D-nei de Maintenon, ducea, ca şi astăzi, coborînd cinci trepte, în salonul de marmură de lingă palierul scării principale, la capătul celor două galerii, cea de sus şi cea de jos, numite a D-nei ducese de Orléans şi a Prinților. In fiecare seară, D-na ducesă de Bourgogne juca, în cabinetul cel mare al D-nei de Maintenon, cu doamnele cărora li se îngăduise să intre acolo, îngăduință de care s-au bucurat destul de multe, şi, de acolo, prințesa intra ori de cite ori voia în încăperea alăturată, cea a D-nei de Maintenon, unde aceasta stătea împreună cu Regele, de o parte şi de alta a căminului. *Monseigneur,* cînd ieşea de la teatru, urca în cabinetul acesta, unde Regele nu intra niciodată, iar D-na de Maintenon aproape niciodată. înainte de cina Regelui, servitorii D-nei de Maintenon îi aduceau acesteia supa, cu tacî- murile, şi încă ceva pe lingă aceasta. Mînca ; doamnele din suita ei şi un valet o serveau, Regele aflîndu-se acolo, aproape întotdeauna, lucrînd cu vreun ministru. Cînd se sfîrşea cina, care era scurtă, masa era scoasă afară ; doamnele din suită rămîneau, şi, fără să mai aştepte, o dezbră- cau repede şi o aşezau în pat. Cînd Regele era anunțat că masa este gata, trecea o clipă într-o latrină, apoi se ducea să-i spună două vorbe D-nei de Maintenon, după care suna dintr-un clopot ce se auzea în cabinetul cel mare. Atunci, *Monseigneur,* dacă se afla acolo, Monseniorul şi D-na ducesă de Bourgogne, D-l duce de Berry şi doamnele din suita prințesei, intrau, în şir, în camera D-nei de Maintenon, o străbăteau repede, şi o luau înaintea Regelui, care se aşeza la masă urmat de D-na ducesă de Bourgogne şi de doamnele ei. Cele care nu erau din suita ei plecau, sau, dacă erau îmbrăcate ca să poată merge la cină, deoarece privilegiul acestui cabinet era că, aici, i se putea face curte D-nei ducese de Bourgogne fără ca doamnele să fie îmbrăcate pentru cină, făceau un ocol prin sala cea mare a gărzilor, fără să intre în camera D-nei de Maintenon. Nici un bărbat, în afară de aceşti trei prinți, nu intra în cabinetul cel mare. După ce am explicat toate acestea, să ne reîntoarcem la primirea prinților, s-o vedem pînă la cele mai mici amănunte, pe care Pontchartrain le-a urmărit cu mare grijă, şi pe care mi le-a povestit cînd ne-am aflat împreună, între patru ochi, după o

jumătate de oră de la sosirea lui acasă.

Cînd, din apartamentul D-nei de Maintenon, s-a auzit zgomotul ce anunță, cu cîteva clipe mai înainte, sosirile acestea, Regele a fost atît de încurcat xncît a făcut fețe fețe. D-na ducesă de Bourgogne parcă tremura puțin, şi se mişca prin cameră ca să-şi ascundă tulburarea, pretin- zînd că nu ştie pe unde va intra prințul, dinspre cabinetul cel mare sau dinspre anticameră ; D-na de Maintenon era visătoare. Dintr-o dată, s-au deschis uşile : tînărul prinț s-a îndreptat către Rege, care ştia să se stăpînească mai mult decît oricare altul, s-a liniştit pe loc, a făcut un pas sau doi către nepotul său, l-a îmbrățişat cu afecțiune destul de vădită, l-a întrebat cum a călătorit ; apoi, arătînd către prințesă, a adăugat, cu chipul surîzător : „Nu-i spuneți nimic ?“ Prințul s-a întors o clipă către ea, şi a răspuns respectuos, neîndrăznind să întoarcă fața de la Rege, şi fără să se mişte din loc. Apoi a salutat-o pe D-na de Maintenon, care i-a urat bun venit. Discuțiile despre călătorie, popasuri, drumuri, au ținut vreo jumătate de sfert de ceas, toată lumea stînd în picioare. Apoi, Regele i-a zis că nu este drept să-i mai amîne plăcerea de a fi împreună cu D-na ducesă de Bourgogne, i-a spus să plece, adăugind că vor avea tot timpul să se revadă. Prințul s-a înclinat în fața Regelui, în fața D-nei de Maintenon, a trecut prin fața puținelor doamne de la palat care se încumetaseră să intre în cameră în josul celor cinci trepte, a intrat în cabinetul cel mare, unde a îmbrățişat-o pe D-na ducesă de Bourgogne, le-a salutat pe doamnele ce se aflau acolo, adică le-a sărutat, a mai stat cîteva clipe, apoi a trecut în apartamentul lui, unde s-a închis împreună cu D-na ducesă de Bourgogne. Au stat aşa, între patru ochi, mai mult de două ceasuri. Spre sfîrşit de tot, a venit şi D-na de O ; aproape numaidecît după aceea, a intrat mareşala d’Estree şi, numai cîteva momente mai tîrziu, D-na ducesă de Bourgogne a ieşit însoțită de ele ca să se întoarcă în cabinetul cel mare al D-nei de Maintenon. *Monseigneur* a venit, după obiceiul lui, cînd a ieşit de la teatru. D-na ducesă de Bourgogne, necăjită că Monseniorul duce de Bourgogne nu se grăbea să vină să-l salute pe *Monseigneur,* s-a dus după el, şi s-a întors spunînd că prin- tul se pudrează ; văzînd însă că *Monseigneur* este nemulțumit de această prea puțină grabă, a trimis ca să-i zorească. Intre timp, mareşala d’Estree, nebună şi zăpăcită, şi în stare să spună tot ce-i trece prin cap, s-a apucat să-l certe pe *Monseigneur* că-şi aşteaptă liniştit fiul, în loc să se ducă la el să-l îmbrățişeze. Cuvintele acestea îndrăznețe n-au avut nici

o urmare. *Monseigneur* a răspuns, sec, că nu el trebuie să se ducă după ducele de Bourgogne, ci că ducele de Bourgogne trebuie să vină la el. în cele din urmă, acesta a venit. Primirea a fost destul de bună ; dar nu ca cea făcută de Rege, nici pe departe. Aproape numai- decît Regele a sunat, şi lumea s-a dus la cină. Către mijlocul mesei, a sosit D-l duce de Berry şi s-a dus să-l salute pe Rege la masă. Faţă de el, toate inimile s-au deschis : Regele l-a îmbrăţişat cu multă dragoste, *Monseigneur* l-a privit în acelaşi fel, neîndrăznind să-l îmbrăţişeze de faţă cu Regele ; toţi cei care se aflau acolo i-au spus vorbe bune. El a rămas în picioare, lingă Rege, tot restul cinei, şi n-au vorbit decît de cai de poştă, de drumuri, şi de mărunţişuri din acestea. La masă, Regele a stat destul de mult de vorbă cu Monseniorul duce de Bourgogne, dar cu totul altfel a vorbit cu D-l duce de Berry. Cînd s-au ridicat de la masă, s-a dus cu toţii în cabinetul Regelui, ca de obicei ; ieşind de aici. D-l duce de Berry a fost poftit la cină în camera D-nei ducese de Bourgogne, care i-o ţinuse, gata pregătită, lingă ea, dar care a fost terminată cam prea repede de neastîmpărul conjugal al Monseniorului duce de Bourgogne.

Capitolul V

1. Era sora mai mică a Doamnei de Saint-Simon, Geneviève-Marie de Lorge, domnişoară de Quintin, căsătorită cu ducele de Lauzun în 1695.

Capitolul XV

1. Luís de Haro.
2. Se găseşte în „La vie de Saint-Evremond“ de Pierre Bayle şi în „Saint Évremond“ de Jean Macé.
3. Aproximativ treisprezece.

Capitolul XXIII

1. Era prima doamnă a ducesei de Bourgogne.
2. Mare prietenă a lui Saint-Simon.

Capitolul XXVI

1. Era, am văzut, primul fiu al ducelui de Bourgogne, născut la 25 iulie 1704.

Capitolul XXX

1. Corneille, *Pompée,* Act III.

Capitofou 1 XXXI

1. Abatele de Polignac a făcut totuşi studii foarte serioase.

1. Beauvillier, Chamillart şi cancelarul de Pontchartrain.

Capitolul LI

Capitolul XXXV

1. Ca să se creadă că nu o iubeşte pe prinţesă.

Capitolul XXXVIII

1. Fusese mîhnit că era ţinut la o parte.
2. Se ştie ce vogă au cunoscut prezicerile de genul acesta şi se cunosc poveştile lui Cazotte. Se pare că Saint-Simon respinge hotărît o poveste ca aceasta. Nu va face întotdeauna la fel în faţa unor scorneli asemănătoare.

Capitolul XLI

1. Nu este atît de sigur cum afirmă Saint-Simon. Este vorba de contele de Courcillon, Phillipe-figon, finul cardinalului de Fiirs- tenberg (1687—1719).

Capitolul XLVI

1. După Dangeau, dimpotrivă, Regele ar fi fost mişcat şi ar fi zis, textual : „Pierd un om care ţine foarte mult la mine şi la Ţară“. In acest caz, Saint-Simon, care avea textul în faţă, nu mai poate fi înţeles.
2. A încetat în 1718, dar pentru a da locul, foarte curînd, unor taxe şi mai grele.

Capitolul XLVII

1. Aceasta explică, în parte, culorile întunecate ale acestui por tret. Procesul a avut loc în 1694.

Capitolul XXXII

1. *Ceilalți trei:* contele de Toulouse, Doamna Ducesă şl ducesa de Orléans.
2. Care era legitim.
3. Se numea Lucie-Félicité de Noailles şi era doamnă la palat.
4. Avea să se îmbogățească datorită sistemului lui Law.

Capitolul LIV

1. Oare de aceea să fi murit, curînd după aceasta ?
2. Pentru ceremonial, a se vedea *L'État de la France*, din 1698, tomul I, p. 25.
3. La 19 august, după Dangeau.

Capitolul LV

1. D'Antin.
2. Castel în apropiere de Essonne.
3. A se vedea despre el Spanheim, *Relation de la Cour de France* (pp. 266—267), *Mémoires de Coulanges*, cele ale Doamnei de Motteville, ale lui Bussy-Rabutin.
4. La Trappe, apoi la Oratoire, în sfîrşit, la Port-Royal, în 1670.

Capitolul LXI

1. Jules-Hardouin Mansart a murit la 11 mai.
2. Portrete de Rigaud la Chantilly ; de Simonneau şi de Vivien. Busturi de Coysevox, la Versailles, şi de Coustou.
3. François Mansart.
4. L*'Assurance*, pe numele lui adevărat Pierre Cailleteau, arhitect. Se pare că i se datorează Palais-Bourbon.
5. Trebuie să amintim aici cuvintele lui Ludovic al XIV-lea. Plimbîndu-se, într-o zi însorită, împreună cu Mansart, Ludovic al XIV-lea i-a cerut să se acopere ; celor care păreau mirați, le-ar fi spus : „într-un sfert de ceas, pot face douăzeci de duci şi de *pairs ;* dar pentru a face un Mansart, trebuie multe veacuri". Este greu de înțeles ce l-a supărat pe Saint-Simon. Pe de altă parte, cuvintele acestea se potrivesc destul de puțin cu Ludovic al XIV-lea, care ținea foarte mult la ierarhie.

i

8. Este exact. Dar abia in 1710, picioarele podului construit după un plan al lui Mansart au fost luate de apă.
7. Guvernatorul de la Meudon.

Capitolul LXIV

1. Ne dam seama că aceasta duşmănie avea cauze mai generale.

Capitolul LXXI

L Henriette d'Angleterre.
2. A se vedea despre această întîmplare celebră şi romanţată *Mémoires de Mme de Motteville* (t. IV, pp. 336, 341, 371, 375).
3. S-a vorbit şi de stridii şi de plăcinte. Cf. *L'Affaire des poisons* de Funck-Brentano.

VOLUMUL III

Anii 1709-1712

CAPITOLUL II

(1 7 0 9) *Moartea şi caracterul Părintelui de la Chaise. Neaşteptată mărturisire a Regelui. — Sfat cum nu se poate mai bun dat Regelui de către părintele de la Chaise. — Părintele Tellier devine duhovnic. Felul cum s-a făcut alegerea lui. — Portretul Părintelui Tellier. — Povestirea lui Fagon despre Părintele Tellier. — Bunăvoința arătată mie de către P. Tellier. [,..]*

în vremea aceea, curtea a văzut schimbarea într-o funcție care, de mult ce durase, se tocise pînă la rădăcină, ceea ce, tocmai datorită acestui fapt, era cu atît mai pe placul Regelui : Părintele de la Chaise [1] a murit, la 20 ianuarie, la mînăstirea ***Grands-Jesuites,*** de pe strada Saint- Antoine [2]. Era nepotul [de fiu] al vestitului Părinte Cotton, şi nepot, după tată, al Părintelui d'Aix, care l-a primit în rîndurile iezuiților, unde s-a distins ca profesor şi, mai tîrziu. ca rector al unor colegii iezuite, la Grenoble şi la Lyon, apoi ca provincial 151 al ținuturilor acelea. Era nobil, iar tatăl lui, care făcuse o căsătorie bună şi slujise aşa cum se cuvine, ar fi fost un om bogat pentru ținutul în care trăia, Forez, dacă n-ar fi avut o duzină de copii. Unul dintre ei, deosebit de priceput la cîini, vînătoare şi cai, fiind foarte bun călăreț, a fost multă vreme scutierul arhiepiscopului de Lyon, fratele şi unchiul mareşalilor de Villeroy, şi s-a îngrijit de echipajul lui de vînătoare, prelatul fiind pasionat după aceasta ; este cel pe care l-am văzut căpitan al gărzilor Regelui, şi al cărui fiu i-a urmat

151 *Rector:* titlu dat de iezuiți directorilor colegiilor patronate de ei.

Provincial: cel care conduce toate aşezămintele ordinului [iezuit] într-o provincie, într-o oraş mare. (N. t.)

în această slujbă. Cei doi frați gfe aflau la Lyon, făcînd ceea ce am arătat, cînd P. de la Chaise i-a urmat, în 1675, Părintelui Ferrier, duhovnicul Regelui : P. de la Chaise a rămas în slujbă peste treizeci şi doi de ani. Sărbătorile de Paşti au fost, nu o dată, prilej de îmbolnăviri diplomatice [3], în timpul legăturii Regelui cu D-na de Montespan : mai ales într-un an, cînd l-a trimis în locul său pe P. De- champs care, curajos, i-a refuzat Regelui izbăvirea păcatelor. Iezuitul acesta a fost foarte cunoscut ca şef [provincial] al aşezămintelor iezuite din Paris, precum şi ca om de încredere al Domnului Prinț, eroul, în ultimii ani de viață. P. de la Chaise era o minte mediocră, dar avea un caracter frumos, drept, ținea la adevăr, avea bun simț, era înțelept, blînd şi cumpătat, duşman neîmpăcat al trădării, al violenței şi al scandalurilor. Era om de onoare, cinstit, omenos, bun ; binevoitor, politicos, modest, chiar respectuos. El şi cu fratele lui au arătat, întotdeauna deschis, o recunoştință foarte vie, ba chiar un fel de dependență, față de domnii de Villeroy. Nu lupta pentru nici un fel de interese ale lui, deşi îşi iubea mult familia ; se lăuda că este nobil, şi a sprijinit nobilimea cît a putut de mult. Avea mare grijă cum alegea episcopii, mai ales cînd era vorba de locurile foarte însemnate, şi a ales bine atîta vreme cît s-a bucurat de toată încrederea ; recunoştea uşor cînd se înşela, şi se străduia din răsputeri să dreagă răul pe care-1 făcuse din greşeală : am văzut, la timpul său, un exemplu în legătură cu abatele de Caudelet ; de altfel, cumpănind bine lucrurile şi cu prudență, era om bun şi bun călugăr, iezuit cu trup şi suflet, dar fără înverşunare şi fără slugărnicie, îşi cunoştea confrații mai bine decît o lăsa să se vadă, însă, printre ei, era aidoma tuturor. Nu s-a învoit niciodată să împingă lucrurile cu Port- Royal-des-Champs pînă la distrugere, nici să ajungă la vreo neînțelegere cu cardinalul de Noailles, deşi acesta ajunsese atît de sus fără sprijinul său ; nu a fost amestecat în acel ***Caz de conştiință,*** şi în tot ce s-a făcut împotriva cardinalului, pe vremea cînd era el duhovnicul Regelui. Nici cu treburile ce priveau misionarii din China nu a vrut să meargă prea departe ; l-a ajutat, însă, totdeauna, cît a putut de mult, pe arhiepiscopul de Cambray, i-a fost prieten credincios cardinalului de Bouillon, căruia, în toate timpurile, i-a netezit multe căi. Pe masa lui de lucru s-a aflat întotdeauna ***Noul Testament***[4] al Părintelui Quesnel, care a f#cut atîta vîlvă de atunci încoace, dînd naştere unor scandaluri zgomotoase şi, cînd cineva se mira că nu se desparte de această carte, avînd în vedere cine este autorul, răspundea că ceea ce este bine şi bun îi place oriunde, că nu

ştie o carte mai bună, căci este plină de învăţăminte, găseşti totul în ea, şi că, întru- cît nu prea avea timp să citească lucrări sfinte, o prefera pe aceasta oricărei alte lecturi. In ultimii cincisprezece sau douăzeci de ani, arhiepiscopul de Paris, Harlay, i-a arătat încredere deplină pentru împărțirea veniturilor bisericeşti. D-nei de Maintenon nu i-a dat niciodată nici un semn de supunere, şi n-a avut de a face cu ea : drept care, îl ura, şi din această pricină şi fiindcă se împotrivise la căsătoria ei cu Regele, dar n-a îndrăznit niciodată să i-o arate, căci ştia ce gîndeşte Regele despre el. S-a slujit de Godet, episcop de Chartres, pe care, încet încet, l-a ajutat să cîştige încrederea Regelui, apoi pe cea a cardinalului de Noailles, după căsătoria nepoatei sale şi cu prilejul afacerii Domnului de Cambray, ca să vegheze la împărțirea veniturilor bisericeşti, căci, în spatele acestor doi prelați, voia să fie chiar ea, fapt ce a început să dezonoreze clerul din Franța prin ignoranții şi oamenii de nimic pe care Domnul de Chartres şi Saint- Sulpice i-au introdus în episcopat, făcînd totul ca să-i îndepărteze pe ceilalți. Pe la optzeci de ani, P. de la Chaise, deşi era încă foarte sănătos, a vrut să se retragă : cele cî- teva încercări au fost zadarnice. Slăbiciunea trupului şi a minții, pe care a simțit-o curînd după aceea, l-a făcut să ceară acest lucru şi mai stăruitor ; iezuiții, care vedeau mai multe decît el, şi care simțeau că trecerea de care se bucurase mai înainte începuse să scadă, l-au rugat foarte mult să lase locul altuia înzestrat cu harul şi zelul noului venit. El dorea foarte sincer să se odihnească, şi a stăruit pe lîngă Rege să-i acorde acest lucru, dar tot degeaba : a trebuit să-şi ducă povara pînă la capăt. Bolile şi neputința, care l-au copleşit curînd, nu l-au putut scăpa de ea. Picioarele, care abia îl mai țineau, memoria slăbită, judecata obosită, faptul că amesteca lucrurile, toate acestea, care nu se potriveau cu un duhovnic, nu l-au făcut pe Rege să renunțe ; şi, pînă în ultima clipă, cerea să i se aducă acest cadavru, ca să termine cît mai repede cu treburile obişnuite. în cele din urmă, după două zile de la întoarcerea lui de la Versailles, a simțit o mare slăbiciune, a fost împărtăşit, dar a avut totuşi curajul, mai puțin puterea, de a-i scrie Regelui, cu mina lui, o scrisoare lungă, la care a primit răspuns, scris de Rege, tot cu mina, fără să întîrzie şi plin de căldură : apoi, nu s-a mai gîndit decît la cele sfinte. P. Tellier, şeful aşezămintelor iezuite, şi P. Daniel, starețul mînăstirii, l-au întrebat dacă îndeplinise ceea ce îi putea cere conştiința, şi dacă se g'îndise la binele şi la cinstea Ordinului : în privința primului punct, a răspuns că este liniştit ; în a ce-

lui de al doilea, le-a spus că îşi vor da curînd seama, prin ceea ce avea să urmeze, că nu are ce-şi reproşa. Numai- decît după aceea, a murit, foarte senin, la ora cinci dimineața. Cei doi stareți s-au dus, după ce s-a terminat ceremonia de la deşteptarea Regelui, să dea acestuia cheile cabinetului P. de la Chaise, care ținea acolo o mulțime de rapoarte şi de hîrtii. Regele a primit cheile, de față cu toată lumea, ca un prinț obişnuit să piardă, l-a lăudat pe P. de la Chaise, mai ales pentru bunătatea lui, apoi, zîm- bind către călugări, a adăugat cu glas tare, în fața tuturor curtenilor : „Era atît de bun, încît, uneori, îl învinuiam de acest lucru, şi el îmi răspundea : «Nu eu sînt bun, dumneavoastră sînteți prea aspru»". Călugării şi toți cei care erau de față au fost atît de nepregătiți să audă aceasta, încît au plecat ochii. Lucrul s-a răspîndit repede, şi nimeni nu a putut spune ceva împotriva P. de la Chaise. A ştiut, cît a trăit, să se ferească de lovituri, a pus capăt multor ticăloşii şi nu a ținut seama de reclamațiile anonime împotriva multor oameni, a făcut multora servicii, şi nici- odată nu a făcut vreun rău decît împotriva voinței sale: iată de ce toată lumea l-a plîns. S-a înțeles întotdeauna că va fi o pierdere adevărată ; dar nimeni nu şi-a închipuit vreodată că moartea lui va fi o rană universală şi adîncă, aşa cum avea să fie, şi cum a făcut-o curînd să fie simțită cumplitul urmaş al P. de la Chaise, căruia, chiar şi duşmanii iezuiților au fost siliți să-i dea dreptate şi să recunoască faptul că fusese un om de bine, de neam bun, foarte potrivit pentru locul pe care-1 ocupase.

Mareschal, prim chirurg al Regelui, care se bucura de încrederea acestuia, om drept şi cu desăvîrşire cinstit, pe care l-am citat de multe ori, ne-a povestit, D-nei de Saint- Simon şi mie, o întîmplare foarte importantă, vrednică de a nu fi uitată. Ne-a spus că Regele, închis în cabinetele lui, regretîndu-1 pe P. de la Chaise, şi lăudîndu-1 că-i fusese atît de devotat, îi povestise cum acesta îi dăduse o mare dovadă a acestui devotament : cu puțin înainte de a muri, i-a spus că simte că îmbătrineşte, că va fi nevoie, poate mai repede decît ar fi crezut, să-şi caute un alt duhovnic ; că, avînd în vedere cit fusese de strînsă legătura dintre ei, îl roagă să-l aleagă tot din rîndul ordinului iezuiților ; el cunoştea bine acest ordin, toate cele ce s-au spus şi s-au scris despre el fiind departe de a i se potrivi şi, în cele din urmă, îi repetă că îl cunoaşte bine, că dragostea şi grija față de Rege îl îndeamnă să-l roage să-i îndeplinească rugămintea ; că este un Ordin foarte întins, alcătuit din tot soiul de minți şi de firi, de care nimeni nu

putea răspunde, că nu trebuiau împinşi la deznădejde, ca să nu se expună astfel unor întîmplări de care nici el însuşi nu mai putea răspunde, că un rău se poate face lesne, căci s-au mai văzut cazuri. Auzind povestirea Regelui, Ma- reschal s-a făcut galben la faţă, şi a ascuns cît a putut mai bine tulburarea ce l-a cuprins. Cinstea fără seamăn de care se bucurau iezuiţii l-au făcut pe Henric al IV-lea să-i recheme în ţară şi să-i copleşească cu daruri. Piramida lui Jean Chastel[5] îi umplea de disperare. Sub Ludovic al XlV-lea, Fourcy, starostele negustorilor, s-a dovedit în măsură să-i asculte şi să aibă curajul s-o facă datorită lui Boucherat, cancelar al Franţei, socrul său, care, sprijinit de Rege, a ţinut Tribunalul în frîu : Fourcy a pus să fie dărîmată piramida, din care n-a mai rămas nici o urmă. Fiul lui, cînd a terminat colegiul, a căpătat abaţia Saint-Vandrille, cu un venit de peste treizeci şi şase de mii de livre, spre mirarea tuturor, şi se bucură şi astăzi de ea, ba chiar este un om de lume, foarte preţuit, care nu şi-a bătut capul să ajungă episcop.

Regele nu era mai presus de Henric al IV-lea : a avut grijă să nu uite învăţămintele P. de la Chaise şi să nu se dea pradă răzbunării Ordinului alegîndu-şi un duhovnic în afara lui. Voia să trăiască, şi să trăiască în linişte : i-a trimis pe ducii de Chevreuse şi de Beauvillier la Paris să caute să afle, dar cu mare băgare de seamă, pe cine, dintre iezuiţi, l-ar putea lua ca duhovnic. Domnul de Char- tres şi preotul de la Saint-Sulpice nu erau indiferenţi la această alegere : au vrut să-şi spună şi ei cuvîntul. Nu aveau însă nici o împuternicire ; nu fusese dată decît celor doi duci, la care nu puteau ajunge : afacerea Domnului de Cambray ridicase un zid zdravăn între ei. Ne-

norocirea a făcut ca Părintele de la Chaise să moară atunci cînd întîmplările ce au avut loc în Flandra, între Monseniorul duce de Bourgogne şi D-l de Vendôme, îi apropiaseră pe D-na de Maintenon şi pe D-l de Beauvillier care, în această privinţă, îşi spuneau totul şi luau aceleaşi hotă- rîri. [...] Lucrurile luau întorsătura dorită de ei ; dar nu se sfîrşiseră : convorbirile, încrederea dintre cei doi, măsurile luate împreună continuau. D-na de Maintenon a profitat de împrejurări şi, în ciuda celor întîmplate, a obţinut ca episcopul de Chartres şi preotul de la Saint-Sul- pice, care gîndeau în acelaşi fel, să fie admişi de cei doi duci ca să se sfătuiască asupra alegerii. Amîndoi aveau, dinainte, stimă şi afecţiune pentru Saint-Sulpice, ca şi Domnul de Cambray. La Chétardye era preotul bisericii ; pe vremea afacerii cu Domnul de Cambray, el nu exista, şi adevărul este că era un om de bine, însă un soi de nătărău : voi avea prilejul să vorbesc despre el, în altă parte. împins de Domnul de Chartres, a stăruit pentru P. Tellier : iezuiţii erau foarte bine pregătiţi ca să-l susţină; cei doi duci au fost traşi pe sfoară, şi, foarte curînd după aceea, Biserica şi Statul erau victimele iezuiţilor. P. Tellier, pe atunci mai mare peste aşezămintele iezuiţilor din Paris, a avut aprobarea hotărîtoare a celor doi duci ; la recomandarea lor, Regele l-a ales, alegere pe care însuşi acest prinţ n-a înţeles-o, căci el, pentru mult mai puţin, îl luase pe P. de Comte D-nei ducese de Bourgogne, al cărei duhovnic era de mai mulţi ani, ea şi întreaga curte împăcîndu-se foarte bine cu el, şi l-a trimis la Roma fără ca iezuiţii, cu toată iscusinţa lor şi trecerea de care se bucurau, să-l fi putut împiedica. Deliberările asupra alegerii unui duhovnic au ţinut o lună, de la 20 ianuarie, cînd a murit P. de la Chaise, pînă la 21 februarie, cînd P. Tellier a fost numit. Ca şi înaintaşul lui, acesta a fost totodată şi duhovnicul lui *Monseigneur,* constrîngere foarte greu de suportat la vîrsta pe care o avea acest prinţ. Spun dinainte ce s-a petrecut în luna aceea, ca să nu întrerup şirul unor întîmplări atît de importante.

P. Tellier îi era cu totul necunoscut Regelui ; nu i-a aflat numele decît fiindcă se afla pe o listă cu cinci sau şase iezuiţi, făcută de P. de la Chaise, ce i-ar fi putut urma lui. Trecuse prin toate treptele Ordinului, profesor, teolog, rector, provincial, secretar. I se dăduse ca sarcină apărarea cultului lui Confucius şi a ceremoniilor chineze, fă-

■ se®'-?

cuse din aceasta o cauză a sa, scrisese o carte care a fost cit peaci să-i aducă mari necazuri, lui şi alor săi, dar care, prin uneltiri şi influenţă la Roma, n-a fost pusă decît la Index ; de aceea am spus că a făcut ceva mai rău decît P. le Comte, şi că este de mirare că, în ciuda acestei pete, a ajuns duhovnic al Regelui. La fel de pătimaş era şi în privinţa molinismului, a distrugerii oricărei alte învăţături şi stabilirea ca noi dogme a tuturor învăţăturilor Ordinului său, pe ruinele tuturor celor care i se împotriveau, şi care erau primite şi învăţate, din totdeauna, în Biserică. Pătruns de astfel de principii, admis în toate secretele Societăţii 152 sale, datorită harului pe care aceasta i-1 recunoscuse, nu se hrănise, de cînd intrase în ea, decît cu treburi din acestea şi cu istoria internă a ascensiunii ei, cu dorinţa de a ajunge cît mai sus, cu credinţa că, pentru a-şi atinge acest scop, nimic nu este neîngăduit sau care să nu se cadă a fi încercat ; firea lui aspră, dîrză, neobosită, fără nici o altă preferinţă, duşman al oricărei risipe, al oricărei prietenii, al oricărui fel de petrecere, incapabil de acestea chiar şi cu propriii lui confraţi, căci aceştia, după părerea sa, nu puteau fi luaţi în seamă decît în măsura în care credinţa lor se potrivea cu cea care, pentru el, era totul. Cauza Ordinului, cu toate feţele ei, devenise o cauză personală, şi unica lui preocupare, încît niciodată nu se străduise şi nu muncise pentru ceva decît dacă avea legătură cu ea, dovedin- du-se întotdeauna neobosit. în privinţa aceasta, cruţarea şi moderaţia i se păreau cumplite ; nu le îngăduia decît dacă era silit, sau fiindcă, prin ele, ar fi ajuns mai sigur la ţel; altfel, în ochii lui, acestea erau mari păcate, mărturie a unei nevrednice slăbiciuni. Viaţa lui era grea fiindcă aşa-i plăcea lui, şi aşa se obişnuise : nu ştia altceva decît munca neobosită şi necurmată ; acelaşi lucru îl cerea şi de la alţii, fără a face vreo deosebire, şi nu socotea că trebuie s-o facă. Mintea şi trupul îi erau de fier, purtarea aşijderea, era rău şi sălbatic din fire. Format de principiile şi politica Ordinului, atît cît caracterul lui dur se putea mlădia, era cum nu se poate mai prefăcut, mincinos, umbla cu mii de ascunzişuri, iar cînd a putut să ridice capul şi să se facă temut, a cerut totul, nu a dat nimic, a nesocotit orice făgăduială dacă nu mai avea interes s-o ţină, urmărindu-i cu furie pe cei cărora le făgăduise ceva. Era un om îngrozitor, care nu căuta decit să distrugă, pe ascuns sau pe faţă, şi care, cînd a avut puterea, nu s-a mai ascuns. împingând lucrurile atît de departe, cum nici chiar iezuiţii nu o făceau, cu excepţia cîtorva, vreo

152 Termenul folosit curent pentru a desemna Ordinul iezuiţilor. (N.t.)

patru cinci de aceeaşi teapă cu el, a ajuns spaima celorlalți, şi chiar cei patru sau cinci nu se apropiau de el decit tremurând, neîncumetîndu-se să i se împotrivească decit cu mare grijă şi arătîndu-i că, prin ceea ce îşi propunea el, se îndepărta de țel, acesta fiind domnia despotică a Ordinului, a dogmelor acestuia, a principiilor lui, şi distrugerea radicală nu numai a tuturor celor ce se împotriveau, dar chiar şi a tuturor celor ce nu se supuneau orbeşte. Partea surprinzătoare a acestei furii, pe care nimic n-a curmat-o nici o clipă, a fost că, pentru el însuşi, nu şi-a propus niciodată nimic, căci nu avea nici rude nici prieteni, se născuse răufăcător, niciodată n-a fost ispitit de plăcerea de a îndatora pe cineva, şi se trăgea din drojdia societății, lucru pe care nu-1 ascundea. Violent de-i putea băga în sperieți pînă şi pe cei mai cuminți iezuiți, şi chiar şi pe cei mai numeroşi şi mai fanatici, înspăimîntați să nu cumva să dea cu ei de pămînt atîț de tare încît, altă dată, să-i poată alunga. Înfățişarea lăsa să se vadă toate acestea, şi nu înşela cîtuşi de puțin : dacă-ți ieşea în față în inima pădurii, te cuprindea frica. Avea un chip întunecat, fățarnic, cumplit ; privirea arzătoare, rea, foarte încrucişată : cînd îl vedeai, te cutremurai. Cunoscînd parțial aceasta, aidoma omului ce s-a dăruit trup şi suflet Ordinului său, care nu s-a hrănit decît cu misterele lui cele mai de nepătruns, care nu a avut alt Dumnezeu decît Ordinul, şi care trăise afundat în cunoaşterea acestuia, cu firea şi obîrşia pe care le avea, nu este de mirare că, în afară de acestea, nu mai ştia nimic, că era grosolan, îndrăzneț, neruşinat, nestăpînit, că nu cunoştea nici lumea, nici măsura, nu ştia unde să se oprească, ce să cruțe, nu cunoştea pe nimeni, pentru el, orice mijloc fiind bun ca să-şi atingă țelul. îşi desăvârşise învățătura la Roma, ur- mînd principiile şi politica Ordinului, care, pentru firea iui pătimaşă şi aspră, fusese silit să-l trimită înapoi, în Franța, cînd a izbucnit scandalul în jurul cărții scrise de el şi care avea să fie pusă la Index. Prima dată cînd l-a văzut pe Rege în cabinetul acestuia, după ce-i fusese prezentat, nu erau de față decît Blouin şi Fagon, într-un colț. Fagon, gîrbovit, sprijinit în baston, privea cu luare- aminte înfățişarea personajului, urmărind întrevederea, plecăciunile şi cele ce spunea. Regele l-a întrebat dacă este rudă cu D-nii le Tellier; Părintele a răspuns cu mare umilință : ,,Eu, Sire, rudă cu D-nii le Tellier ! Nici vorbă ; eu sînt un biet țăran din Normandia de Jos, unde tata era fermier“. Fagon, care-1 urmărea, fără să piardă nimic, s-a întors către Blouin, şi, străduindu-se să-l privească de jos în sus, i-a spus arătîndu-1 pe iezuit : „Domnule, ce ticălos“ şi, ridicînd din umeri, s-a sprijinit din nou în baston. Faptele au arătat că nu se înşelase jude- cîndu-1 într-un mod atît de neobişnuit pentru un duhovnic. Acesta s-a strîmbat în fel şi

chip, ca să nu spun că s-a maimuțărit cu fățărnicie, ca un om care se temea de slujba ce i se propusese şi care n-o primise decît din supunere față de Ordin. Am stăruit asupra acestui nou duhovnic, deoarece el a stîrnit acele furtuni de necrezut, din pricina cărora Biserica, Statul, ştiința, doctrina şi atîția oameni de bine, de tot felul, mai gem încă şi astăzi, şi fiindcă am cunoscut acest cumplit personaj mai bine şi mai direct decît l-a cunoscut oricare om de la curte. Tata şi mama m-au încredințat iezuiților ca să cresc hrănit cu cele bisericeşti, şi au făcut foarte bine, căci, orice s-ar spune, nu trebuie să se creadă că, printre ei, ici şi colo, nu se găsesc şi oameni foarte cucernici şi foarte luminați la minte. Am rămas aşadar la iezuiți, dar legături nu aveam decît cu cel căruia mă spovedeam ; acesta se îngrijea, mai înainte de orice, de sumele pe care le dădea, la noviciat, unor seculari, de cîteva ori pe an. Se numea Părintele Sanadon, şi slujba pe care o avea îl punea neapărat în legătură cu superiorii lui, prin urmare, cu P. Tellier, care era provincial *, atunci cînd a fost ales să fie duhovnic. Acest părinte Tellier, sălbatic fiindcă aşa-i plăcea să fie şi fiindcă aşa se obişnuise, n-a vrut să vadă decît ce n-a putut evita ; pe lingă plăcere, a mai fost şi dorința de a se înfățişa Regelui ca un om ce trăieşte la o parte de lume, de fapt, ca să fie mai slobod şi să scape mai uşor de cei din jur. Am fost cum nu se poate mai mirat cînd, după două sau trei săptămîni de la alegerea lui în această funcție, căci era intr-adevăr o funcție, ne- avînd nimic de a face cu celelalte, P. Sanadon a venit.

* Cf. *supra,* p. 332. (N.t.)

să-mi spună că P. Tellier doreşte să-mi fie prezentat; acestea au fost cuvintele lui, şi cele ale P. Tellier, a doua zi, cînd mi l-a adus. Nu-1 văzusem niciodată, şi nu mă dusesem, nici nu fusesem trimis, să-l felicit : m-a copleşit cu laude, şi, în încheiere, mi-a cerut să-i îngădui să vină să mă vadă din cînd în cînd, şi să-i fac favoarea de a-1 primi cu bunătate. în două cuvinte, voia să aibă legături cu mine ; iar eu, care nu aveam încredere în el, şi nu aveam ce face cu astfel de legătură, avînd în vedere situația familiei mele, unde nimeni nu era în rîndul Bisericii, în zadar am încercat să mă dau, politicos, la o parte ; am fost luat cu asalt, şi-a îndesit vizitele, mi-a vorbit de afaceri, mi-a cerut sfatul şi, ca să fiu cinstit, m-a întristat văzînd cit este de periculos fie să-l resping cu grosolănie fie să am de-a face cu el. Legătura aceasta silită, la care am răspuns fără însuflețire, a ținut pînă la moartea Regelui ; m-a învățat o mulțime de lucruri, pe care le voi arăta cînd le va sosi timpul. Pesemne că îl întrebase multe lucruri despre mine pe P. Sanadon, care, de bună seamă, i-a vorbit despre legătura mea

foarte strînsă cu ducii de Chevreuse şi de Beauvillier, poate şi despre cea dintre mine şi Monseniorul duce de Bourgogne, pe vremea aceea, ascunsă cu străşnicie, şi cu D-l duce de Orleans. Este drept că, încă de pe atunci, făgăduiam să ajung departe ; însă lucrul acesta nu se dădea în vileag şi, deşi, de multă vreme, intrasem în tot felul de lucruri importante, cei mai mulți nu prea-şi dădeau seama ce se petrece...

[...]

CAPITOLUL IV

(1 7 0 9) *Moartea şi caracterul D-lui prinț de Conți. — Pensii date prințesei şi prințului de Conți; doliul purtat de Rege, vizitele pe care le-a făcut. — Agheasmă pentru prințul de Conți. — Ticăloşii spuse despre mine, dovedite neadevărate. — Fapta de mare trufie a Domnului Duce, descoperită şi zădărnicită. — Intrigi inutile făcute de Domnul Duce ; este silit să le recunoască şi să dea ducilor fotolii, aşa cum avea şi el, la slujba pentru prințul de Conți, unde episcopii nu le-au putut obține.*

Domnul prinț de Conți a murit joi, 21 februarie, pe la orele nouă dimineața, după o boală lungă ce l-a dus la hidropizie. Din pricina gutei, nu mînca decît lapte, şi a dus-o aşa, foarte bine, mult timp. Stomacul a obosit însă; medicul s-a încăpățînat să-l lecuiască şi l-a omorît. Cînd a fost prea tîrziu, a cerut și a izbutit să aducă din Elveția un excelent medic francez refugiat, Trouillon, care l-a condamnat de cum l-a văzut. Nu avea nici patruzeci şi cinci de ani. Avusese un chip fermecător. Fină şi cusururile trupului şi ale minții[i], la el, aveau o nesfîrşilă grație : umerii îi erau prea înalți, capul puțin aplecat pe o parte, un rîs care, la altul, ar fi fost un răget, în sfîrşit, o ciudată zăpăceală. Curtenitor cu toate femeile, îndrăgostit de cîteva, bine tratat de multe dintre ele, era, pe deasupra, cochet cu toți bărbații : îşi spunea că trebuie să fie pe placul cizmarului, al lacheului, al celui ce ducea litiera, ca şi pe placul ministrului de Stat, al marelui senior, al generalului de armată, totul atît de firesc, încît succesul era sigur. A fost bucuria tuturor, a curții, a armatei, a fost divinizat de oamenii din popor, idolul soldaților, eroul ofițerilor, speranța oamenilor aleşi ; Tribunalul îl îndrăgea, era prieten cu oamenii învățați, pe care ştia cum să-i aleagă, şi, adesea, se bucura de laudele Sorbonei, ale magistraților, ale astronomilor şi ale matematicienilor celor mai profunzi. Era om de duh, luminat, drept, precis, avea vederi largi, citise nesfîrşit de mult, nu uita nimic, ştia istoria generală şi cea particulară *, cunoştea genealogiile, himerele şi realitățile lor, ştia de unde a învățat fiecare lucru şi fiecare fapt, descoperea sursele şi reținea şi judeca tot ce aflase stînd de vorbă cu

oamenii, fără să încurce sau să amestece lucrurile, fără să se înşele, cu o neobişnuită precizie. D-l de Montausier şi Domnul de Meaux, care-1 văzuseră crescînd pe lingă *Monseigneur,* îl iubiseră întotdeauna cu căldură, iar el, pe ei, cu încredere ; la fel se petreceau lucrurile cu ducii de Chevreuse şi de Beauvillier, cu arhiepiscopul de Cambray şi cardinalii d'Estrees şi de Jan- son. *Monsieur le Prince,* eroul, nu-şi ascundea preferința pentru el, căci îl iubea mai mult decît pe copiii săi; a fost mîngîierea ultimilor ani ai acestuia, a învățat ur- mîndu-1 în exil şi în singurătate, a scris la îndemnul lui o mulțime de lucruri curioase. A fost sufletul şi omul de încredere al D-lui de Luxemburg, în ultimii ani de viață ai acestuia. Deosebea ceea ce era folositor de ceea ce era

♦ Cf. „Cuvînt-înainte", unde Saint-Simon face delimitările între cele două tipuri. (N.t.)

de prisos, ceea ce era plăcut de ceea ce era savant, ştiind care le este locul. Avea prieteni : ştia să şi-i aleagă, să-i păstreze, să-i vadă, să trăiască împreună cu ei, să se pună în rînd cu ei, fără îngîmfare şi fără să se înjosească. Avea, de asemenea, prietene, care n-aveau nimic de a face cu dragostea ; a fost învinuit de iubiri de tot soiul, ceea ce ar fi explicat aşa-zisele lui legături cu César. Blînd pînă la îngăduință în relațiile cu oamenii, cum nu se poate mai politicos, însă o politețe pe care o potrivea cu rangul, vîrsta, meritul, îşi măsura bine purtările, şi nu lipsea pe nimeni de ceea ce i se cuvenea ; se achita de tot ce trebuie să se achite prinții de sînge, dar care nu se mai achită ; ba chiar explica acest lucru, vorbea de drepturi furate, de istoria obiceiurilor şi de stricarea acestora. Istoria cărților şi conversațiile îl ajutau să spună, cu o fină iscusință, tot ce se poate mai îndatoritor despre obîr- şia, dregătoriile, faptele oamenilor. Avea o inteligență naturală, scînteietoare, vie, răspunsurile prompte, glumețe, niciodată jignitoare ; răspîndea pretutindeni grație, cu mult firesc ; deşi era uşuratic în lume, la curte, cu femeile, cărora le vorbea pe limba lor, era temeinic şi cu un nemărginit bun simț ; dădea din el tuturor, era mereu aproape de toți, şi la nivelul tuturor, şi vorbea fiecăruia pe limba lui, cu o uşurință fără seamăn. La el, totul părea uşor. Avea vitejia eroilor, la război, se purta ca ei, avea simplitatea lor în toate, deşi în spate se ascundea multă iscusință. Darurile acestor eroi ar putea fi semnele ce-i desăvîrşesc portretul ; dar, ca toți oamenii, avea şi păcate. Acestui bărbat atît de îndatoritor, atît de fermecător, atît de încîntător, nu-i plăcea nimic. Avea şi îşi dorea prieteni aşa cum îți doreşti şi ai mobile. Deşi se respecta, era un curtean slugarnic ; cruța totul şi arăta că are mare nevoie de tot felul

de lucruri şi de oameni ; zgîrcit, lacom, pătimaş, nedrept. Discuţiile despre călătoriile în Polonia şi la Neuchâtel nu i-au făcut cinste. Procesele împotriva D-nei de Nemours şi felul în care le-a dus nu i-au făcut nici ele mai multă, şi încă şi mai puţină i-a adus înjositoarea lui îngăduinţă faţă de persoana şi rangul bastarzilor, pe care nu-i putea suferi, şi faţă de toţi cei de care ar fi putut avea nevoie, însă cu mai multă reţinere decît ***Monsieur le Prince,*** cu care nu putea fi totuşi comparat. Regele suferea cu adevărat că
nu putea să nu-i arate consideraţie, dar nu depăşea citaşi de puţin ceea ce era silit' să-i dea. Nu i-a iertat niciodată călătoria in Ungaria. Scrisorile interceptate ce-i fuseseră trimise lui, şi care i-au pierdut pe cei ce le-au scris, deşi erau fii de favoriţi[2], aprinseseră o ură în D-na de Maintenon şi o indignare în Rege care niciodată nu au putut fi uitate. Virtuţile, talentele, farmecul, faima pe care şi-o cîştigase acest prinţ, dragostea generală pe care şi-o atrăsese, erau tot atîtea păcate grave ce i se puneau în spate. Diferenţa dintre el şi D-l du Mâine trezea zilnic ciuda guvernantei şi a duiosului său părinte [3], pe care, fără să vrea, o lăsau să se vadă. în sfîrşit, puritatea sîn- gelui său, fiind singurul care nu fusese amestecat cu corcituri, era încă un păcat ce se vedea tot timpul. Pînă nici prietenii lui nu erau suferiţi, iar ei o simţeau. Totuşi, în ciuda fricii slugarnice, chiar şi curtenii doreau să se apropie de acest prinţ : erau mîndri dacă se puteau număra printre cei din preajma lui; lumea cea mai sus pusă, cea mai aleasă, alerga după el ; chiar şi în salonul de la Marly, era înconjurat de tot ce putea fi mai rafinat ; era o încîntare să-l auzi conversînd despre toate, orice ar fi fost ; atît tinerii cit şi bătrînii aflau învăţătură şi bucurie în felul plăcut în care îşi spunea părerea despre toate, datorită preciziei memoriei lui, bogăţiei celor povestite, fără să fie prea vorbăreţ. Nu este o figură de stil, ci un adevăr dovedit de sute de ori, că, stînd cu el, uitai de ora mesei. Regele ştia şi era nemulţumit, şi uneori nici măcar nu se supăra dacă lumea observa acest lucru. Totuşi, nu te puteai lipsi de el ; slugărnicia, care domneşte pînă şi în locurile cele mai mărunte, aici a dat întotdeauna greş. Nu s-a mai văzut vreodată un om care să ascundă atîta iscusinţă, sub o simplitate atît de naivă, fără cea mai mică sforţare, în orice făcea. La el, totul venea cu mare uşurinţă ; nimic silit sau căutat, niciodată ; nimic nu făcea cu efort. Se ştia că nu-i place nimic, după cum îi erau ştiute şi celelalte cusururi ; toate îi erau însă iertate şi lumea îl iubea cu adevărat ; unii chiar îşi reproşau aceasta, dar nimeni nu se îndrepta. ***Monseigneur,*** pe lîngă care fusese crescut, îl preţuia atît cît era el în stare s-o

facă, dar nu-l preţuia mai puţin nici pe D-l de Vendome, şi curtea lui era împărţită între ei doi. Regele l-a susţinut întotdeauna, în toate, pe D-l de Vendome: rivalitatea dintre ei era deci mare. Am văzut

cîteva din ieşirile lipsite de respect ale Marelui *Prieur.* Fratele lui mai vîrstnic, mai înţelept, lucra mai bine pe dedesubt ; înălţarea rapidă, ajutat fiind de situaţia lui de bastard şi de d-1 du Maine, mai ales preferinţa ce i s-a arătat cînd a fost vorba de comanda armatei, i-a dezbinat de-a binelea, însă bună-cuviinţa a fost totuşi respectată. Monseniorul duce de Bourgogne, crescut de oameni ce-l susţineau pe prinţul de Conţi, era, aparent, foarte cumpătat faţă de el, însă, în sinea lui, îl preţuia, iar prietenia ce-i purta era adîncă şi temeinică : aveau aceiaşi prieteni, erau pizmuiţi de aceiaşi oameni, aveau aceiaşi duşmani şi, sub unirea aparentă, legătura lor era într-adevăr desăvîrşită. D-1 duce de Orléans şi D-1 prinţ de Conţi nu se înţeleseseră niciodată. Superioritatea covîr- şitoare a rangului D-lui duce de Orléans îi rănise prea tare pe prinţii de sînge ; D-1 prinţ de Conţi se lăsase dus de ceilalţi doi : el şi Domnul Duce îl trataseră cam ca pe un băieţaş cînd a luat parte la prima lui campanie, iar la a doua, cu prea puţin respect şi atenţie. Pizma pornită de la inteligenţă, învăţătură, vitejie, i-a îndepărtat şi mai mult. D-1 duce de Orléans, care n-a ştiut niciodată să adune lumea în jurul său, nu şi-a putut niciodată stăpîni ciuda cînd o vedea cum zumzăie necontenit în jurul prinţului de Conţi. O dragoste în familie l-a scos din fire : Conţi a fermecat-o pe cea care, fără a fi nemiloasă cu alţii, nu l-a iubit niciodată decît pe el[4]. De aceea n-a izbutit în Polonia, iar dragostea aceasta nu s-a sfîrşit decît o dată cu el ; a dăinuit chiar, mult timp după moartea lui, în cea în care se născuse, şi poate că mai dăinuie încă, după atîţia ani, în adîncul unei inimi ce s-a mai dăruit şi altora. *Monsieur le Prince* nu putea să nu-şi iubească ginerele, care era foarte îndatoritor cu el ; în ciuda puternicelor raţiuni de familie, îl îndrăgea şi era atras de acesta. Dar nu fără greutate : preţuirea venea în sprijinul plăcerii şi, aproape întotdeauna, ciuda era înfrîntă. Ginerele acesta era sufletul şi mîngîierea Doamnei Prinţese. Îşi preţuia nespus de mult soţia, avea chiar prietenie pentru ea, deşi adesea era stînjenit de toanele, de mofturile şi de geloziile ei. Trecea uşor peste toate acestea, şi nu prea stăteau împreună. Pe fiul său [5], aşa tînăr cum era, nu-l putea suferi, şi arăta prea mult acest lucru cînd se afla în familie; puterea lui de a vedea limpede i-l înfăţişa dinainte aşa cum avea să se arate cîndva : i-ar fi plăcut mai curînd să

nu aibă copii, iar timpul a arătat că avea dreptate, dar trebuia

să ducă neamul mai departe. Fiica sa, moartă ducesă de Bourbon °, era toată dragostea lui ; cu cealaltă [7] se purta frumos, nimic mai mult. Cu Domnul Duce, nu s-a avut niciodată bine, au fost o nenorocire unul pentru altul, mai ales că aveau aceeaşi vîrstă, acelaşi rang, erau aproape unul de altul ; totul contribuise să-i facă să trăiască împreună, la armată, la curte, mai întotdeauna în aceleaşi locuri, uneori şi la Paris. Lăsînd la o parte cauzele cele mai ascunse, nu s-au văzut vreodată doi oameni mai opuşi. Pizma care l-a ros toată viaţa pe Domnul Duce, era un soi de turbare, pe care nu şi-o putea stăpîni, şi care era stîrnită de laudele, de tot felul, ale celor care-1 înconjurau pe cumnatul lui. Era cu atît mai supărat cu cit prinţul de Conţi îi trecea totul cu vederea, copleşindu-1 cu atenţii ce-1 îndatorau. Cînd a murit, nu mai călcase pe la Doamna Ducesă de douăzeci de ani ; nici ea n-a îndrăznit să trimită la el după veşti, nici să încerce să afle cum se simte în timpul lungii lui boli : n-a aflat decît pe ascuns, cel mai adesea prin D-na prinţesă de Conţi, sora ei. Sarcina şi naşterea D-lui conte de Clermont i-au sosit la timp, căci au ajutat-o să ascundă sentimente ce cu prea multă greutate puteau fi stăpînite. între prinţesa de Conţi şi cumnatul ei a fost întotdeauna înţelegere, prietenie şi încredere ; s-a arătat înţelegătoare în privinţa D-rei Choin, faţă de care prinţul de Conţi s-a purtat curtenitor, aşa cum făcea toată lumea, şi pe care nu aveai cum să n-o iei în seamă. Cu D-l du Mâine se purta cu nelipsita bună-cuviinţă, ca şi cu ducesa du Mâine, de altfel fără să-şi dea prea multă osteneală : D-l prinţ de Conţi ştia şi simţea prea multe în legătură cu ei ca să nu-şi îngăduie o oarecare libertate, cu atît mai plăcută cu cît îi aducea laude. Oricît de desăvîrşit curtean ar fi fost, nu se putea stăpîni totdeauna să nu-1 atingă pe Rege în partea cea mai dureroasă, ceea ce nimeni nu îndrăznea să facă ; nu-1 putuse cîştiga niciodată, oricîtă grijă, oricîtă umilinţă, oricîtă iscusinţă, oricîtă stăruinţă ar fi dovedit, şi, pînă la urmă, ura aceasta neînduplecată l-a ucis, deznădăjduit că nu a putut ajunge la nimic, la comanda armatei nici atît, fiind singurul prinţ fără slujbă, făi'ă dregătorie, chiar şi fără regiment, în vreme ce ceilalţi, şi mai ales bastarzii, aveau din belşug. Sătul de toate, a încercat să-şi înece necazurile în vin şi în alte petreceri, care nu mai erau de vîrsta lui şi pentru care trupul îi era

prea slab, căci plăcerile din tinereţe ii şubreziseră de multă vreme [8]. Guta l-a doborît. Lipsit deci de plăceri, chinuit de dureri trupeşti şi sufleteşti, s-a măcinat treptat, şi, culmea amărăciunii, n-a văzut o schimbare strălucită şi sigură decît ca să aibă ce regreta. Am arătat că a fost ales să comande toate trupele din liga din Italia. Acest proiect, care n-a fost bine legat, n-a durat mult nici măcar ca idee. Cha- millart, care, deşi prea dominat, prea îndărătnic, şi cu vederi prea scurte, avea sufletul drept şi francez, mergea către bine atît cit era în stare să-l vadă, simţea că lucrurile nu merg cum trebuie, că, pentru Flandra, sînt nevoi urgente, şi a folosit această revenire silită la prinţul de Conţi, menit pentru Italia, ca s-o facă pe D-na de Maintenon şi, prin ea, pe Rege, să înţeleagă nevoia de a schimba situaţia atît de neplăcută a acestei frontiere şi a armatei care o apăra tot cu ajutorul acestui prinţ, a cărui reputaţie era mai presus chiar şi de nobleţea neamului din care se trăgea. Pînă la urmă, a izbutit şi a căpătat îngăduinţa să-l anunţe că fusese ales ca să comande armata din Flandra. Conţi a tresăltat de bucurie. Nu-şi pusese niciodată nădejdi prea mari în planul cu liga din Italia, pe care l-a văzut spulberîndu-se, puţin cîte puţin, şi nu se mai aştepta să aibă ceva de făcut : s-a lăsat legănat de cele mai plăcute visuri ; dar nu mai avea timp. Sănătatea lui era fără speranţă ; a simţit curînd aceasta, tîrzia întoarcere a Regelui către el neslujind decît să-l facă să regrete şi mai mult viaţa. S-a stins, încet, regretînd că dizgraţia îl dusese la moarte şi că această nesperată schimbare a Regelui şi începutul unei cariere strălucite nu-1 putuseră readuce la viaţă.

Fusese, spre deosebire de cei de rangul lui, cum nu se poate mai bine crescut[9], era foarte învăţat, viaţa lui dezordonată îi întunecase puţin cunoştinţele, dar nu cu totul ; ba chiar nu încetase să citească multe cărţi menite să le trezească : l-a ales pe P. de la Tour, General al Oratoriului, ca să-l pregătească şi să-l ajute să moară cum se cuvine. îi era atît de dragă viaţa, şi fusese, de curînd, din nou atît de legat de ea, încît i-a trebuit mult curaj. Timp de trei luni, mulţimea i-a umplut casa, iar oamenii de rînd, piaţa din faţa casei. Bisericile răsunau de rugăciunile pentru sănătatea lui, făcute de toată lumea, de la cei mai necunoscuţi la cei mai cunoscuţi, şi, de multe ori, s-a întîm- plat ca oamenii prinţeselor, soţia şi fiicele lui, să umble din biserică în biserică, trimişi de ele, să ceară să se facă slujbe, şi să le găsească pe toate reţinute pentru el. Ceva atît de măgulitor nu s-a mai întîmplat nimănui. La curte, la Paris, lumea cerea necontenit veşti despre sănătatea lui;

trecătorii se întrebau unii pe alții, pe stradă, se opreau pe la porți şi pe la prăvălii, unde erau întrebați toți cei ce treceau pe acolo. Cînd s-a simțit puțin mai bine, lumea a respirat uşurată, dar n-a recăpătat nădejdea ; cît a ținut starea aceasta mai bună, s-a făcut tot ce s-a putut ca să-l înveselească puțin : nu s-a împotrivit, dar îl chema tot timpul pe P. de la Tour şi se gîndea la el. Monseniorul duce de Bourgogne s-a dus să-l vadă şi a stat cu el mult timp ; a fost foarte mişcat. Insă răul s-a întețit, grăbind lucrurile ; a primit de mai multe ori sfintele taine, cu sentimente din cele mai înălțătoare. S-a întîmplat ca *Monseigneur,* ducîn- du-se la Operă, să treacă, pe cealaltă parte a rîului, de-a lungul palatului Louvre, tocmai atunci cînd sfintele taine erau duse în față, pe celălalt mal, la prințul de Conți. D-na ducesă de Bourgogne a simțit contrastul : a fost nemulțumită şi, cînd a intrat în lojă, i-a spus acest lucru ducesei du Lude. Parisul şi curtea au fost indignate. D-na de Melun, pe care, mai întîi D-na prințesă de Conți, apoi d-na Ducesă o introduseseră printre cei apropiați de *Monseigneur,* ajutată de D-na d'Espinoy, cumnata ei, a fost singura care a îndrăznit să-i facă serviciul de a-i atrage atenția că opera aceea fusese nepotrivită, sfătuindu-1 totodată să repare scandalul printr-o vizită, deoarece, pînă atunci, lui nu-i trecuse prin cap să se ducă să-l vadă pe prinț. A ascultat-o; a fost urmată de încă una, a Domnilor fiii săi. De multă vreme, Doamna Prințesă îşi petrecea nopțile veghindu-1, *Monsieur le Prince* nu era în stare să se ducă să-l vadă, Domnul Duce a respectat un fel de bună-cuviință, mai ales în ultimele zile, D-l du Maine prea puțin. Tot timpul, D-l prinț de Conți a primit cîțiva prieteni, şi, seara, mişcat de afecțiunea oamenilor, cerea să i se spună cine venise peste zi. Spre sfîrşit, n-a mai vrut să vadă pe nimeni, nici măcar Prințesele, şi n-a mai suportat decît pe cei, cît mai puțini, care îl slujeau. P. de la Tour, D-l Fleury [10], care fusese preceptorul său, apoi sub-preceptorul copiilor familiei regale, care a devenit nemuritor datorită admirabilei lui *Histoire ecclésiastique,* şi încă doi-trei oameni de bine. A avut mintea limpede pînă în ultimul moment, şi s-a folosit de ea. A murit în mijlocul celor apropiați, stînd în fotoliu, pătruns de sentimente pioase, despre care l-am auzit pe P. de la Tour spunînd lucruri vrednice de admirație. Toată lumea l-a regretat amarnic. Memoria lui este încă scumpă ; dar să spunem lucrurilor pe nume : poate că a cîştigat tocmai din dizgrația în care a fost ținut. La el, inima era mai ho- tărîtă decît mintea. A fost foarte mare ca speranță ; poate că, în fruntea unei armate, ar fi fost sfios, şi, s-ar părea, că încă şi

mai sfios ar fi fost în Consiliul Regelui, de cumva ar fi intrat acolo. Regele s-a simțit foarte ușurat, D-na de Maintenon de asemenea, Domnul Duce infinit mai mult decît ei. Pentru D-l du Mâine, a fost o eliberare, iar pentru D-l de Vendome o ușurare în situația aceea cînd începuse să-și dea seama că s-ar putea să cadă. ***Monsei- gneur*** a aflat vestea morții lui, la Meudon, tocmai cînd pleca la vînătoare ; nu s-a văzut la el nici cea mai mică schimbare.

Fiul prințului de Conți, care primea, de la Rege, o pensie de patruzeci de mii de livre, a primit, pe deasupra, încă treizeci de mii de livre, iar D-na prințesă de Conți a avut una de șaizeci de mii de livre. Testamentul a părut foarte înțelept, oamenii casei destul de prost răsplătiți. Pensiile au fost date a doua zi după moarte. A treia zi, Regele s-a dus la D-na prințesă de Conți și la D-na du Mâine, care erau cumnate, apoi s-a dus D-na ducesă de Bourgogne și, ziua următoare, și-a pus doliul negru, pentru cincisprezecece zile. L-a trimis pe Seignelay, cel care răspundea de îmbrăcămintea lui, să spună, din partea sa, cele de cuviință la palatul Conți, Domnului prinț și Doamnei Prințese. Mon- ***sieur le Prince,*** care era bolnav de multă vreme și nu mai ieșea din cameră, a primit mesajul : l-a însărcinat pe Seignelay cu foarte umilele sale mulțumiri, și, mai ales, l-a rugat să-i spună Regelui, din partea lui, că, oricînd, moartea prințului ar fi fost o mare pierdere pentru Majestatea Sa, că, el însuși, oricînd, ar fi fost foarte îndurerat de ea, dar că, în acel moment, era de două ori mai îndurerat, căci prințul ar fi fost de mare ajutor, dacă Majestatea Sa ar fi vrut să se slujească de el : o îndrăzneală cu totul neobișnuită din partea Domnului Prinț, care era un curtean foarte prudent. Pesemne că nu ar fi avut-o, dacă n-ar fi aflat cum se petrecuseră lucrurile.

D-l prinț de Conți a vrut să fie îngropat la biserica Saint-Andre-des-Arcs [11], alături de vrednica sa mamă, față

de care avusese întotdeauna respect și dragoste. A interzis orice pompă la care se putea renunța. Eu bănuiam însă că orgoliul Domnului Duce nu va putea fi înghesuit între limite atît de restrînse : l-am rugat deci pe Desgranges, maestrul de ceremonii, Dreux, marele maestru, fiind absent, să facă în așa fel incit să nu fiu amestecat în cele ce se vor face cu acest prilej. Nu mă înșelam : Domnul Duce a obținut să dea agheasma cu ceremonia rezervată numai primului prinț de sînge, sau celor mai sus de acesta, dar nici unui alt prinț de sînge. Astfel, miercuri 27 februarie, D-l duce de Enghien, îmbrăcat cum se cuvine și cu pălăria pătrată pe cap, numit să reprezinte persoana Regelui, și ducele de la Tremoille, pe care

Regele l-a numit din partea ducilor, şi căruia îi transmisese, prin Desgranges, să-l însoţească pe reprezentant, s-au dus, fiecare separat, în curtea cea mare a palatului Tuileries, unde se afla o trăsură a Regelui, paji şi valeţi ai acestuia, doisprezece ofiţeri din garda regală şi vreo cîţiva din cei o sută de elveţieni împreună cu cîţiva ofiţeri de-ai lor. D-l de la Tremoille, în mantie lungă, s-a aşezat în fundul trăsurii Regelui, alături de prinţul reprezentant, Desgranges în faţă, înlocuindu-1 pe marele maestru de ceremonii, pajii Regelui urcaţi în faţa şi spatele trăsurii, la care nu se pusese doliu, şi numai cu doi cai, înconjurată de garda elveţiană, pe jos, cu halebarde, şi de valeţii Regelui, tot pe jos, la portiere, urmată de trăsura ducelui de Enghien, cu preceptorul şi gentilomii săi înăuntru, şi de cea a ducelui de la Tremoille, cu ai săi. Marchizul de Hautefort, în mantie lungă, numit de Rege ca să ducă trena prinţului reprezentant, se afla tot în trăsura Regelui, în faţă. Gărzile de corp, călare, erau imediat în faţă şi în spate. Aşa au ajuns la palatul Conţi, în întregime ceimit. Domnul Duce şi noul prinţ de Conţi, însoţiţi de ducii de Luxembourg şi de Duras, pe care îi invitaseră ca rude, toţi patru în mantii lungi, aşezaţi unul lingă altul, trena fiecăruia fiind dusă de un gentilom cu mantie lungă, l-au întîmpinat pe prinţul reprezentant la portiera trăsurii lui, şi i s-au făcut aceleaşi onoruri care i s-ar fi făcut Regelui însuşi, trena mantiei ducelui de la Tremoille fiind dusă tot de un gentilom în mantie lungă. Abatele de Maulevrier, preotul Regelui, în veşminte bisericeşti, şi care era de rînd la slujbă, a oferit agheasmă prinţului reprezentant ; un altul a oferit-o Domnului Duce, D-lui prinţ de Conţi şi ducilor de la Tremoille, de Luxem-

bourg şi de Duras. După ce s-au terminat rugăciunile, plecarea s-a făcut ca şi primirea, lumea s-a întors după cum sosise ; D-l de la Trémoïlle şi D-l de Hautefort s-au despărţit de D-l duce de Enghien în curtea palatului Tuileries, de unde fiecare şi-a luat trăsura şi s-a dus acasă. Uitam să spun că, în timpul acestei ceremonii a agheasmei, cei din garda Regelui şi din cea elveţiană, împreună cu ofiţerii lor, au străjuit şi au umplut palatul Conţi, cum se întîmplă de obicei în casele unde se duce Regele. In aceeaşi zi, opt arhiepiscopi sau episcopi, în veşminte bisericeşti, împuterniciţi de toţi prelaţii ce se aflau la Paris [12], s-au dus să dea agheasmă după ce au fost retrase toate gărzile. A doua zi, Domnul Duce, D-l duce de Enghien, D-l duce du Maine şi D-l conte de Toulouse s-au dus să dea agheasmă, primiţi fiind de D-l prinţ de Conţi, toţi în mantii lungi, şi, după cîteva ore, Tribunalul, ca şi celelalte curţi supreme, s-au dus şi ele. D-l duce de Orléans şi fiii familiei regale nu s-au dus, întrucît nu erau de acelaşi rang ; însă cardinalul de Noaiiles s-a dus, în fruntea călugărilor de la Notre-Dame.

Două zile după această împărţire a agheasmei, am aflat că se spusese că fusesem nemulţumit că nu mă numiseră pe mine în locul ducelui de Trémoïlle, şi că aş fi zis că el va face vreo prostie, întrucît este un nepriceput ; acestea s-au spus despre mine la D-l de Bouillon, la Versailles, în prezenţa D-lui de la Trémoïlle, care a zîmbit şi nu s-a sinchisit, şi care, întrucît unii stăruiau că aşa stau lucrurile, a scos patru pistoli din buzunar şi a închis gura clevetitorilor cerindu-le să pună rămăşag ; nimeni nu a vrut s-o facă. I-a întrebat dacă m-au auzit ei cu urechile lor, şi atunci n-au mai avut ce spune. Felul acesta de a face dreptate, care era o dovadă de prietenie, m-a mişcat foarte mult. Eram, de fapt, departe de a-1 bănui pe D-l de la Trémoïlle că nu se poartă cum se cuvine sau că vorbeşte ce nu trebuie şi nu aveam de ce să fiu nemulţumit că fusese ales cel mai vechi în rang, chiar dacă aş fi dorit să fiu în locul lui ; m-am felicitat că fusesem prevăzător cu Desgranges, ceea ce am spus pretutindeni, rugîndu-1 şi pe el s-o facă. N-am putut afla cine mă vorbise de rău ; dar, în general, mi-am spus hotărît părerea despre acela, oricine ar fi fost el : nimeni n-a îndrăznit să se supere.

Corpul D-lui prinţ de Conţi a rămas cîteva zile depus în palatul său, aşteptînd ca totul să fie gata la Saint-Ân- dre-des-Arcs. Domnul Duce, nerăbdător să capete ceva măcar prin şiretenie dacă nu putea cu forţa, a strecurat, cu ajutorul celor mai însemnaţi dintre slujitorii lui, şi a celor de la palatul Conţi, prietenilor răposatului prinţ şi prietenilor săi, cei care erau duci, că o mulţime de persoane aveau să dea agheasmă şi

să se roage cîtva timp lingă corp, o faptă cucernică ce era un semn de prietenie, şi era de mirare că ei, ducii, nu o făcuseră încă, iar mantia lungă era haina cea mai potrivită pentru această îndatorire funebră. Nimic mai uşor de ademenit decît ducii, nici atît de neajutoraţi în toate, în ciuda experienţei lor. Ducele de Sully şi ducele de Villeroy au căzut în capcană, mareşalul de Choiseul, de asemenea, precum şi alţii. Xaintrailles, prim scutier al Domnului Duce, om din lumea bună şi prieten cu Villeroy, îl atrăsese după el, dîndu-1 pildă pe ducele de Sully ; el mi-a povestit acestea, spunîndu-mi şi că, tatăl lui, supărat peste măsură, nu vrea să-l mai vadă niciodată pe Xaintrailles. Ştiindu-se că ducii pot fi uşor convinşi, începutul a fost făcut de ei, ca să se treacă, apoi, datorită acestui exemplu, la prinţii străini ; însă zarva făcută de mareşalul de Villeroy a dat şiretlicul în vileag, şi totul a fost repede curmat. Domnul Duce nu a îndrăznit să se supere, deoarece protestele au fost însoţite de ridicolul de a fi pus la cale privegherea corpului D-lui prinţ de Conţi. Nici nu se mai ştie de cînd nu mai murise un prinţ de sînge : ultimul prinţ de Conţi murise la Fontainebleau, de vărsat, pe care îl luase de la Doamna soţia sa, în 1685, la 9 noiembrie, avea douăzeci şi cinci de ani şi nu avea copii. Domnul, tatăl lui, la Pezenas, la 11 februarie, în 1666, la treizeci şi şapte de ani ; ***Monsieur le Prince,*** la 11 decembrie 1686, la şaizeci şi cinci de ani, la Fontainebleau, unde se dusese, plecînd de la Chantilly, cînd D-na ducesă de Bour- bon avusese vărsat. Acest priveghi fusese, într-adevăr, scopul Domnului Duce. îşi amintea că Regina, fiicele şi nepoatele din familia regală erau privegheate de ducese şi de prinţese străine, alternativ, şi, alături de acestea, de doamne nobile, înlocuindu-se unele cu altele ; la moartea D-rei de Conde, sora sa, în 1700, cei din familie au vrut să fie privegheată numai de către doamne fără titluri, dar aproape nici una nu voise să primească, iar doamnelor cu titluri, nu îndrăzniseră ei să le propună ; nu ştia însă, sau uitase, că acest priveghi nu se face decît
pentru prinţese, dar nu şi pentru prinţi, nici măcar pentru Regi, lingă al căror corp nu rămîn decît ofiţerii lor cei mai de seamă. S-a făcut aşadar haz de cei cîţiva naivi ce se lăsaseră convinşi, care au protestat, şi lucrurile au rămas aici. Insă Domnul Duce a mai încercat şi altceva. I-a trecut prin cap să ceară ducerea corpului cu trăsura : s-au iscat alte discuţii. N-a izbutit nici cu aceasta ; a ieşit din încurcătură amintind că prinţul interzisese orice ceremonie ce putea fi suprimată : la acest lucru ar fi trebuit să se gîndească mai devreme. Cînd a văzut că trebuie să se mulţumească cu ceea ce se face în mod obişnuit, le-a cerut răspicat ducilor ce vor fi invitaţi să facă

parte din cortegiu să vină în mantii lungi. D-nii de Luxembourg şi de la Rocheguyon, prieteni apropiaţi ai răposatului Domn prinţ de Conţi, fiind foarte bine şi cu prinţii de sînge, l-au refuzat şi mai răspicat, ceea ce, pe Domnul Duce l-a acrit atît de tare încît s-a înfuriat şi a început să ameninţe. Plin de ciudă, şi, încă dinainte, cam certat cu sora sa, a renunţat la cortegiu sub pretext că D-l prinţ de Conţi nu poate lua parte din pricina unui guturai, şi l-a trimis pe D-l duce de Enghien în mantie lungă. Nimeni n-a fost invitat, cei care au vrut, duci sau nu, au aşteptat sosirea corpului la Saint-André, în doliu, dar fără mantii. Să terminăm repede cu acest trist subiect ca să nu mai fie nevoie să ne întoarcem la el.

In aceeaşi biserică, s-a făcut o slujbă superbă [13], la care familia n-a poftit decît episcopii şi rudele, dar unde totul a fost măreţ. Un prelat a făcut slujba ; P. Massillon, de la Oratorieni, ajuns între timp episcop de Clermont, a ţinut un admirabil discurs funebru. Domnul Duce, D-l duce de Enghien şi D-l prinţ de Conţi au fost în fruntea cortegiului de doliu. Episcopii au fost nemulţumiţi că nu li se puseseră fotolii ; porneau de la faptul că, în biserică, erau fotolii ; nu voiau să-şi amintească exemplele despre o pretenţie asemănătoare, în ultimul timp, care nu a fost admisă decît cel mult pentru episcopii-pairs, şi nu în acelaşi rînd cu clerul, ci la o parte. După ce s-au agitat puţin, episcopii au rămas să stea pe băncile lor. La aceste ceremonii, regula spune că nimeni nu poate fi tratat decît aşa cum ar fi fost tratat în casa prinţului care este înmormîntat, dacă acesta ar fi fost viu. Tot regula £3 — Memorii — Saint-Simon

spune că ducii trebuie să aibă fotolii la aceste ceremonii întocmai ca acele ale prinților de sînge. Domnul Duce, mereu dornic să schimbe ceva, le-a suprimat pe toate : n-au fost decît trei, pentru cei trei prinți de sînge din fruntea doliului, şi o bancă, lingă ultimul fotoliu, apoi alte cîteva bănci la şir. Primii sosiți au văzut cum se petrec lucrurile şi s-au plîns cu glas tare : Domnul Duce s-a făcut că nu aude. Numaidecît au sosit D-l duce de Lu- xembourg, la Meilleraye şi la Rocheguyon : au stat de vorbă cu el, însă el s-a scuzat spunînd că nu sînt fotolii şi că nu ştie de unde să le ia. La care, cei trei duci i-au declarat că ei pleacă. Această hotărîre, atît de rapidă, l-a surprins pe Domnul Duce. Nu se aşteptase la ea : voise să creeze un precedent slujindu-se de un şiretlic ; nu vedea însă cum putea susține refuzul de a acorda fotolii. A spus că nici nu-i trecuse vreodată prin cap să nu le dea fotolii, că nu ştie ce să facă ; apoi, văzîndu-i pe acei Domni că se înclină ca să plece, i-a oprit, spunînd că trebuie făcut ceva ca să-i mulțumească. Atunci, vicleşugul a fost dat pe față : numaidecît s-au adus fotolii. Domnul Duce a cerut să fie iertat că nu sînt destule, pentru toți ducii, şi, în chip de compensație, a pus unul lîngă cel al D-lui prinț de Conți, cu totul asemănător cu al său, şi pe acelaşi rînd, apoi încă patru sau cinci, apoi atîtea cîte s-au găsit, din loc în loc, şi încă unul pentru ultimul duce, aşa încît tot ce era între două să fie socotit tot fotoliu şi să se aşeze toți ducii. Atunci s-a văzut că mai erau şi pe deasupra, dacă ar mai fi fost nevoie, fapt care, pe lîngă nereuşita planului său, l-a supărat peste măsură pe Domnul Duce. Mantie lungă nu au putut purta decît prinții de la doliu şi cei din suita lor : nimeni altul, oricine va fi fost el : iar după cele petrecute în legătură cu cortegiul, propunerea n-a mai fost făcută nimănui. Prinții străini au stat, prudenți, la o parte, ca să nu piardă şi să nu facă nimic. M-am întins mai mult asupra acestei înmormîntări ca să arăt că, oricît de mare, de solid şi de legitim ar fi rangul prinților de sînge, aceasta nu le ajută, şi nu se dau îndărăt nici de la şiretlicuri nici de la violență ca să capete mai mult : şi au izbutit să-şi creeze întruna drepturi smulse cu forța.

CAPITOLUL V

(1 7 0 9) *Gindurile ducelui de Chevreuse se iucilnesc, în mod ciudat, cu ale mele. De unde vin sfaturile, prost urmate, statornicite la moartea lui Ludovic al XlV-lea.*

în acest timp, totul decădea, puțin cîte puțin, sau, mai bine spus, văzînd cu ochii : Regatul era cu totul secătuit, trupele neplătite şi sătule de a fi mereu prost comandate, deci, mereu învinse ; nici o cale de a îndrepta situația finanțelor pentru care financiarii şi miniştrii nu erau în stare să facă nimic ; totul se făcea numai din capriciu şi prin intrigi ; nimic nu era pedepsit, gîndit, cumpătat ; o mare neputință de a susține războiul, dar şî de a încheia pacea ; totul pe tăcute, cu suferință ; şi nimeni care să se încumete să întindă mîna acestei corăbii şubrede, gata să se scufunde. Despre toate acestea, le spusesem adesea ce gîndesc eu ducilor de Chevreuse şi de Beauvillier, arătînd mai ales de unde se trage răul. Prudența, respectul îi făceau să mă oprească, dar spusele mele nu puteau fi tăgăduite. Ştiindu-i obişnuiți cu cîrmuirea pe care o văzuseră întotdeauna, şi la care luau şi ei parte, nu mergeam prea departe cu încrederea în ei, aşa că, de multă vreme, nu le spuneam ce gîndeam eu despre îndreptarea lucrurilor. Faptul mă preocupa atît de mult încît, de ani de zile, aşterneam totul pe hîrtie, nu fiindcă speram să iasă ceva vreodată din aceasta, ci ca să mă uşurez şi să-mi dovedesc mie că ceea ce gîndesc era posibil şi folositor. Nu dădusem niciodată nimic în vileag, şi nu scăpasem nimic față de nimeni, cînd, într-o după-amiază, ducele de Chevreuse a venit la mine, în apartamentul răposatului mareşal de Lorge, locuit acum de mine, şi a urcat numaidecît într-un mic antresol cu cămin, din care-mi făcusem un cabinet şi pe care el îl cunoştea foarte bine. Nu se gîndea decît la situația prezentă : mi-a vorbit despre ea cu amărăciune, mi-a propus să vedem ce este de făcut. La rîndul meu, m-am arătat grăbit ; l-am întrebat dacă îşi închipuie că se poate face ceva, nu că aş fi socotit situația disperată, ci fiindcă vedeam multe piedici peste care nu se putea trece. Era un om care nu-şi pierdea nădejdea şi care voia să se meargă înainte : spun să se meargă, însă fără el. în felul acesta îşi satisfăcea plăcerea de a judeca lucrurile, fără

să renunțe la prudență şi diplomație. Tocmai aceasta mă dezgusta : uram castelele în Spania şi judecățile care nu duceau la nimic ; vedem limpede că o cîrmuire înțeleaptă şi potrivită nu este posibilă atîta vreme cît avea să dureze sistemul prezent ; simțeam că o schimbare a acestuia era imposibilă, din pricina credinței Regelui că puterea secretarilor de Stat şi aceea a ministrului de finanțe era puterea sa : prin urmare, era imposibil ca această putere să fie limitată, sau împărțită, sau ca el să fie convins că ar fi putut admite, fără teamă, în Consiliul său, pe cineva care să nu-şi fi dovedit pe deplin obîrşia nenobiliară, sau chiar a noutății lui, în afară de şeful consiliului finanțelor [1], de care nimic nu depindea. Ceea ce, cîndva, făcusem doar din plăcere, era sortit să nu vadă lumina şi mi se părea că seamănă cu republica lui Platon. Surpriza mea a fost deci mare cînd D-l duce de Chevreuse, arătîndu-mi tot mai mult ce gîndeşte, s-a apucat să-mi înşire aceleaşi idei pe care le avusesem şi eu. li plăcea să vorbească, vorbea bine, spunea ce trebuie, cu precizie şi eleganță ; de aceea ne plăcea foarte mult să-l ascultăm. L-am ascultat deci cu toată atenția, văzîncl că gîndurile, scopurile, planurile lui sînt şi ale mele, şi de care l-am crezut, întotdeauna, ca şi pe D-l de Beau- villier, atît de departe, încît m-am ferit să le spun ceva, oricît de nemărginită ar fi fost încrederea mea în ei, şi a lor în mine, deoarece îmi spuneam că este de prisos să lovesc de-a dreptul în obişnuința lor, devenită convingere, la aceasta adăugîndu-se imposibilitatea de a se aştepta la ceva din partea Regelui. D-l de Chevreuse a vorbit mult, şi-a dezvoltat planul, mi l-a recitat pe al meu, cu atît de puține deosebiri, şi atît de neînsemnate, că am fost uluit. La sfîrşit, şi-a dat seama de marea mea surpriză ; a vrut să-mi audă părerea despre propunerile lui, însă eu nu răspundeam decît prin monosilabe, absorbit fiind de ciudata mea descoperire. A fost cuprins la rîndul său de mirare : era obişnuit cu sinceritatea mea, cu felul în care îmi spuneam gîndurile, îi plăcea să se vadă, dacă îndrăznesc să spun acest lucru în ciuda diferenței dintre noi, lăudat, aprobat, înfruntat şi îndreptat, deoarece cei doi cumnați îmi îngăduiau acest lucru. Acum eram posomorit, tăcut, îngîndurat. „Haideți, vorbiți, mi-a zis el în cele din urmă ; pe cine v-a căşunat astăzi ? Fiți cinstit, spun oare prostii ?" Atunci, nu m-am mai putut stăpîni şi, fără să rostesc o vorbă, scot o cheie din buzunar, mă ridic, deschid un dulap care se afla în spatele meu, scot din el trei caiete [2], mici dar groase, scrise de mina mea, şi, arătîn- du-i-le, i-am

spus : „Iată, Domnule, de unde mi se trag mirarea şi tăcerea". A citit, a trecut prin toate, şi a găsit tot planul său : niciodată n-am văzut pe cineva mai uluit, sau, mai curînd, niciodată doi oameni n-au fost, unul după altul, mai uluiți decît am fost noi. A văzut toată substanța formei de guvernămînt pe care mi-o propusese mai înainte ; a văzut locurile în consilii ocupate cu nume de persoane dintre care multe muriseră între timp ; a văzut cît de potrivite erau diferitele lor funcții, şi cît de potriviți erau între ei miniştrii consiliilor ; a văzut pînă şi amănuntele despre plata lor şi comparația cu plata miniştrilor efectivi ai Regelui. Consiliile le alcătuisem cu cei pe care îi socotisem cei mai potriviți, ca să-mi răspund mie însumi la obiecția supuşilor, şi pusesem lefurile ca să-mi răspund la obiecția despre cheltuieli şi să le compar cu cele ale Regelui pentru Consiliul său. Aceste precauții l-au încîntat pe D-l de Chevreuse ; aproape toți cei aleşi de mine i-au plăcut, şi i-a plăcut şi cum împărțeam plățile. Ne-a trebuit, şi lui şi mie, mult timp ca să ne revenim din surpriză ; după care, am judecat lucrurile, şi, cu cît le judecam mai mult, cu atît ne înțelegeam mai bine, atîta doar că eu aprofundasem şi întocmisem mai precis toate părțile aceluiaşi plan. M-a rugat mult să i-1 împrumut pentru cîteva zile ; voia să-l cerceteze pe îndelete. Peste opt sau zece zile, mi l-a dat înapoi. Cugetase foarte mult la el, împreună cu D-l de Beauvillier. N-au găsit aproape nimic de schimbat, sau doar nişte mărunțişuri ; greutatea era însă punerea lui în faptă : au socotit-o imposibilă din pricina Regelui, aşa cum o socotisem şi eu întotdeauna. M-au rugat stăruitor să-mi păstrez planul cu grijă, pentru vremea cînd îl vom putea folosi, vremurile Monseniorului duce de Bourgogne. Vom vedea mai tîrziu, că din acest proiect au ieşit consiliile, însă foarte prost alcătuite şi prost înțelese, cînd a murit Regele, întrucît fuseseră găsite în caseta Monseniorului duce de Bourgogne, la moartea sa. Toate acestea se vor lămuri la timpul lor. Printre piese 153 se vor găsi aceleaşi Consilii ca cele pe care le-am arătat eu D-lui de Che- vreuse, şi pe care pe urmă le-a văzut şi D-l Beauvillier, căci a vorbi cu unul însemna a vorbi şi cu celălalt, şi care, cu vremea, au ajuns pînă la Monseniorul duce de Bour- gogne. Dacă ar fi fost vorba să fie înfăptuite, aş fi schimbat unele lucruri, dar nu dintre cele de bază şi esențiale, iar această înfăptuire, ca şi multe altele, ar fi avut loc, dacă acest prinț ar fi domnit.

---

153 Referință la o parte din scrierile lui Saint-Simon reunite sub titlul de *Pièces.*

(1 7 0 9) *Iarnă cumplită; mizerie înspăimîntătoare. — Maşina- ţiuni murdare cu griul. — Curajul lui Mareschal de a vorbi cu Regele, dar în zadar a făcut-o. — Mare umilinţă pentru Tribunalul din Paris în legătură cu grîul, şi la fel pentru Tribunalul din Dourgogne. — Născociri ciudate. — Maşinaţiuni cu grîul repetate de nenumărate ori de atunci. Retopirea şi urcarea cursului monedei. — Bancruta lui Samuel Bernard. [...]*

Iarna, aşa cum am mai arătat, fusese cumplită, nimeni, de cînd lumea, nu-şi amintea să mai fi fost alta asemănătoare. Un îngheţ care a ţinut aproape două luni, fără să slăbească nici un pic, chiar din primele zile, a făcut apa din rîuri să se întărească pînă la vărsare, iar marea, lingă maluri, putea ţine căruţe cu o încărcătură oricit de grea. Un dezgheţ pripit a topit zăpada care acoperise pînă atunci pămîntul ; i-a urmat un nou îngheţ, dintr-o dată, la fel de zdravăn ca cel de mai înainte, timp de trei săptămîni. Cele două geruri au fost atît de năprasnice, încît spirtul, elixirele cele mai tari şi licorile cele mai spirtoase au spart sticlele închise cu dopuri, aflate în odăi cu foc şi înconjurate de burlanele de la cămine, în cîteva apartamente din castelul Versailles, unde le-am văzut cu ochii mei; odată, cinam la ducele de Villeroy, în mica lui odaie de dormit ; sticlele erau puse pe cămin, aduse fiind din foarte mica lui bucătărie, unde ardea mult foc, şi în care se intra de-a dreptul din odăiţa de dormit, doar cu o foarte mică anticameră între ele : cu toate acestea, în pahare cădeau ţurţuri de gheaţă. Este apartamentul pe care astăzi îl are fiul lui. Cel de al doilea ger a distrus totul. Pomii fructiferi au îngheţat, n-a mai rămas nimic, nici nuci, nici măslini, nici meri, nici viţă de vie, sau a rămas atît de puţin că nici nu merită să mai vorbim. Ceilalţi arbori au îngheţat şi ei, în foarte mare număr, grădinile au pierit, ca şi seminţele din pămînt. Durerea, în faţa acestui dezastru general, nu poate fi închipuită. Fiecare şi-a adunat sămînţa ce-o mai avea, pîinea s-a scumpit pe măsura disperării dată de pierderea recoltei. Cei mai pricepuţi au resemănat orz în ogoarele în care fusese grîu, şi cei mai mulţi le-au urmat pilda : au fost cei mai norocoşi, căci s-au salvat ; însă poliţia s-a gîndit să interzică aceasta, şi, cînd s-a căit, a fost prea tîrziu. Au fost date diferite hotărîri asupra griului, s-au căutat cantităţile mari adunate de unii, au fost trimişi comisari prin provincii, la trei luni după ce fuseseră numiţi, toate acestea împingînd la culme sărăcia şi scumpetea, în timp ce, calcule precise arătau că, în Franţa, există grîu pentru doi ani, ca s-o hrănească în întregime, oricum ar fi fost recolta. Multă lume a crezut deci că Domnii

de la finanțe profitaseră de acest prilej pentru a pune mîna pe grîu cu ajutorul trimişilor răspîndiți în toate tîrgurile Regatului, ca să-l vîndă apoi la prețurile pe care le vor pune ei, încît Regele să aibă un cîştig, dar fără să-l uite pe al lor. O mare cantitate de vapoare cu grîu, cumpărat de Rege, s-a stricat pe Loara, încît a trebuit aruncat în apă ; neputînd ascunde întîmplarea, credința că se unelteşte ceva s-a păstrat mai departe. Este fapt sigur că prețul griului era acelaşi pe toate piețele Regatului ; că, la Paris, comisarii puneau prețurile cu forța, obligîndu-i adesea pe cei ce vindeau să le ridice împotriva voinței lor ;- că, atunci cînd poporul a început să întrebe cît va mai ține această scumpete, cîțiva comisari, într-o piață, aflată la doi paşi de casa mea, lîngă Saint-Germain-des- Pres, au lăsat să le scape următorul răspuns, destul de limpede : ***Atîta vreme cît veți vrea voi acest lucru,*** de parcă ar fi lăsat să se înțeleagă, împinşi de milă şi totodată de nemulțumire, că scumpetea va ține atîta vreme cît poporul va îndura să nu intre grîu în Paris decît cu încuviințarea lui d'Argenson ; şi nu intra în alt fel. D'Argenson, pe care Regența l-a văzut ministru al justiției, era, pe vremea aceea, locotenent de poliție, şi a fost făcut, tot atunci, consilier de Stat, fără să părăsească poliția. Cei mai împilați au fost brutarii, şi ceea ce povestesc eu s-a petrecut în acelaşi fel în toată Franța, intendenții făcînd în provincie ceea ce d'Argenson făcea la

Paris, şi, pe toate pieţele, griul care nu fusese vîndut cu un anumit preţ, pînă la o anumită oră la care se închidea tîrgul, era ridicat cu forţa, iar cei care, din milă, îl dădeau la un preţ mai mic erau pedepsiţi cu cruzime.

Mareschal, prim chirurg al Regelui, despre care am vorbit nu o dată, a avut curajul şi cinstea să-i spună toate acestea stăpînului său, adăugind şi gîndurile prăpăstioase pe care şi le făceau cei de rînd, oamenii mai puţin obişnuiţi şi chiar şi capetele care judecau cel mai bine. Regele a părut mişcat, nu i-a purtat pică lui Mareschal, dar n-a ieşit nimic din aceasta. în mai multe locuri, s-au strîns cantităţi uriaşe, în cea mai mare taină cu putinţă. Lucrul era interzis cu străşnicie particularilor, prin hotă- rîri, fiind, totodată, recomandate denunţurile ; un biet om, care a avut ideea să facă una către Desmaretz, a avut mult de tras. Din pricina acestor dezordini, tribunalul s-a adunat pe Camere, apoi în Camera cea mare, formată din deputaţii celorlalte camere. A fost luată hotărîrea de a i se propune Regelui să fie trimişi consilieri, pe jurisdicţii şi pe socoteala lor, să vadă ce se întîmplă cu grînele, să fie trimisă şi poliţia, să fie pedepsiţi cei ce nu respectă hotărîrile, şi să se dea, pe departamente, lista consilierilor ce se ofereau pentru aceste controale. Regele, care fusese informat de către primul preşedinte, s-a supărat în- tr-un fel neaşteptat, a vrut să trimită o mustrare foarte aspră Tribunalului şi să-i ceară să-şi vadă numai de procesele lui. Cancelarul nu a îndrăznit să-i spună Regelui cît de bun era planul Tribunalului şi cît de mult se potrivea cu atribuţiile lui ; a stăruit însă asupra afecţiunii şi a respectului cu care venea Tribunalul, arătîndu-i că el, Regele, este liber să primească sau nu propunerile acestuia. I-a trebuit destul de mult ca să-l liniştească pe Rege şi să scape de mustrare ; acesta a ţinut însă morţiş ca tribunalului măcar să i se pună în vedere, din partea sa, că îi interzice să se amestece în problema griului. Scena s-a petrecut în plin Consiliu, unde doar Cancelarul a vorbit, toţi ceilalţi miniştri păstrînd o tăcere profundă : se părea că ştiu ce să gîndească despre toate acestea şi s-au ferit să spună ceva despre o afacere ce nu-l privea decît pe Cancelar. Oricît de obişnuit ar fi fost Tribunalul, ca şi toate celelalte corpuri, cu umilinţele, aceasta l-a făcut să sufere foarte mult : s-a supus gemînd. Lumea a fost la fel de tare mişcată : n-a fost nimeni care să nu fi simţit că, dacă finanţele n-ar fi avut nici un amestec în aceste maşinaţiuni cumplite, demersul Parlamentului nu avea de ce să nu fie pe placul Regelui, fiind totodată şi folositor, căci punea acest Corp între el şi popor, ară- tînd astfel că nu are nimic de ascuns ; făcînd toate acestea, autoritatea lui absolută şi fără margini, de care era atît de mîndru, n-ar fi fost ştirbită cu nimic serios sau evident. Tribunalul din Bourgogne, văzînd

că provincia se află în cea mai grozavă sărăcie, i-a scris intendentului, care nu s-a sinchisit cîtuşi de puţin. Avînd în vedere primejdia apropiată a unei foamete ucigătoare, Tribunalul s-a adunat ca să vadă ce este de făcut. Primul preşedinte n-a îndrăznit să asiste la deliberare ; s-ar fi zis că el ghicea mai bine decît alţii ; a prezidat cel mai vechi dintre preşedinţi ; nu s-au spus decît cele ce priveau cauza, şi chiar şi aşa, cu nesfîrşite menajamente ; cu toate acestea, Regele, de cum a aflat, s-a supărat peste măsură : a trimis acestui tribunal o mustrare aspră, interzicerea de a se mai amesteca în astfel de treburi, deşi, în mod firesc, ale lui erau, şi un ordin preşedintelui care prezidase deliberarea să vină să dea socoteală de purtarea lui. Preşedintele a plecat numaidecît. Era vorba să i se ia slujba, nici mai mult nici mai puţin. Cu toate acestea, Domnul Duce, guvernator al provinciei, în locul Domnului prinţ care era foarte bolnav, s-a unit cu D-l Cancelar ca să-l apere pe acest magistrat, a cărui purtare era fără cusur : l-au salvat, acesta alegîndu-se doar cu o aspră dojană din partea Regelui, care i-a îngăduit după aceea să vină să se încline în faţa sa. Astfel, după cîteva săptămîni, s-a întors la Dijon, unde se luase hotărîrea să i se facă o primire triumfală : ca om înţelept şi care trecuse prin multe, s-a temut de urmările acestei primiri, s-a temut chiar că nu i se va îngădui să fie scutit de această cinste ; s-a ferit totuşi de ea, măsurîndu'şi călătoria în aşa fel, încît a ajuns la Dijon la ora cinci dimineaţa ; şi-a luat numaidecît roba şi s-a dus la Tribunal să dea socoteală de călătorie şi să mulţumească pentru tot ce se hotărîse să se facă pentru el. Celelalte tribunale, luînd pilda acestora două, s-au lăsat tremurînd sub tutela intendenţilor şi pe mîna însărcinaţilor lor. Atunci au fost aleşi trimişii aceia de care am pomenit, luaţi toţi de pe locuri subalterne, şi care, însărcinaţi fiecare cu controlarea unui canton, trebuiau să judece delictele împreună cu tribunalele vecine, în prezenţa intendentului, şi fără să ţină în vreun fel de tribunale ; însă, ca să i se dea o distracţie mai curînd decît o deşartă mîngîiere celui din Paris, a fost alcătuit un tribunal cu reprezentanţi ai tuturor camerelor, în fruntea căruia a fost pus preşedintele Maisons, care avea să se ocupe de rejudecarea sentinţelor date de funcţionarii trimişi în provincii. Aceştia n-au plecat decît după trei luni de la numire. Au bătut drumul de pomană, şi nici unul n-a aflat vreodată ceva despre poliţia aceea. N-au găsit nimic, fiindcă s-a făcut în aşa fel încît să nu dea peste nimic : prin urmare, nici judecată nici rejudecare, căci lipsea temeiul. Treaba aceasta încurcată a rămas deci numai pe mina lui d'Argenson şi a intendenţilor, şi s-a avut grijă ca nu cumva să le scape, dar nici să fie lămurită, fiind administrată mai departe cu aceeaşi

asprime. Fără să judecăm mai precis pe cei ce au scornit toate acestea şi au tras foloase de pe urma lor, se poate spune că nu s-au pomenit niciodată timpuri care să fi dat ceva mai necurat, mai îndrăzneț, mai bine urzit, care să apese mai tare şi mai multă vreme, cu mai mare siguranță şi cruzime. Sumele pe care le-a adus nu pot fi socotite, după cum nu pot fi socotiți oamenii care au murit de foame, de foame ca atare, şi cei care au pierit, mai tîrziu, de pe urma bolilor pricinuite de mizeria nemaipomenită, numărul nesfîrşit al familiilor ruinate, şi potopul de necazuri ce s-au tras de aici. Pe deasupra, chiar şi lefurile cele mai sigure au început să fie atinse. Cele de la vamă, cele de la diferite case de împrumut, veniturile de la primărie, sfinte în orice timp, totul a fost suspendat, doar acestea din urmă, plătite mai departe, dar cu amî- nări, apoi reduceri care au lovit în multe familii din Paris, şi atîtea altele. In acelaşi timp, dările crescute, înmulțite, strînse cu cea mai mare severitate, au dus Franța la dezastru. Scumpirea a întrecut orice închipuire, în timp ce nu mai era nimic de cumpărat la cele mai bune prețuri, şi, deşi cele mai multe vite muriseră neavînd cu ce fi hrănite, şi din pricina mizeriei celor de la țară, care aveau vite, s-a pus asupra lor un nou monopol. O mulțime de oameni care, în anii de mai înainte, îi ajutau pe cei săraci, au ajuns să aibă abia cu ce trăi, şi mulți dintre ei, chiar să primească, pe ascuns, pomană. Nu se poate spune cîți alții au căutat să intre în spitale, altădată ruşinea şi chinul celor săraci, cit de multe au fost spitalele ce-şi dădeau săracii afară lăsîndu-i în grija lumii, adică lăsîn- du-i cu adevărat să moară de foame, şi cit de multe au fost familiile de oameni de treabă care şi-au dat sufletul în hambare. Nu se poate spune nici cîtă rîvnă şi milă a trezit atîta mizerie, nici cit de mari au fost pomenile ; însă, fiindcă nevoile creşteau la *fiece clipă,* o milă nesocotită şi tiranică a născocit dări spre binele celor săraci. Acestea s-au întins, cu atît de puțină chibzuință, peste atîtea altele, încît sporul acela de taxe a împins o mulțime de oameni la o situație mai rea decît strîmtorarea la care se aflau şi i-a umplut de ciudă pe mulți, care n-au mai vrut să facă pomeni : încît, lăsînd la o parte folosirea acestor taxe, care poate au fost prost administrate, cei săraci au fost mult mai puțin înlesniți. Ceea ce, de atunci, a fost şi mai ciudat, ca să vorbim cu înțelepciune, este faptul că taxele acestea spre binele săracilor, moderate puțin, dar perpetuate, au fost însuşite de Rege, încît cei din finanțe le încasează în mod deschis chiar şi astăzi, ca o ramură a veniturilor Regelui, mergînd cu sinceritatea pînă acolo încît nu le-au schimbat nici măcar

numele. La fel se petrec lucrurile cu dările ce se strîng, în toţi anii, în fiecare generalitate 154, pentru drumuri ; finanţele sînt însuşite cu aceeaşi sinceritate, fără să i se schimbe numele. Cele mai multe poduri sînt rupte, în tot Regatul, şi drumurile cele mai mari ajunseseră de nefolosit. Negoţul, care suferă nespus din această pricină, a venit cu o idee : Lescalopier, intendent de Champagne, s-a gîndit să le dreagă cu ajutorul corvezilor, fără să dea nici măcar de mîncare celor ce munceau : a fost imitat pretutindeni şi, datorită acestui fapt, a ajuns consilier de Stat. Monopolul pus pe aceste lucrări i-a îmbogăţit pe funcţionari, însă poporul a murit de foame şi de mizerie cu grămada : pînă la urmă, lucrările n-au mai putut fi susţinute, şi au fost părăsite, ca şi drumurile ; impunerea ca să fie făcute şi întreţinute a persistat totuşi, şi în timpul corvezilor şi de atunci încoace, şi a rămas neatinsă ca o ramură a veniturilor Regelui. Maşinaţia aceasta cu grîul a părut să fie o resursă atît de bună şi atît de potrivită cu omenia şi luminile Domnului Duce şi ale Domnilor Paris [i], stăpînii Regatului sub ministerul lui, şi, acum cînd scriu eu, cu ale controlorului general Orry, cel mai nepriceput şi cel mai barbar om care a administrat vreodată finanţele, incit, şi unul şi altul au pus mina pe aceeaşi resursă, însă cu o grosolănie sporită, cum erau ei înşişi, şi cu acelaşi rezultat, adică foametea artificială care a pustiit Regatul. Dar, ca să ne întoarcem la 1709, unde am ajuns cu *Memoriile,* lumea nu mai contenea să se întrebe ce se poate întîmpla cu toţi banii Regatului : nimeni nu mai putea plăti, deoarece nimeni nu mai era plătit ; oamenii de la ţară, copleşiţi de biruri şi de dări neplătite, ajunseseră insolvabili ; comerţul vlăguit nu mai aducea nici un cîştig, buna credinţă şi încrederea nu se mai întîlneau, încît Regele nu mai avea altă cale decît teroarea şi puterea lui fără margini, care, oricît de nemărginită ar fi fost, dădea greş, de vreme ce nu avea de la cine lua şi asupra cui să se exercite. Întrucît circulaţia banilor nu mai exista, nu mai erau nici căi pe care să fie restabilită. Regele nu-şi mai plătea nici măcar trupele, şi nimeni nu-şi putea închipui ce se întîmpla cu atîtea milioane care intrau în vistieria lui. în vremea cînd totul fusese redus la această stare înspăimîntătoare, Rouillé, şi, curînd după el, Torcy, au fost trimişi în Olanda. Tabloul acesta este exact, asemănător, deloc îngroşat. Era nevoie să-l fac aidoma realităţii pentru a se putea înţelege mizeria fără seamăn la care se ajunsese, concesiile enorme la care Regele a fost împins ca să obţină

154 Sub vechiul regim, numele dat unei diviziuni a regatului, stabilită pentru a înlesni încasarea impozitelor şi pentru efectuarea tuturor operaţiunilor ce aveau legătură cu finanţele. (N. t.)

pacea, şi miracolul vădit făcut de cel ce pune stavilă mării şi „care cheamă lucrurile cari nu sînt, ca şi cum ar fi“ [2], prin care Franţa a fost smulsă din mîinile întregii Europe, hotărîtă şi gata s-o facă să piară, şi a smuls-o cu cele mai mari avantaje, dacă ţinem seama de starea în care ajunsese, şi cu o izbîndă cum nu se poate mai puţin sperată. Pînă atunci, schimbarea monedei şi ridicarea cu o treime peste valoarea ei intrinsecă i-au adus venituri Regelui, însă particularii au fost ruinaţi, iar comerţul s-a aflat într-o dezordine care i-a nimicit cu totul. Samuel Bernard a doborît oraşul Lyon prin nemaipomenita lui bancrută, care a avut urmări îngrozitoare ; Desmaretz l-a ajutat atît cît i-a fost posibil. Totul a pornit de la banii de hîrtie şi de la discreditarea lor. Celebrul bancher a scos pentru o valoare de douăzeci de milioane. Cam tot atît datora el celor din Lyon : i s-au dat paisprezece în asignaţii [3], pentru a-1 ajuta să se descurce cu ceea ce va putea face el cu banii lui de hîrtie. Mai tîr- ziu, unii au pretins că Bernard găsise calea de a cîştiga mult din această bancrută ; adevărul este că, deşi nici un om de felul lui nu a cheltuit şi nu a lăsat atît de mulţi bani, şi nu s-a bucurat niciodată, nici pe departe, de un credit atît de mare, în toată Europa, cum s-a bucurat el, pînă ce a murit, treizeci de ani mai tîrziu, la Lyon, şi în partea din Italia vecină cu acest oraş, nu s-a mai putut restabili niciodată.

[•••]

CAPITOLUL VII

(1 7 0 9) *Moartea Domnului Prinţ, portretul lui. [...] — Duci şi prinţi, şi soţiile lor, vin să-l vadă pe Monsieur* le Prince, *îmbrăcaţi în mantii şi văluri, din ordinul Regelui, iar ei fac aceasta în- tr-un fel ridicol. Agheasmă Domnului Prinţ. Epoca în care cei din suita prinţilor de singe se urcă in trăsura Regelui. — Urmările acestui drept necuvenit ; alte încercări. Altă noutate. Marea supărare a ducelui de Bouillon. Corpul Domnului Prinţ este dus la Valéry de către Domnul de Fréjus, devenit intre timp cardinal de Fleury, şi primit de arhiepiscopul de Sens, în prezenţa Domnului Duce şi doar a celor din suita sa. — Slujbă la Notre-Dame, în prezenţa curţilor superioare. Duci rude invitaţi. Cardinalul de Noailles, care a oficiat, după Evanghelie se retrage în sacristie, deoarece, cind s-a ţinut discursul funebru, cuvîntul a fost adresat Domnului Duce. — Cumplită răutate spusă de Domnul Duce în lipsa mea. Regele şi fiii familiei regale nu le vizitează pe D-na prinţesă de Conţi şi pe Doamna Prinţesă decît la Versailles.*

[...] Domnul Duce nu-şi schimbă numele.

Domnul Prinţ, care, de peste doi ani, nu se mai arăta la curte, a murit, la Paris, numaidecît după miezul nopţii, în noaptea de duminica Paştelui spre luni, ultima zi din martie

spre 1 aprilie, la şaizeci şi şase de ani[1]. Era un omuleţ foarte puţintel şi foarte slab, al cărui chip, destul de obişnuit, impunea totuşi prin strălucirea şi cutezanţa ochilor şi o ţinută gravă din cele mai rare ce s-au în- tîlnit vreodată. Nu s-a pomenit cineva cu mai multă inteligenţă, inteligenţă de tot felul, nici cu mai multe cunoştinţe, despre aproape toate lucrurile, şi, în cele mai multe, foarte temeinice, pînă la arte şi meşteşuguri, şi cu

un gust rafinat, vădit în tot ce făcea ; nu se mai văzuse niciodată un curaj mai sincer şi mai firesc, nici o dorinţă mai mare de a înfăptui ceva, şi, cînd voia să fie pe placul cuiva, dovedea, ca nimeni altul, discernămînt, bunăvoinţă, farmec, politeţe, nobleţe, o adevărată artă ascunsă, totul cu mare uşurinţă. Şi tot astfel, nimeni n-a mers vreodată mai departe cu inventivitatea, cu executarea, cu dibăcia, cu frumuseţea serbărilor, cu strălucirea lor, prin care surprindea şi incinta, de orice fel ar fi fost ele. Dar nici nu s-au mai pomenit vreodată atîtea haruri de prisos, atîta talent nefolosit, atît de multă, necurmată şi nestăpînită imaginaţie, bună doar să fie propriul lui călău şi nenorocirea altora, nu s-a mai pomenit niciodată un om cu care să fie atît de greu şi de primejdios să ai de-a face, care să fie atît de dezgustător de zgîrcit, să trăiască atît de sărăcăcios şi de înjositor, să facă atîtea nedreptăţi, să jefuiască, să asuprească aşa cum o făcea el ; şi tot nemaipomenită îi era trufia, nemaipomenite pretenţiile mocnite, mereu altele, urmărite cu îndemînare ; uzaje de curte atît de bine ticluite, atîtea şiretlicuri ca să le impună pe nesimţite, apoi să le aducă spre folosul său, atîtea fapte îndrăzneţe şi nemaiauzite, atîtea cuceriri do- bîndite cu forţa ; şi, totodată, nu s-a mai pomenit niciodată o josnicie atît de urîtă, josnicie fără margini, cînd se afla la o nevoie cît de mică, sau nu era decît ameninţat să fie. De aceea se tîra în faţa magistraţilor şi a financiarilor, a perceptorilor şi a valeţilor principali ; tot aşa se explică stăruinţa lui slugarnică pe lîngă miniştri, şi acel rafinament scîrbos de curtean faţă de Rege, de unde se trage purtarea lui necontenit schimbătoare cu toţi ceilalţi. Fiu denaturat, tată nemilos, soţ cumplit, stăpîn hain, vecin rău ; nu ştia ce este prietenia, nu avea prieteni, nu era în stare să-i aibă ; pizmaş, bănuitor, neliniştit întruna, cunoştea tot felul de tertipuri şi de şiretlicuri ca să descopere şi să iscodească totul, se ţinea tot timpul de aşa ceva, ajutat de-o vioiciune deosebit de mare şi de o surprinzătoare agerime ;

se înfuria repede ; o furie ce putea întrece orice măsură, chiar şi pentru fleacuri, peste măsură de dificil în toate, neîmpăcîndu-se niciodată cu sine, şi făcîndu-i pe toţi ai casei să tremure de frica lui. Dacă ne gîndim bine, furia şi zgîrcenia îl stăpîneau şi-l mistuiau necontenit. Cu toate acestea, era un om de care cu greu puteai scăpa, dacă-şi punea in gînd să capete ceva

prin purtări alese, dibăcie, strecurîndu-se şi măgulind cu delicateţe, folosindu-se de darul vorbirii, însă cu desă- vîrşire nerecunoscător, chiar şi pentru servicii din cele mai mari, dacă recunoştinţa nu-i slujea decît la atît. Am văzut, [...], cînd a fost vorba de Rose, ce era în stare să le facă vecinilor cărora voia să le ia pămîntul, şi cit de frumoase erau vicleşugurile lui. Nu-şi poate nimeni închipui cit de mult a extins Chantilly şi celelalte moşii ale sale prin astfel de mijloace, în dauna unor oameni care nu erau nici atît de îndrăzneţi ca Rose, nici atît de apropiaţi de Rege cum era acesta ; tirania lui era înspăimântătoare. A luat pe nimic, cu linguşeli şi dibăcie, căpitănia - 155 din Senlis şi cea a pădurii Hallastre, în care este cuprins Chantilly, de la unchiul meu şi de la marchiza de Saint- Simon, foarte bătrîni pe vremea aceea, marchiza fiind, aşa cum am spus în altă parte, văduvă, în prima căsătorie, după fratele conetabilei de Montmorency, bunica ei : i-a lăsat să creadă că Regele avea să desfiinţeze căpităniile aflate prea departe de reşedinţele regale, că ei aveau s-o piardă pe a lor, însă că el ar fi putut-o păstra ; au căzut în cursă şi i-au cedat-o. Regele nici măcar nu se gîndise să desfiinţeze vreuna. Domnul Prinţ le-a făcut un dar de două sute de pistoli şi şi-a rîs de credulitatea lor ; de fapt, însă, cît au trăit, i-a lăsat, şi chiar şi pe oamenii lor, stăpîni pe vînat, aşa cum fuseseră şi mai înainte. Cum a pus mîna pe pămînt, l-a extins necontenit, cu vicleşuguri sau cu forţa, împingîndu-i pe toţi la sclavie, pînă ce a ajuns la un ţinut imens. N-a dobîndit intrările la Rege, şi nu pe cele mai importante [3], decît după ce i-a transmis dre- gătoriile[4] pe care le avea fiului său, cînd l-a căsătorit cu bastarda Regelui ; şi, în timp ce, ca ginere şi noră, fiul şi fiica [5] lui se aflau. între cina şi culcarea Regelui, în cabinetul acestuia, împreună cu el, cu ceilalţi copii recunoscuţi şi cu familia regală, Domnul Prinţ dormea, foarte adesea, pe un scăunel lingă uşă, unde l-am văzut eu, de nenumărate ori, aşteptînd, la rînd cu toţi curtenii, ca Regele să vină să se dezbrace. Ducesa du Mâine îl ţinea la respect : D-l du Mâine, după care umbla tot timpul, îl îndatora prea puţin şi îl dispreţuia. Doamna Ducesă[6] îl împingea la deznădejde, căci nu ştia cum să se poarte cu ea, ca tată sau ca om de curte, curteanul învingînd

---

155 Funcţia de căpitan al vînătorilor regale sau de guvernator al unei reşedinţe a regelui, cf. *supra,* p. 87. (N.t.)

aproape întotdeauna. Fata măritată [7] scuturase puţin cîte puţin jugul. Cele nemăritate îl duceau cit era el de greu ; regretau condiţia sclavilor. Din această pricină, D-ra de Conde a murit ; despre mintea, virtutea şi talentele ei se spuneau lucruri minunate. D-ra d'Enghien, urîtă de-ţi făcea greaţă, şi care nu avea nici una din calităţile D-rei de Conde, a rîvnit multă vreme, în lipsă de ceva mai bun, după căsătoria cu D-l de Vendome, primejduindu-şi sănătatea şi multe altele. D-l şi D-na du Mâine, din milă, şi fiindcă interesele bastarzilor o cereau, şi-au pus în cap să facă această căsătorie. Domnul Prinţ era indignat. Simţea ruşinea căsătoriei celor doi copii ai săi cu cei ai Regelui, dar trăsese şi el foloase. Căsătoria aceasta, însă, nu-1 apropia de Rege şi nu-i putea aduce nimic plăcut. Pe de altă parte, nu îndrăznea să o respingă numai fiindcă era vorba de un bastard, şi încă şi mai puţin putea să-l înfrunte pe Rege, dacă, îndemnat de D-l du Mâine, acestuia i-ar fi plăcut s-o facă : s-a hotărît deci să dispară şi să facă pe bolnavul aproape cincisprezece luni, înainte de a se îmbolnăvi de boala de care a murit, şi, de atunci, n-a mai călcat niciodată pe la curte, deşi se prefăcea tot timpul că vrea să se ducă, pentru a se face aşteptat, şi astfel să cîştige timp şi să nu fie zorit. D-l prinţ de Conţi [8], care se purta cu el mult mai îndatoritor decît D-l Duce, şi care era un om atît de bun, avea la el mai multă trecere decît oricine ; dar nu întotdeauna. Domnul Duce respecta numai buna-cuviinţă ; se temeau unul de altui : fiul se temea de un tată foarte dificil, plin de toane şi de capricii ; tatăl se temea de un ginere al Regelui ; însă, adesea, tatăl nu se mai stăpînea, şi furia lui la adresa fiului era foarte mare. Doamna Prinţesă era victima lui permanentă [9]. Era pe cit de urîtă, tot pe atît de virtuoasă şi de proastă ; era cam gheboasă şi, pe lingă aceasta, îi miroseau subsuorile de lăsau dîră, pînă departe. Ceea ce nu l-a împiedicat pe Domnul Prinţ să fie gelos pe ea pînă la nebunie şi pînă la moarte ; cucernicia, strădania ei neobosită, blîndeţea, supunerea de novice n-au putut-o feri de desele înjurături sau de loviturile de picioare şi de pumni, nici ele rare. Nu era stăpînă nici pe cel mai mic lucru ; nu îndrăznea să ceară sau să propună nimic. O punea pe drum în clipa în care i se năzărea lui să meargă undeva. Adesea, după ce urcase în trăsură, o dădea jos, sau o întorcea din capătul străzii, ca s-o ia de la început,

după-amiază sau a doua zi. O dată, a ţinut-o aşa cincisprezece zile la şir, fiind vorba să o ducă la Fontainebleau.

Alte ori, trimitea după ea la biserică, o scotea de la slujbă, iar uneori o chema chiar în momentul cînd se împărtăşea, şi trebuia să vină chiar atunci, amînîndu-şi pe altă dată împărtăşania. Nu fiindcă ar fi avut nevoie de ea, sau că ea ar fi îndrăznit să facă cel mai mic lucru, nici măcar să se ducă la biserică, fără îngăduinţa lui ; însă năzăririle se ţineau lanţ. El însuşi era mereu nehotărît : în fiecare zi, i se pregăteau patru dejunuri, unul la Paris, unul la Ecouen, unul la Chantilly, unul acolo unde se afla curtea ; cheltuielile pentru ele nu erau însă mari : o ciorbă şi o jumătate de găină friptă pe o coajă de pîine, cealaltă jumătate fiind pentru a doua zi. Toată ziua îşi vedea de treburi, şi, pentru te miri ce, bătea tot Parisul. Deviza lui era să ia cu împrumut celor de la Tribunal şi tot lor să le dea cu împrumut, cit putea de mult, ca să-i intereseze în afacerile lui, şi să aibă prilejul ca aceştia să-i fie devotaţi, avînd în vedere purtarea lui faţă de ei : de aceea, rareori i se întîmpla să nu reuşească în vreo afacere, căci era grijuliu şi îndatoritor. Stătea tot timpul închis în casă, aproape nimeni nu-1 vedea, la curte sau în altă parte, nu ieşea decît ca să-l întîlnească pe Rege sau pe miniştri, cînd avea de vorbit cu ei, iar atunci îi împingea la disperare cu vizitele lui lungi şi repetate. Aproape niciodată nu dădea mese şi nu primea pe nimeni la Chantilly, unde stătea cu cei apropiaţi lui şi cu cîţiva învăţaţi iezuiţi, foarte rar şi cu alţii[10] ; însă cînd se străduia să cheme pe cineva acolo, era fermecător : nimeni pe lume nu a făcut onorurile casei atît de desăvîrşit ca el ; nici cel mai mărunt particular n-ar fi putut fi atît de atent. însă asprimea lui, care totuşi, nu se vedea, căci purtările lui alese şi grija faţă de toţi păreau obişnuite şi deloc silite, făcea să nu vrea pe nimeni acolo. Chantilly era o desfătare pentru el. Se plimba urmat întotdeauna de cîţiva secretari, cu cele trebuincioase pentru scris, care îşi notau pe măsură ce îi veneau lui ideile în legătură cu reparaţiile şi înfrumuseţarea castelului. A cheltuit sume nemaipomenit de mari, dar care au fost nişte fleacuri pe lingă comorile băgate de nepotul său acolo şi de minunile pe care le-a făcut acesta. îi plăceau destul de mult scrierile literare şi cele despre ştiinţă, le citea cu plăcere şi ştia să le judece cu mult gust, profunzime şi discernămînt. Se juca, une

ori, cu cine ştie ce lucrare de artă sau de mecanică, la care era foarte priceput. Pe vremuri, fusese îndrăgostit de mai multe doamne de la curte ; atunci nu mai precupeţea nimic :

era numai farmec, dărnicie şi curtenie, un Jupiter transformat în ploaie de aur. Se travestea în lacheu, cînd în vînzător de haine vechi, cînd în alt fel. Nu s-a mai pomenit om care să născocească atît cit născocea el. Odată, a dat, în cinstea Regelui, o serbare, punînd el însuşi totul la cale ca să-i fie cerută, numai ca să amine călătoria în Italia a unei mari doamne pe care o iubea şi cu care se avea bine, şi pe al cărei soţ, ca să-l distreze, l-a pus să scrie versurile pentru această serbare [11]. A străpuns, pe o parte a unei străzi de pe lingă Saint-Sulpice, toate casele, lipite una de alta, pe care le-a închiriat şi le-a mobilat, ca să-şi ascundă întîlnirile. Gelos, chiar cumplit de gelos, şi pe amantele lui, a avut-o, printre altele, pe marchiza de Richelieu, pe care o numesc, deoarece nu merită osteneala de a i se tăinui numele. O iubea nebuneşte, şi cheltuia milioane pentru ea şi pentru a-i afla aventurile. A aflat că o împarte cu contele de Roucy (ei îi propunea, foarte serios, contele acesta cu mult duh, să poruncească să i se aştearnă bălegar la poartă ca să nu mai audă zgomotul clopotelor de care se plîngea). Domnul Prinţ a învinuit-o pe marchiza de Richelieu de legături cu contele de Roucy ; ea s-a apărat din răsputeri. Lucrurile au durat cîtva timp ; în cele din urmă, Domnul Prinţ, împins de dragoste, de cele ce afla şi de ciudă, şi-a înteţit învinuirile şi le-a dovedit atît de bine incit ea n-a mai avut ce zice. Frica de a pierde un amant atît de bogat şi de mărinimos, i-a dat, pe loc, un mijloc ca să-l liniştească ; i-a propus să-l cheme, în înţelegere cu ea, pe contele de Roucy la ea acasă, unde Domnul Prinţ avea să-şi aducă oamenii săi ca să scape de el. In loc de rezultatul pe care îl aştepta de la o propunere atît de umană şi de ingenioasă, Domnul Prinţ a fost cuprins de o groază atît de cumplită, încît i-a spus totul contelui de Roucy, iar pe ea n-a mai văzut-o cit a trăit. Ceea ce nu poate fi înţeles este faptul că, deşi avea atît de multă minte, deşi făcuse atîtea, deşi era pătrunzător, curajos, dornic să înfăptuiască şi să fie ceva, un atît de mare maestru în ale războiului cum fusese Domnul tatăl lui n-a putut niciodată să-l facă să priceapă nici măcar elementele acestei mărețe arte. Multă vreme a studiat-o şi a căutat s-o cu

noască mai presus de orice ; fiul a răspuns străduindu-se la rîndul său, dar nu a putut dobîndi nici cea mai mică deprindere, în nici una din părţile acestei arte, din care Domnul tatăl său nu-i ascundea nimic, explicîndu-i totul în

fața armatelor. L-a luat întotdeauna cu el, a vrut să încerce să-l pună în fruntea lor, rămînînd totuşi alături de el ca să-i fie sfetnic, sau în vreun loc învecinat sau foarte aproape, cu îngăduința Regelui, pretextînd bolile de care suferea. Felul acesta de a-1 instrui nu s-a dovedit mai bun decît celelalte ; l-a cuprins disperarea ştiind că fiul său este totuşi înzestrat cu daruri atît de mari şi, în cele din urmă, n-a mai lucrat cu el, îndurerat, cum lesne ne închipuim, peste măsură. îşi cunoştea fiul, şi l-a cunoscut din ce în ce mai bine ; s-a stăpînit însă, din înțelepciune, iar fiul era ținut la respect de strălucirea gloriei care-1 înconjura pe marele Conde. In ultimii cincisprezece-douăzeci de ani de viață ai celui despre care este vorba aici, s-au văzut, în purtarea lui, lucruri mai rele decît mînia şi violența ; au fost, după părerea mea, rătăciri care nu au rămas închise în familie[12]. Intr-o dimineață, intrînd în apartamentul mareşalei de Noailles, care mi-a povestit acestea, văzînd că se face patul şi că nu mai trebuie pusă decît cuvertura, s-a oprit o clipă în uşă, de unde, după ce a strigat plin de fericire : „Ah, ce pat bun, ce pat bun !“, şi-a luat avînt, a sărit în el, s-a tăvălit de şase-şapte ori în toate sensurile, apoi s-a dat jos ce- rînd iertare mareşalei şi spunîndu-i că avea un pat atît de curat şi atît de bine făcut că nu se putuse opri să nu se urce în el ; nu fusese niciodată nimic între ei, şi la o vîrstă cînd mareşala, care toată viața fusese în afara oricărei bănuieli, nu putea da naştere nici uneia. Slugile au rămas încremenite, şi ea aşijderi : s-a descurcat însă izbucnind într-un hohot mare de rîs şi glumind. Se şoptea că, uneori, credea că este cîine, sau cine ştie ce alte dobitoace, şi făcea ca ele, şi am auzit oameni vrednici de încredere care m-au asigurat că l-au văzut, la ceremonia de culcare a Regelui, în timpul rugăciunii, cînd el stătea lîngă fotoliu, aruncîndu-şi deodată capul pe spate, de mai multe ori, şi deschizînd gura mare ca un cîine care latră, dar fără să scoată vreun zgomot. Se ştie sigur că, uneori, trecea mult timp fără să-l vadă nimeni, nici măcar oamenii lui cei mai apropiați, în afară de un valet bătrîn, care ştia cum să-l stăpînească şi care nu se ferea

s-o facă. în ultima vreme, şi chiar în ultimul an de viață, n-a intrat în el şi n-a ieşit nimic fără să fie cîntărit sub ochii săi, şi notat de el, după care ținea nişte discursuri de-i umplea pe medici de durere. A avut o mulțime de crize de friguri şi de gută ; şi-a înrăutățit boala printr-un regim prea auster, printr-o prea mare singurătate, căci erau perioade cînd nu

voia să vadă pe nimeni, adesea nici măcar familia lui cea mai apropiată, printr-o nelinişte şi nişte mărunţişuri care-1 duceau la crize de furie. Finot, medicul lui, şi al nostru dintotdeauna, pe deasupra şi prieten cu noi, nu ştia ce să-i mai facă. După cum ne-a povestit, în multe rînduri, ceea ce l-a încurcat cel mai mult a fost că ***Monsieur le Prince*** nu a vrut să mai mă- nînce nimic, spunea că murise şi singura explicaţie pe care o dădea era că morţii nu mănîncă. Trebuia, totuşi, fie să mănînce ceva, fie să moară de-a binelea. Nu a putut niciodată fi convins că trăieşte, şi, deci, că trebuie să mănînce. în cele dn urmă, Finot şi un alt medic, care îl vedeau mai des, s-au înţeles să spună ca el, că este mort, dar să susţină că sînt şi morţi care mănîncă ; au vrut să-i arate unii din aceştia şi i-au adus, într-adevăr, cîţiva de încredere şi bine instruiţi, pe care el nu-i cunoştea, şi care au făcut pe morţii aşa cum făcea şi el, dar care mîncau. Şiretlicul acesta l-a hotărît să mănînce ; dar nu voia s-o facă decît împreună cu aceia şi cu Finot. în felul acesta, a mîncat foarte bine, dar trăzneala l-a ţinut destul de mult, spre disperarea lui Finot, care, totuşi, murea de rîs povestindu-ne cum se vorbea la mesele acelea. A mai trăit încă mult după aceea. întrucît boala se înrăutăţea, Doamna Prinţesă s-a încumetat să-l întrebe dacă nu cumva voia să se gîndească la sufletul lui şi să vadă pe cineva. El s-a jucat destul de mult timp refuzînd-o ; erau cîteva luni de cînd îl vedea, pe ascuns, pe P. de la Tour, acelaşi general de la *Oratoire* care fusese la căpătîiul D-rei de Conde şi al D-lui prinţ de Conţi. Trimisese după acest Părinte să-i propună să vină să-l vadă, ca la o în- tîlnire amoroasă, noaptea şi în veşminte femeieşti. Mesagerul a fost un subsecretar, unicul confident al acestui secret. P. de la Tour, surprins peste măsură de o propunere atît de neobişnuită, a răspuns că respectul pe care i-1 datora Domnului Prinţ îl va face să vină luîndu-şi toate precauţiile pe care va dori el să le impună, dar că, la oricîtă înţelegere s-ar fi putut aştepta din partea Ordinului, nu putea, avînd în vedere condiţia şi locul pe

care le avea, să se învoiască să-şi schimbe hainele, nic. să nu-1 ia cu sine pe fratele care-1 însoţea pretutindeni, dar că, în veşmintele sale şi împreună cu acest frate, primeşte să vină, atîta doar că trebuie să se întoarcă la *Oratoire* înainte ca toţi ceilalţi călugări să se fi întors. Domnul Prinţ a acceptat aceste condiţii. Cînd voia să-1 vadă, subsecretarul de care a fost vorba se ducea la *Oratoire,* se urca într-o trăsură închiriată cu

generalul şi însoţitorul lui, îi ducea pînă în dreptul unei portiţe a unei case ce răspundea cu palatul Condé, şi, pe drumuri ocolite, lungi şi întunecoase, adesea cu felinarul într-o mînă şi cu o cheie în cealaltă, care deschidea şi închidea în calea lor o mulţime de uşi, îl ducea pînă în odaia de culcare a Domnului Prinţ : acolo, între patru ochi, uneori îl spovedea, dar, de cele mai multe ori, stăteau de vorbă. Cînd *Monsieur le Prince* se sătura, sau cînd ora era înaintată, căci adesea îl reţinea multă vreme, acelaşi om intra în odaie, îl ducea înapoi pe aceleaşi drumuri ocolite, pînă la trăsură, unde erau aşteptaţi de fratele însoţitor, iar de acolo, se duceau la *Oratoire,* în cartierul Saint-Honoré. Toate acestea mi-au fost povestite, mai tîrziu, de P. de la Tour, care mi-a vorbit şi despre surpriza şi bucuria Doamnei Prinţese cînd *Monsieur le Prince* i-a spus, în cele din urmă, că îl vedea în felul acesta de cîteva luni de zile. Atunci, nu s-a mai păstrat nici o taină, P. de la Tour a fost chemat, fără să se mai ascundă de nimeni, şi a venit tot timpul în cele cîteva săptămîni, puţine, cît a mai trăit *Monsieur le Prince.* Iezuiţii au fost cumplit de dezamăgiţi. Se credeau stăpîni pe un prinţ crescut de ei, care le încredinţase, în colegiul lor, pe unicul său fiu, care doar pe ei îi chema, la Chantilly şi în alte părţi, să-i ţină tovărăşie, care era faţă de ei cum nu se poate mai apropiat. Părintele Lucas, iezuit de-al lor, un om aspru, necioplit, grosolan, deşi a fost deseori stareţ în aşezămintele Ordinului, era duhovnicul lui oficial, pe care, de fapt, nu-l prea folosea, dar după care trimitea, în fiecare an, la Paşti, o trăsură de poştă, la Rouen, unde era rector. în acest oraş, P. Lucas că *Monsieur le Prince* este în pragul morţii, a sosit cu trăsurile de poştă, dar nu a putut nici să-l vadă, nici să-şi scoată banii de drum. Afrontul i s-a părut usturător. *Monsieur le Prince* a făcut deci ceea ce am povestit despre primul preşedinte Harlay care, într-o zi, le-a spus deschis, iezuiţilor şi Părinţilor de la *Oratoire,* aflaţi la el cu o treabă, în timp ce-i petrecea, la plecare,

de față cu toată lumea : „Ce bine este“, şi s-a întors către iezuiți, „să trăieşti cu voi, dragii mei Părinți“ ; şi, numaidecît, întorcîndu-se către Părinții de la ***Oratoire :*** „şi să mori cu voi, dragii mei Părinți !“ Intre timp, boala s-a înrăutățit foarte repede, şi nu a mai fost nimic de făcut, în noaptea de Paşti, medicii l-au găsit atît de rău, încît i-au propus sfintele taine pentru a doua zi : s-a certat cu ei, apoi a spus că vrea să fie împărtăşit numaidecît, că va fi un lucru făcut şi că aşa va scăpa de un spectacol de care se temea. Medicii i-au răspuns că ora este nepotrivită şi că nu este nici o grabă atît de mare. Pînă la urmă, ca să nu-1 supere, s-au învoit. Au trimis vorbă la ***Oratoire*** şi la biserica parohială, şi astfel s-a spovedit şi împărtăşit, pe neaşteptate. Foarte puțin după aceea, l-a chemat pe Domnul Duce, care plîngea, a pus în ordine tot ce-1 privea pe el şi pe Doamna Prințesă, pe aceasta a lăsat-o să plece, dîndu-i dovezi de prețuire şi de prietenie, şi i-a spus unde este testamentul. L-a mai oprit pe Domnul Duce, cu care n-a mai vorbit decît despre onorurile ce dorea să i se facă la înmormîntare, despre lucrurile omise la înmormîntarea Domnului tatăl său şi care nu trebuiau uitate la a sa, şi chiar să aibă mare grijă de aceasta, a spus de mai multe ori că nu se teme de moarte, deoarece a făcut întocmai cum spunea Domnul tatăl său : ca să nu te sperii prea tare de primejdia apropiată, trebuie să te obişnuieşti cu ea din vreme ; l-a mîngîiat pe fiul său, apoi au stat de vorbă despre frumusețile de la Chantilly, despre noile lucrări pe care avusese de gînd să le facă, despre construcțiile care fuseseră începute anume ca să-l silească pe el să le termine după moartea sa, despre o mare sumă de bani destinată acestor cheltuieli şi despre locul unde se afla ea, şi a vorbit numai despre aceste lucruri pînă ce mintea a început să i se tulbure. P. de la Tour şi Finot stăteau, în acest timp, retraşi într-un colț al odăii ; de la ei am aflat eu aceste amănunte. Prințul acesta a lăsat o părere înălțătoare despre hotărîrea lui şi una foarte tristă despre felul cum şi-a folosit ultimele ceasuri de viață. Să încheiem cu o vorbă de duh a lui Vervillon *, pe care toată lumea l-a cunoscut atît de bine şi care i-a fost scutier, după ce fusese cel al Domnului tatăl lui, fiind la fel de mult prețuit. într-o zi, la Chan-

♦ Armând de Pean de Vervillon, scutierul Domnului Prinț. (N. t.)

tilly, i se dădea ghes să cumpere o casă în apropiere de castel : „Atîta vreme cît voi avea cinstea să mă bucur de bunăvoința dumneavoastră, i-a răspuns el Domnului Prinț, niciodată nu

voi fi prea aproape ; de aceea, vreau mai curînd o cămăruţă aici, decît un mic castel în vecinătate. Iar dacă vreodată voi avea nefericirea să vă pierd bunăvoinţa, nu voi putea fi prea departe de dumneavoastră. Aşa stînd lucrurile, nu am ce face cu moşia din apropierea castelului". Nimeni, din cei apropiaţi, rude sau alţii, n-au plîns după Domnul Prinţ, în afară de Domnul Duce, pe care spectacolul l-a mişcat o clipă, şi care s-a simţit uşurat, şi de Doamna Prinţesă, căreia i-a fost atît de ruşine de lacrimile ei, încît, cînd a rămas numai cu ai săi, şi-a cerut iertare. Deşi ritualul de în- mormîntare a durat mult, să-l isprăvim cît mai iute, ca să nu mai fim siliţi să ne întoarcem la el.

[•■■]

Joi, 4 aprilie, Domnul Duce a venit la Versailles. Să ne amintim de noua pretenţie a prinţilor de sînge de a fi egali cu fiii şi nepoţii din familia regală în ceea ce priveşte vizitele în mantii lungi, în cazurile de mare doliu în familie, şi că, la moartea Doamnei d'Armagnac, anul trecut, cum am arătat atunci, au făcut în aşa fel, prin bastarzi, asociaţi lor, în toate rangurile, încît Domnul cel Mare a primit poruncă de la Rege ca fiii lui să-i viziteze îmbrăcaţi în mantii lungi, ceea ce au fost siliţi să suporte. Domnul cel Mare, el însuşi, a scăpat, deoarece soţii văduvi nu se duc decît la Rege. La moartea D-lui prinţ de Conţi, Domnul Duce a avut aceeaşi pretenţie, interpre- tînd ordinul Regelui privind doliul activ şi cel pasiv ; însă nimeni, duci, prinţi sau alţii, nu a vrut să poarte mantie, şi Regele, care simţea cît de nouă este pretenţia, şi care nu a vrut totuşi să hotărască împotriva prinţilor de sînge, i-a nemulţumit pe aceştia nehotărînd nimic : aşa că, Domnul Duce, care şi-a dat seama de tot, a declarat că D-l prinţ de Conţi se simţea rău şi că era foarte obosit, D-na prinţesă de Conţi prea îndurerată, Domnişoarele fiicele ei stătuseră prea mult cu ea ca să mai poată primi pe cineva, şi că nu vor vedea pe nimeni, oricine ar fi : după şase săptămîni, la moartea Domnului Prinţ, prevăzută de multă vreme, nu au mai avut cum să amîne. Domnul Duce, sosind la Versailles după trei zile, a anunţat că avea să primească vizitele a doua zi, dar că nimeni nu va fi primit fără mantie. însă degeaba a cerut acest lucru : a aşteptat toată ziua de vineri, ca şi prinţul de Conţi şi D-l du Maine, fiecare în apartamentul său, dar nu a venit nimeni, în afară de doi-trei bărbaţi fără titluri, care nu au fost primiţi, întrucît nu purtau mantie. Domnul Duce mersese prea departe ca să mai poată da înapoi : a făcut în aşa fel, cu ajutorul D-lui du Maine, care împărţea cinstea cu el, ca Regele să-l trimită, pe la sfîrşitul acelei zile, pe D-l conte de Toulouse, la ei acasă, în mantie lungă : după care, socotea că lucrurile vor merge de la sine ; a fost nevoie însă de încă un ordin, pus la cale seara, dar dat de Rege a doua zi D-lui de

Beauvillier pentru duci, şi Domnului cel Mare pentru prinţi, adăugind că, de vreme ce D-l conte de Toulouse se dusese îmbrăcat în mantie, nu vedea de ce ceilalţi n-ar face-o. Răspunsul era foarte simplu : reciprocitatea ; însă, de vreme ce fiii din familia regală şi D-l duce de Orléans, care, astfel, nu se mai deosebeau de prinţii de sînge, nu îndrăzneau să sufle de frica bastarzilor, ducii şi prinţii n-au mai putut face altceva decît să tacă. Aşadar, s-au dus cu toţii, sîmbătă după-amiaza, însă toţi, de parcă se înţelese- seră, bărbaţi şi femei, erau îmbrăcaţi atît de necuviincios, încît prezenţa lor aducea foarte mult cu o insultă. în general, s-au văzut cravate de dantelă în loc de gulere de doliu, şi guleraşe, tot de dantelă, pe sub văluri, şi panglici colorate în păr ; bărbaţii purtau ciorapi coloraţi, albi[1!] sau roşii, cîţiva chiar cafenii, peruci cu panglici şi pudrate cu alb ; ambele sexe purtau mănuşi albe, ale doamnelor fiind cu margini colorate : într-un cuvînt, o adevărată mascaradă. Felul în care au intrat şi au plecat a fost la fel de caraghios. La intrare, abia se înclinau ; nimeni nu spunea nimic, se uitau unii la alţii rîzînd ; după o clipă ieşeau : ducii şi prinţii se lăsau însoţiţi pînă la galerie de către prinţii de sînge, fără să le spună o vorbă, tot aşa soţiile lor erau petrecute de prinţese, pînă în anticameră. Foarte mulţi azvîrleau mantia înainte de a se fi îndepărtat de ajuns ca să nu mai fie văzuţi, şi mantiile acestea pe care bărbaţii nu şi le puneau decît la intrare, atîrnau strîmbe pe ei. Prinţii de sînge au simţit foarte bine cum stau lucrurile, însă, mulţumiţi de victorie, n-au îndrăznit să spună nimic de felul acesta de a intra ; ba chiar, temîndu-se ca nu cumva cineva să se scuze că nu poate veni întrucît nu are mantie, au pus ei la uşă teancuri întregi, de unde erau oferite şi luate cu mult respect şi fără a întreba ceva. Nimeni nu s-a dus însoţit de altcineva, într-un cuvînt, toţi s-au purtat cum nu se poate mai prost. D-l duce de Enghien se afla la Domnul Duce, şi a crezut că în acest fel cruţă foarte mult lumea care nu mai era silită să se ducă pînă la el acasă, la Paris. Cit timp au durat vizitele, prinţii de sînge au purtat mantii lungi şi gulere fără dantelă, şi toate semnele de mare doliu, iar prinţesele de sînge văluri. Duminica următoare, Regele s-a dus la ei, după care s-a dus şi D-na ducesă de Bourgogne ; însă la prinţi nu s-a dus, şi nici o altă doamnă nu s-a dus la ei. Doamna ducesă, însărcinată în luna a şaptea, a primit toate vizitele stînd în pat, cu D-rele de Bourbon şi de Charolois în cameră, care purtau văluri şi făceau onorurile, şi care nu au primit vizite la ele acasă.

D-l prinţ de Conţi, cu trena dusă de Pompadour şi însoţit de ducele de Tresmes ca duce, s-a dus, marţi 9 aprilie, să împartă agheasmă din partea Regelui, ceremonia fiind ca şi cea pentru răposatul Domn prinţ de Conţi, pe care am

povestit-o. Cu acest prilej, au fost văzute două noi încercări de a smulge drepturi necuvenite, prima fiind la agheasma pentru D-l prinț de Conți, și consfințită la aceasta : la cea dintîi, La Noue, preceptorul D-lui duce de Enghien, s-a urcat în trăsura Regelui și s-a așezat lingă portieră ; la aceasta, preceptorul D-lui prinț de Conți a făcut același lucru. Am văzut, la p. [...], diferențele dintre principalii slujitori ai fiilor și nepoților din familia regală și cei ai prinților de sînge, pe care le-am explicat și arătat foarte bine, cu fapte, dintre care două, foarte importante, sînt că aceștia din urmă nu intră în trăsurile Regelui și nu mănîncă la masa lui etc. Lucrurile s-au petrecut ca și cu vizita în mantie lungă : întrucît bastarzii se bucurau de aceleași favoruri, ranguri și onoruri ca și prinții de sînge, fiii din familia regală și D-l duce de Orléans nu s-au putut plînge. Bastarzii, care, la Marly, la masă și în trăsuri, și-au avut doamnele lor de onoare, iar, la Marly, fiecare a fost cu cei mai însemnați oameni din suita lor, fără ca prinții de sînge, nici măcar cei care erau gineri sau nepoți, să fi putut obține acest lucru pentru ai lor, nici Doamna Prințesă și D-na prințesă de Conți, fiica ei, pentru doamnele lor de onoare, bastarzii, cum spuneam, nu au îndrăznit să zică nimic cu acest prilej, cșl dintîi cînd cineva din suita ynui prinț de sînge, fie

el și cavaler al Ordinului, nu a pus piciorul în trăsură. Regele, care știa ce face în această privință pentru copiii săi, n-a vrut să spună nimic în fața faptului împlinit și a închis ochii, avînd în vedere tinerețea acestor prinți, care nu puteau fi despărțiți de preceptorii lor ; însă lucrul acesta, care, în timpul vieții Regelui, nu s-a mai repetat, a cunoscut tot felul de excese cînd, după el, stăpîn a fost Domnul Duce ; s-a ajuns, astfel, să nu mai fie nici o deosebire, nici o limită, nici o măsură, cînd era vorba de cei ce mîncau cu Regele sau urcau în trăsura lui, aceasta fiind una din marile pricini care au dus la amestecul din zilele noastre. Cel de al doilea drept smuls cu forța, ceva ce nu se mai pomenise pînă la această împărțire de agheasmă, căci nu se văzuse la cea de mai înainte și nici la vreo alta, a fost că prințul de Conți, în loc să se întoarcă în trăsura Regelui, ca să și-o ia pe a sa din curtea palatului Tuileries unde și-o lăsase, a cerut să fie dus, în trăsura Regelui, de la palatul Condé direct la el acasă. Astfel, cu fiecare prilej, se făcea cîte ceva nou, pe care Regele îl încuviința din tot felul de motive, toate în favoarea bastarzilor săi, fără ca, din aceleași motive, cineva, în- cepînd cu fiii din familia regală, să se încumete să-și invoce dreptul, interesul, uzajul neîntrerupt și rațiunea. Domnul Duce, supărat pe duci din pricina mantiilor, și purtîndu-le pică, n-a rugat pe nici unul să-l însoțească, așa cum făceau rudele lui, ca să-l întîmpine pe D-l prinț de Conți la împărțirea

agheasmei : i-a poftit pe prinţii de Tarente şi de Rohan, pe contele de Roucy şi pe Blanzap, fratele acestuia, şi pe Lassay, ginere bastard al Domnului Prinţ, fapt ce i-a nemulţumit pe primii patru. Se pare că D-l de Bouillon fusese informat mai dinainte, căci i-a interzis ducelui d'Albret, poftit şi el, să se afle acolo, iar acesta a trimis vorbă că nu poate veni. Domnul Duce l-a luat foarte de sus, încît d'Albret a obţinut de la Rege un ordin către D-l de Bouillon să vină să-i ceară iertare. Domnul de Fréjus, actualul cardinal Fleury şi stăpîn al Regatului, a rostit discursurile de împărţirea agheasmei ; ceea ce nu s-a văzut la D-l prinţ de Conţi, deoarece nu era prim prinţ de sînge. Toţi cei ce fuseseră să împartă agheasma la D-l prinţ de Conţi au fost şi la *Monsieur le Prince,* şi, în plus, a venit şi Nunţiul în fruntea tuturor ambasadorilor, care, împreună, în mantii lungi, l-au vizitat pe Domnul Duce şi pe Domnul duce de Enghien, aflat la

el. Prinţii aceştia erau însoţiţi de rude care nu erau duci, întocmai ca la împărţirea agheasmei. La fel s-au petrecut lucrurile şi cînd inima a fost dusă, de către episcopul de Fréjus, la Iezuiţii din strada Saint-Antoine, şi a fost pusă alături de cele ale ultimilor doi prinţi de Condé. A socotit, se pare, potrivit cu rangul lui să aibă duci pentru ceremonia aceasta, dar s-a răzgîndit. Domnul Duce, care s-a dus să-l aştepte, nu a invitat ca rude, ca să se afle acolo, fără să le fi dus el, decît pe ducii de Ventadour, de la Trémoïlle şi de Luxembourg. La Iezuiţi, nu fusese nimic pregătit, şi Domnul Duce a făcut în aşa fel încît să nu poată fi vorba de întîietate, ■ deoarece îi invitase şi pe prinţul Charles, fiul Domnului cel Mare, pe prinţul de Montbazon, pe prinţul de Rohan, pe conţii de Roucy şi de Blanzac, împreună cu Lassay. Astfel, moartea Domnului Prinţ este primul moment cînd au fost invitaţi prinţi străini ca rude, împreună cu ducii rude, care fuseseră invitaţi întotdeauna, pe cînd prinţii străini nu fuseseră invitaţi niciodată. întrucît nu Regele îi numeşte pe aceşti însoţitori, ducii n-au fost prea supăraţi de o preferinţă şi o concurenţă fără valoare, care nu le atingea cit de cit nici obîrşia nici rangul. Corpul a fost dus de la palatul Condé direct la Valéry, pămînt şi mormînt al ultimilor prinţi de Condé, lîngă Fontainebleau, cu mare pompă, unde episcopul de Fréjus l-a prezentat arhiepiscopului de Sens, din dieceza aceea. Nu erau acolo decît Domnul Duce, cu D-l duce de Enghien şi cu cei din suita lor. Dacă cineva ar fi spus atunci, acestor prinţi, că D-l duce de Enghien va fi cîndva prim ministru, faptul i-ar fi mirat foarte mult ; dacă cineva i-ar fi încredinţat că prinţul de Enghien îi va datora totul aceluiaşi episcop de Fréjus, faptul i-ar fi mirat şi mai mult ; dacă cineva le-ar fi prezis că va fi alungat, exilat, şi că, tot restul vieţii, va

fi ținut departe de către acelaşi episcop, care îi va lua locul şi îl va păstra, atotputernic, cu totul altfel decît el, şi că toate acestea se vor face fără cea mai mică greutate, cred că, în cele din urmă, prinții şi-ar fi rîs de profet. Totul s-a terminat printr-o minunată slujbă la Notre-Dame, plătită de Rege, în prezența curților superioare, slujbă cuvenită primului prinț de sînge. Cardinalul de Noailles a făcut slujba, iar P. Gaillard, iezuit, a rostit discursul funebru, care, după părerea tuturor, a fost foarte prost. A fost o neînțelegere, căci nu ştia cui să i se adreseze, cardinalului care face

slujba, sau Domnului Duce ; în cele din urmă, Regele a hotărît să i se adreseze Domnului Duce, şi, îndată după citirea Evangheliei, cardinalul să se retragă în sacristie, ca să se odihnească, chipurile, şi să nu mai revină decît după ce discursul va fi gata. Intrucît la Notre-Dame sînt strane, nu a mai fost vorba de fotolii pentru nimeni. Domnul Duce a trimis un gentilom în mantie lungă să invite rudele şi pe cine a vrut el : printre aceştia, au fost şi cîţiva duci. Am fost şi eu. Mă aflam la Ferte. D-l Cancelar mă silise, nu atît din raţiune, cît ca o dovadă de prietenie, să mă duc la Domnul Duce şi la Doamna Ducesă la moartea D-lui prinţ de Conde : astfel, în lipsa mea, D-na de Saint-Simon şi-a făcut vizita la Doamna Ducesă, care, ca s-o primească bine, s-a întrecut pe sine, şi i-a cerut iertare pentru lipsa mea, atît ei cît şi Domnului Duce. Tot la Ferte mă aflam şi la moartea Domnului Prinţ : am bănuit că se vor ivi nişte pretenţii şi nişte nemulţumiri, şi am stat departe, la mine acasă, pînă ce totul s-a sfîrşit, ba chiar pînă ce nu s-a mai vorbit nimic despre aceasta, ca să nu fiu amestecat cîtuşi de puţin. Aceste precauţiuni au fost de prisos : cînd m-am întors la curte, am aflat că Domnul Duce, povestindu-i Regelui despre mantii, avusese bunătatea să-i spună, că, din păcate, eu lipsisem şi că, dacă aş fi la curte, m-aş plînge din pricina aceasta : la care, am aflat şi acest lucru, Regele nu a răspuns nimic. Adevărul este că i-am spus Cancelarului ce gîndesc eu despre vizita pe care mă silise s-o fac şi despre lauda cu care mă alesesem. Dar mi-a trecut foarte curînd supărarea : cînd Doamna Ducesă l-a născut pe D-l conte de Clermont, nu m-am dus nici la Domnul Duce nici la ea, şi nici D-na de Saint-Simon nu s-a dus, şi nu m-am ferit să spun că nu-1 voi mai vedea cît voi trăi. Şi mi-am ţinut într-adevăr, făgăduiala.

Regele nu a vrut să se ducă la Paris, şi nici ca fiii din familia regală să se ducă acolo s-o vadă pe D-na prinţesă de Conde sau pe Doamna Prinţesă. Domnul Duce s-a silit din răsputeri [să-i schimbe părerea], dar n-a izbutit : Regele a ţinut-o pe a sa, încît, în cele din urmă, au venit ele la Versailles, unde au fost vizitate de Rege. Diferenţa dintre Paris şi Versailles, pentru vizite, a fost nouă pentru prinţii de sînge, şi i-a supărat foarte mult. Pe vremuri, ea nu se făcea nici măcar pentru ducese, pe care Regina, soţia Regelui, se ducea să le vadă de la Saint-
Germain, cu orice prilej, pînă la moartea ducelui de Lesdiguieres, cînd Regina a încetat să se mai ducă şi, treptat, urmîndu-i pilda, nici fetele din familia regală nu s-au mai dus.

[...]

Monsieur le Prince a fost ultimul din ramura [Conde] care a purtat acest nume [14] : el nu era prim prinţ de sînge decît

prin bunăvoința Regelui, aşa cum am spus cu pri' lejui morții lui *Monsieur.* Domnul Duce şi-a păstrat numele şi nu a luat pe cel al Domnului tatăl său ; Regele s-a învoit. Cu acest prilej, poate că nu este nepotrivit să spun cîteva cuvinte în legătură cu nume proprii ca ***Monsieur le Prince, Monsieur le Duc*** şi ***Monsieur le Conte*** şi chiar ***Monseigneur, Monsieur, Modemoiselle.***

CAPITOLUL VIII

(1 7 0 9) *Digresiune despre numele proprii; originea lor etc.* Monsieur le Prince. — Monsieur le Comte. — Monsieur le Duc. — *Ultima succesiune a comitatului de Soissons. — Contele de Tou- louse. — Stingerea numelui* Monsieur le Prince. — *Himeră spulberată în legătură cu strănepoții din familia regală. — Stingerea numelui* Monsieur le Duc. — *Copiii lui Henric al 11-lea.* — Monsieur. — *Fiicele din familia regală s-au numit întotdeauna* Madame. — De ce ? — Mademoiselle. — *Brevet acordat D-rei de Charoláis ca să fie numită simplu* Mademoiselle. — Monseigneur. — *Obiceiul, stabilit cu iscusință* şi, *pe nesimțite, de a spune* Monseigneur *prinților de sînge şi bastarzilor, apoi de a nu mai spune în alt fel cînd li se vorbeşte. — D-l de Vendóme cere să i se spună* Monseigneur *în armată, şi mareşalul de Montrevel în Guyenne.*
— Alteță simplu. — Royale. — Sérénissime.

Niciodată nu se auzise de nici unul din numele acestea înainte ca uneltirile casei de Lorraine împotriva sîn- gelui regal să-i fi împins pe hughenoți să pună mîna pe arme. Prințul de Condé, frate al regelui Navarrei[1] şi unchi dinspre tată al lui Henric al IV-lea, a devenit şeful lor. Era singurul de sînge regal în acest partid, căruia lumea s-a obişnuit, vorbind despre el, să nu-i spună altfel decît ***Monsieur le Prince.*** Era ca al lor : nimeni, din cei din partid, nu se apropia de el ca neam şi ca autoritate ;
numele lui era cinstea lor, măreția şi, în bună parte, puterea lor. Obiceiul s-a impus, şi încă foarte bine, căci, o dată stabilit, are mare putere asupra mulțimii, şi, după lupta de la Jarnac, unde prințul acesta a murit, în 1569, fiul său [2], moştenind numele de prinț de Condé, n-a mai fost numit, în partid, decît ***Monsieur le Prince,*** deşi în vremea aceea nu mai putea trece drept şeful partidului. Regele Navarrei, fratele mai mare al primului prinț de Condé, murise în 1562, la 1 noiembrie, în urma rănilor primite în lupta de la Rouen. Jeanne d'Albert, prințesă de Béarn şi regină titulară şi moştenitoare a Navarrei[3], era hu' ghenotă. îl crescuse pe prințul de Béarn, fiul ei, care avea să fie Henric al IV-lea al nostru, în această religie. Avea ceva mai mult de cincisprezece ani cînd a murit

prinţul de Condé, şi un an mai puţin decît prinţul de Condé, vărul lui primar. Acesta nu putea avea nimic de împărţit cu el : de aceea nici nu s-a gîndit la aşa ceva, iar prinţul de Béarn, titlu pe care l-a purtat cît a trăit regina mama sa, a fost declarat de toată lumea, proclamat şi recunoscut drept căpetenie a partidului hughenot, dar, avînd în vedere vîrsta încă fragedă a celor doi prinţi, adevărata căpetenie era amiralul de Coligny/'. Cu toate acestea, prinţul de Navarre a purtat întotdeauna acest nume în partidul hughenot, în timp ce prinţul de Condé, vărul lui, a fost numit, întotdeauna, simplu, ***Monsieur le Prince.*** Legăturile între oameni, pe care războaiele civile nu le distrug niciodată în sînul partidelor, şi cele pe care le-au înmulţit diferitele intervale între lupte, sub numele de pace, au introdus în partidul catolic obiceiul celuilalt partid, cel de a spune, simplu, ***Monsieur le Prince,*** vorbind despre prinţul de Condé, obicei ce s-a statornicit astfel în toată Franţa, pînă la Paris şi la Curte. Acest al doilea prinţ de Condé a murit la Saint-Jean-d'Angely, la 5 martie 1588, la treizeci şi şase de ani, şi a lăsat un fiu postum, care a fost al treilea prinţ de Condé, tatăl Eroului şi bunic al celui a cărui moarte am povestit-o mai înainte. O dată cu numele tatălui său, el a moştenit şi obiceiul general şi, ca şi tatăl, a fost numit ***Monsieur le Prince,*** simplu. Henric al IV'lea, ajuns pe tron, a vrut să-l răpească hughenoţilor, care nu-1 aveau decît pe el ca prinţ de sînge, dar care era prea tînăr ca să fie şef altfel decît cu numele. Era prim prinţ de sînge, fiu al vărului primar al lui Henric al IV-lea, şi, în acel moment, nu mai era nimeni între coroană şi el ; Henric al IV-lea l-a adus la Saint-Germain şi s-a îngrijit foarte mult de educaţia lui ; nu avea atunci decît opt ani, aceasta fiind la sfîrşitul lui 1595. Ajuns să se bucure de acest obicei, care se impusese atît de bine, de a fi numit, simplu, ***Monsieur le Prince,*** neavînd deasupra lui decît pe Rege, s-a bucurat de el toată viaţa, şi obiceiul a trecut la fiul său, iar de la acesta, la nepotul său.

Contele de Soissons[5] era unchiul lui dinspre mamă, fiul din a doua căsătorie a primului prinţ de Conde cu o Longueville, care a fost întotdeauna în partidul catolic. Dorinţa de întrecere care se vede atît de adesea la fiii mai mici de la altă mamă, şi la oamenii cei mai însemnaţi din partide diferite, l-a cuprins pe acest prinţ văzînd că mai vîrstnica lui rudă este numită, simplu, ***Monsieur le Prince,*** şi i-a dat ideea, pornind de la acest exemplu, să-şi ia şi el un astfel de nume : a cerut deci să i se spună ***Monsieur le Conte,*** simplu, de către cei din suita lui, apoi de cei ocrotiţi de el, de prieteni, în sfîrşit, de casa de Longueville şi de rude. Francezii sînt neîntrecuţi în repeziciunea şi uşurinţa cu care urmează modele şi se supun pretenţiilor : numele s-a impus pretutindeni,după pilda celor

care se obişnuiseră să-l folosească, cunoscut fiind faptul că este vorba de D-l conte de Saissons. Cum nu-i dădea nici rang nici vreun avantaj real acestui prinţ, Regele l-a lăsat să spună şi să facă ce vrea, încît nu numai contele de Saissons a fost toată viaţa *Monsieur le Conte,* simplu, dar această denumire a trecut apoi la Domnul, fiul lui, care a păstrat-o toată viaţa. Nici un alt prinţ de sînge nu purta pe vremea aceea titlul de conte.

Monsieur le Prince, oricît de mare era duşmănia dintre el şi contele de Soissons, departe de a găsi nepotrivită o distincţie creată pentru un fiu mai mic din familia lui, s-a gîndit să mai creeze una pentru fiii săi, şi să-l numească pe ducele de Enghien [6], fiul său mai mare, *Monsieur le Duc,* simplu. A reuşit la fel de uşor cum reuşise unchiul lui să i se spună, simplu, *Monsieur le Comte,* şi numele simplu de *Monsieur le Duc* a trecut, de atunci, ca un drept dobîndit, la fiii mai mari ai ultimilor doi prinţi de Conde, încît au fost patru la rînd cărora li s-a spus *Monsieur le Prince,* patru *Monsieur le Duc,* şi doi *Monsieur le Comte,* deoarece ramura de Soissons s-a sfîr- şit la al doilea, ucis, fără să fi fost căsătorit, în lupta de la Sedan, sau de la Maffée, la 6 iulie 1641, la patruzeci şi doi de ani.

Prinţul acesta nu avea nici un frate şi avusese patru surori. Două muriseră nemăritate, iar cea mai mare nu lăsase decît o fată, de la ducele de Longueville, care s-a căsătorit apoi cu vestita soră a Domnului Prinţ Eroul. Fata aceasta din prima căsătorie a fost ultima ducesă de Nemours, despre care am vorbit de atîtea ori aici, şi care s-a judecat atît de mult cu D-l prinţ de Condé. Cealaltă soră, care nu a murit decît în 1692, la optzeci şi şase de ani, i-a adus, împreună cu alte bunuri, comitatul Sois- sons prinţului Thomas, fiul ducelui de Savoie, numit prinţul de Carignan, mort în 1656, de la care a avut, printre alţii, doi fii : vestitul mut, tatăl prinţului de Carignan, mort de curînd la Paris, soţul bastardei avută de primul rege al Sardiniei cu contesa de Verue ; celălalt, care a purtat numele de conte de Soissons, şi care, cu nepoata cardinalului Mazarin, a lăsat, printre alţi copii, un alt conte de Soissons, mort în armata regelui Romei, lingă Landaw, şi pe vestitul prinţ Eugène. Răposatul Rege, în tinereţe şi în primii ani de căsătorie, nu se mişca din casa acestei contese de Soissons, care, datorită trecerii de care se bucura, precum şi atotputerniciei unchiului ei, domina curtea, împărţea bunăvoinţa şi, foarte adesea, favorurile. Numele acesta de contesă de Soissons, într-o situaţie atît de strălucită, i-a dat ideea să abuzeze de supuşenia franţuzească şi să ia, după pilda conţilor de Soissons, prinţi de sînge, pentru ea, numele de

Mamade la Comtesse, simplu, iar pentru soţul ei, pe cel de *Monsieur le Comte.* A încercat să ceară să i se spună astfel de către cei care-i erau mai apropiaţi : floarea curţii, care venea în mare număr în casa ei, s-a conformat de îndată ce şi-a dat seama că ea are ambiţia aceasta. Regele s-a deprins să audă fără să i se pară nepotrivit, şi obiceiul s-a înrădăcinat. Soţul ei, de care nu depindea nimic, n-a ajuns să i se spună *Monsieur le Comte* chiar de către toată lumea, şi nu a trăit destul ca să statornicească acest nume. Cînd văduva lui a căzut în dizgraţie, obiceiul a dispărut ; ea a redevenit D-na contesă de Saissons, dar, fiindcă mulţi erau deprinşi să-i spună *Madame la Comtesse,* i s-a spus aşa pînă la fuga ei din regat, căci nu şi-a putut lua numele cu ea în ţări străine. Iată pînă unde ajung şi cu cîtă uşurinţă se stabilesc abuzurile în Franţa.

Răposatul Rege dorea mult să introducă obiceiul de a-l numi pe D-l conte de Toulouse *Monsieur le Comte,* simplu ; cînd vorbea cu el, nu spunea niciodată altcum decît Contele, şi toţi cei din suita acestui fiu natural nu spuneau niciodată altfel decît *Monsieur le Comte,* simplu. Existau totuşi doi prinţi de sînge, care purtau numele de contele de Charolois şi contele de Clermont, dar care nu s-au ridicat decît pe la sfîrşitul domniei lui, şi care erau fiii fiicei sale naturale, *Madame la Duchesse,* dar care, nici atunci nici mai tîrziu, nu s-au gîndit la un astfel de nume propriu. Nu ştiu cum s-a întîmplat că D-l conte de Toulouse, *Monsieur le Comte,* simplu, în dorinţa şi în gura Regelui, şi în cea a întregii marine, n-a putut niciodată fi şi pentru ceilalţi, în afară de un foarte mic număr de curteni slugarnici, care nici ei nu îndrăzneau să folosească acest nume decît cînd era de faţă Regele ; şi [nu ştiu] nici cum s-a făcut că monarhul acesta, care era atît de linguşit, atît de temut, ale cărui cele mai mici dorinţe erau adorate, şi care şi-a dus bastarzii pînă la apoteoză, n-a izbutit niciodată să facă ceea ce, fără nici o greutate, reuşise nepoata cardinalului Mazarin, soţia unui prinţ din casa de Savoie, datorită asemănării cu numele de contesă de Soissons.

Prinţii de Condé, pe deplin posesori ai numelui ereditar de *Monsieur le Prince,* şi, pentru fiii lor cei dintîi născuţi, ai celui de *Monsieur le Duc,* au început să pretindă această distincţie ca un drept de prim prinţ de sînge. Regele şi lumea le-au îngăduit acest lucru, ca şi multe alte lucruri mai importante ; dar tocmai acesta i-a făcut să le piardă. D-l duce de Orléans, într-adevăr prim prinţ de sînge, n-a ţinut seama de această calitate, umbrită de rangul lui, cu mult mai înalt, de nepot [de fiu] al Regelui. Am văzut, la momentul potrivit, cum această calitate a fost preluată de *Monsieur de Prince,* la

moartea lui ***Monsieur,*** şi care, încă de mai înainte, la moartea Domnului, tatăl său, luase numele de ***Monsieur le Prince,*** simplu, tot fiindcă D-l duce de Orléans nu dorea pentru sine calitatea de prim prinţ de sînge ; ***Monsieur le Prince*** i-a trecut în acelaşi timp Domnului, fiul său, numele de ***Monsieur le Duc,*** pe care, mai înainte, îl purtase el. La 25 — Memorii — Saint-Simon

moartea ultimului *Monsieur le Prince* [1], Regele, în ideea că acest nume propriu, *Monsieur le Prince,* fusese purtat de primul prinț de sînge, şi, în ultimul rînd, de cel pe care el îl făcuse aşa ceva fără să fie, nu a vrut să-l lase să treacă Domnului, fiul său, la care a trecut numele de *Monsieur le Duc,* simplu, pe care-1 purta. Chiar de pe atunci, D-l duce de Orléans avea un fiu ce purta numele de duce de Chartres[8], pe care şi l-a păstrat. D-na ducesă de Orléans avea, pe vremea aceea, nişte himere în cap, cărora nu le-a putut da viață, aşa cum vom vedea mai departe [9] ; nemulțumită de recentul rang de nepot [de fiu] al Regelui, de care ea se bucura prin Domnul soțul ei, nu putea suporta ca fiii ei să nu fie decît prinți de sînge, şi voia să născocească ceva intermediar, un nume de strănepot al Regelui. Aceasta l-a împiedicat, întradevăr, pe D-l duce de Chartres să se numească *Monsieur le Prince,* ajutîndu-1, încă o dată, pe D-l duce de Enghien, cel pe care l-am văzut, pentru atît de puțin timp, prim ministru, să ia, la moartea Domnului tătăl său, numele pe care îl purtase acesta, *Monsieur le Duc,* simplu. însă, la moartea acestuia, în 1740, numele a pierit o dată cu el, deşi D-l duce de Chartres, prim prinț de sînge declarat atunci, şi nimic mai mult, şi care, de la moartea Domnului tatăl său, purta numele de Duce de Orléans, a avut un fiu pe care l-a numit ducele de Chartres[10]. Astfel, casa de Condé, fie că n-a îndrăznit să folosească numele simplu de *Monsieur le Duc* pentru fiul, copil[11] încă, lăsat de ultimul *Monsieur le Duc,* fie că a vrut, cîtă vreme acesta era copil, să aibă timpul să încerce reînvierea numelui simplu de *Monsieur le Prince ;* datorită potrivirii de nume şi ur- mînd pilda foarte neobişnuită a contesei de Soissons, despre care am vorbit mai înainte, l-au numit prințul de Condé, fără ca, pînă în prezent, nici măcar în palatul Condé, să fi fost numit *Monsieur le Prince,* simplu.

Nu putem spune că frații lui Carol al IX-lea nu sînf numiți uneori, unul după altul, *Monsieur le Duc,* simplu, alteori *Monsieur,* simplu, în Memoriile vremii : Henric al III-lea, fiind duce de Anjou, aproape niciodată, şi, de ctnd a ajuns rege, ducele de Alençon [12] ceva mai mult. Pînă la ei, nu se auzise despre aceste nume : au fost create în casele lor şi acolo au rămas ; lumea din afară nu le-a folosit, toate Istoriile şi cele mai multe Memorii îi numesc întotdeauna ducii de Anjou şi de Alençon ; s-ar

părea că nici ei nu au folosit aceste nume proprii. Astfel, ceea ce am spus despre numele de *Monsieur le Duc* dat întîilor născuți ai prinților de Condé este sigur, fără ca puținii fii din familia Regelui, pe care i-am văzut, să schimbe ceva.

Din aceste fapte trebuie să înțelegem că Gaston, fratele lui Ludovic al XIII-lea, este primul fiu de Rege care a fost, intr-adevăr, în mod continuu numit *Monsieur,* simplu, şi care a purtat acest nume. Este adevărat că Istoriile şi Memoriile din vremea lui îl mai numesc şi ducele de Orléans, dar nu este mai puțin adevărat că în acestea este numit, în mod foarte obişnuit, şi *Monsieur,* simplu, şi mult mai des decît fiii din familia regală despre care am vorbit. Este sigur, pe deasupra, că l-am auzit pe tata, care l-a văzut atîția ani sub Ludovic al XIII-lea şi după aceea, că nu i se dădea niciodată alt nume cînd era vorba despre el, lucru pe care l-am aflat şi de la toți cei care au trăit pe vremea lui şi pe care i-am întîlnit eu. Trebuie aşadar să-l socotim pe Gaston ca fiind cel dintîi care a purtat într-adevăr numele de *Monsieur* şi care, prin ideea care i-a fost asociată, l-a consacrat pentru primul frate al Regelui. Dovadă că aşa stau lucrurile este faptul că l-a purtat pînă la moarte, deoarece rangurile, onorurile şi distincțiile, o dată dobîndite, nu se mai pierd, spre deosebire de drepturile la întîietate („Ies préséances"). Gaston a cedat numele D-lui duce de Anjou, fratele lui Ludovic al XIV-lea, pe care l-a văzut mult timp, de vreme ce [Gaston] nu a murit decît în 1660, în cursul călătoriei pentru căsătoria Regelui, nepotul său, dar i s-a spus mai departe tot *Monsieur.* Cînd a murit, D-l duce de Anjou a devenit *Monsieur* în locul lui. Acesta a murit în 1701. Nu numai că Domnul fiul său, care a luat atunci^ numele de duce de Orléans şi toate onorurile şi avantajele pe care rangul de nepot al Regelui oricît este el de înalt, nu i le dădea, nu a fost numit *Monsieur,* simplu, dar D-l duce de Berry, fiu al familiei regale, de acelaşi rang ca şi *Monsieur* şi care îl preceda pretutindeni, nu l-a luat nici el, deoarece nu era frate cu Regele Franței, deşi era cu cel al Spaniei. Vedem deci că aceste nume simple, care păreau atît de deosebite, nu au, de fapt, nici realitate nici avantaje, şi nu-şi datorează existența decît întîmplării.

Tot aşa stau lucrurile cu numele *Madame, Madame la Princesse, Madame la Duchesse, Madame la Comtesse.* Femeile iau numele bărbaților lor ca o urmare necesară : în privința fiicelor din familia regală, lucrurile stau altfel : întotdeauna, ele au fost numite *Madame,* din respect față de neamul din

care se trag şi *Madame* simplu, deoarece, neavînd apanaje 156 cum au fiii Regelui, ele nu au alt nume decît cel de botez şi cel al Franţei. Se poate, deci, să existe, şi chiar există astăzi mai multe *Madame,* simplu, care, cînd este vorba de fiicele mai mici, nu pot fi deosebite decît după numele lor de botez, iar după soţ, nu poate fi decît o singură *Madame,* deoarece nu există decît un singur prinţ care să fie *Monsieur,* simplu ; s-au văzut două, atîta timp cît a trăit văduva lui Gaston, dar tocmai ca văduvă a acestuia.

Numele propriu *Mademoiselle* este încă şi mai recent. Am povestit [...] cum tatăl meu l-a determinat pe Ludovic al XIII-lea să creeze, în favoarea ei [13], noul rang de nepoată a familiei regale, necunoscut pînă atunci. In casa lui *Monsieur,* a cărui unică fiică a fost timp de optsprezece ani, nu era numită decît *Mademoiselle,* simplu. Memoriile din vremea aceea spun că a avut un rol însemnat încă de foarte tînără, iar ale [Memoriile] sale arată foarte deschis dispreţul pe care-1 avea pentru *Madame,* mama ei vitregă, şi ce diferenţă făcea, şi cînd trebuia şi cînd nu trebuia, între ea însăşi şi surorile ei, acestea fiind din a doua căsătorie. A vrut deci să aibă o distincţie mai presus de acestea, deşi erau de rang egal, şi, după exemplul numelor proprii *Monsieur* şi *Madame,* simplu, a vrut să fie numită, simplu,*Mademoiselle.* Acest nume nu adăuga nimic rangului ei. Era cea dintîi născută, nu mai existau alte nepoate ale Regelui decît ele, Gaston era şeful consiliilor şi locotenent general al Statului în timpul minorităţii lui Ludovic al XlV-lea, prin urmare, temut şi linguşit de toate partidele : acest nume unic şi nou s-a impus deci cu aceeaşi uşurinţă ca şi celelalte de care am vorbit mai înainte şi, întrucît nu s-a măritat, spre foarte marea ei părere de rău, a fost, toată viaţa, *Mademoiselle,* simplu, deşi *Monsieur,* fratele lui Ludovic al XlV-lea, a avut fete, deci din acelaşi motiv care-1 făcuse pe el să nu devină *Monsieur,* simplu, decît prin moartea unchiului său Gaston. Nu că i-ar fi plăcut acest lucru, deşi era foarte bun prieten cu *Mademoiselle,* la a cărei moştenire s-a gîndit toată viaţa, şi că nu i-ar fi spus, cit a putut de des, celei mai mari dintre fiicele lui, *Mademoiselle,* simplu ; însă acest nume nu s-a impus niciodată, şi tot ce a putut obţine a fost că, treptat, pentru a o deosebi pe fata lui Gaston de a sa, lumea a început să-i spună

156 Moşii sau anumite porţiuni din domeniile regale care se dau prinţilor ca să trăiască de pe urma lor, dar care revin din nou coroanei dacă nu există moştenitori de sex masculin. (N. t.)

acesteia din urmă ***Mademoiselle,*** iar celeilalte ***la grande Mademoiselle,*** care era, intr-adevăr, foarte înaltă 157 ; însă ***Monsieur*** n-a îndrăznit niciodată să propună să-i adauge un nume la cel de ***Mademoiselle,*** iar Regele, căruia pe ea, îi plăcea s-o chinuiască, căci nu uitase niciodată Portereau d'Orléans, şi nici tunul de la poarta Saint-An- toine 158, nu s-a gîndit niciodată să-i dea acest avantaj lui ***Monsieur.*** La moartea ei, în 1693, n-a mai fost nici o piedică, şi ultima fiică a lui ***Monsieur,*** singura nemăritată pînă atunci, a devenit singura ***Mademoiselle,*** simplu, pînă ce s-a căsătorit, în 1698, cu ducele de Lorraine.

Astfel, numele ***Mademoiselle,*** simplu, s-a impus în mintea oamenilor ca fiind cel ce este dat primei născute dintre nepoatele Regelui Franţei, aşa cum toată lumea se convinsese că ***Monsieur,*** simplu, este numele distinctiv al primului frate al Regelui. Cît a trăit Ludovic al XIV-lea, nimeni nu a crezut că s-ar fi putut ca acest nume să coboare mai jos, şi Domnul Prinţ, ca şi Domnul Duce, care, de cînd se măritase D-na ducesă de Lorraine, aveau fete nemăritate, şi, deşi amîndoi pretindeau tot felul de lucruri şi nu se sfiau să-şi însuşească ceva cu sila, nu şi-au închipuit niciodată că o prinţesă de sînge ar fi putut pretinde numele ***Mademoiselle,*** simplu. Domnul Duce, fiul şi nepotul lor [de fiu] a îndrăznit totul. Dintre surorile lui nemăritate, o preferase pe cea mai mică, la care ţinea mult, ca să o facă supraintendentă la căsătoria Reginei, nu pe cea mai mare, pe care n-o iubea, şi care a fost foarte supărată. Şi mai întreprinzătoare decît el, i-a dat un prilej s-o mîngîie, ceva ce lui i-a plăcut atît de mult încît a trecut numaidecît la treabă. Avea peste treizeci şi doi de ani, şi nu dusese o viaţă care s-o ajute să se mărite ; rămînînd fată, a vrut să fie numită ***Maăemoiselle,*** simplu. Lumea, de cînd se născuse, se obişnuise să-i spună D-ra de Charoláis. D-na ducesă de Berry, fhca D-lui duce de Orléans. nu ieşise decît o dată în lume înainte de a se căsători, Domnişoarele, surorile ei, deloc. Cea mai mare era numită ***Maăemoiselle,*** simplu, la Pa- lais-Royal ; însă lumea nu se supusese acestui uzaj, decît cel mult ca o anticipare a moştenirii acestui nume de către D-na ducesă de Berry, în răstimpul dintre anunţarea şi încheierea căsătoriei, şi tot

157 Fr. *grand, grande,* „mare“, dar şi *înalt, înaltă.*

158 Aluzie la rolul jucat de *Mademoiselle* în timpul Frondelor. Cf. *supra,* p.p. 81—84. (N.t.)

astfel, mai tîrziu, pentru regina Spaniei[14] ; însă ele nu se mai arătau în aceste scurte intervale, şi nu erau prea des numite. D-ra de Charoláis, dimpotrivă, era dintr-o ramură atît de veche, nu avusese mătuşi *Maăemoiselle,* şi, de multă vreme, îşi petrecea viaţa la curte şi în mijlocul societăţii celei mai alese ; şi-a dat seama că îi va fi greu să scape de numele de Charoláis, iar Domnul Duce, ca să nu se expună în faţa lumii, a făcut, în atotputernicia lui, ceea ce nimeni nu-şi închipuise vreodată pentru numele propriu *Made- moiselle,* nici pentru toate celelalte despre care am vorbit : a pus să i se dea un brevet D-rei de Charoláis pentru a fi numită pe viitor *Maăemoiselle,* simplu. D-ra de Beau- jolois, fiica cea mai mică a D-nei ducese de Orléans, murise ; cele care rămăseseră erau măritate sau călugărite : D-ra de Charoláis era singura prinţesă de sînge nemăritată, şi nu avea să se teamă de o alta, deoarece D-l duce de Orléans era văduv şi nu voia să se mai recăsătorească. Prinţul acesta nu s-a gîndit că fiul lui ar putea avea fete ; sau nu a îndrăznit să i se opună Domnului Duce, care-1 învinuia de toate. A fost momentul cînd Domnul Duce şi D-ra de Charoláis au impus această noutate transformînd-o în titlu. Lumea a protestat, a murmurat : lucrurile au rămas aşa, D-ra de Charoláis a ajuns *Maăemoiselle,* simplu, prin brevet.

Niciodată Delfinul, pînă la fiul lui Ludovic al XIV-lea, nu fusese numit *Monseigneur,* simplu, nici cînd se vorbea despre el, nici chiar cînd i se vorbea. Lumea scria *Monsieur le Dauphin :* iar cînd i se vorbea, i se spunea *Monsieur le Dauphin,* dar şi *Monsieur ;* la fel li se spunea şi celorlalţi fii ai Regelui, şi cu atît mai mult celor mai jos decît ei. Regele s-a apucat, în glumă, să-l numească *Monseigneur;* n-aş putea jura că gluma nu a fost o încercare de a nu face serios ceva ce putea fi introdus fără să pară astfel, şi ca să se facă o distincţie de numele propriu *Monsieur.* Numele de Delfin îl distingea oricum, ca şi rangul, cu atît mai presus de *Monsieur,* care-i dădea cămaşa şi şervetul. Oricum vor fi stat lucrurile, Regele a continuat ; treptat, curtea l-a imitat, şi, curînd după aceea, nu numai că nu i s-a mai spus decît *Monseigneur* atunci cînd i se vorbea, dar chiar şi vorbind despre el, iar numele de Delfin a dispărut pentru a-i face loc celui de *Monseigneur,* simplu. Regele, vorbind despre el, nu a mai spus decît fiul meu sau *Monseigneur* şi, după pilda lui, la fel au spus şi Doamna Delfină, *Monsieur, Madame,* într-un cuvînt, întreg Regatul. D-l de Montausier, D-l de Meaux, care-1 crescuse, Sainte

Maure, Florensac, cei care trăiseră în preajma lui cînd era în prima tinerețe nu s-au putut supune acestei noutăți ; au cedat spunîndu-i *Monseigneur* cînd îi vorbeau, dar, vorbind despre el, au continuat să-l numească Domnul Delfin, şi aşa au făcut toată viața. D-l de Montausier, care fusese preceptorul lui, şi care, cît a trăit, l-a slujit tot timpul ca pe un gentilom al camerei lui, nu i-a spus niciodată altfel decît Domnul, cînd vorbea despre el, şi nu s-a ferit să protesteze împotriva introducerii numelui de *Monseigneur :* întreba, glumind, dacă prințul acesta nu devenise cumva episcop. Spunea aceasta deoarece, cu puțin înainte, într-o adunare a clerului, episcopii, încercînd să obțină să fie numiți *Monseigneur,* atunci cînd li se vorbea sau scria, s-au hotărît să-şi zică şi să-şi scrie astfel ei între ei : n-au izbutit decît cu clerul şi cu secularii subalterni ; toată lumea şi-a bătut joc de ei şi se făcea mare haz că se *monseigneurizaseră.* Cu toate acestea, au ținut-o pe a lor, şi n-a existat nici o altă hotărîre dată de ei despre altceva, care să fi fost aplicată atît de stăruitor.

Monsiegneur a fost, aşadar, *Monseigneur* toată viața, iar numele de *Dauphin* umbrit. Este primul, şi, pînă în prezent, unicul *Monseigneur,* simplu, care s-a văzut. Multă vreme după ce obiceiul de a nu i se mai spune decît *Monseigneur* vorbind despre el a fost stabilit pretutindeni, Domnul Duce şi D-l prinț de Conți, fie din întîm- plare, fie că unii le erau foarte apropiați, fie că voiau să-i măgulească, au început să fie numiți uneori *Monseigneur,* în armată, de către cei din suita lor. Imitația şi în- gîmfarea sînt la mare preț în nația noastră : tinerii, şi chiar marii seniori, dintre cei mai apropiați lor, vrând să pară mai slobozi în purtări față de ei, au început să le spună ca cei mai de seamă oameni din suita lor. întorşi la Paris, aceasta a continuat cînd erau între ei sau la petreceri. De la o campanie la alta, numărul celor ce le spuneau *Monseigneur* a crescut. Cîțiva, mai puțin apropiați, au crezut că trebuie să facă şi ei la fel. La început, s-a rîs de ei, întrucît îşi îngăduiau un lucru ce nu era de ei. Dar nu s-a aflat destul de el, ca să aibă şi alții de învățat încetul cu încetul, cei din suita acestor prinți nu le-au mai spus decît *Monseigneur* cînd le vorbeau ; toți subalternii din armată au crezut că ar fi o lipsă de respect dacă le-ar spune altfel. Apoi, lumea şi-a dat seama că cei doi prinți găseau că acest nume li se potriveşte foarte bine. Francezii noştri nu cunosc nici limite nici stavile : teama de a nu le fi pe plac şi exemplul care trece de la unul la altul au învins ; în cele din urmă, pînă şi ofițerii cei mai

mari şi mai însemnaţi le-au spus în acelaşi fel. Atunci, cei mai aleşi din suita celor doi prinţi, cei care începuseră, n-au îndrăznit să nu continue şi, fiindcă modul acesta de a-i numi trecuse de la cei mai apropiaţi la întreaga armată, la întoarcere, s-a răspîndit în Paris şi la curte, dar numai printre tineri şi subalterni. D-l duce de Orléans, căruia, toată viaţa, nu i se spusese decît *Monsieur,* a devenit, cu atît mai mult, *Monseigneur* pentru aceleaşi persoane. D-l du Maine şi D-l conte de Toulouse, atît de mult egalaţi, în toate, cu prinţii de sînge, au fost egalaţi şi în privinţa acestui nou obicei datorită fricii şi linguşelii aceloraşi persoane, fără să ajungă însă pînă la curtenii de o anumită vîrstă, de nici un fel, pentru nici unul din aceşti prinţi. Lucrurile s-au petrecut aşa pînă la moartea Regelui. Atunci, marele avînt pe care şi l-au luat Domnul Duce şi D-l du Maine, şi unul şi altul cruţaţi de D-l duce de Orléans, a înmulţit numărul celor ce le spuneau *Monseigneur.* Li s-a părut unora, uitîndu-se la ei, că *Monsieur* îi jignea, şi, foarte repede, aproape toată lumea, de orice vîrstă şi de orice condiţie, nu l-a mai folosit, duci, prinţi străini, cancelari, mareşali ai Franţei, în afară de un număr foarte mic, dar nimeni faţă de regent, care, parcă fără să se sinchisească, lăsa să se statornicească acest obicei de care avea să profite Domnul fiul lui. Vechea şi neîntrerupta mea apropiere de el m-a făcut, toată viaţa, în public şi în particular, să nu-i spun niciodată *Monseigneur.* Cînd îmi spuneam părerea în consiliul de regenţă, sau, acasă la el, în întîlniri particulare, i se adresa întotdeauna cuvîntul : eu eram singurul care-i spuneam *Monsieur.* în cîteva rînduri, mareşalul de Villars, uneori şi mareşalul de Villeroy, şi, adesea, alţii de acelaşi rang, mă certau cînd eram numai noi, şi îmi spuneau că, pînă la urmă, lucrul acesta îi va displăcea : nu i-am spus altfel şi nu m-a lăsat niciodată să înţeleg că nu-i place. Cu atît mai mult, eu nu am spus *Monseigneur* unora de rang mai mic decît al lui, care, văzîndu-mă că-i spun întotdeauna *Monsieur* D-lui duce de Orléans, n-au îndrăznit să se arate nemulţumiţi, şi, pînă şi astăzi mi-am păstrat această nevinovăţie. N-am spus niciodată *Monseigneur* decît celor doi fii ai Regelui, pentru care obiceiul a devenit general foarte curînd după căsătoria Monseniorului duce de Bourgogne, parcă pe nesimţite, dar foarte iute, excepţie făcînd doar prinţii de sînge şi bastarzii : dar chiar şi ei îl spuneau printre dinţi ; D-l de Beauvillier n-a spus niciodată decît *Monsieur,* şi aproape întotdeauna a spus la fel şi D-l de Chevreuse. Toate doamnele le-au spus tot *Monseigneur,* şi, în

cele din urmă, în timpul Regenței, dar mai ales în vremea cînd Domnul Duce a fost prim ministru, au ajuns să-l spună mai toate, prinților de sînge : era pe vremea cînd, aproape cu forța, *Monseigneur,* cînd i se vorbea, a devenit general.

Întrucît totul merge crescînd mereu, D-l de Vendôme, cînd se afla în culmea gloriei, l-a introdus în armata din Italia, unde nimeni, oricine ar fi fost el, treptat, n-a mai îndrăznit să-i spună *Monsieur.* A sprijinit acest obicei şi în Flandra ; dar n-a izbutit defel la Paris şi la curte, cu prilejul călătoriilor făcute acolo pe vremea cînd strălucea mai puternic decît oricînd. Toată lumea, pînă şi mareşalul de Montrevel, comandant în Guyenne, l-a stabilit, mai în- tîi, printre ofițeri, şi, de aici, în toată nobilimea, pentru primul comandant care îndrăznise să-l folosească, şi care, fără să se ascundă, socotea că nu se cade ca cineva care poartă spadă, oricine ar fi el, să-i zică *Monsieur.* Toți s-au supus şi nici unul nu făcea altfel. Din abuz în abuz, dacă nimeni nu crîcneşte, se poate ajunge jos de tot !

întrucît digresiunea mea poate trezi interesul, o voi lungi pentru *Alteță.* încetul cu încetul, regii au luat *Maiestate,* rezervată împăratului, aşa cum, cu mult mai devreme, Papii şi-au rezervat *Sanctitate,* pe care o luau nu numai patriarhii, dar şi episcopii. *Alteță,* părăsită, şi nu de prea mult timp, pentru regii mărunți, a fost în mod ciudat reluată de ceilalți suverani, şi le-a rămas exclusiv tuturor celorlalți pînă la începutul secolului trecut, şi, o dată cu ei, şi fiilor şi fraților de regi. Aceştia au fost atît de mulțumiți, incit nu s-a văzut ca fiii mai mici ai lui Henric al II-lea să fi fost vreodată numiți *Alteță Regală.* în Spania, încă şi astăzi, împărații, fiii lui Filip al V-lea, nu au decît simpla *Alteță,* dar li se spune *Monseigneur.* Mi s-a atras atenția asupra acestui lucru şi mi s-a spus să am grijă să nu mă adresez lor cu *Alteță Regală.* Gaston, fratele lui Ludovic al XlII-lea, a fost primul care şi-a luat numele de *Alteță Regală.* Lucrul era încă atît de nou incit, regimentul lui, care nu ştia de alt nume decît de cel de *Alteță,* nu l-a ştiut niciodată pe cel de *Alteță Regală,* nici măcar atunci cînd Gaston a fost locotenent general al Statului, în timpul minorității lui Ludovic al XlV-lea. Este singurul fiu de rege al Franței care l-a luat. *Monsieur,* fratele lui Ludovic al XIV-lea, l-a dat copiilor săi, şi s-ar fi supărat la fel de mult dacă i-ar fi fost dat lui sau ar fi fost omis pentru ei. Toată lumea, chiar şi prinții şi prințesele de sînge, l-au dat

întotdeauna fetelor lui Gaston şi copiilor lui *Monsieur,* cînd li se vorbea, fără să se sfiască. D-l de Sa- voie, care între timp a ajuns rege al Sardinei, a obţinut, treptat, pentru ambasadorii săi, pretutindeni, onorurile ce se fac celor ai capetelor încoronate, pretinzînd că este rege al Ciprului, mama lui, fiica ducelui de Nemours şi a unei fiice a ducelui de Vendome, bastard al lui Henric al IV-lea, luîndu-şi cea dinţii numele ciudat şi nou de *Madame Ro- yale ;* el a luat numele de *Alteţă Regală* după căsătoria cu fiica lui *Monsieur,* care îl avea prin *ea* însăşi, şi l-a dat şi *Doamnei Regale.* încetul cu încetul, l-a obţinut şi din partea curţilor străine, şi, ceea ce este rar în această uzurpare, este faptul că bunicul lui, cu aceeaşi pretenţie de rege al Ciprului, fiul unei fiice a lui Filip al II-lea, regele Spaniei, şi soţ al unei fiice a lui Henric al IV-lea, soră a lui Ludovic al XlII-lea, nu se gîndise niciodată la un lucru ca acesta. Marele Duce, ginerele lui Gaston, urmînd acest exemplu, l-a luat şi el, mulţi ani după aceea, iar ducele de Lorraine s-a gîndit şi el să facă aceasta, după căsătoria cu fiica lui *Monsieur,* deşi nici tatăl lui, cumnatul împăratului Leopold, nici stră-străbunicul lui, ginerele lui Henric al II-lea, atît de nebuneşte favorizat de Caterina de Medi- cis, soacra sa, nu se gîndiseră niciodată la aceasta, mulţu- mindu-se cu *Alteţă,* simplu. Ducele de Holstein-Gottorp, tatăl acestuia, ginerele Ţarului, frate cu vestitul ţar Petru I, fiul surorii mai mari a ultimului rege al Suediei, cel vestit, şi din aceeaşi casă cu regele Danemarcei, şi-a luat, că- pătînd şi încuviinţarea împăratului, numele de *Alteţă Regală.* Aceştia trei din urmă nu au putut-o obţine niciodată de la răposatul rege.

Noul titlu de *Alteţă Regală* luat de Gaston i-a încurajat pe suverani. Au adăugat la *Alteţa* lor simplă, *Serenis- simă,* pe care au luat-o, s-ar părea, de la *Serenitatea* dogilor Veneţiei şi ai Genovei, care nu folosesc *Alteţă.* Prinţii de sînge, care nu ţinuseră prea mult la *Alteţă,* au dorit-o şi au folosit-o ca *Alteţă Serenissimă,* deoarece ei nu se lasă mai prejos de nici un suveran, şi nu au vrut să-i lase să-şi ia vreun titlu mai înalt fără să-l ia şi ei.

Atunci, fiii mai mici din casele suverane au reluat *Alteţă,* simplu, rezervată doar suveranilor, care tocmai o părăsiseră. Dovada vremii este limpede. D-lor de Guise, atît de stăpîni în Franţa în timpul Ligii, şi, datorită acestui fapt, atît de respectaţi în toată Europa, şi care, în timpul a ceea ce se poate numi domnia lor absolută, au înălţat atît de mult rangul casei

lor, nu li s-a spus niciodată *Alteță.* Aceasta se vede în toate Memoriile şi Istoriile din acele timpuri, pline de scrisorile trimise de ei şi primite de la tot felul de oameni, de tot felul de condiții, şi care niciodată nu li se adresează cu *Alteță ;* şi ceea ce este cum nu se poate mai evident este faptul că pot fi citite cîteva scrisori ale secretarului ducelui de Mayenne către acest prinţ, în vremea cînd era locotenent general al Statului şi se lupta cu arma în mînă pentru coroana lui Henric al IV-lea, în care nu este nici o *Alteță.* Nimic nu dovedeşte mai limpede că, pe vremea aceea, n-o foloseau.

Atunci deci cînd, după mult timp, au folosit-o cu prilejul pe care l-am arătat, nu au luat-o decît simplă, deoarece, oricît de mari ar fi fost rangurile pe care le-au păstrat smulgîndu-le în felul acesta în timpul Ligii, nu mai aveau timp, nu să se ridice mai sus, dar nici măcar să se egaleze cu prinții de sînge care luaseră *Alteța Sere- nissimă. A* fost folosită aşa pînă ce D-nii de Rohan şi de la Tour-Bouilîon, ajungînd prinți în felul în care am arătat [...], şi cînd, mult după aceea, adică după cîțiva ani, ei s-au obişnuit cu acest nume şi l-au statornicit, nemulțumiți că ajunseseră să fie egali în distincții cu casa de Lor- raine, au încercat, pînă la urmă, să fie numiți, ca şi ei, de către cei din suită, *Alteță.* Prinții adevărați, căci, vorbind despre cei de Lorraine, îi înțeleg şi pe ceilalți care se aflau atunci în Franța şi care au făcut asemenea lor, încă de mai înainte, indignați văzînd aceste două case la nivelul lor, n-au putut îndura *Alteță,* pentru toată lumea, şi au adăugat *Serenissimă.* Le era uşor s-o facă. Nimeni nu le-a spus vreodată *Alteță* în afară de cei cărora şi ei le spuneau la fel, şi cardinalii, ca să aibă numele de *Eminență,* şi încă doar cînd îşi scriau, şi nimeni altcineva, nici scriind nici vorbind, decît cei din suita lor, şi, poate cîțiva oameni de rînd ; astfel, nu le-a fost greu să-şi obişnuiască oamenii să le spună *Alteță Serenissimă,* de vreme ce tot le spuneau *Alteță.* Nu s-au ales cu nimic de aici : D-nii de Rohan şi de Bouillon n-au vrut nici de astă dată să rămînă mai prejos, şi au cerut să li se spună *Serenissimă,* în casa la ei, şi am văzut, la paginile [...], ce au smuls Sorbonei cardinalii de Bouillon şi de Rohan, singurul loc din Franța unde l-au obținut.

CAPITOLUL XI

(1 7 0 9) *[...] Vesela este dusă la orfevrul Regelui şi la Monetărie. Regele şi familia regală mănîncă in vase aurite şi de argint, prinții şi prințesele de sînge în vase de faianță. Revărsările Loarei. [...]*

[...]

S-a socotit că ar fi potrivit să fie reînsuflețit tot Regatul aducîndu-i-se la cunoştință dorința nemăsurată, mai cu- rînd decît propunerile, duşmanilor, printr-o scrisoare a Regelui către guvernatorii provinciilor, care aveau s-o răs- pîndească în acestea, şi aveau să arate cît de mult se străduise Regele ca să obțină pacea, şi cît era de imposibil s-o facă. Rezultatul a fost cel aşteptat : lumea s-a unit într-un strigăt de revoltă şi de răzbunare, gata să-şi dea întreaga avere ca să susțină războiul, şi alte asemenea nemaiîntîl-

nite dovezi de devotament. Acea Gramont 159 a crezut că a găsit, într-o astfel de dezlănțuire, mijlocul de a obține ceea ce-i era interzis, dar dorit de ea cu atîta patimă. I-a propus soțului ei să se ducă să-i ofere Regelui vesela lor de argint, în speranța că pilda îi va fi urmată, şi că acest lucru îi va aduce recunoştință şi răsplată, întrucît avusese inițiativa unui ajutor atît de prompt, de sigur şi de mare. Din nenorocire pentru ea, ducele de Gramont a vorbit cu mareşalul de Boufflers, ginerele lui, cînd era pe cale să ducă la îndeplinire sfatul soției : mareşalul a socotit că totul este minunat, i-a plăcut ideea, urmînd pilda socrului, şi-a oferit propria veselă, căci avea foarte multă şi foarte frumoasă, şi a făcut atîta zarvă ca să împingă pe toată lumea să facă la fel încît a fost luat drept cel ce avusese ideea, şi nici măcar nu s-a pomenit de bătrîna Gramont, sau de ducele de Gramont, care au fost păcăliți, iar ea a turbat de mînie. Boufflers îi vorbise despre acest lucru lui Chamillart, vechiul lui prieten de biliard, ca să-i vorbească Regelui. Oferta a intrat bine în capul ministrului, şi, dintr-al lui, în cel al Regelui, la care Boufflers s-a dus direct : li s-a

159 Soția ducelui de Gramont, guvernatorul Navarrei, ambasador extraordinar în Spania (1704), ministru de Stat în această Țară. Despre această Gramont, Saint-Simon scrie că era, „în mic", ceea ce D-na de Maintenon era „în mare". Abuzurile făcute în timpul şederii în Spania dăduseră naştere unui scandal care o exclusese de la onorurile conferite de rangul de ducesă, dar pe care încerca să le redobîndească datorită acestei inițiative de a ajuta țara oferind ceva din averea personală. (N. t.)

mulțumit foarte mult, lui şi socrului său. Vestea s-a auzit numaidecît la Chenil : D-l de la Roche- foucauld a cerut, chiar atunci, să fie dus la Rege, pe care l-a găsit tocmai cînd intra la D-na de Maintenon ; l-a pus în încurcătură cu o ploaie de plîngeri şi de reproşuri, spre uluirea celor de față, şi l-a aşteptat şi la plecare. Sfîrşind acest potop de vorbe şi de zvîrcoliri, D-l de la Rochefon- cauld a spus că pricina durerii, a nefericirii lui profunde era faptul că Regele, acceptînd vesela de la toată lumea, nu-i făcuse cinstea să i-o ceară mai întîi pe a lui. La aceste cuvinte, Regele a scăpat ieftin, şi, pentru prima oară, omul de curte, în loc să laude, a plecat tăcut, ridicînd din umeri. Regele a răspuns că, deocamdată, nu hotărîse nimic în această privință, că, dacă va primi vesela, îi va trimite vorbă şi că îi mulțumeşte pentru stăruință. Ducele a devenit şi mai grăbit, a strigat şi mai tare, ca un orb ce era,

ținîndu-se astfel, cît a putut, după Rege, negăsindu-şi cuvintele, şi, foarte mulțumit de sine, s-a întors la Chenil. Zvonul cu vesela a făcut mare zarvă la curte : nimeni nu îndrăznea să nu-şi ofere propria veselă ; fiecare o făcea cu mare părere de rău. Unii o păstrau ca o ultimă resursă, şi le era foarte greu să se lipsească de ea ; alții se temeau că vasele de cositor şi de pămînt nu sînt curate, cei mai înrobiți erau necăjiți că nu fac decît să imite o faptă pentru care recunoştința nu-i va fi arătată decît celui ce a născocit-o. A doua zi, Regele a vorbit despre acest lucru în consiliul finanțelor, şi a lăsat să se vadă că înclină foarte mult să primească vesela de la toată lumea. Această soluție fusese propusă încă de mai înainte, dar Pontchartrain o respinsese, pe vremea cînd era controlor general, şi nu a susținut-o nici cînd a devenit cancelar. Acum, se obiecta că, între timp, lipsurile crescuseră nespus de mult, iar veniturile scăzuseră şi ele la fel. Argumentul nu l-a impresionat : a respins cu tărie planul, a arătat că profitul este prea mic față de obiect, de o valoare atît de mare pentru un particular, un profit de scurtă durată şi prea puțin folositor, care, după ce va fi fost perceput, nu va aduce o înlesnire care să însemneze ceva : [a arătat] încurcătura şi durerea fiecăruia, şi greutatea executării, chiar şi cînd este vorba de cei ce o vor face din toată inima ; ruşinea lucrului în sine, contrastul între curte şi lumea cea mai sus

pusă, care va mînca în vase de pămînt, şi particularii din Paris şi din provincie, care vor avea vesela lor de argint, dacă această libertate li se va lăsa, iar dacă nu li se va lăsa, deznădejdea va fi generală şi denunțurile se vor înmulți ; compromiterea treburilor țării care, după ce această resursă va fi terminată, ceea ce se va întîmpla într-o clipă, şi se va părea că este una disperată şi cea din urmă, nu vor mai avea, s-ar crede, nici una ; în sfîrşit, vîlva pe care măsura aceasta o va face printre străini, îndrăzneala, dispretul, speranțele ce se vor trezi în duşmani, amintirea batjocurilor cînd, în războiul din 1688, atîtea mobile de argint masiv, de mare preț, fala galeri ei şi a marilor şi micilor apartamente de la Versailles şi admirația străinilor, au fost trimise la topit, la monetărie, pînă şi tronul de argint[1] ; amintirea prea puținului cîştig scos din ele şi a nepreţuitei pierderi reprezentată de lucrătura aceea minunată, mai scumpă decît materialul, şi pe care luxul o introdusese şi la veselă, şi care va fi pur şi

simplu o pierdere pentru oricine. Desmaretz, deşi era cei care ducea povara finanţelor, şi care ar fi putut-o uşura cu cîteva milioane, a fost de aceeaşi părere, şi şi-a spus-o la fel de hotărît. însă, în ciuda temeiului acestor spuse, şi a evidenţei, Regele a dorit, mai departe, nu să silească pe cineva, ci să primească vesela celor ce o vor da de bună voie ; aşa s-a declarat, verbal, şi au fost arătate două căi pe care te puteai arăta bun cetăţean : Launay, orfevrul Regelui, şi Monetăria. Cei care şi-au dat vesela fără să ceară nimic în schimb au trimis-o la Launay, care ţinea un registru cu numele şi numărul măsurilor primite. Regele examina cu atenţie această listă, cel puţin în primele zile, şi le făgăduia, verbal şi fără vreo precizare, să le dea înapoi argintul pe care i-1 dădeau lui, atunci cînd treburile statului i-o vor îngădui, ceea ce nimeni n-a crezut sau sperat, şi să-i scutească de taxa de marcare, monopol destul de nou, pentru vesela pe care şi-o vor reface. Cei care au vrut să primească bani şi-au trimis vesela la Monetă- rie. Acolo, mai întîi, era cîntărită, se scriau numele, măsurile şi data, şi fiecare era plătit, ţinînd seama de data depunerii, după cum erau banii. Unii nu s-au sfiit deloc, căci, vînzîndu-şi, fără nici o ruşine, vesela, aveau în felul acesta o înlesnire într-un moment cînd banii erau nespus de rari ; însă pagubele au fost inestimabile ; căci s-au pierdut toate acele minunate forme, gravuri, cizeluri, reliefuri, şi atîtea alte feluri de ornamente desăvîrşit de frumoase, cu care luxul încărcase vesela tuturor oamenilor bogaţi şi a tuturor celor din lumea bună. Făcînd bine socotelile, pe lista lui Launay nu s-au aflat nici o sută de persoane, şi totalul produsului din daruri şi vînzări nu s-a ridicat la trei milioane. Curtea şi Parisul şi cîteva persoane de vază din oraş, care nu au îndrăznit să facă altfel, şi altele, foarte puţine, care au crezut că vor căpăta trecere, s-au lăsat duse de val ; nimeni alţii la Paris, şi aproape nici în provincii. Chiar şi printre cei care au încetat să-şi folosească vesela, care nu au fost în număr mare, cei mai mulţi au închis-o în cufere, ca s-o schimbe pe bani, de vor avea nevoie, sau s-o scoată cînd vor fi timpuri mai bune. Trebuie să spun că, sătul de monopoluri, eu am fost dintre cei din urmă, nu m-am supus de bună voie. Cînd am văzut că sînt aproape singurul de condiţia mea care mănîncă în veselă de argint, am trimis, la Monetărie, o parte din ea, în valoare de

vreo mie de pistoli, iar restul am pus-o bine.
Din cea veche, aveam puţină, de la tata, fără lucrătură, aşa că am regretat-o mai puţin decît murdăria şi incomoditatea. La D-l de Lauzun, care avea foarte multă, toată minunată, ciuda a fost atît de mare, incit l-a învins pe curtean. Ducele de Villeroy l-a întrebat dacă o trimisese ; eram împreună cu el, cu ducele de la Rocheguyon şi alţi cîţiva : „Nu încă, a răspuns el încet şi cu glas mieros ; nu ştiu cui să mă adresez ca să-mi facă favoarea de a mi-o primi şi, apoi, ştiu eu dacă nu trebuie cumva ca totul să treacă pe sub fusta ducesei de Gramont ?“ Am crezut cu toţii că murim de rîs ; el s-a răsucit iute şi a plecat. Toţi cei mari şi de vază au trecut, în opt zile, la faianţă, au golit prăvăliile, unde au dat fuga să şi-o cumpere, în timp ce toţi cei de mijloc au mîncat mai departe în argintărie. Regele a lăsat să se creadă că va trece şi la faianţă ; şi-a trimis vesela de aur la Monetărie, D-l duce de Orléans trimi- ţînd-o şi el pe a lui, dar avea puţină. Regele şi familia regală au folosit veselă de argint aurit şi de argint ; prinţii şi prinţesele de sînge vase de faianţă. Regele a aflat curînd că unii nu fuseseră cinstiţi, şi a spus lucrul acesta cu o acreală cam neobişnuită la el, dar care n-a dus la nimic. Ar fi fost mai potrivită pentru ducele de Gramont şi păcătoasa de nevastă-sa, pricina unei zarve atît de ruşinoase şi de puţin folositoare. Ei nu s-au lăsat păcăliţi : au închis în lăzi vesela lor cea minunat de frumoasă, iar pe cea veche a dus-o chiar soţia la Monetărie, unde a scos bani buni pe ea. D’Antin, care avea o veselă de o frumuseţe de- săvîrşită, şi foarte multă, ne putem închipui că a fost printre primii pe lista lui Launay ; însă, cum a aflat ce avea să se întîmple, a dat fuga la Paris, a ales o mulţime de porţelanuri minunate, pe preţ de nimic, şi a golit două prăvălii de faianţă pe care a dus-o cu mare pompă la Versailles. Donatorii de veselă nu aveau să spere prea mult timp că fuseseră pe placul Regelui : după trei luni, acesta a simţit ruşinea şi slăbiciunea acestei frumoase resurse, şi a mărturisit că se căieşte că o încuviinţase. Aşa mergeau lucrurile, pe vremea aceea, şi pentru curte şi pentru ţară. Revărsările Loarei, care au avut loc tot atunci, şi care au rupt malurile şi au răvăşit totul, n-au readus buna dispoziţie nici la curte nici printre ceilalţi oameni, din pricina pagubelor şi a pierderilor foarte mari, care i-au sărăcit pe mulţi şi au ruinat comerţul interior.

CAPITOLUL XIV

(1 7 0 9) *[...] La curte sînt trei -feluri de cabale. A seniorilor. — A miniştrilor. — Cea de la Meudon. — Tablou rapid al curţii.*

îmi lipsesc cuvintele pentru cele ce vreau să las să se înţeleagă. Curtea, în urma acelor mari schimbări în condiţia şi soarta lui Vendome şi Chamillart160, era mai dezbinată ca oricînd. Să vorbesc de cabale, poate ar însemna prea mult, dar cuvîntul potrivit ca să numesc ceea ce se petrecea acolo nu-mi vine. Deşi este prea tare, voi spune totuşi cabală, punînd în vedere că termenul depăşeşte ceea ce trebuie să se înţeleagă aici, şi care nu se poate reda în- tr-un singur cuvînt, ci numai prin perifraze *i*. Curtea era împărţită între trei partide, ce cuprindeau personajele cele mai de seamă, dintre care prea puţine se dădeau pe faţă, unele avînd încă ascunzişurile şi rezervele lor personale. Numărul cel mai mic nu se gîndea decît la binele Statului, a cărui situaţie nesigură era prezentată de toţi ca singura lor grijă, cînd, de fapt, cei mai mulţi nu aveau alta decît grija de sine, fiecare ţinînd seama de planurile lui în general, cele de mărire, de stăpînire, şi, pentru mai tîrziu, de putere ; alţii, după cum urmăreau slujbe sau voiau să pună mîna pe avere ; alţii, mai ascunşi sau mai neînsemnaţi, ţineau de vreuna din cele trei cabale, şi formau un subordin, care, uneori, făcea să pornească treburile şi întreţinea tot timpul războiul civil al limbilor. Sub aripile D-nei de Maintenon se aduna cea dintîi, ai cărei principali membri, bucurîndu-se de căderea lui Chamillart şi încurajaţi de cea a lui Vendome, pe care-1 împinseseră cît putuseră de mult, erau ocrotiţi de către D-na ducesă de Bour- gogne, pe care o ocroteau şi ei la rîndul lor, şi se aveau bine cu ***Monseigneur.*** Aveau de partea lor favoarea opiniei publice, iar prezenţa lui Boufflers printre ei le dădea un anumit lustru. Lui i se alăturau ceilalţi, ca să se împăuneze cu el sau ca să-l folosească. Harcourt, chiar şi de pe malurile Rinului, era cel ce mînuia, Voysin şi soţia lui fiind instrumentele care, la rîndul lor, se sprijineau pe ei. în rîndul al doilea, era Cancelarul, dezgustat la culme

160 Căzuseră în dizgraţie. (N. t.)

de duşmănia B-nei de Maintenon împotriva lui şi, prin urmare, de răceala pe care i-o arăta Regele ; Pontchartrain sprijinea secondînd de la distanţă ; primul scutier, îmbă- trînit în intrigă, autor al legăturii dintre Harcourt şi Cancelar, îi asmuţea pe toţi; vărul lui, Huxelles, în aparenţă filosof, cinic, epicurean, mincinos în toate [...], ros de ambiţia cea mai neagră, despre care ***Monseigneur*** avea o părere cum nu se poate mai bună datorită acelei Choin, pe care Beringhen, soţia lui şi Bignon o ameţiseră în privinţa lui ; mareşalul de Villeroy, care, oricît de mare i-ar fi fost dizgraţia, nu pierduse nimic din trecerea pe care o avea la D-na de Maintenon, fiind cruţat de ceilalţi datorită acestui fapt şi datorită favorii pe care i-o arătase cîndva Regele, şi care, prin D-na de Maintenon, putea să renască; ducele de Villeroy, îndemnat de el, dar prin alte mijloace, şi la Rocheguyon, care, rin jind fără să spună vreo vorbă, îşi întindea mrejile, şi, prin Blouin şi alte căi subterane, ştiau totul, se bucurau de multă vreme de încrederea lui ***Monseigneur,*** şi, deşi de la distanţă, contribuiseră tot timpul la pierderea lui Vendome şi a lui Chamillart, avîn- d-o sprijin şi pe ducesa de Villeroy, a cărei puţină minte era compensată de bun simţ, multă prudenţă, o discreţie absolută şi încrederea D-nei ducese de Bourgogne, în multe lucruri, pe care ştia să o ţină bine în frîu. Pe de altă parte, datorită speranţei întreţinută de obîrşia Monseniorului duce de Bourgogne, de virtuţile şi de talentele lui, şi de o nestrămutată afecţiune pentru el, se afla ducele de Beau- villier, cel mai vizibil dintre toţi ; ducele de Chevreuse era sufletul acestui grup şi cel ce punea totul la cale ; arhiepiscopul de Cambray, dizgraţiat şi exilat, îl mînuia de la distanţa la care se afla ; în subordine, Torcy şi Desmaretz, P. Teillier, iezuiţii, Saint-Sulpice, altminteri atît de departe de iezuiţi, care, la rîndul lor, erau'departe de Saint-Sulpice, Desmaretz, prieten cu mareşalul de Villeroy şi cu mareşalul de Huxelles, şi Torcy, înţelegîndu-se bine cu Cancelarul, unit cu el în problemele referitoare la Roma, deci, împotriva iezuiţilor şi a grupului de la Saint-Sulpice, şi, pentru această parte ascunsă a afacerilor ţării, legat de verii lui de Chevreuse şi mai ales de de Beauvillier, ceea ce-i stingherea şi, adesea, îi încurca ; aceştia, la nevoie, mai uniţi, mai bine înţeleşi între ei, avînd tot timpul prilejul să se întîlnească fără să pară că se caută, scutiţi de mijlocitori datorită poziţiei lor, de unde vedeau totul imediat, gata să-i facă pe alţii să se joace cu năluci, şi, dintr-o dată, să schimbe în năluci realităţile cele mai iscusit ticluite, şi, fiindcă vedeau şi ştiau lucrurile de la sursă, să pună beţe în roate după cum aveau chef : atît de adevărat este că, în timpul acestei domnii, ministerul făcea totul în treburile Statului;

chiar dacă D-na de Maintenon izbutise să smulgă încrederea unora, ea nu îndrăznea nici să întrebe nici să arate că urmăreşte ceva ; lucrurile nu ajungeau la ea, prin Rege, decît pe bucăţi, drept care avea mare nevoie să aibă un ministru pe deplin devotat. Miniştrii aceştia nu îngăduiau pe nimeni lîngă ei, dacă nu era într-adevăr nevoie, şi numai atîta timp cît aveau nevoie. Trebuiau doar să se ferească şi, fiindcă aveau puterea, doar să se apere, ne- avînd nimic de cucerit ; cei mai mulţi însă nu erau de partea lor : cucernicia le punea piedici, fiind, cu uşurinţă, ridiculizată ; noutatea, moda, invidia, mergeau de cealaltă parte, unde erau D-ra Choin şi D-na de Maintenon. Aceste două cabale se ţineau reciproc la respect. Una păşea încet, cealaltă, dimpotrivă, făcea zgomot, şi folosea toate mijloacele ca să-i dăuneze celeilalte. Tot ce era nou la curte şi în armată era de partea acesteia, numărul cres- cînd cu cei sătui de cîrmuire şi care-şi pierduseră răbdarea, mulţi oameni cuminţi fiind atraşi de cinstea lui de Boufflers şi de dibăcia lui Harcourt. D'Antin, Doamna Ducesă, D-ra de Lillebonne şi sora ei, unchiul lor, nedespărţit de ele, şi miezul curţii de la Meudon alcătuiau al treilea partid. Nici unul din celelalte două nu-i voia în sînul lor, amîndouă se temeau şi nu aveau încredere în ei ; însă toţi se purtau cu grijă din pricina lui ***Monseigneur*** şi a D-nei ducese de Bourgogne. D'Antin şi Doamna Ducesă erau strîns uniţi, şi la fel de huliţi de toată lumea ; cu toate acestea, ei erau în fruntea partidului, d'Antin datorită apropierii de Rege, pe zi ce trece mai mare, şi cu care ştia, mai bine ca oricine, să se fălească, şi chiar să tragă profituri mari de pe urma ei, atît el cît şi Doamna Ducesă, pentru ai lor, împreună cu ***Monseigneur.*** Cele două de Lorraine se bucurau de o şi mai mare încredere din partea acestuia şi, cel puţin, de cea a D-rei Choin mai mult decît d'Antin şi Doamna Ducesă. Pe deasupra, ele mai aveau şi un alt avantaj, care însă, atunci şi mult timp după aceea, nu era cunoscut, şi despre care am vorbit mai înainte, la p. [...], adică legătura aceea cu D-na de Maintenon, cu temeiuri atît de ruşinoase dar atît de solide şi, tocmai de aceea, ţinută atîta de ascuns ; dar nu-şi reveniseră încă din ameţeala provocată de căderea lui Vendome şi Cha- millart. Boufflers, Harcourt şi principalii lor susţinători detestau orgoliul celui dintîi şi supremaţia rangului şi a dregătoriei la care se ridicase. Chevreuse, Beauvillier şi ai lor, din aceste motive şi, încă şi mai mult, din pricina Monseniorului duce de Bourgogne, nu erau nici ei mai puţin depărtaţi de el. Nici unul din cele două partide nu avea aşadar de gînd să se apropie de cel de al treilea, care era, de fapt, cabala lui Vendome, încă tulburată de căderea lui, nici aceasta de d'Antin care, în speranţa nebunească de a avea partea cea mai mare de pe urma căderii lui Chamillart, se străduise atît de

mult să-l doboare. Ca să fiu mai bine înțeles, să le dăm un nume, şi să numim aceste trei partide cabala seniorilor, care este numele ce i-a fost dat atunci, cea a miniştrilor, şi cea de la Meu- don. Aceasta din urmă fusese mai atinsă de supărătoarea încercare la care fuseseră supuse forțele ei decît de căderea lui Vendome, pe care nu-1 susținea decît ca să lovească în Monseniorul duce de Bourgogne, din motivele care au fost arătate ; această mare lovitură, pe jumătate ratată în cele din urmă, cu Vendome înlăturat, le dădea mai multă libertate pe lîngă *Monseigneur,* şi aducea totul mai aproape de ei : am spus pe jumătate ratată, căci lovitura nimerise totuşi din plin pe lîngă *Monseigneur,* care nu a revenit niciodată la sentimente mai bune pentru Monseniorul duce de Bourgogne, şi care l-a lăsat să vadă acest lucru tot restul vieții, chiar cu grosolănie. în ceea ce-1 priveşte pe Chamillart, lovitura aceasta ratată pe lîngă Rege, am văzut, prin intervenția făcută, de două ori, de D-ra de Lillebonne pe lîngă D-ra de Choin, cît de puțin le-a păsat de el din momentul în care au văzut că este gata să cadă ; ea şi cu sora ei şi-au pus mari speranțe în urmaşul acestuia, sprijinindu-se pe ele însele, din pricina lui *Monseigneur,* cu atît mai mult cînd au văzut că [succesorul] este Voysin, datorită legăturilor lor necunoscute cu D-na de Maintenon. Cît despre Vaudemont, în afară de faptul că era trup şi suflet cu nepoatele sale, fiind îndepărtat, fără putință de întoarcere, de rangurile pe care încercase să le smulgă, şi, fiindcă îşi făcuse de altfel un rost, nu-i mai păsa aproape deloc de toate acestea, iar reputația lui, ştirbită oricum, nu mai putea suferi prea mult. D-l du Maine, stăpîn pe inima Regelui şi a D-nei de Maintenon, cruța pe toată lumea, nu era decît cu sine însuşi, îşi rîdea de mulți, dăuna tuturor cît putea de mult, şi toți se temeau de el, cunoscîndu-1 bine. Voysin, dăruit D-nei de Maintenon, era mai prețios decît Chamillart, care i se dăruise lui, şi, întru cît Vendôme pierise în afacerea Titanilor, afacere eşuată, D-l du Maine scăpase pe unul care, cutezător, nu ar fi vrut să fie inferior copiilor săi, rangul lui cu adevărat egal fiind un titlu ce încurca. Domnul Duce nu se amesteca, afundat în toanele lui, care alungau pe toată lumea de lîngă el, de parcă ar fi fost o mină gata să sară în aer, preocupat de cele ce i se întîmplaseră la moartea Domnului Prinț, de plăcerile lui obscure şi de sănătatea care începuse să i se şubrezească. Contele de Toulouse, ca şi D-l duce de Berry, nu se amesteca în nimic. D-l duce de Orléans nu avea dorința şi, cum vom vedea îndată, nici nu era în stare să se amestece în nimic, iar Monseniorul duce de Bourgogne, cufundat în rugăciune şi în munca lui de cabinet, habar nu avea ce se în- tîmplă pe pămînt, urma sfaturile blinde şi bine cumpănite ale ducilor de Beauvillier şi de Chevreuse, nu avusese un rol în dizgrația lui

Vendôme şi Chamillart, şi se mulţumise să-i lase în plata lui Dumnezeu aşa cum făcuse şi cu necazurile pe care ei i le pricinuiseră lui însuşi. Cît despre D-na ducesă de Bourgogne, am văzut că ajutase la una din dizgraţii şi că nu a stat degeaba nici la a doua : aceasta, adăugată la ceea ce era ea pentru D-na de Maintenon şi D-na de Maintenon pentru ea, o punea în mod firesc de partea cabalei seniorilor, datorită şi preferinţei pe care i-o trezise Harcourt, preţuirii pe care nu i-o putea refuza lui Boufflers, şi prieteniei sale cu ducesa de Villeroy ; însă, deşi la distanţă prea mare de ducii de Beauvillier şi de Chevreuse, pe care, din mii de motive se temea să-i vadă în jurul Monseniorului duce de Bourgogne, se apropiase foarte mult de ei cu prilejul evenimentelor din Flandra, şi, cum acestea au durat, prejudecăţile ei se potoliseră foarte mult, datorită întrevederilor directe cu ei şi a celor prin mijlocirea D-nei de Levis ***161,*** cu care se avea foarte bine, una din doamnele ei de la palat, care era cum nu se poate mai inteligentă, şi care ştiuse să profite de vremurile bune ale tatălui şi unchiului ei, încît nu li se opunea, înotînd între cele două cabale. Faţă de cea de la Meu- don, de fapt cea a lui Vendome, se purta cu o prudenţă la care, dacă era înţeleaptă, nu putea renunţa, din pricina lui ***Monseigneur*** şi a calităţii de bastardă a Regelui a Doamnei Ducese, cu care am văzut că, fără nici o legătură cu restul, ea nu se înţelegea. Pe d'Antin îl cruţa, întrucît îi slujise în evenimentele din Flandra şi fiindcă avea de gînd, la nevoie, să se mai folosească de el, avînd în vedere că era atît de apropiat de Rege. Tallard, turbînd că nu este amestecat în nimic, fiindcă nimeni nu avea încredere în el, nu era legat decît de Torcy, pe care-1 cruţase întotdeauna, şi de mareşalul de Villeroy, care-i fusese toată viaţa rudă şi protector, şi a cărui dizgraţie îl făcea să. geamă de durere. Deşi era omul familiei de Rohan, atît de legată de D-ra de Lillebonne şi de sora ei, nu cîştigase nimic de aici, şi murea de nerăbdare să se bage în ceva, dar nu izbutea. Miniştrii nu-1 ţineau la o atît de mare distanţă ca ceilalţi, dar nu mergeau pînă la a-1 primi printre ei. îi pizmuia de moarte pe cei care erau preferaţi înaintea lui pentru conducerea oştilor, rîvnea pînă la leşin situaţia strălucitoare a mareşalului de Boufflers, ştiind însă cum să se poarte cu ei, dar aceasta nu-1 ajuta. Villars nu se îndoia nici de sine, nici de Rege, nici de D-na de Main- tenon : norocul lui neobosit şi experienţa îi erau chezaşi. Era mulţumit, nu era în stare să ducă ceva pînă la capăt şi nici să aibă păreri, decît dacă lucrurile îl priveau pe el; nu era amestecat în nimic, nu-şi bătea capul ca să fie, şi nici unul din partide nu-1 dorea. Berwick cruţa ambele părţi şi era

161 Fiica ducelui de Chevreuse. (N. t.)

cruțat de ele ; treburile din Anglia îl legaseră de Torcy, cucernicia și ultima campanie din Flandra de ducii de Chevreuse şi de Beauvillier ; se avea foarte bine, dintotdeauna, cu d'Antin, singurul din cabala de la Meu- don cu care se avea astfel ; mareşalul de Villeroy era prietenul şi protectorul său, şi era prieten cu Harcourt pe care-l cultivase întotdeauna. Tesse, prieten cu Pont- chartrain, era suspect seniorilor şi miniştrilor ; personajele pe care le întruchipase nu-i aduseseră nici stima nici încrederea cuiva ; purtarea față de Catinat îl pierduse în sufletul tuturor oamenilor de bine, şi i-a împiedicat chiar şi pe ceilalți să se apropie de el, iar josnicia față de Vau- demont, de Vendome, de la Feuillade, îl nimicise cu totul. Ambasada la Roma nu l-a ajutat să se ridice, după cum nu l-au ajutat nici scrisorile acelea caraghioase trimise
Papei, pe care nu i-a fost ruşine să le arate pretutindeni. Era deci îngăduit în cabala de la Meudon, dar nimic mai mult, iar celelalte două îl respingeau. Noailles, care cunoştea tot soiul de mijloace ca să se țină deasupra, înota pretutindeni, încerca totul, era primit cu respect din pricina mătuşii sale şi a felului cum ştia să vorbească, dar nu era amestecat încă în nimic, căci lumea socotea că este un tînăr ce nu era de ajuns cunoscut, dar care, prin rangul înalt al neamului său şi mulțimea celor ce-l sprijineau, atrăgea atenția, trezind, totodată, neîncrederea. Cabalele acestea aveau, în plus, subdiviziunile lor. In cea a seniorilor, Harcourt avea rezerve față de toți ceilalți, deşi mergea alături de ei, şi, adesea, ajutat de ei, şi nu se compara cu nici unul, ca să spun aşa, decît cu Cancelarul, dar care nu era bun decît pentru Consiliu, avînd în vedere relația lui cu Regele şi D-na de Maintenon, care-l împiedica să aibă vreun rol altundeva decît, uneori, în Consiliu, unde nu cunoştea cale de mijloc, fiind ori nul, ori mişcător, înflăcărat, iscusit şi subtil, căci aşa era firea lui, dar numai la mari ocazii, cînd se năpustea asupra ducelui de Beau- villier, fără să-l atace direct, ci doar punîndu-i bețe în roate şi încercînd să-l facă ridicol. Mareşalul de Villeroy, cel mai neînflăcărat dintre toți prin felul lui uşuratic, incapacitatea naturală şi căderea lui Vendome şi Chamillart, pe care-i ura, era de multă vreme prieten bun cu Des- maretz, datorită vechilor lui legături cu Bechameil, socrul său, foarte legat de cavalerul de Lorraine şi de d'Effiat care-l proteja. Deşi în dizgrație, păstrase, aşa cum am văzut, prietenia şi, adesea, încrederea D-nei de Maintenon, o relație destul de susținută, şi privilegiul de a sta îndelung de vorbă cu ea, ori de cîte ori se ducea la Versailles, ceea ce nu se întîmpla frecvent, mult mai des trimițindu-i scrisori şi rapoarte despre evenimentele din Flandra, cerute de ea, şi întotdeauna bine primite. Pachetele cu scrisorile lor treceau de obicei prin

Desmaretz, rareori prin ducesa de Villeroy. Se înțelegea destul de bine cu Torcy şi, într-o oarecare măsură, cu Beauvillier, care, amîndoi, nu puneau nici un preț pe el şi erau urîți cumplit de ducele de la Rocheguyon şi de ducele de Villeroy, atît cît era el în stare, în această privință, ca în multe altele, rupîndu-se de tatăl său, deşi foarte legați în lucrurile principale ; se înțelegeau mai bine de cînd felul de viață al fiecăruia se deosebea, de cînd dizgrația tatălui şi dregă- toria fiului îi despărțiseră şi nu mai trăiau în acelaşi loc. Chevreuse şi Beauvillier, fără secrete unul fată de altul, erau rezervați față de cei din partidul lor, şi, deşi erau veri primari cu Torcy, un abur de jansenism îi îndepărta de el mult dincolo de țintă. D'Antin şi Doamna Ducesă, uniți pe deplin prin vederile lor, uneori reciproce, vicii şi locuri, nu aveau nici un pic de încredere în cele două doamne din neamul de Lorraine, deşi le făceau confidențe şi se arătau foarte apropiați de ele, scopul comun făcîndu-i să se poarte astfel cît a trăit Regele, pînă ce aveau să se sugrume unii pe alții, după aceea, ca să pună stăpînire pe ***Monseigneur,*** devenit Rege. Cabala aceasta mergea alături de cea a seniorilor : însă era descoperită de aceasta, urîtă şi temută în sînul ei, ca fiind cea a lui Vendome. Cît despre cea a miniştrilor, nu s-a văzut ceva mai deosebit, deşi Torcy şi Doamna Ducesă, prin urmare şi d'Antin, se purtau cu grijă față de marchiza de Bouzols, care se purta şi ea la fel cu ei, era sora lui Torcy, prietenă apropiată cu Doamna Ducesă, din totdeauna şi în tot felul, şi care, în ciuda unui chip hidos, era fermecătoare cînd vorbeai cu ea, avînd minte cît zece diavoli la un loc.

Aşa arăta curtea pe dinăuntru, în acele timpuri furtunoase, marcate de două căderi atît de răsunătoare [2], care păreau că pregătesc altele.

CAPITOLUL XV

(1 7 0 9) *[...] Conversație despre cele două cabale şi mai ales despre mareşalul de Boufflers cu ducele de Beauvillier, apoi cu ducele de Chevreuse, şi situația mea între cabale.*

[...]

Legat trup şi suflet de ducii de Beauvillier şi de Chevreuse şi de aproape toată familia lor, apropiat foarte mult de Chamillart oricît de dizgrațiat ar fi fost, în foarte bună înțelegere cu iezuiții şi cu Monseniorul duce de Bour- gogne, aşa cum s-a văzut în legătură cu evenimentele din Flandra,

bine de asemenea, deşi de departe şi prin mijlocirea celor doi duci, cu Domnul de Cambray, pe care nu-1 cunoşteam direct, inima mea era de partea cabalei care-1 putea socoti pe Monseniorul duce de Bourgogne ca fiind al ei şi împotriva tuturor. Pe de altă parte, ca deţinător al încrederii desăvîrşite a Cancelarului şi a întregii lui familii, în casă şi în lume, cum se va vedea din nou foarte curînd, mereu în legătură cu ducele şi ducesa de Villeroy, şi, prin ei, cu ducele de la Rocheguyon, cu care erau foarte strîns legaţi, bucurîndu-mă şi de încrederea primului scutier [1], a lui du Mont, a lui Bignon, acesta şi soţia lui bu- curîndu-se de toată cea a D-rei Choin, şi aceştia din urmă de încrederea cabalei de la Meudon, care nici măcar nu ar fi pierit o dată cu ea, şi care pluteau şi aici, nu puteau dori ca vreuna din cele două să moară, cu atît mai mult cu cît bunăvoinţa pe care Harcourt mi-a dovedit-o întotdeauna era de aşa fel încît îmi alunga orice motiv de teamă şi mi-1 dădea pe acela de a merge mai departe alături de el ori de cîte ori aş fi dorit. N-aş îndrăzni să spun că stima tuturor acestor persoane de vază, adăugată prieteniei pe care cîteva dintre ele o aveau pentru mine, le dădea, în afară de Harcourt, o libertate, o uşurinţă, o încredere deplină ca să-mi vorbească despre tot ce era mai secret şi mai important, deşi uneori le scăpa cîte ceva despre unii din prietenii mei care li se opuneau, iar cei ce o făceau sufereau cu adevărat. Aflam mai multe prin Cancelar şi prin mareşalul de Boufflers decît prin D-nii de Chevreuse şi de Beauvillier, prea puţin vigilenţi şi care, adeseori, nu ştiau nimic. Acestor cunoştinţe serioase, le adăugam pe cele despre interiorul intim al curţii aflate de la femeile cele mai informate şi mai prezente în toate alături de D-na ducesă de Bourgogne, şi care, bătrîne şi tinere, vedeau multe lucruri, de tot soiul, ele însele, şi ştiau totul de la prinţesă, încît, zi de zi, eram informat despre ce se întîmplă în această ciudată sferă, şi, foarte adesea, de aceleaşi voci, despre multe lucruri tainice din sanctuarul D-nei de Maintenon. Chiar şi faptele secundare puteau fi amuzante, şi, printre aceste fapte secundare, rareori nu se găsea şi ceva important şi, întotdeauna, instructiv pentru cineva care ştia foarte bine cum stau toate lucrurile. Uneori le aflam din alt interior, şi el un sanctuar, de la valeţi dintre cei mai însemnaţi, care, găsindu-se în orice moment în cabinetele Regelui, nu aveau nici ochii închişi nici urechile astupate. Am aflat deci, zilnic, tot ce se întîmplă, pe căi pure, directe şi sigure, fapte mari şi mărunte. Curiozitatea mea, independent de alte motive, era satisfăcută

pe deplin în felul acesta, şi trebuie să mărturisesc că, om de vază sau nimeni, doar cu asemenea hrană se trăieşte pe la curți, altfel, nu faci decît să lîncezeşti. Aveam tot timpul grijă să păstrez cu străşnicie secretul de la unii la alții despre tot ceea ce putea să-i intereseze, să îmi dau bine seama care sînt lucrurile ce puteau avea urmări şi, din această pricină, să le țin ascunse, deşi păreau fără nici o însemnătate, iar cele care într-adevăr nu aveau trebuiau povestite pentru a plăti şi menține încrederea oamenilor : în felul acesta aveam deplina siguranță a legăturilor mele cu toată lumea şi plăcerea acestor legături, pentru care, adesea, dădeam tot atît şi chiar mai mult decît primeam, fără să mi se fi întîmplat vreodată să întîl- nesc răceală, neîncredere, mai puțină sinceritate, la vreunul, deşi toți ştiau foarte bine că făceam parte din acelaşi cerc restrîns cu mai mulți inşi din cabala opusă cabalei lor, şi că şi unii şi alții îmi vorbeau despre acest cerc, foarte sincer, cînd venea vorba despre el, întotdeauna cu măsură despre persoanele acelea, din respect față de mine, în afară de cîteva rare împrejurări cînd unora le scăpau nişte vorbe mai tari, la care eu închideam ochii.

CAPITOLUL XVI

(1 7 0 9) *[...] — Cumplită furtună împotriva D-lui duce de Orléans pentru a i se face proces juridic. [...]*

S-a răspîndit zvonul că D-l duce de Orléans încercase să-şi facă un partid al lui care să-l ducă pe tronul Spaniei, după ce-l va fi alungat pe Filip al V-lea, învinovățit că nu-i în stare să domnească, că este stăpînit de D-na des Ursins, că nu a sprijinit trupele franceze în retragere ; că se înțelesese cu Stanhope ca să fie ocrotit de Arhiduce, gîndindu-se că Anglia şi Olanda nu se sinchiseau cine domneşte în Spania, cu condiția ca Arhiducele să rămînă stăpîn pe tot ce se afla în afara continentului său, şi ca cel ce nu va avea decît Spania să fie omul lor; pus cu mina lor, să atîrne de ele, şi, oricare i-ar fi fost obîrşia, să fie duşmanul Franței sau măcar despărțit de ea. Iată ce s-a spus cel mai mult. Dar erau unii care mergeau mai departe : aceştia vorbeau, nici mai mult nici mai puțin, decît despre desfacerea, la Roma, a căsătoriei D-nei ducese de Orléans, ca nepotrivită şi silită, şi, prin urmare, să i se declare copiii bastarzi fiindcă aşa cerea împăratul ; despre căsătoria lui cu regina, sora împărătesei şi văduva lui Carol al II-lea, care

încă mai avea comori, să se urce cu ea pe tron, şi, încredinţat că aceasta nu va mai avea copii, să se căsătorească, după ce o va fi lăsat pe regină cu D-na d'Argenton ; în sfîrşit, ca să scurteze formalităţile, lungi şi anevoioase, avea s-o otrăvească pe D-na ducesă de Orléans. Datorită alambicurilor, laboratoarelor, jocurilor de-a fizica şi chimia şi trăncănelii zdravene şi necurmate a răuvoitorilor, D-l duce de Orléans a fost totuşi fericit că Doamna soţia sa, care era însărcinată, şi care a avut în acelaşi timp dureri puternice de burtă, care au făcut să se spună grozăvii şi mai mari, a scăpat cu bine, şi, curînd, a născut, tot aşa de bine, iar însănătoşirea ei a ajutat mult la încetarea zvonurilor. însă răspunsul din Spania nu sosea ; lumea cea mai aleasă de la curte începea să se supere, D-l duce de Orléans îl aştepta mereu. Regele, şi mai ales ***Monseigneur,*** îl tratau cu o răceală care-1 făcea să se simtă foarte prost ; urmîn- du-le pilda, cei mai mulţi dintre curteni se îndepărtaseră în mod deschis de el. Pe vremea aceea, eram, cum am arătat, într-un fel de dizgraţie ; nu mă mai duceam la Marly, şi situaţia aceasta neplăcută era vizibilă : legătura mea atît de strînsă cu D-l duce de Orléans i-a neliniştit pe prietenii mei, care mi-au dat zor să mă îndepărtez puţin de el. Ştiind ce pot face cei care mă urau sau care se temeau de mine, mai ales cabala de la Meudon, care era cea a lui Vendôme, cu deosebire Domnul Duce şi Doamna Ducesă, m-am gîndit mult la mine şi mi-am spus că, avînd în vedere situaţia mea faţă de Rege, legă- tura aceasta atît de strînsă le dădea apă la moară ; dar, socotind mai bine, mi-am zis că la curte este ca la război, îţi trebuie onoare şi curaj şi să ştii să înfrunţi primejdiile cu prudenţă : am socotit deci că nu trebuie să-mi fie cîtuşi de puţin frică şi nici să arăt vreo schimbare, ori- cît de mică, în prietenia mea, veche şi strînsă, cu D-l duce de Orléans, atunci cînd se afla la nevoie, părăsit în mod ciudat de toată lumea.

[...]

CAPITOLUL XVII

(1 7 0 9) *[...] Conversaţie deosebită şi neaşteptată despre situaţia mea, între D-na de Saint-Simon şi D-na ducesă de Bourgogne. — De ce s-a îndepărtat Regele de mine. [...]*

[...]

In timp ce mă tot gîndeam la dizgraţierea şi la retragerea altora, era timpul, şi nu numai timpul, să mă gîn- desc la dizgraţia mea, în situaţia foarte grea în care mă găseam. Mareşalul de Boufflers, care o ştia, şi ştia şi cum stau eu cu mareşalul de Montrevel[4], care îi era cum nu se poate mai îndatorat, avînd deci acest drept asupra lui şi fiind în poziţia strălucită în care era atunci, a socotit că este la fel de bun ca şi Chamillart pentru a pune capăt acestor neînţelegeri. L-am

lăsat să facă aşa cum crede, i-am spus cum stau lucrurile, drept care eu nu am mai făcut nimic. Montrevel, încîntat, văzînd că nu-1 mai am pe Chamillart, a crezut că acum putea să-mi smulgă totul : a vorbit cu Boufflers dar, la urmă, n-a vrut să țină seama de el nici de nimeni altul, ceea ce pe Boufflers l-a supărat peste măsură. Eu nu mă aflam într-un moment în care să mă expun unei judecăți a Regelui ; aşa că l-am lăsat pe Montrevel să facă tot ce a avut chef ; dar nu m-am mai gîndit să mă duc în Guyenne, şi m-am retras la Ferte, unde îmi făcusem planul să petrec ani de zile ; am crezut însă că, mai înainte, este înțelept să luăm cîteva măsuri. D-na de Saint-Simon nu ajunsese niciodată cu D-na ducesă de Bourgogne la lucruri mai intime ; dar fusese întotdeauna tratată cu stimă, prietenie şi distincție. Ştiam chiar că o voia în locul ducesei de Lude, de cumva aceasta, în vîrstă fiind şi bolnavă de gută, s-ar fi întîmplat să n-o mai poată sluji, şi noi nu puteam nici măcar să ne îndoim de acest lucru. D-na de Saint-Simon a avut aşadar o conversație cu prințesa, în cabinetul acesteia, pe cînd se afla singură, într-o dimineață, ca să descopere cu ajutorul ei cauza situației în care mă aflam eu, precum şi mijloacele de a îndrepta lucrurile, de va fi posibil, înainte de a lua o hotărîre şi de a trece la fapte. A fost primită, arătîndu-i-se, ei, toată bunătatea şi atenția posibilă, însă cu o răceală foarte limpede la adresa mea ; nici măcar n-a lăsat-o să aştepte prea mult şi a explicat acest lucru spunîndu-i D-nei de
Saint-Simon că auzise de multe ori că mă opusesem cu străşnicie Monseniorului duce de Bourgogne, în timpul campaniei din Flandra, şi că arătasem de ce mă purtam aşa. Surpriza D-nei de Saint-Simon a fost cu atît mai mare cu cit ea aflase tot ce se întîmplase acolo, pas cu pas, de la D-na de Nogaret, şi chiar de la D-l de Beau- villier, şi nu era cu putință ca Monseniorul duce de Bourgogne să nu-i fi spus el însuşi cît de mulțumit este de mine în această privință ; însă prințesa putea fi uşor mințită, îşi pleca urechea la toți, şi se găsiseră unii oameni de ispravă care distruseseră în cursul iernii tot ce se petrecuse în acea campanie neobişnuită. Mă voi întoarce numaidecît la aceste fapte bune. D-na de Saint-Simon a protestat, i-a amintit cele spuse de mine mai înainte, şi, ca să-şi facă o idee mai exactă, a rugat-o să-l întrebe pe D-l de Beauvillier îndeosebi, cu care ținuse tot timpul legătura în cursul acelei lungi campanii, şi pe D-l duce de Orléans, la care putea ajunge atît de lesne, cu care, tot atunci, eu schimbasem tot timpul scrisori, şi alături de care fusesem întotdeauna de cînd se întorsese la curte. Cuvintele acestea au avut înrîurire asupra prințesei, care şi-a deschis şi mai mult sufletul pe măsură ce D-na de Saint-Simon i-a dat fapte precise şi cu multă greutate, făcînd-o să priceapă că cei din jurul D-lui de

Vendôme, neputînd face ceva mai rău ca să se răzbune pe mine pentru ceea ce spuneam şi făceam împotriva lor cu atîta curaj şi forţă, răspîndiseră minciunile acelea, în ciuda realităţilor la care toată curtea fusese martoră ; Monseniorul duce de Bourgogne era convins de purtarea mea foarte hotărîtă în această privinţă, cu care îmi făcusem atîţia duşmani primejdioşi, şi ar fi foarte dureros ca ea să fie singura care să nu fie convinsă, după ce aflase, prin D-na de Nogaret, cît de mult apărasem interesele Monseniorului duce de Bourgogne. Cu aceeaşi uşurinţă cu care se îndepărtase de mine şi-a adus aminte de ceea ce i se ştersese din cap, şi urmările ne-au convins că părerile proaste fuseseră şi ele şterse. I-a spus apoi D-nei de Saint-Simon că am duşmani puternici, şi mulţi, care nu scăpau nici un prilej ca să-mi facă rău ; îi spuseseră Regelui, umflînd lucrurile peste măsură, cît de mult ţin eu la rangul meu, şi prinţesa a pomenit şi despre răutatea spusă de Domnul Duce, şi pe care am povestit-o, în legătură cu mantiile ; eram învinovăţit că aş condamna tot ce face el şi că aş spune lucruri urîte despre treburile ţării ; D-na de Saint-Simon era în relaţii bune cu Regele, fiind stimată şi preţuită, dar că, faţă de mine, acesta nutrea o mare aversiune, pe care numai timpul şi o purtare cuminte şi foarte prudentă o puteau face să scadă ; lumea spunea că eu am mult mai multă minte, cunoştinţe şi păreri personale decît au oamenii de obicei ; toţi se temeau şi erau cu ochii pe mine ; vedeau că am legături cu toţi cei sus puşi ; le era frică să nu ajung şi eu atît de sus şi nu-mi puteau suferi trufia şi îndrăzneala de a-mi spune muşcător părerea despre oameni şi despre lucruri, îndrăzneală căreia reputaţia mea de cinste îi dădea şi mai multă greutate. D-na de Saint-Simon i-a mulţumit foarte mult că se învoise să vorbească astfel cu ea, şi i-a răspuns, cum nu se poate mai bine, că, nefiind nimic esenţial de reproşat nici în purtarea nici în viaţa mea, mi se aduceau învinuiri comune, care, neprecise fiind, se puteau potrivi oricui dintre cei pe care cineva voia să-i piardă ; toţi duşmanii aceştia nu-şi scoseseră capul decît de cînd au crezut, deşi mie nici nu-mi trecea prin gînd, că mă voi duce ambasador la Roma, şi se năpustiseră asupra mea ca să-mi taie aripile ; D-l d'Antin şi Doamna Ducesă fuseseră neobosiţi, cel dintîi rîvnind aceeaşi funcţie, pentru care zadarnic umblase cu intrigi, a doua, din ură fiindcă o dispreţuiam pentru purtarea faţă de D-na de Lussan ; cei din familia de Lorraine, duşmanii mei de cînd cu întîmplarea cu *Monsieur le Grand* şi cu prinţesa d'Harcourt, pe care am povestit-o, de care nu avusesem cum să mă feresc, îmi făceau întruna rău ; invidioşii, atît de numeroşi la orice curte, li se alăturau ; iar despre mintea mea şi despre celelalte a vorbit ca o soţie care vrea să facă o impresie bună

despre soţul ei. A stăruit apoi asupra celor ce se petrecuseră în legătură cu acel vestit rămăşag de la Lille 162, care îmi adusese atît de multe necazuri şi a stăruit şi asupra nedreptăţii de a socoti că este un păcat de moarte să ai păreri atît de juste şi prieteni care ar trebui să facă cinste oricui, şi să fii atît de temut cînd nu te gîndeşti la nimic şi nu vrei răul nimănui. La sfîrşit, D-na ducesă de Bourgogne a dat tot felul de dovezi de bunăvoinţă, şi-a arătat părerea de rău că ar putea-o pierde pe D-na de Saint-Simon pentru multă vreme, a făgăduit că va folosi, ea însăşi şi prin D-na de Maintenon, orice prilej ca să mă împace cu Regele. Ba chiar i-a spus lui Bloin atît de apăsat să ne dea o locuinţă, că acesta, ca să-i fie pe plac, s-a hotărît să facă totul! după cum a povestit chiar el ducelui de Villeroy şi altor prieteni de ai noştri. D-na de Saint-Simon a avut prudenţa să nu-mi spună decît după mult timp toată supărarea Regelui la adresa mea, de care a aflat din această discuţie, ca să nu-mi sporească şi mai mult dezgustul faţă de curte, pe care voiam s-o părăsesc pentru totdeauna. Cel mai mult m-a mîhnit murdăria calomniei în legătură cu Monseniorul duce de Bourgogne, şi, numai pentru acest lucru, m-am hotărît o dată mai mult să fug de nişte ticăloşi atît de mari : nu mai doream altceva decît să plec la Ferte.

Am stăruit asupra, acestei discuţii deoarece nimic nu-1 poate zugrăvi pe Rege sau reda curtea mai bine decît tot ce i-a spus D-na ducesă de Bourgogne D-nei de Saint-Simon, teama şi aversiunea aceea atît de mare pe care le avea Regele faţă de inteligenţa şi de cunoştinţele ce întreceau obişnuitul, din care, în lipsă de altceva, mi s-a făcut un păcat de moarte care, cu orice prilej, îi era reamintit, şi care mi-a făcut mai mult rău decît mi-ar fi făcut ceva cu adevărat rău şi primejdios. Pînă şi reputaţia de om cinstit mi-a dăunat în faţa lui, prin felul cum au fost prezentate lucrurile, căci, cei ce-1 cunoşteau bine, şi care voiau să mă piardă, fără să aibă de ce, s-au apucat să mă laude neînchipuit de mult pentru mintea şi cunoştinţele mele, pentru greutatea pe care cinstea o dădea unor cuvinte convingătoare. Prietenia şi încrederea pe care mi-o arătau principalii miniştri şi nobilii cei mai de seamă şi mai preţuiţi, cei ce se bucurau mai mult decît oricare alţii de încrederea Regelui, au fost socotite, de el, tot atîtea păcate, încît, tocmai tot ce trebuia să-i placă, de pildă, ce spuneam acum la urmă, şi să-i facă impresie bună, ca tot ce spuneam mai înainte, l-a

162 în timpul campaniei din Flandra, în 1708, cînd era aşteptată sprijinirea oraşului de către Vendome, Saint-Simon a pariat pe patru pistoli că oraşul nu va fi ajutat ci lăsat în mîna duşmanilor, pentru a-1 compromite pe ducele de Bourgogne, responsabil direct al acestei campanii. (N.t.)

îndepărtat mai mult decît orice. Dar cine, în primul rînd, îi băga această otravă ? D-l du Mâine şi D-l d'Antin, cei doi oameni de la curtea lui care aveau, mai mult decît alţii, minte, păreri personale şi perseverenţă, şi care erau cunoscuţi pentru aceasta : am văzut ce avea d'Antin cu mine ; D-l du Mâine era sufletul cabalei lui

Vendome, şi nu-mi ierta credinţa faţă de Monseniorul duce de Bourgogne. El şi cu d'Antin îi cîştigaseră pe Bloin şi pe Nyert, al cărui tată. aşa cum am povestit, se îmbogăţise datorită tatălui meu, mi-au făcut rău cît de mult au putut, şi în toate felurile, fără s-o fi meritat vreodată. D-l şi D-na du Mâine nu uitaseră încercările zadarnice de a mă atrage de partea lor, şi, încă de atunci, s-au temut de mine pentru rangul lor. Aşa m-am făcut vinovat în faţa Regelui că ţin nespus la rangul meu aşa a ajuns să mă urască D-na de Maintenon, cea mai statornică şi mai primejdioasă dintre persoanele care mă urau. D-na ducesă de Bourgogne, care a vrut să ne ascundă toate acestea, a strecurat, în cele ce i-a spus D-nei de Saint-Simon, că avea să caute, ea însăşi, sau prin D-na de Maintenon, să nu piardă nici un prilej ca să mă împace cu Regele ; ştia mai multe decît spunea, şi ştia, mai ales, că D-na de Maintenon era piedica cea mai mare. Aşa a socotit-o şi Chamillart cînd, la începutul căsătoriei celei mai mici dintre fetele lui, şi cîhd a început şi prietenia noastră, m-a găsit în relaţii proaste cu Regele, deoarece părăsisem armata, şi a vrut să ne împace şi să mă ajute să fiu din nou printre cei ce-! însoţeau la Marly. A ajuns chiar şi la certuri adevărate, adesea repetate, cu D-na de Maintenon, de a cărei mare încredere se bucura pe vremea aceea, şi numai pierzîndu-şi mult timp şi ostenindu-se din greu a izbutit, nu să-i schimbe părerea despre mine, ci să-i smulgă făgăduiala că nu se va împotrivi călătoriilor mele la Marly şi că va înceta să-mi mai facă rău. Am aflat aceasta chiar de la Chamillart, care, cît a trăit Regele, nu mi-a lăsat nimic a înţelege, nici măcar după ce a fost dizgraţiat, de frică, aşa cum mi-a spus mai tîrziu, să nu mă dezguste prea mult şi să nu mă mînie atît de tare, încît să-mi fac astfel singur şi mai mult rău. Bănuisem eu că D-na de Maintenon nu-mi vrea binele ; nu prea ştiam de ce, deşi nu aveam încredere în D-l du Mâine, care, cu toate acestea, m-a copleşit întotdeauna cu o politeţe neobosită, ba chiar căutată ; însă de ura ei nu am aflat decît cînd, după moartea Regelui, Chamillart m-a întrebat ce-i făcusem acestei vrăjitoare, de ce mă ura atît de mult, şi mi-a povestit ce am spus eu mai înainte.

CAPITOLUL XXI

(1 7 0 9) *[...] Dispute despre graţia divină. — Iezuiţii. — Molinis- mul. —*

Jansenismul. — Vestitele Congregații de Auxilliis. — *Port- Royal. — Formularul. — Afacerea celor patru episcopi. Pacea lui Clement al IX-lea. — Cazuiştii.* Lettres Provinciales. — *Dispute despre practicile idolatrice din India şi ceremoniile din China. — Jocul Părintelui Tellier. Bulla* Vineam Domini Sabaoth. — *Planul Părintelui Tellier. — Port-Royal-des-Champs refuză să subscrie la acceptarea Bullei* Vineam Domini Sabaoth, *fără să dea explicații. Port-Royal-des Champs nu primeşte sfintele taine. — Port-Royal-des-Champs este nevinovată la Roma, dar păcătoasă de moarte la Paris. — Distrugerea mînăstirii Port-Royal-des- Champs cu armata. Cardinalul de Noailles este hărțuit pînă la moarte.*

u

Toamna aceea a fost ultimul anotimp care a văzut în picioare vestita mînăstire Port-Royal-des-Champs, de atît de multă vreme ținta atacurilor iezuiților şi, în cele din urmă, victima lor. Nu voi stărui[1] asupra originii, desfăşurării şi urmărilor unei dispute atît de cunoscute, şi nici asupra celor două partide, molinist şi jansenist, ale căror scrieri teologice şi istorice ar putea alcătui, ele singure, o bibliotecă bogată, înrîurirea lor făcîndu-se simțită atît de mulți ani la Roma şi la curtea Franței ; mă voi mulțumi cu o povestire foarte scurtă, care va fi de ajuns ca să se înțeleagă marele interes care a pus în mişcare atîtea minunate mecanisme, deoarece nu putem da la o parte faptele care trebuie să-şi aibă locul în întîmplările acelor vremuri. Misterul grației divine, inefabil şi de neînțeles, la care inteligența noastră nu ajunge aşa cum nu ajunge la cel al Sfintei Treimi, a devenit o piatră de încercare în Biserică de cînd sistemul Sfîntului Augustin asupra acestui mister a fost, aproape imediat ce a apărut, contrazis de preoții din Marsilia. Sfîntul Toma l-a susținut, şi la fel au făcut persoanele cele mai luminate ; Biserica l-a adoptat în conciliile generale, cu deosebire Biserica de la Roma şi Papii : hotărîri atît de venerabile şi atît de conforme cu vestita condamnare, repetată de către aceleaşi autorități, a doctrinei pelagienilor şi a semipelagieni- lor [2], nu au putut împiedica apariția unui şir de adepți ai doctrinei opuse care, neîndrăznind să se arate drept ceea 27 — Memorii — Saint-Simon

ce erau, au luat tot felul de înfăţişări ca să se poată ascunde, întocmai ca semiarienii pe vremuri[3]. în ultimul timp, iezuiţii, stăpîni, datorită spovedaniei, pe curţile mai tuturor regilor şi suveranilor catolici, stăpîni pe aproape toată lumea, datorită învăţămîntului care era în mina lor, datorită talentelor şi iscusinţei lor, erau necesari Romei pentru a putea strecura pretenţiile ei asupra puterii temporale a suveranilor, necesari şi monarhiei pentru a strecura pretenţiile ei asupra puterii spirituale, necesari pentru nimicirea episcopatului şi a conciliilor generale, de temut datorită puterii şi bogăţiilor lor, folosite în întregime pentru planurile pe care le făureau, autorizaţi de ştiinţa lor despre orice şi prin amestecul lor în toate, binevoitori cu o uşurinţă şi intr-un fel ce nu se mai văzuseră pînă atunci la preoţii ce primeau spovedania, şi protejaţi de Roma ca oameni devotaţi, printr-un al patrulea jurămînt Papei, un jurămînt caracteristic Ordinului lor, iezuiţii fiind mai în măsură decît oricare alţii să extindă supremul iui domeniu ; vrednici, de altfel, de a fi daţi pildă prin asprimea vieţii lor, în întregime consacrată studiului, apărării bisericii împotriva ereticilor, şi prin sfinţenia lăcaşelor lor şi a celor dintîi Părinţi ; cumpliţi, în sfârşit, prin politica cea mai rafinată, cea mai ascunsă, pentru care nu există nimic mai presus de dominaţia lor, susţinută de o cîrmuire al cărei suflet este alcătuit din monarhie, autoritate, ierarhie, mecanisme, secret, uniformitatea punctelor de vedere şi multiplicitatea mijloacelor : iezuiţii, cum spuneam, după diferite încercări, şi mai ales după ce au subjugat şcolile de dincolo de munţi, şi, atît cît au putut, le-au slăbit pretutindeni pe cele de dincoace, au propus, printr-o carte a Părintelui Molina [4], unul de-al lor, o doctrină despre graţie, cu totul opusă sistemului Sfîntului Augustin, Sfîntului Toma. tuturor sfinţilor părinţi, conciliilor generale, Papilor şi Bisericii de la Roma, care, deşi a fost de mai multe ori gata să arunce anatema asupra [cărţii], a amînat întotdeauna s-o facă. Biserica din Franţa, cu deosebire, s-a ridicat împotriva acestor plăcute noutăţi, care făceau atîtea cuceriri datorită uşurinţei cu care se ajungea la mîntuire şi orgoliului omenesc. Iezuiţii, stânjeniţi de o defensivă dificilă, au izbutit să semene dezbinarea în şcolile din Franţa, şi, prin dibăcie, diplomaţie şi forţă deschisă, iar. în cele din urmă, cu sprijinul Curţii, să schimbe faţa lu-

crurilor, să născocească o erezie, care nu **avea** nici autori, nici adepți, s-o pună pe seama unei cărți scrisă de Corne- lius Jansenius, episcop de Ypres[5], mort în sinul Bisericii, şi venerat de toți, să devină, din pîrîți, acuzatori, iar adversarii lor, din acuzatori, pîrîți : de aici vin numele mo- linist şi jansenist care desemnează cele două partide. • Mari şi lungi dezbateri la Roma despre această erezie închipuită, născută, sau mai curînd născocită, de iezuiți ca să-i facă pe adversarii lui Molina să piardă teren ; discuție în fața unei congregații formată anume, de *Auxilliis* [G], ținută intr-un mare număr de şedințe în fața lui Clement al VUI-lea, Aldobrandin şi Paul al V-lea Borghese, care, cînd, în sfîrşit, formulase un decret de anatemă împotriva doctrinei lui Molina, n-a îndrăznit să-l rostească, şi s-a mulțumit să nu condamne această doctrină, fără să îndrăznească totuşi s-o aprobe, conso- lîndu-i cu tot ce-i putea măguli în legătura cu această erezie închipuită, nesprijinită de nimeni, de care au ştiut foarte bine să profite. Multe persoane de vază, cucernice şi învățate, se retrăseseră, una după alta, la Port-Royal- des-Champs. Unii au scris cărți, alții au adunat acolo tineri, pe care i-au învățat carte şi ce este frica de Dumnezeu. Cele mai frumoase lucrări de morală, care au îndrumat mai mult decît oricare altele ştiința şi practica religiei, au ieşit din mîinile lor, şi aşa au fost socotite de toată lumea. Aceşti Domni au avut prieteni şi relații, au intrat în cearta împotriva molinismului ; a fost de ajuns ca să se adauge la invidia iezuiților, trezită de acea şcoală ce se năştea, o ură de neîmpăcat, de unde a început persecutarea janseniştilor, a Sorbonnei, a D-lui Arnauld, socotit a fi dascălul tuturor, şi răspîndirea solitarilor de la Port-Royal ; de aici, introducerea unui formular 163, lucru atît de adesea fatal şi atît de adesea proscris în biserică, prin care noua erezie, născocită şi nesusținută de nimeni, a fost nu numai proscrisă, ceea ce toată lumea ar fi acceptat fără greutate, dar şi declarată a fi cuprinsă în cartea intitulată *Augustinus,* scrisă de Cornelius Jansenius, episcop de Ypres, iar formularul acela a fost propus ca să dovedească credința lăuntrică şi neabătută a conținutului ei. Partea de drept, adică proscrierea celor cinci propozițiuni eretice[7], pe care nimeni nu le susți-

---

163 Scrisoare a papei. (N. t.)

S7*

nea, n-a întîmpinat nici o greutate ; însă cea de fapt, adică prezența lor în cartea aceea a lui Jansenius, a întîmpinat multe. Niciodată nu s-a putut găsi vreuna ; iezuiții s-au salvat spunînd că erau risipite în toată cartea, fără să se poată cita unde şi cînd. Să juri pe Dumnezeu şi pe sufletul tău că vei crede ceea ce nu crezi că se întemeiază pe fapte, că nu poți arăta ceea ce propui să se creadă, a părut un mare păcat tuturor oamenilor drepți. O mare mişcare a izbucnit, deci, îndată ce a apărut acest formular ; dar ceea ce a fost socotit şi mai insuportabil a fost faptul că, pentru a distruge Port-Royal, despre care se ştia, pe drept cuvînt, că nu se va hotărî niciodată la acest jurămînt, s-a propus ca formularul să fie semnat de toate călugărițele din Regat[8]. însă, să propui cuiva să jure că ceva se află într-o carte pe care n-a citit-o, ba chiar într-o carte pe care n-a putut-o citi fiindcă este în latineşte, iar el nu ştie acestă limbă, este o silnicie cum nu s-a mai văzut niciodată, care a umplut provinciile de exilați şi închisorile şi mînăstirile de captivi. Curtea a făcut totul pentru iezuiți, care au ajutat-o să uite Liga şi urmările ei, şi să creadă că janseniştii sînt o sectă de independenți care urau puterea regală, aşa cum se arătau potrivnici şi față de cea a Papei, numită de iezuiți Biserică, şi care aprobase, apoi hotărîse semnarea Formularului. Distincția dintre fapt şi drept, suportată cîtva timp, a fost în cele din urmă proscrisă ca o răzvrătire împotriva Bisericii, deşi, nu numai că aceasta nu spusese încă nimic, dar nici măcar nu ceruse vreodată credința în fapte pe care le stabilise prin conciliile ei generale şi cele mai recunoscute ca fiind ecumenice ; de multe din aceste fapte, stabilite astfel, ne îndoim şi le mai discutăm încă, fără a fi, totuşi, nici condamnați nici dojeniți. Veniturile de pe urma ocrotirii iezuiților, împărțite de duhovnicul Regelui, creditul sau lipsa lui, sau chiar mai rău, pe care prelații le simțeau după cum Curtea şi iezuiții erau mulțumiți sau nemulțumiți, au înăsprit persecuția împingînd-o pînă la lipsirea de sfintele taine, chiar şi la moarte. Asemenea excese i-au trezit, în sfîrşit, pe unii eprscopi, care i-au scris Papei, şi care s-au expus la pierderea rangului, ceea ce li se şi pregătea, cînd un număr mai mare de confrați le-au venit în ajutor, susținînd aceeaşi cauză. Atunci, Roma şi curtea s-au temut de o schismă : alți epis- copi au intervenit, printre ei şi cardinalul d'Estrees, pe vremea aceea episcop-duce de Laon, cardinal după vreo patru-cinci ani. Negocierile s-au încheiat prin ceea ce s-a numit pacea lui Clement al IX-lea Rospigliosi[9], care a declarat răspicat că Sfîntul Scaun nu pretinde, şi nu pre- tinsese niciodată, că semnarea Formularului însemna obligația de a crede că cele

cinci propoziţiuni condamnate există, implicit sau explicit, în cartea lui Jansenius, ci doar de a le considera şi condamna ca eretice, în orice carte şi în orice loc s-ar fi găsit ele. Această pace a redat libertatea şi sfintele taine persoanelor cărora le fuseseră răpite, precum şi funcţiile teologilor şi altora care fuseseră alungaţi din ele. Nu voi spune mai mult, deoarece puţinul acesta pe care l-am explicat va fi de ajuns pentru a înţelege ceea ce trebuie arătat acum sau mai tîrziu, şi voi folosi în continuare cuvintele jansenism şi jansenişti, molinism şi molinişti, ca să scurtez. Iezuiţii şi cei mai credincioşi lor au fost mulţumiţi de această Pace, pe care toate strădaniile lor, aici şi la Roma, nu o putuseră împiedica. Se prefăcuseră cu multă dibăcie ca, în ceea ce priveşte mo- linismul, din pîrîţi, să devină agresori. Janseniştii, în timp ce se apărau de cele cinci propoziţiuni pe care iezuiţii le condamnau, şi pe care nimeni nu le susţinuse vreodată, şi de ceea ce cuprindea Formularul, nu-şi slăbiseră atacurile împotriva doctrinei lui Molina, nici împotriva exceselor ce vor decurge din această morală, pe care vestitul Pascal le-a făcut palpabile, existente în practica şi doctrina cazuiştilor iezuiţi, şi totodată ridicole, în acele ingenioase scrisori către Provincial, atît de bine cunoscute sub numele de *Scrisori Provinciale* [10]. Acreala şi ura au continuat, războiul a fost dus mai departe prin scrieri, şi iezuiţii şi-au întărit tot mai mult poziţia la diferite curţi pentru a-şi împovăra sau îndepărta adversarii sau pe cei suspecţi din toate locurile pe care le ocupau în Biserică şi în şcoli. Mulţi ani după aceea, au avut loc disputele iezuiţilor cu ceilalţi misionari, mai ales cu cei din Indii, din China, despre ceremoniile pe care unii le credeau pur politice, ceilalţi idolatrice, şi despre care am vorbit [...} [11] cu prilejul schimbării duhovnicului D-nei ducese de Bourgogne şi, mai tîrziu, cu prilejul alegerii P. Tellier ca duhovnic al Regelui, amestecat foarte mult în această dispută ; a scris despre o carte, care a fost pusă la Index, şi salvată de la mai rău cu mare greutate, iar el a fost silit să plece de la Roma şi să se retragă în Franţa.

Cearta se înfierbînta şi lua o întorsătură proastă pentru iezuiţi ; P. Tellier participa la ea de două ori. Era, cum am mai spus, un om pătimaş, pentru care divinitatea era molinismul şi autoritatea Ordinului său. A crezut că totul îi va fi uşor [12]: un rege care nu avea habar de astfel de lucruri şi care nu-i ascultase, în această privinţă, decît pe iezuiţi şi pe ai lor, plin, cum nu se mai poate, de propria autoritate şi care se lăsase convins că janseniştii erau duşmanii ei, care voia să se mîntuiască, şi care, necu- noscînd nici cît de cît religia, se mîndrise toată viaţa că-şi ispăşeşte păcatele pe spinarea altuia, mulţumindu-se s-o facă pe cea a hughenoţilor şi a

janseniştilor, despre care credea că nu se deosebesc decît prea puţin şi că sînt la fel de eretici ; un rege înconjurat de oameni tot atît de ignoranţi ca şi el şi cu aceleaşi prejudecăţi, ca D-na de Maintenon şi D-nii de Beauvillier şi de Chevreuse, de Saint-Sulpice şi de răposatul Domn de Chartres, sau de curteni şi înalţi slujbaşi care nici ei nu ştiau mai mult, sau care nu se gîndeau decît cum să ajungă cît mai sus ; un cler distrus de multă vreme, mai ales de către Domnul de Chartres, care umpluse episcopatul de ignoranţi, de oameni necunoscuţi şi de obîrşie joasă, pentru care Papa era o divinitate, şi care erau îngroziţi de maximele Bisericii din Franţa, deoarece toată antichitatea le era necunoscută şi, ca oameni de nimic, nu ştiau ce înseamnă Statul ; un tribunal slab şi fricos, învăţat de multă vreme să se supună, şi cei puţini, care, prin locurile pe care le ocupau şi capacitatea lor, ar fi putut vorbi, erau devotaţi, ca primul preşedinte Peletier, sau însetaţi de favoruri. Mai rămîneau cîteva persoane de care iezuiţii se puteau teme pentru planurile lor, cum erau cardinalii d'Estrees, Janson, Noailles şi Cancelarul. Acesta din urmă era, cum am mai spus şi în altă parte, discreditat, iar P. Tellier o ştia ; Estrees era bătrîn şi om de curte, Janson tot aşa, şi, pe deasupra, cu sănătatea foarte şubrezită. Noailles nu avea nimic din toate acestea ; în plus, era cum nu se poate mai legat de D-na de Maintenon ; la curte, era puternic datorită dorinţei Regelui, neamului din care se trăgea, bunei reputaţii pe care şi-o făcuse cu viaţa şi purtarea sa ; era arhiepiscop de Paris, venerat în dieceza sa şi în sînul clerului, în fruntea căruia se afla pentru întregul Regat. El era ţinta atacurilor iezuiţilor, mai ales pentru doctrina lui, nesuspectă, dar care nu era a lor, şi pentru faptul de a fi fost numit la Châlons, apoi la Paris, fără amestecul lor, şi promovat, tot fără participarea lor, la cardinalat ; ştiau că janseniştii nu erau mulţumiţi de el fiindcă nu voise să se lase dominat de ei. nici să împărtăşească toate ideile lor, şi că el era încă şi mai puţin mulţumit de ei, de cînd fusese descoperit adevăratul autor al vestitului ***Caz de conştinţă*** despre care am vorbit la p. [...]. P. Tellier, bine înfipt pe lingă Rege, s-a hotărît să-l pună rău pe cardinalul de Noailles cu acesta, pe de o parte, cu janseniştii, pe de alta, şi, totodată, să încununeze munca lor de atîţia ani nimicind, cu totul, mînăs- tirea Port-Royal-des-Champs. P. de la Chaise se mulţumise, de cînd Pacea lui Clement al IX-lea le adusese înapoi pe călugăriţe, să le împiedice să primească vreo fată în noviciat, încît mînăstirea să piară prin dispariţia călugăriţelor, fără altă violenţă ; am văzut, la p. [...] 164, din cele ce am povestit în legătură cu călătoria pe care Regele îi îngăduise ba

164 Cf. *supra,* voi. II, cap. XI, p. 214—215. (N.t.)

chiar îi poruncise lui Mareschal s-o facă la Port-Royal-des-Champs, că [Regele] se căia că lăsase lucrurile să fie împinse prea departe, şi că, de fapt, el le socotea ca pe nişte fete foarte cucernice. Noul duhovnic[13] a reuşit, în scurt timp, să-l facă să-şi schimbe gîn- durile. A dat apoi la iveală o constituţie 165, întocmită la Roma de vreo trei-patru ani[14], pe urmele moliniştilor preocupaţi întruna să se întoarcă, să se prefacă, dornici să găsească mijloacele de a tulbura pacea lui Clement al IX-lea. Roma, care îi cruţa ca pe nişte susţinători ai pretenţiilor ultramontane, cărora le-a sacrificat atîtea naţiuni, n-a îndrăznit să respingă totul, dar nici n-a vrut să se opună direct autorităţii lui Clement al IX-lea : a dat, aşadar, o constituţie ambiguă împotriva jansenismului, dar care doar atingea lucrurile, şi care era făcută cu destulă iscusinţă, ca cei ce ţineau la acea Pace să poată, fără să supere pe cineva, primi această constituţie, de altfel cu desăvîrşire inutilă. Moliniştii au fost necăjiţi că n-au primit decît un instrument atît de slab, care, într-adevăr, nu făcea decît să condamne cele cinci propoziţiuni proscrise, şi pe care nimeni nu le apărase niciodată, şi care de altfel nu prescriau nimic nou ; dar, fiindcă, în disputele lungi şi în care puterea seculară se amesteca pînă la persecuţie, spiritele se înfierbântă şi, de ambele părţi, întrec măsura, s-a întîmplat că vreo cîţiva jansenişti au susţinut, în secret, una, mai multe, sau chiar toate cele cinci prcpozi- ţiuni eretice, dar în foarte mare secret. Misterul acesta fusese dezvăluit în hîrtiile luate de la abaţia Saint-Thierry despre care a fost vorba la p. [...]. Tot partidul jansenist a protestat, a reînnoit supunerea, cu sufletul şi cu mintea, faţă de condamnarea tuturor celor cinci propoziţiuni, despre care, fără să-şi caute cuvintele, a spus că sînt cinci erezii, protestînd totodată împotriva nedreptăţii de a i se atribui erezia cîtorva descreieraţi, de care se lepăda cu totul, şi cu care rupea orice legătură. Aceşti cîţiva, care susţineau greşeala condamnată, erau cum nu se poate mai rari şi mai puţini. Şi atunci, unii strigînd că sînt nedreptăţiţi, alţii că Biserica este în primejdie, cearta s-a înteţit, iar acest lucru a dus la constituţia despre care am vorbit. în lipsă de ceva mai bun, P. Tellier s-a hotărît s-o folosească în speranţa de a profita măcar împotriva mănăstirii Port-Royal, mai sensibil asupra acestui punct de- cît oricare jansenist, şi să-l pună în încurcătură pe cardinalul de Noailles, căruia Regele îi poruncise să ceară ca această constituţie să fie semnată. Intrucît ea nu lovea, în fond, Pacea lui Clement al IX-lea, cardinalul n-a îndrăznit să se opună şi a început să-i pună să semneze pe cei ce se lăsau mai uşor convinşi, ca, treptat, să-i

165 Lege fundamentală, ecleziastică sau civilă. (N.t.)

cîştige pe cei ce se lăsau mai greu. Procedînd astfel, pînă şi Gif[15] a semnat : este o abaţie de femei, la cinei sau şase leghe dp Versailles, socotită întotdeauna ca sora mai mică a mînăstirii Port-Royal-des-Champs, din toate punctele de vedere, atît de prieteni cît şi de duşmani, două aşezăminte care, în orice vreme, au păstrat între ele o legătură dintre cele mai strînse. Cu această semnătură, cardinalul de Noailles s-a crezut grozav, şi era convins că Port-Royal nu se va opune. S-a înşelat : fetele acelea, tratate fără milă, de atîtea ori, care se fereau de semnăturile amăgitoare ce li se ceruseră atît de des, care trăiau într-o singurătate veşnic pîndită, şi la care nimeni nu putea ajunge fără a fi în pericol de exil, iar uneori de închisoare, care deci, nu puteau fi îndemnate să aibă încredere, n-au putut fi împinse, de astă dată, să semneze. Nici una din semnăturile ce li s-au arătat nu le-a mişcat, nici măcar cea de la Gif. Zadarnic le-a rugat cardinalul, zadarnic le-a explicat ce li se cerea, că Pacea lui Clement al IX-lea nu era cu nimic atinsă, şi nici adevărurile de care era legată. Nimeni n-a putut alunga spaima din aceste suflete sfinte şi înfricoşate : n-au putut pricepe că o semnătură nouă nu cuprinde în ea un pic de venin şi vreo surpriză oarecare, iar hotărîrea lor n-a putut fi zdruncinată nici cînd li s-a arătat ce li se poate trage din acest refuz. Era tocmai ce speraseră iezuiţii, să-l amestece pe cardinalul de Noailles şi să izbutească, în sfîrşit, să distrugă un aşezămînt pe care îl urau, şi căruia, de mulţi ani, îi pregăteau, neobosit, ultima lovitură. Le era o frică de moarte ca nu cumva călugăriţele care mai rămăseseră să trăiască mai mult decît Regele, ca nu cumva, după el, ei să nu mai aibă atîta trecere încît să le poată împiedica să primească fete în noviciat, şi ca nu cumva acest aşezămînt, care le era duşman, să supravieţuiască, şi să se întărească, întrucît era privit ca centrul, reşedinţa şi locul de adunare al partidului jansenist, de îndată ce vor îndrăzni s-o lovească. Cardinalul, prevăzînd o furtună, dar nu una nimicitoare, care nici nu putea fi închipuită, le-a dat zor fetelor acelora, în mai multe rînduri, şi prin alţii şi el însuşi, să semneze ; s-a dus acolo de mai multe ori, tot degeaba. Regele nu-i mai dădea răgaz, împins şi el de către duhovncul lui : încît, pînă la urmă, cardinalul a cedat, a hotărît şi le-a lipsit de sfintele taine. Atunci, P. Tellier [16] le-a ponegrit în faţa Regelui, amintind toate vechile lor păcate, i-a băgat în cap că sînt nişte nesupuse, care, numai ele din toată Biserica, refuză o semnătură pe care toată lumea o socotea dreaptă, şi l-au convins că nu va avea linişte atîta vreme cît va exista această mînăstire, vestită prin răzvrătirea ei împotriva celor două puteri ; în sfîrşit, că nu numai autoritatea dar şi conştiinţa lui îl îndemna, cel puţin la fel de mult, la o distrugere atît de necesară care fusese amînată prea mulţi ani.

Bunul Părinte l-a îmboldit şi l-a răsucit atît de bine pe Rege, încît s-a trecut numaidecît la pregătiri. Port-Royal din Paris nu era decît o anexă a mînăstirii Port-Royal-des-Champs; aceasta fusese în întregime transportată la Paris, timp de mai mulți ani[17]; clădirile mînăstirii de la țară au fost păstrate, dar n-a mai fost acolo decît o fermă. Apoi, călugărițele, care, în timpul persecuțiilor îndreptate împotriva lor, au fost risipite cu grijă, s-au despărțit în două mînăstiri. Cele care au făcut tot ce li s-a cerut, au alcătuit aşezămîntul din Paris, celelalte, pe cel de ia țară, care nu a avut duşmance mai mari decît pe cele de la Paris, cărora le-au fost date aproape toate bunurile în speranța de a doborî Port-Royal-des-Champs prin înfometare, dar care s-a susținut prin muncă, economie şi danii. Cînd a fost vorba de distrugere, Voysin, care mai era încă, pe atunci, consilier de Stat, dar om sigur şi gata să facă orice de dragul carierei, a fost însărcinat cu operațiile împotriva mînăstirii Port-Royal-des-Champs ; ne putem da seama cît de respectată a fost dreptatea ! Spre marea mirare a tuturor, călugărițele de la Port-Royal-des-Champs au făcut ce se face de obicei şi au recurs la Roma, unde au fost ascultate. Întrucît Bulla sau constituția *Vineam Domini Sabaoth* nu fusese niciodată dată pentru a distruge Pacea lui Clement al IX-lea, nimeni nu a găsit nepotrivit refuzul acestor fete de a o semna dacă nu li se îngăduia să scrie şi explicația pe care doreau ele s-o adauge semnînd : fără prejudiciu Păcii lui Clement al IX-lea, la care ele aderau. Ceea ce, în Franța, era păcat de moarte, care trebuia smuls din rădăcini, iar păcătoşii pedepsiți cu cea mai mare asprime, la Roma a părut foarte nevinovat : călugărițele se supuneau bullei, şi o făceau în spiritul în care aceasta fusese dată. La Roma, nu li se cerea mai mult. Atunci, iezuiții au schimbat metoda, deoarece lăsaseră să se vadă că aveau de gînd să folosească bulla în scopuri criminale, şi nu mai ştiau cum s-o scoată la capăt, din momentul cînd Roma, pe care se bizuiseră, le devenea mai mult decît suspectă. S-au temut şi de lungimea procedurilor la Paris, la Lyon [18], la Roma, a trimişilor Papei *in partibus.* Era un nod gordian care li s-a părut mai uşor de tăiat decît de deznodat. S-a acționat deci pe principiul că nu există decît un Port-Royal, că doar din toleranță fuseseră făcute două pentru o singură abație. că se cădea ca lucrurile să fie restabilite ca în trecut, că. dintre cele două, era mai potrivit să fie păstrat cel din Paris, că celălalt, care abia avea din ce trăi, era situat într-un loc nesănătos locuit doar de cîteva bătrîne îndărătnice, cărora, de mulți ani, li se interzisese să primească pe cineva în noviciat. A fost aşadar dată o hotărîre a Consiliului, potrivit căreia, în noaptea de 28 spre 29 octombrie, abația Port-Royal-des-Champs a fost încercuită, în secret, de detaşamente ale regimentelor gărzilor

franceze şi elveţiene, şi, pe la mijlocul dimineţii de 29, d'Argenson a sosit la mînăstire împreună cu trupe de supraveghere şi de arcaşi : a cerut să i se deschidă porţile, a adunat toată comunitatea în Biserică, a arătat un denunţ şi, fără să le dea călugăriţelor răgaz nici măcar un sfert de ceas, le-a ridicat pe toate. Adusese o mulţime de trăsuri cu cai, gata înhămaţi, şi cu cîte o bătrînă în fiecare: le-a urcat pe călugăriţe ţinînd seama de locul unde aveau să fie trimise, adică diferite mînăstiri aflate la zece, la douăzeci, la treizeci, la patruzeci şi chiar şi cincizeci de leghe depărtare de a lor, şi le-a luat în felul acesta, fiecare trăsură fiind însoţită de cîţiva arcaşi călare, întocmai cum sînt ridicate femeile uşoare din locurile deocheate. Mu mai vorbesc despre tot ce s-a putut vedea, pe deasupra, la acest spectacol atît de mişcător şi atît de neobişnuit ; s-au scris cărţi întregi despre el. După ce au plecat, Argenson a controlat aşezămîntul din pod pînă în pivniţă, a luat ce i s-a părut că trebuie să ia, a dus totul cu sine, a pus de o parte tot ce a crezut el că trebuie să aparţină mînăstirii Port-Royal din Paris şi puţinul pe care a socotit că nu--l poate refuza călugăriţelor strămutate, şi s-a întors să dea socoteală Regelui şi P. Tellier de izbutita lui expedţie. Tratamentul la care au fost supuse acele călugăriţe în diversele lor închisori, pentru a le sili să semneze fără nici o condiţie, este subiectul altor lucrări, care, în ciuda vigilenţei asupritorilor, au ajuns numaidecît în mîinile tuturor ; indignarea a izbucnit cu atîta putere, în- cît curtea şi chiar şi iezuiţii s-au aflat în încurcătură ; însă P. Tellier nu era omul care să se oprească, dacă pornise pe o cale atît de bună. Trebuie să isprăvesc acum povestirea acestor evenimente, deşi restul aparţine primelor luni din anul următor. Hotărîrile Consiliului s-au ţinut lanţ, şi tot aşa denunţurile. Familiile care aveau rude îngropate la Port-Royal-des-Champs au primit ordin să le dezgroape şi să le ducă în altă parte, toţi ceilalţi morţi fiind azvîrliţi în cimitirul unei parohii vecine, cum s-a nimerit, cu necuviinţa ce poate fi închipuită. Apoi s-a trecut la raderea mînăstirii din temelii, a bisericii şi a tuturor clădirilor, aşa cum sînt rase casele ucigaşilor de regi ; în cele din urmă, n-a mai rămas piatră peste piatră. Toate materialele au fost vîndute, iar locul a fost arat şi semănat ; dar nu cu sare, ci cu întreg harul dumnezeiesc. Scandalul a fost mare şi s-a auzit pînă la Roma. Mă mărginesc la această povestire simplă şi foarte scurtă, despre o expediţie atît de militară şi de odioasă. Cardinalul de Noailles a simţit grozăvia după ce nu mai fusese în stare să împiedice ceva ce-i depăşise prevederile şi care, într-adevăr, era de neînchipuit. Aceasta nu înseamnă că s-a pus mai bine cu molinişţii, ci mult mai rău cu jansenişţii, aşa cum plănuiseră iezuiţii, şi, din momentul acela funest, aproape că

n-a mai avut linişte, vreau să spun că a fost aproape tot timpul lovit, şi, treptat, împins întruna la disperare, pînă la sfîrşitul vieții sale.

CAPITOLUL XXII

(17 0 9) *[...] Hotărîrea de a mă retrage şi motivele pentru care o făceam. Argumente' împotriva retragerii. întoarcerea la Paris. [...]*

[...]

M-am întors la Ferte după o lună de absență.

Prietenii plecaseră şi am avut atunci timp, D-na de Saint-Simon şi cu mine, să ne gîndim la hotărîrea pe care voiam s-o iau. După părerea mea, singura hotărîre care îmi plăcea era să părăsesc curtea. Nu mi se reproşa nimic, nu mă simțeam în nici un fel vinovat : nu aveam aşadar nici ce să explic, nici de ce să mă scuz, nici să trag nădejdea, rămînînd acolo, să revin pe linia de plutire. Cei de la curte găseau că sînt prea inteligent şi prea instruit, şi, cunoscîndu-se slăbiciunea Regelui, aleseseră această cale ocolită ca să mă piardă în fața lui cînd fusese vorba de ambasada de la Roma, cale ce-i liniştise pe duşmanii mei atît de mult timp încît, acum, mai mult decît oricînd, se mergea din nou pe ea. Prietenii pe care-i aveam la curte printre oamenii de seamă, seniori dintre cei mai mari, miniştri, doamne de vază, îmi făceau şi ei rău ; lumea se temea ca nu cumva aceştia să mă sprijine, ca nu cumva eu să mă slujesc de ei ca să ajung departe ; nu-mi era îngăduit să am aripi şi, prima dată că un astfel de lucru s-a întîmplat la o curte, am fost învinut, în fața Regelui, ca de un păcat de moarte, că mă bucur de prețuirea, de prietenia, de încrederea unor persoane pentru care el însuşi avea aceste sentimente, şi pe care tocmai de aceea le înălțase în rang. Cum să mă dezvinovățesc de faptul cu sîpt inteligent şi învățat, de vreme ce Regelui i se vorbise despre acest lucru într-un anume fel, care-mi dăuna ? Cum să-l fac să priceapă un şiretlic ce nu-i putea fi explicat, de vreme ce nu se sprijinea decît pe propria lui slăbiciune ? Cum să mă scuz că m-am folosit, chipurile, de marea mea inteligență, de vreme ce nu fusesem niciodată atacat pentru acest lucru şi nici nu avusesem prilejul să trag foloase de pe urma ei ? In sfîrşit, cum să mă spăl de păcatul de a avea prieteni, care-mi făceau cinste prin reputația lor, prin valoarea, prin poziția lor, precum şi prin locul pe care-1 aveau în treburile Statului, în stima şi în încrederea Regelui, şi a căror prietenie ar fi fost un merit, în fața lui, pentru oricine, dar nu pentru mine ? Surprinzător era că nu se pomenea ni-

mic de prietenia dintre mine şi D-l duce de Orléans, deşi era atit de cunoscută şi de puțin cruțată, iar prințul acesta era atit de rău văzut de Rege. Nimic nu lăsa să se vadă mai bine mecanismul care acționa. Nimeni nu se temea că m-aş putea folosi de această prietenie, dar se temeau că m-aş putea folosi de celelalte. Fapt este că nu mai aveam cum să mă apropii de Rege, căruia i se vorbise despre toate aceste lucruri ca despre ceva foarte primejdios, şi despre care nu puteai spune nimic. Era, pe de o parte, invidia, pe de alta, ciuda celor pe care nu-i cruțasem in timpul campaniei de la Lille, şi care-şi dăduseră seama că le ghicisem prea bine planurile. Se temeau de urmări, mai devreme sau mai tîrziu, şi nu precupețiseră nimic ca să mă scoată pentru totdeauna din luptă. Chestiunile privitoare la rang pe care le susținusem eu, graba cu care erau smulse drepturile despre care nu putusem să nu-mi spun părerea, ticăloşii de tot soiul despre care vorbisem uneori cam prea slobod, prea puținele legături pe care, toată viața, le-am avut cu tineretul, în- trucît nu mă potriveam cu risipa, uşurătatea şi dezmățul unora, toate acestea la un loc alcătuiau un grup care mă dobora cu învinuirile lui, şi de care prietenii aceia, despre care se vorbea atit de des, erau prea slabi ca să mă poată apăra. Rămăşagul de la Lille166 a fost un alt subiect care m-a adus în centrul atenției cabalei lui Vendôme ; aceasta, profitînd de ocazie, a răspîndit pretutindeni, şi l-a convins pe Rege, că ponegresc cîrmuirea, că-i sînt duşman şi tot ce s-a mai putut spune în această privință ca să-l acrească la adresa mea. Şi cum să mă duc să-i cer iertare, deşi Vencîome era în dizgrație, cum să mă duc să-i arăt Regelui planul îndreptat împotriva nepotului său, Monseniorul duce de Bourgogne, în care erau amestecați atâția oameni de vază şi care erau, chiar şi atunci, prețuiți şi bine tratați, printre ei găsindu-se şi din aceia care, într-un fel sau într-un altul, îi erau atît de apropiați ? Pentru mine, răul era fără leac, tocmai fiindcă nu avea nici o consistență asupra căreia leacurile să poată acționa, şi nu aveam nici un chef să înghit tot timpul neplăceri rămînînd la curte, într-o supunere înjositoare pe care n-o practicasem niciodată şi pentru care nu mă simțeam făcut, ca să ajung la ceva, orice ar fi fost, mai bun, şi cu atît mai mult dacă nu aveam decît de pierdut. D-na de Saint-Simon, fără să țină în vreun fel seama de ea însăşi, îmi arăta cu blîndețe urmările primejdioase ale hotărîrii pe care voiam să o iau : ciuda mi se va domoli, o viață fără ocupații mă va plictisi, plimbările şi lecturile se vor dovedi fără rost pentru un om ca mine a cărui minte avea nevoie de hrană şi care fusese obişnuit întotdeauna să gîndească şi să facă ceva, regretele

166 Cf. *supra,* p. 414. (N.t.)

sporite de inutilitatea acestor calități, şi, ținînd seama de vîrsta mea, situația putea dura foarte mult; greutatea şi necazurile pe care le vor avea copiii mei cînd îşi vor face intrarea în lume şi în slujbe, nevoia continuă de curte pentru a-ți putea păstra propriile bunuri, neplăcerea, ce poate merge pînă la ruină, de a fi prost tratat de către curte, în sfîrşit, trebuia să țin seama de schimbările ce puteau avea loc şi pe care trebuia să le aducă diferența de vîrstă. Ajunsesem la hotărîrea ca eu să petrec cele patru luni de iarnă la Paris, şi opt la Ferte, fără să văd curtea decît în trecere, sau doar fiindcă afacerile mi-o cereau, şi s-o las pe D-na de Saint-Simon să stea mai puțin la țară, cînd am aflat moartea celui care, de peste treizeci de ani, ne conducea toate treburile cu toată dragostea, priceperea şi cinstea pe care şi le poate dori cineva ; murise, în trei zile, la Ruffe, unde se dusese să vadă ce este cu această moşie, întorcîndu-se de la cele din Guyenne. Această nenorocire a grăbit întoarcerea noastră la curte. D-na de Saint-Simon mi-a propus să ne ducem, plecînd
de la Ferte, să dormim la Pontchartrain. Aranjase şă călătorim în timp ce curtea se afla la Marly, în zilele în care Cancelarul era acasă la el ; îi spusese ce discutasem noi şi acesta mă aştepta : am căzut în capcană fără să bănuiesc ceva, şi am ajuns la Pontchartrain la 1D decembrie. Chiar de a doua zi, Cancelarul m-a luat în cabinetul soției sale, împreună cu ea şi cu a mea, unde, cu uşa bine închisă, m-a întrebat ce mai hotărîsem de cînd nu ne mai văzusem, şi dacă timpul ce-1 avusesem de gîndire îmi folosise la ceva. I-am spus pe larg cele povestite mai înainte. M-a lăsat să termin ; apoi, a reluat tot ce spusesem eu şi, cu inteligența şi iscusința ce-i erau atît de fireşti, a încercat să-mi întoarcă pe dos toate motivele. A ajuns apoi la criticile mele, dar cu o grijă şi o prietenie fermecătoare; mi-a arătat că duşmanii de care mă plîng aveau de ce să mă urască şi de ce să caute să mă îndepărteze, înainte de a le putea face vreun rău, de vreme ce, într-o situație obişnuită la vîrsta mea, îi cruțam atît de puțin, şi în mod deschis ; este drept că vorbeam puțin, adesea chiar deloc, însă asprimea cuvintelor mele, chiar cînd erau dintre cele mai obişnuite, înfricoşa, iar tăcerea mea de foarte multe ori nu era nici ea mai puțin grăitoare, nu era vorba să fac ceva grav şi grosolan, dar, pe viitor, să. arăt, printr-c anumită prudență, că nu sînt incapabil să gîndesc şi să mă îndrept. Mi-a spus că, neexistînd nimic grav, în afară de acel rămăşag de la Lille, care se va învechi şi, pînă la urmă. va fi uitat, greşeam cînd credeam că pentru mine nu există nici o cale, şi greşeam încă o dată cînd credeam că un om de felul meu nu poate găsi una dacă ştie să aştepte şi să se străduiască. A stăruit asupra aceloraşi motive pe care D-na de Saint-Simon doar mi le

amintise ; a dat multe exemple arătîndu-mi că nici unul din oamenii, a căror carieră trezise sau trezea încă invidie, nu ajunsese aici fără să fi trecut prin situaţii mai supărătoare decît cea în care mă credeam eu ; că nu este vorba de înjosire ca să te ridici, ci de o anumită purtare şi de în ţelepciune. De aici, a trecut la neplăcerile prin care trebuia să trec atunci, comparîndu-le cu cele pe care mi le pregăteam printr-o retragere ; mi-a arătat că, pentru a-mi bucura duşmanii ieşind din joc, alăturîndu-mă lor şi aju- tîndu-i să facă ce vor împotriva mea, nu-i nevoie de atîta cinste şi curaj cit îmi trebuie ca să-i înfrunt şi să fac cc se cuvine ca să aduc din nou norocul de partea mea ; şi a
încheiat vorbindu-mi de vîrsta mea şi de a celor cu care aveam de a face. Cancelăreasa a intervenit şi ea. Le-am răspuns ; ei mi-au întors vorba. Las Ia o parte ce au mai spus despre cele ce puteam face şi ajunge eu, şi pe care prietenia şi stima le îngroşau mult. La urmă, mi-au spus că lucrul cel mai neplăcut pe care l-aş avea zilnic de îndurat ar fi faptul de a locui în oraş, deoarece, pe lingă incomoditate, el ducea la tot felul de nepotriviri, împiedi- cînd legăturile cu lumea, de unde se trag, pe nesimţite, atîtea avantaje ; dacă voiam să mă plîng de o dizgraţie, trebuia să mă plîng de a altuia [2], nu de a mea ; Regele socotise să locuinţa D-lui mareşal de Lorge avea să-mi revină mie ; eu însumi fusesem atît de convins că lucru-rile aşa trebuie să se petreacă încît, de şapte ani de cînd o ocupam, nu cerusem nici una din cele ce fuseseră libere ; nu era nimeni vinovat dacă cumnatul meu, scos din locuinţa socrului său, relua locuinţa tatălui său care-i fusese dată la moartea acestuia, pe care însă nu o locuise avînd în vedere graba cu care se căsătorise ; nu aveam de ce să mă supăr de acest lucru. Apoi, întorcîndu-ne la incomoditate, mi-au oferit ce puteau ei, adică o odaie mare şi frumoasă şi o cameră pentru haine, la ei în castel, locuinţa fratelui lor, care, din pricina apoplexiei, nu mai ieşea din casa lui din Paris. Mi-au spus că pot sta acolo ziua, dacă nu vreau să şi dorm, D-na de Saint-Simon să aibă unde să se îmbrace şi, amândoi, să ne primim acolo prietenii. Amîndoi mă sileau să mă hotărăsc, încît nu ştiam ce să fac ; D-na de Saint-Simon a tăcut tot timpul acestei conversaţii, care a durat aproape trei ore. Can-celarul a încheiat-o rugîndu-mă să nu mai spun nimic, dar să mă gîndesc bine, măcar de dragul lui, şi vom vedea mai tîrziu ce impresie îmi făcuseră cele ce-mi spusese. A doua zi, mi-au vorbit despre D-na de Saint-Simon, ea nefiind de faţă, ca să mă învingă arătîndu-mi ce viaţă tristă avea să ducă dacă eu mă retrăgeam, şi cît de mult mă putea ajuta ea la curte, unde era iubită şi preţuită de toată lumea, începînd cu Regele. Adevărul este că D-im ducesă de Bourgogne se plînsese D-nei

de Lauzun, în mai multe rînduri, că soția mea lipsise atît de multă vreme, arătînd prietenie şi interes, iar D-l duce de Orléans îi vorbise, tot D-nei de Lauzun, la Marly, despre absența mea, cu amărăciune şi căutînd mjloacele să mă aducă înapoi, pînă la a-mi da zor, prin ea, să iau mica lo-

cuință din castel, pe care o avea d’Effiat, ca prim scutier al său, şi de care putea dispune ca atare, mai ales că d’Effiat nu venea aproape niciodată acolo. Nu-1 cunoşteam cîtuşi de puțin pe d’Effiat, şi m-am ferit să accept locuința lui, aşa ca şi cum m-aş fi crezut mai presus decît el. Toate aceste convorbiri mă măguleau prin prietenie, mă stinghereau prin lupta la care mă sileau, dar nu izbuteau nici să mă lecuiască de dezgust nici să-mi învingă hotărîrea ; mi-au dat doar o stare de nelinişte care, deşi nu se vedea, m-a făcut să mă simt foarte prost.

[...]

CAPITOLUL XXV

(17 10) *Audiența pe care mi-a dat-o Regele. — Rezultatul audienței. [...]*

[...]

A doua zi, sîmbătă 4 ianuarie, ultima din cele patru zile, atît de importante pentru mine prin urmările lor, care au început acel an 1710, m-am dus, după ceremonia de trezire a Regelui, şi l-am văzut trecînd de la rugăciune în cabinetul său, fără să-mi spună ceva. De obicei, nu eram la curte la această oră : mă mulțumeam să-l văd ducîn- du-se la slujbă şi întorcîndu-se de acolo, deoarece, în urma unei lungi crize de gută, se îmbrăca, aproape în întregime, stînd în pat, iar în odaia lui nu era loc decît pentru cei ce-1 slujeau. După ce se dădea parola, cei care aveau dreptul de a intra în cabinet ieşeau, toată lumea se ducea să stea de vorbă în galerie pînă la ora slujbei, în cameră nerămînînd decît căpitanul gărzilor de serviciu, pe care un valet îl anunța cînd Regele avea să iasă pe uşa cabinetului care dă în galerie ca să se ducă la slujbă ; atunci căpitanul intra în cabinet ca să meargă în urma Regelui. După ce s-a dat parola şi lumea a ieşit, am rămas în cameră doar cu căpitanul gărzilor : acesta era Harcourt, care a fost destul de mirat văzînd că rămîn şi m-a întrebat ce fac acolo. Întrucît avea să vadă că voi fi chemat în cabinetul Regelui, i-am răspuns numaidecît că aveam să-i spun ceva Regelui şi că sper ca el să mă introducă la acesta înainte de slujbă. P. Tellier, care avea cu adevărat treabă doar vinerea, rămăsese cu Regele : a ieşit numaidecît după aceea, şi,

aproape tot atunci, Nyert, prim valet de serviciu, a ieşit din cabinet, a căutat din ochi, şi mi-a spus că mă cheamă Regele. Am intrat îndată în cabinet : l-am găsit pe Rege singur, aşezat pe capătul mesei de Consiliu, aşa cum stătea de obicei cînd voia să vorbească cu cineva fără să fie stingherit şi pe îndelete. I-am mulțumit, chiar de la început, de favoarea pe care binevoise să mi-o facă, şi mi-am lungit puțin discursul

ca să-i observ mai bine chipul şi atenţia, care mi s-au părut, unul sever, cealaltă deplină. Apoi, fără ca el să-mi răspundă vreun cuvînt, am intrat în subiect. I-am spus că n-am putut trăi mai mult în dizgraţia lui (termen pe care l-am înlocuit tot timpul printr-o cir- cumlocuţie ca să nu-1 însp?ːmînt, dar pe care îl voi folosi aici ca să scurtez) fără să îndrăznesc să caut să aflu cum de căzusem în ea ; mă va întreba, poate, după ce judecasem schimbarea bunăvoinţei lui faţă de mine : îi voi răspunde că, întrucît, timp de patru ani, fusesem nelipsit de la Marly, atunci cînd nu am mai fost, am simţit lucrul acesta, şi fiindcă era o dizgraţie, şi fiindcă eram privat, în aceste lungi răstimpuri, de cinstea de a mă afla în preajma sa. Regele, care pînă atunci nu spusese nimic, mi-a răspuns, cu un aer semeţ şi mîndru, că aceasta nu însemna nimic, că nu arăta nimic din partea lui. Chiar dacă nu aş fi ştiut de ce nu mai mergeam la Marly, aerul şi tonul răspunsului său m-ar fi ajutat să înţeleg că nu este sincer ; a trebuit însă să îl iau drept ceea ce mi-l dădea el : astfel, i-am spus că ceea ce îmi făcea cinstea să-mi spună era pentru mine o mare uşurare, dar că, de vreme ce îmi făcea cinstea să mă asculte, îl rugam să-mi îngăduie să-mi descarc sufletul în faţa lui, acestea au fost cuvintele mele, şi să-i vorbesc despre lucrurile ce mă nemulţumeau cum nu se poate mai tare, căci ştiam că-i fusesem ponegrit, de cînd umblase zvonul, pe care vîrsta şi nevinovăţia mea mă împiedicase să-l cred întemeiat, dar care a fost foarte răspîndit, că mă alesese pentru ambasada de la Roma (zvonul era foarte real, aşa cum am văzut în altă parte ; dar trebuia să vorbesc astfel, deoarece nu mi-o propusese, fiind nesigur de promovarea cardinalului de la Tremoille, şi, cînd promovarea aceasta s-a făcut, n-a mai vrut să trimită un ambasador la Roma), invidia se aprinsese atît de tare împotriva mea, ca împotriva unui om ce putea ajunge ceva, şi care trebuia oprit din vreme, că, de atunci, n-am mai putut zice sau face nimic nevinovat, că pînă şi tăce

rea mea era vinovată şi că D-l d'Antin mă atacase întruna. „D'Antin ! a întrerupt Regele, dar cu un aer mai blînd ; niciodată nu mi-a rostit numele dumneavoastră". Am răspuns că mărturia aceasta îmi făcea o mare plăcere, dar că d'Antin mă urmărise cu atîta atenţie, pretutindeni şi în toate ocaziile, încît nu am putut să nu mă tem că mă va ponegri în faţa lui. In acel moment, Regele, care începuse să se însenineze, cu un aer şi mai deschis, arătînd un fel de bunătate şi aproape de satisfacţie că mă aude, mi-a tăiat vorba, tocmai cînd începusem să spun altceva, cu aceste cuvinte : „Mai este încă cineva..." şi mi-a spus : „Dar mai este, Domnule, şi faptul că şi Dumneavoastră vorbiţi şi defăimaţi ; iată de ce lumea vorbeşte împotriva dumneavoastră". I-am răspuns că am mare grijă să

nu spun nimic rău de nimeni ; că, în ceea ce o priveşte pe M.S., aş dori mai curînd să mor, şi l-am privit cu înflăcărare drept în ochi ; iar în privința celorlalți, deşi mă supravegheam mult, era greu să nu se ivească prilejul, uneori, de a vorbi ceva mai firesc. „Dar, mi-a spus Regele, dumneavoastră vorbiți despre toate, despre treburile țării, vreau să spun despre acele treburi neplăcute, cu acreală..." Atunci, l-am întrerupt şi eu pe Rege, văzind că-mi vorbea cu tot mai multă bunătate : i-am spus că, despre treburile țării, vorbesc de obicei foarte puțin, şi cu multă băgare de seamă, dar este adevărat că, nemulțumit uneori de rezultatele nefericite, îmi scăpau, fiindcă puneam prea mult suflet, judecăți aspre şi vorbe grele ; că mi se întîmplase ceva ce, întrucît făcuse multă vîlvă, împotriva aşteptărilor mele, îmi făcuse cel mai mare rău ; că voiam să-î rog pe el să judece, ca să-i cer, cu mare umilință, iertare, de cumva nu-i va plăcea, sau, dacă judecata lui va fi favorabilă, să vadă că nu sînt vinovat. Ştiam foarte bine că fusese mult şi rău folosit rămăşagul făcut de mine la Lille : mă hotă- rîsem să i-1 povestesc Regelui, şi am găsit acum prilejul, un prilej minunat, dat chiar de el, însă, aşa cum trebuia să fac cînd îi vorbeam, fără să lovesc prea tare în actori. I-am spus deci, mai departe, că în timpul asediului oraşului Lille, pătruns de importanța păstrării lui, deznădăjduit, văzînd cît de repede se întorceau duşmanii în acest oraş, cu cîtă încetineală se mişca armata sa, după ce fuseseră trimişi trei curieri, unul după altul, cu ordinul de a alerga în ajutor, neliniştit, auzind tot timpul cum lumea era încredințată de ridicarea asediului, atît de necesară pentru

biruința noastră, pe care eu o vedeam imposibilă din pricina timpului pe care încetineala armatei Regelui îl lăsa duşmanilor ca să nu aibă de ce se teme în această privință, plin de ciudă într-una din aceste discuții, nu m-am mai stăpînit şi am pus rămăşag pe patru pistoli că Lille nu va fi ajutat şi că va cădea în mîna duşmanilor : „Da, a spus Regele, dacă nu ați vorbit şi nu ați pariat decît din interes pentru salvarea oraşului şi din ciudă văzînd că nu se va face, nu este nimic rău în aceasta, dimpotrivă, este bine. Dar cine este acel altcineva de care voiați să-mi vorbiți?" I-am spus că este Domnul Duce, la care a tăcut, şi nu mi-a spus, cum făcuse la d'Antin, că nu-i vorbise despre mine; i-am povestit în cîteva cuvinte, atît cît am putut, fără să omit ceva util, întîmplarea cu D-na de Lussan şi, aşa cum, povestindu-i despre pariul de la Lille, evitasem cu grijă să rostesc numele lui Chamillart, al lui Vendome şi al Monseniorului duce de Bourgogne, am evitat şi aici, cu aceeaşi grijă, să rostesc numele Doamnei Ducese, fiica lui, ca să cad mai bine asupra Domnului Duce. Am spus deci Regelui că nu intru în amănuntele întîmplării

cu D-na de Lussan, ca să nu-1 stingheresc, dar că D-l Cancelar şi tot Consiliul, D-l prim preşedinte şi întreg Tribunalul, unde se ajunsese, fuseseră indignați atît de tare, încît îi spuseseră cuvinte grele ; că, înirucît această femeie mă atacase pretutindeni şi cu tot soiul de nimicuri, fusesem nevoit să mă apăr, spunînd adevăruri, ce-i drept supărătoare, dar juste şi necesare ; că, înainte de a le da în vileag, îl rugasem pe Domnul Prinț să-mi îngăduie să i le citesc ; că i le citisem şi că i se păruse foarte potrivit să le dau la iveală ; că nu mă putusem niciodată apropia de D-na Prințesă sau de Domnul Duce ; că era ciudat că el se interesa de afacerea doamnei de onoare a Doamnei Prințese mai mult decît însuşi Domnul Prinţ, care o certase zdravăn pe D-na de Lussan ; că, în sfîrşit, M.S. socoteşte că este bine ca supuşii săi să se judece tot timpul cu ea, şi că ar fi de mirare ca cineva să nu îndrăznească să se apere de minciunile D-nei de Lussan, al cărei loc ar fi mai mult decît cel dintîi din Regat, dacă i s-ar da dreptul să pledeze şi să mintă fără să i se răspundă. Am adăugat că Domnul Duce nu mi-o iertase niciodată, că n-a fost nici un prilej în care să nu-mi dau seama de acest lucru şi că este ceva groaznic ca, în timp ce eu mă aflam la Ferte, cum aveam obiceiul să fac de Paşti, şi fără să ştiu că Domnul Prinț este pe

moarte, Domnul Duce să-i fi spus M.S., despre afacerea cu mantiile, că este păcat că nu sînt şi eu acolo şi că aveam să protestez. Regele, care m-a lăsat să spun totul, şi pe care mi-am dat seama că l-am mişcat, mi-a răspuns, cu aerul şi în felul celui care vrea să dea lecţii, că se spune despre mine că sînt foarte aprig în privinţa rangurilor, că mă amestecasem în multe lucruri, că-i îndemnam şi pe alţii şi că mă puneam în fruntea lor. I-am răspuns că, într-adevăr, mi se întîmplase uneori, dar, chiar şi în această privinţă, nu am crezut că fac ceva ce nu ar fi pe placul lui, şi că îl rog să-şi aducă aminte că, de cînd cu strînsul banilor, despre care îi vorbisem în urmă cu patru ani, nu mă mai băgasem în nici un fel de treburi din acestea. I-am redat, în două cuvinte, ce era cu aceea şi cu cea cu prinţesa d'Harcourt; şi, cînd i-am spus că mi se păruse că are de ce să fie mulţumit, a încuviinţat şi mi-a spus ceva, de la el însuşi, care mi-a arătat că îşi aminteşte foarte bine : atunci, am avut grijă să-i spun că familia de Lorraine nu uitase şi că mi-o arătase întotdeauna. întor- cîndu-mă iute de unde plecasem, am adăugat că era destul că, de patru ani, nu mă mai amestecasem în nimic, pentru ca Domnul Duce, căruia nu-i făcusem niciodată nimic, să nu mai amintească de mine într-un moment cînd eu nu eram de faţă şi cînd nici nu-mi trecuse prin cap ce punea el pe socoteala mea. Familiaritatea cu care îndrăznisem să vorbesc în paranteza despre casa de Lorraine, ca să cad din nou asupra Domnului Duce, şi atenţia, bunăvoinţa, îngăduinţa, fără plictiseală, pe care le-am văzut la Rege, m-au îndemnat să adaug că, degeaba nu mă băgăm în nimic, de vreme ce, în absenţa mea din ultimul timp, din care abia mă întorsesem, aflase, pe multe căi, că se vorbise foarte mult de mine în legătură cu ceea ce se întîmplase între trăsurile Doamnelor de Mantoue şi de Mont- bazon, şi că mă încumet să-l întreb ce puteam face ca să evit aceste răutăţi şi vorbele gratuite despre mine, care eram absent de multă vreme şi nu aveam habar ce se întîmplase cu doamnele acelea. „Aceasta vă arată, mi-a răspuns Regele, cu un adevărat aer de părinte, ce situaţie aveţi în societate, şi trebuie să fiţi de acord că, într-o oarecare măsură, vă meritaţi reputaţia. Dacă n-aţi fi avut niciodată nimic cu rangurile, cel puţin să nu vă fi arătat atît de înflăcărat în întîmplările de care am pomenit şi chiar în privinţa rangurilor, nu s-ar fi spus ce s-a spus.
Trebuie să vedeţi, de asemenea, cit de mult trebuie să vă feriţi de lucruri din acestea, ca ceea ce se poate spune să nu aibă temei, să se risipească reputaţia pe care o aveţi printr-o purtare înţeleaptă, de la care să nu vă abateţi, ca să nu puteţi fi lovit.“ I-am răpuns că este ceea ce făcusem de patru ani de zile, aşa cum avusesem cinstea să-i spun şi că aşa voi face neabătut, pe viitor, dar îl rugam să vadă măcar cît de puţin

fusesem amestecat în ultimele lucruri, de care, cu toate acestea, nu scăpasem mai ieftin ; îmi era atît de frică să ajung la hărțuială şi la discuții, mai ales în fața lui, că trebuia să-i spun acum adevăratul motiv ce mă făcuse să întrerup călătoria în Guyenne, pe care el îmi îngăduise s-o fac : motivul acesta era smulgerea drepturilor mele de guvernator de către mareşalul de Ivlontrevel, care era atît de gravă, încît eu nu mă puteam duce acolo dacă situația nu era limpede ; D-l mareşal de Bouflers, care fusese comandant şef în Guyenne, şi căruia îi înfățişasem motivele mele, judecase în favoarea mea, şi socotise că D-l de Montrevel va binevoi să-l creadă, dar că, întrucît acesta din urmă se încăpățînase să ceară ca M.S. să hotărască, am preferat să-mi incurc treburile, care aveau mare nevoie de prezența mea, şi mai curînd să-l las pe mareşalul de Montrevel să-mi smulgă mai departe tot ce dorea şi va dori, decît s-o stingheresc pe M.S., atît de departe eram de orice ceartă şi, mai ales, nu voiam s-o obosesc pe M.S. Regelui i-au plăcut foarte mult vorbele acestea, pe care le-a întrerupt de cîteva ori prin monosi- labe de laudă, ca să nu-mi tulbure firul discursului, la sfîrşitul căruia m-a lăudat şi mai mult şi m-a încuviințat mai pe îndelete, fără ca totuşi să se oprească asupra neînțelegerilor din Guyenne, într-atît de urîte îi erau discu-țiile, iăsînd mai curînd ca totul să fie uzurpat şi încurcat, adesea chiar şi în dauna propriilor lui interese, decît să audă lucruri din acestea, şi mai ales să hotărască. I-am vorbit şi despre lunga mea absență la care mă determinase durerea de a mă crede într-o situație proastă în fața lui : atunci mi s-a ivit prilejul să stărui nu atît asupra respectului cît asupra afecțiunii mele, căutînd să-i arăt cît sînt de legat de persoana lui precum şi dorința de a-i fi întru totul pe plac şi am dat drumul acestor vorbe cu un fel de familiaritate şi de dăruire, deoarece am simțit după aerul, spusele, tonul şi purtarea lui, că puteam s-o fac. De aceea au şi fost primite foarte deschis, ceea ce m-a mirat şi nu mi-a mai lăsat nici un fel de. îndoială câ mă reabilitasem în fața lui. Ba chiar l-am rugat fierbinte să aibă bunăvoința să-mi transmită de cumva ajunge pînă la el ceva împotriva mea şi care ar fi putut să-l nemulțumească; astfel, avea să ştie numaidecît care este adevărul, fie pentru a-mi ierta ignoranța, fie pentru a mă ajuta să aflu ceva, fie pentru a vedea că nu am nici o vină. Cînd a văzut că nu mai este nimic de discutat, s-a ridicat de pe masa pe care şedea. Atunci, l-am rugat din tot sufletul să-şi amintească de mine pentru o locuință, avînd în vedere dorința mea de a-i fi cit mai mult în preajmă : mi-a răspuns că nu este nici una goală, şi, cu o uşoară plecăciune, surîzător şi grațios, s-a îndreptat spre celelalte cabinete ale sale ; iar eu, după ce m-am plecat adine, am ieşit în acelaşi timp, pe unde intrasem, după peste o

jumătate de oră de audienţă cum nu se poate mai izbutită, obţinînd mult mai mult decît putusem nădăjdui h
[-3

CAPITOLUL XXVI

(1710) *[...] Mare dezbinare în familia Domnului Prinţ, pornită de la testament, care ajunge în faţa tribunalului. — Înrolare forţată de către Domnul Duce. — Regele interzice copiilor Domnului Prinţ orice însoţire la tribunal.*

[...] Moartea Domnului Prinţ îi tulburase puternic familia, despre care a sosit timpul să vorbesc avînd în vedere urmările importante şi de durată pe care le-au avut aceste dezbinări. Ii făcuse un testament foarte avantajos Domnului Duce, unicul său fiu, de care fetele au socotit că au motive temeinice să se plîngă, şi despre care nu are rost să vorbim aici. Doamna Prinţesă, căreia îi rămînea o avere imensă, chiar şi de lăsat moştenire, a făcut tot ce a putut, ca mamă bună a tuturor copiilor ei, ca să fie linişte în familie, dar n-a avut nici destulă minte nici destulă putere : se temea de toţi copiii săi, şi n-a îndrăznit niciodată să stea de vorbă cu ei ca o mamă ce le poate da şi lua ceva, şi care, propunîndu-le să fie înţelegători, vrea să fie ascultată. Regele a vrut să se amestece, dar n-a avut nici el mai mult succes, dată fiind natura lucrurilor, care dădea părţilor posibilitate de a se apăra, la care nici una n-a vrut să renunţe. De la vorbe la răceală, de la răceală la acreală s-a ajuns foarte repede, şi fiecare s-a pregătit cu grabă să se judece. Adevăraţii împricinaţi erau, de o parte, Domnul Duce, de cealaltă, D-na prinţesă de Conţi, cea mai mare dintre surori. D-l şi D-na du Mâine erau prudenţi, dar erau nedesprinşi de D-na prinţesă de Conţi. D-na de Enghien, ale cărei drepturi erau apărate de ceea ce făceau surorile ei, a rămas, fără să renunţe la ceva, neutră, alături de D-na Prinţesă. De la moartea Domnului Prinţ pînă atunci, timpul trecuse cu planuri de împăcare, cu vizite, sfaturi, apoi cu amînări, după care a sosit clipa fatală de a se judeca de-a binelea. Fiecare a căutat să aibă pretenţii cît mai mari, iar ducele du Mâine, în ciuda prudenţei, nu mai puţine decît ceilalţi. Domnul Duce, care se temea de trecerea de care se bucura acesta, şi-a propus să facă uz de superioritatea obîrşiei sale şi de autoritate, şi, împotriva obiceiului său, s-a gîndit să dea, cu vreo zece-douăspreze zile înainte de prima înfăţişare, o masă mare, la Paris, unde a poftit o mulţime de lume de la curte. în înfierbîn- tarea ospăţului, a băut în cinstea lor, şi a

vi'ut ca ei să bea în cinstea lui. S-a umanizat spunînd tot felul de vorbe măgulitoare, care nu se potriveau deloc cu stilul său, şi, numaidecît, le-a spus că are atît de multă încredere în prietenia lor, încît se bucura la gîndul că nu-1 vor părăsi la Tribunal, şi că îi vor făgădui, pe cuvînt de onoare, să-l însoţească la toate înfăţişările, căci hotărîse să nu lipsească de la nici una, şi să recunoască, în cei ce îl vor însoţi, pe adevăraţii lui prieteni, pe care îi va deosebi de cei ce nu vor veni, şi care nu-i sînt prieteni, precum şi pe cei care îi vor însoţi pe adversarii săi, şi care îi sînt duşmani. Surpriza şi încurcătura produse de un discurs atît de limpede şi de neaşteptat, şi care însemna o angajare în regulă, au fost urmate de o linişte desăvîrşită : oaspeţii s-au uitat unii la alţii ; fiecare aştepta ca cineva să ia cuvîntul, nimeni n-a îndrăznit s-o facă. Domnul duce, mirat la rîndul său de o linişte atît de grăitoare, a lăsat-o să dureze un timp, apoi a rupt-o cu noi îndemnuri, care, pînă la urmă, au smuls un angajament din partea tuturor oaspeţilor, care nu-1 mai puteau refuza fără să-i facă [ducelui] un adevărat afront. Întrucît fusese smuls cu forţa, angajamentul le-a părut foarte apăsător celor ce căzuseră în capcană. Nimeni nu-1 iubea pe Domnul Duce, nimeni nu voia să şi le pună în cap pe Doamnele surorile lui, şi încă şi mai puţin pe D-l du Mâine. Nemulţumit cu ceea ce făcuse, Domnul Duce a trecut, pe faţă, la recrutări de oameni care să-l însoţească la Tribunal, într-un fel pe care răutatea lui îl făcea de temut, şi care i-au trezit pe adversari. Prinţesa de Conţi lătra destul de zadarnic, însă ducele şi ducesa du Mâine au adunat mai mulţi oameni, prin politeţe şi dibăcie, şi au ştiut cum să folosească, fără să supere, părerea comună că afecţiunea tacită a Regelui era de partea lor. Măsurile acestea, luate şi de unii şi de ceilalţi, au făcut mare vîlvă şi au pus curtea în asemenea încurcătură că nu mai era nimeni care să se poată lăuda că este neutru, fără să supere ambele părţi, nici că se poate alătura uneia fără să o înverşuneze pe cealaltă împotriva sa. Insă Regele, judecind, pe bună dreptate, că urmările tuturor acestor lucruri nu puteau fi bune, a interzis, deodată, celor două părţi, orice fel de însoţire la Tribunal. [...]

CAPITOLUL, XXXI

(17 10) *Mă întorc la Marly împăcat cu Regele. — Discuţii despre Monseniorul duce de Bourgogne cu ducele de Eeauvillier, care-mi cere un discurs scris.*

Lehuzia D-nei ducese de Bourgogne, urmată de postul

Paştelui, îl reţinuse pe Rege mai multe luni la Versailles, fără să se ducă la Marly. A plecat acolo a doua zi după duminica Tomei, la 28 aprilie, şi a stat pînă sîmbătă 17 mai. Dădusem o fugă pînă la Ferte ; D-na de Saint- Simon s-a prezentat pentru această călătorie la Marly : era prima pe care o făcea Regele acolo după audienţa în care mă primise. Am fost printre cei care l-au însoţit.' Am sosit la Marly venind de la Ferte şi, de atunci pînă la moartea Regelui, n-am lipsit decît o singură dată, ducîn- du-mă chiar şi cînd D-na de Saint-Simon n-a putut să meargă, şi am observat, chiar de la cea dintîi călătorie, că Regele îmi vorbea şi era atent cu mine mai mult decît o făcea cu ceilalţi curteni de vîrsta mea, care nu aveau slujbe şi nici nu erau dintre cei mai apropiaţi de el. Cu prilejul acestei călătorii, a fost semnat contractul de căsătorie a D-lui de Vendome, tot atunci, s-a însurat el la Sceaux şi au murit ducele de Coislin şi mareşala de la Meil- leraye, aşa cum am arătat. Reîntors deci la felul meu obişnuit de viaţă, discutam adesea cu unii miniştri sau cu unii curteni de seamă care-mi erau prieteni, despre starea tristă a treburilor ţării, pe care nu mi-o ascundeau, şi despre care gîndeau şi ei ca şi mine. La cîteva zile după întoarcerea la Versailles, m-am dus să petrec o zi la Vaucresson, ceea ce mi se întîmpla des, unde ducele de Beauvillier îşi făcuse cel mai frumos colţişor din lume, şi unde, de obicei, îşi petrecea joia şi vinerea, în fiecare săptămînă ; nimănui nu-i era îngăduit să pătrundă acolo, în afară de membrii cei mai apropiaţi din familie şi de patru-cinci prieteni, cel mult, care se puteau duce cînd doreau. Stînd de vorbă amîndoi, în grădină, am ajuns, pe nesimţite, la Monseniorul duce de Bourgogne, şi nu i-am ascuns ce gîndeam despre purtarea lui. Deşi vorbisem adesea împreună despre acest lucru, din întîmplare, niciodată nu o făcusem atît de pe larg, iar el n-a fost niciodată atît de impresionat de sentimentele mele în această privinţă. Apoi am ajuns să vorbim despre altceva şi nu am ieşit din grădină, punînd capăt acestei lungi discuţii, decît ia ora prînzului. Ridicîndu-ne de la masă, ducele de Beauvillier, care se gîndise la ce vorbisem mai înainte, m-a rugat să mai dăm o raită prin grădină, să-i mai spun o dată ce-i spusesem înainte de masă despre Monseniorul duce de Bourgogne, şi să adaug şi ceea ce, între timp, mi-ar mai putea veni în minte, avînd mai mult răgaz decît avusesem dimineaţa. Am răspuns că nu putuse uita ce-i spusesem şi că, după părerea mea, spusesem aproape tot ce era de spus : el m-a silit însă, iar eu m-am supus. Discuţia a fost foarte lungă şi părerile noastre cam aceleaşi ; cînd am terminat, mi-a propus să scriu ce cred eu despre purtarea acestui prinţ şi ceea ce socoteam că ar trebui îndreptat sau adăugat. Ideea m-a mirat. Beauvillier m-a silit : m-am opus şi

l-am întrebat ce avea de gînd să facă. Mi-a răspuns că un discurs de această natură îi putea face mult bine Monseniorului duce de Bourgogne, sau măcar îi putea folosi lui însuşi (ducelui de Beauvillier) cînd va sta de vorbă cu acest prinţ. M-am opus şi mai tare, spu- nîndu-i că este primejdios să le arăţi unor oameni ca aceştia că îi cunoşti atît de bine. Atunci m-a liniştit, cît a putut de mult, în privinţa virtuţii şi a felului de a gindi ai Monseniorului duce de Bourgogne, şi, în cele din urmă, am capitulat amîndoi, eu învoindu-mă să scriu, el, că nu va folosi în nici un fel scrierea mea decît dacă voi consimţi eu. Ne-am despărţit ca să ne ducem la ceilalţi prieteni, în casă, mirîndu-mă întruna de cele ce-mi cerea, hotărît totuşi să-l ascult şi să fac un discurs, ce putea fi văzut de oricine, către Monseniorul duce de Bourgogne. M-am apucat de lucru după cîteva zile. Cam jumătate l-am scris cu gîndul că ar putea fi arătat prinţului ; dar după aceea, pana a luat-o altfel, dorind să nu uit nimic din ce este necesar. M-am lăsat în voia ei, hotărît însă să scot unele lucruri în cazul că D-l de Beauvillier ar fi vrut să i-1 dea să-l citească, lucruri care, totuşi, mi se părea că nu pot lipsi. Am păstrat o copie [...] pe care o introduc aici deoarece ajută să-l cunoaştem bine pe Monseniorul duce de Bourgogne. Discursul este adresat ducelui de Beauvillier ; primele rînduri spun cu ce prilej a fost scris, şi, dacă se găsesc idei, exemple şi comparaţii pe care puţini oameni le împărtăşesc, lucrul se explică prin aceea că un discurs scris pentru a-1 convinge pe Monseniorul duce de Bourgogne trebuia să fie făcut pe placul şi după mintea lui, dar şi pe placul şi după mintea ducelui de Beauvillier, mintea acestuia fiind mult mai sigură şi mai lipsită de scrupule decît era cea a prinţului în acel moment, totuşi, amîndoi puteau fi mult mai mişcaţi de soiul acesta de judecăţi decît de altele, pe placul tuturor.

DISCURS DESPRE MONSENIORUL DUCE DE BOURGOGNE, 25 MAI 1710, ADRESAT D-LUI DUCE DE BEAUVILLIER, CARE MI-A CERUT SA-L SCRIU[1]

„Întrucît discuţia noastră de la Vaucresson vi s-a părut vrednică de atîta atenţie încît să doriţi s-o vedeţi întinsă dincolo de limitele obişnuite ale unei discuţii la umbra arborilor dumneavoastră, care se şterge din minte îndată ce intri în casă, mă voi împotrivi cu atît mai puţin cu cît, fiind vorba de un Prinţ faţă de care respectul, afecţiunea şi admiraţia mea pentru realele sale virtuţi, pe care lumea nu le-a ştirbit, îndrăznesc să spun că le întrec chiar şi pe ale

dumneavoastră, nimic din ceea ce gîndesc eu nu vă va putea supăra, şi, înflăcărarea mea tainică pentru el, care nu mă părăseşte, deoarece s-a născut gîndindu-mă la binele Statului, cunoscută doar de dumneavoastră, m-am uşurat, scriindu-vă, fără să ascund ceva, ceea ce gîndesc eu, Sînt pe deplin încredințat că puține veacuri au dat naştere unui Prinț în care Dumnezeu să fi risipit cu atîta dărnicie atît de multe virtuți temeinice şi atît de multe mari talente aşa cum vedem la Monseniorul duce de Bour- gogne. O minte ageră, întinsă, drept, harnic, pătrunzător, muncitor, cu un gust firesc pentru ştiințele dificile, dornic să cerceteze totul, plin de bună-credință în ceea ce face, acest cîmp mănos v-a fost dat pentru a-1 cultiva, din care, ajutat de o pricepere fără seamăn şi fiind deosebit de hărăzit de Ceruri pentru arta de a instrui un Prinț, dumneavoastră l-ați pregătit în mod fericit pe acesta pentru tot ce se putea aştepta de la el ca să alunge necazurile din cel mai frumos regat din Europa, menit cîndva să i se supună. Natura, căreia îi place să se joace în fel şi chip, îl dăruise cu o fire înflăcărată care, în tinerețea unui Prinț de acest rang, a dat mult timp prilej de temeri; însă Harul divin, căruia îi place să îmblînzească natura, a lucrat atît de bine, încît ceea ce a făcut el poate trece drept miracol dacă ținem seama de schimbarea de necrezut ce s-a petrecut atît de repede, printre cele mai năvalnice clocotiri ale tinereții, în ciuda nenumăratelor piedici pe care vîrsta, rangul şi situația lui deosebită păreau să le fi adunat laolaltă ca să împartă o victorie care, întărită timp de cîțiva ani, fără ca vreuna din acele primejdioase piedici, ce nu dispăruseră încă, să o fi putut ştirbi, alungă orice nelinişte asupra duratei şi temeiniciei ei. Aşa stînd lucrurile, n-ar mai fi nimic de dorit, dacă ceea ce este măreț, rar, minunat, delicat în el, în toate genurile, ar putea fi dat la iveală, aşa cum i-ar fi uşor s-o facă, şi dacă nişte mărunțişuri, lăsate celor mai mari oameni ca să amintească celorlalți că nici ei nu sînt alceva decît nişte oameni, ferindu-i astfel de idolatrie, ar ieşi mai puțin la lumină. Nu mă voi opri aşadar ca să vă fac un portret al acestui Prinț, ceea ce ar fi mai presus de puterile celor mai buni pictori, şi care vă este atît de bine cunoscut. Mă voi mulțumi doar cu unele trăsături, şi numai cînd cele ce voi spune mă vor obliga s-o fac pentru a le lămuri şi pentru a vă înfățişa mai bine temeiul gîndurilor mele în legătură cu lucrurile, cu simțămintele lumii unde necesitatea şi lipsa de ocupație a celor de condiția mea mă fac să trăiesc mai mult şi să fiu mai expus prostiilor ei.

Dacă ținem seama că îndatoririle unui Rege sînt ne- sfîrşit de mari, se pare că nu este o fericire pentru cei pe care

Dumnezeu îi cheamă să urce pe tron, prin dreptul dat de obîrşia lor, s-o facă prea devreme, şi, în timp ce, în toate condiţiile, viaţa privată trebuie să pregătească pentru slujbă şi fiecare om să nu aibă altă grijă decît să fie vrednic de cei către care se îndreaptă în mod firesc profesiunea în care s-a angajat, întrucît ar fi şi inutil şi prea mult pentru posibilităţile minţii omeneşti să ţintească, în acelaşi timp, să fie în stare de toate meseriile posibile, se pare că un Prinţ, pe care îl aşteaptă coroana unui mare Stat, nu trebuie să se ocupe, atîta vreme cît încă nu o poartă, decît să devină în stare de această povară aflînd tot ce-i cere ea să ştie ; şi cum aceste cunoştinţe sînt nesfîr- şite, să le aleagă fără să greşească pe cele mai importante, încredinţat că dobîndirea lor le va înlocui cum nu se poate mai bine pe celelalte, şi că punctul capital se află în înţelepciunea acestei alegeri, şi, după ce o va fi făcut, într-o sîrguinţă necurmată pentru a afla ceea ce şi-a pus în gînd să înveţe în mod desăvîrşit ; dar se pare că nu este mai puţin necesar să adăugăm o a doua parte la cea dintîi şi să spunem că trebuie să folosească în aşa fel această învăţătură încît un Prinţ să nu se mulţumească să fie în stare de autoritate suverană dacă nu izbuteşte să-i convingă pe cei care, într-o zi, vor fi supuşii lui că este, chiar de pe acum, în stare de aşa ceva, şi că va fi tot mai vrednic să-i cîrmuiască.

Aceste două feţe ale lucrurilor, atît de importante, nu pot fi mai bine cuprinse decît alăturînd cunoaşterii ştiinţelor, care, la început, deschid mintea, pentru a o ascuţi după aceea, cunoaşterea istoriei ţării sale, ceea ce, pentru un Prinţ, este cu mult mai important, căci acolo sînt multe de învăţat, să alăture, spuneam, cunoaşterea oamenilor, fără de care nici mintea cea mai minunată şi mai luminată, nici precauţiunile cele mai exacte, nici cele mai atente, nu pot apăra de întunericul de nepătruns care, aflîndu-se pretutindeni, din pricina necunoaşterii mijloacelor de a-1 risipi, adică a oamenilor, împinge repede la greşeli de care nimic nu ne poate feri, pe care nici un alt fel de cunoaştere nu le poate înlătura, şi ale căror urmări devin, toate, adevărate şi felurite prăpăstii. Nu este aşadar un avantaj oarecare, pentru Prinţul ce va domni, să trăiască destul de mult timp ca supus ajuns la vîrsta judecăţii sănătoase, pentru a putea cunoaşte oamenii printr-un fel de apropiere şi de comunicare cu ei, înlăturate sau întunecate de obicei de strălucirea coroanei, şi să se bucure de un timp, a cărui durată nesigură îl ajută în mare măsură să vadă oamenii aproape aşa cum sînt, întrucît, nepu- tînd spera pentru prezent, iar pentru viitor, doar cu nesi- guranţă, de la un Prinţ încă departe de împărţirea favorurilor, dar pe care totuşi îl întîlnesc adesea, vorbindu-i familiar,

libertatea şi nerăbdarea, care sînt în firea oamenilor, nefiind înrobite de înflăcărarea părerilor lui de acum, şi, fiindcă se văd adesea, cu greu izbutesc să nu-i arate, cu timpul, aşa cum sînt; în felul acesta, Prinţul învaţă multe despre ei înşişi şi despre alţii.

Judecata aceasta, stângaci înfăţişată, dar al cărei adevăr, cred eu, puţini îl vor putea pune la îndoială, mă face să mă plîng de două lucruri : unul ca atare, celălalt fiind efectul celui dintîi : ducînd viaţa pe care o duce, Monseniorul duce de Bourgogne nu poate cunoaşte oamenii, prin urmare, nici el nu poate fi cunoscut de ei, iar aceştia în- tr-adevăr nu-1 cunosc. Timpul îi este împărţit numai între două feluri de ocupaţii ; unele, potrivite cu gustul lui, îl închid în gravitatea şi singurătatea cabinetului său de lucru, celelalte, care decurg din legăturile impuse de condiţia sa, sînt întoarse de- el în aşa chip, încît să nu-l îndepărteze mai puţin decît cele dintîi de această dublă cunoaştere a oamenilor, atît de recomandabilă, singurul temei al folosirii înţelepte a tuturor celorlalte cunoştinţe. Este un timp care trebuie închinat, mai înainte de orice, învăţăturii cu ajutorul cărţilor, iar acest timp nu trebuie să se sfîrşească la vîrsta cînd copilul scapă de jugul preceptorilor şi al dascălilor : trebuie să se întindă pe mulţi ani mai departe, ca să înveţe să folosească studiile pe care le-a făcut, să înveţe singur, să mistuie pe îndelete hrana pe care a primit-o, să înveţe să fie în stare de o muncă serioasă, să-şi formeze mintea ca să prindă gust pentru ceea ce este bun şi trainic, să-şi facă din aceasta un meterez care să-l ferească să cadă în plăceri şi să capete obiceiul de a risipi, care nu se simt niciodată atît de tare ca în primii ani de libertate ; însă această a doua perioadă de învăţătură, dacă a fost bine folosită, prelungirea ei dincolo de marginile cuvenite ar fi o nedreptate, faţă de celelalte feluri de ocupaţii, pentru care cele de pînă acum n-au slujit decît ca pregătire. Este, aşadar, o vreme ca să aduni şi o alta ca să te desfăşori, şi aceasta din urmă a venit de mult timp, fără ca Monseniorul duce de Bourgogne să pară a-şi da seama, iar lucrul acesta este nespus de dăunător. Dacă, în copilărie, un Prinţ ar fi în stare să pătrundă motivele învăţăturilor ce îi sînt, rînd pe rînd, date, ar recunoaşte că intenţia dascălilor săi nu este decît aceea de a-1 face să cunoască nişte ştiinţe necesare, toate, în egală măsură, ca să-i deschidă mintea, să-i dea siguranţă şi temeinicie, să-l înveţe ce este munca şi seriozitatea, să-l apere de o ignoranţă supărătoare, dar că scopul dascălilor nu este altul decît să-l îndemne să ducă mai departe aceste studii şi să-l împiedice să piardă un timp, destinat celor mai mari funcţii

ale minții omenești, ca să ajungă el însuși să stăpînească aceste științe, nefolositoare prin ele însele pentru ceea ce acest Prinț trebuie să devină și, fără îndoială, dăunătoare, dacă, împins să le cunoască din proprie dorință și din ușurința cu care le înțelege, ar continua să le cultive, căci zilele nu au decît un anumit număr de ore, iar mintea nu poate depăși un anumit grad de sîrguință ; ar strica în mod primejdios ordinea condiției și a menirii sale, punînd științele în locul celorlalte lucruri care trebuie, numai ele, să-l ocupe. Ceea ce nu poate pătrunde vîrsta fragedă a unui Prinț trebuie s-o facă maturitatea lui, și, din momentul cînd a ajuns la o cunoaștere suficientă a științelor, trebuie să aibă grijă să nu se lase ispitit de ele și, cumpănindu-le bine valoarea, ținînd seama de erudiția sa, mulțumit că s-a folosit de ele pentru ceea ce a fost pus să le învețe, continuarea studiului nu va mai fi, pentru el, decît o piedică în calea funcțiilor mărețe pe care mintea lui este chemată să le împlinească, și o joacă prea puțin vrednică de obîrșia lui, prețuind totuși științele drept ceea ce sînt, și pe cei care le practică, deoarece aceștia, născuți fiind pentru ele, au făcut progrese mari și folositoare ; el se deosebește atît de cei care își scuză ignoranța disprețuind, fără să gîndească, științele și umilindu-i pe savanți, cit și de cei care, datorită condiției lor, n-au de luptat decît cu trîndăvia, umplîndu-și de minune timpul liber cu cele mai bune mijloace de a-și împodobi și ocupa spiritul.

Oricît de modest a rămas Monseniorul duce de Bourgogne, în ciuda numărului mare de cunoștințe întinse și temeinice, unde îi întrece cu mult pe toți cei n-au făcut studii îndelungi și speciale, nu se poate totuși împiedica să nu recunoască că a dobîndit mult mai multe decît are nevoie, drept care, acum, trebuie să-și îndrepte curiozitatea și strădania către lucrurile pentru care s-a născut și pentru care a fost nevoie de toată această învățătură. Este ca un meseriaș care, avînd de făcut un lucru de mînă, și-a construit singur toate uneltele și toate sculele de care poate avea nevoie ca să-și facă lucrul acela de care trebuie să se apuce fără întârziere din momentul cînd are tot ce-i este necesar, căci amînarea n-ar avea rost și ar fi dăunătoare, dacă, după ce și-a terminat toate uneltele, ar vrea să-și mai facă altele, asemănătoare, fără să fie nevoie de ele.

Putem, se pare, să ne gîndim, făcînd această comparație, la faptul că Monseniorul duce de Bourgogne este prea legat de cabinetul lui de lucru, că se lasă prea mult luat de plăcerea pentru studierea științelor și de aceea de a vorbi despre ele. Cîteva cuvinte rare, cînd se ivește prilejul, stau bine în gura

unui Prinț care știe ceva și vrea să dea un imbold științelor și să-i cinstească pe savanți ; însă, cînd mintea îți este plină de ele și cînd îți plac prea mult, este ușor să întreci măsura și să stîrnești nemulțumirea unei curți ignorante, dar care știe totuși că aceasta nu este treaba unui mare Prinț, căci îl abate prea mult de la ceea ce trebuie să fie ocupația lui principală.

Ar fi deci de dorit ca Monseniorul duce de Bourgogne, după ce-și va fi făcut datoria de creștin, să nu mai stea în cabinetul său decît umplîndu-și momentele cînd este singur cu citirea Istoriei și a lucrurilor ce pot fi învățate din cărți, care, astfel, pot ajuta la cunoașterea oamenilor și a științei cîrmuirii, să facă observații, pe marginea acestora, scurte dar temeinice, iar acest fel de ocupații să fie, în ochii lui, unica lor obligație, singura pentru care îi este îngăduit să se ascundă de privirile curtenilor, și, aș adăuga fără teamă, ca pentru un fel de rugăciune, care, la un om de rangul său, nu are mai puțin preț în fața lui Dumnezeu decît cea mai fierbinte rugăciune a celor pe care condiția nu-i abate cîtuși de puțin de la aceasta. Plin astfel de această învățătură, pe măsura oamenilor și către care ei se îndreaptă mai firesc
decît către oricare alta, Monseniorul duce de Bourgogne ar găsi un leac necesar împotriva îndepărtării de realitate la care duc științele abstracte, și care este iertată cu multă greutate chiar și oamenilor celor mai mari, cu atît mai puțin celor care trebuie să ajungă stăpînii tuturor, și a căror îndepărtare de realitate este privită de toți oamenii ca un furt din bunurile dobîndite de ei, adică din strădania față de ei, căci [Prințul] trebuie să le vorbească, să le răspundă, sau chiar numai să-i vadă, să-i recunoască măcar după cum arată și după cum se poartă, să-și dea seama că există, lucru atît de folositor pentru Prinți, mijloc de înrîurire puternică a supușilor, un soi de datorie pe care amorul propriu o cere cu statornicie, și este foarte bine pentru Prinți că este cerută astfel, dar de care Prințul, cu gîndul la altceva, nu mai știe, sau îi nesocotește, greșind, valoarea, fapt pe care lumea îl ia foarte rău și este gata s-o facă, deoarece crede că, pentru Prinț, lucrul acesta nu înseamnă cine știe ce.

Mai puțin timp petrecut în cabinet, și mai bine folosit, așa cum spuneam, i-ar lăsa mult mai mult pentru viața publică, pentru acele legături reciproce între Prinți și curte, în care trebuie să vadă o prescurtare a Consiliului, și, prin însuși acest fapt, să aibă mai multe prilejuri și mijloace de a cunoaște oamenii prin ei înșiși, iar la aceasta nu se ajunge decît avînd de a face cu ei. Întrucît Monseniorul duce de Bourgogne are mai multe îndatoriri, dat fiind că Dumnezeu îl bucură ținîndu-i încă în prețioasa lor viață pe Rege și pe ***Monseigneur,*** cu atît mai bine trebuie să-și socotească timpul petrecut cu

lumea, luat din cel petrecut în cabinetul de lucru, ca să-şi poată împlini datoriile de supus şi de fiu şi pe cele ce decurg din obîrşia lui, faţă de curte, deoarece trebuie să se îngrijească tot timpul de două curţi, avînd-o, totodată, şi pe a sa. Are norocul să vadă în purtarea lui *Monseigneur* faţă de Rege ceea ce el însuşi trebuie să facă faţă şi de unul şi de celălalt, şi o face, fireşte, cît se poate de bine, încît, dacă la respectul şi devotamentul supusului ar vrea să adauge ceva mai mult din libertatea fiului şi a nepotului, purtarea lui ar fi şi mai măreaţă, şi mai potrivită, şi nu le-ar fi mai puţin pe plac dacă i-ar face să-i arate mai multă bunăvoinţă, care, fără să adauge nimic la prietenie şi încredere, care nu pot fi mai depline, ar aduce poate mai mult din ceea ce nu se poate exprima

decît spunînd „a fi la largul său“, şi i-ar măguli poate mai mult prin acel soi de respect plin de înţelegere care nu este îngăduit decît copiilor de Regi. Este un leac uşor şi blînd împotriva unei sfiiciuni de care trebuie să-l ferească obîrşia lui şi dragostea cu care a fost înconjurat, şi care, datorită prezenţei la sfatul ţării şi pătrunderii în tainele treburilor ei, ar fi trebuit demult să fie curmată. Monseniorul duce de Bourgogne a dat de curînd o probă cu prilejul ultimei promoţii de ofiţeri generali, care n-a fost mai puţin plăcută Regelui decît i-a fost lui însuşi, aducîndu-i o nemărginită cinste printre cei foarte puţini care au ştiut-o, faptă ce trebuie să fie pentru el o pildă frumoasă ca să-l călească în această purtare, sprijinită, pe viitor, şi de înţelepciunea lui obişnuită.

Cele spuse pînă aici despre cele două mari îndatoriri ale Monseniorului duce de Bourgogne trebuie să se aplice, cu atît mai mult, şi altor îndatoriri, indirecte, pe care i le impun cele dintîi, şi prin care izbuteşte să şi le îndeplinească, atît de uşor, pe cele de căpătîi; atît pentru el cît şi pentru cei pe care îi privesc, lucrurile s-ar întregi dacă [Prinţul] s-ar îngriji să se aplece tot mai mult asupra lor, dacă ar face-o într-un mod firesc ce ar încînta, şi pe care se poate spune că îl datorează trecutului şi amintirii celor întîmplate în cursul ultimei campanii şi a iernii care i-a urmat.

Printre atît de multe luminoase daruri cu care Cerul l-a hărăzit din belşug pe Prinţ, se poate spune că nu este nici unul care să-l bucure şi să-l ajute mai mult decît Prinţesa, cu care este unit prin cele mai sfinte şi mai afectuoase legături. Intrucît aici nu este vorba decît de Monseniorul duce de Bourgogne, îmi voi stăpîni pornirile inimii şi înclinaţiile mele fireşti în ceea ce o priveşte pe D-na ducesă de Bourgogne ; nu voi vorbi de ea decît în legătură cu soţul ei, şi nu mă tem, după cele spuse despre el, lucruri bune şi mărețe, să i-o dau, adesea, ca pildă. Şi, ca să mai adaug şi aceasta la ceea ce am spus mai înainte despre îndatoriri, cu cîtă graţie şi le îndeplineşte ea pe ale ei, pe toate, şi cît de bine este răsplătită pentru acest lucru ! Dorinţa ei de a fi iubită o face să fie grijulie şi atentă, iar aceasta i-a cîştigat toate inimile. Vioaie, blîndă, accesibilă, deschisă cu o înţeleaptă măsură, miloasă, necăjită cînd face chiar şi cel mai mic rău, plină de atenţii, deşi demnă, faţă de toţi cei care o încon

joară, Prințesa este bucuria permanentă a acestora, şi dorința, chiar dezinteresată, a tuturor celor care trăiesc departe de ea : aşa ceva nu se poate decît dacă ai multă minte, dar care nu este totuşi de ajuns, şi tocmai de aceea Monseniorul duce de Bourgogne, care are el însuşi atît de multă minte, ar putea ține seama de aceste daruri ale soției sale, ca să nu le disprețuiască şi să le imite pentru nesfîrşitul lor farmec.

Este o atît de mare fericire să ştii să te bucuri de fericirea pe care o ai, încît trebuie să vedem cu încîntare cît de bine se simte Prințul cu Prințesa ; dar ar fi de asemenea de dorit ca, dăruindu-i tot timpul de care amîndoi trebuie să fie mulțumiți şi la care trebuie să țină, şi, adăugind la ceea ce este numai al lor ceea ce buna cuviință cere pe deasupra pentru curtea sa personală, o purtare mai bine măsurată, între gravitate şi bunătate, între libertatea intimităților şi familiaritățile prea mari, să se stăpînească, prin propriul său exemplu, şi să i se dea, prin tinerele doamne, respectul pe care acestea i-1 datorează oriunde şi oricînd, veselia nefiind o scuză nici pentru cel care-1 încalcă nici pentru cel care îndură aceasta, şi, încă şi mai puțin, pentru cel care s-a obişnuit şi cu una şi cu alta. Un pic de grijă ca să li se amintească treptat această îndatorire, arătîndu-le răceală şi surpriză cînd se îndepărtează de la ea, un pic de severitate, dar cu politețe, la momentul potrivit, afectînc. tăcerea şi severitatea, puțin mai prelungite cu cele care au nevoie de aşa ceva, care, totodată, ar fi de învățătură şi celorlalte care vor fi fost martore la cele întîmpla';e, le-ar îndrepta pe toate, şi ar duce la rezultate cu mult mai bune decît şi-ar putea închipui cineva.

Dacă este adevărat că mărunțişurile acestea interne sînt cu adevărat importante, cu atît mai important este să nu scape în afară lucruri prea puțin vrednice de vîrstă şi de rang ! Mă indignează întotdeauna cînd văd cît de primejdios sînt folosite de cei din afară şi sufăr neîncetat ori de cîte ori văd muşte înecate în ulei, sîmburi de struguri striviți cu un aer visător, broaşte ucise cu praf de puşcă, tot felul de maşinării fără nici o valoare, jocuri copilăreşti, nepotrivite, fără să-şi dea seama de acest lucru, glume prea uşurele, atentatele din Flandra susținute cu o îndrăzneală prea mare, şi jocul acela, care nu se mai isprăveşte, cu ceară topită şi, mai ales, cu desene mîzgă- lîte în grabă, şi felul cum neobrăzarea este sporită de probleme scandaloase. Cu cît mărunțişurile acestea sînt mai mici şi mai nevinovate, cu atît mai adinei sînt rănile pe care le fac, şi mai multe ocările pe care le atrag. Este un adevăr ce nu poate fi de ajuns spus, şi care trebuie să meargă alături de adevărurile cele mai solide şi mai esențiale, de vreme ce jugul supremei măreții cere ca, în ea, totul să fie

îngroşat, şi cele mai mici greşeli să fie transformate numaidecît în semne despre care se aude pretutindeni, mai ales cînd, repetate, aceste mărunţişuri pot trece drept obiceiuri ; Prinţul care se lasă furat de asemenea lucruri cu greu se arată în lume, căci zilele îi sînt rînduite, aşa că, din pricina aceasta, rămîne într-a- devăr necunoscut.

Monseniorul duce de Bourgogne îşi petrece zilele în aşa fel încît nu se poate spune că viaţa lui nu se scurge în cabinetul de lucru sau în mijlocul unui grup de femei. Lumea, îngăduitoare faţă de păcatele lui, cu greu ar îngădui unui Prinţ această unică tovărăşie a femeilor, dacă ar fi împins către ea de plăceri. Cît de surprinzătoare trebuie deci să pară ea la Monseniorul duce de Bourgogne, a cărui purtare cumpătată este prea bine cunoscută, dar pe care lumea nu este în stare s-o preţuiască.

Acestui fel de a-şi petrece zilele trebuie aşadar să i se pună capăt, căci este rău şi dăunător în sine, şi este o piedică pentru ceva mai bun, adică pentru acea cunoaştere temeinică a oamenilor, către care, prezenţa în mijlocul femeilor, care, în cazul cel mai bun, nu este de nici o învăţătură, dar te face totuşi să pierzi un timp preţios, este întotdeauna o stavilă ; şi, ca să ajungem la nişte amănunte pe care subiectul acesta important le cere, ar fi de dorit ca Monseniorul duce de Bourgogne să nu se mulţumească să ţină o curte amestecată, printr-un joc, pe care a făcut totuşi bine că a alcătuit-o, şi este foarte potrivit s-o menţină ca să aibă prilejul să vorbească şi să fie îndatoritor cu lumea ; dar să se obişnuiască şi cu societatea bărbaţilor, de care să se apropie mai mult pentru a învăţa ceva, ceea ce nu este posibil decît prin conversaţii cu fiecare în parte ; acest lucru l-ar face să cîş- tige minţile şi inimile, l-ar ajuta să le înţeleagă şi l-ar face pe el însuşi cunoscut celorlalţi. Prilejuri se vor ivi tot timpul, cu condiţia ca o voinţă de bună-credinţă să fie rodul convingerii că faptul acesta este de o impor- tanţă şi de o necesitate extrem de mari. li place să se plimbe : de ce să-şi facă o temniţă din gloata care îl însoţeşte, şi de ce să nu ia pe cîte cineva, un locotenent general din cei mai însemnaţi, apoi un altul mai puţin însemnat, dar care să cunoască temeinic dedesubturile unei lupte ? altă dată, un senior în care va mai fi şi altceva decît numele, apoi, un om priceput în ale administraţiei, trecut prin multe ? Intr-un cuvînt, o dată de un fel, altă dată de alt fel, dar, mai întotdeauna, să fie cu cineva alături de care să iasă din mijlocul suitei sale, şi, urmat de ofiţerul gărzilor, la o distanţă care să-l împiedice pe acesta să audă, să stea de vorbă cu cel pe care l-a luat cu el şi, mai cu seamă, să-l facă pe acesta să vorbească, avînd grijă să nu-1 facă să se simtă stingherit, şi, mai ales, să se simtă în siguranţă şi să fie cu

luare aminte
fiînă şi la cele mai mărunte lucruri pe care i le va spune, n acest fel, cu siguranță, dibăcie și discernămînt, Prinții scot de la oameni adevăruri, mari şi mici, însă întotdeauna mai mult sau mai puțin importante ; aşa învață la ce pot folosi oamenii aceştia cel mai bine, profită de ştiința lor, de toanele lor, de interesele lor, învață să deosebească ceea ce există de ceea ce doar pare, să domolească o încredere discretă printr-o neîncredere discretă, să fie pregătit pentru surprize, maşinații, înşelătorii, veşnice capcane întinse Prinților, care, ca să scape, nu au altă cale decît să afle ceea ce, foarte adesea, numai ei nu ştiu, să se ferească de otravă înmulțind canalele ce duc pînă la ei, să descopere importanța, gusturile, prietenii, duşmanii, cabalele oamenilor, să prindă momentele cînd forța tuturor acestor lucruri îi face, împotriva voinței lor, să uite de ei înşişi, în hățişurile unei conversații, să-i împingă, atunci, pe nesimțite, în norul pasiunii ce se înfierbîntă în ei, şi, nerespingîndu-i în nici un fel, să li se cîştige încrederea şi să se profite de ea, căci aceasta greu îi este refuzată unui Prinț gata oricînd s-o caute. Cînd nu stă de vorbă decît cu un singur om, ideea de favorit îl înspăimîntă numaidecît ; însă cînd conversațiile sînt tot mai multe şi alegerea lor nu este mărturisită, de parcă nici nu s-ar sinchisi de ea, cînd, mai ales, caută să stea de vorbă cu oameni din partide opuse, care simt altfel decît el, teama încetează, omenia, bunăvoința atrag, bunătatea farmecă, virtuțile, cunoştințele, inteligența, bunul simț, felul cum sînt folosite, totul se dezvăluie, şi, dezvăluindu-se, stîrneşte admirație, învinge ignoranța şi ticăloşia ; se strecoară de la unii la alții prin mijlocirea acestor discuții care ajung pînă la ei ; şi, pe calea aceasta, atît de uşoară, un Prinț cunoaşte şi este cunoscut, şi, fo- losindu-se de dorința oamenilor de a se apropia de el, cîştigă inima şi mintea celor cărora le vorbeşte, iar prin ei, şi pe ale acelora cărora nu le vorbeşte ; atunci, cu greu se va mai înşela, căci socoteşte totul cum se cuvine şi, potrivind cu atenție tot ce aude, se îndreaptă către ceea ce este bun şi adevărat, atît cît ne este dat să le descoperim pe lumea aceasta, şi, mai cu seamă, se lecuieşte de convingerea ucigătoare că adevărul este ceva ce nu poate fi pătruns de Prinți, a căror condiție ar fi atunci prea vrednică de plîns, dacă nu ar putea merge niciodată decît pe dibuite. De aici, mai puțină speranță şi îndrăzneală, şi mai multă primejdie pentru cei ce-i înşală, mai puține atentate şi posibilități de a-i domina, mai multă strădanie pentru a deveni în stare de ceva şi de a face bine : într-un cuvînt, izvor bogat de orice bine, fără teamă de vreun pericol, un timp întotdeauna bine folosit, oricîtă uscăciune s-ar afla uneori în

unele din aceste conversații, din care nu se poate să nu fie întotdeauna cîte ceva de luat, şi care, toate, pot fi lungite şi scurtate cu uşurință, pot fi chiar amînate dacă Prințul o vrea, dar toate trebuie să aibă un obiect, arătat deschis, dintru început, sau adus în conversație cu îndemînare ; şi, îndeosebi, unui om să nu i se vorbească tot timpul de meseria lui ci, pentru a învăța de la el sau a-1 iscodi, să fie adus, în diferite rînduri, la treburile prezente, din politică, din cîrmuirea internă şi externă, comerț, războiul pe pămînt şi pe apă, diferitele personaje, adică întotdeauna la ceva însemnat, să îndemne la gîndire şi, uneori, să-şi ascută judecățile întreținînd cîte o uşoară dispută. Este o mare greşeală să-ți bagi în cap că nu există oameni care să ştie foarte bine multe lucruri ce nu au nimic de a face cu meseria căreia i s-au dăruit[2] ; inteligența şi bunul simț duc la orice şi, cu toate că aceasta nu este regula, nu rareori întîlneşti oameni mediocri în meseria pe care o fac, dar mai buni şi mai instructivi cînd îi asculți vorbind despre alte lucruri, uneori chiar excelenți. Ține deci de răbdarea Prințului să nu refuze să încerce, cunoscîn- du-i tot mai bine pe oameni, să scoată de la ei tot ce se poate, despre orice ; ține de mintea lui bună, să aleagă ce se cuvine, şi de bunul lui simț, să nu se lase amăgit prea repede de unele lucruri, şi, mai cu seamă, să se convingă pe deplin că nu-şi poate folosi timpul mai minunat decît în aceste cercetări care dau naştere, în el, ştiinței ştiințelor şi temeliei sfaturilor bune, pe care trebuie apoi să le aibă mereu asupra sa, rezumînd cele învățate şi desluşind bine orice lucru. Uneori, s-ar cuveni ca Monseniorul duce de Bourgogne să cheme în cabinetul său de lucru cînd pe unul, cînd pe altul ; este însă ceva ce se pare că trebuie făcut mult mai rar, şi numai cu persoane din cele mai de seamă, sau cu cele ce se întorc de la cine ştie ce faptă mare, din război sau de la vreo altă treabă. Aş mai adăuga că o întrevedere între patru ochi, cînd oamenii sînt mai slobozi, va fi mai folositoare decît conversațiile cu încă doi sau trei în acelaşi timp, care par bune numai pentru salonul de la Marly şi pentru alte locuri de acelaşi fel, pentru cei ce n-au ce face. Veştile noi şi diferitele prilejuri care, treptat, se nasc unele din altele, pot sluji foarte uşor pentru a începe aceste conversații, ca un fel de introducere ; însă sufletul lor trebuie să fie, mai presus de orice, cea mai desăvîrşită discreție, care să le pecetluiască, oricît de neînsemnate ar fi lucrurile ce se vor spune ; altfel, aceste întrevederi vor fi mai rele decît dacă ar fi nefolositoare : Monseniorul duce de Bour^ gogne a fost obişnuit, de atît de multă vreme, să păstreze secretele, încît aceasta nu este o greutate pentru el. în privința celorlalți, are tot interesul să

tacă, şi conversaţiile acestea cu diferitele persoane vor fi un mijloc bun de a vedea dacă o fac, iar Prinţul va şti cum să se poarte faţă de ele, cu mai multă rezervă, sau chiar cu îndepărtarea celor ce vor fi greşit ; însă, cum scopul acestor întrevederi nu trebuie să fie nicidecum acela de a se dezvălui pe sine, Prinţul va veghea neîncetat să rămînă cît se poate de închis, dar fără a-i descuraja pe ceilalţi : în acest fel, el nu are ce risca niciodată. Nu mai este nevoie să spun că linguşeala, oricînd otravă ucigătoare, ar fi de două ori mai ucigătoare în aceste conversaţii, şi un Prinţ care le leagă nu se poate niciodată îndeajuns feri de linguşitori, nici să-i condamne cu răspunsuri prea aspre în clipa cînd şi-ar da seama că este linguşit ; aş spune acelaşi lucru despre o îngăduinţă dusă prea departe. Timpul fiind deci împărţit în acest fel, Monseniorul duce de Bourgogne, care are minte multă şi atît de sănătoasă, bun simţ, care este drept şi ştie atîtea, şi-ar ocupa o parte din zile în mod plăcut, cu nesfîrşit de mult folos. Cînd nu se poate face plimbarea, unde o astfel de purtare i-ar atrage curînd pe cei mai buni, el poate lua pe cineva, la o parte, în colţul unei odăi, în salonul de la Marly, galeria de la Versailles, poate să cheme doi, uneori chiar trei deodată, să-i îndemne la vorbă, să-i facă să discute, să-i aţîţe cu dibăcie, şi, asemenea albinelor, să culeagă ce este mai bun din aceste felurite flori ; însă, mai presus de orice, să alunge din aceste discuţii ştiinţele, maşinăriile, vînă- torile şi alte fleacuri, pe care să le păstreze pentru întrevederile şi discuţiile cu multă lume, iar în acestea, să nu urmărească decît acel dublu, de fapt, însutit folos pe care m-am străduit să-l arăt mai înainte.

Dacă purtarea aceasta, ce nu poate fi îndeajuns lăudată, şi despre care mai citim încă pretutindeni, a fost cea a tuturor oamenilor mari chemaţi să cîrmuiască sau care erau meniţi s-o facă datorită obîrşiei lor, pare, de multă vreme, să fi dispărut din Franţa, se ştie că există căi ale unor mari sfinţi, recomandate pentru a fi nu atît urmate cît admirate, şi că purtarea nevăzută a marilor regi trebuie, în unele cazuri, să fie respectată printr-o tăcere şi o veneraţie care au ceva religios în ele, şi care, tocmai de aceea, nu pot fi imitate de nimeni. Mă întorc deci şi spun că, prin această comunicare frecventă şi familiară, se descoperă încotro se îndreaptă, cu deosebire, judecăţile şi sentimentele oamenilor, şi ce temeiuri au ; iar avantajele sînt nemăsurate. Prinţul arată o stimă şi o îngăduinţă care, încetul cu încetul, împotriva voinţei celor cu care stă de vorbă, îl ajută să vadă ce se ascunde în pieptul lor, în timp ce respectul, care pune stavilă întrebărilor şi libertăţilor celorlalţi, îl face pe el să-şi păstreze, faţă de ei, toate tainele închise în propriul său piept. Oamenii care cred

că li se cere sfatul ajung foarte uşor să capete un interes viu pentru Prinț şi pentru treburile Statului, stare ce se răspîndeşte repede de la unii la alții. Chiar şi cei care ajung cel mai puțin la acest fel de conversații nu pot decît cu greu să se ferească de un asemenea interes, măguliți prin alții, cînd aceştia ajung la ele, de ceea ce le-ar plăcea pentru ei înşişi, şi nu trebuie să credem că acest interes, pornit din sentimente, nu este pentru Stat un sprijin nespus de util, chiar şi în vremuri de cea mai mare prosperitate.

Apare însă o mare greutate în realizarea, atît de importantă, a acestor conversații : teama, pe care o prea scrupuloasă pietate i-o inspiră Monseniorului duce de Bourgogne față de orice conversație care nu are de-a face numai cu ştiințele şi măruntişurile, o pietate care-i împiedică limba şi-i astupă necontenit urechile, îi chi- nuie mintea, i-o împuținează, nu-l lasă s-o folosească aşa cum numai el o poate face. Grija pentru ajutorarea aproapelui îl duce la deplina necunoaştere a păcatelor acestuia şi, adesea, şi a virtuților lui, iar spaima să nu se abată cumva de la această milostenie, sau să dea prilejul la aşa ceva, merge pînă la o groază pe care cîrmuitorii celor mai sfinte lăcaşuri, dacă ar încerca-o ei, ar privi-o ca primejdioasă pentru acea mică şi simplă dregătorie ce li s-a încredințat o vreme. Dumnezeu, care îngăduie păcatele şi viciile la oameni, şi care interzice ponegrirea, ba chiar şi cleveteala, le-a dat totuşi ochi ca să vadă şi urechi ca să audă, iar Providența sa, a cărei înțelepciune nu poate fi spusă, şi care a rînduit în atîtea chipuri feluritele funcții ale minții omeneşti, cere adesea de la unii ceea ce pe alții îi opreşte să facă, şi, prin această diversitate, creează o minunată armonie, spre slava sa şi binele societății oamenilor, adică al Statelor. Dacă, deci, oamenii de rînd nu trebuie să vadă şi să audă decît ceea ce-i lasă milostenia, care crede totul, şi îndură totul, şi dacă îndeplinirea întocmai a acestei datorii duce la pace şi înțelegere, se pot oare aştepta aceleaşi roade de la o purtare asemănătoare, respectată cu sfințenie de cei ce sînt chemați acum să cîrmuiască în vreun fel oarecare, sau de cei în mîna cărora se află sau se va afla într-o zi cea mai înaltă administrare a Regatului ? învălmăşeala, haosul, necazurile cele mai mari, capcanele, greşelile grosolane, minciunile, ignoranța fără măsură, într-un cuvînt, dezordinea nemărginită la care s-ar ajunge sare atît de tare în ochi, încît nu mai are rost să ne jucăm aducînd dovezi, şi trebuie să tragem concluzia că atenția aceea atît de mult recomandată celor sus puşi, înseamnă, în primul rînd, să ştii foarte bine ce valoare au oamenii : iar acest lucru este cu neputință dacă nu

caută să afle, dacă nu vorbesc, dacă nu li se spune ce este bine şi ce este rău cît se poate de pe larg ; după care Prinţii trebuie să caute singuri adevărul, înmulţindu-şi cunoştinţele şi gîndind cu tot discernămîntul de care, oricîtă minte ar avea şi oricît de bine ar şti să judece, nu pot fi în stare decît deschi-zîndu-şi larg urechile să audă şi ce-i bine şi ce-i rău, şi gura ca să întrebe orice şi să spună pe ocolite tot felul de lucruri care îi pot duce, pe diverse căi, la cunoaşterea adevăz'ului. Dacă poziţiile subalterne dau, nu spun pur şi simplu acel soi de dispensă în folosirea preceptului milosteniei pentru milostenie, de vreme ce ea este datorată obştei în dauna individului, dar dacă poziţiile subalterne impun această lege necesară şi indispensabilă, trebuie să tragem concluzia că ea îi obligă cu atît mai mult pe cei ale căror slujbe sînt mai înalte, pe măsura slujbei şi a importanţei lor, şi, mai mult decît toate acestea, îi obligă pe Prinţii care, prin neamul din care se trag, sînt meniţi să domnească, mai ales cînd ating vîrsta la care sînt în stare să-şi îndeplinească îndatoririle şi sînt chemaţi la treburile ţării. Evidenţa şi forţa acestei prea drepte maxime trebuie, nu să-l scape pe Monseniorul duce de Bourgogne de scrupulele în legătură cu milostenia faţă de aproapele, ci să i le schimbe în alt soi de scrupule, şi să-l silească să ducă această făclie, de care se slujeşte cu atîta grijă ca să lumineze toate ungherele inimii şi ale conştiinţei sale, nu pentru a examina cu rigoare vreo vorbă prea aspră ce-i va fi scăpat despre cineva, sau va fi scăpat celorlalţi în prezenţa lui, ci pentru a lumina tot ce ar fi trebuit (el) să ştie, şi care i-a scăpat prin această primejdioasă schimbare de scrupule, a cărei nerecunoaş- tere duce nici mai mult nici mai puţin decît la ceea ce am spus mai sus şi la pierderea acelui timp atît de preţios pentru a dobîndi cunoaşterea oamenilor şi a se face cunoscut de ei, înainte ca Dumnezeu să-i împuţineze căile către această cunoaştere, chemîndu-1 să poarte coroana, aşa cum am încercat să explic la începutul acestui discurs.

La maxima aceasta atît de exactă, potrivit căreia aju-torarea este datorată obştei în dauna individului, Mon-seniorul duce de Bourgogne nu se va gîndi niciodată prea mult. Va descoperi în ea că ceea ce este interzis celor mai mulţi oameni, între ei, ca fiind vorbe fără rost, zadarnice, zvîrlite la întîmplare, uşuratice, cleveteli, calomnie, nesocotire a milosteniei, toate acestea, spuneam, sînt hrana dezgustătoare a Vechii Legi, îngăduită de cea Nouă, recomandată în unele cazuri ; vreau să spun că folosirea lor, potrivită de dreptatea intenţiei, de nevoia şi de însemnătatea condiţiei, îi este îngăduită şi recomandată, şi îngăduită şi

recomandată celorlalţi faţă de el, căci lui îi datorează orice adevăr şi orice lucru, din respect pentru ceea ce este el, şi prin ajutorul pe care îl datorează obştei şi Statului la cîrma căruia însuşi Dumnezeu l-a pus, şi pe care nu o poate ţine cu ochii legaţi, sub nici un pretext, oricît de sfînt ar părea el, fără să devină chiar în clipa aceea răspunzător faţă de Stat, şi faţă de Regele Regilor, care l-a investit cu onoare şi glorie, cu condiţia limpede să facă tot ce-i cer acestea, cea mai însemnată datorie, ce nu încetează niciodată, fiind buna cunoaştere a oamenilor pentru a se putea sluji de ei cît mai bine. îmi dau seama că un Prinţ foarte simţitor, cînd este vorba de ajutorarea aproapelui, s-ar putea înspăi- mînta repede cînd lucrurile sînt spuse cam verde pentru sensibilitatea lui, de pildă, comparaţia cu hrana dezgustătoare care devine permisă şi uneori recomandată ; însă el nu trebuie să despartă expresia de reflectarea sensului pentru care este propusă, care, rezervînd delaţiunilor şi treburilor josnice toată grozăvia care trebuie să le urmărească întotdeauna şi să le interzică, păstrează o înţeleaptă şi necesară libertate a adevărului şi luminii care trebuie să fie motivul cunoştinţelor pe care le căutăm şi sufletul întrebuinţării lor.

Întrucît, vorbind despre necesitatea conversaţiilor, am ajuns parcă pe nesimţite la ceea ce poate să li se opună, dacă se ţine seama de ajutorarea aproapelui, mi se iveşte acum prilejul, atît de firesc, să spun ce gîndesc eu despre cucernicia Monseniorului duce de Bourgogne, încît nu aş crede că izbutesc să fac ceea ce mi-am pus în gînd, dacă, oricît de lipsit de cucernicie aş fi, n-aş îndrăzni să dezvălui ce gîndesc eu despre ea. Un dar dumnezeiesc, atît de mare, de sfint, de folositor, chiar şi pentru a cîrmui lucrurile de pe lumea aceasta, spre fericirea trecătoare a însăşi acestei lumi, darul acesta atît de rar, atît de rîvnit de orice om, este şi mai rar, şi mai rîvnit cu cît puterea este mai mare şi rangul mai înalt ; este un dar care-i învaţă, cum nu se poate mai bine, pe Regi că ei nu sînt făcuţi decît pentru binele şi fericirea popoarelor lor, şi că nimic n-a fost făcut mai curînd pentru ci decît pentru ultimul din supuşii lor. Tot acest dar îi învaţă să ţină seama de acea dreptate care se întinde la toate, şi pentru care îi sînt îndatoraţi lui Dumnezeu, dar şi oamenilor, şi care îi învaţă să-şi descopere micimea în atîta măreţie şi să fie umili cu o maiestuoasă blîndeţe care le sporeşte înalta lor demnitate pînă şi în faţa oamenilor, şi care le aduce lauda inimilor lor cu o şi mai bogată binecuvîntare a Cerului. Nu putem deci privi în linişte, cu nepăsare, acest mare dar al

Monseniorului duce de Bour- gogne, pentru care, pe lîngă motivele generale, trebuie să-i mulțumim lui Dumnezeu că a făcut să se nască în el urmări atît de minunate, aşa cum am arătat la începutul acestui discurs, căci de nu l-ar fi avut, cei mai libertini ar fi putut admira marile lui calități, dar fără să le placă prea mult, ba chiar, mai curînd, temîndu-se de ele. Mă aflu deci foarte departe nu numai de cei cărora nu le este ruşine să se plîngă de acest lucru, dar şi de cei care i-ar dori mai puține asemenea calități, şi susțin din răsputeri că nu există vreun supus în acest Regat care, chiar dacă nu se uită decît la binele său trecător, să fie tot atît, sau aproape tot atît de dator să-i mulțumească lui Dumnezeu pentru cucernicia Monseniorului duce de Bourgogne, ca însuşi acest Prinț ; însă această convingere puternică a mea nu-mi îngăduie să cuget la austeritatea care se adaugă aici şi care ar putea fi comparată cu nu ştiu ce mică hibă a unui fruct foarte gustos. Ca să explici această chestiune importantă este necesar să-ți îngădui să spui oarecare amănunte după ce au fost stabilite cîteva principii care să poată fi uşor primite.

Nu trebuie căutate în altă parte decît la însuşi Sfîn- tul-Duh, în Sfintele Scripturi, unde citim ***că noi cei care sîntem tari sîntem datori să răbdăm slăbiciunea celor slabi,*** poruncă atît de potrivită cu ajutorarea aproapelui de care pomeneam mai înainte, şi în alte părți, încît ***trebuie să fim înțelepți cu măsură***[3]. înțelept, aici, trebuie, se pare, să cuprindă cucernicie, fapte bune, şi tot ce ține de acea înțelepciune care închide în ea tot ce este socotit astfel în fața lui Dumnezeu. Dacă ne gîndim puțin la aceste două pasaje, vom vedea numaidecît cît de mult se sprijină unul pe altul şi cîtă legătură este între ele. Cei tari să-i rabde pe cei slabi, nu înseamnă oare să nu-i înspăimînți prin maxime prea seci şi prin- tr-o purtare prea severă şi prea scrupuloasă şi printr-o anumită precizie pe care nu toată lumea o poate suporta ? Şi să-ți păstrezi măsura pînă şi în înțelepciune nu înseamnă oare să n-o împingi dincolo de ceea ce oamenii obişnuiți şi cei slabi pot face fără greutate ? Astfel, un stareț înțelept ştie cum să ia rîvna călugărilor pe care-j. cîrmuieşte în timp ce veghează asupra respectării Regulii celei drepte a mînăstirii, închide ochii la un mare număr de nimicuri care o fac şi mai aspră, introduce treptat şi cu diferite prilejuri, şi, fără să renunțe deschis la ele, deoarece sînt sfinte, deşi au venit din altă parte decît de la învățător, are o grijă milostivă să nu fie prea sever nici cu sine însuşi, de teamă să nu-i rănească, prin pilda sa, pînă la tulburare, pe cei slabi din mînăstirea sa, care, îndepărtîndu-se oarecum de la regulile prescrise şi necesare, deşi le rămîn credincioşi, ar ajunge să se sature din pricina acestui adaos care nu face parte din ele şi a cărui povară i-ar

speria. Iată aşadar ce înseamnă înţelepciunea cu măsură, care-i rabdă pe cei slabi, şi acea forţă care-i cruţă pe cei care au nevoie de ea pînă şi în mînăs- tiri, întîlnite la cei mai buni stareţi ; şi cine a avut cît de cît prilejul, din întîmplare, să frecventeze cîteva lăcaşuri religioase, va fi găsit acolo foarte multe exemple pentru ceea ce îndrăznesc eu să spun aici, vrednice de laudă şi recomandabile prin reuşita lor[4]. Dacă deci aşa stau lucrurile cu unele victime ale ispăşirii ascunse de faţa lui Dumnezeu, şi pe care nimeni nu le împiedică să năzuiască înspre el din toate puterile lor, cîtă indulgenţă datorează laicilor exemplele care, caracterizîndu-1 pe cel ce trebuie să le fie stăpîn întotdeauna, îl fac, în ochii lor, venerabil, cu asprime sau cu blîndeţe, îi atrag sau îi intimidează, şi îi resping din felurite motive, sau îi cheamă dintr-o mare îngăduinţă.

La aceste adevăruri, trebuie să mai adăugăm un altul : cucernicia, întîlnită la toate stările sociale, trebuie să fie practicată deosebit de fiecare din aceste stări, căci ea devine cu atît mai desăvîrşită cu cît este cîntărită cu măsura cea mai potrivită, nu în ea însăşi, ci în practica şi în urmările ei, ţinînd seama de starea fiecăruia. Este ceva bine statornicit că un călugăr nu trebuie să-şi folosească pietatea altfel decît un alt călugăr, din alt ordin, sau decît un altul chiar din ordinul său, de vreme ce, în diferitele Institute, acţiunea şi contemplarea sînt exercitate în mod diferit, ca şi singurătatea şi instruirea celorlalţi, şi la fel fac diferiţii particulari care fac parte din ele, pentru a-i cîrmui pe alţii, în slujbe de diferite ranguri, şi pentru a fi cîrmuiţi : de unde se vede că, dacă toată lumea şi-ar exercita cucernicia în acelaşi fel, dacă iezuiţii ar vrea să fie solitari, şartrezii să ţină şcoli, şi tot aşa mai departe, şi stareţii să se nimicească în umilinţă, iar călugării de rînd să vegheze asupra fraţilor lor şi să-i mustre, dintr-un izvor atît de sfînt n-ar curge decît otrava unei ciudate învălmăşeli, care n-ar ajuta cîtuşi de puţin la slava lui Dumnezeu şi mîntuirea oamenilor. Dacă deci este adevărat că diferitele Institute şi diferitele oficii ale lăcaşurilor călugăreşti trebuie să folosească, acolo, cucernicia în mod diferit, aceeaşi necesitate apare şi mai limpede în diferitele stări ale clerului secular ; datoriile şi funcţiile acestuia fiind atît de diferite, cucernicia fiecăruia trebuie şi ea să capete forme diferite. Insă cea a unui Pi’inţ, atît de apropiat de sceptru, trebuie să-l îndemne la tot ceea ce-1 poate face vrednic de acesta, şi astfel să-l înfăţişeze lumii, iar pentru a ajunge aici, calea cea mai importantă şi mai sigură este acea dublă cunoaştere a oamenilor, prin toate mijloacele prin care poate fi dobîndită, şi o impresie de stimă şi de veneraţie, care rezultă şi ea tot din faptele Prinţului, iar acestea, în acelaşi timp, trimit la ea : încît, este foarte

adevărat să spui că această reciprocitate este de aşa fel încît un Prinţ ajunge vrednic de dat ca pildă datorită faptelor sale, iar faptele Prinţului sînt vrednice de dat ca pildă, tot datorită meritului său. Trebuie deci să aibă mare grijă de ceea ce alcătuieşte ţesătura vieţii sale, şi, oricît de măreţ, oricît de sublim, oricît de mai presus ar putea fi de oamenii de rînd, datorită unor virtuţi neobişnuite, trebuie să le cruţe slăbiciunea, coborîndu-se ca să păstreze o oarecare măsură cu ei, şi, de vreme ce este chemat să fie cîndva după chipul şi asemănarea lui Dumnezeu, nu trebuie să se ferească de a-şi acoperi uneori faţa în prezenţa lor, de teamă ca strălucirea luminii ei să nu-i înspăimînte, să nu-i ucidă, aşa cum este scris că, din aceeaşi pricină, însuşi Dumnezeu şi-a acoperit astfel chipul, descoperin- du-se doar cîtorva din poporul său ; şi, fiindcă Dumnezeu nu a pierdut nimic din veşnicia lui, tot aşa Prinţul, prin această înţeleaptă şi necesară îngăduinţă, nu trebuie să se teamă că meritele i se vor ştirbi cumva. Prin urmare, dacă nu se va mai duce la biserică chiar în toate duminicile şi în toate sărbătorile anului, Monseniorul duce de Bourgogne nu va gusta mai puţin din neprihănitele plăceri pe care le încearcă ascultînd cîntccele de slăvire a lui Dumnezeu şi, apropiindu-se mai mult de oamenii obişnuiţi, i-ar ajuta să preţuiască în el, aşa cum se cuvine, acele lucruri de seamă ce alcătuiesc miezul religiei. Dacă nu ar fugi întruna de la anumite serbări, care, în orice veac, au fost necesare, la marile curţi, pentru majestatea lor şi petrecerea curtenilor, cucernicia lui ar fi mai plăcută şi, nu îndrăznesc să spun, mai puţin cumplită. Astfel, o frunte mai senină, o purtare mai liberă, puţină sprinteneală în unele ocazii ar deschide inimile care, văzînd contrariul, se strîng cu frică. Priceperea de a îmbina, cît mai bine, cucernicia cu ceea ce este al vîrstei şi al rangului, cu ceea ce se cere de la un mare Prinţ, aş spune, uneori, de la un fiu, ar adăuga la meritul intenţiei izbînda asupra dezgustului, meritul de a se purta pe măsura stării sale, de a fi de o blîndă şi mare îngăduinţă faţă de ceilalţi, în sfîrşit, meritul acelui văl ce acoperă strălucirea chipului său, pe care oamenii cu greu îl suportă altfel, ca să nu spun că nu o pot face, şi ar da virtuţii o graţie şi o blîndeţe care nu ar coborî-o în ochii lui Dumnezeu, ci ar înălţa-o nesfîrşit de mult în faţa oamenilor, făcîn- du-i în stare s-o preţuiască şi s-o iubească nespus, căci va scăpa de austeritatea aceea posomorită, de încruntarea aproape involuntară, de toate acele semne supărătoare care nu înseamnă virtute, şi care, altoite pe ea, alungă totul din faţa ei, şi-i împing pe cei ce atîrnă de ea să se prefacă atît cît pot de mult. Aceste semne sădesc în oameni o mare şi cumplită făţărnicie, precum şi toate cele atît de primejdioase schimbări pe care le fac interesul şi ambiţia în

sufletul curtenilor şi în cei care vor fie să ajungă ceva, fie măcar să placă. Aşa se face că, între Prinţ şi oameni, se ridică un zid care devine cu atît mai de nepătruns cu cît alcătuirea lui, cea mai trainică dintre toate, este ajutată de teama aceea de a nu încălca milostenia care înlătură cu siguranţă toate mijloacele de a ghici ce este în dosul măştilor, şi astfel piere, înainte de a se putea naşte, acea dublă cunoaştere a oamenilor, datorie, totuşi, atît de mare şi de însemnată pentru un Prinţ.

Nu este însă de ajuns să încerc să explic cît de importantă şi de necesară este datoria unui Prinţ de a cunoaşte oamenii, dacă nu mă strădui să arăt şi importanţa şi necesitatea datoriei unui Prinţ de a se face cunoscut oamenilor, ceea ce, pînă aici, n-a putut fi destul de mult atins. Nu există cineva care să nu spună că ideea care se formează despre un Prinţ, ca urmare a privirilor iscoditoare ce-1 pătrund şi a cugetărilor făcute cu sîrguinţă hotărăşte toate obiceiurile unei curţi, şi, prin aceasta, ale unui Stat, care are legătură [cu Prinţul] în orice privinţă ar fi ; nimeni nu se grăbeşte sau nu se domoleşte în să- vîrşirea binelui, mă gîndesc la cei mai mulţi, care înseamnă ceva, deeît în măsura în care vede în aceasta folosul său, sau nu-1 vede, şi se obişnuieşte cu munca, sau se preface că munceşte, numai potrivit cu ceea ce crede el că trebuie sau că este de ajuns ; măsurîndu-şi respectul şi zelul cu ceea ce gîndeşte el despre Prinţ, şi unul şi celălalt să nu fie nici viu nici stins, ca şi efectele lor, după cum părerea lui sau experienţa îi spune ce este mai de folos, şi, de la acel principiu al oricărui bine sau al oricărui rău, adică de la respectul pentru un Prinţ şi părerea despre el, decurg pentru el toate purtările tuturor acelora care, într-un fel sau altul, alcătuiesc Statul care îl priveşte. Adevărurile acestea atît de mari şi de trainice, pe care raţiunea şi experienţa tuturor veacurilor le fac astfel, nu au nevoie deeît de puţină gîndire pentru a putea simţi întreaga lor greutate şi întreaga lor întindere, fără a avea nevoie de mai multă explicaţie, şi nu-i cer Monseniorului duce de Bourgogne deeît puţină strădanie, ceea ce mă sileşte la o scurtă examinare ce m-a costat adesea foarte multe gînduri amare. Ca să intru, cu folos, direct în subiect, ar fi nespus de mult de dorit ca acest Prinţ, care nu s-a schimbat, şi care, întotdeauna, este vrednic să nu ne schimbăm faţă de el, să facă o oarecare comparaţie între el însuşi, în primele două campanii ale sale şi în timpul care le-a urmat pînă la plecarea sa în cea din urmă, şi el însuşi, în timpul acestei ultime campanii şi în timpul care s-a scurs de

atunci. Vestitul prinț de Wales, a cărui viață, prea repede curmată, este plînsă şi astăzi de toată Europa, cu aceeaşi durere ca şi Anglia, el, cea mai dulce speranță a țării sale, ținta celei mai mari admirații a tuturor oamenilor din vremea sa şi din toate ținuturile străine, nu i-a în- cîntat, niciodată, pe ai săi mai mult deeît Monseniorul duce de Bourgogne în primele lui începuturi. Toți cei ce sînt încă în viață sînt martori, iar modestele sale priviri nu s-au putut împiedica să nu vadă şi ele. Ce s-a putut deci întîmpla, între timp, ca atîta luciu să pălească, strălucirea să fie mai puțin vie, oriunde, chiar şi în locurile cele mai ascunse, şi pe care el le pătrunsese ? O viață de rugăciuni cum nu se poate mai curată la care numai însuşi Adevărul poate îndemna, dar atît de nepotrivită cu situația Monseniorului duce de Bourgogne, incit cred că pot spune, fără să cutez prea mult, că, din pricina acestei vieți cucernice, mai presus de oricare pentru oamenii obişnuiți, trebuie să se teamă că va da socoteală, cîndva, în fața lui Dumnezeu. Mă voi feri să dau amănunte, ce mi-ar deschide răni încă sîngerînde, despre ceea ce îndrăznesc să numesc, şi de o parte şi de alta, păcate, la unul de necuviință, la celălalt de răbdare, şi pentru care pedeapsa a căzut prea greu pe ultima parte, fără ca aceea ce-a căzut, tîrziu, asupra celeilalte să fi produs ceva trainic în afară de laudele cele mai puternice şi mai pline de iubire, pornite din inimă, speranța şi admirația cea mai vie, gloria cea mai strălucitoare, dar şi cea mai temeinică, ce o vor însoți întotdeauna pe tînăra dar vrednica de respect prințesă, care, ținînd întotdeauna atît de mult la gloria soțului ei, a izbîndit singură, la fel de măreață în fața lui Dumnezeu şi în fața oamenilor, printr-o neaşteptată schimbare pe care doar ea a determinat-o [5] : faptă atît de potrivită cu locul unde a pus-o Providența, căci Prințesa şi-a îndeplinit toate îndatoririle, multe şi foarte însemnate, ce-i veneau de aici. împins de propria datorie, Monseniorul duce de Bourgogne ar fi trebuit să-şi amintească de aceleaşi îndatoriri şi de tot ce avea de făcut în cursul acelei campanii, ținînd seama de rangul şi de locul pe care le avea, păstrarea respectului față de acestea şi de drepturile sfinte ale obîrşiei sale fiindu-i cerută de tot ceea ce nu se poate desprinde de cucernicia bine înțeleasă, şi la care, aşa cum le-a dat unora prilejul să îndrăznească să creadă, nu s-a gîndit atunci şi nici de atunci încoace. Urmările acestei greşeli sînt de aşa fel, îneît toată strădania Monseniorului duce de Bourgogne către ele trebuie să se îndrepte neîncetat, ca înspre ceea ce, pentru el, este şi va fi întotdeauna lucrul cel mai important, de

vreme ce nimic nu-1 poate expune pe un Prinț la primejdii mai mari şi mai necurmate decît nenorocirea de a se fi făcut el singur complicele opiniei publice, dinăuntru sau dinafară, fie că nu a simțit nimic, fie că a jurat să nu simtă nimic. Aş ajunge prea departe, 30

dacă aş spune mai multe ; însă marea însemnătate a acestui subiect, care nu va fi niciodată destul de bine înțeleasă, m-a silit să ajung atît de departe unde am ajuns eu şi unde nici măcar nu m-am putut împiedica să nu ajung.

[-.]

Un lucru de care un prinț destinat să domnească trebuie să se ferească cu cea mai mare grijă este părerea că, marcat fiind prea tare de ceva, nu judecă toate cunoştințele sale şi orice alegere ar face decît după acel ceva ; impresia pe care o are lumea despre marea cucernicie a Monseniorului duce de Bourgogne să nu continue cumva s-o încredințeze că prințul acesta nu judecă priceperea şi capacitatea oamenilor decît după cucernicia lor, şi că preferă un om de bine, în orice slujbă ar fi, fără să țină seama de altceva decît de virtutea lui. Este destul să prezentăm ideea ca atare ca să se vadă urmările ei nefericite în viață, dacă părerea aceasta ar fi întemeiată şi dacă lucrurile s-ar petrece întocmai aşa ; dar chiar neadevărată fiind, a avut întotdeauna trecere printre oameni. Trebuie să avem mare grijă şi să fim cu mare băgare de seamă ca să alungăm din mintea oamenilor o idee atît de primejdioasă şi care poate, cu uşurință, da naştere la tot soiul de necazuri mari.

Nu se poate spune cît de puternică este credința aceea nenorocită despre o aşa-zisă consultare la Sorbona, cel puțin a cîtorva teologi de acolo, din porunca Monseniorului duce de Bourgogne, ca să afle dacă, în condițiile date, este sau nu îngăduit să pornească război împotriva Spaniei c167. Dacă faptul este negat la Paris sau în provincii, lumea se ridică năvalnic şi nimeni nu va îndura, se zice, o măsură impusă ; dacă este negat la curte, în fața persoanelor importante, bărbați şi femei, lumea zîmbeşte şi schimbă disprețuitor vorba. Dacă eşti mai deschis cu ei, mărturisesc că le este milă de victimele care nu vor să creadă acest lucru şi, adesea, sfîrşesc prin a fi nemulțumiți. încăpățînarea lor se întemeiază pe frecvența şi lungimea convorbirilor Monseniorului duce de Bourgogne cu duhovnicul său, căruia i se fac urări de viață lungă fiindcă este prețuit şi fiindcă lumea s-ar teme de un altul.

---

167 Amintim că regele Spaniei, Pilip al V-lea, era fratele mai mic al ducelui de Bourgogne, (N.t.)

Locul lui este socotit a fi cel dinții în Consiliul Prințului şi, pe viitor, în consiliul Regelui, care va fi el cîndva. Lumea se gîndeşte cu neliniște că ministerul nu va mai putea fi desprins de teologie, că treburile Statului, favorurile, în sfîrşit, totul va deveni o chestiune de conştiință şi de religie, şi se uită cu tristețe la ultimii prinți din casa de Austria care au purtat pe cap coroana Spaniei. La spaimele acestea ale celor buni se adaugă gîndurile dăunătoare ale ticăloşilor : orice replică este exclusă, proscrisă, inutilă ; sînt neplăceri din acelea foarte mari care apar cînd un Prinț nu este cunoscut de oameni.

Acest lucru trebuie să-l îndemne pe al nostru să nu mai piardă o clipă şi să caute, din răsputeri, să ajungă la acea dublă cunoaştere a oamenilor, de care am pomenit atît de des, să o capete prin toate mijloacele cu putință, să-şi facă din ea o lege sfîntă, şi să-şi supună cucernicia la ceea ce îi cere această lege, ținînd seama de situația lui, în aşa fel încît să scape de tot ce nu este esența acesteia, «ca să aibă parte de slobozenia slavei copiilor lui Dumnezeu»[7], atît de plăcută şi care, dinlăuntru, se răs- pîndeşte la cele din afară. Să nu mai ascundă lumina aceea, curată şi strălucitoare, pe care însuşi Dumnezeu, înveşmîntîndu-1 cu ea, a pus-o pe cel mai înalt sfeşnic ; să arate deci ceea ce este el cu adevărat, şi, ca să nu mai repet cuvenitele elogii, care au început şi care trebuie să încheie acest discurs, să fie încredințat că se va înfățişa asemenea lui Titus altădată, ca bucuria neamului omenesc, şi că, fără să piardă ceva din sfințenia sfîntuluî Ludovic, se va arăta la fel de mare ca ultimii Regi, iluştrii şi măreții lui părinți ; este destul să vrea acest lucru, de vreme ce nu este vorba decît să arate lumii adevărul şi realitatea lui, care se găsesc din belşug în Monseniorul duce de Bourgogne.

Ați ținut atît de mult să vă scriu ce gîndesc eu despre Monseniorul duce de Bourgogne, şi, totodată, să vă arăt ce gîndeşte cu adevărat lumea despre acest Prinț, încît nu am crezut că-mi este îngăduit să omit ceva nici din propriile mele gînduri nici din cele ale celorlalți. Am spus, la început, că lipsa de ocupație, care a devenit apanajul situației mele, mă face să umblu prin lume mai mult decît umblați dumneavoastră, expunîndu-mă să-i aud prostiile. Ştiți bine cît de des şi cît de tare m-am supărat cînd a fost vorba de Monseniorul duce de Bour-

30»

gogne şi, pe lingă ceilalţi, de care nu m-am temut din această pricină, am tot atîţia martori cit şi prieteni, persoanele cele mai importante de la curte, bărbaţi şi femei, de care sînt foarte apropiat. Las acum în seama profundei dumneavoastră înţelepciuni şi a dreptului dumneavoastră discernămînt să judece cele ce m-aţi silit să înfăţişez aici, iar eu vă voi asculta, fără să zic nimic. Lucrurile sînt de aşa fel încît nu este nevoie de un respect nici mai mic nici mai puţin vechi decît cel pe care vi l-am jurat eu, ca să vă dau această dovadă, atît de puţin întîlnită, de întreaga mea supunere. Vă rog să nu folosiţi decît dumneavoastră acest discurs, iar încrederea pe care o lungă şi plăcută obişnuinţă îmi recomandă s-o am în dumneavoastră, alăturată aceleia pe care o aveţi dumneavoastră să nu lăsaţi să scape nimic din cele mai mari taine ale treburilor Ţării, mă face să socotesc fără teamă că nu o veţi păstra pe aceasta cu mai puţină sfinţenie decît pe celelalte, de vreme ce chiar dumneavoastră credeţi că, pentru mine, faptul are o nemărginită însemnătate.“

CAPITOLUL XXXII

(17 10) *Portretul din acea vreme al Monseniorului duce de Bourgogne. — Urmările discursului meu. [...]*

O scurtă discuţie pe marginea acestui discurs nu va fi inutilă pentru ceea ce a urmat. Trebuie să spun mai întîi că Monseniorul duce de Bourgogne se născuse cu o fire de te cutremurai. Era atît de iute, încît ar fi fost în stare să sfărîme ceasurile cînd sunau ora care-1 chema la ceva ce nu dorea să facă, să se înfurie cum nu s-a mai văzut împotriva ploii, cînd aceasta îl împiedica să facă ceva ce voia el. Cînd cineva îi ţinea piept, era cuprins de mînie : la aceasta am fost adesea martor în prima lui tinereţe. O poftă arzătoare îl împingea către tot ceea ce este oprit trupului şi minţii. Batjocura lui era necruţătoare, întrucît era plină de duh şi de sare, Prinţul prin- zînd ca nimeni altul tot ce era ridicol. Acestea erau şi mai puternice datorită unei vioiciuni a trupului şi a minţii, ce devenea năvalnică, şi care nu i-a îngăduit niciodată, la început, să înveţe ceva decît făcînd două lucruri în acelaşi timp. îndrăgea, cu o patimă aprigă, tot ce înseamnă plăcere, şi cu un orgoliu şi o trufie ce nu pot fi spuse. Era periculos, pe deasupra, cînd era vorba să aleagă oamenii şi lucrurile, cînd găsea partea slabă a unei judecăţi, şi cînd judeca mai bine şi mai adînc decît

dascălii săi ; însă, îndată ce furia trecea, mintea îi venea la loc şi învingea totul : îşi simţea greşelile, le mărturisea, uneori cu atîta ciudă, încît parcă îl apuca din nou furia. Minte vioaie, activă, pătrunzătoare, rezistînd greutăţilor, mai presus de oricine în toate privinţele. Minunea care s-a petrecut cu el este aceea că, în foarte puţin timp, cucernicia şi harul ceresc au făcut din el alt om, schim- bînd atîtea înfricoşătoare cusururi în virtuţi cu totul contrare. Trebuie deci luate ca atare toate laudele din acest discurs. Prinţul acesta, căruia îi plăcuseră întotdeauna ştiinţele abstracte şi avusese uşurinţă pentru ele, le-a pus în locul plăcerilor, a căror atracţie, ce nu murise în el, îl făcea să fugă de ele, chiar şi de cele mai nevinovate, ceea ce, adăugîndu-se la sclavia milosteniei pentru aproapele, dacă îndrăznim să spunem aşa, la un novice care năzuieşte, la început, către desăvîrşire, în toate, şi care nu ştie ce sînt limitele lucrurilor, şi la o sfială care îl încurca pretutindeni, neştiind ce să zică şi ce să facă, şovăind în orice clipă între Dumnezeu, pe care se temea să nu cumva să-l supere, şi lume, faţă de care, sfiala aceasta veşnică îl punea într-o lumină proastă, l-a făcut de o ciudăţenie fără margini, deoarece nu se simţea bine decît cînd era singur, iar mintea sa şi ştiinţele îi dădeau din belşug prilejul de a nu se plictisi, pe lîngă faptul că rugăciunea îi lua mult timp. Violenţa cu care îşi înăbuşise atîtea cusururi, toate foarte mari, dorinţa de desăvîrşire, neştiinţa, teama, prea puţinul discernămînt care însoţeşte întotdeauna o cucernicie aflată abia la începuturile ei, îl făceau să întreacă măsura în ceea ce era opusul cusururilor sale, şi-l împingeau la o austeritate pe care o exagera în toate, şi care îl făcea să pară stingherit, şi, adesea, fără să-şi dea seama, să fie ca un cenzor, ceea ce l-a îndepărtat tot mai mult pe ***Monseigneur,*** şi îl umplea de ciudă chiar şi pe Rege. Am să arăt un lucru, printre o mie altele, care, pornit de la un principiu excelent, l-a scos din fire pe Rege şi a revoltat toată curtea, cu doi trei ani mai înainte. Ne aflam la Marly, unde, de
Bobotează, a avut loc un bal. Monseniorul duce de Bourgogne n-a vrut nici măcar să se arate, şi a făcut în aşa fel încît să se afle acest lucru destul de devreme ca Regele, căruia nu i-a plăcut această purtare, să aibă timp să stea de vorbă cu el, mai întîi în glumă, apoi cu amărăciune, în cele din urmă serios, supărat văzînd că este condamnat de nepotul său [de fiu], D-na ducesă de Bourgogne, doamnele ei, nici măcar D-l de Beauvillier nu l-au putut face să-şi schimbe hotărîrea : s-a încăpăţînat să spună că Regele este stăpîn, că nu-şi îngăduia să condamne nimic din ce făcea acesta, dar că, întrucît Bobotează este o triplă sărbătoare, şi mai ales o sărbătoare

creştinească prin vocaţia popoarelor păgîne şi prin botezul lui Isus Cristos, nu credea că trebuie s-o profaneze, îndepărtîndu-se de la îndatoririle faţă de o zi atît de sfîntă, pentru un spectacol ce poate fi suportat cel mult într-o zi obişnuită. Degeaba i s-a arătat că, dăruindu-şi dimineaţa şi după-amiaza slujbelor la Biserică, şi alte cîteva ore rugăciunilor în cabinetul său, putea şi trebuia să dăruiască seara respectului pe care-l datora ca supus şi ca fiu : totul a fost zadarnic şi, în afară de timpul cît a cinat cu Regele, a stat închis singur, toată seara, în cabinetul lui de lucru. Pe lîngă această austeritate, păstrase din educaţia primită o rigoare care se răsfrîngea asupra tuturor faptelor sale şi care-l stingherea şi pe el şi pe toată lumea, în mijlocul căreia era mereu ca un om necăjit, grăbit să plece de parcă ar fi avut cu totul altceva de făcut, care simte că îşi pierde timpul şi vrea să-l folosească mai bine. Pe de altă parte, se asemăna foarte mult acelor tineri seminarişti care, suferind toată ziua de greutatea lecţiilor, se descătuşează în recreaţie făcînd tot zgomotul şi toate copilăriile de care sînt în stare, deoarece orice altă plăcere este interzisă în lăcaşul lor. Tînărul Prinţ o iubea cu patimă pe D-na ducesă de Bourgogne; dădea frîu liber acestei iubiri ca un bărbat ce se stăpî- neşte cu străşnicie de la oricare alta, glumind totuşi cu tinerele din suita lor, adesea ca un seminarist în timpul recreaţiei, ele purtîndu-se ca nişte zăpăcite şi neruşinate. In această scurtă descriere, vor putea fi găsite explicaţiile foarte multora din lucrurile ce se află in discursul citit mai înainte, care, fără aceste lămuriri, n-ar putea fi înţelese uşor, şi, mai ales, cele spuse pe larg de mine despre cucernicia Prinţului, ca s-o întorc mai mult către lume, căci el nu putea să asculte şi, încă şi mai puţin, să cedeze altfel decît în faţa argumentelor religiei. Primele două campanii la care luase parte îl ajutaseră foarte mult, în sensul că, departe fiind de ceea ce îl intimida atît de mult, şi de cea pe care o iubea, se purta mai firesc, era mai deschis, scăpa de obligaţiile de a-şi ajuta aproapele datorită treburilor războiului şi tuturor celor ce au legătură cu ele, căci, în cursul acestei campanii, numai despre ele era vorba : încît, dovedind inteligenţă, deschidere, pătrundere, a făcut să se pună în el cele mai mari speranţe. A treia campanie i-a făcut mult rău, aşa cum am arătat la momentul potrivit, deoarece a simţit numaide- cît, şi tot mai mult, că are de a face, lucru pe cît de îngrozitor pe atît de adevărat, cu ceva mai puternic decît el, şi la curte şi în lume, şi că norocosul Vendome, susţinut de cabalele despre care am scris, a prins slăbiciunea prinţului şi a împins cutezanţa cît a putut de departe. Slăbiciunea prinţului a fost sfiala aceea, atît de nelalocul ei, cucernicia atît de prost înţeleasă, care, în mod ciudat, a schimbat ciocanul în nicovală

şi nicovala în ciocan, şi din care nu şi-a mai putut reveni. Pe scurt, acesta este conţinutul discursului meu, prin care, după laudele cuvenite, şi pe care le mai introduc şi prin alte părţi, ca să meargă mai uşor ceea ce urmează, încerc să arăt în ce fel trebuie să-şi folosească Monseniorul duce de Bour- gogne cabinetul de lucru, faptul că stă prea mult acolo şi că, făcînd astfel, nu iese nimic pe măsura condiţiei lui şi din care să înveţe ceva. După ce am încercat să arăt ce trebuie să facă în mult mai puţin timp decît îşi petrece el acolo, lupt împotriva timidităţii lui, şi, dacă îndrăznesc să spun astfel, a faptului că nu se înţelege cu Regele şi cu ***Monseigneur,*** nici cu lumea, prin toate mijloacele pe care le am, şi, încă şi mai mult, cu D-na de Maintenon şi D-ra Choin, lucruri foarte importante, luptînd, în cele din urmă, cu faptul că nu stă decît cu D-na ducesă de Bourgogne, singură, ceea ce laud cu sinceritate, şi cu droaia aceea de femei care abuzează fără ruşine de bunătatea, de zăpăceala, de cucernicia şi de veselia lui, prea puţin cuviincioasă, amintind zbenguielile de seminarist. După ce am vorbit despre necuviinţa celorlalţi faţă de el, ajung la propriile lui necuviinţe, iar aici, pana mi se răsuceşte în mînă, uluit de enormele greşeli ce s-au făcut în Flandra, şi, de acolo, pretutindeni, şi al căror şir adaugă o supărătoare povară. Mă opresc totuşi asupra lor cît mai puţin şi ajung la obiectul principal al discursului meu : cunoaşterea oamenilor ; stărui asupra acestui lucru cu o libertate pe măsura necesităţii, şi intru în amănunte asupra mijloacelor de a realiza această cunoaştere din nevoia de a-1 duce parcă de mînă pe prinţ, şi de a nu-i da prilejul sau pretextul de a nu şti cum s-o facă. Totodată, simt foarte bine că ceea ce propun eu cu atîta convingere şi stăruinţă se opune cu totul obiceiurilor Regelui, faţă de care, foştii miniştri şi, după ei, cei noi, temîndu-se mai mult decît de orice de cele spuse de mine, le distrug cu o grijă cum nu se poate mai mare, şi cu tot atîta sîrguinţă şi dibăcie ; după care, fac şi eu ce pot, ajungînd să înalţ în slăvi, de unde se poate simţi că nu sînt convins de acest exemplu. Pînă aici, discursul meu este la îrtdemîna tuturor oamenilor. Modul de a gîndi al Monseniorului duce de Bourgogne, atît de auster şi de riguros, şi cucernicia ducelui de Beauvillier, deşi de ait fel şi mai raţională, m-au silit să intru într-o discuţie pe care puţini o vor aprecia, dar fără de care ceea ce am spus mai înainte n-ar fi putut intra în capul Prinţului, şi nici prea uşor în mintea fostului său preceptor. Aveam nevoie să spun ceva despre cleveteli ca să-l împing pe prinţ să stea de vorbă cu oamenii, şi despre cucernicie, ca să-l pregătesc, prin nişte comparaţii monacale, să mă asculte cînd îi voi vorbi despre purtarea lui în Flandra, în timpul ultimei campanii şi după ce s-a întors de acolo, şi ca să simtă cît de mari sînt neplăcerile

cărora le-a dat naştere. Aveam neapărat nevoie de această pregătire ca să îndrăznesc să ajung la cele legate de părerea unora, pe care el a înlesnit-o, că nu preţuieşte şi nu măsoară decît cu devoţiunea şi că, totul, pentru el, este caz de conştiinţă. Lumea crede, într-adevăr, că, pentru războiul din Spania, îi consultase pe teologii de la Sorbona, ca, luîndu-se după părerea acestora, să-şi formeze propria sa părere şi s-o spună în Consiliu, iar cînd Regele l-a întrebat ce înseamnă aceasta, nu mică i-a fost mirarea auzind răspunsul prinţului, scurt şi limpede, că nici nu se gîndise la aşa ceva. De aceea am fost silit să spun cîteva cuvinte despre lungile şi frecventele lui convorbiri, atît de nepotrivite, cu duhovnicul său, şi, aşa cum l-am lăudat pe preceptor ca să fac să fie primite, chiar de la început, cele ce aveam de spus, l-am lăudat şi pe duhovnic ca să nu-1 supăr pe penitent şi ca să-i bag mai bine în cap că trebuie să se gîndească şi să compare domniile ultimilor regi ai Spaniei ; şi, pe această cale, revin la marile neplăceri ce decurg din faptul că prinţul nu este cunoscut de oameni. Discursul se termină, la fel cum a început, prin laude : este o îndulcire indispensabilă înainte şi după cele ce aveam de spus ; însă Harul dumnezeiesc, care începuse cu miracole rapide, şi-a isprăvit curînd opera făcînd din el un prinţ desăvîrşit. Micimile, scrupulele, defectele au dispărut, şi n-a mai rămas decît perfecţiunea în tot C**2** face ; dar vai ! Perfecţiunea nu este pentru lumea aceasta, care nu este vrednică de ea. Dumnezeu a înfăţişat-o ca să-şi arate bunătatea şi puterea, dar s-a grăbit s-o ia înapoi ca să-i răsplătească harurile şi să ne pedepsească pentru păcatele noastre.

Discursul acesta, de ale cărui adevăruri eram plin, a fost numaidecît aşternut pe hîrtie. Nu am îndreptat nimic din prima redactare şi l-am citit ducelui de Beauvillier aşa cum se vede aici. îndrăznesc să spun că i-a plăcut nespus de mult. Din toată ţesătura lui, nu s-a opus decît la două lucruri : stăruinţa, fără abatere, la slujbele de la Biserică, sărbătorile şi duminicile, la care, pînă la urmă, s-a învoit, şi spectacolele, pe care nu a fost chip să le admită. A lăudat toată discuţia despre cleveteli şi despre cucernicie, a fost cu totul de părerea mea în privinţa comunicării cu oamenii aşa cum o propuneam eu ; a aprobat tot ce am spus despre D-l de Vendome, pe care mă ferisem să-l numesc, şi despre purtarea Monseniorului duce de Bourgogne, în ultima lui campanie în Flandra şi la întoarcerea de acolo. într-un cuvînt, i-a plăcut tot discursul. A vrut să i-1 mai citesc o dată : la rîndul meu, l-am rugat să cîntărească mai bine partea cu muştele, broaştele şi alte glume de acestea, pe care eu însumi o găseam cam tare. S-a învoit ; însă i s-a părut că lucrurile acestea trebuie spuse foarte răspicat, limpede, drept care nu a vrut să le suprime şi nici

măcar să le mai îndulcească. I-am atras atenția asupra părții cu duhovnicul ; însă aici, şi-a strigat aprobarea în gura mare. După ce am văzut toate acestea, am vorbit despre ce vom face cu discursul, şi, atunci, am avut cea mai lungă şi mai vie ceartă din cele pe care le-am avut vreodată cu el. Voia să i-1 arate prințului, să-i spună că eu l-am scris, povestindu-i, fireşte, cum mi-1 ceruse el. Am spus că este primejdios, şi, după o luptă lungă, nici el nu m-a făcut pe mine să consimt, nici eu pe el să renunțe la ce avea de gînd : incit, pînă la urmă, mi-a propus să-i cerem părerea ducelui de Chevreuse : acesta se afla la Paris, unde era reținut de un proces mare pe care-1 avea ducesa de Luynes împotriva lui Matignon, iar noi la Marly, cu acelaşi prilej despre care am mai vorbit. M-am învoit, nu atît ca să-i fac voia D-lui de Beauvillier, chiar dacă D-l de Chevreuse ar fi fost de părerea lui, cit ca să cîştig timp şi să mă sfătuiesc. D-na de Saint-Simon se supărase foarte tare că primisem, la Vaucresson, să scriu acel discurs, de teama că nu voi mai fi stăpîn pe el după ce îl voi fi făcut ; s-a supărat şi mai tare cînd a aflat cit de mult ținea ducele de Beauvillier să-l arate, şi s-a opus din răsputeri. Mă aflam, de o parte, între supărarea şi marele ei bun simț, dovedit în atîtea rînduri, şi, de altă parte, marele meu respect față de D-l de Beauvillier, în orice fel de lucruri, respect sporit cu acest prilej de un pic de amor propriu prostesc. Ne-am înțeles, ea şi cu mine, să cerem părerea cuiva care ne era prieten foarte apropiat, foarte potrivit să fie întrebat, datorită cinstei, inteligenței sale, priceperii la oameni şi care îl cunoştea mai ales pe Monseniorul duce de Bourgogne : acela a fost Cheverny, pe care Regele îl pusese în suita prințului şi despre care am vorbit de cîteva ori. Discursul a fost aşadar citit între noi trei. Eu m-am ales cu multe laude, însă aprobată a fost D-na de Saint-Simon. I s-a părut, ca şi ei, că este foarte primejdios ca discursul să fie arătat celui pentru care fusese scris, şi chiar de a-i arăta numai unele părți, fără să fiu numit eu, deoarece puteam fi uşor recunoscut după stil, şi ar fi fost cu neputință ca ducele de Beauvillier să-l fi cerut altcuiva decît mie ; puteam fi recunoscut după zelul meu față de prinț, după cit de bine îl cunoşteam, după neliniştea pe care mi-o dădeau întîmplările din Flandra şi calomniile, după cunoaşterea deosebită a curții, dovedită la tot pasul. Am hotărît deci, că orice ar fi zis şi dorit cei doi duci, eu nu voi îngădui ca discursul să-i fie dat Monseniorului duce de Bourgogne care, oricît era el de cucernic, va suporta poate cu greu, dacă nu acum, măcar după aceea, să fie atît de transparent în ochii mei, şi, încă şi mai rău, să fie dezaprobat în lucruri pe care nu le va schimba, şi a căror schimbare era greu de sperat. După ce am luat această înțeleaptă hotărîre, am ascultat părerea

ducelui de Chevreuse, căruia îi trimisesem o copie, ca să aibă timp să se gîndească pe îndelete. A aprobat din toată inima lucrarea, însă, din fericire, a fost de părere să nu o dau : şi aşa am ieşit din încurcătură ; m-a condamnat însă să le las exemplarul meu, asigurîndu-mă deplin că nu-1 vor da din mînă, şi să consimt ca, fără să se pomenească de mine, nici măcar despre discurs, să poată ei, din cînd în cînd, să dea cîte o bucată prinţului, căci aceasta se putea face fără primejdie. D-l de Beauvillier s-a supus, eu de asemenea, după care, Cheverny şi D-na de Saint-Simon au socotit şi ei că, în acest fel, nu va exista nici o neplăcere. Cei doi duci n-au aflat niciodată că D-na de Saint-Simon şi cu mine îl amestecaserăm şi pe Cheverny. Aceasta este soarta nefericită a celor mai buni prinţi, şi chiar şi a celor mai grijulii cu mîntuirea lor, cu pedepsirea, cu umilirea lor, să fie în stare să îndure ruşinea pînă la ultima josnicie şi pînă la primejdie, mai curînd decît sfaturile cele mai bune şi mai cumpătate ale celor mai credincioşi dintre slujitorii lor.

[...]

CAPITOLUL XXXVII

(17 10) *[...] Regele stă de vorbă cu mine în cabinetul lui de lucru şi o declară pe D-na de Saint-Simon doamnă de onoare a viitoarei ducese de Berry.* [...] *Căsătoria D-lui duce de Berry cu MADEMOISELLE [...]*

[...] Întorcîndu-mă de la slujbă, Regele m-a chemat în galerie, mi-a spus că vrea să-mi vorbească, şi să-l urmez în cabinetul lui de lucru. S-a dus la o măsuţă de lîngă perete, departe de toţi cei aflaţi acolo, cît mai aproape de galeria pe unde intrase. Mi-a spus că o alesese pe D-na de Saint-Simon ca doamnă de onoare a viitoarei ducese de Berry ; că este o dovadă deosebită a stimei ce o avea el pentru virtutea şi meritele ei, să-i încredinţeze, la treizeci şi doi de ani, o prinţesă atît de tînără, şi care îi era atît de apropiată, şi, totodată, o dovadă că este convins pe deplin de ceea ce-i spusesem eu, cu cîteva luni mai înainte, hotărînd să mă apropie atît de mult de el. M-am înclinat, nu prea adînc, şi am răspuns că sînt mişcat de cinstea făcută D-nei de Saint-Simon de a-i arăta atîta încredere, la vîrsta ei, dar ceea ce-mi făcea cea mai mare plăcere era asigurarea pe care o primeam de ia M.S. că este convinsă şi mulţumită. După răspunsul acesta laconic, care, cu tot respectul, îl lăsa să simtă ce simţeam eu însumi despre locul de doamnă de onoare, mi-a spus, destul de mult timp, tot felul de lucruri îndatoritoare despre D-na de

Saint-Simon şi despre mine, aşa cum ştia el să facă acest lucru, ca nimeni altul, atunci cînd era recunoscător, şi, mai ales, cînd era vorba de ceva ce cu greu putea fi acceptat. Apoi, privindu-mă mai atent, cu un zîmbet ce voia să placă, a adăugat : „Va trebui însă să vă ţineţi gura“, cu un ton de familiaritate ce părea că-mi cere şi mie acelaşi lucru, şi cu care i-am şi răspuns, că mi-o ţinusem foarte bine, mai ales de cîtăva vreme, şi că mi-o voi ţine întotdeauna. A zîmbit cu şi mai multă bucurie, ca cineva care pricepe bine cum stau lucrurile, uşurat de a nu fi întîlnit îndărătnicia de care se temuse, şi care este mulţumit de soiul acela de libertate pe care l-a văzut la mine, căci îl ajută să simtă mai bine sacrificiul pe care-1 cere, fără să aibă urechile rănite. în acelaşi moment, s-a întors cu spatele la peretele la care mai înainte stătuse cu faţa, puţin către mine, iar eu către el ; şi, cu un ton grav şi magistral, dar ridicat, a spus celor prezenţi : „D-na ducesă de Saint-Simon este doamnă de onoare a viitoarei ducese de Berry“.

[■••]

A doua zi, duminică 6 iulie, căsătoria a fost celebrată, pe la prînz, în capelă, de cardinalul de Janson, marele preot al palatului. Doi preoţi ai Regelui au ţinut vălul pe capul mirilor ; Regele, persoanele din familia lui, prinţii şi prinţesele de sînge precum şi bastarzii erau de faţă ; o mulţime de ducese veneau imediat după prinţesele de sînge, pe perniţe, apoi ducii de la Tremoille, de Chevreuse, de Luynes, nepotul lui [de fiu] de şaptesprezece ani, Beauvillier, Aumont, Charost, ducele de Rohan, şi alţi cîţiva, şi ei pe perniţe 168 ; nici un prinţ străin, erau însă prinţese străine, pe perniţe, printre ducese ; tribunele erau pline şi strălucitoare : acolo m-am dus şi eu ca să pot privi pe îndelete ceremonia ; jos, o mulţime de doamne în spatele perniţelor, şi de bărbaţi, în spatele doamnelor. După slujbă, preotul a adus registrul, pe scaunul Regelui,

unde acesta à semnat, el şi numai persoanele din familia regală, dar nici un prinţ şi nici o prinţesă de singe, în afară de copiii ducelui de Orléans. In acel moment, D-na de Saint-Simon s-a ridicat de pe perniţa ei, care se afla la stingă, lingă treptele sanctuarului, şi s-a dus să se aşeze în spatele D-nei ducese de Berry care se pregătea să semneze. După ce toţi au semnat, lumea a început să iasă din capelă. Au fost o mulţime de drăgălăşenii între *Madame* şi D-na ducesă de Berry, care s-a purtat destul de bine şi pe care, în cele din urmă, *Madame* a

168 Fr. *carreaux.* Pe aceste perniţe de formă pătrată, nobilii, beneficiari ai acestui privilegiu, se puteau aşeza sau îngenunchea în timpul slujbei. (N.t.)

luat-o de după umeri, lăsînd-o să treacă înaintea ei. Apoi, fiecare s-a dus acasă ca să prînzească, Regele a mâncat doar cu cîteva persoane, iar mirii, la D-na ducesă de Bourgogne, la care, după masă, s-au jucat tot felul de jocuri de noroc, în salonul care leagă galeria de apartamentul ei, unde curtenii s-au aflat în foarte mare număr. Regele, care a ținut Consiliu de Stat dimineața şi după-amiază şi care a lucrat şi seara, ca de obicei, la D-na de Maintenon, a venit, cînd se apropia ora cinei, la D-na ducesă de Bourgogne, unde i-a găsit pe toți cei ce trebuiau să fie la ospățul pregătit, în odaia cu un „oeil-de-boeuf“ 169 ce dă în camera lui, pe o masă în formă de potcoavă, la care s-au dus după cîteva clipe. Erau douăzeci şi opt, aşezați, la dreapta şi la stînga, după ranguri, Regele singur la mijloc, în fotoliu, cu micul sipet în care se afla tacîmul lui [„le cadenas“]. Oaspeții care au cinat acolo, şi n-a lipsit nici unul, au fost ***Monseigneur,*** Monseniorul şi D-na ducesă de Bourgogne, D-l şi D-na ducesă de Berry, ***Madame,*** D-l şi D-na de Orléans, ducele de Chartres, D-na Prințesă, contele de Charolois, deoarece Domnul Duce era cu armatele în Flandra, cele două prințese de Conți, D-rele de Chartres şi de Valois, devenită între timp ducesă de Modena, D-rele de Bourbon şi de Charolois, D-nele du Maine şi de Vendôme, D-l prinț de Conți, pe care trebuia să-l pun mai devreme, şi cele două surori ale lui, ducele du Maine, cei doi fii ai săi, şi contele de Toulouse, Doamna Mare Ducesă, pe care am uitat s-o pun după D-na ducesă de Orléans. Nici o femeie din cele cu dreptul de a se aşeza n-a intrat la locul ospățului, şi foarte puține altele au apărut acolo ; nici un duce sau prinț străin, sau alți bărbați de la curte. După ce s-a terminat masa, Regele s-a dus în aripa Nouă, la apartamentul mirilor. Toată curtea,

bărbați şi femei, îl aştepta, formînd un gard viu, în galerie, şi l-a urmat împreună cu toți cei ce luaseră parte la cină. Cardinalul de Janson a binecuvîntat patul. Ceremonia de culcare n-a fost lungă. Regele i-a dat cămaşa ducelui de Berry. D-l de Bouillon pretinsese s-o prezinte el, ca mare şambelan ; D-l de Beauvillier, ca preceptor, a fost ales de Rege şi a prezentat-o el. Eu țineam sfeşnicul, şi m-am mirat că D-l de Bouillon nu a plecat, ci a stat să vadă cum cămaşa este dată de altcineva. D-na ducesă de Bourgogne a dat-o miresei, prezentată de D-na de Saint- Simon, față de care Regele s-a arătat cum nu se poate mai atent. După ce mirii s-au culcat, D-l de Beauvillier şi D-na de Saint-Simon au tras perdelele patului, fiecare de partea sa, nu fără să rîdă puțin de faptul că făceau treaba aceasta împreună. A doua zi dimineață, Regele

169 In traducere literală : „ochi de bou“ — fereastră rotundă. (N.t.)

s-a dus, după slujbă, la D-na ducesă de Berry. Cînd aceasta şi-a început toaleta, D-na de Saint-Simon i-a prezentat toată curtea, spunînd numele fiecăruia, de parcă ar fi fost o străină, şi a pus-o să-i sărute pe cei cu titluri, bărbați şi femei : după care, persoanele din familia Regelui şi prințesele de sînge au venit să asiste la această toaletă. După masa de prînz, ca şi în ajun, lumea a jucat în salon, unde Regele poruncise ca toate doamnele să se afle gătite ca în ajun, ca să le primească pe regina şi prințesa Angliei, deoarece regele Angliei se afla cu armata în Flandra, ca şi anul trecut. Regina şi prințesa, fiica sa, s-au dus, mai întîi, să-l vadă pe ***Monseigneur,*** care juca la D-na prințesă de Conți, apoi la D-na de Maintenon, unde se afla Regele. Apoi, [Regina] a venit în acest salon, să-i vadă pe Monseniorul şi pe D-na ducesă de Bourgogne, şi, la urmă, s-a dus la miri, de unde a plecat înapoi la Chaillot, după care nimeni n-a mai pomenit de nuntă. Regina şi prințesa Angliei, care năzuiseră la această căsătorie ce fusese chiar gata să se facă, cum cred că am spus mai înainte, nu înțelegeau nimic din treburile țării ; erau îndurerate. De aceea, Regele a vrut să le cruțe de nuntă, şi chiar de ceremonia vizitei, pe care, tocmai de aceea, a aranjat-o aşa cum am arătat. Doamna Ducesă, fiind în perioada de mare doliu, a fost şi ea scutită de tot acel spectacol. ***Monseigneur*** i-a spus D-nei de Saint-Simon că i-ar place să găsească pentru Doamna Ducesă, aflată încă în prima perioadă de doliu, un moment ca s-o vadă pe D-na ducesă de Berry în particular, ceea ce s-a făcut numaidecît : vi

zita a fost scurtă ; D-na Ducesă a copleşit-o pe D-na de Saint-Simon cu complimente şi cu scuze, spunînd că starea ei de văduvă o împiedicase să meargă la ea acasă. Miercurea următoare, ne-am dus la Marly. Regele, care dăruise D-nei ducese de Berry nişte bijuterii foarte modeste, D-lui duce de Berry nu i-a dat nimic. Acesta avea atît de puţini bani că, în primele zile, nici n-a putut lua parte la jocuri ; D-na ducesă de Bour- gogne i-a spus lucrul acesta Regelui, care, simţind situaţia în care se afla el însuşi, i-a spus că nu-i putea da mai mult de cinci sute de pistoli, pe care i-a dat, scuzîndu-se că vremurile sînt grele, deoarece D-na ducesă de Bour- gogne a socotit, pe bună dreptate, că puţinul acesta făcea mai mult decît nimic, căci nu putea juca.

[...]

CAPITOLUL XXXVIII

(17 10) *Păstrarea documentelor de Stat.* [...] *Villars este pierdut în faţa Regelui, dar se reabilitează numaidecît. — [...] — Moartea ducesei de la Valliere, carmelită etc., după care prinţesa de Conţi poartă doliu. [...]*

[...]

Pînă tîrziu, în timpul domniei lui Ludovic al XlV-lea, nimeni nu se îngrijise, sub nici un rege, să adune hîrtiile privitoare la treburile Statului[1], cu excepţia unora, prea puţin importante pentru a fi ţinute secrete, cele din finanţe, care, cerînd formalităţi juridice, aveau deci grefe şi depozite publice la Camera de conturi. Louvois a fost cel dintîi care şi-a dat seama că este primejdios ca scrisorile şi instrucţiunile, adresate de către Rege şi de către miniştrii lui, generalilor de armată, guvernatorilor, şi celorlalţi şefi militari, şi chiar intendenţilor de frontieră, şi de către aceştia, Regelui şi miniştrilor, să ră- mînă în mîna unor particulari, iar după ei, moştenitorilor acestora, şi, adesea, slujbaşilor lor, care le puteau folosi în mod primejdios ; uneori ajungeau pînă la negustorii de unt, căci s-a întîmplat să fie găsite la ei, de cei interesaţi, hîrtii foarte importante. Deşi războaiele despre care era vorba în acele hîrtii se sfîrşiseră atunci, uneori chiar de foarte multă vreme, cei împotriva cărora fuseseră duse de Franţa puteau afla în ele explicaţia primejdioasă a multor enigme, şi lămurirea multor puncte întunecate ce nu trebuiau date la iveală, poate chiar şi trădări plătite, fatale, de eraü descoperite, pentru familiile trădătorilor, care aveau toate

motivele să le ascundă. Aceste cauze, pe care nu ştiu cum de nu le-au înţeles mai devreme Regii noştri şi miniştrii lor, au fost văzute de D-l de Louvois : a căutat toate actele vechi pe care le-a putut găsi, a cerut să-i fie date lui, pe măsură ce erau găsite, a pus să fie rînduite, pe ani, într-un depozit la Invalizi [2], unde, de atunci, s-a ţinut totul în mare ordine, în aşa fel că, pe lîngă păstrarea secretului, aflăm acolo învăţături foarte bune care pot fi folosite. Aceeaşi situaţie era şi mai primejdioasă cînd era vorba de înţelegeri între state, lucru atît de evident, încît nici nu mai era nevoie de explicaţie. Croissy, însărcinat cu afacerile străine, a fost interesat de exemplul dat de Louvois : a făcut, întocmai ca acesta, cercetări pentru trecut şi, tot ca el, a cerut să i se dea, pe măsură ce erau găsite, documentele privitoare la ministerul lui ; s-a oprit însă aici. Torcy, fiul său, i-a propus Regelui, în martie al acelui an, să facă un depozit public pentru aceste acte, ceea ce Regele a găsit foarte potrivit. Torcy a luat, în numele Regelui, un pavilion de la mînăstirea Petits-Pères, aproape de piaţa Victoires, deoarece intra, din grădina lui, în grădina mînăstirii, pavilionul fiind la celălalt capăt, la o distanţă bună de mînăstire, izolat, putîndu-se intra în el direct din stradă [3]. A pus să fie rînduit cît mai bine acest depozit, neobişnuit şi important, unde miniştrii şi ambasadorii au multe de învăţat, şi care este ţinut cu grijă şi în prezent, în aşa fel încît chiar şi moştenitorii miniştrilor acestor departamente şi ai principalilor lor împuterniciţi şi secretari sînt obligaţi să depună acolo tot ce se află în birourile secretarilor de Stat cînd, prin deces sau din alt motiv, îşi pierd slujbele. Un împuternicit principal, care se bucură de o încredere deosebită, este însărcinat cu acest depozit, pe departamente, aflat sub autoritatea secretarului de Stat în funcţie, şi răspunde de tot. Mai tîrziu, Pontchartrain a făcut acelaşi lucru pentru ministerul marinei şi pentru casa regală. Se poate spune că acest aşeză- mînt nu este dintre cele mai mici, nici dintre cele mai neînsemnate, întemeiate sub domnia lui Ludovic al XIV-lea;
ar fi însă de dorit ca aceste alte depozite să fie puse în aceeaşi siguranţă ca cel al războiului şi, ca şi acesta, să nu fie mutate.

[...]

Villars, ales pentru campania din Flandra, unde mareşalul de Montesquiou comandase toată iarna şi unde avea să-l secundeze [pe Villars] în timpul campaniei, a examinat cu durere povara pe care avea să şi-o ia. Ajuns la cel mai înalt vîrf al favorurilor şi al distincţiilor, al bogăţiei, al onoarei şi al

măreției, a crezut că poate, pentru prima dată în viața lui, îndrăzni să spună cîteva adevăruri, deoarece, nemaiavînd unde să se înalțe, adevărurile acestea neplăcute aveau să-i uşureze sufletul. A spus aşadar multe lucruri lui Desmaretz şi lui Voysin despre starea tristă a locurilor de popas, a depozitelor de arme, a garnizoanelor, a furniturilor pentru companie, despre lipsurile de tot soiul, despre starea jalnică a trupelor şi a ofițerilor, despre plata şi despre solda lor. Prea puțin mulțumit de efectul spuselor sale, a îndrăznit să le repete, în toată cruzimea lor, D-nei de Maintenon şi chiar şi Regelui : le-a vorbit cu documentele pe masă, cu dovezi şi fapte ce nu puteau fi tăgăduite. Cînd s-a ridicat cortina, ceea ce au văzut li s-a părut atît de îngrozitor, încît, aflîndu-se în mare încurcătură, a fost mai simplu pentru ei să se supere decît să răspundă unor vorbe atît de neaşteptate din partea lui Villars, care făcuse întotdeauna tot ce dorise el, numai fiindcă le spusese, întruna, că toate sînt bune şi merg de minune. Mulțimea şi îndrăzneala acestor minciuni îl făcuseră să vadă în el singura lor scăpare, să-i dea tot şi să-i îngăduie orice, deoarece numai el găsea că totul este bine, lua totul asupra lui, fără să spună vreodată ceva neplăcut, lăsînd, dimpotrivă, să se spere totul, de parcă totul i s-ar fi părut uşor. Auzindu-1 acum vorbind ca ceilalți, ba chiar ca toți ceilalți, speranța în minunile lui s-a spulberat, împreună cu toate momelile cu care îi amăgise spre marele lui folos. Âu început atunci să-l privească cu alți ochi, să-l vadă aşa cum îl văzuse lumea întotdeauna, să-l găsească ridicol, nebun, necuviincios, mincinos, nesuferit, să-şi reproşeze înălțarea lui, de la nimic, atît de rapidă şi de nemăsurat de mare, să-l ocolească, să-l îndepărteze, să-l facă să simtă ce gîn- desc despre el, să-i lase şi pe ceilalți să vadă acest lucru. Villars, la rîndul său, s-a înspăimîntat. Planul lui era să încerce, întrucît fusese jignit şi fiindcă erau atîtea lipsuri

care, ca să fie acoperite, cereau o sănătate de fier, să se bucure în tihnă de toată averea sa, să se ferească de nenumărații spini şi de greutatea unei slujbe care, de unde ajunsese el, nu-i mai putea oferi nici o treaptă de urcat; voia însă, în acelaşi timp, să-şi păstreze neştirbite favoarea, trecerea, prețuirea, apropierea de Rege şi o încredere care să facă din el un sfetnic şi o persoană ce putea în- rîuri hotărîrile ce aveau să fie luate, ordinele ce vor fi trimise diferitelor armate, să judece faptele şi purtarea generalilor, să-şi sporească stima pe lîngă Rege spunîn- du-i acestuia lucruri plăcute despre război, pe care nu el va fi însărcinat să le îndeplinească. Cînd a simțit o schimbare atît de mare față de el, la care, amețit de trufie şi de noroc, nu se aşteptase, a văzut cu spaimă la ce se ex- pusese şi ce putea să ajungă de nu va mai avea funcția, favoarea şi trecerea, fără rude şi fără prieteni care să-l poată apăra de atîția duşmani şi invidioşi, sau, mai curînd, de toată acea lume pe care o înfruntase şi o insultase fără încetare şi pe care, prin norocul lui, o nemulțumise. S-a hotărît foarte repede, şi, cum ruşinea nu-1 oprise niciodată de la nimic, nu s-a sfiit să-şi schimbe numaidecît limbajul şi să-l reia pe cel care-1 ajutase atît de bine să ajungă atît de sus. A prins momentul cînd nu se ştia bine cui să i se dea funcția grea de a comanda în Flandra, care-i fusese destinată lui, dar pe care Regele voia să i-o retragă tocmai în momentul cînd Villars o lua ; a recurs, cu neruşinarea lui firească, la linguşeli, prefăcătorie, minciună, a nesocotit greutățile, şi-a rîs de primejdii, ca să arate că el poate totul, că totul este uşor. Grosolănia schimbării sărea în ochi, însă greutatea de a găsi un alt general era prea mare, şi norocosul Villars a ştiut să se descurce. Nu s-a oprit la atît : recăpătîndu-şi siguranța după o scuturătură atît de puternică, s-a încumetat să se arate, în fața lumii, ca un roman care, ajuns pe toate culmile, lasă baltă şi odihnă şi sănătate şi tot ce poate face plăcere unui om care nu mai are ce să ceară, şi, în ciuda unei răni din pricina căreia abia putea să încalece, aleargă să-şi ajute Țara şi Regele care-1 ruga fierbinte să înțeleagă nevoia şi primejdia situației prezente. La aceste vorbe sforăitoare, a adăugat că jertfeşte şi tratamentul cu ape, care l-ar fi împiedicat să rămînă schilod, şi a spus alitea lucruri scandaloase despre aceasta, încît. ducele de Guiche, care se ducea să-şi lecuiască tot cu ape o rană la picior, făcută la Malplaquet, dar mult mai mică decît cea a lui Villars, a socotit că despre el este vorba şi nu i-a iertat-o. Mareşalul, datorită rănii, a plecat spre graniță în trăsură, mergînd cîte puțin în fiecare zi. în timpul acestei călătorii, s-a întîmplat

ceva care ne-ar fi făcut să rîdem de n-am fi făcut-o pe socoteala Statului. Mareşalul de Montesquiou, care aduna armata aproape de Cambray, şi care, cum am spus, petrecuse iarna în Flandra şi nu ascunsese mareşalului de Villars prin ce greutăți trecuse, fiind destinat chiar de atunci să facă această campanie cu el, i-a scris Regelui despre starea minunată în care se afla totul : Regele a fost atît de uşurat la primirea acestor veşti bune, încît i-a trimis lui Villars scrisoarea lui Montesquiou : întîmplarea a făcut că Villars a primit-o la două ore după ce primise o lungă scrisoare de la Montesquiou plină de amărăciune şi de amănuntele cele mai neliniştitoare despre tot ce lipsea la locurile de tabără, din depozite, trupelor, pe scurt, pretutindeni. Villars, mai puțin surprins de aceasta decît de cealaltă, n-a stat mult pe gînduri : pe loc, a trimis Regelui, prin curierul care sosise la el, scrisoarea despre care vorbeam şi cea care-i fusese trimisă de Rege, şi, la aceste două scrisori ce se contraziceau, scrise la aceeaşi dată, de acelaşi om, a adăugat doar un bilet către Rege şi un altul către Voysin, prin care îi ruga să judece ei după care din cele două scrisori trebuia să se ia el, şi şi-a continuat călătoria, încîntat de norocul de a înfățişa, pe riscul altuia, şi atît de firesc, aceleaşi adevăruri care-1 duseseră pe el în pragul dizgrației şi al prăbuşirii, şi ca să arate cît de grea era povara pe care o luase asupra sa. Urmările nu au lăsat să se vadă că Regele ar fi înțeles ceva din acest nemaipomenit contrast, însă lumea l-a aflat numaidecît chiar de la Villars, care a avut grijă să nu tacă, iar scandalul a fost înspăimîntător. Cei doi mareşali n-au mai vorbit despre acest lucru ; dar ne putem închipui cît de legați au fost între ei după această întîmplare, ce spectacol au dat armatei, care, de altminteri, nici nu-i prețuia, nici nu-i iubea, dar nici ei nu-şi bătuseră vreodată capul să se facă prețuiți sau iubiți de armată.

[,..]

în acest timp, a murit D-na de la Valliere, la mînăstirea carmelitelor din strada Saint-Jacques, unde intrase la 3 iunie 1675, sub numele de sora Maria a Mizericordiei, la vîrsta de treizeci şi unu de ani. Norocul şi ruşinea, modestia şi bunătatea cu care s-a folosit de el, buna credință a sufletului ei în care nu se amesteca nimic, tot ce a făcut pentru a-l împiedica pe Rege să eternizeze amintirea slăbiciunii şi păcatului recunoscînd şi legitimînd copiii pe care i-a avut cu ea [4], suferința pricinuită de Rege şi de D-na de Montespan, cele două fugi ale ei de la curte, prima la Benedictinele de la Saint-Cloud [5], unde Regele s-a dus în persoană ca s-o ceară înapoi, gata să poruncească arderea mînăstirii, cealaltă la Fiicele Sfintei Maria de la Chaillot, unde Regele l-a trimis pe D-l de Lau- zun, pe vremea aceea căpitan al gărzilor,

împreună cu forțe puternice ca să spargă poarta mînăstirii, şi care a adus-o înapoi, acel rămas bun, în prezența tuturor, adresat Reginei, pe care o respectase şi cruțase totdeauna, şi iertarea pe care i-o ceruse cu atîta umilință, căzîndu-i la picioare, de față cu toată lumea, cînd a plecat la Carmelite [6] ; penitența neobosită, făcută zilnic, toată viața, cu mult mai aspră decît regulile austere ale mînăstirii, fuga de treburile lăcaşului, amintirea necontenită a păcatului ei, depărtarea constantă de orice legătură cu lumea, căci nu dorea să se amestece în nimic, sînt lucruri care, în mare măsură, nu s-au petrecut în vremea mea, sau care nu prea au de a face cu subiectul meu, aşa cum nu au de a face credința, forța şi umilința, pe care le-a arătat la moartea contelui de Vermandois, fiul său. D-na prințesă de Conți şi-a făcut întotdeauna datoria față de ea, purtîndu-i mult de grijă, însă ea o îndepărta şi-i scurta vizitele cît putea. Fiind gingaşă din fire, a suferit mult supunîndu-se unor chinuri trupeşti şi sufleteşti prea adevărate, şi ascundea cît putea cele ce se petreceau în inima ei bună ; s-a descoperit că mersese cu pedepsele trupeşti pînă acolo încît, timp de un an, nu băuse deloc, ceea ce a îmbolnăvit-o fără scăpare. Suferințele au devenit şi mai mari ; în cele din urmă, a murit de o hernie, în dureri mari, purtînd semnele unei desăvîrşite cucernicii, în mijlocul călugărițelor, care o iubiseră pentru blîndețea şi virtuțile ei, în timp ce ea se credea şi spunea întruna că este cea din urmă ființă, nevrednică să trăiască printre fecioare. D-na prințesă de Conți nu a aflat de boala ei, care s-a înrăutățit repede, decît cînd nu mai avea mult de trăit : a alergat la ea, însă doar ca să o vadă murind. La început, a părut foarte îndurerată ; dar s-a mîngîiat curînd. Cu acest prilej, a primit vizitele întregii curți, o aştepta şi pe cea a Regelui, şi toată lumea a văzut că acesta nu s-a dus la ea. Păstrase față de D-na de la Valliere o stimă şi o considerație seacă, pe care rar de tot, le explica, foarte scurt : a ținut totuşi **ca** Regina **şi** cele două **Delfine să** se **ducă** să **o cadă,** să-i spună să se aşeze, ei şi D-nei de Epernon, deşi erau călugărițe, însă ca ducese ce fuseseră mai înainte, fapt pe care cred că l-am mai povestit. A părut foarte puțin mişcat de moartea ei ; şi chiar a spus de ce : pentru el, ea murise în ziua cînd a intrat la Carmelite. Copiii D-nei de Montespan au fost foarte jigniți de vizitele primite de D-na de Conți cu acest prilej, ei care, cu un prilej asemănător, nu îndrăzniseră să primească pe cineva mai de seamă. Au suferit şi mai mult cînd au văzut-o pe prințesa de Conți purtînd doliu, împotriva uzanțelor, după o simplă călugăriță, deşi era mamă, ei, care nu purtaseră, şi care, ca să respecte uzanțele, nu îndrăzniseră nici măcar pe ei să pună cel mai mic semn de doliu la moartea D-nei de Montespan. Regele nu i-a putut refuza această favoare D-nei prințese de Conți, care i-a cerut-o stăruitor, dar care lui

nu i-a plăcut. Ceilalţi bastarzi au îndurat această insultă, pe care simplul adulter a făcut-o celui dublu, şi care a arătat tuturor ce monstruoasă grozăvie era obîrşia lor, mai mult decît întunecată, ceea ce i-a supărat cumplit.

[...]

CAPITOLUL XLIII

(17 10) *[...] Du Mont îmi povesteşte calomnia cea mai nebunească, împotriva mea, băgată în capul lui MONSEIGNEUR. Credulitatea de neînţeles a acestui prinţ.* (...)

[..J

Acum trebuie să vorbesc despre o nouă grozăvie ce mi-a căzut pe cap, şi să arăt aici ceea ce însemna nemaipomenita credulitate a lui ***Monseigneur,*** despre care, în altă parte, doar am pomenit. Trebuie să ne amintim de cele ce am spus despre Du Mont, despre încrederea pe care o avea ***Monseigneur*** în el, şi de faptul că nu uitase niciodată ce făcuse tatăl meu pentru al său. Trebuie să mai spun şi că Regele a anunţat, luni 2 iunie, la Marly, căsătoria D-lui duce de Berry, şi că, în aceeaşi zi, s-a dus la ***Madame,*** să-i ceară mîna fiicei ei, ***Mademoiselle ;*** duminică 15 iunie, D-na de Saint-Simon a fost numită doamnă de onoare a viitoarei ducese de Berry, aşa cum am povestit, în cabinetul Regelui de la Versailles ; duminică 6 iulie, căsătoria a avut loc în capela de la Versailles ; miercurea următoare, la 9 iulie, Regele a plecat la Marly, unde a rămas pînă sîmbătă 2 august ; s-a dus din nou acolo, miercuri 20 august, şi a stat pînă sîmbătă 13 septembrie ; s-a dus iar, miercuri 8 octombrie, pînă sîmbătă 18, din aceeaşi lună ; în sfîrşit, s-a dus încă o dată, luni 3 noiembrie şi a stat pînă sîmbătă 15 din aceeaşi lună ; în acel an, nu s-a dus deloc la Fontainebleau, reţinut de starea proastă a treburilor ţării şi de cheltuielile călătoriei. După căsătoria D-nei ducese de Berry, au fost patru călătorii la Marly, şi, în anul acela, nu s-a mai făcut nici una. La cîteva zile după ce începuse a doua şedere la Marly, întorcindu-se, împreună cu Regele, de la slujbă, Du Mont, în tocul uşii salonaşului aflat alături de capelă, uitîndu-se să nu fie cumva zărit, m-a tras de haină şi, cînd m-am întors, a dus degetul la buze, mi-a arătat grădinile din josul Rîului, adică acea superbă cascadă, distrusă de cardinalul Fleury, ce era drept înainte în spatele castelului. Totodată, Du Mont, mi-a şoptit la ureche : „La Bolţi". Acea parte a grădinii era înconjurată de un gard care ascundea privirilor ceea ce se afla sub acele Bolţi de verdeaţă : era locul cel mai puţin frecventat de la Marly, care nu ducea nicăieri, şi unde, chiar

şi după-masă sau seara, rareori se plimba cineva. Neliniştit de ceea ce putea voi Du Mont, atît de misterios, am ajuns, încet, la intrarea sub Bolţi, unde, fără să fiu văzut, m-am uitat printr-o crăpătură ca să-l văd venind. S-a strecurat pe la colţul capelei, iar eu i-am ieşit în cale. Cînd ne-am întîlnit, m-a rugat să ne întoarcem către Rîu, ca să fim şi mai departe, şi, acolo, ne-am sprijinit de gardul cel mai des, la o parte de orice spărtură, ca să fim şi mai ascunşi sub aceste Bolţi. Atîta precauţie m-a surprins şi m-a înfricoşat ; cu atît mai mult cînd am aflat despre ce este vorba. După cîteva cuvinte de recunoştinţă despre tatăl meu şi de prietenia faţă de mine, Du Mont mi-a spus că vrea să-mi dea cea mai mare dovadă şi de una şi de alta, dar cu două condiţii; mai întîi, că nu voi arăta, cîtuşi de puţin, că ştiu ceva despre ceea ce avea să-mi spună ; cealaltă, că nu mă voi folosi de cele ce voi afla decît atunci cînd îmi va spune el, şi numai după ce ne vom fi înţeles împreună.

Mi-am dat cuvîntul pentru amîndouă. Atunci, mi-a povestit că, la două zile după căsătoria D-lui duce de Berry, intrînd, pe la sfîrşitul dimineţii, în cabinetul lui ***Monseig- ncur,*** unde acesta era singur, cu un aer foarte serios, l-a urmat, ***Monseigneur*** fiind tot singur, prin grădină, în care trecea prin fereastra cabinetului, pînă la D-na prinţesă de Conţi, la care intra tot de pe terasa grădinii de portocali de la Versailles *, prin ferestrele apartamentului său ; a găsit-o singură, în cabinetul ei ; intrînd, ***Monseigneur*** i-a spus, cu multă înflăcărare, ceea ce nu era în firea lui, şi de parcă i-ar fi cerut socoteala, că stă acolo liniştită : a fost atît de surprinsă, încît l-a întrebat cu spaimă dacă a primit veşti din Flandra, şi ce se întîmplase. ***Monseigneur*** a răspuns cu ciudă că nu sînt veşti, doar atît că eu aş fi spus, acum cînd căsătoria ducelui de Berry fusese făcută, că Doamna Ducesă trebuie să fie alungată împreună cu ea, după care îl vom duce cum vom vrea noi pe acest prostănac, şi vorbea despre sine ; deci, ea nu trebuia să stea aşa de sigură şi de liniştită. Apoi, deodată, bătîndu-se parcă peste şolduri ca să se înfurie şi mai tare, a spus tot ce s-ar fi cuvenit despre astfel de vorbe, a adăugat ameninţări, şi a spus că îl va preveni pe ducele de Bourgogne să se ferească de mine, să mă înlăture şi să se îndepărteze cu totul de mine. Solilocul acesta a ţinut destul de mult, fără ca eu să fi putut afla ce a spus D-na prinţesă de Conţi ; însă, din tăcerea lui Du Mont, în această privinţă, din ciuda ei faţă de căsătoria ducelui de Berry, şi prin aproape tot ce era în jurul ei, n-am avut motiv să cred că a căutat să îndulcească lucrurile. Du Mont, singurul de faţă, care a putut auzi, lipit de zid, tremura fără să îndrăznească să spună o vorbă, şi scena n-a luat sfîrşit decît la sosirea lui Sainte-Maure [2], care a schimbat brusc

discuția. Este greu de înțeles ce a însemnat pentru mine această povestire. Uimirea a fost mai tare decît oricare alt sentiment : m-am uitat la Du Mont ; l-am întrebat cine își poate închipui așa ceva ; cine îndrăznea s-o facă, și cum puteau fi crezute astfel de vorbe, și l-am rugat să-mi spună pe ce căi și cu ce mijloace i se putea propune Regelui și cum ar fi izbutit cineva să-l facă să le alunge pe cele două fiice ale lui, prințese de sînge, pe care le iubea, iar pe *Monseigneur* încă și mai mult, și dacă nu cumva trebuie să fii mai nebun decît nebunii de legat ca să te gîndești la ceva atît de fără noimă, cu totul imposibil, să iu mea ții mai nebun ea să te lauzi cu așa ceva și s-o spui, și mai rău decît un diavol ca s-o scornești și s-o pui în circa cuiva despre care, cel puțin, nimeni n-a spus vreodată că este nebun sau că aleargă după năluci. L-am mai întrebat și ce gîndește el despre cel ce crezuse lucrurile acestea cu atîta ușurință. Du Mont mi-a mărturisit că ce spun eu este adevărat și limpede ca lumina zilei, dar că, totuși, calomnia există și fusese crezută. N-am îndrăznit să spun mai multe despre credulitatea lui *Monseigneur,* mulțumit că Du Mont, ridicînd din umeri și lăsînd să-i scape cîteva vorbe, m-a lăsat să înțeleg că gîndește întocmai ca mine. După prima surpriză, care, pentru mine, a fost sentimentul cel mai puternic, am văzut prăpastia care fusese săpată sub picioarele mele, și l-am întrebat pe Du Mont ce pot face. Absolut nimic, pînă una alta, mi-a spus ; n-am îndrăznit să vă previn mai devreme, deoarece, fiind singurul martor la scena cu D-na prințesă de Conți, am vrut să las să treacă timpul. Nu a sosit momentul să facem ceva ; așteptați să vă spun eu ce-i de făcut, căci voi avea grijă de aceasta. — Bine, Domnule, i-am răspuns, cine sînt eu față de *Monseigneur* cuprins de furie, cu care mă aflu întotdeauna în aceleași locuri, în afară de Meudon ? Cum să mă port aici, în salon, în prezența lui, cum să stau în preajma lui, acasă la el, și cum să îndrăznesc să nu stau, așteptînd pînă ce-mi veți spune dumneavoastră ca să găsim calea să-l facem să priceapă cum stau lucrurile, cînd este stăpînit de toți diavolii, care nu-1 vor lăsa să-și scoată aceasta din cap, mai ales cei care au îndrăznit să-și bată joc de el făcîndu-1 să creadă o prostie atît de grosolană, că nici măcar un copil de șase ani n-ar fi crezut-o ? — Mare încurcătură, mi-a răspuns Du Mont, să nu cereți să vă duceți la Meudon, aici să nu cumva să vă apropiați de *Monseigneur,* în salon ; duceți-vă la el, din cînd în cînd, dar duceți-vă. N-ați băgat nimic de seamă la el pînă în clipa aceasta ; purtîndu-vă astfel nu-și va da drumul față de dumneavoastră. Este tot ce pot să vă spun. Apoi, mi-a recomandat, cu atît mai mult, să respect cele două condiții pe care îi făgăduisem să le respect, mi-a primit grăbit mulțumirile și a fugit pe unde venise, de

frică să nu fie zărit de cineva. M-am plimbat destul de mult pe sub bolțile acelea, gîndindu-mă cît de departe putea să ajungă ticăloşia, şi ce părere aveau cei ce o puseseră la cale despre un prinț căruia îndrăzniseră sâ spere că i-o vor băga în cap, şi pe care îl convinseseră atît de bine, şi m-am tot gîndit la ceea ce s-ar putea în- tîmpla sub un rege stăpînit de asemenea diavoli, incapabil să nu înghită absurditățile cele mai grosolane şi cele mai evidente. Întorcîndu-mă la mine, nu ştiam cum să ies din aceasta, şi încă şi mai puțin cum să mă feresc de toate acelea pe care aceiaşi oameni vor voi să le scornească, şi să-l mintă cu ele pe acest sărman prinț. M-am închis în apartamentul meu, plin de tot acel dezgust ce se poate imagina cu uşurință, şi pe care nu l-am împărtăşit decît D-nei de Saint-Simon, care n-a fost mai puțin mirată decît mine, nici mai puțin înspăimîntată. M-am purtat întocmai cum îmi recomandase Du Mont. Mă duceam destul de puțin pe la *Monseigneur,* şi, chiar la Marly, rareori mă aflam în preajma lui, deoarece cabala aceea care îl conducea şi despre care am vorbit în atîtea rînduri era alcătuită numai din oameni care mă urau fără crutare. Nu eram, aşadar, dintre cei apropiați de *Monseigneur,* mă duceam destul de rar la Meudon, incit lumea n-a putut să înțeleagă nimic din purtarea mea. N-am aflat niciodată, mulțumesc lui Dumnezeu, cine-i băgase în cap lui *Monseigneur* acea nerozie atît de cumplită şi, în ceata de bărbați şi de femei ce alcătuiau cabala lui, n-am putut bănui pe nimeni anume.

[...]

CAPITOLUL XLIV

(17 10) (...) *Unul rare. chinurile face aur Ti cm din ; condiția şi ca racterul lui. — Baluri, serbări şi petreceri, toată iarna, la curte. I...]*

[...]

în acele ultime zile ale anului, a apărut unul din acei aventurieri escroci care pretindea că ştie marea taină de a face aur : Boudin. prim medic al lui *Monseigneur,* l-a adus să lucreze acasă la el, sub ochii lui, într-o odaie închisă cu cheia [Boudinl a devenit curînd un personaj îndrăzneț si periculos pentru un om de teapa lui ; este bine să spun cîteva cuvinte despre el, de vreme ce se găseşte, aici. în mod firesc, la îndemînă Avea chipul ca

şi numele *, fiu al unui spițer al Regelui pe care niciodată nimeni nu-1 luase în seamă. A studiat medicina, a fost muncitor, sîrguincios, învățat. Dacă s-ar fi oprit la muncă şi la treburile serioase, ar fi fost o minte luminată, care, de altfel,

era foarte bine împodobită cu literatură şi istorie şi avea, în modul cel mai firesc, plăcut şi vioi, nişte replici atît de nevinovate şi pline de haz, incit nu era un altul care să te înveselească mai mult decît el, tot timpul, fără să caute anume acest lucru. A fost decan al Facultății [de medicină] din Paris, medic al Regelui, şi, în cele din urmă, primul medic al lui ***Monseigneur,*** cu care se avea cum nu se poate mai bine. L-a cucerit pe D-l Fagon, tiranul medicinei şi stăpînul absolut al medicilor, incit putea să facă ce voia din el, să se ducă la el la orice oră, deşi acesta stătea întotdeauna închis cu şapte lacăte. [Fagon] credea că tutunul este o otravă, atît de tare îl ura : Boudin i-a închinat o teză de licență în medicină împotriva tutunului, şi a susținut-o în prezența lui, în timp ce priza din gros, căci [Boudin] stătea tot timpul cu tabachera în mină şi era plin de tutun pe mîini şi pe față. Dacă ar fi făcut altul acest lucru, Fagon s-ar fi înfuriat : lui însă, îi ierta orice. Un om atît de plăcut şi-a făcut numaidecît un loc la o curte unde nu putea stîrni pizma nimănui. Era poftit la cinele intime ale Domnului Duce, la cele ale D-lui prinț de Conți ; lumea, bărbați şi femei, de cel mai înalt rang şi din cei mai plăcuți, se băteau pentru el, şi nu izbuteau să-l aibă toți cei care ar fi vrut, cei bătrîni la prînz, cei tineri la petreceri ; libertin şi des- frînat peste măsură ; mîncău încît era o încîntare să-l priveşti, totul cu cea mai mare convingere şi cu atîta haz, că te fermeca. Aşa se face că Boudin a fost, curînd, răsfățat de toată lumea. Era, de altfel, foarte îndrăzneț, un om care nu-şi refuza decît prea puțin şi nu cruța nimic, dacă nu se temea de urmări sau dacă era împins de la spate, a ajuns, foarte repede, foarte familiar, prin urmare, foarte neobrăzat. Aflînd astfel cum stau lucrurile în lumea cea mai aleasă, s-a apucat de intrigi şi a cunoscut treburi secrete şi importante de la curte, în care s-a şi amestecat. Mareşalul de Villeroy, pe vremea cînd s-a bucurat de acea strălucită favoare, s-a apucat să glu- mească pe socoteala lui, de față cu ***Monseigneur,*** într-o dimineață, cînd acesta lua curățenia. Aerele lui nu

i-au plăcut lui Boudin, care a răspuns foarte sec. Mareşalul nu s-a oprit, celălalt n-a aşteptat mai mult : i-a răspuns cu atîta neobrăzare, încît cei prezenți au fost nedumeriți, iar mareşalul a rămas mut şi s-a supărat cum nu se poate mai tare. *Monseigneur,* care nu-l iubea pe mareşal şi care se înveselea cu medicul său, cu care se înțelegea bine, ca şi cu cei din preajma sa, n-a spus nimic. După o scurtă tăcere, mareşalul a plecat, şi *Monseigneur* s-a pus pe rîs. Întîmplarea s-a aflat repede, pretutindeni, dar n-a avut urmări. Deşi Boudin îşi iubea meseria, n-a făcut nici un pas înainte, deoarece nu-şi mai dădea osteneala să se ocupe de bolnavi ; şi-a păstrat însă curiozitatea pentru tot soiul de leacuri şi de secrete. In această privință, buna lui credință era fără cusur, şi se certa cu Facultatea [de medicină], care nu vrea să audă de aşa ceva şi lasă oamenii să moară numai ca să respecte vechile reguli. îi plăcea chimia, o cunoştea cum nu se poate mai bine, şi o făcea cu îndemînare ; a mers însă mai departe : s-a apucat de alchimie, şi-a băgat în cap că piatra filosofală poate fi găsită, şi, cu toată ştiința şi mintea lui, a fost tras pe sfoară de sute de ori ; a cheltuit mulți bani pentru aceasta, şi, fiindcă îi plăcea atît de mult, nu precupețea nimic pentru ea, lăsa petrecerile şi prietenii ca să se ducă la alambicurile sale şi la pungaşii care îl escrocau. Fusese înşelat de nenumărate ori, dar de nenumărate alte ori cădea din nou în greşeală ; îşi bătea singur joc de el, ca şi de spaimele trase, căci îi era frică de orice, şi povestea totul cu un haz cum nu s-a mai văzut. Făcătorul acela de aur i-a plăcut, şi, în cele din urmă, l-a înşelat ca şi ceilalți ; şi l-a costat o mulțime de bani, după care i-a părut foarte rău, căci, ca să-i strîngă,_nu nesocotea nici unul din mijloacele puse la îndemînă de trecerea de care se bucura. Nobilii şi miniştrii îl socoteau foarte primejdios şi îl cruțau, iar el, dacă nu era pornit, ştia cu cine are de a face şi avea grijă tot timpul să nu se strice cu ei. Ținea mult de cabala de la Meudon şi destul de mult de cca a nobililor.

încă de la începutul lui decembrie, Regele a spus că vrea să se joace la Versailles piese de teatru şi să se țină „apartamente“ *, chiar şi cînd *Monseigneur* se va afla la Meudon, ceea ce era împotriva obiceiului. Se pare că a socotit necesar să-şi țină curtea în petreceri pentru a ascunde mai bine, în afară şi înăuntru, dacă se putea, starea extrem de gravă a treburilor țării. Din acelaşi motiv, carnavalul a început devreme, şi, toată iarna, la curte, au fost tot feluide baluri, soțiile miniştrilor dînd şi ele unele din cele mai strălucitoare, un fel de serbări pentru D-na ducesă de Bourgogne şi pentru toată curtea ; însă Parisul a fost la fel de

* Fr. ***boudin,*** „caltaboş“. (N.t.)

trist, iar provinciile la fel de îndurerate.

CAPITOLUL XLVI

(17 11) *[..■] Moartea lui Boileau Desprâau.v. — Moartea fiului mai mare al mareşalului de Boufflers, al cărui rang revine fiului mai mic.*

Tot atunci, a murit Boileau Despreaux, atît de bine cunoscut pentru inteligența lui, pentru lucrările şi mai ales pentru satirele lui. Se poate spune că, în acest din urmă gen, a excelat, deşi a fost unul din cei mai buni oameni din lume. I se dăduse să scrie Istoria Regelui : nu s-a găsit nimic din care să se vadă că ar fi lucrat ceva la ea [1].

Cîteva zile după aceea, mareşalului de Boufflers i s-a întîmplat ceva cumplit. Fiul lui mai mare avea paisprezece ani ; frumos, bine făcut, făgăduind mult ; lăsase o impresie minunată la curte cînd a fost prezentat de tatăl său Regelui ca să-i mulțumească pentru păstrarea guvernă- mîntului general al Flandrei şi mai ales al oraşului Lille, pe care i le dăduse acestui fiu. S-a întors apoi la colegiul iezuit[2], unde era elev intern. Nu ştiu ce ispravă copilărească a făcut, împreună cu cei doi fii ai lui d'Argen- son : iezuiții au vrut să arate că nu se tem şi nu țin seama de nimeni, şi l-au bătut pe băiețaş cu biciul, deoarece, într-adevăr, nu aveau de ce să se teamă de mareşalul de Boufflers ; au avut însă grijă să nu se poarte în acelaşi fel cu ceilalți doi, deşi erau la fel de vinovați, dacă aceea se putea numi vină, deoarece[4] trebuiau să țină seama zilnic de d'Argenson, locotenent de poliție cu mare trecere, cînd era vorba de cărți, de jansenişti şi de tot soiul de lucruri şi de treburi în care aveau mare interes. Micul Boufflers. plin de curaj, şi care nu făcuse mai mult decît cei doi d'Argenson, şi împreună cu ei, a fost cuprins de o deznădejde atît de mare încît, chiar în aceeaşi zi, s-a îm

* Ci. *supra*, p. 67. (N.t.)

bolnăvit. A fost dus acasă, la mareşal, unde n-a fost cu putinţă să fie salvat. îi fusese atinsă inima, iar sîngele i se stricase ; trupul s-a acoperit de pete roşii ; în patru zile, a fost gata. Ne închipuim în ce hal erau mama şi tatăl lui. Regele, care a fost mişcat, nu i-a lăsat nici să aştepte nici să ceară ei ceva : a trimis un nobil oarecare să le spună că le împărtăşeşte durerea şi că dă acelaşi guvernă- mînt fiului mai mic cu care mai rămăseseră. Protestul împotriva iezuiţilor a fost nemaipomenit de puternic dar întîmplarea a rămas fără urmări.

CAPITOLUL XLVII

(17 11) *Începutul evenimentelor care au dus la constituţia Unigenitus. [...]*

Tot în luna martie, au apărut primele semne care au dus la constituţia ***Unigenitus,*** atît de dăunătoare Bisericii şi Statului, ruşinoasă pentru Roma, nefericită pentru Religie, avantajoasă pentru iezuiţi, pentru cei de la Saint- Sulpice, ultramontani şi ignoranţi, pentru oamenii de nimic, şi pentru tot soiul de pungaşi şi ticăloşi, ale cărei urmări, asemănătoare, cît s-a putut de mult, cu cele ale revocării edictului de la Nantes, au încurajat dezordinea, ignoranţa, înşelăciunea, încurcătura pretutindeni, cu o violenţă ce se simte încă şi astăzi, sub apăsarea căreia tot Regatul tremură şi geme, şi care, după peste treizeci de ani de persecuţii din cele mai nestăpînite, dovedeşte, în toate şi pretutindeni, că are o înrîurire ce se extinde şi care devine mereu mai mare. Nu am de gînd să fac o istorie teologică, şi nici măcar una ce s-ar mărgini la fapte şi la procedee : numai acestea din urmă ar fi de ajuns ca să se alcătuiască mai multe volume. Ar fi de dorit să se scrie, pentru a fi date publicului, mai puţin despre doctrină, unde repetiţiile sînt cu duiumul, şi mai multe despre istoricul naşterii şi dezvoltării acestei cumplite afaceri, despre urmările ei, despre semnificaţiile ei, despre puterea şi procedeele celor două părţi, despre carierele, chiar şi seculare, ce au ieşit de aici, sau care au fost distruse de ea, şi despre efectele, întinse şi nemaivăzute, ale deschiderii acestei cutii a Pandorei, cu mult peste speranţele unora şi peste uluirea celorlalţi, care au închis gura legilor, tribunalelor, regulilor, ca să facă loc unei inchi- ziţii militare, ce inundă şi astăzi Franţa cu denunţuri, nimicind orice dreptate. Mă voi mărgini la acel scurt istoric ce s-a petrecut sub ochii mei, şi uneori mi-a trecut prin mină, ca să tratez acest subiect aşa cum am încercat să le tratez pe toate celelalte, lăsînd ceea ce n-am văzut cu ochii mei, sau n-am aflat de la actorii întîmplărilor, pe seama unor pene instruite, mai bune şi mai puţin leneşe.

* Cf. *supra, p.* 423. (N.t.)

Pentru a înțelege puținul care, din cînd în cînd, va fi pomenit despre o afacere care s-a întins pe tot restul domniei lui Ludovic al XlV-lea, asupra minorității lui Ludovic al XV-lea şi pe toată domnia cardinalului Fleury, ascunsă în timpul Domnului Duce, dar dată la iveală după căderea acestuia, trebuie să ne amintim o mulțime de lucruri ce se află răspîndite în aceste *Memorii,* care ar fi prea lungi şi prea plictisitoare dacă le-am repeta, dar care trebuie, în două cuvinte, reamintite, ca să nu le uităm şi să ştim cînd şi unde sînt povestite. Trebuie mai întîi să ne reamintim furtuna produsă de Quietism, dizgrația Domnului de Cambray, primejdia prin care au trecut ducii de Chevreuse şi de Beauviîlier, care a fost cum nu se poate mai mare şi care a strîns şi mai tare legăturile lor cu acest prelat, triumviratul [1] îndreptat împotriva lui, manevrele secrete ale iezuiților, cei mai mulți, ca şi magistrații, declarîndu-se împotriva lui, dar fără să-i facă vreun rău iar tribunalul, pe ascuns şi plin de mister, l-a ajutat din toate puterile ; unitatea care a rezultat de aici, cele spuse despre Saint-Sulpice, despre Bissy, episcop de Toul, apoi de Meaux şi cardinal, în sfîrşit, despre P. Tellier, ca urmare a stării episcopatului, unde au fost aduşi, cu grijă, oameni fără nume, fără minte, unii chiar lipsiți de conştiință şi onoare, cîțiva ştiuți fiind că slujesc ambiția fățişă a partidului care-i putea ajuta să se ridice, şi căruia i se supuneau întru totul ; afacerea Chinei ; situația atît de neplăcută a iezuiților în această privință, amestecul personal al P. Tellier, ura lui şi a iezuiților față de cardinalul de Noailles, felul fericit în care s-au folosit întotdeauna de jansenism ; în sfîrşit, caracterul cardinalului de Noailles şi ceea ce am văzut despre cel al Regelui şi al D-nei de Maintenon.

Dacă ne amintim aceste lucruri, ne vom convinge foarte repede de marea dorință pe care o avea P. Tellier să-i salveze pe iezuiți de aprobriul la care îi expunea condamnarea lor după afacerea Chinei, şi să-l doboare pe cardinalul de Noailles. Ca să dea două lovituri atît dc mari, era nevoie de o afacere zgomotoasă, care să atingă Roma unde o doare mai tare, şi pe care să n-o poată spera decît cu ajutorul P. Tellier. Acesta nu se g'îndea decît cum să facă să prindă o ocazie ; afacerea Chinei, care nu-i da răgaz să mai amine, a grăbit lucrurile, singurii lui sfetnici, căci îi îndepărtase pe toți ceilalți, chiar dacă erau iezuiți, fiind Părinții Doucin şi Lallemant, la fel de vicleni, de fățarnici şi de greu de cunoscut ca şi el ; dovediseră că nu dau îndărăt în fața crimelor, erau nişte iezuiți la fel de înverşunați ca el şi la fel de porniți împotriva cardinalului de Noailles, care, pentru unele abuzuri

ale P. Doucin, pusese să i se retragă un venit bisericesc, pe care acesta pusese mina într-un moment de slăbiciune şi de dizgraţie din ultimii ani a lui Harlay, arhiepiscopul de Paris. Cei doi iezuiţi locuiau la Paris, în lăcaşul Ordinului, unde locuia şi P. Tellier, şi, toţi trei, pentru violenţa, făţărnicia şi răutatea lor, erau, pe ascuns, teroarea tuturor celorlalţi iezuiţi, pînă şi a celor mai convinşi şi mai hotărîţi adepţi ai intereselor şi sentimentelor Ordinului. împrejurările i s-au părut foarte bune P. Tellier care îi avea de partea sa, prin Domnul de Cambray, pe ducii de Chevreuse şi de Beauvillier ; îl avea pe Pontchatrain, fiindcă acesta se opunea tatălui său, iar pe d'Argenson, îl cîştigase printr-o politică josnică : datorită acestora doi, era sigur că va ajunge la urechile Regelui tot ce va voi el să ajungă, spre folosul său, fără să arate nimic. înrudirea şi legătura personală dintre cardinalul de Noailles şi D-na de Maintenon nu-1 mai stînje- neau : aceasta din urmă îşi schimba tot timpul părerile. Trei bărbaţi îi urmaseră Domnului de Chartres în sufletul ei : episcopul succesor şi nepot, pentru Saint-Cyr, dar, care, la douăzeci şi şapte sau douăzeci şi opt de ani, mai primea încă bomboane din mîna ei, ca să zic aşa ; la Chetardie, preot la Saint-Sulpice, duhovnicul ei, a cărui prostie fără margini am arătat-o în altă parte, şi Bissy, episcop de Meaux, pe care răposatul Domn de Chartres i-1 dăduse ca pe un Elizeu al său, pe care şi ea îl adoptase la fel, şi care, fără ca [ea] să-şi dea seama, era trup şi suflet de partea iezuiţilor, cărora le datora totul, şi mai ales de partea P. Tellier şi a celor doi acoliţi ai acestuia : era urmarea unor uneltiri pe care le pusese el la cale, la Roma, pentru cardinalat, de pe vremea cînd se afla la Toul, şi se legase şi mai mult de ei de cînd cu mutarea lui la Meaux : încrederea pe care i-o arăta atunci D-na de Main- tenon făcea din el un personaj foarte însemnat, aşa cum erau şi ei pentru el, căci puteau fi folosiţi, la Roma, pe lingă alte mijloace, de care era lipsit acum cînd fusese mutat, ceea ce punea capăt certurilor sale cu D-l de Lorraine. Oricît de bine se înţelegea cu D-na de Maintenon, poziţia cardinalului de Noailles şi înrudirea lui cu ea, o oarecare consideraţie şi familiaritate pe care ea nu i le putea refuza, îl înspăimântau încă pe episcopul de Meaux, care, avînd acest interes, nu dorea îndepărtarea cardinalului de Noailles cu mai puţină rîvnă decît P. Tellier însuşi. Asigurîndu-se astfel din toate părţile, episcopatul nu i-a speriat. Trebuie să ne amintim aici înrîurirea de care răsposatul Domn de Chartres se folosise, forţînd lucrurile, pentru numirile de episcopi în ultimii ani ai P. de la Chaise, cu ce neisprăviţi ocupase scaunele episcopale, avînd cele mai

bune intenții din lume, încurajat, cu dibăcie şi cu anumite gînduri, de P. Tellier să facă aceste alegeri nefericite. In felul acesta, i-au nesocotit pe cei mulți şi, n-au şovăit să-i intimideze şi să-i treacă de partea lor aproape pe toți ceilalți. Mai trebuie să nu uităm încă un lucru, acela că, în ciuda aversiunii şi a fricii celor de la Saint-Sulpice şi a iezuiților, precum şi a pizmei şi a urii acestora din urmă pentru cei dintîi, se înțelegeau foarte bine cînd era vorba să deteste jansenismul şi să adore Roma, unii din interese cum nu se poate mai mari, ceilalți fiindcă erau cum nu se poate mai ignoranți. Astfel, iezuiții i-au dus de nas pe cei de la Saint-Sulpice, aşa cum le-a plăcut lor, ținîndu-i cu ochii legați, şi i-au folosit la orice, după cum au vrut ei.

Cînd totul a fost pus la cale, s-a luat hotărîrea să se întărite furtuna, fără a lăsa să se vadă ceva, şi să se năpustească asupra unei cărți intitulate ***Cugetări morals despre Noul Testament,*** de Părintele Quesnel [2], alegînd ediția aprobată de cardinalul de Noailles, pe vremea aceea epis- cop-conte de Châlons. Nu are rost să mai spun cine era P. Quesnel, despre care am pomenit în cîteva rînduri în aceste ***Memorii,*** şi care, de altfel, este cunoscut de toată lumea. Cartea fusese aprobată de o mulțime de prelați şi teologi. Celebrul Vialart, predecesorul cardinalului de Noailles la Châlons, fusese unul dintre ei. Urmaşul lui, care, împreună cu toată Biserica din Franța, avea o mare venerație față de un prelat atît de vestit pentru cucernicia şi învățătura lui, şi-a dat şi el încuviințarea, fără să şovăie şi fără să mai cerceteze cartea, şi şi-a dat-o şi pentru încă o ediție care a fost scoasă. De peste patruzeci de ani, Biserica urma învățăturile din această carte, fără ca cineva să se fi opus cît de cît. Bissy, episcop de Toul, care, vom vedea, va avea un rol important şi va face carieră pe seama acestei cărți, o recomandase în toată dieceza lui, şi, printr-un ordin public, tipărit şi făcut anume, le pusese în vedere tuturor preoților să aibă cîte un exemplar, încredințîndu-i că, întrucît mijloacele lor nu le îngăduiau să aibă mai multe cărți, aceasta singură le va fi de ajuns ca să afle în ea, pentru ei şi pentru învățătura enoriaşilor, toată doctrina şi toată cucernicia de care aveau nevoie. P. de la Chaise o avea tot timpul pe masa lui de lucru, şi cînd, văzînd numele autorului, cîteva persoane s-au arătat mirate, el le-a răspuns că lui îi place ceea ce este bun şi bine de oriunde ar veni, că treburile nu-i lăsau timp pentru citit, că această carte era o excelentă mină de doctrină şi de cucernicie, că voia să-o aibă mereu la înde- mînă, tocmai fiindcă nu avea răgazul să citească, deoarece, cînd avea cîteva momente, o deschidea şi găsea întotdeauna ceva folositor pentru învățătura lui. S-ar fi

zis că o carte citită de toată lumea şi preţuită vreme de atît de mulţi ani, care, chiar de la primele pagini, era arătată a fi bună şi sigură de un număr atît de mare de persoane vestite care o lăudau, ar fi trebuit să fie ferită de orice încercare de a fi atacată ; însă exemplul succesului avut împotriva cărţii. Despre *Frecventa împărtăşanie,* de D-l Arnauld, încă şi mai ilustră prin numele autorului, prin numărul, rangul şi reputaţia celor ce o încuviinţaseră, laudele cu care fusese întîmpinată şi citită, îi alungase Părintelui Tellier temerile de acest fel, şi n-a stat la îndoială să atace, atacîndu-1, în acelaşi timp, şi pe cardinalul de Noailles, ca unul ce o aprobase. Pentru o lovitură atît de îndrăzneaţă, s-a folosit de doi inşi dintre cei mai necunoscuţi, mai izolaţi şi mai neînsemnaţi, ca să nu poată fi întrebaţi ceva şi să atîme întru totul de el. Champflour, episcop la La Rochelle, era numai ignoranţă şi grosolănie ; nu ştia altceva decît să fie ultramontan la nebunie, din care pricină fusese exilat, la propunerea clerului, în 1682 ; Saint-Sulpice şi iezuiţii, dîndu-şi mîna ca să-l ajute
3S

pe acest martir al cauzei lor celei mai dragi, îl cocoţaseră, în cele din urmă, episcop la La Rochelle ; celălalt era Val- deries de Lescure, mai puţin ignorant, dar la fel de grosolan şi de ultramontan ca şi celălalt, la fel de supus iezuiţilor, care îl făcuseră episcop de Luçon, înflăcărat, năvalnic şi gata să aprindă spiritele prin firea lui : acesta era un sărman gentilom mărunt ; celălalt nimic ; amîndoi scufundaţi în cea mai desăvîrşită obscuritate, fără nici o legătură cu nimeni. Ca să-i pregătească pentru ceea ce li se cerea să facă, le-a fost trimis un preot, Chalmet, discipol al celor de la Saint-Sulpice, perfecţionat la Cambray, instruit foarte bine de vestitul Fénelon, care nădăjduia să se întoarcă la curte şi tot ce putea fi mai plăcut de pe urma căderii celui de al treilea învingător al lui, ce mai rămăsese, şi a sprijinului P. Tellier, fiind sprijinit şi de vechii lui prieteni, care însă nu puteau deschide gura în favoarea lui. Chalmet acesta avea o minte şi o dîrzenie de pedant rău şi neîndurător ; era subjugat de măsurile ul- tramontane de la Saint-Sulpice, devotat Domnului de Cambray şi supus întru totul iezuiţilor, mai ales P. Tellier. A plecat deci, pe ascuns, în Saintonge, s-a stabilit cînd La Rochelle, cînd la Luçon şi, la început, în mare taină, i-a făcut adesea să se întîlnească în prezenţa sa, i-a învăţat, însă cu atîta asprime şi autoritate, încît ei s-au plîns deseori de un preceptor atît de neînduplecat, şi, de atunci, s-au plîns întruna, fără să se ferească sau să se gîndească la onoarea lor. Le-a cerut să scrie împreună un ordin prin care să condamne ***Noul Testament*** al Părintelui Quesnel, ediţia aprobată de cardinalul de Noailles, pe vremea aceea episcop-conte de Châlons, atacîndu-1 atît de vădit pe acest prelat, încît nimeni să nu se înşele, învinuindu-1 că încurajează erezia, în cuvinte cum nu se poate mai tari şi fără să-l cruţe cît de cît. Ordinul acesta, un adevărat clopot de alarmă, nu putea rămîne îngropat în diecezele Luçon şi la Rochelle : nu numai că a fost trimis la Paris, care a fost umplut de el, dar, împotriva oricărei reguli a bisericii sau a poliţiei, a fost afişat pretutindeni, mai ales la porţile bisericilor şi ale Arhiepiscopiei din Paris ; aşa au aflat cardinalul de Noailles şi întregul Paris ce se pune la cale.

Cei doi episcopi aveau, fiecare, cîte un nepot la seminarul de la Saint-Sulpice, nişte copii foarte proşti pentru vîrsta lor şi la fel de puţin în stare, ca şi unchii lor, să facă ceva, oricît de neînsemnat, dacă nu erau împinşi de la spate, şi, încă şi mai puţin, să facă şi să publice un ordin ca acesta, nervos, tăios, îndrăzneţ, care se dovedea a fi rezultatul înţelegerii dintre mai multe persoane. Car- dinalul de Noailles, înfruntat atît de surprinzător de doi episcopi de ţară, a săvîrşit greşeala capitală de

a face întocmai cîinelui care muşcă piatra ce se aruncă în el, cruțînd brațul care a azvîrlit-o ; l-a chemat pe starețul seminarului de la Saint-Sulpice, căruia i-a cerut să-i dea imediat afară pe cei doi copii. Starețul i-a arătat că va ieşi scandal, că cei doi oameni ai bisericii sînt plini de virtute, că măsura aceasta nedreaptă îi va umple de ruşine : cardinalul de Noailles n-a vrut să audă nimic. Preotul de la Saint-Sulpice, prevenit de stareț cînd acesta s-a întors de la Arhiepiscopie, a crezut că va avea el mai multă trecere. Cucernicia şi simplitatea lui erau mult umflate de încrederea neştirbită a D-nei de Maintenon şi de prețuirea amestecată cu teamă care rezulta de aici : a dat fuga la Arhiepiscopie, încredințat pe deplin de toate acestea ; se înşelase. S-a întors nemulțumit la culme. A trebuit să se supună pe loc ; s-a întîmplat însă ca D-na de Maintenon să se supere că dragul ei duhovnic se bucurase de atît de puțină prețuire din partea cardinalului de Noailles, lucru din care Bissy, episcop de Meaux, a ştiut să tragă foloase. Alungarea celor doi copii a făcut mare zarvă. Cardinalul i-a arătat Regelui că fusese înfruntat şi i-a cerut să-i facă dreptate : Regele i-a înțeles necazul, dar l-a lăsat să priceapă că dreptatea începuse să şi-o facă singur, şi lucrurile s-au tărăgănat, deoarece cardinalul era încet din fire, audiențele se făceau din opt în opt zile, iar el n-a socotit necesar să scurteze intervalele, cînd i se spuneau tot felul de lucruri Regelui, ca să-l acrească ; el amina tot timpul, dar ținea la cardinal şi-l respecta. P. Tellier, direct, iar episcopul de Meaux prin D-na de Maintenon, îl rețineau pe Rege, pe care cardinalul nu-1 zorea decît prea puțin, căci nu se îndoia că dreptatea va fi de partea lui, întrucît faptul sărea în ochi, în timp ce cei doi episcopi primeau o scrisoare, gata făcută, doar s-o iscălească şi s-o trimită Regelui, care a primit-o prin P. Tellier, căruia îi fusese adresată, în mod firesc, ca celui mai mare peste toți episcopii, şi care a dus-o Regelui avînd aerul că face ceva cerut de funcția lui şi care nu se putea refuza. Scrisoarea era furioasă, dar şi iscusită, şi venea din partea celor doi episcopi; era destul să-ți arunci ochii peste ea, căci numaidecît a fost cunoscută pretutindeni, ca să-ți dai seama că cele două animale cu mitră nu-şi puseseră decît semnătura, fiind scrisă de curtezanul cel mai priceput şi mai subtil, dublat de scriitorul ce-şi arăta cu răutate pornirea. După ce l-au copleşit pe Rege cu laude, comparîndu-1 cu Constantin şi cu Teodosie pentru dragostea lui față de biserică, pe care a apărat-o, îi cereau ocrotire, nu pentru ei, zvîrliți la picioarele lui, nici pentru nepoții lor, ci pentru Biserică, pentru episcopat, pentru libertatea doctrinei celei adevărate, cerîndu-i totodată să facă dreptate în

încercarea prin care cardinalul de Noailles voia s-o asuprească, arătînd, prin exemplul cu nepoţii lor, la ce se putea aştepta orice om bănuit că apără cauza cea bună, fără să se facă măcar vinovat, aşa cum nepoţii lor nu erau vinovaţi nici de răs- pîndirea afişului nici de ordinul scris de ei. După o lungă şi susţinută prosopopee împotriva P. Quesnel şi a ***Cugetărilor morale despre Noul Testament,*** aprobat de cardinalul de Noailles, l-au înfăţişat pe acesta ca pe un duşman al Bisericii, al Papei şi al Regelui, la fel cum, sub Constantin şi primii lui urmaşi, au fost acei episcopi din Oraşul imperial, de a căror autoritate toată lumea tremura şi sub asuprirea cărora gemeau episcopii ortodocşi. Scrisoarea era lungă şi se susţinea prin stilul ei, prin arta ce străbătea de sub viclenie. Portretul acesta, care nu semăna deloc cu firea, cu viaţa, cu moravurile şi purtările cardinalului de Noailles, pornirea ce se simţea în toată scrisoarea dădeau în vileag nedreptatea şi arătau cum nu se poate mai limpede că o scrisoare atît de cutezătoare, de subtilă, de necruţătoare, nu fusese alcătuită nici la La Rochelle nici la Lugon şi, neştiind cum să acopere un atac făcut de bună voie, cu zarva cea mai neobişnuită şi mai injurioasă, a cărei artă era să se profite de eliminarea nepoţilor din seminarul de la Saint-Sulpice, ca să-l irite pe un Rege ce ţinea atît de mult la autoritatea lui şi ca să schimbe situaţia, să devină agresori, silindu-1 pe cardinal să se apere. Aşa s-a şi întîmplat. Fusese ascultat cînd s-a plîns de injuriile din Ordin, dar eliminarea nepoţilor îi fusese mai curînd amintită decît reproşată ; însă cînd a vrut să se plîngă de scrisoare, Regele, care, pregătit fiind, era acru faţă de el, căci fusese timp pentru aceasta, s-a întors sec la nepoţi, reproşîndu-i cu amărăciune că şi-a făcut singur dreptate în loc să aştepte să i-o facă el. Totuşi, deşi fusese prins cu o momeală atît de grosolană, a fost încă şi mai mirat de obrăznicia celor doi episcopi : l-a lăsat pe cardinal să vadă că îşi dă seama că cearta pentru carte este la fel de puţin necesară pe cît de neaşteptată, după o atît de lungă perioadă de faimă neîntreruptă, şi că nu cartea îi supăra, ci persoana lui. A fost o a doua şi foarte mare greşeală a cardinalului că, la această întîlnire cu Regele, nu a venit cu Ordinul şi cu scrisoarea : ar fi fost destul să-i citească Regelui cîteva fragmente unde autorii se întreceau în injurii şi în viclenie, să fi putut să le parafrazeze, să profite de ceea ce gîndea Regele despre aceste lucruri, să-l facă să simtă că este o cabală, că se urmărea să se facă zarvă şi să arate cît de puţin erau în stare doi neînsemnaţi episcopi de ţară să pună ei înşişi la cale un plan ca acesta şi să-l execute cu atîta măiestrie, strălucire şi trufie ; l-ar fi determinat pe Rege să impună ca afacerea să fie chiar atunci

înăbuşită; însă cardinalul, încet, blînd, prea puţin făcut pentru curte şi pentru afacerile ţării, plin de încredere în conştiinţa sa şi în ceea ce era el în sine şi în faţa Regelui, s-a socotit mulţumit că, la sfîrşitul audienţei, a pus lucrurile acolo unde fuseseră ele înaintea scrisorii celor doi episcopi, şi nu s-a îndoit că va primi o satisfacţie pe placul său, aşa cum i-o făgăduise Regele cînd stătuseră prima dată de vorbă. La rîndul său, P. Tellier a căpătat şi el o audienţă : a făcut în aşa fel încît să-l aţîţe din nou pe Rege în legătură cu autoritatea lui, cu protecţia datorată preoţilor mărunţi şi părăsiţi de toţi, care erau la un pas de a fi persecutaţi pentru buna lor doctrină. Episcopul de Me- aux lucrase, şi el, pe lîngă D-na de Maintenon : încît, cînd, după opt zile, cardinalul de Noailles a venit din nou pentru audienţă, s-a mirat foarte tare văzînd că Regele nu-1 lasă să vorbească despre această afacere şi-i declară că, de vreme ce îşi făcuse singur dreptate, fără ajutorul său, n-are decît să se descurce cum va voi, fără să-l mai amestece pe el, şi că este tot ce poate să facă pentru binele lui. Era tocmai ceea ce le trebuia celor doi episcopi, care nu se plînseseră decît ca să fugă de pedeapsa meritată pentru injuria făcută, şi care, din lipsă de dovezi, se aflau, după o calomnie ştiută de toată lumea, şi doar pe încredere, egalaţi cardinalului de Noailles, în ciuda unei atît de mari nepotriviri. In această situaţie supărătoare, cardinalul i-a spus Regelui că, de vreme ce îl lăsa pradă calomniei şi insultei, fără să fi meritat cele ce i se în- tîmplau sau măcar să le fi putut bănui, îl roagă să-i dea voie cel puţin să se apere, şi a plecat, căpătînd îngăduinţa rece de a face tot ce va crede că este nevoie. După două zile, a dat un ordin scurt şi tare, prin care a vi'ut să arate greşelile din cel al celor doi episcopi. A spus că este o defăimare făcută sub numele lor, căci ei, adăuga el greşind destul de mult, nu erau în stare s-o scrie ; se ridica împotriva acelor vremi neliniştitoare pentru doctrină şi împotriva îndrăznelii unor episcopi de a se amesteca în recolta altuia ; a interzis, în numele legii, citirea acelui ordin, pe care l-a făcut în toate felurile. Se părea că are dreptul să procedeze astfel, întrucît Regele îl părăsise, dar îi îngăduise să facă ce vrea, şi că, ţinînd seama de cele întîmplate, era încă prea blînd ; cu toate acestea, fapta lui a fost încă o vină gravă, pentru care i s-a trimis vorbă că i se interzice să mai meargă la curte, dacă nu este chemat. Cei doi episcopi, adică cei care-i împingeau de la spate, profitînd de reuşita uneltirii lor, au scris din nou. Hébert, din congregaţia Misiunii, dobîndise o mare şi meritată reputaţie ca preot la Versailles ; cardinalul de Noail- les îl ajutase să ia episcopia de la Agen, în ciuda regulilor acestei congregaţii care-i exclude pe

membrii ei de la episcopat[3]. Făcea minuni în dieceza lui, unde era din aceeaşi „provincie“ ecleziastică cu cei doi episcopi. Le-a scris o scrisoare minunată, erudită, hotărîtă, cucernică, în care le-a arătat, cu multă modestie episcopală, că greşeau nespus de mult tulburînd Biserica şi atacîndu-1 personal pe cardinalul de Noailles. în acest timp, duşmanii cardinalului nu dormeau şi îi pregăteau alte necazuri. A apărut un ordin al lui Berger de Malissoles, episcop de Gap, mai puţin grosolan, dar la fel de muşcător, pe care cardinalul l-a interzis printr-un altul, aşa cum făcuse şi cu cel al celor doi episcopi. Apoi i-a trimis o scrisoare foarte frumoasă episcopului d’Agen, în care povestea tot ce se întîmplase, însă cu o cumpătare şi o modestie care o făceau şi mai convingătoare, ca un fel de manifest din partea sa, care a fost răspîndit pretutindeni. Afacerea în sine îi indignase pe toţi cei ce nu erau înrobiţi iezuiţilor sau carierei, sau orbiţi de abuzul ce se făcea de jansenism pentru a împroşca şi a duce la pierzanie pe oricine. Manifestul acesta i-a trezit, în sfîrşit, pe toţi cei ce nu se amestecaseră pînă atunci, şi a avut un răsunet atît de mare, incit agresorii, care credeau că l-au strivit pe cardinalul de Noailles, s-au înspăimîntat şi s-au gîndit cu atît mai mult cum să profite de ceea ce cîştigaseră, ca să-l împingă mai departe pe drumul cel rău. Acum, mă opresc aici cu acest subiect, căci este timpul să intru şi în altele.

[...]

CAPITOLUL XLVIII

(17 11) *Boala lui* Monseigneur. — *Regele la Meudon.* — *Regele se simte prost cînd nu este acasă, D-na de Maintcnon şi mai prost.* — *Contraste la Meudon.* — *Versailles.* — *Precupeţele la Meudon ; sînt bine primite.* — *Conversaţie neobişnuită cu D-na ducesă de Orléans în apartamentul meu.* — *Spectacol la Meudon.* Monseigneur *în pragul morţii.* — *Moartea lui* Monseigneur. — *Regele se duce la Marly.* — *Spectacolul de la Versailles.* — *Lacrimile neaşteptate ale D-lui duce de Orléans.*

Ducîndu-se la Meudon, aşa cum am spus, a doua zi de Paşti, prinţul acesta [1] s-a întîlnit, la Chaville, cu un preot ce-1 ducea pe Domnul nostru Isus Cristos * la un bolnav ; a descălecat ca să i se închine, în genunchi, împreună cu D-na ducesă de Bourgogne. A întrebat la ce bolnav îl duce ; a aflat că bolnavul are vărsat. Erau, pretutindeni, o mulţime de bolnavi cu boala aceasta. El nu o avusese decît sub o formă uşoară, trecătoare, cînd era copil ; se temea foarte tare de ea. A fost impresionat şi, seara, i-a spus lui Boudin, primul lui medic, că nu s-ar mira s-o aibă şi el. în ziua

aceea nu s-a întîmplat totuşi nimic neobişnuit. A doua zi, joi 9, s-a sculat să se ducă la vînătoare de lupi ; dar, în timp ce se îmbrăca, l-a cuprins o slăbiciune care l-a doborît într-un scaun. Boudin a pus să fie întins pe pat. Toată ziua a fost îngrozitoare din pricina pulsului. Regele, căruia Fagon i-a pomenit ceva, a crezut că nu este nimic şi, după prînz, s-a dus să se plimbe la Marly, unde a primit mai multe rînduri de veşti de la Meudon. Monseniorul şi D-na ducesă de Bourgogne au prînzit acolo şi n-au vrut să-l lase pe *Monseigneur* nici măcar o clipă singur. îndatoririlor de noră, Prinţesa le-a adăugat drăgălăşenia ei firească, şi i-a dat lui *Monseigneur* totul

î Fr. Notre-Seigneur Jésus-Christ, adică „împărtăşania". (N.t.) cu mîna ei. Inima nu-i putea fi tulburată de ceea ce mintea îi arăta ca fiind posibil ; însă îngrijirea si atenţia nu au fost mai puţin mari, fără să-şi dea aere sau sa |oace teatru. Monseniorul duce de Bourgogne, foarte simplu, foarte cucernic, pătruns de îndatoririle lui, şi le-a împlinit cu prisosinţă; şi, deşi se bănuia că trebuie să fie vorba de vărsat, iar el nu-1 avusese niciodată, n-au vrut să se îndepărteze de *Monseigneur,* şi nu l-au lăsat singur decît ca să se ducă să cineze cu Regele. Auzindu-i ce spun, Regele a trimis, a doua zi dimineaţă, vineri 10, ordine foarte precise la Meudon cînd, trezindu-se, a aflat în ce mare primejdie este *Monseigneur.* în ajun, întorcîndu-se de la Marly, spusese că, a doua zi dimineaţa, se va duce la Meudon ca să stea acolo cît *Monseigneur* va fi bolnav, oricare va fi fost boala acestuia ; şi s-a dus, într-adevăr, după slujbă. Plecînd, le-a interzis copiilor săi să se ducă acolo ; a interzis acest lucru tuturor celor care nu avuseseră vărsat, cu o vorbă bună, şi le-a îngăduit tuturor celor care avuseseră boala să vină să stea cu el la Meudon, sau să nu vină, după cum le era frica de mare sau după cum se cuvenea. Du Mont i-a trimis pe cîţiva din cei ce îl însoţeau pe Rege la Meudon să se ocupe de găzduirea suitei Regelui, restrînsă la cei ce făceau servicii indispensabile, şi la miniştri, cu excepţia Cancelarului, care n-a dormit acolo, ca să lucreze cu ei. Doamna Ducesă şi D-na prinţesă de Conţi, fiecare dintre ele doar cu doamna de onoare, D-ra de Lillebonne, D-na de Espinoy şi D-ra de Melun, întrucît erau deosebit de legate de *Monseigneur,* şi D-ra de Bouillon, ce nu-şi părăsea niciodată tatăl, venit ca mare şambelan, au plecat înaintea Regelui, şi au fost singurele doamne care au rămas la Meudon şi care au mîncat seara cu Regele care, la prînz, a mîncat singur, întocmai ca la Marly. Nu vorbesc despre D-ra Choin, care a prînzit acolo chiar de miercuri, nici de D-na de Maintenon, care a venit şi ea ca să-l întîlnească pe Rege, după prînz, împreună cu D-na ducesă de Bourgogne. Regele n-a vrut s-o lase să se apropie de apartamentul lui *Monseigneur* şi a îndepărtat-o

cît se poate de iute. Aşa stăteau lucrurile cînd D-na de Saint-Simon mi-a trimis vorbă ; medicii sperau să fie vărsat, de care lumea era convinsă, deşi nu se declarase încă.

Voi continua să vorbesc despre mine spunînd adevărul, aşa cum îl spun şi despre ceilalţi, şi să prezint lucrurile cît pot eu de exact. Avînd în vedere situaţia mea faţă de *Monseigneur* şi de curtea lui cea mai apropiată, este uşor de închipuit ce am simţit aflînd vestea aceasta : am înţeles, din cele ce mi se spuneau despre sănătatea lui că, în bine sau în rău, lucrurile se vor lămuri foarte curînd ; mă aflam la La Ferte, unde mă simţeam de minune : m-am hotărît să aştept acolo veşti din ziua aceea ; i-am trimis răspuns D-nei de Saint-Simon şi i-am cerut să-mi spună, a doua zi, ce se întîmplă acolo. Mi-am petrecut ziua fără să ştiu prea bine ce se petrece cu mine, simţeam cum cîştig şi totodată pierd terenul, omul şi creştinul trebuind să vegheze asupra omului şi a curteanului din mine ; îmi veneau în minte o mulţime de lucruri, într-o împrejurare atît de critică, şi mă lăsau să întrevăd o uşurare nesperată, rapidă, urmările părînd să fie dintre cele mai plăcute. Curierul, pe care-1 aşteptam cu nerăbdare, a sosit a doua zi după prima duminică de după Paşti, îndată după prînz. Am aflat de la el că vărsatul se declarase, că bolnavul mergea cum nu se poate mai bine, şi am crezut acest lucru cu atît mai mult cu cît, în ajun, prima duminică după Paşti, aflasem că D-na de Maintenon care, la Meudon, nu ieşea din cameră, şi care nu stătea decît cu D-na de Dangeau, cu care mînca, plecase, chiar de dimineaţă, la Versailles, prînzise acolo cu D-na de Caylus, cînd o văzuse şi pe D-na ducesă de Bour- gogne, şi nu se întorsese prea devreme la Meudon. Am crezut că *Monseigneur* a scăpat, şi n-am mai vrut să plec de acasă ; cu toate acestea, am vrut să mă sfătuiesc, aşa cum am făcut toată viaţa, şi bine am făcut : cu părere de rău, am poruncit să mi se pregătească plecarea, a doua zi, care era prima duminică după Paşti, 13 aprilie, şi chiar am plecat dimineaţa devreme. Ajungînd la La Queue, la paisprezece leghe de La Ferte şi la şase de Versailles, un financiar, numit Fontaine, şi pe care îl cunoşteam foarte bine, întrucât îl văzusem toată viaţa la La Ferte, căci se ocupa de Senonches şi de alte bunuri ale răposatului Domn Prinţ din vecinătate, s-a apropiat de litiera mea, în timpul popasului ; fusese la Paris şi la Versailles, unde se în- tîlnise cu oameni din suita Doamnei Ducese : mi-a spus că *Monseigneur* se simte cum nu se poate mai bine, dînd nişte amănunte care arătau că era în afara primejdiei. Am ajuns la Versailles, cu această idee în cap, care mi-a fost confirmată de D-na de Saint-Simon şi de

toți cei pe
care i-am întîlnit, încît nu mai erau alte temeri decît acelea că boala aceasta este înşelătoare cînd este vorba de un om de cincizeci de ani, foarte gras. Regele îşi ținea Consiliul şi lucra seara cu miniştrii, ca de obicei. Pe *Monseigneur* îl vedea dimineața şi seara, şi de cîteva ori după-amiaza, stînd multă vreme lingă patul lui. In lunea cînd am sosit eu, prînzise devreme, şi se dusese să se plimbe la Marly, unde D-na ducesă de Bourgogne s-a dus după el. Trecînd pe lingă grădinile de la Versailles, i-a văzut pe Monseniorii, nepoții lui [de fiu], care veniseră să-l aştepte acolo, dar pe care nu i-a lăsat să se apropie, şi le-a strigat bună ziua de la distanță. D-na ducesă de Bourgogne avusese vărsat, dar nu-i lăsase nici o urmă. Regele nu se simțea bine decît în palatele lui, şi nu-i plăcea să se ducă în altă parte. Din pricina aceasta, călătoriile lui la Meudon erau rare şi scurte, şi numai de complezență. D-na de Maintenon se simțea şi mai dezrădăcinată. Deşi camera ei era pretutindeni un sanctuar, unde nu intrau decît femeile care-i erau mai apropiate decît oricare, îi mai trebuia, oriunde s-ar fi aflat, încă un loc, unde să nu intre nimeni, decît, cel mult, D-na ducesă de Bourgogne, şi chiar şi ea numai pentru cîteva clipe, şi numai singură. Aşa era, de pildă, Saint-Cyr, cînd se afla la Versailles şi Marly, şi, tot pentru Marly, avea acel *Repos* („Odihnă") despre care am vorbit în altă parte; la Fontainebleau, avea casa ei în oraş. Văzînd deci că *Monseigneur* se simte atît de bine, ceea ce însemna o şedere lungă la Meudon, tapițerii Regelui au primit poruncă să mobileze Chaville, casa răsposatului cancelar Le Tellier, pe care *Monseigneur* o cumpărase, şi care se afla în parcul de la Meudon ; aşadar, la Chaville se retrăgea D-na de Maintenon în cursul zilei. Regele comandase trecerea în revistă a jandarmilor şi a cavaleriei uşoare pentru miercuri : s-ar fi zis, deci, că totul merge cum nu se poate mai bine. Ajungînd la Versailles, i-am scris D-lui de Beauvilliers la Meudon,. rugîndu-1 să-i spună Regelui că mă întorsesem la curte auzind de boala lui *Monseigneur,* şi că m-aş fi dus la Meudon, dacă, întrucît nu avusesem vărsat, nu aş fi fost silit să mă feresc. D-l de Beauvillier a făcut întocmai, mi-a trimis vorbă că întoarcerea mea la curte este foarte potrivită, şi mi-a repetat, din partea Regelui, interdicția de a merge la Meudon, atît pentru mine, cît şi pentru D-na de Saint-Simon, care nici ea nu avusese vărsat. Interdicția aceasta nu m-a supărat cî- tuşi de puțin. D-na ducesă de Berry, care avusese vărsat, n-a avut prilejul de a-1 vedea pe Rege, pe care D-na ducesă de Bourgogne îl avea : soții lor nu avuseseră vărsat. Din acelaşi motiv, D-l duce de Orléans nu l-a putut vedea pe Rege, însă D-nei

ducese de Orléans, care nu era în aceeaşi situaţie, i s-a îngăduit să se ducă să-l vadă, dar ea a făcut-o cu multă sobrietate. *Madame* nu l-a văzut deloc, deşi, pentru ea, nu exista aici un motiv să fie îndepărtată, şi, în afară de cei doi nepoţi ai Regelui, din- tr-o frică întemeiată pentru ei, membrii familiei regale l-au putut sau nu vedea pe Rege, după cum a vrut acesta. Meudon, luat în sine, avea şi el ciudăţeniile lui : D-ra Choin stătea acolo, în podul ei ; D-na ducesă, D-ra de Lillebonne şi D-na d'Espinoy nu se mişcau din odaia lui *Monseigneur,* unde D-ra Choin nu intra decît în lipsa Regelui şi cînd D-na prinţesă de Conţi, care stătea şi ea acolo mai tot timpul, pleca. Prinţesa aceasta şi-a dat foarte bine seama că îl va stingheri cumplit pe *Monseigneur* dacă nu-i va da libertate în privinţa aceasta, şi a făcut-o cu dragă inimă : chiar în dimineaţa zilei cînd a sosit Regele, întru- cît ea, dormind peste noapte acolo, i-a spus lui *Monseigneur* că ştie de multă vreme cum stau lucrurile la Meudon, că neliniştea nu-i dădea pace cîtă vreme era departe de acest castel, dar că nu este drept ca prietenia ei să fie stînjenitoare ; îl ruga deci să se poarte firesc, să-i spună să plece ori de cîte ori va fi nevoie, iar ea, la rîn- dul ei, va avea grijă să nu intre niciodată în odaia lui pînă ce nu va fi sigură că îl poate vedea fără să-l încurce. Vorbele acestea i-au plăcut nespus de mult lui *Monseigneur.* Prinţesa s-a purtat întocmai cum spusese, ieşea cînd Doamna Ducesă şi cele două Lorraine îi spuneau că trebuie să facă acest lucru, fără să pară nemulţumită sau stingherită, şi se întorcea, mai tîrziu, cînd se putea, fără cea mai mică supărare : pentru aceasta a fost vrednică de toată lauda. Despre D-ra de Choin era vorba, care se afla la Meudon, împreună cu P. Tellier, într-un fel foarte neobişnuit : amîndoi *incognito,* fiecare în podul său, fiecare servit singur în camera sa, văzuţi numai de cei de care nu se puteau lipsi, dar ştiuţi de toată lumea, cu singura deosebire că domnişoara îl vedea pe *Monseigneur* ziua şi noaptea, fără să se mai ducă în altă parte, în timp

ce duhovnicul se ducea la Rege şi în oricare altă parte, în afară de apartamentul lui *Monseigneur* şi de tot ce era în preajma acestuia. D-na d'Espinoy ducea şi aducea complimentele între D-na de Maintenon şi D-ra Choin. Regele nu a întîlnit-o niciodată. îşi închipuia că D-na de Maintenon o văzuse : a întrebat-o acest lucru cam tîrziu ; aflînd că n-o văzuse, a dezaprobat-o. Atunci, D-na de Maintenon a însărcinat-o pe D-ra d'Espinoy s-o scuze la D-ra Choin, şi să-i spună că trage nădejdea că se vor întîlni : vorbe neobişnuite, de la o cameră la alta, sub acelaşi acoperiş. De atunci, nu s-au mai întîlnit niciodată.

La Versailles, se putea vedea o altă scenă : Monseniorul şi D-na ducesă de Bourgogne îşi ţineau acolo curtea, în mod deschis, iar curtea aceasta se asemăna cu primele clipe ale aurorei. Toată curtea era adunată acolo, era şi multă lume din Paris, şi, cum discreţia şi precauţia n-au fost niciodată franţuzeşti, veneau şi toţi cei de la Meudon, crezuţi pe cuvînt cînd spuneau că, în ziua aceea, nu căl- caseră pe la *Monseigneur.* Ceremonia de sculare şi culcare, prînzul şi cina cu doamnele, conversaţiile în văzul lumii, după mese, plimbările, erau momente cînd toţi îşi făceau curtea 170, şi lumea nu mai încăpea în apartamente ; curierii soseau din sfert în sfert de ceas, atrăgînd atenţia asupra veştilor de la *Monseigneur, o* atmosferă de boală cît se poate de potrivită ca să înlesnească speranţa şi încrederea ; toată lumea vrea şi se grăbeşte să fie pe placul noii curţi ; maiestatea şi gravitatea voioasă a tînărului prinţ şi a tinerei prinţese ; toată lumea este primită bine, grija continuă de a vorbi cu fiecare, mulţimea este îngăduitoare, mulţumire şi de o parte şi de alta, ducele şi ducesa de Berry aproape că nu există. Au trecut în felul acesta cinci zile, fiecare gîndindu-se tot timpul la ce se putea întîmpla, încercînd, de pe acum, să se obişnuiască cu orice schimbare.

Marţi 14 aprilie, a doua zi după întoarcerea mea de la La Ferte la Versailles, Regele, care, aşa cum am spus, se plictisea la Meudon, a ţinut, ca de obicei, Consiliul finanţelor dimineaţa, şi, împotriva obiceiului său, Consiliul pentru scrisorile privind treburile ţării, după amiază, ca să-şi umple timpul. M-am dus să-l văd pe Cancelar cînd s-a întors de la acest din urmă Consiliu, şi i-am pus o mulţime de întrebări despre starea sănătăţii lui *Monseigneur.* M-a asigurat că este bună şi că Fagon îi spusese acelaşi lucru că lucrurile merg aşa cum şi le doriseră, întrecîndu-le aşteptările. Cancelarul părea plin de speranţă şi l-am crezut cu atît mai uşor cu cît el era în relaţii cum nu se putea mai bune cu *Monseigneur,* şi că nu alunga orice urmă de teamă, fără a avea totuşi alta decît aCeea legată de acel fel de boală. Precupeţele din Hală, prietenele credincioase ale lui *Monseigneur,* care veniseră şi cînd prinţul avusese acea indigestie puternică, luată drept apoplexie, au dat acum o nouă dovadă de credinţă. în aceeaşi dimineaţă, au sosit la Meudon cu cîteva trăsuri luate cu chirie. *Monseigneur* a vrut să le vadă : ele s-au aruncat la picioarele patului, pe care l-au sărutat de cîteva ori, şi, încîntate că veştile sînt bune, au strigat că vor bucura tot

170 Cf. *supra,* **N.t„ p. 75 :181.**

Parisul şi vor pune să se cînte *Te Deum. Monseigneur,* care nu era nesimţitor la aceste semne de dragoste venite din popor, le-a spus că este prea devreme, şi, după ce le-a mulţumit, a poruncit să li se arate casa, să fie oprite la prînz, iar, la plecare, să li se dea nişte bani. Întorcîndu-mă de la Cancelar, prin curţi, am văzut-o pe D-na ducesă de Orléans plimbîndu-se pe terasa aripii celei Noi ; m-a strigat, dar eu m-am prefăcut că nici n-o văd, deoarece D-na de Montauban [2] era împreună cu ea, şi am intrat în apartamentul meu cu sufletul plin de veştile bune ce veneau de la Meudon. Locuiam în galeria de sus a aripii Noi, pe care aproape nu trebuia decît s-o traversăm ca să ajungem în apartamentul D-lui şi D-nei ducese de Berry, care, în seara aceea, aveau să dea o cină, la ei, pentru D-l şi D-na ducesă de Orléans şi cîteva doamne, D-na de Saint-Simon scuzîndu-se că nu se simţise tocmai bine. Mă aflam de puţin timp în cabinetul meu, numai cu Coëtenfao, cînd mi-a fost anunţată D-na ducesă de Orléans, care venise să mai stea de vorbă pînă la ora cinei. M-am dus s-o întîmpin în apartamentul D-nei de Saint-Simon, care ieşise, dar care a venit numaidecît să stea cu noi. Atît prinţesa cît şi eu rîvneam, cum se spune, să ne întîlnim şi să vorbim în împrejurările acelea, despre care amîndoi gîndeam în acelaşi fel. Nu trecuse decît un ceas de cînd se întorsese de la Meudon, unde-l întîlnise pe Rege, iar atunci era opt seara, în aceeaşi marţi 14 aprilie. Mi-a repetat cuvintele lui Fagon, pe care le aflasem de la Cancelar ; mi-a povestit şi despre încrederea celor de la Meudon ; mi-a lăudat îngrijirile şi priceperea medicilor, care nu lăsau deoparte nici măcar cele mai mărunte leacuri, de care, de obicei, nu ţin deloc seama ; a exagerat binefacerile lor şi, ca să vorbesc deschis şi să-mi mărturisesc ruşinea, amîndoi ne-am plîns vă- zînd că *Monseigneur* scapă, la vîrsta şi grăsimea lui, de o boală atît de primejdioasă. Spunea cu tristeţe, dar cu hazul şi tonul ce-l aminteau pe Mortemart, că, după ce sîn- gele îi fusese curăţat atît de bine 171, nu mai rămînea nici cea mai mică speranţă de vreo apoplexie, cea de indigestie fiind nimicită de cînd *Monseigneur* se temea atît de tare de ea şi se dăduse pe mîinile medicilor. Şi am încheiat, mai mult decît îndureraţi, că, de acum înainte, trebuie să ne aşteptăm ca prinţul acesta să trăiască şi să domnească mult timp : au urmat, apoi, tot felul de păreri despre necazurile pe care le va aduce domnia lui, despre deşertăciunea unor aparenţe, chiar şi a celor cum nu se poate

171 Exista credinţa că unele boli, printre care şi vărsatul, operau un fel de purificare a sîngelui. (N.t.)

mai bine întemeiate, despre o viață care făgăduia atît de puțin și care-și găsea salvarea și mergea mai departe, în ciuda primejdiei și a morții. într-un cuvînt, ne-am dat drumul, deși nu fără oarecare scrupule, care, din cînd în cînd, întrerupeau conversația aceasta nu prea obișnuită, pe care ea, cu o glumă dureroasă, o aducea din nou la subiect. D-na de Saint-Simon, numai devotament, îndrepta cît putea vorbele acestea ciudate ; însă spusele ei n-aveau putere, întreținînd, de fapt, o luptă foarte ciudată între niște sentimente a căror libertate, pentru noi, omenește vorbind, era foarte firească, dar, pe care, tocmai cele spuse ne făceau, tot timpul, să le simțim că nu sînt ceea ce trebuie. Am petrecut astfel două ceasuri, numai noi trei, care ne-au părut scurte, dar cărora ora cinei le-a pus capăt. D-na ducesă de Orléans s-a dus la D-na fiica ei, iar noi am trecut în camera mea, unde se adunaseră prieteni din cei mai buni, care au cinat cu noi.

în timp ce, la Versailles, lumea era atît de liniștită, și chiar și la Meudon, totuși acolo totul se schimba. Regele îl văzuse de cîteva ori în ziua aceea pe ***Monseigneur,*** care era sensibil la semnele acestea de prietenie și de prețuire. Cînd s-a dus la el, după-amiază, înainte de consiliul pentru scrisorile privind afacerile Statului, Regele a fost atît de mirat văzînd cît de umflate îi sînt fața și capul, încît
și-a scurtat vizita și, ieșind din cameră, a lăsat să-i curgă cîteva lacrimi. L-au liniștit atît cit s-a putut, și, după consiliul scrisorilor, s-a plimbat în grădină. Intre timp, ***Mon- seigneur*** n-o mai recunoscuse pe D-na prințesă de Conți, ceea ce l-a neliniștit pe Boudin. Prințul fusese tot timpul agitat. Curtenii îl vedeau cu toții, unii după alții ; cei mai apropiați nu se mișcau de acolo, nici ziua nici noaptea, îi întreba pe toți dacă s-a mai văzut ca cineva, cu boala lui, să se simtă cum se simțea el. Dacă ceea ce i se spunea pentru a-1 liniști îl convingea, atunci își clădea, pe curățirea aceea a sîngelui, speranțe de viață și de sănătate, și, într-una din aceste ocazii, i-a scăpat o mărturisire către D-na prințesă de Conți, că, de multă vreme, se simțea foarte rău, dar că n-a vrut să lase nimic să se vadă, și că se simțea atît de slăbit, încît săptămîna trecută, în joia mare, nu putuse ține în mînă, în timpul slujbei, cartea ***Săptămîna mare.*** Pe la patru după amiază, s-a simțit mai rău, în timpul consiliului pentru scrisori : Boudin i-a propus lui Fagon să trimită și după alți medici, ca să se sfătuiască, arătîndu-i că ei, medici de curte, care nu vedeau niciodată vreo boală molipsitoare, nu aveau nici o experiență, și l-a silit să cheme numaidecît niște medici din Paris ; Fagon însă s-a înfuriat, și, fără să dea vreun motiv, s-a încăpățînat în refuzul de a chema pe cineva, spu- nînd că nu are rost să dea naștere unor certuri ; a pretins că se pricepe și el la fel de bine și chiar mai bine decît

toate ajutoarele pe care le-ar aduce acolo, a vrut să nu dea în vileag starea lui *Monseigneur,* deşi aceasta se înrăutăţea pe ceas ce trecea, iar, pe la orele şapte seara, cîţiva valeţi şi chiar şi cîţiva curteni, începuseră să-şi dea seama ; toţi aceştia tremurau însă de frica lui Fagon : el era acolo, şi nimeni nu îndrăznea să deschidă gura ca să-l prevină pe Rege sau pe D-na de Maintenon. D-na ducesă şi D-na prinţesă de Conţi, la fel de neputincioase, încercau să se liniştească. Şi mai neaşteptat a fost faptul că au vrut să-l lase pe Rege să se aşeze la cină, ca să nu se sperie văzînd că se iau măsuri disperate, şi să-l lase să-şi isprăvească masa fără să fie întrerupt şi fără să i se spună nimic, iar el, bizuindu-se pe Fagon şi pe tăcerea celor din jur, credea că *Monseigneur* se simte bine, deşi, după-masă, îl văzuse umflat şi schimbat, ceea ce îl îndurerase foarte mult. în timp ce Regele îşi vedea liniştit de cină, cei ce se aflau în camera lui *Monseigneur* au

început să-şi piardă capul. Fagon şi ceilalţi au îngrămădit leac peste leac, fără să aştepte efectele. Preotul, care, în fiecare seară, înainte de a merge acasă, se ducea la castel după veşti, a găsit, împotriva obiceiului, toate uşile deschise şi slugile zăpăcite cu totul. A intrat în cameră, unde, vâzînd că s-a petrecut un lucru despre care nu era vorba decît prea tîrziu, s-a repezit la pat, l-a apucat pe *Monseigneur* de mînă, i-a vorbit despre Dumnezeu, şi, văzînd că nu şi-a pierdut deloc simţurile, dar că aproape nu mai este în stare să vorbească, a scos şi el ce a putut pentru o spovedanie, la care nimeni nu se gîndise, şi l-a îndemnat să se căiască. Bietul prinţ a repetat bine cîteva cuvinte, altele nedesluşit, s-a bătut cu pumnii în piept, a strîns mîna preotului, a părut pătruns de cele mai bune sentimente şi a primit, plin de căinţă, dorita izbăvire dată de preot. în vremea aceasta, Regele isprăvise masa şi era să cadă jos cînd Fagon, venind la el, i-a strigat, foarte tulburat, că totul este pierdut. Ne putem închipui ce groază a pus stăpînire pe toată lumea văzînd trecerea aceasta bruscă de la siguranţă deplină la disperare fără margini.

Regele, fără să-şi revină bine, s-a îndreptat chiar în clipa aceea către apartamentul lui *Monseigneur ;* a curmat sec grija indiscretă a cîtorva curteni ce voiau să-l oprească din drum, spunîndu-le că vrea să-şi mai vadă fiul în viaţă, şi întrebînd dacă nu mai este ceva de făcut. Cînd era gata să intre în cameră, D-na prinţesă de Conţi, care avusese timp să alerge la *Monseigneur* în scurtul interval ce se scursese de la sfîrşitul mesei, a apărut ca să-l împiedice să intre ; l-a împins chiar cu mîinile, şi i-a spus că acum nu trebuie să se mai gîndească decît la el însuşi. Atunci, Regele, cuprins aproape de o slăbiciune văzînd răsturnarea aceasta atît de neaşteptată şi atît de mare, s-a lăsat să cadă pe o canapea ce se afla lingă uşa cabinetului prin

care intrase şi care dădea în camera prinţului ; cerea veşti de la toţi cei ce ieşeau de acolo, dar aproape nimeni nu îndrăznea să-i răspundă. Coborînd la *Monseigneur,* căci locuia deasupra lui, trimisese după P. Tellier, care tocmai se băgase în pat. Acesta s-a îmbrăcat iute şi a venit în cameră ; dar era prea tîrziu, după cum au spus toţi cei de faţă, deşi iezuitul, poate ca să-l mîngîie pe Rege, l-ar fi asigurat că-i dăduse prinţului o binemeritată iertare a păcatelor. D-na de Maintenon, venind fuga după Rege şi stînd pe canapea alături de el, se silea să plîngă. încerca să-l ia pe Rege de acolo, căci trăsurile îl aşteptau în curte ; dar n-a fost chip să-l facă să se mişte înainte ca *Mon- seigneur* să-şi fi dat sfîrşitul. Agonia aceea fără cunoştinţă a durat aproape o oră după ce Regele a ajuns în cabinet. D-na Ducesă şi D-na prinţesă de Conţi se împăr- ţeau între grija pentru muribund şi grija pentru Rege, lingă care reveneau adesea, în timp ce Facultatea [de medicină] nu ştia ce să creadă, valeţii erau înnebuniţi, curtenii murmurau, se îmbulzeau şi mugeau întruna, aproape fără să se mişte din loc. Momentul fatal a sosit în sfîrşit. Fagon a ieşit, lăsînd să se înţeleagă ce se întîmplase. Regele, îndurerat şi necăjit că nu se făcuse spovedania, l-a repezit puţin pe acest prim medic, apoi a plecat, luat de D-na de Maintenon şi de cele două prinţese. Apartamentul era la nivelul curţii, şi, cînd să se urce în trăsură, şi-a dat seama că este cea a lui *Monseigneur ;* a făcut semn cu mîna să i se aducă altă trăsură, fiindcă aceea îi făcea rău. Dar nu într-atît încît, văzîndu-1 pe Pontchartrain, să nu-1 poată chema ca să-i spună să-l anunţe pe tatăl lui şi pe ceilalţi miniştri să vină, a doua zi dimineaţa, ceva mai tîrziu, la Marly, pentru obişnuitul consiliu de Stat ce avea loc miercurea. Fără să comentez acest sînge rece, mă voi mulţumi să spun că toţi cei de faţă şi toţi cei care au aflat au fost cum nu se poate mai miraţi. Pontchartrain a răspuns că, nefiind vorba decît de treburi curente, ar fi bine să amîne consiliul cu o zi, ca să nu-l stînje- nească pe el. Regele s-a învoit. S-a urcat cu greutate în trăsură, sprijinit şi de o parte şi de alta. D-na de Maintenon s-a urcat şi ea numaidecît şi s-a aşezat alături de el ; Doamna Ducesă şi D-na prinţesă de Conţi au urcat în urma ei şi s-au aşezat în faţă. O mulţime de ofiţeri ai lui *Monseigneur* au căzut în genunchi, de-a lungul curţii, pe ambele părţi, cînd a trecut Regele, strigîndu-i cu nişte urlete ciudate să aibă milă de ei căci pierduseră totul şi ajunseseră muritori de foame.

în timp ce la Meudon domnea groaza, la Versailles era linişte, nimeni nu bănuia nimic. Terminasem cina : prietenii, puţin după aceea, plecaseră, iar eu stăteam de vorbă cu D-na de Saint-Simon, care se dezbrăcase ca să se culce, cînd un fost valet al nostru, căruia soţia mea îi dăduse o slujbă pe lîngă D-na ducesă de Berry,

unde servea la masă, a intrat cuprins de spaimă. Ne-a spus că,

de bună seamă, au sosit veşti proaste de la Meudon ; că Monseniorul duce de Bourgogne trimisese pe cineva să-i spună ceva la ureche D-lui duce de Berry, căruia, dintr-o dată, i s-au înroşit ochii ; că se ridicase chiar atunci de la masă şi că, la sosirea unui alt curier, numaidecît, toţi cei ce rămăseseră aşezaţi la masă se ridicaseră repede şi trecuseră în cabinet. O schimbare atît de neaşteptată m-a mirat nespus de mult ; am alergat îndată la D-na ducesă de Berry ; nu mai era nimeni acolo ; se duseseră cu toţii la D-na ducesă de Bourgogne. M-am dus şi eu numaidecît. Am văzut că toţi cei prezenţi la Versailles erau adunaţi sau soseau acolo ; doamnele, în haine de casă, cele mai multe gata să se culce, toate uşile deschise, totul în mare tulburare. Am aflat că *Monseigneur* primise sfintele taine, că era fără cunoştinţă şi fără speranţă, şi că Regele îi trimisese vorbă D-nei ducese de Bourgogne că el se duce la Marly, iar ea să vină să-l aştepte pe drumul dintre cele două grajduri, ca să-l vadă cînd va trece. Spectacolul mi-a reţinut toată atenţia de care am fost în stare în acea frămîntare sufletească şi cu toate cele ce-mi treceau prin minte. Cei doi prinţi şi cele două prinţese erau în cabinetul cel mic din spatele patului ; toaleta pentru culcare se făcea, ca de obicei, în camera D-nei ducese de Bourgogne, plină de toată curtea cuprinsă de zăpăceală. Prinţesa se învîrtea din cabinet în cameră şi din cameră în cabinet, aşteptînd momentul cînd avea să treacă Regele, iar purtarea ei, la fel de graţioasă ca întotdeauna, era purtarea unei persoane tulburate şi înduioşate, pe care tulburarea celorlalţi părea s-o ia drept durere ; spunea şi răspundea, trecînd pe lîngă ei, doar cîteva cuvinte. Toţi cei de faţă erau cu adevărat expresivi ; era destul să ai ochi, fără să fi ştiut ceva despre curte, ca să vezi pe chipul fiecăruia ce interese are, după cum, pe chipul oamenilor de nimic, nu aveai ce vedea, aceştia erau împăcaţi cu ei înşişi, ceilalţi erau pătrunşi de durere, de gravitate, veghind asupra lor înşişi ca să-şi ascundă uşurarea şi bucuria. Cea dintîi grijă a mea a fost să întreb în mai multe rînduri ; nu-mi venea să cred cele ce vedeam şi auzeam ; apoi m-am temut că se face prea mult zgomot pentru prea puţine motive, în sfîrşit, am chibzuit mai bine la purtarea mea, după ce m-am gîndit la nenorocirea noastră a tuturor, şi la faptul că eu însumi mă voi afla cîndva în pragul morţii. Bucuria răzbătea totuşi prin vorbele pioase şi de omenie cu ajutorul cărora încercam să mă port cumsecade ; eliberarea mea, mai cu seamă, mi se părea atît de mare şi de nesperată încît, pentru mine, era o evidenţă mai desăvîrşită decît însuşi

adevărul faptul că Statul cîştiga totul cu o asemenea pierdere. Printre aceste gînduri, simţeam, fără să vreau, o urmă de teamă ca nu cumva bolnavul să scape, şi-mi era nespus de ruşine. Cufundat astfel în mine însumi, am trimis totuşi vorbă D-nei de Saint-Simon că ar fi fost potrivit să vină şi ea acolo, şi n-am încetat să străpung pe furiş, cu privirea, fiecare chip, fiecare purtare, fiecare mişcare, să-mi desfăt curiozitatea, să-mi îmbogăţesc părerile pe care le aveam despre fiecare personaj, care nu m-au înşelat niciodată, şi să fac nişte presupuneri corecte pe baza acestor prime porniri ce rareori pot fi stăpînite, şi care, tocmai de aceea, pentru cine ştie cum stau lucrurile la curte, devin indicaţii sigure despre legăturile şi sentimentele cel mai puţin vizibile în orice alte vremuri liniştite. Am văzut-o sosind pe D-na de Orléans, a cărei ţinută maiestuoasă şi bine măsurată nu spunea nimic ; a intrat în cabinetul cel mic de unde, foarte curînd după aceea, a ieşit împreună cu D-l duce de Orléans ; agitaţia şi tulburarea acestuia arătau emoţia în faţa spectacolului mai mult decît orice alt sentiment. Am plecat, şi spun acest lucru anume pentru ceea ce s-a întâmplat imediat după aceea în prezenţa mea. După cîteva clipe, l-am văzut de departe, pe la uşa cabinetului cel mic, pe Monseniorul duce de Bourgogne, care părea foarte tulburat şi îndurerat ; însă privirea pe care i-am aruncat-o repede nu m-a făcut să văd nici un fel de duioşie, ci doar preocuparea intensă a unui om luat pe neaşteptate. Valeţii şi cameristele începuseră să ţipe cam tare, iar durerea lor arăta limpede ce erau pe cale să piardă unii de teapa lor. Pe la douăsprezece şi jumătate noaptea, s-au primit veşti de la Rege, şi numaidecît am văzut-o pe D-na ducesă de Bourgogne ieşind din cabinetul cel mic, împreună cu Monseniorul duce de Bourgogne, care acum părea mai mişcat decît prima dată, şi care s-a întors imediat în cabinet. Prinţesa şi-a pus eşarfa şi bonetele, stînd în picioare şi ştiind bine ce face, a străbătut camera cu ochii abia umeziţi, însă trădîndu-se prin privirile iscoditoare pe care le arunca, pe furiş, în toate părţile, şi, urmată numai de doamnele ei, s-a dus la trăsură pe scara cea mare. După ce a plecat, am avut răgazul să mă duc ïa D-na ducesă de Orléans, cu care ardeam de nerăbdare să mă întîlnesc. Intrînd în apartamentul ei, am aflat că erau amîndoi la *Madame ;* m-am dus pînă acolo, trecînd prin apartamentele lor. Am întîlnit-o pe D-na ducesă de Orléans, care se întorcea la ea şi care, cu un aer foarte serios, mi-a spus s-o însoţesc. D-l duce de Orléans rămăsese la *Madame.* Ajunsă în cameră, s-a aşezat, lingă ea aflîndu-se ducesa de Villeroy, mareşala de Rochefort şi vreo cinci şase doamne dintre cele mai apropiate. Eu însă fierbeam văzînd atîta lume. D-na ducesă de Orléans, care nu era mai puţin stingherită, a luat o luminare şi a trecut

in spatele camerei. Atunci m-am dus şi i-am spus ceva la ureche ducesei de Villeroy : şi ea şi eu gîndeam la fel despre evenimentul prezent ; mi-a dat un ghiont şi mi-a şoptit să mă stăpînesc. Mă sufocam tăcînd şi ascultînd plîngerile şi povestirile mirate ale acestor doamne, cînd D-l duce de Orléans a apărut la uşa cabinetului şi m-a strigat. M-am dus după el, în odaia din spatele cabinetului său din josul galeriei, el aproape bolnav, eu abia ţinîndu-mă pe picioare din pricina celor ce se petreceau sub ochii mei şi în mine. Întîmplător, ne-am aşezat unul în faţa celuilalt ; dar care nu mi-a fost mirarea cînd, în clipa următoare, am văzut că îi curg lacrimile. „Domnule !“ am strigat eu ridieîndu-mă în picioare surprins peste măsură. M-a înţeles numaidecît şi mi-a răspuns cu un glas întretăiat şi plîngînd cu adevărat : „Aveţi dreptate să vă miraţi, eu însumi mă mir ; însă spectacolul acesta mă mişcă. Este un om de treabă cu care mi-am petrecut toată viaţa, s-a purtat frumos cu mine şi a fost prietenos, atît cît a fost lăsat s-o facă sau cînd a făcut-o după inima lui. Ştiu foarte bine că supărarea mea nu poate dura mult ; peste cîteva zile voi găsi toate motivele să mă mîngîi avînd în vedere situaţia care a fost creată între noi ; acum însă, sîngele, apropierea, omenia, totul mă mişcă şi măruntaiele mi se frămîntă“. L-am lăudat pentru acest sentiment, dar i-am mărturisit că sînt cum nu se poate mai mirat ţinînd seama de felul în care se avea cu ***Monseigneur.*** S-a ridicat, şi-a băgat nasul într-un colţ, şi a plîns amarnic şi în hohote, lucru pe care, dacă nu l-aş fi văzut cu ochii mei, nu l-aş fi crezut niciodată. După o scurtă tăcere, l-am rugat mult să se liniştească, i-am spus că va trebui să se întoarcă numaidecît la D-na ducesă de Bourgogne şi că, dacă va fi văzut cu ochii plînşi, nu va fi om care să nu rîdă ca de o comedie nelalocul ei, judecind după felul în care se avea el cu ***Monseigneur,*** ceea ce toată curtea ştia. S-a străduit deci sâ-şi oprească lacrimile şi să-şi şteargă ochii. în timp ce făcea acest lucru, a fost anunţat că vine D-na ducesă de Bourgogne şi că D-na ducesă de Orleans avea să se ducă din nou la ea. S-a dus şi ei după ea, iar eu i-am urmat.

CAPITOLUL XLIX

(17 11) *Continuarea spectacolului de la Versailles. — Păţania hazlie a unui elveţian. — Grozăvia de la Meudon. Tulburarea* ***de*** *la Marly. Portretul lui* Monseigneur. *Nu se ştie dacă* Monseigneur *nu s-a căsătorit cumva cu D-ra Choin. [...]*

D-na ducesă de Bourgogne, oprită pe aleea dintre cele două grajduri, nu l-a aşteptat pe Rege decît foarte puţin ; cînd

acesta s-a apropiat, ea s-a dat jos din trăsură şi s-a dus la portiera lui. D-na de Maintenon, care stătea pe aceeaşi parte, i-a strigat : „Unde vă duceți, Doamnă ? Nu vă apropiați ; sîntem molipsitori“. N-am aflat ce a făcut Regele, care n-a sărutat-o din pricina aerului stricat 172. în aceeaşi clipă, prințesa s-a dus la trăsura ei şi s-a întors acasă. Minunatul secret impus de Fagon despre starea lui ***Monseigneur*** înşelase atît de bine pe toată lumea, încîl ducele de Beauvillier se întorsese la Versailles, după consiliul pentru scrisori, unde a rămas să doarmă, ceea ce nu mai făcea de cînd se îmbolnăvise ***Monseigneur.*** Fiindcă se scula foarte devreme, se culca întotdeauna pe la ora zece ; se băgase în pat, fără să bănuiască ceva. N-a trecut mult şi a fost trezit de un mesaj din partea D-nei ducese de Bourgogne, care a trimis după el, iar el a sosit în apartamentul acesteia cu puțin timp înainte de a se întoarce ea de la întîlnirea cu Regele. Erau acolo cei doi prinți şi D-na ducesă de Berry, împreună cu ducele de Beauvillier, în cabinetul acela mic unde îi lăsase ea. După primele îmbrățişări, la o revedere ce însemna totul, ducele de Beauvillier, văzîndu-i că se înăbuşă în acel loc strimt, i-a dus, trecînd prin camera de dormit, în salonul care o desparte de galerie ; de cîtva timp, acest salon fusese închis

cu O uşă ca să iacă aici un cabinet mare. S-au deschis ferestrele, şi cei doi prinți, fiecare cu prințesa lui alături, s-au aşezat pe aceeaşi canapea, lingă ferestre, cu spatele către galerie, lumea fiind răspîndită peste tot, aşezați şi în picioare, de-a valma, în acest salon, doamnele cele mai apropiate fiind aşezate pe jos, la picioarele sau aproape de canapeaua prinților. Acolo, în camera de dormit şi in tot apartamentul, se citea limpede pe fețe. ***Monseigneur*** nu mai era ; se ştia, se spunea aceasta ; nu mai era nici o constrîngere față de el, şi primele momente erau cele ale primelor reacții naturale, deci lipsite de orice prefăcătorie, dar nu şi de înțelepciune, prin tulburarea, agitația, mirarea, spectacolul nu prea limpede al acestei nopți bogată în evenimente. In primele camere, se auzeau mugetele înăbuşite ale valeților, disperați că pierduseră un stăpîn ce li se potrivea atît de bine, făcut să-i mîngîie de altă pierdere [1], la care nu se gîndeau decît cu înfrigurare, şi care, prin aceasta, devenea propria lor pierdere. Printre ei, puteau fi văzuți alții, dintre cei mai luminați oameni de vază de la curte, care veniseră auzind veştile, şi care lăsau să se vadă, după aerul pe care-1 aveau, ce hram poartă. Ceva mai încolo, începea mulțimea curtenilor de tot soiul. Cei mai numeroşi, adică proştii, suspinau din rărunchi,

---

172 „Le mauvais air“ însemna „contagiune“, „molimă“. (N. t.)

şi, cu ochii rătăciţi şi uscaţi, îl lăudau pe *Monseigneur,* dar mereu pentru acelaşi lucru, adică pentru bunătate, şi-l plîngeau pe Rege că pierduse un fiu atît de bun. Cei mai subtili dintre ei, sau cei mai cu vază, se neliniişteau de pe acum de sănătatea Regelui ; erau mîndri că-şi păstrau mintea limpede în mijlocul acestei învălmăşeli, şi nu lăsau pe nimeni să pună la îndoială acest lucru, avînd grijă să-l repete întruna. Alţii, cu adevărat îndureraţi, făcînd parte din cabala lovită, plîngeau amar, sau se stăpîneau cu un efort la fel de vizibil ca şi hohotele de plîns. Cei mai tari dintre aceştia, sau cei mai diplomaţi, cu ochii înfipţi în pămînt, retraşi pe la colţuri, cugetau adînc la ce avea să urmeze după o întîmplare atît de puţin aşteptată, şi, mult mai mult, la ei înşişi. Printre aceste diferite soiuri de îndureraţi, se vorbea puţin, sau deloc, nici un fel de conversaţie, uneori o exclamaţie scăpată din durere, căreia i se răspundea cu o durere vecină, un cu- vînt la un sfert de ceas, priviri întunecate sau rătăcite, mişcări ale mîinilor, nu atît rare cît involuntare, nemişcare aproape totală a restului corpului ; simpli curioşi sau

prea puţin interesaţi aproape nu existau, în afară de proştii care puteau trăncăni ; cei îndureraţi puneau întrebări şi disperarea lor creştea, ceilalţi deveneau stingheritori. Cei care socoteau evenimentul ca fiind favorabil, degeaba împingeau gravitatea pînă la durere şi austeritate ; totul nu era decît un văl străveziu, prin care ochii buni vedeau şi distingeau toate trăsăturile feţei. Aceştia rămîneau pe loc, arătînd aceeaşi destoinicie ca şi cei mai loviţi, atenţi la părerea, la curiozitatea celorlalţi, la propria lor mulţumire, la propriile lor mişcări ; însă ochii făceau ce nu făcea capul lor aproape nemişcat. Schimbări de poziţie, aşa cum fac oamenii prost aşezaţi sau care se simt rău în picioare ; o anumită grijă să nu se întîlnească unii cu alţii, nici măcar în priviri ; accidente de moment produse de aceste întîlniri ; un nu ştiu ce mai slobod, în toată fiinţa, ce răzbătea prin grija pentru toată purtarea lor ; o vioiciune, un fel de strălucire în jurul lor îi punea în evidenţă împotriva voinţei lor. Cei doi prinţi şi cele două prinţese, aşezate alături de ei şi purtîndu-le de grijă, erau cei mai expuşi vederilor. Monseniorul duce de Bourgogne plîngea înduioşat şi de bună credinţă, cu un aer blînd, lacrimi adevărate, pioase, liniştite. D-l duce de Berry, şi el tot de bună credinţă, vărsa din belşug, însă lacrimi, ca să zic aşa, însîngerate, atît de mare părea amărăciunea, şi scotea nu hohote, ci strigăte, urlete. Tăcea din cînd în cînd, fiindcă se sufoca, apoi izbucnea, cu atîta zgomot, cu un zgomot atît de mare, adevărată goarnă ce sună deznădejde, încît cei mai mulţi izbucneau şi ei, la auzul plîn- sului acela înteţit şi dureros, sau fiindcă erau îmboldiţi de bunăcuviinţă. Lucrurile

au mers atît de departe, că a trebuit să fie dezbrăcat chiar în acel salon, i s-au adus leacuri şi au fost chemaţi oameni de la Facultatea de medicină. D-na ducesă de Berry îşi ieşise din fire ; vom vedea numaidecît de ce. Disperarea cea mai neagră era zugrăvită cu groază pe chipul ei ; parcă era scrisă aici o furie pricinuită de durere, dar nu o durere de prieten, ci de om interesat ; intervale fără plîns, însă intense şi sălbatice, apoi un potop de lacrimi şi de gesturi involuntare, şi totuşi stăpînite, dovedind o mare amărăciune sufletească, rod al cugetării adînci de mai înainte. Tresărind adesea la strigătele soţului ei, gata să-l ajute, să-l sprijine, să-l sărute, să-i dea ceva de mirosit, se vedea o grijă vie pentru el, dar, numaidecît după aceea, o scufundare în ea

însăşi, apoi un puhoi de lacrimi care o ajutau să-şi înăbuşe ţipetele. D-na ducesă de Bourgogne îşi îngrijea şi ea bărbatul, şi izbutea mai uşor să facă acest lucru decît să se afle în nevoia de a fi ea însăşi mîngîiată, pentru care, fără urmă de făţărnicie, se vedea că face tot ce poate ca să se achite de o datorie impusă de bună-cuviinţă, însă durerea nu se arăta, tocmai acum cînd avea mai mare nevoie : se ştergea la nas ori de cîte ori prinţul cumnatul ei scotea un strigăt, cîteva lacrimi stoarse de spectacol, adesea întreţinute cu grijă, înroşeau şi umflau ochii şi faţa cu ajutorul batistei, dar, în acest timp, privirile i se plimbau, pe furiş, asupra celor de faţă ca să vadă ce face fiecare. Ducele de Beauvillier, în picioare, lîngă ei, liniştit şi rece ca în faţa unui lucru fără importanţă, sau ca la un spectacol obişnuit, poruncea să fie îngrijiţi prinţii, să nu intre multă lume, deşi uşile erau deschise oricui, pe scurt, să se facă tot ce trebuie, fără grabă, fără a încurca nimic, nici lucrurile, nici oamenii : s-ar fi zis că este la ceremonia de sculare sau la o masă obişnuită, făcînd ceea ce face de obicei. A fost tot timpul la fel de calm, departe de a se simţi uşurat, căci pietatea îi interzicea acest lucru, sau de a ascunde prea mica lui suferinţă, ca să nu se abată de la adevăr. ***Madame,*** care-şi pusese hainele de ceremonie, a sosit urlînd, neştiind de fapt ce se petrece, i-a scăldat pe toţi cu lacrimi sărutîndu-i, a făcut să răsune castelul cu alte ţipete [2] şi a dat un spectacol ciudat cu o prinţesă care vine, la miezul nopţii, îmbrăcată de ceremonie, să plîngă şi să ţipe în mijlocul unei mulţimi de femei, toate în haine de casă, aproape ca la un bal mascat. D-na ducesă de Orléans plecase de lîngă prinţi şi se aşezase, cu spatele către galerie, spre cămin, împreună cu cîteva doamne. Fiindcă nimeni nu vorbea în preajma ei, doamnele au plecat treptat, făcîndu-i o mare plăcere. N-au rămas decît ducesa Sforze, ducesa de Villeroy, D-na de Castries, doamna ce se ocupa cu îmbrăcămintea ei, şi D-na de Saint-Simon. Încîntate că au scăpat, s-au dus, grămadă, pe marginea unui pat de

veghe cu baldachin, unde, fiind toate la fel de mişcate de evenimentul care adunase atîta lume, s-au apucat să vorbească încet, între ele, nestingherite. în galerie şi în salon, erau mai multe paturi de veghe, ca, de altfel, în tot apartamentul cel mare, pentru siguranță, unde se culcau gărzile elvețiene şi cei ce făceau curățenie, şi fuseseră puse acolo, ca de obicei,

înainte să sosească veştile proaste de la Meudon. Tocmai cînd discuţia acestor doamne era în toi, D-na de Castries, care se sprijinea de pat, l-a simţit că se mişcă, s-a înspăi- mîntat, căci se înspăimînta de orice, deşi o făcea cu mult haz. După o clipă, au văzut un braţ mare aproape gol ridicînd deodată perdeaua în dosul căreia era un elveţian gras, între două cearşafuri, pe jumătate treaz şi zăpăcit de tot, căruia i-a trebuit mult pînă să vadă cu cine are de a face, uitîndu-se ţintă la fiecare dintre ele, şi care, la sfîrşit, socotind că nu se cade să se ridice în mijlocul unei societăţi atît de alese, s-a băgat din nou în pat şi a tras perdeaua. Se pare că omul se culcase înainte ca cineva să fi aflat ceva, şi, de atunci, dormise adînc şi nu se trezise decît în clipa aceea. Cele mai triste spectacole pot deveni adesea din cele mai ridicole : acesta le-a făcut să rîdă pe cîteva doamne dimprejur, iar D-na ducesă de Orléans, şi cele ce stăteau de vorbă cu ea s-au speriat puţin să nu cumva să fi fost auzite ; dar, gîndindu-se mai bine, somnul şi grosolănia personajului le-au liniştit. Ducesa de Villeroy, care sosise abia atunci, intrase puţin mai înainte în cabinetul cel mic, însoţită de contesa de Roucy şi de cîteva doamne de la Palat, printre care şi D-na de Levis, care nu îndrăznise să se apropie deoarece gîndea prea asemănător cu ducesa de Villeroy. Erau acolo cînd am sosit eu. încă mă mai îndoiam, deşi totul arăta ce se în- întîmplase ; însă nu mă hotărâm să cred înainte ca lucrurile să-mi fie spuse de cineva în care să am încredere. Întîmplarea a făcut să-l întîlnesc pe D-l de O, pe care l-am întrebat, şi care mi-a spus-o răspicat. Atunci, am încercat să nu mă arăt foarte mulţumit. Nu prea ştiu dacă am izbutit ; dar măcar ştiu că nici bucuria nici durerea nu mi-au tocit curiozitatea şi că, avînd mare grijă să respect bună-cuviinţa, nu am socotit că trebuia să fac pe îndureratul. Nu mă mai temeam de focurile fortăreţe! de la Meudon, nici de atacurile neînduplecatei sale garnizoane, şi nu m-am mai ferit atît de mult ca înainte de trecerea Regelui către Marly să mă uit pe îndelete la toată acea numeroasă adunare, să-mi opresc privirile asupra celor mai loviţi şi asupra celor ce erau cel mai puţin, cu o afecţiune diferită, să-i urmăresc şi pe unii şi pe alţii, şi să-i străpung pe toţi cu privirea, pe furiş. Trebuie să mărturisesc că, pentru cel ce cunoaşte bine treburile interne ale unei curţi, cele dintîi spectacole cu evenimente rare de

soiul acestuia, interesant în foarte multe privinţe, dau o nesfîrşită mulţumire : fiecare chip vă aminteşte grijile, intrigile, sudoarea cursă pentru sporirea averilor, pentru alcătuirea cabalelor, pentru a rămîne în ele şi a-i îndepărta pe ceilalţi, mijloacele de tot soiul folosite pentru aceasta, legăturile mai mult sau mai puţin strînse. distanţele, răcelile, duşmăniile, pîrele, sforile trase, avansurile, atenţia, micimea,

josnicia fiecăruia, descumpănirea unora la mijlocul drumului, la mijlocul sau pe culmea visurilor lor, surpriza celor ce se bucură din plin, trecerea pe care o cîştigă, în acelaşi timp, cei ce li se opun sau cabala cealaltă, arcul care împinge, în acea clipă, uneltirile şi înțelegerile dintre ei spre izbîndă, bucuria nemărginită şi nesperată a unora, eu aflîndu-mă printre cei mai din față, turbarea celorlalți, încurcătura în care se aflau şi ciuda că erau siliți s-o ascundă, graba cu care privirile zburau pretutindeni scrutînd inimile în acest prim moment de tulburare provocată de surpriză şi de învălmăşeala neaşteptată, îmbinarea tuturor celor văzute acolo, mirarea că unii nu au dovedit ceea ce ai crezut despre ei, fie că nu aveau suflet fie că nu aveau minte, şi că alții au dovedit mai mult decît s-ar fi crezut : toată îngrămădeala aceasta de obiecte vii şi de lucruri atît de importante face plăcere celui ce ştie cum să le ia, care, oricît de şubredă ar fi, este una din cele mai mari plăceri pe care o poate încerca cineva care trăieşte la curte. Acestei plăceri m-am dedat deci cu totul, în sinea mea, cu atît mai mult cu cît, într-o eliberare reală, eram strîns legat de capetele principale, care nu aveau lacrimi în ochi. Mă bucuram de avantajul lor fără să dau nimic în schimb, şi de satisfacția lor, care o sporea pe a mea, îmi întărea speranțele, mi le înălța, îmi asigura o linişte pe cai'e, dacă n-ar fi fost întîmplarea aceasta, aş fi văzut-o atît de puțin posibilă, îngrijorat fiind de gîndul la un viitor trist, iar. pe de altă parte, duşman, prin legăturile mele, şi aproape duşman personal al acelor persoane importante pe care această pierdere le dobora, am văzut, chiar de la prima privire iscoditoare pe care am aruncat-o, tot ce le scăpa şi tot ce-i va doborî, cu o bucurie ce nu poate fi descrisă. Aveam întipărite în minte atît de bine diferitele cabale, subdiviziunile lor, ungherele lor cele mai ascunse, personajele şi rangurile lor, le cunoşteam drumurile, posibilitățile, interesele fiecăruia, încît, chiar dacă m-aş fi gîndit

mai multe zile în şir, nu aş fi putut vedea mai limpede toate aceste lucruri decît mi le-au înfățişat, în primele clipe, toate chipurile acelea, care mi le aminteau şi pe cele pe care nu le vedeam, şi care nu rîvneau mai puțin să profite de situație. M-am oprit aşadar să privesc spectacolul din diferitele încăperi ale acestui mare apartament. Învălmăşeala a durat vreun ceas ; ducesa du Lude nu s-a arătat deloc, fiind țintuită în pat de gută. In cele din urmă, D-l de Beauviiiier a fost de părere că este momentul să-i scape pe cei doi prinți de un public atît de supărător. Le-a propus deci ca D-l şi D-na de Berry să se retragă în apartamentul lor, şi lumea să plece din apartamentul D-nei ducese de Bourgogne. Aşa s-a şi făcut. D-l duce de Berry a plecat deci, susținîndu-se singur sau sprijinit

de soția lui, însoțiți de D-na de Saint-Simon şi de o mînă de oameni. I-am observat de la distanță, ca să nu-mi arăt curiozitatea mai multă vreme. Prințul a vrut să se culce la el ; însă D-na ducesă de Berry nu a vrut să-l părăsească. Era atît de sfîrşit, şi ea la fel, îneît a rămas alături de ei o întreagă Facultate de medicină cu tot ce trebuie ca să-i îngrijească. Au petrecut toată noaptea în lacrimi şi în țipete. Din cînd în cînd, D-l duce de Berry întreba dacă sînt veşti de la Meudon, fără să vrea să priceapă de ce se retrăsese Regele la Marly. Uneori căuta să afle dacă nu mai este vreo speranță, voia să trimită după veşti, şi abia dimineața destul de tîrziu funesta perdea a fost trasă dinaintea ochilor lui, într-atît de greu firea omenească şi interesul se conving de nenorocirile cele mai mari şi fără leac. Nu se poate reda starea în care s-a aflat cînd a înțeles, în sfîrşit, cît de mare este nenorocirea. Starea D-nei ducese de Berry n-a fost nici ea mai bună, dar n-a împiedicat-o totuşi să-i dea lui toate îngrijirile cu putință. Noaptea D-lui şi D-nei ducese de Bourgogne a fost mai bună ; s-au culcat destul de liniştiți. D-na de Levis i-a spus încet de tot prințesei că, în- trucît nu are de ce să fie necăjită, ar fi îngrozitor s-o vadă prefăcîndu-se. Prințesa a răspuns foarte firesc că, fără nici o prefăcătorie, mila şi cele ce vedea o mişcau totuşi, şi că se stăpînea din bună-cuviință, dar nimic mai mult ; s-a purtat într-adevăr între aceste limite, sinceră şi decentă. Au dorit ca vreo cîteva doamne de la palat să-şi petreacă noaptea în camera lor, în fotolii. Perdeaua patului a rămas dată la o parte şi camera a devenit re

pede palatul lui Morfeu. Prinţul şi prinţesa au adormit numaidecât, s-au trezit o dată sau de două ori pentru o clipă, însă, ce-i drept, s-au trezit destul de devreme şi destul de domol. Izvorul lacrimilor lor secase ; n-au mai plîns după aceea decît rareori şi prea puţin, siliţi de împrejurări. Doamnele care vegheaseră şi dormiseră în acea cameră au povestit prietenilor ce se petrecuse acolo. Nimeni n-a fost mirat, şi, cum *Monseigneur* nu mai exista, nici nu s-a scandalizat nimeni. D-na de Saint-Simon şi cu mine, plecînd de la D-l şi D-na ducesă de Berpy, am mai stat împreună încă două ore. Raţiunea, mai curînd decît nevoia, ne-a trimis la culcare, însă ne era atît de puţin somn încît, la ora şapte dimineaţa, eram în picioare ; trebuie însă să mărturisesc că insomniile acestea sînt plăcute, iar trezirea este o bucurie.

Groaza pusese stăpînire pe Meudon. Imediat, după plecarea Regelui, toţi curtenii care se aflau acolo l-au urmat, înghesuindu-se în trăsurile care s-au găsit şi în cele care au sosit numaidecît după aceea. într-o clipă, Meudon a fost pustiu. D-ra de Lillebonne şi D-ra de Melun au urcat la D-ra Choin, care, închisă în podul ei, abia acum începu să sufere cumplit. Nu ştiuse nimic ; nimeni nu avusese grijă să~i ducă veştile triste ; n-a aflat de nenorocirea care o lovise decît cînd a auzit ţipete. Cele două prietene au azvîrlit-o într-o trăsură închiriată, aflată acolo din întîm- plare, au urcat împreună cu ea, şi au dus-o la Paris. Pont- chartrain, înainte de a pleca, a urcat la Voysin. Cu greu i s-a deschis, căci acesta dormea adine ; se sculase fără să bănuiască ceva rău şi a fost deosebit de mirat cînd a fost trezit astfel. Contele de Brionne a fost şi mai mirat. Atît el cît şi oamenii lui se culcaseră tot aşa de liniştiţi ; nimeni nu s-a gîndit la ei. Cînd s-a trezit şi a simţit liniştea aceea adîncă, a vrut să afle ce se întîmplă, n-a găsit pe nimeni, pînă ce, mirat cum era, şi-a dat seama ce se petrecuse. O mulţime de ofiţeri mărunţi din suita lui *Monseigneur,* şi mulţi alţii, au rătăcit toată noaptea prin grădini. Mai mulţi curteni plecaseră, unul cîte unul, pe jos. Totul s-a destrămat şi s-a risipit. Unul sau doi valeţi, cel mult, au rămas lîngă trupul prinţului, şi, fapt foarte vrednic de laudă. La Valliere a fost singurul curtean care, aşa cum nu-1 părăsise cît trăise, nu l-a părăsit nici după moarte. Cu mare greutate a găsit pe cineva ca sâ-1 trimită după nişte călugări să se roage la trupul mortului. Acesta a început să miroasă atît de repede şi atît de puternic încît n-a fost de ajuns să fie deschise uşile ce dădeau pe terasă, iar La Valliere, călugării şi cele cîteva slugi mărunte care rămăseseră şi-au petrecut noaptea afară. Du Mont şi Casaus, nepotul lui, nespus de îndureraţi, erau îngropaţi în Căpitănie. Pierdeau totul, după o viaţă întreagă de slujire cu mare grijă, o. viaţă de strădanii, de muncă, susţinută de cele

mai frumoase şi mai îndreptăţite speranţe, amî- nate cum nu se poate mai mult, şi care, într-o clipă, se spulberau. Abia spre dimineaţă, Du Mont a putut da cîteva ordine. Pe el l-am deplîns prieteneşte.

Lumea era atît de încredinţată că lucrurile merg bine, încît nimănui nu i-a trecut prin minte că Regele s-ar fi putut duce la Marly. De aceea, acolo, nu era nimic pregătit : cheile apartamentelor nu erau, abia s-au găsit cîteva capete de lumînări. Regele a stat şi a aşteptat aşa, împreună cu D-na de Maintenon, în anticamera acesteia, cu Doamna Ducesă, D-na prinţesă de Conţi, Doamnele de Dangeau şi de Caylus, aceasta sosită în grabă de la Ver- sailles ca să fie alături de mătuşa ei. Aceste două doamne n-au rămas însă decît foarte puţin, plimbîndu-se de colo pînă colo, prin acea anticameră, ca să nu stingherească. Cei care îl urmaseră pe Rege, şi care soseau pe rînd, erau în salon, la fel de tulburaţi, şi fără să ştie unde se vor culca. Au bîjbîit multă vreme, focurile nu erau aprinse, cheile amestecate, rătăcite de zăpăceala valeţilor. Cei mai îndrăzneţi dintre cei ce se aflau în salon şi-au băgat puţin cîte puţin nasul în anticameră, unde D-na de Espinoy n-a ajuns printre ultimele, şi, unul cîte unul, toţi cei ce veniseră la Marly intrară în anticameră, împinşi de curiozitate şi de dorinţa de a încerca să-şi facă remarcată graba. Regele, retras într-un colţ, aşezat între D-na de Maintenon şi cele două prinţese, plîngea în lungi momente. în sfîrşit, camera D-nei de Maintenon a fost deschisă, ceea ce a fost o uşurare pentru el. A intrat singur, numai cu ea, şi a mai stat acolo încă un ceas. S-a dus apoi să se culce, pe la patru dimineaţa, şi a lăsat-o să răsufle şi să-şi vadă de treburile ei. După ce s-a culcat Regele, fiecare a aflat, în sfîrşit, unde va locui, şi Bloin a primit poruncă să dea de veste celor care doreau locuinţe la Marly să i se adreseze lui, ca să-i spună Regelui şi să-i anunţe pe cei aleşi.

Monseigneur era mai curînd înalt decît scund, foarte gras, dar fără să fie prea îndesat, cu o înfăţişare semeaţă şi foarte nobilă, fără urmă de grosolănie, şi ar fi avut un chip foarte plăcut, dacă D-l prinţ de Conţi, cel mort în vremea din urmă, nu i-ar fi turtit din nefericire nasul, odată cînd se jucau, pe vremea cînd erau copii. Avea părul blond foarte frumos, cu faţa foarte roşie, fiind ars de soare peste tot, şi foarte plină, dar fără nimic deosebit ; avea cele mai frumoase picioare din lume, cu labele neobişnuit de mici şi de slabe. Cînd mergea, parcă îşi căuta drumul şi călca de două ori într-un loc : se temea întotdeauna să nu cadă, şi cerea să fie sprijinit dacă drumul nu era cu desăvârşire drept şi neted. îi stătea foarte

bine pe cal şi părea măreţ ; dar nu era curajos. La vînătoare, Casaus [J] alerga înaintea lui ; dacă îl pierdea din vedere pe acesta, credea că totul este pierdut ; nu mergea decît în galop uşor, şi adesea, aştepta sub un copac să vadă ce se în- tîmplă cu vînătoarea, mergea încet după ea şi se întorcea. I-a plăcut întotdeauna să mănînce bine, dar cu măsură. De cînd cu indigestia aceea grozavă, care, mai întîi, s-a crezut că este apoplexie, nu mai mînca decît o singură masă adevărată, şi se stăpînea foarte mult, deşi era mare mîncău, asemenea întregii familii regale. Aproape toate portretele îi seamănă bine [4]. Caracter nu avea nicidecum ; bun simţ destul de mult, dar fără nici un soi de inteligenţă, [r>] aşa cum a dovedit-o în afacerea cu testamentul Regelui Spaniei ; era trufaş, era demn fiindcă aşa îi era firea, fiindcă avea prestanţă, fiindcă îl imita pe Rege ; era peste măsură de îndărătnic, şi o ţesătură de micimi, puse una lingă alta, alcătuiau toată viaţa lui ; blînd din lene şi din- tr-un soi de prostie, de fapt, nemilos cu aparenţe de om bun, dar care nu era astfel decît cu subalternii şi cu valeţii, o bunătate ce nu se vădea decît în lucruri de nimic ; cu aceştia era de o nemaipomenită familiaritate, altfel, nesimţitor la sărăcia şi durerea celorlalţi, ceea ce era mai curînd urmarea nepăsării şi a imitaţiei decît a unei firi rele ; neînchipuit de tăcut, deci foarte ascuns, încît s-a putut crede că nu-i vorbise niciodată D-rei"de Choin despre treburile Statului, poate şi fiindcă nici unul nu se pricepea la ele. Pe de o parte, lipsa de minte, pe de alta, teama, făceau ca prinţul acesta să fie reţinut ca nimeni altul ; şi totodată înfumurat peste măsură, ceea ce arc haz cînd este vorba de un Delfin, care ţinea să fie respectat, fiind atent şi sensibil aproape numai la ceea ce i se cuvenea lui, pretutindeni. Odată, i-a spus D-rei Choin, în legătură cu tăcerea aceasta a lui, despre care ea îi spunea ceva, că, întrucît vorbele unor oameni ca el au mare greutate şi anevoie mai pot fi drese dacă nu sînt bine măsurate, adesea, mai bine tăcea decît să vorbească. Era făcut mai curînd pentru lene şi nepăsare, iar cugetarea aceasta minunată, dar pe care el o ducea prea departe, părea să fie una din învăţăturile primite de la Rege sas de la ducele de Montausier, pe care o reţinuse cel mai bine. Ştia să-şi aranjeze cum nu se poate mai bine treburile personale : îşi nota singur cheltuielile făcute din banii lui ; ştia cît îl costau cele mai mici lucruri, deşi cheltuia nesfîrşit de mult pentru clădiri, mobile, bijuterii de tot felul, şederi la Meudon, vînători de lupi, încît ajunsese să creadă că îi place vînătoarea. îi plăcuseră foarte mult toate jocurile de noroc, jucate pe bani mulţi ; dar după ce s-a apucat de clădit, juca numai pe bani puţini ; altminteri, zgîrcit dincolo de orice bună-cuviinţă, cu excepţia unor

foarte rare prilejuri, care se mărgineau la cîteva pensii date unor valeți sau cine ştie căror persoane umile din jurul lui, făcînd totuşi destule danii preotului şi călugărilor capuțini de la Meudon. Nu-şi poate închipui cineva cît de puțin îi dădea D-rei Choin, marea lui iubită ; nu depăşea patru sute de ludovici la trei luni, de aur, oricît ar fi valorat, ceea ce însemna o mie şase sute de ludovici pe an. I-i dădea chiar el, cu mîna lui, fără să adauge sau să se înşele vreodată cu un pistol, şi cel mult o mică bijuterie sau două pe an ; chiar şi atunci, o făcea cu mare zgîrcenie. Trebuie să fiu drept față de fata aceasta, şi să remarc că greu se poate găsi cineva mai dezinteresat decît ea, fie că a simțit că era nevoie s-o facă pentru a rămîne cu acest prinț, fie, mai curînd, că aşa îi era firea, după cum s-a văzut din toată viața ei. Nu se ştie încă bine dacă era căsătorită ; toți cei ce le-au cunoscut cum nu se poate mai bine taina au susținut întotdeauna, sus şi tare, că nu s-au căsătorit. N-a fost niciodată altceva decît o grăsună oacheşă şi cu nasul turtit care, deşi avea chipul foarte inteligent, ca şi purtările, arăta ca o slugă şi, cu mult înainte de întîmplarea aceasta, se îngrăşase peste măsură şi, pe deasupra, îmbătrînise si putea.

[...]

Fierbințelile, roșeața, amestecate cu vărsatul de care murise, precum și descompunerea imediată ca urmare a acestora au făcut să fie socotită nu numai de prisos dar și primejdioasă deschiderea corpului. A fost pus în sicriu, după cum spun unii, de către Surorile cenușii[6], sau de îngrijitorii castelului, cum spun alții, sau chiar de către lucrătorii care au adus sicriul. A fost aruncat pe deasupra un giulgiu vechi din biserica parohiei, și fără să fie însoțit de altcineva decît de cei ce mai rămăseseră acolo, adică doar de La Vallière, de cîțiva subalterni și de călugării capuțini de la Meudon, care s-au rugat, pe rînd, lingă corp, fără nici un doliu, fără sfeșnic, doar cîteva lumînări. Murise pe la miezul nopții de marți spre miercuri ; joi a fost dus la Saint-Denis, într-o trăsură a Regelui, care nu avea nici un semn de doliu, și de la care a fost scos geamul din față ca să poată intra sicriul. Preotul din Meudon și capelanul de serviciu la ***Monseigneur*** s-au urcat în ea. Venea apoi altă trăsură a Regelui, tot fără nici un fel de doliu, în fundul căreia s-au urcat ducele de la Trémoïlle, prim gentilom al camerei, care nu făcea serviciu în acel an și domnul de Metz, prim preot ; în față, Dreux, marele maestru de ceremonii, și abatele de Brancas, preot de serviciu la ***Monseigneur,*** ajuns între timp episcop de Lisieux, și fratele mareșalului de Brancas ; gărzi, valeți și douăzeci și patru de paji ai Regelui duceau făcliile. Acest foarte simplu convoi a plecat de la Meudon, pe la șase sau șapte seara, a trecut peste podul din Sèvres, a străbătut pădurea de la Boulogne, și, prin cîmpia Saint- Ouen, a ajuns la Saint-Denis, unde corpul a fost coborît numaidecît în cavoul regal, fără nici un fel de ceremonie [7]. Acesta a fost sfîrșitul unui prinț, care și-a petrecut aproape cincizeci de ani punîndu-i pe alții să facă planuri, în vreme ce el, în preajma tronului, a dus o viață privată, ca să nu spunem obscură, în care n-a făcut nimic care să rămînă, în afară de proprietatea de la Meudon și înfrumusețările pe care le-a făcut acolo. Vîna fără plăcere, iubea aproape cu voluptate, dar fără gust, cîndva fusese mare jucător ca să cîștige bani, dar, de cînd se apucase de construit, stătea și fluiera într-un colț al salonului de la Marly, bătînd cu degetele în tabacheră, holbîndu-se cînd la unul cînd la altul, aproape fără să privească, neștiind nici să stea de vorbă nici să petreacă, aș spune chiar nici să simtă nici să gîndească ; și, cu toate acestea, datorită măreției poziției în care se afla, era țelul, sufletul, viața cabalei celei mai neobișnuite, celei mai cumplite, mai puternice și mai unite, în ciuda subdiviziunilor ei, ce a existat de la pacea din Pirinei încoace și care și-a pus pecetea pe ultima perioadă a tulburărilor din vremea minorității Regelui. M-am oprit cam mult asupra acestui prinț,

aproape de nedefinit, deoarece nu poate fi cunoscut decît prin amănunte. Dacă le-am spune pe toate, n-am mai isprăvi niciodată. însă ele sînt destul de neobişnuite ca să merite să stărui asupra unui Delfin atît de puţin cunoscut, care n-a fost nimic niciodată, şi nici n-a făcut nimic, într-o atît de lungă şi zadarnică aşteptare a coroanei, şi în care, în cele din urmă, s-a rupt ceva, încît n-a mai putut nici să spere nici să se teamă nici să facă planuri.

CAPITOLUL L

(17 11) *[...] Cele două canaturi ale uşilor din apartamentele fiilor şi fiicelor din familia regală nu se deschid decît în faţa fiilor şi fiicelor din familia regală. — Furia D-nei ducese de Berry. [...]*

[...]

într-o dimineaţă, [la D-na ducesă de Berry] slujea un uşier nou, venit de la camera Regelui ; cînd a sosit D-na ducesă de Orléans, care îşi isprăvise toaleta şi dorea să se mai aranjeze puţin, uşierul, zăpăcit şi nou, a deschis ambele canaturi ale uşii. D-na ducesă de Berry s-a făcut ca focul şi a început să tremure de mînie ; a primit-o pe Doamna, mama ei, destul de rece. După ce a plecat, a chemat-o pe D-na de Saint-Simon, a întrebat-o dacă văzuse neobrăzarea uşierului, şi i-a spus că vrea să-l dea chiar atunci afară din slujbă. D-na de Saint-Simon a spus şi ea că fusese o greşeală, a asigurat-o că va porunci să nu se mai întîmple aşa ceva şi că cele două canaturi nu vor mai fi deschise decît pentru fiii şi fiicele din familia regală, aşa cum era regula, şi nimeni nu avea pretenţia la această cinste, la care de fapt nu aveau dreptul, însă nu putea să dea afară din slujbă un uşier al Regelui, care deci nu era al ei şi care nu o slujea decît fiindu-i împrumutat, şi, pe deasupra, să-l dea afară fiindcă îi făcuse o cinste prea mare Doamnei mama ei, şi nu greşise decît o singură dată : trebuia să se mulţumească cu cearta pe care avea să i-o tragă. D-na ducesă de Berry a stăruit, a plîns, s-a înfuriat ; D-na de Saint-Simon a lăsat-o să vorbească, l-a dojenit cu blîndeţe pe uşier şi l-a învăţat ce are de făcut.

CAPITOLUL LIV

(17 11) *Mari schimbări ia curte prin moartea lui* **Monseigneur ;**

diferitele impresii făcute de această moarte. — Ducele du Maine. — Ducele du Maine se îmbolnăveşte foarte rău la Marly. — Prinţesa de Conţi. — Cabala. — Ducele de Vendôme. — Vaudemont şi nepoatele **lui.** *— D-ra de Lillebonne stareţă la Remiremont. — — Doamna Ducesă. — Prinţul de Rohan. — Prinţii străini. — D'Antin. — Huxelles, Beringhen, Harcourt, Boufflers. — Sainte- Maure, Biron, Roucy, La Vallière. — Ducii de Luxembourg, La Rocheguyon, Villeroy, La Feuillade. — Miniştri şi financiari — Cancelarul şi fiul său. — La Vrillere. — Voysin. — Torcy. — Des- maretz. — Fénelon, arhiepiscop de Cambray. — Unirea dintre Domnul de Cambray şi mica turmă. — Ducele de Charost şi mama sa. — Ducele şi ducesa da Saint-Simon. — Purtarea ducilor de Chevreuse şi de Beauvillier. — Ducele de Chevreuse. — Monseniorul Delfin. — D-na de Maintenon nu este deloc de partea miniştrilor, ci cu totul de partea Delfinului. — Miniştrii lucrează* ***în***

apartamentul Delfinului.

Nu s-a văzut niciodată o schimbare mai mare şi mai adîncă decît cea de după moartea acestui prinţ. încă departe de tron, avînd în vedere sănătatea zdravănă a Regelui, fără nici o trecere, pe el însuşi neputîndu-se pune nici un temei, devenise centrul tuturor speranţeloi şi al temerilor tuturor persoanelor de seamă, datorită răgazului pe care o enormă cabală îl avusese să se alcătuiască, să se întărească, să pună cu totul stăpînire pe el, fără ca invidia Regelui, în faţa căruia tremura totul, să se trezească cit de cit, deoarece grija lui nu se ostenea să meargă dincolo de propria sa viaţă, în timpul căreia nu avea de ce să se teamă. Am văzut impresia pe care [această moarte] a făcut-o asupra stării şi sufletului noului Delfin şi al soţiei sale, în sufletul D-lui duce de Berry şi în mintea soţiei lui, în situaţia d-lui şi D-nei ducese de Orléans, şi

în sufletul D-nei de Maintenon, uşurată acum de oi'ice grijă şi de orice supărare pe viitor. D-l du Maine a simţit, cu plăcere, ce a simţit şi fosta lui guvernantă, care devenise cea mai iubitoare şi mai devotată ocrotitoare a lui. In- ţelegîndu-se prost dintotdeauna cu *Monseigneur,* aşa cum am arătat, tremurase foarte tare văzînd în cel fel primise prinţul acesta înălţarea lui în rang şi, mai ales, în ultima vreme, pe aceea a copiilor săi. In privinţa aceasta, era departe de a fi liniştit din partea noului Delfin şi a Doamnei Delfine ; era totuşi altceva. Scăpat de toţi prinţii de singe ce-1 puteau stingheri prin vîrsta şi poziţia lor, situaţie de care ştiuse să profite repede şi cît putuse de mult, în afară de *Monseigneur,* şi stăpînit de Doamna Ducesă, moartea aceasta a fost o mare uşurare pentru el, şi nici totul despre ajutorul dat de el ducelui de Vendôme

în cele întîmplate în Flandra, ca să nu simtă ce gîndeşte noul Delfin cînd spune maxime despre rangul pe care şi-l alcătuise, şi că nu-i va prinde prea uşor prin iscusinţa lui pe cei care aveau şi care, după cum se vede, vor avea cea mai mare putere asupra lui ; însă sănătatea Regelui îl făcea să se bizuic încă multă vreme pe orbirea acestuia în privinţa lui, timp în care putea să intervină una din acele fericite întîmplări care încununează norocul cuiva. Firea uşuratică a D-lui de Orléans nu era o piedică ci, mai curînd îl ajuta să tragă foloase într-un fel sau în altul. Cea a D-lui duce de Berry nu avea de ce-1 nelinişti ; s-a hotărit însă să nu precupeţească nimic pentru a nu-şi face o duşmancă din D-na de Berry, şi s-a îngrijit de ea cu multă dibăcie. începea să se bucure de tihna aceasta atît de plăcută cînd, numai după cîteva zile, la Marly, a fost cuprins de un rău ciudat, în timpul nopţii : valetul l-a auzit horcăind şi l-a găsit fără cunoştinţă. A strigat după ajutor : Doamna ducesă de Orléans a dat fuga la el plîngînd, Doamna Ducesă şi Domnişoarele fiicele ei au venit fiindcă aşa se cuvenea, precum şi o mulţime de persoane ca să fie văzute în preajma lui, în speranţa că Regele va afla cît de grijulii se arătaseră. D-lui du Maine i s-a luat sînge şi i s-au dat tot soiul de leacuri, întrucît nici unul nu se dovedea bun. Fag'on, care abia izbutea să se îmbrace, încet de tot, în două ceasuri, n-a sosit decît după patru, deoarece în fiecare noapte îl treceau sudorile. Dintre toţi, el era cel mai folositor, cunoscînd boala prin propria lui experienţă,

deşi niciodată nu avusese un atac atît de grav *K* A bombănit foarte tare văzînd că se scosese sînge, nemulţumit, de altfel, şi de cea mai mare parte a leacurilor date. S-au sfătuit dacă să-l trezească pe Rege, dar cei mai mulţi au fost de părere că nu trebuie. Cînd s-a trezit, acesta a aflat toată neliniştea de peste noapte, care acum se domolise ; s-a dus să-l vadă pe acel prea-iubit fiu îndată ce a fost îmbrăcat, şi, în primele două trei zile, s-au dus de cîte două ori, apoi o dată, în fiecare zi, pînă ce s-a înzdrăvenit cu totul. D-na du Mâine era, în vreme aceasta, la Sceaux, ocupată cu serbările pe care le dădea pentru ea însăşi. A ţipat că [ea] moare dacă îl vede pe D-l du Mâine în halul acela şi n-a ieşit din palatul ei fermecat. D-l du Mâine, obişnuit să facă întocmai ce zicea ea, a încuviinţat şi această purtare, şi, numaidecît ce s-a întremat, s-a dus el s-o vadă la Sceaux.

D-na prinţesă de Conţi a fost cea care a regretat cel mai mult moartea lui *Monseigneur,* dar care a avut cel mai puţin de pierdut. Foarte mult timp îl dominase, singură şi puternic. D-rele de Lillebonne, care nu se mişcau de lîngă prinţesă, treptat, îl împărţiseră cu ea, arătîndu-i insă acesteia tot respectul posibil. Domnia D-rei de Choin înghiţise tot ce-i rămăsese fostei stăpîne 173, faţă de care *Monseigneur* n-a mai păstrat decît o bunăvoinţă însoţită de plictiseală şi adesea de silă, pe care petrecerile aflate la Doamna Ducesă n-au făcut decît să le sporească. D-na prinţesă de Conţi nu mai avea aşadar nici o trecere, de mulţi ani, şi era amărîtă, ştiind-o pe D-ra de Lillebonne, protejata şi prietena ei, stăpînă pe dimineţile libere ale lui *Monseigneur,* care şi le petrecea în apartamentul ei, un sanctuar închis tuturor, în afară de D-na d'Espinoy, unde se discutau lucrurile de mare încredere, D-ra Choin, sluga ei necredincioasă, ajunsă regină pe sufletul lui *Monseigneur,* şi Doamna Ducesă, strîns legată de ele, întotdeauna prezentă, stăpînindu-1 şi ea pe acesta, de faţă cu toată curtea. Trebuia să te împaci cu toţi aceştia, să nu vezi nimic, să le fii pe plac, şi, în ciuda toanelor, a înfumurării, a acrelii ei, se supusese tuturor, şi a fost destul de bună ca să fie atît de mişcată, încît, două trei nopţi după moartea lui *Monseigneur,* a crezut că se înăbuşă, aşa că s-a spovedit preotului de la Marly. Locuia în partea de jos a castelului. Regele s-a dus s-o vadă. .Scara era greu de urcat; pusese să fie refăcută, odată, cînd el se afla la Fontaine- bleau ; a făcut alta mare şi uşor de urcat. De peste zece ani nu mai avusese

---

173 Amintim că D-ra Choin fusese domnişoară de onoare a prinţesei de Conţi. (N. t.)

prilejul să se urce în partea de sus a castelului Marly, şi era nevoie de prilejuri din acestea unice ca el să încerce scara cea nouă. D-na prinţesă de Conţi s-a vindecat în dauna noastră. Aveam întotdeauna, la Marly, al doilea pavilion, partea de jos pentru noi, cea de sus pentru D-l şi D-na de Lauzun. Este la fel de aproape de castel ca şi primul pavilion, dar nu se aude atît de tare zgomotul. Am fost găzduiţi noi în primul, ca să i se dea cel de-al doilea D-nei prinţese de Conţi, unde avea să locuiască singură, doar cu doamna ei de onoare. Deşi nu-i plăcea nici aerul nici umezeala, l-a preferat pe acesta apartamentului ei din castel, căci era mai uşor de ajuns aici, şi, de atunci încoace, acolo şi-a ţinut întrunirile cele mai importante, cu bătrînetul curţii, pe care l-a adunat şi care, neavînd ceva mai bun, şi fiindcă era un adăpost întotdeauna deschis, s-a dus, tot acolo.

Este lesne de închipuit disperarea şi consternarea acestei puternice cabale, atît de bine organizate, pe care îndrăzneala o împinsese pînă la nelegiuirile pe care le-am povestit. Deşi moştenitorul coroanei, pe care îl doborîse la pămînt, se ridicase în cele din urmă, iar soţia lui, unită cu D-na de Maintenon, se răzbunase pe actorul principal într-o scenă de necrezut[2], cabala nu se dădea bătută ; îl domina pe ***Monseigneur,*** nu se temea că îi va scăpa, îl ţinea cît mai departe de fiul şi nora sa, plină de o ciudă ascunsă că Vendome căzuse în dizgraţie, şi făgăduia să urce pe tron o dată cu el, şi, în timpul acestei domnii, să-l nimicească pe moştenior. însă Dumnezeu le spulberase planurile : într-o clipă, îi răstoarnă şi îi supune, fără speranţă, celui pentru a cărui pierdere nu lăsaseră nimic la o parte, nici nu cruţaseră nimic. Mare a fost furia, însă cabala era atît de împrăştiată ! Vendome fremăta în Spania, unde nu se dusese decît în trecere. Din acel moment, s-a hotărît să se stabilească acolo şi să renunţe la Franţa, după cele ce încercase să facă în această ţară şi după ceea ce îl silise s-o părăsească ; numai că războiul, prin care credea că se va face necesar, nu putea ţine la nesfirşit. Delfinul şi regele Spaniei se iubiseră întotdeauna foarte mult ; despărţirea lor nu schimbase nimic : regina Spaniei, care

putea totul, era sora duşmancei 174 lui, legătura dintre ele fiind foarte strînsă ; cind nu va mai fi nevoie de el, situația iui se putea schimba şi deveni foarte tristă. Nu-i rămî- nea decît să se alăture prinţesei des Ursins, şi să devină curteanul ei, după ce făcuse legea pentru miniştrii noştri şi pentru curtea Regelui Franței. Urmările le vom vedea curînd.

Vaudemont s-a simţit pierdut. Cu mult mai bine pe lingă Rege de cînd Chamillart căzuse, acum nu mai avea protector, Torcy nu avusese niciodată încredere în el, iar Voysin nu răspunsese niciodată decît printr-o politeţe crudă tuturor avansurilor pe care el i le făcuse din belşug. Cu ceilalţi miniştri, nu avea legături strînse, iar cu ducii de Chevreuse şi de Beauvillier doar cît cerea buna-cuviinţă, de cumva avea totuşi o legătură cu ei. Tesse, care era bine tratat, deşi D-na Delfină ştia cîte parale face, şi mareşala d'Estrees, al cărei devotament şi-l cîştigase el pe alte căi, erau prea slabi ca să-l susţină pe lingă Doamna Delfină, pe drept cuvînt nemulţumită atît de nepoatele lui cît şi de cl, care era atît de unit cu D-l de Vendome şi cu Chamillart. în cele din urmă, [Doamna Delfină] se supărase pe mareşala d'Estrees ; D-na de la Valliere, cea mai deşteaptă şi mai primejdioasă din membrii familiei de Noa- illes, îi cîştigase favoarea şi încrederea, şi nu avea nimic de a face cu o cabală care mergea sub stindardul D-rei Choin, ferindu-se de tot ce ţinea de fosta ei stăpînă. Vaudemont nu mai trăia deci cu adevărat decît prin atotpu- ternica înrîurire a nepoatelor sale asupra lui *Monseigneur,* care îi dădea şi lui o înrîurire, directă, asupra acestuia şi o alta, indirectă, aşteptînd viitorul. Cînd frînghia aceasta s-a rupt, nu mai ştia de ce să se agaţe. Purtarea prea austriacă a ducelui de Lorraine se răsfrîngea puţin şi asupra lui de cînd Chamillart nu mai era. [...] D-ra de Lillebonne, pătrunsă de o atît de profundă cădere, a ei şi a celorlalţi, era prea sigură de situaţia ei pe lingă Doamna Delfină, şi pe lingă toţi cei foarte apropiaţi de Delfin ; nu era din aceia ce se hotărăsc, mîndră cum era, să se tîrască într-o curte unde dominase o viaţă. împreună cu unchiul ei, s-au hotărît aşadar să petreacă vara în Lorraine, ca să fugă de primele momente de zăpăceală, şi să aibă răgazul de a făuri un plan nou de viaţă. Norocul a ajutat-o pe această vrăjitoare. Mai mulţi copii ai D-lui de Lorraine au murit de vărsat, printre care şi o fată de şapte sau opt ani, pe care o ajutase să fie aleasă stareţă la Remiremont, în urmă cu doi ani, după moartea D-nei de Salm. Lăcaşul acesta i-a părut unchiului şi nepoatei jD-ra de Lillebonne| ca o scindară după naufragiu, o situaţie nobilă şi cinstită pentru o fată

174 Ducesa dc Bourgogne. (N. t.)

bătrînă, un loc de retragere foarte vrednic de ea, la care nu fuseseră siliţi, un soi de casă de ţară în cazul că ar vrea să se ducă acolo, fără să fie nevoie să stea prea mult sau să renunţe la Paris şi la curte, şi un mijloc de a ieşi din încurcătură cum nu se poate mai bine, cu o rentă de patruzeci de mii de livre, pentru cineva care nu prea avea bani şi nu mai avea nici trăsurile lui *Monseigneur* şi toate înlesnirile ce veneau de aici. N-a trebuit decît să-şi dea osteneala să dorească acest lăcaş : cînd a sosit în Lorraine, alegerea [ei] s-a făcut numaidecît. Sora ei, mamă de copii, mai blîndă şi mai supusă, nu credea că are aceleaşi motive ca să fie îndepărtată ; meseria ei de iscoadă a D-nei de Maintenon, din care am văzut altădată un amănunt ciudat, îi asigura protecţia şi preţuirea, foarte mari, deşi nu se ştia de unde-i veneau. Nu s-a gîndit deci să plece de la curte, aceasta făcînd parte şi din planul surorii şi al unchiului ci. D-na d'Espinoy a anunţat Remiremont mai curînd decît i-a cerut îngăduinţa pentru sora ei, iar lucrurile s-au aranjat cu uşurinţa cu care era obişnuită familia lor. D-na de Lillebonne şi-a luat numele de D-na de Remiremont, cu care o voi numi şi eu de acum înainte, în rarele menţiuni pe care le voi mai face despre ea. Istoria aceasta cu Remiremont s-a făcut atît de iute, îneît, în seara zilei cînd s-a dat permisiunea, eu am ajuns în salon, după cina Regelui, fără să ştiu nimic. M-am mirat văzînd că, după ce am ieşit din cabinetul Regelui, vine către mine Doamna Delfină, de care eu nu eram apropiat în nici un fel, că mă înconjoară şi mă înghesuie într-un colţ, rîzînd, împreună cu cinci sau şase doamne din cele mai apropiate din suita ei, şi mă pune să ghicesc cine este stareţă la Remiremont. Eu mă trăgeam tot timpul îndărăt, iar ele rîdeau tot mai tare văzînd mirarea mea, la o întrebare care mi se părea fără nici un rost, şi de faptul că nu eram în stare să dau nici un nume. în cele din urmă, Doamna Delfină mi-a spus că este vorba de D-ra de Lillebonne, şi m-a întrebat cum mi se pare. „Cum să mi se pară ? Doamnă, i-am răspuns rîzînd la rîndul meu, sînt încîntat, numai să scăpăm de ea de aici, şi, cu această condiţie, i-aş dori acelaşi lucru surorii ei. — Bănuiam eu, replică prinţesa, şi a plecat rîzînd din adîncul inimii. Cu două luni mai devreme, lăsînd la o parte faptul că nu ar fi putut exista prilejul, o asemenea declaraţie ar fi fost nepotrivită, deşi se ştia bine ce gîndesc eu. Apoi, după primele momente, cînd îndrăzneala aceasta a făcut vîlvă, nici măcar nu s-a mai pomenit de ea.

Doamna Ducesă a fost mai întîi doborîtă de durere. Lipsită de cele mai mari speranţe ale ei şi de o viaţă strălucitoare şi întotdeauna plăcut umplută, care îi aşternea toată curtea la picioare, avîndu-se rău cu D-na de Main- tenon,

certată fără putință de întoarcere şi în mod fățiş cu Doamna Delfină, urîndu-se pe față cu D-l du Maine, la fel şi cu D-na ducesă de Orléans, judecîndu-se cu cele două cumnate ale ei fără să aibă pe nimeni pe care să se sprijine, cu un fiu de optsprezece ani, două fete scăpate din mînă, căci le lăsase să-şi ia zborul, restul copii mici, s-a văzut silită să-i regrete pe ***Monsieur le Prince*** şi pe Domnul Duce la moartea cărora se simțise atît de uşurată. Atunci, chipul atît de îndrăgit al Domnului Prinț de Conți i-a venit mereu în minte şi în inimă, care, acum n-ar fi mai întîlnit piedici, şi acest prinț cu atît de multe haruri, din care pizma celorlalți a făcut să nu se aleagă nimic, împăcat, cu puțin înainte de a muri, cu D-na de Maintenon, foarte apropiat de Delfin prin cele întîmplate odinioară, care toată viața fusese alături de ducii de Chevreuse şi de Beauvillier, ca şi de arhiepiscopul de Cambray, legat de Doamna Delfină prin ura comună împotriva lui Vendôme şi prin purtarea şi cuvintele pe care acesta le rostise în timpul campaniei de la Lille, ar fi fost curînd cel ce ar fi stăpînit curtea, şi, mai tîrziu, țara. Doar lui i-ar fi fost credincioasă Doamna Ducesă ; ea ar fi fost singura față de care el ar fi fost statornic ; el ar fi lăudat-o pentru măreția ei, ea ar fi strălucit datorită luminii lui. Ce amintiri dureroase, Lassay fiul fiind singura ei mîngîiere ! **In** lipsă de ceva mai bun, s-a legat de acesta peste măsură, şi legătura aceasta ține şi acum, după mai bine de treizeci de ani. O tristețe atît de întemeiată a fost totuşi curmată, foarte repede, în aparență : Doamna Ducesă nu era făcută pentru lacrimi ; a vrut să se amețească şi, ca să uite, s-a apucat de petreceri, şi curînd de plăceri, fără urmă de ruşine pentru vîrsta şi poziția ei. A căutat să-şi înece astfel necazurile, şi a izbutit. Prințul de Rohan, care zvîrlise un milion în casa familiei de Guise din care scosese un palat minunat, a dat serbări pentru ea, sub pretext că îi arată casa. Am văzut în altă parte cît era el de legat de Doamnele de Remiremont şi d'Espinoy ; legătura aceasta îl apropiase de Doamna Ducesă. Căderea ei, starea în care procesul pentru moştenirea Domnului Prinț îi aducea afacerile, numărul mare de copii pe care îi avea, l-au făcut să spere că rangul şi situația fiului său, ale fratelui, ale familiei sale, împreună cu palatul acesta şi cu o avere imensă, ar putea ispiti-o pe Doamna Ducesă să-şi dea una din fete, spre binele fiului lui, iar amintirea mamei 175 ar mai avea destulă putere

---

175 D-na de Soubise, mama prințului de Rohan, una dintre fostele amante ale lui Ludovic al XlV-lea, despre care a fost şi va mai fi vorba în aceste *Memorii,* şi care speculase mult legătura ei cu regele pentru a asigura o situație din cele mai bune membrilor familiei sale. (N. t.)

asupra Regelui, alături de o vorbă bună spusă de D-na d'Espinoy D-nei de Maintenon, ca să înlăture piedica pusă de curînd în calea alianțelor cu sîn- gele regesc. Jocurile, atențiile, serbările, grija de a fi pe placul Doamnei Ducese au devenit deci şi mai mari. Se slujise de situația lui strălucită pe lîngă *Moseigneur,* şi pe lîngă cei ce îl dominau pe acesta, ca să se apropie de Doamna Delfină, printr-un joc iscusit, o stăruință şi o îngăduință fără margini, pe care le-a sporit cu acest prilej, şi, avînd o părere foarte bună despre felul cum arată, încercase chiar să fie galant, cu ajutorul D-nei de Montau- ban, verişoara lui, lucru de care Doamna Delphină îşi bătuse joc, dar în mare taină, căci îl tratase întotdeauna cu atenție şi familiaritate din pricina lui *Monseigneur* şi a celor din jurul lui. Se gîndea că în acest fel va asigura un sprijin temeinic şi trainic rangului său de prinț străin. Toți cei ce deveniseră prinți străini, smulgînd acest drept, fuseseră cuprinşi de tristețe, căci aşteptau totul de la *Monseigneur* prin cei aflați tot timpul în preajma lui şi care s-au socotit pierduți definitiv din pricina noului Delfin, căci se temeau de sentimentele acestuia şi de cei care aveau mare putere asupra sa. Am văzut că ar fi putut fi dezamăgiți în privința tatălui ; însă nu greşeau în privința fiului, care. învățase din cărți ce ştiau ei să facă, şi al cărui simț al dreptății, judecată solidă şi discernămînt nu se împăcau cu ordinea unor oameni născuți din dezordine, formați şi sprijiniți pe ea. Prințului de Rohan nu i s-au împlinit planurile de înrudire cu Doamna Ducesă : a renunțat numaidecît. S-a ferit să se arate supărat prin- tr-o purtare prea vădită, care ar fi lăsat să se vadă ceea ce el dorea să ascundă cu atîta grijă, însă, nemaiavînd nici planuri nici nevoie de Doamna Ducesă, s-a retras treptat. fără să înceteze să o vadă, iar Doamna de Remiremont şi D-na d'Espinoy, care nu se mai bizuiau pe ea, s-au îndepărtat şi ele cu timpul. Am văzut mai înainte ce s-a în- tîmplat cu D-ra Choin.

D'Antin, mai bine ca oricînd cu Regele, ajuns atît de repede, după moartea lui *Monseigneur,* pe culmea dorințelor lui şi a norocului, n-a avut nevoie să se gîndească prea mult ca să se consoleze. Am văzut, cu prilejul campaniei de la Lille, cu ce mare iscusință ştiuse să intre în legătură cu Doamna Delfină pe care, de atunci, n-o neglijase, şi de la care aştepta o puternică opoziție la apucăturile noului Delfin, şi la ceva mai mult decît distanța care exista între el şi cei ce puteau cel mai mult asupra acestui prinț. Socotea că sănătatea Regelui îi va lăsa răgazul să se apropie de Delfin, şi să-i cîştige de partea lui pe cei de care se temea cel mai tare. Moartea lui *Monseigneur* îl scăpa de o stăruință, pe lîngă acesta, foarte stingheritoare, care îi lua un timp prețios din cel menit Regelui, pe care nu-1

putea scurta de vreme ce se tocmise slugă la doi stăpîni. Scăpase de dominaţia Doamnei Ducese, silită, prin însuşi acest fapt, să se bizuie pe el, şi scăpase, pe deasupra, şi de toate maşinaţiile indispensabile, adesea foarte anevoioase, ca să ră- mînă legat de toate personajele acestei cabale care-1 domina pe *Monseigneur,* ale cărei subdiviziuni dădeau mult de lucru celor iniţiaţi, care, ca şi d'Antin, voiau să joace un rol alături de ei, şi, nu o dată, aflaseră ce înseamnă pizma şi trufia lor. în sfîrşit, spera să-şi sporească trecerea de care se bucura printr-o stăruinţă pe care nu mai era silit s-o împartă, care-1 va face să fie cineva la noua curte, şi-i va da posibilitatea să o cunoască bine cu timpul. Visa întruna să intre în Consiliu ; căci s-a văzut vreodată vreun fericit care să spună : Destul ?

Unii adepţi ai cabalei, sau oameni ce se aveau deosebit de bine cu *Monseigneur* şi care credeau că, sub domnia lui, aveau să fie persoane însemnate şi că vor ajunge ceva, au simţit cu toţii, într-un fel sau altul, durerea şi decăderea.

Mareşalul cTHuxelles a fost disperat, şi n-a îndrăznit să se prefacă, dar, ca să reziste, a încercat, pe tăcute, să facă
0 legătură cu D-l du Maine. Primul scutier, fiindu-i ruşine să-şi amintească de unde pornise tatăl lui[:i], fălindu-se cu mama şi cu soţia [4] sa, îndrăznise nu o dată să rîvnească să fie duce, şi nu spera nimic mai puţin de la *Monseigneur :* drept care, a fost lovit ca unul ce şi-a pierdut cariera. Har- court, mai sus decît toţi aceştia, s-a mîngîiat mai uşor ca oricare : o avea pe D-na de Maintenon de partea lui, ajunsese tot ce putea ajunge, ştiuse să se pună, pe ascuns, bine cu Delfina, încă de multă vreme, pe cînd cei doi de mai înainte nu aveau nici cea mai slabă legătură, nici cu ea nici cu Delfinul, şi erau foarte departe de cei care se aflau în preajma acestuia, ca şi Harcourt de altfel. Bouf- flers, care fusese destul de apropiat de *Monseigneur* ca să
1 se fi plîns de o anumită răceală, ca să nu spunem mai mult, din partea Regelui, care i-o arăta necontenit de cînd rîvnise spada de conetabil, iar *Monseigneur* îl asculta cu bunăvoinţă, regretînd, din prietenie, acest lucru, ca om de lume ce era ; era şi mai apropiat de noul Delfin, care ştia mai bine ce este şi cum să preţuiască virtutea. îl apropiasem eu foarte mult de ducii de Chevreuse şi de Beau- villier ; îmi făcusem din aceasta o adevărată ocupaţie şi avusesem rezultate destul de bune ca să aştept acum roadele. Boufflers deci nu avea decît de cîştigat, fiind de altfel preţuit şi de Doamna Delfină, înţelegîndu-se din totdeauna bine cu D-na de Maintenon, şi avînd tot ce se putea avea.

De clasă inferioară, Sainte-Maure, care nu era bun decît de jocuri de noroc, a pierdut într-adevăr totul. La Valliere era

oricum prea legat de D-na prințesă de Conți ca să poată aştepta mult de la un prinț mînuit de D-ra Choin ; dintre fetele de Noailles, o luase în căsătorie pe cea mai inteligentă, cea cu cel mai mult bun simț, cea mai iscusită, care era stăpînă pe tribul ei, căci ştia să vadă lucrurile cum se cuvine, să uneltească şi să pună la cale intrigi, era cea de care curtea ținea seama şi care se bucura de cea mai mare încredere din partea Delfinei celei noi ; pe deasupra, îndrăzneață, întreprinzătoare, deşi bombănea tot timpul şi era plină de toane. Biron şi Roucy, care, fără să fi fost în garda lui *Monseigneur,* erau de multă vreme foarte apropiați de el şi îl însoțeau pretutindeni, au socotit că au pierdut totul. Roucy nu s-a înşelat : trebuia să fii ca *Monseigneur* ca să-ți faci din el un favorit. Biron, înrobit de Audenarde, şi-a văzut mai departe de treburile războiului ; astăzi este duce şi *pair,* aşa cum vom arăta cînd va sosi timpul, şi decan al mareşalilor Franței. Era frate cu D-na de Nogaret şi cu D-na d'Urfe, prietenele foarte apropiate ale D-nei de Saint-Simon şi ale mele, şi nepot al D-nei de Lauzun [5], din casa căruia nu se mişca ; il apropiasem de D-l de Beauvillier, şi reuşisem să-i fac să se înțeleagă bine ; datorită acestui fapt, foarte important, şi datorită poziției pe care o avea sora lui pe lîngă D-na Delfină, avea ce spera de la noua curte.

Putem vorbi aici de încă trei bărbați deosebiți : ducii de la Rocheguyon, de Luxembourg şi de Villeroy. Am văzut ce-l lega pe D-l de Luxembourg de *Monseigneur,* de la care avea de ce să aştepte un rol important, în măsura în care era el în stare să-l joace. De altminteri, nu avea nici o situație, deoarece, în afară de cîteva mici proprietăți în Normandia, Voysin nu-l putea împinge mai departe. Regele nu prețuia la el decît numele. îi păstrase pe cîțiva dintre prietenii tatălui său, şi făcea parte din lumea foarte mare ; însă aceasta era tot, în ciuda prieteniei D-lui de Chevreuse, care simțea că nu are ce scoate din el. Era atît de mare nobil, încît s-a putut mîngîia cu acest lucru. Trebuie să spun acelaşi lucru, ba chiar mai mult, şi de ceilalți doi, care, prin slujbele lor, existau într-un fel mai important pentru ei şi mai stăruitor. Aceleaşi scrisori despre care am pomenit în altă parte şi care au dus la dizgrația lor, din care nu şi-au revenit niciodată în fața Regelui, îi puseseră bine cu *Monseigneur,* ca să nu mai vorbim de obişnuința de a fi împreună şi de faptul că erau cam de o vîrstă ; însă ei nu aveau pe lîngă el poziția d-lui de Luxembourg, şi, ca şi acesta, îl pierduseră pe D-l prinț de Conți, prietenul lor foarte apropiat, care-i lăsase descoperiți în fața D-lui de Vendome şi a cabalei acestuia. Vendome nu mai era acolo ; însă era prezent prin alții, şi s-ar fi întors cu siguranță după moartea Regelui. Nu că ar fi fost, ei personal,

în relații proaste cu el, însă prietenii foarte apropiați ai răposatului Domn prinț de Conți nu puteau fi niciodată oamenii lui. Aceşti doi cumnați, cu rosturi atît de mari, n-au pierdut aşadar prea mult.

Un al patrulea s-a trezit într-o nouă încurcătură : este vorba de La Feuillade. Compromis după întoarcerea de la Torino, încercase să se lege de *Monseigneur* şi să profite de scurtul timp în care Chamillart a mai fost ministru ca să se sprijine pe D-ra de Liliebonne şi pe D-l de Vendome. Am văzut, în altă parte, că pătrunsese pînă la D-ra Choin. Faptul că lua parte la jocurile de noroc îl susținea la Meudon. Se ducea acolo ori de cîte ori se ducea şi *Monseig- neur,* dar nu izbutise să se apropie de acesta. Totuşi, avînd în preajma lui persoane atît de puternice, socotea că, sub domnia lui, norocul se va întoarce din nou la el. De aceea, i estul domniei Regelui îl împingea la disperare, iar față de cel ce trebuia să îi urmeze avea tot ce-i trebuie ca să fie şi mai îndepărtat : de aceea a suferit foarte mult.

Două categorii foarte omogene, deşi foarte nepotrivite, au suferit pînă în cele mai ascunse colțuri ale sufletului : miniştrii şi financiarii. Am văzut, cu prilejul stabilirii dijmei, ce gîndea noul Delfin despre cei din urmă şi cît de slobod era vorbind despre ei. Moravurile, conştiința, instrucția Delfinului erau, pentru ei, neîndoielnică pricină pentru cea mai cumplită groază. Cea a miniştrilor n-a fost nici ea mai mică. *Monseigneur* era prințul care le trebuia ca să domnească ei în numele lui, cu şi mai multă, dacă era posibil, putere decît smulseseră ei, însă cu mult mai puțină cruțare ; în locul acestuia, vedeau acum vin prinț tînăr, învățat, harnic, accesibil, care va voi să vadă şi să ştie, şi care avea, pe lîngă o voință de pe acum bănuită, tot ce trebuie ca să-i țină jos şi cu adevărat miniştri, adică executanți, nicidecum organizatori şi încă şi mai puțin dispensatori. Au simțit acest lucru şi începuseră chiar să mai coboare glasul ; ne dăm seama cu cîtă durei'e au făcut-o.

Cancelarul pierdea tot ce cîştigase de pe urma unei legături pe care şi-o făcuse chiar de cînd intrase la finanțe şi pe care avusese cum s-o păstreze cu multă grijă prin Bignon, nepotul lui, prin du Mont, pe care şi-l făcuse prieten, prin mii de servicii, prin D-ra de Liliebonne şi D-na d'Espinoy, pe care de asemenea şi le îndatorase, încît avea de ce să spere că, sub domnia lui *Monseigneur* care îi arăta prietenie şi prețuire, va fi personajul principal pentru treburile țării şi cu cea mai mare trecere la curte, speranțe pe care calitățile lui le puteau îndreptăți şi duce foarte departe în ceea ce priveşte slujba sa, ce ar fi fost mai presus decît oricare alta. Cu schimbarea

ui'maşului tronului, nimic nu-i mai surîdea. Duşman binecunoscut al iezuiţilor, bănuit foarte tare de jansenism, certîndu-se, chiar de cînd a intrat la finanţe, cu ducele de Beauvillier, certîndu-se, în Consiliu, pînă la încălcarea, de către amîn- doi, a oricărei bune-cuviinţe, rareori înţelegîndu-se, iar cînd era vorba de relaţiile cu Roma, certurile ajungeau uneori departe, fără nici o cruţare din partea Cancelarului, care se declarase, pe deasupra, chiar cu patimă, împotriva arhiepiscopului de Cambray, atunci cînd acesta avusese necazuri şi după aceea : era prea mult, pe lingă o fire dreaptă, rece, hotărîtă, ca să nu se socotească pierdut şi ca prietenia pe care şi-o păstrase cu ducele de Chevreuse să-i mai poată fi de vreun ajutor ; şi a simţit foarte bine acest lucru. Fiul său, detestat de toată lumea, aşa cum i se cuvenea pe deplin, găsise, pe deasupra, calea să se facă la fel de temut şi de dispreţuit, să folosească pînă şi josnicia unei curţi cum nu se poate mai slugarnică, şi să se certe cu iezuiţii, deşi lăsa să se creadă că le este apropiat, hărţuindu-i în fel şi chip, îneît, în loc să-i fie recunoscători pentru chinuirea şi persecutarea deschisă, în care arăta o sîrguinţă deosebită, a tot ce putea aduce a jansenism, i le puneau pe seama plăcerii lui de a face rău. Era oaia neagră a noii Delfine, care se arăta neobosită cînd era vorba să-l pună rău cu Regele. Voi da un amănunt printre atîtea altele. într-o seară, cînd Portchartrain pleca după ce lucrase cu Regele, ea a intrat din cabinetul cel mare în odaia de dormit ; D-na de Saint-Simon o urma împreună cu vreo două doamne. A văzut pe jos, pe unde stătuse Portchartrain, scuipaţi mari, urîţi şi plini de tutun : „Este înspăimîntător, i-a spus ea Regelui, păcătosul acela de chior al Dumneavoastră, numai el putea să facă ceva atît de îngrozitor“ ; şi, pornind de aici, s-a năpustit asupra lui făcîndu-1 în toate felurile. Regele a lăsat-o să vorbească, apoi, arătîndu-i-o pe D-na de Saint-Simon, i-a spus că trebuie să se stăpînească în prezenţa acesteia. „Bine ! a răspuns ea, ea nu va vorbi ca mine ; dar sînt sigură că gîndeşte la fel. Şi cine oare poate gîndi altfel ?“ Atunci, Regele a zîmbit şi s-a ridicat să se ducă la cină. Noul Delfin nu gîndea nici el altfel despre Portchartrain şi nici cei ce-1 cunoşteau bine. Era deci ca încă o piatră de moară agăţată de gîtul tatăului său, care simţea cît este de grea, iar D-na de Maintenon, certată de mult timp cu tatăl, aşa cum am arătat, nu-1 iubea pe fiu mai mult decît îl iubea prinţesa ei.

La Vrilliere era îndrăgit deoarece ştia cum să se facă plăcut în rarele ocazii pe care i le dădea slujba lui, dar care nu

se ocupa decît de provincii, fără să aibă vreun departament. El şi soţia lui, împreună şi fiecare în parte, se aveau foarte bine cu *Monseigneur,* erau prieteni apropiaţi ai lui Du Mont, ajunseseră cu D-ra de Choin la o prietenie ce mergea pînă la încredere, pentru care primul scutier şi Bignon îi ajutaseră foarte mult. Pierderea a fost deci cum nu se poate mai mare. Nu ţinea, de altfel, decit de cancelar, cu care se avea ca un fiu, dar legătura aceasta atît de firească fusese o piedică în încercarea mea de a-l apropia de ducele de Beauvillier, pentru care zadarnic m-am străduit. D-na de Mailly, soacra lui, nu avea destulă putere ca să-l sprijine. Avea un necaz în căsnicie[li], pe care a avut înţelepciunea de a fi singurul de la curte care nu l-a aflat, iar acest necaz îi grăbea ruina. D-na de la Vrilliere, în care lovea Doamna Delfină, triumfa asupra acesteia, ca o nebună, de mulţi ani, fără s-o cruţe. Fuseseră chiar şi scene între ele, iar D-na Delfină nu ura pe nimeni atît cit o ura pe ea. Toate acestea prevesteau un viitor trist.

Voysin, fără nici o altă protecţie decît cea a D-nei de Maintenon, fără artă, fără dibăcie, fără cruţare pentru nimeni, înfundat în hîrtiile lui, ameţit de trecerea de care se bucura, aspru, ca să nu zic brutal, în răspunsuri, şi neobrăzat în scrisori, nu avea alt sprijin decît uneltirile soţiei, amîndoi neavînd nici o legătură cu noua sa curte, prea noi ca să-şi fi făcut prieteni, soţul fiind prea puţin în stare să şi-i facă, poate şi mai puţin să şi-i păstreze, cu funcţia cea mai rîvnită dintre toate, dar şi unde se putea găsi, mai uşor decît pentru oricare, un urmaş.

Torcy, blînd şi cumpătat, avea de partea lui o îndelungată experienţă în treburile şi secretele Statului, ca şi în cele ale poştei, o mulţime de prieteni, şi, în acel moment, nici un duşman. Era văr primar cu ducesele de Chevreuse şi de Beauvillier şi ginerele lui Pomponne, în care D-nii de Chevreuse şi de Beauvillier aveau o încredere deplină, şi o preţuire dusă pînă la veneraţie ; de altminteri, nu avea nici o legătură cu *Monseigneur* nici cu cabala lovită atît de puternic. O asemenea poziţie părea foarte bună pentru noua curte ; dar nu era decît o o aparenţă : de fapt, Torcy nu respecta decît buna cuviinţă faţă de ducii şi de ducesele de Chevreuse şi de Beauvillier : nici rudenia nici contactele continue şi indispensabile impuse de treburile Statului nu putuseră topi gheaţa dintre ei. Nu se întîlneau decît siliţi de treburi şi de bună-cuviinţă, iar această rece bună-cuviinţă nici măcar nu era împinsă prea departe. Torcy şi soţia lui trăiau în cea mai desăvîrşită înţelegere. D-na de Torcy, cu toanele şi înfumurarea ei, nu se obosea să-şi ascundă destul de bine ce simţea. Numele ei[7] îi făcea şi mai respectaţi, şi ceva ce însemna mai mult decît înrâurirea pe care o avea asupra

soțului ei îl făcea pe acesta vinovat pentru ea, prin urmare, în ochii celor doi duci, primejdios in minister. în Consiliu, era neînduplecat în privința afacerilor Romei sau, cu mult calm, susținea cu hotărîre şi pricepere părerile îmbrățişate de Cancelar după aceea, şi care duceau la certurile cu ducele de Beauvillier, acesta suferind mult din pricina argumentelor foarte amănunțite ale unuia, susținute de puterea şi autoritatea celuilalt. D-na de Torcy era mai puțin iubită decît Torcy, şi, față de noua Delfină, era mai curînd depărtată decît apropiată, căci nu se silise niciodată să-i placă, şi încă şi mai puțin să placă altora, oricine ar fi fost ei. Avea totuşi prieteni, ca şi Torcy, dar nici unul nu-i putea ajuta în viitor, în afară de sora lui, prin Doamna Ducesă, ceea ce i-a putut face să regrete moartea lui ***Mon- seigneur.***

Desmaretz gustase destul de multă vreme din cea mai profundă dizgrație, aşa că a avut timp să se gîndească ce are de făcut, şi fusese readus la suprafață cu atîta osteneală, încît putea să ştie acum cine îi este prieten pentru el însuşi, şi să-i deosebească pe cei pe care ți-i dă întotdeauna slujba, dar care nu durează decît cît durează ea. Avea şi destulă minte şi destul bun simț ca să aibă cît îi trebuie în purtarea lui, şi, cu toate acestea, i-au lipsit cu desăvîrşire. Ministerul l-a amețit ; a crezut că este Atlas care sprijină lumea pe umerii lui şi de care Țara nu se putea lipsi ; s-a lăsat amăgit de noii lui prieteni de curte, iar cei din timpul dizgrației n-au mai însemnat nimic pentru el. Am arătat în altă parte că tata, şi eu după pilda lui, fusesem principalii dintre ei, şi că eu îl ajutasem mult pe lîngă Chamillart, atît ca să se întoarcă la finanțe cît şi ca să-i urmeze acestuia în funcția de controlor general. Am văzut că ştia acest lucru, şi am arătat tot ce s-a petrecut între noi. Dacă adăugăm şi făgă-
duiala pe care i-o făcusem, şi pe care mi-am ținut-o, trebuia deci să fie cu atît mai apropiat de mine. Cu toate acestea, mi-am dat curînd seama că devine tot mai rece. L-am urmărit cum se poartă față de mine ca nu cumva să amestec ceva întîmplător, fiind vorba de un om cu treburi atît de spinoase pe cap, cu ceea ce bănuiam eu despre el. Bănuielile mele s-au dovedit întemeiate şi m-au făcut să mă retrag cu totul, dar fără să las să se vadă ceva. Ducii de Chevreuse şi de Beauvillier şi-au dat seama că m-am retras ; au stat de vorbă cu mine, m-au silit să le spun ce se întîmplă ; le-am mărturisit cum stau lucrurile. Au încercat să mă încredințeze că Desmaretz era acelaşi față de mine, şi că nu trebuie să țin seama de răceala şi distracția ce rezultă din ocupațiile lui neplăcute. M-au rugat adesea să mă duc pe la el ; i-am lăsat să spună ce vor şi nu am schimbat nimic din ceea ce-mi

propusesem. în cele din urmă, sătui de încăpăţî- narea mea, în cursul ultimei şederi la Fontainebleau, în- tr-o dimineaţă, m-au luat şi m-au dus să prînzim la Desmaretz. M-am împotrivit ; ei au ţinut morţiş ; m-am supus spunîndu-le că vor avea plăcerea să se convingă singuri. Intr-adevăr, răceala şi lipsa de interes faţă de mine au fost atît de mari încît cei doi duci, supăraţi, mi-au mărturisit că aveam dreptate şi m-au sfătuit să nu mai am de a face cu Desmaretz. Ei înşişi au simţit, curînd, acelaşi lucru. Cinstea de a le fi văr primar era cel mai mare avantaj al lui Desmaretz, iar situaţia lor un sprijin pentru el şi o podoabă fără preţ. Relaţia necesară de afaceri cu ei era altă legătură. în sfîrşit, ei fuseseră cei care, datorită strădaniei lui Chamillart şi a propriei lor strădanii, îl scoseseră de unde căzuse, redîndu-i onorurile şi ministerul. în ciuda atîtor motive, atît de puternice, de a fi alături de ei, el s-a purtat cu ei cum s-a purtat şi cu mine. Nu se vedeau decît foarte rar, ca să respecte buna-cuviinţă, şi foarte puţin, pentru treburile Ţării, care nu puteau fi cu totul evitate, cu ducele de Beauvillier, de la care am aflat, cam pe vremea aceea, că nici ducele de Chevreuse nici el nu-i mai vorbeau aproape despre nimic, şi că nu se mai întîlneau deloc. A mers pînă acolo încît nu s-a ferit să-l persecute pe vi- damul 176 de Amiens, şi cavaleria uşoară din pricina vida-

176 Cf. *supra,* p. 194.

mului, care a rupt-o deschis cu el. Nu s-a purtat mai bine nici cu Torcy, cu mama şi cu sora acestuia, cu care stătuse la masă de cînd se întorsese de la Maillebois pînă la intrarea lui în minister, şi i-a împins pe toţi trei să nu-1 mai vadă deloc. Cancelarul, care, la drept vorbind, nu-i purtase noroc, dar care îl ajutase să spargă prima gheaţă cu Regele ca să-l recheme la finanţe, pe vremea cînd era controlor general, era singurul dintre toţi miniştrii care nu a fost răsplătit în aşa fel încît să nu aibă ce-şi reproşa în privinţa nerecunoştinţei, cu poziţia lui şi cu o fire cumplită pe care nu şi-o stăpînea, care-1 făcea temut chiar şi de femei, fiind şi de o lene care încetinea totul. Purtările acestea atît de rele nu-i asigurau un viitor fericit, dar, avînd în vedere că de *Monseigneur* şi de curtea acestuia nu era decît prea puţin apropiat, nu pierdea nimic o dată cu cel ce dispăruse. Aceasta era, la moartea lui *Monseigneur* situaţia miniştrilor. Să vorbim acum despre cea a ducelui de Beauvillier şi a celor ce şi-au pus toată nădejdea în această mare schimbare, şi să vedem apoi urmările contrastelor dintre ei şi cei de mai înainte.

Puţini oameni au apărut pe scenă din prima clipă. Chiar şi aceia nu au putut fi văzuţi, în afară de cei mai însemnaţi, datorită măsurilor pe care şi le-au luat ca să se ascundă ; este uşor de închipuit însă că lumea s-a îmbulzit în jurul acestor persoane de seamă, şi în jurul altora cînd aceştia au putut fi recunoscuţi. Este de asemenea uşor de închipuit ce a simţit ducele de Beauvillier, poate singurul om faţă de care *Monseigneur* nutrise o adevărată aversiune, încît nu şi-o putuse ascunde, şi care era tot timpul întreţinută cu multă grijă. In schimb, Beauvillier vedea înălţarea nesperată a unui discipol, care-şi făcea o bucurie tainică din a se socoti şi atunci tot astfel, şi o onoare publică din a o arăta, fără ca ceva să-l poată face să se schimbe. Cinstit în iubirea lui de Ţară, om de bine în dorinţa ca virtutea să prospere, şi, sub aceste puternice auspicii, un alt domn de Cambray întrupat de Beauvillier, care se vedea la loc potrivit pentru a sluji cu folos Ţara şi virtutea, pentru a pregăti întoarcerea acelui drag arhiepiscop, ca să-l facă, într-o zi, colaboratorul său în toate. Cu o neprihănire şi o cucernicie cum nu se poate mai desăvîrşite, o urmă de omenie ce nu poate fi despărţită de om îl ajuta pe acesta să aibă inima

şi mintea neaşteptat de deschise, să facă tot felul de planuri folositoare care, de acum încolo, se realizau ca de la sine, să dovedească un soi de dictatură cu atît mai plăcută cu cît era din cele mai rare şi mai depline, din cele mai pufin aşteptate şi mai puţin respinse, şi care, prin el, se răspîndea asupra alor săi şi asupra celor aleşi de el. Persecutat în mijlocul celei mai strălucitoare cariere, şi, aşa cum am arătat de atîtea ori, împins cîteodată pînă la marginea prăpastiei, se vedea deodată înfipt în stînca cea mai tare şi poate că nu a privit fără o oarecare mulţumire aceleaşi valuri care, prin violenta lor, au fost gata, în cîteva rînduri, să-l ia cu ele, dar care, acum, nu mai aveau putere decît atît cît să se spargă la picioarele lui. .Totuşi, sufletul lui nu s-a schimbat niciodată : aceeaşi înţelepciune, aceeaşi cumpătare, aceeaşi atenţie, aceeaşi blîndeţe, aceeaşi deschidere, aceeaşi politeţe, aceeaşi linişte, fără nici un fel de ifose, de distracţie, de grabă. Mai avea un motiv, mai vrednic de el, să fie cum nu se poate mai felicit ; încredinţat de fondul bun al noului Delfin, i-a prevăzut că va cîştiga minţile şi inimile tuturor, de îndată ce se va elibera şi va fi pe locul ce i se cuvine, şi despre aceste lucruri ne-a vorbit îndelung, pe ascuns, dînd frîu liber sensibilităţii sale. Chevreuse, trup şi suflet cu el în toate momentele vieţii lor, a încercat, alături de el, aceeaşi bucurie şi din aceleaşi motive ; iar familiile lor s-au bucurat şi ele de această întărire a situaţiei şi a strălucirii lor, care s-a văzut fără întîrziere. însă, dintre toţi, cel ce a simţit cel mai tare acest eveniment a fost Fenelon, arhiepiscopul de Cambray. Ce pregătiri, cîtă apropiere de un triumf sigur şi deplin, şi ce rază puternică de lumină a pătruns dintr-o dată într-un lăcaş al întunericului i

Surghiunit, de doisprezece ani, în dieceza lui, prelatul acesta îmbătrînea acolo sub povara inutilă a speranţelor sale, şi vedea cum se scurg anii într-o monotonie care nu-1 putea duce decît la deznădejde. Regele îl ura atît de mult îneît nimeni nu se încumeta să-i rostească numele în faţa sa, chiar dacă era vorba de lucruri neînsemnate. D-na de Maintenon îl ura încă şi mai mult, deoarece ea îl dusese la pieire ; era expus mai mult ca oricine cumplitei cabale care făcea ce voia din *Mon- seigneur,* nu avea altă nădejde decît neştirbita prietenie a discipolului, el însuşi victimă a acestei cabale, şi care, fiindcă aşa se petrec de obicei lucrurile, avea să-i fie victimă prea mult timp ca preceptorul să se poată amăgi că va trăi el mai mult, şi, prin urmare, că va ieşi din starea lui de mort pe lumea aceasta. Cit ai clipi, acest discipol a ajuns Delfin ; cit ai

clipi încă o dată, aşa cum vom vedea, a ajuns la un soi de predomnie. Ce schimbare pentru un ambiţios ! Am arătat acest lucru atunci cînd a fost dizgraţiat. Vestitul său *Télémaque,* care a adîncit această dizgraţie mai mult decît orice şi a făcut-o fără ieşire, îl înfăţişează aşa cum era. Erau temele discipolului său, care au fost furate, adăugate la alte dovezi şi publicate fără ştirea lui atunci cînd afacerea era în toi[8]. D-l de Noailles care, aşa cum am văzut, nu voia nici mai mult nici mai puţin decît tot ce avea ducele de Beauvil- lier, îi spunea Regelui, şi tuturor celor care voiau să-l asculte, că numai ca duşman personal al acestuia cineva putea să scrie aşa ceva[9]. Deşi acum îl cunoaştem atît de bine pe acest prelat, care, chiar şi din adîncul dizgraţiei sale, a trezit atîta frică şi a jucat un rol atît de deosebit, în orice situaţie, nu este de prisos să mai spunem încă un cuvînt despre el. Mai cochet decît toate femeile la un loc, însă în lucruri temeinice nu în mărunţişuri, avea pasiunea de a place şi avea la fel de multă grijă să le cîştige pe slugi ca şi pe stăpîni, şi pe cei mai neînsemnaţi oameni ca şi pe cei mai însemnaţi. Avea, în privinţa aceasta, nişte daruri anume făcute : era blînd, alunecos, avea farmec natural şi din belşug, o minte ageră, iscoditoare, strălucitoare, plăcută, din care lăsa să curgă, ca să spunem aşa, calitatea şi cantitatea ce se cuveneau pentru fiecare lucru şi pentru fiecare persoană ; ştia să fie întocmai pe măsura celor cu care avea de a face. Un chip foarte puţin obişnuit, însă nobil, izbitor, pătrunzător, atrăgător ; era uşor să ajungi la el ; conversaţia lui era firească, uşoară, totdeauna cuviincioasă ; întîlnirile cu el erau o încîntare ; cucernicia lui era nesilită, egală, nu te înspăimînta, şi impunea respect ; o generozitate bine înţeleasă ; o dărnicie care nu supăra şi care se revărsa asupra ofiţerilor şi a soldaţilor, care cuprindea şi o mare ospitalitate, şi care, în ceea ce priveşte masa, mobila şi trăsurile, se mărginea exact la ceea ce îi cerea poziţia lui, oricînd îndatoritor cu modestie, nu vorbea niciodată de binele pe care-1 făcea, dacă asemenea fapte puteau fi ţinute ascunse, şi erau nemăsurat de multe, era gata oricînd să facă oricît de multe fapte bune de alt fel, încît ar fi fost în stare să devină îndatorat faţă de cei cărora le făcea bine, încredinţîndu-i chiar că aşa trebuie să stea lucrurile ; nu se grăbea niciodată, nu făcea complimente, dar era de o politeţe care, manifestată în toate, era întotdeauna bine măsurată, aşa că fiecare credea că

doar lui îi era destinată, cu acea precizie în care era neîntrecut. Nespus de iscusit mai ales în arta de a-şi suporta necazurile, îşi făcea din aceasta un merit care îi dădea strălucire, şi care trezea admiraţia şi devotamentul pentru el în sufletul tuturor locuitorilor din Ţările de Jos, oricare ar fi fost ei, şi din toate ţinuturile împărţite între ele şi Franţa [10], fiind pretutindeni iubit, şi venerat. Se bucura, în aşteptarea unui alt gen de viaţă, la care nu a renunţat niciodată, de toată tihna celei pe care o ducea atunci, pe care poate ar fi regretat-o în strălucirea după care a suspinat mereu, şi se bucura de ea cu o linişte atît de vădită, încît, cineva care n-ar fi ştiut ce fusese mai înainte, şi ceea ce putea deveni încă, chiar dintre cei ce trăiau în preajma lui şi care îl vedeau pe îndelete n-ar fi băgat de seamă acest lucru. Pe lîngă toate aceste calităţi de om de lume, era şi un episcop ce-şi vedea de îndatoririle lui, de parcă n-ar fi ştiut de- cît de treburile diecezei şi nimic altceva nu-l putea abate de la ele : vizitarea spitalelor, împărţirea daniilor, mari dar bine gîndite, clerul, comunităţile, nimic nu-i scăpa. Spunea zilnic liturghia în capela lui, făcea adesea slujba, funcţiile episcopale şi le îndeplinea întotdeauna singur, fără să ceară vreodată să-l înlocuiască cineva, din cînd în cînd ţinea predici. Găsea timp pentru toate şi niciodată nu părea ocupat. Casa lui, veşnic deschisă, şi masa întinsă se asemănau cu cele ale unui guvernator al Flan- drei dar, totodată, şi cu cele dintr-un palat cu adevărat episcopal ; întotdeauna se aflau la el militari de vază, mulţi ofiţeri deosebiţi, sănătoşi, bolnavi, răniţi, găzduiţi de el, fără să plătească ceva, şi slujiţi de parcă n-ar fi fost decît unul singur ; iar el era, de obicei, prezent la consultaţiile medicilor şi ale chirurgilor, fiind de altfel, pe lîngă bolnavi şi răniţi, pastorul milostiv, şi adesea făcea acest lucru prin case şi prin spitale ; totul fără să uite ceva, fără micime, mereu îndatoritor şi cu mîinile pline de daruri. De aceea, toată lumea îl adora. Această minunată pur- tare nu era totuşi doar rodul firii lui. Fără să vreau să-l examinez, se poate spune deschis că avea grijă să caute tot ce-l putea ajuta să ajungă pe primele locuri[11]. Strîns legat de acea parte a iezuiţilor în fruntea căreia se afla P. Tellier, care nu-l părăsiseră niciodată, şi care-l susţinuseră pînă peste puterile lor, în ultimii ani ai vieţii, s-a ocupat cu scrieri care, semnalate repede de P. Ques- nel şi de mulţi alţii, au strîns şi mai mult nodurile unor legături utile cu ajutorul cărora

nădăjduia să domolească supărarea Regelui. Tăcerea în Biserică era soarta firească a unui episcop a cărui doctrină, după atîta zarvă şi atîtea certuri, fusese condamnată cu solemnitate : era prea inteligent ca să nu simtă acest lucru ; a avut însă prea multă ambiţie şi a nesocotit numărul mare de glasuri ridicate împotriva autorului unei dogme proscrise şi împotriva scrierilor sale dogmatice, şi a multor altora, care nu l-au cruţat spunînd că minţile luminate întrezăreau destul. S-a îndreptat către ţinta lui, fără să se abată nici la stînga nici la dreapta ; le-a dat prilejul prietenilor să se încumete să-i rostească numele din cînd în cînd ; a măgulit Roma, care, faţă de el, fusese atît de neînduplecată ; a determinat tot Ordinul iezuiţilor să-l considere ca pe un prelat de mare valoare, pentru care nimic nu trebuia precupeţit ; a izbutit să-l cîştige de partea sa pe La Chétardye, preot la Saint-Sulpice, duhovnic fără har, şi chiar preceptor al D-nei de Maintenon. In mijlocul acestor lupte între condeie, Fénelon, cu aceeaşi purtare blîndă, mereu dornic să se facă iubit, a avut grijă să nu se bage într-un război de fapte. Ţările de Jos mişunau de jansenişti şi de oameni despre care se credea că sînt jansenişti ; mai ales dieceza lui şi chiar şi Cambray erau pline ; amîndouă au fost pentru ei locuri unde au găsit întotdeauna adăpost şi linişte. Fericiţi şi mulţumiţi că află aici odihnă, sub un duşman de condei, nimic nu i-a nemulţumit la arhiepiscopul lor, care, deşi cu totul opus doctrinei jansénisté, îi lăsa să trăiască în pace. Pentru apărarea dogmei, s-au bizuit pe alţii, şi n-au umbrit dragostea pe care toată lumea o avea pentru Fénelon. Datorită purtării lui atît de subtile, n-a pierdut nimic din meritul unui prelat blînd şi pacifist, nici din speranţele unui episcop de la care Biserica avea totul de aşteptat şi al cărei interes era să facă totul pentru el.
Aceasta era poziţia arhiepiscopului de Cambray, cînd a aflat de moartea lui *Monseigneur,* de înălţarea discipolului său, de autoritatea prietenilor. Nu s-a văzut niciodată o legătură mai puternică şi mai trainică decît cea a acestui mic grup atît de deosebit. Era întemeiată pe o încredere adîncă şi statornică, aceasta fiind, la rîndul ei, întemeiată pe dragostea faţă de Dumnezeu şi de biserica sa. Aproape cu toţii erau oameni de mare virtute, şi mari şi mici, cu foarte puţine excepţii care aveau doar o pojghiţă, luată de ceilalţi drept virtute. Nu aveau de- cit un singur ţel, cu toţii, de la care nici un fel de dizgraţie nu i-a putut abate ; se îndreptau cu toţii, cu paşi siguri, către

acest țel : întoarcerea la curte a D-lui de Cambray, stăpînul lor ; în acest timp, ei nu aveau să trăiască şi să respire decît pentru el, să gîndească şi să acționeze decît după principiile lui, iar părerile lui, despre orice, aveau să fie pentru ei profețiile lui Dumnezeu însuşi, care, prin el, ajungeau pînă la ei.

[...] Se vede din aceasta ce sprijin puternic era arhiepiscopul de Cambray pentru ducii de Chevreuse şi de Beauvillier şi pentru soțiile lor, care, toți patru, erau doar un suflet, o simțire, o gîndire. Poate că numai din acest motiv ducele de Beauvillier nu s-a retras, la moartea copiilor săi, sau după ce şi-a aranjat familia, sau cu diverse alte prilejuri, cînd l-am văzut aproape pierdut. Şi ducelui de Chevreuse şi lui le plăcea foarte mult viața retrasă : această plăcere era atît de mare încît, între viața pe care o duceau şi funcțiile lor era o mare nepotrivire ; însă dorința aprigă de a munci pentru slava lui Dumnezeu, Biserică şi propria lor mîntuire i-a făcut să creadă în aceasta cum nu se poate mai cinstit, şi să ră- mînă în nişte slujbe de unde să poată face totul pentru a înlesni întoarcerea la curte a părintelui lor spiritual. Nu au avut nevoie de un motiv, după părerea lor, mai puțin înalt ca să încerce totul, să treacă peste tot, să potolească furtunile, ca să nu-şi reproşeze cîndva păcatul că fuseseră nefolositori într-o operă ce li se părea atît de importantă, pentru care Providența, cu mijloacele ei necunoscute, putea să creeze ocazii prielnice, deşi, de atîta vreme, nu putuseră să întrezărească nici cea mai slabă licărire de lumină. Schimbarea neaşteptată ce s-a produs la moartea lui *Monseigneur* li s-a părut a fi această mare faptă a Providenței, făcută anume pentru Domnul de Cambray, aşteptată cu atîta nerăbdare, fără să se ştie cum şi de unde va veni, răsplata celui drept care trăieşte din credință, care speră împotriva oricărei speranțe, şi care este uşurat în momentul cel mai neaşteptat. Să nu se creadă cumva că toate acestea le-am auzit de la ei ; însă cine îi cunoştea bine, cum îi cunoşteam eu, credea că viața, purtarea, sentimentele lor erau atît de potrivite între ele, încît, atribuindu-le cele arătate mai înainte înseamnă nu să-i iscodeşti ci, mai ales, să-i fi cunoscut foarte bine. Nu lăsau să le scape nimic din ceea ce putea avea de a face cu lucrurile acestea, închişi între ei, foştii discipoli, cu o minunată discreție şi statornicie, fără să facă sau să admită vreun prozelit, de teamă să nu se căiască ; doar împreună se bucurau de o adevărată libertate, iar această libertate le era atît de dragă, încît nu le mai trebuia nimic ; de aici pornea, mai curînd de- cît de oriunde, acea unire mai mult decît frățească

dintre ducii şi ducesele de Chevreuse şi de Beauvillier ; tot de aici, căsătoria ducelui de Mortemart, fiul discipolei fără frică, fără măsură, care nu se lăsa silită de nimeni[12] ; tot de aici, retragerile despre care nimeni nu afla nimic, de la sfîrşitul fiecărei săptămîni, la Vaucresson, cu un foarte mic număr de discipoli bine aleşi, necunoscuţi, şi care mergeau acolo unii după alţii ; şi tot de aici, acel zid de mînăstire care se ridica în jurul lor şi nu-i părăsea nici măcar în mijlocul curţii ; tot de aici, acel devotament faţă de Delfin, crescut şi nutrit cu grijă, în aceleaşi sentimente : îl priveau ca pe un alt Esdras, ca pe restauratorul templului şi al poporului lui Dumnezeu după captivitate.

în acest mic grup se afla o discipolă din primele timpuri, formată de D-l Bertau care ţinea adunări la abaţia Montmartre, unde fusese instruită chiar din tinereţe, unde se ducea în fiecare săptămînă cu D-l de Noailles, care a ştiut să se retragă la vreme : este vorba de ducesa de Béthune [13], a cărei virtute a sporit întruna, şi pe care D-na Guyon o găsise vrednică de a fi favorita ei. Era sufletul mare prin excelenţă, pe care pînă şi domnul de Cambray o respecta, şi care, la rîndul ei, îl respecta numai din umilinţă şi din diferenţă de sex. Această legătură făcuse din fiica supraintendentului Foucquet prietena cea mai apropiată a celor trei fiice ale lui Colbert şi ale ginerilor lui, care o priveau cu cea mai mare veneraţie. Ducele de Béthune, soţul ei, nu era decît un călugăr foarte mărunt, tolerat datorită ei ; însă ducele de Cha-

rost, fiul ei, a adunat toate roadele de pe urma beatitudinii sfintei sale mame. O cinste fără cusur, mult simţ al onoarei şi toată virtutea ce putuse el adăuga la acestea, luptînd din răsputeri, însă sporită de devotamentul pentru Domnul de Cambray, ceea ce era de aşteptat de la fiul discipolei mamă, se aflau la temelia caracterului acestui fiu, de altminteri nemăsurat de mare ambiţios, invidios pe potrivă, nespus de dornic de viaţa din lumea aleasă, în care se afla tot timpul şi pentru care era făcut ; avea un simţ anume pentru aceasta, dar nici unul pentru afaceri, nici o învăţătură, în nici un fel, nici măcar religioasă, în afară de cea urmată de micul lor grup, şi îşi mişca trupul, dintr-un loc în altul, cu o uşurinţă de necrezut ; credincios prietenilor şi foarte capabil de prietenie, era de o discreţie surprinzătoare pentru unul care, ca el, vorbea insuportabil de mult, păcat care, în familia lui, se moştenea din tată în fiu. A fost poate singurul care a ştiut să îmbine cucernicia, pe care a dovedit-o toată viaţa, cu legăturile strînse pe care le-a avut cu libertinii din vremea lui,

şi cu prietenia celor mai mulţi dintre ei, care, cu toţii, umblau după el ca să-l ducă pe la petrecerile lor, unde nu exista desfrîu, şi nu numai că nu-şi băteau joc de purtările lui, atît de deosebite de ale lor, fiind, cum spuneam, societatea cea mai aleasă şi mai strălucitoare de la curte şi din armată, dar chiar cu libertate şi cu încredere, stăpînindu-se din preţuire pentru el, fără ca veselia şi libertatea să le fie ştirbite. Era un foarte bun tovarăş la petreceri, însemna ceva, era vesel şi spusele şi vorbele lui erau adesea foarte hazlii. Vioiciunea temperamentului său trezea în el pasiuni pe care cucernicia cu greu le înfrîna, dar care, cu mari strădanii, învingea întotdeauna, ceea ce făcea să se glumească adesea pe socoteala lui. Pe vremuri, D-l de Beauvillier dorise foarte mult ca Charost şi cu mine să ne împrietenim, iar această prietenie, care s-a făcut, a mers pînă la cea mai mare intimitate, şi a durat întotdeauna. Pe Domnul de Cambray nu l-am cunoscut niciodată decît din vedere ; eu abia îmi făcusem intrarea în lume, cînd el şi-a pierdut favoarea ; nu m-am dus niciodată la întîlnirile secrete ale micului grup : ceea ce însemna că sînt mai prejos decît Charost faţă de ducii de Chevreuse şi de Beauvillier, fapt de pe urma căruia acela avea să culeagă foarte curînd roadele ; şi, totuşi, între ei nu era

decît încrederea dată de doctrina lor, în vreme ce eu mă bucuram de toată încrederea în treburile statului, ale curţii, şi în privinţa Delfinului. Despre doctrina lor, nu-mi vorbeau niciodată ; însă nu-mi ascundeau nicidecum devotamentul şi admiraţia faţă de Domnul de Cambray, dorinţa lor şi cele ce făceau ca acesta să se întoarcă la curte. Dampierre şi Vaucresson aveau oricînd uşile deschise pentru mine ; discipolii aceia necunoscuţi apăreau nestingheriţi în faţa mea, stăteau de vorbă, eu fiind singurul neiniţiat în doctrină care mă bucuram de încrederea lor şi de libertate faţă de ei. De mulţi ani de zile îmi dădusem seama că nici nu putea fi vorba ca Charost să se bucure de atîta încredere cît mă bucuram eu, judecind după o mulţime de lucruri de care mi se plîngea că nu-i fuseseră spuse, iar eu nu-i mărturiseam că mie îmi fuseseră încredinţate, şi nu am văzut, de atunci încoace, vreo schimbare faţă de el în această privinţă, în vreme ce mie îmi spuneau totul şi mă consultau întotdeauna. Mirat de purtarea aceasta faţă de cineva cu mult mai în vîrstă decît mine, şi de marea prietenie dintre ei, am căutat adesea să aflu cauzele. Activitatea lui era numai mişcarea trupului. îşi petrecea mult mai mult timp decît mine în societate ; însă nu ştia mai nimic, şi nu urmărea lucrurile secrete şi însemnate care se petreceau

acolo, nu ştia deci nimic despre mecanismele curţii, pe care mie mi le dezvăluiau legăturile cu actorii principali de ambe sexe, şi strădania cu care voiam să lămuresc, să aflu şi să urmăresc, zi cu zi, toate lucrurile acestea care, oricînd sînt interesante, de obicei utile, şi, adeseori pot fi folosite. D-na de Saint-Simon se bucura şi ea de aceeaşi deplină încredere din partea Domnilor şi a Doamnelor de Chevreuse şi de Beauvillier, care aveau o părere foarte bună despre virtutea, despre purtarea şi despre inteligenţa ei. Eu le spuneam totul, ceea ce nu s-ar fi potrivit cu devoţiunea ducelui de Charost. în sfîrşit, avusesem prilejurile pe care le-am arătat să-i previn asupra unor lucruri prea puţin evidente dar de cea mai mare însemnătate, pe care nici măcar nu le-au putut crede înainte de a se fi întîmplat ; iar aceasta i-a făcut să fie cum nu se poate mai deschişi faţă de mine, în toate, căci le dovedisem că sînt un prieten statornic şi credincios, aşa cum îşi poate dori cineva. Mare şi curată mi-a fost bucuria aflînd că sînt singurul om de la curte care mă bucuram

de o prietenie atît de strînsă şi de cea mai deplină încredere din partea acelor care, mai presus de oricare alţii, şi fără teamă de răsturnare, aveau să joace roluri atît de însemnate la curte şi să-l poată înrîuri atît de mult pe noul Delfin, care avea să dea tonul în toate. Pe măsură ce legătura mea strînsă cu cei doi duci a devenit mai cunoscută, m-am ferit să nu cumva să par prea mulţumit, şi, încă şi mai mult, să nu par că sînt cineva, şi am avut grijă ca purtarea şi felul meu de viaţă să fie cele obişnuite, în toate privinţele.

în aceste mari schimbări pe scena politică, la început, n-au apărut decît două personaje în postura de a profita de ele : ducele de Beauvillier şi, prin el, ducele de Che- vreuse, şi un al treilea, în depărtare, arhiepiscopul de Cambray. Primilor doi totul le-a surîs dintr-o dată ; toată lumea s-a îmbulzit în jurul lor, şi toţi se număraseră, din- totdeauna, printre prietenii lor ; însă, în ei, curtenii n-au întîlnit miniştrii din aceia noi, care apar ca ciupercile după ploaie, ieşiţi într-o clipă din ţărînă şi puşi la cîrma ţării, care nu se pricep nici la treburile acesteia nici la cele ale curţii, pe cit de mîndri pe atît de ameţiţi, incapabili să reziste, ba chiar rareori să nu se lase înşelaţi de tot soiul de manevre, şi care au înfumurarea să pună pe seama meritului lor ceea ce nu au căpătat decît printr-o favoare. D-nii de Beauvillier şi de Chevreuse, fără să schimbe nimic în modestia înfăţişării şi purtării lor, nici în felul lor de viaţă, nu s-au gîndit decît să scape cît vor putea de mult de josniciile îngrămădite la picioarele lor, să-şi folosească prietenii încercaţi, să-şi întărească poziţia pe lîngă Rege prin şi mai multă stăruinţă, să fie cît mai aproape de Delfinul lor, să-l ajute să arate ce este cu adevărat, fără să se vadă, mai cu seamă, că îl ajută, şi să facă în aşa fel încît, în privinţa stimei, a dragostei pentru ceilalţi şi a autorităţii, să se deosebească cu totul de tatăl său. N-au uitat să caute să şi-o apropie şi pe Delfină, sau măcar să nu şi-o îndepărteze. Era departe de ei prin înclinaţii şi purtări, şi mai era şi din pricina D-nei de Maintenon. Virtutea lor care, după părerea ei, era prea austeră, deoarece nu-i cunoştea decît la suprafaţă, o speria datorită înrîuririi asupra Delfinului ; se temea de ei, încă şi mai tare, pentru un lucru mai delicat, tocmai acela care trebuia cu adevărat s-o lege de ei, dacă, ţinînd seama de mintea pe care o avea, ar fi priceput că adevărata pietate, adevărata virtute, adevărata înţelepciune înseamnă să înăbuşi şi să ascunzi cu cea mai mare grijă şi cu cele mai mari precauţii, de care i-am văzut adesea preocupaţi pe cei doi duci, ceea ce poate strica tihna şi liniştea căsniciei. Se temea

deci de nişte păreri supărătoare venite chiar de unde siguranţa ei era mai deplină. Toate acestea aşternuseră o răceală şi o stîngăcie între ei, pe care D-na de Levis [14], cu toată mintea ei şi trecerea de care se bucura, nu le putuse înlătura, şi de care cei doi nobili şi soţiile lor îşi dăduseră seama curînd, în ciuda faptului că prinţesa se purta frumos, arătîndu-le multă preţuire, căci nu le putea refuza acest lucru ; sentimentele ei erau însă întreţinute cu grijă de familia de Noailles şi de contesa de Roucy, atît cît putea şi ea, căci, deşi se spovedea din opt în opt zile, nu-i iertase niciodată ducelui de Beauvillier şi alor săi că fuseseră împotriva ei în procesul acela mare cîştigat de ea, în prezenţa Regelui, împotriva D-lui d'Ambres, despre care am vorbit în altă parte, şi în care, D-na de Maintenon, împotriva obiceiului ei, s-a declarat sus şi tare de partea contesei de Roucy şi a ducesei d'Arpajon, mama ei. Primăvara, care este anotimpul cînd armatele se adună, a făcut să se simtă foarte limpede la Cambray schimbarea care se produsese la curte. Cambray a devenit singurul drum din ţoată Flandra. Toţi cei de la curte care se aflau cu armatele în acest ţinut, ofiţeri generali şi chiar şi ofiţeri mai puţin cunoscuţi, au trecut cu toţii pe acolo, şi s-au oprit cît au putut de mult. Arhiepiscopul a avut o curte atît de mare şi atît de strălucitoare, încît, deşi foarte bucuros, a fost şi îngrijorat, căci se temea că se va auzi şi că Regele va fi nemulţumit. Este uşor de închipuit cu cîtă politeţe, cu cîtă modestie, cu cît discernămînt a primit el atît de multe omagii, şi cît s-au felicitat rafinaţii care, încă de multă vreme, l-au vizitat şi s-au purtat cu grijă faţă de el în călătoriile lor în Flandra. Toate acestea au făcut multă vîlvă, într-adevăr ; însă prelatul a dovedit atîta iscusinţă. încît nici Regele nici D-na de Maintenon n-au dat nici un semn că ar fi aflat despre aceste întîl- niri, de care, s-ar părea, că nu au vrut să ştie. Faţă de ducii de Chevreuse şi de Beauvillier, Regele, obişnuit să-i iubească, să-i pretuiască. să le arate încredere pînă şi în grelele încercări prin care trecuseră de cîteva ori, nu s-a putut supăra pe noua lor strălucire, fie că aceasta n-a pătruns pînă la el, lucru foarte greu de crezut, fie, mai curînd, că nu i-au putut fi schimbate sentimentele ce le nutrea. Nici D-na de Maintenon nu a arătat nimic în această privinţă.

De mulţi ani, ducele de Beauvillier îl introdusese pe du-cele de Chevreuse pe lingă Delfin şi îl obişnuise pe acesta să îl considere [pe ducele de Chevreuse] ca şi cum ar fi el [Regele] însuşi. Firea prietenoasă şi blîndeţea lui Chevreuse, ştiinţa şi felul lui de a şti şi de a explica, ideile lui atrăgătoare, deşi

menite pieirii, au fost calităţi anume făcute ca să-i placă acestui tânăr prinţ cu care avea adesea lungi întîlniri între patru ochi, şi care i-au cîştigat atît de mult încrederea Delfinului, încît D-l de Beauvillier s-a slujit adesea de el pentru lucruri care, a socotit el, era mai potrivit să-i fie prezentate de cumnatul său decît de el însuşi. Întrucît erau uniţi trup şi suflet, totul între ei mergea în acelaşi fel, rezulta din aceleaşi principii, tindea către acelaşi scop, şi avea de a face cu amîndoi, încît prinţul avea o singură călăuză în două persoane diferite, şi îl îndrăgise mult pe ducele de Chevreuse, în care avea încredere, şi care, de multă vreme, îi putea spune tot ce gîndeşte despre el şi cum ar vrea să-l vadă că se poartă, introducînd întotdeauna cîte ceva despre istorie, ştiinţă, pietate ; însă mai presus de oricine, încrederea, prietenia şi tot respectul erau pentru ducele de Beauvillier. Putem fi siguri că aceştia doi nu lăsau să se răcească sentimentele prinţului pentru arhiepiscopul de Cambray. Duhovnicul [15] era în înţelegere cu ei în această chestiune şi avea un respect deplin faţă de toţi ; pînă atunci, nu fusese niciodată admis un al patrulea în acest grup, foarte restrîns, al prinţului Cea dintîi grijă a celor doi duci a fost să-l îndemne să facă şi mai mult, să arate Regelui mai mult respect şi supunere, să fie un curtean şi mai destoinic, căci [Regele] ţinea foarte mult la autoritatea sa, şi o dovedise, în diferite ocazii, nepotului său.

Sprijinit cum nu se poate mai bine de iscusita lui soţie, ea însăşi bucurîndu-se de întreaga bunăvoinţă a Regelui şi fiind stăpînă pe inima D-nei de Maintenon, s-a purtat faţă de aceasta cu şi mai multă grijă, iar ea, încîntată că se poate bizui pe acest Delfin, în vreme ce celălalt nu o iubea, s-a dat cu totul de partea lui şi, în felul acesta, l-a dat şi pe Rege. Chiar din primele cincisprezece zile, toţi

cei care se aflau la Marly au văzut o schimbare neobişnuită la Rege, care fusese întotdeauna atît de rezervat faţă de copiii lui legitimi şi foarte rege cu ei. Simţindu-se mai la îndemînă datorită pasului atît de mare pe care-1 făcuse. Delfinul a căpătat curaj şi faţă de lume, de care se temea pe vremea cînd trăia *Monseigneur,* deoarece, oricît era el de mare, primea de la acesta bobîrnace de care lumea rîdea. De aici venea sfiala aceea care îl ţinea închis în cabinetul lui, deoarece numai acolo se afla la adăpost şi în largul lui ; de aceea părea sălbatic şi lumea se temea pentru viitor în timp ce, fiind ţinta atacurilor tatălui său, poate, pe vremea aceea, chiar şi ale Regelui, silit de altminteri de virtutea sa, fiind ţinta atacurilor unei cabale îndrăzneţe, interesată să-i fie vrăjmaşă, şi a celor ce ţineau de ea, care alcătuiau grosul şi puterea de ia curte, oameni cu care trebuia să trăiască tot timpul, în sfîrşit, fiind ţinta atacurilor lumii, în general, ca lume, ducea o viaţă cu atît mai obscură cu cît era mai multă nevoie să fie luminată, căci nu putea fi altfel, şi cu atît mai cumplită cu cît nu-i vedea sfîrşitul.

Odată ce Regele a fost cu totul de partea lui, neobrăzata cabală, împrăştiată de moartea unui tată, aproape duşman, căruia el îi lua locul, lumea plină de respect, grijulie, grăbită să-i fie pe plac, personajele cele mai opuse arătînd slugărnicie, acelaşi gros al curţii supus şi temător, partea veselă şi uşuratică, deloc neînsemnată la o curte mare, la picioarele lui, datorită soţiei, sigur pe ce făcea datorită D-nei de Maintenon, am văzut cum prinţul acesta sfios, sălbatic, virtuos cum nu se mai poate, învăţat fără să fie nevoie de acest lucru, omul acesta închis, străin în casa lui, stingherit de totul, încurcat pretutindeni, am văzut, spuneam, cum se dezvăluie treptat, se desface încetul cu încetul, se dăruieşte lumii cu măsură, este la largul lui, măreţ, vesel, plăcut, ţine salonul de la Marly în unele momente, domină grupul adunat în jurul său ca divinitatea unui templu, care simte şi primeşte cu bunătate laudele muritorilor, obişnuit fiind cu ele, şi răsplata blîndei lui înrîuriri. Treptat, despre vînătoare n-a mai vorbit decît cînd vîna sau cînd se întorcea de acolo. Conversaţia lui plăcută, însă instructivă, totul fiind spus frumos şi cînd trebuie, l-a încîntat pe curteanul înţelept şi a trezit admiraţia celorlalţi. Povestiri istorice potrivite, pornind în mod firesc de la situaţia dată, pilde dorite de toată

lumea, prezentate cu măsură şi nimic mai mult, vorbe mai uşurele, uneori chiar hazlii, totul venind de la sine şi fără căutare, cîte ceva despre ştiinţă, doar în trecere şi rareori, şi parcă aruncate cu totul involuntar, au făcut ca ochii, urechile şi inimile să se deschidă în acelaşi timp. Delfinul a devenit un alt prinţ de Conţi. Setea multora de a face curte a ocupat un loc mai mic în graba lor de a-1 înconjura de cum apărea, decît cea de a-1 asculta şi de a se alege de aici cu o învăţătură, plăcută, datorită frumuseţii unei vorbiri fireşti, care nu avea nimic căutat, dreptăţii în toate şi, mai mult decît acestea, liniştii, atît de necesare şi dorite, de a-şi vedea viitorul stăpîn în stare să fie aşa ceva prin fondul lui bun şi prin felul în care, după cum se vedea, avea să şi-l folosească. Plăcut pretutindeni, plin de atenţie faţă de rang, neam, vîrstă, faţă de ceea ce avea fiecare, lucruri de multă vreme nesocotite şi amestecate cu lumea cea mai proastă de la curte ; nu uita niciodată să arate tuturor politeţea ce li se cuvenea şi ceea ce se mai putea adăuga, păstrîndu-şi însă demnitatea ; grav, dar fără acreală, era totodată vesel şi nestingherit : este de necrezut cu ce uluitoare repeziciune admiraţia pentru inteligenţă, preţuirea bunului simţ, dragostea pentru suflet şi toate speranţele au fost trezite, cu ce hotărîre ideile neadevărate pe care i urnea şi le făcuse despre el, şi dorise să şi le facă, au fost lepădate, şi cit de năvalnic a fost vîrtejul schimbării. Bucuria fiind vădită, lumea nu putea să nu vorbească, şi se întrebau unii pe alţii dacă era acelaşi om, şi dacă ceea ce vedeau ei era un vis sau realitate. Cheverny, care a fost unul dintre aceia cărora li s-a pus această întrebare, a dat un răspuns că nimeni n-a mai putut spune nimic : a răspuns că lumea se miră atît de mult întrucît nu-1 cunoaşte pe acest prinţ, că nici măcar nu voise să-l cunoască ; lui însă i se părea că este aşa cum l-a cunoscut şi l-a văzut întotdeauna cînd a avut de-a face cu el ; acum, cînd era liber să se arate aşa cum este, iar ceilalţi liberi să-l vadă astfel, apărea aşa cum fusese întotdeauna, şi i se va recunoaşte acest lucru, căci, văzut fiind mereu acelaşi, lumea se va încredinţa de acest adevăr. De la curte la Paris, şi de la Paris în cele mai îndepărtate colţuri ale tuturor provinciilor, această faimă a zburat cu atîta repeziciune, incit cei cîţiva oameni care, de multă vreme, erau legaţi de Delfin ajunseseră să se întrebe unii pe alţii dacă pot să creadă cele ce auzeau de pretutindeni. Oricît de întemeiată a fost această neobişnuită izbîndă, nu trebuie să se creadă că s-a datorat în întregime minunilor făcute de prinţ. Două lucruri au contribuit mult la aceasta : grija nemăsurată,

împinsă atît de departe de cabala despre care am vorbit în multe rînduri, de a-l defăima pe acest prinț în toate privințele, şi care, de la întîmplarea de la Lille, se dovedise neobosită în încercarea de a forma împotriva lui o opinie publică pe care să se sprijine în fața lui *Monseigneur,* şi să culeagă roadele pe care şi le propuseseră chiar de la plecarea în această campanie, cînd se pusese la cale pierderea lui; în al doilea rînd, mişcarea inversă a elasticului la căderea greutății ce-i strivea umerii, după care l-am văzut cum se îndreaptă, uluirea fără margini produsă de aceeaşi mişcare între părerea ce se formase despre el şi ceea ce lumea nu se împiedica să nu vadă, şi sentimentul de bucurie lăuntrică încercat de fiecare, datorită unor interese din cele mai mari, văzînd cum se înalță zorile ce făgăduiau ordine şi bucurie după o atît de lungă învălmăşeală şi atîta întuneric.

D-na de Maintenon, încîntată de aceste laude, din prietenie pentru draga ei Delfină, şi din propriul ei interes de a se putea bizui pe un Delfin în care lumea începuse să-şi pună nădejde şi de care se bucura de pe atunci, s-a străduit cît a putut să grăbească lucrurile pe lîngă Rege. Oricîtă admirație a vrut să arate pentru gustul şi voința acestuia şi oricît de prudentă a fost față de miniştrii lui, despotismul lor şi felul în care îl exercitau nu-i plăceau deloc. Cei care i-au fost foarte apropiați descoperiseră, cu rare prilejuri, cele mai tainice gînduri ale ei în această privință, pe care Harcourt i le întărise mult, fie prin cîte o aluzie bine plasată, în care ea era neîntrecută, fie, alteori, prin cîteva vorbe mai serioase, deşi la fel de sugrumate, despre ridicolul acestei proaste cîrmuiri. A socotit aşadar că îşi asigură ei un avantaj, Statului un bine, Regelui o uşurare dacă face în aşa fel încît să-l obişnuiască pe acesta să-l pună pe Delfin să pregătească discuțiile despre treburile țării, să-l lase să hotărască în unele dintre ele, şi, încetul cu încetul, să treacă asupra lui greul acestor treburi apăsătoare, de care totdeauna arătase că este în stare, şi la care se pricepea, deoarece lua parte la toate consiliile, unde, de multă vreme, vorbea aşa cum trebuie, dovedind mult discernămînt. Se gîndea că această noutate

îi va face pe miniştri să se străduie mai mult, să fie mai harnici, şi, mai ales, îi va face să fie mai înţelegători şi cu mai multă băgare de seamă. Cînd era vorba de lucrurile dinlăuntru, care, prin natura lor, puteau fi luate pe departe, treptat şi cu iscusinţă, dorinţa şi înfăptuirea, pentru ea, fuseseră mereu totuna. Regele, care începuse să fie mai binevoitor cu nepotul său, era puţin neîncrezător în laudele pe care acesta le primea chiar sub ochii săi, decît păruse că este în cele primite în primele lui campanii. Blouin şi ceilalţi valeţi din interiorul curţii, devotaţi domnului Vendóme, nu-l mai aveau pe acesta şi nici pe *Monseigneur* în spatele lor ; se temeau şi tremurau, iar D-l du Mâine, lipsit de sprijinul lor, nu mai îndrăznea să deschidă gura nici să rişte să fie descoperit de D-na de Maintenon că se opune Delfinului. Regele nu mai avea deci în jurul său acele forţe potrivnice care, mai înainte, puseseră atîtea la cale, folosind momente de care nimeni n-a aflat, cînd [Regele] avea mai mult răgaz ca oricînd. Purtarea înţeleaptă şi suplă a acestui respectuos şi harnic nepot îl pregătise [pe Rege] să fie gata să primească cele strecurate de D-na de Maintenon : astfel că, oricît de obişnuită începuse să fie lumea cu bunăvoinţa arătată de Rege Delfinului, toată curtea a fost nemaipomenit de mirată cînd, după ce, într-o dimineaţă, a stat numai cu el singur, destul de multă vreme, în cabinetul său de lucru, în aceeaşi zi a dat poruncă miniştrilor să se ducă să lucreze în cabinetul Delfinului, ori de cîte ori îi va chema acesta, şi, chiar fără să fie chemaţi, să se ducă să-i expună toate treburile Ţării despre care, o dată pentru totdeauna, le va fi poruncit să facă acest lucru. Nu este uşor să redau ce a simţit curtea aflînd de acest ordin atît de neaşteptat, ţinînd seama de gusturile, gîndurile, preceptele, obiceiul Regelui, din care nu ieşise niciodată pînă atunci, şi care, tocmai de aceea, arăta o încredere în Delfin ce mergea, nici mai mult nici mai puţin, decît pînă la a lăsa pe seama lui o mare parte din hotărîrile privind treburile Statului. Asupra miniştrilor a fost ca o lovitură de trăsnet, care i-a zăpăcit atît de tare, încît n-au fost în stare să-şi ascundă nici uluirea nici descumpănirea. A fost, într-adevăr, un ordin foarte amar pentru nişte oameni care, după ce au fost scoşi din ţărînă, s-au trezit deodată stăpîni de neclintit pe o putere cum nu se poate mai mare ; erau atît de obişnuiţi să domnească deplin sub numele Regelui, !«

căruia uneori îndrăzneau să-i substituie propriul lor nume, să facă şi să desfacă, liniştiţi şi neîmpiedicaţi de nimeni, soarta oamenilor, să lovească în plin în cei mai sus-puşi, să fie stăpîni pe bunurile ereditare ale tuturor, să dispună cu autoritate înlăuntru şi în afara ţării, să preţuiasca, să pedepsească, să răsplătească, să hotărască in toate, după placul lor, spunînd cu îndrăzneală ***Regele doreşte acest lucru,*** fiind la adăpost chiar şi de confraţi, nimeni, oricine ar fi fost, necutezînd să deschidă gura în faţa Regelui despre ceva ce i-ar fi privit pe ei, familia lor, felul cum îşi făceau treaba, căci ar fi fost numaidecît victima ce trebuia să slujească de pildă oricui ar fi avut acest curaj : prin urmare, puteau foarte bine să ascundă, să spună, să răsucească lucrurile în faţa Regelui, aşa cum le plăcea lor, pe scurt, ei erau regii de fapt şi aproape că îl şi reprezentau pe acesta. Ce cădere pentru oamenii aceştia, siliţi pe viitor să atîrne, în toate, de un prinţ care o avea pe D-na de Maintenon de partea lui şi care, în ochii Regelui, ajunsese să fie mai puternic decît erau ei în propria lor dugheană, un prinţ pe care nimic nu-l mai despărţea de tron, un prinţ capabil, harnic, luminat, cu o minte dreaptă şi aleasă, care, de cîna era în Consiliu, învăţase multe, adăugîndu-le celor ştiute, care avea totul la îndemînă ca să le lămurească, care, pe lîngă aceste calităţi, avea inimă bună, era drept, îndrăgea ordinea, avea discernămînt, era atent, avea răbdare să urmărească şi să descurce un lucru, care ştia să-l întoarcă pe toate părţile şi să-l adîncească, se bizuia numai pe fapte nu pe vorbe, cerea cu hotărîre ca binele să fie plătit cu bine, cîntărea totul cu măsura conştiinţei sale, care, avînd anumite înlesniri şi curios fiind să ştie ce plănu- ieşte şi ce gîndeşte lumea, ar putea să afle aceasta, pe multe căi, ar fi în stare să compare şi să aprecieze lucrurile, să nu creadă sau să creadă ceva datorită discernămîntului şi înţeleptei lui strădanii, şi să vegheze să nu fie niciodată luat pe nepregătite ; întrucît cîştigase inima Regelui, prinţul acesta avea oricînd posibilitatea de a-i vorbi, şi, lăsînd la o parte părerile ce şi le va face despre ei pentru vremea cînd avea să le fie stăpîn, era de pe acum în măsură să pedepsească prefăcătoria şi duplicitatea şi să arunce o lumină, pe cît de pătrunzătoare pe atît de neobişnuită, în ceaţa deasă pe care ei o aşternuseră şi o îndesiseră cu

atîta iscusinţă şi pe care o întreţineau în acelaşi fel. înălţarea prinţului şi starea curţii nu mai aveau nevoie de cabale, şi aprobarea publică a unei ordini care îi aducea pe aceşti regi la condiţia de supuşi, punînd frîu puterii lor şi abuzului pe care îl făceau de ea, nu le mai lăsa nici o cale de scăpare. N-au avut deci altceva de făcut decît să-şi încovoaie şi ei umerii, umerii lor ţepeni ca fierul. S-au dus cu toţii, ca nişte osîndiţi, să-l încredinţeze de o supunere silită şi de o prefăcută bucurie aflînd ordinul ce li se dăduse. Prinţului nu i-a fost greu să priceapă ceea ce ei se străduiau să ascundă. I-a primit arătîndu-le bunăvoinţă şi respect ; a discutat cu ei amănunte despre ocupaţiile lor zilnice, ca să le dea orele cele mai potrivite pentru ceea ce avea de făcut şi, în acest prim moment de supunere, nu a vorbit de treburile Ţării, dar nu a amînat începutul lucrului, chemîndu-i în cabinetul său.

Torcy, Voysin şi Desmaretz au fost cei asupra cărora a căzut greutatea cea mai mare, dată fiind importanţa departamentelor lor. Cancelarul, care nu avea un minister anume, nu s-a putut împotrivi. Fiul său, văzîndu-i pe ceilalţi că lucrează cu atîta sîrguinţă, ar fi vrut să fie şi el chemat ; nădăjduia să se apropie în acest fel de prinţ şi îşi dădea nişte aere nemaipomenite ; numai că marina lui nu făcea doi bani, iar denunţurile despre întîmplările mărunte din Paris, cu care îl înveselea pe Rege în fiecare luni, pe seama tuturor, drept odios pe care Argenson îl lăsase, cu dibăcie, să şi-l ia singur, nu era ceva pe placul Delfinului, care nu voia să-şi piardă timpul cu astfel de lucruri. De altminteri, aşa cum vom vedea numaidecît, nu-1 plăcea pe Portchartrain, care n-a izbutit să facă să fie chemat şi, aşa stînd lucrurile, nici nu avea de ce îndrăzni să se ducă să spună ceva, iar aceasta l-a rănit adînc. La Vrilliere nu se ocupa decît de mărunţişurile din provinciile sale, prin urmare, nu avea de ce să se ducă să lucreze' cu prinţul ; treburile lui priveau religia aşa-zis reformată şi tot ce avea de a face cu hughenoţii ; toate acestea îşi pierduseră atît de tare însemnătatea de cînd fusese revocat edictul de la Nantes, încît el rămăsese fără departament.

Ar fi locul să pomenesc aici despre situaţia în care m-am aflat eu atunci faţă de Delfin, despre marea mea încredere în prezent şi în viitor, şi despre tot ce priveşte 3G*

lucrurile acestea, în care am fost admis, între ducele da Beauvillier şi Delfin, şi ducele de Chevreuse. Subiectul este deosebit şi interesant, însă ar duce prea departe, după lunga paranteză despre moartea lui ***Monseigneur*** şi urmările ei, iar afacerea d'Antin şi cea a edictului căruia Da dat naştere l-a şi înfăţişat de altfel. Trebuie'să-1 reluăm pînă la călătoria la Fontainebleau. După aceea, mă voi întoarce la ceea ce, deocamdată, amîn.

CAPITOLUL LVI

(1711) *[...]întîmplare ciudată cu jansenismul. [...] — Ce cred eu despre jansenism, jansenişti* şi *iezuiţi.*

[...] Plirnbîndu-mă, după miezul nopţii, împreună cu Delfinul şi cu abatele de Polignac, a venit vorba despre cîrmuirea din Olanda, despre toleranţa ei faţă de toate sectele, şi, de aici, despre jansenism. Iscusitul abate n-a lăsat să-i scape prilejul şi a spus tot ce trebuie ca să fie pe placul Delfinului. Acesta a făcut în aşa fel încît să iau şi eu parte destul de mult la discuţie : am spus ceea ce simţeam, fără să-mi dau aere. Plimbarea a continuat pînă tîrziu, căci era un timp frumos cum nu se mai văzuse, şi m-am despărţit de Delfin cînd a intrat în castel. Voi arăta în altă pai'te ce gîndesc eu despre aceste lucruri, deoarece le vom întîlni de multe ori de acum înainte.

[...] Cu iezuiţii mă înţelesesem bine toată viaţa : deşi nu eram în legătură decît cu cîte unul, acelaşi tot timpul, pînă la moartea celui din urmă, care a supravieţuit răposatului Rege [1], mă socoteau prieten, aşa cum am spus despre Părintele Tellier, şi cum se va vedea şi mai bine. Fusesem prieten apropiat, aşa cum de asemenea s-a văzut, cu episcopul de Chartres, Godet. Erau scuturi puternice care mă apărau de primejdioasa bănuială de jansenism, iar ceea ce am spus despre acea discuţie cu Delfinul şi cu abatele de Polignac, în grădinile de la Marly, m-a făcut să mă simt şi mai ferit. Felul meu de a gîndi despre chestiunile acestea se va întîlni prea adesea în ceea ce urmează ca să nu merite să fie explicat de vreme ce prilejul se iveşte atît de firesc.

Vestitul abate de la minâstirea Trappe a fost călăuza mea în treburile acestea, ca şi în multe altele, pe care aş vrea

nespus de mult să le ştiu atît în teorie cît şi în practică. După părerea mea, orice partid, în Biserică şi în Stat, trebuie respins. Singurul partid este cel al lui Isus Cristos. Cred, de asemenea, că cele cinci propozițium[2], directe şi indirecte, sînt ei etice, şi orice carte, fără excepție, în care se află acestea este eretică. Şi mai cred că există persoane ce le socotesc bune şi adevărate, care sînt unice între ele şi care alcătuiesc un partid. Prin urmare, oricum aş fi privit, nu sînt jansenist. Pe de altă parte, sînt strîns legat, mai mult din conştiință decît dintr-o sănătoasă prudență, de ceea ce în mod foarte nepotrivit cunoaştem sub numele de libertăți ale Bisericii galicane, de vreme ce aceste libertăți nu înseamnă nici privilegii, nici concesii, nici drepturi necuvenite, nici măcar libertăți privind uzajul şi toleranța, ci practica neabătută a Bisericii universale, pe care cea din Franța şi-a păstrat-o şi apărat-o cu străşnicie împotriva uneltirilor curții de la Roma, care s-a năpustit asupra tuturor celorlalte, pe care le-a înrobit, făcînd, prin pretențiile ei, un rău nemărginit religiei. Spun curtea de la Roma din respect față de episcopul de Roma, căruia numai numele de papă i-a mai rămas, care este de drept capul Bisericii, urmaşul Sfîn- tului Petru, cel dintîi episcop cu superioritate şi jurisdicție de drept divin peste toți ceilalți, oricare ar fi ei, care singur are în grijă şi supraveghere toate bisericile din lume, ca vicar al lui Isus Cristos prin excelență, adică cel dintîi din toți vicarii lui, aceştia fiind episcopii. La acestea adaug că, pentru mine, Biserica de la Roma este mama şi stăpîna tuturor celorlalte, cu care trebuie să fie unită ; stăpînă, ***magistra,*** nu ***domina ;*** Papa nu este nici singurul episcop nici episcopul universal, diecezan al tuturor diecezelor, el nu este singurul ce are puterea episcopală pe care o răspîndeşte în toți ceilalți episcopi, aşa cum Inchiziția, pe care o socotesc cumplită pentru Dumnezeu şi dezgustătoare pentru oameni, vrea să ne facă să credem Socotesc că semnarea vestitului Formular a fost o născocire foarte dăunătoare, tolerabilă totuşi dacă este respectată întocmai Pacea lui Clement al IX-lea, altfel însă de nesusținut. Se înțelege din toate acestea că eu sînt foarte departe de a-1 crede pe Papă infailibil, în orice sens am lua aceasta, sau superior, sau măcar egal conci- liilor ecumenice, doar acestea avînd puterea să definească cele privitoare la credință şi să nu se înşele asupra ei. Despre Port-Royal cred ce credea şi răsposatul Rege, cînd i-a spus, oftînd. lui

Mareschal, că ceea ce ultimele veacuri au produs mai sfînt, mai curat, mai învățat, mai instructiv, mai practic și, totodată, mai înălțător, mai luminos și mai limpede, a ieșit din această școală și din ceea ce este cunoscut sub numele de Port-Royal ; numele jansenism și jansenist este negreala cu care este ușor să-l minjești pe cel pe care vrei să-l pierzi, și, dintr-o mie de persoane împroșcate, nu sînt poate nici măcar două care s-o merite ; dacă nu împărtășești ceea ce-i place curții de la Roma să susțină despre puterea spirituală, și chiar despre cea temporală, sau dacă duci o viață simplă, retrasă, muncind, fiind cumpătat, sau dacă ești legat de oameni de acest fel, este destul ca să te alegi cu pata de jansenism ; bănuielile acestea fără temei, însă comode și folositoare celor care le dau naștere, sînt o plagă cumplită a religiei, a societății, a Statului. Sînt convins că iezuiții pot fi foarte folositori dacă sînt puși să facă ceea ce a stabilit Sfîntul Ignațiu. Ordinul este prea mare ca să nu aibă printre membrii săi mulți sfinți, și, dintre aceștia, am cunoscut și eu unii, dar este destul de mare ca să nu aibă și mulți dintre ceilalți. Iscusința și ambiția lor au făcut și fac și acum mult rău ; însă cucernicia, strădania de a instrui tineretul, marea lor învățătură, fac și mult bine. Toate acestea sînt suficiente pentru un om de condiția mea ; ar însemna să întrec limitele lucrurilor de care mă ocup aici și să mă abat de la ele, dacă aș da mai multe amănunte ; însă nu sînt prea multe pentru ceea ce trebuie neapărat să povestesc. Cele arătate de mine pînă aici nu-i va mulțumi pe cei care pretind că jansenismul și janseniștii sînt o erezie și niște eretici imaginari, și îi vor satisface cu siguranță și mai puțin pe cei pe care prejudecata, ignoranța sau interesul îi fac să vadă pretutindeni așa ceva. M-a mirat nespus faptul că prejudecata, care îl punea pe D-l de Beauvillier de partea acestora din urmă, i-a îngăduit să se înțeleagă atît de bine cu mine, fără cea mai slabă umbră, toată viața, cu toată sinceritatea și toate celelalte sentimente pe care i le-am dovedit, întotdeauna, în această privință ca și în oricare alta.

CAPITOLUL LVIII

(17 11) *Il văd des pe Delfin intre patru ochi. — Aflîndu-mă singur cu Delfinul, sintem surprinşi de Delfină. — Situaţia mea faţă de Delfin. [...]*

[...] îl vedeam adesea pe Delfin, între patru ochi, şi, numaidecît după aceea, îi spuneam ducelui de Beauvillier ce se întîmplase atunci. Am folosit îngăduinţa pe care mi-a dat-o şi i-am vorbit prinţului despre toate. Nici rezerva nici milostenia lui nu s-au speriat ; nu numai că s-a amestecat numaidecît, cîtuşi de puţin stingherit, în toate cele spuse de mine despre lucruri şi despre persoane, dar chiar m-a încurajat s-o fac, şi mi-a cerut să-i vorbesc despre multe lucruri şi persoane. îmi dădea instrucţiuni scrise ; eu i le dădeam înapoi cu explicaţiile pe care mi le ceruse ; îi mai dădeam şi altele, pe care le păstra şi pe care le discuta apoi cu mine, dîndu-mi-le îndărăt. îmi umpleam bine buzunarele cu o mulţime de hîrtii, ori de cîte ori mă duceam la aceste audienţe, şi rîdeam adesea în sinea mea, trecînd prin salon, cînd vedeam atîţia oameni pe care, în momentul acela, îi aveam în buzunar, şi care nici măcar nu bănuiau cît de importantă era discuţia ce urma' să aibă loc despre ei. Delfinul locuia, în vremea aceea [l], într-unul din cele patru mari apartamente aflate la acelaşi nivel cu salonul, cel care din pricina bolii D-nei prinţese de Conţi, aşa cum am arătat cu prilejul morţii lui ***Monseigneur,*** a fost tăiat, în timp ce curtea se afla la Fontainebleau, ca să se pună aici o scară mare, întrucît Regele nu izbutise să urce pînă la ea pe scara cea mică şi răsucită, căci alta nu mai era pe vremea aceea. în locul viitoarei scări, se afla odaia de dormit a prinţului ; patul era cu picioarele înspre ferestre ; în peretele dinspre cămin era uşa ce da într-o odaie întunecată, cu haine, pe care intram eu ; între cămin şi una din cele două ferestre, era un mic birou portativ, la care lucram ; în faţă, uşa pe care se intra în mod obişnuit, şi, în spatele scaunului şi biroului de lucru, uşa ce da în altă odaie, care ducea la Delfină ; între cele două ferestre era o comodă unde se păstrau doar hîrtii. întotdeauna, stăteam puţin de vorbă înainte ca Delfinul să se aşeze la birou şi să-mi spună să mă aşez şi eu, în faţa lui, cît mai aproape. Cînd am fost mai slobod faţă de el, am îndrăznit să-i spun, în momentele acelea de conversaţie de la început, că ar face bine să tragă zăvorul la uşa din spate. Mi-a spus că Delfina nu va intra, deoarece nu era ora la care venea ea de obicei. I-am răspuns că nu mă tem dacă prinţesa vine sin-

gură, ci de mulțimea doamnelor care o însoțesc întotdeauna. S-a încăpățînat şi n-a vrut să mă asculte. N-am cutezat să stărui mal mult. S-a aşezat la birou şi mi-a poruncit să fac şi eu acelaşi lucru. Am stat mult împreună, apoi ne-am rînduit hîrtiile : mi-a dat unele de-ale lui ca să le pun în buzunare, a luat şi el dintr-ale mele, unele le-a închis în comodă şi, în loc să le închidă şi pe celelalte în birou, le-a lăsat pe deasupra şi s-a apucat să discute, cu spatele la cămin, într-o mînă ținînd nişte hîrtii, iar în cealaltă cheile. Eram în picioare lîngă birou, căutînd o hîrtie, cu o mînă, în timp ce țineam altele în cealaltă mînă, cînd, deodată, uşa s-a deschis în fața mea şi a intrat Delfina. N-am uitat niciodată cum ne-am privit, cît ne-am mirat şi cum ne-am purtat toți trei, căci, slavă domnului, era singură. Ochii țintă, trupul nemişcat ca de statuie, tăcerea, stînjeneala tuturor au ținut mai mult decît un ***Pater*** rostit rar. Prințesa a vorbit prima. I-a spus prințului, cu un glas foarte nesigur, că nu bănuia că are o vizită atît de plăcută, şi i-a zîmbit întîi lui, apoi mie. Am avut timp să zîmbesc şi eu şi să plec ochii înainte ca Delfinul să răspundă. „De vreme ce eu mă aflu aici, Doamnă, îi spuse el zîmbindu-i la rîndul său, trebuie să plecați.“ Ea l-a privit o clipă, zîmbindu-i şi mai mult, iar el a privit-o la rîndul său ; apoi, ea s-a uitat la mine, tot zîmbind, mai nestingherită decît la început, s-a răsucit, a ieşit, şi a închis uşa de ai cărei uşori nici nu trecuse. N-am mai văzut niciodată o femeie atît de uluită ; niciodată, ca să mă încumet să folosesc un cuvînt urît, n-am văzut un bărbat mai plouat decît prințul, chiar şi după ce prințesa a plecat ; niciodată cineva, căci trebuie să spun tot, nu s-a speriat cum m-am speriat eu la început, dar m-am liniştit în clipa cînd am văzut că nu este însoțită. Cum a închis uşa, i-am spus Delfinului : „Vedeți, Domnule, că ați fi făcut bine să trageți zăvorul ! — Aveți dreptate, mi-a răspuns el, iar eu n-am avut ; dar nu s-a întîmplat nimic rău ; din fericire, era singură, şi răspund eu de discreția ei. — Nu mă tem eu de aceasta, i-am spus, (deşi mă temeam) ; mare minune însă că a fost singură. Dacă ar fi

fost cu suita, dumneavoastră v-ați fi ales poate cu o do- jană ; însă eu aş fi fost pierdut fără scăpare.“ A mai spus o dată că greşise, şi m-a asigurat şi mai mult că prințesa ştie să tacă. Nu numai că ne surprinsese între patru ochi, lucru despre care nimeni nu avea nici cea mai mică bănuială» dar şi asupra faptului, cum se spune, cu mîna în sac. Am înțeles că nu vrea să-l expună pe Delfin ; mă temeam însă să nu-i scape vreo confidență, după care să dea totul în vileag. Totuşi, taina a fost atît de bine păstrată, sau încredințată, dacă a făcut cumva aşa ceva, unor persoane de atît de mare nădejde, încît nu s-a auzit niciodată nimic. N-am stăruit mai mult; am isprăvit, eu să-mi bag hîrtiile în buzunar, prințul să le strîngă pe cele rămase. [...]

CAPITOLUL LIX

(17 11) *[...] Călătoria de la Fontainebleau prin Petit-Bourg. – Asprimea Regelui țață de familia sa. – Contele de Toulouse* ***su-*** *feră de pietre la vezică. – [...] – Greşeala medicilor. – [...]*

[-]

Regele se afla la Marly de cînd murise ***Monseigneur,*** adică sosise, venind de la Meudon, în noaptea de 14 spre 15 aprilie, şi rămăsese acolo din pricina molimei, Versailles fiind plin de vărsat, iar el se gîndise la prinții nepoții săi. A stat trei luni încheiate la Marly, şi a plecat de acolo miercuri 15 iulie, după ce a ținut consiliul şi a prînzit, a trecut pe la Versailles, unde a urcat pentru o clipă în apartamentul său, şi s-a dus să se culce la Petit-Bourg, la d’Antin, apoi, a doua zi, a plecat la Fontainebleau, unde a rămas pînă la 14 septembrie. Aş renunța la un fapt mărunt care s-a întîmplat cu prilejul acestei călătorii, dacă nu ne-ar ajuta să-l cunoaştem mai bine pe Rege. D-na ducesă de Berry era însărcinată aproape în trei luni, prima ei sarcină, se simțea foarte rău şi avea fierbințeli destul de mari. D-l Fagon s-a lovit de tot soiul de greutăți cînd a încercat să-l facă să amîne călătoria cu cîteva zile. Nici prințesa nici D-l duce de Orléans n-au îndrăznit să-i vorbească Regelui. D-l duce de Berry a spus, sfios, ceva, şi a fost repezit. D-na ducesă de Orléans, încă şi mai sfioasă, a vorbit cu ***Madame*** şi cu D-na de Maintenon, care, oricît de puțin o iubeau pe D-na ducesă de Berry, au socotit că este atît de primejdios s-o facă să plece, incit, sprijinite de Fagon, au stat de vorbă cu Regele. A fost zadarnic. Ele n-au dat îndărăt şi cearta a

ținut trei sau patru zile. Pînă la urmă, Regele s-a supărat de-a binele, şi, în semn de capitulare, călătoria s-a făcut cu barca în loc de caleaşca Regelui. Ca să se treacă la fapte, a fost altă bătaie de cap, căci trebuia căpătată învoirea ca D-na ducesă de Berry să plece de la Marly în 13 septembrie, să doarmă la Palais-Royal, să se odihnească în ziua de 14 şi să se îmbarce pe 15, ca să ajungă la Petit Bourg, unde Regele avea să doarmă în acea zi, şi apoi să ajungă, o dată cu el, pe 16, la Fontainebleau, dar tot pe rîu. D-lui duce de Berry i s-a îngăduit să călătorească împreună cu Doamna soția lui, însă Regele le-a intqrzis mînios amîn- durora să iasă din Palais-Royal şi să se ducă undeva, nici măcar la Operă, deşi se ajungea acolo fără să se iasă din Palais-Royal, căci se intra, direct în loji, din apartamentele D-lui duce de Orléans. In ziua de 14, sub pretext că trimite după veşti, Regele a pus să li se amintească ce nu au voie să facă, şi acelaşi lucru D-lui şi D-nei ducese de Orléans, cărora le spusese aceasta cînd plecaseră de la Marly. A mers atît de departe încît a vorbit cu D-na de Saint-Simon în privința D-nei ducese de Berry, porun- cindu-i să nu o piardă din ochi : ceea ce i-a fost repetat, din partea iui, şi la Paris. Este uşor de închipuit că poruncile au fost urmate întocmai. D-na de Saint-Simon n-a avut încotro şi a rămas să doarmă la Palais-Royal, unde i s-a dat apartamentul Reginei mamă. Tot timpul cît a stat acolo, lumea a jucat zdravăn ca să-l facă pe D-l duce de Berry să uite că se află în închisoare. Starostele negustorilor primise poruncă să pregătească bărcile pentru călătorie ; a avut atît de puțin timp, încît le-a ales prost. D-na ducesă de Berry s-a îmbarcat pe 15, şi a sosit, cu fierbințeli, la zece seara, la Petit-Bourg, unde Regele a părut mulțumit că fusese atît de bine ascultat. A doua zi, Doamna Delfină a văzut-o cum se îmbarcă. Podul de la Meiun era să facă o nenorocire : barca D-nei ducese de Berry s-a ciocnit de el, a fost gata să se răstoarne, s-a spart cu zgomot mare, încît s-au aflat în mare primejdie. S-au ales doar cu spaima şi cu întîrzierea. Au debarcat de-a valma la Valvin [1], unde îi aşteptau echipajele, şi au ajuns la Fontainebleau la ora două după miezul nopții. Regele, cit se poate de mulțumit, s-a dus a doua zi s-o vadă în frumosul apartament al Reginei mamă, pe care răposatul Rege şi regina Angliei, şi, după ei, *Monseigneur,* îl ocupaseră întotdeauna. D-na ducesă de Berry, care, de cînd sosise, a fost ținută în pat, a avortat, pe la ora şase dimineața, marți 21 iulie ; era o fată. D-na de Saint-Simon s-a dus să-i spună Regelui, de cum s-a trezit acesta, înainte de sosirea persoanelor celor mai de vază : n-a părut prea mişcat ; bine că fusese ascultat. Ducesa de Beauvillier, însoțită de marchiza de Châtillon, numite de Rege, una ca ducesă, alta ca doamnă nobilă, au fost însărcinate cu corvoada ducerii

embrionului la Saint-Denis. S-au mîngîiat repede, nefiind vorba decît de o fată, mai ales că avortul n-a avut urmări.

D-l conte de Toulouse, chinuit de dureri mari în vezică, de două luni de zile, pe cînd se aflau la Marly, nu mai vedea aproape pe nimeni în ultima vreme. Regele s-a dus de multe ori să-l vadă, a vrut însă ca acesta să meargă, o dată cu el, la Fontainebleau, deşi nu putea suporta trăsura, şi, încă şi mai puţin, merge călare. A făcut călătoria cu barca, şi, cît a stat la Fontainebleau, aproape nu a putut ieşi din odaia sa, decît ca să se ducă la Rege, foarte rar. Aşadar, nu era chip ca cei din familia Regelui să scape de călătorie, căci trebuiau să simtă că el este mai presus de orice.

[...]

CAPITOLUL LXII

(17 11) /.../ *Portretul ducelui de Noailles. — Mă las înduplecat să mă leg cu ducele de Noailles. — [...]*

[...] Ducele de Noailles, ajuns acum mareşal, în fruntea celei ma» bune armate, şi ministru, va juca de aici înainte un rol atît de important, şi în atît de multe privinţe; incît ar fi greu să mergem mai departe, fără a ne încurca, dacă nu J-aş înfăţişa, deşi este încă plin de viaţă şi de sănătate şi are cu trei ani mai puţin decît mine. Este un om născut să facă o carieră cum nu se poate mai mare, chiar dacă n-ar fi găsit-o gata făcută în casa lui. Era destul de înalt, însă gras, mersul îi era greu şi apăsat ; veşmintele, de o singură culoare, sau cel mult cele de ofiţer, ar vrea să arate că este de o simplitate cum nu se poate mai firească ; asupra celor mai mulţi, întărea impresia aceasta printr-o purtare, să-i zicem, neavînd o expresie mai bună, slobodă şi camaraderească. Rareori s-a văzut om mai inteligent, inteligent în tot felul, mai iscusit şi mai capabil să se înţeleagă cu ceilalţi şi să-i convingă, dacă vrea, că este îndemnat de aceleaşi dorinţe şi sentimente, cel puţin la fel de mult ca ei, şi că numai la aceasta îi este gîndul. Blînd cînd are chef, fermecător, plăcut, niciodată stingherit, chiar cînd este cît se poate de tare, vesel, amuzant, glumeţ, glumele lui sînt bune şi fine şi nu supără niciodată pe nimeni. Tot timpul cu o vorbă plină de haz, oaspete plăcut, muzician, gata să-şi însuşească toate preferinţele celorlalţi, fără cea mai mică supărare, cu harul de a spune tot ce vrea, cum vrea, şi să vorbească o zi întreagă fără să se aleagă nimic din spusele lui, şi aceasta chiar în mijlocul salonului de la Marly, şi în cele mai nelinişitite momente din viaţa sa, în cele mai triste, şi în cele mai grele : spun acestea deoarece l-am

văzut de multe ori, şi ştiu lucrurile chiar de la el, şi, mirat fiind, l-am întrebat cum de putea fi astfel ; dezinvolt, primitor, poate să vorbească despre orice, ştie totul, vorbeşte despre toate, o minte frumos împodobită, însă superficial, încît totul nu este decît o pojghiță, care se ia de cum o zgîrii puțin, şi, atunci, îți dai seama că este neîntrecut în bîiguieli dinainte puse la cale. Atențiile, căutările, faptele cele mai neaşteptate se văd la el din belşug, dacă vrea să cîştige pe cineva, se înmulțesc şi se diversifică dovedind farmec şi drăgălăşenie, nu se isprăvesc niciodată, şi nu te poți sătura niciodată de ele. Dăruit în întregime tuturor, cu o uşurință surprinzătoare, nu uită, în casele pe unde se duce, să fie pe placul unora dintre valeții cei bătrîni. Vorba limpede, armonioasă şi, totodată, firească şi frumoasă ; destulă eleganță, multă dorință, în care se simte însă căutarea, după cum, în ciuda politeții şi a grației purtărilor sale, se simțea un fel de grosolănie, necăutată ; era totuşi fermecător cînd povestea, avea darul să scoată din nimic ceva ca să înveselească lumea şi să descrețească frunțile chiar şi cînd era vorba de treburi dintre cele mai serioase şi mai spinoase, fără să pară că se oboseşte cît de cît. Sînt, cu siguranță, pentru viața la curte, talente mari cu care te faci plăcut. Ar fi fost bine dacă n-ar fi avut şi altele ! Dar avea. O minte atît de ademenitoare, un om atît de sociabil, care ştie să-şi facă legături cu toată lumea, să prindă în mrejele prieteniei, ale stimei, ale încrederii, acoperă aproape toți monştrii pe care poeții i-au bănuit în Iad : ascuns cum nu se mai poate, de o fățărnicie ce nu se da cu nimic bătută, o perfidie mereu la îndemînă şi foarte firească, obişnuită să-şi bată joc de toate, un suflet atît de întunecat, încît te întrebi dacă are aşa ceva, dar care te asigură că nu crede în nimic, dispreț pentru orice virtute, care nu-l părăseşte, şi, rînd pe rînd, după nevoie sau moment, desfrînarea fără margini, în văzul lumii, sau ipocrizia cea mai vădită şi mai neobosită ; săvîrşind toate aceste păcate, se bagă peste tot, face orice ; cînd este prins asupra faptului, nu roşeşte de nimic, şi îi dă şi mai zdravăn înainte, neîntrecut în scorneli şi calomnii, cu care nu mai isprăveşte niciodată, şi rareori amuțeşte ; cînd este descoperit şi nu mai are încotro, se dă înapoi numaidecît ca şerpii, de la care are veninul, alături de josnicia cea mai mîrşavă, de care nu se mai satură, încercînd, totodată, să vă cîştige din nou cu scopul hotărît de a vă sugruma ; toate acestea fără supărare, fără ură, fără mînie, le face unor prieteni dintre cei mai apropiați, despre care mărturiseşte că n-a avut niciodată de ce să se plîngă, şi față de care nu ascunde că este cum nu se poate mai îndatorat. Perversitatea aceasta atît de rar întîlnită i se trage de la o ambiție nemăsurat de mare, care-l împinge la uneltirile cele mai negre,

cele mai rele, încît nici nu le poți crede, ca să înlăture tot ce se teme el că îi poate sta în cale, şi chiar tot ce, fără să vrea, i-ar face această cale mai puțin sigură şi mai puțin netedă. Pe deasupra, o imaginație pe cît de întinsă, pe atît de bogată, de dezordonată, care cuprinde tot, se rătăceşte pretutindeni, se încurcă, şi care, neîncetat, se încrucişează cu ea însăşi, devenind lesne propriul său călău, şi care este împinsă de o îndrăzneală nestăvilită şi, totodată, stăpînită de o sfială încă şi mai puternică, sub lupta cărora el geme, se zvîrcoleşte, se închide în sine, nu ştie ce să facă, unde să ajungă, dar care rareori te fereşte de fărădelegile lui. Deşi avea atît de multă minte, talente, cunoştințe, era mai incapabil ca oricare altul de muncă sau de treburile Statului. Imaginația lui neînfrînată, mulțimea de idei, planurile lui sucite, numeroase şi făurite toate deodată, încrucişarea lor, nerăbdarea de a le urma şi de a le descîlci fac în capul lui un taimeş-balmeş în care nu se mai poate descurca. La război, de aici se trag atîtea mişcări inutile care istovesc tru pele, fără vreun folos şi, adesea, tocmai cînd nu trebuie, in mare, prin marşuri şi contramarşuri pe care nu le înțelege nimeni, în mic, prin detaşamente care se duc de colo pînă colo fără nici un rost, în totul, prin ordine ce se bat cap în cap, şase, opt, zece, toate unul după altul, uneori într-un singur ceas, aceloraşi trupe, adesea întregii armate, să pornească sau să nu pornească, spre disperarea acestor armate, dispreţul şi nenorocirea lor. In ceea ce priveşte treburile Țării, îi vine în minte un plan ; îl urmează opt zile, uneori pînă la cincisprezece sau douăzeci ; nimic nu trece înaintea acestui plan, totul este folosit pentru el, orice alt lucru lîncezeşte părăsit ; nu respiră decît pentru acest plan. Un altul se naşte şi creşte în capul lui, îl face pe cel dintîi să dispară, îi ia locui cu aceeaşi patimă, este lăsat pentru un al treilea, şi tot aşa mereu. II vezi, rî'nd pe rînd, plin de toane, de fantezie, năvalnic, nefiind în stare să se țină de altceva decît de uneltiri, intrigi, capcane, sau de aprins pulberea sub picioarele oamenilor. De lucrurile acestea se ține foarte bine, pînă la istovire, îneît, pentru treburile țării, nu rnai are putere. Se vor vedea, la timpul potrivit, dovezile celor ce citim acum, unele le vom vedea cu groază, altele cu toată uluirea pe care o pot stîrni propunerile cele mai neobişnuite şi mai nesăbuite. în sfîrşit, ceva ce cu greu va fi crezut despre un om cu atîta minte, şi care, de foarte tînăr, a avut slujbe înalte ; vom vedea că, oricare ar fi subiectul, nu este în stare să facă un raport ca lumea, că nu este în stare să scrie o scrisoare privind afacerile Statului. Tot gîn- dindu-se cum să facă, tot vorbind, dictînd, îndreptînd, dre- gînd, ştergînd, schimbînd, refăcînd, totul zboară, nu mai rămîne nimic. Zilele şi lunile trec ; secretarii nu mai ştiu unde le este capul ; nu-

i iese nimic, dar nimic, nici cît de cît. De ciudă, cînd este vorba de un lucru care trebuie să existe şi să fie arătat, se hotărăşte, în cele din urmă, să-l pună să-l facă pe un necunoscut, descoperit de el, pe care îl încuie într-un pod, adesea cerîndu-i să facă şi să strice de zece ori, şi, cu cea mai senină neruşinare, dă lucrarea drept a sa. Un om care pare atît de deschis, atît de îndatoritor, atît de anume făcut ca să arunce praf în ochii celor mai

prudenți, să arate atît de firesc tot ce poate îndatora în toate privințele, şi să facă, pînă şi despre capacitatea sa, impresiile cele mai bune, care, totodată, nu se gîndeşte decît la el, nu face nici un pas, oricît de mic şi de neînsemnat ar părea, fără legătură cu ceea ce urmăreşte ; gîn- durile îi sînt întotdeauna întunecate, ascunse, nu se dă îndărăt de la nimic, înghite trădarea şi nedreptatea ca apa, ştie să plănuiască, să uneltească din timp, să se țină de urzelile cele mai diavoleşti, este unul din acei oameni pe care mila lui Dumnezeu i-a făcut atît de rar, care, deşi are un suflet negru ca al celor mai mari nelegiuiți, nu are nici măcar ceea ce, negăsind o expresie potrivită, numim virtutea de care este nevoie pentru a săvîrşi păcate grele, dar adună în el cele mai mari primejdii pentru ceilalți, pe care nu-i îndrăgeşte decît pentru a-i nimici, aşa cum fac sirenele cu poeții. Cît despre vitejie, mai rău decît umbrită de o sfială neobişnuită pentru o căpetenie de oşti, las să fie judecat de cei ce l-au văzut la treabă : uneori a fost silit să le îndure glumele, de-a lungul liniilor de luptă. Din pricina nesiguranței lui continue şi a ocupațiilor, care l-au ținut cu străşnicie închis în casă lă armată şi la curte, lumea nu l-a iubit în locurile acestea.

Caracterul meu deschis, slobod, firesc, şi mult prea % simplu, era făeut anume ca să cadă în capcanele întinse de el. Cum am mai spus, s-a îndreptat deodată către mine. N-am văzut din el decît partea plăcută ; am luat cu uşurință pojghița drept miezul lucrurilor ; încă nu se dezvăluise ; nu ştiam care este masca şi nu aflasem încă pricina apropierii de mine. îmi închipuiam eu că, aşa cum se spune, nu pentru ochii mei frumoşi făcea ce făcea şi umbla alergînd după mine un om alături de care nu trăisem niciodată şi pe care norocul îl purtase întotdeauna pe aripile sale, ducîndu-1 pe căile cele mai strălucite, în timp ce eu mă tîram. M-am gîndit că-1 vede în spatele meu pe D-l duce de Orléans, pe D-l de Beauvillier, poate şi pe Delfin, pentru mai tîrziu, şi că, orice ar fi, doreşte să mă culeagă în drum. Am înțeles că fusese sfătuit de mama sa, despre care voi vorbi în altă parte, care-mi arătase întotdeauna prietenie, fără să fi fost o legătură prea strînsă între noi, şi care a căutat întotdeauna, atît cît a putut,

însă pe căi cinstite, să aibă totul de partea ei şi nimic împotrivă. Am fost sedus de cineva care avea tot ce trebuie ca să seducă, inteligenţă, farmec, minte, şi, în afară de persoana sa, cele mai mari şi mai strălucitoare bunuri de tot felul. Am răspuns avansurilor lui, treptat şi bunăvoinţei pe care mi-o arăta, dar fără să dau ceva de la mine, deşi mi se părea că el dă foarte mult.

[...]

CAPITOLUL LXIII

(17 12) **(...)** – *Ceartă între D-na ducesă de Berry şi D-na ducesă de Orléans pentru nişte perle şi pentru De Vienne, cameristă de încredere, care este alungată.* – **(...)** *Călătoria la Marly.* – *Boudin şi regele Spaniei spun că Delfinul şi Delfina vor fi otrăviţi.*

[...] In acele prime zile ale anului, a mai fost încă o furtună la curte. D-na ducesă de Berry, care-şi domina şi tatăl şi b'ărbatul, îi făcea tot felul de necazuri Doamnei, mama sa, ea însăşi lăsîndu-se condusă de una din cameristele ei, care avea multă minte, dar pe care o folosea foarte prost, numită Vienne, fiica doicii D-lui de Orléans, care o preţuia întrucît, cîndva, o plăcuse tare mult. Răposatul ***Monsieur*** avusese de la Regina mamă un şirag de perle care, după cum spunea lumea, erau de o frumuseţe cum nu s-a mai văzut. D-na ducesă de Orléans ţinea mult la el şi îl punea foarte des. D-nei ducese de Berry atît i-a trebuit ca să vrea să-l smulgă doamnei mama sa, şi, ca să o supere şi mai mult, i l-a cerut, încredinţată că va fi refuzată ; i-a spus atunci că îl va avea şi fără voia ei, de vreme ce nu-i aparţine, şiragul fiind al D-lui duce de Orléans, de la care l-a şi căpătat. Scena dintre ele a fost foarte tare. D-na ducesă de Berry şi-a pus anume şiragul ca să-l arate la toată lumea. Lucrurile au fost împinse atît de departe, încît Doamna s-a dus să stea de vorbă cu Regele în cabinetul acestuia, şi, se pare, că nu s-a mărginit doar la întîmplarea cu şiragul de perle. Cearta dintre mamă şi fiică s-a aflat pretutindeni. Neputînd ţine piept furiei Regelui, fiica nu s-a sculat din pat, unde Delfina s-a dus de mai multe ori s-o roage. D-l duce de Berry era prea îndrăgostit ca să nu fie la fel de supărat ca şi ea, iar D-l duce de Orléans, la mijloc, nu ştia ce să facă. Era vorba de lucruri mult mai grave decît de întîmplarea cu perlele. Regele a cerut să fie

alungată came-

rista şi l-a repezit pe D-l duce de Berry cînd a îndrăznit să-i vorbească despre aceasta. Porunca Regelui a scos-o cu totul din minți pe D-na ducesă de Berry ; i s-a părut o înfruntare pe care trufia ei nu o putea îndura, fără să mai pună ia socoteală cît de mult avea să-i lipsească acea cameristă ; însă degeaba a plîns, a țipat, a urlat, şi-a ocărit tatăl şi bărbatul că o jertfesc fiind prea slabi, a trebuit să se supună, să alunge camerista, să-i ceară iertare Doamnei mama ei, pe care n-a iertat-o niciodată, şi să-i dea înapoi şiragul de perle. D-na ducesă de Orléans, care, pentru ceea ce era mai important, era mulțumită, i-a făcut tot felul de drăgălăşenii, i-a făgăduit s-o împace cu Regele, şi, peste două zile, a dus-o în cabinetul lui, după cină, deoarece Regele a vrut s-o facă să simtă că este supărat. I-a vorbit ca un tată, dar şi ca Rege şi stăpîn, umilind-o cît a putut de mult. După cîteva zile, a reapărut la cina Regelui, ascunzînd cu greu furia care o mistuia.

[■••]

S-ar putea scrie volume întregi despre cele ce se petreceau la D-na ducesă de Berry ; aflîndu-le, lumea s-ar mira, cu siguranță ; însă, de fapt, lucrurile acestea nu merită nici un fel de osteneală, iar eu nu vreau să povestesc decît ceea ce a fost dat în vileag sau a fost cu totul neobişnuit.

[...]

Luni 18 ianuarie, Regele s-a dus la Marly. Vorbesc despre această călătorie fiindcă urmăresc un anumit lucru. Nici nu sosise bine că, Boudin, primul medic al Del- finei, încîntată de el, care fusese medicul lui ***Monseigneur*** şi despre care am vorbit în altă parte, i-a spus să aibă grijă de ea, căci aflase, iar el credea aceasta, că cineva vrea s-o otrăvească, la fel şi pe Delfin, căruia Boudin i-a spus acelaşi lucru. Nu s-a mulțumit cu atît ; a povestit totul, în mijlocul salonului, şi părea atît de înspăimîntat că i-a băgat pe toți în sperieți. Regele a dorit să-i vorbească între patru ochi ; Boudin a spus din nou că zvonul are temei, fără să poată totuşi spune de unde venea, şi susținea cu străşnicie această contradicție : căci, dacă nu ştia de unde se zvonise, cum de putea să spună că treaba este serioasă ? A fost o primă izbucnire pe care au domolit-o prietenii ; însă vorbise, şi repetase cele spuse, de față cu lumea. Foarte curios a fost faptul că, după vreo

douăzeci şi patru de ore, Delfinul a aflat ceva asemănător de la Regele Spaniei, care vorbise fără să precizeze nimic şi fără să citeze pe nimeni, dar ca cineva care ştie ce spune. N-a pomenit decît de Delfin, Delfina nefiind decît implicit nu anume ameninţată : cel puţin aşa a povestit Delfinul şi, după cîte ştiu eu, n-a vorbit mai mult cu altcineva. Lumea s-a prefăcut că nu pune preţ pe nişte zvonuri care nu se ştie de unde porneau ; însă curtea a fost impresionată şi, în ciuda ocupaţiilor şi a petrecerilor obişnuite, s-a aşternut o linişte gravă şi o tristeţe pretutindeni.

CAPITOLUL LXIV

(17 12) *Delfina se află la Marly pentru ultima dată. [...] — Întoarcerea la Versailles. — Ciudata dispariţie a unei tabachere. — Delfina este bolnavă. — Delfina îşi schimbă duhovnicul şi este împărtăşită. — Moartea Delfinei. — Elogiul Delfinei; trăsăturile şi caracterul ei. — Regele la Marly. — Delfinul la Versailles, apoi la Marly. — Starea sănătăţii Delfinului, pe care-l văd pentru ultima oară. — Delfinul este bolnav. — Delfinul îi dă dreptate lui Boudin. — [...] Moartea Delfinului. — Vreau să las totul şi să mă retrag de la curte şi din lume; D-na de Saint-Simon mă opreşte, cu înţelepciune. — Elogiul Delfinului, trăsăturile şi caracterul lui.*

Regele, cum spuneam, se dusese la Marly, luni 18 ianuarie. Delfina s-a dus şi ea, foarte devreme, cu obrazul umflat de un abces, şi s-a băgat în pat de cum a sosit. S-a dat jos la ora şapte, deoarece Regele a vrut să-i ţină ea salonul de joc. A jucat şi ea, în haine de casă, cu scufia pe cap, s-a întîlnit cu Regele, la D-na de Maintenon, cu puţin înainte de cină, şi, de acolo, s-a dus şi s-a urcat în pat, unde a cinat. A doua zi, 19, nu s-a dat jos din pat decît ca să joace în salon şi să-l întîlnească pe Rege, apoi s-a întors, s-a urcat în pat şi a cinat acolo. In ziua de 20, obrazul i s-a mai dezumflat şi s-a simţit mai bine : i se întîmpla destul de des lucrul acesta, deoarece avea dinţii stricaţi. Zilele următoare şi le-a petrecut ca de obicei.

[...]

Regele [...] s-a întors la Versailles.

[...]

Vineri 5 februarie, ducele de Noailles i-a dat o cutie foarte frumoasă, plină cu un excelent tutun spaniol, Del- finei, care l-a încercat şi l-a găsit foarte bun. Era pe la sfîrşitul dimineţii. Intrînd în cabinetul ei, unde nu intra nimeni, a pus cutia pe masă şi a lăsat-o acolo [1]. Spre seară, au început s-o scuture frigurile. S-a urcat în pat şi nu s-a mai putut scula nici măcar ca să se ducă, după cină, în cabinetul Regelui. Sîmbătă 6, Delfina, care avusese fierbinţeli toată noaptea, s-a sculat totuşi la ora ei obişnuită şi şi-a petrecut ziua ca de obicei, însă seara, au cuprins-o din nou fierbinţelile. Au ţinut-o, nu prea tare, toată noaptea ; duminică 7, au mai lăsat-o ; însă pe la şase seara a apucat-o dintr-o dată o durere sub tîmple, pe un loc nu mai mare decît un ban, dar atît de cumplită, încît a cerut să-l roage pe Rege, care venise să o vadă, să nu intre. Durerea aceasta cumplită a ţinut-o, fără s-o lase cît de cît, pînă luni 8, deşi i s-a dat tutun, să-l mestece sau să înghită fum, o mare cantitate de opium şi i s-a luat de două ori sînge din braţ. Fierbinţelile au crescut cînd durerile s-au mai domolit. A spus că n-a suferit atît nici cînd a născut. Răul acesta atît de mare a stîrnit murmure în legătură cu tabachera dată de ducele de Noailles. Cînd se urcase în pat, în ziua cînd o primise şi fusese cuprinsă de fierbinţeli, era vineri 5, le-a vorbit despre ea doamnelor din suita sa, lăudînd cutia şi tutunul, după care i-a spus D-nei de Levis să se ducă s-o ia din cabinetul ei, unde o va găsi pe masă. D-na de Levis s-a dus, nu a găsit-o, şi, ca să scurtez, după ce s-a scotocit peste tot, n-a mai văzut-o nimeni, niciodată, de cînd Delfina a lăsat-o în cabinet, pe masa aceea. Dispariţia aceasta a părut foarte ciudată chiar din prima clipă ; însă căutarea ei, îndelungă şi zadarnică, urmată de întîmplări atît de neobişnuite şi atît de rapide, a trezit bănuieli din cele mai întunecate. N-au mers pînă la cel ce dăruise cutia, sau lumea s-a stă- pînit atît de bine, încît a rămas neatins ; murmurul s-a restrîns chiar la un grup foarte mic. Se puseseră mari nădejdi într-o prinţesă pe care lumea o adora, şi într-o viaţă de care atîrna soarta, diferită, după condiţia fiecăruia, celor ce alcătuiau acest mic cerc. Delfina priza tutun fără ştirea Regelui, cu încredere, deoarece D-na de Maintenon ştia ; însă cu Regele ar fi avut necazuri dacă ar fi aflat, şi tocmai de aceea se temea să-i dezvăluie ciudata dispariţie a cutiei. Noaptea de luni spre marţi, 9 februarie, a dormit adine : toată ziua, în cursul căreia Regele s-a apropiat de multe ori de pat, avusese fierbinţeli mari, scurte momente de trezire cu dureri de cap, şi i-au apărut cîteva pete pe piele, care au făcut pe toată lumea să spere că este vorba de vărsat, deoarece era molimă, şi multe persoane cunoscute sufereau de el în acel

timp la Versailles şi la Paris. Noaptea de marţi spre miercuri 10 a fost foarte grea deoarece speranţa că ar fi vărsat se risipise. Regele a venit, chiar de dimineaţă, la Doamna Delfinâ, căreia i se dăduse emetic. Efectul a fost dintre cele dorite, însă fără nici o îmbunătăţire. Delfinul, care nu se mişca de lîngă patul ei [2], a fost silit să coboare în grădină să ia puţin aer, căci avea mare nevoie ; neliniştea l-a readus însă repede în camera prinţesei. Spre seară, boala acesteia s-a înrăutăţit. La ora unsprezece, fierbinţelile au fost şi mai mari. Noaptea a fost foarte proastă. Joi 11 februarie, Regele a intrat, la nouă dimineaţa, la Del- fină, de unde D-na de Maintenon n-a ieşit aproape deloc, în afară de momentele cînd Regele se ducea în apartamentul ei. Prinţesa se simţea atît de rău, îneît s-a luat hotărîrea să i se vorbească de împărtăşanie. Oricît era de suferindă, propunerea a surprins-o : a întrebat ce este cu boala ei ; i s-au dat nişte răspunsuri care s-o sperie cît mai puţin, dar fără să se renunţe la împărtăşanie, arătîn- du-i-se că nu poate fi amînată. Prinţesa a mulţumit pentru sinceritatea acestui sfat şi a spus că vrea să se pregătească. După foarte puţin timp, lumea s-a temut să nu se întîmple ceva. P. La Rue, iezuit, duhovnicul ei, de care se arătase întotdeauna mulţumită, s-a apropiat de ea ca s-o roage să nu mai amîne spovedania ; ea l-a privit, i-a răspuns că îl aude foarte bine, dar nimic mai mult. La Rue i-a propus să se spovedească chiar în clipa aceea, dar n-a scos de la ea nici un răspuns. Ca un om inteligent ce era, a simţit ce se petrece, şi, ca om de bine, s-a hotărît pe loc : i-a spus că poate nu vrea să i se spovedească lui, că o roagă din tot sufletul să facă aşa cum vrea ea, fără nici o teamă ; o **încredinţa** că avea să ia totul asupra lui ; o ruga doar să-i spună pe cine vrea şi că se va duce chiar el să-l caute şi să-l aducă pe acela. Atunci ea i-a mărturisit că ar fi foarte bucuroasă să i se spovedească D-lui Bailly, preotul Misiunii din Parohia Versailles. Era un om preţuit, care-i spovedea pe curtenii cei mai aşezaţi, dar care, în limbajul vremii, nu era scutit de bănuiala de jansenism, deşi aceasta nu se prea spunea despre clericii de felul lui. Le spovedea pe D-nele de Châtelet şi de Nogaret, doamne de la palat, pe care Delfina le auzise vorbind de cîteva ori despre el. Întîmplarea a făcut ca Bailly să fie plecat la Paris. Prinţesa a părut necăjită şi parcă ar fi vrut să-l aştepte ; însă, cînd P. la Rue i-a arătat că este bine să nu piardă un timp preţios, care, după ce ea va fi primit sfintele taine, ar fi fost folosit cum se cuvine de către medici, l-a cerut pe un călugăr reformat franciscan numit P. Noël, pe care P. La Rue s-a dus chiar el să-l caute, în aceeaşi clipă, şi i l-a adus. Este lesne de închipuit ce vîlvă a făcut schimbarea aceasta de duhovnic, într-un moment atît de important şi de primejdios, şi tot ce a

gîndit lumea despre acest lucru. Voi reveni mai tîrziu : nu trebuie să întrerup o povestire atît de interesantă şi atît de dureros de neobişnuită. Delfinul fusese doborît ; îşi ascunsese suferinţa cît putuse de mult, ca să nu plece de la căpătîiul patului Delfinei. Fierbinţeala, prea mare ca să mai poată fi ascunsă, l-a împiedicat să iasă din camera sa, iar medicii care nu voiau să-l lase să vadă grozăviile la care se aşteptau, n-au precupeţit nimic, din propriul lor îndemn şi din cel al Regelui, ca să-l reţină în apai'tamentul lui, încurajîndu-1 din cînd în cînd cu ştiri neadevărate despre starea soţiei sale.

Spovedania a durat mult. Maslul a fost făcut imediat, după care i s-a dat împărtăşania, pe care Regele s-a dus s-o primească în josul scării celei mari. După o oră, Delfina a cerut să i se citească rugăciunile pentru cei aflaţi în pragul morţii. I s-a spus că ea nu se află în starea aceea, şi, cu vorbe de mîngîiere, a fost rugată să încerce să adoarmă. Regina Angliei a venit numaidecît după prînz ; a fost condusă, prin galerie, în salonul care o desparte de camera unde era Delfina. Regele şi D-na de Maintenon se aflau în acest salon, unde au fost aduşi medicii ca să-şi spună părerea în prezenţa lor ; erau şapte, de la curte sau chemaţi de la Paris. Toţi, într-un glas, au fost de părere să i se ia sînge din picior înainte ca răul să se înteţească, iar dacă efectul nu va fi cel dorit, să i se dea emetic spre sfîrşitul nopţii. I s-a luat sînge din picior seara la ora şapte. Răul s-a înteţit ; dar nu atît de mult ca mai înainte. Noaptea a fost cumplită. Regele a venit foarte devreme la Delfină. Emeticul pe care l-a luat pe la ora nouă a avut prea puţin efect. Ziua a trecut cu simptome care de care mai urîte ; la intervale mari, pentru o clipă, îşi recăpăta cunoştinţa. Către seară, tîrziu, în cameră lumea şi-a pierdut capul, au fost lăsate să intre o mulţime de persoane, deşi Regele era acolo ; acesta, cu puţin înainte ca ea să-şi dea sufletul, a ieşit afară, s-a urcat în trăsură în faţa scării celei mari, împreună cu D-na de Maintenon şi D-na de Caylus, şi a plecat la Marly. Erau amîndoi pradă celei mai amare dureri şi n-au avut putere să intre la Delfin.

Niciodată vreo prinţesă, ajunsă sus atît de tînără, nu a venit atît de bine instruită şi n-a ştiut să folosească învăţătura primită atît de bine cum a folosit-o ea. Iscusitul său tată, care cunoştea foarte bine curtea noastră, i-o zugrăvise şi o învăţase singurul fel în care putea fi fericită aici. A fost ajutată de marea ei inteligenţă, precum şi de o mulţime de calităţi care i-au cîştigat inimile, în vreme ce situaţia ei personală faţă de soţul ei, faţă de Rege, faţă de D-na de Maintenon, i-a adus laudele la care rîvnea. Chiar din primele momente ale sosirii la curte ştiuse ce avea de făcut ; şi nu a încetat, cît a trăit, să

ducă mai departe o muncă atît de folositoare, de pe urma căreia a cules, necontenit, toate roadele cu putinţă. Biîndă, sfioasă, dar pricepută, atît de bună la suflet, încît se temea să nu facă nici măcar cel mai mic rău cuiva, şi, aşa uşuratică şi vioaie cum părea, era în stare să gîndească şi să fie de o mare stăruinţă ; constrîngerea pînă la suferinţă, a cărei întreagă povară o simţea, parcă n-o costa nimic. îngăduinţa era în firea ei, nicidecum silită ; o avea chiar şi faţă de propria sa suită. De-a dreptul urîtă, cu obrajii atîrnînd, fruntea prea bombată, un nas care nu spunea nimic, buzele groase şi roşii, părul şi sprîncenele castaniu-închis, foarte dese, ochii cum nu se poate mai grăitori şi mai frumoşi ; doar cîţiva dinţi, stricaţi cu toţii, de care nu se ferea să vorbească, fiind cea dintîi care rîdea de acest lucru, tenul şi pielea cum nu se poate mai frumoase, sîni mici dar minunaţi, gîtul lung, cu o umbră de guşă care nu-i stătea rău, îşi ţinea capul cu cochetărie, graţie, maiestate, privirea în acelaşi fel, un zîmbet cît se poate de expresiv, talia lungă, rotundă, subţire, mlădioasă, desăvîrşită, un mers de zeiţă ce călca pe nori. Toată lumea o îndrăgea nespus de mult ; drăgălăşenia apărea
în mod firesc la fiecare pas al ei, la fiecare gest, şi la fiecare vorbă, chiar şi dintre cele mai obişnuite. Era întotdeauna simplă şi naturală, destul de adesea naivă, dar cu inteligenţă ; încînta cu acea dezinvoltură pe care o transmitea şi celor din preajma ei. Dorea să placă, chiar şi persoanelor celor mai nefolositoare şi mai mărunte, fără să lase să se vadă acest lucru. Ai fi crezut că se dăruie cu totul numai celor cu care se afla la un moment dat. Veselia ei tinerească, vioaie, sprinţară, însufleţea totul, şi, mişcîndu-se uşor ca o nimfă, ajungea pretutindeni, ca un vîrtej care umple mai multe locuri deodată, aducînd pretutindeni viaţa. Era podoaba tuturor spectacolelor, sufletul serbărilor, al petrecerilor, al balurilor, încîntînd prin graţia, iscusinţa şi desăvîrşirea dansului său. îi plăceau jocurile de noroc şi-i plăcea să joace cîte puţin : căci totul, pentru ea, era o plăcere : prefera să joace pe sume mari, era cinstită, precisă, o jucătoare cum nu se poate mai corectă, şi, într-o clipă, făcea jocul tuturor ; cu aceeaşi plăcere, după-amiezile citea cărţi dintre cele mai bune, discuta despre ele, şi lucra cu doamnele ei serioase ; erau numite astfel doamnele cele mai vîrstnice de la palat. N-a cruţat nimic, nici măcar propria sa sănătate, n-a uitat niciodată nimic, nici cel mai mărunt lucru, cas-o cîştige pe D-na de Mainte- non şi, prin ea, pe Rege. Iscusinţa ei faţă de aceştia era fără pereche, şi nu s-a dezminţit nici o clipă. Adăuga la ‘aceasta tot discernămîntul pe care-1 căpătase cunoscîn- du-i prin studiu şi experienţă, ştiind foarte bine cîtă veselie sau cumpătare se cuvenea să arate. Bucuriile, plăcerile ei, repet, chiar şi sănătatea au fost sacrificate

pentru ei. Pe această cale, s-a apropiat de ei aşa cum nici unul din copiii Regelui, nici măcar bastarzii acestuia, nu fusese apropiat. în public, era serioasă, cumpătată, respectuoasă faţă de Rege, şi de o sfioasă bunâ-cuviinţă cu D-na de Maintenon, căreia nu-i zicea altfel decît ***mătuşă,*** ca să îmbine frumos rangul şi prietenia ; în particular, vorbăreaţă, zglobie, rotindu-se tot timpul în jurul lor, cînd cocoţată pe braţul fotoliului în care şedeau ei, cînd aşezată, în glumă, pe genunchii lor, le sărea de gît, îi îmbrăţişa, îi săruta, îi mîngîia, îi trăgea de haine, de bărbie, îi necăjea, scotocea pe mesele lor, printre hîrtii, printre scrisori, le dezlipea, uneori le citea împotriva voinţei lor, dacă îi vedea gata de glumă, şi, cîteodată, vorbeau despre ele ; era admisă în toate, chiar şi la primirea curierilor care adu
ceau veştile cele mai importante ; intra la Rege la orice oră, chiar şi în timpul Consiliului ; utilă pînă şi miniştrilor, care nu aveau cum să nu ţină seama de ea, însă întotdeauna înclinată să îndatoreze, să servească, să ierte, să facă bine, cu condiţia să nu fie pornită împotriva cuiva, cum a fost împotriva lui Pontchartrain, căruia, uneori, în faţa Regelui, îi z;cea ***urîciosul acela de chior al dumneavoastră,*** sau din cine ştie ce cauză însemnată, aşa cum a fost împotriva lui Chamillart ; era atît de slobodă încît, într-o seară, auzindu-i pe Rege şi pe D-na de Maintenon vorbind cu căldură despre curtea Angliei, atunci cînd se trăgea nădejdea să se încheie pacea datorită reginei Ann, s-a apucat să spună : „Mătuşă, trebuie să recunoaştem că, în Anglia, reginele cîrmuiesc mai bine decît regii, şi ştiţi de ce ?“ şi. alergînd şi tropăind întruna, a spus : „fiindcă, sub regi, cî’’muiesc femeile, iar sub regine, bărbaţii“. Frumos a fost că amîndoi au rîs, găsind că are dreptate. Nu m-aş încumeta să scriu în nişte Memorii serioase faptul pe care îl voi povesti, dacă nu ar arăta mai mult decît oricare altul cît de departe ajunsese ea cu îndrăzneala de a spune şi de a face orice în prezenţa lor. Am scris în altă parte cum se petreceau de obicei lucrurile cînd Regele venea în apartamentul D-nei de Maintenon. Intr-o seară, cînd la Versailles era teatru, prinţesa, după ce vorbise de toate, văzînd-o intrînd pe Nanon, fosta cameristă a D-nei de Maintenon, despre care am pomenit în mai multe rînduri, s-a dus, aşa gătită cum era, şi s-a aşezat cu spatele către cămin, în picioare, sprijinită de unicul paravan dintre cele două mese. Nanon, care părea că ţine o mînă în buzunar, a trecut în spatele ei şi parcă s-a aşezat în genunchi. Regele, care se afla cel mai aproape, a văzut şi le-a întrebat ce fac acolo. Prinţesa a început să rîdă şi a răspuns că face ceea ce i se întîmplă des să facă în zilele cînd este teatru. Regele a stăruit. „Vreţi să ştiţi ce fac ? nu vă daţi seama singur ? Ei bine ! Fac o spălă- tură. — Ce ? strigă Regele murind de rîs, acum, aici, faci o spălătură ? — Chiar aşa ! răspunse ea — Şi cum o faci ?“ Şi s-au pus toţi patru pe un rîs din

toată inima. Nanon aducea seringa pregătită, ținînd-o sub fuste, ridica fustele prințesei, care şi le ținea de parcă se încălzea la foc, şi Nanon îi vîra clistirul. Fustele cădeau la loc, şi Nanon pleca cu seringa ascunsă sub fustele sale ; nu se vedea nimic. Nu băgaseră de seamă, sau crezuseră că Nanon
potrivea ceva la îmbrăcămintea prințesei. S-au mirat nespus de mult şi amîndoi au socotit că este ceva plin de haz. Şi mai uluitor este faptul că prințesa se ducea la teatru fără să se grăbească să dea afară apa de la spălă- tură ; uneori chiar nu o dădea afară decît după cina Regelui şi întîlnirea din cabinet, spunea că aceasta o răcoreşte, şi făcea în aşa fel încît zăpuşala din sala de teatru nu-i mai dădea dureri de cap. După ce a fost descoperită, nu s-a ferit mai mult decît înainte, li cunoştea cum nu se poate mai bine, şi vedea şi simțea ce înseamnă D-na de Maintenon şi D-ra Choin. într-o seară, înainte de a se urca în pat, unde o aştepta Monseniorul duce de Bour- gogne, stînd de vorbă, aşezată pe scaunul ei găurit, cu D-nele de Nogaret şi du Châtelet, care mi-au povestit a doua zi, căci tocmai cînd stătea pe acest scaun era mai slobodă, prințesa le-a vorbit cu admirație despre norocul acestor două ursitoare, apoi a adăugat rîzînd : „Aş vrea să mor înaintea D-lui duce de Bourgogne, dar aş vrea să văd şi ce se petrece aici ; sînt sigură că se va însura cu vreo călugăriță oarecare“. Avea mare grijă să fie pe placul Monseniorului duce de Bourgogne, aşa cum avea grijă să fie pe placul Regelui, deşi uneori risca prea mult bizu- indu-se pe pasiunea prințului şi pe tăcerea celor din jurul lui, şi avea cel mai viu interes pentru măreția şi gloria lui personală. Am văzut cît de impresionată a fost de evenimentele din timpul campaniei de la Lille şi de ur- mările ei, tot ce a făcut ca să-l scoată deasupra, şi cît de folositoare i-a fost în atît de multe şi însemnate treburi, pe care, aşa cum am arătat puțin mai înainte, i le-a datorat în întregime. Regele nu se putea lipsi de ea. Totul i se părea pustiu, dacă petrecerile pe care el, din dragoste şi prețuire, voia ca ea să le dea ca să petreacă, o împiedicau să stea împreună cu el ; şi pînă şi la cină, de față cu toată lumea, cînd rareori ea lipsea, parcă întreaga ființă a Regelui era învăluită de mai multă gravitate şi de mai multă linişte. De aceea, oricît de mult ii plăceau pe- trecerile, ea era foarte cumpătată, şi întotdeauna aştepta să i se poruncească să le dea. Avea mare grijă să se ducă să-l vadă pe Rege înainte de a pleca la ele şi cînd se întorcea, şi dacă vreun bal iarna, sau vreo petrecere vara, o făcea să lipsească toată noaptea, ea potrivea lucrurile atît de bine încît se ducea să-l îmbrățişeze pe Rege de cum acesta se trezea, înveselindu-1 cu cele ce-i povestea

despre petrecere. Am stăruit atît de mult, în altă parte, asupra stînjenelii ei faţă de *Monseigneur* şi de toată curtea acestuia, încît nu voi mai repeta nimic aici, decît că cei .mai mulţi nu-şi dădeau seama de nimic, atît de bine ştia să ascundă totul, purtîndu-se firesc cu *Monseigneur,* arătîndu-se apropiată faţă de toţi cei ce i se împotriveau mai mult, slobodă, la Meudon, printre ei, însă cu un tact şi o stăpînire nesfîrşit de mari. Simţea foarte bine toate acestea şi, după moartea lui *Monseigneur,* îşi făgăduia să le-o plătească. într-o • seară, la Fontaine- bleau,. după cină, cînd toate doamnele din suita Prinţeselor se aflau în acelaşi cabinet cu ea şi cu Regele, se scălîmbase în tot soiul de limbi şi făcuse sute de copilării ca să-l înveselească pe acesta, care se simţea foarte bine ; a văzut că Doamna Ducesă şi D-na prinţesă de Conţi se priveau, îşi făceau semne şi ridicau din umeri cu dispreţ. După ce Regele s-a ridicat şi s-a dus, ca de obicei, într-o cameră din spate ca să dea de mîncare clinilor, şi după ce s-a întors să spună bună seara Prinţeselor, Delfina a luat-o pe D-na de Saint-Simon de o mînă şi pe D-na de Levis de alta şi, arătîndu-le pe D-na Ducesă şi pe D-na prinţesă de Conţi, care nu se aflau decît la cîţiva paşi mai încolo, le-a spus : „Aţi văzut ? aţi văzut ? Ştiu la fel de bine ca şi ele că tot ce am spus şi am făcut este lipsit de bun simţ, că este jalnic ; însă el are nevoie de zgomot, şi lucrurile acestea îl înveselesc“ ; apoi, numaidecît, spri- jinindu-se pe braţele lor, a început să ţopăie şi să cînte : „îmi vine să rîd, nu-mi pasă de ele, voi fi regina lor, n-am nevoie de ele, nici acum nici vreodată ; să se păzească de mine, căci voi fi regina lor !“ sărea şi se bucura din toată inima. Cele două doamne îi spuneau să tacă, deoarece prinţesele o auzeau, şi toată lumea se uita la ea, i-au spus chiar că este nebună, căci de la ele primea orice. Ea ţopăia şi cînta şi mai şi : „Nu-mi pasă de ele ; n-am nevoie de ele, voi fi regina lor“ şi nu s-a oprit decît cînd s-a întors Regele.

Din păcate, credea acest lucru, încîntătoarea prinţesă, şi cine n-ar fi crezut împreună cu ea ? Dumnezeu a vrut, spre nenorocirea noastră, să rînduiască altfel lucrurile, foarte curînd după aceea. Ei nici nu-i trecea prin cap ce avea să se întîmple încît, de întîmpinarea Domnului, fiind aproape singură cu D-na de Saint-Simon, în camera ei, deoarece aproape toate celelalte doamne plecaseră înainte la capelă, D-na de Saint-Simon rămînînd cu ea ca s-o urmeze la predică, căci ducesa du Lude avea o criză de gută, contesa de Mailly nefiind nici ea acolo, iar soţia mea le înlocuia întotdeauna pe aceste doamne, Delfina a început să spună că o mulţime de persoane de la curte, pe care le cunoscuse, muriseră, apoi a spus ce va face ea cînd va fi bătrînă, ce viaţă va duce, că, din vremea tinereţii ei, nu vor mai rămîne decît D-na de Saint-Simon şi D-na de Lauzun, că vor sta împreună de vorbă despre cele ce văzuseră şi făcuseră ; şi a

vorbit numai despre aceasta pînă ce a fost momentul să meargă la predică.

Îl iubea cu adevărat pe D-l duce de Berry, şi o iubise pe D-na ducesă de Berry ; dorise să se poarte cu ea de parcă i-ar fi fost fiică. Era plină de respect faţă de *Madame,* şi-l iubise din tot sufletul pe *Monsieur,* care şi el o iubea, şi-i făcuse rost, neobosit, de tot ce o putea înveseli sau îi putea face plăcere ; toate acestea au trecut asupra D-lui de Orléans, pentru care avea un adevărat interes, independent de legătura care s-a făcut între timp între ea şi D-na ducesă de Orléans. Aceştia ştiau, şi, cu ajutorul ei, îşi făceau multe treburi care ţineau de Rege şi de D-na de Maintenon. Era foarte legată de D-l şi de D-na de Savoie şi de ţara ei, ceea ce se vedea uneori chiar fără voia ei. Puterea de a se stăpîni şi prudenţa s-au dovedit, la ea, deosebit de mari în tot ce s-a petrecut cu prilejul rupturii şi după aceea. Regele avea grijă, ca să n-o supere, să nu spună, de faţă cu ea, nimic privitor la Savoie, iar ea avea iscusinţa să păstreze o tăcere grăitoare care, prin ceea ce lăsa rareori să-i scape, arăta că ea este pe deplin franţuzoaică, deşi lăsa să se simtă, în acelaşi timp, că nu-şi putea alunga din suflet tatăl şi ţara sa. Am văzut cît de legată era de regina sora ei 177, datorită prieteniei, intereselor şi ocupaţiilor. Pe lîngă atîtea mari, rare şi plăcute însuşiri, a mai avut şi umbre, şi ca prinţesă şi ca femeie, nu în ceea ce priveşte credinţa sau siguranţa secretului (în care a fost fără cusur), nici bănuiala asupra intereselor celorlalţi, ci pentru a face portretul mai omenesc. Se împrietenea cu cei cu care avea de a face, petrecea, stătea de obicei, sau cu cei de care avea nevoie ; numai D-na de Saint-Simon făcea excepţie ; însăşi prinţesa o măr

turisea cu o graţie şi o naivitate care, la ea, făceau ca acest ciudat păcat să fie aproape suportabil. Voia, aşa cum am spus, să placă tuturor ; dar nu s-a putut împiedica să-i placă şi ea pe unii. Cînd a sosit în Franţa, şi mult timp după aceea, fusese ţinută într-o mare izolare, însă, între timp, se apropiaseră de ea nişte bătrîne aşa-zis pocăite [3] al căror suflet romanesc rămăsese cel puţin galant, dacă vîrsta le făcuse incapabile de plăceri. Treptat, mai tîrziu, trăind mai multă vreme în mijlocul lumii, a ales, printre cei ce o înconjurau şi erau de o vîrstă cu ea, urmînd mai curînd capriciul ei decît virtutea lor. Firea îngăduitoare a prinţesei o făcea să se potrivească cu persoanele cele mai apropiate şi, fapt din care nu s-au tras destule foloase, era mulţumită şi bucuroasă cînd îşi petrecea după-amiezile cuminte, cu lecturi şi conversaţii utile, adică religioase sau istorice, împreună cu doamnele acelea în vîrstă care trăiau în preajma ei,

---

177 Marie-Louise-Gabrielle de Savoie, soţia lui Filip al V-lea, rege'al Spaniei din 1701, fratele ducelui de Bourgogne. (N. t.)

ca şi atunci cînd asculta spusele slobode şi strecurate pe ascuns ale celorlalte, care o tîrau după ele mai curînd decît se lăsa ea dusă, împiedicată de firea ei sfioasă şi de un rest de gingăşie. Adevărul este însă că a fost tîrîtă cam departe [4], şi o prinţesă mai puţin plăcută şi nu chiar de toată lumea iubită, ca să nu spun adorată, ar fi avut necazuri cumplite. Moartea ei a dat la iveală anumite mistere, arătînd cît de aprigă a fost tirania pe care Regele a exercitat-o întotdeauna asupra sufletelor din familia sa. Cît de mare a fost mirarea acestuia, a curţii, cînd, în momentele acelea atît de cumplite, cînd nu te mai temi decît de ceea ce urmează, şi cînd tot prezentul dispare, ea a vrut să-şi schimbe duhovnicul, al cărui întreg ordin l-a repudiat, ca să poată primi ultimele taine ! Am arătat, în altă parte, că doar soţul ei şi Regele n-aveau habar ce se petrece, căci D-na de Mainte- non ştia, dar avea mare grijă ca nu cumva vreunul să afle, în timp ce pe prinţesă o făcea să se teamă de ei [5] ; o iubea, sau, mai curînd, o adora pe prinţesă, care îi cîştigase inima cu purtările şi farmecul ei ; îl înveselea pe Rege cu ajutorul acesteia, ceea ce îi era de mare folos ei însăşi ; se înveselea şi ea, şi, lucru prea adevărat, deşi surprinzător, s . sprijinea pe prinţesă şi uneori îi cerea sfatul. în cadrul acestei dorinţe de a place, nu s-a văzut niciodată o femeie căreia să-i pese mai puţin decît îi păsa ei de felul cum arăta : se îmbrăca într-o clipă ; şi chiar şi aşa repede cum se îmbrăca, doar pentru curte g făcea. Nu se gîndea la

găteli decît pentru baluri şi la sărbători, iar cele pe care şi le punea în restul timpului, cit mai puţine cu putinţă, doar de dragul Regelui şi le punea. O dată cu ea, au dispărut veselia, plăcerile, chiar şi petrecerile, şi orice fel de bucurie ; întunericul s-a aşternut pe toată curtea. Ea o însufleţea pe de-a-ntregul ; îi umplea toate locurile în acelaşi timp ; ocupa totul la curte : pătrundea în toate ungherele acesteia ; după moartea ei, curtea n-a mai trăit decît lîncezind. Nu s-a mai pomenit vreodată o prinţesă atît de regretată, şi nu s-a mai pomenit vreodată o alta care să fie atît de vrednică de acest lucru. De aceea, regretele n-au fost trecătoare, amărăciunea involuntară şi ascunsă a dăinuit, alături de un gol înspăimîntător care n-a putut fi micşorat niciodată.

Regele şi D-na de Maintenon, sfîşiaţi de o adîncă durere, singura durere adevărată încercată de Rege în toată viaţa lui, cînd au ajuns la Marly, s-au dus mai întîi în apartamentul D-nei de Maintenon ; el a cinat singur, în odaia lui, a stat puţin în cabinet cu D-l duce de Orléans şi cu copiii săi naturali. D-l duce de Berry, care nu se gîndea decît la durerea lui, cu adevărat mare şi adevărată şi, mai ales, la cea a lui ***Monseigneur,*** fratele său, care a suferit nespus de mult, rămăsese la Versailles împreună cu D-na ducesă de Berry, care, plină de bucurie văzînd că a scăpat de o prinţesă mai mare şi mai îndrăgită decît ea, şi căreia îi datora totul, a înlocuit cît a putut de bine inima cu mintea, şi s-a purtat destul de cuviincios. S-au dus, a doua zi, la Marly, ca să fie acolo cînd se va trezi Regele.

Monseniorul Delfin, bolnav şi copleşit de cea mai adîncă şi amară durere, n-a ieşit din apartamentul lui, unde n-a vrut să-l vadă decît pe Domnul fratele său, pe duhovnic şi pe ducele de Beauvillier, care, bolnav de vreo şapte opt zile, în casa lui din oraş, a făcut un efort ca să se ridice din pat şi să se ducă să admire la discipolul său măreţia cu care îl hărăzise Dumnezeu şi care nu s-a văzut niciodată mai bine decît în acea zi cumplită şi în cele care au urmat pînă la moartea lui. A fost, fără îndoială, ultima oară cînd s-au întîlnit în lumea aceasta. Cheverny, d'O şi Gamaches au petrecut noaptea în apartamentul lui, dar nu l-au văzut decît cîteva clipe, din cînd în cînd. Sîmbătă dimineaţă, 13 februarie, l-au silit să se ducă la Marly, ca să-l scutească de grozăvia zgomotului pe *care-l putea auzi deasupra capului său, unde murise Delfina. A plecat la ora şapte dimineaţă, pe o uşă din spatele apartamentului şi s-a azvîrlit într-o litieră, cu care a fost dus la trăsura lui. A găsit, şi în una şi în cealaltă, cîţiva curteni, mai curînd indiscreţi decît grijulii, care s-au înclinat în faţa lui şi pe care el i-a salutat cu politeţe. Cei trei tineri [0] din garda sa personală s-au urcat cu el în trăsură. A cobo- rît la capelă, a ascultat slujba, de unde a cerut să fie dus, în litieră, la

una din ferestrele apartamentului său, pe unde a intrat. D-na de Maintenon a venit numaidecît la el ; este uşor să ne închipuim cît de neliniştiţi erau amândoi ; ea n-a putut rezista prea mult şi a plecat. A fost silit să îndure prezenţa prinţilor şi a prinţeselor, care, din discreţie, n-au stat decît cîteva clipe, chiar şi D-na ducesă de Berry, împreună cu D-na de Saint-Simon care o însoţea, către care Delfinul s-a întors pentru a sublinia suferinţa lor comună. A stat un timp numai cu D-l duce de Berry. Intrucît ora la care se trezea Regele se apropia, cei trei tineri din gardă au intrat, şi, o dată cu ei, am îndrăznit să intru şi eu. M-a privit cu o blîndeţe şi căldură care m-au mişcat ; însă privirea lui, stînjenită şi fixă, m-a înspăimîntat ; avea ceva sălbatic, chipul îi era schimbat, şi se vedeau pe el numeroase pete mari, mai curînd livide decît roşietice, pe care le-au văzut toţi cei ce se aflau în cameră. Stătea în picioare, şi, cîteva clipe mai tîrziu, a fost anunţat că Regele se trezise. Lacrimile pe care şi le stăpînea îi jucau în ochi. Auzind ce i se spune, s-a întors şi a rămas pe loc. în cameră, nu eram decît eu, cei trei tineri şi du Chesne. Tinerii i-au spus de cîteva ori să se ducă la Rege ; a stat nemişcat fără să răspundă. M-am apropiat şi i-am făcut semn să se ducă ; apoi, i-am propus acest lucru în şoaptă. Văzînd că nu pleacă şi că tace, m-am încumetat să-l iau de braţ, să-i spun că mai devreme sau mai tîrziu tot trebuie să-l vadă pe Rege, că acesta îl aşteaptă, cu siguranţă dornic să-l vadă şi să-l strîngă în braţe, şi că este mai bine să nu mai amîne ; şi tot îndemnîndu-1 astfel, mi-am îngăduit să-l împing încetişor. Mi-a aruncat o privire în stare să-mi străpungă inima şi a plecat. L-am urmat cîţiva paşi, apoi m-am îndepărtat ca să-mi trag sufletul. De atunci, nu l-am mai văzut. Să dea Dumnezeu, în marea lui milă, să-l văd veşnic acolo unde marea lui bunătate l-a pus fără doar şi poate !

Toţi cei aflaţi la Marly, puţini în acel moment, erau în salonul ccl mare. Prinţi, prinţese, oameni de seamă, erau în cel mic, situat între apartamentul Regelui şi cel al D-nei de Maintenon, acesta aflîndu-se în odaia ei ; cînd i s-a spus că Regele se trezise, s-a dus singură la el, tre- cînd prin salonul cel mic, apoi, toţi cei ce se găseau acolo au intrat şi ei numaidecît după ea. Delfinul, care a intrat prin cabinete, i-a găsit pe toţi în camera Regelui, care, cum l-a văzut, l-a chemat şi l-a îmbrăţişat cu căldură, îndelung şi în mai multe rînduri. Primele cuvinte, foarte înduioşătoare, s-au scurs cu vorbe întretăiate de lacrimi şi hohote de plîns [7]. Regele, puţin după aceea, uitîndu-se la Delfin, s-a speriat de ceea ce ne speriasem şi noi cînd l-am văzut în camera lui. Toţi cei care se aflau acolo s-au speriat, iar medicii mai tare decît ei. Regele le-a poruncit să-i ia pulsul, care li s-a părut prost, după cum au spus mai tîrziu ; atunci pe loc, au spus că nu-şi dau seama cum este, şi că ar fi foarte bine să se ducă să se întindă pe pat. Regele l-a îmbrăţişat încă o dată, i-a

recomandat cu multă căldură să aibă grijă de el, şi i-a spus să se ducă să se culce ; el l-a ascultat, şi nu s-a mai ridicat niciodată din pat. Era destul de tîrziu ; Regele petrecuse o noapte groaznică, şi îl durea capul cumplit ; la prînz, i-a văzut pe cei cîţiva curteni de seamă care veniseră acolo. După prînz, s-a dus să-l vadă pe Delfin, căruia îi crescuse fierbinţeala, iar pulsul îi era şi mai prost, a trecut la D-na de Maintenon, a cinat singur în apartamentul lui, şi a stat apoi foarte puţin în cabinet cu cei care veneau de obicei acolo. Delfinul nu i-a văzut decît pe cei trei tineri din garda lui, şi, din cînd în cînd, pe medici ; cîte puţin pe Domnul fratele său, şi destul de mult timp pe duhovnic ; l-a văzut puţin şi pe D-l de Chevreuse, şi şi-a petrecut ziua rugîndu-se şi ascultînd texte sfinte citite la cererea lui. S-a făcut lista pentru Marly, iar cei de pe ea au fost anunţaţi, aşa cum se făcuse şi la moartea lui ***Monseigneur,*** şi au sosit pe rînd. A doua zi, duminică, Regele a petrecut-o ca şi pe cea din ajun. Neliniştea în privinţa Delfinului a sporit. El însuşi nu i-a ascuns lui Boudin, de faţă fiind şi du Chesne şi D-l de Cheverny, că nu crede să se mai scoale şi, după cum se simţea, era încredinţat că ceea ce i se spusese lui Boudin avea să fie înfăptuit. A spus acest lucru de mai multe ori, tot timpul cu o detaşare şi cu un dispreţ faţă de lume şi de tot ce are ea măreţ, cu o supunere şi o dragoste faţă de Dumnezeu cum nu s-au mai razut. Amărăciunea generală nu poate fi descrisă : luni 15, Regelui i s-a luat sînge, iar Delfinul nu s-a simţit mai bine decît în ajun. Regele şi D-na de Maintenon îl vedeau, separat, de mai multe ori pe zi ; în rest, nimeni, în afară de Domnul fratele lui, cîteva clipe, cei trei tineri din gardă aproape deloc, D-l de Chevreuse puţin de tot, întrucît prinţul se ruga tot timpul şi asculta lecturi pioase. Marţi 16 i-a fost mai rău : simţea că îl mistuie o văpaie, dar fără să aibă fierbinţeli ; însă pulsul, adînc şi foarte neobişnuit, era ameninţător. Marţi s-a simţit şi mai rău ; dar semnele au fost înşelătoare : petele de pe faţă s-au întins pe tot corpul şi au fost luate drept pete de pojar. Lumea s-a bucurat ; însă medicii şi curtenii mai pricepuţi nu uitaseră aşa de repede că aceleaşi pete apăruseră şi pe corpul Delfinei, ceea ce, dincolo de camera ei, nu s-a ştiut decît după ce a murit. Miercuri 17, boala s-a înrăutăţit foarte mult. Aveam tot timpul veşti datorită lui Che- verny, şi, cînd Boulduc putea ieşi cîteva momente din camera Delfinului, venea şi stătea de vorbă cu mine. Era un minunat spiţer al Regelui, care, după tatăl său, fusese şi mai era încă spiţerul nostru, fiind foarte legat de noi, şi care ştia cel puţin atît cît ştiau cei mai buni medici, aşa cum am avut prilejul să ne dăm seama ; pe deasupra, era foarte inteligent şi cinstit, ştia să cumpănească bine lucrurile şi avea multă înţelepciune. Nu ne ascundea nimic D-nei de Saint-Simon şi mie. Nouă ne spusese mai de-a dreptul ce credea el despre Delfină ; la fel de limpede mi-a vorbit, chiar de a doua zi, despre

Delfin. Aşadar, nu mai trăgeam nici o nădejde ; se întîmplă, totuşi, să nădăjduim pînă la capăt împotriva oricărei nădejdi. Miercuri, durerile au sporit şi erau ca un foc mistuitor, încă şi mai puternic. Seara foarte tîrziu, Delfinul a trimis să-i ceară Regelui îngăduința de a se împărtăşi a doua zi, dimineața foarte devreme, fără nici o ceremonie, fără asistență, în timpul slujbei care se făcea în odaia sa ; însă, în seara aceea, nimeni n-a ştiut nimic despre aceasta, şi nu s-a aflat decît a doua zi, în cursul dimineții. în seara aceleiaşi zile de miercuri, m-am dus, fiind destul de tîrziu, la ducele şi ducesa de Chevreuse, care locuiau în primul pavilion, în timp ce noi locuiam în al doilea, amîndouă aflîndu-se înspre satul Marly. Eram cum nu se poate mai necăjit ; abia de îl vedeam pe Rege o dată pe zi ; nu făceam decît să mă duc de mai multe ori pe zi după veşti, şi, în afară de aceasta, doar la D-l şi D-na de Chevreuse mă duceam, ca să nu văd decît oameni la fel de îndurerați ca şi mine şi față de care să fiu cu totul slobod. D-na de Chevreuse, ca şi mine, nu mai trăgea nici o nădejde ; D-l de Chevreuse, mereu senin, plin de speranțe, văzînd totul în culori deschise, a încercat să ne dovedească, cu demonstrații de fizică şi de medicină, că erau mai multe motive să sperăm decît să ne temem, cu o linişte care m-a scos din fire şi m-a făcut să mă reped la el într-un mod cam necuviincios, însă spre uşurarea D-nei de Chevreuse şi a celor cîteva persane care se aflau la ei. M-am întors acasă unde am petrecut o noapte cumplită. Joi dimineață, 18 februarie, am aflat, cu noaptea în cap, că Delfinul, care aşteptase cu nerăbdare miezul nopții, ascultase slujba numaidecît după aceea, se împărtăşise, petrecuse două ceasuri într-o mare comunicare cu Dumnezeu, apoi mintea i se tulburase, şi D-na de Saint-Simon mi-a povestit că i se făcuse maslul şi că, în cele din urmă, murise, la ora opt şi jumătate.

Memoriile acestea nu sînt făcute ca să arăt ce simt eu : citindu-le, sentimentele mele se vor vedea prea bine, dacă, vreodată, mult timp după moartea mea, vor apărea ; ele vor lăsa să se vadă în ce stare eram eu, ca şi D-na de Saint-Simon. Mă voi mulțumi să spun că, în primele zile, cînd abia de ne-am arătat la curte, cîte o clipă, am vrut să las totul şi să mă retrag, şi de la curte şi din lume, şi numai D-na de Saint-Simon m-a împiedicat, cu mare greutate, s-o fac, datorită înțelepciunii, purtării ei şi înrîuririi pe care o avea asupra mea.

Prințul acesta, moştenitor necesar, apoi prezumptiv, al coroanei, a fost un copil îngrozitor, iar prima lui tinerețe i-a cutremurat pe cei din jur. Neînduplecat şi mînios peste măsură, pînă şi împotriva lucrurilor neînsuflețite ; năvalnic cu furie, nu era în stare să sufere vreo rezistență, oricît de mică, fie şi numai cîteva ceasuri şi pentru lucruri de nimic, fără să se zbuciume, de ai fi crezut că totul se va rupe în el ; îndărătnic fără margini ; era

împătimit de tot ce însemna voluptate, de femei şi, ceea ce este rar în acelaşi timp, avea înclinaţii de alt fel. tot atît de puternice. Nu-i plăcea mai puţin vinul, mîncarea bună, era nebun după vînătoare, muzica o asculta cu un fel de nespusă bucurie ; îi plăceau şi jocurile de noroc, la care 38

nu suporta să piardă, primejdia, cînd jucai cu el, fiind foarte mare. în sfîrşit, era ros de patimi şi pradă tuturor plăcerilor ; adesea era sălbatic, fiind crud din fire, nemilos cînd îşi bătea joc de cineva, căci vedea ridicolul cu o precizie ucigătoare. Din înălţimea cerului, nu se uita la oameni decît ca la nişte atomi, cu care nu avea nimic asemănător, oricine ar fi fost aceştia. Cel mult Domnii fraţii săi i se păreau mijlocitori între el şi speţa umană, deşi se căutase totdeauna să fie crescuţi împreună, într-o desă- vîrşită egalitate. Inteligenţa, ascuţimea minţii, străluceau puternic ; pînă şi cînd era furios, răspunsurile lui uluiau ; judecata lui ţintea întotdeauna adevărul şi profunzimea, chiar cînd îşi ieşea din fire. îşi însuşea uşor cunoştinţele cele mai abstracte. Puterea şi vioiciunea minţii lui erau nemaipomenite, şi nu i lăsau să se ocupe doar de un singur lucru, ceea ce, pînă la urmă, îl făcea incapabil de orice. Nevoia de a-1 lăsa, în timp ce studia, să deseneze, avînd şi gust şi pricepere pentru aceasta, căci de nu era lăsat, nu se alegea nimic de învăţătura lui, i-a dăunat poate mult trupului.

Era mai curînd scund decît înalt, avea faţa lungă şi oacheşă, partea de sus era desăvîrşită, avînd cei mai frumoşi ochi din lume, privirea vie, caldă, pătrunzătoare, minunată, mai întotdeauna blîndă, iscoditoare, şi o înfăţişare plăcută, semeaţă, fină, spirituală, de era în stare să transmită aceasta şi altora ; partea de jos, cam ascuţită, nasul lung, ridicat, însă nicidecum frumos, nu-i prea stătea bine ; părul era castaniu, atît de creţ şi atît de des, încît stătea prea umflat ; buzele şi gura erau frumoase cînd nu vorbea ; dar, deşi nu avea dinţi stricaţi, dinţii de sus ieşeau prea în faţă şi aproape îi acopereau pe cei de jos, ceea ce, cînd vorbea şi cînd rîdea, era neplăcut. Avea cele mai frumoase picioare pe care, după cele ale Regelui, le-am văzut eu vreodată, la cineva ; dar erau prea lungi, ca şi coapsele, pentru corpul lui. A ieşit direct din mîinile doicilor. S-a văzut curînd că mijlocul începe să i se strîmbe : au fost folosite numaidecît colierul şi crucea de fier, pe care le purta tot timpul cît nu ieşea din apartamentul său, şi chiar de faţă cu alţii, şi n-a fost lăsat de o parte nici un joc şi nici un exerciţiu care l-ar fi putut îndrepta, însă natura a fost mai tare : a ajuns cocoşat, însă cocoaşa era mai ales pe un umăr, ceea ce l-a făcut să ajungă şi şchiop, nu fiindcă nu ar fi avut picioarele şi coapsele per-

fect egale, ci fiindcă, pe măsură ce umărul acesta a crescut, de la cele două şolduri pînă la laba piciorului, n-a mai fost aceeaşi distanţă, şi, în loc să stea drept, era aplecat pe o parte. Cu toate acestea, mergea cu mare uşurinţă, mult timp, repede, de bunăvoie, şi-i plăcea să se plimbe pe jos şi să încalece, cu toate că, pe cal, îi stătea foarte rău. Este de mirare că, deşi avea ochi şi o minte atît de luminată, şi deşi ajunsese la o virtute fără seamăn şi la cucernicia cea mai temeinică, prinţul acesta nu s-a văzut niciodată cum arată, sau nu s-a obişnuit niciodată cu înfăţişarea sa : era o slăbiciune de care distraţii şi indiscreţii trebuiau să se ferească, şi care dădea de furcă celor care, îmbrăcîndu-l şi pieptănîndu-l, ascundeau cît puteau mai bine defectul acela natural, avînd însă grijă să nu-l facă să simtă că văzuseră ceea ce era atît de evident. Trebuie să tragem concluzia că nu-i este dat omului, pe lumea aceasta, să fie într-adevăr desăvîrşit.

Atît de multă minte, şi o minte ca a lui, alăturată vioiciunii, sensibilităţii, multelor lui pasiuni, toate atît de înflăcărate, nu înlesnea educaţia prinţului. Ducele de Beauvillier, care simţea şi greutăţile şi urmările, s-a întrecut pe sine prin strădanii, răbdare şi varietatea leacurilor. Prea puţin ajutat de sub-preceptori, a folosit tot ce a avut la îndemînă. Fénelon, Fleury, sub-preceptor, care a dat o atît de frumoasă *Istorie a Bisericii*, cîţiva gentilomi din cei care îl însoţeau întotdeauna pe prinţ, Moreau, primul său valet, cu mult mai presus decît condiţia lui şi care ştia acest lucru, cîţiva alţi valeţi, foarte puţini, ducele de Chevreuse, singura persoană din afară, puşi cu toţii la treabă, într-o aceeaşi idee, au lucrat sub îndrumarea preceptorului, a cărui artă, de ar fi povestită, ar da o carte pe cît de neobişnuită pe atît de instructivă, însă Dumnezeu, care este stăpîn pe suflete, şi al cărui Sfînt-Duh suflă unde vrea el, l-a făcut pe prinţul acesta bun de pus la dreapta sa, şi, între optsprezece şi douăzeci de ani, şi-a desăvîrşit opera. Din acel hău, a ieşit un prinţ plăcut, blînd, omenos, cumpătat, răbdător, modest, cucernic, şi, atît cît starea lui o îngăduia, însă uneori chiar mai mult decît atît, umil şi auster cu el însuşi. Făcîndu-şi cu rîvnă datoria, pe care o socotea nemărginită, nu s-a mai gîndit decît cum să lege îndatoririle de fiu şi de supus cu cele cărora li se vedea menit. Marea lui durere era că zilele sînt prea scurte. Toată nădejdea şi mîngîierea şi le-a 38»

pus în rugăciune, ocrotirea aşteptînd-o de la citirea textelor sfinte. Gustul pentru ştiinţele abstracte, uşurinţa cu care le pricepea, i-au răpit, la început, un timp care, aşa cum a recunoscut eurînd, trebuia folosit pentru cunoaşterea lucrurilor ce ţin de condiţia lui, de ceea ce se potriveşte cu un rang menit să domnească, şi, pînă atunci, să ţină o curte. învăţarea celor sfinte şi teama de slăbiciunea lui faţă de plăceri l-au făcut, la început, sălbatic. Supraveghindu-se pe sine, fără să se cruţe, căci credea că nu trebuie să se cruţe deloc, a stat închis în cabinetul său de lucru ca într-un adăpost unde nu se puteau ivi prilejuri să greşească. Ciudată mai este lumea ! s-ar fi îngrozit de el, dacă ar fi rămas ca în prima lui tinereţe, dar a fost gata să dispreţuiască noul lui fel de viaţă. Prinţul a simţit acest lucru ; l-a suportat ; a apropiat bucuros acest soi de dezaprobare de crucea Mântuitorului ca să se mustre singur amintindu-şi cu amărăciune trufia lui din trecut. Lucrurile cele mai neplăcute le-a întîlnit în obiceiurile bine înrădăcinate ale rudelor lui foarte apropiate. Regele, care era cucernic şi respecta religia numai de ochii lumii, şi-a dat eurînd seama, cu o ciudă ascunsă, că un prinţ de vîrsta acestuia îi cenzurează, fără să vrea, viaţa, opunîndu-i-o pe a lui, refuzînd o masă de lucru nouă ca să dea săracilor banii destinaţi acesteia, sau mulţumin- du-i cu modestie pentru aurirea decoraţiilor din micul său apartament, pe care Regele voia astfel să-l mai întinerească. Am văzut cît de tare s-a supărat Regele cînd prinţul a refuzat cu prea multă îndărătnicie să se ducă ia un bal, la Marly, de bobotează : de fapt, era o greşeală de începător ; îi datora acest respect, sau, ca să spunem lucrurilor pe nume, această îngăduinţă creştinească, regelui bunicul său, ca să nu-1 irite prin acest nemaivăzut contrast ; altfel, ca atare şi in sme, o faptă măreaţă, care ii expunea tuturor urmărilor ce puteau decurge din supărarea Regelui, precum şi clevetirilor unei curţi pentru care Regele acesta era idolul şi care-şi bătea joc de o purtare atît de neobişnuită [s].

Monseigneur nu era nici el un spin mai puţin ascuţit pentru el : dedat cu totul **celor materiale** şi celorlalţi, > arătat, cu **multă** vreme **înainte de comploturile din i iau** dra, că **se teme** de acest tinăr prinţ, la care nu vedea de- cît aparenţele şi purtarea neînduplecată şi se îndepărta de el ca de un cenzor. D-na ducesă de Bourgogne, neliniştită de un soţ atît de auster, făcea totul ca să-l mai îmblîn- zească. Farmecele ei, de care era convins, grija şi purtării' nestrunite ale tinerelor doamne din suita ei, sub tot soiul de înfăţişări,

ispitirea cu plăceri şi petreceri, la care numai nesimţitor nu era, toate acestea i se ofereau din belşug, în fiecare zi. Erau urmate, în cabinete, de mustrările ursitoarei bigote, de înţepăturile Regelui, de îndepărtarea pe care *Monseigneur* i-o arăta cu grosolănie, preferinţele bolnăvicioase ale celor din suita sa acestuia propriile lui preferinţe, cu totul fireşti, pentru D-l duce de Berry, pe care mai vîrstnicul său frate, tratat ca un străin şi ca o povară, îl vedea îndrăgit şi atras cu însufleţire. Trebuie să ai multă tărie sufletească pentru a suporta astfel de încercări, zi de zi, fără să te zdruncine ; trebuie să fii bine susţinut de Mîna nevăzută, cînd orice sprijin din afară îţi este refuzat, şi cînd un prinţ de rangul lui ajunge pradă nemulţumirii alor săi, în faţa cărora totul se închină, şi aproape dispreţuit de o curte care nu se mai stăpînea şi care se gîndea cu o spaimă ascunsă că, într-o zi, avea să se afle sub legile lui. Totuşi, închizîndu-se tot mai mult în sine, de teamă să nu-l nemulţumească pe Rege, să nu-l supere pe *Monseigneur,* să nu-i facă pe ceilalţi să se îndepărteze de virtute, scoarţa tare şi aspră s-a înmuiat puţin cîte puţin, dar fără să schimbe soliditatea trunchiului [9]. A înţeles, în cele din urmă, ce înseamnă să-l părăseşti pe Dumnezeu pentru Dumnezeu, şi că, făcîndu-ţi cum trebuie datoria ce decurge din condiţia pe care Dumnezeu ţi-a dat-o, lui îi faci pe plac, întrucît dai dovadă de o temeinică pietate. S-a apucat, aşadar, să înveţe numai lucruri ce aveau să-l ajute să cîrmuiască ; a ieşit mai mult în lume. Ba chiar a făcut aceasta cu atîta farmec şi atît de firesc, încît s-a înţeles numaidecît de ce n-o făcuse pînă atunci şi de ce îi fusese greu s-o facă, iar lumea, care doreşte atît de mult să fie iubită, a început să devină mai înţelegătoare. S-a făcut îndrăgit de armată în timpul primei lui campanii în Flandra, unde a fost împreună cu mareşalul de Boufflers. La fel de mult a fost îndrăgit şi în timpul celei de a doua, cînd a luat Brisach, împreună cu mareşalul de Tallard ; s-a purtat pretutindeni cum se cuvine, mult deasupra dorinţei lui Marcin, care îi fusese dat ca mentor. A fost nevoie să i se ascundă proiectul despre Landau, ca să se întoarcă la curte, şi care abia după aceea a fost dat la iveală. Tristele împrejurări din anii următori n-au îngăduit să fie trimis în fruntea armatelor, în sfîrşit, s-a socotit că este nevoie de prezenţa lui acolo, ca să le însufleţească şi să restabilească disciplina. Aceasta a fost în 1708. Am povestit ce i-am prezis eu ducelui de Beauvillier, în grădinile de la Marly, cunoscînd interesele şi intrigile, înainte ca lucrurile să se afle, şi s-a văzut iz- bînda de necrezut şi trecerea rapidă de la minciuni, iscusinţă, îndrăzneală nemăsurată, neruşinarea nemaiauzită de a trăda pe Rege, Ţara, adevărul, prin care o cabală infernală, organizată

mai bine ca oricare alta ce se pomenise pînă atunci, l-a pus în umbră pe acest prinţ, în regatul a cărui coroană avea să o poarte, şi în casa părintelui său, încît îţi era groază, fiind foarte primejdioşi, să spui o vorbă în sprijinul lui. Întîmplarea aceea monstruoasă a fost atît de bine arătată la momentul potrivit, încît aici doar o pomenesc. O încercare atît de ciudat de nouă şi de cumplită era foarte greu de suportat de către un prinţ care vedea totul unit împotriva lui, şi care nu avea de partea sa decît adevărul sugrumat de către nălucile vrăjitorilor lui Faraon. A simţit toată greutatea acestei încercări, în toată întinderea ei şi cu tot ce avea ea dureros ; i-a ţinut piept cu răbdare, cu hotărîre, şi, mai cu seamă, cu toată cucernicia unui ales, care-1 vede pe Dumnezeu pretutindeni, care se umileşte sub mînia lui, care se purifică în vasul întins de această mînă divină, care îi mulţumeşte pentru totul, care împinge mărinimia pînă acolo încît nu vrea să spună şi să facă decît ceea ce se cuvine Statului, adevărului, şi care se fereşte atît de mult de omenire, că se opreşte cu mult înainte de limitele cele mai drepte şi mai sfinte. Atît de multă virtute a fost în cele din urmă răsplătită chiar de pe această lume, şi cu atît mai bine cu cît prinţul, departe de a fi făcut ceva pentru aceasta, a stat cu totul de o parte. Am arătat destul tot ce priveşte această preţioasă schimbare, încît acum mă pot mulţumi să vorbesc despre miniştri şi despre curtea aflată la picioarele acestui prinţ, stăpîn pe inima Regelui, despre autoritatea lui în treburile Statului şi în împărţirea avantajelor, de grija lui pentru toate amănuntele cîrmuirii. Pe vremea aceea, s-a ocupat mai mult ca oricînd de treburile cîrmuirii, căutînd să afle tot ce-1 putea face cît mai bun pentru aceasta. A lăsat la o parte joaca de-a ştiinţa şi şi-a împărţit timpul petrecut în cabinet între rugăciune, pe care a scurtat-o, şi învăţătură, pe care a sporit-o, iar cel petrecut în afară, între prezenţa lui în preajma Regelui, grija faţă de D-na de Maintenon. ceea ce i se cuvenea soţiei sale pe care o iubea, şi necesitatea de a ţine o curte, unde lumea să poată vorbi cu el şi faţă de care să se arate binevoitor. Cu cît Regele îl înălţa mai mult, cu atît el părea că este mai supus, cu cît Regek îi arăta mai multă consideraţie şi înctedere, cu atît mai mare era căldura, înţelepciunea, buna-cuviinţă cu care răspundea, datorită, mai ales, unei moderaţii ce nu avea nimic de a face cu vreo dorinţă sau cu îngăduinţa, şi, încă şi mai puţin, cu înfumurarea, oricît de uşoară ar fi fost ea. A ştiut întotdeauna să păstreze cum nu se poate mai bine propriile lui secrete şi pe cele ale celorlalţi. încrederea lui în duhovnic nu mergea pînă la treburile Ţării : am povestit două exemple de neuitat cu privire la două afaceri foarte importante pentru iezuiţi, care le-au adus în faţa Regelui şi cărora prinţul

le-a ținut piept din toate puterile [lu]. Nu se ştie dacă încrederea pe care ar fi avut-o în Domnul Cambray ar fi fost mai mare ; nu putem judeca decît după cea pe care o avea în D-l de Chevreuse şi, mai mult decît în oricine, în D-l de Beauvillier. Se poate spune că aceşti doi cumnați nu erau decît o inimă şi un suflet, pentru care Domnul de Cambray era viața şi mişcarea. îi erau cum nu se poate mai credincioşi ; legăturile secrete dintre ei erau necurmate ; tot timpul i se cerea sfatul, pentru lucruri mari sau mărunte, publice, politice, domestice ; pe deasupra, conştiința lor era în mîinile lui. Prințul ştia aceasta, şi am fost întotdeauna convins, fără să mă sprijin totuşi pe altceva decît pe nişte păreri de ale mele, că însuşi prințul îl consulta prin mijlocirea lor, şi că, prin ei, era păstrată acea prietenie, acea prețuire, acea încredere față de el, atît de mare şi de cunoscută. Putea deci socoti, şi socotea cu siguranță, că vorbeşte cu toți trei şi că îi ascultă pe toți trei, cînd vorbea cu unul din ei sau cînd îl asculta. Cu toate acestea, încrederea lui față de cei doi cumnați nu era egală : dacă exista unul față de care ea nu avea margini, acela era, fără îndoială, ducele de Beauvillier ; existau totuşi lucruri în care ducele nu avea nici o putere asupra sentimentelor prințului, de exemplu, multe din cele privitoare la Roma, altele privitoare la cardinalul de Noailles, altele la anumite gusturi şi preferințe : sînt lucruri pe care le-am văzut şi le-am auzit cu ochii şi urechile mele. Legătura mea cu el se datora numai ducelui de Beauvillier, şi nu cred că mă umilesc dacă spun că între noi nu putea fi vorba de vreo comparație. Cu toate acestea, a pus adesea la cale cu mine ce să facem, să aflăm, să vorbim, să inspirăm, pe cine să apropiem sau să îndepărtăm de prinț cu ajutorul meu, şi a hotărît ținînd seama de spusele mele ; şi, nu o dată, povestindu-i întîldîrile mele între patru ochi cu prințul, m-a pus să repet, mirat, lucruri pe care prințul mi le mărturisise, dar asupra cărora nu stăruise niciodată în prezența ducelui, şi altele pe care nici nu i le spusese lui. Este adevărat că aceasta s-a întîmplat rar ; dar s-a în- tîmplat de cîteva ori [u]. Desigur, nu fiindcă prințul ar fi avut în mine mai multă încredere decît în duce : mi-ar fi atît de ruşine, şi pentru mine şi pentru el, încît, dacă ar fi fost în stare să facă o greşeală atît de mare, aş avea grijă să nu se afle nimic ; stărui însă asupra acestui amănunt, care n-a putut fi văzut decît de mine, ca să arăt că încrederea neştirbită a acestui prinț, întemeiată pe tot ce o poate face adevărată şi durabilă, n-a mers niciodată pînă la uitarea de sine şi pînă la o transformare ce, prea adesea, este cea mai mare nenorocire a regilor, a curților, a popoarelor, şi chiar a statelor.

Discernământul acestui prinț nu era înrobit, ci, întocmai ca albina, culegea ce era mai bun de pe cele mai frumoase şi

mai bune flori ; încerca să cunoască oamenii, să ia de la ei învăţăturile şi lămuririle pe care le putea aştepta ; cîteodată, rar, vorbea cu unii dintre ei, însă numai în trecere, despre anumite lucruri ; încă şi mai rar, pe ascuns, cerea precizări pe care le socotea necesare, dar fără să revină şi fără să-şi facă un obicei din aceasta. Nu ştiu, şi nu s-ar fi putut să-mi scape, să fi lucrat de obicei cu altcineva decît cu miniştrii, ducele de Chevreuse fiind unul dintre ei, şi cu prelaţii de care am pomenit cînd am vorbit despre afacerea cardinalului de Noailles. în afară de aceştia, eram singurul care mă puteam duce la el ori- cînd şi oricît de des, fie că eram chemat de el fie că nu. Atunci îşi deschidea sufletul, şi despre prezent şi despre viitor, cu încredere, dar cu înţelepciune, reţinere şi discreţie. îşi dădea drumul şi vorbea despre planurile care i se păreau necesare ; spunea tot ce gîndea despre lucrurile generale ; se stăpînea în privinţa celor particulare, şi, încă şi mai mult, în »privinţa particularilor ; dar, fiindcă voia, chiar şi despre acestea, să scoată de la mine tot ce-i putea folosi, îl împingeam, cu iscusinţă, să spună ce vrea ; adesea izbuteam, datorită încrederii pe care o avea tot mai mult în mine, şi pe care o datoram în întregime ducelui de Beauvillier, şi, în al doilea rînd, ducelui de Chevreuse, căruia nu-i spuneam tot ce-i spuneam cumnatului său, dar faţă de care îmi deschideam adesea inima, cum o făcea şi el faţă de mine. O carte întreagă nu ar ajunge ca să descriu aceste diferite întîlniri între patru ochi pe care le-am avut cu prinţul. Cîtă dragoste pentru bine ! Cîtă dăruire de sine ! Cîtă cercetare ! Ce roade ! Cîtă limpezime ! Aş cuteza oare să spun : cît de bine se răsfrîngea Divinitatea în acest suflet neprihănit, simplu, puternic, care, atît cît îi este dat cuiva pe acest pămînt, îi păstra imaginea ! Se vedeau strălucind în el semnele unei educaţii pentru care se muncise mult, cu multă dibăcie, în care se simţeau ştiinţa, înţelepciunea, cucernicia şi gîndirea unui discipol înzestrat, care se născuse ca să cîrmuiască. Atunci, şovăielile care îl dominau de faţă cu toată lumea dispăreau. Voia să afle cu cine are şi cu cine va avea de-a face. Era cel dintîi care punea de la sine ca să profite de această întîlnire între patru ochi, în care nimeni nu avea nimic de ascuns sau de cîştigat ; dar ce valoare mare aveau aceste întîlniri între patru ochi şi cît de bine ieşeau la lumină farmecele prinţului datorită amănuntelor asupra cărora stăruia, dovedind iscusinţă, curiozitate mereu iscoditoare, sete de cunoaştere ! Trecînd din una în alta, te plimba prin atîtea subiecte, prin atîtea lucruri, oameni şi fapte, încît cine nu era în stare să-i răspundă ar fi fost foarte nemulţumit de sine, şi l-ar fi nemulţumit şi pe el. Nu era cu putinţă să te pregăteşti, fiindcă nu puteai prevedea despre ce se va vorbi. Din aceste improvizaţii, prinţul căuta să scoată

adevăruri care să nu fie atinse de nimic străin, şi să verifice, pe baza unor cunoştinţe foarte variate, cît putea să se bizuie pe alegerea făcută de el. Aşa că, cel care se gîndise că va discuta [cu el] un anumit lucru, un sfert sau o jumătate de ceas, stătea peste două ceasuri, după cum putea prinţul. Acesta revenea întotdeauna la subiectul pe care avusese de gînd să-l discute în primul rînd, însă prin paranteze pe care le făcea şi le mînuia cu măiestrie, unele dintre ele fiind adesea obiectul lui principal. Fără vorbărie, complimente, laude, umplutură ; nici o introducere, nici o poveste, nici cea mai uşoară glumă ; numai despre obiect, numai despre scop, totul strîns, substanţial, la fapt, la ţintă ; nimic fără motiv, fără cauză, nimic în glumă sau din plăcere. Atunci interesul general lucra înaintea celui particular, şi se discuta cu precizie tot ce-1 privea pe fiecare ; atunci, planurile, înţelegerile, schimbările, alegerile se stabileau, se coceau, se dădeau la iveală, adesea gata mestecate, dar fără să pară că sînt, de faţă cu ducele de Beauvillier, uneori cu el şi cu ducele de Chevreuse, care, totuşi rareori erau amîndoi deodată, împreună cu prinţul. Uneori, avea rezerve faţă de amîndoi, sau faţă de unul sau altul dintre ei, deşi foarte rar faţă de D-l de Beauvillier, însă, întotdeauna şi în toate, păstra secretul cu străşnicie.

în ciuda acestor multe şi mari calităţi, prinţul acesta atît de admirabil, lăsa să se vadă în el şi ceva omenesc, adică nişte cusururi, uneori chiar destul de ruşinoase, greu de înţeles la cineva atît de măreţ şi de temeinic, deoarece lumea nu voia să-şi aducă aminte că fusese numai viciu şi păcat, nici să se gîndească la acea nemaipomenită schimbare, care-1 costase scump, şi care făcuse din el un prinţ atît de apropiat de desăvîrşire, incit te mirai, cunoscîndu-1 mai bine, că nu o atinsese încă pe deplin. Am pomenit în altă parte despre unele din aceste mari păcate, care, în ciuda vîrstei, erau doar nişte copilării, pe care şi le îndrepta în fiecare zi, destul de mult ca să se poată spune că, în curînd, vor dispare cu toate. Avea unul ceva mai mare, dar de care cu minte şi experienţă, s-ar fi lecuit cu siguranţă : erau uneori unele persoane, dar numai din cînd în cînd, cărora nu le putea arăta prietenie, familiaritate, şi totodată preţuire. Şovăielile, stările proaste, cucernicia măruntă deveneau, pe zi ce trece, mai puţin însemnate, şi, pe zi ce trece, îi sporeau virtuţile ; se lecuise, mai ales, de părerea că trebuie să aleagă oamenii după cucernicia lor, care era mai presus de orice alt dar, adică să facă miniştri, ambasadori, generali, luîndu-se după cucernicia lor nu după capacitate şi experienţă; se lecuise, de asemenea, de încrederea pe care trebuia s-o aibă faţă de cucernicie, în- trucît se convinsese, în sfîrşit, că oamenii de mare ispravă, în stare de multe lucruri, pot s-o facă fără să fie cucernici, iar el trebuia să-i folosească, şi

scăpase şi de primejdia de a face nişte fățarnici. Fiind o fire învăpăiată, îngăduia aceasta şi celor din jurul său, dar nu-i iubea şi nici nu-i

preţuia mai puţin. Nu s-a pomenit un om care să ţină la ordine aşa cum ţinea el, nici care s-o cunoască mai bine sau care să dorească atît de mult s-o restabilească în toate, să curme confuzia şi să pună oamenii şi lucrurile la locul lor ; ştiind pînă în cele mai mici amănunte cum să facă această ordine prin maxime, dreptate, judecată, era preocupat, înainte de a ajunge el stăpîn, să dea vîrstei, meritului, obîrşiei, rangului, ceea ce se cuvenea fiecăruia, şi să arate acest lucru cu orice prilej. Planurile pe care şi le 4 făcea ar lungi prea mult aceste ***Memorii;*** dacă aş vrea să le explic, ar trebui să scriu o altă carte, o carte care ne-ar face să murim de părere de rău. Fără să intrăm în mulţimea de amănunte asupra felului în care voia să le împlinească, şi asupra persoanelor la care se gîndea, nu pot totuşi să nu spun aici cîte ceva, în linii mari. Nimicirea nobilimii i se părea un lucru îngrozitor şi nu putea suferi egalitatea în sînul ei. Această ultimă noutate, după care nobilul era tot una cu gentilomul, iar aceştia tot una cu seniorii 178, încît deosebirea nu se mai făcea decît după dregătorii, i se părea o nedreptate cum nu se poate mai mare, iar lipsa treptelor era, în ochii lui, cauza viitoare a distrugerii unui regat cu totul militar. îşi amintea că acest regat nu se salvase, cînd trecuse prin cele mai mari primejdii, sub Filip de Valois, sub Carol al V-lea, sub Carol al VII-lea,- sub Ludovic al XH-lea, sub Francisc I, sub nepotul lui Henric al IV-lea, decît datorită acestei nobilimi, care ştia ce este cu ea şi respecta diferenţele, care voia şi putea veni în sprijinul Ţării, în grupuri mari, pe provincii, fără nici o greutate şi fără să se amestece, fiindcă nimeni nu-şi părăsise condiţia şi nu se împotrivea cînd trebuia să se supună unuia mai mare decît el. Vedea că ajutorul acesta nu mai putea fi dat ; căci lucrurile se schimbaseră ; nu era unul care să nu pretindă să fie egal cu toţi ceilalţi ; prin urmare, s-a pierdut orice rîn- duială, n-a mai avut cine să poruncească şi cine să se supună. Cît despre posibilităţi, era adînc îndurerat de sărăcirea nobilimii, de măsurile luate întruna ca să ajungă aici şi să rămînă aşa, de degenerarea neamului, pe care mizeria şi amestecarea sîngelui, din pricina căsătoriilor nepotrivite dar necesare pentru a avea ce mînca, o

---

178 *Nobil:* „care aparţine, prin naştere, unei clase înalte sau privilegiate“ (Littre) ; *gentilom :* „cel care este de neam nobil“ (Littre), dar şi cel care obţine nobleţea prin exerciţiul armelor (cf. Littre) ; *senior:* „cel care are autoritatea feudală asupra anumitor persoane şi proprietăţi“ (Littre). (N. t.)

puseseră în inimi în locul vitejiei, al virtuții şi al simțămintelor. Era indignat văzînd că noblețea franceză, atît de celebră, atît de ilustră, ajunsese un popor cam de‘soiul poporului însuşi, deosebindu-se de acesta doar prin aceea că poporul poate lucra orice, poate face orice negoț, chiar şi cel cu arme, în timp ce nobilimea a ajuns să fie un alt popor care nu poate alege decît fie trîndăvia, care o ucide şi o, ruinează, încît, nefiind bună de nimic, devine o povară dispreţuită de toţi, fie să se ducă la război, ca să fie omo- rîtă, îndurînd suduielile trimişilor secretarilor de Stat şi ai secretarilor intendenților, fără ca cei mai mari din toată această nobilime, prin obîrşie şi prin ranguri, care, fără să iasă din ordinul ei, îi pun mai presus de ea, să se poată feri de această viață de oameni de prisos, sau de necazurile venite de la conțopişti, atunci cînd slujesc în armată. Era nemulţumit mai ales de ocara adusă armelor, prin care monarhia aceasta se întemeiase şi dăinuise : un ofiţer veteran, adesea plin de răni, chiar şi locotenent general de armată, retras la moşia lui, bucurîndu-se de stimă, reputaţie, ba chiar şi de pensie, dacă nu este nobil este pus la plata birului la rînd cu ţăranii din parohia sa, de către ei şi cei asemenea lor, aşa cum am văzut eu că s-a întîmplat cu nişte foşti căpitani, cavaleri ai ordinului Saint-Louis, care primeau şi pensie, şi nu s-a putut face nimic pentru a fi scutiţi de dări, în timp ce scutirile sînt nenumărate pentru cele mai umile slujbe din magistratura măruntă şi din finanţe, chiar şi după ce aceste slujbe au fost vîndute, sau, uneori, moştenite.

Prinţul acesta nu se putea obişnui cu gîndul că nimeni nu putea ajunge, în vreun fel, la cîrma Ţării, dacă nu fusese mai întîi magistrat, şi că, pe mîinile celor mai tineri dintre aceşti magistraţi fuseseră date toate provinciile pentru a fi cîrmuite ; fiecare îşi avea provincia sa, de care dispunea pe deplin şi întru totul, iar puterea lor era cu mult mai mare şi autoritatea mai neîngrădită, ba chiar nu se puteau compara cu cele pe care guvernatorii acestor provincii le avuseseră vreodată, dar care, cu toate acestea, fuseseră atît de rău loviţi, încît doar numele şi simbria le mai rămăseseră ; şi i se părea la fel de scandalos că, în cîteva provincii, cîrmuirea fusese dată maimarelui tribu- naiului din acele provincii, în lipsa guvernatorului sau a locotenentului general oficial, şi nu se putea pune capăt acestei cîrmuiri, magistratul avînd, ca şi guvernatorul şi locotenentul general, putere şi asupra armatei. Nu voi mai repeta ce gîndea prinţul despre puterea şi despre înălţarea secretarilor de Stat şi a celorlalţi miniştri* nici despre forma lor de cîrmuire : am văzut, nu prea demult,

acest lucru, în legătură cu dijma, am văzut ce gîndea şi ce simţea despre finanţe şi financiari. Numărul imens de oameni folosiţi pentru a percepe şi a ridica impozitele ordinare şi extraordinare, şi modul în care erau ridicate, puzderia de slujbe şi slujbaşi de tot soiul din justiţie, de procese, pricini, de cheltuieli, nedreapta prelungire a proceselor, jaful Şi cruzimile ce se săvîrşesc cu aceste prilejuri, îl umpleau de nerăbdare, încît parcă abia aştepta să aibă puterea de a le îndrepta. Comparînd ţările împărţite în Stări cu celelalte, îi venise ideea să împartă regatul în părţi, atît cît va fi posibil, egale ca bogăţie, să le pună sub administraţia Stărilor, să le simplifice cît va putea de mult ca să curme zarva şi dezordinea şi, cu ajutorul acestor Stări simplificate din provincii, să alcătuiască din cînd în cînd, Stările generale ale regatului. Nu mă încumet să adaug o vorbă mare, vorbă de prinţ care a înţeles că Regele este făcut pentru supuşi nu supuşii pentru el[12], aşa cum spunea de faţă cu toată lumea, pînă şi în salonul de la Marly, o vorbă de Părinte al Patriei, însă o vorbă care, în afara domniei lui, pe care Dumnezeu n-a îngăduit-o, ar fi blestemul cel mai cumplit ! Ca să ne întoarcem la Stările generale, vreau să spun că nu-şi închipuia că acestea au vreo putere : era prea învăţat ca să nu ştie că acest corp, oricît de minunat ar fi el prin felul de reprezentare, nu este decît un corp care se plînge, protestează şi, cînd Regele vrea să-i îngăduie acest lucru, propune ; însă acest prinţ, care s-a simţit bine în sînul naţiunii sale unite, socotea că ar fi de mare folos să afle necazurile şi leacurile de la deputaţi, care le-ar cunoaşte pe cele dintîi prin propria lor experienţă, şi ar putea vedea ce este cu cele din urmă întrebîndu-i pe cei ce aveau să le întrebuinţeze ; nu voia să recunoască, în aceste Stări, decît trei ordine, şi ar fi lăsat, hotărît, în cea de-a treia, ordinul care, de curînd, a părut că vrea să se retragă [13].

Cît despre ranguri, demnitate şi dregătorii, am văzut că rangurile străine, sau aşa-zis străine, nu-i plăceau, în- trucît erau împotriva principiilor lui, precum şi ce gîndea despre regula rangurilor. Nu era mai binevoitor faţă de demnităţile străine. Nu avea de gînd să înmulţească demnităţile cele mai înalte din regat. Voia totuşi să facă ceva spre binele nobilimii celei mai de seamă, făcînd nişte deosebiri. [...] Delfinului i-ar fi plăcut să fie slujit şi înconjurat de adevăraţi seniori, ar fi înălţat unele slujbe mai mărunte şi ar mai fi adăugat şi altele pentru acei nobili ce nu se prea bucuraseră de distincţii. Toţi aceştia laolaltă, care ar fi fost o podoabă pentru curte şi pentru Stat, l-ar fi răsplătit din plin ; nu-i plăceau însă slujbele

perpetue, adică aceeaşi dregătorie, aceeaşi cîrmuire să devină un fel de proprietate din pricina obiceiului de a o trece tot timpul din tată în fiu. Planul lui de a elibera, încetul cu încetul, toate slujbele de la curte sau din armată, ca să isprăvească pentru totdeauna cu vinderea şi cumpărarea lor, nu sprijinea brevetele de reţinere şi de transmitere a slujbelor ***179,*** care nu mai lăsau tinerilor nici o posibilitate de a cere sau de a dori ceva. Cit despre armată, nu se puteau împăca de fel cu ordinea tabelului 180, introdusă de Louvois şi ca să-i sporească lui autoritatea şi să amestece calitatea, meritul şi lipsa acestora, şi să-i transforme în oameni din popor pe toţi cei ce slujesc. In această născocire, prinţul vedea nimicirea emulaţiei, adică a dorinţei de a munci, de a învăţa, de a înfăptui, vedea cauza acelor promovări fără măsură, care fac nenumăraţi ofiţeri generali, ce nu pot fi, în cea mai mare parte, folosiţi sau răsplătiţi, şi printre care se află atît de puţini capabili şi înzestraţi, iar aceasta se vede chiar şi la cei ce trebuie făcuţi mareşali ai Franţei, şi, printre aceştia, chiar şi la generalii de armată, din pricina cărora Statul are atîtea de suferit, mai ales de la începutul acestui veac, deoarece cei care au precedat stabilirea acestei ordini a tabelului nu mai erau în viaţă, sau nu mai puteau sluji.

Maxima aceasta mare şi sfîntă, potrivit căreia regii sînt făcuţi pentru popoarele lor şi nu popoarele pentru regi, şi nici după regi, era atît de bine întipărită în sufletul lui, încît îl făcuse să urască luxul şi războiul. De aceea, uneori, vorbea cu prea multă patimă despre cel din urmă, înfuriat de un adevăr prea aspru pentru urechile lumii, ceea ce i-a făcut pe unii să spună, cu durere, că nu-i plăcea războiul. Dreptatea lui purta pe ochi legătura aceea, prin care nu se vede nimic, dar care te face să nu te îndoieşti de ea. îşi dădea osteneala să studiez« treburile ce erau supuse judecăţii Regelui, în consiliul de finanţe şi în cel al scrisorilor, şi, dacă aceste treburi erau foarte însemnate, cerea ajutorul oamenilor de meserie, slujindu-se de cunoştinţele lor, dar fără să le devină sclav. Se împărtăşea cel puţin o dată la cincisprezece zile, cu o reculegere şi o umilinţă care uluiau, purtînd întotdeauna colierul Ordinului, un guler simplu şi o mantie scurtă. Se întîl- nea cu duhovnicul lui iezuit

179 Brevetele de reţinere *(de retenue)* constituiau o favoare acordată de rege cînd, asupra unei slujbe care nu era ereditară, se asigura titularului o sumă ce trebuia plătită de cel ce avea să-i urmeze ; brevetele de transmitere (de *survivance)* erau date celor investiţi cu dreptul de a succede cuiva într-o slujbă, după moartea acestuia sau dacă titularul renunţa la ea. (N. t.)

180 Saint-Simon arată, în altă parte, că, potrivit „ordinii tabelului“, ofiţerii erau promovaţi după vîrstă, nu după merite. (N. t.)

o dată sau de două ori pe săptămînă, uneori îndelung, dar, cu timpul, a scurtat foarte mult aceste întîlniri, deşi se împărtăşea mai des. Avea o conversaţie plăcută, spunea lucruri temeinice, atît cît îi era îngăduit, căci îi plăceau ; îşi potrivea întotdeauna spusele cu cei cărora le vorbea. Cînd se plimba, se odihnea : atunci puteau fi văzute, mai bine ca oricînd, toate calităţile lui. Dacă, împreună cu el, se afla atunci cineva cu care ar fi putut vorbi despre ştiinţe, era o bucurie pentru el, însă o bucurie modestă, doar ca să se înveselească puţin şi să se instruiască, deoarece el vorbea puţin şi mai mult asculta. însă ceea ce dorea el mai înainte de orice era să poată trage foloase : căuta oameni pe care să-i pună să vorbească despre război şi despre locurile de luptă, despre marină şi despre comerţ, despre ţările şi curţile străine, uneori despre fapte mai speciale, însă cunoscute de toată lumea, despre unele momente din istorie sau despre războaiele de mult trecute. Plimbările acestea în care învăţa multe, îi atrăgeau minţile, inimile, admiraţia, cele mai mari speranţe fiind puse în el. înlocuise spectacolele, la care renunţase de foarte multă vreme, cu un joc uşor, la care puteau lua parte pungile cele mai modeste, ca să mai schimbe, să-i facă pe unii să poată împărţi cinstea de a juca împreună cu el, şi, în acest timp, să fie văzut de toată lumea. I-au plăcut întotdeauna masa bună şi vînă- toarea : de la cea din urmă nu se mai stăpînea atît de mult, se temea însă de slăbiciunea pe care-o avea pentru cea dintîi şi era un nemaipomenit tovarăş la ospeţe.

Pe Rege îl cunoştea perfect ; îl respecta şi, în ultima vreme, îl iubeaca un fiu, stătea în preajma lui ca un supus dar care ştie cine este. Pc D-na de Maintenon o cultiva cu o grijă cerută de situaţia lor. Cît a trăit *Monseigneur,* a avut grijă să se poarte cu el cum se cuvine ; se vedea că se sileşte s-o facă, mai ales cu D-ra Choin, şi că se simte prost cu toţii cei ele la Meudon. Am arătat de atîtea ori cauzele aceste: situaţii, îneît nu le voi mai repeta aici. Prinţul admira, cel puţin cît toată lumea, fapul că *Monseigneur,* pentru care nu existau dccît cele materiale, avea totuşi multă mîndrie, că nu se putuse niciodată obişnui cu D-na de Maintenon, că nu o vedea decît din obligaţie, şi, chiar şi aşa, cît se poate de puţin, deşi avea în D-ra de Choin o Maintenon a lui, după cum Regele o avea pe a sa, şi făcea din propriii săi copii robii acesteia, la fel cum **Regele** şi-i înrobea pe ai săi D-nei ele Maintenon. li iubea cu căldură pe cei doi prinţi, fraţii săi, şi, cu cea mai mare patimă, îşi iubea soţia-. Cînd a pierdut-o, a simţit durerea pînă în măduva oaselor. Străduindu-se destul de mult, şi-a salvat credinţa în Dumnezeu. A sacrificat totul, dar sîngerînd. în toată această cumplită suferinţă, nimic josnic, mărunt sau necuviincios.

Vedeai un om care nu mai poate, care se chinuie să nu lase să se vadă acest lucru, dar care era înfrînt. Zilele i-au fost scurtate de această suferinţă. în timpul bolii, nu s-a schimbat : nu credea că se mai face bine ; le-a spus şi medicilor părerea lui ; nu le-a ascuns pe ce şi-o întemeia ; s-a spus aceasta nu demult, şi tot ce a simţit el, din prima pînă în ultima zi, a confirmat-o din ce în ce mai tare. Cu ce înspăimîntătoare convingere vorbea despre sfîrşitul soţiei sale şi despre al său ! Dar, mare Dumnezeule ! ce spectacol ne-ai înfăţişat cu ajutorul lui, şi de ce oare nu ne este îngăduit să dăm la iveală şi părţile ascunse, atît de înălţătoare, numai tu fiind acela care le poate da şi recunoaşte preţul ! S-a purtat aidoma lui Isus Cristos pe cruce ! nu numai în privinţa morţii şi a suferinţelor, căci s-a înălţat mult deasupra. Ce gînduri înduioşătoare şi senine ! Cît de mult s-a desprins de toate ! Cît de vii i-au fost mulţumirile că fusese ferit de sceptru şi de socoteala pe care ar fi trebuit s-o dea ! Cită supunere, şi cît de desăvîrşită ! Cît de înflăcărată i-a fost dragostea pentru Dumnezeu ! Cît de necruţător şi-a privit nimicnicia şi păcatele ! Cit de măreţ gîndea despre nesfîrşita ta îndurare ! Cit de sfîntă şi umilă îi era teamă ! Cît de potolită îi era încrederea ! Cît de înţeleaptă împăcarea ! Cît de mult citea, cîte rugăciuni făcea tot timpul ! Cît de mult şi-a dorit ultimele taine ! Cît de adînc s-a recules ! Cît de neînvinsă i-a fost răbdarea ! Cîtă blîndeţe, cîtă statornică bunătate faţă de toţi cei din preajma lui ! Cît de curată i-a fost cucernicia care îl silea să meargă la Dumnezeu ! Franţa a fost doborîtă de această ultimă pedeapsă ; Dumnezeu i-a înfăţişat un prinţ pe care nu-1 merita. Pămîntul nu era vrednic de el ; era, de pe atunci, pregătit pentru preafericita eternitate [li].

CAPITOLUL LXV

(1 7 12) *Aparat funebru la Delfină ; pretenţii ale episcopilor care le sint refuzate ; regulile acestor lucruri. — Cine primeşte şi cine dă perniţa şi agheasma. — Pentru cine se face anunţul cu voce tare. —- Care sint doamnele ce stau de veghe. — Cum a împărţit Regele prima gardă între ducese şi casa de Lorraine. — Agheasma este dată de cîţiva prinţi de singe, de contele de Toulouse şi de nimeni altul. — Trupul Delfinului este dus, fără ceremonie, lingă cel al Delfinel. — Transportarea, cu ceremonie, a celor două inimi la Val-de-Grâce. — Monseniorul duce de Bretagne devine Delfin. —* Madame *intră seara, după cină, în ca***binetul** Regelui. *D-l duce de Orléans, singurul dintre toţi prinţii, dă agheasmă pentru Delfin in cadrul ceremoniei. — Convoiul însoţeşte cele două trupuri la Saint-Denis cu ceremonie, — Întoarcerea Regelui la Versailles, unde vede, în trecere, mulţimea de văluri şi de mantii care, apoi, se duc la toţi prinţii de singe regal, la întimplare şi pentru prima dată. — Convorbire particulară a*

ducesei du Lude cu Regele. — [..,] Moartea micului Delfin. — [...] Doliu la fel de neobişnuit ca şi înmormîntarea, — Cum a fost salvat actualul rege. —• Caseta Delfinului mă pune intr-o mare primejdie de care mă scapă iscusinţa ducelui de Beauvillier.

[...]

Sîmbătă 13, corpul Deîfinei, cu faţa descoperită, a fost lăsat pe pat ; a fost deschis în aceeaşi zi, la ora unsprezece seara, în prezenţa întregii Facultăţi de medicină, a doamnei de onoare şi a celei răspunzătoare cu îmbrăcatul, şi, duminică 14, a fost pus într-un sicriu, pe un podium

cu trei trepte ; a doua zi, 15, a fost dus tot aşa în cabinetul ei cel mare, unde erau altare, dimineţile făcîndu-se slujbă neîntreruptă. Patru episcopi aşezaţi, în veşmintele obişnuite rangului lor, de partea dreaptă, se ridicau aşa cum făceau doamnele, anunţaţi de oameni aleşi dintre clerici. Au vrut să aibă scaune cu spătar, perniţe şi agheasmă ; primele două le-au fost refuzate : nu li s-au dat decît nişte scaune pliante, dar nu şi perniţe ; au făcut atîta gălăgie, încît au dobîndit agheasma. Ca să înţelegem acest ceremonial, pe care încă nu am avut prilejul să-l explic, în prezenţa corpurilor acestor prinţi, nu poţi avea decît ceea ce ţi se cuvine atunci cînd sînt ei in viaţă. La biserică, stai pe pliante, iar acest lucru hotărăşte dacă te aşezi, şi pe ce fel de scaun. în prezenţa lor la biserică, nimeni nu are perniţă, în afară de prinţii de sînge regal, de bastarzi, de duci şi de ducese, şi de cei şi cele care au rangul de prinţi străini sau „dreptul de taburet“ căpătat ca o favoare. Aşa că, doar persoanelor acestora, cînd vin să stropească cu agheasmă în timpul ceremoniei, sau, pe rînd, fără mantii, heralzii[1], care stau, îmbrăcaţi în tunică soldăţească, ţinînd caduceul într-o mînă, la cele patru colţuri ale sicriului, le oferă o perniţă pe care o ţin în cealaltă mînă, lîngă ei, ca să facă o scurtă rugăciune după ce au împărţit agheasmă, şi, cînd se ridică, heralzii iau perniţa. Agheasma este prezentată de către heralzi, aceloraşi persoane cărora le dau şi perniţa ; acestea dau agheasma înapoi după ce au împărţit din ea. Agheasma este prezentată, de asemenea, ofiţerilor coroanei şi soţiilor lor, iar în ceea ce priveşte dregătoriile, doar primilor gentilomi ai camerei Regelui, care nu sînt duci, şi soţiilor lor, doamnei de onoare, dacă nu este ducesă, doamnei răspunzătoare cu îmbrăcatul, şi cavalerului de onoare, şi soţiei sale, care se aşază, cu toţii, în genunchi, fără perniţă, pentru o scurtă rugăciune. Orice alte persoane, bărbaţi şi femei, oricine ar fi, chiar dacă poartă văl şi mantie, îşi iau singure agheasma şi stropesc, fără ca heralzii să se mişte cîtuşi de puţin. Din prag, uşierul îi numeşte, cu glas foarte tare, pe măsură ce-i vede intrînd, pe toţi cei şi pe toate cele care trebuie să primească o perniţă, şi nu rosteşte nici un alt nume. Prinţilor de sînge regal, agheasma le este prezentată şi luată înapoi de către preotul de serviciu, îmbrăcat cu veşmintele rangului său. Şase doamne cu văluri, aşezate în faţa episcopilor, schimbate, toate deodată, in timpul zilei, de aite şase ; fiecare este anunţată de marele maestru de ceremonii, printr-un bilet din partea Regelui, la ce oră are să stea de veghe ; dintre aceste şase doamne, la fiecare gardă, două sînt

ducese sau prințese, cînd unele cînd altele, care găsesc două pernițe în fața scaunelor lor, aflate la primele două locuri (celelalte doamne nu au), două doamne de la palat care nu sînt ducese şi care se înțeleg între ele,cum să se rînduiască, şi, la celelalte două locuri, două doamne destul de nobile ca să fi mîncat la masă cu prințesa, mai bine zis cu Regina, şi să se fi urcat în trăsura ei. Soțiile mareşalilor Franței, care nu sînt duci, merg împreună cu acestea, şi au primul dintre cele două locuri. Dacă ar fi şi alți ofițeri ai coroanei, care nu sînt duci, cu soțiile lor, lucrurile s-ar petrece la fel. Regele însuşi le-a numit pe cele două doamne cu titluri din prima gardă. Intră în politica lui obişnuită să întrețină certurile dintre duci şi prinții străini, adică cei din casa de Lorraine ; căci, deşi dăduse acelaşi rang D-lor de Buillon şi de Rohan, n-a suferit niciodată ca aceştia să se compare cu ducii sau cu cei din casa de Lorraine. A socotit aşadar că face foarte bine luînd două ducese, cele mai bătrîne care se aflau la curte, şi, sub acest pretext, le-a ales pe ducesa de Elbeuf, văduva celui de al doilea duce şi *pair* şi a celui mai în vîrstă dintre fiii casei de Lorraine din Franța, şi pe ducesa de Sully ; ca să țină balanța dreaptă, a dat ducilor pe D-na de Elbeuf, ca ducesă, dublată, pe deasupra, de o altă ducesă, iar celor din casa de Lorraine le-a făcut favoarea ca cea mai în vîrstă din neamul lor să stea de veghe în prima gardă. Apoi, totuşi, ele au fost schimbate de două prințese, D-na de Lambesc şi mătuşa acesteia, D-ra d’Armagnac, care n-au fost prea mulțumite, deoarece se vedea şi mai bine că prima gardă o făcuseră ducesele. Voi povesti în continuare ceremoniile pînă la plecarea către Saint-Denis, nu numai ca să nu mă mai întorc la ele, dar şi din alte motive, care se vor vedea în cele ce urmează.

Miercuri 17, *Madame,* însoțită de D-l duce de Orléans, de D-na prințesă de Conți şi de cele două fiice ale ei, de D-l conte de Toulouse, purtînd cu toții văluri şi mantii lungi, suita lor de asemenea, s-a dus să dea agheasmă. A fost întîmpinată de cavalerul de onoare, în fruntea curții D-nei Delfine, la capătul ultimei odăi acoperite cu negru ; acelaşi cavaler a dus-o şi îryrpoi. Doamna de onoare, care a întimpinat-o şi a însoțit-o înapoi, nu a intrat în această odaie, ci s-a oprit la uşa dinăuntru. Agheasmă n-a fost împărțită, decît de cei de sînge regal, ceea ce nu se mai pomenise pînă atunci.

Vineri dimineață, 19, corpul Monseniorului Delfin a fost deschis, la ceva mai mult de douăzeci şi patru de ore de la moarte, de față cu toată Facultatea de medicină, cu cîțiva tineri din garda lui şi cu ducele de Aumont, numit, fiindcă era duce, de către Rege. Inima i-a fost dusă nu- maidecît la

Versailles[2] lîngâ cea a D-nei Delfine. în aceeaşi zi, între orele cinci şi şase, cele două inimi au fost duse la Val-de-Grâce, la Paris. Chamillart, episcop de Senlis, prim preot al D-nei Delfine, împuternicit de cardinalul de Janson, mare preot, se afla în prima trăsură, în fund, la dreapta, ducînd cele două inimi ; D-na Prinţesă, în fund, la stînga lui, D-na de Vendôme, fiica ei, şi D-ra de Conţi, în faţă ; ducesa du Lude la o portieră, ducele du Maine la cealaltă. Ducele de Aumont, ca prim gentilom, venea din urmă, pe primul loc în fundul unei trăsuri a Monseniorului Delfin, însoţit de cîţiva tineri din suita acestuia. Urma trăsura în care călătorea D-na Delfină, plină cu doamnele ei de la palat, dintre care două rămăseseră să vegheze trupul. După miezul nopţii, cortegiul a ajuns la Val-de-Grâce ; totul s-a isprăvit înainte de ora două, apoi s-au întors, fără ceremonie, şi cine a vrut a rămas la Paris. îndată ce convoiul acesta a plecat de la Versailles, corpul Monseniorului Delfin, adus de la Marly, fără ceremonie, a fost pus la dreapta celui al D-nei Delfine, pe acelaşi podium, care a fost mărit.

Sîmbătă 20, Regele i-a trimis vorbă ducesei de Ventadour că vrea ca, de acum înainte, Monseniorul duce de Bretagne să ia numele şi rangul de Delfin ; şi, chiar în aceeaşi seară, a chemat-o pe *Madame* în cabinetul lui, după cină, împreună cu prinţii şi prinţesele care intrau de obicei aici, pînă ce Regele se ducea să se culce, şi, de atunci, *Madame* a intrat în acest cabinet în fiecare seară.

Luni 22 februarie, D-l duce de Orléans s-a dus să dea agheasmă lîngă trupul Domnului Delfin. A fost întîmpinat şi însoţit, aşa cum fusese şi *Madame,* de către ducele de Aumont, ca prim gentilom al camerei, în fruntea tinerilor din suita Delfinului, care, rînd pe rînd, vegheau corpul Monseniorului Delfin.

Marţi 23 februarie, Cele două trupuri au fost duse, de la Versailles la Saint-Denis, pe acelaşi cărucior. Regele l-a numit pe D-l duce de Orléans ca să însoţească trupul Domnului Delfin, şi patru prinţese pentru cel al Doamnei Delfine, acestea fiind Doamna Ducesă [3], D-na de Vendôme, şi D-rele de Conţi şi de la Roche-sur-Yon. Cind trupurile au fost date jos, ducele de Aumont, ca prim gentilom al camerei, ducea coroana Monseniorului Delfin ; Dangeau, cavaler de onoare, pe cea a Doamnei Delfine ; Souvré, răspunzător de îmbrăcămintea Regelui, colierul ordinului Saint-Esprit. în marşul, care a început pe la ora şase seara, preoţii, în veşmintele rangului lor, călare, ţineau de colţurile giulgiului, doi fiind ai Regelui, doi ai Doamnei Delfine ; de partea acesteia, mergeau călare cavalerul de onoare şi primul scutier.

Trei trăsuri mergeau înainte. în cea de-a doua, în fund, era D-l duce de Orléans, împreună cu ducele de Aumont, în faţă, d’Antin cu Souvré ca răspunzător de îmbrăcăminte, Matignon, la
0 portieră, ca tînăr din suita prinţului, la cealaltă aflîn- du-se căpitanul gărzilor D-lui duce de Orléans ; în a treia, cit mai aproape de căruciorul cu trupurile, patru episcopi înveşmîntaţi după rangul lor, un preot al Regelui, cel care slujea în acel moment, în veşminte sacerdotale obişnuite, şi preotul de la Versailles, cu etolă. în spate, trei trăsuri : în prima, care era o trăsură a Regelui, cele patru prinţese, împreună cu ducesa du Lude ; alta, care era a Doamnei Delfine, era plină de doamnele ei ; în urmă, trăsura Doamnei Ducese, în care erau doamnele de onoare ale prinţeselor. Convoiul a început să intre în Paris, prin poarta Saint-Honoré, la ora două după miezul nopţii, a ieşit pe poarta Saint-Denis, la ora patru dimineaţa, şi a ajuns la Saint-Denis, între şapte şi opt dimineaţa. La Paris, a fost foarte mare ordine şi nici o încurcătură.

Sîmbătă 27 februarie, Regele s-a întors de la Marly la Versailles. Mîncase, cît a stat acolo, singur, în camera lui, şi dimineaţa şi seara, cît a putut mai simplu. Nu a vrut niei un semn de ceremonie din partea curtenilor, aşa cum
1 se făcuse la moartea lui ***Monseigneur ;*** a spus că va vedea pe toată lumea, deodată, la sosire. Prinţii şi prinţesele de sînge, împreună cu bastarzii, l-au aşteptat în cabinetele lui ; ducesa du Lude şi doamnele Doamnei Delfine, cavalerul de onoare şi ceilalţi mari ofiţeri, împreună, la uşa cabinetului ; doamnele, în camera lui, bărbaţii, în anticameră şi în încăperile următoare, pînă la uşa apartamentului D-nei de Maintenon. Toată lumea purta văluri şi mantii lungi. Regele a sosit la ora patru, a urcat direct în cabinetele sale, pe scara cea mică, apoi a mers încet, ca să vadă pe toată lumea, pînă la apartamentul D-nei de Maintenon. A îmbrăţişat-o doar pe ducesa du Lude, i-a spus că nu se simte în stare să stea de vorbă cu ea, dar că o va vedea mai tîrziu. După o jumătate de oră, D-na de Maintenon a chemat-o la ea, împreună cu doamnele Doamnei Delfine. Am văzut că Regele nu purta mantie ; s-a arătat îndatoritor cu toate, apoi a oprit-o pe ducesa du Lude, căreia i-a cerut să se aşeze, şi care a stat mult timp numai cu el şi cu D-na de Maintenon. De atunci, a văzut-o de multe ori, în acelaşi fel, mai deloc în public sau la Marly, cînd sănătatea îi îngăduia să se ducă acolo sau să-l însoţească pe Rege. Toţi cei care purtau văluri şi mantii au trecut, ca într-o procesiune, pe la toţi prinţii şi prinţesele, începînd cu D-l şi D-na ducesă de Berry, şi sfîrşind cu contele de Toulouse. La

moartea lui *Monseig- neur* nimeni nu trecuse pe la prinţii şi prinţesele de sînge. Am văzut prin ce intrigi D-l du Mâine a căpătat dreptul de a se trece pe la bastarzi. Cu acest prilej, lumea s-a dus, la întîmplare, ca oile, la prinţii şi prinţesele de sînge. Doar ziua aceea a fost pentru văluri şi mantii.

[...]

In aceeaşi zi [duminică 6 martie], cei doi copii, fii ai familiei regale, bolnavi de cîteva zile, s-au simţit foarte rău şi aveau pete de pojar aşa cum avuseseră şi Domnul şi Doamna Delfină. Fuseseră botezaţi, fără nici o ceremonie, chiar cînd se născuseră. Regele a cerut ducesei de Ventadour să le facă toate ceremoniile pentru botez, să le aleagă ea naşii, şi să-i numească pe amîndoi Ludovic. Ea a ales tot ce a găsit mai nobil în preajma sa : pentru micuţul Delfin, l-a luat, alături de ea, pe contele de la Motte, iar pentru D-l duce de Anjou, regele de acum, pe marchizul de Prye, împreună cu ducesa de la Ferte. A doua zi, marţi 8 martie, medicii de la curte au chemat încă cinci de la Paris. Regele a ţinut totuşi consiliul de finanţe, s-a dus la vînătoare, după masă, şi, seara, a lucrat cu Voysin, în apartamentul D-nei de Maintenon. Sînge- rarea şi celelalte leacuri folosite nu l-au putut salva pe micuţul Delfin ; a murit în aceeaşi zi, puţin înainte de miezul nopţii. Avea cinci ani şi cîteva luni, era bine făcut, voinic şi înalt pentru vîrsta lui; avea o minte şi o judecată, dovedite în tot ce făcea, în care se puneau mari speranţe ; neliniştea puţin printr-o mare îndărătnicie şi printr-o trufie fără margini. D-l duce de Anjou sugea încă la sîn. Ducesa de Ventadour, ajutată de alte doamne, l-a înşfăcat şi n-a dat voie să i se ia sînge sau să i se dea să înghită vreo doctorie. Contesa de Verue, care fusese otrăvită la Torino şi fusese gata să moară, scăpase cu o contraotravă, pe care o avea ducele de Savoie[4], şi din care adusese cu ea cînd se întorsese în Franţa. Ducesa de Ventadour a trimis să-i ceară din acea contraotravă şi i-a dat D-lui duce de Anjou numai fiindcă nu i se luase sînge, deoarece leacul acesta nu merge cu sîngerarea. Copilul s-a simţit foarte rău, dar a scăpat cu ajutorul ei, şi, astăzi, este rege. Mai tîrziu, a aflat, şi, întotdeauna, faţă de D-na de Verue şi de tot ce o privea, s-a purtat cu mare grijă. Trei Delfini au murit deci în mai puţin de un an, unul singur fiind copil, şi, în douăzeci şi patru de zile, tatăl, mama şi fiul cel mai mare.

[-]

Regele, care, la moartea lui *Monseigneur,* a vrut ca persoanele care de obicei poartă doliu, cînd el însuşi poartă, să poarte doliu atunci, deşi el însuşi nu l-a purtat, de această dată, culmea ciudăţeniei, a vrut ca nimeni să nu poarte doliu după Domnul şi Doamna Delfină, în afară de D-l duce şi D-na

ducesă de Berry. întrucît cei din suita lor purtau doliu, de vreme ce ei înşişi purtau, a fost o discuţie în legătură cu D-na de Saint-Simon, care nu voia să pună doliu, în timp ce ei doreau ca ea să pună, sprijinindu-se pe exemplul ducesei de Ventadour şi de Brancas, pe care *Madame* le avea în suita sa. S-a răspuns că acestea, fiind separate de corp şi de bunuri de soţii lor, aveau echipajele lor proprii, în timp ce D-na de Saint-Simon şi cu mine trăiau şi trăisem mereu împreună, ceea ce înseamnă că echipajele soţiei aparţin soţului. Au fost multe tîrguieli. Pentru ei, doliul acesta era o cinste. D-l şi D-na ducesă de Berry ne-au cerut-o atît de stăruitor, ca semn de prietenie, ca ceva la care ţineau foarte mult, încît, în cele din urmă, le-am făcut hatîrul : casa noastră a fost aşadar împărţită în două ; tot ce era al meu sau al amîndurora, fără doliu, ceea ce era al D-nei de Saint-Simon, cu doliu, un lucru cît se poate de caraghios.

[...]

în caseta Delfinului, se aflau nişte rapoarte pe care mi le ceruse mie. Eu le scrisesem avînd încredere deplină în el; el le păstrase cu aceeaşi încredere. Puteam deci fi uşor recunoscut. Era unul, foarte lung, scris cu mîna mea, care ar fi fost de ajuns, nemaifiind nevoie de altceva, ca să mă piardă fără nădejde de scăpare în faţa Regelui. Nimeni nu-şi poate închipui asemenea catastrofe. Regele îmi cunoştea scrisul. Dar nu-mi cunoştea felul de a gîndi, deşi bănuia cîte ceva. îi dădusem prilejul de cîteva ori şi, ce nu făcusem eu, se străduiseră să facă unii din bunii mei prieteni de la curte. Primejdia îl pîndea destul de direct şi pe ducele de Beauvillier, ceva mai puţin direct pe ducele de Chevreuse. Regele, care, avînd în vedere ce conţineau acele rapoarte, m-ar fi recunoscut numaidecît, ar fi descoperit totodată că, între Delfin şi mine, domnea încrederea cea mai firească şi mai deplină, asupra unor lucruri dintre cele mai importante, care nu i-ar fi plăcut deloc, iar el nici măcar nu bănuia că eu mă apropiam de nepotul său mai mult de- cît oricare alt curtean. N-ar fi putut crede, ştiind cit de strînsă este legătura mea cu ducele de Beauvillier, din totdeauna, că între Delfin şi mine se stabilise o comunicare strînsă şi secretă privind treburile ţării, fără ştirea ducelui ; totuşi, el era cel ce trebuia să-i ducă Regelui caseta prinţului, căci, după moartea acestuia, du Chesne îi dăduse, numaidecît, cheia Regelui. Neliniştea era aşadar cumplită, şi puteam pune rămăşag că erau motive să cred că, pentru mine, totul va fi pierdut şi că voi fi izgonit pentru tot restul domniei Regelui, Ce deosebire între viitorul luminos pe care-1 vedeam fără să-mi fac iluzii şi prăpastia ce se deschidea deodată la picioarele mele ! Iată ce înseamnă curtea şi lumea ! Am înţeles atunci nimicnicia celor mai rîvnite cariere, datorită unui sentiment ascuns care arată totuşi cît de mult ţinem la ele. Spaima că acea casetă va fi deschisă n-a avut aproape nici o în- rîurire asupra mea ; a trebuit să mă gîndesc mult ca să revin la ea din timp în timp, îmi părea rău după ceea ce pierdusem eu, şi incomparabil mai mult, după ceea ce pierdea Franţa, mai ales moartea acestui Delfin fără pereche, îmi sfîşia inima, alungind orice altă simţire din sufletul meu, Multă vreme, nu m-am gîndit decît să fug, ca să nu mai văd niciodată chipul amăgitor al acestei lumi. Chiar şi după ce m-am hotărît să rămîn, situaţia mea pe lingă D-l duce de Berry şi D-l duce de Orléans, pe cafe mulţi alţii, dintre cei mai de vază, ar fi plătit-o foarte scump avînd în vedere vîrsta Regelui şi cea a micului Delfin, nu-mi spunea nimic ; nu îndrăznesc să spun ceva hiai rău, comparînd cu ceea ce nu mai exista, şi îmi era atît de greu să-mi potolesc durerea şi să înţeleg unele lucruri, încît am lăsat să iasă la

iveală tot ce, pînă atunci, ascunsesem cu atîta grijă şi diplomaţie, arătînd cît de mult pierdusem. D-na de Saint-Simon, la fel de lovită, la fel de mişcată, la fel de puţin în stare să se prefacă, însă mai înţeleaptă, mai tare, cu gîndul numai la Dumnezeu, trecea şi ea printr-o mare nelinişte din pricina acestor hîrtii, deşi era mai slobodă în gîndire, mai măsurată în prietenii, mai prudentă. Ducii şi ducesele de Beauvillier şi de Chevreuse erau singurele persoane care cunoşteau această taină, şi singurele cu care mă puteam sfătui. D-l de Beauvillier s-a hotărît să nu încredinţeze caseta nimănui, deşi Regele avea cheia, şi să aştepte pînă ce sănătatea îi va îngădui s-o ducă el însuşi, ca să încerce, cum va putea, să ascundă privirilor regelui acele hîrtii amestecate printre toate celelalte. Planul era greu de înfăptuit, căci nici măcar nu ştia unde se află hîrtiile acelea primejdioase, în casetă, printre celelalte ; era totuşi singura cale să facă ceva. Această cumplită nesiguranţă a durat cincisprezece zile. Ultima luni din februarie, Regele l-a văzut în cabinetul său, pe la ora cinci, pe ducele de Beauvillier, pentru prima dată, căci acesta nu fusese în stare să se ducă mai devreme. Locuinţa mea era destul de aproape de a lui, la acelaşi nivel, şi dădea în mijlocul galeriei aripii celei noi, tot la acelaşi nivel cu apartamentul cel mare al Regelui. La întoarcere, ducele a intrat la mine, şi ne-a spus, D-nei de Saint-Simon şi mie, că Regele îi poruncise să-i aducă a doua zi seara, în apartamentul D-nei de Maintenon, caseta Delfinului, şi ne-a repetat că, deşi nu îndrăzneşte şi nu poate răspunde de nimic, va avea mare grijă, de va fi posibil, să-l împiedice pe Rege să vadă ceea ce era scris de mine, şi ne-a făgăduit să vină, a doua zi, cînd se va întoarce de la D-na de Maintenon, să ne spună cum se petrecuseră lucrurile. Nu-i nevoie să mai spun că a fost aşteptat cu nerăbdare. A venit şi, înainte de a se aşeza, ne-a făcut semn să nu mai fim neliniştiţi. Ne-a povestit că, în casetă, deasupra, era, din fericire, un strat gros cu o mulţime de rapoarte de tot felul, de planuri privitoare la finanţe şi aîte cî- teva privitoare la provincii, că, anume, îi citise Regelui un mare număr dintre ele ca să-l obosească, că izbutise atît de bine încît, pînă la urmă, Regele se mulţumise cu titlurile, şi că, plictisit că nu găseşte altceva, se convinsese că fundul casetei nu este mai interesant, a spus că nu face să vadă mai multe şi că nu rămîne decît să arunce totul pe foc. Ducele ne-a încredinţat că n-a aşteptat să-i spună de două ori, mai ales că zărise, pe fund, o bucăţică din scrisul meu, pe care a acoperit-o iute, luînd alte hîrtii, ca să citească titlurile Regelui, şi că, îndată după ce acesta îi spusese ce să facă, el a aruncat, la în- tîmplare, în casetă, toate hîrtiile pe care le scosese de acolo şi le pusese treptat pe masă, şi s-a dus să

scuture caseta în spatele focului, între Rege şi D-na de Mainte- non, avînd mare grijă, scuturînd-o, ca raportul acela mare şi gros, scris cu mîna mea, să fie acoperit de altele ; a dat cu cleştele ca nu cumva să rămînă vreo bucăţică în afara focului, şi a vrut să vadă totul ars bine, înainte de a pleca el din cameră. Ne-am îmbrăţişat, uşuraţi cu toţii, iar bucuria a fost pe măsura primejdiei prin care trecusem.

CAPITOLUL LXVI

(17 12) *Deljina a fost otrăvită. — Mareşalul de Villeroy, după ce s-a împăcat cu Regele, devine numaidecît favorit. — Delfinul a fost otrăvit.* — D-Z du *Maine şi D-na de Maintenon îl conving pe Rege şi pe toată lumea că d-l Duce de Orléans a pus la cale otrăvirea Delfinului şi a Delfinei. — Scurtă prezentare a D-lui duce de Orléans. — Lumea protestează împotriva D-lui duce de Orléans ; purtarea curţii faţă de el. — Mareşalul de Villeroy şi alte persoane de vază. — încurcătura în care se află ducele de Noailles, care spune că are apoplexie şi pleacă la Vichy.*

Grozăviile pe care trebuie să le povestesc, fără să mai amîn, îmi îngheaţă mîna. Le-aş lăsa de o parte, dacă adevărul pe care-1 datorăm întru totul celor scrise de noi, dacă alte grozăvii care le-au sporit pe cele dintîi, de cumva aşa ceva se mai poate, dacă nu s-ar fi auzit în toată Europa, dacă urmările importante pe care le-au avut nu m-ar sili să le arăt aici, ca făcînd parte, o parte dintre cele mai de seamă, din faptele ce s-au petrecut sub ochii mei. Boala Delfinei, venită deodată, neobişnuită, prea puţin cunoscută de medici, foarte rapidă, întunecase, aşa puţin cît a durat, închipuirile, care, şi fără aceasta, erau foarte zdruncinate din pricina celor ce i se spuseseră lui Boudin cu foarte puţin înainte, întărite de cele spuse de regele Spaniei. Mînia Regelui cînd a auzit de schimbarea duhovnicului, pe care prinţesa, dacă ar fi trăit, ar fi simţit-o zdravăn, s-a domolit în faţa durerii pricinuite de pierderea ei, poate mai mult fiindcă, o dată cu moartea prinţesei, nu mai avea cine să-l înveselească şi să-l bucure, şi durerea a vrut să ştie cum se petrecuse o atît de mare nenorocire, pentru a încerca să se ferească de altele, sau ca să pună capăt neliniştii pe care o încerca. Facultatea de medicină a primit, aşadar, din gura lui, ordinele cele mai precise. Raportul de după deschiderea corpului nu avea cum să-l mîngîie : nici o cauză naturală de moarte, ci altele, înspre părţile interioare ale capului, vecine cu partea aceea care o duruse atît de tare. Fa- gon şi Boudin nu s-au îndoit că este vorba de otravă; şi au spus-o răspicat Regelui, de faţă fiind şi D-na de Maintenon.[1] Boulduc, care mi-a spus că este convins

de aceasta, şi cîțiva alții cu care Regele a vrut să stea de vorbă, şi care asistaseră la deschidere, au întărit printr-o tăcere posomorită. Mareschal a fost singurul care a susținut că urmele de otravă erau foarte îndoielnice, căci el deschisese multe corpuri în care găsise urme asemănătoare, fără să existe nici cea mai slabă bănuială în privința morții. Acelaşi lucru mi l-a spus şi mie, iar mie nu-mi ascundea nimic ; a adăugat totuşi că, judecind după cele ce văzuse, el nu poate jura nici că da nici că nu, dar ar fi însemnat să-l ucidă pe Rege, chinuindu-1 îndelung, dacă l-ar fi făcut să gîndească ceva atît de trist în sine, şi care, tot restul zilelor, nu i-ar fi mai lăsat nici o clipă de tihnă. Căci aceasta s-a înîtmplat, într-adevăr, în urma acelui raport, şi pentru destul de multă vreme. Regele, nemulțumit, a vrut să afle de unde putea veni lovitura aceea diavolească şi nu putea fi domolit de toate spusele lui Mareschal, care s-a certat bine cu Fagon şi Boudin, care şi ei şi-au susținut cu hotărîre părerile din primul raport, şi nici după aceea n-au spus altceva. Boudin, nemulțumit că îşi pierduse slujba o dată cu moartea unei prințese atît de bună cu el, care-i arătase chiar şi încredere, pierzînd totodată, orice speranță, a răspîndit pretutindeni, ca un smintit, că, fără nici o îndoială, prințesa fusese otrăvită ; alți cîțiva, care asistaseră la deschidere, au şoptit lucrul acesta la urechea unor prieteni : în mai puțin de douăzeci şi patru de ore, toată curtea şi tot Parisul au aflat. Indignarea s-a alăturat durerii pricinuită de moartea unei prințese adorate şi, pe lîngă ele, spaima şi curiozitatea, numaidecît sporite de boala Delfinului.

Trebuie să întrerup un moment înşirarea acestor grozăvii ca să povestesc o întîmplare care, mai tîrziu, avea să capete multă însemnătate. Mareşalul de Villeroy, lîn- cezea la Paris, şi, adesea, la Villeroy[2], în cea mai adîneă dizgrație, de cînd se întorsese ultima oară din Flandra ; amănuntele le-am dat în altă parte. La Versailles, nu se mai arăta decît din cînd în cînd, fără să rămînă vreodată peste noapte ; la Fontainebleau, doar o dată, cel mult de două ori, unde rareori rămăsese vreodată să doarmă. De Marly, pentru el, nu mai putea fi vorbă. Uscăciunea, tăcerea Regelui, aerul că este supărat cînd îl vede, nu se schimbaseră ; Villeroy era însă, mai departe, omul D-nei de Maintenon. Ura față de Chamillart, împărtăşită de amîndoi, reînsuflețise vechea lor prietenie. Mila față de el o făcea să-l întîlnească în casa ei din oraş, ori de cîte ori mareşalul venea la Versailles sau la Fontainebleau. îşi scriau adesea, şi plăcerea, care întuneca totul în ea, adăugată la starea nespus de proastă în care se aflau treburile țării, o împingeau să-l ceară părerea şl să primească rapoarte scrise de la el. Toate acestea erau necunoscute celor mulți ;

însă celor mai atenți de la curte nu le scăpaseră. Eu le aflasem de multă vreme. Regele le ştia şi el. D-na de Maintenon n-ar fi îndrăznit să-i ascundă vreuna din purtările ei obişnuite pe care el ar fi putut-o descoperi. Ea spera să găsească astfel prilejuri de a-l apropia pe mareşal, şi, într-adevăr, i-a arătat de cîteva ori unele din rapoartele scrise de acesta, pe care le susținea cu ajutorul lui Voysin, Totuşi, pînâ atunci, nu izbutise să facă nimic. împrejurările triste au făcut-o pe D-na de Maintenon să grăbească lucrurile în propriul ei interes. Primele momente de gol nemaipomenit lăsat de Delfină, durerea, necazurile care o făceau şi mai ascuțită, o sporeau pe cea a Regelui. Era greu să-l înveselească cineva ; ea însăşi era atît de lovită, atît de abătută, incit, singură, nu avea puterea să facă ceva. Lucrul cu miniştrii, în apartamentul ei, lăsa mari intervale, căci serile sînt lungi în acest anotimp ; ziua, cînd era vreme prea urîtă ca să poată ieşi, Regele venea întotdeauna la ea, înainte de ora trei, şi nu mai pleca decît la ora zece, pentru cină. Să fi chemat pe cineva să stea cu ei, era greu cu Regele, şi nici pentru ea nu era uşor să aleagă. Oricum întorcea lucrurile, totul i se părea primejdios. Se gîndea să înmulțească mesele neoficiale mai curînd decît în apartamentul ei, la Marly şi Trianon, fiindcă acolo se puteau face plimbări, să aducă mai multe persoane pentru acel serviciu indispensabil, să fie cît mai des muzică ; însă în aeest serviciu indispensabil, nu găsea pe nimeni printre primii gentilomi ai camerei, nici printre ceilalți mari ofițeri, care să-l fi putut însoți, dar care nici nu prea îl însoțeau ca să-l înveselească pe Rege. Ducele de Noailles, indispensabil fiindcă era căpitanul gărzilor de serviciu, nu mai era dintre cei ce puteau rămîne cu Regele, nici cu ea, de cînd fusese rechemat din Spania. Mareşalul de Villeroy i s-a părut singurul pe care şi-ar fi putut opri ochii. Fusese crescut în prejama Regelui, nu se mişcase de la curte decît ca să se ducă la război; avusese multă trecere la femei şi voia să mai aibă şi acum ; om din lumea mare, cum nu se mai văzuse altul, toată viața, pe care şi-o petrecuse, aproape în întregime, în cea mai mare familiaritate cu Regele ; ştia sute de poveşti din tinerețe şi de pe vremea lor, de care Regele rîdea cu poftă ; mareşalul ştia şi altele, de tot soiul ; le ştia pe cele din oraş, din toate timpurile ; le ştia pe cele aflate de la femeile de la granițele țării; se dădea în vînt după muzică ; ştia să discute despre vînătoare ; nu uitase nici una din vechile intrigi de la curte, era o dugheană cu de toate, din care se putea lua din belşug. Dar, mai presus de orice, D-na de Maintenon nu avea de ce să se teamă de el, iar dacă mareşalul avea să-şi recapete trecerea,

va fi un om întotdeauna sigur, la mîna ei, din care va face tot ce va voi ea. Aceste motive au hotărît-o să lupte din răsputeri ca să-l împace cu Regele. Regele devenise bănuitor față de Hareourt de cînd acesta încercase să intre în Consiliu; dealtfel, cu el nu era vorba nici de o veche apropiere, nici de nebunii de tinerețe, nici de povești de altă dată Nici unul din acești mari ofițeri nu era bun pentru ceea ce îi trebuia ei. A lungit-o, așadar, cit a putut; a început să-i laude pe cei ce-1 slujiseră în tinerețe și toată viața de atunci încoace, prietenia pe care mareșalul de Villeroy o avusese toată viața pentru Rege, suferința lui că îl nemulțumise, faptul că ispășise prea multă vreme, durerea că nu putea fi alături de Rege în momente atît de cumplite, plăcerea de a fi laolaltă cu cei cu care ai trăit toată viața, și de care puteai fi sigur că, în inima lor, nu este loc pentru păcat ; într-un cuvînt, a știut să vorbească atît de bine și să-l silească pe Rege, încît toți cei ce se aflau la Marly erau gata să cadă jos de mirare văzîndu-1 pe mareșalul de Villeroy că apare, în dimineața cînd a murit Delfinul, și că este întîmpinat de Rege cu toată prietenia și căldura de care inima și mintea lui au fost în stare în acea situație. Din acel moment, n-a mai părăsit curtea, Regele s-a purtat cu el mai bine ca ori- cînd, numaidecît după aceea, a fost admis în apartamentul D-nei de Maintenon, la concerte, cînd acestea au fost reluate, iar el n-a mai avut pereche, pe scurt, a devenit un favorit al Regelui și al D-nei de Maintenon, fapt ce va avea o mare însemnătate, așa cum vom vedea.

Boala Delfinului, ceea ce s-a aflat apoi că el însuși credea despre ea, grija pe care a avut-o să-i transmită Regelui recomandarea de a se feri, iuțeala și felul morții lui, au sporit tristețea și supărarea nespus de mult. Tocmai de aceea Regele a stăruit să se deschidă corpul. S-a făcut acest lucru în apartamentul pe care Delfinul îl avea la Versailles, așa cum am arătat. Ce s-a văzut acolo i-a înspăimîntat pe toți : părțile nobile se transformaseră într-un terci ; inima, prezentată ducelui de Aumont, ca s-o țină și s-o pună în vas, nu mai avea nici o consistență; substanța ei a curs pe jos, printre degetele medicilor ; sîngele se stricase, iar mirosul, răspîndit în tot acest vast apartament, era de nesuferit. Regele și D-na de Maintenon așteptau nerăbdători raportul ; l-au auzit, în aceeași seară, în apartamentul ei, și nu li s-a ascuns nimic. Fagon, Boudin și alți cîțiva au declarat că este efectul unei otrăvi foarte pătrunzătoare și foarte violente, care, ca un foc cu văpaia mare, nimicise tot ce era în trup, în afară de cap, care nu fusese atins, în timp ce, la Delfină, numai capul fusese atins foarte tare. Mareschal, care deschisese corpul, s-a

împotrivit lui Fagon şi celorlalţi : a susţinut că nu există nici o dovadă sigură că este otravă ; că a mai văzut el şi alte corpuri deschise, într-o stare aproape asemănătoare, despre care niciodată nu s-a bănuit că ar fi fost otrăvite ; că otrava care le ucisese pe acelea, ca şi pe Delfin, era un venin natural, ieşit din stricarea masei sîngelui, încins de o fierbinţeală mare, care, în afară, se vedea cu atît mai puţin cu cît era mai lăuntrică ; că aşa se explică stricarea tuturor celorlalte părţi, şi că nu trebuie căutată altă cauză, deoarece aceasta este cea a sfîrşitului foarte natural pe care l-a văzut la mai multe persoane, deşi rareori în acelaşi fel, şi care, atunci, mergea tot mai rău. Fagon l-a contrazis, Boudin de asemenea, amîndoi cu acreală. Mareschal s-a înfierbîntat şi el, şi n-a dat deloc îndărăt ; încheind, le-a spus Regelui şi D-nei de Maintenon, de faţă cu ceilalţi medici, că el spune doar adevărul, aşa cum l-a văzut şi cum îl gîndeşte, că, dacă ar vorbi altfel, ar însemna să meargă pe ghicite, şi să-l facă pe Rege să sufere nespus de mult, să nu mai aibă încredere în nimeni, să aibă cele mai supărătoare bănuieli, cele mai negre, şi, totodată, cele mai nefolositoare, iar aceasta însemna să-l otrăveşti de-a dreptul. S-a apucat apoi să-l roage, ca să fie liniştit şi să nu-şi scurteze viaţa, să alunge gîndurile acelea îngrozitoare, şi, după experienţa şi ştiinţa lui, neîntemeiate, care nu vor duce decît la griji şi la bănuieli, fără nici un rost, din cele mai chinuitoare, mai fără de leac, şi s-a supărat foarte tare pe cei care se străduiau să i le bage în cap. După aceea, mi-a povestit mie că, totodată, nu numai că avea credinţa că moartea putea fi naturală, deşi, de fapt, se îndoia după ce văzuse toate semnele acelea neobişnuite, dar el stăruise atît de mult, în primul rînd, gîndindu-se ce avea să se aleagă de sufletul şi de mintea Regelui, dacă se convingea că este vorba de otravă, apoi fiindcă era indignat văzînd cum se formează o cabală, în timpul acestei boli, mai ales după moartea Doamnei Delfine, ca să pună totul pe seama D-lui duce de Orléans, şi că voia să mă prevină, întrucît eram prietenul acestuia şi al lui însuşi ; căci Mareschal, la care vorba era una cu fapta, fiind cinstea, adevărul şi virtutea întruchipate, altfel era grosolan, nu cunoştea nici puterea nici măsura cuvintelor, deşi era foarte respectuos şi ştia foarte bine care îi este locul. N-a trecut mult, şi, cu toate că trăiam închis în casă, am aflat ce începuse lumea să spună despre D-l duce de Orléans. Zvonul acesta surd, strecurat la ureche, nu a rămas multă vreme aici. Iuţeala cu care a umplut curtea, Parisul, provinciile, colţurile cele mai puţin umblate, adîncul mînăstirilor celor mai izolate, sihăstriile cele mai nefolositoare lumii şi cele mai pustii, în sfîrşit, ţările străine şi toate neamurile din Europa, mi-a reamintit iuţeala cu care s-au răspîndit uneltirile acelea negre

din Flandra împotriva onoarei celui pe care lumea întreagă îl plîngea acum. Cabala de atunci, organizată atît de bine, care răspîndea pretutindeni tot ce voia ea, într-o clipă şi cu o iscusinţă greu de închipuit, acea cabală, spuneam, a fost lovită aşa cum am arătat, dezgustătorul ei erou fiind silit să plece să facă pe eroul în Spania 181 ; însă, deşi fusese lovită şi nu mai avea nici putere nici speranţă din pricina schimbărilor petrecute, nu fusese destrămată. D-l du Mâine şi cei ce mai rămăseseră din cabală, şi care jucau, mai departe, un rol, atît cît puteau, la curte, Vaudemont, nepoata sa, D-na de Espinoy, alte rămăşiţe de la Meudon, trăiau încă. Nădăjduiau, deşi nu mai aveau ce ; nu se încovoiau sub loviturile soartei, care nu părea să ţină cu ei. N-au scăpat acest nenorocit prilej ; au înviat şi, cu D-na de Maintenon în frunte, ce n-au rîvnit, şi, într-adevăr, pînă unde n-au ajuns ?

Am arătat, nu spun planurile Delfinului în privinţa bastarzilor, deoarece erau secrete, însă cît de tare, el şi soţia lui, au dezaprobat, pînă şi în faţa Regelui, înălţarea acestora. [...] Nici unul nu se arătase mai îngăduitor faţă de bastarzi, de atunci încoace. Ducele du Mâine se aştepta la atît de puţin, încît nici nu se apropiase de ei, şi, nici prin el însuşi nici chiar prin D-na de Maintenon, căci aceasta îl înălţase, care fusese martorul îndurerat şi am văzut cît de încurcat din pricina refuzului lor, şi nici prin Rege, căci simţise acel refuz atît de bine şi. îl suportase cu atîta umilinţă încît nu-1 putea uita, şi, de atunci, nu mai îndrăznise să încerce nimic pe lingă ei. Deşi legătura cu fratele lui nu era grozavă, şi tocmai în această privinţă, acela, ajuns sus, avea ca şi el, interesul să se asigure că nu va cădea ; întrucît se înţelegea bine cu Delfinul şi cu Delfina, căci se vedeau în lume şi la petreceri, [contele de Toulouse] se afla tot timpul în preajma lor, dar nimic nu fusese încercat pe calea aceasta. Ducesa du Mâine, mai dornică de ranguri decît era el, dacă aşa ceva se mai putea, nu se mişca de la Sceaux, unde făcea pe zeiţa, şi nu îndrăznea să se apropie de curte. D-l du Mâine, bărbatul cel mai sfios din lume, deşi, în umbră, lucra neobosit, trăia nişte spaime de moarte cu gindul la rangurile lui, şi avea prea multă minte ca să nu tremure şi pentru enorma lui avere, care nu se ştie dacă i-ar fi fost lăsată de cumva tronul pe care şi-l construise singur avea sa fie doborît. în vremea aceasta, copiii lui creşteau, Regele îm- bătrînea ; pălea de frică la perspectiva pe care vîrsta Regelui o aducea tot mai aproape şi pe care spaimele de moarte din toată fiinţa lui o apropiau şi mai mult. în preajma Delfinului şi Delfinei, nu avea pe nimeni de la care să poată primi vreodată ajutor ; nu era nimic de făcut.

181 Ducele de Vendome. (N.t.)

Moartea lor a fost deci, pentru el, cea mai desă- vîrşită eliberare, la fel cum, pentru toată Franța, ea a fost nenorocirea cea mai mare. Ce stea strălucitoare, dar ce lovitură cu bagheta fermecată ! Ce trecere neaşteptată, de la spaima pentru soarta lui Encelade, la speranța neclintită în cea a lui Faeton, pe care vrea s-o facă să dăinuie ! L-au reînsuflețit deci lacrimile întregii lumi ; însă, ca un maestru ce era în treburile cele mai întunecate, nu voi spune cele mai negre, deoarece nu am aflat nimic sigur despre aceasta, i s-a părut că trebuie, spre binele său, să îndrepte bănuielile asupra altcuiva ; pentru el, era o lovitură îndoită, sau chiar însutită, să pună totul în cîrca D-lui duce de Orléans. Dizgrația acestui prinț în fața Regelui, care mai trecuse, dar nu cu totul, şi moartea prinților de sînge care aveau vîrsta la care puteau juca un rol şi la care puteau vorbi, erau pricina nemipomenitei lui înălțări din vremea din urmă. Punînd în spinarea aceluiaşi prinț o calomnie atît de îngrozitoare, şi izbutind să-l convingă pe Rege, ca şi pe toată lumea, socotea că îl va pierde fără putință de scăpare, în modul cel mai dez-gustător şi mai josnic, şi, chiar dacă aceeaşi baghetă, care îl scăpase atît de uşor de ceea ce se temea cel mai mult, nu-i făcea acelaşi serviciu cu D-l duce de Berry, avea motive să spere că acest prinț nu va rezista în fața părerii Regelui şi a lumii, şi că durerea pricinuită de moartea fratelui îi va face să-l urască şi să se teamă de cel pe care-1 va crede ucigaş ; iar cînd piedica aceasta va fi înlăturată, va găsi el mijloacele ca să-l amăgească pe prinț, avînd în vedere felul lui de a fi şi faptul că se putea ajunge cu mare uşurință la el. Punîndu-1 pe D-l duce de Orléans într-o situație atît de cumplită, despre care **ie**

avea de gînd să stea de vorbă cu Doamna sora sa întru necazuri, ca să-i arate, cu ajutorul ei, prețul sprijinului dat de el. era un mijloc de a-1 ține din scurt şi de a ajunge să-l însoare pe prințul de Dombas cu una din fiicele [D-lui duce de Orléans], soră de-a D-nei ducese de Berry, unde, deşi trăsese atîtea sfori, dăduse greş, în ciuda dorinței înflăcărate a D-nei ducese de Orléans, căci D-l duce de Orléans nu putuse fi învins, cu iscusința lui de a ocoli lucrurile, fără a refuza. Prinții de sînge erau cu toții la o vîrstă la care nu puteau fi luați în seamă : ducele de Chartres, încă sub aripile mamei şi ale tatălui, se născuse în august 1703 şi nu avea decît nouă ani ; Domnul duce, în august 1692, avea douăzeci şi doi de ani ; contele de Charoláis, în iunie 1700, nu împlinise încă doisprezece ani ; contele de Clermont, în iunie 1709, nu avea decît trei ani ; şi prințul de Conți, în iunie 1704, nu avea decît opt ani. Trebuia să țină seamă deci numai de Domnul duce. de care, la douăzeci de ani, Regele nu ținea deloc seama, în fața lui, acest prinț neîndrăznind nici măcar să sufle, ca şi Doamna Ducesă. Doamna Prințesă, pe care sufletul şi mintea n-au dus-o niciodată mai mult decît să se roage la Dumnezeu, tremura în fața fiicei sale, ducesa du Mâine, ba chiar îi mulțumise Regelui, cum se cuvine, pentru tot ce făcuse pentru copiii D-lui du Mâine, iar cealaltă fiică a sa, D-na prințesă de Conți, îşi petrecuse toată viața la Paris, în mijlocul treburilor ei casnice, şi nu s-ar fi încumetat să se apropie de Rege. In fața lui, D-na de Vendóme nu exista, după cum nu existau nici fiicele D-nei Ducese, dată fiind vîrsta lor. Locul era deci liber pentru D-l du Mâine. Şi cît de bine a ştiut să profite de acest lucru !

D-na de Maintenon nu avea ochi decît pentru el ; după pierderea scumpei ei Delfine, asupra lui îşi revărsa toată dragostea. Ura ei pentru D-l duce de Orléans rămăsese aceeaşi ; am văzut ce o pricinuise şi ce roade a dat[3]. Pruncul ei mult iubit n-a trebuit deci să-şi dea prea multă osteneală să o convingă de ceea ce întreținea această ură, de ceea ce o făcea să-şi pună în el toate speranțele, sau o făcea să nu se îndoiască de el şi să-l împingă şi pe Rege să creadă acelaşi lucru, de cumva nu se convinseseră singuri, şi să bage lucrurile acestea în capul tuturor. Nimeni nu s-a înşelat în privința autorului şi a ocrotitoarei acestor îngrozitoare zvonuri : nici unul dintre ei nu s-a ascuns față de cei apropiați ; D-na de Maintenon s-a

supărat pe Mareschal în prezenţa Regelui ; a scăpat o vorbă cura că se ştie de unde vine lovitura, şi l-a numit pe D-l duce de Orléans. Regele a 'susţinut grozăvia de parcă nici nu se îndoia de ea [4], amîndoi găsind nepotrivit faptul că Mareschal a respins această învinuire. D-l Fa- gon, trăsnit cum era, a susţinut această nemăsurată născocire, iar Boudin a fost destul de smintit ca să se încumete să spună că nu încape îndoială că prinţul acesta făcuse fapta, şi să dea neobrăzat din cap, atunci cînd Mareschal a avut curajul să-i ţină piept. Aceasta a fost scena în care s-a arătat ce se găsise la deschiderea corpului Delfinului. Ducele du Maine a spus de nenumărate ori ce crede, prin cabinetele Regelui, şi, deşi s-a ferit de valeţii în faţa cărora vorbea, s-au găsit destui care s-o spună, şi nu o dată, iar datorită lor, de la unul la altul, lucrul s-a răspîndit. Blouin şi ceilalţi din suită, dintre cei mai credincioşi ducelui du Maine, nu s-au temut să răspîndească o învinuire atît de cumplită ca pe ceva de care nici Regele nici D-na de Maintenon nu se îndoiau, de care erau convinşi, ca şi Fagon, care i-a încurajat prin tăcerea lui îndărătnică, prin gesturi şi printr-un aer grăitor cînd se vorbea despre aceasta în prezenţa lui, ca şi Boudin, care, pe cit de josnic, pe atît de îndrăzneţ, a predicat pretutindeni acest lucru : cu toţii i-au ţinut pe ceilalţi medici din scurt, încît nici unul n-a îndrăznit să spună nici măcar un cuvînt împotrivă. Teroarea aceasta a pus curînd stăpînire pe toată curtea, de îndată ce s-a văzut că toţi cei din preajma D-nei de Maintenon susţineau aceasta, cu atît mai zdravăn, cu cît erau mai îngroziţi, mai speriaţi, mai reţinuţi, şi că cei cîţiva ce ţineau de ducele şi de ducesa du Maine, şi toată curtea de la Sceaux, pînă şi valeţii lor, nu numai că vorbeau cu glas tare, dar chiar cereau răzbunare împotriva D-lui duce de Orléans, întrebînd cînd se va face lucrul acesta, nemulţumiţi şi cum nu se poate mai siguri pe ei : aşa că, pînă şi cei mai sus-puşi şi care, prin poziţia lor, doreau şi sperau să placă, au arătat, la curte, aceeaşi îndrăzneală şi au vorbit pe acelaşi ton şi s-au auzit aceleaşi păreri şi aceleaşi vorbe ce fuseseră la modă, pe alt subiect, răspîndite fiind pretutindeni, în timpul campaniei de la Lille, pe seama prinţului plîns acum, şi care izbutiseră, ca şi acum, să înspăi- mînte într-atît, încît oricine ar fi gîndit altfel era îndepărtat sau redus la tăcere. Mareschal, care, înţelept, nu io* mă prevenise decît pe jumătate, văzînd începutul acestei furtuni, mi-a povestit amănunţit ce se petrecuse în apartamentul D-nei de Maintenon, în prezenţa Regelui, adică cele scrise de mine mai înainte.

D-l duce de Orléans, faţă de cele două morţi care făceau să curgă atîtea lacrimi, avea un interes cu totul opus celui al ducelui du Maine, şi, dacă ar fi 'fost un monstru scuipat de

iad, lovitura cea mare pentru el ar fi fost să scape de Rege, cu care nu se împăcase niciodată cu totul, ba chiar se stricase foarte mult de la căsătoria D-nei ducese de Berry, ca să-i aducă la domnie pe cei regretați acum, și să scape și de puterea D-nei de Maintenon, neînduplecata lui vrăjmașă, care-l îndepărta pe Rege de el și-i făcea tot răul de care era ea în stare, ajungînd pînă acolo încît, de cînd cu căsătoria aceea, îl lipsise de orice prețuire la curte. Nu a sosit încă vremea să-l înfățișăm pe acest prinț : un scurt portret va fi de ajuns, aici, arătînd ce interese avea și cît de groaznică era o învinuire pe de-a-ntregul scornită, răspîndită cu cruzime, susținută cu iscusință, o iscusință ce nu era mult mai prejos decît crima pusă pe seama prințului, și din care D-l du Maine a tras toate foloasele pe care le așteptase, și care chiar îi întrecuseră speranțele, și i-ar fi nedumerit pe toți, dacă ar fi fost trase de un om mai puțin lipsit de inimă și de curaj, și dacă lumea întreagă nu l-ar fi disprețuit pentru tot ce făcea.

Delfinului îi plăcuse întotdeauna D-l duce de Orléans. Chiar de cînd era mic, ducele de Chevreuse îl ajutase să-l prețuiască, deoarece ducele de Montfort, fiul său mai mare, era foarte legat de D-l duce de Orléans, iar D-l de Chevreuse el însuși îl vedea destul de des și-i plăcea să stea de vorbă cu el despre istorie, dar mai ales despre știință, adesea despre religie, eătre care dorea să-l aducă. Arhiepiscopul de Cambray îl întîlnea și el, și se simțea foarte bine în prezența lui, iar D-l duce de Orléans, la rîndul său, nutrea prietenie și atît de multă stimă față de acesta, încît s-a declarat sus și tare de partea lui cînd [arhiepiscopul] a căzut în dizgrație, și niciodată nu și-a schimbat părerea. Datorită acestui fapt, toată turma aceea mieă a trecut de partea prințului, deși felul ei de viață era cu totul altul, și se știe ce înrîurire avea mica turmă asupra Delfinului, mai ales arhiepiscopul de Cambray, D-l de Chevreuse și ducele de Beauvillier, care, fiind trup și su-

flet cu ei, nu putea gîndi altceva decît ce gîndeau aceştia despre D-l duce de Orléans. în afară de acest sprijin, cei doi prinţi se întîlneau adesea la Rege, în mod foarte obişnuit, seara, la prinţesa de Conti, unde se aşezau intr-un colţ şi stăteau de vorbă despre ştiinţă, căci nu se afla un altul care să vorbească despre aceasta mai limpede, mai pe înţeles şi mai plăcut decît D-l duee de Orléans. Legătura lor existase deci întotdeauna, erau foarte mulţumiţi cînd se întîlneau, şi se simţeau bine împreună, atît cît lucrul era cu putinţă pentru nişte persoane de un rang atît de înalt şi care duceau o viaţă atît de deosebită. Căsătoria Delfinului şi temeinicia acestei căsătorii a întărit şi mai mult legăiura. Delfina era foarte legată de D-l şi D-na de Savoie. L-a găsit, la curtea Franţei, pe *Monsieur,* tatăl D-nei de Savoie şi a D-lui duce de Orléans. Ea şi *Monsieur,* aşa cum s-a văzut, s-au iubit cu duioşie, iar dragostea ei faţă de mama sa şi faţă de bunic s-a revărsat asupra unchiului, pentru care a arătat întotdeauna interes, chiar şi în vremea cînd neînţelegerea prinţului cu Regele şi cu D-na de Maintenon a fost mai mare ca oriçînd, aceştia închizând ochii din pricina rudeniei prea apropiate. La rîndul său, D-l duce de Orléans, hărţuit de *Monseigneur* şi de toată cabala aeeea primejdioasă, ca- re-1 stăpînea pe acesta, aflînd totul de la mine, în Spania, unde se afla atunci, despre cele ce se spuneau în legătură cu campania de la Lille, a luat, deschis, la întoarcere, partea prinţului asuprit, ceea ce a strâns şi mai mult legătura dintre ei, Delfina fiind şi ea alături. Curînd după aceea, cînd treburile din Spania îl aduseseră pe D-l duce de Orléans într-o situaţie foarte primejdioasă, al cărei cel mai înflăcărat susţinător fusese *Monseigneur,* acesta a întâlnit la fiul său o rezistenţă foarte hotârîtă pînă şi în Consiliu, iar în nora lui o foarte mare ocrotitoare a unchiului său, deşi nu putea să nu ştie că, în acest fel, era cu totul împotriva dorinţei şi a faptelor D-nei de Maintenon. Mai tîrziu, prinţesa aceasta l-a făcut să se în- voiască la căsătoria D-nei ducese de Berry, ca şi pe Rege, Legătura ei personală cu D-na ducesă de Orléans, care existase şi mai înainte, a devenit foarte strînsă, şi nu a mai încetat niciodată ; tot astfel, s-a strîns tot mai tare legătura cu D-l duce de Orléans, precum şi cea dintre soţul ei şi acest prinţ. D-l de Beauvillier, atît de reţinut cînd era vorba să-l întilnească, nu mai era astfel cînd era vorba de o prietenie pe care o credea atît de folositoare în familia regală aşa că, spre sfîrşit, m-a prevenit că poveştile deocheate cărora D-l duce de Orléans le dădea uneori drumul în prezenţa Delfinului nu puteau decît să-l îndepărteze pe

acesta, şi [mi-a cerut] să-i spun fă»ă ocol, din parta sa, să aibă grijă, deoarece Delfinul i se plîn- sese. Am făcut ce mi-a cerut ; prinţul m-a ascultat într- atîta încît, pe aceeaşi cale, am aflat că rezerva aceasta era pe placul Delfinului care îi vorbise, mulţumit, despre lucrul acesta ducelui de Beauvillier ; ducele mi-a cerut să i-o spun D-lui duce de Orléans, ca să-l susţin şi să-l încurajez să aibă grijă şi pe mai departe. Era deci foarte apropiat de Delfin, fiindcă întotdeauna îl îndrăgise, fiindcă îi plăcea conversaţia savantă, fiindcă îl interesa tot ce-1 privea îndeaproape pe Delfin, fiindcă amîndoi se purtau faţă de Domnul de Cambray aşa cum le spunea sufletul, fiindcă Delfina îi fusese apropiată şi îi arătase un interes făţiş şi prietenie, în timpurile cele mai furtunoase, şi fiindcă el, la rîndul său, li se alăturase, tot făţiş, cu prilejul uneltirilor din Flandra ; era legat de el şi fiindcă soţiile lor erau foarte apropiate şi findcă aveau aceiaşi prieteni şi aceiaşi duşmani ; erau legaţi prin căsătoria D-nei ducese de Berry, operă a Delfinei, prin ura Doamnei Ducese şi a cabalei de la Meudon, care, împreună, voiau să-i nimicească pe amîndoi, într-un cuvînt, prin legăturile cele mai puternice, şi de toate felurile, care pot da naştere celor mai strînse prietenii, fără ne-înţelegeri, fără răstimpuri în care să înceteze şi chiar fără nimic ce ar putea duce la vreo schimbare, de vreme ce purtarea D-nei ducese de Berry şi cea a D-lui duce de Orléans în această privinţă nu duseseră nici la cea mai mică răceală. Nu fac decît să arăt şi să amintesc lucrurile acestea ca să le înfăţişez toate laolaltă, deoarece ele sînt risipite în aceste *Memorii,* povestite fiind la timpul lor. Adunate aici, ele arată că D-l duce de Orléans avea cu siguranţă totul de cîştigat, dacă Delfinul şi Delfina trăiau şi domneau, aşa cum ducele du Maine avea, cu aceeaşi siguranţă, totul de pierdut, totul fiindu-i potrivnic, iar deosebirea aceasta sărea în ochi atît era de vădită. Pe deasupra, D-l duce de Orléans îi avea, de partea sa, pe iezuiţi, care îi arătau deschis lucrul acesta, şi i-o dovediseră prin serviciile îndrăzneţe aduse de P. Tellier cu prilejul căsătoriei D-nei ducese de Berry, răsplătiţi, la rîndul lor, cu protecţia prinţului şi cu numeroase venituri asigurate de el, căci, în afară de episcopate, el dădea toate aceste avantaje. Să comparăm acum interesul D-lui duce de Orléans, care, prin rang şi condiţie, cel puţin el şi familia sa, nu aveau de suferit nicicînd, deoarece nici el nici fiul său nu aveau slujbe sau dregătorii ; să-l comparăm cu interesul ps care îl avea ducele du Maine, apoi să-l căutăm pe ucigaş [5]. Dar aceasta nu este totul : să ne amintim că *Monseigneur* nu avusese puterea să-i taie capul D-lui duce de Orléans, dar cît de aproape fusese s-o facă ; să ne amintim cum s-a purtat

Monseigneur cu el după aceea ; şi să ne amintim că D-l duce de Orléans, totuşi, a plîns în hohote, cu faţa ascunsă în colţul unei odăiţe dosnice, unde l-am surprins eu, în noaptea morţii lui *Monseigneur,* să ne amintim mirarea mea fără margini, încercarea mea de a-1 face să se ruşineze, şi răspunsul lui. Ce deosebire, Dumnezeule mare, între durerea pricinuită de moartea unui duşman, gata să-i devină stăpîn, şi farsa jucată de D-l du Maine în faţa celor mai apropiaţi lui, în cabinetul său, după ce a ieşit de la Rege, pe care l-a lăsat aproape în agonie pe mîinile unui ţăranoi, dat drept altceva de către D-l du Maine, spre ruşinea lui Fagon, arătîndu-se atît de firesc şi de glumeţ, încît hohotele de rîs s-au auzit pînă în galerie, scandalizîndu-i pe cei ce treceau pe acolo ! Este un fapt celebru şi foarte convingător"', pe care-1 voi povesti amănunţit cînd îi va sosi vremea, dacă voi trăi ca să duc aceste *Memorii* pînă la moartea Regelui.

Ducele du Maine a fost ajutat însă de nişte nefericite aparenţe, pe care a ştiut cum să le folosească, dovedind o iscusinţă de care numai el era în stare. D-l duce de Orléans, căsătorit cu sila, aflînd cît de nepotrivită era căsătoria aceasta datorită furiilor mamei sale, datorită celor ce spunea lumea, datorită chiar şi slăbiciunii lui *Monsieur,* şi-a făcut, în acelaşi timp, ceea ce se numeşte intrarea în lume. Pînă atunci, fusese ţinut zdravăn în frîu, încercările lui de a se descătuşa fiind pe măsura acestei educaţii. A ajuns la desfrîu ; la petreceri, îi chema pe cei mai mari dezmăţaţi ; credea că totul îi este îngăduit, avînd în vedere rangul şi tinereţea lui, şi şi-a închipuit că drege, în faţa lumii, ceea ce pierduse prin căsătorie, dispreţuindu-şi soţia şi voind să trăiască împreună cu cei mai mari desfrînaţi, şi

,* Cf. *infra,* p. 766. (N.t.) asemenea idr. De aici, i se trage dorinţa de a o rupe cu religia şi nemaivăzuta nesocotinţă de a se lăuda cu acest lucru ; tot de aici, plictiseala fără margini dată de orice nu era desfrîu zgomotos ; plăcerile obişnuite şi sănătoase i se păreau, din acelaşi motiv, searbede ; de aceea, nu găsea nimic de făcut cînd era la curte, unde nu-şi putea tîrî păcătoşii lui tovarăşi de petreceri, dar unde totuşi trebuia să stea foarte adesea ; nu se pricepea deloc să se înconjoare de alt fel de oameni, era stingherit de soţia lui şi de toţi cei aflaţi în preajma ei, dar şi el îi stingherea, încit prefera singurătatea ; însă singurătatea aceasta n-o putea suporta, fiind prea obişnuit cu zgomotul. împins de toate acestea să se intereseze de arte, s-a apucat de alchimie, nu ca să facă aur, pe care l-a dispreţuit întotdeauna, ci ca să se amuze cu operaţiile ciudate ale chimiei. Şi-a făcut un laborator din care nu lipsea nimic ;

a luat pe lîngă el un artist 182, Homberg, cu faimă la fel de mare atît pentru cinstea şi virtutea lui, cît şi pentru priceperea la meserie. S-a uitat la el cum lucrează ; a lucrat împreună cu el, fără să se ascundă în vreun fel, şi vorbea despre lucrurile acestea cu toți oamenii de meserie de la curte şi din Paris, chemîndu-i uneori pe unii sâ-1 vadă pe Homberg, şi pe el însuşi, cum lucrează. Dorise cîndva să încerce să-l vadă pe diavol, deşi a mărturisit că nu a izbutit ; însă, îndrăgostit de D-na de Argenton şi trăind cu ea, a aflat acolo alte curiozități, foarte apropiate de căutarea diavolului, şi care puteau fi interpretate în mod şi mai sinistru. S-a citit, de față cu el, prezentul şi viitorul în pahare cu apă. Am povestit, altădată, fapte destul de ciudate, pe care mi le-a povestit el, înainte de a pleca în Italia, aşa că, aici, mă voi mulțumi doar să pomenesc de acele nefericite ocupații cu care-şi omora timpul, deşi erau foarte departe pînă şi de cea mai slabă idee de crimă 183. întîmplă- rile din Spania, în urma cărora nu se reabilitase niciodată cum se cuvine, zvonurile îngrozitoare despre legătura dintre el şi fiica lui, prin care s-a încercat desfacerea căsătoriei acestei prințese cu D-l duce de Berry, la care era gata să se ajungă, faima pe care le-a adus-o furia dezlănțuită de zvonul acesta nemaipomenit, nepăsarea aproape totală arătată de amîndoi, şi prea puțina lor grijă în privința aceasta, în sfîrşit, pînă şi părerea aceea cumplită despre ***Monsieur*** cînd îi murise cea dintîi soție 184, întrucît D-l duce de Orléans era fiul lui ***Monsieur,*** toate acestea au alcătuit un mănunchi înspăimîntător cu care l-au amețit pe Rege şi au orbit lumea. Aceasta, aşa cum am arătat, s-a convins atît de repede, încît, chiar de la 17 februarie, cind D-l duce de Orléans s-a dus, împreună cu ***Madame,*** să dea agheasmă pentru Delfini, mulțimea a strigat tot soiul de prostii împotriva lui, tot drumul pe unde a trecut, el şi ***Madame*** le-au auzit foarte limpede, fără să îndrăznească să arate ceva, dar au fost stingheriți, încurcați şi, aşa cum se poate înehipui, nemulțumiți. Ba chiar s-au temut de mai rău din partea unei mulțimi ațîțate şi gata să creadă orice, cînd, la 22 februarie, s-a dus, singur, să dea agheasmă pentru Delfin, A îndurat, în drum, ocările cele mai cumplite de la o gloată care nu se mai stă- pînea, care spunea strigînd în gura mare

---

182 *Artist* **însemna, adesea, un „chimist", mai exact, un „alchimist", cel ce se ocupa cu „arta cea mare". în acelaşi sens trebuie deci luat cuvîntul „arte" folosit mai sus. (N.t.)**

183 Cf. *supra,* **pp. Z56—259. (N. t.)**

184 Ch *supra.,* **pp. 100—193, (N,t,)**

vorbe cum nu se poate mai grele, arătîndu-1 cu degetul şi dîndu-i tot felul de nume grosolane, o mulţime pe care nimeni n-o potolea, încredinţată că este prea iertătoare de vreme ce nu se năpusteşte asupra lui ca să-l rupă în bucăţi. La fel s-au petrecut lucrurile şi cînd a trecut convoiul. Drumurile răsunau de strigăte, nu atît de durere, cît de nemulţumire şi de ocară. S-au luat totuşi, fără să se facă zarvă, unele măsuri, la Paris, ca să se curme furia mulţimii, al cărui clocot, în unele momente, a fost foarte ameninţător. S-a uşurat şi ea prin gesturi, strigăte, şi tot soiul de grozăvii, la adresa D-lui duce de Orléans, Aproape de Palais-Royal, prin faţa căruia a trecut convoiul, huiduielile s-au înteţit, ca şi strigătele şi ocările, devenind atît de violente, încît, cîţeva minute, s-au temut că se poate întîmpla orice, Este lesne de închipuit cît de mult i-a folosit D-lui du Maine furia mulţimii, zarva din cafenelele Parisului, alăturarea salonului de la Marly, a Tribunalului, unde primul preşedinte i-a făcut cu sfinţenie începutul, tot ce a venit, cu- rînd, din provincii, apoi din ţările străine. Cine seamănă vrea neapărat să culeagă, iar recolta a întrecut toate aşteptările. Moartea micuţului Delfin şi raportul după deschiderea trupului a fost încă o etapă care a însufleţit şi mai violent furia şi necuviinţa, dînd din nou prilejul D-lui du

Maine, lui Blouin, credincioşii din preajma lor, D-nei de Maintenon. să se folosească de ele ; iar Regelui, să sufere, să se teamă, să urască şi să nu-şi mai uite durerea. Era starea cumplită în care doreau să-l aducă pentru a-1 putea mînui mai bine şi a dispune mai uşor de el. Mareşalul de Villeroy, deşi toată viaţa se bucurase mult de prietenia lui ***Monsieur*** şi de preţuirea D-lui duce de Orléans, avea grijă să plătească ocrotitoarei sale, fără întîrziere, strălucita lui întoarcere la curte. Era făcut să nu gîndească şi să nu creadă decît ce gîndea şi credea ea, sau se prefăcea că face astfel. Pe vremuri, trăise în inima curţii, aşa că nu se putea să nu ştie de ura ei împotriva D-lui duce de Orléans şi de orbirea ei de îndrăgostită faţă de ducele du Maine. Întrucît datorită ei se întorsese la curte, nu avea să li se împotrivească, ci avea să devină unealta şi glasul lor. A arătat deci ce poate într-o împrejurare deosebită ca aceasta, deosebită şi pentru el, datorită prietenului său Vaudémont, lui Tessé, însoţitorul acestuia, lui Tallard, atît de multă vreme propriul său însoţitor, D-nei de Es- pinoy, familiei Rohan, busolele sale, Harcourt, şi el busolă, dar în alt fel, care totuşi, cu mintea şi iscusinţa lui, a ştiut să-şi vadă lungul nasului, deşi a fost pe placul calomniatorilor, ale căror patimi şi le-a însuşit o dată cu apropierea de ei.

Ducele de Noailles nu ştia ce să facă. Era în serviciu, prin urmare, se afla uneori numai el cu Regele şi cu D-na de Maintenon. Pe măsură ce simţea că situaţia lui faţă de ei nu este bună, cu atît creştea şi teama lui de a nu le fi pe plac şi rîvna de a se agăţa de ei. Celor doi le scăpau adesea cuvinte de care nu îndrăznea să se lase prins. Deoarece nu voia să se certe din nou cu D-l duce de Orléans, îşi scuza tăcerea cu faptul că se simţea prost în prezenţa lor ; însă prilejurile se ţineau lanţ. Era mult de aşteptat pînă la 1 aprilie ; poate că şi tabacherea aceea fatală îl apăsa pe inimă, deşi era foarte departe de buzunarul său. A avut o foarte uşoară umflătură pe faţă, care n-a fost însoţită de nici un semn de boală ; a dat-o drept un atac de apoplexie. Deşi toată lumea continua să-l vadă, şi nimeni, nici măcar medicii, nu văzuseră nici cel mai mic semn, el, spre deosebire de toţi apoplecticii, pentru care unul din cele mai obişnuite efecte ale bolii lor este să o nege şi să nu vrea niciodată să admită că ea există, a părăsit bastonul de mareşal, la începutul lunii martie, şi s-a dus la Vichy, unde a întârziat mult, ca să lase să se mai domolească furia şi vorbele rele, ce, pînă la urmă, nu pot spune decît mereu acelaşi lucru. S-a întors cu desăvârşire vindecat, întrucît nu plecase bolnav şi, de atunci, n-a mai fost vorba nici de apoplexie nici de vreo precauţie ca s-o preîntîmpine.

(17 12) *Effiat îl previne pe D-l duce de Orléans şi îi dă un sfat periculos, de care prinţul se grăbeşte să ţină seama. — Scurt portret al lui Effiat. — Purtarea pe care trebuia s-o aibă D-l duce de Orléans. — D-l duce de Orléans este părăsit de toată lumea şi se află singur în mijlocul curţii. — Numai eu rămîn alături de el ; îl împiedic să-i facă un afront cumplit lui la Feuillade. — Zvonuri îndreptate împotriva D-lui duce de Orléans, întreţinute neîncetat şi cu multă iscusinţă. Neliniştea prietenilor mei In legătură cu purtarea ce-o avem faţă de D-l duce de Orléans. — Serviciu făcut de Mareschal D-lui duce de Orléans. — 237 000 de livre date ca pensii şi 20 000 de livre distribuite celor din suita Delfinului şi a Delfinei*

înlănţuirea firească a tuturor acestor lucruri mă duce departe ; trebuie să mă adun. De cînd Delfinul s-a aflat în pragul morţii, eu nu am mai ieşit din odaia mea, decît o clipă, ca să-l văd pe Rege, şi ca să mă duc să petrec după-amiezile la Versailles, în odaia ducelui de Beauvil- lier, care nu mai vedea aproape pe nimeni, fiind bolnav la pat şi îndurerat peste măsură. într-o seară cînd mă întorceam de la el, D-na de Orléans mi-a trimis vorbă că D-l duce de Orléans şi ea însăşi erau foarte necăjiţi că nu mă mai văd, şi că amîndoi mă roagă să trec pe la ei, fiindcă aveau să-mi spună numaidecît ceva. Nu-i mai văzusem de cînd cu nenorocirea lor cu mulţimea dezlănţuită. Deşi Mareschal mi-a povestit întîmplarea, nu-mi putusem stă- pîni destul propria durere ca să mă pot duce în altă parte decît într-un loc unde aş fi putut întîlni o durere asemănătoare. Nu eram în stare să vorbesc şi încă şi mai puţin să gîndesc ; mintea îmi era copleşită şi, pe deasupra, nu mai vedeam nimic de făcut împotriva unei atît de cumplite dar atît de nebuneşti calomnii, pusă la cale de cei ce se bucurau de cea mai mare trecere. I-am rugat aşadar pe D-l şi D-na ducesă de Orléans să se învoiască să amin întîlnirea pe a doua zi dimineaţa, cîrtd m-am şi dus la ei. Am găsit-o pe D-na ducesă de Orléans foarte mîh- nită. Mi-a spus că marchizul de Effiat venise in ajun, seara, de la Paris, să-i anunţe că zvonurile erau răspîndite în tot oraşul, că toată lumea le credea, că Regele şi D-na de Maintenon erau convinşi nu numai de raportul medicilor, dar şi de tot ce se spunea despre D-l duce de Orléans, cu atîta pornire, incit de Effiat socotea că prinţul nu este în siguranţă, şi se hotărîse, deşi totul era îngrozitor, să vină să-i prevină şi să-l îndemne pe D-l duce de Orléans să aibă neîntîrziat o explicaţie cu Regele, lucrul cel mai simplu, cel mai limpede şi cel mai convingător fiind să stăruie ca Regele să-i îngăduie să se ducă la Bastilia, şi să pună să-l aresteze pe Homberg şi pe toţi cei dintre oamenii lui pe care Regele va socoti că trebuie să-i aresteze, pînă ce totul se va limpezi. „Doamnă, am strigat eu,

ce are de gînd să facă D-l duce de Orléans ? — Domnule, mi-a zis ea, s-a dus astăzi dimineață să stea de vorbă cu Regele, care a fost foarte sever şi foarte rece, ba chiar foarte sec, şi nu a spus nimic cînd prinţul s-a plîns cerîn- du-i să-i facă dreptate. — Dar despre Bastilia, am întrerupt-o eu, a'vorbit? — Desigur, Domnule, i-a răspuns ea ; dar Regele nu s-a învoit. S-a arătat tot timpul dispreţuitor şi nu şi-a schimbat părerea, deşi D-l de Orléans a stăruit foarte mult. în cele din urmă, D-l duce de Orléans a ajuns să ceară ca măcar Homberg să fie închis, interogat şi tot restul. Regele a refuzat şi aceasta cu destulă rea voinţă. în sfîrşit, după multă stăruinţă, a spus că nu-1 va aresta, dar că va porunci la Bastilia să-l primească, dacă avea să se ducă singur să se predea.“ Am protestat şi mai tare împotriva unui sfat âtît de primejdios, pus atît de repede în fapt. Trebuie să se ştie că marchizul de Effiat era un om foarte inteligent şi foarte priceput la tras sfori, fără suflet şi fără principii, care trăia nesocotind moravurile şi religia, lucru ştiut de toată lumea ; pe cît era de bogat, pe atît de zgîrcit, ambiţia îi era atît de mare încît tot timpul căuta cum să parvină, iar pentru aceasta, nu se da îndărăt de la nimic ; era cum nu se mai poate mai neobrăzat, chiar şi faţă de D-l duce de Orléans, care, de pe vremea cînd [Effiat], împreună cu cavalerul de Lorraine, al cărui suflet osîndit era, îl stăpînea pe *Monsieuf,* curtea acestuia, şi adesea, şi afacerile, după placul său, se obiş- nuise să sc teamă de el şl să*i admire inteligenţa *l*. în ciuda acestor alît de multe păcate, cü totul opuse gustului şi caracterului Regelui şi al D-nei de Maintebon, era totuşi iubit şi preţuit, deoarece ajutase mult, alături de cavalerul de Lorraine, să-l silească pe *Monsieur* la căsătoria Domnului fiul său, pe acesta din urmă silindu-1 prin abatele Dubois * prin urmarea, [Effiat] se înţelesese întotdeauna bine cu D-na ducesă de Orléans, se oferise şi se vînduse, pe tăcute, D-lui du Mainte, şi, datorită vechii lui prietenii eu cavalerul de Lorraine, prietenul cel mai apropiat, din totdeauna, al mareşalului Villeroy, acesta devenise şi prietenul său, încît era chiar admirat de el. Sfatul pe care-1 dăduse era atît de rău, mai ales pentru un om atît de inteligent ca el şi care cunoştea atît de bine lumea, încît am intrat la bănuieli.

Purtîndu-se în felul acesta, D-l duce de Orléans se cobora la condiţia celor mai mărunţi oameni, chiar la aceea a unui Valet într˜o casă prădată, în loc să sô poarte cu trufie şi Ca un prinţ de sînge de rangul său, în afara oricărei bănuieli, care sfidează cu demnitate faptul că asemenea bănuială poate să existe şi că ar putea găsi cel mai mic sprijin sau măcar ceva care sâ-i semene cît de cît, şi care, arâtînd întocmai care sînt interesele lui şi care sînt cele ale D-lui du Maine, aşa cum am

văzut, i-ar fi făcut să tremure, cu toată favoarea de care se bucura, i-ar fi silit să se apere şi, poate cît era de curajos, l-ar fi silit să stingă focul pe care îl aprinsese, obligîhdti-1 pe Hege să-l cruțe, iar pe D-na de Maintenon să-l iase în pace. Acest lucru trebuia să-l facă mai întîi de toate, după ce ar fi cerut Regelui să-i facă dreptate, cu semeție, în prezența tuturor celor ce erau în cabinet după cină, şi, dacă nu i se făcea dreptate, fără să se apuce să învinuiască pe cineva de-a dreptul, şi încă şi mai puțin spunînd lucrurilor pe nume, să vorbească, de fată cu toată lumea, destul de tare, ca să-l bage în spe- rieți pe D-l du Maine şi sâ-1 pună în încurcătura față de lume, care oricum nu-I iubea, şi, în momentul acela, era nemulțumită de paşii de uriaş pe care îi făcuse în ultima vreme ; totodată, să i se amintească Regelui şi celor care o ştiau mâi dinainte, să o răspîndeâscă încît toată lumea s-o afle, întîmplarea pe care am povestit-o la timpul său despre caseta lui Mercy, luată cînd du Bourg l-a bătut în Alsacia de Sus, să nu uite să pomenească despre preoții, judecătorii şi administratorii de pe moşiile D-nei de Lil- lebonne, din Frdnche-Comté, unii executați potrivit legii, alții fugiți, imediat după această întîmplare, şi, fiindcă nu aveam de ce cruța curtea de la Viena, care se opunea cel mai tare încheierii păcii şi încălca cel mai mult măsurile luate de curtea de la Londra, să amintească, fără teamă, cît de uşor se folosea casa de Austria de otravă pentru a scăpa de cei ce o stînjeneau, moartea prințului electoral de Bavaria, şi cea a reginei Spaniei, fiica lui *Monsieur;* să explice apoi ceea ce, deşi era destul de limpede, nu se înțelegea în scrisoarea prințului Eugène către Mercy, găsită în caseta acestuia împreună cu instrucțiunile lui asupra înțelegerii din Franche-Comté : „Dacă, în ciuda măsurilor luate, el nu izbîndea în această expediție, iar ei nu puteau face din Franța ceea ce avuseseră ei de gînd, atunci va fi nevoie să se facă ultimul lucru ce putea fi făcut“ ; să parafrazeze foarte uşor acest ultim lucru, dînd pildă morții pe care îi plîngeau, primejdia foarte mare prin care trecuse ducele de Anjou, şi care nu trecuse cu totul, pentru a-1 sili pe Rege, dată fiind lipsa tuturor moştenitorilor dintre primii născuți, să-l cheme înapoi pe regele Spaniei, împreună cu copiii săi, şi să lase tronul la dispoziția casei de Austria ; să adauge tot ce trebuie pentru a lovi în nemaipomenita ticăloşie a celor ce au îndrăznit să răspîn- dească zvonuri mîrşave, opuse atît interesului cît şi onoarei prințului, cînd, prin alte părți, se puteau găsi pilde pe măsura crimelor obişnuite ale casei de Austria, spuse chiar de prințul Eugène lui Mercy, atît cît pot

fi spuse asemenea grozăvii, să stăruie asupra acestui lucru cu atît mai mult cu cît bănuiala era într-adevăr foarte întemeiată, datorită scrisorii prințului Eugène, precedată, cu atît de puțini ani, de cele două execuții pe care le-am pomenit mai înainte ; acest soi de învinuire a curții de la Viena îi liniştea pe Rege şi pe D-na de Maintenon în privința a tot ce aveau ei mai scump, uimea lumea, pe cei neutri, pe cei cu bun simț ; dar să scape şi unele vorbe, în doi peri, ca să-l facă pe D-l du Maine să caute asemănarea dintre interesul său, pentru motive deosebite, şi cel al casei de Austria, care ar fi deschis ochii lumii, ferindu-se tot timpul să se bage în lucruri foarte precise : astfel, l-ar fi făcut pe D-l du Maine să nu-şi uite spaima şi îngrijorarea, iar pe Rege şi pe D-na de Maintenon, înțelepciunea. S-ar fi ajuns la o ceartă puternică între el şi D-l du Maine, însă cearta aceasta îl dezarma : un duşman cunoscut şi declarat este mai puțin de temut decît minele pe care calci tot timpul, mai ales un duşman aflat pe un tron ce se zgîlțîie, care nemulțumea pe toată lumea, un duşman atît de puțin curajos şi care nu era primejdios decît din pricina întunericului în care ştia să se învăluie şi să se adăpostească ori de ctîe ori voia să lovească în cineva ; iar Regele, deşi îl îndrăgea atît de mult şi era atît de slab în fața D-nei de Maintenon, nu putea să nu țină seama de ce i se spusese despre el în privința D-lui duce de Orléans, şi să nu fie chiar foarte încurcat dacă l-ar fi mai înălțat încă după o întîmplare ca aceasta. Toată neliniştea lui ar fi dus la o încercare de a-i împăca, împiedicîndu-i să treacă la fapte. De neliniştea D-lui du Maine, nimeni nu avea de ce se teme ; cu atît mai puțin un nepot al Regelui de valoarea D-lui duce de Orléans ! Contele de Toulouse nu-şi iubea şi nici nu-şi prețuia fratele şi o detesta pe cumnata sa, aceştia, la rîndul lor, socotind că el nu face nici doi bani; era totuşi foarte curajos şi avea mult simț al onoarei ; este foarte îndoielnic însă că, în situația dată, curajul i-ar fi îngăduit să-şi folosească simțul onoarei de dragul fratelui său ; dar nu este [îndoielnic] că Regele l-ar fi oprit la timp şi aşa cum trebuie, căci el, fiind vorba de o atît de mare nepotrivire de rang, de o întîmplare atît de îngrozitoare, în care, pr in cel de la care pornise zvonul nepotul lui era cel atacat, şi într-un mod cumplit, Regele nu ar fi îngăduit ca D-l de Toulouse să facă o astfel de nebunie, ale cărei urmări nu s-ar mai fi isprăvit niciodată şi ar fi devenit călăul zilelor ce-i mai rămîneau de trăit, şi, mai mult decît probabil, la sfîrşit şi, după el, i-ar fi înlăturat cu totul pe bastarzii săi, avînd în vedere cearta ce izbucnise pentru moştenirea Domnului Prinț, ceea ce i-ar fi aruncat pe

prinţii de sînge de partea D-lui duce de Orléans. Suita şi curtea acestuia nu se puteau compara cu cea a bastarzilor. D-l duce de Berry era ginerele lui, îndrăgostit nebuneşte de soţia sa, care era cu totul de partea tatălui ei ; iar curteanul de rînd, atît de dornic să placă atunci cînd nu are nimic de pierdut, şi chiar mulţimea, nu s-ar fi împotrivit atît de lesne D-lui duce de Orléans, în împrejurări grave ca aceasta, ţinînd seama de poziţia lui şi de aceea pe care vîrsta Regelui o arăta, în viitor, pentru D-l duce de Berry şi pentru el. De aceasta s-a temut, fără îndoială, ducele du Maine, de aceasta s-a ferit el cu dibăcie, folosindu-se la repezeală de marchizul de Effiat şi de sfaturile lui salvatoare ; am vorbit însă eu sora lui, care, spre deosebire de el, nu punea nici un preţ; nici pe soţ nici pe copiii săi, şi, nemăsurată trufie, nici nu-1 iubea, nici nu-1 stima. Nu am avut aşadar de ce să-i arăt ceva din cele arătate pe larg aici. M-am mulţumit să condamn sfatul, în general, pentru alte motive care mi-au putut trece atunci prin cap, şi, încă şi mai mult, să condamn o hotărîre atît de grăbită. In timp ce stăteam noi doi de vorbă, a intrat D-l duce de Orléans. N-am mai văzut niciodată un om atît de supărat şi de abătut. Mi-a povestit ceea ce tocmai aflasem că se întîmplase între Rege şi el, în răstimpul dintre ora trezirii Regelui şi liturghie, şi ordinul pe care-1 dăduse, întorcîndu-se de la această convorbire, ca Homberg să se ducă să se predea la Bastilia. I-am arătat, aşa cum făcusem şi cu D-na ducesă de Orléans, ce gîndeam eu despre aceasta, însă luînd-o mai uşor, deoarece faptul era împlinit, iar starea în care l-am văzut mai mult n-a înduioşat decît m-a făcut să sper o purtare bărbătească din partea lui. Le-am redat ce aflasem de la Mareschal, lăsîndu-1 însă la o parte pe ducele du Maine, despre care nu am vorbit decît după-amiază, între patru ochi, cu D-l duce de Orléans. A doua zi, am aflat de la el că Regele îi spusese, scurt, că în privinţa lui Homberg se răzgîndise, că nu avea nici un rost să se ducă să se predea la Bastilia, şi că nu va fi primit acolo ; cînd a vrut să stăruie, Regele îi întorsese spatele şi se dusese în odaia cu haine, iar el a ieşit din cabinet ; aşa că i-a trimis vorbă lui Homberg că Regele se răzgîndise ; după aceea, am aflat că Homberg se dusese la Bastilia, urmind porunca D-lui duce de Orléans, şi că nu fusese primit.

Chiar în zilele cînd s-a auzit zvonul la Marly şi lumea l-a aflat, D-l duce de Orléans a fost nu numai părăsit de toţi, dar, în apartamentul Regelui şi în salon, se golea locul în faţa lui, şi, dacă se apropia de un grup de curteni, toţi, fără să-l cruţe cît de cit, se răsuceau, la dreapta sau la stingă, şi se duceau să se ascundă la celălalt capăt, încît el nu putea intra în vorbă cu

cineva decît dacă-l lua pe neaşteptate ; dar chiar şi aşa, în clipa următoare era lăsat singur, în modul cel mai necuviincios, Pînă şi doamnele au plecat, pentru o vreme, din jurul D-nei ducese de Orléans, iar unele n-au mai revenit niciodată. După ce lucrurile porniseră atît de prost, a fost nevoie de timp ca să treacă furtuna ; însă furtuna era întreţinută cu prea mare grijă
ca să treacă aşa repede : a fost sprijinită cu aceeaşi spaimă încercată şi la apropierea ei, cu aceeaşi nebunie, pînă la ultima şedere a Regelui la Marly, cînd s-a văzut limpede că sfîrşitul monarhului este aproape, şi, dacă zvonurile slăbeau, la Paris sau în provincii, trimişi pricepuţi aveau grijă să le împrospăteze, iar alţii, ca ele să se audă la curte ; lucrul acesta a fost făcut, chiar şi tîrziu după moartea Regelui, cu aceeaşi pricepere. Intr-un cuvînt, am fost singurul, spun foarte exact, unicul, care am continuat să-l văd pe D-l duce de Orléans, ca de obicei, şi la el acasă şi la Rege ; intram în vorbă cu el, ne aşezam amîndoi într-un colţ al salonului, unde, cu siguranţă, nu ne puteam teme de o a treia prezenţă, ne plimbam amîndoi prin grădinile către care dădeau ferestrele Regelui şi ale D-nei de Main- tenon. La Versailles, aveam cu el aceleaşi relaţii din totdeauna. I-a ajuns la urechi că la Feuillade vorbea despre el, la Paris, cum nu se poate mai urît : a fost cuprins de mînie, şi mi-a trebuit mult ca să-l împiedic să dea poruncă să-l ocărască, din partea lui, şi să-l ciomăgească zdravăn. Este singura dată cînd l-am văzut furios şi ieşindu-şi cu totul din fire. In acest timp, D-l de Beauvillier, Cancelarul, toţi prietenii şi toate prietenele, îmi trimiteau mereu vorbă că aveam să-mi frîng gîtul cu purtarea mea atît de opusă purtării tuturor celorlalţi şi simţămintelor Regelui şi ale D-nei de Maintenon faţă de D-l duce de Orléans ; faptul că nu rupeam cu el, încetînd cu desăvîrşire să-l mai văd, era un lucru frumos şi care putea fi îngăduit, dar să trăiesc tot timpul în preajma lui, şi în lume şi în grădinile de la Marly, sub ochii Regelui şi ai întregii curţi, era o nebunie, care D-lui duce de Orléans nu-i era de nici un folos, şi care nu putea decît să displacă atît de mult încît, pînă la urmă, avea să mă piardă. Am ţinut-o pe a mea ; socoteam că, atunci cînd se întîmplă o nenorocire atît de neobişnuită ca aceasta, nu numai că nu trebuie să-ţi părăseşti prietenii dacă nu-i crezi vinovaţi, dar chiar trebuie să te apropii tot mai mult de ei, pentru propria ta onoare, pentru mîngîierea ce li se cuvine şi pe care n-o primeau de la nimeni, şi ca să arăţi lumii cît de mult te-a supărat calomnia. S-a stăruit foarte mult pe lingă mine ; mi s-a spus că Regelui nu-i place, că D-na de Maintenon este jignită ; s-a folosit totul ca să fiu băgat în sperieţi ; n-am vrut să aud de nimic, şi am continuat, zi de zi, să-l văd pe D-l duce

de Orléans, de obicei cîte două ore la şir. [2] 4j — Memorii — Saint-Simon

Vom reveni asupra acestor lucruri foarte curînd ; acum trebuie să reluăm şirul evenimentelor din acel an. Vreau să mai spun doar atîta că Mareschal a fost cel care a făcut ca Homberg să nu intre la Bastilia. Regele, de care D-l duce de Orléans tocmai se despărțea după ce îi propusese acest lucru pentru el însuşi, şi, refuzat fiind, ceruse ca măcar Homberg să fie închis, s-a dus în odaia cu haine, unde, sub impresia celor întîmplate, a povestit totul lui Fagon şi lui Mareschal, pe care i-a găsit acolo. Mareschal, cu lăudabila lui dezinvoltură, l-a întrebat pe Rege ce poruncise în legătură cu acest lucru. Auzind răspunsul, a lăudat neprihănirea şi sinceritatea D-lui duce de Orléans, prudența Regelui care nu-i dăduse încuviințarea să se ducă la Bastilia, şi a condamnat încuviințarea dată pentru Homberg. „Ce vreți cu aceasta, Sire ? i-a spus el cu îndrăzneală : să arătați pretutindeni aşa-zisa ruşine a celor mai apropiate rude ale voastre ? Şi la ce o să ajungeți ? să nu dovediți nimic, şi să vă umpleți de ocară. Dacă cine ştie cum, dar eu pun mina în foc că nu se poate, veți descoperi ceea ce alții vă împing să căutați, veți porunci oare să i se taie capul nepotului vostru, care are un fiu cu fiica voastră, şi veți duce în fața justiției crima şi ticăloşia lui ?, iar dacă nu găsiți nimic, deoarece cu siguranță nu este nimic de găsit, veți porunci să se spună tuturor duşmanilor lui şi ai voştri că nu ați găsit fiindcă n-ați vrut să găsiți ? Vă rog să mă credeți, Sire, este ceva îngrozitor ; cruța- ți-vă, revocați imediat permisiunea dată, şi scoateți-vă din cap grozăviile, păcatele neadevărate, care nu fac decit să vă scurteze zilele şi să vi le otrăvească.“ Ieşirea aceasta, înflăcărată şi promptă din partea unui om pe care Regele îl cunoştea ca fiindu-i cu adevărat şi intr-adevăr apropiat, a fost binevenită pentru Homberg. Regele, pe loc, i-a dat dreptate, spunîndu-i că nu făcuse ce făcuse împotriva lui Homberg decit ca să scape de gura prințului, dar că nu-1 va lăsa să fie închis la Bastilia ; şi, după cîteva ceasuri, cînd D-l duce de Orléans s-a prezentat în fața lui, i-a spus aceasta şi i-a poruncit să-i trimită vorbă lui Homberg să nu se mai gîndească ia Bastilia. Mareschal mi-a povestit totul, a doua zi, şi mi-a spus că Fagon şi Blouin nu scoseseră nici măcar o vorbă. L-am înbrățişat pentru minunatul lui curaj, care avusese o înrîurire atît de mare, şi am avut grijă ca lucrul să fie aflat de D-l şi D-na ducesă de Orléans.

Regele a dat o pensie de douăsprezece mii de livre ducesei du Lude, i-a dat mai departe contesei de Mailly cele nouă mii de livre pe care le primea, tuturor doamnelor de la palat le-a dat cele şase mii de livre pe care le primea fiecare, D-nei Quentin, prima doamnă din suita Delfinei, nouă mii de livre, şi aproape tuturor celorlalte doamne din suita Delfinei leafa pe care o primeau, nouă mii de livre lui Boudin, primul ei medic, şi trei mii livre lui Dionis, primul ei chirurg. I-a dat o pensie de douăsprezece mii de livre lui Dangeau, cavaler de onoare, tot atît mareşalului de Tesse prim scutier, tuturor tinerilor din suita Delfinului le-a dat mai departe pensia lor de şase mii ; o pensie de patru mii de livre lui Bayar, scutierul particular al Delfinului ; zece mii de livre lui du Chesne, primul lui valet de cameră ; cinci mii lui Bachelier, primul valet însărcinat cu îmbrăcămintea, şi nouă mii lui Dodard, primul lui medic. I-a mai dat şase mi-i de livre şi doicii ultimului Delfin, şi pe toate celelalte femei le-a pus să-l slujească pe cel care rămăsese, care, astfel, a fost îngrijit de treizeci şi două de femei. Le Febvre, trezorier general al Doamnei Delfine, a primit douăzeci de mii de livre, plătite dintr-o dată, atît cît îl costase slujba [3].

Capitolul II

1. î ş i făcuse studiile la iezuiții din Roanne, intrase in noviciat în 1649, profesase la Lyon şi se întorsese în acest oraş, în 1663, după ce fusese rector la Grenoble. Mai era încă Provincial la Lyon, cînd a fost numit, în 1675, duhovnic al Regelui.
2. Actualul liceu Charlemagne, fireşte, după ce a fost transformat.
3. Boli de circumstanță, ca să nu oficieze. De pildă, aflîndu-se în Flandra, în perioada Paştilor din anul 1678, pretexta că este bolnav, tocmai ca să nu vină, „fie că era într-adevăr bolnav", spun *Memoriile* lui Sourches, „fie că nu a mai vrut să-i ierte păcatele Regelui, care, în ciuda multelor lui făgăduieli, nu voia să rupă legăturile cu Doamna de Montespan". P. Dechamps, după cum se vede, dovedea mai mult curaj.
4. Este vorba despre *Reflexions morales sur le Nouveau Testament* de P. Quesnel.
5. Se ştie că Jean Chastel a încercat să-l asasineze pe Henric al IV-lea, la 27 decembrie 1594. Piramida despre care este vorba, un monument comemorativ, se ridica pe locul casei lui. Fusese distrusă în 1605 şi înlocuită cu o fîntînă pe care era o inscripție.

Capitolul IV

1. François-Louis de Bourbon (1664—1709), care mai întîi a avut titlul de prinț de la Roche-sur-Yon, era cam diform. Se căsătorise, în 1688, cu Domnişoara de Bourbon, Marie-Thérèse de Bourbon-Condé (1666—1732).
2. Printre ei, La Rochefoucauld, Bouillon, Villeroy.
3. Adică Doamna de Maintenon şi Ludovic al XIV-lea.
4. Doamna Ducesă. Mai departe, Saint-Simon face aluzie la legătura ei cu Lassay.
5. Louis-Armand. Devenea prinț de Conți după moartea tatălui său ; in 1713, s-a căsătorit cu verişoara lui, Domnişoara de Bourbon Louise-Elisabeth, şi, în timpul Regenței, s-a remarcat într-un mod destul de supărător.

6. Marie-Anne (1689—1720), numită Doamna Ducesă cea tînără. Se căsătorise cu Louis-Henri, duce de Bourbon.
7. Louise-Adélaïde, numită şi Domnişoara de la Roche-sur-Yon.
8. După cum spune *Madame*, era sclavul stupefiantelor şi al băuturii.
9. Avusese ca profesori mai ales pe P. du Cerceau şi pe P. Simon de la Tour. Acesta din urmă avea să fie şi dascălul lui Voltaire.
10. Este vorba de Claude Fleury (1640—1723), sub-preceptor al ducelui de Bourgogne şi al ducelui de Anjou.
11. Strada mai există şi astăzi, însă biserica nu.
12. Pentru o adunare generală a clerului.
13. Aceste servicii funebre pentru prinți se celebrau în a patru- zecea zi de doliu.

Capitolul V

1. Ducele de Beauvillier.
2. [...] Nu avem aceste „mici caiete", însă ideile conținute de ele s-ar putea să fi trecut, cu ajutorul ducelui de Chevreuse şi al lui Fénelon, în *Proiect de cîrmuire al ducelui de Bourgogne*, publicat în 1860 de Paul Mesnard 185.

Capitolul VI

1. Se înțelege că este vorba de cei patru frați Paris, mari financiari ai epocii, îmbogățiți de pe urma furnizării de arme armatei franceze : Antoine (1668—1733) ; Claude, zis de la Montagne (1670—1745) ; Joseph, zis du Verney (1684—1770) ; Jean, zis de Monmartel (1690—1766).
2. Reminiscență din *Epistolă către Romani* (IV, 17).
3. Asignațiile erau simple făgăduieli de plată făcute de trezorerie, care nu se grăbea să le respecte.

---

185 Ci. infra, cap. XXXI din acest al III-lea volum. (N.t.)

Capitolul VI î

1. Este vorba de Henri-Jules, aşa semna el, de Bourbon, fiul Marelui Condé, născut în 1643.
2. [...] căpitănia a fost obţinută de tatăl Eroului, nu de fiul lui.

[...]

3. A fost urmarea căsătoriei fiului său cu Domnişoara de Nantes.
4. Funcţia de „grand maître de France“ şi guvernator al ţinutului Bourgogne.
5. Domnul Duce şi ducesa du Maine.
6. Era nora sa.
7. Era cea mai în vîrstă, prinţesa de Conţi.
8. Era vărul său.
9. Prinţesa palatină, Anna de Bavaria, despre care va mai vorbi în cele ce urmează. A se vedea *Les Trois éducations prin- cières* de Părintele Chérot.
10. Acolo s-au dus Racine şi Boileau cînd au fost siliţi să se pună la adăpost, în 1677, de mînia ducelui de Nevers.
11. Această mare doamnă era ducesa de Nevers.
12. Unii au vrut să vadă în el personajul *Ménalque* din *Caractères.*
13. Ciorapii albi erau interzişi la curte pe timp de doliu.
14. Să notăm, totuşi, că fiul Domnului Duce, Louis-Joseph (1738-— 1318), la moartea tatălui său, în 1740, purta numele de prinţ de Condé pe care l-a păstrat mai departe. A se vedea nota 11 de la capitolul următor.

Capitolul VIII

1. Louis I şi Antoine de Bourbon.
2. Henri I de Bourbon care a luat parte la războiul „celor trei Henri“, din timpul războaielor religioase.
3. S-a căsătorit, în 1548, cu ducele de Vendome, care a fost rege al Navarrei. Rămînînd văduvă, s-a convertit la Calvinism (1528—1570).
4. Gaspard, fiul mareşalului de Coligny şi al Loulsei de Montmorency. Este acel Coligny care a fost masacrat în noaptea Sfîntului-Bartolomeu.
5. Charles de Bourbon (1566—1612).
6. Familia Condă avea domeniul Enghien din 1487. Titlul de duce de Enghien a fost purtat de Henri I şi de Marele Conde, în timpul vieţii taţilor lor, şi de fiul celui din urmă, Henri-

Jules. După aceea, denumirea de duce de Enghien nu se mai dădea deeît strănepotului.
7. Henri-Jules, cel despre care este vorba.
8. Louis d'Orléans, născut în 1703.
9. In 1710.
10. Louis-Philippe (1725—1785). Cu o Conți, l-a avut pe Louis-Philippe-Joseph (1736—1793), tatăl regelui Louis-Philippe.
11. Louis-Joseph (1736—1818), numit tot prințul de Condé. Era în fruntea emigrației. A rămas de la el un *Essai sur la vie du Grand Condé* (1806). Fiul lui a fost Louis-Henri-Joseph, duce de Bourbon (1756—1830), tatăl ducelui de Enghien, cel care a fost împuşcat în şanțurile castelului Vincennes, la 21 martie 1804. Acesta nu avea deeît titlul de duce de Enghien, întrucît bunicul său Condé mai trăia încă.
12. Hercule-François, al cincilea fiu al regelui Henric al II-lea (1554—1584).
13. în favoarea Domnişoarei de Montpensier, zisă *Mademoiselle.*
14. Domnişoara de Montpensier, Louise-Elisabeth d'Orléans. In 1722, s-a căsătorit cu prințul Asturiilor, rege al Spaniei, în 1724.

Capitolul XI

1. Un fel de scaun de argint, care se mai păstrează şi astăzi la muzeu! Versaiîles.

Capitolul XIV

1. Iată ce-i scria *Madame* despre aceasta ducesei de Hanovra : „Curtea este plină de intrigi. Unii vor să capete favoarea puternicei doamne, alții pe aceea a Domnului Delfin, alții pe aceea a ducelui de Bourgogne, deoarece el şi tatăl lui nu se iubesc : fiul îşi dispreţuieşte tatăl, este ambițios şi vrea să domnească ; Delfinul este stăpînit cu totul de sora lui bastardă, Doamna Ducesă. Prințesa de Conți a devenit aliata acesteia ca să nu-şi piardă orice putere asupra lui. Cu toții sînt potrivnici fiului meu: se tem ca nu cumva Regele să-l vadă cu ochi buni şi [fiul meu] să-şi căsătorească fata mai mare cu ducele de Berry, de aceea îl acaparează ; însă ducesa de Bourgogne, care şi ea ar vrea să-l domine pe Delfin, ca şi pe Rege, este geloasă pe Doamna Ducesă: drept care a făcut un pact de prietenie cu Doamna de Orléans a noastră, ca să-i pună bete în roate celeilalte. Este o comedie de intrigi încîlcite, plină de haz, şi, vorba cîntecului : „Dacă nu am muri de foame, ar trebui să murim de rîs...". Bătrîna îi

asmute pe toţi aceştia, unii împotriva altora, ca să cîrmuiască ea mai bine". (Recueil JAEGLE, t. II, p. 101).

2. Căderea lui Vendôme şi a lui Chamillart.

C a p i t o 1 ul XV

1. Beringhen

C a p i t o l u l XVII

1. Cunoaştem neînţelegerea dintre Saint-Simon şi mareşalul de Montrevel: acesta, ca guvernator al provinciei, reclama autoritatea asupra oştirilor recrutate la Blaye, pe care Saint- Simon o reclama şi el în calitate de guvernator al acestui loc.

C a p i t o 1 ul XXI

1. In toată această trecere în revistă a evenimentelor şi a ideilor pe care se pregăteşte să o facă, Saint-Simon se dovedeşte destul de priceput la teologie, şi, chiar dacă încearcă să arate că toţi au dreptate, îşi subliniază puternic simpatia pentru jansenism şi, în trecere, pentru galicanism. Cele cîteva rînduri rezervate lui Pascal şi „ingenioaselor lui scrisori către un Provincial" ni se par cam prea scurte. Să nu uităm că Saint-Simon, deşi nu este lipsit de gust, este preocupat mai curînd de istorie decît de literatură.
2. Se ştie că această doctrină, în mare, avea tendinţa să nege necesitatea absolută a graţiei divine, şi ajungea chiar să conteste păcatul originar. [...]
3. Arienii, adepţi ai lui Arius, îl subordonau pe Fiul Tatălui, punîndu-1 astfel în rîndul celor creaţi de Dumnezeu.
4. Molina, mort la Madrid în 1601, admitea graţia divină, însă acorda un loc prea mare liberului arbitru în predestinare.
5. Cornelius Jansenius (1585—1638), episcop de Ypres, autorul celebrei cărţi : *Augustinus,* care a fost la originea nenorocirilor celor de la Port-Royal.
6. *De Auxiliis.* Este ajutorul dat de dumnezeu omului, care este incapabil, prin propriile sale forţe, să acceadă la bunurile supranaturale şi chiar la celelalte.
7. Aceste propoziţiuni ar fi tins să arate că, fără o acţiune determinantă a graţiei divine, anumite porunci impuse de dumnezeu nu puteau fi urmate nici măcar de preacredincioşi.

8. Formularul acesta a fost întocmit de către cler, la 17 martie 1657.
9. încă din 1668.
10. Publicate anonim din ianuarie 1656 pînă în martie 1657.
11. în 1687—1688, nu în 1700. [...]
12. De fapt, ,P. Tellier nu era nicidecum în măsură, în acel moment, să participe la persecuţii şi nu se declara împotriva jansenismului decît la sfîrşitul lui 1701. Cf. Victor Fournel, *La littérature indépendante et les écrivains oubliés*, pp. 472— 482.
13. P. Tellier.
14. Bulla *Vineam Domini Sabaoth*, dată de Clement al IX-lea, în 1705.
15. Este vorba de abaţia Notre-Dame-du-Val-de-Gif, ordinul Saint-Benoît, întemeiată de Maurice de Sully, în 1140.
16. Imposibil la data aceea. V. nota 12.
17. în timpul tulburărilor din timpul Frondei.
18. Unde călugăriţele îl chemaseră pe arhiepiscop ca primat al excomunicării. De altfel, avea să o caseze, la 8 aprilie 1708.

C a p i t o l u l XXII

1. Guillaume le Vasseur, abatele de la Notre-Dame d'Aubepierre.
2. A Tui Chamillart.

C a p i t o l ul XXV

1. Această audienţă, în ciuda importanţei pe care i-o atribuie Saint-Simon, nu se află menţionată în nici o altă parte. *(Me- moires de Sourches, Journal* de Dangeau etc.). Se pare însă că s-a vorbit despre aceasta şi că prietenii, pe care Saint-Simon, în ciuda atîtor adversari, a ştiut să şi-i facă, s-au interesat de ea.

1. In acest frumos text, în care înțelepciunea omului politie se alătură fineții mo.'alistului, se poate urmări un portret al ducelui de Bourgogne, voalat, dar deosebit de precis şi de picant ; se vede totul, deşi este exprimat indirect şi nu se dă nici o dată sau denumire prea crudă. Este evidentă aluzia, de pildă, la educația aceea prea Izbutită făcută de Fénelon, care a scos din tînărul prinț, nestăpînit pînă la furie, şi, în aparență, incapabil să înțeleagă, un soi de „seminarist“, de-a dreptul timorat, care nu mai îndrăznea nimic, de frică să nu-şi cadă pradă sie însuşi, şi îndurînd tot ce este mai rău de la cei mai răi oameni numai ca să nu se abată de la cucernicie. Curajos, Saint- Simon notează neajunsurile acestei răsturnări fără măsură, şi nu ascunde nimic, deşi respectă o desăvîrşită bună-cuviință. Aminteşte unele trăsături mărunte ale noului caracter, gustul pentru petrecerile copilăreşti — să nu uităm partidele de „volant" din timpul campaniei din Flandra —, refugiul în acele distracții din „cabinetul de lucru“, ce făceau din tînărul prinț unul din acei „curioşi“ de ştiințe, adică față de curiozitățile ştiințifice, foarte numeroşi la acea epocă. Saint-Simon stăruie mult asupra vieții prea retrase, prea private a unui personaj public. Lansează un adevărat strigăt de alarmă cînd semnalează primejdia prezentată pentru Stat de un „cucernic“ devenit stă- pînul acestuia şi care, din cucernicia sa, îşi va face principiul suprem, Sînt cu adevărat pagini îndreptățite, incisive, în care Saint-Simon îşi exercită întregul lui talent de scriitor şi care fac cea mai mare onoare atît minții cît şi omului. Cf. asupra acestui subiect *Éloge du duc de Bourgogne* de Saint-Simon, publicat în 1880 de Boislisle, „împreună cu alte şase portrete sau elogii“, tot de Saint-Simon, şi urmat de o bibliografie, şi FÉNELON, *Ecrits et Lettres politiques* (Ed. Ch. URBAIN, in „Collection des chefs-d'œuvre méconnus“, Bossard, 1920).
2. Este opusul lui Montaigne, care vrea ca fiecare să-şi vadă de treaba lui, însă spusele lui Saint-Simon au şi ele adevărul lor.
3. Sfîntul-Pavel, Epistolă către *Romani*, XV—1 şi XII—3.
4. Se poate crede că, aici, se gîndeşte la mînăstirea Trappe şi la abatele Raneé.
5. Se simte aluzia la căderea lui Vendôme şi la contribuția pe care a avut-o ducesa de Bourgogne.
6. Zvonuri pe care le dezmințea chiar prințul, dar care aveau oarecare temei, dacă ne gîndim la acele „întrevederi“ cu duhovnicul său, Părintele Martineau, şi la „lungimea“ lor.
7. Sfîntul-Pavel, *Epistolă către Romani,* VIII—21.
1. Fusese constituit totuşi „un Tezaur al cartelor“ care, pînă la revoluție, era păstrat la Palatul de justiție.

C a p i t o l u l XXXVIII

2. Chamillart a fost cel care, în 1701, a făcut acest depozit, la Invalizi.
3. In realitate, Depozitul afacerilor străine era instalat la Luvru, iar depozitul din strada Petits-Peres a fost rezervat marinei şi casei familiei regale.
4. Au fost patru **:** Charles (1663—1656) ; Philippe, care nu **a** trăit; D-ra de Blois, devenită prinţesă de Conţi, născută la 2 octombrie 1666 ; Louis, conte de Vermandois, mort în urma unei boli în timpul asediului de la Courtray (1667—1683). Charles şi Philippe fuseseră botezaţi sub nume false.
5. La Saint-Cloud erau călugăriţe ursuline, nu benedictine. Insă, în realitate, Louise de la Valliere venise să ceară adăpost, la 25 februarie 1662, în vorbitorul unei minăstiri **de** călugăriţe de ia Chaillot (astăzi Sainte-Perine). Regele a putut-o **vedea** în linişte, deşi pe ascuns, în acest vorbitor şi nu a avut nicidecum de gînd să dea foc mînăstirii. In afară de aceasta, cel **care s-a** dus după ea a fost Colbert, nu Lauzun. [...]
6. 19 aprilie 1674.

C a p i t o l u l XLIII

1. *L'Orangerie* de la Versailles fusese instalată, înainte de 1676, pe locul unde se află şi acum.
2. Honoré, conte de Sainte-Maure. Era prieten din copilărie cu Delfinul.

C a p i t o l u l XLVI

1. Se ştie că Boileau a fost istoriograf împreună cu Racine. Ceea ce a rămas dintr-o lucrare, poate comună, este scris de mina lui Racine.
2. Louis-le-Grand.
1. Cardinalul de Noaille, Bossuet şi Godet des Marais.
2. Vom reveni asupra acestui lucru [...].
3. Este vorba tot despre Preoţii Misiunii sau Lazariştii, instituţie fondată de sfîntul Vincent de Paul.

C a p i t o l u l XLVIII

1. Sainte-Beuve stăruie asupra frumuseţii acestui tablou al bolii şi

morții lui *Monseigneur* (*Lundis,* t. III). S-a arătat că această scriere, în manuscris, nu comportă aproape nici o corectare. Să fie vorba de inspirație sau de o transcriere pe curat ?

2. *La Montauban ;* Charlotte Bautru de Nogent despre care a mai vorbit (...). O numeşte „un soi de monstru".

Capitolul XLIX

1. De cea a Regelui.
2. Ca să punem lucrurile la punct, iată ce îi scria ea, a treia zi, 16 aprilie, mătuşii sale de la Hanovra : „Cei care şi-au închipuit că-mi fac un mare rău îndepărtîndu-1 pe D-l Delfin de mine poate că mi-au salvat viața ; căci, dacă el şi cu mine am fi fost la fel (de bine) ca înainte de moartea lui *Monsieur,* poate că m-aş fi îmbolnăvit de spaimă şi de durere, sau poate că nu m-aş fi mîngîiat niciodată, pe cînd acum suport această nenorocire cu linişte şi nu-mi fac griji decît din pricina Regelui, ll plîng cu adevărat pe D-l Delfin ; dar nu pot să sufăr de pe urma pierderii unui om care nu mă iubea şi care mă părăsise cu totul, aşa cum aş fi suferit dacă ar fi rămas mereu alături de mine".
3. Henri de Casaus, sub-scutier al lui *Monseigneur.*
4. Există unul de Mignard, la Louvre.
5. După cum spunea *Madame,* dimpotrivă, se pare că ar fi fost inteligent, însă, din lene, nu o arăta.
6. Fecioarele de la Charité de Saint-Vincent de Paul. Ele au pregătit corpul pentru înmormîntare.
7. Regele îi ceruse totuşi trei mii de slujbe cardinalului de Noailles, două sute la aşezămîntul Quinze-Vingt, fără a mai pune la socoteală rugăciunile publice.

C a p i t o l ul LIV

1. Saint-Simon se cam grăbeşte să precizeze diagnosticul. Nu se ştie atît de sigur care este natura acestei boli.
2. Ducele de Vendôme.
3. Fusese prim valet de cameră al lui Ludovic al XIII-lea.
4. Mama sa era Anne du Blé d'Huxelles, iar soția, fiica ducelui d'Aumont.
5. D-na de Biron era fiica Dianei-Charlotte de Caumont, contesă de Nogent şi soră cu Lauzun.
6. Aluzie la legătura dintre Doamna de la Vrillère şi Nangis [...].
7. Tatăl său era [...] Arnauld de Pomponne.
8. S-a arătat că *Télémaque* a fost posterior dizgrației Iui Fénelon, fiind publicat doi ani mai tîrziu, în 1699. Dar, cu siguranță, că a adîncit-o.
9. Se ştie că au fost căutate, în *Télémaque,* pe lîngă aluziile evidente, multe altele care nu existau în text... sau care, cel puțin, nu erau voite.
10. Dieceza Cambray aparținea Franței prin episcopatele de Ia Arras şi Saint-Omer ; Țărilor-de-Jos spaniole, prin Tournay şi Namur.
11. Oricît de îngăduitor ar fi fost față de Fénelon, Saint-Simon nu poate să nu vadă partea enigmatică şi poate chiar primejdioasă a acestuia.
12. *Discipola fără frică :* ducesa de Mortemart [...].
13. Marie Fouquet.
14. Amintim că era fiica ducelui de Chevreuse.
15. Duhovnicul era Părintele Martineau.

C a p i t o l u l LVI

1. P. Sanadon.
2. A se vedea lucrarea lui Du Mas, *Histoire des cinq propositions,* (Liège, 1619).

C a p i t o l u l LVIII

1. La Marly.

C a p i t o l u l LIX

1. Este şi astăzi un cătun, lîngă Samois.
1. în nici o altă sursă nu se pomeneşte de această tabacheră.
2. A stat de veghe trei nopți la şir.
3. [...] cele trei *a?a-zis pocăite* sînt, fără îndoială, Doamnele de Roquelaure, de Heudicourt, de Montchevreuil, sau prințesele de

Soubise şi de Harcourt.

4. Ar fi vorba de cochetăriile prinţesei mai ales cu Nangis, Maulévrier şi abatele de Polignac [...].
Doamna de Maintenon ştia despre aceste aventuri, de aceea scria că Dumnezeu o luase pe prinţesă „din milă" şi ca să o ferească de mai rău.
5. Este greu de crezut, mai ales după cele ce am spus în nota precedentă, că D-na de Maintenon, ştiind ce se petrece, ar fi tolerat şi, aşa cum s-a spus uneori, ar fi arătat înţelegere.
6 .De Cheverny, d'O, de Gamache.
7. *Memoriile* lui Sourches, de exemplu, vorbesc despre o vizită a Regelui la Delfin şi nu a delfinului la Rege. Nu se poate aşadar crede că Saint-Simon a jucat rolul despre care a pomenit dacă nu a existat această vizită a Delfinului la Rege. Se poate vedea, cel puţin aici, iluzia unei memorii prea iuţi sau care se lasă prea uşor înflăcărată.
8. Această austeritate a prinţului i-ar fi atras numele de Alceste într-o listă de personaje-pseudonime de la Curte, în timp ce Delfina era numită Célimène.
9. D-na de Maintenon scria, în 1706 : „Ducele de Bourgogne mai este şi acum îndrăgostit, cucernic, scrupulos, dar, pe zi ce trece, devine mai înţelegător..."
10. Este vorba despre procesul iezuiţilor de la Brest (1705) şi despre afacerea cardinalului de Noailles şi a celor doi episcopi, pomenită mai înainte.
11. Nici un contemporan nu confirmă întrevederile lui Saint- Simon cu Delfinul şi nici nu pomeneşte despre „Rapoartele" pe care pretinde că i le-ar fi dat acestuia. Sînt întîmplări ce-1 privesc doar pe el şi nu este de mirare că le intilnim doar la el. Cit despre „Rapoarte", nu ar fi nimic extraordinar în faptul că nu au fost găsite.
12. Era un loc comun de morală politică. îl regăsim, într-adevăr, în cartea a V-a din *Télémaque,* în *Avtnt-propos* din *Discours sur l'histoire universelle* de Bossuet, în La Bruyère, şi în alte părţi, înainte şi după. Nu se ştie care este acea „vorbă" la care Saint-Simon face aluzie fără s-o repete.
13. Magistratura.

14. In acest pasaj, unii au văzut (Albert Le Roy, *La France : et Rome*, pp. 403—409) declamaţie. Noi, dimpotrivă, găsim sinceritate şi un accent destul de frumos.

Capitolul LXV

1. Este vorba despre heralzii de arme. Erau treizeci, desemnaţi după diferitele provincii, şi care asigurau ceremonialul.
2. Totuşi, aşa cum o va spune Saint-Simon, autopsia a fost făcută la Versailles.
3. în locul ducesei de Orléans şi al marei ducese de Toscana, care s-a scuzat.
4. Nici un alt autor nu a vorbit de o contraotravă, iar răspunderea pentru moartea Delfinului a fost aruncată mai curînd asupra medicilor.

Capitolul LXVI

1. Nimic în autopsie sau în spusele contemporanilor nu justifică aceste acuzaţii ale lui Saint-Simon, de oriunde le-ar fi deţinut. Cf. despre acest subiect: D'Haussonville, *La Ducesse de Bour- gogne* (t. IV, pp. 420—423).
2. Aproape de Fontainebleau.
3. Cf. *supra,* t. II, p. 309.
4. Iată totuşi ce scria *Madame* despre acest lucru : „Nu este de ajuns că sînt sincer îndurerată de moartea Doamnei Delfine şi a Domnului Delfin... trebuie să mi se întîmple, pe deasupra, ceva ce mă doare şi mai mult şi care îmi rupe inima : oameni cu suflet negru au zvonit în tot Parisul că fiul meu 1-a otrăvit pe Delfin şi pe Delfină. Eu, care sînt sigură de nevinovăţia lui, — sînt gata să bag mîna în foc, — am socotit, la început, că este vorba de o glumă ; nu mă gîndeam că se poate spune serios aşa ceva, dar aşa au fost povestite lucrurile Regelui. Totuşi, acesta, numaidecît, a stat de vorbă cu fiul meu, arătîndu-i bunătate, şi l-a asigurat că nu crede nimic". în aceeaşi vreme (scrisoarea din 8 aprilie către mătuşa ei), îi acuza pe ducele du Mâine, pe d'Antin, pe Doamna Ducesă de a fi fost autorii calomniei, şi pe D-na de Maintenon că o susţinuse.
5. Se pare că nici măcar ipoteza otrăvirii nu trebuie reţinută. Ceea ce este ciudat este că nimeni nu s-a gîndit s-o învinuiască pe ducesa de Berry, mai curînd decît pe tatăl ei, deoarece

pe ea ducele de Bourgogne o stînjenea in toate privințele, şi tot ea era aceea care putea aştepta cel mai mult de pe urma morții lui. A fost semnalată de asemenea o contradicție între Saint-Simon şi *Madame* în legătură cu părerea Regelui (v. mai sus nota 4). Insă această contradicție poate proveni pur şi simplu dintr-o schimbare a părerii lui Ludovic al XlV-lea.

Capitolul LXVII

1. Ne amintim că Saint-Simon l-a acuzat că a otrăvit-o pe Hen- riette d'Angleterre. V. t. I, pp. 190—193.
2. Adevărul este că, in luna martie, Saint-Simon era absent şi tot ce povesteşte el aici nu se sprijină pe nimic.
3. In realitate, îşi cumpărase slujba pentru 200.000 de franci. Cei 20.000 despre care este vorba reprezintă o anuitate pe care o primea de la Rege.

VOLUMUL IV

Anii 1712 (urmare) -1715

CAPITOLUL I

(17 12) *[..] Regele la Marin, unde reia jocurile de noroc şi viața obişnuită, înainte de înmormîntarea Delfinului şi a Delfinei. — [...] Moartea D-nei de Villacerf, o bătrînă moştenitoare. — Curajoasa operație a D-nei Bouchu. — [...] Marchiza de Gesvres cere în justiție desfacerea căsătoriei sale, pentru neputință. — [...]*

[...]

Regele s-a dus, miercuri 6 aprilie, la Marly, unde, deşi Delfinul şi Delfina nu fuseseră încă înmormîntați, a reluat jocurile din apartamentul D-nei de Maintenon, chiar de vinerea următoare, şi a vrut ca lumea să se adune în salon, ca de obicei, D-l şi D-na ducesă de Berry să conducă jocurile de cărți, şi să fie puse mese, cu diferite jocuri, pentru toată curtea. Nu a trecut mult timp şi şi-a reluat prînzurile la D-na de Maintenon, o dată sau de două ori pe săptămînă, şi a ascultat muzică, împreună cu doamnele ce veneau de obicei acolo.

[-]

D-na de Villacerf, văduva lui Villacerf, care avusese în sarcină clădirile, şi se înțelesese atît de bine cu Regele, mama celui ce supraveghea hrana Delfinei pe care tocmai o pierdusem, a murit, la adînci bătrîneți, după ce i s-a luat sînge, căci avusese mici crize de friguri, cînd i s-a tăiat un tendon [1].

D-na Bouchu, văduva consilierului de Stat şi mama contesei de Tesse, a fost mai norocoasă. Ținea ascuns, de multă vreme, un cancer, de care nu ştia decît o cameristă. Tot pe ascuns, şi-a pus rînduială în treburi, a cinat cu prietenii, a doua zi, în zori, a pus să-i fie dat jos un sîn, şi nu a spus nimic familiei sau altcuiva decît după ce au trecut cîteva ceasuri de la operație : s-a vindecat perfect.

După atîta curaj şi înțelepciune, n-ar fi trebuit, mulți ani mai tîrziu, să ia în căsătorie pe ducele de Châtillon, un olog, numai de focul de a fi ducesă şi de a pune mîna pe marea lui avere, ca, mult timp după aceea, să moară de răceală la plămîni, întrucît, dorind să se bucure de dreptul ei de taburet, s-a dus la Versailles, pe un frig cumplit.

[...]

Luni 18 aprilie, la Saint-Denis, au avut loc slujba şi înmormîntarea celor doi Delfini şi a Delfinei, soție şi mamă.

[...]

Se întîmplă destul de des ca evenimentele cele mai triste să fie urmate de cîte o farsă neprevăzută la care lumea se înveseleşte cînd nici nu-i trece prin gind. Familia ducelui de Tresmes a dat naştere uneia din aceste în- tîmplări, care a făcut o vilvă neobişnuită, şi de care s-a rîs mult. îşi căsătorise băiatul cel mai mare cu D-ra Mascranny, aşa cum am arătat cînd a fost momentul. Era unica fiică a unui raportor la Consiliu] de Stat, avea o avere imensă, nu mai avea nici tată nici mamă, şi se afla sub tutela abatelui Mascranny, fratele tatălui ei, cînd s-a măritat, ajutată de familia Caumartin, frații mamei sale şi prieteni apropiați, din totdeauna, ai ducelui de Tresmes. Nu mai era o copiliță cînd s-a făcut căsătoria [2]. Cu bogăția ei, şi-a închipuit că va fi fericită : de unde să ştie că soarta femeilor din familia Potier nu era aceasta. D-na de Revel, văduvă fără copii şi sora prea puțin bogată a ducelui de Tresmes, a venit să locuiască la acesta ca s-o supravegheze pe nora lui, care nu s-a lăsat uşor supravegheată, după cum nici mătuşa nu s-a dovedit foarte potrivită pentru acest lucru. De la nemulțumiri, s-a ajuns la acreli, apoi la plîngeri, după care s-a trecut la certuri şi la fapte, şi, în cele din urmă, la măsuri. Tinăra femeie avea mai multă minte decît cei din familia Gesvres 186 ; a ştiut să-şi atragă toată familia de partea ei, pînă şi pe cei din familia Caumartin, care, pînă la urmă, s-au certat cu familia Gesvres. A fugit la bătrîna Verthamon, bunica ei dinspre mamă, care o crescuse şi care se uita la ea ca la o icoană, şi, de acolo, a făcut o cerere de desfacerea căsătoriei sale în- vinuindu-şi bărbatul de neputință. Au fost o sumedenie de plîngeri, şi de o parte şi de alta ; ne putem închipui la ce poate da naştere un subiect ca acesta, ce murdării şi ce glume pot ieşi de aici. Cazul s-a judecat la tribunalul bisericesc. Marchizul de Gesvres a susținut că nu

---

186 Soțul ei, François-Joachim-Bernard Potier, era marchiz de Gesvres. (N. t.)

este neputincios şi, fiindcă era vorba de ceva de fapt, s-a dat ordin să fie consultat de medici, iar ea de moaşe, cu toţii numiţi de tribunalul bisericesc, unde aveau să vină să spună ce au constatat, şi, intr-adevăr, au fost consultaţi amîndoi[3]. Ar fi greu să redau scenele la care s-a ajuns. Oameni de vază, ba chiar nobili, se duceau să se înveselească la şedinţele tribunalului : locurile erau oprite cu noaptea în cap ; lumea se ducea acolo şi apoi povestea atîtea, incit numai despre aceasta era vorba pretutindeni. Biata familie Gesvres era să moară de ciudă şi de ruşine, şi s-a căit tare că se băgase într-o astfel de luptă. A ţinut multă vreme, dînd la iveală alte lucruri caraghioase, şi nu s-a sfîrşit decît o dată cu viaţa marchizei de Gesvres. Lumea îşi spunea, răutăcioasă, că ceva dreptate trebuie să fi avut ea, părere întărită de soţ, care, de mai bine de treizeci de ani, nu se mai gîndeşte să se recăsătorească.

[...]

CAPITOLUL VII

(17 13) *[...] Ducele şi ducesa de Shrewsbury* la *curte; starea şi numele acestui ambasador şi ale ambasadoarei. — Portretul ducesei, care schimbă cu totul pieptănătura femeilor, ceea ce Repete nu izbutise să facă. — [...] Istoria Companiei lui Isus scrisă de P. Jouvancy ; scandalul stirnit de această carte, din care iezuiţii scapă prea ieftin. — [...]*

[...]

Ducele şi ducesa de Shrewsbury sosiseră de cîtva timp. Am arătat, în două cuvinte, la p. [...], cine era acest ambasador al Angliei. Mai mult amănunte se vor găsi în Piesele* privitoare la tratatul de la Londra. A avut, aşa cum se obişnuieşte, o primă audienţă particulară. Întrueît nu exista nici regină din Delfină, ducesa a mers să se încline în faţa Regelui, în cabinetul lui, între Consiliu şi dejun, condusă de ducesa de Aumont, şi însoţită de baronul de Breteuil, care introducea ambasadorii ; seara, ducesa d'Aumont a dus-o să-şi ocupe taburetul la cina Regelui. Englezii sînt mari călători. Acesta, care ţinuse spada ţării la încoronarea

* Gf. supra, p. 357. (N. t.)

lui Iacob al II-lea, deşi omul de mare încredere al acestuia şi mare şambelan, l-a părăsit, în 1680, şi a trecut în Olanda, unde şi-a oferit serviciile prinţului de Orania. S-a plimbat apoi prin Italia, s-a dus la Roma, unde s-a căsătorit cu fiica marchizului Paleotti, un bolonez, şi a Cafcherinei Dudley, fiica ducelui de Northumberland şi a Mariei-Madeleine Gouffier de Brazeux. Mare amestec ! Religia nu a fost o piedică pentru italiancă : şi-a urmat soţul în Anglia, unde domnea prinţul de Orania [1], care l-a făcut duce şi cavaler al Ordinului Jartierei. A fost şi secretar de Stat. Regina Ann l-a pus în consiliul ei privat şi l-a făcut mare şambelan. A fost vice-rege al Irlandei, după ce s-a întors de la ambasada din Franţa, şi a murit, la Londra, în 1728. Soţia lui era o fiinţă înaltă şi grasă, un bărbăţoi, cam răscoaptă, dacă nu chiar mai rău, fusese frumoasă şi credea că mai este încă ; foarte decoltată, cu părul dat după urechi, vopsită cu roşu şi presărată cu aluniţe, făcea tot felul de mici mofturi. De cum a sosit, a fost foarte sigură pe ca, a vorbit mult şi tare, într-o franceză stîlcită, şi a intrat pe sub pielea tuturor. Se purta întru totul ca o nebună ; însă jocurile din salonul ei, mesele, dărnicia, pînă şi familiaritatea cu toată lumea, au făcut din ea o persoană la modă. Curînd, pieptănătura femeilor i s-a părut caraghioasă, şi chiar aşa era. Era o clăaăraie din sîrmă, panglici, păr şi tot felul de zorzoane, înaltă de peste două picioare, îneît faţa femeilor era la mijlocul corpului, bătrî- nele fiind şi ele pieptănate la fel, însă cu panglici de voal negru. Dacă se mişcau oricît de puţin, construcţia se clătina, iar doamna era cum nu se poate mai stînjenită. Regele, care era stăpîn pînă şi pe cele mai mărunte lucruri, nu putea suferi aceste pieptănături ; moda ţinea de peste zece ani, fără ca el să fi izbutit s-o schimbe, orice a făcut şi a zis ca să isprăvească o dată cu ea. Ceea ce n-a putut face acest monarh, a făcut, cu o iuţeală uluitoare, gustul şi pilda unei străine, bătrînă şi nebună. De la cea mai înaltă pieptănătură, doamnele au trecut la cea mai turtită, iar aceasta, mai simplă, mai comodă, şi care prinde mai bine pe toată lumea, se mai poartă şi astăzi. Cei teferi la minte aşteaptă cu nerăbdare vreo altă nebună străină, care să le scape pe doamnele noastre de acele imense fuste, ţepene ca nişte scuturi, cu totul nesuferite, atît lor cit şi celorlalţi.

[-]

Cartea iezuitului Jouvancy a făcut mare vîlvă în vremea aceea. Este vorba despre o istorie, în latineşte, a Companiei, de la origini pînă în zilele noastre [2]. Se afla la Roma, unde a şi

scris-o. Nu am de gînd să-i redau aici rezumatul. Este de ajuns să spunem că a vrut să fie pe placul Romei şi al confraţilor lui, şi că a folosit o limbă latină cum nu se poate mai frumoasă, precum şi toată arta aceea în care iezuiţii sînt neîntrecuţi maeştri, ca să măgulească şi să formuleze pretenţiile cele mai ultramon- tane, şi ca să canonizeze doctrina cea mai hulită de teologii şi de cazuiştii din ordinul său. A făcut chiar mai mult : prin laudele sale, a făcut nişte sfinţi dintre cei mai însemnaţi şi martiri vrednici să li se închine toată lumea, din iezuiţii cei mai detestaţi din pricina agitaţiei din Ligă, a participării lor la conspiraţia Prafului de puşcă, în Anglia[3], şi a uneltirilor împotriva vieţii lui Henric al IV-lea : totul încuviinţat, datorită superiorităţii Papei asupra puterii temporale a regilor, dreptului său de a-i scuti pe supuşii acestora de jurămîntul de credinţă, de a-i da jos de pe tron şi de a dispune de coroana lor, în sfîrşit, datorită principiului, devenit dogmă, că este îngăduit să-i ucizi pe tirani, adică pe regii stingheritori. Lumea s-a cutremurat citind această carte, iar Tribunalul a vrut să-şi facă datoria. P. Tellier a susţinut puternic şi cu hotărîre o lucrare cu un autor ca al ei, care avea dezlegarea mai marilor săi, şi care era aidoma spiritului, preceptelor, doctrinei şi purtării din totdeauna a Ordinului. A venit de mai multe ori să-mi vorbească despre ea. Nu i-am ascuns nimic din ceea ce gîndeam eu despre enormităţile din această carte şi despre cutezanţa de a o fi tipărit. Am admirat iscusinţa răspunsurilor şi stăruinţa dovedită pentru a introduce aceste grozăvii. Nu m-a mirat mai puţin dorinţa lui neclintită de a mă convinge, şi răbdarea cu care mi-a îndurat răspunsurile. Deşi, de cînd se pierduse Delfinul, nu mai avea aceleaşi motive să mă cultive, nu m-a slăbit cîtuşi de puţin. Nu se poate să nu fi ştiut în ce relaţie eram eu cu D-l duce de Berry, şi mai ales cu D-l duce de Orléans. Vedea că Regele îmbătrîneşte şi că Delfinul era în primii ani ai copilăriei : pentru un iezuit, timpul este întotdeauna la prezent. A scos-o la capăt mai ieftin cu Regele, deşi cartea lovea atît de direct în puterea lui, în coroană şi chiar şi în viaţa regilor. Se părea că îşi aduce aminte de testamentul P. de la Chaise, adică de sfatul acela minunat pe care i l-a dat, şi care este povestit la p. [...]. A preferat să le treacă iezuiţilor totul cu vederea, decît să-i supere, expunîndu-se morţii. A cerut, în cîteva rînduri, primului preşedinte şi parchetului să-şi domolească zelul, care nu urmărea, nici mai mult nici mai puţin, decît să lovească în persoana lui Jouvancy şi a susţinătorilor lui, să pună călăul să-i rupă şi să-i ardă cartea, să-i .prevină şi să-i

mustre pe stareți şi pe cei răspunzători de apariția ei, şi să-i facă să abjure, în fața tribunalului, în public, acele îngrozitoare precepte. Primul preşedinte voia să facă în aşa fel încît să-i aibă pe iezuiți de parte sa ; dar nu voia nici să îndepărteze Tribunalul ; toată trecerea de care se bucura el la curte şi în lume era înrîurită de cea pe care o avea din partea Companiei. încerca, aşadar, cu iscusință, să-i împace şi pe unii şi pe alții : de aceea lucrurile s-au tărăgănat atîta. în cele din urmă, s-a ajuns la suprimarea cărții, prin hotărîrea Tribunalului, fără să mai fie ruptă sau arsă, stareții celor trei lăcaşuri din Paris fiind chemați la Tribunal, unde primul preşedinte le-a făcut o uşoară dojană, ei declarînd cam ce li s-a cerut, însă în termeni atît de generali, şi care nu aveau nimic de a face cu ceva precis privitor la precepte şi la P. Jouvancy, încît totul a fost mai curînd o glumă, lăsîndu-şi multe portițe de ieşire, spre indignarea lumii şi mînia Tribunalului, căruia Regele i-a pus căluşul în gură. P. Tellier părea foarte nemulțumit, încîntat în sinea lui că-1 amăgise atît de bine pe Rege, şi că au scăpat atît de ieftin.
[■••]

CAPITOLUL VIII

(17 13) *[...] D-l duce de Berry nu ştie cum să răspundă la dis cursul solemn ținut de primul preşedinte ; soluția găsită. — [...] Slujbă la Sainte-Chapelle. — [...] D-l duce de Berry amuțeşte. —• [...] Două mici întîmplări hazlii. — Încheierea şedinței şi plecarea. Dejun la Palais-Royal. — întoarcerea la Versailles. — Compliment nepotrivit făcut de D-na de Montauban D-lui duce de Berry. — Deznădejdea şi gindurile D-lui duce de Berry.* [187]

---

187 Şedința [tribunalului] trebuia să înceapă cu un discurs solemn al primului preşedinte de Mesmes adresat D-lui duce de Berry, care trebuia să-i răspundă. Acesta era foarte

încurcat. D-na de Saint-Simon, căreia prinţul i-a spus ce se întâmplă cu el, a reuşit, printr-un subaltern, să aibă discursul primului preşedinte, şi i l-a dat D-lui duce de Berry ca să-şi potrivească răspunsul după el. Treaba aceasta i s-a părut prea grea ; i-a mărturisit D-nei de Saint-Simon că nu ştie cum să facă. Ea i-a propus să mă roage pe mine, iar el a fost încîntat. Am făcut deci un răspuns de o pagină şi jumătate, pe o hîrtie obişnuită de scrisori, cu un scris obişnuit. D-lui duce de Berry i-a plăcut foarte mult, dar i s-a părut prea lung ca să-l poată învăţa ; l-am scurtat ; l-a vrut şi mai scurt, încît n-au mai rămas decît cel mult trei sferturi de pagină. S-a apucat să-l înveţe pe dinafară ; a izbutit, l-a recitat în cabinetul său, singur, în ajunul şedinţei, D-nei de Saint-Simon, care l-a încurajat cît a putut de mult.

După ce D-l duce de Berry şi-a ocupat locul, a fost destul de greu să se facă linişte. îndată ce ne-am putut auzi unii pe alţii, primul preşedinte şi-a ţinut discursul adresat D-lui duce de Berry. După ce a isprăvit, a venit rîndul prinţului să răspundă. Şi-a ridicat pe jumătate pălăria, şi-a pus-o imediat la loc, s-a uitat la primul preşedinte şi a spus : „Domnule“ ; după un moment de tăcere, a repetat : „Domnule“ ; s-a întors către D-l duce de Orléans, amîndoi mai roşii ca focul, apoi către primul preşedinte, şi, în cele din urmă, a amuţit, fără să-i fi putut ieşi din gură altceva decît „Domnule“. Mă aflam faţă în faţă cu cel de al patrulea preşedinte şi vedeam din plin încurcătura prinţului ; mă treceau sudorile ; dar nu mai era nimic de făcut. S-a întors din nou către D-l duce de Orléans, care plecase capul ; amîndoi erau disperaţi, în sfîrşit, primul preşedinte, văzînd că nu mai iese nimic, a curmat această scenă cumplită, scoţîndu-şi boneta în faţa D-lui duce de Berry, înclinîndu-se foarte adînc, ca şi cum discursul se isprăvise, şi, numaidecît, le-a spus oamenilor Regelui să vorbească. Este lesne de închipuit cît de încurcaţi erau toţi curtenii aflaţi acolo, şi mirarea tuturor magistraţilor

[...]

Lucrurile cele mai serioase, uneori chiar cele mai triste, sînt destul de des amestecate cu întâmplări hazlii, care, prin contrast, stîrnesc rîsul celor mai grave persoane. Nu pot să nu povestesc două asemenea întîmplări, la care am fost martor foarte de aproape, în timpul acestei ceremonii, fiind şi tare supărat de ceea ce aş fi putut păţi la cea dinţii. Datorită

rangului meu, la şedinţa locurilor de jos188, am stat între ducii de Richelieu şi de la Force. Trecuse destul de mult timp de cînd lumea se adunase ca să-l aştepte pe D-l duce de Berry. Puţin după sosirea lui, l-am simţit frămîntîndu-se pe bietul Richelieu, care, numai- decît, m-a întrebat dacă ceremonia avea să ţină mult. I-am spus că o să ţină, căci trebuie citite discursurile, iar oamenilor Regelui le place să se audă vorbind. A începui să bombăne, spunînd că nu este bine dacă durează. N-a stat mult liniştit şi a început din nou să întrebe şi să se. frămînte, ca, pînă la urmă, să-mi spună că e musai să se ducă la latrină, prin urmare, trebuia să iasă din sală. I-am arătat că nu se cuvine să plece dintr-o şedinţă unde era văzut din cap pînă-n picioare de toţi cei de acolo, ne- avînd în faţă decît golul din mijlocul sălii 189. Nu s-a mulţumit cu aceasta şi, foarte curînd, a reînceput cu întrebările. îl cunoşteam bine şi, avînd în vedere că aşa ceva nu se prea întîlneşte, am povestit totul la p. [...]. Ştiam că, aproape în fiecare seară, lua ceva ca să-l scoată afară ; adesea, dimineaţa, făcea o spălătură, cu care pleca de acasă, o plimba trei patru ceasuri cu el şi o dădea afară acolo unde îl apuca. M-a cuprins frica pentru pantalonii lui, dar şi pentru nasul meu. M-am uitat deci să văd cum aş putea scăpa de un vecin atît de primejdios, şi am văzut, cu durere, că lucrul era cu neputinţă, sala fiind ticsită de lume. Ca să scurtez, încercările de a ieşi, ameninţările că nu se mai poate ţine au durat toată şedinţa şi s-au înteţit atît de tare către sfîrşit, încît, nu o dată, m-am crezut pierdut. Cînd s-a terminat, l-am rugat pe abatele Robert, consilier bisericesc în Camera cea mare, cai'e era aşezat chiar în spatele nostru şi care auzise toată discuţia, să încerce să-l lase să iasă pe D-l de Richelieu. A fost cumplit de greu, abatele a făcut tot ce a putut şi i-a chemat şi pe uşieri în ajutor. Nu s-a mai întors pentru şedinţa locurilor de sus. Scena care m-a făcut să rid în timpul acesteia n-a fost deloc ameninţătoare. Domnul de Metz stătea cu spatele în genunchii mei, pe banca aceea de o lăţime dublă, pusă de-a lungul locurilor de sus, mai jos de bancheta aflată în josul băncii fixe obişnuite, care se sprijină de zid, şi pe care stăteam eu. Numaidecît după începerea şedinţei, Domnul de Metz devine neliniştit, se apucă să bombăne că tot ce se spune acolo nu are nici un rost, să

188 „Locurile de jos“ *(les bas sièges)* şi „locurile de sus *(Ies hauts sièges)* desemnau amplasarea rîndurilor de bănci în raport cu locul rezervat regelui, în apropierea căruia se aflau întotdeauna *les hauts sièges.* (N. t.)

189 Fr. „le parguet“. A se vedea *supra,* p. 108. (N.t.)

întrebe dacă oamenii aceia se hotărîseră să ne culce la Tribunal, să se frămînte şi, în cele din urmă, să spună că moare dacă nu urinează. Avea haz, fiind o fire mucalită, care se vedea pînă şi în lucrurile cele mai serioase. I-am propus să urineze acolo, în faţa lui, peste capetele consilierilor aflaţi sub el, pe locurile de jos. Dădea din cap, vorbea foarte tare, îl apostrofa pe avocatul general printre dinţi, şi atîta se mişca, încît ducii de Tresmes şi de Charost, între care şedea el, îi spuneau tot timpul să se ţină, aşa cum i se spune unui copil, iar noi mueam de rîs. Voia pur şi simplu să iasă din sală ; vedea că lucrul nu este cu putinţă ; jura că nu-1 va mai prinde nimeni, niciodată, la o sărbătoare ca aceea ; uneori, spunea că se duce să se uşureze, fie ce-o fi ; pe scurt, ne-a făcut să rîdem tot timpul şedinţei. Cînd aceasta s-a sfârşit, n-am văzut om mai fericit decît Domnul de Metz.

[...]

[D-l duce de Berry şi D-l duce de Orléans] s-au dus, de-a dreptul, la Palais-Royal, încet, cu aceeaşi pompă cu care sosiseră la Tribunal. Pe drum, au vorbit foarte puţin ; D-l duce de Berry părea mîhnit, încurcat, dar şi plin de ciudă. Sosind la Palais-Royal, şi-au pus amîndoi hainele obişnuite, D-l de Saint-Aignan şi cu mine am făcut acelaşi lucru. D-l duce de Orléans poftise, între cele două şedinţe, o mulţime de *pairs* şi de nobili, la Palais-Royal, ca să prînzească împreună cu D-l duce de Berry. [...] Ne-am învîrtit un pic prin apartamentul acela mare de la Palais-Royal, pe care D-l duce de Orléans îl împodobise minunat şi încă îl mai mărise, ca să dăm răgaz musafirilor să ajungă de la Tribunal. S-a dat o masă neobişnuit de mare, strălucitoare şi rafinată, totodată, fără să se dea ceva de dulce[2]. D-l duce de Berry s-a aşezat la mijloc, într-un fotoliu, a primit şervetul prezentat de D-l duce de Orléans, şi a fost singurul care a avut o farfurioară ca să bea din ea, precum şi un şervet sub tacîmuri, dar fără sipet ***(cadenas) 190.*** D-l duce de Orléans s u aşezat chiar lingă el, la dreapta, pe un scaun asemănător intru totul cu cele ale musafirilor. Domnii de Reims şi de Laon s-au aşezat lingă ei, la dreapta şi la stingă, apoi ceilalţi duci. D-l de Foix s-a aşezat în faţa lor, la mijloc. Cei mai de seamă ofiţeri ai lor erau la masă, precum şi o mulţime de nobili. Cei din suita D-lui de Orléans s-au răspîndit prin sală, ca să facă onorurile casei ; D-

190 Cf. *supra,* p. 477. (N. t.)

l duce de Orléans le-a făcut el însuşi, cu multă politeţe, foarte firesc, însă cu demnitate şi măsură. S-a stat mult, deoarece masa a fost mare şi bună, şi toţi mureau de foame. în ciuda numărului mare de spectatori şi de meseni, şi deşi felurile şi serviciile 191 erau multe, farfuriile erau schimbate la timp, într-o ordine cum nu se poate mai desăvîrşită, încît toată lumea a fost servită de parcă la masă nu erau decît cinci sau şase persoane. Gravitatea de nepătruns a D-lui duce de Berry şi tăcerea lui înainte de masă şi în timpul acesteia au alungat veselia. Fiecare vorbea cu vecinii, iar foamea şi bucatele bune nu ne-au lăsat să ne plictisim. înainte, în timpul mesei şi după ea, D-l duce de Orléans a fost de o nemărginită politeţe şi foarte îndatoritor cu toată lumea. Cei doi prinţi de sînge şi cei doi prinţi naturali, care veniseră la Tribunal, nu au fost poftiţi la Palais-Royal. [...].

Cei doi prinţi au plecat numaidecît după ce s-au sculat de la masă, au mers încet pînă la poarta Saint-Honoré, cu pompa cu care intraseră dimineaţa în Paris. [...] D-l duce de Berry, care nu s-a înseninat nici un pic, tot drumul, a impus tuturor celor din trăsură seriozitate şi sfială. S-au dat jos la Versailles, în curtea Prinţilor, deoarece, gărzile D-lui duce de Berry nu l-ar fi putut chipurile urma în curtea cea mare. La coborîre, erau aşteptaţi de un curier. Ducesa de Tallard, aşa cum am spus, fusese logodită în ajun, măritată peste noapte, şi, în ziua aceea, îşi primea vizitele stînd pe patul ducesei de Ventadour. Aceasta a trimis deci să fie aşteptaţi cei doi prinţi şi să fie rugaţi să treacă pe la nepoata ei, înainte de a se duce în apartamentele lor, de cumva voiau să-i facă cinstea de a o vedea, întrucît vizitele se terminaseră, şi doar pe ei îi mai aştepta înainte de a se ridica de pe pat. S-au dus direct acolo. Au fost primiţi, printre alţii de ducesa de Mon- tauban, care cu linguşelile ei obişnuite, şi fără să ştie cit de cit ce se petrecuse la Tribunal, a început să strige, cum l-a zărit pe D-l duce de Berry, că este încîntată de farmecul şi nobila elocinţă cu care vorbise la Tribunal, lucru pe care l-a spus în toate felurile, adăugind laudele pe măsură. D-l duce de Berry s-a înroşit de ciudă, şi, fără să scoată o vorbă, se îndrepta către pat ; ea îi dădea înainte, şi mai şi, admirindu-i modestia care îl făcea să roşească şi să nu răspundă, şi nu i-a tăcut gura pînă ce

,*,* Toate felurile de mîncare ce se pun pe masă — şi se ridică de pe masă — în acelaşi timp. De exemplu, şase feluri de mîncare în două, trei servicii. (N.t.)

au ajuns la mireasă. D-l duce de Berry n-a stat decît o clipă, în picioare, şi a plecat. A fost însoţit, la întoarcere, ca şi la venire, cu bătrîna aceea pe urmele lui, lăudîndu-1 cît a fost de minunat şi de aplaudat de Tribunal şi de tot Parisul. După ce a scăpat de ea şi de ceilalţi care îl însoţeau, s-a dus la D-na ducesă de Berry, unde era lume multă, n-a spus nimic nimănui, abia de a vorbit cu D-na ducesă de Berry, a luat-o pe D-na de Saint-Simon şi s-a dus în apartamentul lui, numai cu ea, unde s-a închis în cabinetul de lucru. S-a aruncat într-un fotoliu, a strigat că este dezonorat, a început să ţipe cît îl ţinea gura şi să plîngă cu lacrimi fierbinţi. I-a povestit D-nei de Saint-Simon, printre hohote de plîns, cum amuţise la Tribunal, nefiind în stare să scoată o vorbă, a spus întruna că se făcuse de rîs faţă de cei ce se găseau acolo, că toată lumea avea să afle, şi-l va socoti un prost şi un nătărău : apoi a povestit cum fusese lăudat de D-na de Montauban, care, spunea el, şi-a bătut joc şi l-a insultat, căci, cu siguranţă, ştia foarte bine ce i se întîmplase ; apoi, i-a zis în toate felurile, nespus de furios pe ea. D-na de Saint-Simon a făcut tot ce a putut ca să-l potolească, şi în privinţa întîmplării de la Tribunal şi în a celei cu D-na de Montauban, încre- dinţîndu-1 că aceasta nu avusese cum să afle ce se petrecuse la Tribunal, căci, la Versailles, nimeni nu ştia încă nimic, şi numai dorinţa de a linguşi o făcea să spună tot ce nu se afla decît în închipuirea ei. N-a fost chip să-l liniştească. Rînd pe rînd, se văicărea sau tăcea, dar plînsul nu înceta. Apoi, deodată, l-a cuprins mînia împotriva ducelui de Beauvillier şi a Regelui, dînd vina pe educaţia primită : „Nu s-au gîndit, ţipa el, decît să mă îndobitocească şi să înăbuşe tot ce aş fi putut fi eu însumi. Eram cel mai mic ; îl înfruntam pe fratele meu : s-au temut de urmări ; m-au nimicit. Nu m-au învăţat decît jocurile de noroc şi vînătoarea, şi au izbutit să facă din mine un prost şi un neghiob, un neisprăvit, care nu va fi niciodată in stare de ceva, dispreţuit şi batjocorit de toată lumea". D-na de Saint-Simon murea de mila lui, şi a făcut totul ca să-l liniştească. Această ciudată discuţie, între patru ochi, a durat aproape două ceasuri, încît se făcuse ora cînd trebuia să mergem la cina Regelui. A doua zi, a luat-o de la capăt, ceva mai domolit. încetul cu încetul, D-na de Saint-Simon l-a mîngîiat, dar nu cu totul. D-na ducesă de Berry nu îndrăznea să spună nimic. D-l duce de Orléans încă şi mai puţin ; însă, de atunci, nimeni nu s-a încumetat să-i spună ceva lui, sau măcar să pomenească ceva cu el de faţă despre acea şedinţă de la Tribunal, sau despre călătoria aceea la Paris.

[-3

CAPITOLUL IX

(1713) *[...] — Speranţe înşelătoare în legătură cu arhiepiscopul de Cambray — [...]*

[...]

De cîtăva vreme, apăruseră nişte licăriri de speranţă, întreţinute de prietenii arhiepiscopului de Cambray ca să se poată agăţa de ele. Nimeni nu se încumetase să-i rostească numele în faţa Regelui, nici măcar pe vremea cînd trăia Delfinul, şi cînd curtenii care erau chemaţi în Flan- dra se grăbeau cel mai mult să treacă pe la el, în drumul de la ducere sau de la întoarcere, chiar de ar fi fost să facă un ocol. Folosise atît de bine aceste prilejuri, ară- tîndu-se generos cu trupele sau cu ofiţerii de orice condiţie, cît a ţinut războiul, şi în timpul campaniei din urmă, încît Mareschal i-a vorbit Regelui, în mai multe rînduri, iar acesta, de fiecare dată, deşi n-a stăruit, se arătase destul de binevoitor. L-am prevenit pe ducele de Chevreuse, care pe vremea aceea mai trăia încă, şi pe ducele de Beauvillier, a căror bucurie a fost cu atît mai mare cu cît, de mult, îşi luaseră orice nădejde în privinţa arhiepiscopului. Ratabon, episcop de Ypres, nu se mai mişca din Paris, pretinzînd că, în catedrala lui, ieşeau nişte aburi care îl făceau să leşine ori de cîte ori intra în ea. Era

inteligent, om de lume, şi în relații atit de bune cu iezuiții, incit se putea crede că însăşi cenuşa lui Jansenius, celebrul lui înaintaş, se făcea astfel simțită asupra lui. I s-a dat episcopia de la Viviers, şi P. Tellier, care era cu totul de partea Domnului de Cambray, fără să se încumete să arate ceva, şi a cărui trecere creştea întruna, a făcut tot ce a putut şi a luat episcopia de la Ypres pentru abatele de Lavail, mare vicar al Domnului de Cambray ; acesta îl crescuse de copil, hrănindu-1 şi ținîndu-1, întotdeauna cu mărinimie, la el în casă, fiind şi un pic rude, căci ramura aceasta foarte tînără a familiei Laval-Mon- tig'ny abia de avea ce mînca. Abatele de Laval ştiuse mai bine ca oricare altul să folosească o mărinimie atit de binevenită ; era învățat, mare om de bine, şi ştiuse să se facă iubit. Nu-1 părăsise niciodată pe arhiepiscop, pe care îl iubea şi-l respecta ca pe tatăl său, şi de care, la rîndul său, era îndrăgit. Această afecțiune însemna excluderea cea mai hotărîtă : de aceea, nimeni nu se mai gîndea la nimic pentru el, cînd P. Tellier a făcut, cu de la sine putere, această mare schimbare, care a trezit speranțele pentru arhiepiscop, spre încîntarea D-lui de Beauvillier. Vom vedea că n-a fost decît o amăgire.

CAPITOLUL *XI*

(1713) *Istoria Franței de P. Daniel; svccesul, obiectul, căderea ei imediată ; răsplata. [...]*

[...] Am văzut apărînd o nouă, cu siguranță foarte nouă, ***Istorie a Franței,*** trei volume in-folio, foarte groasă, al cărei autor este Părintele Daniel, care locuia la Paris, in lăcaşul Ordinului ; hîrtia şi tipăritura erau nespus de frumoase, iar stilul minunat K N-am mai văzut o franceză atit de limpede, atit de curată, de curgătoare şi de mlădioasă, intr-un cuvînt, tot ce-1 poate cîştiga şi incinta **pc** cititor ; prefață minunată, făgăduieli mărețe, scurte disertații savante, o ținută şi o autoritate din cele mai seducătoare. Cit despre istorie, mult roman în prima rasă 192. mult şi în a doua, şi foarte multe neguri în primele timpuri ale celei de a treia. Toată arta, toată iscusința folosirii umbrelor şi a clar-obscurului, ca în tabloul cel mai frumos, au apărut sub masca simplității, ajutată, în

192 în istoria Franței, cele trei rase (fr. races) sînt primele trei dinastii : merovingiană, carolingiană şi capețiană (N.t.)

părţile cele mai respingătoare, de o îndrăzneală inteligentă care simte că este sprijinită. Intr-un cuvînt, s-a văzut că toată lucrarea fusese scrisă ca să convingă, sub aparenţa naivă a unui om care înlătură prejudecăţile cu discernă- mînt şi care nu caută decît adevărul, că cei mai mulţi regi din prima rasă, mai mulţi din cea de a doua, unii chiar dintr-a treia, au fost bastarzi, foarte adesea adulterini şi de două ori adulterini, că aceasta nu i-a exclus de la tron şi că nu fuseseră niciodată socotiţi a fi avut ceva ce ar fi trebuit, sau ar fi putut să-i înlăture de la domnie'-. Spun aici deschis un lucru pe care delicateţea cea mai aleasă îl acoperă, deşi îl exprim răspicat în toată ţesătura acestei lucrări, cu o neglijenţă care abate cit poate de mult atenţia de la scopul principal, lăsînd doar plăcuta surpriză a acestor descoperiri istorice, al căror adevăr, rătăcit în negura mai multor veacuri, îl datorăm stăruinţei unui savant care şi-o foloseşte, în întregime, căutînd, scoţînd date, comparînd, mergînd la izvoarele cele mai ascunse şi la lucrările cărora posteritatea le rămîne îndatorată pentru lumina ce dă la iveală ceva ce pînă atunci fusese necunoscut. Uimirea a fost, la început, fără margini, iar succesul cărţii atît de mare, încît toată lumea a vrut s-o citească, pînă şi femeile. Acelaşi interes care ceruse să fie scrisă voia şi s-o răspîndească. Am văzut, cînd a fost vorba dc campania de la Lille, şi vom vedea şi în cele ce urmează, cît de mult, cei împinşi de acest interes, se pricepeau la uneltiri din cele mai întunecate şi cum foloseau, ca nişte vrăjitori, furia modei. Laudele aduse acestei cărţi au trecut dincolo de apartamentul D-nei de Maintenon ; Regele a vorbit despre ea şi i-a întrebat pe cîţiva curteni dacă o citesc ; cei mai isteţi au simţit repede cît de ocrotită este această carte : era, bineînţeles, singura carte de istorie despre care Regele şi D-na de Maintenon vorbiseră vreodată. De aceea, curînd, la Versailles, cartea s-a aflat pe masa de lucru a tuturor celor de la curte, bărbaţii şi femeile nu mai vorbeau decît de ea, cu nişte laude nemaipomenite, cai’e uneori aveau haz în gura unor persoane care erau fie foarte ignorante, fie incapabile să citească ceva, dar care voiau să lase să se creadă că citesc această carte şi că le place. Numai că, în voga aceea neaşteptată, ceva nu a mers : lumea şi-a dat seama că vasta Istorie, care părea să dezvăluie cu atîta luare aminte toate mărunţişurile din vremurile foarte îndepărtate, în celelalte, nu se ocupa decît de partea militară, de cîmpurile de luptă, de marşuri, de isprăvile războinice, mergînd atît de departe, încît arăta chiar şi că un grup, de patruzeci sau cincizeci de călăreţi, sau de tot atîţia pedestraşi,

se întîl- nea cu altul, într-o lungă povestire, unde nu era uitată nici cea mai neînsemnată împrejurare. Cînd te întinzi cu astfel de lucruri, poți să scrii mult, şi tocmai în felul acesta au fost umplute cele trei volume. Însă despre înțelegeri, cabale şi intrigi de curte, portrete de personaje, cariere, căderi, despre cauzele evenimentelor, nici un cu- vînt în toată cartea, decît sec, scurt şi precis, ca în gazete, adesea chiar mai puțin. Despre lucruri, legi, ceremonii publice, despre serbările din diverse timpuri, aceeaşi tăcere, sau, cel mult, acelaşi laconism ; cît despre ceea ce are legătură cu Roma, apoi cu Liga, este o plăcere să-l vezi alunecînd pe ghețurile acestea cu patinele lui de iezuit. La sfîrşit, oamenii pricepuți au dispreţuit-o, şi din atît de multe laude, a ieşit o foarte proastă Istorie, care. din pana care scria îmboldită de Companie, nu putea ieşi altfel, dar care, cu mare dibăcie şi mare tîlhărie, îndeplinise scopul pentru care fusese alcătuită. Aşadar, lucrarea a căzut : au fost învățați care au scris împotriva ei ; însă punctul delicat, cel principal, punctul care îi dăduse naştere şi o încununse de cum apăruse, nu a fost aproape deloc atins în Franța, în scris, simțindu-se cît de mare este primejdia. Părintele Daniel a scos de la Rege o pensie de două mii de franci, ceea ce este nespus de mult pentru un călugăr, fie el şi iezuit, şi titlul de istoriograf al Franței. S-a bucurat din plin de minciunile lui, de care era conştient, poate că mai mult decît alții, şi, cu trecerea pe care o avea şi venitul căpătat, nu s-a sinchisit de cele ce se scriau împotriva Istoriei lui, n-a răspuns nimic, deoarece ştia el prea bine cum stau lucrurile. Țările străine nu au fost atit de reținute cum au fost francezii auzind de regii aceia, atît de numeroşi, dați drept bastarzi, şi atît de potriviți pentru a se urca pe tron ; s-a avut însă mare grijă ca Franța să nu fie cumva infectată cu aceste supărătoare adevăruri. Nu trecuseră decît şaisprezece luni de cînd se pierduse Delfinul, Delfina şi fiul lor mai mare ; îți trebuie timp ca să scrii o astfel de ***Istorie a Franței.***

(17 13) *Constituția* 193 Unigenitus *este făurită la Roma, unde- este numaidecît cunoscută. Revoltă generală, cu greu înăbuşită. — Revoltă generală împotriva Constituției la sosirea ei în Franța. — Conversații neobişnuite între P. Tellier şi mine privitoare la Constituție şi la felul cum poate fi impusă. — [...]*

între timp, Aubenton 194 şi Fabroni îşi isprăviseră întunecata lor lucrare, fără ca cineva să fi ştiut ce fac, de- cît, cel mult, în linii mari, că se punea la cale o constituție privind treburile religioase din Franța. Păstrîndu-se aceeaşi mare taină, lucrarea a fost adusă la desăvîrşirea cerută de P. Tellier. Totul strălucea în ea, în afară de adevăr ; iscusința şi cutezanța tronau, şi toate țelurile propuse au fost mai mult decît pe deplin atinse. Mai multă iscusință nu s-ar fi putut ; cutezanța o întrecea pe cea a tuturor veacurilor, deoarece a mers pînă la a condamna răspicat anumite texte din sfîntul Pavel, pe care toate veacurile, de la Isus-Cristos încoace, le respectaseră ca pe nişte profeții pornite de la însuşi Sfîntul-Duh, întrecîndu-i chiar şi pe eretici, care, cel puțin, se mulțumiseră să răstălmăcească pasaje din Sfînta Scriptură, dîndu-le sensuri străine şi nefireşti, dar care nu au îndrăznit niciodată atît de mult încît să le respingă sau să le condamne [1]195, Prin aceasta,

193 „Constituțiile“ papale sînt denumite după primele cuvinte ale textului, de exemplu, constituția *Unigenitus, Vineam Domini Sabaoth* etc. *Constituția,* simplu, trimite numai la cea despre care este vorba aici, constituția (bulla) *Unigenitus.* (N. t.)

194 François-Ambroise d'Aubenton era fratele confesorului regelui Spaniei, Filip al V-lea, nepotul lui Ludovic al XIV-lea. A avut şi importante misiuni în Spania. (N. t.)

195 Editorul francez, într-o anexă la tomul al III-lea, reproduce un fragment din introducerea la una din lucrările care, în ultimele decenii, s-au ocupat de această chestiune (M. J. F. Thomas, *La querelle de* l'UNIGENITUS, Paris, 1949). Se insistă asupra faptului că această bullă a fost dată, în 1713, la cererea lui Ludovic al XIV-lea cu totul cîştigat cu iezuiți ; cu o violență variabilă, „cearta“ a durat şi după moartea regelui ; regentul ajunge la o înțelegere, în 1720, foarte precară, însă interesul publicului dispare şi subiectul rămîne doar un prilej de glume anticléricale pentru „Filosofi“. Oricum, afacerea *Unigenitus* a fost o dovadă în plus de amestec al iezuiților în treburile politice ; aceasta avea să fie una din cauzele esențiale ce au decis expulzarea lor din Franța, în 1762—1764. (N. t.)

constituția *Unigenitus* a fost mai presus de ei, însă a fost asemenea lor prin dispreţul şi condamnarea deschisă a sfîntului Augustin şi a celorlalţi Părinţi ai bisericii, a căror învăţătură a fost întotdeauna însuşită de către Papi, de către conciliile generale, de către întreaga Biserică, aidoma propriei sale doctrine. Se mersese cam prea departe, dar, pentru ceea ce se ţintea, nu se putea altfel. Cei doi autori ai lucrării au simţit acest lucru : nu trăgeau nădejdea să fie încuviinţată de cardinali, care aveau să fie revoltaţi de o atît de uluitoare noutate, mai ales de cardinalul de la Tremoîlle, din pricina ideilor ultramontane, absolut necesare pentru cîştigarea Romei, care ţinea atît de mult la ele. Aubenton venise cu dibăcia ; Fabroni a luat aşadar asupra lui neruşinarea. I-au ţinut închişi pe tipografi, au scos cîte exemplare au vrut ei, au păstrat planşele şi i-au păzit pe tipografi atîta timp cît au socotit că secretul nu trebuie aflat ; apoi, s-au dus după Papă, cănha i-au citit repede lucrarea, dai' nu destul de repede încît Clement 196 să nu fie surprins de condamnarea textelor sfîntului Pavel, ale sfîntului Augustin şi ale altor sfinţi Părinţi. A protestat. Fabroni a stăruit să se termine lectura, făcută cu modestie de Aubenton. Papa a vrut să i se lase lucrarea ca s-o citească pe îndelete şi să-i aducă îndreptările pe care le va socoti el de cuviinţă. Fabroni s-a purtat cu el cum se mai purtase şi altădată : l-a ameţit şi l-a repezit. Clement a crezut că se poate descurca luîndu-i mai pe departe şi arătîndu-i lui Fabroni că este primejdios să le ceară cardinalilor condamnarea deschisă a învăţăturilor sfîntului Pavel, întrucît aşa ceva nu se mai pomenise în istoria Bisericii, şi chiar şi condamnarea sfîntului Augustin, pentru o doctrină pe care şi-o însuşise întru totul ; aceasta nu l-a domolit insă pe Fabroni, care i-a răspuns că ar avea haz să-şi dea lucrarea pe mina unora care s-o revadă, şi că nu se va lăsa el strîns cu uşa, şi nici pe Papă, în numele căruia era scrisă lucrarea, şi care o va impune datorită autorităţii lui. Clement i-a spus că îşi dăduse cuvîntul, faţă de cardinalul de Ia Tremoîlle îndeosebi, să nu facă nimic în privinţa aceasta decît în înţelegere cu el, şi că făgăduise solemn sacrului colegiu că lucrarea nu va fi dată la iveală înainte de a fi fost examinată, în mici congregaţii,

196 Papa Clement al Xl-lea. (N. t.)

care se vor consulta intre ele, şi că se va ţine seama de părerea celor mai mulţi. Fabroni s-a înfuriat, i-a spus Papei că este slab şi că se poartă ca un băieţaş, i-a arătat cît de bună şi frumoasă este Constituţia, că este tocmai ce trebuie, şi că, dacă făcuse prostia să-şi dea cuvîntul, nu trebuie s-o ducă la culme ţinîndu-şi-1 ; îl lasă pe Papă disperat, iese, şi, chiar în clipa aceea, trimite să fie afişată pretutindeni unde de obicei sînt afişate şi înfăţişate lumii noile bulle şi constituţii date la Roma. Lucrul a făcut mare vîlvă printre cardinali, care s-au socotit traşi pe sfoară şi dispreţuiţi de o atît de gravă şi neaşteptată încălcare a cuvîntului dat. S-au adunat grupuri grupuri, unii pe la alţii, şi plîngerile lor cele mai temeinice au fost numaidecît satisfăcute. Căpeteniile ordinelor[2] şi cei mai de seamă printre ceilalţi s-au dus, cîte opt, cîte zece, cîte şase, să-l caute pe Papă, căruia i-au exprimat mirarea lor că îl văd călcîndu-şi cuvîntul, un cuvînt dat cu atîta solemnitate, şi i-au spus că sînt revoltaţi că o constituţie doctrinală şi de judecată în primă instanţă porneşte de la Roma, fără ca ei să fi fost consultaţi, aşa cum o cere dreptul lor, rangul, calitatea de asesori şi de consilieri indispensabili, în chestiuni de asemenea importanţă şi de asemenea natură. Papa, încurcat, n-a ştiut ce să le răspundă. S-a apărat spunînd că bulla fusese afişată fără ştirea lui, şi a încercat să-i domolească linguşindu-i, cerîndu-le iertare şi lăsînd să-i curgă lacrimile, care-i curgeau foarte uşor, oricînd voia. Aceasta n-a potolit lucrurile. Cardinalii au pretins să li se supună bulla spre examinare, susţinînd că demnitatea lor fusese nesocotită. Casoni, Davia, alţi cîţiva dintre cei mai preţuiţi pentru învăţătura lor, sau pentru treburile pe care le conduseseră, au găsit că substanţa bullei este încă şi mai intolerabilă decît procedeul. S-au dus la Papă ca să-i arate că bulla emisă de el dădea peste cap doctrina Bisericii, acceptată de-a lungul veacurilor, cea a sfîntului Augustin şi a celorlalţi Sfinţi Părinţi, adoptată ca atare de conciliile generale şi de toţi papii pînă la el ; că nici măcar ereticii nu îndrăzniseră vreodată să încerce să condamne deschis textele din Sfînta Scriptură, şi că el era cel dintîi care, de la Isus-Cristos încoace, a zdruncinat temeliile cele mai de netăgăduit ale religiei, condamnînd în întregime unele din învăţăturile sfîntului Pavel. Ce s-ar fi ales de

Constituţia aceasta în Franţa, şi de planurile Părintelui Tellier, care mersese atît de departe, dacă ea ar fi murit la

Roma, aproape înainte de a se naşte ? Tocmai de aceea, iezuiţii s-au întrecut în dibăcie, dărnicie şi diplomaţie, ca să împiedice o lovitură atît de cumplită. Albani şi acelea dintre creaturile Papei care erau mai legate de el s-au apucat, treptat, să facă unele concesii, pe care, de fapt, nu voiau să le facă, ci doar să amăgească, încercînd să potolească prima văpaie ; şi ca să nu ne oprim prea mult la Roma, interesul mare pe care îl aveau cardinalii să nu se îndepărteze de Papă, infailibilitatea acestuia, care se răsfrîngea cu atîta folos asupra lor, preceptele ultramontane cele mai solide şi cel mai iscusit vîrîte în Constituţie, i-au domolit, în cele din urmă, pe neştiutori şi pe cei mai diplomaţi, care au devenit, ei înşişi, o frînă pentru cei care, în sacrul colegiu, în prelatură şi în funcţiile monacale, ajutaţi de mintea lor şi călăuziţi de conştiinţă, au vrut să se împotrivească bullei, dar, în cele din urmă, s-au mulţumit s-o urască aproape în tăcere.

în ziua în care a fost afişată la Roma, a fost trimisă Părintelui Tellier printr-un curier secret, însă acesta n-a ajuns decît cu cîteva zile mai înaintea celui ce a dus-o Nunţiului, care a primit-o la Fontainebleau, luni 2 octombrie, şi a prezentat-o Regelui, a doua zi dimineaţă, în cabinetul lui, în timpul unei audienţe speciale. I-a ţinut Regelui un frumos discurs în italieneşte, la care acesta, care înţelegea limba şi pregătit fiind din timp de către P. Tellier, i-a răspuns în franceză cum nu se poate mai binevoitor. Lumea a putut vedea că fusese plănuită o lungă plimbare în jurul canalului, pentru după-masă, dar că plimbarea nu s-a mai făcut, deoarece Regele a lucrat pentru această Constituţie, împreună cu Voysin, pînă la ora şase seara. P. Tellier, ca să vadă cam ce se spune, lăsase să circule cîteva exemplare din Constituţie înainte ca Nunţiul s-o ducă Regelui. Trimisese vorbă primului preşedinte şi parchetului, care, chiar de la 1 octombrie, neliniştiţi de preceptele ultramontane de care Constituţia era plină, au venit să-i prezinte un raport Regelui [3]. In Franţa, Constituţia a avut aceeaşi soartă ca şi la Roma : nemulţumirea a fost generală. Cardinalul de Rohan a declarat că nu poate fi admisă, şi pînă şi Bişsy a protestat împotriva ei ; unii erau

indignați că fusese alcătuită în bezna cea mai adîncă, alții ei'au indiganți de propunerea privind excomunicarea, prin care Papa devenea, indirect, stăpînul tuturor coroanelor ; unii erau zguduiți de condamnarea doctrinei sfîntului Augustin şi a unor pasaje din el şi din sfinții Părinți ; cu toții erau înspăimîntați de condamnarea celor spuse de însuşi sfîntul Pavel ; în primele opt zile, toată lumea a gîndit în acest fel. Cardinalul de la Treffioille, față de care, în mod deosebit, Papa îşi călcase cuvîntul, aşa cum şi-l călcase şi față de sacrul colegiu, şi fusese prea puțin mişcat de plîn- gerile lui, a trimis un curier rapid ca să se justifice că lăsase să fie afişată o constituție atît de potrivnică preceptelor Regatului, pe care îl ataca în față, şi i-a revoltat pe toți miniştrii, în afară de ducele de Beauvillier. Curtea, Parisul şi provinciile, pe măsură ce Constituția a fost cunoscută, s-au răsculat şi ele. P. Tellier nu s-a dat bătut, a încruntat din sprîncene la numele lui Bissy, ca la cel al unui om ce atîrna de el şi care nu fusese încă uns episcop, încît, dacă ar fi spus o vorbă, şi aici şi la Roma, l-ar fi putut face să nu mai fie ; a stat de vorbă foarte hotărît cu Rohan, făcîndu-1 să priceapă ce primejdie îl pîndeşte dacă nU-şi ține făgăduielile prin care primise funcția de mare preot, şi n-a precupețit nimic ca să-i stăpînească pe toți episcopii, s-au ca să-i sperie pe cei cîştigați de mult de partea lui, în aşa fel încît nici unul să nu-i poată scăpa.

Constituția trebuia acceptată, însă felul în care avea să fie făcut lucrul acesta punea în încurcătură, din pricina împotrivirii ce i se arătase, chiar de la început. P. Tellier, care mă cultiva neobosit, îmi vorbise adesea despre această afacere, înainte să fi fost discutată lâ Roma şi după aceea, iar eu, care mă feream de aceste discuții, fără să-i pot totuşi închide uşa în nas, mai ales la Fontainebleau, unde locuia întotdeauna, i-am dat un răspuns atît de sincer şi de tare, urmînd întocmai adevărul şi cele ce gîndeâm, încît D-na de Saint-Simon mă certa adesea, spunîndu-mi că voi fi alungat şi poate chiar închis la Bastilia. După ce Constituția a ajuns în Franță, P. Tellier mi-a cerut o Intîlnire ca să discute cu mine. Am crezut că vrea să mi-o arate, deoarece aproape nimeni nu o văzuse pînă atunci, iar Nunțiul nu i-o dusese încă Regelui. Cînd am fost între patru ochi, i-am cerut s-o văd. Mi-a spus că nu are decît un exemplar, pe care se lucra, dar că are să

mi-o dea peste o zi, şi că mă putea încredinţa că este bună şi că voi fi mulţumit de ea ; că fusese împins să-mi ceară această întîlnire de dorinţa de a mă consulta în privinţa felului în care avea să fie impusă în Franţa. Am început să rîd că voia să mă întrebe ceva ce ştia mai bine decît mine, şi poate chiar ceva ce hotărîse mai dinainte. S-a apucat să vorbească^ mi-a făcut complimente, a spus că lucrul va fi greu avînd în vedere o primă împotrivire de care începuse să se audă. M-a bătut atît de mult la cap, încît i-am spus că pilda pe care trebuia s-o urmeze întocmai era felul în care Regele impusese condamnarea Domnului de Cambray'[1], care răspundea întru totul legii, nu încurca nimic şi era potriyit tuturor formelor cu adevărat ecleziastice. Nici n-am isprăvit bine şi, cu un aer încrezător şi neprihănit, pe care nu l-am uitat nici astăzi, mi-a spus răspicat că nu se prinde el în asemenea joacă, fiind prea primejdioasă ; că se va feri cu grijă să lase Constituţia pe seama adunărilor provinciale ale fiecărui arhiepiscop, la mintea fiecărui episcop al regatului, şi pe seama unor oameni ce nu se vor afla la Paris, sub ochii lui. Am simţit numaidecît că avea de gînd să silească lucrurile, iar aceasta m-a îndemnat să mă opun, arătîndu-i că nu se obişnuieşte ca primirea Constituţiei să fie făcută de nişte episcopi care, întîmplător, se vor afla la Paris. „Întîmplător ! a reluat duhovnicul ; am de gînd să-i chem din provincii pe episcopii pe care îi vreau eu, să-i împiedic să vină pe cei ce nu se supun lesne, şi, întrucît pe cei din Paris nu-i pot împiedica să vină la adunarea care trebuie făcută pentru primirea lucrării, iar printre ei se pot găsi şi dintre aceia cu care este greu de trăit, voi băga printre ei episcopi ***in partibus,*** şi chiar dintre aceia care sînt numiţi, dar care nu au încă bulla, astfel, datorită lor, vom avea voturi mai multe şi le vom opune oricui va voi să stea la discuţie." Am tresărit auzindu-1 cum vorbeşte, şi i-am spus că aceasta înseamnă să ştii să alegi. „Chiar aşa, a replicat el aprins, este întocmai ce vreau eu să fac, ca să nu mă las în voia solilor. Dar, i-am spus eu, ce putere vor avea nişte episcopi aflaţi întîmplător la Paris, sau care vor fi chemaţi acolo, să accepte pentru cei din provinciile lor, de vreme ce nu vor fi fost împuterniciţi de aceştia ? — Aveţi dreptate, mi-a răspuns duhovnicul; dar, din două rele, cauţi să te fereşti de cel mai mare ; iar cel mai mare rău este să te laşi la voia întîmplării şi să nu-ţi iei măsuri de siguranţă. Dacă ei primesc în adunare,

de rest nu mă doare capul, şi, lucrurile fiind astfel înlesnite, vom vedea dacă se încumetă careva să li se împotrivească Papei şi Regelui. Defectele vor fi compensate de autoritate şi bulla va fi primită, oricum va fi ea ; iar nouă, aceasta ne trebuie.“ Am mai discutat cîtva timp despre episcopii aceia in *partibus,* şi despre ceilalţi, numiţi, dar, deocamdată, fără bullă, nu atît că aş fi căutat să-l conving, cît ca să-l fac să vorbească, şi admiram în sinea mea această adunare de viclenie, dibăcie, violenţă, răsturnare a oricărei reguli, şi incredibila uşurinţă de a mi le arăta fără să se ascundă. Este un soi de sinceritate pe care n-am putut-o înţelege niciodată de la un om atît de mincinos, de prefăcut, de ascuns, şi încă şi mai puţin am înţeles la ce credea că îi poate folosi. L-am părăsit îngrozit, atît de el cît şi de urmările pe care le prevedeam.

Ne-am dat altă întîlnire ca să vorbim chiar despre bullă, după ce îmi va fi dat un exemplar. Ne-am revăzut doar cu cîteva zile mai înainte de plecarea de la Fontainebleau. Era foarte mulţumit. Pe Bissy şi pe cardinalul de Rohan îi făcuse să-l asculte, iar de la cei din Paris primise se pare veşti bune. Nu voiam să-l cîştig de partea raţiunii şi a adevărului pe cineva care se sinchisea atît de puţin de amîndouă, şi care ajunsese atît de departe cu asuprirea lor ; dar nici nu îndrăzneam să rup cu un om atît de primejdios, care se purta cu grijă faţă de mine, arătîn- du-mi chiar o încredere nebunească. I-am spus aşadar că, deşi auzisem multe despre doctrina din Constituţie, că, deşi fusesem uluit, ca toată lumea, de mulţimea propozi- ţiunilor condamnate, mult şi cumplit hulite, dar numai în general, astfel că, fiind vorba de toate laolaltă, nu era totuşi vorba de nici una anume ; că, deşi fusesem înspăi- mîntat de cenzurarea directă a unor texte din sfîntul Pa- vel, şi prea puţin lămurit despre o constituţie de doctrină care se învăluia în întuneric în loc să lumineze minţile, să le limpezească, să le instruiască aşa cum se cuvine, eram prea nepriceput ca să mă amestec, alături de el, în certuri teologice, dar că, în privinţa pretenţiilor Romei şi, mai cu seamă, a propunerii privitoare la excomunicare, aveam înfumurarea de a mă socoti destul de priceput ca să-i spun că părţile acestea din Constituţie nu puteau fi susţinute şi nu puteau fi niciodată acceptate. Mi-a spus că vom mai vorbi despre aceasta, şi, pe loc, mi-a înşirat, pe îndelete, tot

ce a vrut el despre doctrină : unde eu nu l-am prea contrazis, deoarece ştiam că este mai rău decît de prisos. Am discutat despre aceste lucruri aproape tot timpul cit a ţinut întîlnirea noastră. Întorcîndu-mă la excomunicare, s-a apucat să bată cîmpii, s-a învoit că răspunsurile lui nu prea stăteau în picioare, dar a adăugat că ar vrea să mă vadă, în apartamentul meu, la Versail- les, vineri după prima vineri de cînd Regele se va fi instalat acolo, deoarece el nu va pleca de la Fontainebleau o dată cu Regele, şi avea de gînd ca, în această discuţie, să mă încredinţeze că cenzura de care mă plîngeam eu nu se atingea nicidecum de drepturile Regelui şi ale co-î'oanei. Mi-a spus, cu o neprihănire de abia îmi credeam urechilor, despre numărul episcopilor pe care îi chemase din provincii, ceea ce făcuse fără îndoială înainte de a-mi fi vorbit prima oară, ca să-i aibă acolo la timp, precum şi despre alte măsuri generale, cu o bucurie neobişnuită.

CAPITOLUL XVI

(17 14) *[.„] începuturile persecuţiilor din pricina constituţiei* Unigenitus. — [...]

! [...]

Am ajuns la epoca primelor izbucniri pricinuite de Constituţie şi a persecuţiei care a făcut atîtea mii de duhovnici şi cîţiva martiri, care a golit şcolile şi locurile, a introdus ignoranţa, fanatismul şi neregula, a încununat păcatele, a adus toate comunităţile la o nedumerire cum nu se poate mai mare, a semănat pretutindeni dezordinea, a stabilit inchiziţia cea mai arbitrară şi mai barbară, grozăvii ce au sporit întruna, de treizeci de ani încoace. Mă mulţumesc să spun doar atîta, nu voi mînji ***Memoriile*** acestea vorbind despre ea. în afară de ceea ce se vede zilnic, multe pene au scris şi scriu despre aceasta. Nu este apostolatul lui Isus-Cristos, ci acela al Reverenzilor Părinţi[1] şi al ambiţioşilor lor clienţi.

(1714) *[...] D-l duce de Berry este bolnav fiind otrăvit. — Moar tea D-lui duce de Berry ; caracterul său — Cum se purta cu familia sa. — Cum trăiau împreună D-l şi D-na ducesă de Berry. — Poruncile Regelui. Corpul D-lui duce de Berry este numaidecit dus la Paris, la Tuileries. — Doliu de şase luni. — Regele nu vrea nici reverenţe, nici mantii lungi, nici văluri, nici discursuri, nici complimente. — Starea Regelui ; vizita lui la D-na ducesă Berry.*
— D-l şi D-na ducesă de Orléans sînt foarte mişcaţi. — Motivele speciale ale D-lui duce de Orléans. ■— D-na de Maintenon şi ducele du Maine. — Ducesa du Maine. — Episcopii smulg pentru prima dată dreptul de a sta pe fotolii şi pe perniţă. — Agheasmă.
— Contele de Charolois şi ducele de Fronsac însoţesc inima ta Val-de-Grâce. D-l duce şi ducele de la Trémoïlle însoţesc corpul la Saint-Denis, — Numai fiii şi nepoţii Regelui pun doliu în locuinţele pe care le au în palatul regal. — Precauţii acasă la D-na ducesă de Berry, care duc la eîteva întîmplării hazlii.*

Luni, 30 aprilie, Regele a luat curăţenie şi a lucrat cu Pontchartrain după-amiază. Pe la orele şase seara, s-a dus la D-l duce de Berry, care avusese fierbinţeli toată noaptea. Se trezise fără să spună că se simţise rău, fusese la Rege cînd acesta luase curăţenia, şi socotea că se va putea duce la vînătoare de cerbi ; dar, pe cînd pleca de la Rege, pe la nouă dimineaţa, l-au cuprins nişte friguri puternice care l-au silit să se culce din nou. A avut apoi fierbinţeală mare. I s-a luat sînge, cu Regele de faţă, iar sîngele a fost găsit foarte stricat. La ora culcării Regelui, medicii i-au spus acestuia că boala era de aşa fel încît ar fi fost de dorit să fie o otrăvire. Vărsase mult, iar ceea ce văr- sase era negru. Fagon spunea, sigur de el, că este sînge ; ceilalţi medici spuneau că este ciocolata înghiţită duminică. Chiar din ziua aceea, am ştiut ce trebuie să cred. Boulduc, spiţerul Regelui, deosebit de legat de D-na de Saint-Simon şi de mine, şi despre care am avut de eîteva ori prilejul să vorbesc, mi-a şoptit la ureche că Prinţul nu-şi va mai reveni, şi, cu unele mici deosebiri, era de fapt acelaşi lucru ca la Domnul şi Doamna Delfină. Mi-a confirmat-o a doua zi ; nu şi-a schimbat părerea nici cît a durat scurta boală nici de atunci încoace şi, a treia zi, mi-a spus că nici unul din medicii care îl vedeau pe Prinţ

nu ne îndoia că aşa stau lucrurile,- şi că nici unul nu se ascunsese de el. Medicii au rămas convinşi de aceasta şi mai tîrziu, şi chiar au arătat destul de deschis de ce.

Marți 1 mai, se ia singe din picior la ora şapte dimineața, după o noapte foarte proastă : i se dă de două ori emetic, efectul este foarte puternic, apoi curățenie, însă are două noi accese de fierbinţeală. După slujbă, Regele s-a dus la el, a ținut consiliul de finanțe, n-a mai vrut să meargă la vînătoare aşa cum hotărîse, şi s-a plimbat prin grădină. Medicii, împotriva obiceiului lor, nu l-au liniştit. Noaptea a fost cumplită. Miercuri 2 mai, Regele s-a dus, după slujbă, la D-l duce de Berry, căruia i se luase din nou sînge din picior. Regele a ținut, ca de obicei, consiliul de Stat, a prînzit la D-na de Maintenon, după care s-a dus să-şi treacă în revistă gărzile lui personale. Coëtenfao, cavaler de onoare ai D-nei ducese de Berry, venise dimineața să-l roage pe Rege, din partea ei, ca Chirac, vestitul medic al D-lui duce de Orléans, să-l vadă pe D-l duce de Berry. Regele l-a refuzat spunînd că toți medicii cred un singur lucru, şi că Chirac, care poate va fi de altă părere, nu va face decît să-i încurce. După-amiază, Doamnele de Pompadour şi de la Vieuville au venit să-l roage pe Rege, din partea ei, să-i dea încuviințarea să vină, spunîndu-i şi că îşi făcea tot felul de griji, şi că ar veni mai degrabă pe jos [1]. Trebuia să vină în trăsură, dacă dorea atît de mult să vină, şi, înainte de a se da jos, să ceară îngăduința Regelui. Adevărul este că nu dorea să vină, după cum D-l duce de Berry nu dorea s-o vadă, căci nu i-a rostit niciodată numele şi n-a pomenit de ea nici măcar pe ocolite. Regele le-a răspuns acelor doamne arătîndu-le motivele ; dar fiindcă au stăruit, le-a spus că nu-i va închide uşa, însă în starea în care se afla ea, lucrul era foarte imprudent. Le-a spus apoi D-nei şi D-lui duce de Orléans să se ducă la Versailles ca să o împiedice să vină. După trecerea în revistă, Regele a intrat la D-l duce de Berry. I se luase sînge şi din braț ; toată ziua avusese vărsături puternice, cu mult sînge, şi, ca să-l oprească, luase apă de Rabel [2] în vreo trei rînduri. Din pricina vărsăturilor s-a amînat împărtăşania ; P. de la Rue se afla lîngă el, încă de marți dimineața, şi i s-a părut că prințul este foarte răbdător şi foarte împăcat cu sine.

Joi, 3, după o noapte şi mai proastă, medicii au spus că, fără nici o îndoială, i s-a rupt o vină în stomac. Chiar din ajun, miercuri, lumea începuse să spună că accidentul i S0 trăgea de la un efort pe care îl făcuse la vînătoare, joia trecută,

cînd venise electorul de Bavaria, şi cînd apucase căpăstrul calului acestuia, care alunecase foarte tare ; se lovise cu trupul de minerul şeii şi, de atunci, scuipase şi vărsase singe în fiecare zi. Vărsăturile s-au oprit la ora nouă dimineața, dar prințul nu s-a simțit mai bine. Regele, care trebuia să se ducă la vînătoare de cerbi, nu s-a mai dus. La şase seara, D-l duce de Berry se înăbuşea atît de tare, încît n-a mai putut sta în pat ; pe la ora opt, s-a simțit atît de uşurat, încît i-a spus Doamnei *(Madame)* că speră să nu moară din aceasta ; însă, numaidecît, boala s-a înrăutățit atît de tare, încît P. de la Rue i-a spus că a sosit clipa cînd nu mai trebuie să se gîndească decît la Dumnezeu, şi să se pregătească de moarte. Bietul Prinț părea că doreşte el însuşi acest lucru. Puțin după ora zece seara, Regele s-a dus în capelă, unde, chiar din primele zile de boală, se păstra o ostie sfințită ; D-l duce de Berry a luat-o ; i s-a făcut maslul în prezența Regelui, cu multă cucernicie şi respect. Regele a stat aproape un ceas în camera Prințului, s-a dus să cineze singur într-a sa, nu le-a mai văzut pe prințese după cină, şi s-a culcat. D-l duce de Orléans s-a dus la ora două după miezul nopții la Versailles, întrucît D-na ducesă de Berry tot mai voia să vină la Marly. Cu puțin înainte de a muri, D-l duce dc Berry i-a povestit Părintelui de la Rue, cel puțin aşa a spus acesta, despre întîmplarea cu alunecarea calului aşa cum am pomenit-o mai înainte ; însă, după cum s-a spus, capul începuse să i se tulbure. După ce şi-a piei'dut graiul, a apucat crucifixul ținut de P. de la Rue, l-a săi'utat şi şi l-a pus pe inimă. Şi-a dat sufletul vineri 4 mai, la ora patru dimineața, în al douăzeci şi optulea an de viață, căci se născuse, la Versailles, la sfîrşitul lui august 1688.

D-l duce de Berry avea statura obişnuită a unui bărbat, era destul de gras, prin toate părțile, avea părul de un blond frumos, fața proaspătă şi destul de frumoasă, dovedind o sănătate de fier. Era făcut pentru societate şi pentru plăceri, şi toate îl atrăgeau. Era omul cel mai bun din lume, cel mai blînd, cel mai milos, cel mai apropiat, fără fumuri sau deşertăciuni, dar nu fără noblețe, şi ştia bine lucrurile acestea. Avea o minte mediocră, nu avea nici o idee, era lipsit de imaginație ; avea, în schimb, mult bun simț, şi un simț al dreptății, era în stare să asculte, să priceapă şi, din mai multe hotărîri ce păreau bune, s-o ia pe cea mai bună. îi plăceau adevărul, dreptatea, rațiunea. Tot ce se împotrivea religiei îl mîhnea nespus de mult, deşi nu era deosebit de cucernic. Nu era lipsit de hotărîre şi ura constrîngerea. De aceea lumea s-a temut că nu va putea fi mînuit aşa de uşor cum ar fi fost de

dorit de la cel de al treilea fiu al familiei regale, care, în prima lui tinerețe, nu putea pricepe că ar fi vreo diferență între el şi fratele lui mai mare, iar certurile lor de copii treziseră adesea frica unora. Era cel mai frumos şi cel mai plăcut dintre cei trei frați, prin urmare, cel mai îndrăgit, cel mai răsfățat, cel mai slab în fața loviturilor lumii, şi, fiind o fire deschisă, slobodă, veselă, nu se vorbea, în tinerețea lui, decît de răspunsurile date Doamnei ***(Madame)*** şi D-lui de la Rochefoucauld, care îl sîcîiau zilnic. Nu-i păsa nici de profesori, nici de preceptori, adesea nici de pedepse ; n-a ştiut niciodată altceva decît să scrie şi să citească, şi n-a mai învățat nimic niciodată după ce a scăpat de obligația de a învăța. Lucrurile acestea i-au încetinit educația, dar i-au tocit şi mintea, i-au înfrînt curajul, şi l-au făcut să fie de o sfială atît de nemăsurat de mare incit n-a mai fost în stare aproape de nimic, nici măcar de ceea ce se cuvenea să facă avînd în vedere condiția lui, să ştie ce să le spună unor oameni pe care nu-i întîlnea tot timpul, şi nu îndrăznea să răspundă sau să facă ceva de frică să nu greşească, încît, în cele din urmă, şi-a băgat în cap că nu este decît un prost şi un dobitoc ce nu este bun de nimic. Simțind toate acestea, era foarte nemulțumit. Ne putem aminti, de pildă, pățania de la Tribunal şi cea cu D-na de Montauban. D-na de Saint-Simon, față de care era foarte deschis, nu izbutea să-l convingă că nu are dreptate, şi adevărul este că această nemaipomenită neîncredere în sine îi dăuna nespus de mult. Se înfuria pe educația primită şi-i înțelegea foarte bine temeiul ; nu-i lăsase însă nici un pic de căldură sufletească pentru cei ce luaseră parte la ea.

Era fiul cel mai drag al lui ***Monseigneur,*** fiind pe gustul acestuia, care, el însuşi, era o fire aplecată către libertate şi plăceri ; era preferat de toată lumea ca şi de acea cabală despre care am vorbit în altă parte, atît de interesată să-l îndepărteze şi să-l strivească pe Monseniorul duce de Bourgogne. Întrucît acesta, de cînd trecuse de prima tinerețe, nu ceruse niciodată drepturi de frate

mai mare şi trăise întotdeauna cu D-l duce de Berry în cea mai strînsă prietenie şi apropiere, arătîndu-i cea mai mare grijă, în tot felul de lucruri, D-l duce de Berry, la rîndul său, care era bun şi foarte de treabă, nu s-a folosit niciodată, în privinţa fratelui său, de faptul că era preferatul tatălui. D-na ducesă de Bourgogne îl iubea şi ea la fel de mult şi se gîndea să-i facă toate chefurile pe care i le putea face, de parcă i-ar fi fost frate, iar el o îndrăgea cu adevărat şi se purta cu cel mai mare respect, atît cu ea cît şi cu el. A fost sfîşiat de durere la moartea amîndu- rora, mai ales la cea a Monseniorului duce de Bourgogne, pe vremea aceea Delfin, o durere din cele mai adevărate; căci nimeni nu s-a priceput vreodată mai puţin decît el să se prefacă. De Rege se temea atît de tare, încît mai că nu îndrăznea să se apropie de el, şi era atît de încurcat îndată ce Regele se uita aspru la el, sau îi vorbea despre altceva decît despre jocuri de noroc şi despre vînătoare, încît abia îl auzea şi nu mai avea nimic în cap. Este lesne de înţeles că o teamă ca aceasta nu poate merge împreună cu o mare prietenie.

îşi făcuse începutul cu D-na ducesă de Berry, aşa cum se întîmplă aproape cu toţi cei ce sînt căsătoriţi foarte tineri şi fără nici o experienţă ; se îndrăgostise foarte tare de ea, ceea ce, adăugîndu-se la blîndeţea şi la îngăduinţa lui firească, a dus la rezultatul obişnuit, adică a stricat-o de tot. Nu i-a trebuit mult timp ca să-şi dea seama ; însă dragostea a fost mai puternică. A găsit în ea o femeie trufaşă, îngîmfată, apucată, incapabilă să-i împărtăşească dragostea ; îl dispreţuia, deoarece ea era cu mult mai inteligentă decît el, şi, pe deasupra, era cum nu se poate mai făţarnică şi ştia bine ce vrea. Ba chiar se fălea cu aceasta, şi îşi bătea joc de religie, rîzînd dispreţuitor de D-l duce de Berry, deoarece el era credincios, pînă ce Prinţul n-a mai putut suporta. Tot ce a făcut ea ca să-l ducă la neînţelegeri cu D-l şi D-na ducesă de Bourgogne, fără să izbutească în privinţa fratelui, l-a supărat, în cele din urmă, peste măsură. Aventurile ei galante au început atît de devreme, au mers atît de iute şi au fost atît de puţin măsurate, încît el nu s-a putut face că nu le vede. Nesfîr- şitele ei întrevederi, zilnice, cu D-l duce de Orléans, între patru ochi, cînd, în cazul cel mai bun. totul lîncezea dacă li se alătura şi el, îl scoteau din fire. între ei, au avut loc scene violente şi repetate. Cu prilejul celei din urmă, care avusese loc la Rambouillet, dintr-o supărătoare neînţelegere, D-na ducesă de Berry se alesese cu un picior în c... şi cu ameninţarea că va ii închisă într-o mînăstire pentru tot restul

vieții. Cînd s-a îmbolnăvit, Prințul ajunsese să-și învîrtească pălăria în mină, ca un copil, cînd stătea de vorbă cu Regele ca să-i povestească toată suferința lui și să-i ceară să-l scape de D-na de Berry. Sînt de ajuns lucrurile acestea spuse în mare ; amănuntele ar fi și jalnice și cumplite : va ajunge unul singur ca să înțelegem totul. D-na ducesă de Berry a vrut cu tot dinadinsul să fie răpită, din mijlocul curții, de către La Haye, scutierul D-lui duce de Berry, pe care și-l făcuse propriul ei șambelan. Scrisorile, cum nu se poate mai înflăcărate și mai nebunești, au fost prinse și, dacă ne luăm după planul acesta, făcut în timp ce Regele, tatăl și soțul ei erau vii și sănătoși, ne putem da seama ce fel de minte era aceea care îi dăduse naștere și ținea morțiș să se treacă la fapte. Vom vedea mai tîrziu și alte lucruri. Prin urmare, Prințesa a simțit moartea D-lui duce de Berry mai curînd ca o descătușare decit ca un declin. Era însărcinată ; spera să aibă un băiat, și își făcea socoteala că se va bucura din plin de libertatea ei, o dată scăpată de ceea ce îi adusese atîtea necazuri din partea Regelui și a D-nei de Maintenon, care nu se vor mai putea amesteca în purtarea ei așa cum o făcuseră pînă acum.

D-l duce de Berry era foarte iubit ; tuturor le-a părut rău după el. în dimineața aceea de vineri, cînd a murit, D-na de Maintenon, prinții, prințesele s-au aflat la ora de trezire a Regelui în salonașul dinaintea camerei acestuia. Totul s-a petrecut așa cum am văzut la moartea Monseniorului duce de Bourgogne, Delfin pe vremea aceea. Regele, stînd în pat, i-a dat ordine lui Dreux, marele maestru de ceremonii, s-a dat jos din pat, a ascultat slujba în capelă mai devreme ca de obicei, și a petrecut tot restul dimineții la D-na de Maintenon. Imediat după masa de prînz, s-a dus să se plimbe, în caleașcă, prin pădurea de la Marly, adică între orele trei și patru. îndată după plecarea lui, corpul D-lui duce de Berry a fost pus într-o trăsură ce-i aparținuse, înconjurat de paji și de gărzi, urmat de o altă trăsură, tot de-a lui, plină cu principalii săi ofițeri: D-nii de Béthune, ajuns între timp duce de Sully, prim gentilom al prințului, în servici în acel an, cavalerul de
Roye, căpitan al gărzilor de serviciu, Sainte-Maure, prim scutier, Montendre, căpitanul elvețienilor din garda prințului, Pons, răspunzător cu îmbrăcămintea în acel an, și Champignelles, răspunzător cu hrana. Fusese pregătit la iuțeală un apartament funebru la Paris, în palatul Tuille- ries, unde a fost depus corpul. Astfel, după ce a murit, n-a mai rămas nici douăsprezece ore la Marly. Regele a ho- tărît, în

aceeaşi zi, că se va păstra casa pînă ce D-na ducesă de Berry avea să nască, pentru a putea locui mai departe acolo, de cumva avea să fie un băiat.

A doua zi, sîmbătă, Regele a poruncit, cînd s-a trezit, ca doliul să înceapă marțea următoare, prinții de sînge, ducii, ofițerii coroanei, prinții străini şi ofițerii cei mari să pună doliu acasă, deşi ei nu aveau să-l poarte ; doliul va dura şase luni ; a declarat că nu vrea să vină nimeni să i se închine, că nu vrea să vadă pe nimeni în mantii sau cu văluri : aşa se face că nici măcar D-na ducesă de Berry nu a purtat văl. L-a însărcinat pe Breteuil, cel ce introducea ambasadorii, să-i anunțe pe miniştrii străini că le va asculta discursurile în drum către şi de la biserică, dar că nu va da nimănui audiență pentru aceasta, şi i-a spus primului preşedinte, care venise să-i primească ordinele, că nu vrea discurs de la nici un corp avocățesc. A trimis vorbă despre pierderea pe care o suferea reginei Angliei, la Saint-Germain, prin ducele de Tresmes, iar D-nei ducese de Berry a pus să i se spună că avea să se ducă el a doua zi s-o vadă. Ziua aceea şi-a petrecut-o ca de obicei, şi s-a dus să-şi mai treacă încă o dată în revistă gărzile personale, pe care le-a trimis apoi la locurile de tabără. Era întunecat la chip, însă nu suferea prea mult şi nici nu încerca să pară îndurerat. în dauna bunei cuviințe.

Duminică după-masă, Regele s-a dus la Versailles s-o vadă pe D-na ducesă de Berry. D-na de Saint-Simon se întorsese şi ea acolo ; a primit tot felul de complimente de la Rege, iar D-na ducesă de Berry i-a spus o mulțime de vorbe de alintare. D-l şi D-na ducesă de Orléans erau împreună cu ea. Prezența Regelui i-a făcut foarte bine ; însă acesta nu a stat decît un sfert de ceas şi s-a întors la Marly, ca să se plimbe în grădinile de acolo.

D-l şi D-na ducesă de Orléans au simțit cît de mare era acea pierdere. Era o legătură care-i apropia foarte mult de Rege ; acum nu se mai putea face nimic. Ideea

regenței nu l-a mîngîiat defel pe D-l duce de Orléans[3]: nu avea cum să nu vadă că mintea sa era mai presus de cea a unui ginere cu care, de altfel, avea aceleaşi interese şi pe care avea neapărat să-l domine. De altminteri, regența aceasta, deocamdată, nu părea apropiată. A suferit cu adevărat, atît din interes cit şi din prietenie. Felul bolii care îl ucisese pe ginerele său s-a aflat curînd, iar loviturile primite de D-l duce de Orléans au fost asemănătoare celor de după pierderile

precedente. Cu cît loviturile acestea erau mai puternice, cu atît D-l duce de Orléans rămînea mai singur şi sporea interesul unora de a-i pune în spate tot ce putea fi mai îngrozitor, ca să fie urît de Rege şi de toată lumea, cei ce se îndeletniceau cu aceasta fiind încurajaţi de experienţa încercărilor de mai înainte. D-na de Maintenon şi slugile ei cele mai credincioase dădeau tot sprijinul, şi nu era uitat nici ajutorul venit din afară, fiind folosite toate acele mijloace care-1 făcuseră pe D-l de Vendôme să izbutească întotdeauna, în tot ce făcuse împotriva Monseniorului duce de Bourgogne. Mijloacele acestea erau la îndemîna D-lui du Maine ; le mînuise prea mult pe vremea aceea ca să nu fie în stare să le folosească şi acum ; se slujise prea bine de ele la moartea celor doi Delfini şi a Delfinei. Regele n-a lăsat să se vadă nimic ; însă muncitorii aceia destoinici n-au avut nimic de pierdut, aşa cum se va vedea, nu o dată, şi au ştiut întotdeauna să crească şi să se înalţe pe nişte temelii atît de trainice. D-l duce de Orléans nu se reabilitase' încă faţă de Rege şi faţă de lume după primele zvonuri răspîndite pe seama lui. Cei care le puseseră la cale au ştiut să nu le lase să se risipească. Acum le-au înfierbîn- tat din nou, iar ei au alcătuit un grup ciudat, sub ale cărui lovituri nu aveai altceva de făcut decît să-ţi pleci capul şi să-ţi îndoi spatele. D-l şi D-na ducesă de Orléans mai aveau şi un motiv de familie să fie necăjiţi. Simţiseră pe pielea lor de ce fusese în stare fiica lor avînd ca soţ un fiu din familia regală. Au înţeles deci lesne ce avînt era în stare să-şi ia ca Văduvă, şi aveau de ce se teme. D-l duce de Orléans, lovit şi săpat cum era, rămînea totuşi unicul prinţ legitim de vîrsta bărbăţiei. Aşadar, niciodată D-l du Maine nu a fost atît de luminos la faţă şi atît de mulţumit ca atunci. Se vedea că este mai ascuns ca de obicei ; dar, atît cît putea fi surprins din cînd în cînd, se simţea că se stăpîneşte cu greu, şi, în acelaşi timp, nu atingea pă-

mîntul de fericire ; niciodată cei din familia de Guise nu se arătaseră atît de binevoitori cum s-a arătat el, fără să vrea, în parte, şi doar în parte voia să fie, deoarece rîvnea să cîştige totul. Toate acestea, şi toate în acelaşi timp, se simţeau parcă după miros. Chiar şi cei ce vedeau foarte limpede lucrurile şi aveau încredere unii în alţii abia de îndrăzneau să-şi şoptească două vorbe la ureche. D-na du Mâine nu era atît de prudentă : triumfa, în castelul ei de la Sceaux ; o ţinea numai în petreceri şi serbări, iar D-l du Mâine care, aşezat către uşă, făcea onorurile casei mai des decît ar fi vrut, părea stînjenit şi ruşinat.

Înmormîntarea D-lui duce de Berry s-a făcut cam la repezeală. La Tuileries, s-a întîmplat ceva jalnic. Pentru priveghere, episcopii şi-au luat fotolii şi perniţe. Dreux i-a lăsat în pace. Pentru prima dată, episcopii au smuls acest drept. Prinţii de sînge, ambasadorii, ducii au venit, pentru agheasmă, îmbrăcaţi în mantii lungi, ca şi corpurile avocăţeşti. Au fost întâmpinaţi, cu toţii, şi însoţiţi la plecare de către principalii ofiţeri ai casei. Contele de Charolois şi ducele de Fronsac au dus, joi 10 mai, [inima] la Val-de-Grâce. D-l duce de Orleans trebuia Să însoţească trupul la Saint-Denis : l-a rugat pe Rege să-l scutească de acest lucru ; au fost însărcinaţi, în locul său, Domnul Duce împreună cu ducele de la Tremoille. Aceasta se petrecea miercuri 16 mai. In apartamentul D-nei ducese de Berry, totul s-a petrecut în modul cel mai cuviincios, D-na de Saint-Simon avînd mare grijă de aceasta. Copiii şi nepoţii din familia regală îşi pun doliu în apartamentele pe care le ocupă la curtea Regelui, însă prinţii de sînge nu pot face acest lucru. Nici măcar Doamna Ducesă, cu toate avantajele pe care le avea ca bastardă, nu a pus nici un semn de doliu în apartamentul ei cînd a rămas văduvă. Cel al D-nei ducese de Berry, adică odaia în care locuia ea, a fost închis şi s-au tras perdelele ; în rest, s-a pus doar doliu. S-a luat această măsură ca să nu fie văzută în pat, şi prima dată cînd Regele a venit aici, nu s-au dat perdelele la o parte decît atît cît a intrat el ca să vadă pe unde merge. Nimeni, în afară de el, n-a mai avut acest privilegiu, ceea ce a dus la o mulţime de scene caraghioase şi a stîrnit zîmbete destul de necuviincioase pe care lumea cu greu şi le stăpînea. Cei ce stăteau în cameră se obişnuiseră cu întunericul, însă cei care veneau de la lumină nu vedeau nimic, se poticneau şi aveau nevoie să fie sprijiniţi. P. du Trevou şi, apoi, P. Tellier au ţinut discursuri la pereţi, alţii la picioarele patului ; toată

lumea rîdea pe înfundate. Doamnele şi persoanele foarte apropiate erau necăjite, însă uneori se petrec lucruri atît de caraghioase, încît te trezeşti rîzînd, ca după aceea să-ți fie ruşine de ce ai făcut. Orbecăiala aceasta fără rost a ținut cit mai puțin cu putință.

CAPITOLUL XXI

(17 14) *[...] — Aflu de la de Maisons că bastarzii şl urmaşii lor au devenit prinți de singe cu drepturi depline şi că pot moşteni tronul. Scenă neobişnuită acasă la de Maisons.* — Vestea *se răspândeşte la Marly etc. — Răsunetul acestei veşti. — Discursul meu adresat bastarzilor. — Contele de Toulouse. — [...]*

[...]

lntorcîndu-mă la Marly, duminică 29 iulie, pe la sfîr- şitul dimineții, am găsit un lacheu al lui de Maisons, cu un bilet în care mă ruga stăruitor să las totul baltă şi să mă duc numaidecît la el, la Paris, unde era singur şi mă aştepta ; aveam să văd că este vorba de ceva ce nu putea suferi nici cea mai mică amînare, ceva ce nu se putea spune prin scrisori, şi care era de o însemnătate cum nu se poate mai mare. Lacheul sosise de multă vreme şi-i pusese pe oamenii mei să mă caute pretutindeni. D-na de Saint-Simon era la Versailles, împreună cu D-na ducesă de Berry, care venea seara să cineze cu Regele, fără să rămînă deocamdată să doarmă la Marly, iar eu trebuia să prînzesc la D-l şi D-na de Lauzun. Dacă nu m-aş fi dus la masă, ar fi însemnat să-i stîrnesc curiozitatea şi răutatea D-lui de Lauzun ; aşa că nu am avut curajul să dispar. Am poruncit să mi se pregătească trăsura ; imediat după- masă, am plecat. Nimeni nu m-a văzut urcînd în litieră ; am ajuns foarte repede la mine acasă, la Paris, de unde am plecat numaidecît la de Maisons, cu o grabă uşor de închipuit.

L-am găsit doar cu ducele de Noailles. De la prima privire, mi-am dat seama că sînt disperați ; mi-au spus, cu un glas de parcă trăgeau să moară, însă după o înflăcărată, deşi scurtă, introducere, că Regele îi declara pe cei doi

bàstarzi ai săi şi, în veci, pe urmaşii lor de sex bărbătesc, adevărați prinți de sînge, cu dreptul de a avea calitatea, rangurile şi onorurile depline ale acestora, puțind moşteni coroana, dacă nu va mai fi nici un alt prinț de sînge. Âflînd vestea aceasta, la care nu mă aşteptam, şi care, pină atunci, fusese ținută ascuns fără să transpire cituşi de puțin, mi-au căzut brațele în jos. Am plecat capul şi n-am mai scos o vorbă,

cufundat în gînduri. Am fost trezit de nişte ţipete. Cei doi s-au ridicat în picioare, au început să alerge prin odaie, să bată din picioare, să împingă şi să lovească mobila, să se înfurie care mai de care şi să facă un zgomot de răsuna casa. Mărturisesc că ieşirea aceasta mi-a dat de bănuit, avînd în vedere că unul din cei doi bărbaţi era atît de înţelept şi de cumpătat, rangul acesta neprivindu-1 în nici un fel, iar celălalt era întotdeauna atît de liniştit, atît de viclean şi atît de stăpîn pe sine. N-am înţeles cum de s-au înfuriat aşa, dintr-o dată, după ce fuseseră atît de copleşiţi de supărare, şi mi-am zis că, de bună seamă, furia lor era prefăcută ca s-o trezească pe a mea. Dacă aceasta au urmărit, lucrurile au ieşit tocmai pe dos. Am rămas aşezat pe scaun şi i-am întrebat liniştit pe cine sînt supăraţi. Calmul meu le-a sporit furia. N-am văzut în viaţa mea ceva mai neaşteptat. I-am întrebat dacă nu cumva şi-au pierdut minţile, şi dacă, în locul acestei furtuni, n-ar fi fost mai potrivit să se gîndească şi să vadă ce se putea face. Au strigat în gura mare că nu este nimic de făcut împotriva unui lucru nu numai hotărît, dar şi gata săvîrşit, declarat şi trimis Tribunalului : de aceea erau atît de supăraţi ; D-l duce de Orléans, în situaţia în care era cu Regele, nu va îndrăzni să spună o vorbă ; prinţii de sînge se aflau la o vîrstă la care tremurau ca nişte copii ce erau, ducii nu aveau nici un mijloc să se împotrivească, iar Tribunalul era redus la tăcere şi la supunere. în timp ce spuneau acestea, ţipau şi înjurau care mai de care, necruţînd nimic, nici lucruri, nici vorbe, nici persoane. Mă înfuriasem şi eu ; însă, de fapt, sabatul acesta m-a făcut să rîd şi m-a ajutat să mă stă- pînesc. Am spus, ca şi ei, că, în clipa aceea, nu vedeam ce s-ar fi putut face, că nu se putea lua nici o măsură, dar că,_aşteptînd ce se putea întîmpla pe viitor, mi-ar fi plăcut mai mult să fie prinţi de sînge cu dreptul de a moşteni coroana, decît să aibă rangul intermediar pe care-1 aveau. Şi chiar aşa am gîndit, de îndată ce mi-am venit

în fire. în cele din urmă, uraganul s-a domolit treptat. Am stat şi am judecat lucrurile şi am aflat de la ei că primul preşedinte şi procurorul general, care veniseră intr- adevăr în ziua aceea, foarte devreme, la Marly, la Cancelar, îl întîlniseră pe Rege în cabinetul lui de lucru, după ceremonia de trezire, şi se întorseseră numaidecît la Paris, luînd cu ei declaraţia întocmită în mare grabă. Pe semne însă că de Maisons a aflat înaintea celorlalţi, deoarece, dacă ţinem seama de ora la care lacheul trimis după mine a ajuns la Marly, aceşti doi domni nu se putuseră întoarce la Paris atunci cînd a plecat el.

întrucît vorbele nu ajutau la nimic, m-am despărțit de ei şi m-am întors la Marly cît am putut de iute, ca să nu se poată vedea lipsa mea de acolo. Cu toate acestea, cînd am ajuns, se apropia ora la care Regele cina. M-am dus direct în salon ; mi s-a părut foarte posomorit ; oamenii se uitau unii la alții aproape fără să se încumete să-şi vorbească ; cel mult, își făceau vreun semn pe ascuns sau își şopteau vreun cuvînt la ureche atunci cînd treceau unii pe lîngă ceilalți. L-am văzut pe Rege cînd s-a aşezat la masă : mi s-a părut mai trufaş ca de obicei şi se uita tot timpul prin prejur. Trecuse abia un ceas de cînd se aflase vestea ; lumea era încă înmărmurită şi toți se purtau cu multă băgare de seamă. Cînd nu mai este nici o ieşire, trebuie să te resemnezi, iar aceasta se face mai uşor şi mai cinstit cînd lucrul nu are urmări imediate ca rangul intermediar, de pildă, pentru care bastarzii n-au văzut de la mine nici discursuri, nici semne de respect, oricît de mici ar fi fost ele. Aşadar, mă hotărîsem ce să fac. După ce Regele, care, cînd trecuse pe lîngă mine, m-a privit țintă, s-a aşezat la masă, m-am dus în apartamentul D-lui du Mâine ; deşi ora era cam nepotrivită, uşile s-au deschis în fața mea şi l-am văzut plăcut surprins că venisem acolo ; mi-a ieşit înainte aproape plutind, aşa şchiop cum era. I-am spus că, de data aceasta, veneam să-i vorbesc, să-i vorbesc deschis ; nu aveam nici o pretenție, noi, ducii de la prinții de sînge ; de vreme ce el era prinț de sînge, asemenea celor din familia lui, noi nu mai aveam nimic de spus şi nu ne rămînea decît să ne bucurăm că nu mai era nevoie să suportăm acel rang intermediar care, i-am mărturisit, pentru mine, era de nesuferit. La aceste vorbe, mulțumirea D-lui du Mâine a izbucnit. Nu pot reda tot ce mi-a făcut, tot ce mi-a spus, cu o politețe, ba chiar cu un fel

de respect la care te duce beţia triumfului. Acelaşi lucru i l-am spus a doua zi contelui de Toulouse şi D-nei ducese de Orléans, de o sută de ori mai bastardă şi mai norocoasa decît fraţii ei, pe care îi şi vedea încoronaţi. Doamna Ducesă, prinţesă de singe, pînă în vîrful unghiilor, nu ca ***Madame,*** sora sa, s-a arătat foarte serioasă şi n-a deschis uşa casei. D-l duce de Orléans s-a supărat, dar s-a supărat în felul lui, şi n-a trebuit să-şi bată prea mult capul ca să nu lase să se vadă ceva ; ducii şi prinţii străini erau furioşi, însă furia lor era mută. La curte, s-au auzit murmure înăbuşite, în mult mai mare măsură decît s-ar fi crezut. Parisul s-a dezlănţuit, provinciile de asemenea ; magistraţii, fiecare pe socoteala lui, nu s-au stăpînit. D-na de Maintenon, încîntată de ce făcuse, era lăudată de cei din preajma ei ; nici ea nici D-l du Maine nu uitaseră ce fusese gata să se întîmple cu rangul copiilor săi. Deşi nu mai exista nici un prinţ legitim de sînge, de care să se teamă, ei erau totuşi înspăimîntaţi şi au fost tot timpul cu ochii pe Rege, încredinţîndu-1, cu poveşti scornite, că toată lumea se bucură şi încuviinţează fapta lui. D-l du Maine n-a avut de ce se făli cu aerul trist, posac, încurcat, ce însoţea toate discursurile pe care o curte înrobită i le ţinea călcîndu-şi pe inimă, şi fără să ascundă acest lucru. D-na du Maine, la Sceaux, a triumfat, nesinchisindu-se de durerea generală : a înmulţit petrecerile şi serbările, a luat de bune discursurile cele mai seci şi mai scurte, şi nu a ţinut seamă de numărul mare al celor ce nu s-au putut hotărî să se ducă să i se închine. Bastarzii zeificaţi nu s-au arătat decît cîteva clipe la Marly : D-l du Maine a socotit că este bine să pară modest şi să cruţe lumea. Şi bine a făcut.

Contele de Toulouse a tras foloase de pe urma acestei grozăvii, fără să fi fost amestecat în vreun fel. A fost opera fratelui său, a credincioasei şi atotputernicei lui protectoare, şi a iscusinţei, care atunci a fost văzută, de a-i fi păstrat lui Voysin, devenit cancelar, şi funcţia de secretar de Stat. în calitate de cancelar, n-ar fi avut cum să se apropie de Rege, n-ar fi lucrat în mod obişnuit cu acesta, n-ar fi putut găsi pretexte să se ducă să-i vorbească atunci cînd lucrul acesta i s-ar fi părut potrivit. Nu ar fi avut decît prilejurile de la sfîrşitul consiliilor, după ce pleacă miniştrii, şi, înti’ucît el nu ar fi avut nici o sarcină care să-l lege direct de Rege, ar fi trebuit să i se adreseze fără nici o introducere, fără pretext, fără dibăcie şi fără a avea mijloacele de a afla cum stau lucrurile. Deşi, în privinţa bastarzilor, Regele ar fi fost întotdeauna pregătit. Dacă şi-ar fi dobîndit audienţele cu sila, Voysin ar fi început

să se teamă, căci ar fi devenit nedorit, şi, intrucit cancelarul nu are de lucru cu Regele decît pentru treburi extraordinare, rare, scurte, care, chiar şi în mod obişnuit, nu sînt secrete, cum a fost afacerea mea cu D-l duce de la Rochefoucauld şi altele asemenea ei, deşi de altă natură, aceste audienţe, dacă s-ar fi repetat, ar fi fost ceva nou, ar fi stîrnit o curiozitate dăunătoare secretului pe care o astfel de nedreptate, de neînţeles, avea tot interesul să-l păstreze, făuritorii ei simţind prea bine importanţa acestui lucru.

CAPITOLUL XXII

(17 14) *[...] — Cugetări. — [...]*

Faptul că regii au dreptul să dea, să sporească, să scadă, să schimbe rangurile, să înjosească, după cheful lor, cele mai mari onoruri, aşa cum, în cele din urmă, şi-au luat dreptul de a se năpusti asupra bunurilor supuşilor lor, oricare le-ar fi condiţia, şi de a lovi în libertatea lor cu un simplu cuvînt scris, după cum le este voia, cel mai adesea după voia miniştrilor şi a favoriţilor, este o nenorocire căreia îngăduinţa fără margini a supuşilor i-a netezit calea, pe care domnia lui Ludovic al XlV-lea a ştiut s-o străbată, pînă la capăt, fără să întîlnească vreo piedică ; în faţa autorităţii Regelui, chiar şi numai cuvîn- tul lege, drept, privilegiu deveniseră o crimă. Această răsturnare generală, care-i transformă pe toţi în sclavi şi care, prin îndelungata obişnuinţă de a nu fi stăvilită de nimic, de a putea tot ce vrea fără să i se pună vreo piedică, şi de a nu primi, în schimb, decît laude pe întrecute, din adîncul gemetelor celor mai amare, venite de pretutindeni, şi al durerii celei mai sfîşietoare a tuturor stărilor unei Ţări asuprite, duce curînd la deprinderea de a voi tot ce poţi [1]. Un prinţ, care ajunge şi îmbătrîneşte pe această culme a puterii, uită că tronul lui nu este un dar adevărat, căci de fapt nu este al lui, şi nu poate face ce vrea cu el; l-a primit de la străbunii săi ca să le ia locul, nu ca să-l lase moştenire cui va voi el (nu vorbesc de condiţiile abrogate prin violenţă şi prin puterea suverană ajunsă cu totul despotică); prin urmare, el nu se

poate atinge de tronul la care este chemat doar ca înlocuitor ; sfîrşindu-şi domnia prin stingerea neamului legitim, ai cărui bărbaţi sînt, cu toţii, chemaţi, să domnească, rînd pe rînd, datorită aceluiaşi drept care l-a investit şi pe el, nici el nici vreunul din ceilalţi nu poate dispune de succesiune, pe care n-o vor vedea niciodată liberă ; dreptul acesta revine naţiunii, de la care ei înşişi au primit-o, asemenea tuturor bărbaţilor din neamul lor, pentru toată viaţa ; cele trei rase 197 nu au transmis-o printr-un simplu edict şi prin voinţă absolută de la unul la altul ; dacă puterea ar fi în ei, s-ar putea sluji de ea spre binele cui vor vrea ei ; cînd aşa stau lucrurile, este mai uşor să-i lipsească de ea pe bărbaţii din neamul lor, chemaţi cu toţii la acelaşi fel de înlocuire, ca să-i investească pe alţii, aleşi de ei, decît să smulgă puterea de a dispune, de vreme ce, dacă puterea aceasta s-ar afla într-adevăr în ei, nimic nu i-ar putea opri s-o folosească, în întregime, la fel de nedrept, faţă de cei chemaţi pentru înlocuire alături de ei, cum o folosesc, neîncetat, cu toţi supuşii lor cînd este vorba de ranguri, onoruri şi bunuri ; din acel moment, fiecare rege ar avea dreptul să lase coroana cui va crede el de cuviinţă, iar exemplul lui Carol al Vl-lea,[2] care nu este singurul, deşi cel mai solemn şi singurul care a fost împlinit, cel puţin pentru restul domniei sale, ne arată că nu ar fi cu neputinţă să vedem regi care-i lipsesc de coroană pe toţi cei chemaţi s-o poarte prin înlocuire perpetuă, pînă chiar şi pe propriii lor copii, în favoarea unui străin. Nu ne gîndim atît de mult care ar putea fi urmările unei asemenea uzurpări, căci sar singure în ochi, cît ţinem seama că, după primul pas făcut de acest edict, pentru prima dată după atîtea secole de cînd există monarhia sub trei rase, nu va fi imposibil, ca să nu spunem mai rău, ca abuzul să fie împins pînă acolo, mai ales dacă ţinem seama ce greşeli mărunte au dus la nimicirea tuturor drepturilor, a legilor, a jurămintelor, angajamentelor, făgăduielilor, care alcătuiesc învălmăşeala aceea generală şi vraiştea universală în bunurile, condiţiile şi stările regatului.

Ce se poate aşadar crede despre o creolă 198, văduva poetului acela schilod, săracă lipită pămîntului, şi despre acest prim rod al tuturor roadelor unui dublu adulter, pus în rîndul

197 V. NI., *supra,* p. 670. (N.t.)

198 Este vorba, evident, de D-na de Maintenon, care se născuse într-o colonie, deşi din părinţi francezi. Cf. *infra,* p. 800. (N.t.)

celorlalți bărbați, care abuzează de acest mare rege așa cum se vede, și care nu se pot mulțumi cu bunuri, cu onoruri, cu măriri atît de necuvenite și care lovesc direct cinstea, legile și religia, chiar dacă, deocamdată, nu rîvnesc însăși coroana ; trebuie oare să ne socotim obligați să alungăm, ca fiind prea cutezător, gîn- dul că edictele acelea nemaipomenite, care îi cheamă la tron după moartea ultimului prinț de sînge, și care le dă numele, titlul și toate cele de care se bucură și se vor putea bucura prinții de sînge, nu au fost, în planurile lor, ultima etapă, așa cum toate cele de mai înainte nu fuseseră decît pregătirea pentru aceasta, o ultimă etapă, spuneam, ca să-i ducă pe tron, îndepărtîndu-i pe toți ceilalți, în afară de Delfin și de urmașii acestuia ? înseamnă, fără îndoială, mai mult să-i scoți din neființă prin starea pe care le-o dai, ca, apoi, să-i înalți, pe acești fii ai întunericului la puterea la care îi vedem aici datorită situației pe care le-o faci, cu stare și rang pe deplin egale cu ale prinților de sînge, și aidoma acestora, cu dreptul de a urma la tron ; între nimic și această înălțare, este fără îndoială mai mult decît între această înălțare și tron. Totalul este, de fapt, o urzeală precisă și continuă de abuz de putere, violență, nedreptate ; dar, o dată ajuns prinț de sînge întru toate și pretutindeni, nu mai este decît un pas de făcut, și este mai ușor să preferi un prinț de sînge celorlalți, pentru o succesiune de care ai dreptul să dispui, de vreme ce crezi că ai dreptul să faci prinți de sînge printr-un edict, decît să faci astfel de prinți din cerneală și peceți de ceară, și să-i faci așa ceva fără cea mai slabă împotrivire din partea cuiva.

[...]

CAPITOLUL XXIII

(17 14) (...) *Căile ascunse pe care ducele du Mâine ajunge la starea, numele şi toate drepturile de prinţ de singe, precum şi la testamentul Regelui. — Regele îi vorbeşte cu asprime ducelui du Mâine.*

[...}

Este momentul să vorbim despre testamentul Regelui, care avea să fie dat la iveală cu nişte precauţiuni atît de neobişnuite, nu numai pentru a se păstra marele secret al conţinutului, dar şi pentru siguranţa de neatacat a acestui document. Regele îmbătrînea, şi, fără să apară vreo schimbare în viaţa lui, cei ce-1 vedeau mai de aproape începuseră de cîtva timp să se teamă că nu mai are mult de trăit. Nu este aici locul să stăruim asupra unei sănătăţi care, pînă atunci, fusese atît de bună şi de statornică; acum, este de ajuns să spun că ameninţa fără să dea alte semne. Copleşit de cele mai dureroase lovituri ale soar- tei, după ce atîta vreme fusese învăţat să fie stăpîn pe ea, a fost şi mai copleşit de necazurile din familie. Toţi copiii îi muriseră, lăsîndu-1 pradă gînduriîor celor mai negre. Se aştepta, în orice clipă, să moară el însuşi de aceeaşi moarte [1]. în loc să afle o uşurare la cei apropiaţi şi pe care îi vedea tot timpul, nu găsea la ei decît noi necazuri, în afară de Mareschal, primul său chirurg, singurul care s-a străduit din răsputeri să-l lecuiască de bănuieli, D-na de Maintenon, D-l du Mâine, Fagon, Blouin, ceilalţi slujbaşi apropiaţi, vînduţi bastardului şi fostei lui guvernante, nu căutau decît să-i sporească necazurile, ceea ce, de fapt, puteau face fără prea multă osteneală. Nimeni nu se îndoia că de otravă fusese vorba, nimeni nu se putea îndoi cu temei, iar Mareschal, care era la fel de convins de aceasta ca şi ceilalţi, îi spunea Regelui altceva numai ca să încerce să-l scape de o frământare fără rost, care nu-i putea face decît foarte mult rău. însă D-l du Mâine avea prea mult interes să-i menţină teama aceea, şi tot aşa D-na de Maintenon, din ură şi ca să-l ajute pe cel ce-i era ei mai drag decît orice, toată grozăvia, datorită iscusinţei lor, căzînd asupra singurului prinţ de sînge, la vîrsta bărbăţiei şi din familia regală, pe care, ca să-şi facă ei loc, îşi puseseră în gînd să-l doboare, încît, Regele, ajutat tot timpul să nu judece altfel, şi avîndu-1

mereu slib ochi pe prinţul despre care se spunea că ar fi autorul acelor crime, care i se aşeza şi la masă, şi, la anumite ore, îi venea în cabinetul de lucru, este uşor să ne încnipuim că sentimentele lui lăuntrice se înrăutăţeau întruna.

O dată cu copiii săi, pierduse, în acelaşi fel, o prinţesă ce nu putea fi înlocuită, care, nu numai că era sufletul şi podoaba curţii lui, dar era şi tot ce, pentru el, însemna petrecere, veselie, afecţiune, întreaga lui bucurie mai tot timpul rit nu era în societate. De cînd era el pe lume, nu fusese vreodată apropiat de altcineva decît de ea ; am văzut în altă parte cît de departe mergeau lucrurile. Nimic nu putea umple un gol atît de mare ; amărăciunea de pe urma pierderii prinţesei era cu atît mai mare cu cît nu găsea altceva ca să se înveselească. în nefericirea lui, a căutat uitarea unde a putut, lăsîndu-se tot mai mult pe manile D-nei de Maintenon şi ale D-lui du Mâine. Cucernicia lor care, din afară, părea fără cusur, obiceiul pe care-1 aveau de a vedea mereu aceleaşi persoane, puţine la număr, îl făceau să nu se neliniştească în privinţa lor. Avuseseră, de multă vreme, dibăcia de a-1 convinge că D-l du Mâine, deşi avea multă minte şi era făcut pentru treburile ţării, lucru de care Regele era încredinţat, în- trucît D-l du Mâine îi spunea pînă şi cele mai neînsemnate mărunţişuri despre ceea ce făcea el, iar mărunţişurile erau una din marile slăbiciuni ale Regelui, îl convinseseră, spuneam, că D-l du Mâine nu avea nici un gînd, că nu-şi făcea nici un plan, că nici n-ar fi fost în stare de aşa ceva, capul fiindu-i doar la copiii săi, ca un bun tată de familie ce era, toată mărirea lui venindu-i doar de la măreţia Regelui, pe care îl iubea cum nu se poate mai mult, simplu, cinstit, ca un om dintr-o bucată, şi care, după ce toată ziua muncise ca să-şi facă datoria şi să fie pe placul Regelui, după ce îşi petrecuse mult timp cu rugăciunea şi cucernicia, se destindea la vînătoare, în singurătate, sau în micul lui grup de persoane foarte apropiate, căuta să se simtă bine, căci avea o fire veselă şi plăcută, fără să ştie, cel mai adesea, nimic despre curte sau despre cele ce se petreceau în lume. Toate aceste lucruri plăceau nespus Regelui şi-l făceau să fie mulţumit de un fiu, de altminteri foarte drag, aflat tot timpul în prejama sa, şi care-1 înveselea mult cu poveştile şi glumele lui, la care era neîntrecut, dovedind atîta farmec şi atîta uşurinţă, incit ai fi crezut că oricine le poate spune la fel ; în acelaşi timp, putea face rău cu iscusinţă, putea lovi cumplit în păcatele oamenilor, potrivind totul foarte bine, după moment, prilej, toanele Regelui, pe care îl cunoştea foarte bine, după cum spusele lui prindeau,

îngroşînd sau trecînd cu vederea cu atîta prefăcătorie, atît de firesc şi cu atîta farmec, incit ai fi zis că nu se gîndeşte la nimic, fiind, pe deasupra, ori de cite ori voia, cel mai neîntrecut imitator.

[-.]

Singurul lor gînd a fost aşadar un testament al Regelui, dictat de ei înşişi, care să-i ajute să spere o stabilitate a noii lor stări, din respect faţă de testator şi datorită noilor puteri pe care le vor căpăta. D-l du Maine ştia foarte bine care este soarta obişnuită a unor asemenea precauţii ; însă, datorită tuturor sforilor pe care le trăsese de atît de multă vreme şi mecanismelor pe care le mînuise cu atîta grijă, situaţia lui nu era din cele obişnuite. Ştiuse, aşa cum am arătat, să-l convingă pe Rege şi pe cei mai mulţi că D-l duce de Orléans săvîrşise toate grozăviile acelea care îi slujeau lui ; acum trebuia să culeagă roadele. Adică să profite de sentimentele pe care i le trezise Regelui ca să-l determine, în numele conştiinţei, să se îngrijească de unicul vlăstar ce îi urma numaidecît, pentru mîntuirea regatului, să zdruncine cît mai tare puterea unui prinţ devenit atît de suspect şi care, în urma renunţărilor 199, nu mai era despărţit de tron decît de acel vlăstar aflat în prima copilărie ; întrucît nu mai erau alţi prinţi de sînge la vîrsta la care să fie în stare să gîndească singuri, să-i învestească pe bastarzii săi cu întrega autoritate răpită Regentului ; să-l facă pe D-l du Maine păstrătorul şi stăpînul absolut al persoanei acestui vlăstar atît de preţios, pe care să nu-1 înconjoare decît de persoane credincioase bastardului, şi să-i dea acestuia, asupra lor şi asupra întregii curţi civile şi militare, toată puterea, fără să ţină seama de Regent. D-l du Maine avea motiv să tragă nădejdea că impresia făcută, datorită lui, la curte, în Paris, în provincii, despre D-l duce de Orléans, va fi zdravăn întărită de aceste măsuri atît de dezonorante, că toată lumea, departe de a fi uluită, va fi foarte mulţumită ; ast

---

199 Amintim că regele Spaniei, Filip al V-lea, fiul mijlociu al lui *Monseigneur,* fratele ducilor de Bourgogne şi de Berry, renunţase la tronul Franţei. (N. t.)

fel, el va fi arătat şi întîmpinat ca străjerul şi ocrotitorul vieţii copilului regesc, de care se lega mîntuirea Franţei, al cărei idol, datorită acestui fapt, va deveni el însuşi ; punînd stăpînire pe tînărul Rege şi pe curtea lui militară şi civilă, va întări, spre bucuria tuturor, puterea cu care va fi investit el în Stat, în dauna puterii Regentului, datorită tocmai acestui testament ; Regentul, hulit şi despuiat în felul acesta, şi ţinînd seamă de grozăviile ce fuseseră spuse şi întreţinute despre el, nu numai că nu va fi în stare să se încumete să ceară ceva, dar nici măcar nu va avea cum să se apere de tot ce va voi să facă, pe viitor, bastardul împotriva lui, dintr-o poziţie atît de bună şi avînd atîta putere cît va avea atunci, alăturîndu-şi, prin acestea, în prezent, personajele de seamă şi poporul, iar, pe viitor, pe cei pe care ambiţia îi va împinge să dorească să ajungă în preajma Regelui, major, prin mijlocirea celui căruia acesta îi datorează viaţa şi coroana. Ca să ajungă el însuşi la acea situaţie importantă pe care, încă de pe atunci, o avea în planurile lui pentru cînd Regele va fi major, era esenţial [pentru el] să nu existe în preajma tînărului prinţ decît oameni ce atîrnau de el şi-i erau credincioşi, pe care să se poată bizui pe deplin, care trebuiau aleşi şi numiţi prin acel testament, în toate slujbele avînd de a face cu educaţia prinţului, şi, ca să nu poată fi atacaţi de Regent, tocmai pentru felul în care fuseseră aleşi, şi să nu pară că vrea să fie el mai presus de orice alegîndu-i după gustul lui, să nu-i nemulţumească pe cei ce rîvneau aceste slujbe, în sfîrşit, ca să evite, în privinţa aceasta, orice pretext de luptă cu Regentul şi să aibă, totodată, el însuşi dreptul de a alege, drept întărit prin testament, care, în felul acesta, va apărea câ fiind singurul care le-a făcut.

Pentru soiul acesta de dominare, pentru care, în caz de moarte, şi ca să-l facă pe Regent mai suspect şi mai odios în faţa întregii Franţe, înmulţind precauţiile împotriva lui în legătură cu supravegherea unui copil atît de preţios, şi pentru a le extinde spre binele bastarzilor, trebuia substituit un frate celuilalt, şi, ca să se ascundă grosolănia faptei, un preceptor celui ce va fi numit ; pentru soiul acesta de dominare, cum spuneam, D-l du Mâine a avut grijă să se gîndească la alta, lovind tot în viitorul Regent : voia să nu-i lase decît numele, şi toată puterea regenţei să fie dată, de fapt, consiliului stabilit de acelaşi testament, străduindu-se din răsputeri să-l alcătuiască în aşa fel incit cei doi fraţi să fie stăpîni prin pluralitate de voturi. Nu este încă momentul să arăt cit de bine a ştiut D-l du Mâine să facă alegerile. Au fost ţinute în

cea mai mare taină atîta vreme cit a trăit Regele : ca să le aflăm, trebuie aşadar să aşteptăm pînă ce deschiderea testamentului le va da la iveală.

[...]

Am văzut mai înainte, din cele ce îi scăpaseră Regelui către D-l duce du Mâine, privitor la ceea ce făcuse pentru el în legătură cu dreptul de a urma la tron, din aerul şi tonul pe care toată lumea le-a remarcat, cît de tare îşi călcase pe inimă lăsînd să-i fie smulsă grozăvia aceea. Acum vom vedea că monarhul acesta, stăpîn pe sine ca nimeni altul, nu a ascuns totuşi ce gîndea, nici în privinţa aceasta, nici în aceea a testamentului său. Cii cîteva zile înainte de a se afla vestea, cu gîndul numai la starea şi la drepturile depline de prinţi de sînge, şi la acela de a urma la tron, grozăvie ce-i fusese smulsă pentru bastarzii săi, i-a primit pe amîndoi, în cabinetul lui de lucru, în prezenţa puţinilor slujitori apropiaţi, a D-lor de Antin şi de O, şi, cu un aer acru în care se simţea ciuda, s-a apucat deodată să le spună, adresînd cuvîntul şi o privire severă D-lui du Mâine : „Aţi vrut-o voi, dar să ştiţi că, oricît de mari aţi fi cît trăiesc eu, după moartea mea, nu veţi fi nimic ; va trebui să vă folosiţi de ceea ce am făcut eu pentru voi, de veţi fi în stare“. Toţi cei de faţă au tremurat văzînd o răbufnire atît de neaşteptată, atît de nepotrivită cu firea Regelui şi cu obiceiurile lui, şi care arăta limpede marile ambiţii ale ducelui du Mâine, felul în care se folosise de slăbiciunea Regelui, care, vădit lucru, părea că şi-o reproşează, reproşîndu-i totodată bastardului ambiţia şi tirania lui.

[-.]

La această ieşire, atît de neaşteptată şi pe care nimic din cele spuse nu o atrăsese, durerea D-lui du Mâine părea să nu mai cunoască margini ; Regele îşi dăduse drumul din plin. Toţi cei de faţă, cu ochii aţintiţi în podea, nu îndrăzneau nici să sufle. Tăcerea aceea adîncă a durat destul de mult timp ; nu i s-a pus capăt decît cînd Regele a trecut în odaia cu îmbrăcăminte şi cînd, el nemai- fiind de faţă, toată lumea a răsuflat. îl durea sufletul de ceea ce fusese împins să facă ; dar, întocmai ca o femeie care naşte doi copii, nu adusese deocamdată pe lume de- cît o pocitanie, avîndu-1 încă în pîntece pe al doilea, de care trebuia să scape : neliniştea pentru acesta din ui'mă nu alunga durerile pricinuite de cel dinţii.

CAPITOLUL XXIV

(17 14) *Testamentul Regelui; ce a spus acesta in timp ce îl înmîna primului preşedinte şi procurorului general ca să-l depună la Tribunal. — Vorbele Regelui către regina Angliei despre testamentul lui. [...]*

Ne aflam la Versailles. Duminică 26 august, Mesmes, prim preşedinte, şi Daguesseau, procuror general, pe care îl chemase Regele, au intrat în cabinetul acestuia la sfîr- şitul ceremoniei de trezire ; mai înainte, îl văzuseră pe Cancelar, în apartamentul acestuia ; acolo au hotărît în ce fel va fi păstrat testamentul. Ne dăm seama că, îndată ce ducele du Mâine a fost sigur de acesta, a discutat despre păstrarea lui cu primul preşedinte, omul său. Numai cu ei doi în cameră, Regele a scos dintr-un sertar închis de el cu cheia un pachet mare şi gros, pecetluit cu şapte peceţi : pe semne că D-l du Mâine a vrut să-l sfinţească imitînd cartea cu şapte peceţi din Apocalipsă. Înmînîn- du-le pachetul, le-a spus : „Domnilor, iată testamentul meu ; nimeni în afară de mine nu ştie ce este în el. Vi-1 dau ca să-l păstraţi la Tribunal, căruia nu-i pot dovedi mai multă preţuire şi încredere altfel decît făcîndu-1 păstrătorul lui. Avînd pilda Regilor înaintaşii mei şi pe cea a testamentului făcut de Regele tatăl meu, nu pot să nu-mi dau seama ce s-ar putea întîmpla cu acesta [1]; însă aşa au vrut alţii ; m-au chinuit ; nu mi-au mai lăsat o clipă de linişte, orice aş fi spus eu. Ei bine, mi-am cumpărat liniştea. Iată-1, luaţi-1 ; fie ce-o fi ; măcar voi avea tihnă şi nu voi mai auzi de aceasta“. După ultimul cuvînt, pe care l-a spus dînd foarte scurt din cap, le-a întors spatele, a trecut în alt cabinet, şi i-a lăsat pe amîndoi aproape schimbaţi în statui. S-au privit încremeniţi de ceea ce auziseră, şi mai ales de ceea ce văzuseră în ochii şi în toată purtarea Regelui ; imediat ce şi-au venit în fire, au plecat la Paris. Abia după-amiază s-a aflat că Regele făcuse un testament şi că îl înmînase celor doi. Pe măsură ce vestea s-a răspîndit, consternarea a cuprins curtea, în timp ce linguşitorii, de fapt la fel de consternaţi ca restul curţii şi cum avea să fie şi Parisul după aceea, s-au omo- rît cu laudele şi elogiile.

A doua zi, luni 27, regina Angliei a sosit de la Chail- lot, unde stătea aproape toată vremea, la D-na de Main- tenon. Regele s-a dus s-o vadă. De cum a zărit-o, i-a spus, ca un om sătul şi necăjit : „Doamnă, mi-am făcut testamentul ; m-au chinuit ca să-l fac“; apoi, mutîndu-şi privirile asupra D-nei dfe

Maintenon : „Mi-am cumpărat astfel liniştea. Ştiu că nu are nici o putere şi că nu foloseşte la nimic ; putem tot ce voim, atîta cît trăim ; după aceea, putem mai puțin decît oamenii de rînd ; este de ajuns să ne uităm ce s-a ales de testamentul Regelui tatăl meu, chiar numaidecît după ce a murit, precum şi de acelea ale atîtor alți Regi. Ştiu foarte bine acest lucru ; cu toate acestea, alții l-au vrut, pînă ce nu a fost gata, nu am mai avut nici pace, nici răgaz, nici odihnă. Iată-l deci, Doamnă, acum este gata ; fie ce-o fi ; dar măcar nu mă voi mai chinui cu el."

CAPITOLUL XXVI

U 7 1 4) *Situația mea la curte. — Ciudata purtare a lui Desma- retz ; mi repede, dar lucrul acesta îl va costa. — Mareşalul de Villeroy este şeful consiliului regal al finanțelor; fiul lui este arhiepiscop de Paris. — Continuare despre situația mea la curte. —*

l-l

Îmi este greu, mărturisesc, să mă desprind de lucruri care mi-au fost atît de dragi, şi care, toată viața îmi vor fi la fel. Este timpul să redau noua mea situație la curte, foarte'deosebită de cea pe care o avusesem mai înainte. Pierderea Delfinului şi a Delfinei, împrăştierea doamnelor din suita acesteia, care nu mai aveau nici un rol la curte, dizgrația lui Chamillart, retragerea cancelarului de Pontchartrain, moartea mareşalului de Boufflers, a ducelui de Chevreuse, în sfîrşit, cea a ducelui de Beauvillier, mi-au lăsat un mare gol, nu vorbesc de cel sufletesc, despre care nu este locul să pomenesc aici, pe care nimic nu-l putea, nu umple, dar nici măcar micşora. Mă bucurasem de prietenia cea mai strînsă şi de încrederea acestor miniştri şi a acestor nobili de seamă ; de cea a mai multor doamne, foarte învățate şi de mare vază, care, într-un fel sau altul, dispăruseră. Legăturile acestea, mai ales aceea care, în ciuda celor mai înțelepte precauții, s-a aflat, cea cu Delfinul, spre sfîrşitul vieții lui, şi a transpirat cu deosebire după ce a murit, atrăsese toate privirile asupra mea. Pizma o luase cu mult înaintea carierei pe care aveam s-o fac eu cîndva. Intrarea mea în consiliu părea atît de puțin himerică, încă de pe atunci, lucru la care eu nu mă gîndisem niciodată ; după moartea Regelui, nimeni nu se îndoia de aceasta, cît va trăi Delfinul şi după aceea, încît frica de a nu se

întîmpla aşa ceva l-a făcut pe Blouin, vîndut D4ui du Mâine, să scape o vorbă Regelui, ceea ce însemna calea cea mai potrivită pentru a mă îndepărta. La povestit totul ca pe ceva ce lui i se părea caraghios, dar pe care curtea nu-1 socotea astfel, şi de care se temea. Cu toate acestea, nu s-ar fi zis că serviciul pe care mi l-a făcut, atît de cinstit, a avut vreo înrîurire, Printre toți cei, de tot soiul, ce trăiau în preajma Regelui, nu-1 aveam decît pe Mareschal, care m-a apărat nu o dată de cei ce mă atacau de față cu Regele, şi care ştiau ei de ce o fac. Printre miniştri, nu mai aveam pe nimeni : Desmaretz, fără nici un motiv, se îndepărtase de mine, şi, cînd mi-am dat seama, m-am îndepărtat şi eu. D-nii de~ Chcvreuse şi de Beauvillier au văzut şi ei acest lucru ; m-au îndemnat să stau de vorbă cu el, cerîndu-mi să-l înțeleg pe un om împovărat de treburi atît de grele, şi, văzînd, în cele din urmă, că nu mă conving, m-au silit să merg să prînzesc cu ei, acasă la Desmaretz, ceea ce nu li se întîmpla aproape niciodată. Totul s-a petrecut, în ceea ce mă priveşte, cu o răceală de gheață din partea lui Desmaretz, fapt ce i-a scandalizat atît de tare pe cei doi duci, încît mi-au spus că nu îmi mai cer nimic. Eram la Fon- tainebleau, exact cu un an înaintea morții ducelui de Che- vreuse. După aceea, cînd trebuia să vorbesc cu Desmaretz pentru cine ştie ce abuz făcut de financiari pe moşiile mele, sau pentru plata unor bani ce mi se cuveneau, o rugam întotdeauna pe D-na de Saint-Simon să se ducă la el. Curînd, nici ea n-a fost mai mulțumită decît mine ; lăsa să se adune mai multe lucruri, ca să-i vorbească des-

pre toate deodată ; în cele din urmă, n-a vrut să se mai ducă. Se strînseseră mai multe plăţi de bani ce mi se cuveneau : amînam mereu să mă duc să-i cer, pînă ce, în- tr-o zi, D-na de Saint-Simon atîta m-a împins s-o fac, incit m-am dus, într-o după-amiază, moment destul de potrivit ca să-i vorbesc. Abia trecuse ora mesei cînd am intrat în cabinetul lui de la Versailles, un cabinet foarte mare. Tocmai se aşezase la lucru. Cînd am apărut, mi-a ieşit înainte ; părea tulburat ; mi-a tăiat vorba de cum am deschis gura, spunînd cît este de nefericit că este victima lumii şi alte plîngeri din acestea, pe un ton tot mai ridicat. Văzînd că apele cresc sub ochii mei, am dat din nou să vorbesc. M-a întrerupt în aceeaşi clipă ; s-a înroşit la faţă ; ochii i s-au înflăcărat ; jeluirile, acre, dar vagi, şi fără nimic ce m-ar fi putut privi, s-au înteţit, glasul fiind foarte ridicat, şi, deodată, năpustindu-se asupra unor hîrtii pe care le ţineam în mină şi despre care aveam de gînd să-i spun două vorbe înainte de a i le lăsa, mi-a zis : „Ia să vedem ce sînt toate acestea !“ cu un ton care, în nemărginita mea mirare, m-a hotărît să nu cer mai mult. Se apropiase de mine pînă lîngă uşă : am deschis-o şi, fără să mă uit în urmă, am ieşit la iuţeală. M-am dus să-i povestesc ce păţisem D-nei de Saint-Simon, precum şi unor persoane, prieteni de-ai noştri, care prînziseră la noi şi pe care i-am găsit încă acolo, şi mi-am făgăduit să nu mai vorbesc decît prin scrisori cu un animal atît de nerecunoscător şi de ursuz, de va fi musai să am de a face cu el. Adevărul este că, din acel moment, mi-am pus în gînd să fac totul ca să nu mai poată repezi pe nimeni, şi am izbutit, aşa cum se va vedea mai încolo. Chiar de a doua zi, un curier mi-a adus înapoi hîrtiile de care am pomenit, pe care era scris că banii fuseseră trimişi, şi am fost într-adevăr plătit ; banii aceştia mi se cuveneau, însă obrăznicia lui nu ; lucrurile au rămas aşa, şi, cînd nu-1 puteam ocoli, îi scriam. Era atît de ameţit de slujba pe care o avea şi de favoarea atît de neaşteptată de care se bucura, pradă toanelor sale şi linguşelilor noilor lui prieteni, care nu căutau altceva decît să-şi facă treburile, încît a uitat lecţiile primite în lunga lui dizgraţie, după cum i-a uitat pe adevăraţii şi vechii lui prieteni dezinteresaţi. D-l de Beauvillier şi D-l de Chevreuse nu mai erau ; se răcise şi faţă de ei, încît nici nu se mai vedeau, se certase rău cu D-na de Croissy, care, în timpul

dizgrației lui, fusese singurul lui ajutor din momentul cînd a putut rămîne la Paris, prin urmare, s-a îndepărtat foarte mult de Torcy. Iată cine era acest căpcăun. Cu Torcy, s-a văzut, nu am avut niciodată de a face, iar cu Pontchartrain, nu aveam relațiile cele mai bune ; pe Voysin, cancelar şi secretar de Stat, nu l-am cunoscut niciodată, cîtuşi de puțin, şi era, de altfel, duhul rău al D-nei de Maintenon şi al D-lui du Maine. Prin urmare, toți urmaşii celor mai buni prieteni ai mei îmi erau potrivnici, sau, cel puțin, cu totul indiferenți ; pe deasupra, aveam motive să nu mă socotesc scăpat aşa de ieftin cu nici unul, pînă nici cu urmaşul D-lui de Beauvillier, aşa cum s-a văzut în mai multe rînduri. In cele din urmă, eram chiar în relații foarte proaste, de cînd cu marile pretenții ale mareşalilor Franței, cu prilejul afacerii ducelui de Estrées şi a contelui de Harcourt, pe care le susținuse puternic şi din pricina cărora mă îndepărtasem de el fără să-l crut.

Este limpede că despre mareşalul de Villeroy vreau să vorbesc. Tocmai obținuse arhiepiscopia din Lyon pentru fiul său, care devenise şi comandantul locului, aidoma arhiepiscopului fratele bunicului său, în ciuda apucăturilor şi a ignoranței lui, foarte bine cunoscute de toată lumea. Imediat ce locul de şef al consiliului de finanțe a fost vacant, Regele i-a trimis vorbă, la Lyon, unde se mai afla încă [1], spunîndu-i că i-1 dă lui. Lăsînd la o parte ce era între noi, era un om vîndut D-nei de Maintenon, şi, prin urmare, cel puțin pe vremea aceea, ducelui du Maine. Tallard, Tessé, alți curteni de vază, ne-am aflat întotdeauna sub stindarde diferite, şi, cu toate că Harcourt s-a apropiat adesea de mine, legătura mea cu ducele de Beauvillier mă împiedica să întrec față de el simpla şi indispensabila bunăcuviință. Intr-un cuvînt, nu mai țineam de nimeni. Charost, cu toată slujba lui [2], nu însemna nimic, iar Noailles, cu aerele pe care şi le dădea şi dizgrația care îl rodea pe dinăuntru, avea mai curînd el nevoie de mine, pentru viitor, decît eu de el pentru prezent. Aveam, aşadar, miniştrii şi curtenii cei mai apropiați Regelui împotriva mea, fără să am vreun sprijin, iar la curte, o mulțime de sulițe gata să mă împungă, din frică şi pizmă, dar şi fiindcă lumea se gîndea la un viitor, nu prea îndepărtat, sub regența D-lui duce de Orléans. Legătura lui cu mine dura de o viață ; se ştia că despărțirea de

D-na de Argenton, înţelegerea la care ajunsese cu D-na ducesă de Orléans, unirea dintre ei, căsătoria D-nei ducese de Berry, fuseseră opera mea. Dizgraţia pe care Regele i-o arăta atît de limpede, care era atît de adîncă, primejdiile întîmplării din Spania, zvonurile mereu reînnoite în legătură cu otrava, faptul că toată lumea încă îl mai ocolea, avertismentele, ameninţările secrete ce-mi ajunseseră la urechi prin grija celor interesaţi, nu mă putuseră despărţi de el şi nici împiedica să fiu singurul om de la curte care-1 întîlneam fără să mă feresc şi, tot fără să mă feresc, mă plimbam cu el, în grădinile de la Marly, chiar şi sub privirile Regelui. Statornicia mea nu putea fi pusă pe seama speranţelor, de vreme ce purtarea mea fusese aceeaşi şi pe vremea lui ***Monseigneur,*** şi pe vremea prinţilor fiii acestuia, cînd nu mă puteam aştepta decît la dizgraţii. Chiar şi atunci, nepăsarea mea era socotită ca o cutezanţă neobişnuită, avînd în vedere relaţia acestui prinţ cu Regele şi cu D-na de Maintenon, ştiută de toată lumea, testamentul Regelui fiind, aşa necunoscut cum era, o dovadă limpede care îndrepta toţi paşii către ducele du Maine. Acesta nu uitase nici toate încercările făcute ca să se apropie de mine, nici sila mea cumplită faţă de rangurile obţinute de el. Felul în care mă purtam eu faţă de D-l duce de Orléans dezminţea puternic grozăviile puse pe seama acestui prinţ, atît de însemnate pentru ducele du Maine, de care ştiuse să profite atît de bine şi pe care le întreţinea şi le reînsufleţea cu atîta iscusinţă, D-na de Maintenon fiind întotdeauna părtaşă. Faima mea de om drept, cinstit şi de onoare era neştirbită, căci pizmaşii, certurile pentru ranguri, diferitele furtuni nu loviseră niciodată în ea. D-na de Saint-Simon era aşa cum fusese toată viaţa, în toate privinţele, cum nu se poate mai bine văzută ; toată lumea ştia, deşi doar în linii mari, că pier- duserăm nespus de mult prin moartea Delfinului şi a Del- finei, atît pentru prezent cît şi pentru viitor, şi se ştia cît de mare ne era durerea. Despre mine nu s-a spus niciodată că pot să mă stăpînesc : era deci limpede că aş fi rupt cu D-l duce de Orléans, fără să-l cruţ, fără să mă gîndesc în vreun fel la viitor, dacă aş fi avut cea mai mică bănuială ; şi acest lucru era recunoscut de toată lumea, iar eu prea îl întîlneam zilnic pe prinţ, prea eram apropiaţi ea, pînă la urmă, să nu fi bănuit ceva, oricît de puţin ar fi fost de bănuit. Iată de ce nu ra-am sinchisit de avertismentele şi de ameninţările venite din toate părţile ca să mă silească să-mi schimb purtarea faţă de el, şi care, dovedindu-se nefolositoare, se transformau în furie împotriva mea din partea D-nei de Maintenon şi a D-lui du Maine, care, în afară de acest scop principal, pe care îl amintesc din nou aici, deşi am mai pomenit de el şi în altă parte, îşi mai puseseră în gînd

şi să-l lipsească pe D-l duce de Orléans de singurul om care venea pe la el şi cu care putea sta de vorbă şi judeca lucrurile. Susţinătorii acestor două persoane, atît de nemaipomenit de importante, nu lipseau. Li se adăuga, de altfel, un grup, întotdeauna mare, de pizmaşi, cu desăvîrşire convinşi că, din clipa în care D-l duce de Orléans va fi Regent, eu voi fi acela ce se va bucura de încrederea cea mai mare din partea lui, drept care erau dinainte deznădăjduiţi. Iar aceasta era încă una din pricinile de spaimă pentru D-l du Maine şi D-na de Maintenon. Faima de om inteligent, care mi se făurise ca să fiu pierdut în ochii Regelui atunci cînd m-a ales, în 1706, pentru ambasada la Roma, şi care ieşise întocmai cum au dorit-o oamenii aceia de treabă care au născocit-o, după cum am arătat la timpul potrivit, rămăsese în mintea D-lui du Maine, a D-nei de Maintenon şi chiar şi a Regelui ; cei mai mulţi, care s-au lăsat înşelaţi, au preferat să creadă mai curînd decît să vadă cum stau lucrurile : aşa se înrădăcinează şi dăinuie mii de idei neîntemeiate, pe care ni le facem zilnic. Trecusem prin multe, afaceri de rang sau de altă natură, cu prinţi de sînge şi oameni dintre cei mai de seamă, bine văzuţi la curte, trecusem chiar şi prin furtuni, lucruri pe care, în cea mai mare parte, le-am arătat aici, la timpul lor. Nu mă speriasem de nimic ; ieşisem întotdeauna bine. Toate acestea, puse laolaltă de către cei ce mă pizmuiau, înspăimîntau şi mă zvîrleau pradă urmărilor cumplitelor lor patimi. Deşi se părea că Regele începe să obosească, din afară, nu se vedea nimic primejdios deocamdată, iar eu vedeam în faţa mea un lung drum pe mare, unde aveam să mă strecor, singur, printre stînci şi viitori ; le vedeam cum se ivesc, sau cum mi se deschid în faţă, simţeam cît de stingheritor sînt pentru D-l du Maine şi D-na de Maintenon, fiind singurul om apropiat de prinţul în care loveau întruna, iar el de mine, fără nici cea mai mică apărare ' cît de primejdios le păream, în preajma acestuia, după moartea Regelui ! In sfîr- şit, cît de mulţi erau cei ce mă pizmuiau, duşmani frămîn- taţi de aceleaşi gînduri, dar din motive diferite. Nu mai aveam nici Un sfetnic bun şi apropiat şi nici o persoană cu trecere ca să mă sprijine şi să mă apere. Mi-a ajutat Dumnezeu şi nu m-am tulburat deloc ; m-am hotărît să fiu înţelept, dar fără să schimb ceva din obiceiurile mele, fără să caut pe cineva, şi, mai ales, să mă port faţă de D-l duce de Orléans aşa cum mă purtasem întotdeauna, în public şi în particular, şi să nu fac nimănui bucuria de a mă vedea slab, căutînd să mă agăţ de ceva. Această scurtă prezentare era necesară pentru cele ce vor urma, deşi nu a sosit încă vremea să vorbesc despre ceea ce se întîmpla între D-l şi D-na ducesă de Orléans şi mine. Pînă atunci, să ne întoarcem la societate* pe care am părăsit-o de

prea multă vreme.

[...] .

CAPITOLUL XXVII

(17 14) [...] D-l duce dé Orléans se simte destul de prost. — Regele îmi aduce laude mari. — Apoftegmă a Regelui despre D-i duce de Orléans.

[...]

Miercuri 28 noiembrie, stătusem un ceas, după- amiaza, cu D-l duce de Orléans, care, ca de obicei, se simţea foarte bine. D-na ducesă de Orléans, care avusese cîteva crize uşoare de friguri, se afla la Versailles. De la ei, m-am dus după Rege, care era prin grădină. Am stat ce am stat acolo, în timp ce el se plimba, apoi, frigul m-a alungat, către seară, şi m-am dus să mă încălzesc în salonaşul care despărţea apartamentul lui de cel al D-nei de Maintenon, aşteptîhd ca Regele să vină să-şi schimbe hainele şi să se ducă în apartamentul ei. După mai puţin de un sfert de ceas, cît am stat singur acolo, am auzit pe cineva strigînd : ,,D-le Fagon ! D-le Mareschal !“ şi alte nume ca acestea, bănuindu-se că ei se aflau în cabinetul Regelui, aşteptîndu-1 să se întoarcă. Chiar în aceeaşi clipă, strigătele s-au înteţit ; mai mulţi valeţi, deodată, au străbătut în fugă salonul. I-am întrebat ce s-a întîmplat. Mi-au spus că D-l düce de Orléans se simte rău de tot. Am alergat la el. L-am văzut mai mult tîrît decît sprijinit de doi din oamenii lui, descheiat la toţi nasturii, fără cravată ; valeţii îl, plimbau de-a lungul apartamentului, unde toate ferestrele erau deschise. Era încă şi mai roşu ca de obicei, însă nu avea nimic schimbat pe faţă, ochii erau puţin cam ficşi şi holbaţi ; vorbea cu uşurinţă şi glasul îi era acelaşi. Mi-a spus, mai întîi, că răul acesta îl apucase aşa, dintr-o dată, cu o ameţeală, şi crezuse că nu este nimic. Puţin după aceea, au sosit Fagon, Mareschal etc., care l-au lăsat să mai fie plimbat puţin, i-au dat să ia nişte leacuri, după care l-au sfătuit să se culce pe pat, dar să nu adoarmă. Voiau să-i ia singe, dar el n-a vrut ; cîteva ceasuri, l-au lăsat în pace. Am rămas numai eu lîngă el. Mi-a spus că, nefiind sigur de ceea ce putea fi, şi întrucît are mintea limpede şi nu simte nimic pe nicăieri, voia să se pipăie, să se asculte şi să se miroasă înainte de a se hotărî să se lase să i se ia sînge, deoarece sînt otrăvuri care ucid dacă se ia sînge, şi atunci, nu mai este nici o scăpare. Imediat ce Regele s-a întors în apartamentul său, l-a trimis pe Mareschal după veşti, spunîndu-i să-i transmită prinţului că, întrucît ştie de la Fagon că nu este nimic, şi că lui îi este greu să urce scările, nu va veni să-l vadă. Eu am stat pînă după miezul nopţii, aproape tot timpul singur. A venit foarte puţină lume, cei mai mulţi în

grupuri, şi doar atît cît au intrat şi au ieşit. D-na ducesă de Berry şi *Madame* se duseseră la Versailles s-o vadă pe D-na ducesă de Orléans, căreia i-am scris de două ori în seara aceea. I s-a luat sînge prinţului foarte tîrziu. Mareschal a venit de patru cinci ori înainte de culcarea Regelui, şi, după două zile, mi-a povestit că, de fiecare dată, Regele l-a întrebat pe cine a găsit stînd cu D-l duce de Orléans, că el îi rostea tot timpul numele meu şi, o dată cînd s-a întîmplat aceasta, spre sfîrşit, Regele, care pînă atunci nu răspunsese nimic, i-a spus : „Este unul din marii prieteni ai nepotului meu, D-l de Saint-Simon ; mi-ar fi plăcut să nu fi avut niciodată alţi prieteni ; căci este om de bine şi-i dă numai sfaturi bune, pentru care nu-mi fac griji ; mi-ar place să nu asculte de altele." Vorbele acestea mi-au adus alinare. Voi spune, fără trufie, ci numai fiindcă aşa stau lucrurile, că nu aveam de ce fi îngrijorat de reputaţia mea ; însă D-l duce de Orléans era atît de cumplit de ponegrit în faţa Regelui de către cei ce îi erau foarte apropiaţi acestuia, iar asupra mea plouase cu atît de multe avertismente şi ameninţări avînd în vedere strînsa noastră prietenie, incit, fără să-mi fie frică pentru reputaţia mea în faţa Regelui, ca şi în faţa oricui, aveam toate motivele să cred că legătura aceasta atît de trainică nu-i era pe plac, aşa că m-am bucurat foarte mult cînd am fost încredinţat că nu aşa stau lucrurile. Răspunsul acesta dat de Rege lui Mareschal m-a lămurit cum nu se poate mai bine de unde-mi veneau avertismentele acelea care se repetau întruna şi ameninţările privind purtarea mea faţă de D-l duce de Orléans, precum şi necesitatea urgentă de a mă îndepărta de el, aşa cum am arătat în mai multe rînduri. Am căutat să aflu cum de ajunsese R("ele să gîndească despre mine lucruri atît de măgulitoare, îndrăznesc să spun atît de adevărate, dar totodată atît de deosebite de cele pe care unii încercau tot timpul să mi le bage în cap. Era mai mult decît limpede că nu le datoram D-nei de Maintenon, D-lui du Maine, celor din preajma lor, nici unuia dintre miniştri ; poate că lui Mareschal, însă el mi-ar fi spus cînd şi cu ce prilej a făcut-o, ceea ce nu s-a văzut din răspunsul pe care i l-a dat Regele fără să-l fi împins el ; poate D-lui de Beauvillier o datoram. Mai verosimil mi s-a părut, în linii mari, că o datoram faptului că niciodată nu fusesem bănuit de nici unul din lucrurile acelea atît de grave aruncate cu atîta violenţă asupra D-lui duce de Orléans, că nu existase nici cea mai mică bănuială din partea atîtor duşmani şi invidioşi, pe care eu nu-i cruţam deloc, şi că nu avusesem niciodată nimic de a face nu numai cu iubitele, cu dezmăţul, cu beţiile D-lui duce de Orléans, dar nici măcar cu vreunul din prietenii lui de petreceri de la Paris ; şi, mai ales, faptului că Regele, pînă la urmă, aflase că eu îl despărţisem pe D-l duce de Orléans de D-

na de Argenton, că eu îl împăcasem cu D-na ducesă de Orléans, că eu aveam grijă să se înțeleagă şi să fie mereu uniți ; şi poate că însăşi ducesa de Orléans, care era foarte fericită văzîndu-mă că stau tot timpul cu D-l duce de Orléans, avusese prilejul să-i spună Regelui cîte ceva despre aceasta. Totuşi, nu mi-a spus nimic şi nici nu mi-a dat vreodată de înțeles că ar fi făcut-o.

Mareschal a adăugat că, în aceeaşi seară, înainte de culcare, după ce toți curtenii cu dreptul de a se afla acolo au plecat, ivindu-se prilejul să vorbească din nou despre D-l duce de Orléans, de la care tocmai coborîse, ca să-l împingă pe Rege să spună ce gîndeşte despre acest prinț, căci i se păruse foarte sever la tot ce povestise el în acea jumătate de zi, s-a apucat să-l laude că este inteligent, că ştie tot felul de lucruri, că ştie să facă de toate, şi a adăugat, glumind, că, dacă ar avea nevoie să-şi cîştige pîinea, ar avea cinci şase feluri de a şi-o cîştiga din "belşug. Regele l-a lăsat cîtva timp să vorbească ; apoi, după ce a zîmbit la această idee, prin care Mares- chal părea să-şi fi isprăvit cele ce dorea să spună, şi-a reluat aerul serios, l-a privit pe Mareschal şi i-a spus : „Ştiți cum este nepotul meu ? Este aşa cum spuneți dumneavoastră : unul ce se făleşte cu păcatele lui“. Auzind ce spune Mareschal, m-a cuprins o nemărginită mirare văzînd cît de meşteşugit îl zugrăvise Regele ; însemna, într-adevăr, să-l înfățişezi pe D-l duce de Orléans din- tr-o singură trăsătură, făcîndu-1 cum nu se poate mai asemănător. Trebuie să recunosc că n-aş fi crezut că Regele este un maestru atît de mare. D-l duce de Orléans s-a simțit atît de bine, încît, a doua zi, s-a dus la ceremonia de la trezirea Regelui, iar de acolo, la Versailles, unde a şi rămas.

[...]

CAPITOLUL XXXV

[...] *Caracterul, viața, purtarea* fi *moartea lui Fénelon, arhiepiscop de Cambray. — Uneltirile lui Fleury, episcop de Fréjus, ca să ajungă preceptor al lui Ludovic al XV-lea, — De unde se trage ura neînduplecată împotriva P. Quesnel şi* a *janseniştilor,* şi *persecutarea lor fără margini şi jâră măsură de către Fleury, episcop de Fréjus, devenit între timp cardinal* fi *stăpîn al regatului.*

Tot la începutul lui februarie, Fenelon 200, consilier de Stat din partea militarilor *, locotenent general, guvernator de Quesnoy şi cavaler al Ordinului, după ce a fost multă vreme ambasador în Olanda, a venit la mine, la Versailles, tocmai cînd sfîrşisem masa de prînz. Mi-a spus, foarte necăjit, că aflase, printr-un curier, că arhiepiscopul de Cambray, fratele bunicului său, se simţea foarte rău şi că venise să-l ajut să capete încuviinţarea de la D-l duce de Orléans să-l trimită la Cambray pe Chirac, medicul său, chiar atunci, iar eu să-i împrumut trăsura mea. M-am ridicat numaidecît de la masă. Ani trimis după trăsură, apoi m-am dus la D-l duce de Orléans, care a trimis după Chirac, cu porunca de a pleca la Cambray şi de a rămîne acolo atît cît va fi nevoie de el. N-a trecut nici un ceas de la sosirea lui Fénelon la mine şi pînă la plecarea lui Chirac, căci acesta a pornit neîntîrziat la drum. Arhiepiscopul nu mai avea nici o scăpare şi nu i se mai putea da nici un leac. Chirac a stat totuşi douăzeci şi patru de ore acolo, după care, arhiepiscopul a murit. Astfel că eu, de care el se temea atît de tare, gîndindu-se că în viitor aveam să mă aflu în preajma ducelui de Orléans, am fost cel ce i-a făcut ultimul serviciu. Personajul acesta a fost atît de cunoscut şi atît de vestit încît, după cele arătate în diferite părţi ale acestor ***Memorii,*** ar fi de prisos să mai stărui acum, deşi nu se poate să nu mă opresc puţin. S-a văzut că se trage dintr-o veche şi bună familie nobilă, care s-a bucurat de ambasade, de diferite dregătorii, de un colier al Ordinului Saint-Esprit sub Henric al III-lea [2], de căsătorii bune ; am arătat sărăcia, începuturile modeste, încercările de a se apropia de jansenişti, de iezuiţi, de Oratorieni, de seminarul de la Saint-Sulpice, de care, pînă la urmă, s-a agăţat, dar nu fără osteneală, şi care l-a prezentat ducilor de Chevreuse şi de Beauvillier ; cît de repede a crescut în stima lor, locul de preceptor al copiilor din familia regală pe care i l-a adus acest fapt, felul cum a ştiut să-l folosească, pricina catastrofei şi agravarea ei, totul trăgîndu-se de la părerile pe care le avea, şi ce s-a ales de el ; lucrările pe care le-a scris, cei care au răspuns de ele ; dibăcia de care a dat dovadă, dar care nu l-a putut salva, dizgraţia partizanilor lui, a prietenilor, a celor ce-1 ocroteau ; cît de aproape a fost să atragă dizgraţia ducilor de Chevreuse şi de Beauvillier, şi fapta fără seamăn a lui Noailles, arhiepiscop de Paris, ajuns între timp cardinal, care, pentru multă vreme, l-a pus rău cu ducele fratele său şi cu soţia acestuia ; diversele feţe ale afacerii lui, cu care, pînă la urmă, s-a dus la Roma, unde Regele a cerut să se acţioneze în numele său ca parte

200 Această apartenenţă era determinată de funcţia de guvernator. (N. t.)

împotriva lui; condamnarea lui. acceptată, din punct de vedere canonic, de toate adunările provinciilor ecleziastice, din regat, supuse Regelui ; supunerea lui fără întîr- ziere, hotărîrea cu care a făcut-o, vîlva stîrnită de acest fapt şi purtarea lui vrednică de laudă, în propria sa adunare provincială, faţă de Valbelle, episcop de Saint- Omer, care s-a acoperit de ruşine ; în sfîrşit, fericirea pe care a avut-o de a-şi fi păstrat în întregime şi pentru totdeauna inima şi preţuirea Monseniorului duce de Bour- gogne, a ducilor de Chevreuse şi de Beauvillier şi a tuturor prietenilor săi, fără ca prietenia vreunuia să slăbească, deşi el căzuse atît de rău şi de jos, deşi D-na de Mainte- non îl persecuta întruna, deşi între el şi Rege se deschisese o prăpastie şi trecuseră şaptesprezece ani de cînd era în exil ; erau cu toţii la fel de sîrguincioşi ca el, la fel de atenţi, cu toţii, îşi făceau un scop de căpetenie din ceea ce îl privea pe el, nici unul nu ieşea din vorba lui, doreau toţi cu aceeaşi înflăcărare să folosească orice prilej ca să-l repună la locul ce i se cuvenea, totul întocmai ca în primele momente ale dizgraţiei lui, fiind cu toţii cum nu se poate mai respectuoşi faţă de Rege, şi fără să se ascundă, şi, mai puţin ca oricare, se ascundeau ducii de Chevreuse şi de Beauvillier, întreaga lor familie şi însuşi Monseniorul duce de Bourgogne.

Prelatul acesta era un bărbat înalt, slab [3], bine făcut, palid, cu nasul mare, avea nişte ochi din care lumina şi inteligenţa se revărsau ca un puhoi, şi o înfăţişare cum n-am mai văzut alta, pe care n-o puteai uita chiar dacă n-ai fi văzut-o decît o singură dată. Totul era adunat în ea, iar contrariile nu-şi erau potrivnice. Vedeai acolo gravitate şi galanterie, seriozitate şi veselie ; teologul, episcopul şi marele nobil apăreau în acelaşi timp ; în ea, ca şi în întreaga lui persoană, ieşea la suprafaţă fineţea, inteligenţa, farmecul, decenţa şi, mai cu seamă, nobleţea. Doar dacă te străduiai îţi puteai lua ochii de la el. Toate portretele lui parcă vorbesc, deşi în nici unul nu a fost prinsă acea desăvîrşită armonie care, la original, te izbea, şi nici delicateţea liniilor adunate în acest chip. Purtările lui erau pe măsura înfăţişării, dezinvoltura lor se transmitea şi celorlalţi, iar ţinuta şi bunul gust, pe care numai cînd trăieşti în cele mai bune tovărăşii şi în lumea mare le poţi deprinde, se aflau în mod firesc în tot ce spunea ; pe lîngă aceasta, vorba simplă, blîndă, învăţată, o politeţe iscusită, însă nobilă şi pe potriva fiecăruia ; vorbea cu uşurinţă, limpede şi plăcut, răspicat şi hotărî t ca să se facă înţeles chiar dacă lucrurile erau dintre cele mai întortocheate şi mai grele ; pe deasupra, un om care nu voia niciodată să fie mai inteligent decît cei cărora le vorbea, care se apleca la mintea fiecăruia fără să lase să se vadă ceva, făcea pe toată lumea să se simtă bine şi parcă

fermeca, încît nu puteai să-l părăseşti, să te fereşti de el, sau să nu cauți să-l întîlneşti din nou. Datorită acestui talent rar, pe care-1 avea din plin, şi-a păstrat toți prietenii, care i-au fost atît de apropiați toată viața, în ciuda căderii lui ; acest talent, deşi ei erau risipiți prin toate locurile, îi aduna ca să vorbească despre el, să-l regrete, să dorească să-l vadă, să se lege tot mai mult de el, ca evreii de Ierusalim, să suspine după întoarcerea lui, s-o spere mereu, aşa cum acel neam nefericit îl mai aşteaptă încă pe Mesia şi suspină după el. Tot datorită acestei autorități de profet, pe care şi-o cîş- tigase asupra alor săi, se obişnuise să-i domine într-un fel care, deşi blînd, nu îngăduia nici o împotrivire. De aceea nu ar fi suferit mult timp o tovărăşie, dacă s-ar fi întors la curte şi ar fi intrat în Consiliu, acesta fiind, din totdeauna, scopul lui cel mare ; şi, dacă s-ar fi înfipt bine şi nu ar fi mai avut nevoie de ceilalți, ar fi fost foarte primejdios nu numai să i te împotriveşti, dar chiar să nu te arăți mereu dornic să-i fii pe plac şi să nu-1 admiri.

Retras în dieceza lui, a trăit cucernic şi harnic ca un pastor, cu dibăcia şi strălucirea unui om care nu a renunțat la nimic, care vrea să aibă de partea sa totul şi pe toți. Nimeni nu a rîvnit atît de mult ca el să placă, stăpînilor ca şi slugilor ; nimeni nu a împins dorința aceasta mai departe decît a împins-o el, cu o mai statornică sîrguință, vădită în toate ; nimeni n-a izbutit mai bine decît el în această privință. Cambray este un loc unde se ajunge foarte uşor şi pe unde trece multă lume ; politețea, discernămîntul, frumusețea cu care primea el pe toată lumea erau fără pereche. în primii ani, lumea îl ocolea ; el nu alerga după nimeni ; treptat, farmecul purtărilor sale i-a atras destul de mulți oaspeți. Datorită lor, unii dintre cei pe care teama îi îndepărtase, dar care şi ei voiau să semene acum ea să culeagă în alte timpuri, au fost foarte bucuroşi cînd li s-a ivit prilejul să treacă pe la Cambray. Luîndu-se unul după altul, s-au grăbit cu toții să se ducă acolo. Pe măsură ce Monseniorul duce de Bourgogne părea să aibă un rol mare, curtea prelatului s-a mărit şi ea, şi a devenit una adevărată îndată ce discipolul său a devenit Delfin. Numărul oamenilor primiți de el în casă, mulțimea celor găzduiți cînd se aflaseră în trecere prin Cambray, îngrijirile date bolnavilor şi răniților care, cu diferite prilejuri, fuseseră aduşi în oraşul său, îi cîştigaseră inimile soldaților. Se ducea la spital tot timpul, pînă şi pentru cei mai mărunți ofițeri, avea mare grijă de cei însemnați, pe mulți dintre ei ținîndu-i la el acasă, chiar şi luni de zile în şir, pînă ce se însănătoşeau deplin, veghind ca un adevărat pastor la mîntuirea sufletului

lor, cu acea înțelegere pentru oameni care-i cîştiga şi care, pe mulți, îi îndemna să i se adreseze chiar lui, căci nu-l refuza nici pe cel mai neînsemnat, întîlnit în spital, dacă acesta voia să vină către el, şi-l urmărea de parcă n-ar fi mai avut alte griji, La fel de mult făcea şi pentru binele trupului : supele, hrana, mîngîierea pentru cei ce nu puteau mînca, adesea leacurile, ieşeau din belşug din casa lui, şi, în puzderia aceasta de treburi, o ordine şi o grijă, ce nu pot fi înțelese, ca fiecare lucru, în felul său, să fie cît mai bun. La consultațiile cele mai importante, era de față ; iată de ce nici nu se poate crede în ce măsură devenise idolul armatelor şi cît de tare răsunase numele lui pînă în inima curții.

Daniile, vizitele episcopale repetate de cîteva ori pe an, care l-au ajutat să cunoască direct, foarte bine, toate părțile diecezei lui, înțelepciunea şi blîndețea cu care cîrmuia, predicile dese, în oraş şi în sate, faptul că se ajungea uşor la el, omenia față de cei umili, politețea față de ceilalți, farmecul natural, care sporea prețul tuturor celor spuse şi făcute de el, l-au ajutat să fie adorat de popor, iar preoții, al căror tată şi frate spunea că este, şi față de care se purta ca atare, îl aveau cu toții în inimă, în toată această ştiință şi dorință fierbinte de a plăcea, în orice, nu era nimic josnic, de rînd, prefăcut, nelalocul lui, totul era pe potriva fiecăruia ; acasă la el, se pătrundea uşor, lucrurile se făceau repede şi dezinteresat ; toți cei ce lucrau în această dieceză sub îndrumarea lui se purtau ca el, datorită lui ; nu s-a pomenit vreodată vreun scandal sau vreo violență împotriva cuiva ; în el şi la el acasă, totul era de cea mai desăvîrşită bună-cuviință. Diminețile şi le petrecea cu treburile diecezei. Aflîndu-se mereu acolo, cu mintea lui luminată şi pătrunzătoare, şi fiindcă nu trecea o zi fără să facă ce trebuia în ziua aceea, nu avea mult de lucru, iar munca era uşoară. Apoi, îi primea pe cei ce voiau să-l vadă, după care, se ducea să facă slujba obişnuită, tot foarte repede ; o făcea întotdeauna în capela sa, în afară de zilele cînd era slujbă mare, sau din cine ştie ce motiv special trebuia să se ducă s-o facă în altă parte. Cînd se întorcea acasă, prînzea cu oaspeții, întotdeauna numeroşi, mînca puțin şi uşor, însă rămînea multă vreme la masă, pentru ceilalți, vorbind, spre încîntarea acestora, cu uşurință, despre tot felul de lucruri, firesc, vesel, fără să coboare la nimic ce n-ar fi fost vrednic de un episcop şi de un mare nobil ; după ce se ridica de la masă, rămînea foarte puțin cu oaspeții. îi obişnuise să stea la el fără să-i stingherească, şi nu voia nici el să fie stingherit din pricina lor. Intra în cabinetul său, unde lucra cîteva ore, prelungindu-

le dacă era vreme urîtă şi nu avea nimic de făcut în afara casei. Cînd ieşea din cabinet, se ducea să facă vizite sau să se plimbe, pe jos, afară din oraş. Ii plăcea mişcarea aceasta şi o prelungea bucuros, şi, dacă nu era cu el nimeni din cei pe care îi găzduia, sau nici o persoană deosebită, lua cu sine pe cîte un mare vicar şi vreo altă faţă bisericească, şi vorbea cu ei despre dieceză, despre cele sfinte, sau despre ştiinţă ; adesea, în spusele lui, amesteca paranteze plăcute. Serile şi le petrecea cu oaspeţii, cină cu căpeteniile armatelor în trecere, dacă se întîmpla aşa ceva, masa fiind la fel ca cea de dimineaţă. Mînca şi mai puţin decît la prînz şi se culca întotdeauna înainte de miezul nopţii. Deşi masa lui era îmbelşugată şi aleasă, fiecare lucru fiind pe măsura unui mare nobil, totul purta semnele episcopatului şi ale regulilor respectate întocmai, într-o cinstită şi dulce libertate. El însuşi era o pildă mereu prezentă, dar nimeni nu putea fi aidoma lui ; întru totul un adevărat prelat, dar şi un mare senior întru totul şi, pe deasupra, autorul lui ***Télémaque.*** N-a scăpat niciodată nici o vorbă despre curte, despre treburile ţării, nimic ce ar fi putut fi spus mai departe, sau în care să

9

se simtă umilinţa, regretele, linguşirea ; nimic care să lase măcar să se bănuiască ce fusese cîndva, nici ce putea fi încă. Pe lingă atît de multe şi mari calităţi, ştia să-şi rînduiască foarte bine treburile casei, pe cele ale diecezei, dar fără micimi, fără pedanterie, fără să fi stînjenit vreodată pe cineva, de orice stare ar fi fost, cu chestiuni de doctrină.

La Cambray, jansenişti trăiau în bună pace, şi erau mulţi în această dieceză ; tăceau din gură, iar arhiepiscopul făcea acelaşi lucru în privinţa lor. Ar fi fost de dorit pentru el să-i fi lăsat şi pe cei din afara ei la fel de liniştiţi[4] ; însă era prea strîns legat de iezuiţi şi aştepta prea mult de la ei ca să nu le dea ceea ce nu tulbura propria lui linişte. Era, de asemenea, prea grijuliu faţă de micul lui grup de aleşi, pentru care el era inima, sufletul, viaţa şi profetul, ca să nu-i hrănească din cînd în cînd cu cîte o lucrare, pe care şi-o treceau repede din mînă în mînă, cu mare sete, şi o lăudau în gura mare. A fost respins cu asprime de către jansenişti, şi adevărul este, pe deasupra, că tăcerea în materie de doctrină ar fi fost pe placul autorului cărţii despre ***Maximele sfinţilor,*** autor condamnat cu atîta solemnitate ; însă ambiţia lui, numai moartă nu era ; loviturile primite prin răspunsurile janseniştilor erau schimbate, de către prieteni, în mereu alte merite ale lui şi în tot atîtea noi motive pentru iezuiţi de a face totul ca să-i cîştige rangurile şi funcţiile înalte în Biserică şi în Stat. Pe măsură ce vremurile

furtunoase se îndepărtau, iar cele ale Delfinului său se apropiau, ambiția aceasta se trezea şi mai tare, deşi era ascunsă sub o cumpătare ce, de bună seamă, îl costa[5]. Celebrul Bossuet, episcop de Meaux, nu mai era, nici Godet, episcop de Chartres ; Constituția îl pierduse pe cardinalul de Noailles ; P. Tellier ajunsese atotputernic. Acest duhovnic al Regelui era cu totul omul lui, după cum era şi elixirul cîrmuirii iezuiților, şi întregul Ordin îl urma de cînd muriseră P. Bourdaloue, P. Gaillard şi alți cîțiva mai mari, care îi erau potrivnici, care îi opreau şi pe alții să li se alăture, şi pe care politica superiorilor îl lăsa să facă ce vrea, ca să nu stîrnească supărarea Regelui şi a D-nei de Maintenon împotriva întregului corp ; însă timpurile acelea trecuseră şi tot acest formidabil corp era, în sfîrşit, strîns în jurul lui. Nu demult, Regele, în două trei rînduri, nu se putuse împiedica să nu-l laude, îşi deschisese hambarele ca să hrănească trupele într-o vreme de scumpete, cînd cei însărcinați cu strînsul hranei nu mai puteau face nimic, şi avusese mare grijă să nu se lase cumva plătit, deşi, dacă ar fi vîndut cum se obişnuia, ar fi scos bani grei. Ne dăm seama că serviciul acesta n-a rămas ascuns undeva, ci că, tocmai datorită lui, cineva a avut curajul să-i rostească, pentru prima dată, numele în fața Regelui. Ducele de Chevreuse se încumetase, în sfîrşit, să se ducă la el, iar altă dată, să-l primească la Chaulnes, şi este lesne să ne închipuim că n-a făcut-o înainte de a se fi asigurat că Regele încuviințează aceasta. Ajungînd, în sfîrşit, să nutrească speranțele cele mai măgulitoare şi mai mari, Fénelon a lăsat lucrurile să meargă de la sine ; însă ele n-au mers pînă unde ar fi trebuit. Moartea, atît de neaşteptată, a Delfinului l-a copleşit, iar cea a ducelui de Chevreuse, foarte curînd după aceea, a făcut şi mai dureroasă această rană adîncă ; moartea ducelui de Beauvillier a făcut-o de nelecuit şi l-a doborît cu totul. Erau trup şi suflet şi, cu toate că, de la exil, nu se mai văzuseră deloc, Fénelon, de la Cambray, îl îndruma pînă în cele mai mărunte lucruri.

Deşi moartea Delfinului îl îndurerase atît de mult, avusese totuşi grijă să se agațe de o scîndură ca să nu se ducă la fund. Ambiția era mai presus de orice, se agăța de orice. Inteligența lui îi plăcuse întotdeauna D-lui duce de Orléans. D-l duce de Chevreuse cultivase şi întreținuse între ei prețuirea şi prietenia, iar la aceasta ajutasem şi eu, legat fiind de ducele de Beauvillier, care-mi putea cere orice. După atîtea pierderi şi încercări dintre cele mai grele, prelatul acesta mai avea încă speranțe ; şi le pusese în cine trebuie. Am arătat ce mi-au spus să fac pentru el, pe lingă D-l duce de Orléans, Ducii de Chevreuse şi de Beauvillier, iar eu făcusem totul atît de bine,

încît îi fuseseră menite locurile de frunte, iar eu l-am asigurat că aşa va fi, trimițîndu-i vorbă prin aceşti doi duci, care, din cucernicie, aveau mult interes pentru el, încredințați fiind că nimic nu putea fi atît de folositor Bisericii nici atît de important pentru Țară, ca venirea lui la cîrmă ; îi fusese însă dat să nu aibă decît speranțe. Am văzut că nu era chip să aibă încredere în mine şi că ducii de Chevreuse şi de Beauvillier mi-au spus acest lucru. Nu ştiu dacă moartea lor i-a sporit teama de mine şi dacă a crezut că, nemaiavîndu-i ca să mă sprijine, nu voi mai fi acelaşi pentru el, căci nu avusesem niciodată de a face împreună, fiind prea tînăr înainte de exilul lui, iar, după aceea, nu avusesem nici un prilej. Oricum, făptura lui plăpîndă nu a putut îndura atîtea griji şi necazuri. Moartea ducelui de Beauvillier i-a dat lovitura de grație. Cîtva timp a mai dus-o adunîndu-şi tot curajul de care era în stare ; însă puterea îi ajunsese la capăt. Apele, aşa cum îi făcuseră lui Tantal, se retrăseseră tot timpul de la buzele lui, de fiecare dată cînd credea că le atinge ca să-şi poată potoli setea mistuitoare. A făcut o scurtă călătorie pentru o vizită episcopală ; s-a răsturnat într-un loc primejdios ; nimeni n-a fost rănit ; şi-a dat însă seama prin ce a trecut şi a simțit în slaba lui maşinărie tot zdruncinul acestei întîmplări. A ajuns la Cambray suferind ; a început să aibă fierbințeli, rău după rău, şi nu s-a mai putut face nimic ; capul i-a rămas însă, tot timpul, limpede şi sănătos. A murit la Cambray, la 7 ianuarie al acelui an, regretat de cei apropiați, pe cînd era pe cale să i se împlinească toate năzuințele. Ştia că sfîrşitul Regelui se apropie ; ştia ce avea să primească după moartea lui. Cei apropiați începuseră să-i ceară sfatul, iar cei din afară să-l caute, deoarece soarele ce se înalță începuse să fie simțit. Era dus de rîvna neobosită a micului său grup, devenit elita marelui partid al Constituției datorită urii foştilor duşmani ai arhiepiscopului de Cambray, fiind totodată şl elita doctrinei iezuiților, care, din doctrină cu greu îngăduită, cum fusese de cînd o zămislise părintele ei Molina, trebuia să ajungă învingătoare, stăpînă şi unică. Cît de multe şi puternice motive să regreți viața, şi cît de amară este moartea în împrejurări atît de minunate, ce sînt întocmai cum ni le dorim, în toate privințele ! N-a lăsat însă nimic să se vadă. Fie din grijă pentru bunul său nume, ceva care, pentru el, a fost întotdeauna mai presus de orice, fie din putere de stăpînire, care disprețuieşte ceea ce nu poate avea, fie că se săturase de lumea aceasta, care îl amăgise întruna, şi de chipul ei trecător şi care avea să-i Scape, fie dintr-o cucernicie reînsuflețită de o îndelungată obişnuință, însuflețită poate de aceste triste dar prea adevărate constatări, a părut că nu-i pasă de nimic din ceea ce părăseşte, cu gîndul doar la ceea ce avea să găsească,

cu o linişte, o pace, ce nu îndepărtau decît tulburarea, şi care-şi alăturau căința, renunțarea, grija pentru suflet şi pentru dieceza lui, în sfîrşit, o încredere ce nu făcea decît ¡să se ridice deasupra umilinței şi a fricii. **In** starea aceasta, i-a scris Regelui o scrisoare despre cele spirituale din dieceza lui, fără să pomenească vreun cuvînt despre sine, în care totul înduioşa şi se potrivea cu purtarea unui mare episcop pe patul de moarte. Moartea lui, la mai puțin de şaizeci şi cinci de ani, primind toate sfintele taine ale Bisericii, înconjui'at de cei apropiați şi de clerul său, a putut trece drept o mare lecție pentru cei ce rămîneau după el, arătînd că se sperase mult de la cel chemat de Dumnezeu. **In** Țările de Jos, mîhnirea a fost cum nu se poate mai mare. Domesticise acolo pînă şi armatele duşmane, care aveau la fel de multă grijă ca şi ale noastre, dacă nu chiar mai multă, să-i apere bunurile. Generalii lor şi curtea de la Bruxelles doreau să-l copleşească sub atenții, dîndu-i tot felul de semne ca să-şi arate înalta lor prețuire, iar protestanții o făceau cel puțin atît cît o făceau şi catolicii. Regretele au fost deci adevărate şi generale, pe toată întinderea Țărilor de Jos. Prietenii lui, cu deosebire acel mic grup, au încercat o adîncă şi amară durere. La urma urmelor, era o minte luminată şi un om mare. Omenirea roşeşte pentru el din pricina D-nei Guyon, pe care, sincer sau nu, a admirat-o toată viața, fără ca moravurile să-i fie vreodată puse cît de cît la îndoială, şi a murit după ce a fost martirul ei, fără să fi fost vreodată cu putință să fie despărțiți. **In** ciuda neadevărului prea bine cunoscut al tuturor profețiilor ei, D-na Guyon a fost întotdeauna centrul la care ajungea totul în acest mic grup, şi oracolul după Care Fénelon a trăit şi i-a călăuzit pe ceilalți. Am stăruit asupra acestui personaj îndemnat fiind de darurile lui rare, de viața, de soarta lui schimbătoare, de rolul pe care l-a avut şi de faima lui în lume, convins fiind, de asemenea, că datoram răposatului duce de Beauvillier stăruința asupra unui prieten şi preceptor care i-a fost atît de scump, şi ca să arăt că nu degeaba era el atît de îneîntat de acest prieten, el care, neprihănit cum era, n-a văzut decît cucernicia cea mai sublimă, fără măcar să bănuiască ambiția. La Domnul de Cambray, totul era atît de bine socotit, îneît a murit fără să datoreze şi fără să aibă un ban.

Un prelat cu mai mult noroc la lumea aleasă, dar care n-a vrut decît propria sa fericire, a pus, în vremea aceea, primele pietre la temelia unei domnii ce a uluit Europa şi care, totodată, a ajuns să fie, pentru Franța, nenorocirea cea mai mare şi mai durabilă. Este vorba de prea vestitul Fleury, care, de peste doi ani[6], a dat socoteală în fața lui Dumnezeu de lunga lui viață şi de atotputernica şi nefericita lui cîrmuire,

despre care nu a sosit încă momentul să vorbim. Am văzut [...] începuturile lui obscure, felul, mai rău decît necurat, în care s-a ridicat, cu ce strădanie şi cit de tîrziu a ajuns episcop de Fréjus, şi prevestirea pe care a făcut-o Regele cardinalului de Noailles, care i-a smuls această episcopie împotriva voinței sale. Lîncezea. acolo, departe de curte şi de lumea bună, unde nu îndrăznea să vină decît rareori. Am văzut, de asemenea, [...], cum încerca să se mîngîie de aceasta, în Provența şi în Languedoc ; purtarea ciudată, pentru un episcop francez, pe care a avut-o cînd D-l de Savoie a venit la Fréjus pentru expediția de la Toulon ; îndreptățită mînie a Regelui, apoi, iscusința şi îndrăzneala lui Torcy ca să-l ferească de urmările acestei nemulțumiri ; însă ambiția nu se opreşte în fața nici unei piedici. Toată viața fusese curteanul mareşalului de Villeroy ; le vedea pe Doamnele de Dangeau şi de Levis în preajma D-nei de Maintenon şi la toate petrecerile date de Rege în cerc restrîns. îi cultivase întotdeauna pe Dangeau şi pe soția lui, unde se afla adesea cea mai bună societate de la curte, şi care erau prieteni foarte apropiați cu mareşalul de Villeroy. S-a introdus la D-na de Levis şi a cucerit-o cu purtările, cu farmecul, cu limbajul lui. Judecind după nemaipomenita trecere pe care o avea mareşalul de Villeroy la Rege, readus, apoi susținut tot timpul de D-na de Maintenon, era încredințat că se află şi în testamentul acestuia, mai ales de cînd l-a văzut urmaş al ducelui de Beauvillier în Consiliu. îl curtase întotdeauna pe D-l du Maine şi, din toate acestea, a înțeles că, ajutat de cele două doamne, ar putea să fie numit preceptor. Amîndouă erau cu totul de partea lui ; D-na de Dangeau putea mult asupra mareşalului de Villeroy. Acesta şi D-l du Maine erau strîns legați datorită D-nei de Maintenon. Iezuiții îl cunoşteau prea bine ca să aibă încredere în el, iar acest lucru i-a hotărît soarta. D-na de Maintenon îi ura ; am văzut în altă parte de ce. Mareşalul de Villeroy, în sinea lui, nu-1 iubea nici el mai mult ca ea. D-l du Maine ştia prea multe ca să vrea un preceptor dat de ei, pe care aceştia să-l conducă, să-l sprijine şi să-i spună ce să facă. Cele două doamne au rupt gheața cu
D-na de Maintenon ; au fost bine primite. D-na de Dan- geau i-a vorbit mareşalului de Villeroy, care a devenit numaidecît binevoitor față de un om pe care îl protejase toată viața, încît, uneori, îl şi găzduise în casa lui. A stat de vorbă cu D-l du Mâine, care, neavînd nimic împotriva lui Fleury şi ştiind ce gîndeşte D-na de Maintenon, a primit cu uşurință să-l sprijine. După ce s-au făcut toate acestea, Fleury şi-a dat seama că trebuie să înlăture orice pretext de a fi refuzat şi s-a pregătit să părăsească o episcopie aflată la capătul țării. Cu speranțele pe care le trăgea, a cerut să-i fie luată, spunînd că

este suferind. P. Tellier, oricît era el de iscusit şi de prevăzător, nu a mirosit capcana. Nu i s-a părut că cererea ascunde ceva ; era o episcopie pe care o putea da uneia din creaturile lui: nu s-a gîndit decît să scape ieftin, dîndu-i lui Fleury o mică abaţie [7]. Cea de la Tournus a fost curînd vacantă ; i-a fost oferită, iar Fleury a primit-o fără să se tîrguiască. Aşteptînd s-o ocupe, grăbit să poată veghea de aproape asupra marelui ţel care-1 făcea să plece de la Frejus, a scris un discurs de rămas bun celor din dieceza sa, al cărui stil n-a prea plăcut[8] ; diavolul a ştiut să tragă foloase din aceasta. Fleury, care niciodată nu se putuse mîndri cu învăţătura, cu morala şi cucernicia, se ferise întotdeauna de chestiuni de doctrină. Prea puţin iubit de iezuiţi şi prieten cu lumea cea mai bună, nu se stăpînise să nu condamne inchiziţia şi tirania îndreptată împotriva jansenismului, şi-şi lăsase întotdeauna dieceza în pace. Dorinţa de a fi preceptor l-a făcut să-şi schimbe purtarea ; a vrut să ocolească piedicile şi să prevină totul într-o chestiune atît de delicată şi care, cu siguranţă, îl putea pierde, încît, ultimele şase luni de episcopat la Frejus nu le-a folosit decît cercetînd doctrina, cărţile, duhovnicii, şi hăr- ţuindu-le pe cele cîteva călugăriţe din dieceza lui. Întrucît el voia să facă vîlvă, a făcut mai mult din aceasta decît rău ; însă vîlva, atît de mult dorită de el, şi pe care prietenii au ştiut s-o pună în lumină la curte, s-a auzit pînă în Ţările-de-Jos şi în sihăstria vestitului P. Quesnel. Acesta tocmai îşi isprăvise o a şaptea lucrare ca să slujească la examinarea Constituţiei, care nu a fost tipărită decît în 1716, şi scria la prefaţă, cînd, nemulţumit de noul rol de persecutor pe care de curînd îl juca Fleury, a primit textul discursului de despărţire adresat de acesta celor din dieceza lui. Nu a putut rezista dorinţei de a pe- 4 fi*

depsi proaspătul zel al lui Fleury, arătînd cît de caraghioasă este această scriere, pe care a ştiut s-o prindă, în prefaţa lui, cu o ironie din cele mai usturătoare, din cele mai dispreţuitoare, şi care a făcut de-a dreptul zob frumuseţea aceea de discurs. *înde irae !* Fleury, cu aerul lui blind, surîzător, modest, era, de fapt, omul cel mai trufaş şi cel mai neînduplecat din cîţi am cunoscut eu. Nu i-a iertat-o părintelui Quesnel : este singurul motiv care a trezit în Fleury furia aceea nemaiauzită pînă atunci, dusă mereu pînă la o cruzime şi o tiranie fără margini împotriva janseniştilor şi a duşmanilor Constituţiei, pe care, prin măsuri diavoleşti, a vrut să le menţină şi după moartea lui, în dauna Bisericii şi a Ţării.

Fiindcă a venit vorba de Constituţie, se cuvine să povestesc ceva despre P. Tellier şi creaturile sale, ceva ce s-a întîmplat în vremea aceea şi îşi are locul aici. La Pa- risiere, un om de cea mai umilă condiţie, şi care nu ştia altceva decît să tragă sforile şi să facă intrigi, îi urmase învăţatului şi vestitului Flechier, la episcopia din Nîmes. Acolo se aflau oamenii cei mai aleşi ai P. Tellier. îndemnat de acesta, s-a prefăcut, fără prea mult zgomot, că este pornit împotriva Constituţiei, a refuzat chiar s-o accepte şi, datorită acestui lucru, a intrat în Stările generale din Languedoc, în grupul episcopilor. Acolo, şi-a jucat atît de bine rolul încît, atunci cînd Statele l-au trimis ca deputat din partea clerului, i s-a interzis să vină la curte, iar Stărilor li s-a cerut să numească un alt episcop. Această răsunătoare dizgraţie a izbutit să-i deschidă toate inimile potrivnice Constituţiei. A aflat, deci, numărul episcopilor, al pastorilor, al stareţilor seculari şi regulari, al preoţilor, al călugărilor, al persoanelor de vază dintre seculari care nu aprobau Constituţia, cît de mari le erau puterile, zelul, prietenii, susţinătorii, pe scurt, toate secretele unor oameni asupriţi care-şi întind mîna unii altora. Acest nou Zopyr[9] a aşternut în memorii tot ce ştia şi le-a trimis P. Tellier. Cînd a socotit că nu mai are ce să afle, s-a urcat deodată în amvonul catedralei sale, a ţinut o predică uluitoare împotriva celor ce se opun poruncilor Regelui şi ale Papei, a primit, chiar acolo, Constituţia, în modul cel mai hotărît şi mai neîndoielnic, şi, peste cîteva zile, a arătat un ordin al Regelui ca să i se dea înapoi deputăţia Stărilor, ale căror registre le-a dus la Versailles cu cea mai mare neruşinare. El a fost acela care, mai tîrziu, şi-a îngăduit să dea exemplu consultînd universităţile din Spania. Portugalia şi Italia asupra Constituţiei, care nici nu se gîndeau să nu adere

la ea, avînd în vedere frica lor de Inchiziţie şi ideea ultramontană despre infailibilitatea Papei. Acest nenorocit, hulit pretutindeni şi în dieceza sa, a murit, ruinat, ca un nelegiuit, după cîţiva ani.

[...]

CAPITOLUL XXXVI

(17 15) [...] Un trimis al Persiei, mal mult decît dubios, soseşte la Paris; intrarea, prima audienţă, purtarea lui; minunăţiile întinse în faţa lui. (...)

[-]

Un trimis al Persiei sosise la Charenton [1] şi fusese scutit de orice cheltuială, chiar de la debarcare ; Regele şi-a făcut din aceasta o mare sărbătore, iar Pontchartrain n-a ştiut ce să mai facă. A fost învinuit că el ar fi scornit această solie, în care, ce-i drept, nu părea să fie ceva adevărat, şi care a fost dezminţită de toate purtările ambasadorului, de jalnica lui suită şi de sărăcia darurilor aduse. Nu avea nici o recomandare şi nici o împuternicire din partea regelui Persiei, nici a vreunuia din miniştrii acestuia. Era un soi de intendent al provinciei [Erivan], pe care guvernatorul îl însărcinase cu nişte treburi speciala privind negoţul, iar Pontchartrain l-a travestit în ambasador, şi care aproape numai pe Rege l-a putut înşela. Joi 7 februarie, şi-a făcut intrarea în Paris, călare, între mareşalul de Matignon şi baronul de Breteuil, care introducea ambasadorii, căruia i-a făcut de mai multe ori nişte grosolănii de negustor de rînd, iar cu mareşalul de Matignon a avut atîtea discuţii fără nici un rost asupra ceremonialului, îneît acesta, imediat ce a ajuns cu el la palatul ambasadorilor extraordinari, l-a lăsat acolo, fără să-l mai însoţească pînă la camera lui, cum cerea regula, şi s-a dus să i se plîngă Regelui, care i-a dat dreptate întru totul, socotind că ambasadorul nu ştie să se poarte. Suita lui era jalnică. Torcy s-a dus numaidecît să-l vadă. Ambasadorul şi-a cerut iertare de la el pentru toate neghiobiile făcute, dînd vina pe luna din acel moment care, spunea el, îi este potrivnică, şi, pentru acelaşi motiv, a obţinut amî- narea primei audienţe, împotriva regulii, care o fixează a treia zi de la sosire. în acest timp, a murit Dipy, tălmaciul Regelui pentru limbile orientale. A trebuit adus un preot de pe lîngă Amboise, care petrecuse mai mulţi ani în Per- sia, ca să-l

înlocuiască pe acest tălmaci. Şi-a făcut foarte bine treaba, dar a fost prost răsplătit. Întîmplarea a făcut să-l cunosc foarte bine şi să stau de vorbă cu el. Era un om de bine, înțelept, cuminte, care cunoştea cum se cuvine obiceiurile şi cîrmuirea din Persia, precum şi limba, şi care, din tot ce a văzut la ambasador, în preajma căruia a stat tot timpul cît acesta s-a aflat la Paris, a socotit şi el că solia este născocită, iar ambasadorul un negustor de nimic, care cu greu îşi juca rolul, căci nu i se potrivea deloc. Regele, căruia i s-a spus tot timpul că solia este adevărată, şi care a fost aproape singurul de la curte care a crezut-o ca atare, a fost nespus de măgulit de o solie din Persia, sosită fără ca el să fi trimis pe cineva. A vorbit adesea despre ea cu plăcere şi a vrut ca toată curtea să fie cum nu se poate mai strălucitoare în ziua audienței, care a avut loc marți 19 februarie ; pilda a dat-o el însuşi, urmată din plin de ceilalți. A fost pus un tron minunat, înălțat pe cîteva trepte, în capătul galeriei ce duce la salonul de lîngă apartamentul Reginei, şi şiruri de bănci de diferite înălțimi, de cele două părți ale galeriei, strălucind de podoabe, ca tot restul apartamentului. Băncile cele mai apropiate de tron erau pentru doamnele de la curte, celelalte pentru bărbați şi pentru doamnele care priveau ; însă nu erau lăsați să intre, nici bărbații nici femeile, decît dacă erau foarte gătiți. Regele i-a împrumutat ducelui du Maine o garnitură de perle şi de diamante, şi una de pietre prețioase colorate contelui de Toulouse. D-l duce de Orléans avea o haină de catifea albastră brodată în mozaic, împodobită din belşug cu perle şi diamante, care a luat premiul pentru cea mai bogată haină şi pentru bun gust. Familia regală, prinții şi prințesele de sînge şi bastarzii s-au adunat în cabinetul Regelui. Curțile, acoperişurile, strada mişunau de lume, ceea ce l-a bucurat foarte mult pe Rege, care privea pe fereastră, şi a fost nespus de mulțumit aşteptîndu-1 pe ambasador, care a sosit pe la ora unsprezece, în trăsurile Regelui, împreună cu mareşalul de Matignon şi baronul de Breteuil, cel ce introducea ambasadorii. în stradă, s-au urcat pe cai, şi, precedați de suita ambasadorului, au mers pînă în curtea cea mare, unde au descălecat, în dreptul apartamentului locuit de colonelul gărzilor, [şi au intrat] prin cabinet. Suita aceasta a părut jalnică întru totul, aşa-zisul ambasador neîndemî- natic şi foarte prost îmbrăcat, iar darurile mai puțin decît nimic. în acel moment, Regele, însoțit de cei care-i umplu- seră cabinetul, a intrat în galerie şi s-a înfățişat doamnelor de pe

bănci ; ultimele rînduri erau pentru prinţesele de sînge. Purta o haină din stofă, negru cu aur, cu Ordinul pe deasupra, ca şi cei cîţiva cavaleri care, de obicei, îl purtau pe dedesubt ; haina îi era împodobită cu cele mai frumoase diamante ale coroanei ; erau în valoare de douăsprezece milioane cinci sute de mii de livre ; se încovoia sub greutatea lor, părea foarte gîrbovit, slăbit şi arăta rău la faţă. S-a aşezat pe tron, prinţii de sînge şi bastarzii au rămas în picioare, alături de el, fără să se acopere. în spatele tronului, fusese făcută o treaptă mică şi fusese lăsat un loc pentru *Madame* şi pentru D-na ducesă de Berry, care era în primul an de doliu, şi pentru doamnele cele mai însemnate. Se aflau acolo incognito şi se vedeau foarte puţin, însă ele vedeau şi auzeau totul. Au intrat şi au ieşit prin apartamentul Reginei, care nu mai fusese deschis de la moartea Doamnei Delfine. Ducesa de Ventadour era în picioare, la dreapta Regelui, ţinîndu-1 pe Regele de azi de cordon. Electorul de Bavaria era pe al doilea rînd, împreună cu doamnele pe care le adusese cu el, iar contele de Lussac, adică prinţul electoral de Saxa, pe rîndul pe care era prinţesa de Conţi, fiica Domnului Prinţ. Coypel, pictor, şi Boze, secretarul Academiei inscripţiilor, erau la picioarele tronului, unul ca să facă tabloul, celălalt ca să povestească. Pontchartrain făcuse totul ca să-l măgulească pe Rege, să-l facă să creadă că ambasada aceasta reînvia apogeul gloriei lui trecute, pe scurt, şi-a bătut cu neobrăzare joc de el ca să-i fie pe plac. Nimeni nu mai putea fi amăgit în acel moment, în afară de monarhul acesta[2]. Ambasadorul a sosit pe scara cea mare, a Ambasadorilor, a străbătut apartamentul cel mare, şi a intrat în galerie prin salonul din faţa celui către care tronul era pus cu spatele. Splendoarea spectacolului l-a descumpănit de tot. O dată sau de două ori, în timpul audienţei, s-a supărat pe tălmaci, trezind bănuiala că pricepe puţin franceza. La sfîrşitul audienţei, a fost servit, la prînz, de către ofiţerii Regelui, cum se obişnuieşte, S-a dus apoi să-l sa-

Iute pe Regele de astăzi, în apartamentul Reginei, care fusese minunat împodobit; de acolo, s-a dus să-i întil- nească pe Pontchartrain şi pe Torcy, de unde s-a urcat în trăsură ca să se întoarcă la Paris. Darurile, nevrednice atît de regele Persiei cît şi de Regele nostru, au fost o sută de perle foarte modeste, două sute de turcoaze foarte urîte, şi două cutii de aur pline cu balsam de mumie, ceva rar, care se găseşte într-o piatră închisă într-o altă piatră, şi care, cu timpul, se îngroaşă puțin ; se spune că este minunat pentru răni. Regele a poruncit ca apartamentul cel mare şi galeria să rămînă aşa împodobite. Hotărîse să dea audiența de la plecare în acelaşi loc şi cu aceeaşi strălucire ca la această primă audiență dată aşa-zisului ambasador. Cu aceasta i-a însărcinat pe Torcy, pe Pontchartrain şi pe Desmaretz, Pontchartrain fiind foarte încurcat [...]

CAPITOLUL XXXVIII

(17 15) *[...] In Anglia, se pun rămăşaguri în legătură cu apropiata moarte a Regelui, care, din întîmplare, le află dintr-o gazetă din Olanda. — Prințul de Dombes este vizitat de ambasadori, întocmai ca prinții de singe. Iscusința ducelui du Mâine. — Obține calitatea de prinț de singe, pentru el şi pentru urmaşii săi, ca şi pentru fratele său, printr-o nouă şi foarte precisă declarație a Regelui, înregistrată numaidecît la Tribunal.* (...)

[...]

Deşi, deocamdată, nu este timpul să vorbim despre starea sănătății Regelui, se vedea limpede că se şubrezeşte, iar pofta de mîncare, de obicei foarte mare şi neschimbătoare, scăzuse foarte mult. Dacă cei de la curte îl priveau cu luare aminte, deşi nu se schimbase nici cît de cît în felul lui de viață şi în programul zilnic, întotdeauna acelaşi în diversitatea lui, țările străine nu priveau nici ele cu mai puțină băgare de seamă şi nici nu erau mai puțin bine informate. In Anglia, părerile erau împărțite, mai trăieşte sau nu mai trăieşte peste 1 septembrie, adică vreo trei luni, şi, deşi Regele a vrut să ştie totul, este uşor de înțeles că nimeni nu s-a grăbit să-i spună aceste veşti de la Londra. Cerea, de obicei, mai ales lui Torcy, să i se citească gazetele din Olanda, adesea după consiliul de Stat. într-o zi, cînd, la ora aceea, Torcy îi citea gazetele, fără să le fi văzut mai înainte, a dat peste aceste rămăşaguri în rubrica despre Londra ; s-a oprit, s-a bîlbîit şi le-a sărit.

Regele, care şi-a dat numaidecît seama, l-a întrebat de ce este încurcat, ce sărise şi de ce; Torcy s-a roşit pînă în albul ochilor, a spus şi el ce a putut, că era o obrăznicie nevrednică să-i fie citită. Regele a stăruit; dar Torcy nu s-a dat bătut, încurcat peste măsură; pînă la urmă, n-a mai putut ține piept poruncilor repetate; i-a citit, în întregime, acele rămăşaguri. Regele n-a părut mişcat ; dar, de fapt, a fost foarte adînc, şi chiar într-atîta îneît aşezîndu-se la masă, numaidecît după aceea, nu s-a putut stăpîni să nu vorbească despre acest lucru pri- vindu-i pe cei de față, dar fără să pomenească ceva despre gazetă. Aceasta se petrecea la Marly, unde mă duceam uneori ca să-mi fac datoria de curtean, la începutul meselor fără ceremonie, şi întîmplarea a făcut să mă aflu acolo tocmai în ziua aceea. Regele m-a privit, ca şi pe ceilalți, dar de parcă ar fi cerut un răspuns. M-am ferit să deschid gura, şi am plecat ochii. Cheverny, un om, totuşi, foarte înțelept, nu a fost atît de discret, şi a ținut o destul de lungă şi proastă cuvîntare despre zvonurile de soiul acesta, care ajungeau de la Viena la Copenhaga, pe vremea cînd era el ambasador, cu şaptesprezece sau optsprezece ani mai înainte. Regele l-a lăsat să trăncănească şi nu i-a răspuns. Arăta mişcat ca cineva care vrea să ascundă acest lucru. S-a văzut că a făcut tot ce a putut ca să mănînce şi ca să se vadă că mănîncă cu poftă ; se observa însă, totodată, că dumicații i se adunau în gui'ă. La curte, amănuntul acesta a sporit bănuielile, mai ales ale celor care, prin poziția lor, aveau de ce să fie mai atenți decît alții. [201] ca şi copiii săi să se bucure de aceeaşi cinste, de vreme ce, ca şi el, erau declarați, ei şi urmaşii lor, buni pentru a se urca pe tron. A folosit cu dibăcie prilejul oferit de ultimul din toți ambasadorii şi de fratele creaturii ce-i era mai devotată ca oricare. Judecătorul de Mesmes fusese numit la ambasada Maltei în Franța, la cererea Regelui, amețit de D-l du Maine, care îi înfrumusețase sosirea aducîn- du-şi toți oamenii şi toți

---

201

S-ar fi zis că întîmplarea aceasta a fost un imbold ca să fie împinsă şi mai departe înălțarea bastarzilor. D-l du Maine simțea că nu are timp de pierdut şi, ajutat de D-na de Maintenon şi de intrigile Cancelarului, a ştiut să folosească toate momentele. A fost mai greu ca orice şi a durat neobişnuit de mult pînă ce ambasadorii au fost convinşi să-i trateze pe bastarzii Regelui asemenea prinților de sînge. în cele din urmă, i-au vizitat întocmai ca pe aceşti prinți, fără nici o deosebire. D-l du Maine a vrut

caii. Ordinul de Malta este prea la îndemîna Regelui Franței ca să se încumete să nu-i fie pe plac acestuia şi să pună la îndoială o ceremonie atît de dorită. Fratele primului preşedinte nu avea nici el de ce să se opună, încît el a fost cel care, cel dintîi dintre toți ambasadorii, s-a dus să-l viziteze cu ceremonie pe prințul de Dombes, aşa cum îi vizitase pe toți prinții de sînge şi pe cei doi bastarzi. Faptul a făcut mare vîlvă, nefiind nici pe placul ambasadorilor, căci se făcuse primul pas, nici pe cel al prinților de sînge. Aceştia au căutat să se răzbune şi au adîncit şi mai mult rana : după opt zile, D-l du Mâine a adresat o cerere Tribunalului, în timpul procesului pentru moştenirea Domnului Prinț, în care îşi lua calitatea de prinț de sînge. Socotea că i se cuvenea datorită edictului înregistrat care îl făcea, pe el şi pe urmaşii săi, buni de a se urca pe tron, aceasta fiind calitatea distinctivă şi de bază a prinților de sînge. D-l duce s-a împotrivit, şi, împreună cu D-l prinț de Conți, deşi, în acest proces, avea aceleaşi interese ca D-l du Mâine, a cerut radierea juridică a calității de prinț de sînge, pe care ducele du Mâine şi-o luase fără să i se cuvină. Lucrul a făcut mare vîlvă ; dar pentru scurtă vreme, deoarece, după alte opt zile, s-a dat o nouă declarație care a silit Tribunalul să admită, în toate actele judiciare şi în toate judecățile, titlul şi calitatea de prinț de sînge pentru ducele du Mâine, pentru urmaşii săi, şi pentru contele de Tou- louse, şi să nu se facă nici cea mai mică deosebire între ei şi prinții de sînge, dar numai după ultimul dintre aceştia. Declarația a stîrnit mirare, şi chiar ceva mai mult, că această calitate şi acest titlu putuseră fi puse la îndoială şi că putuseră întîlni vreo piedică, oricît de mică, dacă se ținea seama de felul în care erau enunțate edictele înregistrate de mai înainte. Acesta a fost şi el înregistrat, imediat ce a fost dus la Tribunal.

[-1

CAPITOLUL XL

(17 15) *Nevoia de a întrerupe puțin povestirea sfîrşitului, atlt de apropiat, al vieții Regelui. — Prima parte a portretului D-lui duce de Orléans. — Firea lui slabă şi povestea ei. — Nefericita educație şi tinerețea D-lui duce de Orléans. — Nebunia abatelui Dubois, cu care acesta se compromite pe veci în fața Regelui. — Caracterul abatelui, devenit între timp cardinal, Dubois. — A doua parte a portretului D-lui duce de Orléans. D-l duce de Orléans este minunat zugrăvit de* Madame. — *Pățania aşa-zisului marchiz de Ruffec.* — Ce *gîndea D-l duce de Orléans despre religie. — Portretul D-nei ducese de Orléans. — [...]*

Din domnia lui Ludovic al XIV-lea, dusă pînă la cea din urmă clipă a ei, nu mai rămîne de povestit acum decît, cel mult, ceea ce s-a petrecut în ultima lună a vieții Regelui. Aceste ultime evenimente, atît de însemnate, şi care trebuie înfățişate întocmai cum au fost şi cit se poate de limpede, precum şi exact cum s-au desfăşurat, sînt atît de strîns legate de cele ce urmează numaidecît după moartea acestui monarh, încît nu pot fi despărțite. La fel de important şi necesar este să arătăm planurile, gîndurile, greutățile, diferitele hotărîri ce s-au învîrtit prin capul prințului ce avea să fie neapărat în fruntea regatului, pe timpul minorității, oricare ar fi fost măsurile luate de D-na de Maintenon şi de ducele du Maine ca să nu fie regent decît cu numele, şi ceea ce nu-i putuseră lua, şi ce fel de cîrmuire a vrut el să stabilească. Aici este, aşadar, locul să explicăm toate aceste lucruri, după care vom relua povestirea despre ultima lună de viață a răposatului Rege, şi despre cele ce au urmat. însă, înainte de a începe prezentarea acestei spinoase cariere, este momentul să-l înfățişăm cît mai bine, dacă se poate, pe cel care este personajul principal, piedicile dinlăuntru şi cele din afară, şi tot ce se leagă de el. Spun „dacă se poate“ deoarece, toată viața mea, nu am întîlnit ceva atît de fundamental contradictoriu, şi în absolut orice, ca D-l duce de Orléans. Se va înțelege lesne că, deşi îl văd aşa cum este, de atîția ani de zile, deşi nu s-a ascuns de mine, deşi, în anii din urmă, am fost singurul om care a vrut să-l vadă şi singurul în fața căruia a putut vorbi sincer şi şi-a putut într-adevăr deschide sufletul, şi fiindcă a avut încredere şi fiindcă a simțit nevoia, se va înțelege, cum

spuneam, că încă nu-l cunoşteam şi că nici el însuşi nu se cunoştea foarte bine. Tabloul curţii, al personajelor, al planurilor, al uneltirilor, al partidelor, este gata zugrăvit cu ceea ce a fost povestit şi arătat aici. Amintindu-ne de el, vom pricepe dintr-o singură privire cum era curtea lui Ludovic al XIV-lea în ultimii ani ai vieţii lui, precum şi amănunte date în vileag despre diferitele părţi ce alcătuiau marea trupă a acestui spectacol.

D-l duce de Orléans era de statură cel mult mijlocie, foarte voinic, fără să fie gras, aerul şi ţinuta îi erau dezinvolte şi foarte nobile, faţa mare, plăcută, foarte viu colorată, părul negru şi peruca la fel *. Défi dansa foarte prost, şi nu prea învăţase să călărească, avea pe chip, în gesturi, în tot ce făcea o graţie nesfîrşită şi atît de firească încît se vedea pînă şi în cele mai neînsemnate purtări ale lui, în cele mai obişnuite. Dacă nimic nu-l stingherea, era, cu multă uşurinţă, blînd, plăcut, deschis, se putea uşor intra în vorbă cu el şi era fermecător, avea glasul frumos şi un dar al vorbirii cu totul deosebit, despre orice, fără nici o cazně şi cu o limpezime pe care nimic nu o găsea nepregătită, spre mirarea tuturor. Elocinţa lui era firească pînă şi în discursurile cele mai neînsemnate, de toate zilele ; spunea întotdeauna lucruri exacte despre ştiinţele cele mai abstracte, pe care el le limpezea, despre treburile cîrmuirii, ale politicii, finanţelor, justiţiei, războiului, curţii, despre luci'urile fără importanţă, şi despre tot soiul de arte şi meserii. Folosea, cu aceeaşi mare îndemînare, Istorii şi Memorii, şi cunoştea foarte bine neamurile nobile. Personajele, din toate timpurile, şi viaţa lor erau vii în mintea lui, şi tot astfel intrigile de la curtea de altădată şi cele din vremea sa. Cine îl auzea ar fi crezut că citeşte mult. Nici vorbă de aşa ceva : frunzărea pe deasupra ; însă avea o memorie atît de nemaipomenită, încît nu uita nici lucrurile, nici numele, nici datele, le reda cu precizie şi prindea atît de bine că, deşi trecea aşa pe deasupra, s-ar fi zis că a citit totul cu de-amănuntul. Cînd era luat pe neaşteptate, precizia, vioiciunea, glumele, răspunsurile lui erau neîntrecute. Mi-a reproşat adesea, iar alţii mai mult decît el, că nu îl răsfăţ ; l-am lăudat însă adesea într-un fel cum numai foarte puţini oameni sînt vrednici să fie lăudaţi, iar lauda aceea i se potrivea ca nimănui altuia : i-am spus că, pe lîngă marea lui inteligenţă, de toate felurile, avea o ascuţime neobişnuită, care, fiind mereu unită cu înţelegerea exactă a lucrurilor, nu s-ar fi înşelat niciodată, dacă ar fi urmat ceea ce a înţeles de prima oară. Lauda aceasta a mea el o lua

uneori drept un reproş, şi nu întotdeauna se înşela ; dar nici nu era mai puţin întemeiată. Pe lîngă toate acestea, nici un pic de înfumurare, nici un semn că se crede mai inteligent sau mai învăţat, vorbind parcă de la egal la egal cu toată lumea, uluindu-i întotdeauna chiar şi pe cei mai iscusiţi. Nimic silit sau semeţ cînd era în societate şi, deşi ştia foarte bine cine este, şi chiar într-un fel care te făcea să nu uiţi aceasta cînd te aflai în prezenţa lui, ajuta pe toată lumea să se simtă bine, el însuşi simţindu-se astfel de parcă ar fi fost de seama celorlalţi. Avea mare grijă de rangul său, în toate privinţele, cînd era vorba de prinţii de sînge, şi nimeni nu se arăta, nu vorbea şi nu se purta mai respectuos decît el, nici cu mai multă nobleţe faţă de Rege şi faţă de copiii din familia regală. ***Monsieur*** moştenise din belşug vitejia Regilor ce-i fuseseră tată şi bunic, şi o trecuse, în întregime, fiului său. Deşi nu avea nici o aplecare către clevetire, şi încă şi mai puţin către ceea ce se numeşte a fi răutăcios, era primejdios cînd trebuia să-şi spună părerea despre vitejia celorlaţi. Nu căuta niciodată să vorbească despre ea, căci era modest şi tăcut în privinţa aceasta, chiar dacă îl privea pe el, şi povestea întotdeauna întîmplările de acest fel, în care lui i se cuvenea mai mult decît altora, lăudîndu-i întotdeauna pe ceilalţi, fără să pomenească vreodată despre sine ; însă cu greu se stăpînea să nu-i înţepe pe cei pe care nu se puteau bizui, cum spunea el, şi se simţea în vorbele lui un dispreţ şi un dezgust firesc faţă de cei pe care avea motive să-i socotească astfel. De aceea avea slăbiciunea să creadă că seamănă aidoma cu Henric al IV-lea, să-l imite în purtări, în replici, să creadă că pînă şi statura şi chipul îi sînt la fel, şi să nu fie mulţumit de nici o altă laudă sau măgulire ca de aceasta, care îi mergea la inimă. Eu nu am putut niciodată să-i fac o asemenea plăcere. Vedeam prea bine că voia să se asemene cu acel mare prinţ nu numai la virtuţi, dar şi la păcate, căci le preţuia la fel de mult şi pe unele şi pe altele. Ca şi Henric al IV-lea, era bun din fire, omenos, milos, şi, omul acesta învinovăţit cu atîta răutate de crima cea mai neagră şi mai neomenească, era cum nu se poate mai potrivnic crimei de nimicire a celuilalt, departe de a face vreo supărare cit de măruntă cuiva, încît se poate spune că blîndeţea, omenia, îngăduinţa lui se schimbaseră în păcate, şi nu mă voi feri să spun că a schimbat în viciu virtutea supremă, aceea de a-ţi ierta duşmanii ; a fost risipitor cu ea, fără motiv şi fără alegere, incit ai fi zis că este nesimţitor, iar acest lucru i-a adus multe necazuri mari şi nenorociri, exemplele şi dovezile găsindu-se, mai departe, în

aceste *Memorii.*

îmi aduc aminte că, poate cu un an înainte de moartea Regelui, urcînd, numaidecît după-masă, în apartamentul D-nei ducese de Orléans, la Marly, am găsit-o în pat, cu o durere de cap, iar pe D-l duce de Orléans singur, cu ea în cameră, aşezat intr-un fotoliu la capul patului. Nici nu m-am aşezat bine şi D-na ducesă de Orléans s-a apucat să-mi povestească o faptă de-a prințului şi de-a cardinalului de Rohan, petrecută cu cîteva zile mai înainte, şi dovedită cum nu se poate mai limpede. Era vorba de măsurile împotriva D-lui duce de Orléans, pentru prezent şi viitor, şi de temeiul acelor taxe îngrozitoare, foarte la modă, din pricina sprijinului neobosit dat de D-na de Maintenon şi de D-l du Maine. Am protestat cu atît mai mult cu cit D-l duce de Orléans se purtase frumos cu cei doi frați, arătîndu-le prețuire, şi credea că se poate bizui pe ei. „Dar ce ziceți de D-l de Orléans, a adăugat ea, care, de cînd a aflat, deşi nu se îndoieşte de nimic, căci lucrurile nu pot fi puse la îndoială, se poartă cu ei la fel de frumos ca şi pînă acum ?“ în clipa aceea, m-am uitat la D-l duce de Orléans, care nu scosese decît cîteva cuvinte ca să încuviințeze lucrurile pe măsură ce mi se povesteau, şi care stătea tolănit pe scaun, şi i-am spus aprins : „în privința aceasta, Domnule, trebuie să spunem adevărul : de la Ludovic cel îngăduitor (Louis le Débonnaire) nu s-a mai pomenit un om atît de îngăduitor ca dumneavoastră“. La aceste cuvinte, s-a îndreptat în scaun, roşu de mînie pînă în albul ochilor, bîlbîindu-se de ciudă împotriva mea că îi spuneam, pretindea el, lucruri atît de supărătoare, şi împotriva D-nei ducese de Orléans, care mă stîrnise şi care acuma rîdea. „Curaj, Domnule, am adăugat eu, purtați-vă frumos cu duşmanii dumneavoastră şi supăra- ți-vă pe cei ce vă slujesc. Sînt încîntat văzînd că v-ați mîniat ; înseamnă că am pus degetul pe buboi ; dacă îl storci, bolnavul țipă. Aş vrea să scot tot puroiul din el, căci după aceea veți fi alt om, şi lumea vă va socoti astfel.“ A mai bombănit puțin, apoi s-a liniştit. A fost una din cele două împrejurări cînd s-& înfuriat cu adevărat pe mine. Pe cealaltă o voi povesti cînd îi va veni timpul. După moartea Regelui, doi-trei ani mai tîrziu, stăteam de vorbă într-un colț al acelei mari încăperi din apartamentul de la Tuileries, întrucît consiliul de regență avea să înceapă chiar în această încăpere, unde avea loc întotdeauna, în timp ce D-l duce de Orléans se afla tocmai la celălalt capăt, şi vorbea cu cineva, la o fereastră. Am auzit că sînt strigat, parcă din om în om ; mi s-a spus că D-l duce de

Orléans vrea să-mi vorbească, ceea ce se întîmpla des înainte de începerea Consiliului. M-am dus aşadar la fereastra unde se oprise el. Era serios, părea gînditor, i se vedea pe faţă că este supărat ; am fost foarte uimit. „Domnule, mi-a zis el din capul locului, am motive puternice să mă plîng de dumneavoastră pe care, toată viaţa, v-am socotit prietenul meu cel mai bun. — De mine, Domnule ! i-am spus eu şi mai uluit, ce s-a întîmplat, vă rog ? — Ce s-a întîm- plat ? a răspuns el şi mai furios, ceva ce nu puteţi tăgădui, aţi scris nişte versuri împotriva mea. — Eu, versuri ! am zis la rîndul meu ; ei, dar cine dracu' vă spune prostiile astea ? şi, de aproape patruzeci de ani de cînd mă cunoaşteţi, n-aţi aflat că n-am fost în stare, toată viaţa, să fac, nu două versuri, dar nici măcar unul singur ? — Nu, pe..., a reluat el, pe acestea nu le puteţi tăgădui", după care îmi cîntă un cîntec popular spre lauda lui al cărui refren era : ***„Regentul este îngăduitor, la la, este îngăduitor",*** şi a izbucnit într-un hohot puternic de rîs. — „Cum, i-am spus eu, mai ţineţi minte ? şi am rîs şi eu, dacă tot v-aţi răzbunat, măcar să vă amintiţi ştiind despre ce este vorba." A rîs multă vreme şi nu se putea stăpîni ca să poată începe Consiliul. Nu m-am ferit să povestesc acest amănunt, deoarece mi se pare că-1 zugrăveşte foarte bine pe prinţ.

îi plăcea nespus de mult libertatea, atît pentru ceilalţi cît şi pentru el însuşi. într-o zi, îmi lăuda Anglia unde nu există nici exil nici scrisori de denunţ şi unde regele nu poate opri decît intrarea în palatul său şi nu poate întemniţa pe nimeni, şi a început să-mi povestească, încîntat, deoarece pe vremea aceea toţi prinţii noştri trăiau [2], că, pe lîngă ducesa de Portsmouth, Carol al II-lea avusese o mulţime de iubite ; că marele ***prieur***[3]202, tînăr şi frumos pe atunci, care fusese alungat pentru cine ştie ce prostie, se dusese să-şi petreacă exilul în Anglia, unde fusese foarte bine primit de rege. In loc de mulţumire, ei s-a legat de una din iubitele acestuia, una la care regele ţinea atunci cu atîta patimă încît l-a rugat să-i ceară iertare, i-a dat bani şi i-a făgăduit că îl va ajuta să se în- toarcă în Franţa. Marele ***prieur*** nu s-a dat bătut. Carol a poruncit să nu mai fie lăsat în palat. Lui nu i-a păsat şi se ducea în fiecare zi la teatru cu cucerirea sa, aşezîn- du-se în faţa regelui. în cele din urmă, regele Angliei, ne- maiştiind ce să facă pentru a scăpa de el, l-a rugat atît de mult pe Eege să-l

---

202 *Le grand prieur (de France),* titlu dat unui cavaler de Malta, investit cu un beneficiu al ordinului Sfîntul Ioan de Ierusalim, numit *grand-prieuré.* (N.t.)

cheme în Franța, încît acesta l-a chemat. Insă marele *prieur* nu s-a lăsat, a spus că se simte bine în Anglia şi şi-a văzut de treabă. Carol, scos din fire, a ajuns chiar să-i mărturisească Regelui cum stau lucrurile şi a obținut un ordin atît de hotărît şi de neîntîrziat, încît marele *prieur* a trecut numaidecît în Franța. D-l duce de Orléans admira această întîmplare şi nu ştiu dacă nu i-ar fi plăcut să fi fost el marele *prieur.* I-am răspuns că şi eu admir faptul că nepotul unui rege al Franței s-a purtat cu o neruşinare pe care eu, ca supus, şi care, ca şi acela, nu am nimic de a face cu tronul, o găsesc mai rea decît scandaloasă şi vrednică de cea mai aspră pedeapsă. El n-a dat îndărăt, şi povestea mereu întîmplarea aceasta cu mare plăcere. Iată de ce nu avea nici un fel de ambiție să domnească sau să cîrmuiască. Dacă a făcut o încercare, cu totul nechibzuită, pentru Spania[4], a făcut-o numai fiindcă alții i-au băgat-o în cap. Ba chiar, aşa cum se va vedea, nu s-a gîndit într-adevăr să cîrmuiască decît atunci cînd n-a mai avut încotro, căci ar fi fost pierdut şi dezonorat, sau cînd a fost vorba să-şi exercite drepturile pe care i le dădea obîrşia lui, iar cît despre domnie, nu m-aş feri să spun că n-a dorit-o niciodată, şi că, atunci cînd ar fi fost silit să domnească, ar fi fost pe cît de stingherit pe atît de încurcat. De fapt, ce dorea ? mă vor întreba unii. Să comande oştile, cît timp va fi război, şi să petreacă, în restul timpului, fără nici o stavilă, nici pentru el nici pentru alții. Pentru acestea era într-adevăr cum nu se poate mai bun. Era viteaz din fire, calm, ceea ce îl făcea să vadă totul, să prevadă totul, şi să ştie ce trebuie făcut ; era foarte înzestrat pentru treburile militare, pentru planurile unei companii, ştia de ce are nevoie ca să le

execute, cum să folosească pregătirile în momentul potrivit, cum să-şi asigure sprijinul şi să se bucure de el cit mai bine, şi cum să folosească cu o înțeleaptă iscusință şi hotărâre toate avantajele pe care i le putea oferi soarta armatelor. Se poate spune că era căpetenie, inginer, intendent al armatei, că ştia care este forța trupelor, numele şi priceperea ofițerilor, care erau cei mai buni dintre ei, în fiecare corp de armată, că ştia să se facă adorat de ei, să le impună totuşi disciplina, şi putea să execute, cînd n-avea de nici unele, lucrurile cele mai anevoioase. Toate acestea au fost preţuite în Spania şi deplînse în Italia, unde prevăzuse totul, dar Marcin îl împiedicase să facă ce era de făcut[5]. Planurile lui erau bune şi temeinice, atît în cele privitoare la război cît şi în cele ce priveau treburile Țării ; este uluitor cum ştia să cuprindă, pînă la ultimul amănunt, toate părțile, fără să le încurce, avantajele şi dezavantajele hotărîrilor ce puteau fi luate, limpezimea cu care ie înțelegea şi ştia să le înfățişeze, în sfîrşit, varietatea nemărginită şi precizia cunoştințelor sale, fără s-o arate vreodată sau, din această pricină, să aibă o mai bună părere despre sine.

Un om mai presus de toți, în toate, un om făcut anume ca să aducă fericire Franței, atunci cînd ar fi fost s-o cîrmuiască ! Să mai adăugăm încă o calitate, foarte însemnată ; la moartea Delfinilor, avea peste treizeci şi şase de ani, şi aproape treizeci şi opt la cea a D-lui duce de Berry, pe care îi petrecuse ca un oarecare, departe cu totul de gîndul că ar putea ajunge la cîrma Țării ; era un curtean asupra căruia s-au năpustit vijeliile şi furtunile, şi care trăise în aşa fel îneît îi cunoştea pe toți cei de seamă şi pe cei mai mulți dintre cei ce nu erau ; într-un cuvint, avea avantajul de a fi trăit printre oameni şi de a fi învățat de la ei lucruri ce nu pot fi învățate din altă parte. Aceasta este partea frumoasă, foarte frumoasă, fără doar şi poate, şi foarte rară. Din păcate, există şi cealaltă parte, pe care trebuie s-o arăt acum, fără să mă tem, dacă vreau să fac lucrurile mai bine, să repet cîte ceva din ceea ce s-a putut vedea şi în alt loc.

Prințul acesta, care, prin fericita lui obîrşie, ar fi putut fi cinstea şi opera desăvîrşită a unei educații, n-a avut noroc în privința aceasta. Saint-Laurent, un om mărunt, care, la ***Monsieur,*** nu fusese decît ajutorul celui ce introduce ambasadorii, a fost cel dintîi căruia i-a fost în-

credințat. Era unul din aceia pe care face să-i cauți în toată Europa pentru educația regilor. A murit înainte ca elevul său să fi ieşit de sub îndrumarea lui, şi marea nenorocire a fost că moartea lui a fost de aşa natură şi aşa de iute încît n-a avut timp să se gîndească pe ce mîini îl lasă, nici să-şi închipuie că urmaşul avea să se înfigă în această slujbă. Am văzut [...] că acesta a fost abatele Dubois, şi am arătat cum a ajuns pînă aici, cît de mult se împrietenise, încă dinainte, cu un copil care nu cunoştea pe nimeni, şi cum îi cîştigase încrederea, şi felul nemaipomenit cum a ştiut să se folosească de aceasta aşteptînd să facă o carieră şi să cîştige o pîine. Preceptorul îşi dădea seama că slujba aceasta nu-l putea ține mult timp la curte, şi îl apăsa greu gîndul că fusese unealta ce smulsese consimțămîntul tînărului prinț cînd ac-esta se căsătorise, iar prințul nu-l răsplătise aşa cum se aşteptase el, ba chiar serviciul acela îl pierduse în ochii Regelui căci, în timpul unei audiențe secrete pe care o obținuse, îi trecuse prin cap nebunia să-i ceară, ca preț, rangul de cardinal. A văzut deci că nu-l mai are decît pe D-l de Chartres, şi nu s-a mai gîndit la altceva decît să-l domine. După moartea Regelui, a avut un rol atît de important, incit trebuie să fie cunoscut. Vom reveni curînd la el.

Monsieur, care era foarte înfumurat, şi, pe deasupra, stricat de un preceptor care a ajuns duce şi *pair* în casa sa [6], şi ai cărui urmaşi, bucurîndu-se de aceleaşi ranguri, rămăseseră în slujba de primi gentilomi ai suitei sale, că- pătînd totodată şi rangul de doamnă de onoare a Doamnei *(Madame)* pentru ducesa de Ventadour, a vrut ca preceptorii fiului său să fie nobili cu titluri. Nu era uşor să-i găsească ; dar i-a găsit, şi n-a mai ținut seama de nimic altceva. D-l de Navailles a fost cel dintîi care a primit. Era duce cu brevet 203 şi mareşal al Franței, plin de virtuți, cinstit şi viteaz, iar, pe vremuri, fusese cineva ; dar nu era făcut să crească un prinț. A stat puțin în slujbă, căci a murit în februarie 1684, la şaizeci şi cinci de ani. I-a urmat mareşalul de Estrades, care ar fi putut-o face foarte bine ; însă era prea bătrîn şi a murit în februarie 1686, la şaptezeci şi nouă de ani. D-l de Vieuville, duce cu brevet, a venit după el, dar a murit, în februarie 1689, la

o lună după ce fusese făcut cavaler al Ordinului. Nu avea nimic din ce trebuie pentru o slujbă ca aceasta ; însă, pentru

---

203 Ducii cu brevet *(ă brevet)* erau ducii pe viață, deosebiți de cei ereditari. (N. t.)

Monsieur, a fost o pierdere, deoarece n-a mai găsit oameni cu titluri care să vrea să fie preceptori. Saint- Laurent, care se bucura de întreaga lui încredere, avea autoritatea de fapt, şi ținea locul acestor Domni care nu erau decît *ad honores.* Cei doi sub-preceptori erau La Bertiere, nobil cinstit şi de treabă, dar de care prințul nu asculta, deşi îl prețuia, şi Fontenay, care era deosebit de priceput, dar care avea cel puțin optzeci de ani. Il crescuse pe contele de Saint-Pol, cel ce fusese ucis la trecerea Rinului, tocmai cînd era gata să fie ales rege al Poloniei, lăsînd locul vestitului Sobieski. Marchizul de Arcy a fost ultimul preceptor. Lucrase mult în ambasade şi-şi făcuse o faimă bună, căci slujise cum trebuie. Era nobil, ceea ce se vedea foarte bine, cavaler al Ordinului, din 1688. Fratele lui mai mare fusese din 1661. De Arcy era şi consilier de Stat din partea militarilor. Am arătat în altă parte cum s-a purtat în slujba aceasta, mai ales la război. Moartea sa, la Maubeuge, în iunie 1694, a fost cea mai mare nenorocire ce i s-ar fi putut întîmpla elevului său, căci nu numai că avea toată autoritatea asupra acestuia, dar îi cîştigase şi întreaga încredere, prințului plăcîndu-i cum se purta şi tot ce făcea preceptorul său, trezindu-i o mare prețuire, deoarece lucrurile de felul acesta nu merg dacă nu există şi respect. Lipsit de această înțeleaptă călăuză, prințul care, aşa cum am văzut, l-a regretat toată viața, ca şi pe mareşalul de Estrades, şi a dovedit acest lucru, întotdeauna, prin ceea ce i-a rămas de la ei, a încăput cu totul pe mîinile abatelui Dubois şi ale tinerilor desfrînați care s-au ținut scai de el. Exemplele din familie, la curtea lui *Monsieur,* şi ceea ce tinerii fără minte, sătui să mai fie supravegheați, abia ieşiți în lume, fără experiență, socotesc drept purtări alese, cărora le devin sclavi, adesea în ciuda voinței lor, au şters curînd buna educație dată de Saint-Laurent şi de marchizul de Arcy. S-a lăsat dus de desfrîu şi de tovărăşiile proaste, fiindcă cele bune, care există chiar şi în soiul acesta de treburi, îl ocoleau de frica Regelui. însurat cu sila, simțind prea tîrziu cît de nepotrivită era această căsătorie, şi-a plecat urechea la glumele unor necunoscuți care, ca să-l stăpînească, îl voiau ia Paris ; a început şi el să facă glume şi, crezîndu-se împuternicit de ciuda lui *Monsieur,* care nu putea obține

pentru el nici guvernarea unei provincii, aşa cum 1 se făgăduise, nici comanda oştirii, n-a mai pus stavilă nici glumelor nici desfidului, atît fiindcă era uşuratic, cit şi fiindcă la curte se plictisea, trăind cum trăia el cu D-na soţia sa, dar şi fiindcă era nemulţumit văzîndu-1 pe Domnul Duce, şi încă şi mai mult pe D-l prinţ de Conţi, în cea mai strălucită societate, şi, în sfîrşit, fiindcă îşi făcuse ne fericitul plan de a-şi rîde de Rege, de a nu i se supune, de a-1 înţepa la rîndul său, voind astfel să se răzbune că nu-i dădea nici ţinut spre cîrmuire, nici armată de comandat. Trăia deci cu artistele şi cu cei din jurul acestora, într-o decădere ruşinoasă, iar pe la curte venea cit mai puţin cu putinţă. De mirare este faptul că *Monsieur* îl lăsa să-şi facă de cap, tot din ciudă pe Rege, iar *Madame,* care nu-i putea ierta Regelui, nici Doamnei nora ei căsătoria făcută deşi nu încuviinţa viaţa dusă de Domnul, fiul ei, aproape că nu-i pomenea de aceasta, încîntată, în sinea ei, de neplăcerile Doamnei nora sa şi de supărarea Regelui. Moartea timpurie şi neaşteptată a lui *Monsieur* a schimbat lucrurile. Am văzut tot ce s-a întîmplat atunci. D-l duce de Orleans, mulţumit şi nemaiavîndu-1 pe *Monsieur* ca să-l apere, a trăit cîtva timp mai cuviincios, mai mult la cui'te, s-a purtat mai frumos cu Doamna soţia sa, din aceleaşi motive, păstrînd însă o distanţă ascunsă, care n-a fost înlăturată decît atunci cînd i-am împăcat eu, des- părţindu-1 de D-na de Argenton. Dragostea şi lipsa de ocupaţie l-au legat de această iubită, îndepărtîndu-1 de curte. Întîlnea în casa ei oameni care voiau să-l domine, în înţelegere cu ea, abatele Dubois fiind marea lor călăuză. Cele spuse pînă aici sînt de ajuns pentru a pricepe cum a putut să se strice o fire atît de bună. Să vedem acum urmările acestei otrăvi primejdioase, care nu pot fi înţelese cum trebuie decît după ce îl vom cunoaşte pe cel de la care a primit-o aproape în întregime.

Abatele Dubois era mic de statură, slab, subţire, cu înfăţişare vicleană ; purta perucă blondă, avea privirea iscoditoare, faţa inteligentă, şi nu-i lipsea nimic ca să fie un ticălos fără pereche, căci altfel nu i se putea spune. Viciile se încăieraseră în el, care mai de care să-l stăpî- nească. Făceau o zarvă ce nu se mai potolea, căci se luptau întruna între ele. Zgîrcenia, desfrîul, ambiţia erau idolii lui; făţărnicia, linguşeala, slugărnicia, mijloacele de care se slujea ; lipsa desăvîrşită de cucernicie îi era odihna, iar părerea că cinstea şi dreptatea sînt nişte năluci cu care se împodobesc unii, fără

realitate în nimeni, era principiul lui, ceea ce înseamnă că, pentru el, orice mijloc era bun. Nu avea pereche atunci cînd era vorba de uneltiri murdare; din ele trăia, avînd întotdeauna un țel către care se îndreptau toate faptele lui, cu o răbdare ce nu se isprăvea decît o dată cu izbînda, sau după ce i se arăta, în mai multe rînduri, că nu-şi poate atinge ținta, de nu cumva, umblînd aşa pe ascuns şi prin întuneric, înțelegea că poate ajunge mai uşor la ea deschizînd un alt drum. îşi petrecea astfel viața săpînd pe unul şi pe altul. Minciuna cea mai sfruntată era pentru el ceva cum nu se poate mai firesc, o spunea cu un aer simplu, drept, sincer, adesea ruşinat[7]. Se pare că ar fi vorbit cu uşurință şi cu farmec, dacă dorința de a-i iscodi pe ceilalți, în timp ce vorbea, şi teama de a nu spune mai mult decît voia nu l-ar fi obişnuit să se prefacă bîlbîit, ceea ce nu-i şedea bine, şi, întrucît se bîlbîia şi mai tare cînd era vorba despre lucruri importante, ajungea de nesuferit şi uneori de neînțeles. Dacă nu ar fi umblat cu atîtea ocolişuri şi, cu toată grija lui, nu s-ar fi simțit cît este de nefiresc, ar fi avut o conversație plăcută. Era inteligent, destul de citit, cunoştea istoria, foarte multă lume, rîvnea să placă şi să se bage pretutindeni, însă totul era stricat de un abur de fățărnicie, care îi ieşea, orice ar fi făcut, prin toți porii. Rău, de altfel, dar cu bună ştiință, şi din fire şi din calcul, trădător şi nerecunoscător, priceput ca nimeni altul la uneltirile cele mai mîrşave, uimitor de neruşinat, chiar de era prins asupra faptului, dorind totul, pizmuind totul şi dorindu-şi tot ce rămînea de la alții. S-a văzut, mai tîrziu, cînd a îndrăznit să nu se mai ferească, cît era de interesat, de desfrînat, de nestatornic, de nepriceput în toate treburile Țării, întotdeauna pătimaş, furios, nebun, hulind întruna, şi cît de departe a mers cu dispreţul față de stăpînul său şi față de Țară, fără să se ascundă, față de toată lumea şi față de treburile Țării, jertfind totul şi toate pentru sine însuşi, ca să capete trecere, putere, autoritate neîngrădită, mărire, pentru zgîrcenia lui, pentru spaimele, pentru răzbunările lui. Acesta a fost înțeleptul căruia *Monsieur* i-a încredințat spre formare purtările unicului său fiu, ascultînd sfatul a doi oameni[8], care nici ei nu le aveau mai bune, şi care dovediseră din plin acest lucru.

Un atît de bun dascăl nu şi-a irosit vremea în preajma unui discipol atît de tînăr încă, şi in care minunatele principii ale lui Saint-Laurent nu avuseseră timp să prindă rădăcini

puternice, oricîtă preţuire şi căldură a păstrat toată viaţa pentru acest om minunat. O voi recunoaşte aici cu amărăciune, deoarece, de dragul adevărului, trebuie făcut totul. D-l duce de Orléans a adus pe lume o nepăsare, să spunem lucrurilor pe nume, o slăbiciune care i-a ştirbit, neîncetat, toate darurile lui, şi care, pe preceptorul său, l-a slujit de minune toată viaţa. Lipsit de orice nădejde în privinţa Regelui, de cînd avusese nebunia de a se încumeta să-i ceară numirea la cardinalat, [Dubois] nu s-a mai gîndit la altceva decît să pună stăpînire pe tînărul său stăpîn făcîndu-l după chipul şi asemănarea sa. L-a lăudat pentru purtările lui ca să-l împingă la desfrîu şi să-i facă din acesta un principiu de reuşită în lume, mer- gînd pînă la nesocotirea oricărei îndatoriri şi a oricărei bunecuviinţe, cu aceasta reuşind să-şi atragă bunăvoinţa Regelui mai curînd decît cu o purtare cumpătată ; l-a lăudat pentru inteligenţa lui, încredinţîndu-l că are prea multă şi că mintea lui este prea bună ca să se lase amăgit de religie, care, după cum spunea el, nu era decît o născocire a politicii, dintotdeauna, ca să-i sperie pe oamenii de rînd şi să ţină popoarele în supunere. I-a mai băgat în cap şi principiul lui favorit că cinstea la bărbaţi şi virtutea la femei nu sînt decît nişte năluci, fără nici o realitate, şi nu se găsesc decît la cine ştie ce proşti, destul de numeroşi, care au lăsat să li se pună stavile cum este religia, stavile ce ţin de ea, şi care, pentru politică, sînt la fel de bune, şi la foarte puţini alţii care, avînd şi minte şi iscusinţă, au lăsat să li se ciuntească şi una şi alta de prejudecăţile ce le vin de la educaţie. Iată care era temelia doctrinei acestei minunate feţe bisericeşti, pe care se sprijineau făţărnicia, minciuna, prefăcătoria, nestatornicia, perfidia, folosirea oricăror mijloace, într-un cuvînt, orice păcat şi orice ticăloşie date drept dibăcie, pricepere, măreţie, libertate şi profunzime a minţii, a inteligenţei şi a purtărilor, atîta doar că trebuia să ştii să te ascunzi şi să te fereşti de bănuieli şi de prejudecăţile mărunte. Din nefericire, totul, în D-l duce de Orléans, l-a ajutat să-şi deschidă inima şi mintea ca să primească această otravă dezgustătoare : o mare şi neprihănită tinereţe, puterea şi sănătatea lui, primele porniri, după ce a scăpat de sub supraveghere, şi ciuda de a se fi căsătorit şi de a sta fără să facă nimic, plictiseala la care a dus trîndăvia, admiraţia, atît de hotărîtoare pentru un om foarte tînăr, faţă de acele purtări alese, preţuite pînă la orbire în alţii, pe care vrea să-i imite şi să-i întreacă, patimile care au pus stă- pînire pe el, pildele şi tinerii care se făleau cu aceasta şi se simţeau atît de bine, unii

dintre ei dorind să-l facă să trăiască aidoma lor şi alături de ei. S-a deprins astfel cu desfrîul, şi, încă şi mai mult, cu zarva vieții de desfrîu, încît nu se mai putea lipsi de el şi nu mai putea petrece dacă nu făcea vuiet şi zarvă şi dacă nu întrecea măsura. Şi o întrecea adesea, neobişnuit şi scandalos de mult, şi, fiindcă voia să fie mai grozav decît toți desfrînații, a început să spună, pe la chefurile acestea, vorbe împotriva credinței şi să socotească drept un rafinament rar faptul de a întrece măsura, mai ales în zilele cele mai sfinte, aşa cum i s-a întîmplat, în timpul regenței sale, de cîteva ori, în vinerea mare şi de sărbătorile cele mai respectate. Cu cit cineva era mai stăruitor, mai vechi şi mai neîntrecut în păcat şi în desfrîu, cu atît mai mare era trecerea de care se bucura în ochii lui, şi l-am văzut într-o nesfîrşită admirație, împinsă pînă la venerație, pentru marele ***prieur,*** deoarece, de patruzeci de ani, acesta nu se culcase decît beat, şi nu încetase să întrețină, în văzul lumii, tot felul de ibovnice şi să spună, întruna, lucruri potrivnice credinței şi religiei. Cu asemenea principii şi cu o purtare pe potriva lor, nu este de mirare că era prefăcut pînă la lipsa de bun simț de a se lăuda cu aceasta, fălindu-se că este cel mai rafinat mincinos. El şi D-na ducesă de Berry se luau uneori la ceartă ca să vadă care dintre ei ştia mai multe în această privință, uneori chiar în timp ce ducesa se îmbrăca, de față cu D-na de Saint-Simon şi cu ceilalți prezenți acolo, şi chiar de față cu D-l duce de Berry, care era foarte curat şi se îngrozea de lucrurile acestea, şi fără ca D-na de Saint-Simon, care nici ea nu era mai puțin îngrozită, atît de discuție ca atare cît şi de urmările ei, să poată da totul pe glumă, sau să le arate ieşirea dintr-o situație ce trebuia ascunsă. D-l duce de Orléans nu ascundea nimic din tot ce privea viața obişnuită şi pe el însuşi. Nu degeaba era învinovățit că nu ştie să-şi țină gura. Adevărul este că, întrucît crescuse în hărțuielile de la Palais-Royal, cu legăturile, cu trăncănelile în care trăia ***Monsieur,*** şi care se vedeau pretutindeni la curtea lui, D-l duce de Orléans le căpătase gustul, grețos, şi se deprinsese cu ele într-atît încît îşi făcuse un fel de deviză de a-i încăiei'a pe toți, spre binele lui, căci nu se mai temea de legăturile dintre ei, sau putea afla multe, din mărturisiri, trădări şi certuri, fiindu-i uşor să-i facă să vorbească unii despre alții. A fost una din ocupațiile lui cele mai de seamă, cu care s-a fălit cel mai mult, tot timpul cit a fost în fruntea treburilor Țării, dar care, fiind curînd descoperită, l-a făcut odios şi l-a băgat în tot felul de necazuri. Cum nu era rău, ba chiar era departe de aşa ceva, s-

a oprit la păcatele şi desfrîul în care îl împinsese la începu' Dubois, întărite mereu după aceea de deprindere, la fățărnicie, la plăcerea de a-i hărțui pe unii şi pe alții, de care nimeni, oricine ar fi fost el, n-a fost scutit, şi la cea mai neobişnuită neîncredere, care nu excludea, în acelaşi timp şi pentru aceleaşi persoane, încrederea cea mai mare ; s-a oprit însă aici, fără să ia nimic din păcatele săvîrşite în mod obişnuit şi din belşug de preceptorul său. Stînd mai mult timp la curte după moartea lui ***Monsieur,*** l-a cuprins plictiseala şi s-a apucat de curiozitățile acelea de chimie, aşa cum am arătat în altă parte, şi care au fost folosite împotriva lui într-un mod atît de îngrozitor. Cu greu se poate înțelege cît de incapabil era prințul acesta să adune lumea în jurul său, vreau să spun, înainte ca arta diavolească a D-nei de Maintenon şi a ducelui du Mâine să-l fi despărțit cu totul de lume ; cît de puțin era făcut ca să țină o curte ; cît de încurcat şi de stînjenit era, în ciuda aerului dezinvolt, de lume bună [9], şi cît de lipsit a fost, în cercul lui restrîns, şi, mai tîrziu, în singurătatea în care a fost lăsat chiar în mijlocul curții, cînd toată lumea a fugit de el, de orice mijloace, deşi avea atîtea daruri mari, care aveau să fie pentru el un mijloc nesecat de a se înveseli. Se născuse plictisit, şi era atît de obişnuit să trăiască în afara lui însuşi, încît nu putea suferi să reintre în sine, şi nici măcar nu era în stare să caute să facă ceva. Nu putea trăi decît în frămîntarea şi în puhoiul treburilor Țării, de plidă, în fruntea unei oştiri, sau îngri- jindu-se să aibă tot ce trebuie pentru o luptă, sau în zarva şi forfota desfrîului. Chiar şi în desfrîu, lîncezea dacă era fără zgomot şi fără un soi de lipsă de măsură, de viitoare, încît, pentru el, timpul trecea foarte greu. S-a apucat de pictură, după ce marea pasiune pentru chimie i-a trecut sau s-a potolit, din pricina tuturor grozăviilor ce se spuseseră despre el. Picta aproape în fiecare după-amiază, la Versailles şi la Marly. Se pricepea foarte bine la tablouri ; îi plăceau mult ; le aduna şi a făcut o colecție câre, ca număr şi frumusețe, nu era mai prejos decît cea a coroanei. După aceea, s-a jucat făcînd compoziții din pietre şi din peceți, ca să vadă ce iese ținîndu-le pe cărbuni, ceea ce adesea mă alunga de lîngă el, şi amestecuri de parfumuri din cele mai tari, care i-au plăcut toată viața, dar eu îl împiedicam să le folosească, deoarece Regele se temea de ele, iar prințul le folosea aproape întotdeauna. în sfîrşit, niciodată nu s-a văzut cineva născut cu atîtea talente, de toate soiurile, cu atîta aplecare şi pricepere să le folosească, şi nu s-a văzut niciodată o viață atît de goală şi atît de mult lăsată în voia

nimicniciei şi a plictiselii. Iată de ce *Madame* nu îl zugrăvea mai puţin bine decît o făcuse Regele în apoftegma cu care i-a răspuns lui Mareschal şi pe care am povestit-o mai înainte. *Madame* ştia tot felul de basme şi de istorioare cu ursitoare : zicea că fuseseră toate chemate cind născuse ea, că Veniseră cu toate, şi că fiecare îl înzestrase pe fiul ei cu cîte un dar, încît nu-i lipsea nici unul ; din păcate însă, fusese uitată o bătrînă ursitoare, dispărută de atîta vreme, că nimeni nu-şi mai amintea de ea, şi care, supărată că fusese uitată a Sosit, sprijinindu-se în băţul ei scurt, abia după ce toate celelalte ursitoare îi dăduseră copilului darurile lor ; tot mai înciudată, s-a răzbunat dîndu-i darul de a irosi toate harurile primite de la celelalte ursitoare, în aşa fel că, deşi le-a păstrat pe toate, nu le-a putut folosi niciodată. Trebuie să recunoaştem că, în linii mari, portretul este grăitor.

Una din nenorocirile acestui prinţ era aceea că nu era în stare să stăruie în ceva, ba chiar nu putea înţelege că lucrurile pot sta şi altfel. O alta, de care am mai pomenit, a fost un soi de nesimţire care îl lipsea de răutate, chiar cînd era vorba de lovituri grele şi primejdioase ; şi, de vreme ce temeiul prieteniei şi al urii, al recunoştinţei şi al răzbunării este acelaşi, iar lui îi lipsea această rotiţă, urmările erau mari şi primejdioase. Era peste măsură de sfios ; simţea acest lucru, şi îi era atît de ruşine, încît voia să se creadă contrariul, ba chiar se lăuda cu el. Adevărul este, aşa cum s-a văzut cînd a avut autoritatea şi o experienţă mai mare, că nu căpătai nimic de la el, nici milă nici dreptate, decît dacă i le smulgeai speriindu-1, căci era deosebit de fricos, sau dacă îl băteai la cap. Căuta să scape CU vorbe, apoi cu făgăduieli, cu care, dată fiind uşurinţa lui, era risipitor, dar pe care, cine avea gheare mai puternice îl ajuta să şi le ţină. Iată de ce, de atîtea **o1**'i, şi-a călcat cuvîntul, incit nici faptele lui cele mai bune nu mai făceau nici doi bani, şi a făcut atîtea alte făgăduieli, atît de multor oameni, pentru un acelaşi lucru, ce nu putea fi dat decît unuia singur : de aici i se trăgeau necontenit neîncrederea şi nemulţumirea oamenilor. Nimic nu l-a înşelat şi nu i-a dăunat mai mult decît credinţa că el poate înşela pe toată lumea. Nimeni nu-1 mai credea, chiar cînd era cum nu se poate mai cinstit, iar felul lui uşuratic de a fi a scăzut mult valoarea tuturor darurilor sale. In sfîrşit, tovărăşia unor oameni fără nume, în mare parte nişte ticăloşi, de care se înconjura în mod obişnuit, şi pe care el însuşi nu se

ferea să-i numească, de față cu toată lumea, nelegiuiții 204 săi, a alungat societatea cea bună, chiar şi cînd prințul era la putere, făcîndu-i un mare rău. Neîncrederea în toată lumea, fără excepție, era încă ceva deosebit de neplăcut la el, mai ales cînd s-a aflat în fruntea treburilor Țării, tratîndu-i pe toți aidoma tovarăşilor lui de chefuri. Acest cusur, care i-a adus mari neajunsuri, i se trăgea de la sfială, căci aceasta îl făcea să se teamă de duşmanii cei mai siguri, cărora le dădea mai mult decît prietenilor, şi, totodată, de la firea lui uşuratică, de la imitarea, chipurile, lui Henric al IV-lea, neîncrederea nefiind nici cea mai frumoasă nici cea mai bună parte a caracterului acestui rege, şi de la acea nefericită credință a lui că cinstea este o podoabă neadevărată, lipsită de realitate, şi care îl dusese la această neîncredere în toți. Era totuşi foarte convins de cinstea mea, într-atîta încît mi-a reproşat-o adesea ca un păcat şi o prejudecată de educație, care-mi îngustase mintea şi scurtase vederile, şi mi-a spus acelaşi lucru despre D-na de Saint-Simon, deoarece era încredințat de virtutea ei. Ii dădusem dovezi de afecțiune prea puternice, prea multe, tot timpul, în vremurile cele mai grele, ca să se fi putut îndoi de cinstea mea, dar, cu toate acestea, iată ce mi s-a întîmplat, în al doilea sau al treilea an al Regenței, şi socotesc întîmplarea aceasta ca una din cele mai im- p©rtante trăsături ale portretului său ; totuşi, de atunci, i-am dat cele mai puternice dovezi de dezinteres, aşa cum se va vedea în cele ce urmează. Era toamnă. Domnul duce de Orléans dăduse liber Consiliilor pentru cincisprezece zile. Am profitat şi eu ca să mă duc să-mi petrec acest timp la Ferté ; am stat o oră numai cu el ; ne-am despărțit şi mă întorsesem în apartamentul meu, unde, ca să fiu liniştit, încuiasem uşa. După cel mult un ceas, a venit cineva să-mi spună că Biron [10] se află la uşă, că nu vrea să plece şi că zice că D-l duce de Orléans, care-1 trimisese la mine, i-a poruncit să-mi vorbească din partea sa. Trebuie să mai spun că cei doi fii ai mei[11] aveau fiecare cîte un regiment de cavalerie şi că fusese dat ordin ca toți coloneii să fie atunci

204 Fr. *roué.* Cf. O. Bloch et W. von Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française,* Paris, PUF, 196, cuvîntul a însemnat mai întîi „tras pe roată", de unde sensul „foarte obosit" ; folosit apoi pentru a-i desemna pe tovarăşii de desfrîu ai regentului, ducele de Orléans, probabil fiindcă, după chefuri, aceştia erau vlăguiți. Dicționarul Littré, care confirmă sursa acestui semantism, îl explică prin faptul că acei tovarăşi de petreceri erau „buni de tras pe roată ". (N. t.)

împreună cu armatele lor. L-am primit pe Biron, mirarea mea fiind cu atît mai mare cu cît abia mă des- părțisem de D-l duce de Orléans. M-am grăbit deci să-l întreb ce se întîmplase atît de iute. Biron a fost încurcat, şi, la rîndul său, m-a întrebat unde este marchizul de Ruffec. Mirarea mi-a sporit ; l-am întrebat ce înseamnă asta. Biron, din ce în ce mai încurcat, mi-a mărturisit că D-l duce de Orléans era neliniştit în legătură cu acest fiu al meu şi că-1 trimisese pe el la mine ca să afle cum stau lucrurile. I-am spus că este la regimentul său, ca toți ceilalți colonei, şi că este găzduit, la Besançon, de D-l Levis[12] care comanda în Franche-Comté. „Aşa este, îmi spuse Biron, o ştiam foarte bine ; nu cumva aveți vreo scrisoare de la el ? — De ce ? am întrebat eu. — Deoarece, ca să spun totul cinstit, D-l duce de Orléans, mi-a răspuns el, vrea să-i vadă scrisul.“ A adăugat că, puțin timp după ce ne despărțisem, prințul coborîse în grădinița D-nei ducese de Orléans, prințesa aflîndu-se la Montmartre [13] ; că tovarăşii lui obişnuiți, adică nelegiuiții şi t..., se plimbau împreună cu el ; că sosise un slujbaş de la poştă cu nişte scrisori, pe care l-a luat deoparte şi a stat cîtva timp de vorbă cu el ; că, după aceea, îl chemase pe el, pe Biron, îi arătase o scrisoare, datată de la Madrid, a marchizului de Ruffec către mama sa, şi că, atunci, l-a rugat să vină să mă caute. Auzind acestea, m-a cuprins o mînie amestecată cu milă, şi nu m-am ferit de Biron. Nu aveam nici o scrisoare de la fiul meu, deoarece, din cînd în cînd, le ardeam, cum ardeam toate hîrtiile nefolositoare. L-am rugat pe Biron să-i spună D-lui duce de Orléans o parte din ceea ce simțeam atunci ;
că nu cunoşteam pe nimeni, cîtuşi de puțin, în Spania, şi nu ştiam unde anume se afla fiul meu atunci ; că-1 rog stăruitor să trimită neîntîrziat un curier la Besançon ca să se liniştească auzind ce-i va spune acesta la întoarcere. Biron mi-a spus, înălțînd din umeri, că toate sînt bune şi frumoase, dar că, de cumva găsesc vreo scrisoare de la marchizul de Ruffec, mă roagă să i-o trimit îndată, că va porunci să-i fie înmînată chiar de va fi la masă, cu toate că, la ei, la cină, nu pătrundea nimeni. Nu am vrut să mă întorc la Palais-Royal ca să fac o scenă, şi l-am trimis înapoi pe Biron. Din fericire, puțin după aceea, D-na de Saint-Simon s-a întors acasă ; i-am povestit întîmplarea. A găsit ultima scrisoare primită de la marchizul de Ruffec şi am trimis-o lui Biron. A pătruns pînă la masă, aşa cum mi se spusese. D-l duce de Orléans s-a repezit asupra ei. Cel mai frumos este că nu văzuse niciodată scrisul fiului meu.

Nu s-a mulțumit să se uite la scrisoare, ci a şi citit-o, şi, fiindcă i s-a părut hazlie, a înveselit, citind-o în gura mare, pe toți cei de față, care nu mai vorbeau de altceva, iar el a scăpat dintr-o dată de orice bănuială. Cînd m-am întors de la Ferté, îi era ruşine de mine, şi l-am făcut să-i fie şi mai tare ruşine cînd i-am spus ce gîndesc. Au mai sosit şi alte scrisori de la acest aşa-zis marchiz de Ruffec. A fost arestat, mult mai tîrziu, la Bayonne, în timp ce stătea la masă acasă la Adoncourt, care comanda acolo, şi care a înțeles numaidecît ce are de făcut văzîndu-l că ia măslinele cu furculița [14]. In temniță, a mărturisit cine este, iar hîrtiile lui au dat la iveală libertinajul tînărului care străbate țara şi care, ca să fie bine primit şi să aibă bani, îşi luase numele de marchiz de Ruffec, spunea oă este certat cu mine, îi scria D-nei de Saint-Simon ca să ne împace, şi o ruga să plătească banii luați de el cu împrumut, totul făcut în aşa fel încît scrisorile lui să fie văzute şi, ca şi ceea ce spunea despre familie, să-l ajute să fie luat drept fiul meu şi să-i aducă avantajele ce decurg de aici. Era un băiat înalt, bine făcut, inteligent, iscusit şi neobrăzat, fiul unuia dintre uşierii Doamnei ***(Madame),*** care cunoştea toată curtea, şi care, băgîndu-şi în cap să se dea drept fiul meu, se informase bine despre familie, ca să spună lucruri precise şi să nu fie prins. A fost întemnițat cîtva timp. Mai înainte, străbătuse lumea luîndu-şi alte nume ; şi-a închipuit că cel al fiului meu, cu care era cam de o vîrstă, îi va purta mai mult noroc [15].

Mintea iscoditoare a D-lui duce de Orléans şi o idee falsă despre hotărîre şi curaj îl îndemnaseră, de foarte tînăr, să caute să-l vadă pe diavol şi să-l facă să vorbească. Făcea totul, citea chiar şi cele mai nebuneşti cărți ca să se convingă că Dumnezeu nu există, iar în diavol credea pînă într-atît încît spera să-l vadă şi să stea de vorbă cu el. Este greu de înțeles acest lucru şi totuşi se întîlneşte des. A lucrat cu tot felul de necunoscuți, foarte mult cu Mirepoix, mort în 1699 ca sublocotenent de muşchetari, fratele mai mare al părintelui de Mirepoix, astăzi locotenent general şi cavaler al Ordinului. îşi petrecea nopțile în carierele de la Vanves şi de la Vaugirard făcînd invocații. D-l duce de Orléans mi-a mărturisit că nu izbutise niciodată să vadă sau să audă ceva, şi, în cele din urmă, s-a lăsat de nebunia aceasta. La început, numai ca să-i facă plăcere D-nei de Argenton, apoi din curiozitate, a vrut să i se citească, într-un pahar cu apă, prezentul şi viitorul, despre care am povestit, bizuindu-mă pe

spusele lui, lucruri nemaipomenite, şi nu minţea. Era prefăcut şi mincinos, căci aceste cuvinte, deşi foarte apropiate, nu înseamnă acelaşi lucru ; cînd minţea, o făcea împotriva voinţei sale, silit de cine ştie ce făgăduială sau afacere de Stat, ca să iasă din încurcătură. Deşi am vorbit adesea împreună despre religie, cînd, în măsura în care nutream o speranţă să-l aduc pe calea cea bună, mă îndepărtam de orice bun simţ numai ca să înfăţişez această importantă chestiune fără să-l dezgust, n-am putut niciodată pricepe sistemul pe care şi-l putuse făuri, şi, pînă la urmă, m-am convins că stă tot timpul la îndoială, fără să fi putut vreodată să şi-l făurească. Dorea cu patimă, ca toţi cei cu apucături ca ale sale, să nu existe Dumnezeu ; însă era prea luminat ca să poată fi ateu, ateii fiind o speţă deosebită de descreieraţi, mult mai rară decît s-ar crede. Inteligenţa aceasta îl încurca ; încerca s-o înăbuşe fără să izbutească. Dacă sufletul ar fi fost muritor, i-ar fi prins bine ; dar nu s-a convins de acest lucru, deşi s-a străduit multă vreme. Existenţa lui Dumnezeu şi nemurirea sufletului erau, pentru el, o strîmtoare primejdioasă, şi nu avea cum să nu vadă adevărul lor. Deismul i s-a părut un refugiu ; însă acest deism a găsit în el atîta luptă, încît nu mi-a fost prea greu să-l aduc pe calea cea bună, după ce l-am făcut să rupă cu D-na de Argenton. Din cele ce am arătat, s-a văzut cît de mare îi era buna-credinţă. Era pe măsura minţii lui luminate, în acel răstimp cit a renunţat la desfrîu. întorci ndu-se, din nenorocire, la acesta, a ajuns din nou de unde plecase. N-a mai auzit decit vuietul patimilor, însoţit, ca să-l zăpăcească şi mai mult, de aceleaşi vorbe lipsite de cucernicie şi de fala pe care şi-o făcea din această nebunie. Nu pot, aşadar, şti decît ce nu era el în privinţa religiei, fără să pot spune ce era. Dar ştiu cît de mare-i era nemulţumirea în această importantă chestiune, şi nu pot să nu fiu convins că nu s-ar fi dat singur pe mîinile tuturor preoţilor şi ale tuturor capuţinilor din oraş, pe care se fudulea că îi dispreţuieşte atît de mult, dacă s-ar fi îmbolnăvit foarte rău şi ar fi avut timp să trimită după ei. Marea lui slăbiciune, în privinţa religiei, era să se laude că nu crede şi să dorească să-i întreacă în aceasta pe cei mai cutezători. îmi aduc aminte că, într-o noapte de Crăciun, la Versailles, cînd a mers, împreună cu Regele, la prima parte a slujbei şi la cele trei liturghii de la miezul nopţii, a uluit toată curtea cu sîrguinţa cu care citea dintr-o carte pe care o adusese cu el, şi care părea să fie o carte de rugăciuni. Prima cameristă a D-nei

ducese de Orléans, care, trăind de multă vreme în casa lor, era foarte legată de ei şi foarte slobodă în purtări, aşa cum sînt toţi servitorii bătrîni şi buni, bucuroasă nevoie mare văzîndu-1 citind, l-a lăudat, a doua zi, D-nei ducese de Orléans, de faţă cu o mulţime de oaspeţi. D-l duce de Orléans a lăsat-o citva timp să se amăgească, apoi i-a spus : „Mare proastă mai sînteţi, D-nă Imbert : chiar nu ştiţi ce citeam ? Citeam Rabelais, pe care l-am luat cu mine de frică să nu mă plictisesc". Este lesne de închipuit ce a urmat după acest răspuns. Aşa stăteau lucrurile, dar tot o simplă fanfaronadă era. Dacă nu ţinem seama deloc şi de lucruri, orchestra de la capelă era cu mult mai presus de cea de la Operă şi de toate orchestrele din Europa, şi, fiindcă prima parte a slujbei, cea de-a doua şi cele trei liturghii fără cîntece din noaptea de Crăciun durau mult, orchestra aceasta se întrecea pe sine. Nu s-a văzut ceva mai minunat decît podoabele capelei şi felul în care era luminată. Era înţesată de lume, tribunele erau pline cu doamnele de la curte, în haine de casă, dar foarte împodobite. Nu s-a mai văzut ceva atît de neaşteptat ca frumuseţea acestui spectacol, iar urechile erau fermecate. D-lui duce de Orléans îi plăcea foarte mult muzica ; se pricepea la ea încît era în stare şi să compună, şi, în joacă, a făcut un fel de mică operă, pentru care La Fare a scris versurile, şi care a fost cîntată în faţa Regelui[1C] ; aşadar, orchestra capelei putea fi o ocupaţie din cele mai plăcute pentru el, chiar dacă n-ar fi fost şi decoraţia aceea strălucitoare, fără să aibă nevoie de Rabelais ; avea însă nevoie să arate că nu este cucernic şi că nu se gîndeşte decît la petreceri.

D-na ducesă de Orléans era alt fel de persoană. Era înaltă şi, întru totul, maiestuoasă ; tenul, pieptul, braţele îi erau admirabile, ca şi ochii ; gura destul de frumoasă, cu dinţi frumoşi, cam lungi ; faţa prea lată, cu obrajii prea căzuţi, o strica, dar tot frumoasă era ; cel mai tare o stricau sprîncenele, care parcă erau jumulite, pielea era roşie în acel loc, cu foarte puţini peri; pleoapele frumoase şi părul castaniu, foarte frumos. Fără să fie gheboasă sau slută, avea o parte a trupului mai mare decît cealaltă, călca în- tr-o parte şi înţepeneala şalelor vestea o alta, mult mai supărătoare în societate şi care o stingherea şi cînd era singură [17]. Nu era mai puţin inteligentă decît D-l duce de Orléans, şi avea, spre deosebire de el, un şir în ceea ce gîndea ; pe lîngă aceasta, avea un dar firesc al vorbirii, ştia cum să folosească expresiile, se pricepea să aleagă vorbele ca nimeni altcineva, totul cu uşurinţă, spre mirarea celor ce o ascultau, cu întorsăturile

acelea ce o aminteau pe D-na de Montespan şi care se întîlneau şi la surorile ei, neputînd fi imitate decît de persoanele din preajma sa, sau de cele pe care le crescuse ea. D-na ducesă de Orléans spunea tot ce voia, şi cum voia, cu hotărîre, delicateţe şi farmec ; spunea chiar şi ce nu rostea, şi lăsa să se înţeleagă totul cu măsura şi precizia dorite de ea ; avea însă o voce groasă şi înceată, care se poticnea, neplăcută urechilor neobişnuite cu ea, încît acest cusur, pe care ea totuşi nu-1 vedea ca atare, lua mult din frumuseţea spuselor ei. Măsura, decenţa şi buna-cuviinţă în toate se aflau la ea la mare cinste, şi trufia cea mai aleasă o stăpînea întru totul. Voi stîrni mirarea prin ceea oe voi spune acum, dar totuşi, nimic nu este mai adevărat : în adîncul sufletului ei, credea că îi făcuse o mare cinste D-lui duce de Orléans luîn- du-1 în căsătorie. îi scăpa foarte adesea cîte ceva despre aceasta, deşi vorbele ei nu erau prea limpezi. Era prea deşteaptă ca să nu-şi dea seama că aşa ceva nu putea fi îngăduit, dar şi prea mîndră ca să-l ascundă, neînduplecată, chiar şi faţă de fraţii săi, cînd era vorba de rangul cu care se măritase, şi arăta că este nepoată de rege al
Franţei pînă şi cînd sta pe scaunul de la privată. D-l duce de Orléans, care rîdea adesea de toate acestea, o numea ***Doamna Lucifer*** cînd vorbea despre ea, iar ea recunoştea că numele acesta nu-i displace. Simţea la fel de bine toate avantajele şi toate distincţiile de care s-a bucurat D-l duce de Orléans la moartea lui ***Monsieur,*** datorită tocmai căsătoriei pe care o făcuse, iar supărările ei de pe urma purtării D-lui duce de Orléans, unde aparenţele rămăseseră totuşi cuviincioase, nu-i erau pricinuite de gelozie, ci de ciuda de a nu fi adorată şi slujită de el ca o divinitate, fără însă ca ea să fi vrut să facă un singur pas ca să şi-l apropie, nici orice altceva care i-ar fi făcut lui plăcere şi l-ar fi adus lingă ea, nici să se stăpînească în vreun fel ca să nu-1 îndepărteze, deşi vedea limpede ce îl împinge la aceasta. Niciodată nu s-a arătat binevoitoare, îndatoritoare faţă de el, n-avea nimic cald, nimic din libertatea aceea care arată că o femeie trăieşte bine cu bărbatul ei ; îi primea întotdeauna avansurile cu răceală şi cu un fel de superioritate. Este unul din faptele care l-au îndepărtat cel mai mult pe D-l duce de Orléans de ea, şi pentru care, toată strădania D-lui duce de Orléans, după adevărata lor împăcare, a făcut mai puţin decît interesele politice, iscate din nevoie şi din aspiraţii, deşi, nici chiar ele n-au izbutit decît pe jumătate. In ceea ce priveşte curtea ei,

căci aşa trebuie să vorbim despre suita şi despre toată lumea care se ducea s-o vadă, nu o curte îşi dorea ea, ci un cult, şi cred că pot spune fără să mă înşel că, în toată viața ei, n-a găsit pe nimeni în afară de ducesa de Villeroy şi de mine care să nu i se fi plecat, şi care i-am spus şi am pus-o întotdeauna să facă tot ce ni se părea că este potrivit. Ducesa de Villeroy era mîndră, cinstită, slobodă, sigură de ea, şi era, cum am arătat, legătura între D-na ducesă de Bourgogne şi D-na ducesă de Orléans, eu fiind legătura între ea şi Domnul soțul prințesei ; faptul acesta a putut avea un rol mare într-o asemenea excepție. D-na de Saint- Simon, care nici ea nu o răsfăța, nu avea atît de des prilejul s-o întîlnească înainte de căsătoria D-nei ducese de Berry. In acelaşi timp, D-na ducesă de Orléans era de o mare sfială. Regele ar fi putut-o face să se simtă rău cu o singură privire, şi poate că şi D-na de Maintenon ; în orice caz, tremura în fața ei, iar pentru lucrurile cele mai obişnuite, şi în public, nu le răspundea niciodată decît bîlbîin-

du-se şi cu spaima zugrăvită pe faţă. Am spus răspundea ; deoarece, să vorbească ea cea dinţii, mai ales cu Regele, era mai presus de puterile ei. Altfel, trăia lîncezind cumplit, avînd o sănătate de fier : singurătate şi lectură, pînă la prînz, cînd mînca singură, lucru de mină în restul zilei, de la cinci după-masă, primea oaspeţi, care nu petreceau şi nici nu se simţeau bine acolo, deoarece ea nu a ştiut niciodată să facă acest lucru cu nimeni. Cei doi fraţi ai săi au fost, rînd pe rînd, favoriţii ei. Nu avea legaturi cu nimeni, doar rareori ieşea pentru cine ştie ce act de binefacere cu D-na ducesă du Maine ; cu surorile ei, am arătat în altă parte cum se înţelegea, adică deloc. Cînd am început eu s-o văd, favoritul ei era frăţiorul : astfel îi zicea ea, din prietenie şi fiindcă era mai mare decît el, contelui de Toulouse. Acesta o vedea în fiecare zi în societate, şi destul de des singur, în cabinetul ei. D-l du Maine, pe vremea aceea, n-o vedea decît din cînd în cînd, făcîndu-i cite o vizită, şi prea puţin în societate. Planurile lui l-au apropiat de ea după căsătoria D-lui duce de Berry, şi, după moartea acestui prinţ, o cruţa, dar ca să fie cruţat la rîn- dul său de ea, şi, prin ea, de D-l duce de Orléans, cu o minunată iscusinţă. în ceea ce mă priveşte, nu o vedeam niciodată după ce începea să se adune lumea. Ne întîl- neam aproape întotdeauna între patru ochi, adesea şi cu D-l duce de Orléans, uneori, rar, mai ales înainte de moartea Regelui, cu D-l conte de Toulouse, niciodată cu D-l duce du Maine. Nici unul dintre ei nu călca pe la D-l duce de Orléans : nici unul nu-1 iubea. Ducele du Maine nu prea era făcut, dacă nu avea vreun interes, să iubească pe cineva. După aceea, a simţit faţă de el ce simţea D-na de Maintenon, şi am văzut de ce a fost în stare, ca să-l înlăture pe D-l duce de Orléans de la drepturile date de obîrşia lui, şi ca să pună mina pe puterea supremă. Contele de Toulouse era rece, ducea o cu totul altă viaţă, nu o aproba pe cea dusă de D-l duce de Orléans, suferea fiindcă sora lui avea neplăceri şi era reţinut văzînd nemulţumirea Regelui. La el, întotdeauna, de atunci încoace, nu am văzut decît adevăr, cinste, o purtare înţeleaptă şi împlinirea îndatoririlor faţă de D-l duce de Orléans, fără ca aceste lucruri să-l fi dus pînă la apropiere şi prietenie.

[...]

CAPITOLUL XLI

(17 15) *[...] Portretul D-nei ducese de Berry.*

[...]

S-a putut simți ce fel era D-na ducesă de Berry, în mai multe locuri din aceste ***Memorii;*** o vom vedea însă, curînd, jucînd un rol atît de neobişnuit, în sine şi în legătură cu Domnul tatăl ei, ajuns regent al regatului, încît nu mă voi feri să fac unele mici repetiții, numai ca s-o zugrăvesc cum trebuie. Prințesa aceasta era înaltă, frumoasă, bine făcută, dar prea puțin grațioasă ; avea ceva în privire care te făcea să te temi de ce putea gîndi. Ca şi mama şi tatăl ei, avea darul vorbirii, o mare uşurință, ca şi ei, să spună tot ce voia şi cum voia, cu o limpezime, o precizie, o pricepere în alegerea cuvintelor şi cu o întorsătură atît de deosebită, încît uimea întotdeauna. Pe de o parte, sfioasă, cînd era vorba de fleacuri, pe de alta, îndrăzneață de te înspăimînta, trufaşă pînă la nebunie, dar şi mîrşavă pînă la cea mai josnică necuviință ; se poate spune că, în afară de zgîrcenie, era un model pentru toate păcatele, cu atît mai primejdios cu cît nimeni nu putea fi mai iscusit şi mai inteligent decît ea. Nu am obiceiul să încarc pórtetele pe care sînt silit să le fac pentru înțelegerea lucrurilor, şi se va vedea cu uşurință cît sînt de rezervat cînd este vorba despre femei, şi nu pomenesc despre nici o aventură galantă dacă nu are legătură strînsă cu ceea ce se cuvine să se numească faptă importantă. Voi fi aici mai rezervat decît despre oricare altă persoană, din amor propriu, dacă nu din respect față de sexul şi rangul persoanei. Rolul mare pe care l-am avut eu în căsătoria D-nei ducese de Berry şi locul pe care D-na de Saint-Simon, deşi împotriva voinței ei şi a voinței mele, l-a ocupat şi păstrat pe lîngă această prințesă, pînă la moartea ei, ar fi pentru mine motive prea puternice să tac, dacă tăcerea nu ar umbri tot ce urmează, adică istoria vremii noastre, ascunzînd, sub această umbră, adevărul. Jertfesc aşadar adevărului ceea ce-mi va face să sufere amorul propriu, şi, tot de dragul adevărului spun că, dacă aş fi ştiut sau măcar bănuit la această prințesă o parte din acel întreg ce avea să se dezvolte cu atîta grabă, după ce se va căsători, iar de atunci, din ce în ce mai mult, nu ar fi ajuns niciodată ducesă de Berry.

Este nevoie să ne amintim aici de cina care a avut loc la Saint-Cloud, imediat după nunta ei205, şi de ceea ce am spus, puţin, dar limpede, despre călătoria la Marly, curînd după aceea ; despre furia ei împotriva uşierului care, din neştiinţă, deschisese, în apartamentul ei, cele două canaturi ale uşii în faţa Doamnei mama sa ; despre disperarea care a cuprins-o la moartea lui *Monseigneur* şi despre cauza acelei disperări ; despre destăinuirile nebuneşti şi înspăimântătoare făcute D-nei de Saint-Simon ; despre ura ei faţă de Monseniorul şi mai ales faţă de D-na ducesă de Bourgogne, şi despre felul cum s-a purtat cu aceasta, căreia îi datora totul şi care, întotdeauna, s-a grăbit s-o ajute ; despre marea ei disperare cînd aceasta a devenit Delfină, căci trebuia să-i ofere cămaşa şi să o servească la masă, şi despre mijloacele ce au fost folosite pentru a o convinge să facă ce se cuvine, şi despre tot ce a făcut ca să-l împiedice pe D-l duce de Berry, împotriva voinţei lui, şi ca să-l învrăjbească, nesocotindu-i sentimentele şi îndatoririle, cu Monseniorul şi D-na ducesă de Bourgogne [...] ; despre în- tîmplările care i-au atras furia Regelui şi a D-nei de Main- tenon [...], şi nu pentru ultima oară ; despre pricina şi urmările sfatului pe care necazurile D-nei ducese de Orléans şi gura lumii, oricît de mîrşavă era aceasta, m-au silit să-l dau D-lui duce de Orléans în privinţa ei [...] ; despre cearta aceea ciudată, dintre ea şi mama ei, în legătură cu perlele Reginei mamă şi cu o cameristă primejdioasă care a fost alungată din slujba ei [...] ; despre ceea ce a făcut cînd a fost vorba de locul de prim scutier al D-lui duce de Berry şi de cel de viitoare guvernantă a copiilor săi [...] ; în sfîrşit, despre ceea ce am spus la p...., cît s-a putut de scurt, în legătură cu purtarea ei faţă de D-l duce de Berry, şi despre ce simţea prinţul pentru ea, înainte de a muri [...] etc. ; în legătură cu toate acestea, D-na de Saint-Simon a văzut petrecîndu-se scene neobişnuite în prezenţa sa, a ascultat destăinuiri neobişnuite făcute de D-l duce de Berry, pe care a trebuit să-l liniştească ; în sfîrşit, din ceea ce s-a văzut la p..., se lăuda cu făţărnicia ei desăvîrşită, cu priceperea

205 Pasajul nu este tradus în această selecţie. Cu acel prilej, ducele de Orléans şi fiica sa, prinţesa de Berry, s-au îmbătat atît de tare, încît nu se mai puteau ţine pe picioare. Au fost luaţi pe sus şi duşi, în trăsuri, la Versailles, spre hazul slugilor, care au clevetit mult, însă Regele şi D-na de Maintenon nu au aflat nimic. (N. t.)

de a înşela de minune, în care era neîntrecută, chiar eînd nu i se dădea prilejul. A făcut tot ce a putut ca să-l îndepărteze cu totul de religie pe D-l duce de Berry, care avea un fond creştinesc foarte bun şi un mare simț al dreptății, îl sîcîia că ține post, care nici lui nu-i plăcea, dar îl respecta cum se cuvine. îşi bătea joc de el, încît, deşi rareori, l-a făcut să-l întrerupă, de dragul ei, ca să-i facă plăcere şi să scape de glumele ei usturătoare ; fiindcă acesta nu se întîmpla fără luptă şi fără să se vadă cu cită caznă şi cu ce remuşcări se lăsa învins, îşi rîdea de el şi pentru aceasta, încă şi mai tare, spre marea lui tristețe. Simțul dreptății cu care era hărăzit, suferea şi el din pricina furiei cu care îi cerea să facă nedreptăți strigătoare la cer, chiar celor din suita lui ; căci dacă ar fi fost vorba de suita ei, el n-ar fi îndrăznit să spună nimic. Alte chestiuni, mai importante, îl împingeau la capătul răbdării, şi nu o dată au fost gata să se certe rău de tot. La mesele fără ceremonie, iar acestea erau dese, se îmbăta pînă nu mai ştia de ea, vărsa pretutindeni ce mîncase şi, dacă, rareori doar, se înveselea, era minune mare. Nici prezența D-lui duce de Berry, nici cea a D-lui şi a D-nei ducese de Orléans nici cea a doamnelor pe care le cunoştea prea puțin n-o puteau stăpîni cîtuşi de puțin. Ba chiar nu-i plăcea că D-l duce de Berry nu făcea ce făcea ea. Adesea, îl trata pe Domnul tatăl ei cu o trufie ce trezea tot felul de temeri. Frica inspirată de Rege o împiedica să aibă ieşiri atît de directe față de Doamna mama sa ; însă felul cum se purta cu ea era de ajuns, încît nici unul din cei trei nu se încumeta să i se împotrivească oricît de puțin, iar să aibă vreo părese nici nu putea fi vorbă, şi, dacă vreodată, cine ştie ce motiv, foarte însemnat, îi silea s-o facă, izbucneau scene nemaipomenite, tatăl şi soțul cerîndu-i pînă la urmă iertare, pe care o plăteau scump.

Aventurile galante, pe care nu-i era uşor să le aibă dat fiind rangul ei, au fost totuşi cîteva, şi nu s-a prea ostenit să le ascundă. în cele din urmă, a căzut pe capul lui La Haye, care, din paj al Regelui, devenise scutier particular al D-lui duce de Berry. Era un bărbat înalt, uscat, cu mişcări greoaie, roşu la față, părea prost şi înfumurat, avea prea puțină minte, era bun călăreț ; ea l-a ajutat să se ridice, repede pentru condiția lui, datorită stăpînului său. Ocheadele pe care şi le aruncau în salonul de la Marly erau văzute de toată lumea, şi nimic nu le putea pune capăt. In sfîrşit, trebuie să mai spun ceva, deoarece în- tîmplarea aceasta vorbeşte de la sine : a vrut să fie răpită, de la Versailles, de către La Haye, D-l duce şi Regele fiind sănătoşi tun, şi să se ducă împreună în Țările de

Jos. La Haye era să moară de spaimă cînd a auzit-o ce-i cere, iar ea de furie, auzind explicațiile lui. De la rugămințile cele mai fierbinți, a ajuns la toate sudălmile pe care turbarea i le aducea în minte iar puhoiul de lacrimi o făcea să-i iasă din gură. La Haye n-a scăpat doar cu scenele ei, cînd de iubire cînd de mînie. Era într-o încurcătură de moarte, îngrozit de ce putea să iasă dintr-o sminteală atît de mare, a luat-o apoi cu binişorul şi a silit-o să tacă, de frica de a nu fi învinovățit de ceva dacă ea făcea cine ştie ce nebunie. Taina a fost bine păstrată şi s-au luat măsurile necesare. La Haye nu îndrăznise totuşi să dispară, din pricina D-lui duce de Berry, pe de o parte, şi, pe de alta, gîndindu-se la ce o să spună lumea, care, deşi nu ştia de nebunia aceasta de necrezut, ştia de pasiune. Cînd, în cele din urmă, D-na ducesă de Berry, fie că i-a venit cît de cît mintea la cap, fie că nu mai trăgea nici o nădejde să-l convingă pe La Haye, şi-a dat seama că sîcîiala aceasta nu făcea decît să-i chinuie pe amîndoi, a încetat cu hărțuielile ; însă pasiunea a ținut pînă la moartea D-lui duce de Berry şi cîtva timp după aceea. Aceasta era stăpîna inimii şi a sufletului D-lui duce de Orléans, care a ştiut toată povestea şi a fost îngrijorat peste măsură, nu că ar fi putut fi răpită, căci aşa ceva nu se putea, iar La Haye nu avea de gînd s-o facă, ci de scandalurile şi de neghiobiile la care te puteai aştepta de la o descreierată, care a rămas, mai departe ca şi înainte, păstrătoarea secretelor Domnului tatăl său, toată viața ei, şi care i-a mai dat şi alte griji, pe care le voi arăta cînd le va sosi timpul.

De la D-na ducesă de Orléans avusese întotdeauna parte numai de blîndețe, de prietenie, de daruri. De altfel, nu stătuseră aproape niciodată împreună. Prin urmare, nu se lovise de acele mici necazuri care îi supără uneori pe copii. însă trufia ei era atît de mare, îneît socotea că faptul de a fi fiica unei bastarde este o pată pentru ea, şi nutrea față de mama ei o ură şi un dispreț pe care, după ce s-a măritat, nu şi le-a mai stăpînit, avînd grijă, înainte şi după căsătorie, să le ațîțe în inima şi mintea D-lui duce de Orléans.' Trufia Doamnei mama ei nu era nimic pe

lîngă propria sa trufie. înainte şi după căsătorie, îşi închipuia că, în toată Europa, doar cu ea s-ar fi putut însura D-l duce de Berry, şi că erau egali. Am arătat, la timpul potrivit, că D-l duce de Orléans îi spunea cum merg lucrurile cu căsătoria ei, căci nu-i putea ascunde nimic, că ea însăşi mi-a povestit o mulțime de amănunte despre aceasta, la Saint-

Cloud, cînd căsătoria a fost declarată, ca să ştiu şi eu de această primejdioasă încredere, că nu se putea deci îndoi de greutăţile ce fuseseră întîmpinate ; am arătat şi semnele de recunoştinţă pe care mi le-a dat. Nu era măritată nici de trei luni şi şi-a arătat desăvîrşita nerecunoştinţa faţă de toţi cei ce ajutaseră ca această căsătorie să se facă, şi, cu prilejul scenei dintre ea şi D-na de Levis, pe care o amăgise şi o înşelase atît de îngrozitor, cu bună ştiinţă, în legătură cu slujba de prim scutier al D-lui duce de Berry, nu s-a putut stăpîni să nu-i spună că era indignată la gîndul că o persoană ca ea este îndatorată cuiva, că îi urăşte din adîncul inimii pe toţi cei ce ajutaseră la încheierea căsătoriei şi că nu le-o putea ierta ; la aceste vorbe, D-na de Levis, lăsînd la o parte orice respect şi orice prudenţă, a tratat-o aşa cum merita, şi, de atunci, chiar şi de faţă cu lumea, s-a purtat cu ea aşa cum era firesc după o scenă ca aceea, iar D-na ducesă de Berry, care, cum am spus, era sfioasă în lucrurile mărunte, dar de fapt înfumurată cum nu se mai poate, fiind în foarte mare încurcătură, a pus să i se facă tot felul de avansuri, zadarnice, ca să scape de ceva de care nu îndrăznea să se plîngă. Purtarea ei, în cele din urmă, i-a supărat pe Rege şi pe D-na de Maintenon, siliţi tot timpul să-şi facă griji din pricina ei, după atîtea dojeni şi ameninţări, atît de aspre şi atît de zadarnice, mai ales după moartea D-lui duce de Berry, iar D-na Delfină, cu mult timp înainte de a muri, nu se mai amesteca. Regele, de faţă cu lumea, nu arăta nimic, însă era rece cu ea ; atît el cît şi D-na de Maintenon o dispreţuiau. Regele o suporta de nevoie; cît despre D-na de Maintenon, n-o mai vedea deloc, dar, în ciuda acestei purtări, prinţesa se temea de amîndoi ca de foc, amuţea şi era stînjenită în prezenţa lor, iar de Rege se temea chiar şi cînd se aflau în lume. Toate nemulţumirile lor se vărsau în capul D-lui duce de Orléans, despre care spuneau că îi înşelase atunci cînd le dăduse fata aceasta, pe care ar fi trebuit's-o cunoască, şi îl urau şi-l

dispreţuiau pentru slăbiciunea lui faţă de ea, ca şi pentru faptul că prietenia ce-i arăta el, atît de statornică, nu slujea la nimic, de vreme ce n-o schimba cîtuşi de puţin pe prinţesă.

[...]

CAPITOLUL XLVIII

(17 15) *[....] Amănunte despre sănătatea Regelui şi despre cau zele morţii sale. — [...] Regele, deşi nu mai este în stare să se îmbrace, vrea să-şi aleagă hainele pe care le va îmbrăca. — Gîn- duri fugare.*

[...]

Era mai mult de un an de cînd sănătatea Regelui se şubrezea întruna. Servitorii care trăiau în preajma lui au fost cei dintîi care şi-au dat seama şi care au văzut cum starea lui se înrăutăţeşte, fără însă ca vreunul să se încumete să deschidă gura. Bastarzii, sau, mai bine zis, D-l du Mâine vedea şi el foarte limpede ce se petrece, şi, ajutat de D-na de Maintenon şi de cancelarul-secretar de Stat, omul lor, a grăbit lucrurile privitoare la sine. Fagon, prim medic al Regelui, foarte şubrezit şi la minte şi la trup, a fost, dintre toţi cei din preajma Regelui, singurul care n-a băgat nimic de seamă. Mareschal, prim chirurg, a stat de mai multe ori de vorbă cu el, dar, de fiecare dată, a fost repezit cu asprime. împins, în cele din urmă, de datorie şi afecţiune, a îndrăznit, într-o dimineaţă, pe la Rusalii, să o caute pe D-na de Maintenon. I-a spus ce vedea cu ochii lui şi cît de tare se înşela Fagon. A încredinţat-o că Regele, căruia îi luase adesea pulsul, avea de mult timp o uşoară fierbinţeală lăuntrică, şi că natura lui era atît de bună, încît, dacă ar lua nişte leacuri şi s-ar îngriji puţin, ar mai putea-o duce încă mult, dar, dacă boala era lăsată să se înrăutăţească, nu mai era nici o speranţă. D-na de Maintenon s-a supărat, iar Mareschal s-a ales, de pe urma bunei sale credinţe, doar cu mînia ei. D-na de Maintenon i-a răspuns că numai duşmanii personali ai lui Fagon gîn- deau că sănătatea Regelui este aşa cum spune Mareschal, deoarece Fagon, cu priceperea, rîvna şi experienţa lui de prim medic, nu se putea înşela. Mai ciudat este că Mares- ohal, care, pe vremuri, îl operase pe Fagon şi-i scosese o piatră din vezică, fusese pus în slujba de prim chirurg chiar

de către el, şi, de atunci pînă acum, se înţeleseseră foarte bine. Mareschal, care mi-a povestit totul, sătul, nu a mai avut ce face şi, chiar de pe atunci, s-a apucat să de- plîngă moartea stăpînului său. Fagon era, într-adevăr, pentru ştiinţa şi experienţa lui, cel mai mare medic din Europa ; însă sănătatea nu-i mai îngăduia, de multă vreme, să-şi întreţină experienţa, iar marea lui autoritate pe care şi-o cîştigase datorită priceperii sale şi preţuirii pe care i-o arăta Regele, în cele din urmă, l-a stricat. Nu suferea nici explicaţii nici replică, se ocupa de sănătatea Regelui aşa cum făcuse cînd era mai puţin bătrîn, şi l-a ucis cu îndărătnicia lui[1].

Lungile crize de gută îl făcuseră pe Fagon să-l bage, ca să zic aşa, pe Rege, în fiecare seară, într-un morman de perne de puf, care-1 făceau să năduşească atît de tare, toată noaptea, încît trebuia şters şi schimbat în fiecare dimineaţă, înainte ca marele şambelan şi primii gentilomi să intre în cameră. De mulţi ani, în loc de cel mai bun vin de Champagne, din care băuse toată viaţa, dar numai din acesta, nu mai bea decît vin de Bourgogne, îndoit cu apă, şi atît de vechi, încît se răsuflase. Spunea uneori, glumind, că se găseau, deseori, nobili străini care se înşelau dorind să guste vinul pe care-1 bea el. Nu băuse niciodată vin simplu, nici un fel de lichioruri, nici măcar ceai, cafea sau cacao. Dar cînd se trezea, în loc de puţină pîine cu vin şi apă, bea, de foarte multă vreme, două ceşti de salvie cu veronică; adesea, între mese şi întotdeauna înainte de culcare, bea pahare întregi cu apă cu puţină apă de flori de portocal, cam o jumătate de litru, întotdeauna, în orice anotimp, cu gheaţă ; chiar şi în zilele cînd făcea spălături bea din aceasta, întotdeauna la masă, căci între mese nu lua niciodată nimic, orice ar fi fost, doar vreo pastilă de scorţişoară, pe care şi-o punea în buzunar, la masă, cînd ajungea la fructe, împreună cu o mulţime de pesmeţi pentru căţelele sale de vînătoare care-1 aşteptau în cabinetul de lucru. Fiindcă, în ultimul an de viaţă, era tot mai strîns la burtă, Fagon îl punea să mănînce, chiar la începutul mesei, multe fructe de la gheaţă, adică mure, pepeni galbeni şi smochine, putrede de coapte, iar la desert, multe alte

fructe, terminînd cu o grămadă de dulciuri, spre uimirea tuturor. în tot timpul anului, mînca, la cină, o mare cantitate de salată. Ciorbele, căci mînca, dimineaţa şi seara, de mai multe feluri, în cantitate mare, erau foarte zemoase şi nemaipomenit de tari, şi tot ce i se dădea era foarte piperat,

cel puțin de două ori mai mult decît se obişnuieşte, şi tot aşa tare. Nici acestea, nici dulciurile nu erau îngăduite de Fagon care, văzîndu-1 cum le mănîncă, se strîmba uneori de-ți venea să rîzi, fără să îndrăznească totuşi să spună ceva, decît rareori, lui Livry şi lui Benoist[2], care răspundeau că ei aveau datoria să-l hrănească pe Rege, iar el să-i curețe mațele. Nu mînca nici un fel de vînat mare sau de pasăre de apă, însă, altfel, orice, fără excepție, şi de dulce şi de post, pe care l-a ținut întotdeauna, în afară de postul Paştelui, cînd, de vreo douăzeci de ani încoace, postea doar cîteva zile. In vara aceea, fructele acelea mîn- cate după supă i-au înecat stomacul, i-au lenevit digestia, i-au luat pofta de mîncare, de care, pînă atunci, nu dusese niciodată lipsă, fără să-i fi fost vreodată foame sau să dorească să mănînce, oricît de tîrziu întîmplarea l-ar fi făcut uneori să prînzească ; însă, după cîteva linguri de supă, pofta i se deschidea întotdeauna, după cum l-am auzit spunînd în mai multe rînduri, şi mînca atît de mult şi de consistent, şi seara şi dimineața, şi mereu atît de bine, încît nu-ți venea să-ți crezi ochilor [3]. Atît de multă apă şi atît de multe fructe, fără să fie ajutate de ceva spirtos, i-au stricat sîngele, căci îi scădeau ceea ce îl ținea în viață, şi îi vlăguiau trupul din pricina sudorilor provocate peste noapte : de aici i s-a tras moartea, fapt recunoscut atunci cînd i s-a deschis corpul. Măruntaiele erau toate atît de frumoase şi de sănătoase, încît unii au spus că ar fi putut trăi peste o sută de ani. Stomacul, mai ales, a uimit, ca şi mațele, prin volumul şi lungimea lor, de două ori mai mari decît cele obişnuite ; de aceea mînca întotdeauna atît de mult. La leacuri nu s-a gîndit nimeni, decît cînd a fost prea tîrziu, deoarece Fagon nu a vrut niciodată să-l socotească bolnav, D-na de Maintenon fiind la fel de orbită în această privință, deşi a ştiut foarte bine să facă tot ce a fost cu putință pentru Saint-Cyr şi pentru D-l du Mâine. Regele a simțit în ce stare se află, înaintea lor, şi uneori o spunea valeților din preajma sa. Fagon îl liniştea tot timpul, dăinui făcea nimic. Regele se mulțumea cu ce-i spunea el,

deşi nu era convins ; însă nu-i zicea nimic, din prietenie, şi, mai ales, din pricina D-nei de Maintenon.

[...]

Miercuri, 21 august, Regele a fost văzut de patru medici, care nu s-au gîndit să facă altceva decît să-l laude pe Fagon, care i-a dat să ia nişte fiertură de scorţişoară. A amînat pe vinerea următoare trecerea în revistă a jandarmeriei, pe care voia s-o privească de la fereastră, a ţinut Consiliul de Stat după prînz, apoi a lucrat cu Cancelarul. După aceea, a venit D-na de Maintenon, urmată de doamnele cele mai apropiate, şi a cîntat orchestra mare. A cinat îmbrăcat în haină de casă, stînd în fotoliu. De cîteva zile, lumea începuse să-şi dea seama că îi este greu să mănînce carne, şi chiar şi pîine, din care toată viaţa mîncase foarte puţină, şi, de foarte multă vreme, doar miez, deoarece nu mai avea dinţi. In loc de acestea, mînca supe în cantităţi mai mari, carne tocată şi ouă.

[•••]

Starea sănătăţii Regelui, ştiută de toată lumea, schimbase de pe atunci pustiul din apartamentul D-lui duce de Orléans într-o mare adunare de oameni.

[-3

în aceeaşi zi, joi 22 august, în locul Regelui, jandarmeria a fost trecută în revistă de ducele du Maine ; Regele, înainte de culcare, i-a poruncit ducelui de La Rochefoucauld să-i arate, a doua zi, mai multe haine, din care să şi-o aleagă pe cea care i se va părea mai potrivită s-o îmbrace după doliul purtat în urma morţii unui fiu al D-nei ducese de Lorraine, căruia i se spunea prinţul François, era în vîrstă de douăzeci şi şase de ani şi avea aba- ţiile Stavelot şi Malmédy. Se vede din aceasta cît de mult trecuse de cînd nu mai umbla ; în ultimele zile, nici nu-şi mai schimba hainele cînd cerea să fie dus la D-na de Maintenon, nu mai cobora din pat decît ca să cineze, în haină de casă, doctorii dormeau cu el în cameră şi în încăperile vecine, în sfîrşit, nu mai putea înghiţi nimic solid, şi spera încă, după cum se vede, să se vindece, de vreme ce spera să se mai îmbrace şi a vrut să-şi aleagă o haină pentru ziua cînd o va putea pune. De aceea, consiliile, munca, petrecerile şi-au urmat cursul obişnuit ; căci oamenii nu vor să moară, şi se prefac atît cît pot de mult.

[...]

(1715) *[...] — Cuvintele ăe despărțire rostite de Rege. [...] Le Brun, un provensal, îl repede pe Fagon şi-i dă Regelui să bea din licoarea făcută de el. — Ducele du Mâine. — D-na de Main- tenon se retrage la Saint-Cyr. — [...] Regele se simte foarte rău ; & aduce pe D-na de Maintenon înapoi de la Saint-Cyr. — Ultimele cuvinte ale Regelui. Moartea lui.*

[•••]

Tot în lunea aceea, 26 august, [...], Regele a prînzit stînd în pat, în prezența celor ce aveau intrările 206. In timp ce se strîngea masa, i-a chemat mai aproape şi le-a spus aceste cuvinte, reținute chiar de pe atunci : „Domnilor, vă rog să mă iertați că v-am fost o pildă atît de proastă. Trebuie să vă mulțumesc pentru felul în care m-ați slujit, pentru afecțiunea şi credința ce mi-ați arătat întotdeauna, îmi pare foarte rău că nu am făcut pentru dumneavoastră ceea ce aş fi vrut din toată inima să fac. Vremurile grele sînt de vină. Vă cer, pentru nepotul meu, rîvna şi credința pe care le-ați avut pentru mine. Este un copil care s-ar putea să aibă multe necazuri. Pilda dumneavoastră să fie urmată de toți ceilalți supuşi ai mei. Să ascultați de poruncile nepotului meu. Va cîrmui regatul ; nădăjduiesc s-o facă aşa cum se cuvine ; nădăjduiesc, de asemenea, că veți ajuta cu toții la unirea dintre voi, iar de cumva vreunul se va îndepărta, veți ajuta să fie adus înapoi. Simt că mă înduioşez, şi că vă înduioşez şi pe dumneavoastră ; vă cer iertare. Vă las cu bine, Domnilor : cred că vă veți aminti, din cînd în cînd, de mine.“

Puțin după ce a plecat toată lumea, Regele l-a chemat pe mareşalul de Villeroy şi i-a spus aceleaşi cuvinte, pe care el le-a ținut minte şi, mai tîrziu, le-a povestit : „Domnule mareşal, murind, vă dau © nouă dovadă de prețuire şi încredere. Vă fac preceptor al Delfinului, slujba cea mai înaltă pe care o pot da eu cuiva. Veți afla din testamentul meu ce veți avea de făcut în privința ducelui du Mâine. Nu pun la îndoială că mă veți sluji după moarte cu aceeaşi credință cu care m-ați slujit cît am trăit. Trag nădejdea că nepotul meu va avea pentru dumneavoastră prețuirea şi încrederea pe care trebuie să le aibă față de un om la care am ținut întotdeauna. Vă las cu bine, Domnule Mareşal ; trag nădejdea că vă veți aminti de mine.“

---

206 Pentru toate detaliile privitoare la acest privilegiu, v. *infra,* voi. V. cap. XXV. (N.t.)

După cîtva timp, Regele i-a chemat pe Domnul Duce şi pe D-l prinț de Conți, care se aflau în cabinetele de lucru, şi, fără să le spună să se apropie prea mult, le-a recomandat acea unire care este de dorit să existe între prinți, în fața răzmerițelor şi a războaielor [1], să nu se ia după pildele din familie ; altceva nu le-a mai spus. Apoi, auzind glasuri de femei în cabinet, a înțeles cine putea fi, şi le-a chemat numaidecît înăuntru. Erau D-na ducesă de Berry, *Madame,* D-na ducesă de Orléans şi prințesele de sînge, care se jeleau cît le ținea gura şi cărora Regele le-a spus că nu trebuie să țipe atît de tare. Le-a dat cîteva mici semne de bunăvoință, cu deosebire Doamnei *(Madame),* şi a terminat prin a le ruga fierbinte pe D-na ducesă de Orléans şi pe Doamna Ducesă să se împace. Totul s-a petrecut foarte repede, apoi le-a spus să plece. Au ieşit prin cabinete, plîngînd şi țipînd, ceea ce a făcut să se creadă, în afara apartamentului, ferestrele cabinetelor fiind deschise, că Regele a murit ; zvonul s-a răs- pîndit în Paris şi chiar şi în provincii.

După cîtva timp, i-a cerut ducesei de Ventadour să i-1 aducă pe Delfin. L-a chemat lingă el şi i-a spus aceste cuvinte, de față cu D-na de Maintenon, cu cele cîteva persoane dintre cele mai privilegiate şi cu valeții de care nu se putea lipsi, cuvinte ce au fost ținute minte : „Copilul meu, vei fi un rege mare. In privința construcțiilor şi a războaielor să nu faci ce am făcut eu ; încearcă, dimpotrivă, să trăieşti în pace cu vecinii. Dă-i lui Dumnezeu ceea ce îi datorezi ; recunoaşte că îi eşti îndatorat ; cere supuşilor tăi să-l cinstească. Urmează întotdeauna sfaturile cele bune ; caută să uşurezi povara poporului tău, lucru pe care eu, spre durerea mea, nu l-am putut face. Să nu uiți să te arăți recunoscător față de D-na de Ventadour. Doamnă (către aceasta), vreau să-l îmbrățişez“ ; şi, îmbrățişîndu-1, i-a spus : „Dragul meu copil, îți dau binecuvîntarea din toată inima“. Cînd micuțul prinț a fost luat de pe patul Regelui, acesta l-a cerut din nou, l-a îmbrățişat iar şi, ridicînd mîinile către cer, l-a mai binecuvîntat o dată. Spectacolul a fost deosebit de mişcător ; ducesa de Ventadour s-a grăbit să-l ia pe Delfin de acolo şi să-l ducă în apartamentul lui.

După o scurtă pauză, Regele i-a chemat pe ducele du Maine şi pe contele de Toulouse, celor cîtorva persoane ce se aflau în camera lui le-a cerut să plece şi a pus să se închidă uşile ; întrevederea aceasta a durat destul de mult. Cînd lucrurile au fost lămurite aşa cum trebuie, isprăvind cu ei, a trimis după D-l duce de Orléans, care era în apartamentul lui. I-a vorbit foarte puțin, şi, cînd să iasă, l-a chemat înapoi ca să-i mai spună ceva, foarte scurt[2]. Atunci i-a poruncit ca, îndată după moartea sa, să-l ducă pe viitorul rege la Vincennes, unde aerul este sănătos, pînă ce toate ceremoniile la Versailles se vor fi sfîrşit şi după ce castelul va fi curățat cum se cuvine, înainte de a-1 aduce înapoi la Versailles, unde îi recomanda să stea de obicei. Se pare că, mai devreme, vorbise despre acest lucru cu ducele du Maine şi cu mareşalul de Villeroy ; căci, după plecarea D-lui duce de Orléans, a poruncit să fie mobilat Vincennes ca să-l poată primi fără întîrziere pe urmaşul său.

[•;•]

Şi-a amintit că D-l Cavoye, mare ofițer din suita sa, care răspundea de locuințe, nu curățase niciodată apartamentul de la castelul Vincennes, deoarece, de cincizeci de ani, curtea nu mai fusese acolo ; a arătat o casetă unde se afla planul acelui castel, şi a poruncit să fie luat şi dus lui Cavoye. Cîtva timp după ce a dat ordinele acestea, i-a spus D-nei de Maintenon că auzise că este greu să te hotărăşti să mori ; că el, care ajunsese la clipa aceea de care oamenii se tem atît de mult, nu crede că hotărîrea aceasta este chiar atît de greu de luat. Ea i-a răspuns că este greu cînd eşti legat de oameni, cînd sufletul îți este plin de ură, cînd ai datorii neplătite : „Ei ! a reluat Regele, nu am datorii neplătite unor persoane particulare ; însă pentru datoriile față de poporul meu, îmi pun nădejdea în mila lui Dumnezeu“. Noaptea care a urmat a fost foarte neliniştit. Tot timpul îşi împreuna mîinile şi se auzea cum spune rugăciunile pe care le spunea de obicei cînd era sănătos, iar cînd ajungea la ***Confiteor,*** se lovea în piept.

Miercuri 28 august, i-a dat D-nei de Maintenon un semn de prietenie, care ei nu i-a plăcut, şi la care nu a răspuns nimic. I-a spus că ceea ce îl mîngîie de faptul că o părăseşte este nădejdea că, dată fiind vîrsta ei, se vor întîlni curînd [3]. Pe la ora şapte dimineața, a cerut să fie chemat P. Tellier, şi, în timp ce acesta îi vorbea despre
Dumnezeu, a văzut în oglinda de pe cămin doi băieți din serviciul său stînd la picioarele patului şi plingînd. Le-a spus : „De ce plîngeți ? Ați crezut că sînt nemuritor ? Eu nu am

crezut aşa ceva, iar voi, la vîrsta la care am ajuns, trebuia să vă fi pregătit să mă pierdeţi".

Un soi de ţărănoi provensal, necioplit de tot, aflînd, pe drumul de la Marsilia la Paris, că Regele este pe patul de moarte, a sosit în dimineaţa aceea la Versailles. adu- cînd un leac care, spunea el, vindeca gangrena. Regele se simţea foarte rău, iar medicii, neştiind ce să-i mai facă, au încuviinţat numaidecît, de faţă fiind D-na de Mainte- non şi ducele du Mâine. Fagon a vrut să spună ceva ; ţărănoiul acela, Le Brun pe nume, l-a repezit de nu s-a văzut, la care Fagon, obişnuit să-i repeadă el pe alţii, iar aceia să tremure de mult ce-1 respectau, a rămas năuc. I s-au dat deci Regelui zece picături din licoarea aceea, în vin de Alicante, pe la ora unsprezece dimineaţa. După cîtva timp, s-a simţit mai întremat ; însă, întrucît pulsul i-a scăzut din nou şi era foarte slab, i s-au mai dat alte zece picături, pe la ora patru, spunîndu-i că aceasta îl va readuce la viaţă. Luînd paharul în mînă, Regele a răspuns : „La viaţă sau la moarte, cum o vrea Dumnezeu". D-na de Maintenon tocmai ieşise de la Rege, cu scufia trasă pe ochi ; condusă de mareşalul de Villeroy, a trecut prin faţa apartamentului ei, fără să intre, şi a mers pînă în josul scării celei mari, unde şi-a ridicat scufia. L-a privit scurt pe mareşal, spunîndu-i : „Te las cu bine, Domnule Mareşal" ; s-a urcat într~o trăsură de-a Regelui, folosită de ea întotdeauna, unde era aşteptată doar de D-na de Caylus, şi s-a dus la Saint-Cyr, urmată de trăsura ei, în care erau doamnele ce o slujeau. Seara, în apartamentul său, ducele du Mâine a povestit, în gura mare, cu mult haz, ce păţise Fagon cu Le Brun ; vom reveni în altă parte pentru a arăta purtarea lui, cea a D-nei de Maintenon şi cea a P. Tellier, în acele ultime zile de viaţă ale Regelui. I s-a dat mai departe din leacul lui Le Brun, aşa cum a vrut acesta, şi Regele l-a înghiţit. Cînd a fost întrebat dacă vrea o supă, Regele a răspuns că nu trebuie să i se vorbească de parcă ar fi altcineva, că el nu de supă are nevoie, ci de duhovnic, şi a cerut să fie adus acesta. într-o zi, cînd îşi revenise după un leşin, i-a cerut Părintelui Tellier iertarea tuturor păcatelor, iar acesta l-a întrebat dacă suferă mult. „Ei, nu, a răspuns Regele, şi tocmai lucrul acesta mă supără ; aş vrea să sufăr mai mult, ca să-mi ispăşesc păcatele."

Joi 29 august, deşi noaptea şi ziua din ajun fuseseră foarte grele, în camera Regelui au putut intra mai uşor ofiţerii cei mari, care, de obicei, nu intrau ; acum însă, plecaseră cei care, pe lîngă ce făcuseră, nu mai aveau ce să facă. Cu o zi înainte, nu fusese slujbă[4], şi nimeni nu se gîndea că avea să mai fie.

Ducele de Charost, căpitan al gărzilor, care se strecurase şi el în cameră, a socotit, pe bună dreptate, că aceasta nu se cuvine, şi, printr-unul din valeţii apropiaţi, l-a întrebat pe Rege dacă nu i-ar place să asculte slujba. Regele a răspuns că doreşte acest lucru ; după care, au fost aduşi oamenii şi cele necesare, şi tot aşa, în zilele următoare. în dimineaţa acelei joi, parcă ar fi căpătat ceva putere şi a apărut o rază de speranţă ; numaidecît, totul a fost îngroşat şi s-a răspîndit pretutindeni. Regele a mîncat chiar şi doi biscuiţi, cu un pic de vin de Alicante, cu oarecare poftă. în ziua aceea, pe la ora două după-masă, m-am dus la D-l duce de Orléans, în ale cărui apartamente, de opt zile, şi la orice oră, era atît de multă lume, încît, ca să zic aşa, nici măcar un ac nu ar fi mai încăput. N-am găsit pe nimeni [5]. De cum m-a zărit, s-a pus pe rîs şi mi-a spus că sînt primul om pe care-1 vede, în toată ziua aceea, intrînd la el în casă, care, pînă seara, a fost cu desăvîrşire pustie. Aşa este lumea !

[•••]

Pe la unsprezece seara, medicii s-au uitat la piciorul Regelui. Gangrena se întinsese în toată laba piciorului, în genunchi, iar coapsa era foarte umflată. în acest timp, a leşinat. I-a trebuit mult pînă să-şi dea seama de lipsa D-nei de Maintenon, care nu credea că avea să se mai întoarcă. A fost chemată de cîteva ori în ziua aceea ; nu i s-a putut ascunde Regelui că plecase. A trimis după ea la Saint-Cyr ; s-a întors, seara. Vineri 30 august, ziua a fost la fel de grea cum fusese şi noaptea : aţipea o vreme, şi cînd se trezea, era ameţit. Din cînd în cînd, a luat cîte un pic de peltea cu apă, căci nu mai putea suferi vinul, în camera lui, n-au mai rămas decît valeţii care-1 slujeau şi-i dădeau doctoriile, D-na de Maintenon şi, rareori, P. Tellier, după care trimitea Blouin sau Mareschal. Stătea foarte puţin chiar şi în cabinetele de lucru, ca de altfel şi D-l du Maine. Regele nu se gîndea decît la cele

sfinte, dacă D-na de Maintenon sau P. Tellier găseau cîteva clipe cînd capul îi era ceva mai limpede ; însă acestea erau rare şi scurte. Pe la ora cinci după-amiază, D-na de Maintenon a trecut în apartamentul ei, şi-a împărţit mobila celor ce trăiseră în preajma sa, şi a plecat la Saint-Cyr, de unde nu s-a mai întors niciodată.

Sîmbătă 31 august, noaptea şi ziua au fost cumplite ; Regele nu s-a trezit decît cîteva clipe, rare şi scurte. Gangrena se întinsese la genunchi şi în toată coapsa. I s-a dat din leacul răposatului abate Aignan [6], trimis de ducesa du Mâine, un leac minunat pentru vărsatul de vînt. Medicii încuviinţau totul, deoarece nu mai era nici o speranţă. Pe la ora unsprezece noaptea, era atît de rău, încît i s-au citit rugăciunile pentru muribunzi. Ceremonia l-a trezit. A spus rugăciuni cu un glas atît de puternic, încît putea fi auzit prin acela al mulţimii de feţe bisericeşti şi al tuturor celor ce intraseră acolo. La sfîrşitul rugăciunilor, l-a recunoscut pe cardinalul de Rohan şi i-a spus : „Iată cele din urmă daruri ale Bisericii". A fost ultimul om căruia i-a vorbit. A repetat de mai multe ori : ***Nune et in hora morţiş,*** apoi a spus : „Doamne Dumnezeul meu, vino-mi în ajutor ; scapă-mă cît mai repede". Au fost ultimele lui cuvinte. Toată noaptea, n-a ştiut de el, a stat într-o lungă agonie, care s-a sfîrşit duminică, 1 septembrie 1715, la ora opt şi un sfert dimineaţa, cu trei zile înainte de a fi împlinit şaptezeci şi şapte de ani, în al şaptezeci şi doilea an de domnie [7].

S-a căsătorit la douăzeci şi doi de ani, semnînd vestita pace din Pirinei, în 1660. Avea douăzeci şi trei cînd moartea a scăpat Franţa de cardinalul Mazarin ; douăzeci şi şapte, cînd a pierdut-o pe Regină, mama sa, în 1666. A rămas văduv la patruzeci şi patru de ani, în 1683, l-a pierdut pe ***Monsieur*** la şaizeci şi trei de ani, în 1701, şi a trăit mai mult decît fiul său şi decît fiii fiului său, cu excepţia urmaşului său, a regelui Spaniei şi a copiilor acestui prinţ. Europa nu a mai văzut niciodată o domnie atît de lungă, şi nici Franţa un rege atît de vîrstnic.

Cînd i s-a deschis corpul, de către Maresehal, prim chirurg al Regelui, cu asistenţa şi ceremoniile obişnuite, i s-au găsit măruntaiele atît de nevătămate şi de sănătoase, şi totul aşa cum trebuie să fie, încît s-a spus că ar fi trăit peste un veac, dacă nu ar fi făcut greşelile pe care

le-am arătat şi care l-au dus la gangrenă în sînge. Capacitatea stomacului şi a intestinelor era cel puţin de două ori mai mare decît trebuie să fie pentru un om de statura lui, ceea ce este cu totul neobişnuit ; de aceea mînca întotdeauna atît de mult[8].

CAPITOLUL LI

(17 15) *Portretul lui Ludovic al XlV-lea. — [...] Regele îşi urăşte supuşii, este mărunt la suflet, este înşelat, dominat şi crede* ***că*** *lucrurile stau tocmai dimpotrivă. — [...] Un veac înfloritor. — [...] Calităţile lui Ludovic al XlV-lea ; jalnica lui educaţie ; marea lui ignoranţă; urăşte obîrşia nobilă şi rangurile ; este îmbrobodit de miniştri: — [...] Ii plăceau mărunţişurile. — Avantajele miniştrilor săi, care îngenunchează totul sub ei, încredinţîndu-l că puterea şi măreţia lor ale lui sînt, şi ajung să fie mai mult decît seniori şi atotputernici. [...] Nu se poate ajunge, de fapt, în nici un fel, la Ludovic al XlV-lea, care este străjuit de miniştri. . ________________________________ [...] Mi niştrii l-au dus pe Rege la trufie.*

A fost un prinţ despre care nu se poate spune că nu a fost bun, chiar mare, la care nu se poate să nu vezi încă şi mai multă micime şi răutate, în care nu se poate deosebi ce era al lui şi ce era luat cu împrumut, şi, într-o privinţă ca şi în cealaltă, nimic mai rar decît scriitorii care să fi aflat tot ce trebuie despre el, nimic mai greu de întîlnit decît oamenii care să-l fi cunoscut ei înşişi, prin propria lor experienţă, şi care să fie în stare să scrie despre aceasta, şi să fie, totodată, destul de stăpîni pe ei ca să vorbească, fără ură şi fără linguşeală, să nu spună decît că este dictat de adevărul curat, şi în bine şi în rău. Pentru adevărul celor bune, ne putem bizui pe ce este spus aici ; pentru ceea ce a fost rău, vom încerca să ne apropiem de adevăr, lăsînd la o parte orice patimă [i].

Nu trebuie să vorbim aici despre primii ani ai vieţii sale. A fost Rege aproape de cînd s-a născut, sufocat de politica unei mame ce voia să cîrmuiască, încă şi mai mult de marele interes al unui ministru dăunător, care, de mii de ori, a pus în primejdie soarta Ţării, numai pentru propria lui măreţie ; a stat în robia ministrului atît cît a trăit acesta, ceea ce înseamnă că domnia sa a fost scurtată. Dar 49 - Memorii — Saint-Simon

chiar şi în acea robie, a încercat să ridice capul. A ştiut ce este dragostea ; a înțeles că trîndăvia este duşmanul gloriei ; încercase cîte ceva şi într-o parte şi în cealaltă ; la moartea lui Mazarin, a fost în stare să se simtă eliberat, chiar dacă nu fusese în stare să se elibereze mai devreme. Este chiar una din părțile frumoase ale vieții sale, din care s-a ales cel puțin cu hotărîre, pe care nimic n-a pu- tut-o zdruncina de atunci încoace, de a-1 urî pe orice prim- ministru şi, la fel de mult, orice față bisericească din Consiliul de Stat. Tot atunci, a mai luat şi altă hotărîre, dar pe care nu a putut-o respecta la fel de bine, deoarece, de fapt, aproape că nu şi-a dat seama că îi scapă totul din mînă : hotărîrea de a cîrmui singur, lucrul cu care s-a mîndrit cel mai mult, pentru care a fost încă şi mai mult lăudat şi linguşit, şi pe care l-a făcut cel mai puțin.

Se născuse cu o inteligență sub cea mijlocie, dar care s-ar fi putut forma, modela, rafina, care ar fi putut lua de la alții fără să imite şi fără să se sfiască, a profitat nesfîrşit de mult de pe urma faptului că a trăit toată viața în preajma unor persoane care, toate, erau din cele mai înzestrate, în toate felurile, bărbați şi femei de toate vîr- stele, de toate genurile şi cu firi din cele mai diferite. Dacă trebuie să vorbim astfel despre un rege ’ de douăzeci şi trei de ani, la prima lui intrare în lume, a avut fericirea să întîlnească minți deosebite, de toate soiurile. Miniştrii săi, în țară şi în afara ei, aveau, pe vremea aceea, în Europa, cea mai mare greutate, generalii săi erau neîntrecuți, ajutoarele lor erau cele mai bune, au ajuns căpetenii, iar numele lor, şi ale unora şi ale celorlalți, au trecut ca atare în posteritate, spre mulțumirea tuturor. Din mişcările care frămîntaseră cu atîta furie Țara, şi înlăun- tru şi în afară, după moartea lui Ludovic al XlII-lea, se aleseseră o mulțime de oameni, care alcătuiau o curte de personaje iscusite şi ilustre, şi de curteni rafinați.

[...]

Regele s-a azvîrlit mai întîi în vîrtejul acesta important, strălucitor207, de unde a căpătat aerul de politețe şi eleganță, pe care a ştiut să-l păstreze toată viața, price- pîndu-se să-l îmbine atît de frumos cu decența şi maiestatea. Se poate spune că era făcut pentru ele, şi că, prin

207 Cercul contesei de Soissons, supraintendentă a curții reginei. (N. t.)

tre toţi ceilalţi bărbaţi, se deosebea datorită staturii sale, ţinutei, farmecului, frumuseţii, măreţiei care a luat locul frumuseţii, pînă şi sunetul glasului său era altfel, ca şi mişcările şi graţia firească şi măreaţă a întregii lui făpturi ; a fost, pînă la moarte, ca regele albinelor, şi, chiar de nu s-ar fi născut decît ca om de rînd, tot ar fi avut acea aplecare pentru serbări, petreceri, galanterie, şi, împins de dragoste, şi-ar ii făcut de cap cît se poate de mult.

[...]

Intrigile şi ceea ce a îndurat, oricît era el de rege, în vîrtejul acela de la contesa de Soissons, i-au lăsat urme care au devenit primejdioase, deoarece au fost mai tari decît el. Inteligenţa, nobleţea sentimentelor, simţirea, respectul, curajul, învăţătura, toate acestea au devenit suspecte în ochii lui, şi, foarte curînd, le-a socotit vrednice de ură[2]. Pe măsură ce anii treceau, ura aceasta a devenit mai puternică. A impus-o pînă şi generalilor şi miniştrilor, în care doar nevoia a înlocuit-o, după cum se va vedea în ceea ce urmează. Voia să cîrmuiască singur ; ambiţia lui în privinţa aceasta a mers întotdeauna pînă la slăbiciune. A domnit cu adevărat în lucrurile mărunte ; în cele mari, nu a ajuns să domnească, şi chiar şi în cele mărunte a fost adesea dominat.

[...]

In Ţară, totul era înfloritor ; belşugul era pretutindeni. Colbert dusese finanţele, marina, comerţul, manufacturile, chiar şi literatura, pe cele mai înalte culmi, şi veacul acesta, asemănător celui al lui Augustus, dădea pe întrecute oameni iluştri, de toate felurile, chiar şi de acelea menite doar plăcerii. Le Tellier şi Louvois, fiul său, care aveau departamentul războiului, nu-şi găseau astîmpăr văzînd succesele şi trecerea lui Colbert, şi, fără să se ostenească prea mult, i-au băgat Regelui în cap că ar fi nevoie de un nou război, ale cărui urmări au provocat atîta spaimă în Europa, încît Franţa nu a putut-o face să-şi revină, şi, ea însăşi, după ce fusese cît pe-aci să se prăbuşească, mult mai tîrziu după aceea, avea să-i simtă, vreme îndelungată, apăsarea şi nenorocirile.

Aceasta a fost adevărata cauză a acelui vestit război din Olanda, în care Regele s-a lăsat împins, şi pe care, dragostea pentru D-na de Montespan l-a făcut atît de dăunător .Ţării şi gloriei sale. Totul era cucerit, luat,
Amsterdamul se pregătea să-i trimită cheile, cînd, deodată, Regele îşi pierde răbdarea, părăseşte trupele, zboară la Versailles şi, într-o clipă, nimiceşte tot ce izbutise să facă armata [3]. À dres înfrîngerea aceasta cu o a doua cucerire a ţinutului Franche-Comté, la care a luat el însuşi parte, şi care, de data aceasta, a

49*

rămas Franței.

[..]'

Trebuie să mai spun încă o dată : inteligența Regelui era mai puțin decît mediocră, însă ar fi putut foarte bine să se formeze. I-a plăcut gloria ; a vrut ordine şi legi. Se născuse înțelept, moderat, discret, stăpîn pe ceea ce face şi ce zice ; cine ar putea crede ? se născuse bun şi drept, iar Dumnezeu îi dăduse destule daruri ca să fie un rege bun şi, poate, chiar un rege destul de mare. Tot răul i-a venit din altă parte. La început, educația lui a fost atît de nesocotită, încît nimeni nu îndrăznea să se apropie de apartamentul lui. A fost adesea auzit vorbind cu amărăciune despre vremurile acelea ; povestea că, într-o seară, a fost găsit în bazinul grădinii de la Palais-Royal, din Paris, unde locuia curtea atunci. Apoi, a fost foarte strîns supravegheat. Abia de a fost învățat să citească şi să scrie ; a rămas atît de neştiutor, încît lucrurile cele mai cunoscute despre istorie, despre evenimente, cariera şi faptele unora, despre obîrşii şi legi, nu le-a ştiut niciodată. A făcut, din pricina aceasta, şi uneori de față cu lumea, greşeli din cele mai boacăne.

[...]

îndepărtarea de [noblețea] sentimentelor şi slăbiciunile lui pentru miniştri, care urau şi batjocoreau tot ce nu erau şi nu puteau fi ei, îl făcuse să se îndepărteze şi de cei cu o obîrşie nobilă. Se temea de ea la fel de mult ca de inteligență ; şi, dacă aceste două calități se adunau într-un acelaşi om, iar Regele o ştia, totul era pierdut.

Miniştrii, generalii, iubitele, curtenii şi-au dat seama, curînd după ce el a fost stăpîn, de slăbiciunea, mai curînd decît gustul, lui pentru glorie. L-au lăudat, care mai de care, şi l-au stricat. Laudele, mai bine zis, linguşelile îi plăceau atît de mult încît chiar şi cele mai grosolane erau bine primite, iar cele josnice, încă şi mai mult. Doar pe această cale te puteai apropia de el, iar cei pe care i-a iubit n-au datorat lucrul acesta decît faptului că s-au nimerit să fie dintre aceia cu asemenea purtări, şi că n-au obosit niciodată. Aşa şi-au căpătat miniştrii marea lor autoritate, căci ei aveau tot timpul să-l tămîieze, mai ales să-i atribuie tot felul de lucruri aflate, de altfel, chiar de la el. Dibăcia, josnicia, aerul admirativ, supus, tîrîtor şi, mai presus de orice, aerul de a nu exista altfel decît prin el, erau unicele căi de a-i fi pe plac[4]. Dacă te abăteai cit de cit de la ele, nu mai era nimic de făcut, iar acest lucru l-a distrus pe Louvois. Otrava aceasta s-a întins întruna. A ajuns necrezut de departe la un prinț care nu era lipsit de minte şi care avea multă experiență. Fără să aibă glas şi fără să se priceapă la muzică, se apuca să cînte, cînd nu era multă lume de față, părțile care îl lăudau pe el cel mai tare din prologul operelor ; se vedea cît este de mul- Uunit, şi chiar şi cînd cina cu multă lume, unde, din cînd m cînd, erau cîteva

viori, fredona printre dinți aceleaşi laude dacă viorile cîntau ariile făcute pe acele cuvinte.

De aici, dorința aceea de glorie care, uneori, îl smulgea de lîngă iubite ; de aici, uşurința cu care Louvois îl putea face să pornească războaie mari, fie pentru a-1 da jos pe Colbert, fie pentru a se menține şi a se înălța pe sine, convingîndu-1 totodată că el, Regele, este mai mare căpetenie de oşti decît oricare dintre generalii săi, atît în privința planurilor de luptă cît şi în aceea a executării lor, laude la care era ajutat şi de generalii care voiau să fie pe placul Regelui. Vorbesc despre cei asemenea lui Conde, Turenne şi, cu atît mai mult, despre toți cei care le-au urmat. îşi însuşea totul cu o uşurință şi o plăcere admirabile ca atare, şi se credea întocmai cum îl zugrăveau ei cînd îi vorbeau. De aici, plăcerea pentru revistele militare, pe care a împins-o atît de departe, încît duşmanii îl numeau regele revistelor, plăcerea pentru asedii, ca să-şi arate vitejia fără nici o osteneală, pentru a fi silit să stea acolo, pentru a-şi arăta priceperea, prevederea, vigilența, pentru a s* vedea cît de mult se oboseşte, trupul lui robust şi admirabil făcut fiind ceea ce trebuie pentru aceasta, căci nimic nu-1 făcea să sufere, nici foamea, nici setea, nici frigul, nici căldura, nici ploaia şi nici un alt fel de vreme proastă. îi plăcea să audă, mergînd de-a lungul taberelor, cum este lăudat pentru ținuta şi aerul lui măreț, pentru iscusința cu care călărea şi pentru tot ce făcea. Cu iubitele şi, uneori, cu cei de la curte, cel mai mult vorbea despre aceste campanii şi despre armată. Vorbea bine, folosind cuvintele cele mai potrivite şi aşa cum trebuie ;
era neîntrecut cînd povestea ceva. Chiar şi spusele lui cele mai obişnuite nu erau niciodată lipsite de o firească şi vădită măreție.

Fiind înclinat către mărunțişuri, a ajuns să se ocupa de tot felul de nimicuri. A intrat pînă în cele mai neînsemnate amănunte privitoare la trupe : haine, arme, desfăşurări, instrucție, disciplină, intr-un cuvînt, tot soiul de fleacuri. La fel făcea şi cînd era vorba de construcții, de lucrători, de cei puşi să-i supravegheze masa : tot timpul, era încredințat că îi învață ceva pe cei ce ştiau mai mult decît el, care, şi ei, ce-i drept, ascultau ca nişte începători lecții pe care, de multă vreme, le ştiau pe dinafară. Pierderea aceasta de vreme, care, în ochii Regelui, avea meritul unei sîrguințe necurmate, însemna triumful miniştrilor ; cu un pic de dibăcie şi de experiență în a-1 duce de nas, aceştia făceau să vină ca de la el ceea ce doreau ei, aşa că, şi în lucrurile mari, totul era făcut după capul şi, prea adesea, după interesul lor, şi erau mulțumiți vă- zîndu-1 cum se afundă în mărunțişuri. Vanitatea şi orgoliul, care cresc fără încetare, şi care, la el, erau hrănite şi sporite mereu, pînă şi în amvon, prin predicatorii care vorbeau în prezența lui, iar el nici

măcar nu-*şi dădea seama, au fost temeiul exaltării miniştrilor mai presus de orice.

Ştia-foare bine că îl putea strivi pe un nobil sub apăsarea dizgraţiei sale, dar nu-1 putea nimici, nici pe el, nici pe cei din neamul lui, în timp ce, dacă un secretar de Stat era zvîrlit din slujbă, sau un alt ministru de acelaşi soi, îl afunda din nou, pe el şi pe toţi ai lui, în adîncimea hăului de unde îl scosese slujba aceea, fără ca bogăţiile pe care le-ar fi putut păstra să-l poată ridica din această nefiinţă. Iată de ce îi plăcea să-i pună pe miniştri să domnească asupra celor mai nobili dintre supuşii săi, asupra prinţilor de sînge cu dregătorii înalte ca şi asupra celorlalţi, şi asupra tuturor celor ce nu aveau nici rang nici slujbă de la coroană, dar care, prin măreţie şi autoritate, erau mai presus decît miniştrii.

[...]

De aici se trage pizma aceea atît de precaută a miniştrilor, care a făcut ca Regele cu greu să mai poată auzi ce spun şi alţii, în timp ce ei, aşa cum se lăudau, îi puteau vorbi oricînd, iar Regele credea că ar fi fost în joc măreţia lui, veneraţia ce i se arăta, teama pe care îi plăcea s-o trezească chiar şi celor mai mari, dacă ar fi lăsat pe cineva să-i vorbească altfel decît în trecere. într-adevăr, nobilul cel mare, ca şi cel mai mărunt om, de orice stare ar fi fost el, îi putea vorbi Regelui cînd acesta se ducea la liturghie sau cînd se întorcea de acolo, cînd trecea dintr-un apartament în altul, sau cînd se ducea să se urce în trăsură ; nobilii cei mai de seamă, şi chiar cîţiva alţii, îi vorbeau la uşa cabinetului său de lucru, fără a îndrăzni să intre. La aceasta se mărginea totul. Nu puteai arăta ceva decît în două vorbe, pe apucate, fiind întotdeauna auzit de mai multe persoane din jurul Regelui, sau, dacă te cunoştea mai demult, îi puteai vorbi în perucă, ceea ce nu era deloc mai bine. Răspunsul sigur era „voi vedea“, bun ca să cîş- lige timp, dar adesea foarte puţin mulţumitor, căci, în felul acesta, totul trecea negreşit prin miniştri, fără să se poată căpăta vreodată vreo lămurire, ceea ce îi făcea pe aceştia stăpîni peste toate, iar Regele dorea acest lucru, sau nu îşi dădea seama de el.

[...]

CAPITOLUL LIII

(17 15) *[...] Oamenii inteligenţi şi oamenii de bine nu sînt pe placul Regelui. — De pe făcea alegeri proaste. —* (...) *Regele fusese norocos în toate privinţele. — Autoritatea sa fără margini, ştiinţa lui de a domni; politica lui faţă de cei ce slujesc în armată, politică ce înrobeşte pe toată lumea şi face din toată lumea*

oameni

de rină. — (...) [208]

bui nici un merit, ca să nu împartă el cu nimeni faima de om mare, faptul de a nu sta de vorbă decît cu miniştrii, care, rupîndu-l de lume, l-au împins în mrejele lui Vau- demont, apoi în acelea ale lui Vendome, în sfîrşit, tot acel jalnic mod de a cîrmui, care l-a dus pînă la primejdia vădită de a pierde tot şi l-a aruncat în cea mai mare deznădejde pe acest stăpîn al păcii şi al războiului, care împărţea coroanele, pedepsea naţiunile, acest cuceritor, acest om mare cum nu s-a mai văzut, acest om ne- muritor pentru care marmura şi bronzul nu mai ajungeau, de la care totul se căpăta cu linguşeli.

[...]

. Acest mic istoric, mic dacă ţinem, seama că domnia a fost atît de lungă şi atît de bogată în evenimente, are o legătură atît de mare cu viaţa personală a Regelui, încît nu putea fi omis, dacă vrem să-l înfăţişăm pe acest monarh aşa cum a fost într-adevăr. L-am văzut mare, bogat, cuceritor, arbitru al Europei, temut, admirat, atîta vreme cît a avut căpetenii şi miniştri vrednici de aceste nume. După ce n-a mai avut, maşinăria s-a mai învîrtit cîtva timp din brînciul dat de aceia. însă, foarte curînd, s-a văzut că lucrurile stau prost ; greşelile s-au înmulţit ; căderea s-a apropiat cu paşi mari, fără a-i deschide însă ochii acestui stăpîn despotic, atît de dornic să facă el totul, să cîr- muiască el însuşi în toate, şi care, făcîndu-i pe cei din ţară să tremure tot mai tare de frica lui, parcă se mîngîia de dispreţul celor din afară.

Acest prinţ, norocos ca nici un altul, cu un chip fără pereche, un trup voinic, o sănătate bună şi neschimbătoare, aproape niciodată bolnav, care a avut parte de timpuri rodnice şi atît de darnice cu el, în toate privinţele, încît au putut fi comparate cu-veacul lui Augustus, a avut noroc de supuşi care l-au adorat, dîndu-i din belşug bunurile, sîngele, talentele, cei mai mulţi chiar şi reputaţia lor, unii chiar şi onoarea, şi mult prea mulţi conştiinţa şi credinţa lor, ca să-l slujească, adesea

---

208

Aidoma unui bolnav ce-şi schimbă doctorii, Regele îşi schimbase miniştrii, dăduse finanţele lui Desmaretz, şi, în cele din urmă, armata lui Voysin ; şi tot aidoma bolnavilor, el nu s-a simţit mai bine de pe urma acestor schimbări. Treburile Ţării erau, pe atunci, într-o situaţie atît de proastă, încît Regele nici nu mai putea face faţă războiului, nici nu izbutea să ajungă la înţelegere ca să facă pace. Se învoia la orice. [...]

Iată unde duc alegerile făcute orbeşte, ambiţia de a face totul, pizma foştilor lui miniştri şi căpetenii, deşertăciunea de a-i alege de aşa soi încît să nu li se poată atri-

chiar numai ca să-i fie pe plac. A avut noroc mai ales în familie, dacă nu ar fi avut-o decît pe cea legitimă ; a avut noroc de o mamă ce s-a mulţumit să fie respectată şi să aibă o oarecare trecere ; de un frate, a cărui viaţă, nimicită de gusturile lui vrednice de plîns, şi, oricum, uşuratică prin ea însăşi, un frate care se ţinea numai de fleacuri, se mulţumea cu bani, se stăpînea de frică, atît pentru el cît şi pentru favoriţii săi, şi nu era mai puţin linguşitor decît cei ce umblau să facă o carieră ; o soţie plină de virtute, îndrăgostită de el, cu o răbdare neobosită,.care devenise cu adevărat franţuzoaică, dar care, altfel, era cu totul incapabilă de orice; un fiu unic, pe care, toată viaţa, l-a ţinut din scurt, care, la cincizeci de ani, nu ştia altceva decît să scîncească sub povara asupririi şi a lipsei de consideraţie, un fiu care, îngrădit şi fără nici un sprijin, de nicăieri, nu îndrăznea decît ce îi era îngăduit, şi care, greu de cap cum era, nu putea trezi nici cea mai uşoară nelinişte ; a avut noroc de nepoţi de la fiul său, a căror vîrstă şi pilda tatălui, precum şi faptul că erau ţinuţi legaţi de mîini şi de picioare, linişteau în privinţa marilor daruri ale celui mai în vîrstă, în privinţa măreţiei celui de al doilea, care, de pe tronul unde se afla, a făcut întotdeauna ce a hotărît bunicul său, dovedind o desăvîrşită supunere, şi în privinţa iuţelii copilăreşti a celui de al treilea, care nu a avut nici una din urmările cu care ameninţase ; a avut noroc de un nepot care, în ciuda isprăvilor lui de desfrînat, tremura în faţa sa, şi care, la cel mai mic cuvînt, adesea, la cea mai mică privire, uita de mintea pe care o avea, de talentele, de apucăturile lui uşuratice şi de vorbele smintite ale unor descreieraţi adunaţi în preajma lui; dacă mergem mai jos, avusese noroc de prinţi de sînge de acelaşi fel, începînd cu marele Conde, care ajunsese să fie numai spaimă şi josnicie, pînă şi în faţa miniştrilor, de cînd se întorsese la pacea din Pirinei ; avusese noroc de Domnul Prinţ, fiul marelui Conde, cel mai rău şi cel mai păcătos dintre toţi curtenii; avusese noroc de Domnul Duce, ceva mai curajos, însă sălbatic, crud, şi, tocmai de aceea, mai puţin în stare decît oricine să se facă temut, şi, deşi avea acest caracter, era, în faţa Regelui şi a guvernului, mai sfios decît oricare din ai săi ; dintre cei doi prinţi de Conţi, amîndoi atît de plăcuţi, cel mai mare, mort atît de tînăr, celălalt, cu toată mintea, vitejia, farmecul şi învăţătura lui, cu opinia publică de partea sa, chiar şi cea de la curte, murea de frică de orice, strivit de ura Regelui, care, cu supărarea lui, avea, în cele din urmă, să-l ucidă ; cei mai mari nobili erau sătui şi sărăciţi de răzmeriţele îndelungate, şi se plecau.de nevoie ; urmaşii lor, despărţiţi, neuniţi, erau pradă ignoranţei, frivolităţii, plăcerilor, cheltuielilor nebuneşti, iar cei care gîndeau cel mai puţin rău erau lăsaţi în voia soar- tei, deci a slugărniciei şi a ambiţiei, singura pe care o aveau, de a trăi la curte ; tribunalele fuseseră

îngenuncheate în urma unor grele lovituri, sărăciseră, iar vechea magistratură dispăruse încetul cu încetul şi, o dată cu ea, legea şi severitatea moravurilor ; în locul acelei magistraturi, tribunalele fuseseră umplute cu copii ai unor oameni de afaceri, cu proşti cu purtări alese, sau cu ignoranţi pedanţi, zgîrciţi, cămătari, dornici de procese, gata adesea să pună dreptatea la mezat, şi cu cîţiva mai mari, înfumuraţi pînă la neobrăzare, altfel, cu totul găunoşi ; nici un grup, şi, perioade lungi, aproape nimeni nu se găsea să se încumete, măcar în sinea lui, să-şi facă un plan, şi, încă şi mai puţin, să se destăinuie cuiva : în sfîrşit, s-a ajuns pînă la dezbinarea familiilor celor mai apropiate printre cele de seamă, la o totală nesocotire a rudelor şi a legăturilor de rudenie, decît cel mult dacă era vorba să poarte doliile cele mai lungi, treptat toate îndatoririle fiind absorbite de una singură, impusă de nevoie : teama şi străduinţa de a fi pe plac. Aşa se face că, înlăuntrul Ţării, era linişte, netulburată decît de nebunia de o clipă a cavalerului de Rohan, fratele D-lui de Soubise, care a plătit-o neîntîrziat cu capul, şi de mişcarea aceea a fanaticilor din Cevennes, care a neliniştit degeaba, a ţinut puţin şi n-a avut nici o urmare, deşi a izbucnit cînd Franţa era în război împotriva întregii Europe.

De aici i se trăgea autoritatea aceea fără margini, care a putut tot ce a vrut, şi, prea adesea, [a vrut] tot ce a putut, şi care nu a întîmpinat niciodată nici cea mai mică împotrivire, dacă lăsăm la o parte nişte speranţe, mai curînd decît realităţi, privind relaţiile cu Papa, şi, în ultima vreme, cu privire la Constituţie. Iată ce înseamnă să trăieşti şi să domneşti ; trebuie să recunoaştem însă, totodată, că, dacă nu ţinem seama de purtarea faţă de miniştri şi de militari, nici un prinţ nu a stăpînit atît de bine arta de a cîrmui. Vechea curte a Reginei mama sa, care fusese neîntrecută în ştiinţa de a ţine o curte, îl învăţase o politeţe aleasă, o gravitate care se vedea pînă şi cînd era galant, o demnitate, o maiestate în totul, pe care a ştiut să şi le păstreze cît a trăit, chiar şi atunci cînd, spre sfîrşitul vieţii, a părăsit curtea lăsînd-o pe seama resturilor rămase de la el. însă demnitatea nu o voia decît pentru sine şi în legătură cu sine ; şi chiar şi pe aceasta, aşa cum o înţelegea el, a măcinat-o aproape în întregime, dorind să ajungă să distrugă orice altă demnitate, ca să nu se mai ştie de aşa

ceva, desfiinţînd cît a putut de mult ceremoniile şi distincţiile, din care nu a păstrat decît prea puţin, unele fiind prea importante ca să le poată distruge, dar, chiar şi pentru acestea, avea grijă să dezbine lumea, incit erau, în parte, un fel de povară, în parte, ceva caraghios. Purtarea aceasta l-a ajutat să învrăjbească, să nemulţumească, să întărească dependenţa, prin tot mai multe fire, cu nenumărate prilejuri, bine gîndite, care, de n-ar fi fost aşa, ar fi fost ceva obişnuit şi nu s-ar fi ajuns la certuri pe care doar el să le împace. Gîndul lui era, de fapt, să le preîn- tîmpine doar, în afară de lucrurile de mare însemnătate, nu să le judece ; avea grijă să nu facă aşa ceva, ca nu cumva să scadă numărul acestor prilejuri care, după părerea lui, îi prindeau atît de bine. în privinţa aceasta, la fel se purta şi faţă de provincii ; sub domnia lui, totul a ajuns pricină de neînţelegere, totul fusese smuls cu sila, deci totul era spre folosul lui.

încetul cu încetul, i-a împins pe toţi să-l slujească şi să-i îngroaşe curtea, chiar şi pe aceia de care se sinchisea cel mai puţin. Cei ajunşi îa vîrsta cerută pentru a sluji în armată, nu se încumetau şă amine. A fost şi aici încă o dovadă de iscusinţă, ca să-i ruineze pe nobili, să-i deprindă cu egalitatea şi să-i amestece, talmeş-balmeş, cu toată lumea. Lucrul acesta a fost scornit de el şi de Louvois, care şi el dorea să domnească asupra oricărei nobilimi şi s-o facă să atîrne de el, încît oamenii care, prin obîrşie, erau meniţi să-i comande pe alţii, n-au rămas decît,cu ideea aceasta, căci realitatea n-au mai putut-o vedea. Sub pretext că orice ai face în armată face cinste şi că înţelept este să înveţi mai întîi să te supui şi apoi să comanzi, a înrobit totul, excepţie făcînd doar prinţii de sînge ; toţi [nobilii] erau, la început, cădeţi în gărzile lui personale, făcînd cu toţii slujba simplelor gărzi, în sălile de gardă şi afară, iarnă şi vară, şi în regimente. între timp, a schimbat această aşa- zisă şcoală în cea de muşchetari, atunci cînd i-a venit chef s-o înfiinţeze, care nici ea nu era mai reală decît cealaltă, şi unde, ca şi în cea dintîi, nu era de fapt nimic de învăţat, decît cum să te strici şi să pierzi timpul ; însă, totodată, aici, erai silit să te laşi amestecat cu tot soiul de oameni de toate speţele, fiind de fapt ceea ce urmărea Regele cu acest noviciat, unde erai nevoit să petreci un an întreg, respectînd, cu cea mai mare sfinţenie, regulile unui inutil şi pedant serviciu militar, după care trebuia să mai suporţi o şcoală, care măcar putea fi cu adevărat aşa ceva. Era vorba de o companie de cavalerie, pentru cei ce voiau să slujească la cavalerie, iar pentru cei ce se hotărau pentru infanterie, o locotenenţă în regimentul Regelui, de care Regele se ocupa neîntîrziat ca un colonel, şi pe care dinadins îl deosebise foarte mult de toate celelalte. Era încă un stadiu subaltern, unde Regele te ţinea mai mult sau mai puţin timp înainte de a-ţi da

încuviințarea să cumperi un regiment, ceea ce îi dădea mai mult sau mai puțin prilejul, lui şi ministrului, să se arate binevoitor sftu nu, după cum dorea el să se poarte față de tinerii militari: ținînd seamă de recomandările primite, mai curînd pe ascuns decît altfel, sau de rudele lor, felul legăturii dintre acestea şi el sau ministrul său hotărînd pe de-a-ntregul. Lăsînd la o parte că starea de subaltern te plictisea şi te umplea de ciudă, strădania firească a fiecăruia fiind să iasă cît mai curînd din ea, de stagiul acesta nu se prea ținea seamă cînd era vorba să capeți un regiment, nu era limitat şi nu făcea doi bani în sine, deoarece fusese stabilit că, prima dată de la care avea să fie socotită avansarea în gradele militare este cea de cînd cineva devine comandant de regiment sau colonel.

Datorită acestei reguli, cu excepția ocaziilor rare şi deosebite, de pildă, o ispravă nemaipomenită, aducerea unei mari veşti despre război etc., etc., s-a hotărît că, oricine ar fi putut fi ei, toți cei ce slujeau în armată erau, în privința serviciului şi a gradelor, într-o deplină egalitate. Faptul acesta a făcut ca înaintarea în grad sau amînarea posibilității de a avea un regiment să fie mai puternic simțite, deoarece de acestea țineau toate celelalte înaintări, care nu s-au mai făcut decît după vechime, adică după ceea ce s-a numit ordinea tabelului ; iată de ce nobilii au intrat în gloata unde se aflau ofițeri de toate soiurile, de ce, încetul cu încetul, au uitat cu toții deosebirile dintre oameni şi obîrşii, singurul fel de a exista fiind starea dată de serviciul militar, devenit popular, cu totul în mîna Regelui, şi, încă şi mai mult, în aceea a ministrului şi chiar a celor ce-1 înlocuiau pe acesta, ministrul avînd întotdeauna prilejul să prefere sau să înlăture pe cine voia el, la întîmplare, avînd grijă să-şi pregătească cu pricepere mijloacele de a-i avansa pe protejați, oricare le-ar fi fost rîndul în tabel, şi să-i dea înapoi pe alții, după cum avea el chef. Dacă din plictiseală, ciudă, sau vreo nemulțumire oarecare părăseai serviciul militar, dizgrația era sigură ; era mare minune dacă, după ani de zile de încercări zadarnice, ajungeai din nou să scoți capul deasupra. în privința celor ce nu erau de la curte, şi chiar a oamenilor de rînd, pe lingă faptul că însuşi Regele nu-i pierdea din vedere, ministrul de război se ocupa personal de ei, aşa că, cel ce părăsea serviciul era sigur că, ei şi familia iui, vor avea de îndurat, în ținutul sau în oraşul lor, toate hărțuielile şi, adesea, persecuțiile ce-i puteau trece prin cap cuiva, răspunderea fiind dată pe intendenții provinciilor ; pămîntul şi bunurile aveau şi ele, de obicei, foarte multe de suferit.

CAPITOLUL LIV

(17 15) *Curtea se stabileşte pentru totdeauna la țară; motivele acestei politici. — Originea curții de la Versailles. — Regele vrea să aibă o curte mare ; cum a izbutit să şi-o facă şi să o mențină astfel. — Strădania Regelui de a afla totul. — Poliția ; denunțurile. — Secretul poştei. — Regele se laudă că îşi ține cuvîntul dat; este foarte discret; îi plac destăinuirile. O întîmplare neobişnuită în legătură cu aceasta. — Iscusința Regelui de a face ca totul să capete valoare; rezerva, politețea lui măsurată. — Răbdarea şi punctualitatea Regelui, spre înlesnirea celor ce-l slujeau şi a curtenilor săi. — Trecerea şi apropierea de care se bucură slujitorii. — Regele are ambiția ca trimişii lui să fie respectați ; o întîmplare foarte neobişnuită cu ducele de Montbazon. — Farmecul firesc al Regelui vădit în toate ; îndemînarea, aerul galant, măreț, impunător. — Politica luxului fără pereche ; prostul gust. — Regele nu face nimic în Paris, părăseşte Saint-Germain, se stabileşte la Versailles, vrea să siluiască natura. — Lucrările de la Maintenon. — Marly.*

Curtea a fost o altă mişcare în politica despotismului. Am văzut-o, mai înainte, pe cea care i-a dezbinat, i-a umilit, i-a amestecat pînă şi pe cei mai mari dintre nobili, politică ce i-a înălțat pe miniştri deasupra tuturor, autoritatea şi puterea lor fiind mai presus de cea a prinților de sînge, măreția chiar mai presus decît cea a nobililor de primă mînă, după ce le schimbase cu totul starea. Trebuie să arătăm cît de departe a ajuns, purtîndu-se la fel, în toate privințele, pornind de la acelaşi punct de vedere.

Mai multe lucruri au dus la scoaterea curții din Paris, pentru a o ține întotdeauna la țară. Tulburările din timpul minorității, oraşul acesta fiind marea scenă pe care s-au desfăşurat ele, treziseră în Rege o aversiune pentru el şi convingerea că şederea lui acolo este primejdioasă ; instalarea curții în altă parte ar înlesni mai puțin formarea cabalelor, dată fiind distanța, oricît de mică ar fi fost ea, şi, totodată, mai greu de ascuns, deoarece, de cumva cineva lipsea, s-ar fi băgat numaidecît de seamă. Nu-i putea ierta Parisului că fusese silit să-l părăsească, pe furiş, în ajunul Bobotezei, 16 [49], nici că oraşul acesta îl văzuse plîngînd, deşi Regele nu voise aceasta, cînd D-na de La Valliere s-a retras pentru prima oară la mînăstire. încurcăturile lui amoroase, primejdia de a da naştere unor scandaluri mari în mijlocul unei capitale atît de populate, plină de minți de tot felul, nu au jucat un rol neînsemnat în îndepărtarea lui de Paris. Mulțimea îl stingherea de fiecare dată cînd ieşea, cînd se întorcea, cînd se arăta pe străzi ; la fel de stingherit era de un alt soi de mulțime din oraş, care nu ar fi avut de gînd să se ducă după el mai departe. Era pradă neliniştii, iar cei mai apropiați dintre oamenii însărcinați să vegheze asupra lui, bătrînul Noailles, D-l de Lauzun şi cîțiva subalterni, de îndată ce au priceput acest lucru, nu l-au mai scăpat din ochi ; au fost însă învinuiți că au interes să înmulțească zvonurile

neîntemeiate ca să aibă prilejul de a arăta ce pot ei, precum şi cit mai multe întrevederi cu Regele ; îi plăceau plimbările şi vînătoarea, iar acestea erau mult mai uşor de făcut la țară decît la Paris, departe de păduri şi fără locuri de plimbare ; după aceea, plăcîndu-i să construiască, tot mai mult, nu şi-a putut îngădui joaca aceasta într-un oraş unde nu avea cum să nu fie tot timpul în văzul lumii ; în sfîrşit, s-a gîndit că va fi mai respectat dacă se va ascunde de privirile mulțimii şi va pune capăt obiceiului de a fi văzut zilnic : toate motivele acestea l-au fixat pe Rege la Saint-Germain, numaidecît după moartea Reginei mama sa. Acolo, a început să atragă lumea cu serbări şi petreceri, lăsînd a se înțelege că vrea să fie văzut cît mai mult.

Dragostea pentru D-na de La Valliere, de care, la început, n-a ştiut nimeni, a fost prilej pentru dese plimbări la Versailles, pe vremea aceea, un mic castel de carton, clădit de Ludovic al XlII-lea, care se săturase, iar cei din

suita lui şi mai şi, să doarmă într-o circiumă prăpădită făcută pentru căruţaşi, sau într-o moară de vînt, sătui peste cap de vînătorile lui îndelungate, în pădurea Saint- Léger şi chiar şi mai încolo, într-o vreme îndepărtată de aceea în care avea să trăiască fiul său, cînd drumurile, viteza cîinilor şi numărul mare de hăitaşi cu simbrie şi al vînătorilor călare au înlesnit şi au scurtat atît de mult vînătoarea. Monarhul acela nu dormea niciodată, sau numai rareori, la Versailles, mai mult de o noapte, şi numai de nevoie ; Regele, fiul său, dormea acolo ca să fie cît mai singur cu iubita lui, plăcere necunoscută lui Ludovic cel Drept, eroul, vrednic fiu al sfîntului Ludovic, care a construit acest Versailles mic. Micile petreceri ale lui Ludovic al XIV-lea au făcut să apară, treptat, clădiri imense, ridicate din ordinul său, şi apartamente pentru o curte numeroasă, atît de deosebite de cele de la Saint- Germain, şi, cu puţin înainte de moartea Reginei[1], şi-a mutat cu totul acolo locuinţa. A pus să se construiască un număr nesfîrşit de apartamente cerute de curtenii dornici să-i fie pe plac, în timp ce, la Saint-Germain, aproape toată lumea se chinuia să vină din oraş, iar cei cîţiva găzduiţi la castel erau nemaipomenit de înghesuiţi.

Serbările dese, plimbările unora la Versailles, călătoriile acolo au fost mijloace folosite de Rege ca să arate că pe unii îi favorizează iar pe alţii nu, spre marea durere a celor din urmă, căci numea, de fiecare dată, persoanele ce trebuiau să-l însoţească, drept care, nimănui nu-i scădea rîvna şi grija de a-i fi pe plac. îşi dădeau seama că, pentru a-şi păstra această rîvnă, nu prea avea ce dărui. A înlocuit, deci, avantajele adevărate cu unele închipuite, stîrnind pizma, mici preferinţe întîlnite zilnic şi, ca să zic aşa, la fiece clipă, datorită iscusinţei sale. în privinţa speranţelor trezite de aceste mici preferinţe şi distincţii, precum şi a consideraţiei ce decurgea de aici, era neîntrecut, scornind tot timpul lucruri din acestea. Marly, mai tîrziu, i-a fost de mare folos, ca şi Trianon, unde toată lumea, de fapt, se putea duce să stea în preajma lui, doamnele avînd cinstea să mănînce cu el, fiind alese pentru fiecare masă ; tot aşa, luminarea pe care cerea s-o ţină, în fiecare seară cînd se culca, un curtean faţă de care voia să se arate binevoitor, ales întotdeauna printre cei mai de seamă aflaţi acolo, şi pe care îl numea, cu glas tare, cînd se sfîrşea rugăciunea. Tunica purtată pe bază de brevet a fost încă una din acele scorneli ; era albastră, căptuşită cu roşu, cu găietanele şi jiletca de culoare roşie, cu o broderie minunată din fir de aur şi puţin argint, ce numai pe această haină se puteau vedea. Erau puţini cei ce o purtau, Regele, familia sa şi prinţii de sînge numărîndu-se printre ei ; dar chiar şi aceştia, nu puteau avea o asemenea tunică decît tlacă se elibera vreuna. Curtenii

cei mai de vază, prin ceea ce erau ei sau prin favoarea Regelui, o cereau acestuia, iar cînd o căpătau, era un semn de mare bunăvoinţă. Secretarul de Stat, care se îngrijea şi de suita Regelui, trimitea un brevet, dar nici unul din miniştri nu avea calitatfea să poarte acea tunică[2]. Fusese născocită pentru cei, foarte puţini, care aveau dreptul să-l urmeze pe Rege în plimbările de la Saint-Germain la Versailles, fără să fie numiţi, şi, de cînd plimbările acestea au încetat, şi haina cu pricina a încetat de a mai aduce vreun privilegiu, în afară de acela de a fi purtată chiar dacă erai în doliu de curte sau de familie, atîta doar că doliul nu trebuia să fie din cele lungi, sau să fie către sfîrşitul lui, şi chiar şi pe vremea cînd nu era voie să se poarte ţesături cu fir de aur şi de argint. Pe Rege nu l-am văzut niciodată purtînd-o, nici pe ***Monseigneur,*** nici pe ***Monsieur,*** însă foarte adesea pe cei trei fii ai lui ***Monseigneur*** şi pe toţi ceilalţi prinţi, şi, pînă la moartea Regelui, îndată ce una era liberă, curtenii cei mai de seamă se luau la întrecere ca s-o capete, iar de cumva cel ce o căpăta era un nobil tînăr, se socotea a fi o mare distincţie. Diferitele născociri de felul acesteia se ţineau lanţ, pe măsură ce Regele înainta în vîrstă, cînd serbările s-au schimbat şi s-au împuţinat, iar dacă ne-am apuca să arătăm toate atenţiile date ca răsplată, numai ca să aibă mereu o curte numeroasă, n-am mai isprăvi niciodată.

Ţinea să fie prezenţi tot timpul la curte nu numai curtenii cei mai de vază, dar şi cei de o condiţie mai puţin înaltă. Cînd se trezea, cînd se culca, la masă, în grădinile de la Versailles, unde numai curtenii îl puteau urma, se uita în dreapta şi în stînga ; vedea şi remarca pe toată lumea ; nimeni nu-i scăpa, nici chiar cei ce nici măcar nu trăgeau nădejdea să fie zăriţi. îşi nota în minte lipsa celor ce se aflau întotdeauna la curte, cea a celor ce veneau mai mult sau mai puţin des ; făcea legătura între cauzele generale sau speciale ale acestor absenţe, şi nu scăpa nici cel mai mic prilej să se poarte cu cei ce lipsiseră aşa cum li se cuvenea. Pentru unii, şi pentru toţi nobilii cei mai de seamă, era semn de nevrednicie dacă nu-şi făceau, din curte locul în care să stea de obicei, pentru alţii, dacă nu veneau decît rareori acolo, iar pentru cei ce nu veneau deloc sau ca şi deloc, era sigur o dizgraţie. Cînd venea vorba despre ei, Regele răspundea mîn- dru : „Nu-1 cunosc“ ; despre cei ce veneau rar, „Nu-1 văd niciodată“, şi nu era chip să-i schimbi părerea. Un alt păcat mare era să nu te duci la Fontainebleau, care, pentru el, era ca şi Versailles, iar unii greşeau necerînd să meargă la Marly, fie întotdeauna fie cît mai des, deşi el nu avea de gînd să-i ia acolo nici întotdeauna nici cît mai des ; dar dacă erai dintre aceia care se duceau întotdeauna, era nevoie de un motiv temeinic ca să poţi lipsi, atît pentru bărbaţi cît şi pentru femei. Nu-i suferea mai ales pe

cei ce se simțeau bine la Paris. Se arăta destul de îngăduitor cu cei cărora le plăcea să .trăiască pe moşiile lor ; însă chiar şi aceia trebuiau să fie cu mare băgare de seamă şi să se gîndească la toate înainte de a se duce să stea ceva mai mult timp acolo. Nu era vorba doar de cei cu treburi la curte,, sau de cei apropiați, sau de cei ce erau bine tratați, sau de cei care, prin vîrstă şi poziție, însemnau mai mult decît alții. Era de ajuns că cineva trebuia să fie acolo. în legătură cu acest lucru, am văzut, la locul potrivit, cît de preocupat s-a arătat Regele, aşa tînăr cum eram pe atunci, de o călătorie pe care am făcut-o la Rouen, pentru un proces, cînd l-a pus pe Pontchartrain să-mi scrie din partea sa, ca să afle ce fac eu în acel oraş.

Ludovic al XÎV-lea avea mare grijă să fie bine informat de ceea ce se petrecea pretutindeni, în locurile publice, în casele particulare, în lume, să afle care sînt secretele familiilor şi ale legăturilor dintre oameni. Iscoadele şi cei ce-1 informau erau nenumărați. Avea de toate soiurile : mulți nu ştiau că delațiunile lor ajung pînă la el, alții ştiau, cîțiva îi scriau lui direct, dînd scrisorile pe căile arătate de el, iar scrisorile acestea doar lui îi erau arătate, şi, întotdeauna, mai înainte de orice altceva ; cîțiva, în sfîrşit, îi vorbeau uneori, pe ascuns, în cabinetele lui de lucru, intrînd pe uşile din dos. Căile acestea nevăzute au frînt gîtul unui număr nesfîrşit de oameni, de toate condițiile, fără ca ei să fi descoperit vreodată pricina, adesea, cu totul pe nedrept, iar Regele, dacă i se spunea odată ceva despre cineva, nu-şi mai schimba părerea, sau o făcea mai rar decît orice alt lucru.

Mai avea însă un cusur foarte primejdios pentru ceilalți, şi, adesea, pentru el însuşi, căci se lipsea de cei mai buni supuşi. Deşi avea o minunată ținere de minte, fie că era vorba să recunoască, după douăzeci de ani, un om de rînd, pe care nu-1 văzuse decît o dată, fie că era vorba de lucruri pe care le aflase cîndva şi pe care nu le încurca, nu era totuşi cu putință să-şi amintească totul, dacă ținem seama de mulțimea nesfîrşită a celor ce, zilnic, ajungeau la urechile lui. Dacă despre cineva auzise ceva, dar nu mai ştia ce, îi rămînea întipărit în minte că are ceva împotriva acelui om, căruia nu-i mai trebuia nimic altceva ca să fie îndepărtat. Nu-şi schimba părerea nici dacă un ministru, un general, sau chiar duhovnicul său, după cum era natura faptelor, îi arătau că lucrurile stau altfel. Răspundea că nu mai ştie ce a auzit despre omul acela, dar că este mai sigur să fie ales un altul despre care să nu fi auzit nimic.

Curiozitatea sa a dus la stabilirea acelor primejdioase funcții ale locotenentului de poliție. De atunci, s-au înăsprit întruna. Sub domnia lui, ofițerii aceştia au fost, cu toții, mai temuți, mai crutați, au fost respectați la fel ca miniştrii, şi nu era cineva în

Franța, nici măcar prinții de sînge, care să nu fi avut interes să se dea bine pe lingă ei şi care să n-o fi făcut. în afară de rapoartele serioase căpătate prin ei, rîdea cînd afla toate aventurile galante şi toate prostiile petrecute la Paris. Pontchartrain, care, printre treburile lui, le avea şi pe cele privitoare la Paris şi la curte, era atît de mult în preajma lui. pe calea aceasta mîrşavă care pe tatăl lui îl scotea din fire, incit numai aşa s-a susținut de multe ori în fața Regelui, şi, aşa cum însuşi Regele o mărturisea, aceasta l-a apărat de lovituri grele care, altfel, l-ar fi doborît, ceea ce s-a ştiut, nu o dată, prin D-na de Maintenon, prin Ducesa de Bourgogne, prin D-l conte de Toulouse, prin slujitorii cei mai apropiați.

însă cea mai cumplită din toate căile pe care Regele s-a informat, vreme de mulți ani înainte ca lumea să-şi fi dat seama ce se petrece, cale pe care ignoranța şi imprudența multor oameni au continuat să-l informeze,- a fost deschiderea scrisorilor. Aşa au ajuns să aibă atît de multă trecere familiile Pajot[3] şi Rouillé[4], care cumpăraseră ad

ministrația poştei, ce nu le-a putut fi luată niciodată, dar nici n-au putut ajunge mai sus, din acest motiv atîta vreme necunoscut, şi care s-au îmbogățit atît de nemaipomenit de mult, pe seama tuturor şi chiar şi a Regelui. Este de neînchipuit cu ce repeziciune şi îndemînare se făcea acest lucru. Regele vedea extrasele din toate scrisorile în care erau părți pe care şefii poştei, apoi ministrul, socoteau că trebuie să ajungă pînă la el, şi scrisori întregi, dacă, prin ceea ce cuprindeau şi prin poziția înaltă a celor ce-şi scriau, meritau această osteneală. Astfel, cei mai de seamă de la poştă, stăpînii sau trimişii lor, au putut crede tot ce au vrut şi despre cine au vrut, şi, fiindcă pentru un nimic erai pierdut fără scăpare, nu aveau nevoie să plăsmuiască sau să urmărească o întreagă poveste. Un cuvînt de dispreț despre Rege sau despre cîrmuire, o glumă, pe scurt, un fragment de scrisoare, aparent adevărat, dar desprins de rest, te băga la fund de nu mai era chip să scapi, fără nici un fel de cercetări, mijlocul acesta fiind tot timpul la îndemîna lor. De aceea, pe drept sau pe nedrept, este de necrezut cît de mare a fost numărul oamenilor, de toate felurile, mai mult sau mai puțin pierduți pe această cale. Secretul era de nepătruns, iar Regelui nimic nu i-a fost vreodată mai uşor decît să tacă şi să se ascundă.

Acest din urmă dar al său l-a împins adesea pînă la prefăcătorie, însă nu mințea niciodată, ba chiar se lăuda că îşi ține cuvîntul. De aceea nu şi-l dădea aproape niciodată. Secretul altuia îl păstra aproape cu aceeaşi sfințenie ca pe al său. Era chiar măgulit de unele mărturisiri şi de unele destăinuiri sau chiar dovezi de încredere, şi n-a existat vreo iubită, vreun ministru sau vreun favorit care să fi putut smulge ceva de.la ei, nici măcar atunci cînd secretul i-ar fi privit pe ei. S-a aflat, printre multe altele, vestita pățanie a unei femei nobile, al cărei nume n-a fost cunoscut şi nici măcar bănuit vreodată, care, deşi despărțită de bărbatul ei de un an de zile, se trezeşte însărcinată tocmai cînd îl aştepta să se întoarcă din armată ; nemaiştiind ce să facă, i-a cerut Regelui s-o primească pe ascuns, încît nimeni 'să n-o poată vedea, avind să-i vorbească despre ceva cum nu se poate mai important. A căpătat ce a cerut. împinsă de nevoie, i-a mărturisit totul Regelui, spunîndu-i că-i vorbeşte ca celui mai ales om din regat. Regele a sfătuit-o să tragă învățătură din necazul

acesta mare şi, pe viitor, să fie mai înțeleaptă, făgăduin- du-i, totodată, că îl va opri, chiar atunci, pe soțul ei la graniță, căruia îi va spune că slujba i-o cere, şi că va sta acolo atît cît va fi nevoie ca să nu poată avea nici o bănuială, şi nu-1 va lăsa să se întoarcă orice ar fi. Intr-adevăr, în aceeaşi zi, i-a dat ordin lui Louvois şi i-a interzis, nu numai să-i dea bărbatului vreun concediu, dar nici măcar să-i îngăduie să lipsească o

singură zi de la postul unde avea să comande toată iarna. Ofiţerul, un om deosebit, care numai să fie folosit în timpul iernii pe graniţă nu dorise şi încă şi mai puţin ceruse, şi Louvois, care se gîndise şi el tot atît de puţin la aşa ceva, au fost, amîndoi, miraţi şi supăraţi. N-au avut însă încotro şi s-au supus fără să întrebe nimic, iar Regele nu a povestit întîmplarea decît după mulţi ani, cînd a fost pe deplin încredinţat că oamenii despre care era vorba nu mai puteau fi recunoscuţi, cum nici n-au putut fi vreodată, şi nici măcar cît de cît bănuiţi.

Nu s-a văzut nicicînd cineva care să se priceapă atît de bine să facă daruri şi, prin aceasta, să sporească preţul binefacerilor sale ; nicicînd cineva nu şi-a plătit mai scump vorbele, chiar şi zîmbetul, ba pînă şi privirile. Tot ce pornea de la el căpăta preţ, căci ştia să aleagă şi să fie maiestuos, cuvintele lui, rare şi puţine, sporind şi ele acest preţ. Dacă le adresa cuiva, ca să întrebe sau să spună cine ştie ce altceva, toţi cei de faţă îl priveau ; era o distincţie despre care lumea vorbea, şi care dădea întotdeauna un soi de valoare. La fel se petreceau lucrurile cu toate atenţiile şi distincţiile, ca şi cu preferinţele lui, cînd cineva era propus pentru ele. Niciodată nu i-a scăpat vreo vorbă nepotrivită către cineva, şi, dacă trebuia să mustre, să certe sau să îndrepte pe .cineva, ceea ce se întîmpla foarte rar, o făcea arătînd întotdeauna o oarecare bunătate, aproape niciodată cu asprime, niciodată cu mînie, dacă nu punem la socoteală păţania lui Courtenvaux, povestită la locul ei, deşi mînia îl cuprindea, uneori, cu asprime.

Nu s-a mai întîlnit cineva atît de politicos din fire, de o politeţe atît de măsurată, atît de bine cîntărită, care ţinea seama de vîrstă, de mefit, de rang, şi care se vedea în răspunsurile lui, atunci cînd ele erau altceva decît acel „Vom vedea"-, ca şi în purtările sale. Aceste diferite trepte se vedeau foarte bine în felul cum saluta şi primea reverenţele, cînd cineva pleca sau sosea.

Era, vrednic de admirat cînd primea, în feluri diferite, saluturile în fruntea liniilor la armată sau la trecerile în revistă. Dar mai ales cînd era vorba de femei era fără pereche. N-a trecut niciodată pe lîngă vreuna, oricît de neînsemnată, fără să-şi ridice pălăria, vorbesc despre cameriste, ştiind bine cine sînt, cum se întîmpla adesea la Marly. în faţa doamnelor, îşi scotea de tot pălăria, însă de la o distanţă mai mare sau mai mică ; în faţa bărbaţilor cu titluri, pe jumătate, şi o ţinea în sus cîteva clipe, mai mult sau mai puţin prelungite ; în faţa nobililor, cu adevărat nobili, se mulţumea să ducă mîna la pălărie ; în faţa prinţilor de sînge, îşi scotea pălăria ca şi în faţa doamnelor ; dacă intra în vorbă cu doamnele, nu se

acoperea decît după ce se despărțea de ele. Toate acestea, doar cînd era afară, în casă, nu stătea niciodată cu capul acoperit. Reverențele lui, mai mult sau mai puțin prelungite, dar întotdeauna ușoare, aveau o grație și o majestate fără pereche, așa cum avea și felul în care se ridica, numai pe jumătate, la cină, pentru fiecare din doamnele care aveau dreptul să se așeze[5], dar pentru nici o alta, nici pentru prinții de sînge ; spre sfîrșitul vieții, lucrul acesta îl obosea, deși a continuat să-l facă, însă doamnele care aveau dreptul să se așeze se fereau să intre la cină după începerea acesteia. Cu aceeași distincție primea serviciile lui *Monsieur,* ale D-lui de Orléans, ale prinților de sînge ; acestora din urmă, le făcea doar un semn, ca și lui *Monseigneur* și Monseniorilor fiii acestuia, fiindu-i atît de apropiați ; serviciile ofițerilor de seamă le primea cu un aer de bunătate și de atenție. Dacă, atunci cînd se îmbrăca, era lăsat să aștepte cîte ceva, nu-și pierdea niciodată răbdarea. Era punctual la orele pe care le fixa pentru toată ziua ; ordinele lui erau scurte și precise. Dacă, iarna, cînd era vreme urîtă și nu se putea ieși din casă, trecea la D-na de Maintenon cu un sfert de ceas mai devreme decît fixase, ceea ce nu se prea întîmpla, și căpitanul gărzilor nu se afla acolo, avea grijă să-i spună după aceea că el este de vină, căci se dusese mai devreme, nu căpitanul gărzilor care n-ar fi fost acolo cînd trebuia. Datorită acestei ordini, de la care nu se abătea niciodată, era slujit'cu cea mai mare precizie, ceea ce, pentru curteni, era o nespus de mare înlesnire.

Se purta frumos cu valeții, mai ales cu cei care îl slujeau în casă.

Cu ei se simțea cel mai bine, vorbea cel mai slobod, cu deosebire cu cei mai de seamă dintre ei. Faptul că ei iubeau sau nu pe cineva a avut adesea o mare înrîurire. Întotdeauna puteau, prin poziția lor, să facă bine sau rău cuiva ; aminteau, prin aceasta, de acei puternici sclavi eliberați ai împăraților romani, pe care senatul și mai-marii imperiului îi înconjurau cu grijă și se plecau cu umilință în fața lor. Valeții aceștia, în tot timpul domniei Regelui, au avut la fel de multă trecere și au fost înconjurați cu tot atîta grijă. Pînă și miniștrii, chiar și cei mai puternici, erau grijulii față de ei, și nu ascundeau acest lucru, iar prinții de sînge, pînă și bastarzii, ca să nu mai vorbim de rangurile inferioare, se purtau la fel. Slujba de prim gentilom al camerei Regelui a fost mai rău decît umbrită de primii valeți ai camerei Regelui, iar dre- gătoriile mari nu s-au păstrat decît în măsura în care valeții ce țineau de ele, sau slujbașii foarte mărunți, se apropiau, prin ceea ce aveau de făcut, mai mult sau mai puțin de Rege. Obrăznicia, la cei mai mulți dintre ei, era și ea mare, și trebuia să știi fie să te ferești de ea, fie s-o înduri cu răbdare. Regele îi sprijinea pe toți, și, uneori, povestea cu plăcere că,

în tinerețe, trimisese, pentru nu știu ce treabă, o scrisoare ducelui de Montbazon, guvernatorul Parisului, care se afla la una din casele lui de la țară, în apropierea orașului, printr-unul din valeții săi; acesta a sosit tocmai cînd D-l de Montbazon se pregătea să stea la masă; l-a silit pe valet să se așeze și să mănînce cu el, și, la plecare, l-a petrecut pînă în curte, deoarece venea din partea regelui. Avea întotdeauna grijă să-i întrebe pe gentilomii lui obișnuiți, cînd se întorceau după ce fuseseră trimiși de el să transmită felicitări sau condoleanțe nobililor cu titluri, bărbați și femei, dar nu și altora, cum fuseseră primiți, și nu i-ar fi plăcut să afle că nu fuseseră poftiți să se așeze și petrecuți pînă departe, bărbații cu trăsura.

Era neîntrecut cînd era vorba de treceri în revistă, de serbări și de orice altceva unde prezența femeilor făcea ca totul să ia o înfățișare galantă. Am mai spus că purtările acestea le deprinsese la curtea Reginei mama sa și la curtea contesei de Soissons; tovărășia iubitelor îl obișnuise tot mai mult cu aceste purtări ; o curtenie întotdeauna maiestuoasă, deși uneori era însoțită de veselie ; de față cu lumea, nu era niciodată nelalocul lui, nici cit de cît, niciodată prea îndrăzneț, cel mai mic gest al lui, mersul, ținuta, purtarea, totul era cumpătat, decent, nobil, măreț, maiestuos, și, cu toate acestea, foarte firesc, fiind mult înlesnit de obișnuință și de întreaga lui înfățișare de o frumusețe fără pereche. De aceea, în împrejurările serioase, audiențe cu ambasadorii, ceremonii, nu s-a văzut un om mai impunător decît el, și trebuia mai întîi să te obișnuiești să-l vezi, dacă, atunci cînd îi țineai un discurs, nu. voiai să te trezești că nu mai ești în stare să scoți o vorbă. Răspunsurile lui, în astfel de ocazii, erau întotdeauna scurte, exacte, cu tot ce le trebuia, și rareori nu aveau și cîte ceva îndatoritor, uneori chiar măgulitor, cînd discursul era vrednic de aceasta. Respectul datorat prezenței lui, oriunde s-ar fi aflat, impunea tăcere și chiar un soi de teamă.

îi plăcea mult aerul curat, precum și mișcarea, atîta vreme cît a putut s-o facă. Fusese neîntrecut la dans și la jocurile cu mingea. Cînd călărea, chiar și la vîrsta lui, putea încă fi admirat, li plăcea să vadă lucrurile acestea făcute cu grație și pricepere. A le face bine sau rău, în ochii lui, însemna a fi vrednic de considerație sau a nu fi. Spunea că, în astfel de treburi, care nu sînt necesare, nu ai ce căuta dacă nu le faci bine. îi plăcea foarte mult să vîneze, și nu era un vînător mai bun și mai iscusit decît el. Voia să aibă cățele de vînătoare din cele mai bune ; avea mereu vreo șapte opt în cabinetele lui și îi plăcea să le dea el însuși să mănînce, ca să-l cunoască. îi plăcea foarte mult și vînătoarea de cerbi, însă din caleașcă, de

cînd îşi rupsese un braţ vînînd la Fontainebleau, numai- decît după moartea Reginei. Era singur, într-un soi de trăsurică acoperită cu burduf, trasă de patru cai mici, cu cinci sau şase schimburi, şi mîna singur cît putea de iute, cu o îndemînare pe care nici cei mai buni vizitii nu o aveau, făcînd totul cu farmecul lui obişnuit. Ajutoarele lui erau copii de la nouă sau zece ani pînă la cincisprezece, şi erau călăuziţi de el.

I-a plăcut strălucirea, bogăţia şi risipa în toate. Plăcerea aceasta a schimbat-o în deviză, din diplomaţie, şi a impus-o curţii sale în toate privinţele. Cei care cheltuiau pe ospeţe, haine, trăsuri, clădiri, jocuri erau pe placul lui. Pentru el, erau tot atîtea prilejuri ca să stea de vorbă cu lumea. De fapt, prin aceasta, voia şi a izbutit să-i secă- tuiască pe toţi, punînd luxul la mare cinste, pentru anumite petreceri el'fiind chiar o necesitate, şi astfel, treptat, a făcut ca toată lumea să aştepte binefacerile lui ca să poată trăi. Pe deasupra, îi era satisfăcut şi orgoliul, deoarece avea o curte strălucitoare întru totul, unde se făcuse un amestec atât de mare, că diferenţele de obîrşie se ştergeau tot mai mult. Este o boală care, dacă a pătruns într-un loc, devine un rău lăuntric ce-i macină pe toţi — deoarece, de la- curte, a trecut numaidecît în Paris, în provincii şi în armată, unde oamenii cu oarecare vază nu sînt preţuiţi decît după mesele pe care le întind şi după dărnicia pe care o arată de cînd a fost introdus acest nenorocit obicei —, un rău care-i roade pe toţi, care-i sileşte pe cei ce pot fura să nu se stăpînească, împinşi de nevoia de a face faţă cheltuielilor ; un rău pe care amestecarea stărilor, orgoliul, ba chiar şi buna-cuviinţă îl întreţin, rău care, din pricina nebuniei celor mai mulţi, sporeşte întruna, iar urmările lui nu se mai isprăvesc, deoarece duc nici mai mult nici mai puţin decît la sărăcirea tuturor şi la o învălmăşeală generală.

Pînă la el, nu s-au pomenit atît de multe şi de strălucitoare echipaje de vînătoare şi de toate celelalte feluri. Clădirile pe care le-a ridicat, cine le-ar putea număra ? Şi, totodată, cine nu va deplînge orgoliul, capriciul, prostul gust ce se văd în ele ? A părăsit Saint-Germain şi, la Paris, în afară de Podul Regal, fără de care nu se mai putea, n-a făcut niciodată nimic, vreo podoabă sau vreo înlesnire oarecare ; în privinţa aceasta, dacă ţinem seama de întinderea lui, rar întîlnită, Parisul este mai prejos decît multe-oraşe din oricare parte a Europei. Cînd a fost construită, piaţa Vendome era pătrată. D-l de Louvois a apucat să vadă cele patru laturi ridicate. Planul lui era să pună acolo Biblioteca Regelui, Cabinetul Medaliilor, Mo- netăria, toate academiile, precum şi Consiliul cel mare, care, şi acum, îşi ţine şedinţele într-o casă pe care o ia cu chirie. Cea dintîi grijă a Regelui, în ziua

cînd a murit Louvois, a fost să oprească lucrul şi să poruncească să fie tăiate cu ziduri colţurile pieţei, făcînd-o aşadar mai mică, să nu pună acolo nimic din ce-i fusese destinat, şi să nu se facă decît case de locuit, după cum se poate vedea.

Saint-Germain, loc fără pereche pentru a aduna laolaltă minunile ce pot desfăta privirile — chiar alături, o imensă pădure ce se întinde la poalele castelului, şi ea fără pereche prin frumuseţea copacilor săi, a terenului, a aşezării ; norocul de a avea izvoare pe această înălţime, minunatele grădini vrednice de admirat, colinele şi terasele, care, unele deasupra altora, puteau fi lesne întinse oricît ai fi vrut, farmecul şi înlesnirile Senei, în sfîrşit, un oraş gata făcut, îngrijit ca atare de însăşi poziţia lui —, a fost părăsit pentru Versailles, cel mai trist şi mai nepotrivit loc, fără privelişte, fără păduri, fără apă, fără pămînt bun, căci totul este nisip mişcător sau mlaştină, prin urmare, fără aer care, acolo, nu poate fi bun. I-a plăcut să tiranizeze natura şi, cu ajutorul artei şi al comorilor, s-o îmblînzească. A ridicat clădirile una după alta, fără un plan general, frumoase, urîte, mari, strimte, toate cum le-a venit rîndul. Apartamentul său şi cel al reginei au toate neajunsurile cu putinţă, vederea înspre latrine şi înspre tot .ce este mai la dos şi mai întunecat, mai închis şi mai rău mirositor. Grădinile, a căror mărime uluieşte, dar care nu te îmbie nici cît de cît, sînt făcute cu acelaşi prost gust. Nu ajungi la umbra răcoroasă decît după ce treci printr-o zonă foarte întinsă de arşiţă, la capătul căreia nu mai ai, oriunde t&-ai duce, decît să urci şi să cobori ; şi, o dată cu dealul, se termină şi grădinile. Ciopliturile de piatră îţi ard picioarele, însă, de n-ar fi ele, te-ai afunda fie în nisip, fie în cea mai neagră mocirlă. Siluirea naturii, pretutindeni în acest loc, respinge şi te dezgustă chiar fără să vrei. Apa, adunată cu mare caznă de peste tot, este verde, groasă, miloasă ; răspîndeşte o umezeală nesănătoasă, care se simte, şi un miros, care se simte şi mai tare. Urmările, de care trebuie totuşi să se aibă mare grijă, sînt nemaiîntîlnite ; însă totul dovedeşte că lumea admiră şi fuge. înspre palat, te sufoci, fiindcă totul este strimt, iar aripile acelea se întind fără să ţină de ceva. înspre grădini, te bucuri de frumuseţea tuturor părţilor cuprinse dintr-o dată, cu privirea, însă ai zice că ai în faţă un palat care a ars şi căruia, deocamdată, îi lipsesc acoperişurile şi primul etaj. Capela, care îl striveşte, deoarece Mansart voia să-l împingă pe Rege să ridice totul cu încă un etaj, arată, de oriunde ai privi-o, ca un imens şi trist catafalc. Manopera, de toate felurile, este deosebit de izbutită, stilul, inexistent ; totul a fost făcut pentru tribună, întrucît Regele nu se prea ducea jos, iar la tribunele laterale nu se poate

ajunge prin singura trecere ce duce la fiecare din ele. N-am mai isprăvi niciodată dacă am înşira toate cusururile acelea monstruoase ale unui palat atît de imens şi atît de imens de scump [6], cu ce mai are pe lingă el, unde totul este şi mai urît : grădina de

portocali, grădina de legume, locul în care stau cîini, grajdurile, cel mare şi cel mic, la fel, o mulţime nemaivăzută de clădiri pentru slujitori ; în sfîrşit, un oraş întreg, unde, mai înainte, nu fuseseră decît o circiumă nenorocită, o moară de vînt şi castelul acela mic de carton pe care Ludovic al XlII-lea îl făcuse ca să nu se mai culce pe paie, şi care nu era decît clădirea îngustă şi joasă din jurul curţii de marmură, curtea lui, construcţia din fund neavînd decît două aripi scurte şi mici. Tatăl meu l-a văzut şi a dormit acolo de multe ori. Acest Versailles al lui Ludovic al XlV-lea, capodoperă atît de costisitoare şi de un atît prost gust, unde schimbarea bazinelor şi a boschetelor a îngropat atîta aur din care nu se mai vede nimic, nici măcar nu a putut fi terminat ; între atîtea saloane, îngrămădite unele peste altele, nu găseşti nici sală de teatru [7] nici sală de banchete, nici sală de bal, şi rămîne încă mult de făcut şi în faţa şi în spatele castelului. Pretutindeni în parcuri şi pe alei, au fost puşi puieţi, dar nu pot creşte. Vînatul trebuie tot timpul adus din altă parte ; canalele, lungi de patru cinci leghe, sînt nenumărate ; în sfîrşit, zidurile, împrejmuind o întindere imensă, închid un fel de mică provincie a celei mai triste şi mai urîte ţări din lume.

Trianon, în acelaşi parc, la poarta castelului Versailles, mai întîi, casă de porţelan [7]209, unde lumea se ducea, după-amiaza, doar să mănînce ceva, mărită, mai tîrziu, pentru a se putea dormi acolo, a devenit, în cele din urmă, palat de marmură, de jasp şi de porfir, cu nişte grădini încîntă- toare ; în faţă, Menajeria, de cealaltă parte a bifurcării canalului de la Versailles, făcută toată din mici nimicuri rafinate, şi împodobită cu tot soiul de dobitoace, cu două şi patru picioare, dintre cele mai rare ; în sfîrşit, Clagny, clădit pentru D-na de Montespan, cu drept de moştenire, trecut ducelui du Mâine, la capătul palatului Versailles, castel superb, cu parcul, cu toate apele şi grădinile lui ; pretutindeni, apeducte vrednice de romani ; nici în Asia, nici în antichitate nu întîlneşti ceva atît de întins, atît de mare, lucrat cu atîta grijă, atît de strălucior, plin de mo-

---

209 Se pare (cf. *Encyclopédie française)* că Saint-Simon a nu- mit-o astfel, referindu-se la decoraţiile interioare care imitau porţelanul chinezesc. (N. t.)

numente din cele mai rare, din toate veacurile, făcute din marmură, de toate felurile, dintre cele mai frumoase, sau din bronz, picturi, sculpturi, de o desăvîrşire cum nu s-a mai văzut.

Lipsea însă apa, orice s-ar fi făcut, şi fîntînile, minuni ale artei, secau, cum se mai întîmplă şi acum, tot timpul, deşi fuseseră făcute rezervoare, adevărate mări, iar construirea lor şi răspîndirea apei, pe nisipul mişcător şi pe mocirlă, costaseră atît de multe milioane. Cine şi-ar fi închipuit una ca asta ? Lipsa de apă avea să ducă la distrugerea infanteriei. D-na de Maintenon era la domnie ; vom vorbi despre ea cînd îi va veni rîndul. D-l de Louvois, pe vremea aceea, se înțelegea bine cu ea ; era pace, spre bucuria tuturor. [Louvois] s-a gîndit să abată rîul Eure, între Chartres şi Maintenon, şi să-l aducă în întregime la Versailles. Cine ar putea spune cît aur şi cîte vieți omeneşti a costat această îndărătnicie, timp de mai mulți ani, care a mers atît de departe încît, în tabăra aşezată şi ținută foarte multă vreme acolo, a fost interzis, sub amenințarea unor pedepse din cele mai grele, să se pomenească despre bolnavii şi, mai cu seamă, despre cei ucişi de munca istovitoare şi, încă şi mai mult, de miasmele ieşite din pămîntul acela scormonit întruna ? Cîți alții au avut nevoie de ani de zile ca să-şi revină de pe urma acelei molime ? Cîți au fost cei care nu s-au mai înzdrăvenit cît au mai avut de trăit ? Cu toate acestea, nu numai ofițerii mărunți, dar nici coloneii, brigadierii şi ofițerii generali folosiți acolo nu aveau voie, oricine ar fi fost ei, să lipsească un sfert de ceas, sau să piardă un sfert de ceas din serviciul pe care îl aveau de făcut ei înşişi la aceste lucrări. Războiul le-a întrerupt, în sfîrşit, în 1688, şi, de atunci, n-au mai fost reluate ; n-au mai rămas din ele decît nişte monumente, fără nici o formă, ca să amintească de-a pururi această cumplită nebunie.

în cele din urmă, Regele, sătul de frumos şi de mulțime, şi-a băgat în cap că, din cînd în cînd, vrea ceva mic şi liniştit. A căutat prin apropiere de Versailles ceea ce ar fi putut să-l mulțumească. A cercetat cîteva locuri, a străbătut dealurile care se deschid lăsînd să se vadă Saint- Germain şi cîmpia cea întinsă de la poalele castelului, unde Sena şerpuieşte şi udă atîtea locuri întinse şi bogate după ce părăseşte Parisul. A fost îndemnat să se oprească la

Luciennes 210, unde Cavoye şi-a făcut, mai tîrziu, o casă

210 Astăzi, Leuveciennes. (N. t.)

cu o privelişte încîntătoare ; a răspuns însă că locul acela minunat îl va ruina, şi că, întrucît el voia ceva mic de tot, căuta un loc care să nu-i îngăduie să se gîndească să construiască mai mult pe el.

A găsit, dincolo de Luciennes, o vîlcea îngustă, adîncă, cu marginile povîrnite, unde nu se putea ajunge din pricina mlaştinilor, fără nici o privelişte, închisă din toate părţile de dealuri, foarte înghesuită, cu un sat păcătos pe coasta unuia dintre dealuri, care se numea Marly. Ţarcul acesta fără nici o priveliște, şi care nici n-o putea avea, a fost ceea ce-şi dorea Regele ; îngustimea văii, în care nu te puteai întinde, a atîrnat mult în alegerea ei. De parcă alegea un ministru, un favorit, un general de armată. A fost mult de lucru pentru secarea gropii dimprejur, unde se aruncau gunoaiele, şi pentru a aduce pămînt s-o umple. Sihăstria a fost făcută. Nu se putea dormi acolo decît trei nopţi, de miercuri pînă sîmbătă, de două-trei ori pe an, cu cel mult doisprezece curteni de ale căror servicii Regele nu se putea lipsi. încetul cu încetul, sihăstria a fost mărită ; de fiecare dată, dealurile au fost retezate, ca să se facă loc şi să se poată clădi, iar dealul din capăt a fost luat de acolo pentru a lăsa măcar o fîşie de priveliște, cu totul neîndestulătoare. în sfîrşit, cu clădirile, apele, apeductele, cu ceea ce este atît de cunoscut sub numele de maşina de la Marly *, ciudăţenia aceea mare, pădurile înfrumuseţate şi împrejmuite, statuile, mobila lui de preţ, Marly a devenit ceea ce se mai poate vedea şi acum, chiar aşa despuiat cum este de cînd a murit Regele 211 [212] : cu codrii lui mari şi stufoşi, făcuţi cu arbori bătrîni aduşi, tot timpul, de la Compiegne şi chiar de mult mai departe, din care, peste trei sferturi nu se prindeau şi erau numaidecît înlocuiţi ; cu marile lui întinderi de păduri dese şi alei umbroase, schimbate pe neaşteptate în lacuri nesfîrşite pe care lumea se plimba în gondole, apoi reschimbate în păduri unde nu pătrundea lumina zilei chiar din clipa cînd erau sădite ; vorbesc despre ceea ce am văzut eu în şase săptămîni ; cu bazinele lui schimbate- de o sută de ori';
cu cascadele schimbate tot timpul, şi el®, în fel şi chip ; cu bazinul de crapi, împodobit cu aurăriile şi picturile cele mai frumoase cu putinţă, care, abia terminate, erau schimbate şi puse altfel, de aceiaşi meşteri, şi tot aşa la nesfîrşit ; maşina aceea nemaivăzută, de care am pomenit mai înainte, cu imensele ei apeducte, conductele şi rezervoarele ei

211 Este vorba de sistemul hidraulic ce asigura aducerea apei în canale, în lacurile artificiale, în jocurile de apă etc. Această maşină a fost o adevărată performanţă tehnică pentru vremea ăi. (N. t.)

212 *V. mira,* N. t., p. 890. (N. t.)

monstruoase, făcute numai pentru Marly,- fără să mai ducă apa şi la Versailles ; spunînd că Versailles, aşa cum îl ştim noi, nu a costat cît Marly, aş spune prea puțin. Dacă se adaugă şi cheltuielile pentru călătoriile acelea ce se făceau tot timpul, care ajung, pînă la urmă, cel puțin egale cu şederile la Versailles, adesea aproape la fel de numeroase, iar* la sfîrşitul vieții Regelui, locul unde acesta şedea de obicei, nu vom spune prea mult despre Marly, socotind, doar pentru el, în miliarde. Aceasta a fost soarta fericită a unei văgăuni plină cu şerpi şi cu hoituri, cu broaşte de tot soiul, aleasă numai pentru a nu avea pe ce cheltui. Acesta a fost prostul gust al Regelui, în toate lucrurile, şi plăcerea lui trufaşă de a silui natura, şi pe care nici războiul cel mai apăsător, nici cucernicia nu le-au putut domoli.

CAPITOLUL LV

(17 15) *Iubirile Regelui. [...] — D-na Scarron; începuturile ei. — [...] D-na Scarron creşte, în taină, pe D-l du Mâine şi pe Doamna Ducesă, iar cînd aceştia sînt recunoscuți şi primiți la curte, ea rămîne guvernanta lor. — Regele nu o poate suferi şi spune ho- tărît de ce. — Ea îşi ia numele de Maintenon, o dată cu dobîn- direa domeniului. — Regele se apropie de D-na de Maintenon, care, în cele din urmă, ia locul D-nei de Montespan. — Regele se căsătoreşte cu D-na de Maintenon. — [...]*

De la excesele de putere, atît de rău înțelese, trebuie oare să trecem la altele, mai potrivite cu firea oamenilor, dar care, în felul lor, au avut urmări mult mai nefericite ? este vorba despre iubirile Regelui. Scandalul stîrnit de ele s-a auzit în toată Europa, a uluit Franța, a zdruncinat Țara şi, neîndoielnic, a adus blestemele care au împins-o, fără putință de scăpare, pe marginea prăpastiei, reducînd posteritatea legitimă la un firicel unic, încît, dacă n-ar fi fost el, dinastia ar fi pierit[1]. Sînt necazuri ce s-au schimbat în adevărate nenorociri, de toate felurile, şi care vor fi îndelung simțite. Ludovic al XlV-lea, în tinerețe, făcut pentru dragoste mai mult decît oricare dintre supuşii săi, sătul să umble din floare în floare şi să aibă succese trecătoare, s-a oprit, în cele din urmă, la La Valliere. Se ştie cum s-au petrecut lucrurile după aceea şi ce a ieşit de aici.

A fost mişcat apoi de rara frumusețe a D-nei de Montespan, pe vremea cînd D-na de La Valliere mai domnea încă. Ea [D-na de Montespan] şi-a dat curînd seama de ce se petrece ; zadarnic şi-a silit bărbatul s-o ducă în Gu- yenne ; dintr-o încredere nesăbuită, el n-a vrut s-o asculte. Pe atunci, ea era de bună credință, dar mai apoi, a ascultat de vorbele Regelui, care a răpit-o de la bărbat, cu zarva aceea înspăimîntătoare de care au

auzit, îngro- zindu-se, toate naţiunile, şi care a arătat lumii ceva ce nu se mai văzuse : două iubite în acelaşi timp. Le-a plimbat pe la granițe, prin taberele militare, pentru scurte momente chiar pe frontul de luptă, urcîndu-le pe amîn- două în trăsura Reginei. Oameni sosiți, în grabă, de pretutindeni, îşi arătau cele trei regine şi se întrebau, cu neprihănire, unii pe alții, dacă le-au văzut. în cele din urmă, D-na de Montespan a învins, şi a dispus singură de stăpîn şi de curtea lui, fără să se mai ascundă ; şi, ca să nu lipsească nimic din acest dezmăţ fără pereche, D-l de Montespan, fiindcă se împotrivise, a fost închis la Bastilia, apoi zvîrlit în Guyenne, iar soția lui a căpătat slujba de supra-intendentă a Reginei, de la contesa de Soissons, căzută în dizgrație, slujbă creată anume pentru contesă, la care s-a adăugat şi dreptul de taburet, deoarece, avînd un soţ, D-na de Montespan nu putea fi făcută ducesă.

Apoi, a‘fost văzută ieşind din mînăstirea Fontevraut regina stareţelor[2], sub povara vălurilor de călugăriță şi a jurămintelor făcute, mai inteligentă şi chiar mai frumoasă decît D-na de Montespan, sora ei, a venit, împreună cu D-na de Thiange, cealaltă soră, să se bucure de triumful acestei Niquee 213 şi să fie nelipsită de la petrecerile cele mai restrînse date de Rege, cele mai încîntă- toare şi mai sărbătoreşti, bucuria cea mai aleasă a tuturor doamnelor de la curte. Sarcinile şi naşterile au fost ştiute de toată lumea. Curtea D-nei de Montespan a devenit centrul curții, al plăcerilor, al norocului, al speranței şi al groazei miniştrilor şi generalilor de armată, şi umilința întregii Franțe. A fost, în acelaşi timp, şi centrul inteligenței şi al unui fel de a vorbi atît de deosebit, atît de delicat şi de rafinat, şi, totodată, mereu atît de firesc şi de plăcut, lesne de recunoscut, căci era nemaiîntîlnit. Era farmecul celor trei surori, şi toate îl aveau din belşug, împreună cu arta de a-1 transmite celorlalți. Mai întîlnim şi astăzi, cu multă plăcere, acele întorsături încîntătoare şi simple, la cele cîteva persoane care au mai rămas dintre cele crescute în casa lor şi pe care şi le apropiaseră ; le poți deosebi dintr-o mie, chiar şi în conversațiile cele mai obişnuite.

D-na de Fontevrault, dintre toate trei, era cea cu ceh mai mare farmec ; poate că era şi cea mai frumoasă. Pe deasupra, primise o învăţătură cum rar se vede, şi foarte întinsă : cunoştea bine teologia şi învăţătura sfinților Părinți ; se pricepea foarte bine la sfînta Scriptură ; stăpînea limbile savante ; cînd vorbea ea despre ceva, era o încîn- tare. în afară de aceasta, inteligența ei nu putea fi ascunsă ; dar nimeni n-ar fi bănuit că ştie mai multe decît oricare femeie. Era neîntrecută la scris, în toate

---

213 Aluzie literară : personaj din *Amadis de Gaula,* cap. XXV. (N. t.)

genurile. Avea un har cu totul deosebit de a cîrmui lucrurile şi de a se face adorată de tot ordinul, deşi ținea ca toată lumea să se supună regulii în toată asprimea ei. Fusese călugărită mai rău decît cu sila însă în mînăstirea pe care o conducea, regula era la fel de aspră. Şederile ei la curte, unde nu se mişca din apartamentul surorilor sale, nu i-au ştirbit niciodată reputația decît prin ciudățenia de a vedea un asemenea veşmînt împărtăşind o favoare de natura aceea, şi dacă buna-cuviință ca atare ar fi putut fi într-adevăr acolo, se putea spune că, în acea curte chiar, nu s-ar fi abătut niciodată de la ea.

D-na de Thiange le domina pe cele două surori ale ei, şi chiar şi pe Rege, căci îl înveselea mai mult decît ele. Toată viața ei, l-a dominat, şi, chiar şi după alungarea D-nei de Montespan de la curte, ea a fost dintre persoanele cele mai familiare din preajma Regelui, şi se bucura de avantaje ca nimeni alta.

Cît despre D-na de Montespan, era rea, mofturoasă, avea tot felul de toane, şi era atît de îngîmfată, că nimeni nu-i ajungea la nas, nici măcar Regele. Curtenii se fereau să treacă pe sub ferestrele ei, mai ales cînd Regele era la ea ; spuneau că este ca şi cum ai fi în bătaia puştii, vorbă ce a rămas la curte ca un proverb. Este drept că nu cruța pe nimeni, foarte adesea fără nici un alt motiv decît ca să-l facă pe Rege să rîdă, şi, fiindcă era nespus de inteligentă, fiindcă ştia să vorbească şi să glumească dovedind finețe ; nimic nu era mai primejdios decît să te ridiculizeze ea, căci o făcea mai bine ca oricine. Cu toate acestea, ținea la casa şi la rudele sale, şi se străduia din răsputeri să ajute pe cineva dacă îi era prieten. Regina îi suporta cu greu îngîmfarea cu totul deosebită de grija şi de respectul pe care i le arăta tot timpul ducesa de La Vallière, la care a ținut întotdeauna, în timp ce despre D-na de Montespan i se întîmpla adesea să spună : „Tîrfa .asta o să mă ucidă“. Am văzut, la timpul potrivit, retragerea, penitența aspră şi sfîrşitul cucernic al D-nei de Montespan.

Cît timp a domnit, a fost mereu geloasă. D-ra de Fontanges i-a plăcut Regelui destul de mult ca să devină iubită favorită. Oricît de ciudată a fost această pereche de iubite, nu era ceva nou : am mai văzut-o alcătuită din D-na de La Vallière şi D-na de Montespan, căreia D-ra de Fon- tanges îi făcuse ceea ce îi făcuse ea celeilalte. Insă D-ra de Fontanges nu a fost atît de norocoasă, nici în privința păcatului, nici în cea a reuşitei, nici în cea a căinței. Frumusețea a ajutat-o o vreme ; dar mintea nu era nici cît de cît pe măsura acesteia, iar cu Regele, ca să-l înveseleşti şi să-l păstrezi, aveai nevoie de minte. Lăsînd aceasta la o parte, Regele nu a avut timp să se sature cu totul de ea : o moarte neaşteptată, spre mirarea multora, a pus repede capăt acestei noi iubiri. Aproape toate au fost trecătoare.

Una singură [3] a rezistat multă vreme, transformîndu-se într-o afecțiune ce a ținut pînă la sfîrşitul vieții frumoasei, care a ştiut să capete, datorită acelei iubiri, cele mai mari avantaje, pînă ce a murit, lăsînd celor doi fii ai ei acea dezgustătoare şi minunată moştenire, pe care ei au ştiut cum s-o folosească.

[...]

Trebuie să trec la o iubire de alt fel, care a uluit națiunile tot atît de mult cît le scandalizase cealaltă, şi pe care Regele a luat-o, în întregime, cu sine în mormînt. Aceste cîteva cuvinte sînt de ajuns pentru oricine ca s-o recunoască pe celebra Françoise d'Aubigné, marchiză de Maintenon, a cărei domnie necurmată nu a durat mai

puțin de treizeci şi doi de ani. Se născuse în insulele Americii, unde tatăl ei, poate un gentilom, se dusese, împreună cu mama ei, ca să-şi cîştige pîinea, dar care au pierit pe acolo fără să se mai ştie de ei ; întorcîndu-se în Franța, la voia întîmplării, debarcă la La Rochelle, este primită de milă undeva prin preajma locului, de către D-na de Neuillan, mama mareşalei-ducesă de Navailles, este silită de sărăcie şi de zgîrcenia acestei bătrîne doamne să-i păstreze cheile hambarului şi să vadă zilnic cum este măsurat ovăzul pentru cai ; vine la Paris în suita mareşalei, este tînără, iscusită, inteligentă şi frumoasă, nu are din ce trăi şi nici rude, dar o întîmplare fericită a făcut să fie cunoscută de vestitul Scarron. Acestuia i-a plăcut, prietenilor lui poate chiar mai mult decît lui. Ea şi-a închipuit că a dat peste cel mai mare şi mai nesperat noroc măritîndu-se cu schilodul acela vesel şi învățat, iar unii, care, pesemne, aveau ei mai multă nevoie de o femeie decît avea el, i-au băgat în cap să se însoare, izbutind să-l hotărască s-o scoată astfel din mizerie pe această încîntătoare nefericită. Căsătoria s-a făcut ; noua soție a fost pe placul tuturor celor care se duceau pe la Scarron. Acesta o găsea foarte bună în toate privințele ; era o modă ca lumea să se ducă la el acasă, învățați, curteni şi oameni din Paris, tot ce era mai ales şi mai de preț, căci el nu era în stare să iasă din casă şi să umble după ei ; erau atraşi tot timpul de farmecul minții lui, de învățătura, de imaginația, de acea veselie fără seamăn la un om atît de bolnav, o veselie mereu proaspătă, nesecătuită, cum rar s-a văzut, şi de glumele lui de cel mai bun gust, ce mai pot fi admirate şi astăzi în lucrările pe care le-a lăsat.

D-na Scarron a cunoscut, aşadar, aici, tot soiul de oameni, care, totuşi, cînd i-a murit bărbatul, au lăsat-o să ajungă la mila călugărițelor din parohia Saint-Eustache. Şi-a luat acolo o odaie, pentru ea şi pentru o slujnică, în podul unei căsuțe, unde a trăit

foarte strîmtorată. Farmecele ei au uşurat curînd viaţa aceea de lipsuri : Villars, tatăl mareşalului, Beuvron, tatăl lui Harcourt, Villarceaux, care au fost totdeauna cei trei susţinători ai ei, şi mulţi alţii, au întreţinut-o. Aşa a ieşit din mizerie şi, treptat, a 51

pătruns la palatul 214 Albret, de aici, la palatul Richelieu şi în alte părţi ; şi tot aşa, din palat în palat. în casele acestea, D-na Scarron era departe de a fi doar o însoţitoare : făcea de toate, cerea să se âducă lemne, întreba dacă masa este gata, dacă trăsura vreunui domn sau a vreunei doamne se întorsese, şi o mulţime de alte treburi din acestea mărunte cu care, după ce a fost folosit clopoţelul, mult mai tîrziu, nu şi-a mai bătut nimeni capul.

[...]

Faptul că mareşalul de Albret şi D-l de Montespan erau rude apropiate a fost hotărîtor pentru începutul incredibilei situaţii la care avea să ajungă peste paisprezece sau cincisprezece ani. D-l şi D-na de Montespan erau tot timpul la mareşalul de Albret, care avea, la Paris, cea mai mare şi mai aleasă casă deschisă, unde veneau o mulţime de curteni şi de oameni din Paris, dintre cei mai nobili şi mai de seamă. Respectul, grija de a place, inteligenţa şi farmecele D-nei Scarron au avut foarte mare trecere la D-na de Montespan. S-a împrietenit cu ea, şi, cînd a avut primii copii cu Regele, pe D-l du Maine şi pe Doamna Ducesă, pe care au vrut să-i ţină ascunşi, ea i-a propus Regelui să-i încredinţeze D-nei Scarron, căreia i s-a dat o casă în Marais, ca să stea cu ei, şi cele necesare ca să-i întreţină şi să-i crească, în cea mai mare taină. Mai tîrziu, copiii aceştia au fost aduşi D-nei de Montespan, apoi arătaţi Regelui, şi încetul cu încetul, scoşi la lumină şi daţi pe faţă. Guvernanta, stabilită împreună cu ei la curte, a fost tot mai mult pe placul D-nei de Montespan, care i-a dat cîte ceva, din partea Regelui, în mai multe rînduri. El, dimpotrivă, nu o putea suferi ; dacă-i dădea ceva din cînd în cînd, întotdeauna puţin, o făcea numai din prea mare îngăduinţă, dar cu o părere de rău pe care nu o ascundea. Cînd domeniul Maintenon a fost de vînzare, apropierea de Versailles a încîntat-o atît de mult pe D-na de Montespan, pentru D-na Scarron, încît nu l-a mai lăsat pe Rege în pace pînă

---

214 Fr. *hôtel.* în Franţa vechiului regim, locuinţele purtau nume deosebite după *starea* sau condiţia socială a proprietarului : regele şi prinţii de singe locuiau în *palais,* nobilii în *hôtels,* burghezii şi starea a treia, în general, în *maisons.* Ele se deosebeau, desigur, şi prin luxul şi gradul lor de confort, cele mai somptuoase *hôtels* şi *maisons* neputîndu-se ridica, niciodată, la rivelul reşedinţelor regale şi princiare : era o interdicţie impusă de necesitatea de a-i asigura monarhului supremaţia în toate. (N. t.)

ce n-a scos de la el banii cu care să-l cumpere femeia aceasta, care, atunci, şi-a luat numele de Maintenon, sau foarte puţin după aceea. A căpătat, de asemenea, banii pentru repararea castelului şi i-a cerut Regelui să-i dea şi pentru aranjarea grădinii ; căci D-nii de Angennes lăsaseră totul să se ruineze. Lucrurile acestea ea le cerea în timp ce Regele se îmbrăca, atunci cînd nu era însoţit decît de căpitanul gărzilor de serviciu. Cel ce mi-a povestit adesea scena la care fusese martor chiar în ziua aceea a fost D-l mareşal de Lorge, omul cel mai cinstit care s-a văzut vreodată. La început, Regele s-a făcut că nu aude, apoi a refuzat. în cele din urmă, pierzîndu-şi răbdarea, căci vedea că D-na de Montespan nu se lasă şi că stăruie întruna, Regele s-a supărat, i-a spus că făcuse şi-aşa prea mult pentru fiinţa aceea, că nu înţelege ce a apucat-o pe D-na de Montespan şi nici de ce se încă- păţînează s-o ţină mai departe în slujbă, după ce, de atî- tea ori, el o rugase să scape de ea ; mărturisea că nu o poate suferi, şi că, dacă i se făgăduieşte să n-o mai vadă pe acolo şi să nu i se mai pomenească nicicînd numele, va mai da şi de data aceasta, deşi, la drept vorbind, dăduse prea mult pentru una de teapa ei. D-l mareşal de Lorge n-a uitat niciodată cuvintele acestea spuse de Rege, şi le-a redat, mie sau altora, întotdeauna, întocmai şi în aceeaşi ordine, atît de tare fusese izbit atunci, iar, după aceea, încă şi mai tare, văzînd toate întîmplările acelea atît de uluitoare şi de nepotrivite[4]. D-na de Montespan a amuţit, necăjită că-1 sîcîise prea mult pe Rege.

D-l du Mâine şchiopăta rău de tot ; se spunea că fusese scăpat din braţe de o doică. Cum toate leacurile folosite n-au slujit la nimic, s-a luat hotărîrea să fie trimis pe la diferiţi vraci, în Flandra şi prin alte părţi ale regatului, apoi la băi, printre altele la cele de la Bareges. Scrisorile trimise de guvernantă D-nei de Montespan ca să-i povestească ce făcea în aceste călătorii erau arătate Regelui ; acesta a găsit că sînt bine scrise ; i-au plăcut, iar în cele din urmă au început să mai scadă răceala lui faţă de D-na de Maintenon. Toanele D-nei de Montespan au făcut ce mai era de făcut. Avea o sumedenie ; se obişnuise să nu şi le stăpînească. Mai mult decît oricine, Regele avea parte de ele ; o mai iubea încă, şi suferea. D-na de Maintenon o dojenea pe D-na de Montespan, care, în felul acesta, a ajutat-o să capete trecere la Rege. Despre grija ei de a-i mai domoli iubita, acesta a aflat şi pe alte căi ; s-a obişnuit astfel să-i vorbească din cînd în cînd D-nei de Maintenon, să i se destăinuie şi să-i spună ce ar vrea să facă ea pentru el pe lîngă D-na de Montespan, în sfîrşit, s-a obişnuit să-i

povestească necazurile lui cu aceasta şi să-i ceară sfatul. Chemată, astfel, încetul cu încetul, să afle cele mai mari secrete, fără nici un mijlocitor, ale iubitului şi ale iubitei, şi chiar de către Rege, iscusita însoţitoare a ştiut cum să folosească această situaţie şi, cu dibăcia ei, a făcut în aşa fel încît i-a luat locul D-nei de Montespan, care şi-a dat seama prea tîr- ziu că Regele ajunsese să aibă nevoie de D-na de Maintenon. Atunci, D-na de Maintenon s-a plîns, la rîndul ei, Regelui de toate cele ce trebuie să îndure ea de la o stă- pînă ce nu-1 prea cruţa nici măcar pe el, şi, tot plîngîn- du-se ei aşa, unul altuia, de D-na de Montespan, D-na de Maintenon i-a luat cu totul locul acesteia şi a avut grijă să-l ţină bine. Soarta, căci nu îndrăznesc să spun aici Providenţa, care-i pregătea celui mai trufaş Rege din lume umilinţa cea mai adîncă, cea mai răsunătoare, cea mai trainică, cea mai nemaiauzită, l-a împins tot mai mult s-o îndrăgească pe femeia aceasta, pricepută ca nici una alta în meseria ei, geloziile necurmate ale D-nei de Montespan ajutîndu-1 şi mai mult, prin ieşirile pe care firea ei acră o făcea să le aibă tot timpul, fără cruţare, faţă de Rege sau de D-na de Maintenon, şi pe care D-na de Sevigne ştie să le redea atît de frumos, de parcă ar fi nişte enigme[5], în scrisorile ei către D-na de Gri- gnan, cînd, uneori, îi povesteşte întîmplările acestea de la curte, deoarece D-na de Maintenon, la Paris, se aflase destul de des în preajma D-nei de Sevigne, a D-nei de Coulanges, a D-nei de la Fayette, şi începuse să le facă să simtă că ea este cineva. In scrisorile acelea, se pot citi, tot ca nişte enigme, lucruri încîntătoare despre favoarea discretă, dar strălucită, de care se bucura D-na de Soubise.

Tot Providenţa, stăpînă atotputernică a vremurilor şi a evenimentelor, le-a rînduit din nou în aşa fel încît Regina a trăit destul ca să-i lase timp Regelui să ajungă s-o placă nespus de mult pe D-na de Maintenon, dar nu destul ca să vadă cum i se domoleşte dragostea. Aşadar, cea mai mare nenorocire a Regelui, iar dacă socotim urmările, trebuie să adăugăm şi a Statului, a fost pierderea atît de neaşteptată a Reginei, din pricina nepriceperii şi a îndărătniciei primului medic de Aquin, tocmai cînd se legase cel mai tare de noua iubită, ajutat de faptul că se săturase de cea veche, ale cărei toane nu mai puteau fi îndurate, şi pe care nici un fel de chibzuinţă nu a putut-o opri. Frumuseţea aceasta poruncitoare, obişnuită să domine şi să fie adorată, nu putea rezista disperării ce o cuprindea văzînd cum puterea ei se năruie întruna, iar ceea ce o scotea din minţi era neputinţa de a nu ţine seama de o

rivală mîrşavă, căreia ea îi dăduse să mănînce o pîine, care, chiar şi atunci, nu avea ce mînca decît datorită ei, şi care, pe deasupra, îi datora acea afecţiune ce avea s-o ucidă, căci ţinuse destul de mult la ea ca să nu se poată îndura s-o alunge de atîtea ori cînd i-o ceruse Regele, o rivală cu atît mai prejos ca frumuseţe, şi mai bătrînă cu cîţiva ani ; să simtă că Regele venea cel mai adesea la ea, pentru această însoţitoare, ca să nu zică servitoare, că doar pe aceea o căuta el acolo, că nu-şi putea ascunde supărarea cînd n-o găsea ; şi, de cele mai multe ori, s-o lase pe ea; ca să stea de vorbă cu cealaltă, între patru ochi ; în sfîrşit, ea să aibă tot timpul nevoie de aceea ca să-l atragă pe Rege, ca să se împace cu el, să capete ce-i cerea. Regele a devenit deci liber într-un moment atît de prielnic pentru această vrăjitoare. Primele zile, Regele le-a petrecut la Saint-Cloud, la ***Monsieur,*** de unde s-a dus la Fontainebleau, ca să stea toată toamna. Acolo, iubirea lui, sporită de despărţire, l-a făcut să simtă că nu poate trăi fără ea.

La întoarcere, unii pretind, căci trebuie să deosebim ceea ce este sigur de ceea ce nu este, unii pretind, cum spuneam, că Regele i-a vorbit mai de-a dreptul D-nei de Maintenon, şi că ea, îndrăznind să-şi încerce puterile, s-a retras cu iscusinţă în cucernicie, făcînd pe mironosiţa în legătură cu situaţia lui din ultima vreme, dar Regele nu se dădea bătut ; ea însă îl dojenea şi îl ameninţa cu diavolul, şi a avut atîta grijă de dragostea şi de curăţenia cugetului lui, sprijinindu-le una pe cealaltă, cu o dibăcie atît de mare, încît a ajuns la ceea ce am văzut cu ochii noştri şi ceea ce posteritatea va refuza să creadă, însă foarte sigur şi foarte adevărat este că, la cîtăva vreme după întoarcerea.Regelui de la Fontainebleau, în mijlocul iernii de după moartea Reginei, lucru pe care posteritatea cu greu îl va crede, deşi este foarte adevărat şi dovedit ca atare, P. de la Chaise, duhovnicul Regelui, a făcut o slujbă, în puterea nopţii, într-unul din cabinetele pe care Regele le avea la Versailles. Bontemps, guvernatorul castelului Versailles, prim valet, care era de serviciu atunci, şi era cel mai de încredere dintre toţi cei patru valeţi, a ajutat la această slujbă, cînd monarhul şi femeia aceea au fost cununaţi, de faţă fiind Harley, arhiepiscop de Paris, ca preot al parohiei, Louvois, căruia Regele i-a făgăduit, ca şi celui dintîi, că nu va da niciodată în vileag această căsătorie, şi Montchevreuil, doar ca a treia persoană, rudă şi prieten cu Villarceaux, pur- tînd şi el numele de Mornay ca şi acesta, căruia, cîndva, îi împrumuta casa lui de la Montchevreuil, în fiecare vară, fără ca el şi soţia lui să plece de acolo, unde

Villarceaux o întreţinea pe această regină, aşa cum făcea şi la Paris, şi unde plătea toate cheltuielile casei, deoarece vărul lui era foarte sărac şi îi era ruşine de concubinajul acesta al lui Villarceaux, în casa lui, de faţă cu soţia sa, pe care o respecta pentru răbdarea şi virtutea ei. [■■■]

Dezgustul faţă de căsătorie, ceea ce, de obicei, are urmări nefericite pentru căsătoriile de soiul acesteia, n-a făcut decît să sporească trecerea de care se bucura D-na de Maintenon. Foarte curînd, lucrurile s-au aflat, atunci cînd i-a fost dat, la Versailles, un apartament în capul scării celei mari, faţă în faţă cu cel al Regelui, şi la acelaşi nivel. De atunci, toată viaţa, Regele s-a dus să petreacă cîteva ore la ea, în fiecare zi, la Versailles sau în oricare alt loc, unde ea a fost găzduită la fel de aproape şi, pe cît cu putinţă, la acelaşi nivel. Urmările, izbînzile, încrederea deplină, o dependenţă cum rareori se mai văzuse, atotputernicia, adoraţia publică, universală, miniştrii, generalii de armată, familia regală cea mai apropiată, într-un cuvînt, totul a fost aşternut la picioarele ei ; tot ce făcea ea era bun şi bine, tot ce nu era fapta ei trebuia respins ; oamenii, treburile Statului, lucrurile, alegerile, dreptatea, favoarea, religia, totul, fără excepţie, se afla în mîna ei, Regele şi ţara căzîndu-i victime ; vrăjitoarea aceasta nemaipomenită şi felul cum a cîrmuit ea totul, fără să-i scape nimic, fără nici o piedică, fără cea mai mică supărare, peste treizeci de ani, ba chiar treizeci şi doi, este un spectacol fără pereche, pe care am de gînd să-l zugrăvesc, şi care a fost privit de toată Europa.

CAPITOLUL LVI

(17 15) *Portretul D-nei de Maintenon. — Plăcerea de a cîrmui. — Persecutarea jansenismului. —* (...)

Era o femeie foarte inteligentă, pe care societatea cea mai aleasă, la început, îngăduind-o doar, însă, foarte cu- rînd, încîntată de ea, a lustruit-o şi a împodobit-o cu ştiinţa de a se purta în lume, şi pe care viaţa galantă a fă- cut-o, în cele din urmă, să fie cît se poate de plăcută. Viaţa pe care o dusese o făcuse linguşitoare, insinuantă, îngăduitoare, veşnic dornică să placă. \ Nevoia de intrigi, toate cele pe care le văzuse ea, de toate felurile, şi unde, de multe ori, era şi ea amestecată, fie pentru ea însăşi, fie ca să-i slujească pe alţii, o formaseră pentru aşa ceva, îi deschiseseră pofta, o obişnuiseră cu ele şi o făcuseră să fie foarte iscusită în lucruri din acestea. Făcea totul cu o graţie fără pereche, fiind totuşi reţinută şi respectuoasă, ceea ce, la ea, care fusese atîta timp o necăjită, devenise ceva foarte firesc, ajutînd-o de minune ; avea vorba blîndă, folosea cuvintele cum trebuie, la locul lor, era convingătoare fără să vorbească prea mult. Vremurile ei bune, căci avea vreo trei patru ani mai mult decît Regele, fuseseră cele ale conversaţiilor plăcute, ale frumoaselor aventuri galante, într-un cuvînt, vremurile cînd trăise în saloanele mondene, care-şi puseseră pecetea pe ea atît de puternic, încît nu le-a uitat niciodată, dovedind astfel cît de mare fusese înrîurirea lor asupra ei. Preţiozitatea şi afectarea, adăugate la moda acelor timpuri, care cam aşa era, sporiseră o dată cu importanţa pe care o căpătase, şi, după aceea, deveniseră şi mai mari, datorită lustrului dat de cucernicie, trăsătura cea mai de seamă care parcă înghiţea tot restul, şi care era hotărîtoare pentru a se menţine acolo unde o dusese, şi la fel de hotărîtoare a fost ca să poată cîrmui. Aceasta era însăşi existenţa ei ; totul a fost jertfit de dragul de a cîrmui, fără să cruţe nimic. Bunul simţ şi sinceritatea erau prea nepotrivite cu asemenea năzuinţe şi cu ceea ce a ajuns ea mai tîrziu, încît nu se putea crede că a păstrat din ele altceva decît aparenţele. Nu era atît de făţarnică încît să se poată spune că se prefăcea cu plăcere ; însă nevoia o obişnuise de multă vreme să fie astfel, iar firea ei uşuratică o făcea să pară de două ori mai făţarnică decît era. Nu era în stare să se ţină de un

lucru decît silită şi cu forţa. Plăcerea ei era să zboare din cunoştinţă în cunoştinţă, din prieten în prieten şi din petrecere în petrecere, deşi avea cîţiva prieteni credincioşi, de pe vremuri, despre care am vorbit, în privinţa cărora nu s-a schimbat, şi cîţiva noi, din ultimul timp, de care avea nevoie. Cît despre petreceri, nu le-a prea putut varia de cînd s-a văzut regină. Firea ei schimbătoare s-a lovit din plin de ceva statornic şi, din această pricină, a făcut mult rău. Se înflăcăra uşor, întrecînd măsura ; la fel de uşor se sătura, şi tot peste măsură, foarte adesea, fără nici un motiv, şi într-un caz şi în celălalt. Mizeria şi sărăcia în care trăise atît de mult timp îi îngustaseră mintea şi-i înrăiseră sufletul şi simţirea. Gîndea şi simţea totul în mic, pînă într-acolo încît, întotdeauna, ajungea să fie mai prejos decît D-na Scarron, şi, în totul şi pretutindeni, se dovedea astfel. Nimic nu era mai respingător decît micimea aceasta dată fiind situaţia ei atît de strălucitoare ; şi tot astfel, nu s-a pomenit piedică mai nimicitoare pentru un lucru bun, după cum nu s-a pomenit primejdie mai mare decît uşurinţa cu care îşi schimba prietenii şi oamenii de încredere. Mai avea încă un farmec înşelător. Dacă ajungeai cît de cît să te asculte, şi dacă, în cele ce-i spuneai, era ceva care să-i placă, îşi deschidea sufletul de te uluia, trezind cele mai mari speranţe ; chiar de la a doua întîlnire, se plictisea, devenea seacă şi laconică. îţi spărgeai capul să afli de unde ţi se trăgeau şi favoarea şi dizgraţia, venite, amîndouă, atît de pe neaşteptate ; îţi iroseai timpul de pomană, căci singura cauză era firea ei neînchipuit de nestatornică. Nu înseamnă însă că nu au fost cîteva persoane scutite de schimbările acestea atît de obişnuite la ea ; dar au fost numai nişte excepţii, care au confirmat cu atît mai mult regula cu cît, chiar şi acele persoane şi-au văzut adesea favoarea de care se bucurau întunecată de nori grei, şi, oricine ar fi ajuns ea, adică după ultima căsătorie, cei ce trăiau în preajma ei umblau cu mare băgare de seamă şi nu aveau nici o siguranţă.

Sînt lesne de înţeles nemulţumirile de la curtea ei, unde de altfel, aproape că nu puteai pătrunde, fiindcă aşa voia ea, fiindcă Regelui îi plăcea aşa, şi, încă şi mai mult, fiindcă timpul şi orele n-o îngăduiau, o curte care, totuşi, făcea o mare parte din lucrurile cele mai de seamă, şi care, mai întotdeauna, le înrîurea pe toate celelalte.

A avut slăbiciunea să se lase dusă de încredere, ba mai mult, să se ia după tot felul de spovedanii, şi s-a înşelat, căci îşi alesese o viaţă prea închisă. A suferit şi de boala cîrmuirii, care i-a luat şi puţina libertate de care se putea bucura. Este

de necrezut cît de mult timp şi-a pierdut cu Saint-Cyr ; şi la fel de greu de crezut este cît timp şi-a pierdut cu alte o mie de mînăstiri. Se credea stareță pretutindeni, mai ales pentru cele spirituale, drept care a coborît la mărunțişuri de parohie ; acestea erau treburile care-i plăceau cel mai mult. îşi închipuia că este o Maică a Bisericii ; ea alegea pastorii cei mai de seamă, superiorii de seminarii şi de comunități, mînăstirile şi călugărițele care le conduceau, sau care erau printre cele mai de vază de acolo. Aşa ajungea să aibă o sumedenie de treburi mărunte, închipuite, neplăcute, întotdeauna înşelătoare, scrisori şi răspunsuri la nesfîrşit, călăuzirea* unor suflete alese, şi tot soiul de copilării din care, de obicei, ieşeau nişte nimicuri, deşi, din cînd în cînd, mai ieşea şi cîte ceva de seamă, şi se ajungea la jalnice greşeli în hotărî- rile privind treburile Țării şi în alegerile făcute.

[...]

Regina mamă şi, mai tîrziu, Regele, în mult mai mare măsură decît ea, amăgiți de iezuiți, crezuseră, înrîuriți de aceştia, tocmai ceea ce era potrivnic adevărului : adică, iezuiții susțineau că orice altă şcoală decît a lor duşmănea autoritatea regală şi avea năzuințe independente şi republicane. Despre lucrurile acestea, ca şi despre foarte multe altele, Regele nu ştia mai mult decît un copil. Iezuiții ştiau cu cine au de a face. Ei erau duhovnicii Regelui şi cei care hotărau împărțirea beneficiilor, căci ei țineau listele ; ambiția curtenilor şi teama inspirată de aceşti călugări miniştrilor le dădeau o libertate deplină. Grija neobosită a Regelui de a ține pe toată lumea departe de treburile Țării, aşa cum a făcut toată viața, înlesnea mult planurile iezuiților, căci le dădea posibilitatea de a ajunge uşor la el şi siguranța că vor fi singurii care-i vor vorbi despre religie şi singurii care vor fi ascultați. Nu le-a fost deci greu să-i bage în cap şi să-l încredințeze pe deplin că oricine vorbea altfel decît ei era jansenist, şi că a fi jansenist însemna a fi duşmanul Regelui şi al autorității acestuia, lucru la care Regele era neînchipuit de sensibil.

[...]

Minunatul aşezămînt de la Saint-Cyr a fost creat cu- rînd după revocarea edictului din Nantes. D-na de Mon- tespan ridicase la Paris o casă frumoasă pentru Fiicele Sfîntului Iosif, în care întemeiase o şcoală de fete, unde acestea aveau să învețe, pe deasupra, să facă tot soiul de lucruri, pe care le-au şi făcut, unele dintre ele de o frumusețe desăvîrşită, podoabe

bisericeşti de tot felul şi mobile superbe, pentru Rege şi pentru cei ce au cerut să li se facă aşa ceva, în această casă retrăgîndu-se D-na de Montespan atunci cînd a fost silită să părăsească pentru totdeauna curtea. Dorința de a o întrece, a împins-o pe D-na de Maintenon la planuri mai mărețe şi mai întinse, care, dovedind grijă pentru nobilimea săracă, au putut-o face să fie privită ca o ocrotitoare ce putea interesa întreaga nobilime. Trăgea nădejdea că-şi netezeşte calea către declararea căsătoriei ilustrîndu-se printr-un monument despre care să-i vorbească Regelui, şi care să-i placă acestuia, dar să-i placă şi ei şi să-i poată fi loc de retragere de va avea nenorocirea să-l piardă pe Rege, cum s-a şi întîmplat de altfel.

[...]

CAPITOLUL LVII

(17 1 5) *[...] Cum călătorea Regele. — [...] D-na de Maintenon călătoreşte separat; este la fel de stingherită. — [...] De ce sînt necesare aceste amănunte despre D-na de Maintenon. [...]* [215]

nele cele mai scumpe, să se gătească, să se strîngă în corset, să se ducă în Flandra sau încă şi mai departe, să danseze, să piardă nopți, să petreacă, să mănînce, să fie vesele şi plăcute, să fie gata de drum, să nu pară că se tem de căldură, de frig, de vînt, de praf, totul în zilele şi la orele ho- tărîte fără să se schimbe ceva nici măcar cu un minut. Cu fetele lui, s-a purtat, cu toate, în acelaşi fel. Am văzut, la timpul potrivit, că nu a cruțat-o nici pe D-na ducesă de Berry, nici măcar pe D-na ducesă de Bourgogne, orice ar fi putut face şi spune Fagon, D-na de Maintenon etc., deşi pe D-na ducesă de Bourgogne o

---

215

Era un om care nu se gîndea decît la sine şi care, pe toți ceilalți, oricine ar fi fost ei, nu-i socotea decît ținînd seama de el însuşi. în privința aceasta, era de o asprime fără margini. Pe vremea cînd iubitele îl interesau mai mult decît oricînd, suferințele care le împiedicau să călătorească sau să-şi pună hainele de sărbătoare, deoarece doamnele, nici chiar cele mai privilegiate, nu apăreau niciodată îmbrăcate altfel, în trăsuri sau în vreun alt loc de la curte, înainte ca Marly să fi îmblînzit puțin această etichetă, nimic, spuneam, nu le putea scuti de aceste îndatoriri. însărcinate, bolnave, după nici şase săptămîni de cînd născuseră, în alte momente grele, erau silite să-şi pună hai-

iubea cu toată duioşia de care era el în stare, şi amîndouă au avortat ; am arătat şi ce a spus el, uşurat, deşi nu avea încă nepoţi.

Călătorea întotdeauna într-o trăsură plină cu femei : iubitele, mai tîrziu, fetele lui din flori, apoi nurorile, uneori *Madame,* şi, cînd mai era loc, cîteva alte doamne. Lucrurile se petreceau astfel doar cînd era vorba de vînătoare, de călătorii la Fontainebleau, la Chantilly, la Compiegne, şi de călătoriile adevărate. Cînd se ducea să tragă cu puşca, la plimbare, sau să doarmă la Marly sau la Meudon, călătorea singur într-o caleaşcă. Se ferea de discuţiile pe care ofiţerii cei mari le-ar fi putut face de faţă cu el, în trăsură, şi unii susţin că, din pricina bătrînului Charost, care se folosea bucuros de aceste momente ca să spună multe lucruri, ar fi ajuns să ia această hotărîre, în urmă cu peste patruzeci de ani. Faptul era şi pe placul miniştrilor care, altfel, ar fi avut zilnic de ce fi neliniştiţi, şi se potrivea cu izolarea pe care şi-o impusese el însuşi, spre binele lor, şi pe care a respectat-o cu atîta sfinţenie. In ceea ce priveşte femeile, mai întîi iubitele, apoi fiicele lui, şi cele cîteva doamne, care puteau încăpea în trăsură, chiar dacă discuţiile nu puteau fi împiedicate, prilejurile erau foarte rare, şi nu prea avea de ce se teme de trăncăneala lor. în această trăsură, cînd se pornea la drum, se găseau tot felul de lucruri de mîncat : carne, prăjituri, fructe. Nici nu făcuseră un sfert de leghe, şi Regele întreba dacă nu vor să mănînce ceva. El nu gusta nimic, niciodată, între mese, nici măcar un fruct ; însă îi plăcea să-i vadă pe ceilalţi mîncînd, dar mîncînd pînă ce crăpau. Erau silite să le fie foame, să fie vesele, să mănînce cu poftă şi cu plăcere ; altfel. Regele nu era mulţumit, şi nu ascundea acest lucru, arătîndu-se acru : o făceai pe mititica, pe mofturoasa, pe cea cu purtări alese ; aşa că, doamnele sau prinţesele care cinaseră la el, împreună cu alţii, chiar în ziua aceea, erau silite, ca să nu-1 supere, să se poarte, dacă se aflau în trăsura lui, de parcă n-ar fi mîncat toată ziua. Pe lîngă aceasta, nu trebuia să pomeneşti despre nici o nevoie, lă- sînd la o parte faptul că, pentru femei, ar fi fost greu, cu detaşamentul Regelui şi gărzile personale, înaintea şi în urma trăsurii, şi cu ofiţerii şi scutierii la portiere, stîrnind praful de-i ucideau pe cei din trăsură. Regele, căruia îi plăcea să aibă aer, voia ca toate geamurile să fie lăsate, şi nu i-ar fi plăcut deloc să vadă vreo doamnă că trage perdeaua ca să se ferească de soare, de vînt sau de frig. Li se cerea să nu se sinchisească de acestea, ca de orice alt lucru stingheritor, şi mergea întotdeauna foarte iute, cu

schimbările de cai obişnuite. A te simţi rău, era un păcat de neiertat.

[••■]

Lucrurile acestea, care par nişte nimicuri, şi care sînt într-adevăr nimicuri, sînt prea potrivite pentru a caracteriza pe cineva ca să nu le amintesc. Regele avea uneori nevoi care nu-l împiedicau să coboare ; atunci, doamnele nu se mişcau din trăsură.

D-na de Maintenon, care se temea foarte mult de aer şi de celelalte neplăceri ale călătoriei, n-a putut smulge, în privinţa aceasta, nici un privilegiu. Tot ce a putut obţine, pretextînd modestia şi alte motive, a fost să călătorească separat, aşa cum am povestit ; însă, în orice stare s-ar fi aflat, trebuia să plece, să ajungă la timp şi să fie în cameră înainte ca Regele să se ducă la ea. A făcut o mulţime de călătorii la Marly într-o stare în care nici măcar unei sluj nici nu-i ceri să pornească la drum ; odată, a făcut o călătorie la Fontainebleau cînd nu s-a ştiut bine de nu cumva avea să moară pînă acolo. Oricum s-ar fi simţit ea, Regele se ducea s-o vadă, la ora obişnuită, şi făcea tot ce plănuise să facă acolo ; o lăsa, cel mult, să stea în pat. De cîteva ori, cînd ea se aflase în pat trecînd-o toate sudorile din pricina fierbinţelii, Regele, căruia, cum am spus, îi plăcea aerul şi nu-i plăcea să fie cald în camerele de culcare, s-a mirat găsind totul închis, a pus să fie deschise ferestrele şi nu a arătat nici cea mai mică îngăduinţă, deşi o vedea în ce stare este, pînă la ora zece seara, cînd s-a dus să cineze, fără să ţină seama că noaptea este răcoare. Dacă trebuia să fie şi muzică, fierbinţeala, durerea de cap nu erau o stavilă, şi se aprindeau şi o sută de luminări în ochii ei. Regele îşi vedea deci de treburile lui, fără s-o întrebe vreodată dacă nu cumva o supără ceva. [...]

Mă aflu, trebuie să recunosc, între teama de a mă repeta şi cea de a nu explica destul de amănunţit nişte curiozităţi care, spre marea noastră părere de rău, lipsesc din mai toate Memoriile din diferite timpuri. Am vrea să-i vedem pe prinţi, împreună cu iubitele şi miniştrii lor, în viaţa de zi cu zi. Lăsînd la o parte faptul că este vorba de o curiozitate bine întemeiată, am putea cunoaşte astfel mai bine moravurile vremii, şi firea monarhilor, cea a iubitelor şi a miniştrilor, a favoriţilor, a celor ce le-au fost mai apropiaţi şi şiretlicurile folosite pentru a-i domina, sau pentru atingerea unor scopuri.

[...]

Mărunţişurile acestea nu sînt mai niciodată cuprinse în

Memorii ; ele ajută totuşi, mai mult decît orice, să înţelegem cum se cuvine ceea ce căutăm [în Memorii], adică acel caracter al trecutului care, astfel, reiese, firesc, din fapte.

[...]

CAPITOLUL LVIII

(17 15) *[■■■] Necazurile Regelui în ultimii lui ani de viaţă ; de vine mai aspru, dar este la ţel de mult înşelat. — Dibăcia lui Mansart. — Necazurile Regelui cu familia sa şi cu cei foarte apropiaţi, şi măreţia lui cînd norocul îl părăseşte. — Purtarea Regelui faţă de bastarzii săi. [...] în ultimele lui zile de viaţă, Regele este părăsit de toţi — [...]*

[...]

Iată cum au fost ultimii ani ai acestei lungi domnii a lui Ludovic al XlV-lea, atît de puţin a sa, fiind, întruna şi rînd pe rînd, domnia cîtorva altora. în ultima vreme, copleşit de povara unui război nimicitor, fără nimeni care să i-o uşureze, dată fiind nepriceperea miniştrilor şi a generalilor săi, pe de-a-ntregul pradă unor slujitori de nimic şi unor făţarnici din preajma lui, cuprins de durere, nu pentru greşelile pe care le săvîrşise, pe care nu le cunoştea şi nici nu voia să le cunoască, ci din pricina neputinţei lui în faţa întregii Europe ce-i era potrivnică, a faptului că ajunsese să facă lucrurile cele mai triste pentru finanţele şi graniţele ţării, nu i-a mai rămas altceva decît să se închidă în sine, să înăsprească, mai cu seamă în familie şi la curte, în conştiinţe, în tot nefericitul său regat, cîrmuirea lui apăsătoare ; dorind s-o întindă prea mult, şi pe căi prea puţin potrivite, arătase de fapt cît de slabă era, iar duşmanii s-au folosit de aceasta cu dispreţ. Silit să reducă pînă şi cheltuielile pentru mesele de la Marly, şi cele pentru clădiri, îndura, chiar şi în mărunţişurile privitoare la acestea din urmă, aceleaşi vicleşuguri pe care le foloseau cei ce-1 dominau în lucrurile mari. Mansart, supraintendentul clădirilor, prea puţin priceput, dar care avea totuşi ceva mai mult bun gust decît stăpînul lui, îl bătea la cap cu nişte planuri de lucrări care, atrăgînd altele după ele, îl duceau la cheltuieli din cele mai mari. Erau pentru el tot atîtea prilejuri de a se îmbogăţi, ceea ce a izbutit de minune, şi de a avea tot timpul întrevederi cu Regele, iar aceasta îl făcea să fie un soi de personaj faţă de care pînă şi miniştrii aveau grijă cum se poartă, şi căruia toată curtea îi făcea curte. Avea darul de a se duce cu nişte planuri în care nimic nu era limpede, dar care

de fapt îi dădeau Regelui totul mură-n gură, ajutat fiind, fără să bage de seamă, de acest zidar uns cu toate alifiile. în felul acesta, Regele vedea fie greşeala care trebuia îndreptată, fie ceea ce trebuia făcut mai bine. Mansard, minunîndu-se întruna cît de multă dreptate are Regele, leşina de admirație, lăsînd să se creadă că el însuşi nu este decît un şcolar pe lîngă Rege, şi că, aşa cum acesta se pricepea de minune la arta de a cîrmui, se pricepea şi la arhitectură, şi la frumusețea grădinilor, în tot ce au ele mai subtil. Regele îl credea lesne, luîndu-se după vorbele lui, şi dacă, aşa cum se întîmpla adesea, ținea morțiş la ceva de prost gust, Mansart admira chiar şi atunci, şi executa, pînă ce, plăcerea de a face schimbări îi dădea putința să le facă într-adevăr. Pe lîngă aceasta, Mansart, care se obrăznicise, a început să-l obosească pe Rege cerîndu-i tot felul de lucruri pentru el şi pentru ai săi, adesea neobişnuite, încît a fost dintre aceia la a căror moarte Regele a răsuflat foarte uşurat.

[...] .■

La aceste necazuri de Stat, s-au adăugat necazurile de familie, care, pentru Rege, erau cele mai dureroase. Avusese mare grijă să-i împiedice pe prinții de sînge să ridice capul, experiența propriei sale tinereți fiindu-i învățătură. Rangul lor nu fusese mărit decît ca să-i înalțe pe bastarzi, ținînd chiar seama de dorința acestora în privința alegerii slujitorilor principali, aşa cum am arătat la locul potrivit, spre marea nemulțumire a prinților de sînge.

[...]

Din anul 1709, supărările din familie au sporit de la an la an şi nu s-au mai isprăvit niciodată. Cea care a dus, prea tîrziu, la dizgrația ducelui de Vendome a fost cu atît mai mare cu cît nu i-a deschis decît prea tîrziu ochii Regelui [1]. Curînd după aceea, au murit, la şase săptămîni unul după altul, D-l prinț de Conți şi Domnul Prinț. în acelaşi an, au fost urmați de Domnul Duce, adică după douăsprezece luni, iar cel mai vîrstnic dintre prinții de sînge rămaşi în viață nu avea atunci decît cel mult şaptesprezece ani[2]. După aceea, a murit ***Monseigneur.*** însă, foarte curînd, Regele a primit lovituri mult mai dureroase: i-a fost lovită inima, pe care, pînă atunci, nici el însuşi nu ştiuse că o are, prin pierderea acelei încîntătoare Delfine ; i-a fost zdruncinată tihna, prin moartea acelui Delfin fără seamăn ; şi-a pierdut liniştea în privința urmaşului la tron prin moartea moştenitorului, opt zile mai tîrziu, şi din pricina vîrstei şi din cea a stării în care se afla unicul vlăstar al acelei seminții de preț, acesta neavînd decît cinci ani şi

jumătate [3] ; a primit toate aceste lovituri, una după alta, înainte de a încheia pace, aproape toate cînd regatul trecea prin cele mai mari primejdii. Cine ar putea arăta însă grozăviile care le-au însoţit pe cele trei din urmă, cauzele şi bănuielile ce se băteau cap în cap, răspîndite fără nici un temei, şi urmările cumplite ale acestor bănuieli pînă şi prin părţile lor slabe ? Pana refuză să redea atîta mîr- şăvie"[1]. Să-i deplîngem tristul rezultat, ca izvor al altor rezultate îngrozitoare, vrednice să iasă din el ; să le deplîngem ca pe nişte capodopere ale întunericului, ale nedreptăţii celei mai dureroase, şi care avea să se răsfrîngă asupra Franţei, de-a lungul generaţiilor, ca o culme a tuturor nelegiuirilor, ca o ultimă pecete a nenorocirilor regatului, glasul fiecărui francez avînd datoria să-i ceară neîncetat Cerului răzbunare.

Acestea au fost lungile şi cumplitele împrejurări în care cele mai dureroase necazuri au pus la încercare puterea de stăpînire a Regelui, ajutîndu-1 totuşi să-şi întărească faima aşa cum nu-1 ajutase nici strălucirea cuceririlor lui, nici lungul şir al anilor de prosperitate. După ce dăduse dovadă, cu statornicie, de tărie sufletească în faţa unor asemenea mari şi nesfîrşite nenorociri, a unor zdruncinări atît de dureroase în familia sa, acest rege, obişnuit să fie stăpînul ei absolut şi să se bucure de aceasta, să aibă cele mai mari izbînzi în afara ţării, s-a văzut, în cele din urmă, părăsit cu totul de soartă. înconjurat, în afară, de duşmani ce-şi pierduseră răbdarea, care rîdeau văzîndu-1 neputincios şi fără ieşire, care-i pîngăreau gloria trecută, nu avea nici ajutoare, nici miniştri, nici generali, deoarece îi făcuse şi îi susţinuse după gustul şi fantezia lui; avusese pe deasupra nefericita ambiţie să-i formeze el şi să creadă că a şi făcut-o. Sfîşiat pe dinlăuntru de dureri din cele mai cumplite, fără nici o mîngîiere de la nimeni, pradă propriei slăbiciuni ; silit să lupte singur împotriva unor grozăvii de o mie de ori mai înspăimînătoare decît durerile lui cele mai mari, înfăţişate tot timpul de cei ce-i erau mai dragi şi mai apropiaţi[5], şi care întreceau măsura fără să se ferească şi fără nici o stavilă, trăgînd foloase din dependenţa în care se lăsase să cadă, de care nu putea şi nici măcar nu voia să scape, deşi îi simţea întreaga povară ; plăcerea de a domina, pe care nu şi-o putea învinge, şi obiceiul, devenit a doua natură, îl făceau incapabil să se gîndească la interesele şi la purtarea temnicerilor săi ; încătuşat astfel de cei din preajmă, puţini oameni ar fi fost în stare de atîta dîrzenie, de atîta tărie sufletească, de atîta cumpătare, de acea grijă statornică de a ţine, cît îi va sta în

putere, cîrma, de acea speranță cînd totul era pierdut, de o astfel de purtare, în toate, a aceluiaşi rege, din curaj, din înțelepciune, nu din orbire ; pentru aceasta ar fi fost vrednic de numele de *cel mare,* dat atît de timpuriu. Tot prin aceasta şi-a dobîndit adevărata prețuire a întregii Europe, prețuirea acelora dintre supuşii săi care au fost martori ; aşa şi-a cîştigat multe inimi pe care o domnie atît de lungă şi de aspră le îndepărtase de el. A ştiut să se umilească, pe ascuns, în fața lui Dumnezeu, să-i recunoască dreptatea, să-i ceară fierbinte îndurarea, fără să-şi înjosească în ochii oamenilor nici persoana nici coroana ; i-a mişcat, dimpotrivă, făcîndu-i să-i simtă măreția. Ar fi fost bine dacă, în timp ce adora mîna ce-1 lovea, în timp ce primea loviturile cu o demnitate ce făcea, prin nemaivăzuta ei strălucire, cinste supunerii sale, s-ar fi uitat la greşelile săvîrşite, uşor de văzut şi care mai puteau fi încă îndreptate, pe care toți ceilalți, în afară de el, le vedeau, în loc să se uite doar la cele care nu mai aveau leac şi nu-i mai rămînea decît să le recunoască, să sufere şi să se căiască fără nici un folos.

Uluitoare îmbinare ! Lumina cu întunericul de nepătruns ! Setea de a afla totul, grija de a se feri de orice, sentimentul încătuşării sale care-1 umplea de ciudă pînă-ntr-atîta încît a fost împins s-o mărturisească în fața trimişilor Tribunalului, cînd a fost vorba de testamentul lui, şi, foarte curînd, în fața reginei Angliei ; era convins pe deplin de nedreptatea şi de neputința sa, recunoscută chiar de el, dar aceasta nu este totul, căci le-a zvîr- lit-o de-a dreptul în față bastarzilor; cu toate acestea, s-a lăsat pe mîinile lor şi ale guvernantei lor, care devenise guvernanta lui şi a Statului, făcîndu-le întru totul voia, fără să se abată cît de cît ; aproape mulțumit că se apărase făcîndu-i să simtă îndoielile şi dezgustul său, le-a jertfit totul, Țara, familia, unicul său vlăstar, gloria, onoarea, rațiunea, tot ce era mai ascuns în conştiința sa, pînă la urmă, persoana, voința, libertatea sa, fără să cruțe ceva, jertfă vrednică, fiind atît de deplină, doar lui Dumnezeu să-i fie adusă, dacă, prin ceea ce era ea, nu ar fi fost respingătoare. Le-a adus-o făcîndu-i să simtă cît este de zadarnică şi, totodată, de apăsătoare, şi cît de mult îl costă pe el, ca să aibă măcar un pic de recunoştință din partea lor şi să-şi uşureze robia, fără să-şi uşureze totuşi jugul pe care-1 purta, căci bastarzii îşi cunoşteau bine puterea, nevoia lor grabnică de a se sluji tot timpul de ea, de a strînge lanțurile cu care ştiuseră

să-l lege, chinuiți întruna de teamă să nu cumva să le scape, dacă l-ar fi lăsat cît de cît slobod. Monarhul acesta atît de trufaş gemea în lanțuri, el care ținuse toată Europa înlănțuită, care-şi pusese în lanțuri grele supuşii, de orice stare ar fi fost ei, familia, de orice vîrstă, care osîndise orice fel de libertate, încît nici conştiința cea mai sfîntă şi mai curată nu se mai putea bucura de ea. Geamătul acesta, mai puternic decît el însuşi, a izbucnit năvalnic. Regina Angliei şi trimişii Tribunalului au înțeles ce vrusese să zică atunci cînd spusese că ***îşi cumpărase liniştea,*** şi că, încredințînd Tribunalului testamentul, el, el care era atît de stăpîn pe sine şi nu spunea decît ce voia şi cum voia să spună şi să mărturisească, nu s-a putut împiedica să nu le spună, aşa cum am arătat la timpul potrivit, că ***îi fusese smuls, că fusese împins să facă ceva ce nu voia şi gîndea că nu trebuie făcut.*** Ciudată silnicie, ciudată suferință, ciudată mărturisire smulsă de forța simțirii şi a durerii ! Să simți din plin starea aceasta şi să te laşi copleşit de ea, ce spectacol ! Ce contrast între, pe de o parte, puterea şi măreția mai presus de orice nenorocire, şi, pe de alta, micimea şi slăbiciunea aceea față de o familie neruşinată, necinstită şi tiranică ! Cît de bine se vedea adevărul spuselor Sfîn- tului-Duh, în cărțile înțelepciunii din Vechiul Testament, despre soarta celor ce se lasă în voia dragostei şi a stă- pînirii femeilor ! Ce sfîrşit pentru o domnie atît de în- delung admirată, şi care, chiar şi cînd nenorocirile s-au abătut asupra ei, era atît de strălucitoare de măreție, de generozitate, de curaj şi de putere ! Şi ce hău de slăbiciune, de suferință, de ruşine, de nimicnicie, simțit, gustat, prețuit, detestat şi, totuşi, îndurat în întregime, fără să-i fi putut slăbi sau uşura apăsarea !

[...]

Aşa a murit unul dintre cei mai mari regi de pe pă- mînt, în brațele unei soții nevrednice şi necinstite, şi ale bastarzilor săi ieşiți dintr-un dublu adulter, care l-au asuprit pînă l-au isprăvit, în propriul lor interes, primind sfintele taine din mîna fiului unei alte iubite [6], care fusese mai mult decît copleşit de avantajele aduse de mama lui familiei ei, şi ajutat doar de un duhovnic ca P. Tellier. Dacă sfinții pot muri astfel, măcar ajutorul duhovnicilor trebuie să fie altfel.

Iar duhovnicul acesta nici măcar nu şi-a făcut datoria pînă la capăt. Stăpîni pe Rege şi pe odaia lui de culcare, nelăsîndu-i să intre decît pe cei cîțiva devotați lor de care

aveau nevoie, bastarzii nu s-au dezlipit de Rege atîta vreme cît şi-au făcut treburile. Cînd însă codicilul a fost întocmit şi încredinţat lui Voysin, n-au mai avut ce face acolo şi au plecat fără ruşine. îndatoririle faţă de un muribund, de la care smulseseră chiar şi imposibilul, li s-au

părut, dintr-o dată, o povară prea obositoare şi n-au mai putut privi un spectacol atît de trist şi de puţin folositor. Am văzut că vorbele duioase spuse de Rege D-nei de Maintenon, despre nădejdea lui de a fi curînd împreună, nu i-au plăcut deloc bătrînei vrăjitoare, care, nemulţumită că este regină, ar fi vrut să fie şi nemuritoare. Am arătat că, încă de miercuri, cu patru zile înainte de moartea Regelui, ea l-a părăsit pentru totdeauna, că Regele a fost atît de îndurerat cînd şi-a dat seama, încît a întrebat tot timpul de ea, silind-o să se întoarcă de la Saint- Cyr, dar ea nu a avut răbdare să aştepte să moară el şi a plecat din nou la Saint-Cyr, de unde nu s-a mai întors. Bissy şi Rohan, mulţumiţi că împiedicaseră o lovitură ca cea a întoarcerii cardinalului de Noailles, nu s-au mai ostenit să facă ceva pentru Rege, aşa că Rohan l-a lipsit de slujbă, şi, dacă n-ar fi fost Charost, aşa cum am arătat, nici n-ar mai fi fost vorba de aşa ceva, deşi Regele era încă pe deplin conştient şi a spus că vrea să asculte slujba cînd a fost întrebat acest lucru, iar în ceea ce priveşte mintea şi vorbirea, era ca şi cum ar fi fost sănătos tun.

Ducele du Mâine şi-a dovedit şi el toată bunătatea sufletească şi întreaga lui recunoştinţă pentru un tată care îi jertfise totul. Era de faţă cînd a sosit omul acela din Provenţa, despre care am vorbit, şi care i-a dat Regelui un leac făcut de el. Fagon, obişnuit să domnească despotic asupra medicinei, a dat peste un ţărănoi grosolan, care l-a repezit de nu s-a văzut. D-l du Mâine, care nu mai avea ce să smulgă şi care se socotea de pe atunci stăpîn al regatului, a povestit, seara, la el acasă, oamenilor săi de încredere, cu harul lui de a face glume foarte fine, pe care îl avea din belşug, cum medicii nu suflau în faţa acelui necioplit, cum Fagon, pentru întîia dată în viaţa lui, fusese uluit, scandalizat şi umilit, nemaiştiind ce să facă şi ce să spere ; se încovoiase sprijinindu-se în baston şi bombănea, neîndrăznind să mai spună ceva, de frică să n-o păţească şi mai rău. Acest fiu bun şi iubitor le-a povestit întâmplarea cu atîta haz, încît toţi au rîs în hohote, multă vreme, împreună cu el. Bucuria nemaipomenită că ajunsese să fie atotputernic, liber, că dobîndise aproape tot ce îşi dorise, îl făcuse să nu-şi dea seama de necuviinţa lui, remarcată foarte bine de cei aflaţi în anticamere şi în galeria în care dădea acest apartament, alături de capelă şi la acelaşi nivel cu aceasta, de unde, cîţiva nobili ce treceau pe acolo, au auzit hohotele de

rîs. Ducele du Mâine a renunțat la orice oboseală nefolositoare. Pentru el, spectacolul acesta era prea înduioşător ; a preferat să nu se mai arate decît foarte rar, cîte o clipă, şi să-şi închidă durerea în cabinetul lui de lucru, la picioarele crucifixului, sau să se gîndească la ce avea de făcut pe viitor ca să se înfăptuiască ceea ce izbutise să smulgă.

Părintele Tellier se săturase de mult să facă cele necesare unui muribund. Nu dusese pînă la capăt numirile în sumedenia de locuri vacante pentru beneficiile bisericeşti; din partea cardinalului de Noailles nu se mai temea de nimic din clipa cînd Bissy, împreună cu el şi cu D-na de Maintenon, îl împiedicaseră să se întoarcă. Astfel că, ne- maiavînd nici de ce se teme, nici ce spera din partea Regelui, şi-a văzut de alte treburi, încît, toți cei aflați în camera Regelui, şi chiar şi cei din cabinete, erau scandalizați de absența lui, unii chiar o spuneau deschis, ca Blouin şi Mareschal, de pildă, care, cîteodată, trimiteau după el din propriul lor îndemn. Regele îl chema adesea să vină, însă el nu se afla în apropiere, şi, de cîteva ori, chiar nu a venit, neputînd fi găsit nici în apartamentul lui, nici în alte locuri unde fusese căutat. După ce se apropia de Rege, pleca întotdeauna fără ca acesta să i-o spună, şi, aproape mereu, doar după cîteva clipe. In ultimele zile, cînd Regele era în pragul morții, s-a arătat încă şi mai puțin, cu toate că un duhovnic, de vreme ce nu era nimeni ca să-l înlocuiască, n-ar fi trebuit să se desprindă de lîngă pat. Nu s-ar fi zis însă că mila, bunăvoința, iubirea şi recunoştința erau virtuțile distinctive ale acestui impostor fără pereche, căruia firea lui ascunsă şi fățărnicia nu-i treziseră dorința şi nu-1 înzestraseră cu blîndețea şi priceperea de a-i ajuta pe muribunzi. Trebuia să se trimită mereu după el, însă el ştia cum să scape şi, cu purtarea aceasta nevrednică, i-a scandalizat pe toți cei care se aflau acolo, şi toți cei ce aveau dreptul să se afle acolo erau într-adevăr acolo de cînd, după plecarea D-nei de Maintenon şi a D-lui du Mâine, se putea intra uşor în camera Regelui.

[...]

CAPITOLUL LIX

(17 15) *Viața publică a Regelui. — Unde şi ce oameni puteau mînca la masa Regelui. — Diminețile Regelui. — Consiliile. — Prînzul Regelui ; cum era servit. — Plimbările Regelui. — Serile Regelui. — Zilele cină lua curățenie. — Acte de cucernicie. — Alte lucruri mărunte. — Regele este prea puțin plîns.*

După ce am înfățişat, respectînd întocmai adevărul, tot ce am aflat prin mine însumi, sau cu ajutorul celor care au asistat la treburile Țării şi le-au mînuit în ultimii douăzeci de ani ai domniei lui Ludovic al XlV-lea, arătînd totul aşa cum a fost, fără nici o părtinire, deşi mi-am îngăduit unele cugetări ce decurgeau firesc din lucruri, nu-mi mai rămîne să înfățişez decît partea din afară a vieții acestui monarh, de cînd am locuit neîntrerupt la curtea lui L

Oricît de neînsemnat şi chiar de prisos poate să pară un amănunt, şi încă din cele ştiute de toată lumea, după tot ce am văzut în legătură cu interiorul acestei curți, el cuprinde învățături pentru regii care vor dori să fie respectați şi să se respecte ei înşişi. Sînt îndemnat s-o fac şi de faptul că ceea ce este supărător, aş spune mai mult, neplăcut pentru un cititor care cunoaşte viața aceasta publică datorită celor ce vor fi putut fi, la rîndul lor, martori, este că, foarte curînd, ea nu va mai putea fi cunoscută de posteritate, iar experiența ne arată că ne pare rău cînd nu mai găsim pe nimeni care să-şi fi dat osteneala să facă ceva, fără valoare pentru vremea lor, însă, pentru posteritate, atît de interesant, căci ajută la caracterizarea prinților care au făcut la fel de multă vîlvă în lumea aceasta ca şi cel de care este vorba aici. Deşi este greu să nu repet unele lucruri, pe cit îmi va fi cu putință, mă voi feri s-o fac.

Nu voi vorbi despre felul cum trăia Regele cînd se afla împreună cu armata ; programul lui era hotărît de ceea ce se cerea făcut, însă ținea cu regularitate consiliile ; voi spune doar că nu mînca, dimineața şi seara, decît cu cei care aveau rangul cerut de această cinste. Dacă erai dintre cei ce o puteau pretinde, primul gentilom al camerei, de serviciu în acel moment, era rugat să-l întrebe pe Rege. Spunea apoi care fusese răspunsul şi, dacă era favorabil, chiar de a doua zi, te prezentai în timp ce Regele

prînzea ; te poftea zicîndu-ți : „Domnule, aşezați-vă la masă“. Lucrul acesta se căpăta o dată pentru totdeauna ; după aceea, aveai cinstea să stai cu Regele la masă ori- cînd voiai, dar cu măsură. Gradele militare, chiar şi cel de vechi locotenent general, nu erau de ajuns. Am văzut că D-l de Vauban, de ani de zile locotenent general de mare vază, a mîncat pentru prima oară la masa Regelui după asediul oraşului Namur, şi că a fost copleşit de această cinste [2] ; coloneii de obîrşie nobilă, cei foarte însemnați, erau şi ei admişi fără nici o greutate. Regele i-a făcut aceeaşi cinste, la Namur, şi abatelui de Grancey[3], care-şi primejduia viața ducîndu-se pretutindeni să-i spovedească pe răniți şi să încurajeze trupele. Este unicul abate care s-a bucurat de această cinste. Clerul a fost întotdeauna exclus, în întregime, afară de cardinalii şi de episcopii- *pairs,* sau de fețele bisericeşti cu rang de prinți străini. Cardinalul de Coislin, înainte de a fi fost uns, fiind episcop de Orléans, prim preot şi însoțitor al Regelui în toate luptele, şi arhiepiscopul de Reims, care-1 urma pe Rege ca maestru al capelei sale, îi vedea mîncînd la masa acestuia pe ducele şi pe cavalerul de Coislin, frații săi, fără s-o fi cerut vreodată. Nici un ofițer din gărzile personale nu a mîncat vreodată la această masă, oricît de mult ar fi îndrăgit Regele aceste gărzi, în afară de marchizul de Urfé, ca o favoare unică, datorată nu ştiu cărui fapt, în nişte vremuri foarte îndepărtate de mine [4] ; iar din regimentul gărzilor, nimeni, în afară de colonel şi de căpitanii gărzilor personale. La mesele acestea, toată lumea era cu pălăria pe cap ; ar fi fost o lipsă de respect, asupra căreia vi s-ar fi atras pe loc atenția, dacă nu ați fi avut pălăria pe cap ; chiar şi *Monseigneur* era acoperit ; numai Regele era descoperit. Vă descopereați cînd vă vorbea Regele, sau ca să-i vorbiți lui, şi vă mulțumeați să duceți mina la pălărie pentru cei ce veneau, după începutul mesei, să-şi facă obişnuita curte, şi care aveau rangul ce le îngăduia să se aşeze la masă. Vă descopereați, de asemenea, ca să-i vorbiți lui *Monseigneur* şi lui *Monsieur,* sau cînd vă vorbeau ei. Dacă erau prinți de sînge acolo, duceați doar mîna la pălărie cînd le vorbeați sau cînd vă vorbeau ei. Lucrul acesta l-am văzut eu, la asediul oraşului Namur, şi l-am aflat apoi de la toată curtea. Locurile de lîngă Rege erau lăsate tot pentru cei cu titluri, după ei venind gradele ; dacă fuseseră lăsate mai multe şi nu se ocupau, te puteai apropia. Deşi se aflau la război, mareşalii Franței nu treceau înaintea ducilor, aceştia, împreună cu prinții străini sau cu cei ce aveau acest rang, se aşezau laolaltă, cum se nimereau, fără locuri fixe. însă un duce, un prinț, sau

un mareşal al Franţei, dacă întîmplarea făcea să nu fi mîncat încă niciodată cu Regele, trebuia să se adreseze primului gentilom al camerei. Ne dăm seama că nu era ceva greu. în privinţa aceasta, doar prinţii nu erau supuşi regulii. Numai Regele avea un fotoliu ; însuşi *Monseigneur,* ca toţi cei aflaţi la masă, aveau scaune cu spătar de piele neagră, care se puteau strînge ca să fie mutate, şi se numeau papagali. în altă parte decît la război, Regele nu a mîncat niciodată cu nici un bărbat, în nici o împrejurare, nici măcar cu un prinţ de sînge, căci prinţii de sînge n-au mîncat la masă cu Regele decît la ospeţele date pentru nunţile lor, atunci cînd Regele a vrut să le dea, aşa cum am văzut, la timpul potrivit, căci putea să vrea sau să nu vrea. Să ne întoarcem acum la curte.

La ora opt, primul valet al camerei, de serviciu în acel moment, singurul care dormise la Rege, şi care se îmbrăcase, îl trezea pe acesta. Primul medic, primul chirurg şi doica lui, atîta vreme cît a trăit [5], intrau toţi deodată. Doica se ducea să-l sărute; ceilalţi îl frecau pe piele, adesea îi schimbau cămaşa, deoarece avea obiceiul să asude. La opt şi un sfert, era chemat marele şambelan, în lipsa lui, primul gentilom al camerei de serviciu în acel an, şi, o dată cu ei, cei ce se bucurau de intrările cele mari*. Unul din cei doi dădea la o parte perdeaua, care era trasă, şi-i oferea agheasmă din agheasmatarul de la capul patului. Domnii aceştia nu rămîneau decît o clipă, şi doar unul din ei îi vorbea Regelui, dacă aveau să-i spună sau să-i ceară ceva, în timp ce ceilalţi se îndepărtau ; dacă nici unul nu avea să-i spună nimic Regelui, aşa cum se întîm- pla de obicei, după o clipă, ieşeau din cameră. Cel ce dăduse perdeaua la o parte şi oferise agheasma prezenta cartea cu rugăciunea Sfîntului-Duh, apoi treceau cu toţii în cabinetul de Consiliu. După slujba aceasta foarte scurtă, Regele îi chema; ei veneau înapoi. Acelaşi nobil îi dădea haina de casă, în vreme ce aceia cu drept la intrările de rangul doi, sau cei însărcinaţi cu treburile Ţării intrau în cameră ; puţin după aceea, intra personalul camerei Regelui ; numaidecît, intrau nobilii; apoi. toată lumea, care îl găsea pe Rege încălţîndu-se, căci îşi făcea aproape totul singur, cu îndemînare şi graţie. Era bărbierit din două în două zile şi purta o perucă mică şi scurtă, şi niciodată, orice ar fi fost, chiar cînd stătea în pat, în zilele cînd lua curăţenie, nu apărea fără ea. Adesea vorbea despre vînă- toare, şi, din cînd în cînd, îi spunea cîte ceva cuiva. în apropierea lui, nu era nici o mobilă menită toaletei: i se ţinea doar o oglindă.

După ce se îmbrăca, se ducea să se roage lui Dumnezeu, lîngă pat, unde clericii se aşezau în genunchi, cardinalii fără perniţă ; toţi laicii rămîneau în picioare, şi, în timpul

rugăciunii, căpitanul gărzilor se apropia de balustrada din jurul patului, apoi Regele trecea în cabinetul său de lucru. îi găsea acolo sau era urmat de toţi cei ce aveau dreptul la această intrare, aceştia fiind foarte numeroşi, datorită celor cu slujbe înalte, care aveau cu toţii acest drept. Aici, îi spunea fiecăruia ce trebuie să facă în ziua aceea ; în felul acesta, se ştia, cu aproximaţie de o jumătate de sfert de ceas, tot ce avea să facă Regele. Apoi, toată lumea pleca. Rămîneau doar bastarzii, D-nii de Mont- chevreuil şi de O, întrucît le fuseseră preceptori, Mansart, mai tîrziu, de Antin, care intrau cu toţii, nu prin odaia de dormit, ci prin spate, şi valeţii ce slujeau în camera Regelui. Era cel mai bun moment pentru ei, cel cînd puteau cerceta planurile grădinilor şi ale clădirilor, iar aceasta dura mai mult%sau mai puţin, după cum avea Regele treabă. între timp, toată curtea aştepta în galerie, în cameră aflîndu-se doar căpitanul gărzilor, aşezat lîngă uşa cabinetului, care era anunţat cînd Regele voia să se ducă la slujbă, şi care, atunci, intra în cabinetul de lucru. La Marly, curtea aştepta în salon ; la Trianon, în încăperile din faţă, ca şi la Meudon ; la Fontainebleau, curtea ră- mînea în cameră şi în anticameră.

Acest răstimp era pentru audienţe, dacă Regele le acorda, sau dacă voia să stea de vorbă cu cineva, şi pentru audienţele secrete cu miniştrii străini, în prezenţa lui Torcy. Erau numite secrete doar pentru a le deosebi de cele care se dădeau, fără ceremonie, lîngă pat, după rugăciune, şi care se numeau particulare, unde cele cu ceremonie erau date şi ambasadorilor.

Regele se ducea la slujbă, în tribuna lui, unde orchestra cînta întotdeauna un motet. Nu cobora în capelă decît la sărbători, sau pentru ceremonii. Cînd se ducea la slujbă şi cînd se întorcea de acolo, întotdeauna pe uşa cabinetelor dinspre galerie, cei ce voiau să-i spună ceva o puteau face, dacă nu erau nobili, numai după ce vorbeau cu căpitanul gărzilor. în timpul slujbei, miniştrii erau anunţaţi să se adune după aceea în camera Regelui, unde nobilii se puteau duce să stea de vorbă cu ei. După slujbă, Regele se odihnea foarte puţin şi chema numaidecît Consiliul. Atunci, dimineaţa era terminată.

Duminica era Consiliu de Stat, adesea şi lunea ; marţea, consiliu de finanţe ; miercurea, consiliu de Stat ; sîmbăta, consiliu de finanţe. Rar se întîmpla să fie două în aceeaşi zi, sau să se ţină joia sau vinerea. O dată sau de două ori pe lună, într-o luni, era consiliul scrisorilor ; însă ordinele primite de secretarii de Stat, în fiecare dimineaţă, între momentul cînd Regele se trezea şi cel al slujbei la capelă, scurtau şi micşorau

foarte mult treburile acestea. Toți miniștrii erau așezați la rînd, cu toții laolaltă, după cancelar, ducele de Beauvillier și mareșalul de Villeroy, care i-a urmat ducelui de Beauvillier, în afară de consiliul pentru scrisori, unde toți stăteau în picioare, înșirați unul lîngă altul, așezați fiind doar fiii din familia regală, dacă era vreunul de față, cancelarul, și ducele de Beauvillier. Rareori, pentru treburi neașteptate, discutate într-un cabinet al consilierilor Statului, aceiași consilieri de Stat veneau la un consiliu ținut anume, de finanțe sau pentru scrisori, la care nu se vorbea decît despre această singură chestiune. Atunci, toți erau așezați, consilierii de Stat trecînd înaintea secretarilor de Stat și a controlorului general, consilierii de Stat după vechime, și un raportor al Consiliului de Stat citea, stînd în picioare ; atît el cît și consilierii de Stat purtau robă. Joia dimineață, aproape întotdeauna, nu era nimic. Era timpul cînd Regele, dacă voia, dădea audiențe, cel mai adesea, audiențe necunoscute, prin ușa din spate ; era, de asemenea, ziua cînd Regele, neavînd altceva de făcut, se ocupa mai mult de bastarzi, de clădiri, de slujitorii lui cei mai apropiați. Vineri, după slujbă, era timpul duhovnicului, care nu era limitat și putea dura pînă la prînz. La Fontainebleau, în diminețile cînd nu era Consiliu, Regele trecea, de obicei, de la slujbă la D-na de Maintenon ; la fel se întîmpla la
Trianon și la Marly, dacă ea nu pleca, chiar de dimineață, la Saint-Cyr. Atunci stăteau numai ei doi, fără miniștri și nestingheriți de nimeni, pînă la prînz. Adesea, în zilele cînd nu era Consiliu, se prînzea ceva mai devreme, ca să se poată merge la vînătoare și la plimbare. Ora obișnuită era ora unu ; cînd Consiliul ținea mai mult, prînzul se amîna, iar Regele nu se supăra. După consiliul de finanțe, Desmaretz rămînea, adesea, să lucreze numai el cu Regele.

Prînzul era întotdeauna fără ceremonie, adică Regele mînca singur, în camera lui, la o masă pătrată, pusă în dreptul ferestrei de la mijloc. Era mai mult sau mai puțin Îmbelșugat, căci, dimineața, cerea să mănînce puțin sau foarte puțin ; erau întotdeauna multe feluri de mîn- care, în trei servicii, fără fructe. După ce masa era băgată în cameră, intrau curtenii de vază, apoi toți cei mai cunoscuți, iar primul gentilom al camerei, de serviciu în acel an, se ducea să-l poftească pe Rege ; îl servea el, dacă marele șambelan nu era acolo. Marchizul de Gesvres, devenit, între timp, duce de Tresmes, a pretins ca, după ce începea prînzul, chiar dacă D-l de Bouillon[6] sosea, să nu-i poată lua serviciul, dar nu i s-a dat dreptate. L-am văzut pe D-l de Bouillon sosind și oprindu-se în spatele Regelui, cînd masa era pe la mijloc ; D-l de Beauvillier, care servea, a vrut să-i dea lui serviciul, dar el l-a refuzat politicos, spunînd

că tuşeşte prea tare, întrucît era foarte răcit. A stat aşa în spatele fotoliului, şi D-l de Beauvillier a servit mai departe, însă numai fiindcă D-l de Bouillon refuzase de faţă cu toată lumea. Marchizul de Gesvres nu avea dreptate ; primul gentilom al camerei nu are decît dreptul de a da porunci etc., şi nu face nici un serviciu ; marele şambelan este cel însărcinat cu toate serviciile, fără să aibă dreptul de a da porunci ; numai cînd lipseşte el serveşte primul gentilom ; însă, dacă primul gentilom al camerei este absent, şi nu mai este acolo nici unul 216, cel ce dă poruncile în cameră nu este marele şambelan, ci primul valet de cameră.

I-am văzut, însă foarte rar, pe ***Monseigneur*** şi pe Domnii fiii săi, la mese fără ceremonie, stînd în picioare, fără ca Regele să-i poftească vreodată să se aşeze pe scaun. I-am văzut, tot astfel, întotdeauna pe prinţii de sînge şi pe cardinali, stînd în picioare tot timpul mesei. La fel l-am văzut, destul de des, pe ***Monsieur,*** cînd venea de la Saint-Cloud ca să-l vadă pe Rege, sau cînd ieşea de la consiliul pentru scrisori, singurul la care intra el : dădea şervetul şi rămînea în picioare ; puţin după aceea, Regele, văzîndu-1 că nu pleacă, îl întreba dacă nu vrea să se aşeze ; ***Monsieur*** se înclina, iar Regele poruncea să i se aducă un scaun ; era pus un taburet în spatele lui. După cîteva clipe, Regele îi spunea : „Frate, aşază-te“. Acesta se înclina şi se aşeza, pînă la sfîrşitul prînzului, cînd prezenta şervetul. Alteori, cînd venea de la Saint- Cloud, Regele, sosind la masă, cerea un tacîm pentru ***Monsieur,*** sau îl întreba dacă nu vrea să mănînce. Dacă refuza, pleca, o clipă mai tîrziu, şi nu mai era vorba de scaun ; dacă primea, Regele cerea un tacîm pentru el. Masa era pătrată ; el stătea la un capăt, cu spatele către cabinetul de lucru. Atunci, marele şambelan, dacă el servea, sau primul gentilom al camerei, îi dădea de băut şi-i punea farfurii lui ***Monsieur,*** şi i le lua din faţă pe cele de care nu mai avea nevoie, aşa cum făcea şi cu Regele ; însă ***Monsieur*** primea tot acest serviciu cu o politeţe foarte vădită. Dacă se duceau dimineaţa, cînd se trezea Regele, cum li se întîmpla uneori, serviciul era luat primului gentilom al camerei şi era făcut de ei, iar ***Monsieur*** părea foarte mulţumit de acest lucru. Cînd se afla el la prînzul Regelui, susţinea şi înveselea foarte mult conversaţia. Atunci, deşi stătea la masă, îi dădea şervetul Regelui, cînd acesta se aşeza şi se ridica de la masă, şi, cînd i-1 dădea înapoi marelui şambelan, se spăla şi el pe mîini. De obicei, Regele vorbea

---

216 Nici unul din cei patru gentilomi ai camerei. Cf. *supra,* p. 78. (N.t.)

puțin la masa de prînz, deşi mai rostea, din cînd în cînd, cîteva vorbe ; doar dacă se aflau acolo unii dintre nobilii de care era mai apropiat vorbea ceva mai mult, aşa cum făcea şi cînd se trezea.

Prînzul cu ceremonie era ceva foarte rar : la cîteva sărbători mari, sau, uneori, la Fontainebleau, cînd venea acolo regina Angliei. Nici o doamnă nu venea la prînzul fără ceremonie ; am văzut-o, foarte rar, doar pe mareşala de la Motte, care îşi păstrase acest drept deoarece îi însoțise la acest prînz pe copiii din familia regală pe vremea cînd le fusese guvernantă. De cum apărea, i se aducea un scaun şi se aşeza ; căci era ducesă cu brevet.

Cînd isprăvea masa, Regele intra numaidecît în cabinetul său. Nobilii cei mai de seamă aveau atunci posibilitatea sâ-i vorbească. Regele se oprea un moment la uşă ca să asculte ; apoi, intra, şi numai foarte rar era urmat înăuntru, niciodată fără să i se ceară îngăduința, ceea ce lumea nu prea îndrăznea să facă. Atunci, împreună cu cel care îl urma, se oprea în dreptul ferestrei celei mai apropiate de uşa cabinetului, care se închidea imediat, şi pe care, cel ce îi vorbea Regelui şi-o deschidea singur ca să iasă la plecare. Tot atunci, bastarzii şi valeții cei mai apropiați, ca şi cei ce se ocupau de clădiri, aşteptau în cabinetele din spate, în afară de primul medic, întotdeauna prezent la masa de prînz, şi care îl urma pe Rege în cabinete. Tot atunci, se afla acolo *Monseigneur,* dacă nu îl văzuse pe Rege dimineața ; intra şi ieşea pe uşa dinspre galerie.

Regelui îi plăcea să le dea de mîncare prepelicarilor săi, cerea să meargă la latrină, apoi îşi schimba hainele de față cu cîțiva nobili de vază pe care primul gentilom al camerei voia să-i lase să intre, şi, numaidecît, Regele ieşea prin spate, pe scara cea mică, în curtea de Marmură, ca să se urce în trăsură ; din josul acelei scări pînă la trăsură, putea să-i vorbească oricine, şi tot astfel cînd se întorcea.

Regelui îi plăcea foarte mult să iasă la aer curat, şi, cînd nu o putea face, avea dureri de cap şi călduri, rămase de pe vremea cînd se parfuma foarte mult ; de mulți ani, în afară de parfumul florii de portocal, nu mai putea suferi nici unul, şi trebuia să ai mare grijă să nu cumva să miroşi a parfum dacă aveai să te apropii cit de cît de el. Intrucît nu suferea nici de cald nici de frig, şi nici măcar ploaia nu-l supăra, doar vremea prea rea îl putea împiedica să iasă din casă în fiecare zi. Ieşea doar cu trei scopuri : vînătoarea de cerbi, măcar o dată pe săptămînă, adesea de mai multe ori, la Marly şi la Fontainebleau, cu haitele lui de cîini, şi însoțit de cîțiva nobili,

vînătoarea în parc, la care nu avea pereche în toată Franța, căci nu era altul care să ţintească mai bine, cu mai multă îndemînare şi cu mai mare plăcere decît el ; o făcea tot o dată sau de două ori pe săptămînă, mai ales duminica şi sărbătorile, cînd nu voia vînători mari şi cînd nu era nimeni la lucru în parc ; în celelalte zile, se ducea să se uite cum se lucrează, să se plimbe prin grădinile lui şi să-şi vadă clădirile ; uneori, făcea plimbări împreună cu cîteva doamne, oferindu-le ceva de mîncare, in pădurea de la Marly sau în cea de Îa Fontainebleau ; şi, în acest din urmă loc, plimbări, cu toată curtea, în jurul canalului, un spectacol minunat, cînd cîţiva curteni erau călare. în celelalte plimbări, Regele nu era urmat decît de cei care, prin slujbele lor foarte însemnate, se aflau în preajma lui, în afară de cazul, destul de rar, cînd se plimba în grădinile de la Versailles, şi cînd doar el era cu capul acoperit, sau în cele de la Trianon, cînd dormea acolo şi rămînea cîteva zile, nu cînd se ducea de la Versailles doar ca să se plimbe pînă acolo şi apoi să se întoarcă. La Marly, era la fel ; dar, dacă stătea acolo, toţi cei care îl însoţeau aveau îngăduinţa să-l urmeze în grădini, să se apropie de el, să-l lase singur, într-un cuvînt, după cum le era voia. Locul acela mai avea încă un privilegiu, care nu se întîlnea nicăieri : ieşind din castel, Regele spunea cu glas tare : ***Pălăria, Domnilor ;*** numai- decît, curtenii, ofiţerii din gărzile personale, intendenţii clădirilor se acopereau, cei din faţa lui, cei din spate, cei aflaţi lingă el, şi nu i-ar fi plăcut ca cineva, nu să nu se acopere, dar chiar numai să amine să-şi pună pălăria pe cap, şi trebuia să rămînă acoperit cît ţinea plimbarea, adică, uneori, patru cinci ore, vara sau în alte anotimpuri, cînd, stînd la Versailles, mînca devreme ca să se poată duce să se plimbe la Marly, fără să doarmă acolo.

Vînătoarea de cerbi era mai lungă. La cea de la Fontainebleau se ducea cine dorea ; în alte părţi, mergeau doar cei care căpătaseră această îngăduinţă o dată pentru totdeauna, şi cei care căpătaseră tunica 217, la fel pentru toată lumea, albastră, cu găetane, unul de argint între două de aur, căptuşită cu roşu. Erau destul de mulţi, însă, de fiecare dată, nu veneau decît o parte, la întîm- plare. Regelui îi plăcea să vină destul de mulţi, însă dacă erau prea mulţi, îl oboseau şi tulburau vînătoarea. Se bucura cînd vedea că lumea vine de plăcere ; şi nu voia să vină cineva la vînătoare dacă lucrul acesta nu-1 plăcea ; i se părea caraghios şi nu se supăra nicidecum pe cei care nu veneau niciodată. Tot aşa se petreceau lucrurile cu jocurile de noroc, pe care le dorea cu miză mare şi neîntrerupte, în salonul de la Marly, la cărţi, şi

---

217 Cf. *supra,* pp. 783—784. (N.t.)

voia să vadă o mulțime de mese cu alte jocuri, presărate pretutindeni prin salon. La Fontainebleau, cînd era vreme urîtă, se uita cu plăcere la cei mai buni jucători cu mingea, la care, pe vremuri, fusese neîntrecut, iar la Marly, foarte adesea, se uita la oină, la care fusese, de asemenea, foarte priceput.

Uneori, cînd se afla la Versailles, în zilele cînd nu era Consiliu, şi în cele cînd nu se postea, se ducea să prîn- zească la Marly sau la Trianon, împreună cu D-na ducesă de Bourgogne, D-na de Maintenon şi cîteva doamne ; aşa făcea în acele zile, cu deosebire în ultimii trei ani de viață. Cînd se ridica de la masă, vara, sosea ministrul care trebuia să lucreze cu el şi, după ce isprăveau, Regele se ducea să se plimbe, pînă seara, cu doamnele, juca vreun joc cu ele, şi, destul de des, le punea să tragă bilete de loterie, toate fiind cîştigătoare, fără ca ele să plătească ceva ; era un prilej plăcut de a le face daruri, cum se nimerea, lucruri ce le erau de folos, ca stofe şi argintărie, sau giuvaeruri, frumoase şi nu prea, ca să lase totul cit mai mult pe seama întîmplării. D-na de Maintenon trăgea şi ea, ca toate celelalte, şi, aproape în aceeaşi clipă dăruia altcuiva ceea ce cîştigase. Regele nu trăgea şi, adesea, erau mai multe bilete cu acelaşi număr. în afară de acele zile, loterii din acestea se mai făceau, destul de des, şi atunci cînd Regele prînzea la D-na de Maintenon. Foarte tîrziu s-a gîndit să dea aceste prînzuri, care, multă vreme, au fost rare, dar care, spre sfîrşit, aveau loc o dată pe săp- tămînă, împreună cu doamnele cele mai apropiate ; era muzică şi se jucau jocuri de noroc. La loterii, nu veneau decît doamnele de la palat şi cele foarte apropiate, iar după moartea Doamnei Delfine, încă şi mai multe doamne de la palat ; _ erau însă trei, D-nele de Levis, Dangeau şi de O, care veneau întotdeauna. Vara, Regele lucra în cabinetul său, după ce se scula de la masă, împreună cu miniştrii, şi, cînd zilele se scurtau, lucra şi seara, în apar- tamentul D-nei de Maintenon.

Cînd se întorcea de afară, putea să-i vorbească oricine dorea, cît trecea el de la trăsură pînă în josul scării celei mici. Se îmbrăca din nou aşa cum fusese înainte de a ieşi, şi rămînea în cabinetul de lucru. Era momentul cel mai prielnic pentru bastarzi, pentru valeții foarte apropiați şi pentru cei ce se îngrijeau de clădiri. Aceste răstimpuri, care existau de trei ori pe zi, erau cele cînd i se raporta direct, verbal sau scris, cele cînd Regele scria, dacă avea ceva de scris. Cînd se întorcea de la plimbare, stătea o oră şi chiar mai mult în cabinetul de lucru, apoi trecea în apartamentul D-nei de Maintenon, şi, în drum, cei ce doreau, îi puteau vorbi. La ora zece, i se aducea cina. Nobilul care avea sarcina aceasta, şi care era de serviciu atunci, purtînd bastonul, se ducea să-l anunțe pe căpitanul

gărzilor de serviciu, în anticamera D-nei de Maintenon, unde intra după ce el însuşi era anunţat de un străjer că sosise ora cinei. Doar căpitanii gărzilor intrau în această anticameră, care era foarte mică, între camera unde se afla Rgele cu D-na de Maintenon şi o altă foarte mică anticameră pentru ofiţeri, şi partea de sus a scării, unde aşteptau cei mai mulţi curteni. Căpitanul gărzilor apărea în uşa camerei spunîndu-i Regelui că masa este servită, şi, în aceeaşi clipă, se întorcea în anticameră. După un sfert de ceas, Regele venea să cineze, întotdeauna cu ceremonie, şi, de cînd ieşea din camera D-nei de Maintenon pînă ajungea la masă, cine dorea îi putea vorbi. La cină. întotdeauna cu ceremonie, împreună cu familia regală, adică numai fiii şi fiicele din familia regală, nepoţii şi nepoatele, erau întotdeauna mulţi curteni, multe doamne, fie aşezate fie în picioare, iar în preajma călătoriilor la Marly, toate cele care voiau să meargă acolo. Bărbaţii, în ziua plecării, dimineaţa, cereau acest lucru spunîndu-i Regelui doar atît : „Sire, Marly“. în ultimii ani, lucrul acesta îl stingherea pe Rege ; un valet scria, în galerie, numele celor ce voiau să meargă şi cereau să fie înscrişi pe listă. însă doamnele au continuat să se prezinte la aceste mese.

După cină, Regele rămînea cîteva momente în picioare, sprijinit cu spatele de balustrada de la picioarele patului, înconjurat de toată curtea ; apoi, înclinîndu-se în faţa doamnelor, trecea în cabinetul de lucru, unde, cum intra, începea să dea ordinele. Petrecea acolo ceva mai puţin de un ceas, cu copiii săi, legitimi şi bastarzi, cu nepoţii, legitimi şi bastarzi, cu soţii şi soţiile lor, aflaţi toţi în cabinet, Regele într-un fotoliu, *Monsieur* într-altul, căci acesta, în particular, se purta cu Regele ca un frate ; *Monseigneur* stătea în picioare, ca toţi ceilalţi prinţi, iar prinţesele pe taburete. *Madame* a fost primită în acest cabinet numai după moartea Doamnei Delfine. Cei care intrau prin spate se aflau acolo, şi i-am numit în altă parte 218, valeţii de la serviciul din interior, cu Chama- rande, care fusese prim valet de cameră, slujbă moştenită de la tatăl său, şi care, între timp, căpătase însărcinarea de a supraveghea hrana Doamnei Delfine de Bavaria, locotenent general de vază, foarte preţuit în societatea aleasă, şi care, deşi prea puţin inteligent, era un om de lume, fiind foarte bine primit pretutindeni. Doamnele de onoare ale Prinţeselor şi cîteva doamne de la palat, care erau de serviciu, aşteptau în cabinetul Consiliului, aflat înaintea cabinetului în care stătea Regele, la Versailles sau în altă parte. La Fontainebleau, unde nu era decît un cabinet mare, doamnele Prinţeselor, care erau aşezate, închideau cercul

---

218 Montchevreuil, O, Mansart şi Antin. (N.t.)

împreună cu Prinţesele, la acelaşi nivel şi pe aceleaşi taburete ; celelalte doamne erau în spate, putînd rămîne în picioare, dacă doreau, sau să se aşeze pe jos, fără perniţă, aşa cum făceau foarte multe dintre ele. Nu se vorbea decît despre vînătoare sau despre cine ştie ce alt lucru, la fel de neînsemnat. Regele, voind să se retragă, se ducea să dea de mîncare cîinilor, apoi spunea bună seara, trecea în camera lui, lîngă pat, unde îşi făcea rugăciunea, ca şi dimineaţa, apoi se dezbrăca. Spunea bună seara înclinînd capul, şi, în timp ce lumea ieşea, el stătea în picioare, la colţul căminului, unde dădea ordinele numai colonelului gărzilor ; apoi începeau pregătirile pentru culcare, cînd rămîneau doar cei ce aveau intrările cele mai mari şi intrările de al doilea rang, precum şi cei cu brevet pentru treburile Ţării. Totul se petrecea foarte repede. Nu plecau decît după ce Regele se urca în pat. Era unul din acele momente cînd privilegiaţii aceştia îi puteau vorbi ; cînd vedeau că unul începe să-i spună ceva Regelui, toţi ceilalţi ieşeau, şi rămînea doar acela. Cu vreo zece doisprezece ani înainte de moartea Regelui, cei ce nu aveau dreptul la acele intrări nu mai rămîneau la culcarea Regelui, de cînd acesta avusese o lungă criză de gută, aşa că nu se mai făcea adevărata ceremonie de culcare [7], iar programul curţii se sfîrşea o dată ce Regele se ridica de la cină. In acel moment, colonelul gărzilor primea ordinele o dată cu toţi ceilalţi, iar preotul de serviciu şi primul preot plecau imediat după rugăciune.

în zilele cînd i se făcea spălătură, cel puţin o dată pe lună, aceasta i se făcea în pat, aştepta apoi slujba, la care nu veneau decît preoţii şi nobilii cu dreptul la intrări. ***Monseigneur*** şi familia regală veneau să-l vadă o clipă ; apoi, D-l du Mâine, D-l conte de Toulouse, care stătea

LIPSA pag. 833-864 din orig.

era să nu-mi vorbească despre faptele împlinite pe care simțea că nu le făcuse cum trebuie. Cînd era vorba de o favoare, nu voiam să păgubesc pe nimeni, aşa că nu aveam de ce să mă feresc ; însă am făcut totul pentru ceea ce privea treburile Statului şi ca să împiedic ceea ce le-ar fi dăunat. Urmările au fost aşa cum le prevăzusem. N-a fost nimeni, de la Cancelar pînă la ultimul raportor, care să nu se fi simțit atins şi care să nu fi arătat acest lucru. Atît ei cît şi pretendenții la acel loc nu şi-au stăpînit plîn- gerile şi vorbele. Abatele Dubois, care nu se gîndea decît la sine, avea ceea ce rîvnise şi nu s-a sinchisit nici de scandal nici de stăpînul său.

[...]

CAPITOLUL XI

(17 16) *[...] D-na ducesă de Berry se lasă pradă lui Rions. — Cine este Rions. O stăpîneşte cu asprime. — D-na ducesă de Berry se poartă cum nimeni nu se aştepta, atît în lume cît şi la mînăs- tirea Carmelitelor. — [...]*

u

După o mulțime de iubiri trecătoare, [D-na ducesă de Berry] se îndrăgostise de-a binelea de Rions, cel mai tînăr din familia Aydie, fiul unei surori a D-nei de Biron, care nu era nici frumos nici deştept. Era un băiat gras şi bondoc, bucălat, cu o față galbenă ce, din pricina coşurilor, aducea mult cu un buboi. Avea dinți frumoşi şi nu-i trecuse vreodată prin gînd că va da naştere unei patimi care, cît ai clipi din ochi, n-a mai putut fi înfrîntă, şi care a ținut, fără să împiedice însă iubirile trecătoare şi gusturile neobişnuite. Nu avea un ban, avea, în schimb, o mulțime de frați şi de surori, care nici ei nu erau mai avuți. D-l şi D-na de Pons, aceasta răspunzînd de îmbrăcămintea D-nei ducese de Berry, erau neamuri cu ei, şi din acelaşi ținut. L-au adus la Paris pe tînărul acesta, care era locotenent de dragoni, încercînd să scoată ceva din el. Numai- decît după sosirea lui, patima s-a dezlănțuit, iar el a ajuns stăpîn la palatul Luxembourg. D-l de Lauzun, căruia îi era nepot, rîdea pe ascuns. Era încîntat : i se părea că, prin aceasta, renaşte el însuşi la Luxembourg, pe vremea

vestitei *Mademoiselle ;* îi spunea ce să facă. Rions era blind, politicos şi respectuos, băiat bun şi de treabă. A simţit repede puterea farmecelor sale, care nu o puteau cîştiga decît pe o prinţesă cu închipuirea bolnavă. Nu s-a folosit de lucrul acesta şi, prin purtarea lui, a fost îndrăgit de toată lumea ; însă pe D-na ducesă de Berry a tratat-o cum o tratase. D-l de Lauzun pe *Mademoiselle.* Foarte curînd, a fost împodobit cu dantelele cele mai frumoase şi cu hainele cele mai scumpe, era plin de bani, avea tabachere, giuvaeruri şi pietre preţioase. O lăsa să tînjească după el ; îi plăcea s-o facă geloasă pe draga lui prinţesă, arătîndu-se el însuşi încă şi mai gelos ; adesea o făcea să plîngă. încetul cu încetul, a adus-o pînă acolo încît ea nu îndrăznea să facă nimic fără îngăduinţa lui, nici măcar lucruile cele mai neînsemnate. Cînd ea era gata să plece la Operă, el o oprea acasă ; alte ori, o împingea să meargă acolo, deşi ea nu voia. O silea să facă bine unor femei pe care ea nu le iubea sau pe care era geloasă, sau să facă rău unor bărbaţi care ei îi plăceau, dar pe care el se prefăcea că este gelos. Pînă nici gătelile nu era lăsată să şi le aleagă singură. îi plăcea s-o pună să-şi desfacă părul sau să-şi schimbe rochia în momentul cînd era gata îmbrăcată, şi făcea lucrul acesta atît de des, uneori de faţă cu lumea, încît o obişnuise să-l întrebe, de cu seară, ce-i porunceşte în legătură cu îmbrăcămintea şi cu treburile ei de a doua zi, ca, a doua zi, el să schimbe totul, iar prinţesa să plîngă de nu mai putea. Ajunsese, în cele din urmă, să-i trimită bilete prin valeţii ei credincioşi ; deoarece el, aproape de cum a sosit la Paris, a locuit la Luxem- bourg, ea îi trimitea mai multe rînduri de bilete, cît se îmbrăca, dorind să afle ce panglici să-şi pună ; astfel, mai totdeauna, o făcea să poarte hainele şi podoabele pe care ea nu le voia. Dacă vreodată cuteza să facă cine ştie ce lucru mărunt fără încuviinţarea lui, se purta cu ea de parcă ar fi fost o slujnică, şi plînsetele ţineau uneori zile de-a rîndul. Prinţesa aceasta atît de trufaşă, căreia îi plăcea atît de mult să arate ce nemăsurat de orgolioasă este, s-a înjosit într-atîta încît a stat la masă cu el şi cu nişte oameni fără nici nu nume, cînd, la masa ei, nu putea mînca nici un bărbat dacă nu era prinţ de sînge. Un iezuit, P. Riglet, pe care-1 cunoscuse pe vremea cînd era o copilă, şi care, de atunci, se îngrijise de ea, era primit la mesele acestea, fără ca lui să-i fie ruşine, sau ca ea să se simtă stânjenită. D-na de Mouchy, despre care am vorbit în alta parte, ştia de toate aceste neobişnuite mese ; ea şi cu Rions chemau mesenii şi alegeau zilele. Această Mouchy îşi împăca adesea prinţesa cu iubitul, care, pe ea, o trata mai bine ca pe

stăpînă, însă aceasta nu îndrăznea să-şi dea seama, de teama unui scandal care ar fi făcut-o să piardă un iubit atât de drag şi o confidentă atît de folositoare. Lucrurile acestea se petreceau în văzul lumii : toți, la Luxembourg, se adresau D-lui de Rions, care, în ceea ce-l privea, avea mare grijă să se poarte bine cu toată lumea, chiar cu un respect pe care numai prințesei sale i-l refuza, pînă şi în public, li răspundea repezind-o, de față cu lumea, care pleca ochii, în timp ce ochii D-nei ducese de Berry se înroşeau, căci ea nu ascundea cît este de supusă şi de pătimaş îndrăgostită. Mai ciudat este că, deşi ducea o astfel de viață, aceasta şi-a luat un apartament la mînăstirea carmelitelor din cartierul Saint-Germain, unde se ducea din cînd în cînd după-masa, şi dormea întotdeauna acolo la sărbătorile cele mari, rămînînd adeseori mai multe zile în şir. Nu lua cu ea decît două doamne, rareori trei, aproape pe nimeni din suita ei ; mînca împreună cu doamnele ceea ce-i pregătea mînăstirea, se ducea jos în biserică, sau într-o tribună, la toate slujbele de peste zi, foarte adesea şi noaptea, şi, în afara slujbelor, rămînea, uneori, acolo, mult timp, ca să se roage, şi, în zilele de post, postea după cum cerea regula mînăstirii. Două carmelite, foarte inteligente şi care ştiau cum să se poarte, se îngrijeau de găzduirea prințesei şi, adesea, se aflau în preajma ei. Una era foarte frumoasă ; cealaltă fusese şi ea frumoasă. Erau destul de tinere, mai ales cea mai frumoasă, însă erau nişte călugărițe minunate, adevărate sfinte, care făceau toate acestea pentru prințesă călcîndu-şi pe inimă. Cînd s-au apropiat mai mult de ea, i-au vorbit foarte deschis şi i-au spus că, dacă nu ar şti despre ea decît ce văd ele, ar admira-o ca pe o sfîntă, dar aflaseră că, în afara mînăstirii, duce o viață ciudată, pe care toată lumea o cunoştea atît de bine încît ele nu înțelegeau ce caută în mînăstirea lor. D-na ducesă de Berry rîdea şi nu se supăra. Uneori, ele o dojeneau, spuneau oamenilor şi lucrurilor pe nume, o rugau să-şi schimbe viața aceasta scandaloasă, şi, cu inteligență şi iscusință, mai adăugau sau mai tăiau cîte ceva, după caz, însă, întotdeauna, îi vorbeau cu hotărîre. Apoi, povesteau acelora dintre doamne care li se păreau mai în măsură să priceapă cît de necăjite sînt din pricina D-nei ducese de Berry, care a trăit, mai departe, în felul ei, atît la Luxembourg cît şi la Carmelite, lăsînd lumea să se mire de un contrast atît de
surprinzător, care, în privința desfrîului, a fost sporit întruna.

CAPITOLUL XII

(17 16) *Cum trăia, cum îşi petrecea zilele şi cum se purta D l duce de Orléans. — Regentul nu spune nimic despre treburile Statului nici cînd este la petreceri, nici cînd este beat. — Iubitele lui. — Nelegiuiţii D-lui de Orléans. — [...]*

Doamna ducesă de Berry se uşura din plin asupra Domnului tatăl ei de asprimea şi asuprirea pe care le îndura de la Rions, însă prinţul, din slăbiciune, era la fel de grijuliu cu ea, de înţelegător, mai bine zis, de supus şi de fricos faţă de ea. Era îndurerat văzînd că Rions ajunsese stăpîn, şi că nu ascundea acest lucru, şi de scandalul stîrnit de fiica lui ; dar nu îndrăznea să sufle o vorbă, şi. dacă, vreodată, cînd vreo ceartă zgomotoasă şi ridicolă între iubit şi prinţesă ajungea la urechile lumii, D-l duce de Orléans îndrăznea să-i spună ceva, era tratat ca o slugă, prinţesa ţinea supărarea cîteva zile, iar el nu mai ştia cum s-o împace. Nu era zi să nu se întîlnească, cel mai adesea la Luxembourg. Este momentul să spun cîte ceva despre treburile, publice şi personale, ale Regentului, despre purtarea lui, despre chefuri, despre felul cum îşi petrecea zilele. Toate dimineţile erau pentru treburile Ţării, fiecare fel din aceste treburi avînd zilele şi orele lui fixe. începea să lucreze singur, înainte de a se îmbrăca, se întîlnea cu lumea cînd se trezea, ceremonia fiind scurtă şi întotdeauna precedată şi urmată de audienţe, cu care îşi pierdea o mulţime de timp ; apoi, cei care aveau ceva mai precis de făcut veneau, pe rînd, să-i vorbească, pînă la ora două după-masă. Aceştia erau şefii consiliilor, La Vrillière, curînd după aceea, Le Blanc, pe care-1 folosea de multe ori ca iscoadă, cei cu care lucra în chestiunile Constituţiei, ale Tribunalului, şi altele care apăreau între timp ; adesea, venea Torcy, pentru scrisorile ce mergeau eu poşta ; uneori, mareşalul de Villeroy, ca să-şi dea ifose ;
o dată pe săptămînă, miniştrii străini ; de cîteva ori, erau consiliile ; sărbătorile şi duminica, în deosebi, se ducea la slujbă, în capela lui. La început, se scula devreme ; ceea ce, cu timpul, n-a mai făcut, aşa că nu se mai ştia cînd se trezeşte, însă totdeauna tîrziu, după ora la care se culcase. Pe la două sau două şi jumătate, toată lumea îl vedea bînd o ceaşcă de cacao ; stătea de vorbă cu cei din jur. Aceasta dura după cum îi plăcea sau nu ; îndeobşte, totul dura mai puţin de o jumătate de oră. Se întorcea şi dădea audienţe unor doamne şi unor bărbaţi, se ducea la D-na ducesă de Orléans, apoi lucra cu cineva sau se ducea să-l vadă pe Rege, rareori dimineaţa,

dar numai dimineața ori seara, înainte sau după consiliul de regență, şi, cînd îl vedea, cînd îi vorbea şi cînd se despărțea de el, se înclina şi-i arăta un respect care chiar şi Regelui îi făcea plăcere, iar pe ceilalți îi învăța cum să se poarte. După Consiliu, sau pe la ora cinci după-masă, dacă nu era nici un consiliu, nu se mai ocupa de treburile Țării ; mergea la operă sau la Luxembourg, dacă nu fusese acolo înainte de a-şi fi băut ceaşca de cacao, sau se ducea la D-na ducesă de Orléans, unde, cîteodată, cina, sau pleca prin spate, sau îşi primea, tot prin uşile din spate, tovarăşii de chefuri ; dacă era vreme frumoasă, se ducea la Saint-Cloud, sau în alte locuri la țară, uneori ca să cineze acolo, alteori cinînd la Luxembourg sau la el acasă. Cînd *Madame* era la Paris, o vedea o clipă înainte de slujbă ; iar cînd ea era la Saint- Cloud, se ducea acolo s-o vadă, căci a avut întotdeauna grijă de ea şi i-a arătat respect. Cina întotdeauna într-o tovărăşie foarte ciudată. Iubitele lui, uneori cîte o fată de la Operă, adesea D-na ducesă de Berry, şi o duzină de bărbați, cînd unii, cînd alții, cărora nu se codea niciodată să le spună altfel decît nelegiuiții săi. Era vorba despre Broglio, fiul mai mare al celui care, cînd a murit, ajunsese mareşal al Franței şi duce ; Nocé ; patru cinci ofițeri de-ai săi, nu dintre cei mai de seamă ; ducele de Brancas, Biron, Canillac, cîțiva tineri cu apucături neobişnuite şi cîteva doamne de virtute mijlocie, însă din lumea bună ; cîțiva bărbați necunoscuți, care nu-şi făcuseră un nume, strălucitori la minte şi desfrînați fără pereche. Bucatele, din cele mai fine, se pregăteau în locuri anume făcute, lingă apartament, unde toate ustensilele erau de argint ; adesea, găteau ei înşişi, alături de bucătari. In adunările acestea, toată lumea era scărmănată, miniştrii şi cei apro
piați cel puțin ca ceilalți, cu o libertate care nu mai cunoştea nici o măsură. Aventuri amoroase, trecute şi prezente, de la curte şi din Paris, fără nici o milă ; întîmplări de altădată, certuri, glume, păcate, nimic şi nimeni nu era cruțat. D-l duce de Orléans vorbea şi el ca toți ceilalți ; însă, de fapt, rareori cele spuse acolo îl mişcau în vreun fel. Se bea pe rupte ; se înfierbîntau cu toții ; spuneau măscări în gura mare şi-l huleau pe Dumnezeu pe întrecute, iar după ce se săturau de zarvă şi se îmbătau zdravăn, se duceau să se culce, ca, a doua zi, s-o ia de la capăt. Cînd venea ora să înceapă cina, totul era atît de bine baricadat afară, încît, putea să se întîmple orice, zadarnic ar fi încercat cineva să pătrundă pînă la Regent. Nu mă gîndesc numai la ceea ce li s-ar fi putut întîmpla, aşa, deodată, unor particulari, ci la vreo primejdie ce ar fi privit

Țara sau persoana lui. Şi stătea aşa ferecat pînă a doua zi dimineața. Regentul îşi pierdea astfel un timp nemăsurat, cu familia şi cu petrecerile, sau cu desfrîul. îşi pierdea foarte mult şi cu audiențele, prea lungi, prea întinse, pentru nişte fleacuri şi se afunda în aceleaşi mărunțişuri pe care el şi cu mine i le reproşam atît de des răposatului Rege. Uneori, îi spuneam să-şi amintească acest lucru; îmi dădea dreptate, dar tot se lăsa furat de ele. De altfel, o sumedenie de treburi particulare, şi multe altele, foarte obişnuite, privitoare la cîrmuire, pe care le-ar fi putut isprăvi, de cele mai multe ori, într-o jumătate de oră, după care ar fi trebuit să hotărască foarte repede, el le lungea, unele din slăbiciune, altele din pricina acelei păcătoase dorințe de a învrăjbi lumea, iar maxima aceea otrăvită îi scăpa cîteodată ca o deviză preferată : ***Divide et impera ;*** în cele mai multe cazuri, din pricina acelei neîncrederi în oricine şi în orice ; în acest fel, nişte nimicuri deveneau lucruri mari, care, apoi, adesea îl încurcau foarte mult chiar şi pe el. Familiaritatea lui şi uşurința cu care se putea ajunge la el plăceau nespus de mult ; însă lumea nu ştia să păstreze măsura. Uneori, s-a văzut chiar lipsă de respect, ceea ce, pînă la urmă, a dus la neplăceri cu atît mai mari cu cît [D-l duce de Orléans] nu a putut, cînd a vrut s-o facă, să-i stăpînească pe unii, care i-au făcut lui rău mai mult decît le putea face el lor. De pildă, Stair, capii Constituției, mareşalul de Villeroy, Tribunalul, cu deosebire, şi magistratura în general. Din cînd în cînd, îi vorbeam despre o mulțime de lucruri importante, pe măsură ce se ivea prilejul ; uneori, cîştigam cîte ceva, şi înlăturam

necazurile ; cel mai adesea, îl scăpăm din mînă, după ce se convinsese de spusele mele, şi se lăsa în voia slăbiciunii sale.

Ceea ce este cu totul curios este faptul că nici iubitele, nici D-na ducesă de Berry, nici nelegiuiţii lui, chiar cînd era beat tun, n-au putut afla nimic de la el, de oarecare importanţă, privind vreuna din treburile Ţării sau ale guvernului. Trăia în văzul lumii cu D-na de Parabère ; în acelaşi timp, tot în văzul lumii, trăia şi cu altele ; făcea haz de gelozia şi de ciuda acestor femei ; însă el era bine cu toate, iar scandalul stîrnit de acest harem, ştiut de toată lumea, şi de porcăriile şi nelegiuirile ce aveau loc, la el acasă, la cină, era cum nu se poate mai mare şi se auzise pretutindeni de el.

începuse postul mare, şi simţeam că, pentru Paşti, purtarea aceasta avea să fie socotită înspăimîntător de necuviincioasă, sau ca un cumplit sacrilegiu, ceea ce avea să sporescă scandalul acela îngrozitor. Aşa m-am hotărît să stau de vorbă cu ducele de Orléans, deşi, de mult timp, nu mai spuneam nimic despre chefurile lui, căci îmi pierdusem orice nădejde în privinţa aceasta. I-am arătat deci că încurcătura în care avea să se afle la Paşti mi se părea atît de groaznică în faţa lui Dumnezeu, şi atît de supărătoare în faţa lumii, care ar păcătui din toată inima, dar socoteşte că ceilalţi nu se cade să păcătuiască, mai ales cei ce o stăpînesc, încît, împotriva obiceiului meu şi deşi ho- tărîsem să nu mă mai amestec, nu mă puteam stăpîni să nu-i vorbesc despre toate cele ce vor urma, şi am stăruit asupra celor ce va gîndi lumea ; căci, de păcatele faţă de Dumnezeu, din nenorocire, nu se sinchisea el. M-a ascultat cu foarte multă răbdare, apoi m-a întrebat neliniştit ce voiam să-l sfătuiesc. I-am spus atunci că este vorba de ceva ce nu va putea înăbuşi scandalul, dar măcar îl va face mai mic şi va împiedica lumea să vorbească şi chiar să simtă orice, lucru la care trebuia să se aştepte dacă nu va face ce aveam eu de gînd să-i spun, ceva de altfel foarte uşor : să se ducă la castelul lui de la Villers-Cotterets şi să petreacă acolo ultimele cinci zile din săptămîna mare, duminica Paştilor şi luni după Paşti, adică să plece marţi şi să se întoarcă a treia zi de Paşti ; să nu se ducă acolo cu femeile şi cu nelegiuiţii lui, ci cu cinci şase persoane, alese de el, cunoscuţi ca oameni cinstiţi, cu care să vorbească, să joace ceva, să se plimbe, să glumească, să mănînce de post, putînd avea nişte mese la fel de bune ca cele de dulce, să nu vorbească urît la masă, şi să n-o lungească prea mult ; în vinerea mare, să se ducă la biserică, iar în duminica Paştilor, la slujba cea mare ; nu îi ceream decît atît, dar dacă mă va asculta, voi lua totul pe răspunderea mea. Am adăugat că toată lumea ştie ce fac sau nu fac prinţii

de rangul lui, prin urmare, toată lumea va afla că el nu s-a pregătit pentru Paşti ; dar că este o mare deosebire între a nu te pregăti deloc, oricine ai putea fi, înfruntînd şi cu un aer de neobrăzare şi de dispreţ, în inima capitalei, în văzul tuturor, şi a schimba locul, părînd umilit, respectuos şi încurcat ; prima purtare trezeşte ura faţă de un păcătos cutezător şi-i nemulţumeşte pînă şi pe cei mai îngăduitori ; cea de-a doua trezeşte înţelegerea oamenilor de bine şi închide toate gurile. M-am oferit să-l însoţesc în această călătorie, dacă vrea să mă ia cu el, renunţînd la călătoria pe care, de obicei, la Paşti, o făceam în toţi anii la mine acasă, şi i-am spus să se gîndească bine, că aşa se poartă toţi oamenii ce nu mai sînt în prima tinereţe şi care, la Paşti, sînt foarte stingheriţi. I-am mai arătat, de asemenea, că treburile Ţării nu vor avea de suferit din pricina lipsei lui în nişte zile cînd nu se mai lucra, că Villers-Cotterets este aproape, că locul este frumos, că nu-1 văzuse de mulţi ani, şi că era bine să mai treacă şi pe acolo. A primit propunerea cu încîntare ; s-a liniştit ; nu ştia ce aveam de gînd să-i propun ; totul i s-a părut uşor, chiar i-a plăcut, mi-a mulţumit călduros că mă gîndisem la aşa ceva şi că voiam să-l însoţesc. Am socotit bine cine l-ar fi putut însoţi, ceea ce n-a fost greu deloc, şi lucrul a rămas hotărât. Am socotit, de asemenea, atît eu cît şi el, că nu trebuie să arătăm nimic mai dinainte, şi că va fi de ajuns să poruncească ce este de făcut abia în săptămîna Patimilor. Am mai vorbit încă o dată sau de două ori despre această călătorie, şi era pe deplin convins că este un lucru înţelept şi că trebuie să-l facă. Din nenorocire, hotărârile lui bune rareori se înfăptuiau, din pricina puşlama- lelor care-1 înconjurau, care nu prea aveau interes să-l lase să facă ceva bun, fie ca să-i fie pe plac, fie ca să-l ţină din scurt, fie din motive încă şi mai urîte. Aşa s-a întîmplat şi cu această călătorie. Cînd i-am vorbit de ea, eu una sau două zile mai înainte de duminica mare, l-am văzut încurcat, stingherit, nu ştia ce să-mi răspundă. Mi-am dat numaidecît seama ce se petrece ; am stăruit şi mai mult ; i-am amintit că se învoise ; că nu poate spune că această călătorie îl nemulţumeşte cîtuşi de puţin ; am tras tare pe cele ce se vor spune despre cutezanţa de a nesocoti Paştele, în mijlocul Parisului; pe plictiseala la care va ajunge negreşit, în săptămîna mare, dacă va voi să fie cît de cît cumpătat, şi pe tot ce va da prilejul să se spună pe socoteala sa, dacă va petrece aceste zile ca pe toate celelalte ; în sfîrşit, mi-am adunat toate puterile ca să-i arăt cît de cumplit este un astfel de sacrilegiu, cît de mare va fi groaza pe care lumea o va avea faţă de el, în-

dreptățită de o astfel de purtare, cît de slobozi la gură vor fi cu toții, chiar şi cei mai îngăduitori, cît de tare se vor îndepărta de el toți oamenii de bine, cei ce pretindeau că sînt sau chiar erau cu adevărat, în sfîrşit, toată lumea bună. Degeaba am vorbit ; n-am întîlnit decît tăcere, tristețe, mohorală, motive jalnice, pe care le-am nimicit într-o clipă, şi nu vreau să acopăr hîrtia aceasta arătînd cît erau de lipsite de temei ; într-un cuvînt, o împotrivire de la prima vorbă pe care i-am spus-o şi care-i neliniştise iubitele şi nelegiuiții. Să nu ne mirăm că acest cuvînt îmi scapă atît de des. D-l duce de Orléans nu le spunea altfel, nici el, nici D-na ducesă de Berry ; D-na ducesă de Orléans, chiar cînd vorbea cu el, şi toți trei, vorbind despre ei, față de oricine, nu-i numeau niciodată altfel. Ei däduseră tonul, şi toată lumea, fără excepție, vorbea despre ei spunîndu-le numai aşa. S-au temut ca nu cumva Prințul să se deprindă cu oamenii de bine şi, cînd se va întoarce, să nu-i mai primească la el, doar pe ei, aşa cum făcuse pînă atunci. Iubitele au tras o spaimă la fel de mare, şi grupul acela de ispravă a făcut tot ce a vrut din acest Prinț fără vlagă, încît, despre călătoria aceea, nici n-a mai putut fi vorba. Despărțindu-mă de el ca să mă duc acasă, l-am rugat să se stăpînească măcar în timpul celor patru zile sfinte, adică joi, vineri, sîmbătă şi duminică, şi, în toate privințele, să nu săvîrşească un sacrilegiu fără nici un rost, care-l va face să piardă în fața lumii, pe care el îşi va închipui că o cucereşte, în felul acesta, mult mai mult decît dacă s-ar stăpîni, deoarece, viața lui, neschimbată, înainte şi după cele patru zile, l-ar dezvălui numaidecît, în fața tuturor. Apoi, am plecat la Ferté, nădăjduind că l-am ferit măcar de această culme a scandalului. Am aflat, cu durere, că, după ce a petrecut ultimele două zile din săptămîna mare într-un fel mai rău de- cît necuviincios, încercînd totuşi să se ferească puțin, şi ducîndu-se la cît mai multe din slujbele din zilele acelea sfinte, potrivit obiceiului răposatului *Monsieur,* care le petrecea aproape pe toate la Paris ; în ziua de Paşti, se dusese la slujba cea mare, la Saint-Eustache, parohia lui, şi, cu mare ceremonie, se împărtăşise. A fost, din păcate, cea din urmă împărtăşanie a acestui nefericit Prinț, care, în ochii lumii, a avut urmările pe care i le prevestisem.

CAPITOLUL XIV

(17 16) *[...] — D-na ducesă de Berry zideşte porţile grădinii Luxembourg. – [...] D-l duce de Orléans [...] cheamă înapoi trupa italiană de teatru.*

[■••]

D-na ducesă de Berry, care trăia aşa cum am arătat, se pare că a vrut să-şi petreacă nopţile de vară, nestingherită, în grădina palatului Luxembourg. A pus să fie zidite porţile, şi nu a păstrat-o decît pe cea de la grilajul din josul scării de la mijlocul palatului. Această grădină, din totdeauna publică, era locul de plimbare al întregului cartier Saint-Germain, care, astfel, n-a mai avut unde se plimba. Dimpotrivă, Domnul Duce a deschis numaidecît grădina de la palatul Condé şi a făcut-o publică. A fost mare vîlvă şi lumea a vorbit, fără să-şi măsoare cuvintele, despre zidirea porţilor grădinii Luxembourg.

[...]

[D-l duce de Orléans] avusese bunătatea să aducă o trupă de actori italieni, convins de către Rouillé, consilier de Stat, despre care am vorbit în multe rînduri, şi care, în finanţe, era mai presus de oricine. Am văzut, la timpul potrivit, că răposatul Rege îi alungase, deoarece jucaseră, pe faţă, o piesă despre D-na de Maintenon, sub numele de ***Virtuoasa prefăcută.*** Aşadar, actorii s-au întors, Rouillé i-a ocrotit, le-a mai domolit piesele, şi, ca să-i poată ocroti mai departe, fără să atîrne de primii gentilomi ai camerei Regelui, nu au avut calitatea de actori ai Regelui, ci ai D-lui duce de Orléans, care s-a dus la prima lor reprezentaţie, unde a alergat toată lumea, în sala

Operei. O vreme., au jucat pe scena aceasta, aşteptînd să se repare palatul Bourgogne, unde se aflau atunci cînd i-a alungat răposatul Rege. Noutatea şi protecţia i-au ajutat să fie foarte la modă ; însă, treptat, lumea aleasă s-a săturat de măscările lor, şi n-au mai fost la preţ. Mai sînt şi acum la Paris, şi joacă tot în palatul Bourgogne.

CAPITOLUL XV

(1 7 1 fi) *[...] Law, zis Las. — Banca lui; părerea mea despre aceasta, spusă atît Regentului în particular, cît şi în consiliul de regenţă. Este însuşită de acesta şi de Tribunal. — Împotriva dorinţei mele, Regentul îmi cere să lucrez cu Law, ceea ce durează pînă la căderea lui. Părerea lui Law despre mine. — [...] AroUet, poet, devenit ulterior Voltaire. — [...]*

[...]
In acel moment, unii voiau să pună pe picioare o afacere de care s-au slujit foarte mult ca să-l facă pe Regent să asculte cu supunere de Tribunal. Un scoţian, de nu ştiu ce obîrşie[1], mare jucător de cărţi şi mare sforar, care cîş- tigase foarte mult în diferitele ţări pe unde fusese, sosise în Franţa pe la sfîrşitul domniei răposatului Rege. Se numea Law ; dar, cînd a ajuns mai cunoscut, iumea s-a obişnuit să-l numească Las, încît numele Law a dispărut. I s-a vorbit despre el D-lui duce de Orléans ca despre cineva foarte priceput în afacerile de bancă, de comerţ, de bani, de batere de monedă şi de finanţe ; atunci, D-l de Orléans a avut curiozitatea să-l vadă. A stat de mai multe ori de vorbă cu el, şi a fost atît de mulţumit, încît i-a vorbit lui Desmaretz ca despre un om de la care ar fi ceva de învăţat. îmi amintesc că Prinţul mi-a vorbit şi mie despre el, tot atunci. Desmaretz a trimis după Law, şi au stat mult de vorbă, în cîteva rînduri ; nu am âflat ce s-a petrecut între ei, nici ce a ieşit de aici, decît că Desmaretz a fost mulţumit şi că a început să-l preţuiască. După aceasta, D-l duce de Orléans nu l-a mai văzut decît foarte rar ; dar, după primele începuturi ale afacerilor care au urmat morţii Regelui, Law, care îşi făcuse la Pa- lais-Royal nişte cunoştinţe printre cei mărunţi şi o oarecare legătură cu abatele Dubois, s-a prezentat din nou în faţa D-lui duce de Orléans, apoi, foarte curînd, i-a vorbit între patru ochi, şi i-a propus nişte planuri pentru finanţe. D-l duce de Orléans l-a pus să lucreze cu ducele de Noailles, cu Rouillé, cu Amelot, acesta din urmă pentru comerţ. Primii doi s-au speriat de un om băgat de Regent în administraţia lor, încît, multă vreme, şi-au bătut joc de el, însă a fost întotdeauna sprijinit de D-l duce de Orléans. In cele din urmă, proiectul de bancă i-a plăcut atît de mult acestui prinţ, încît a vrut să-l vadă înfăptuit. A stat de vorbă cu capii finanţelor, la care a în- tîlnit o mare împotrivire. îmi voi'bise, şi mie, adesea, dar eu m-am mulţumit să-l ascult vorbind despre ceva ce mie nu mi-a plăcut niciodată, la care, deci, nici nu mă prea pricepeam, şi unde hotărîrea mi se părea că nu poate fi luată atunci. Cînd s-a hotărît într-adevăr, a făcut o adunare cu finanţele şi comerţul, unde Law a înfăţişat tot planul băncii pe care avea de gînd s-o înfiinţeze. A fost ascultat pînă la capăt. Unii, care l-au văzut pe Regent gata să hotărască, s-au învoit şi ei ; însă cei mai mulţi s-au împotrivit. Law nu s-a lăsat. Multora dintre ei li s-a vorbit ceva mai aspru, pe şoptite. A fost refăcută aproape aceeaşi adunare, în prezenţa Regentului, Law şi-a înfăţişat încă o dată planurile.

De data aceasta, prea puţini s-au opus, şi încă foarte slab.

[...]

Aprobată astfel, banca a trebuit propusă consiliului de regenţă. D-l duce de Orléans s-a ostenit şi a vorbit, în particular, cu fiecare membru al acestui consiliu, făcîndu-i, cu blîndeţe, să priceapă că doreşte ca banca să nu întîm- pine împotrivire. Mi-a vorbit şi mie foarte serios ; atunci a trebuit să răspund. I-am spus că nu-mi ascund nepriceperea în materie de finanţe, nici faptul că nu-mi plac, dar că ceea ce îmi arătase el mi se pare bun în sine, deoarece, fără să pună dări, fără cheltuieli şi fără să nedreptăţească sau să încurce pe cineva, banii se dublau din- tr-o dată datorită biletelor acestei bănci, şi puteau fi purtaţi cu cea mai mare uşurinţă ; însă, pe lîngă aceste două avantaje, vedeam şi două neajunsuri : mai întîi, banca trebuia condusă cu băgare de seamă şi înţelepciune ca să nu se facă mai multe bilete decît este nevoie, să ne întindem mai puţin decît se poate, pentru a face faţă cum se cuvine la toate, şi să-i plătim pe toţi cei ce vor veni să ceară banii pe biletele pe care le deţin ; apoi, ceea ce, în- tr-o republică sau într-o monarhie, unde finanţele sînt în întregime pentru popor, ca în Anglia, este ceva minunat, devine dăunător într-o monarhie absolută, ca Franţa, unde nevoile unui război prost organizat şi prost susţinut, lăcomia unui prim ministru, a unui favorit, a unei iubite, luxul, cheltuielile nebuneşti, risipa făcută de Rege pot seca foarte curînd banca, ruinîndu-i pe toţi posesorii de bilete, adică dînd regatul peste cap. D-l duce de Orléans mi-a dat dreptate, însă, totodată, mi-a spus că un rege ar avea un interes atît de mare şi atît de temeinic să nu se atingă niciodată, nici el, nici ministrul, iubita sau favoritul, de bancă, încît neajunsul acesta capital nu putea fi o ameninţare. Am discutat mult despre acest lucru, fără să ne convingem unul pe altul, încît, atunci cînd, după citeva zile, a propus, în Consiliul de regenţă, înfiinţarea băncii, mi-am spus părerea pînă la capăt, aşa cum am arătat, însă cu mai multă hotărîre şi mai pe larg, şi am încheiat respingînd banca, întrucît era o momeală din cele mai primejdioase, într-o monarhie absolută, deşi, într-o ţară liberă, ar fi un aşezămînt foarte bun şi foarte înţelept. Puţini au îndrăznit să fie de părerea mea ; banca a fost aprobată. D-l duce de Orléans mi-a făcut unele reproşuri, însă cu blîndeţe, că vorbisem atît de mult. M-am scuzat spunînd că am crezut că aceasta este datoria mea, că onoarea şi conştiinţa mă îndemnau să spun ceea ce cred, după ce cugetasem bine, şi să înfăţişez totul pe îndelete, ca să fiu bine înţeles, arătînd

motivele care mă fac să am o asemenea părere. Imediat după aceea, edictul a fost înregistrat la Tribunal, fără nici o greutate. Această instituție ştia, din cînd în cînd, să-i facă, nesilită, cîte un hatîr Regentului, ca apoi, să poată fi şi mai îndărătnică, spre marele ei folos.

După cîtăva vreme, ca să povestesc acum şi lucrul acesta, D-l duce de Orléans a vrut să mă întîlnesc eu cu Law, acesta să-mi explice ce are de gînd, şi mi-a cerut totul ca pe o îngăduință din partea mea. I-am spus că habar nu am de finanțe ; că Law se va osteni de pomană spunîndu-mi nişte lucruri din care eu nu pricepeam nimic ; că însemna să ne ceară să ne irosim, cu totul nefolositor, timpul. M-am scuzat cît am putut de mult. Regentul nu s-a lăsat, m-a rugat de mai multe ori, pînă la urmă, mi-a cerut-o. Law a venit aşadar la mine acasă. Deşi se vedea, după purtare, vorbă şi accent, că este străin, folosea foarte bine expresiile, foarte limpede şi precis. Mi-a vorbit mult despre banca lui, care, în sine, era, într-adevăr, un lucru minunat, însă pentru o altă țară, nu pentru Franța, şi pentru un prinț mai puțin slab decît Regentul. Law nu mi-a putut da alt răspuns decît cel pe care mi l-a dat însuşi Regentul, cu care însă eu nu m-am mulțumit. Dar, de vreme ce faptul era împlinit, iar acum nu mai era vorba decît să-l facem cum se cuvine, am vorbit, mai ales despre aceasta. L-am făcut să înțeleagă, atît cît am putut, că este important să nu se arate prea multă uşurință, ca să nu se întreacă măsura cu un Regent atît de bun, atît de slab, atît de deschis, cu atîta lume în jurul lui.

Am mascat cum am putut ceea ce am vrut să-l fac să înțeleagă, şi am stăruit, cu deosebire, asupra nevoii de a fi oricînd în stare să facă față, numaidecît şi oriunde, oricărui purtător de bilete de bancă ce ar cere să fie plătit, căci acest lucru va aduce băncii un nume bun, dar tot el o putea doborî la pămînt. La plecare, Law m-a rugat să-i dau voie să vină din cînd în cînd să stea de vorbă cu mine; ne-am despărțit foarte mulțumiți unul de altul, ceea ce, pe Regent, l-a mulțumit şi mai mult. Law a mai venit de cîteva ori pe la mine ; a arătat o dorință fierbinte de a fi mereu în legătură. Eu nu am fost decît politicos, deoarece finanțele nu-mi intrau în cap, iar toate conversațiile noastre nu foloseau 1a nimic. Cîtva timp mai tîrziu, Regentul, care-mi vorbea destul de des despre Law, cu mare înflăcărare, mi-a spus că vrea să mă roage, ba chiar să-mi ceară să-i fac un mare hatîr : să-l primesc, în mod regulat, pe Law o dată pe săptămînă. I-am arătat desăvîr- şita inutilitate a acestor convorbiri, din care eu nu eram în stare să

învăţ, şi încă şi mai puţin eram în stare să-l lămuresc pe Law asupra unor lucruri pe care el le ştia prea bine, şi din care eu nu pricepeam nimic. Degeaba m-am apărat ; a ţinut morţiş la aceste vizite ; n-am avut încotro şi m-am supus. Law, prevenit de Regent, a venit aşadar pe la mine. Mi-a mărturisit, de bună voie, că el îi ceruse acest lucru Regentului, neîndrăznind să mi-1 ceară de-a dreptul mie. Au urmat o mulţime de vorbe măgulitoare, şi de o parte şi de alta, şi ne-am înţeles să vină la mine, în fiecare marţi dimineaţa, pe la zece ; cît va fi el acolo, uşa mea avea să fie închisă oricui. în timpul acestei vizite, nu am discutat deloc despre afaceri. Marţea

următoare, dimineața, a venit la întîlnire, şi a continuat să vină la fel pînă ce s-a isprăvit cu el. O oră şi jumătate, foarte adesea, două ore, era durata obişnuită a discuțiilor noastre. Avea întotdeauna grijă să-mi spună cît de bine era primită banca lui în Franța şi în alte țări, îmi vorbea despre rezultatele ei, despre planurile lui, despre ce făcea atunci, despre împotrivirea capilor finanțelor şi ai magistraturii, despre motivele lui, şi, mai ales, despre bilanț, ca să mă încredințeze că era mult mai mult decît în stare să facă față tuturor posesorilor de bilete, oricare ar fi fost sumele pe care le-ar fi cerut aceştia. Mi-am dat curînd seama că, dorind să-mi facă săptămînal aceste vizite, Law nu-şi pusese în gînd să scoată din mine un financiar iscusit, ci, ca un om deştept ce era cu adevărat, se gîndise să se apropie de un slujitor al Regentului, de unul care se bucura mai mult decît oricare altul de încrederea acestuia, şi care, de multă vreme, îşi făcuse obiceiul sâ-i vorbească despre tot şi despre toți cu cea mai mare sinceritate şi cum nu se poate mai slobod, să încerce, datorită acestor întrevederi dese, să-mi cîştige prietenia, să afle de la mine care este adevărata valoare a celor pe care el nu-i cunoştea decît prea puțin şi, treptat, să poată veni să-mi ceară sfatul, cînd va avea necazuri, sau despre oamenii cu care avea de a face. [...] Văzînd că banca a fost pusă pe picioare şi că merge foarte bine, am socotit că este nevoie s-o sprijin. M-am luat după planurile pe care şi le propusese Law şi, curînd, ne-am vorbit cu o încredere de care nu am avut niciodată de ce să mă căiesc. Nu voi intra în amănuntele acestei bănci, în planurile pe mai departe, în operațiunile ce au decurs de aici. Despre finanțe, s-ar putea scrie volume întregi [2]. Voi vorbi despre ele doar în măsura în care au legătură cu istoria vremii, sau dacă m-au privit pe mine. Am arătat, cam cînd a murit Regele, ce motive am să uşurez aceste *Memorii* de mulțimea aceea nesfîrşită de amănunte privitoare la finanțe şi la Constituție. Ele se vor găsi la cei ce nu vor fi avut în vedere decît aceste lucruri, mult mai exact şi mai bine decît aş fi putut-o face eu, care m-aş fi îndepărtat prea mult şi prea adesea de la istoria timpului meu, singura despre care mi-am propus să scriu. Aş mai putea adăuga aici portretul lui Law. îl amîn pentru cîndva cînd va fi mai potrivit s-o fac.

Arouet [3], fiul unui notar, care ne-a slujit, pe tata şi pe mine, pînă ce a murit, a fost exilat şi trimis la Tulle, pentru nişte versuri foarte tăioase şi foarte îndrăzneţe[4]. Nu mi-aş pierde timpul să notez un fleac ca acesta, dacă Arouet, care a ajuns mare poet şi academician sub numele de Voltaire, n-ar fi jucat, trecînd printr-o mulţime de în- tîmplări tragice, un rol în republica literelor, şi chiar unul de seamă, într-o anumită societate.

[...]

CAPITOLUL XXIV

(17 17) *[...] Parisul este haznaua în care se scurg roadele plăcerilor întregii Europe. — [...] Familia şi portretul cancelarului Daguesseau. — [...]*

[...]

Gusturile, pilda şi îngăduinţa răposatului Rege făcuseră din Paris haznaua unde se scurseseră roadele iubirilor întregii Europe, şi, multă vreme după el, a continuat să fie aşa ceva. în afară de iubitele răposatului Rege, de bastarzii lui, de cei ai lui Carol al IX-lea, deoarece am văzut-o pe văduva unuia dintre ei şi pe o noră a acesteia, ai lui Henric al IV-lea, cei ai D-lui duce de Orléans, cărora regenţa lui le-a adus o nemaipomenită înălţare, cele două ramuri ale celor doi fraţi Bourbon, Malauze şi Busset, familia Vertu, bastarzi ai ultimului duce de Bretagne, bastardele ultimilor trei Condé, şi pînă şi familia Rothelin, bastarzi din bastarzi, adică de la un fiu mai tînăr din familia Longueville ; dintre bastarzii de Orléans, ultimul a murit în tinereţea mea, iar sora lui, D-na de Nemours, a murit mult mai tîrziu ; cei din familia Rothelin, cum spuneam, care, în ultima vreme, au îndrăznit să creadă că sînt cineva, şi mai că i-au convins şi pe alţii, întrucît nu s-au sfiit să-şi pună în armoarii o coroană de prinţ de sînge, de cînd coroanele acestea, spre uimirea tuturor, au putut fi furate de oricine a vrut. în afară de mulţimea aceasta de bastarzi francezi, Parisul a adunat iubitele regilor Angliei şi Sardiniei, două ale electorului de Bavaria, şi numeroşi bastarzi ai Angliei, Bavariei, Savoiei, Dane- marcii, Saxei, cu toţii s-au îmbogăţit aici, făcînd mari şi rapide cariere, au îngrămădit ordine, grade mai mult decît timpurii, o sumedenie de favoruri şi de distincţii de tot felul, multe onoruri şi ranguri din cele mai alese ; în oricare din ţările

Europei, nimeni nici măcar nu s-ar fi uitat la vreunul din aceşti bastarzi ; în sfîrşit, pînă şi cele mai nelegiuite roade ale celor mai monstruoase inceste, ştiute de toată lumea, ale unui mărunt duce de Montbéliard, declarate solemn ca atare de consiliul aulic de la Viena, izgonite ca atare de tot Imperiul şi de toată familia de Wiirtemberg, au cutezat, cu toate acestea, să vrea să facă pe prinţii, găsind sprijinul altor aşa-zişi prinţi, care, cu tot rangul lor smuls cu sila şi o obîrşie legitimă şi franceză, nu sînt mai prinţi decît ei[1]. Printre atîtea epave, pe care numai Franţa a fost în stare să le culeagă, şi, mai mult decît oricare naţiune din Europa, să le pună la loc de cinste şi să le ridice mai presus de nobilimea ei de primă mînă, care a avut nesăbuinţa să ajute şi să laude acest lucru înaintea tuturor, trebuie totuşi să recunoaştem că s-a găsit un bastard al Angliei şi un altul al Saxei care au făcut mari servicii Ţării, ducînd la biruinţa armatelor ei [2].

[...]

Un cancelar trebuie să fie cineva de seamă şi, într-o regenţă, nu se poate să nu fie aşa ceva. Acesta a fost atît de mult timp, căci mai trăieşte şi acum, şi a fost atît de tare de bătut de soartă în această înaltă dregătorie, care s-ar părea că este limanul şi adăpostul rîvnit, încît, toate aceste motive mă îndeamnă să încalc regula pe care mi-am impus-o, aceea de a nu stărui asupra celor care mai sînt încă pe lumea aceasta în vremea cînd scriu eu.

S-a născut la 26 noiembrie 1668 ; avocat general, la 12 ianuarie 1691, la douăzeci şi doi de ani şi jumătate'- procuror general, la 19 noiembrie 1700, la treizeci şi doi de ani ; cancelar al Franţei şi ministru de justiţie la 2 februa- i ie 1717, la patruzeci şi nouă de ani. Tatăl tatălui său era perceptor , este bine să nu căutăm prea departe în urmă. Acest perceptor şi-a măritat totuşi fata cu tatăl Domnilor de Armentières şi de Conflans, amîndoi ginerii D-nei de Jussac, despre care am vorbit în altă parte, şi ai magistratului de Conflans, dîndu-i o bucăţică de pămînt la Puiseux, pe care o mai au şi acum, iar surorile Cancelarului au fost căsătorite, cu mult înainte ca el să fi ajuns cancelar, cea mică cu D-l de Guerchoys, mort consilier de
Stat, fără copii, cealaltă cu D-l de Tavannes, părinţii D-lui de Tavannes, locotenent general şi comandant în Bour- gogne, precum şi cavaler al Ordinului, şi ai arhiepiscopului de Rouen, mare preot al Reginei, fost episcop-conte de Châlons, rang pe care l-a păstrat prin brevet.

Daguesseau, de statură mijlocie, a fost gras, cu o față foarte plină şi plăcută, în ciuda cusururilor ei, cu o înfățişare înțeleaptă şi spirituală, avînd totuşi un ochi mai mic decît celălalt. Trebuie să spun că nu a avut niciodată vot deliberativ înainte de a fi cancelar, şi, cei din Tribunal, se grozăveau că nu se iau după concluziile lui, căci îl pizmuiau pentru faima strălucitoare pe care şi-o dobînaise, pizmă mai puternică decît stima şi prietenia. Era foarte inteligent, harnic, pătrunzător, ştia tot felul de lucruri, era grav, mare magistrat, drept şi cucernic, moravurile îi erau neprihănite : toate acestea erau trăsăturile de bază ale caracterului său. Se poate spune că era o minte luminată şi un om ce nu putea fi cumpărat, dacă lăsăm la o parte afacerea Bouillon [•••] ; pe lîngă toate acestea, era blînd, bun, omenos, puteai intra uşor în vorbă cu el, era plăcut, şi, în particular, era vesel, iar glumele lui aveau sare, dar fără să supere vreodată pe cineva ; deosebit de sobru, politicos fără trufie, generos fără urmă de zgîrce- nie, era leneş din fire, iar aceasta îi dăduse un fel de încetineală. Cine s-ar fi putut gîndi că un magistrat înzestrat cu atîtea virtuți şi haruri alese, cu o memorie ca a lui, cu lecturi atît de întinse, cu darul de a vorbi şi de a scrie, cu precizie în folosirea limbii, pînă şi în cele mai neînsemnate expresii, în discuțiile cele mai obişnuite, cu grația pe care o dă iscusința, nu va fi cel mai mare cancelar ce s-a văzut de cîteva veacuri încoace ? Este adevărat că ar fi putut fi un prim preşedinte înălțător ; dar nu este mai puțin adevărat că, atunci cînd a ajuns el cancelar, lumea i-a regretat pînă şi pe cei ca Aligre şi Boucherat. Paradoxul acesta este greu de înțeles ; îl vedem, totuşi, cu ochiul liber, de treizeci de ani de cînd este el cancelar, şi atît de limpede, încît m-aş putea opri aici ; însă un lucru atît de ciudat este vrednic să fie arătat pe îndelete. O alcătuire atît de fericită era stricată, prin unele părți, care rămăseseră ascunse în prima parte a vieții sale, şi care au izbucnit, dintr-o dată, cînd a ajuns în cea de-a doua parte. Hrănindu-se vreme îndelungată numai cu ceea ce primea

la Tribunal, îşi însuşise maximele şi toate pretențiile acestuia, încît [Daguesseau] îl privea cu mai multă dragoste, respect şi venerație decît îşi privea englezii parlamentul [...] 219 ; şi nu exagerez spunînd că, tot ce pornea de la această

---

219 Am suprimat o parte a frazei : „(les parlements des An- glois, qui n'ont en commun que le nom avec les nôtres"). Am păstrat referirea la parlamentul englez doar ca termen de comparație pentru a sugera autoritatea supremă, Precizăm

instituție era socotit de el aşa cum socoteşte un creştin, care cunoaşte bine religia, hotărîrile privind credința pornite de la conciliile ecumenice. Din acest soi de cult, se năşteau trei păcate, nemăsurat de mari, pe care deseori, le desăvîrşea : primul era acela că, întotdeauna, el era de partea Tribunalului, orice ar fi făcut acesta împotriva autorității regale, sau dincolo de a sa, cînd, de fapt, slujba lui, care-1 punea mai presus de tribunale, pe care avea datoria să le modereze, el fiind, în fața lor, glasul Regelui, îl obliga să-l domolească dacă întrecea măsura, şi, mai, ales, să-i impună cu străşnicie atunci cînd lovea în autoritatea Regelui. Simțul dreptății şi mintea lui luminată îi arătau foarte bine abaterile Tribunalului, ori de cîte ori acesta greşea, însă ca să-l pedepsească era prea mult pentru el. Slăbiciunea lui, însoțită de acel soi de cult cu care îl onora, era îndurerată, suferea vă- zîndu-1 cum greşeşte ; dar să i se dea greşeala în vileag, pentru el, era o crimă, şi gemea de durere văzîndu-i pe alții cum se mînjesc cu ea, el însuşi neputînd să se mînjească. Îşi folosea aşadar toate talentele ca să-l ferească, să-l scuze, să dea explicații înşelătoare, să orbească lumea cînd era vorba de greşelile Tribunalului, să trateze, pe de o parte, cu acesta, pe de alta, cu Regentul, să profite de sfiala acestuia, de îngăduința, de superficialitatea lui, ca să potolească, să vlăguiască totul în el, aşa că în loc de a avea în acest prim magistrat un susținător hotărît al autorității regale şi un adevărat judecător, de la el Regentul abia scotea cîteva bîiguieli silite, care slăbeau şi mai mult puținul la care cu greu se putuse hotărî, dînd' curaj şi putere Tribunalului, care devenea trufaş, şi, dacă une

---

că, în Franța vechiului regim, termenul *parlament* **indica un tribunal superior, după ce, în primele timpuri ale monarhiei, indicase adunarea mai marilor țării, numită apoi** *les Etats généraux. Parlament* **a fost împrumutat de englezi şi a desemnat, la ei, adunarea reprezentativă a națiunii. (N.t.)**

ori a ajuns să-i vorbească în alți termeni, nu a făcut-o decît după o luptă îndelungată, şi, întotdeauna, mult mai domol decît s-ar fi cuvenit s-o facă.

Un al doilea neajuns era extinderea acestui cult deosebit față de Tribunal la toți cei ce purtau robă, pînă şi la magistrații cei mai mărunți. Orice bărbat cu togă trebuia, după părerea lui, să impună cel mai adînc respect : orice ar fi făcut, nu te puteai plînge împotriva lui decît cu mare băgare de seamă. Plîngerile nu erau ascultate dacă nu erau aduse dovezi multe şi temeinice, obținute pe cale juridică ; şi, chiar şi aşa, erau respinse, cu pierderi mari pentru reclamant, oricine ar fi fost el, dacă nu erau sprijinite pe evidență, iar dacă erau, lucrul i se părea foarte supărător. Toată osteneala lui era să salveze cinstea robei, de parcă roba, în general, era dezonorată fiindcă o îmbrăca un ticălos care o plătise. Propunea aranjamente, înțelegeri, şi, dacă reclamanții erau de un anumit soi, propunea retragerea plîngerii şi le cerea să i se adreseze lui; în sfîrşit, folosea amînările, care-i ruinau pe împricinați, şi care puteau fi adevărate respingeri ale judecății, omul de robă ieşind întotdeauna mai ieftin, şi, mai ales, cu fața cit mai curată cu putință, şi cel mai puțin aspru dojenit. Gîn- dind în felul acesta, nu înțelegea cum se putea ca cineva să se apuce să caseze o hotărîre a Tribunalului. Ca să nu ajungă acolo, folosea aceleaşi manevre, şi numai după o apărare de toată frumusețea se îndura ca afacerea să fie trecută la biroul de casație. Biroul acesta, alcătuit de către el ca şi toate celelalte birouri ale Consiliului, ştia prea bine că el nici măcar nu voia să audă de casație. Este lesne de înțeles că se'pricepea să-l cruțe, şi că era nevoie de motive foarte limpezi pentru ca o casație să fie dusă la Consiliu, care, la rîndul lui, îl cruța la fel de mult. Dacă, totuşi, evidența îl obliga să caseze, Cancelarul, care nu se putea hotărî să rostească blestemul casației, a scornit, pentru prima oară, formula ***hotărîrea va fi ca neavenită,*** şi, chiar şi aşa, mai făcea unele încercări de apărare, sau gemea de durere ; vedem deci, că, în felul acesta, nu se poate împărți dreptatea.

Un alt cusur al lui, pornit tot de la respectul față de magistratură, era respectul pentru forme, pînă şi pentru cele mai neînsemnate, pentru literă, cu precizie, fiind atît de înrobit lor, încît orice alt lucru dispărea pentru el în fața celei mai mici formalități. Ținea atît de mult la aceasta, de parcă ar fi fost sufletul şi veşnicia proceselor. căci de aici se trag averile şi autoritatea magistraturii, incit, dacă ar fi fost după

el, le-ar fi introdus şi la consiliul pentru scrisori, unde niciodată nu se pomenise de aşa ceva, şi nu s-ar fi oprit acolo, dimpotrivă.

[...]

Trăind mult la Tribunal, ajunsese să i se strice mintea. Avea multă şi era luminată, împodobită de lecturi şi de o învăţătură temeinică. La tribunal, se adună, se cercetează, se cîntăresc şi se compară motivele celor două părţi, sau ale diferitelor părţi, căci, adesea, sînt mai multe părţi în acelaşi proces, şi se înşiră acel soi de bilanţ, ca să zic aşa, cu toate frumuseţile şi florile elocinţei, în faţa judecătorilor, cu mare iscusinţă şi grijă să nu se uite nimic, din nici o parte, şi ca nici unul din numeroşii auditori să nu poată prevedea care va fi părerea avocatului general înainte de a începe el să încheie. Deşi procurorul general, care nu-şi dă concluziile decît în scris, nu face, înşiruirea aceasta, este şi el obligat să cerceteze, să compare, să facă acelaşi bilanţ, în cabinetul lui, înainte de a se hotărî să încheie. Făcînd aceasta, timp de douăzeci şi patru de ani, un om ca el, scrupulos cînd este vorba de dreptate şi de formalităţi, cu multe idei, mare cunoscător al ştiinţei dreptului, al hotărîrilor, al cutumelor de tot felul, ajunsese la o nesiguranţă de care nu mai putea scăpa şi care, cînd nu era neapărat zorit de vreo dată fixă, îl făcea să lungească procesele la nesfîrşit ; el era cel dintîi care suferea de pe urma acestui lucru ; cînd era vorba să hotărască ceva, îl cuprindeau durerile facerii ; însă vai de cel ce trebuia să-l aştepte. Dacă era grăbit, de pildă, de către un consiliu de regenţă, unde se judeca ceva, într-o anumită zi, plutea nedumerit, pînă cînd trebuia să-şi spună părerea, fiind, pînă atunci, cînd de o părere cînd de cea opusă, şi de cea mai bună credinţă, iar cînd îi venea rîndul, spunea ce-i trecea prin gînd în clipa aceea. Voi da, la timpul potrivit, un exemplu, nemaiauzit, printre o mie altele.

încetineala şi nehotărîrea lui erau tocmai ce trebuie ca să nu ducă nimic pînă la capăt. Mai avea încă un păcat care ajuta la aceasta: era părintele tuturor greutăţilor. îi treceau atît de multe, şi atît de diferite lucruri prin cap, în-

cit îl opreau pe loc. Am spus acestea despre ducele de Che- vreuse, o spun acum despre acest canceler ; despica firul de păr în patru. De aceea erau atît de buni prieteni. Nu că nu ar fi avut o gîndire sănătoasă, însă cea mai măruntă greutate îl punea în încurcătură, iar el căuta greutățile, pretutindeni, cu aceeaşi grijă cu care alții caută să le înlăture. Cu prietenii lui cei mai buni, în treburile Țării, la care ținea mult, se purta la fel, iar plăcerea aceasta de a umbla după greutăți, pretutindeni, a devenit o plagă pentru tot ce trebuia să-i treacă prin mîini. Bătrîna ducesă de Estree Vaubrun, care avea o minte sclipitoare şi se număra printre prietenele lui foarte apropiate, a avut odată nevoie să stea de vorbă cu el ca să ajute pe cineva. Şovăia, ştiind cu cine are de a face. „Bine, Doamnă, i-a spus clientul acela, doar vă este prieten foarte apropiat. — Aşa este, a răspuns ea ; dar dumneavoastră nu ştiți cum este Domnul Cancelar : este un prieten travestit în duşman.“ Definiția era foarte bună.

La atîtea păcate mari, care totuşi, nu i se trăgeau, în cele mai multe cazuri, decît de la prea multă minte şi de la prea multe idei pe care le avea, de la faptul că trăise prea mult în mijlocul magistraturii, de la hrana pe care o primise numai de acolo, păcate care, departe de a-i ştirbi onoarea şi cinstea, erau întărite de o conştiință foarte vie, se mai adăugau şi altele, care se trăgeau de la firea lui înceată şi de la prea mare grijă de a face lucrurile bine : nu era în stare să termine de întocmit o declarație, un regulament, o scrisoare de afaceri, de oarecare însemnătate. Atîta le lustruia şi le dregea, că nu mai isprăvea niciodată. Cînd se exprima, era sclavul purității celei mai desăvîrşite, şi nu-şi dădea seama că această sclavie îl făcea, adesea, să nu fie limpede, iar, uneori, să nu se înțeleagă nimic din ce spune. Preferința lui pentru ştiință punea vîrf acestor păcate, li plăceau limbile, mai ales cele savante, şi era nespus de interesat de toate părțile fizicii şi ale matematicii. Mai era, pe deasupra, şi metafizician. Avea, pentru toate ştiințele acestea, multă înțelegere şi mult talent ; îi plăcea să le cunoască în adîncime, să facă, acasă la el, cînd nu-1 vedea nimeni, experiențe, împreună cu copiii lui şi cu cîțiva învățați necunoscuți. Atunci fixa ce avea să cerceteze în experiențele următoare, însă studiul acesta îl făcea să-şi piardă un timp nemăsurat, spre

disperarea celor ce aveau treabă cu el, şi care se duceau de zece ori să-l caute acasă, fără a izbuti să dea de el, din pricina funcţiilor legate de slujba sa şi a joacei acesteia care-i plăcea aşa de mult. De fapt, fusese născut pentru ştiinţe. Este drept că ar fi putut fi un excelent prim preşedinte, însă cel mai bine i-ar fi stat în fruntea întregii literaturi, a Academiilor, a Observatorului, a Colegiului regal, a bibliotecii, căci, în toate acestea, ar fi fost fără pereche. încetineala lui, fără să supere pe nimeni, şi uşurinţa cu care descoperea greutăţile, ar fi ajutat, dimpotrivă, la lămurirea lucrurilor, iar nesiguranţa, fără nici o legătură atunci cu conştiinţa, ar fi slujit acelaşi ţel. Ar fi avut de a face doar cu oameni de litere, nu cu toată lumea, pe care nu a cunoscut-o niciodată, şi faţă de care, în afară de politeţe, nu ştia cum să se poarte. Ar fi stat departe de cîrmuire şi de cele ce privesc Statul, de care a fost întotdeauna surprinzător de străin, dintr-o incapacitate atît de puţin potrivită cu o minte atît de luminată.

[...]

CAPITOLUL XXV

(17 17) *[...] Împiedic dărîmarea castelului de la Marly. — Capăt intrările cele mari; după aceea, sint date tuturor, apoi sînt revocate. —* Ce *înseamnă aceste intrări.*

[...]

îmi dau seama că am uitat un lucru de care se cuvine să ne amintim ca de ceva neobişnuit, şi pe care vreau să-l povestesc acum, de frică să nu-1 uit iar. într-o după-, amiază, tocmai cînd ne pregăteam să ne luăm locurile în consiliul de regenţă, mareşalul de Villars m-a tras deoparte şi m-a întrebat dacă ştiu că Marly avea să fie dărî- mat. I-am spus că nu ştiu nimic, şi am adăugat că nu-mi vine să cred. „Deci nu vă învoiţi“, a reluat mareşalul. L-am încredinţat că nici nu-mi trece prin gînd. Mi-a repetat că distrugerea este hotărîtă, că nu mai are nici o îndoială în această privinţă, şi că, dacă voiam s-o împiedic, nu aveam nici un moment de pierdut. I-am răspuns că lumea se aşază pentru consiliu, dar că îi voi vorbi D-lui duce de Orléans imediat după aceea, „imediat după aceea ! a răspuns furios mareşalul ; vorbiţi-i chiar în această clipă ; căci dărîmarea poate a şi fost poruncită.“ Întrucît tot Consiliul se aşezase, m-am dus, pe la spatele lui, la D-l duce de Orléans, căruia i-am spus la ureche cele auzite, fără să-i spun de la cine

; că îl rog fierbinte, de cumva este adevărat, să amine discuția pînă ce vom sta noi amîndoi de vorbă, şi că, după Consiliu, mă voi duce să-l caut la Palais-Royal. S-a bîlbîit puțin, parcă supărat că fusese descoperit, dar s-a învoit totuşi să mă aştepte. I-am spus aceasta, cînd am ieşit, mareşalului de Villars, şi m-am dus la Palais-Royal, unde D-l duce de Orléans nu mi-a spus că lucrurile ar sta altfel. I-am spus că nu vreau să ştiu cine i-a dat un sfat atît de nefericit. A căutat să-mi arate că este un sfat bun, căci se scuteau cheltuielile de întreținere, se scoteau bani pe conductele de apă, pe materialele şi celelalte lucruri ce s-ar fi putut vinde, că, încă mulți ani, Regele va fi prea mic ca să meargă acolo, ceea ce era neplăcut, că avea atîtea alte locuințe frumoase de întreținut, iar aceasta costa foarte mult, că nici o alta nu putea fi dărîmată. I-am răspuns că îi fuseseră date nişte motive de tutore al unui om de rînd, a cărui purtare nu se putea asemăna cîtuşi de puțin cu aceea a tutorelui unui rege al Franței ; trebuie să recunoaştem că este nevoie să se cheltuiască pentru întreținerea castelului Marly, dar, în acelaşi timp, să ne înțelegem că, printre cheltuielile Regelui, Marly era un punct prevăzut, şi, totodată, să-şi scoată din cap că se poate cîştiga din vînzarea materialelor, deoarece acestea se vor risipi, dăruite sau furate cum vor fi ; însă el nu trebuie să se uite la asemenea mărunțişuri, ci să se gîndească la numărul de milioane care fuseseră azvîrlite în groapa aceea de gunoi, ca să se facă din ea un palat ca în basme, fără pereche în toată Europa, prin forma lui, prin frumusețea fîntînilor, fără pereche, de asemenea, prin faima pe care faima răposatului Rege o răsfrînsese asupra lui ; toți străinii, oricine ar fi fost ei, care veneau în Franța, doreau neapărat să-l vadă ; vestea dărîmării acestui palat se va auzi în toată Europa, toată lumea o va condamna, şi nimeni nu va voi să înțeleagă necesitatea acestor mici economii ; Franța întreagă va fi nemulțumită văzînd că i se răpeşte o podoabă atît de rară ; deşi el, ca şi mine, putea avea îndoieli în privința gustului răposatului Rege şi a palatului său favorit, trebuia să se ferească să se atingă de memoria lui, care, datorită unei domnii atît de îndelungate, datorită unui mare număr de ani strălucitori, unor necazuri atît de mari, înfruntate cu atîta eroism, şi norocului nesperat de a scăpa atît de bine de ele, trezise respectul întregii lumi ; trebuia, în sfîrşit, să nu se uite că toți nemulțumiții, ba chiar şi toți cei indiferenți, se vor

alătura vechii curți ca să-i strige că este un ucigaş ; ducele du Maine, D-na de Ventadour, mareşalul de Villeroy nu vor precupeți nimic ca să-l învinuiască de crimă față de Rege, învinuire pe care vor şti cum s-o întrețină pe tot timpul Regenței, şi, împreună cu ei, mulți alții, după ce Regența se va sfîrşi, îi vor aminti Regelui că D-l de Orléans o să- vîrşise. Am văzut limpede că nu se gîndise cîtuşi de puțin la toate lucrurile acestea. Mi-a dat dreptate, mi-a făgăduit că nimeni nu se va atinge de Marly, că îl va îngriji mai departe, şi mi-a mulțumit că l-am împiedicat să facă o greşeală ca aceea. După ce m-am liniştit, i-am spus : „Recunoaşteți că, pe lumea cealaltă, Regele s-ar mira foarte mult dacă ar afla că ducele de Noailles v-a împins să porunciți dărîmarea castelului Marly, şi că eu v-am împiedicat s-o faceți. — Ei da ! mi-a răspuns el iute, este adevărat că nu i-ar veni să creadă aşa ceva despre ducele de Noailles." Marly a fost păstrat şi îngrijit, şi numai cardinalul Fleury, cu zgîrcenia lui de administrator de şcoală, l-a lipsit de rîul acela care era podoaba lui cea mai minunată. M-am grăbit să-i dau vestea cea bună mareşalului de Villars. Ducele de Noailles care, pe lingă economia din întreținere şi materialele pe care ar fi fost ca şi stăpîn, ar fi fost foarte bucuros să-i joace un renghi ca acesta lui de Antin, care îndrăznise să se împotrivească unor planuri de-ale lui, a fost supărat peste măsură vă- zînd că şi acesta a dat greş. Ca să nu piardă totul, a obținut, dar în mare taină, ca să nu dea din nou greş, vîn- zarea tuturor mobilelor, a rufăriei etc. L-a convins pe Regent, stingherit față de el de retragerea ordinului de dărîmare a castelului Marly, că toate se vor strica şi se vor pierde pînă ce Regele va ajunge la vîrsta de a se putea duce la Marly, că, vînzîndu-le, se vor scoate bani mulți, ce vor putea fi folosiți acum, şi că, mai tîrziu, Regele îl va mobila după gustul său ; erau acolo cîteva mobile frumoase ; însă, întrucît toate locuințele curtenilor, ale ofițerilor, mari şi mărunți, odăile pentru haine etc. erau pline cu mobila, cearşafurile, rufăria etc. Regelui, era ceva nesfîrşit ; vînzarea nu a adus cine ştie ce cîştig, clin pricina înlesnirilor făcute unora şi a furturilor, iar înlocuirea lor a costat, mai tîrziu, milioane. Nu am aflat decît după ce vînzarea începuse ; cine a vrut a putut cumpăra pe prețuri de nimic ; astfel, nu am putut împiedica această prostie atît de păgubitoare 220.

---

220 în decursul secolului al XVIII-lea, Marly este rareori reşedință regală. Mobilierul este vîndut în timpul Revoluției. în Î800, castelul este

Văzînd risipa cu care se împart favorurile, m-am gîn- dit că pot cere şi eu ceva care, în timpul domniei trecute, fusese o favoare atît de rară şi de folositoare, prin urmare, atît de preţioasă : este vorba de intrările cele mari la Rege, pe care le-am căpătat numaidecît. Fiindcă am acum prilejul, este bine să explic ce înseamnă aceste diferite feluri de intrări, ce însemnau pe timpul răposatului Rege, şi ce au devenit ele de atunci încoace. Cele mai de seamă sînt cele mari, adică să intri, de drept, în toate cotloanele apartamentelor Regelui, şi la toate orele cînd intră marele şambelan şi primii gentilomi ai camerei. Am arătat, în altă parte, importanţa lor sub un Rege care acorda atît de greu audienţe şi care nu treceau niciodată neobservate, căci, datorită acestor intrări, îi puteai vorbi Regelui, între patru ochi, ori de cîte ori doreai, fără să i-o ceri anume, şi fără ca ceilalţi să afle ceva ; ca să nu mai punem la socoteală apropierea care se crea dacă îl puteai vedea la acele ore neoficiale. Insă marile intrări erau reglementate de uzaj şi nu îngăduiau să intri la alte ore decît cele ce le erau destinate. De cînd am sosit eu la curte şi pînă la moartea Regelui, nu le-am văzut decît la D-l de Lauzun, căruia Regele i le-a dat cînd a adus-o pe regina Angliei şi cînd i-a îngăduit să se întoarcă la curte, şi la D-l de la Feuillade tatăl. Mareşalii de Boufflers şi de Villars le-au dobîndit mult mai tîrziu, în împrejurări pe care le-am arătat la timpul lor. Erau singurii care le obţinuseră prin ei înşişi. Funcţiile care le atrag după ele sînt : mare şambelan, prim gentilom al camerei, mare maestru al veşmintelor Regelui, şi maestrul cu veşmintele pe anul în curs ; copiii Regelui, legitimi sau bastarzi, soţii şi fiii bastardelor. ***Monsieur*** şi D-l duce de Orléans le-au avut întotdeauna, ca şi fiii Regelui, putînd să-l vadă pe acesta la orice oră ; dar ei nu abuzaseră niciodată. Ducele du Maine şi contele de Toulouse aveau acelaşi privilegiu, de care se foloseau neîncetat ; intrau însă pe uşile din spate.

Intrările de rangul al doilea, numite, simplu, intrările, erau pur personale ; nici o dregătorie nu le putea da, în afară de aceea de maestru cu veşmintele, care dădea acest drept aceluia dintre cei doi care nu era de serviciu în anul în curs. Mareşalul de Villeroy le avea deoarece tatăl lui fusese

---

cumpărat de un particular, care instalează acolo o filatură de bumbac şi o manufactură de postav. în cele din urmă, castelul va fi dărîmat pentru recuperarea materialelor, iar terenul vîndut împăratului. De atunci, Marly aparţine Statului. Au fost restaurate, recent, fîntînile şi terasele. (N. t.)

preceptorul Regelui ; Beringhen, prim scutier ; ducele de Béthune, în împrejurarea pe care am povestit-o în altă parte. Unele funcţii mărunte puteau da şi ele dreptul la intrările de rangul al doilea, dar, cum acele funcţii mărunte erau numai pentru cei de rînd, oameni dintre cei mai aleşi le luau şi ei, numai ca să tragă foloase de pe urma acestor intrări ; funcţiile de care este vorba sînt cele ale celor patru secretari ai cabinetului Regelui, rămase pentru oamenii de rînd, şi cei doi cititori ai Regelui. Dangeau şi fratele lui abatele cumpăraseră, apoi revînduseră după cîtva timp, o slujbă de cititor şi păstraseră intrările acestea de rangul al doilea. Cei care le aveau intrau la trezirea Regelui, mult timp după cei ce le aveau pe cele mari, dar ceva mai înaintea celorlalţi ; însă la culcare, ei ieşeau o dată cu cei ce le aveau pe cele mari ; de altfel, erau cu mult mai prejos decît acestea, în tot timpul zilei, însă, seara, pentru cine voia să-i vorbească Regelui, ele înlesneau mult lucrurile. Am văzut, la timpul cuvenit, cît de mult i-au folosit ele ducelui de Béthune, care, fără ele, n-ar fi ajuns niciodată duce şi *pair.* Domnul Prinţ a căpătat aceste intrări la căsătoria Domnului Duce cu Doamna Ducesă fiica Regelui.

Ultimele intrări sînt cele numite ale camerei : sînt căpătate o dată cu toate slujbele din apartamentul Regelui. Le avea contele de Auvergne ; pe altcineva nu mai ştiu ; nu erau prea rîvnite. Cei care le aveau intrau, la trezirea Regelui, cu o clipă înaintea curtenilor de seamă ; de altfel, nu era nici un privilegiu să-l vezi pe Rege cum se încalţă. Erau chemaţi, de pildă, cînd Regele îşi schimba hainele, înainte de a se duce la vînătoare sau la plimbare, şi cînd se întorcea ; iar, la Marîy, toţi cei care îl însoţeau pe Rege acolo intrau fără s-o ceară anume ; în alte părţi, cine nu avea intrările nu putea pătrunde la Rege. Primul gentilom al camerei avea dreptul, de care se folosea întotdeauna, să ia cu el cel mult patru sau cinci persoane deodată, alese de el, sau care îi cereau acest lucru prin uşier, cu condiţia să fi fost nobili şi de oarecare vază. în sfîrşit, intrările în cabinetul de lucru dădeau dreptul de a-1 aştepta pe Rege acolo, şi de a-i face curte, cînd acesta intra şi după ce se deştepta, şi dădea ordinele privitoare la ceea ce voia să facă în ziua aceea, precum şi cînd se întorcea de afară, cînd doar trecea ca să-şi schimbe hainele ; în alte momente, cei ce aveau aceste intrări nu pătrundeau în cabinet. Cardinalii şi prinţii de sînge aveau intrările în odaia de dormit

şi în cabinetul de lucru, şi, aceleaşi intrări, le aveau slujbaşii de frunte. Nu vorbesc de funcțiile mărunte, necesare în orice clipă, care aveau aceste diferite intrări, a căror descriere amănunțită, lungă şi plictisitoare, nu ar ajuta în nici un fel la cunoaşterea curții. în afară de toate aceste intrări, mai erau încă două, la care nici unul dintre cei care, prin slujbă sau merit personal, le aveau pe cele despre care am vorbit, nu ajungeau : intrările pe uşile din spate şi marile intrări în cabinetul de lucru. Nu ştiu să le fi avut altcineva în afară de ducele du Mâine şi de contele de Toulouse, care le aveau şi pe toate celelalte, şi de D-nii de Montchevreuil şi de O, întrucît fuseseră preceptorii lor, şi le păstraseră şi după aceea, Mansart şi, după el, de Antin, datorită intendenței clădirilor Regelui. Aceştia patru intrau cînd doreau în cabinetele Regelui, prin uşile din spate, dimineața, după-masa cînd Regele nu lucra ; era semn de mare şi statornică familiaritate, iar ei se foloseau de ea zi de zi ; însă, niciodată, oriunde ar fi locuit Regele, ei nu intrau decît prin uşile din spate, şi nu aveau nici una din celelalte intrări de care am vorbit mai înainte, însă cei care aveau intrările în cabinet le aveau pretutindeni, deoarece, intrînd prin spate, puteau fi acolo oricînd, dar nu puteau ieşi decît tot prin spate. Avînd aceste intrări, se puteau lesne lipsi de toate celelalte.

Marile intrări în cabinet puteau fi folosite doar din momentul cînd Regele se ridica de la cină pînă ce ieşea din cabinetul său de lucru ca să se ducă să se dezbrace şi să se culce. Nu durau nici un ceas. Regele şi prințesele erau aşezați, ele, toate, pe taburete, el, în fotoliu ; ***Mon- sieur*** îşi lua şi el un fotoliu, cu mare familiaritate, deoarece era întîlnirea cea mai privată dintre toate. Doamna Delfină de Bavaria nu a fost niciodată admisă în aceste momente, şi am arătat, la locul potrivit, că ***Madame*** nu a fost admisă decît după moartea Doamnei Delfine de Savoie. Nu se aflau acolo decît fiii din familia Regelui, în picioare, chiar şi ***Monseigneur,*** şi bastarzii şi bastardele Regelui, precum şi copiii şi ginerii bastardelor ; D-nii de Montchevreuil şi de O, şi, din cînd în cînd, pentru un moment, unii din primii valeți ai camerei Regelui, şi, rareori, Fagon, pentru cîteva clipe. Chamarande avea această intrare, ca prim valet al camerei Regelui, slujbă în care urma tatălui său, păstrînd şi toate intrările legate de ea. Dar, deşi era locotenent general de mare vază, foarte iubit şi prețuit în

lumea bună, şi trecuse multă vreme de cînd tatăl lui vînduse slujba aceasta, el nefiind decît urmaş, şi cu toate că răspundea de hrana Doamnei Delfine de Bavaria, nu a putut niciodată merge la Meudon, deoarece, în aceste călătorii, cei care mergeau acolo aveau cinstea să mănînce cu *Monseigneur ;* însă, din cînd în cînd, se număra printre cei care mergeau la Marly, deoarece, acolo, Regele nu mînca decît cu doamnele. Ca să ne întoarcem în cabinetul unde se petreceau serile, doamnele de onoare ale prinţeselor care erau împreună cu Regele, sau doamna ce răspundea de îmbrăcămintea celor care aveau o asemenea doamnă, şi doamnele de la palat, rînduite pentru ziua aceea, ale Doamnei Delfine de Savoie, stăteau în primul cabinet, unde îl vedeau pe Rege trecînd în celălalt cabinet şi întorcîndu-se ca să se ducă să se culce. Uşa dintre cele două cabinete rămînea deschisă, doamnele acestea aşezîndu-se pe taburete, cum voiau, nu în şir. Numai prinţii şi prinţesele care cinaseră cu Regele, şi doamnele lor, intrau prin odaia de culcare ; toţi ceilalţi intrau prin spate sau prin uşa de oglinzi a Galeriei. Doar la Fontainebleau, unde nu era decît un cabinet mare, doamnele prinţeselor stăteau în aceeaşi încăpere cu ele şi cu Regele. Cele care erau ducese şi mareşala de Estrees, de cînd era *grande* de Spania, erau aşezate la şir, după ultima prinţesă ; toate celelalte, ca şi mareşala

de Rochefort, doamnă de onoare a D-nei ducese de Orléans, stăteau în picioare, uneori se aşezau pe jos, căci le era îngăduit s-o facă, mareşala făcea şi ea acelaşi lucru, deoarece acolo nu primea pernița ca să stea pe ea, aşa cum primesc soțiile mareşalilor Franței, care nu sînt duci, la Regină, unde, totuşi, nu ştiu de ce, lor le place mai mult să stea în picioare. Doar la audiențe şi în timpul toaletelor pot avea perniță, niciodată însă la capelă ; la prînz şi la cină, stau totdeauna în picioare, şi se pot duce acolo fără nici o greutate.

Am fost primul care a obținut intrările cele mari. De Antin, care nu le mai putea folosi pe ale lui, le-a cerut apoi, ca o despăgubire, şi le-a căpătat. Curînd, după pilda lui şi din aceleaşi motive, au fost acordate lui de O. Au fost date şi D-lui prinț de Conți, singurul prinț de sînge care nu le avea, deoarece era singurul prinț de sînge care nu se trăgea din D-na de Montespan. Cheverny şi Gamaches, care le aveau în palatul Delfinului tatăl Regelui, căci făcuseră parte din garda lui înainte ca el să fi devenit Delfin, le-au avut şi ei, şi, treptat, le-a căpătat oricine a vrut, la fel ca dreptul de a urma într-o slujbă, sau de a avea brevet pentru o slujbă în care nu puteai fi urmaş *.

Vom vedea, în cele ce urmează, că abatele Dubois, cînd a ajuns cardinal şi prim ministru, a profitat de acest abuz ca să ceară tuturor celor care aveau brevete să le dea înapoi. Nu i-a cruțat decît pe ducele de Berwick, pentru intrările cele mari, şi pe Belle-Isle, pentru primele, care nu le căpătaseră decît mult mai tîrziu. Pe vremea aceea, pusese o stăpînire prea tiranică pe D-l duce de Orléans ca să nu le pierd şi eu pe ale mele o dată cu toată lumea. De cînd cu prezenta domnie, intrările prin uşile din spate au dispărut, iar serile Regelui, care se desfăşoară altfel decît cele ale răposatului Rege, n-au mai dat prilej acelor mari intrări, seara, în cabinetul de lucru. Celelalte au fost menținute în forma lor obişnuită. Aş pomeni acum despre tunicile cu brevet, pe care, treptat, D-l duce de Orléans le-a dat oricui le-a cerut, fără să limiteze numărul, făcîndu-le astfel să nu mai aibă nici un preț, dacă nu aş fi vorbit despre ele în altă parte. **

* Cf. *supra,* p. 606 (N.t.)

** Cf. *supra,* pp. 783—784. (N.t.)

(17 17) *[...] Hotărîre sub formă de edict dată de consiliul de regență, înregistrată la Tribunal, care se pronunță asupra prinților de sînge şi a bastarzilor ; este îndulcită de Regent. — Furia ducesei du Maine, durerea D-nei ducese de Orléans ; lumea este scandalizată. — [...]*

[...]

în după-amiaza aceleiaşi zile [miercuri 30 iunie], s-a ținut consiliul de regență extraordinar pentru judecată, care a fost continuat a doua zi dimineața, joi 1 iulie. Nu toată lumea şi-a dat votul pentru hotărîrea ce s-a luat. Saint-Contest a făcut un foarte frumos raport şi a fost cu totul de partea prinților de sînge, ca şi cei mai mulți dintre judecători. Blîndețea nemaipomenită a D-lui duce de Orléans, pe care atîtea manevre criminale şi neruşinate nu au putut-o schimba, slăbiciunea pentru cei ce se țineau de capul lui şi care erau de partea bastarzilor, o oarecare umbră de teamă, şi politica lui favorită ***Divide et impera,*** l-au pus în mişcare ca să-i facă pe judecători să mai îndulcească lucrurile. Despre succesiunea la tron n-a mai fost vorba, copiilor li s-a luat rangul, cel al celor doi bastarzi a fost moderat. Hotărîrea, alcătuită ca un edict, a fost găsită prea blîndă de către Tribunal, drept care, cu greu a fost înregistrată, marți 6 iulie. în ciuda conținutului edictului, D-l duce de Orléans, folosindu-şi întreaga lui autoritate, l-a mai moderat încă şi mai mult, în fapt, încît bastarzii nu au pierdut decît dreptul de succesiune la tron şi traversarea parchetului * în Tribunal. Domnul Duce le-a interzis nobililor răspunzători de masa Regelui să lase ca şervetul să-i fie prezentat acestuia de către copiii ducelui du Maine ; ducele de Mortemart, prim gentilom al camerei Regelui în acel an, a refuzat să-i mai slujească ca pe nişte prinți de sînge, şi, în sălile gărzilor, cu greu li s-a mai prezentat arma. D-l duce de Orléans a poruncit numaidecît să fie tratați ca nişte prinți de sînge, ca şi pînă atunci, înainte de hotărîre : şi a cerut să fie ascultat. Această foarte ciudată bunătate n-a împiedicat-o pe ducesa du Maine să zbiere ca o descreierată, nici pe D-na ducesă de Orléans să plîngă zi şi noapte, şi, timp

* Cf. *supra,* p. 108. (N.t.)

de două luni, să nu vrea să vadă pe nimeni, în afară de persoanele apropiate, în număr foarte mic, şi numai către sfîrşitui celor două luni. D-l du Mâine avea darul de a nu arăta niciodată decît ceea ce voia el, şi anumite motive să se poarte astfel în această împrejurare. Nu a venit totuşi la primul consiliu de regenţă ; a trimis vorbă că nu se simte bine, dar, la al doilea a fost acolo, ca de obicei. Contele de Toulouse a părut neschimbat, şi nu a lipsit de nicăieri. în afară de cei care ţineau cu D-l du Mâine, toată lumea a fost deosebit de nemulţumită, iar prinţii de sînge şi mai tare, din pricina unei slăbiciuni atît de mari, dar, neputînd scoate mai mult, s-au mulţumit cu ceea ce se putuse căpăta.

CAPITOLUL XXXIII

(17 17) *[–] Arouet la Bastilia; mai tirziu, este cunoscut sub numele de Voltaire. [...] — Determin cumpărarea acelui diamant fără seamăn, care a fost numit Regentul,*

[...]

Nu aş povesti aici despre Arouet, care a fost închis la Bastilia din pricina unor versuri foarte îndrăzneţe *l*, dacă nu ar avea faima pe care i-au adus-o poeziile, păţaniile lui şi închipuirea lumii. Era fiul notarului tatălui meu, pe care l-am văzut de multe ori aducîndu-i acte la semnat. Nu putuse niciodată face nimic din fiul acesta prea slobod, dar care, tocmai de aceea, a ajuns om de vază, sub numele de Voltaire, pe care l-a luat ca să şi-l ascundă pe al său.

[...]

Printr-o întîmplare nemaipomenit de rară, un slujbaş de la minele de diamante din ţara Marelui Mogol a izbutit să-şi bage în fund unul de o mărime nemaivăzută, şi, ceea ce este şi mai uluitor, să ajungă la ţărmul mării şi să se îmbarce fără să mai fie supus controlului la care sînt supuşi toţi pasagerii, dacă nu au un nume sau o slujbă care să-i scutească de aceasta, adică să li se facă o spălătură ca să se dea afară din ei ceea ce ar fi putut înghiţi sau şi-ar fi putut ascunde în fund. Se pai’e că s-a purtat în aşa fel încît nici măcar nu a fost bănuit că s-ar fi aflat prin

preajma minelor, nici că ar fi făcut vreun negoț cu pietre scumpe. Culmea norocului a fost că a ajuns în Europa cu diamantul lui. L-a arătat mai multor prinți, care l-au găsit prea scump, şi, pînă la urmă, l-a dus în Anglia, unde regele l-a admirat, dar nu s-a putut hotărî să-l cumpere [2]. S-a făcut după el un model de cristal, în Anglia, de unde omul, diamantul şi modelul, perfect asemănător, au fost trimise lui Law, care l-a arătat Regentului ca să-l cumpere pentru Rege. Prețul l-a înspăimîntat pe Regent, care nu a vrut să-l cumpere. Law, care avea vederi largi, în multe privințe, a venit la mine dezamăgit, şi mi-a adus modelul. Ca şi lui, mi s-a părut şi mie că nu se cade ca un rege măreț ca cel al Franței să dea înapoi cînd este vorba de prețul unei piese unice în lume, şi neprețuite, care nu trebuie scăpată, cu atît mai mult cu cît atîția alți puternici ai lumii nu îndrăzniseră să se gîndească să o cumpere. Law, încîntat auzind părerea mea, m-a rugat să stau de vorbă cu D-l duce de Orléans. Starea finanțelor a fost o piedică asupra căreia Regentul a stăruit mult. Se temea să nu i se reproşeze că face o cumpărătură atît de costisitoare, în vreme ce era atît de greu să facă față necesităților celor mai urgente şi trebuia să lase atîta lume să sufere. L-am lăudat pentru aceste sentimente ; însă i-am spus că nu trebuie să se ia după ele atunci cînd este vorba de cel mai mare rege din Europa, aşa cum s-ar lua dacă ar fi vorba de un particular oarecare, ce ar fi de condamnat dacă ar arunca o sută de mii de franci ca să se gătească el cu un diamant frumos, atîta timp cît ar avea datorii multe şi nu ar fi în stare să le plătească ; acum, trebuia să țină seama de onoarea coroanei, care nu trebuie lăsată să piardă un prilej, cu care nu se va mai întîlni, de a cumpăra un diamant neprețuit, care va fi mai presus de cele din toată Europa ; era, pentru regența lui, o faptă ce va dura veşnic, iar finanțele, oricît de grea ar fi starea lor, nu vor fi prea mult ajutate făcînd această economie, pe cînd cheltuielile nu se vor simți decît prea puțin. în sfîrşit, nu m-am despărțit de D-l duce de Orléans pînă ce nu mi-a făgăduit că diamantul va fi cumpărat. Law, înainte de a sta de vorbă cu mine, i-a arătat negustorului că nu poate vinde diamantul la prețul pe care-1 sperase el, că, dacă l-ar tăia în mai multe părți, ar fi păcat, şi că ar pierde mult, încît l-a obținut, pînă la urmă, pentru două milioane, urmînd să-i dea negustorului şi bucățelele ce

vor cădea cînd va fi lustruit. Tîrgul a fost încheiat. I s-a plătit dobînda pentru cele două milioane, pînă ce i se vor putea da acestea, şi, deocamdată, i s-au dat zălog pietre preţioase în valoare de două milioane, pe care avea să le ţină la el pînă cînd cele două milioane aveau să fie plătite în întregime. D-l duce de Orléans s-a lăsat amăgit, dar cu plăcere, de laudele pe care i le-a adus lumea pentru o achiziţie unică şi atît de frumoasă. Diamantul a fost numit ***Regentul.*** Este de mărimea unei prune din soiul Reine Claude, are forma aproape rotundă, o grosime pe potriva mărimii, o limpezime desăvîrşită, fără vreo pată, nor sau alt cusur, cu o apă admirabilă, şi cîntăreşte peste cinci sute de măsuri 221. Am fost foarte mulţumit că l-am hotărît pe Regent să facă o cumpărătură atît de vestită.

CAPITOLUL XXXIV

(17 17) *Ţarul vine în Franţa ; lumea este stingherită. — [...] Jurnalul şederii Ţarului la Paris. — [...] — Marile calităţi ale Ţarului, purtarea lui la Paris, cum se îmbracă, ce mănîncă. — Regentul îl vizitează pe Ţar. — Regele îl vizitează pe Ţar cu ceremonie. — Ţarul îl vizitează pe Rege cu aceeaşi ceremonie. — Ţarul vede modelul fortificaţiilor Regelui. — Ţarul o vizitează pe* Madame, *care-i trimisese omagiile ei, apoi se duce la Operă,* cu *D-l duce de Orléans, care, acolo, îi serveşte paharul să bea. — Ţarul la Invalizi. — [...] Ţarul la Versailles. [...] Ţarul petrece cîteva zile la Versailles, Trianon şi Marly, vede Saint-Cyr, ii face D-nei de Maintenon a vizită jignitoare. — [...] Regentul se duce să-şi ia rămas bun de la 'Ţar, care se duce să-şi ia rămas bun de la Rege, fără ceremonie, şi-l primeşte, la el, pe Rege, care îşi ia rămas bun în acelaşi fel. — Plecarea Ţarului, care nu vrea să fie însoţit de nimeni. — Se duce s-o întîlnească pe Ţarină la Spa. — Ţarul îl vizitează pe Regent. — Persoane prezentate Ţarului. — Mareşalul de Tessê comandă tuturor ofiţerilor Regelui care-l servesc pe Ţar. — La plecare, Ţarul este înduioşat de Franţa şi de luxul de aici. — [...]*

Petru I, ţarul Moscovei, şi-a făcut, pe bună dreptate, o faimă atît de mare, la el în ţară şi în toată Europa şi Asia, încît nu voi încerca să-l prezint pe un prinţ atît de

221 *Regentul* **are** 137 de carate. (N. t.)

mare, atît de vestit, ce poate fi asemuit celor mai mari oameni ai antichității, care a stîrnit admirația veacului în care a trăit şi o va stîrni şi pe cea a veacurilor ce urmează, şi pe care toată Europa s-a străduit atît de mult să-l cunoască. Intrucît călătoria în Franța a unui prinț atît de neobişnuit nu se vede mereu, mi s-a părut că nu trebuie lăsat nimic de o parte, iar povestirea ei nu trebuie să fie întreruptă. De aceea, o pun aici, puțin mai tîrziu decît ar fi trebuit să fie ordinea timpului, însă data zilei va îndrepta acest neajuns [1]. Am văzut, la diferite epoci, cîte ceva despre acest monarh, călătoriile lui în Olanda, Germania, la Viena, în Anglia şi în mai multe ținuturi din nord ; scopul acestor călătorii şi cîte ceva despre acțiunile lui militare, despre politica, despre familia lui. Am arătat, de asemenea, că dorise să vină în Franța în ultimii ani de domnie a răposatului Rege, care l-a făcut, politicos, să-şi schimbe gîndul[2]. Nemaiexistînd această piedică, a vrut să-şi satisfacă o curiozitate şi i-a trimis vorbă Regentului prin prințul Kurakin, ambasadorul lui la Paris, că avea să plece din Țările-de-Jos, unde se afla atunci, ca să vină să-i vadă pe Rege. Nu aveam cum să părem foarte încîntați, deşi Regentul s-ar fi lipsit cu dragă inimă de vizita lui. Cheltuielile cu întreținerea pe timpul şederii erau mari ; bătaia de cap nu era nici ea mai puțin mare, cu un prinț atît de puternic şi de clarvăzător, dar plin de idei năstruşnice, care mai păstra ceva din obiceiurile barbare, însoțit de o suită numeroasă, alcătuită din oameni cu o purtare cu totul deosebită de purtarea obişnuită a oamenilor de pe meleagurile noastre, cu toane şi apucături ciudate, şi, atît stăpînul lor cît şi ei, mofturoşi şi neînduplecați cînd era vorba de ceea ce credeau că li se cuvine sau le este îngăduit.

[...]

Cînd s-a aflat că Țarul este aproape de Dunkerque, Regele l-a trimis pe marchizul de Neslé să-l întîmpine la Calais, şi să-l însoțească pînă se va întîlni cu mareşalul de Tessé, care nu avea să vină, în întîmpinarea lui, decît pînă la Beaumont. Totodată, a fost pregătit palatul * Les- diguières pentru Țar şi pentru suita lui, bănuindu-se că îi va plăcea mai mult o casă particulară, înconjurat de toți oamenii lui, decît palatul Luvru. Palatul Lesdiguieres era mare şi frumos, lingă Arsenal, şi aparținea mareşalului de Villeroy, care locuia însă la Tuileries. Casa era deci goală, deoarece ducele de Villeroy,

* Fr. *„hôtel“ V. supra, N.t.,* p. 801. (N.t.)

care nu trăia pe picior mare, găsise că este prea departe ca să locuiască în ea. A fost mobilată, în întregime, cu mobila Regelui.

Mareşalul de Tesse l-a aşteptat o zi întreagă pe Țar la Beaumont, ducîndu-se mai devreme, de teamă să nu-l scape. Țarul a sosit acolo vineri, 7 mai, pe la prînz. Tesse s-a înclinat în fața lui cînd l-a văzut coborînd din trăsură, a avut cinstea să prînzească cu el şi să-l aducă, în aceeaşi zi, la Paris. A vrut să intre în Paris într-o trăsură a mareşalului, însă fără acesta, împreună cu trei persoane din suita sa. Mareşalul îl urma în alta. La nouă seara, a ajuns la Luvru, şi a intrat pretutindeni prin apartamentul Reginei mamă. I s-a părut prea frumos capitonat şi luminat ; urcîndu-se numaidecît în trăsură, s-a dus la palatul Lesdiguieres ; acolo a vrut să locuiască. Apartamentul pregătit pentru el i s-a părut de asemenea prea frumos, şi, pe loc, a cerut să i se întindă patul său de campanie într-o încăpere pentru păstrat îmbrăcămintea. Mareşalul de Tesse, care trebuia să facă onorurile casei şi ale mesei, să-l însoțească pretutindeni şi să nu se desprindă de locul unde va fi el, a locuit într-un apartament din palatul Lesdiguieres, şi a avut mult de lucru ca să se țină şi, adesea, să alerge după el. Verton, unul din cei ce răspundeau de masa Regelui, a fost însărcinat să-l servească, atît pe Țar cît şi pe cei din suita lui. Aceasta era de vreo patruzeci de persoane, de tot felul, printre care se aflau vreo douăsprezece sau cincisprezece de seamă, prin ele însele sau prin slujbele lor, şi care mîncau împreună cu Țarul. Verton era un băiat isteț, se pricepea la o anumită societate, ştia ce-i o masă bună şi ce înseamnă un joc zdravăn ; a avut grijă ca Țarul să fie servit atît de bine şi a ştiut să se poarte atît de frumos, încît [Țarul] s-a împrietenit deosebit de mult cu el, ca şi toată suita lui.

Monarhul acesta a stîrnit admirația prin curiozitatea lui fără margini, căci dorea să afle lucruri noi despre cîr- muire, negoț, şcoală, poliție, o curiozitate care-l împingea să vadă totul şi să nu disprețuiască nimic din ceea ce, prin ceva oricît de mic, era de folos, dăinuia, era temeinic, învățat ; a prețuit numai ceea ce era vrednic să fie prețuit, strălucea de inteligență, pricepea iute şi cum se cuvine.
Totul, în el, dovedea o minte luminată şi o stăruință neobosită. A îmbinat, spre mirarea tuturor, semeția, mîndria, mofturile maiestății, pe care şi-a dovedit-o întruna, dar totodată, s-a văzut că este dintre cele mai puțin stingheritoare, după ce şi-a manifestat-o cu toată hotărîrea, fiind de o politețe în care se simțea această maiestate, întotdeauna,

față de toată lumea, pretutindeni ca un stăpîn, potrivind-o însă după fiecare persoană. Avea un soi de familiaritate care i se trăgea de la felul lui liber de a fi ; purta totuşi semnele adinei ale barbariei în care țara sa trăise altădată, care-l făceau să fie iute, chiar repezit, să nu ştie prea bine ce vrea, dar fără să se lase cumva silit sau contrazis în vreo privință ; masa lui, adesea, era prea puțin decentă, iar ceea ce venea după ea, încă şi mai puțin ; îndrăzneala lui, de multe ori nestăpînită, era aceea a unui rege ce se simte, oriunde, la el acasă ; dacă dorea să vadă sau să facă ceva, nu se sinchisea niciodată dacă se poate sau nu, şi cerea ca totul să fie după cheful lui şi cînd zicea el. Dorind să privească pe îndelete, neplăcîndu-i să se uite lumea la el, obişnuit cu o libertate mai presus de orice, prefera adesea o trăsură închiriată, chiar şi una de oraş, cea dinții pe care o avea la îndemînă, a unor oameni veniți la el şi pe care nici nu-i cunoştea. Sărea în ea şi cerea să fie dus prin oraş sau în afara lui. Aşa i s-a întîmplat D-nei de Matignon, care se dusese la el ca să-l vadă, cu a cărei trăsură Țarul s-a dus la Boulogne şi prin alte locuri la țară, spre mirarea D-nei de Matignon cînd s-a trezit că este pe jos. Mareşalul de Tesse şi suita lui, de care Țarul scăpa în acest fel, alergau atunci după el, uneori, fără să-l poată găsi.

Era un bărbat foarte înalt, foarte bine făcut, destul de slab, cu fața destul de rotundă, fruntea lată, sprîncenele frumoase ; nasul destul de scurt, fără nimic de prisos, cu vîrful gros ; buzele destul de groase ; pielea feței era roşcovană spre închis ; ochi negri frumoşi, mari, vii, pătrunzători, bine tăiați ; privirea maiestuoasă şi plăcută, atunci cînd voia el, altfel aspră şi sălbatică şi cu un tic ce nu revenea des, dar care îi schimonosea ochii şi toată fața, trezind frică. Era ceva de o clipă, privirea-i devenea rătăcită şi amenințătoare, dar îşi revenea numaidecît. întreaga lui înfățişare purta pecetea inteligenței, a gîndirii şi a măreției, şi nu era lipsită de un anumit farmec. Purta doar un guler de pînză, o perucă rotundă, brună, parcă

nepudrată, care nu-i ajungea pînă la umeri, o haină cafenie, pe corp, de o singură culoare, cu nasturi de aur, jiletcă, pantalon pînă la genunchi, ciorapi, nu purta mănuşi şi nici manşete, steaua Ordindului său [3] pe tunică şi eşarfa pe dedesubt, cu haina adesea descheiată de tot ; îşi punea pălăria pe o masă, niciodată pe cap, nici chiar cînd era afară. în ciuda acestei simplităţi, oricît de rău ar fi arătat trăsura şi însoţitorii săi, asupra lui nu te puteai înşela, datorită măreţiei fireşti a înfăţişării. Nu-şi poate închipui cineva cît mînca şi bea la două mese obişnuite, ca să nu mai punem la socoteală berea pe care o bea, limonada şi alte soiuri de băuturi, între mese, iar întreaga lui suită încă şi mai mult; o sticlă sau două de bere, tot atîtea, şi uneori mai multe, de vin, apoi vinuri dulci, la sfîrşitul mesei, rachiuri gata pregătite, cu cana, şi cîteodată, cu carafa : cam atîta, la fiecare masă. Suita care mînca la masa lui înghiţea şi mai mult, şi, cu toţii, mîncau la fel de zdravăn, la ora unsprezece dimineaţa şi la opt seara. Dacă nu întreceau măsura, nu se vedea nimic. Era şi un preot militar, care mînca la masa Ţarului, mai voinic decît oricare de acolo, de care Ţarul, care ţinea la el, rîdea mult. Prinţul Kurakin se ducea în fiecare zi la palatul Lesdiguieres ; însă a rămas să locuiască la el acasă. Ţarul pricepea bine franceza şi cred că ar fi vorbit-o, dacă ar fi vrut ; însă, fiind atît de mare, avea întotdeauna un tălmaci. Vorbea foarte bine latina şi multe alte limbi. A avut o sală cu gărzile Regelui, de care nu a vrut aproape niciodată să fie urmat în afara palatului. Nu a vrut să iasă din palatul Lesdiguieres, oricît era de curios, nici să dea vreun semn de viaţă înainte de a fi primit vizita Regelui.

Sîmbătă dimineaţa, a doua zi de la sosire, Regentul s-a dus să-l vadă pe Ţar. Acest monarh a ieşit din cabinetul de lucru, a făcut cîţiva paşi, l-a îmbrăţişat cu un aer de mare superioritate, i-a arătat uşa cabinetului şi, întorcînd numaidecît spatele, fără nici un fel de politeţe, a intrat înăuntru. Regentul l-a urmat, iar prinţul Kurakin a intrat după el, ca să slujească de tălmaci. Au găsit două fotolii faţă în faţă. Ţarul s-a aşezat în cel din partea mai înălţată, Regentul în celălalt. Conversaţia a ţinut aproape un ceas, nu s-a pomenit nimic de treburile Ţării, după care, Ţarul a ieşit din cabinet, după el, Regentul, care, cu o reverenţă adîncă, la care nu i s-a răspuns decît prea puţin, s-a despărţit de el în acelaşi loc unde l-a găsit cînd a intrat.

Lunea următoare, 10 mai, Regele s-a dus să-l vadă pe Țar, care l-a întîmpinat la portiera trăsurii, s-a uitat la el cum coboară din trăsură, şi a mers, alături de Rege, la stingă lui, pînă în odaia de dormit, unde au găsit două fotolii, la acelaşi nivel. Regele s-a aşezat în cel din dreapta, Țarul în cel din stingă ; prinţul Kurakin a slujit de tălmaci. Lumea s-a mirat cînd l-a văzut pe Țar luîndu-1 pe Rege de subsuori, ridicîndu-1 pînă la el, sărutîndu-1 astfel, în aer, iar Regele, la vîrsta lui şi deşi nu fusese pregătit, nu s-a speriat deloc. Lumea a fost uluită de purtarea lui, plină de bunăvoință față de Rege, de duioşia pe care i-a arătat-o, de politețea lui nestăvilită şi firească amestecată însă cu măreție, pentru a se vedea egalitatea rangului şi o uşoară superioritate a vîrstei ; toate acestea s-au simțit foarte bine. L-a lăudat foarte mult pe Rege ; părea încîn- tat de acesta, şi a convins pe toată lumea. L-a sărutat în mai multe rînduri. Regele i-a ținut, cu multă drăgălăşenie, micul său discurs, iar D-l du Mâine, mareşalul de Villeroy şi toți nobilii de vază. aflați acolo, au susținut conversația, întîlnirea a ținut doar un sfert de ceas. Țarul l-a însoțit pe Rege aşa cum îl întîmpinase, şi l-a privit cum se urcă în trăsură.

Marți, 11 mai, Țarul s-a dus să-l vadă pe Rege, întrțe orele patru şi cinci. A fost întîmpinat de Rege la portiera trăsurii, şi, la plecare, acesta l-a însoțit tot pînă acolo ; pretutindeni, s-a aflat la dreapta Regelui. Ceremonialul fusese stabilit înainte ca Regele să se fi dus la el. Țarul s-a arătat la fel de binevoitor şi de afectuos cu Regele, iar vizita lui nu a fost mai lungă decît cea pe care o primise el ; însă mulțimea l-a mirat foarte mult. Se dusese, de la opt dimineața, să vadă piețele Royale, Victoires şi Vendome, iar a doua zi, s-a dus să vadă Observatorul, manufacturile de la Gobelins şi Grădina cu plante medicinale a Regelui [4]. Pretutindeni a cercetat totul cu plăcere şi a pus o sumedenie de întrebări.

Joi 13 mai, a luat curățenie, dar, după-masă, s-a dus pe la cîțiva meşteşugari vestiți[5]. Vineri 14, s-a dus, la şase dimineața, în Marea Galerie a Luvrului, ca să vadă modelele planurilor cu toate fortificațiile Regelui, unde As- feld, împreună cu inginerii săi, i-au făcut onorurile. In acelaşi scop, s-a aflat acolo şi mareşalul de Villars, împreună cu cîțiva locotenenți generali. A cercetat îndelung aceste planuri. A vizitat apoi o mulțime de locuri din palatul Luvru, apoi a coborît în grădina Tuileries, de unde fusese scoasă toată lumea. Pe atunci, se lucra la Pont- Tournant. A examinat pe îndelete această lucrare şi a stat mult timp acolo.

După-masă, s-a dus s-o vadă pe *Madame,* la Palais- Royal, care îi trimisese complimente prin cavalerul ei de onoare. Cu excepția fotoliului, ea l-a primit cum l-ar fi primit pe Rege. D-l duce de Orléans a venit să-l ia de acolo ca să-l ducă la Operă, în loja lui cea mare, unde erau numai ei doi, pe banca din față, cu un covor mare. După cîtva timp, Țarul a întrebat dacă nu cumva este nişte bere pe acolo. Numaidecît, s-a adus un pahar mare pe o farfurioară. Regentul s-a ridicat, l-a luat şi i l-a prezentat Țarului, care, cu un zîmbet şi o înclinare politicoasă, a luat paharul, foarte simplu, l-a băut şi l-a pus la loc, pe farfurioara pe care Regentul tot o mai ținea în mînă. Cînd a dat-o înapoi, a luat o farfurie pe care era un şervet, l-a prezentat Țarului, care, fără să se ridice, l-a folosit la fel de simplu cum băuse berea, totul fiind destul de neobişnuit. La actul al patrulea, a plecat să cineze, şi nu s-a învoit ca Regentul să părăsească loja. A doua zi, sîmbătă, a sărit într-o trăsură luată cu chirie şi s-a dus să vadă o mulțime de lucruri pe la meseriaşi.

La 16 mai, ziua de Rusalii, s-a dus la Invalizi, unde a vrut să vadă totul şi să scotocească pretutindeni. In sala de mese, a gustat din supa soldaților şi din vinul lor, bă- tîndu-i pe umeri şi numindu-i tovarăşi de arme. A admirat foarte mult biserica, spițeria şi infirmeria, şi părea încîn- tat de ordinea din acest aşezămînt. Mareşalul de Villars i-a făcut onorurile. Mareşala de Villars s-a dus să-l vadă şi ea, ca un gură-cască oarecare ; Țarul a prins de veste şi a fost foarte îndatoritor cu ea.

[...]

După-masă [luni 24 mai], s-a dus la Versailles, unde mareşalul de Tessé l-a încredințat ducelui de Antin, însăr- cinat să-i facă onorurile palatului. I se pregătise apartamentul Doamnei Delfine ; s-a culcat în camera de trecere a Monseniorului Delfin, tatăl Regelui, care, în prezent, este transformată în cabinete pentru Regină.

Marți 25, a străbătut grădinile ; chiar din zori, se plimbase cu barca pe canal, înainte de ora fixată lui de Antin, care urma să vină în apartamentul său. A văzut totul la Versailles, la Trianon şi la Ménagerie. Cei mai de seamă din suita lui au fost găzduiți la castel. Aceştia au adus cu ei femei, pe care le-au culcat în fostul apartament al D-nei de Maintenon, foarte aproape de cel în care dormea Țarul. Blouin, gouvernatorul de la Versailles, a fost cum nu se poate mai scandalizat văzînd cum este pîngărit acest templu al

virtuții, a cărui zeiță, ca şi el, acum oameni bătrîni, s-ar fi scandalizat mai puțin pe vremuri. Țarul şi oamenii lui nu erau obişnuiți să se stăpînească.

[...]

Duminică 30 mai, a plecat cu Bellegarde, fiul lui de Antin şi urmaşul lui în funcția de la clădirile Regelui, şi cu mulți cai de schimb, să se ducă să prînzească la de Antin, la Petit Bourg, care l-a primit acolo şi după-masă, l-a dus să vadă Fontainebleau, unde a dormit, iar a doua zi, a mers la o vînătoare de cerbi, unde onorurile au fost făcute de contele de Toulouse. Locul nu i-a prea plăcut, iar vînătoarea nicidecum, fiind şi cit pe-aci să cadă de pe cal ; i s-a părut ceva prea violent, şi nu se pricepea deloc să vîneze. La întoarcere, a vrut să mănînce singur, numai cu oamenii săi, pe insula din mijlocul eleşteului aflat în curtea Fîntînilor. Acolo, au izbutit să-şi uite oboseala. S-a întors la Petit-Bourg, singur, într-o trăsură, cu trei oameni de-ai lui. în trăsură s-a văzut că mîncaseră şi băuseră zdravăn.

[...]

Vineri 11 iunie, de la Versailles, s-a dus la Saint-Cyr, unde a văzut tot aşezămîntul ; domnişoarele erau în clasă. A fost primit cum era primit Regele. A vrut s-o vadă şi pe D-na de Maintenon, care, bănuind că Țarul va avea această curiozitate, se aşezase în pat, cu perdelele trase, în afară de una singură, trasă doar pe jumătate. Țarul a intrat în cameră, s-a dus numaidecît să dea la o parte perdelele de la ferestre, apoi, pe cele ale patului, s-a uitat pe îndelete la D-na de Maintenon, nu i-a spus nici o vorbă, nici ea lui, şi, fără să se încline cit de cit, a plecat. Am aflat că D-na de Maintenon a fost foarte uluită şi, încă şi mai mult, îndurerată ; însă răposatul Rege nu mai era. Sîmbătă 12 iunie, s-a întors la Paris.

[...]

Vineri 18 iunie, Regentul s-a dus devreme la palatul Lesdiguières ca să-şi ia rămas bun de la Țar. A stat cîtva timp cu el, de față fiind şi prințul Kurakin. După această vizită, Țarul s-a dus la Tuileries să-şi ia rămas bun de la Rege. Se înțeleseseră să nu mai fie nici un fel de ceremonie între ei. Nimeni nu poate arăta mai multă înțelegere, bunăvoință şi afecțiune decît i-a arătat Țarul Regelui, în toate împrejurările acestea, ca şi a doua zi, eînd Regele s-a dus, la palatul Lesdiguieres, să-i ureze drum bun, unde totul s-a petrecut tot fără ceremonie.

Duminică 20 iunie, Țarul a plecat ; a dormit la Livry, în drum spre Spa, unde era aşteptat de Țarină ; nu a vrut să fie însoțit de nimeni, nici măcar pînă ce a ieşit din Paris. Luxul văzut l-a mirat mult ; la plecare, a fost cuprins de duioşie față de Rege şi față de Franța, şi a spus că vede cu durere că luxul acesta avea, curînd, s-o piardă. A plecat încîntat de felul cum fusese primit, de tot ce văzuse, de libertatea ce-i fusese lăsată, şi cu dorința fierbinte de a strînge legăturile cu Regele ; în calea acestui plan, interesul abatelui Dubois şi al Angliei a fost o piedică nefericită, de care am avut adesea motive, şi le mai avem şi astăzi, să ne căim.

[-]

CAPITOLUL XLV

(17 10) *[...] Greutăți şi planuri în legătură cu dările. — De două ori sînt împiedicat să suprim gabela* 222. *— In Franța, nici o binefacere nu este cu putință. — [...]*

[...]

Deşi nu am vrut niciodată să mă amestec în finanțe, am avut întotdeauna o experiență personală în legătură cu toate cele spuse de mine despre financiari şi despre intendenți, precum şi despre alți magistrați din finanțe. Fusesem uluit de cele ce-mi arătase preşedintele de Maisons în legătură cu gabela, de numărul enorm de optzeci de mii de oameni folosiți pentru încasarea ei, şi de grozăviile care se săvîrşesc atunci pe spinarea poporului. Eram uluit şi de deosebirea de la provincie la provincie, deşi erau, toate, supusele Regelui, în unele din ele, gabela fiind per-

222 Impozit pe sare ; uneori a desemnat şi impozitul pe alimente şi pe produsele manufacturilor. (N. t.)

cepută cu severitate, în timp ce, în altele, sarea este scutită de dări[t], Regele scoţînd însă la fel de mult şi din aceste provincii care se bucură de o libertate care le face pe celelalte să se socotească, pe bună dreptate, într-o înrobire fără temei, la cheremul unor pungaşi ca toţi acei perceptori, care nu trăiesc şi nu se îmbogăţesc decît din jaf. Am plănuit deci să suprim gabela, să las sarea să se vîndă libei', şi, în acest scop, să-i cer Regelui să cumpere, pentru ceva mai mult de o treime din valoarea lor, cele cîteva saline care aparţineau unor particulari, încît Regele să le aibă pe toate ; să vîndă el toată sarea, supuşilor săi, la preţul care va fi fixat, fără ca cineva să fie silit să ia mai multă decît vrea. Nu mai erau de cumpărat decît salinele de la Brouage. Regele ar fi cîştigat desfiinţînd cheltuielile pentru ridicarea acestui impozit odios ; pe lîngă faptul că poporul şi-ar fi dobîndit libertatea şi ar fi fost scutit de jafurile fără număr la care este supus de mulţimea aceea monstruoasă de slujbaşi care, dacă n-ar fi avut decît simbria, ar fi murit de foame, Statul ar fi cîştigat mult şi în privinţa animalelor, după cum se vede foarte limpede din deosebirea între cele cărora li se dă cîte puţină sare, în ţinuturile fără gabelă, şi cele cărora nu li se dă, din pricina preţului ridicat şi al necazurilor cu sarea. I-am propus acest lucru Regentului, care a primit cu bucurie. Cînd totul era gata să fie încuviinţat, Fagon şi alţi magistraţi din finanţe, neputînd să se împotrivească la început, au făcut în aşa fel încît planul a dat greş. După cîtva timp, am vrut să revin, şi am avut toate motivele să cred că voi izbuti şi că treaba se va face într-o săptămînă ; aceleaşi persoane, care au auzit ce am de gînd, au făcut să fie respinsă din nou. Pe lîngă avantajele pe care le-am arătat, ar mai fi unul, foarte important, acela de a reduce armata aceea de perceptori, care trăiau din sîngele poporului, şi care ar fi putut deveni oşteni, meseriaşi sau plugari.

împrejurarea aceasta mă sileşte să spun un adevăr pe care l-am cunoscut în vremea cît am fost în Consiliu şi pe care nu l-aş fi crezut dacă o tristă experienţă nu m-ar fi făcut să-l aflu : este cu neputinţă să faci ceva bun. Chiar cînd cîţiva oameni doresc aceasta, de bună credinţă, atîţia alţii au interes să se împotrivească oricărui lucru bun pe care vrem să-l înfăptuim ; cei ce doresc să facă bine nu cunosc căile ocolite, fără care nimic nu poate reuşi, şi nu se pot feri de loviturile dibace şi de trecerea de care se bucură cei ce le sînt potrivnici, iar aceste lovituri, sprijinite de înrîurirea oamenilor sus-puşi şi cu autoritate, sînt atît de multe şi de nebănuite, încît, întotdeauna, orice lucru bun ce ar putea fi făcut nu are cum

să nu dea greş. Adevărul acesta dureros, care va rămîne acelaşi intr-o cîrmu- ire cum este a noastră, de pe vremea cardinalului Mazarin încoace, este o mare mîngîiere pentru cei ce simt şi gîn- desc, şi care nu mai sînt nevoiți să aibă vreo răspundere. [...]

CAPITOLUL XLVIII

(17 18) *[...] Abatele de Saint-Pierre publică o carte care face mare vilvă şi îi atrage excluderea din Academia franceză, al cărui membru era. —*

[•••]

Un lucru dintre cele mai obişnuite a făcut, atunci, o vîlvă nemaipomenită. Am vorbit aici din cînd în cînd, despre cei din neamul Saint-Pierre, dintre care unul era prim scutier al D-nei ducese de Orléans, iar celălalt, fratele acestuia, prim preot al Doamnei ***[Madame]*** b Acesta era inteligent, citit, şi avea tot felul de năluciri. Era în Academia franceză de foarte multă vreme, plin de el însuşi, cu toate acestea, om bun şi de lume, mare făuritor de cărți, de planuri şi de reforme, în politică şi în cîrmuire, spre binele tuturor. Cînd s-a schimbat cîrmuirea, a crezut că-şi poate lăsa închipuirea să lucreze pentru binele poporului. A scris, aşadar, o carte pe care a intitulat-o ***La Polysynodie,*** în care a zugrăvit aidoma puterea despotică şi adesea tiranică pe care secretarii de Stat şi controlorul general al finanțelor le exercitau sub domnia de mai înainte, numindu-i, pe ei, viziri, iar ministerele lor, vizi- rate, şi s-a întins asupra acestor lucruri, spunînd adevărul dar fără pic de prudență. Chiar de la apariție, cartea a stîr- nit revolta tuturor celor din fostul guvern, şi a tuturor acelora ce se mîngîiiau cu gîndul că se vor întoarce după Regență. Foştii curteni ai răposatului Rege se făleau, pe socoteala altora, cu o recunoştință care nu-i costa nimic. Mareşalul de Villeroy a atras atenția asupra sa printr-un vacarm înspăimântător, şi, mai de voie, mai de nevoie, toată vechea curte s-a lăsat ațîțată. în afară de aceştia, nimeni nu era scandalizat de o lucrare, care putea fi lipsită de prudență, dar care nu era lipsită de respect față de persoana răposatului Rege, în nici o privință, şi care nu arăta decît nişte adevăruri la care toată suflarea din vremea aceea fusese martoră, şi erau atît de vădite, încît nimeni nu le putea tăgădui. Ba chiar, academiile, ceilalți oameni de litere, restul lumii, s-au indignat, şi n-au

ascuns acest lucru, văzînd că Domnii din vechea curte nu puteau încă suporta adevărul şi libertatea, de mult ce fuseseră obişnuiţi cu robia. însă mareşalul de Villeroy s-a zbuciumat atît de mult, a vorbit, a făcut zarvă, a silit atîta lume să nu cumva să îndrăznească să-l susţină pe abate, încît D-l duce de Orléans, care, încă de mult, nu-i iubea pe cei din neamul Saint-Pierre, în vreme ce mareşalul de Villeroy îi impunea, nu a vrut , de dragul lor, să se împotrivească acestui iureş. Abatele de Saint-Pierre a fost deci alungat din Academia franceză, în pofida ei însăşi, dar fără să îndrăznească să reziste pînă la capăt [2] ; nu a fost alungat însă decît din prea puţine case, cele în care se ducea el fiind, de fapt, rareori dintre cele mai de vază. Cartea a fost suprimată ; însă Academia, profitînd de preferinţa Regentului pentru acei ***mezzo termine,*** a obţinut să nu se facă alegeri, iar locul abatelui de Saint-Pierre să nu fie ocupat, ceea ce s-a şi făcut, pînă la moartea lui în ciuda nemulţumirii celor care-1 persecutau.

[...]

CAPITOLUL LXVII

(17 18) *Tot ce are legătură cu afacerile străine este luat din documentele transmise de D-l de Torcy. — [...] Scurt portret al D-lui duce de Orléans şi al abatelui Dubois, etapele carierei acestuia. — [...] Ambiţia nebunească a abatelui Dubois de a fi făcut cardinal chiar de la început. — Dubois este vîndut Angliei şi Împăratului in schimbul unei pensii secrete de 40 000 de lire sterline şi a unei pălării de cardinal, în dauna Franţei şi a Spaniei. —*

1-..1

S-a văzut, în mai multe locuri din aceste ***Memorii,*** că, despre afacerile străine, am vorbit întotdeauna după documentele lui Torcy. Le administrase, împreună cu tatăl şi cu socrul său, apoi, singur, după ei, pfriă la moartea Regelui ; mai tîrziu, el a păstrat şirul datorită secretului poştei, al cărei director rămăsese, după care a ajuns supra- intendent. Oricare ar fi fost locul pe care Regentul ar fi vrut să mi-1 dea în cabinetul său, de cînd consiliul de regentă nu mai era decît o formă căreia i se ascundea totul pînă la hotărîrea definitivă, memoria mea nu m-ar fi putut ajuta să reţin şirul şi datele, printre atîtea fapte ce se încrucişează, cu exactitatea şi precizia necesară, dacă nu aş fi fost ajutat şi în alt fel. Torcy îşi făcuse, treptat, un extras de pe toate scrisorile, pe care l-a

continuat pînă la sfîrşitul lui august 1718, şi este un păcat ireparabil, pe care i l-am reproşat adesea, că nu a continuat atîta vreme cît a avut direcţia poştelor, pe care, vom vedea, cardinalul Dubois i-a smuls-o în 1721. S-ar fi putut vedea, pînă atunci, în cei trei ani, multe lucruri interesante care vor rănixne îngropate [...]. Torcy mi-a împrumutat extrasele ; de acolo am împrumutat amănuntele povestirii pe care am redat-o, de la moartea Regelui încoace, despre mersul afacerilor externe şi toate amănuntele privitoare la eia lie-am scurtat şi nu am dat decît ceea ce era necesar ; însă ceea ce s-a întîmplat în 1718 mi s-a părut atît de curios şi de interesant încît am socotit că nu trebuie să scurtez şi să extrag, ci să mă strădui să copiez întocmai, totul, şi să nu sar un cuvînt. Am lăsat de o parte numai cele privitoare la Constituţie, aşa cum am făcut şi cu extrasele pe care le-am prescurtat despre anii precedenţi, deoarece mi-am făcut o regulă, aşa cum am spus de mai multe ori, să nu mă ocup de acest subiect ; am păstrat însă copia exactă şi întreagă a tuturor extraselor de scrisori, pe care D-l de Torcy mi le-a împrumutat, şi care au fost făcute de el, prin care se poate justifica tot ce spun eu despre afacerile străine şi, pe lîngă aceasta, se poate vedea tot ce priveşte urmarea afacerii Constituţiei, despre care nu am pomenit nimic. [...]

Deşi limpezimea, uşurinţa, nobleţea şi corectitudinea stilului pe care l-am copiat face, prin frumuseţea lui, să sară în ochi deosebirea de stilul meu, nu am vrut totuşi ca cititorul, de cumva, vreodată, *Memoriile* acestea vor avea vreunul, să nu ştie ce nu este scris de mine, căci îi dispreţuiesc pe cei ce plagiază, dorind, totodată, să-i dau încrederea cea mai deplină în cele ce redau eu despre afacerile străine, ai'ătîndu-i de unde le-am luat, ca să mă ţin cu sfinţenie de regula pe care mi-am impus-o, aceea de a nu expune nimic, în aceste *Memorii,* care să nu fi făcut sau văzut de mine, sau să nu provină de la sursele cele mai sigure, pe care le numesc, arătînd în ce fel am obţinut datele.

[-]

Franţa nu a fost mai fericită, lucru de neînţeles, sub un prinţ căruia nu i-a lipsit nimic pentru o cîrmuire din cele mai minunate : cunoştinţe de toate felurile, cunoaşterea oamenilor, experienţă personală şi îndelungată, de pe vremea cînd nu era decît un oarecare, necazuri din cele mai neobişnuite, interes pentru cîrmuirea din diferite ţări, dar mai ales pentru cea dintr-a noastră, memorie care nu uită şi

nu amestecă niciodată lucrurile, o minte nespus de luminată, nici o patimă alta decît cele ale trupului, dar fără să păgubească treburile Țării, discernămînt rar, neîncredere nemăsurată, uimitoare ușurință pentru muncă, inteligență vie, elocință firească și nobilă, căci vorbea cu o precizie și o ușurință fără pereche, despre orice, minte nesfîrșit de multă, și, cum am spus în altă parte, un sirrîț a ceea ce este drept și se cade, incit nu s-ar fi înșelat niciodată dacă, de fiecare dată și pentru fiecare lucru, s-ar fi luat după prima lui idee și după ceea ce a gîndit în primul moment. Cu abatele Dubois, nimeni nu a avut o experiență atît de mare și atît de îndelungată ca el ; nimeni, prin urmare, nu l-a cunoscut vreodată atît de bine ; și cînd îmi amintesc ce mi-a spus despre el, tot timpul, și chiar în momentul cînd l-a declarat prim-ministru, și de multe ori de atunci încoace, nu sînt în stare să pricep cum de l-a făcut ceea ce l-a făcut, și nici faptul că s-a dat cu totul pe mîinile lui. Vom mai vedea și alte amănunte ciudate, în cele ce urmează. Nu mai este nevoie să reiau aici ceea ce am arătat în aceste *Memorii* despre obîrșia cum nu se poate mai umilă, despre începuturile lui de slugă mîrșavă, despre mintea, despre moravurile, despre caracterul abatelui Dubois, despre diferitele trepte pe care s-a ridicat ieșind din noroi, și despre viața lui pînă la regența D-lui duce de Orléans. Am mers chiar mai departe : am arătat planul lui ascuns de a ajunge să aibă totul cu ajutorul lui Stanhope și al Angliei ; începutul îndeplinirii acestui plan datorită iscusinței și a manevrelor pe care le-a făcut ca să-i bage Regentului în cap că regele Angliei și cu el au nevoie unul de altul ; în sfîrșit, *Memoriile* acestea l-au însoțit la Hanovra și la Londra, căci este firul ce nu trebuie scăpat din vedere. Iată-l așadar pe D-l duce de Orléans lăsîndu-se cu totul pe mîinile unui om de nimic, despre care știa foarte bine că este un descreierat, îngust la minte, repezit peste măsură, un ticălos în stare de orice minciună și de orice interes, în care nimeni pe lumea aceasta nu a avut încredere vreodată, desfrînat, fără onoare, cu nume rău în toate pidvințele, ale că:rui vorbe și purtări erau cu totul respingătoare, la care se simțea fățărnicia, în toate și pretutindeni, în sfîrșit, un om care nu a avut niciodată nimic sfînt. Pentru cine i-a cunoscut pe amîndoi, fascinația aceasta nu poate să pară decît o minune din cele mai mari, cu atît mai mult cu cît toată lumea îi spusese D-lui de Orléans cu cine are de-a face.

Franța avea nevoie de o cîrmuire înțeleaptă, înăuntru, ca

să dreagă ruina aceea întinsă, şi, în afară, ca să păstreze pacea ; vlăguirea ei şi minoritatea Regelui, care tot o formă de slăbiciune este, o cereau.

[•••]

într-o ţară aflată între două mări, care se mărgineşte şi cu marea Mînecii, şi este vecină cu Anglia, într-un regat atît de potrivit cu cel mai înfloritor comerţ, prin aşezarea sa şi prin belşugul de produse de tot soiul, necesare vieţii, era nevoie să se lupte din răsputeri ca să ridice marina şi, treptat, să ajungă să însemne ceva pe mare, nu să o lase cu totul Angliei, încît aceasta să ajungă să dea alarma, ori de cîte ori are ea chef, pe coastele noastre, jugul englez ameninţînd şi dînd năvală pînă în coloniile franceze. Trebuia să împingă Spania să se îngrijească şi să se grăbească, şi ea, să aibă o marină bună, şi, împreună, să fie în stare să nu mai primească legea Angliei, pe mare şi în negoţ, şi nici în privinţa coloniilor franceze şi a Statelor spaniole de peste mări, iar pentru toate acestea trebuia să sprijine, pe ascuns, orice pătrundere, orice tulburări în Anglia, cît se va putea de mult, şi, atunci, ar fi fost destul s-o vrea, iar ministerul din Anglia simţea perfect acest lucru. Iată care era adevăratul, marele interes de totdeauna al Franţei ; din nenorocire, nu era şi cel al abatelui Dubois : al lui era cu totul altul, şi a fost mai presus de orice.

W

Abatele Dabois, ştiind foarte bine ce se petrece pe la aceste curţi 223, voia să-l silească pe George şi pe miniştrii săi să se folosească de autoritatea împăratului ca să capete, pentru el, rangul de cardinal. In dorinţa lui arzătoare de a-1 avea, nu i s-a părut de ajuns să-i cîştige pe englezi, printr-o îngăduinţă al cărei singur ţel era acesta ; trebuia să fie şi pe placul împăratului, în timpul negocierii, nu numai pentru a se feri de un obstacol personal cînd Anglia avea să facă cererea în favoarea lui, dar şi pentru a-1 cîştiga pe acest prinţ, pentru a avea mulţumirea că le face plăcerea aceasta lui George şi miniştrilor săi, şi a-1 cîştiga, atît de ieftin, pe cel care dispunea de Franţa şi care, dinainte, i-ar fi arătat bunăvoinţă în negociere. Pentru aceasta s-a străduit din răsputeri abatele Dubois, pentru aceasta totul s-a făcut după voia Angliei şi a împăratului, în dauna Franţei şi a Spaniei ; aşa s-a ales el cu o pensie secretă din partea Angliei, de patruzeci de mii de lire sterline, o sumă fabuloasă, mică

223 A Angliei şi a Germaniei. (N. t.)

totuşi, dacă ea îți dă dreptul să faci ce vrei din Franța.

[...]

C a p i t o l u l I

1. Adică ale ducelui de Villeroy şi ale ducesei de Ventadour.

C a p i t o l u l VI

1. Acestea erau numite „onorurile".

C a p i t o l u l IX

1. Iată care este originea şi cine este promotorul balurilor Operei. [...]
2. Nu a vorbit despre acest drept.

C a p i t o l u l XV

1. Se numea John Law de Lauriston. Tatăl lui era orfevru-zaraf la Edimburg.
2. Despre operațiunile lui Law, a se vedea Renée STOURM : Bibliographie *historique des finances* şi *Jean Law,* Hachette ; René Trintzius, *John Law et la naissance du dirigisme,* Sfelt.
3. Acesta este vestitul pasaj despre Voltaire, unde se vede că Saint-Simon nu sa prea sinchisea de literatura contemporană. A se nota. cu acest prilej, că Arouet tatăl fusese într-adevăr notarul lui Claude de Saint-Simon, dar nu şi cel al fiului, deoarece îşi vînduse slujba înainte ca aceasta să fi preluat moştenirea. [...]
4. împotriva Regentului şi a ducesei de Berry.
1. Este vorba de iamilia Rohan.
2. Berwick şi mareşalul de Saxa.

C a p i t o l u l XXIV

C a p i t o l u l XXXIII

1. Avea sâ rămînă acolo peste un an de zile, căci nu va ieşi decit la 11 aprilie 1718.
2. Iată, în două cuvinte, povestea acestui vestit diamant care, de atunci, s-a numit Regentul. Fusese cumpărat, în 1701, de Thomas Pitt, guvernator al fortului Saint-Georges din Madras. Thomas l-a trimis fiului său Robert, care a pus să fie şlefuit: şlefuitul a durat doi ani. Acest giuvaer, care împodobise coroana regelui Goorge cu prilejul încoronării sale, îi fusese propus spre cumpărare lui Ludovic al XlV-lea, care, găsindu-1 poale prea scump, n-a vrut să-l ia. Cf. M.G. BAFST : *Histolre des joyaux de la couronne.* Nu se vede nicăieri că ar fi vorba de Law şi de Saint- Simon.

C a p i t o l u l XXXIV

î. Această şedere a lui Petru cel Mare la Paris interesase şi, uneori, amuzase lumea, care găsise că moravurile moscovite sint destul de ciudate. [...]
2. De fapt, n-a spus nimic despre aceasta.
3. Ordinul Sfintui Andrei.
4. *Jardin des* plantes, care, pe vremea aeeea, nu era decit o grădină botanică şi, în primul rînd, o grădină cu plante medicinale.
5. In cartierul Saint-Antoine, de exemplu, la manufactura de oglinzi.

C a p it o 1 u 1 XLV

1. în provinciile unde exista impozitul pe sare, vînzarea sării era monopol regal : în ținuturile unde acest impozit nu exista, comerțul cu sare era liber.

Capitolul XLVIII

1. Vorbeşte despre aceasta prima dată. Era Charles-Irénée de Castel (1658—1743), autorul lucrării *Projet de Paix perpétuelle.*
2. în realitate, Academia nu a rezistat aşa cum se spune aici, dacă a rezistat cumva în vreun fel.

VOLUMUL VI

Anii 1718 (urmare) — 1721

CAPITOLUL V

(17 18) *[...] — Cei care trebuie să asiste Ia şedinţa Tribunalului slnt anunţaţi la ora şase dimineaţa. Tribunalul răspunde că se va supune. — Discreţia hainelor mele. — [...]*

[...]

Ne gîndisem la tot, doar la garda elveţiană nu ; căci întotdeauna îţi scapă ceva, adesea ceva important. Contades, anunţat de ducele de Guiche, şi-a dat seama, ascultîndu-1 pe acesta, că Regentul nu-i vorbise [despre aceasta], şi s-a dus s-o găsească pe Alteţa Sa Regală ca să-i primească ordinele. I-a dat de înţeles că, avînd în vedere statornica afecţiune a i'egimentului gărzilor elveţiene, şi superioritatea numerică a regimentului gărzilor franceze, care avea şi comanda, nu aveau de ce se teme *l,* şi că ar putea fi jignit de asemenea semne de neîncredere. A primit deci ordin să aibă grijă de aceasta. Pe la patru dimineaţa, Contades s-a dus la Tuileries ca să-l trezească pe D-l du Maine, colonel general al gărzilor elveţiene. Nu era nici un ceas de cînd se culcase, după ce se întorsese de la o petrecere pe care şi-o dăduse D-na du Maine la Arsenal, unde ea mai rămăsese încă. Ducele du Maine, a fost. cu siguranţă, uimit ; s-a stăpînit însă, şi, ascuzîndu-şi spaima, a întrebat, destul de nepăsător, dacă Contades este singur, acesta auzindu-1 de la uşă. S-a liniştit cînd a auzit că este singur, şi i-a spus să intre. Contades i-a arătat ordinul pe care îl primise de la D-l duce de Orléans şi, numai- decît, ducele du Maine a trimis să fie anunţate companiile regimentului gărzilor elveţiene. Cred că, după aceea, a dormit prost, neştiind ce avea să se întîmple ; dar nu am aflat ce a făcut atunci, nici el nici ducesa du Maine. Pe ia cinci dimineaţa, au început să se audă tobele in oraş

şi, curând după aceea, au fost văzuţi soldaţi in marş. La şase, Desgranges s-a dus la Tribunal să dea scrisoarea de denunţare. Domnii, ca să zic şi eu ca ei, abia se adunaseră. L-au chemat pe primul preşedinte, care a adunat camerele. Toate acestea au durat o jumătate de oră. Apoi, au răspuns că se vor supune. După care, au discutat cum se vor duce la Tuileries, în trăsură sau pe jos. S-au hotărît pentru ultima formă, fiind cea mai obişnuită, şi fiindcă trăgeau nădejdea că vor mişca poporul şi vor ajunge la Tuileries însoţiţi de o mulţime ce va urla. Restul va fi povestit mai bine, la locul său, mai jos. în acelaşi timp, oameni călări s-au dus pe la toţi *pairs*-ii şi ofiţerii coroanei, precum şi pe la aceia dintre cavalerii Ordinului şi dintre guvernatorii sau locotenenţii generali ai provinciilor, care aveau să-l însoţească pe Rege, ca să-i anunţe de şedinţa Tribunalului, deoarece Desgranges, în această zăpăceală neaşteptată, nu a avut timp să se ducă el însuşi. Contele de Toulouse se dusese la cină, undeva prin apropiere de Saint-Denis, la D-l de Nevers, şi s-a întors noaptea, destul de tîrziu. Gărzile franceze şi elveţiene au stat înarmate, în diverse cartiere, cavaleria uşoară fiind şi ea de veghe, iar cele două companii de muşchetari gata pregătite în cazărmile lor ; nici un jandarm, căci ei nu fac de veghe, ci numai garda obişnuită a regimentelor gărzilor franceze şi elveţiene, la Tuileries.

Dacă, de opt zile, dormisem puţin, în noaptea aceea am dormit şi mai puţin, fiind atît de apropiată de nişte evenimente atît de importante. M-am trezit înainte de şase şi, puţin după aceea, am primit biletul care mă anunţa că va avea loc şedinţa Tribunalului, pe dos fiind scris să nu mă trezesc, o politeţe a lui Desgranges, după cum mi-a spus mai tîrziu, convins că acel bilet nu putea să-mi spună nimic nou. Se hotărîse să fie treziţi toţi ceilalţi, care, aşa cum ne putem închipui, au fost foarte miraţi. Pe la ora şapte, un uşier al D-lui duce de Orléans a venit să mă anunţe că este consiliu de regenţă, la ora opt, şi să mă duc îmbrăcat în mantie lungă. M-am îmbrăcat în negru, deoarece mantie aveam numai la aceste haine şi la unele dintr-o minunată stofă cu fir de aur, pe care nu am vrut să le îmbrac, ca să nu dau prilej să se spună, deşi n-ar fi avut nici un rost, că sfidez Tribunalul şi pe ducele du Maine. Am luat doi nobili cu mine în trăsură şi m-am dus să fiu martor la tot ce avea să se întîmple. Eram plin de teamă, şj, în acelaşi timp, de nădejde, de bucurie, 4g tot felul de gînduri, de neîncredere, din pricina slăbiciunii D-lui duce de Orléans, şi de tot ce ar putea decurge din ea. Eram,

totodată, foarte hotărît să sprijin, cît voi putea de bine, ceea ce va trebui sprijinit, dar fără să par că ştiu ceva, şi fără să mă grăbesc, căutînd să mă bizui pe prezenţa mea de spirit, pe atenţie, pe circumspecţie, pe modestie şi pe o foarte mare stăpînire.

[•■•]

CAPITOLUL VI

(17 18) *[....] — Regentul se poartă cum se cuvine şi este foarte hotărît ; purtarea celor din Consiliu. Diverse situaţii în aşteptarea începerii şedinţei. — [...] — Desenul încăperii în care a avut loc şedinţa, ca să lămuresc mai bine ce s-a petrecut acolo, vineri dimineaţa, 26 august 1718. [...] — Discursul Regentului despre reducerea bastarzilor la rangul lor de* pairs. — *Efectul făcut de discursul Regentului.* — (...) *Situaţii văzute în încăperea Consiliului.* - (...)

[...]

O clipă mai tîrziu, D-l duce de Orléans a intrat, vesel, nepăsător, fără nici o emoţie ; s-a uitat zîmbind la cei de acolo ; prevestea lucruri bune. După o clipă, l-am întrebat ce mai face. Mi-a răspuns, tare, că destul de bine ; apoi, apropiindu-se de urechea mea, a adăugat că, în afară de momentele cînd fusese trezit, şi care fuseseră destul de multe, ca să i se ceară ordinele, dormise foarte bine şi că este hotărît să fie neînduplecat. Aceasta mi-a plăcut nespus de mult ; căci, după cum se purta, mi se părea că spune adevărul ; în două vorbe, l-am îndemnat aşa să facă. A venit apoi Domnul Duce, care s-a apropiat îndată de mine şi m-a întrebat ce cred, dacă Regentul se va purta cum trebuie şi dacă va fi hotărît. D-l duce de Orléans părea vesel şi semeţ, iar cei ce ştiau despre ce este vorba simţeau de unde i se trage. Prinţul de Conţi, posac, distrat, plin de pizmă împotriva cumnatului său *, nu părea decît preocupat, dar nu se ştia de ce. Ducele de Noailles mistuia totul din ochi, care-i străluceau de mînie văzîn- du-se la parter, într-o zi atît de mare ; căci habar nu avea de nimic. Îi cerusem anume acest lucru Domnului Duce, crezînd că legătura dintre ei este mai strînsă decît am văzut-o atunci. Nu avea încredere în el, nu-1 preţuia, de prietenie nici vorbă, ca să nu mai punem la socoteală faptul că, de curînd, avea de ce se teme de el şi de D-l du Mâine.

Acesta a apărut, şi el în mantie, şi a intrat pe uşa cea mică

pe unde intra Regele. N-a făcut niciodată atît de multe plecăciuni, şi atît de adînci, deşi, de obicei, făcea destule, şi a fost singurul care a stat, sprijinit în baston [2], lîngă masa Consiliului, în partea unde erau paturile, uitîndu-se la toată lumea. Acolo, întrucît mă aflam în fața lui, despărțiți de masă, i-am făcut cea mai surîzătoare plecăciune pe care i-am făcut-o vreodată în viața mea, cu cea mai mare bucurie. Mi-a întors-o, în acelaşi fel, şi a continuat să se uite la fiecare, cu ochii aproape încremeniți, fața zbuciumată, vorbind mai tot timpul singur. [...] Domnul Duce s-a întors din nou la mine, destul de repede, ca să-mi spună că nu-i place că îl vede acolo pe ducele du Mâine, cu mantie, şi să mă roage să-l încurajez pe D-l duce de Orléans ; apoi, ministrul justiției a venit la mine, pentru acelaşi lucru. O clipă mai tîi'ziu. D-l duce de Orléans a venit şă-mi vorbească, destul de stingherit de mantia pe care o purta, însă fără să dea semne de slăbiciune. I-am arătat că îi spusesem întotdeauna că trebuie să se aştepte la aşa ceva ; că, dacă se înduplecă, este pierdut ; că zarurile sînt aruncate. Am adăugat ce am găsit mai tare şi mai concis, ca să-l susțin şi ca să nu ne vadă lumea că stăm prea mult de vorbă. Cum m-am despărțit de el, Domnul Duce, nerăbdător şi neliniştit, a venit să mă întrebe în ce stare de spirit este Regentul. I-am spus, în mono- silabe, că este bună, şi l-am trimis să stea de vorbă cu el.

[...]

înainte de a arăta ce s-a petrecut la Consiliu, trebuie să arăt cum era aranjată încăperea, în ziua cînd a avut loc şedința aceea 224, ca să fie mai limpede ce am spus pînă acum şi să se vadă mai bine ce voi spune de acum înainte :

---

224 Această celebră şedință a Tribunalului a avut loc la palatul Tuileries într-o mare anticameră, unde se ținea Consiliul de Regență, şi unde Regele minea de obicei. Tot în această încăpere, Regele şi preceptorul său dormeau, întrucît camera de dormit era neconfortabilă în timpul căldurilor din vară. Aşa se explică prezența paturilor în această sală, folosită numai ocazional pentru o adunare de felul aceleia ce urma să se desfăşoare. (N. t.)

CĂMIN

fereastră

Fotoliul Reaelut

patul Regelui

Alteța Sa Regală	Domnul Duce
D-l prinț de Conți	D-l ministru de justiție
D-l duce de Saint-Simon	D-I duce de la Force
D-l duce de Guiche	D-l m-al duce de Villeroy
D-l duce de Noailles	D-l m-al duce de Villars
D-l duce de Antin	D-l m-al duce de Tallard
D-l m-al de Huxelles	D-l m-al de Estrees
D-l episcop de Troyes	D-l m-al de Bezons
D-l m-istru de la Vrilliibre	D-l le Feletier-Souzy
D-l m-istru de Effiat	D-l m-istru de Torcy

patul preceptorului său

masa de consiliu

fereastră

uşa mică pe unde intra regele

uşa obişnuită de intrare

1

După ce toată lumea s-a aşezat, iar D-l duce ...de Orléans a privit, un moment, toată adunarea, ai cărei ochi erau, toţi, aţintiţi asupra lui, a spus că întrunise acest consiliu de regenţă ca să dea citire hotărîrilor din consiliul precedent ; că socoteşte că nu este altă cale pentru a înregistra hotărîrea Consiliului ce avea să fie citită imediat, decît într-o şedinţă a Tribunalului, şi că, întrucît căldura mare de afară arăta că sănătatea Regelui nu trebuie să fie primejduită din pi'icina mulţimii de la Palatul de Justiţie, a crezut că este bine să urmeze exemplul răposatului Rege, care, de cîteva ori, aduna Tribunalul la Tuileries ; întrucît şedinţa Tribunalului trebuia ţinută, şi-a zis că este bine să folosească acest prilej ca să înregistreze scrisorile de împuternicire pentru ministrul de justiţie, să înceapă şedinţa cu acest lucru, după care, i-a poruncit ministrului de justiţie să le citească.

[...]

Cînd s-a isprăvit de citit, Regentul, împotriva obiceiului său, şi-a spus părerea aducînd laude acelui document.

[-]

Ridicîndu-se puţin în scaun, D-l duce de Orléans a spus celor de faţă, pe un ton şi mai hotărît, şi încă şi mai stă- pîn pe sine decît la prima chestiune, că mai era ceva ce trebuia supus aprobării, mult mai important decît ceea ce fusese mai înainte. Acest preludiu a stîrnit din nou uimire, şi toată lumea a încremenit. După o clipă de tăcere, Regentul a spus că se gîndise la procesul dintre prinţii de sînge şi legitimaţi : acesta a fost cuvîntul folosit de el, fără să spună şi cuvîntul prinţi ; atunci, avusese motive să nu împingă lucrurile prea departe ; dar avea datoria să facă dreptate pairs-ilor Franţei, care ceruseră acest lucru Regelui, tot atunci, printr-o petiţie din partea nobilimii, primită de însăşi Maiestatea Sa, şi pe care el însuşi, Regentul, o comunicase legitimaţilor ; dreptatea aceasta nu mai putea fi amînată, fiind cerută de un corp atît de ilustru, alcătuit din toţi mai marii regatului, din cei dintîi seniori ai Statului, din persoanele investite cu cele mai înalte slujbe, cei mai mulţi dintre ei distingîndu-se prin serviciile pe care le aduseseră ; dacă atunci cînd făcuseră petiţia, el a socotit că nu trebuie să le răspundă, acum, era cu atît mai grăbit să le facă dreptatea cerută, care nu mai putea rămîne nehotărîtă, deoarece toţi *pairs*-ii o doreau mai presus de orice ; vede cu durere oameni (a fost cuvîntul pe care l-a folosit), atît de apropiaţi lui, ridicaţi la un rang la care nimeni înaintea lor nu mai fusese ridicat, şi care se înălţaseră întruna,

împotriva oricăror legi ; nu poate închide ochii în fața adevărului ; favoarea de care se bucurau cîțiva prinți, de foarte curînd, răsturnase rangul ***pairs-ilor*** ; acest neajuns adus acelei demnități nu ținuse decît tot atît cît ținuse autoritatea care siluise legile ; astfel, ducii de Joyeuse şi de Epernon, D-nii de Ven- dome fuseseră repuşi, potrivit regulii, în rangul dat de vechimea lor printre ***pairs-i,*** numaidecît după moartea lui Henric al III-lea şi Henric al IV-lea ; D-l de Beaufort nu avusese un alt rang în ochii răposatului Rege, nici D-l de Verneuil, pe care Regele l-a făcut duce şi ***pair,*** în 1663, împreună cu alți treisprezece, şi care a fost primit la Tribunal, într-o şedință a acestuia ținută de Rege, o dată cu aceia, şi s-a aşezat în urma tuturor ***pairs-ilor*** mai vechi decît el, care aveau loc acolo, iar altcineva n-a mai fost; dreptatea, ordinea, cauza atîtor persoane de mare vază şi cea dintîi demnitate din Stat nu-i îngăduiau să prelungească nesocotirea dreptății ; legitimații avuseseră tot timpul să răspundă, dar nu puteau spune nimic care să stea în picioare împotriva puterii legilor şi a exemplului ; nu era vorba decît să se facă dreptate în urma unei petiții la un proces în curs de judecată, despre care nu se putea spune că nu fusese pregătit ; ca să se poată da pronunțarea, pusese să se întocmească declarația pe care avea s-o citească Domnul Ministru de justiție, ca, apoi, s-o înregistreze în şedința Tribunalului pe care avea s-o țină Regele.

S-a aşternut o linişte adîncă, după un discurs atît de puțin aşteptat şi care începea să dezlege misterul ieşirii bastarzilor din sală. Pe multe chipuri, s-a văzut o culoare întunecată. Mînia a licărit pe cea a mareşalilor de Villars şi de Bezons, de Effiat, chiar şi pe cel al mareşalului de Estrees. Tallard, cîteva clipe, a fost ca prostit, iar mareşalul de Villeroy şi-a pierdut cu totul cumpătul. Nu i-am putut vedea chipul mareşalului de Huxelles, spre marea mea părere de rău, nici pe cel ai ducelui de Noailles, decît dintr-o parte, şi doar din cînd în cînd. Trebuia să am grijă de propriul meu chip, la care se uitau toți, rînd pe rînd. Îmi pusesem pe față încă un strat de gravitate şi de modestie. îmi stăpîneam ochii cu mare greutate, şi nu-mi ridicam privirile decît cel mult orizontal. Imediat după ce Regentul a deschis gura despre această chestiune, Domnul Duce mi-a aruncat o privire triumfătoare, cit pe-aci să-mi năruie toată seriozitatea, ceea ce a fost un semn că trebuie să fiu cu şi mai multă băgare de seamă şi să nu cumva să ni se mai întîlnească privirile. Stăpînindu-mă, atent să citesc pe fața fiecăruia, veghind asupra tuturor şi asupra mea însumi, nemişcat, lipit de scaun, măsurîndu-mi

orice mişcare a trupului, pătruns de sentimentele cele mai vii pe care le poate da bucuria, de cea mai încîntătoare ameţeală, de o plăcere cum nu se poate mai mult şi mai stăruitor rîvnită, mă treceau sudorile de nelinişte dată de fericirea mea ascunsă, dar pînă şi această nelinişte era atît de plăcută, încît n-am mai încercat aşa ceva nici înainte nici după acea minunată zi. Cît de neînsemnate sînt plăcerile simţurilor pe lîngă cele ale spiritului, şi cît de adevărat este că măsura răului se află tocmai în aceea a binelui care îi pune capăt !

Un moment după ce Regentul a spus cele de mai înainte, i-a poruncit ministrului de justiţie să citească declaraţia. Acesta a citit-o numaidecît, fără să mai spună ceva înainte, ca şi în chestiunea precedentă. în timpul acestei lecturi, care, pentru urechile mele, era mai presus de orice muzică, am căutat, pe de o parte, să văd dacă era întocmai declaraţia pe care o întocmise Millan, şi pe care mi-o arătase, şi am avut satisfacţia să constat că este, şi, pe de altă parte, să urmăresc impresia pe care o făcea asupra celor prezenţi. în numai cîteva clipe, am aflat, din schimbările de pe feţe, ce se petrecea în sufletele celor de acolo, şi, în alte cîteva clipe, din deznădejdea care îl cuprinsese pe mareşalul de Villeroy şi furia ce l-a apucat dintr-o dată pe Villars, am înţeles să trebuie să fac ceva ca nu cumva tulburarea, pe care s-ar fi zis că nu şi-o mai pot stăpîni, să le smulgă vreo vorbă. Eram pregătit. Am scos din buzunar petiţia noastră împotriva bastarzilor, am pus-o pe masă în faţa mea şi am lăsat-o deschisă la ultima pagină, unde erau toate inscăliturile noastre, scrise mare cu majuscule. Au fost numaidecît privite de cei doi mareşali şi, fără îndoială, recunoscute, judecind după înfrîn- gerea sălbatică din ochii lor, care a urmat fără întîrziere, şi care a atins un soi de ameninţare, mai ales la mareşalul de Villars. Cei doi vecini ai mei m-au întrebat ce este hîrtia aceea ; le-am spus ce este, arătîndu-le semnăturile.

S-a uitat fiecare la documentul acela ciudat, fără ca vreunul să caute să afle ceva despre un lucru atît de uşor de recunoscut şi pe care, numai datorită vecinătăţii, mi-l ceruseră prinţul de Conţi şi ducele de Guiche, doi oameni care, fiecare în felul său, nu prea vedeau ce vedeau. Alesesem această cale, împărţit între teama de a lăsa să se vadă că ştiu despre ce este vorba, şi primejdia unei ieşiri, pe care mareşalii aceştia erau gata să o aibă, şi de urmările ei. Nimic nu-i putea stăpîni mai bine decît faptul de a le flutura prin faţă propria lor iscălitură. Dar dacă nu aş fi făcut-o decît după ce i-aş fi lăsat să vorbească, i-aş fi făcut doar de rîs, fără să pot împiedica ceea ce ar fi stîrnit ei. Am făcut deci ce era mai sigur şi am avut motive să cred că am făcut bine.

Declaraţia a fost ascultată cu cea mai mare atenţie, adăugată celei mai mari emoţii. Cînd a fost isprăvită, D-l duce de Orléans a spus că îi pare foarte rău că a fost silit să facă acest lucru, că este vorba de cumnaţii săi, dar, cu toate acestea, avea datoria să le facă dreptate pairs-ilor şi prinţilor de singe ; apoi, întorcîndu-se către ministrul de justiţie, i-a poruncit să-şi spună părerea. Acesta a vorbit puţin, demn, potrivindu-şi bine cuvintele, însă ca un cîine care aleargă pe jeratic, şi, la urmă, a fost pentru înregistrare. După aceea, Alteţa Sa Regală, uitîndu-se la toată lumea, a spus că va cere, mai departe, părerea celor din Consiliu, arătîndu-i cu capul, şi s-a adresat Domnului Duce, care a fost scurt, însă nervos şi politicos, pentru *pairs*-i ; D-l prinţ de Conţi, de aceeaşi părere, însă mai scurt ; apoi, D-l duce de Orléans mi-a cerut mie părerea, împotriva obiceiului meu, m-am înclinat adînc, dar fără să mă ridic de pe scaun, şi am spus că, întrucît am cinstea să fiu cel mai vechi *pair* din Consiliu, îi mulţumeam Alteţei Sale Regale, cu foarte multă supunere, din partea mea, a lor şi a tuturor pairs-ilor Franţei, pentru dreptatea atît de mult dorită, pe care se hotărîse să ne-o facă în legătură cu tot ce era mai de seamă pentru rangul nostru şi care ne atingea cel mai mult : o rugam pe Alteţa Sa Regală să binevoiască a se încredinţa de întreaga noastră recunoştinţă şi a se bizui pe tot ataşamentul cu putinţă faţă de persoana sa, datorită acestui act de dreptate, atît de mult dorit şi atît de deplin ; tot ce gîndim noi se află în această expresie sinceră a sentimentelor noastre, deoarece, ca părţi

în acest proces, nu ne este îngăduit să fim judecători. Am încheiat aceste cîteva cuvinte cu o plecăciune adîncă, fără să mă ridic, pe care doar ducele de la Force a imitat-o, n dată cu mine. M-am uitat apoi, numaidecît, să văd cui ii va cere Regentul părerea, ca să-l întrerup dacă i-ar fi cerut-o unui *pair,* întrucît voiam să nu le las bastarzilor nici măcar cele mai slabe pretexte de formă ce le-ar fi putut îngădui să revină asupra judecăţii ; însă nu a fost nevoie. D-l duce de Orléans mă auzise şi mă înţelesese bine, şi a trecut la mareşalul de Estrées. El şi toţi ceilalţi şi-au dat părerea aproape fără să vorbească, aprobînd ceea ce, în mare măsură, nu le prea plăcea. Eu încercasem să-mi potrivesc, glasul în aşa fel încît să fie destul de tare ca să poată fi auzit de toată lumea, preferind chiar să nu fie auzit de cei ce se aflau mai departe, decît să vorbesc prea tare, şi, exprimîndu-mi recunoştinţa, m-am străduit să par cit mai grav, cît mai modest şi cît mai simplu cu putinţă. Domnul Duce, zîmbind, mi-a făcut semn, răutăcios, că vorbisem bine ; însă eu mi-am păstrat seriozitatea şi am întors capul ca să-i examinez pe ceilalţi. Chipurile şi ţinuta lor nu pot fi redate. Cele povestite mai sus despre ei şi gîndurile care îi munceau erau tot mai vădite. Pretutindeni, numai oameni îndureraţi, copleşiţi de uluire, concentraţi, neliniştiţi, unii iritaţi, cîţiva, foarte puţini, mulţumiţi, ca La Force şi Guiche, care mi-au spus-o, deschis, numaidecît.

După ce toţi şi-au dat părerea, aproape îndată ce le-a fost cerută, D-l duce de Orléans a rostit : ,,Domnilor, iată aşadar că declaraţia a fost aprobată ; s-a făcut dreptate ; acum, drepturile Domnilor *pairs* sînt în siguranţă“.

[...]

Ne supăra mult încetineala Tribunalului şi trimiteam tot timpul după veşti. Mai mulţi, dornici să iasă din sală. poate ca să trăncănească, s-au oferit să se ducă ei să le aducă ; însă Regentul nu l-a lăsat să iasă decît pe La Vrillière, şi, văzînd că dorinţa de a ieşi din sală devine tot mai mare, s-a aşezat chiar el la uşă. Am vorbit de cîteva ori cu el despre observaţiile unora, după cum am mai vorbit şi cu Domnul Duce, cu Ministrul de justiţie. I-am cerut Regentului să repete de mai multe ori că nimeni nu are voie să iasă din sală.

W

CAPITOLUL VII

(17 18) *Tribunalul soseşte la Tuileries. Atenţie la uşile cabinetului Consiliului şi la ceea ce se petrece acolo. — Ne ducem să-l luăm pe Rege. — [...] Spectacolul şedinţei Tribunalului. [...] — Purtarea Regelui şi a Ministrului de justiţie. [...] Discursul Ministrului de justiţie. Casarea hotăririlor sale. [...] — Reducerea bastarzilor la rangul lor de* pairs *; restabilirea personală a contelui de Tou- louse. — [...] Totul este înregistrat in şedinţa Tribunalului. — [...]*

în sfîrşit, soseşte Tribunalul şl, ca nişte copii, ne-am repezit cu toţii la ferestre. Erau în robe roşii, doi cite doi ; intrau pe poarta cea mare din curte, prin care au trecut pieziş, ca să ajungă în sala Ambasadorilor, unde erau aşteptaţi de primul preşedinte, sosit în trăsură cu preşedintele Aligre ; el trecuse prin curtea cea mică de alături, ca să meargă mai puţin pe jos. în timp ce la cele două ferestre ale cabinetului se îmbulzeau spectatorii, eu am avut grijă să nu pierd din ochi interiorul cabinetului, de frică să nu se discute sau să nu iasă lumea din sală. Desgranges a venit în mai multe rînduri să spună cum stau lucrurile, fără nici o greutate, în timp ce eu mă plimbam întruna, uitîndu-mă la toţi cu atenţie. Fie din necesitate, fie din dorinţa de a avea ceea ce era interzis, unii au cerut să iasă ca să-şi facă nevoile. Regentul le-a îngăduit, cu condiţia să nu vorbească şi să se întoarcă numaidecît.

[•••]

în cele din urmă, după ce Tribunalul s-a aşezat, după ce ***pairs***-ii au sosit, iar preşedinţii s-a dus de două ori în dosul paravanelor puse în camera alăturată, să-şi ia blă- nile, Desgranges a venit să anunţe că totul este gata. Fusese neliniştit, deoarece nu ştia dacă Regele prînzeşte între timp ; eu am obţinut să nu prînzească, de teamă ca, intrând numaideeît după masă în şedinţa Tribunalului, şi, întrucît ar fi mîncat înainte de ora obişnuită, să nu se simtă rău, ceea ce ar fi fost foarte neplăcut. îndată ce Desgranges l-a anunţat pe Regent că poate porni, Alteţa Sa Regală i-a spus să anunţe Tribunalul că reprezentanţii ce aveau să-l întîmpine pe Rege se vor afla în capătul încăperii gărzilor elveţiene, aşa cum fusese stabilit, şi a spus cu glas tare celor de faţă că trebuie să meargă să-l aducă pe Rege.

Auzind aceste cuvinte, am simțit cum mă cuprinde bucuria la gîndul spectacolului măreț ce avea să se petreacă sub ochi mei ; a fost un semn că trebuie să bag bine de seamă cum mă port. Il anunțasem pe Villars să meargă împreună cu noi, şi pe Tallard să se alăture mareşalilor Franței, lăsîndu-i să treacă înaintea lui pe cei mai vechi, deoarece, în asemenea împrejurări, ducii verificați225 nu trec înainte. M-am străduit să mă înarmez cu cea mai mare doză de seriozitate, gravitate şi modestie de care am fost în stare. L-am urmat pe D-l duce de Orléans, care a intrat la Rege, pe uşa cea mică, şi care l-a găsit pe acesta în cabinetul său. Pe drum, ducele de Albret şi alți cîțiva mi-au făcut tot soiul de complimente, dornici să afle ceva. Le-am răspuns politicos, m-am plîns de mulțime, de hainele pe care le purtam şi care mă stînjeneau, şi am intrat în cabinetul Regelui.

[...]

Aşezat undeva mai sus, fără să am pe nimeni în fața mea pe scaunele cele înalte, deoarece banca adăugată pentru ***pairs***-ii ce n-ar fi avut loc pe a noastră nu ajungea pînă la ducele de la Force, am putut să-i văd pe toți cei de față. M-am uitat, încercînd să cuprind totul şi să înțeleg cît mai bine. Un singur lucru m-a stingherit : faptul că, asupra unor lucruri, nu mi-am putut opri privirea atît cît aş fi vrut eu ; mă temeam de flacăra şi de semnificația strălucirii din ochii mei, căutate de toată lumea, şi, pe măsură ce îmi dădeam seama că privirile mele se întâlnesc cu cele ale aproape tuturor celorlalți, înțelegeam că trebuie să le curm curiozitatea stăpînindu-mă. Am aruncat totuşi o privire scînteietoare asupra primului preşedinte şi asupra celor de pe banca cea mare, față de care eram aşezat cum nu se poate jjaai bine. Mi-am plimbat privirea asupra întregului Tribunal ; am văzut o uluire, o linişte, o dezamăgire la care nu m-aş fi aşteptat şi care prevesteau lucruri bune. Primul preşedinte, nemai- pomenint de abătut, preşedinții descumpăniți, grijulii să țină seama de toate, îmi ofereau cel mai plăcut spectacol. Simplii curioşi, printre care îi pun pe toți cei fără drept de a-şi spune părerea, nu s-ar fi zis că sînt mai puțin mirați, deşi nu erau tulburați ca ceilalți : o mirare calmă, într-un cuvînt, totul lăsa să se simtă o mare aşteptare, şi
lumea căuta s-o scurteze ghicind care sînt cei ce ieşeau
din Consiliu.

225 Ducii ale căror titluri fuseseră recunoscute, (N. t.)

Nu am avut destul răgaz pentru această cercetare ; numaidecît a sosit Regele. Zarva stîrnită de intrarea lui la şedinţa Tribunalului, care a ţinut pînă ce Maiestatea Sa şi toţi cei ce o însoţeau s-au aşezat, a fost un alt soi de ciudăţenie. Fiecare încerca să-i scruteze pe Regent, pe Ministrul de justiţie şi pe cei mai de seamă de acolo. Ieşirea bastarzilor din cabinetul de Consiliu sporise atenţia ; însă nu toată lumea ştia acest lucru, şi abia atunci a fost observată absenţa lor. Dezamăgirea mareşalilor, a decanului lor, datorită locului de preceptor al Regelui, a fost vădită. Ea a sporit tulburarea primului preşedinte, care, nevăzîndu-1 acolo pe stăpînul său, ducele du Mâine, a aruncat o privire cruntă asupra D-lui de Sully şi asupra mea, căci ne aşezasem tocmai pe locurile celor doi fraţi, într-o clipă, toţi ochii adunării s-au fixat, dintr-o dată, asupra noastră, şi am remarcat cum concentrarea şi aerul că aşteaptă ceva important s-au văzut, pe toate chipurile, şi mai bine. Chipul Regentului avea un aer de blîndă dar hotărîtă maiestate, ceva cu totul nou pentru el, ochii atenţi, ţinuta gravă, însă nestingherită ; Domnul Duce, înţelept, cumpătat, părea că are în jurul său ceva strălucitor, care-i împodobea toată făptura, şi se vedea că se stăpîneşte ; D-l prinţ de Conţi, trist, gînditor, se afla, poate, pe tărîmuri îndepărtate. Nu i-am prea putut zări, în timpul şedinţei, decît din cînd în cînd, sub pretext că mă uit la Rege, care era serios, maiestuos şi totodată cît se poate de drăgălaş, grav, cu graţie în toată purtarea lui, ascultînd cu atenţie deloc plictisit, jucîndu-şi foarte bine rolul şi fără nici o greutate.

[...]

După ce Ministrul«de justiţie s-a obişnuit, întocmai ca predicatorii, cu acest august auditoriu, s-a descoperit, s-a ridicat, a urcat la Rege, a îngenuncheat pe treptele tronului, aproape de mijlocul aceloraşi trepte unde marele şambelan era întins pe perne, a primit orinul de la Rege, a coborît, s-a aşezat în scaunul său şi s-a acoperit. Trebuie să spun, o dată pentru totdeauna, că a urmat acelaşi ritual la fiecare din chestiunile discutate în şedinţă, şi, tot aşa, înainte de a cere părerea membrilor asupra fiecărei chestiuni, şi după aceea ; în şedinţele Tribunalului, el sau cancelarul nu vorbeau niciodată altfel cu Regele, şi, de cîte

ori s-a dus la Rege, în această şedinţă, Regentul s-a ridicat şi s-a apropiat de Rege ca să-l audă şi să-i sugereze ordinele. Reluîndu-şi locul, după cîteva momente de linişte, a deschis acest mare spectacol printr-un discurs. Procesul- verbal de la această şedinţă, întocmit de Tribunal şi tipărit, care poate fi citit de oricine, mă va scuti să redau aici discursurile Ministrului de justiţie, al primului preşedinte, ale oamenilor Regelui, precum şi diferitele documente care au fost citite şi înregistrate.

[•••]

Cînd acest prim act s-a sfîrşit, al doilea a fost anunţat de discursul Ministrului de justiţie, a cărui forţă a pătruns tot Tribunalul. O dezamăgire generală s-a aşternut pe chipurile membrilor săi. Aproape nici unul dintre ei, şi erau mulţi, nu a îndrăznit să vorbească cu vecinul. Am remarcat doar că abatele Pucelle, care, deşi consilier-cle- ric, se afla pe băncile din faţa mea, s-a ridicat în picioare, de fiecare dată cînd a vorbit ministrul de justiţie, ca să audă mai bine. O durere amară şi, după cum se vedea, plină de ciudă, a întunecat chipul primului preşedinte. Ruşinea şi încurcătura erau zugrăvite pe el. Ceea ce, în jargonul Palatului de justiţie, se numeşte banca cea mare, pentru a-i tămîia pe magistraţii aşezaţi pe ea, şi-a plecat dintr-o dată capul, ca la un semnal, şi, cu toate că Ministrul de justiţie şi-a cruţat glasul, încît să nu fie decît limpede, a făcut-o totuşi în aşa fel că, în toată adunarea, nimeni nu a scăpat o vorbă din spusele lui, şi nici una din aceste vorbe nu a fost fără tîlc. Mai rău a fost cînd s-a citit declaraţia. Fiecare frază părea să sporească atît atenţia cît şi durerea tuturor slujbaşilor Tribunalului, şi, magistraţii aceia atît de înfumuraţi, ale căror trufaşe proteste nu erau de ajuns pentru orgoliul şi ambiţia lor, loviţi de o pedeapsă atît de aspră şi de publică, s-au văzut aduşi la adevărata lor stare, nefiind plînşi decît de mica lor cabală. Nu este cu putinţă să redau în vorbe ceea ce o singură privire m-a ajutat să văd în acele momente atît de neobişnuite, şi, dacă am avut satisfacţia de a nu-mi fi scăpat nimic, sînt îndurerat că nu pot reda totul.

[...]

După ce s-au spus părerile, întrucît Ministrul de justiţie se pronunţase, am văzut că aşa-zisa bancă mare se mişcă. Voia să vorbească primul preşedinte, ca să facă un protest ce s-a dovedit plin de răutatea cea mai rafinată, de necuviinţă faţă de Regent şi de neobrăzare faţă de Rege. Totuşi, în timp ce îl rostea, ticălosul tremura. Glasul lui întretăiat, privirea stînjenită, emoţia şi tulburarea vădită, dezminţeau acest rest

de venin, pe care nu a putut să nu şi-l ofere lui însuşi şi Tribunalului său. Atunci, am gustat, cu o plăcere ce nu poate fi exprimată, spectacolul acelor mîndri legişti, care se încumetă să ne refuze salutul, prosternați în genunchi, aducînd, la picioarele noastre, un omagiu tronului, în timp ce noi ne aflam, aşezați şi acoperiți, pe scaunele cele înalte, alături de acelaşi tron.

[-.]

Cu ochii ațintiți asupra acestor burghezi trufaşi, lipiți de ei, mă uitam la cei de pe banca cea mare, în genunchi sau în picioare, mă uitam la faldurile mari ale blănurilor ce se mişcau la fiecare plecăciune, îndelungă şi tot mai adîncă, şi căreia nu-i punea capăt decît porunca Regelui, dată prin gura Ministrului de justiție, veveriță ieftină care, în pictură, ar vrea să pară hermină, şi capetele acelea descoperite şi supuse, la nivelul tălpilor noastre. Cînd protestul s-a isprăvit, Ministrul de justiție s-a urcat pînă la Rege, apoi, fără să reia nici o părere, s-a reaşezat la locul lui, şi-a aruncat privirea asupra primului preşedinte şi a rostit hotărîrea : ***Regele vrea să fie ascultat, ascultat pe loc.*** Aceste cuvinte mărețe au fost lovitura de trăsnet care i-a doborît pe toți, pe preşedinte şi pe consilieri, în modul cel mai vădit. Toți au plecat capul, iar cei mai mulți nu l-au ridicat vreme îndelungată. Ceilalți spectatori, cu excepția mareşalilor, Franței, n-au prea fost mişcați de durerea Tribunalului.

însă aceasta nu a fost decît o izbîndă oarecare pe lingă triumful ce avea să urmeze numaidecît. Intrucît Ministrul de justiție, prin cea de-a doua pronunțare, încheiase actul al doilea, l-a început pe al treilea. Cînd a trecut din nou prin fața mea, sfîrşind ascultarea părerilor pairs-ilor despre hotărîrea privitoare la Tribunal, l-am prevenit să nu le ceară părerea asupra chestiunii următoare, iar el mi-a răspuns că nu o va cere. Era o precauțiune pe care o luam de teamă ca nu cumva să uite. După cîteva momente de la ultima pronunțare asupra Tribunalului, Ministrul de finanțe s-a urcat din nou la Rege, şi, reluîndu-şi locul, a stat aşa, încă două trei clipe, fără să spună ceva. Atunci, toată lumea şi-a dat seama că, intrucît afacerea Tribunalului era terminată, avea să urmeze o alta. Fiecare, cu sufletul la gură, încerca să ghicească despre ce poate fi vorba. După aceea, s-a aflat că Tribunalul s-a aşteptat să se hotărască în favoarea noastră prin votul cu boneta 226,

226 *Opiner du bonnet,* a-şi da asentimentul la părerea celorlalți prin simpla ridicare a bonetei. (N. t.)

dar voi arăta mai tîrzlu de ce nu s-a făcut aşa. Alţii, constatînd cu ochii lor absenţa bastarzilor, au socotit, mai aproape de adevăr, că avea să fie vorba de ceva ce îi privea pe aceia ; însă nimeni nu a ghicit ce, şi, încă şi mai puţin, care era importanţa lucrurilor.

In cele din urmă, Ministerul de justiţie a deschis gura, şi, chiar de la prima frază, a anunţat căderea unuia dintre fraţi şi menţinerea celuilalt. Efectul acestei fraze pe chipurile tuturor nu poate fi exprimat. Oricît de ocupat eram să-mi supraveghez propriul meu chip, totuşi, nu am pierdut nici un amănunt. Uluirea a fost mai presus de orice alt sentiment. Mulţi au părut mulţumiţi, fie din simţul dreptăţii, fie că îl urau pe ducele du Mâine, fie din afecţiune pentru contele de Toulouse ; cîţiva au fost îndureraţi. Primul preşedinte şi-a pierdut cu totul cumpătul ; chipul lui, atît de îngîmfat şi de cutezător, s-a schimonosit din- tr-o dată ; doar fiindcă furia îi era prea mare nu a leşinat. Cînd s-a citit declaraţia, a fost şi mai rău. Fiecare cuvînt era ca o lege şi aducea o nouă cădere. Toţi ascultau cu atenţie şi stăteau neclintiţi ca să nu piardă o vorbă, cu ochii la grefierul care citea. Pe la o treime din acest text, primul preşedinte, scrîşnind din puţinii dinţi care-i mai rămăseseră, şi-a sprijinit fruntea în bastonul pe care-1 ţinea cu amîndouă mîinile, şi, în poziţia aceasta atît de neobişnuită, de om osîndit, a ascultat restul acelei lecturi care-1 dobora, dar care pe noi ne făcea să renaştem. în acest timp, eu muream de bucurie ; mă temeam chiar să nu-mi vină rău ; inima, umflată peste măsură, nu mai încăpea în mine. Mă străduiam din răsputeri să nu las să se vadă ceva, dar, cu toate acestea, îmi plăcea nespus de mult. Comparam cu anii şi cu vremurile de robie, cînd, tîrît ca victimă, în faţa Tribunalului, îi făcusem de multe ori pe bastarzi să triumfe : mă gîndeam la treptele pe care le urcaseră ca să ajungă pe această culme, deasupra capetelor noastre; comparam, cum spuneam, acele vremuri cu ziua aceasta, cînd dreptatea şi legea erau respectate, cu această cădere înspăimîntă- toare, care, în acelaşi timp, ca prin forţa unui arc, ne ridica pe noi. Îmi aminteam, cu o încîntare din cele mai mari, ceea ce mă încumetasem să-i prezic ducelui du Mâine, în ziua scandalului pornit de la votul cu boneta, pe vremea despotismului tatălui său. Vedeam, în sfîrşit, cu ochii mei, urmarea şi împlinirea acestei ameninţări. Mi-o datoram, îmi mulţumeam că, prin mine, se săvîrşea. Era ceva măreţ, ce se petrecea în prezenţa Regelui şi a unei atît de auguste adunări. Triumfam, mă răzbunam, mă scăldam în răzbunare ; mă

bucuram văzînd că mi se împlinesc dorințele cele mai hotărîte şi mai statornice din toată viața mea. Aş fi vrut să nu mă mai sinchisesc de nimic. Cu toate acestea, ascultam mai departe lectura aceea dătătoare de viață, ale cărei vorbe răsunau în sufletul meu ca atingerea arcuşului de un instrument ; în acelaşi timp, urmăream impresia pe care o făcea asupra celorlalți.

[••■]

O dată ce pronunțarea a fost dată, Ministrul de justiție l-a chemat pe mai marele grefierilor, i-a poruncit să-şi aducă hîrtiile şi să-şi pună măsuța lîngă a sa, ca să facă, pe loc, fără întîrziere, în prezența Regelui, înregistrările tuturor actelor ce fuseseră citite şi hotărîte, şi să le semneze. Totul s-a făcut fără nici o greutate, cu toate formele, sub ochii Ministrului de justiție, care nu şi-i ridica din hîrtii; însă, întrucît erau cinci sau şase documente de înregistrat, a durat mult.

CAPITOLUL XI

(17 18) — *[...] — Planul lui Alberoni; Cellamare lucrează împotriva Regentului. — Precauțiunile lui Cellamare ca să poată vorbi deschis la Madrid şi să ia ultimele măsuri. — Ştiu prea puțin despre importanta afacere pe care o voi povesti. Ignoranța mea are o cauză surprinzătoare. — Scrisorile lui Cellamare, trimise cu atitea precauțiuni, sînt oprite la Poitiers şi aduse abatelui Dubois. — Nepăsarea Regentului şi încrederea lui în abatele Dubois, care, mai cu seamă în această afacere, le foloseşte râu, şi tot secretul este îngropat. — [...] — Cellamare este arestat. Purtarea lui. — [-.]*

Cellamare, ambasadorul Spaniei, cu mult bun simț şi foarte inteligent, se îndeletnicea, de vreme îndelungată, cu pregătirea unor încurcături, aşa cum se vede din extrasele de pe scrisorile de la poştă făcute de D-l de Torcy. Se poate citi acolo cit de mult se gîndea cardinalul Alberoni la această afacere şi cu cită grabă îi răspundea Cellamare, dorind să-i fie pe plac. Planul urmărea, nici mai mult nici mai puțin, decît răscularea întregului regat împotriva cîrmuirii D-lui duce de Orléans şi, fără să fie prea limpede ce aveau de gînd să facă din acesta, voiau să-l pună pe regele Spaniei în fruntea treburilor Franței, cu un Consiliu de miniştri numiți de el, şi un locotenent al Regenței, supus lui, care ar fi fost adevăratul Regent, şi care nu era altul decît ducele du Maine. Se bizuiau pe tribunale, după pilda celui din Paris, pe căpeteniile şi principalii factori ai Constituției, pe tot ținutul Bretagne, pe

toată fosta curte, obişnuită cu jugul bastarzilor şi al D-nei de Maintenon, şi, de multă vreme, pe toţi cei pe care-i puteau atrage de partea Spaniei, cu tot soiul de amăgeli, de făgăduieli şi de speranţe. Vom vedea că măsurile luate de ei nu s-au potrivit deloc cu importanţa acestui plan. Este drept că nu au putut aştepta ca lucrurile să se coacă. Ruptura dintre Franţa şi Spania era iminentă ; trebuiau oprite urmările, cît mai repede, iar revolta să fie amînată cît mai puţin posibil. Au fost descoperiţi chiar cînd îşi făceau ultimele pregătiri ; atît Regentul cît şi Ţara au fost cumplit trădaţi, iar D-l duce de Orléans a arătat o slăbiciune de necrezut.

Aşa stînd lucrurile cu Spania şi cu cei ce se devotaseră propriei lor răzbunări, sau propriilor lor speranţe, a fost nevoie ca, la Madrid, să se spună lucrurilor şi persoanelor pe nume. Cellamare, prea înţelept ca să încredinţeze vreunuia din oamenii săi un pachet de asemenea importanţă, a vrut ca purtătorul scrisorilor să fie ales la Madrid şi să fie cineva mai presus de un simplu curier, care, în acelaşi timp, prin persoana şi rangul său, să poată înlătura orice îndoială. Ca să ascundă un secret atît de mare, au ales, la Madrid, un tînăr din rîndul bisericii, care se numea sau îşi zicea abatele Portocarrero, căruia i l-au dat ca ajutor pe fiul lui Monteleon. Nu se putea pune la cale ceva mai firesc decît întîlnirea, chipurile, întîmplă- toare dintre doi tineri, unul venind de la Madrid, celălalt de la Haga, şi care apoi pornesc împreună ca să se întoarcă în Spania. Numele de Portocarrero făcea impresie, şi, de la vestitul cardinal Portocarrero, amintea favoarea arătată de Franţa. Celălalt era fiul ambasadorului Spaniei, aflat de multă vreme în Anglia, şi care stătuse destul de mult şi în Franţa, unde îşi făcuse prieteni de vază. întotdeauna fusese de partea Franţei, de care Spania, spunea el, trebuie să nu se despartă niciodată ; lucrurile acestea se ştiau ; abatele Dubois le văzuse adesea la Londra, dar legătura dintre Franţa şi Spania nu fusese înţeleasă de Alberoni. S-a văzut, din extrasele de pe scrisorile trimise cu poşta, făcute de D-l de Torcy, că Monteleon a fost, în privinţa aceasta, neînduplecat. Monteleon, plecat din Anglia prin ruperea relaţiilor şi în urma acţiunilor flotei engleze îndreptate împotriva Spaniei, în Mediterana, se dusese să aştepte, la Haga, ceea ce curtea lui va dori să facă din el, şi se părea că-şi trimite fiul în Spania pentru această afacere personală. Doi tineri, cu nume pe placul Franţei, şi care s-ar fi zis că se întîlnesc cu totul întâmplător la Paris, unul venind de la Madrid şi celălalt de la Haga, pentru care nimic nu putea fi mai firesc decît să se

întoarcă împreună, aveau tot ce trebuie ca să înlăture orice bănuială că ar fi putut fi însărcinați cu transmiterea vreunui pachet important pentru ambasador, de vreme ce acesta avea propriii săi curieri, putînd trimite şi prin cei care soseau din Spania. Este lesne de închipuit că cei doi tineri habar n-aveau ce poartă asupra lor, şi era foarte simplu ca, de vreme ce ei tot se duceau în Spania, ambasadorul, profitând de ocazie, să le dea un pachet. Au plecat deci, înarmați cu paşapoarte de la Rege, avînd în vedere împrejurările care anunțau apropiata ruptură, la începutul lui decembrie, împreună cu un bancher spaniol stabilit în Anglia, care făcuse acolo, de curînd, o bancrută zdravănă ; englezii obținuseră făgăduiala Regentului că va pune să fie arestat, în Franța, oriunde va putea fi prins.

Se va vedea că sînt prost informat asupra acestei afaceri atît de importante, însă nu pot şi nici nu vreau să spun decît ceea ce am ştiut, despre rest nu voi face decît presupuneri. Abatele Dubois, tot mai stăpîn pe D-l duce de Orléans, voia să-l amestece în toate secretele, ca Să nu-1 aibă nici adversar nici aliat, iar D-l duce de Orléans n-a ieşit niciodată din vorba lui. Nici măcar el nu a ştiut altceva decît ceea ce i-a plăcut sau i-a convenit abatelui Dubois.

Fie că sosirea abatelui Portocarrero şi scurta lui şedere la Paris i-au dat de bănuit abatelui Dubois sau oamenilor săi, fie că o fi cumpărat pe cineva de seamă de pe lingă ambasadorul Spaniei, care l-a anunțat că cei doi tineri aveau asupra lor un pachet important, fie că nu a fost nici un alt mister decît tovărăşia compromițătoare a bancrutie- rului, plecat împreună cu ei, precum şi grija abatelui Dubois de a-i îndatora pe englezi punînd să-l aresteze, a poruncit arestarea celor trei, recomandînd să li se ia toate hîrtiile ce vor fi găsite asupra lor, de teamă ca nu cumva bancrutierul să le fi dat propriile lui hîrtii, ca să nu le piardă, dacă ar fi fost prins ; orice va fi fost, abatele Dubois a pus să fie prinşi ; au fost arestați la Poitiers ; le-au fost luate toate hîrtiile şi duse abatelui Dubois de către curierul care, imediat după prinderea celor trei, a fost trimis, de la Poitiers, ca să-i ducă vestea.

Întîmplarea face adesea lucruri mari. Curierul de la Poitiers a intrat la abatele Dubois tocmai în momentul cînd D-l duce de Orléans intra la Operă. Dubois a citit hîrtiile şi i-a dat D-lui duce de Orléans vestea acestei capturi, cînd prințul a ieşit de la Operă. D-l duce de Orléans, care, de obicei, se închidea atunci numaidecît cu nelegiuiții săi, a

făcut la fel şi în ziua aceea, sub pretext că abatele Dubois nu avusese timp să examineze hîrtiile, cu o nepăsare împotriva căreia nu se putea face nimic. In primele ore ale dimineții, nu prea era liber. Capul lui, greu încă de aburii vinului şi de mistuirea anevoioasă a cărnii mîncate la cină, nu era în stare să înțeleagă ceva, iar secretarii de Stat mi-au spus, adesea, că era un moment cînd, dacă ar fi vrut ei să-l pună să semneze orice, el ar fi făcut-o. Acel moment a fost folosit de abatele Dubois ca să-i vorbească despre hîrtiile sosite de la Poitiers, aşa cum a socotit el că se cuvine. Nu a spus şi nu a arătat decît ce a vrut el, şi nu a lăsat niciodată nici una din acele hîrtii în mîinile Regentului sau ale altcuiva. încrederea oarbă şi nepăsarea prințului în această împrejurare n-au putut fi înțelese şi, ceea ce este şi mai greu de înțeles, amîndouă au fost văzute, mai departe, în această afacere şi în diferitele ei părți, făcînd astfel din abatele Dubois stăpînul absolut al dovezilor, al bănuielilor, al convingerii, al iertării, al pedepsei. Nu i-a admis în afacerea aceasta decît pe Ministrul justiției şi pe Le Blanc, deoarece nu se putea lipsi de ei, dar, chiar şi lor, nu le-a spus decît atît cît i-a convenit. Cel dintîi era dintre oamenii foarte apropiați lui şi atîrna întru totul de el ; al doilea, atîrna la fel de mult, dar atîta tot, căci nu avea nici un temei să creadă că este dintre cei apropiați abatelui Dubois ; amîndoi erau uluiți văzîndu-1 cum se poartă în această afacere, şi înspăimîntați la gîndul de a-i pune cea mai mică întrebare sau de a se îndepărta de la ordinele lui. Slujbele lor țineau numai de voința abatelui ; iar el îi făcea să simtă zilnic acest lucru. în ochii lor, stăpînul nu făcea nici doi bani, iar sluga totul. Ceea ce au făcut ei, interogatoriile, rapoartele către Regent, în tot cursul acestei afaceri, ceea ce au dus mai departe, au lăsat să le scape sau să cadă, au înlesnit, i-au spus sau i-au ascuns Regentului, într-un cuvînt, toată purtarea lor, faptele lor, pînă şi cuvintele lor, totul, pînă la cele mai mici amănunte şi cu cea mai mare precizie, a fost, pas cu pas, stabilit de Dubois. Acest abate a fost singurul, unicul, supremul conducător şi moderator, cu o forță şi o ambiție pe care nimic nu le-a clintit, şi care nu a găsit decît cea mai desăvîrşită supunere oarbă la aceşti doi bărbați, tremurînd de spaimă, şi care, ca slugi prea-plecate, au primit ordinele, pe care le aşteptau în fiecare clipă, pentru fiecare mărunțiş, neavînd alt gînd decît supunerea totală şi oarbă, cumplitul lor stăpîn avînd grijă să-i facă să priceapă că de ea ține tot ce au ei. Abatele Dubois a fost singurul om care a cunoscut cu adevărat acastă afacere secretă, în întregime şi în

diferitele ei părți ; nu s-a slujit decît de cei doi, cărora nu le spunea cum stau lucrurile decît treptat şi doar atît cît îi convenea lui. Nu i-a arătat mai multă încredere nici D-lui duce de Orléans, căruia Ministrul de finanțe şi Le Blanc nu au îndrăznit vreodată să-i spună altceva decît lecțiile învățate de ei pe dinafară, transmise, în acest scop, de abatele Dubois, la timpul, pe tonul şi în măsura recomandată de el, de fiecare dată. Cu o astfel de purtare, Dubois a rămas, spun încă o dată, singurul care a cunoscut secretul acestei afaceri, stăpînul ei absolut ; el ştia cît de mare era vina şi care era soarta vinovaților, numai el putea spori sau micşora numărul şi importanța lor, după cum avea chef, fără teamă că ar putea fi dezmințit, sau măcar contrazis, sau că cineva i s-ar fi împotrivit în cel mai mărunt lucru. Oamenii erau* arestați sau li se dădea drumul din ordinul Regelui, dar numai abatele Dubois dispunea de acesta, şi nu existau niciodată demersuri sau proceduri juridice, deoarece acestea nu ar fi putut fi, toate, în mîinile lui. Ministrul de justiție, care se bucura mai mult decît alții de încrederea abatelui Dubois, de la care a aşteptat întotdeauna ceva şi care l-a ocrotit pe vremea cînd era în dizgrație, a murit înaintea lui şi a dus secretul cu el în mormînt. Le Blanc, înlăturat şi alungat de Dubois, înainte de a murg ajuns pe marginea prăpastiei, ale cărei grozăvii le-a cunoscut în întregime de atunci încoace, ştiuse mult mai puțin decît Ministrul de justiție, singurul de la care Dubois putea, la nevoie, cere un sfat ; Le Blanc, revenit, în cele din urmă, la viață şi la cîrmuire, în alte vremuri[1], s-a ferit cu străşnicie să spună ceva din oele ştiute de el despre o afacere ai cărei principali vinovați, nu numai că ieşiseră din închisoare şi scăpaseră de orice nelinişte încă înainte de căderea lui, dar îşi recăpătaseră şi slujbele, măreția şi strălucirea, aidoma tuturor celorlalți învinuiți şi bănuiți.

[...]

Din toată afacerea aceasta întunecată şi atît de neobişnuit de secretă, rezultă limpede un complot urzit de D-l şi D-na du Maine.

[•••]

A doua zi după ce sosise curierul de la Poitiers la abatele Dubois, prințul de Cellamare aflînd, la rîndul său, de o întîmplare atît de supărătoare, dar sperînd totuşi ca tovărăşia bancrutierului să fi fost cauza opririi celor doi tineri şi a ridicării hîrtiilor pe care le aveau asupra lor, şi-a ascuns neliniştea sub o aparență foarte calmă şi s-a dus, la ora unu

după prînz, la D-l Le Blanc să-i ceară înapoi un pachet cu scrisori, încredințat de el celor doi tineri cu prilejul întoarcerii lor în Spania, înarmați fiind cu paşapoartele date de Rege. Le Blanc, care îşi pregătise lecția, în mai multe variante, cu abatele Dubois, pe care-1 văzuse dimineață la el acasă, şi, după aceea, cu D-l duce de Orléans, la care se duseseră împreună, în legătură cu purtarea față de ambasador, în diferitele situații ce s-ar fi putut ivi, i-a răspuns că pachetul fusese văzut, că erau lucruri importante în el, şi că, departe de a-i fi înapoiat, primise ordin să-l ducă pe el însuşi la palatul 227 în care locuia, împreună cu D-l abate Dubois, care, anunțat numai- decît de sosirea lui Cellamare la Le Blanc, venise în cea mai mare grabă. L-au urcat deci în trăsura D-lui Le Blanc şi au urcat împreună cu el. Ambasadorul, care şi-a

227 Fr. „*hotel*". Clădirea ambasadei era, cf. nota ediției franceze, la „hôtel Colbert". (N. t.)

dat seama că aşa ceva nu se face fără acoperirea necesară, nu s-a împotrivit, şi în tot cursul celor cel puţin trei ore pe care şi le-au petrecut la el, scotocindu-i toate birourile şi toate casetele, punînd de o parte toate hîrtiile pe care au vrut ei să le aleagă, nu şi-a pierdut nici o clipă singele rece şi calmul, ca un om ce nu se teme de nimic şi care ştie ce face. [...] Cînd a sosit acasă, străjuit de cei doi, un detaşament de muşchetari s-a aşezat la uşi. După ce totul a fost văzut, sigiliul Regelui şi pecetea ambasadorului au fost puse pe toate birourile şi casetele în care erau hîrtii. Abatele Dubois şi Le Blanc s-au dus împreună să-i spună Regentului cele întîmplate, şi au lăsat, la ambasador, muşchetarii ca să-l păzească, pe el şi pe cei din casă, şi pe de Liboy, unul dintre gentilomii Regelui, aşa cum se obişnuieşte, întotdeauna, în împrejurări neplăcute, să fie lăsat un nobil lîngă ambasadori.

[•••]

CAPITOLUL XII

|

(17 18) *[...] — Ducele du Mâine este arestat, la Sceaux, de către La Billarderie, locotenent în gărzile personale ale Regentului, şi dus în fortăreaţa Dullens. — D-na ducesă du Mâine este arestată de ducele de Ancenis, căpitan în gărzile personale ale Regelui,* şi *dusă în castelul de la Dijon. — [...]*

I-]

A doua zi [miercuri 29 decembrie], pe la zece dimineaţa, după ce a înconjurat Sceaux cu oameni din gărzile Regelui, care se furişaseră fără să facă vreun zgomot şi fără să se arate, La Billarderie, locotenent în grăzile personale ale Regelui, l-a arestat pe ducele du Maine, tocmai cînd acesta ieşea de la slujba pe care o ascultase în capelă, şi, foarte respectuos, l-a rugat să nu se întoarcă acasă, ci să urce chiar atunci într-o trăsură pe care o adusese cu el. D-l du Maine, care avusese mare grijă să nu cumva să se găsească ceva la el sau la vreunul din oamenii săi, şi care se afla singur la Sceaux, cu oamenii lui cei mai apropiaţi, nu s-a împotrivit cîtuşi de puţin. A răspuns că se aştepta de cîteva zile la acest compliment, şi a urcat numaidecît în trăsură. La Billarderie s-a aşezat lîngă el, iar

în fată, un subofiţer din gărzile personale şi Favancourt, brigadier în prima companie de muşchetari, care avea să-l păzească în închisoare. Întrucît aceştia nu au apărut în faţa ducelui du Maine decît în clipa cînd s-au urcat în trăsură, el a părut surprins şi tulburat văzîndu-1 pe Favancourt. Se pare că vederea subofiţerului nu l-a surprins : însă vederea celuilalt l-a doborît[1]. L-a întrebat pe La Billarderie ce înseamnă aceasta, care, atunci, nu i-a putut ascunde că Favancourt primise ordin să-l însoţească şi să rămînă cu el acolo unde se duceau. Favancourt a găsit atunci momentul să-i spună cîteva vorbe, cum a fost şi el în stare, la care ducele du Maine nu i-a răspuns aproape nimic, însă politicos şi temător. între timp, au ajuns la capătul aleii de la Sceaux, unde au apărut gărzile. La vederea lor, ducele du Maine s-a schimbat la faţă.

în trăsură, rareori tăcerea a fost curmată. Din cînd în cînd, D-l du Maine spunea că este nevinovat, că bănuielile împotriva lui sînt neîntemeiate, că este foarte legat de Rege, că este la fel de legat de D-l duce de Orléans, care nu putea să nu recunoască acest lucru, şi că este foarte nenorocit că Alteţa Sa Regală îi crede pe duşmanii lui, însă n-a numit niciodată pe nimeni : a spus toate acestea printre sughiţuri şi o mulţime de oftaturi ; din cînd în cînd, se închina şi mormăia încet ceva ca nişte rugăciuni, şi făcea plecăciuni adînci de cîte ori treceau pe lingă vreo biserică sau vreo cruce. A mîncat împreună cu ei, în trăsură, destul de puţin, iar seara, singur ; au fost cu mare băgare de seamă cînd s-a culcat. Abia a doua zi a aflat că este dus la Doullens ; n-a lăsat nimic să se vadă. Toate aceste întîmplări şi cele de la închisoare, le-am aflat cînd D-l duce du Maine a ieşit de acolo, tot de la Favancourt, pe care-1 cunoşteam foarte bine, deoarece cu el făcusem instrucţie, căci fusese subbrigadier la Cresnay, în prima companie de muşchetari, pe vremea cînd eram şi eu în aceeaşi brigadă, şi, de atunci, a fost tot timpul în preajma mea. D-l du Maine a avut cu el doi valeţi şi, mai tot timpul, a fost păzit.

în momentul arestării lui, Ancenis, care căpătase de curînd dreptul de urmaş al ducelui de Charost, tatăl său, în slujba de căpitan al gărzilor personale, a arestat-o pe ducesa du Maine, în oasa ei din strada Saint-Honoré. Un locotenent şi un subofiţer din gărzile personale au apărut, în acelaşi timp, şi au pus stăpînire pe casă, supraveghind uşile. Cuvîntarea ducelui de Ancenis a fost primită cu acreală. D-na du Mâine a vrut să-şi ia casetele ; Ancenis s-a împotrivit. Ea a cerut să-şi ia măcar pietrele preţioase: de aici, ceartă, foarte aprinsă, de o parte, foarte potolită, de cealaltă ; a trebuit însă ca el să se

înduplece. Silnicia făcută unei persoane de rangul ei a înfuriat-o, dar nu i-a spus nimic prea jignitor D-lui de Ancenis, şi nu a numit pe nimeni. A întîrziat plecarea cît a putut de mult, în ciuda stăruinţelor lui de Ancenis, care, în cele din urmă, i-a prezentat mîna şi i-a spus, politicos, dar hotărît, că trebuie să plece. La uşă, erau două trăsuri luate cu chirie, amîndouă cu cîte şase cai, a căror vedere a scandalizat-o peste măsură ; n-a avut totuşi încotro şi a urcat. Ancenis s-a aşezat lingă ea, locotenentul şi subofiţerul, în faţă, două cameriste, alese de ea, cu lucrurile ei, care au fost controlate, în cealaltă trăsură. Au luat-o pe la marginea oraşului ; s-au ferit de străzile mari ; nimeni nu s-a clintit, ceea ce a mirat-o şi a umplut-o de ciudă, şi nu a putut ascunde aceasta ; nu a vărsat o lacrimă, strigînd tot timpul cu glas întretăiat, împotriva silniciei ce-i era făcută. S-a plîns adesea de grosolănia trăsurii, nevrednică de ea, şi, din cînd în cînd, întreba unde este dusă. I s-a spus doar că va dormi la Essonnes, atîta tot. Cei trei paznici nu au scos o vorbă.. La culcare, au fost luate toate precauţiile necesare. A doua zi, la plecare, ducele de Ancenis şi-a luat rămas bun de la ea şi a încredinţat-o locotenentului şi subofiţerului din gardă, dar a fost însoţită şi de alţi membri ai gărzilor personale. L-a întrebat pe Ancenis unde este dusă ; el a răspuns, simplu : „La Fontainebleau," şi s-a întors să-i raporteze Regentului. Neliniştea D-nei du Maine sporea pe măsură ce se îndepărta, de Paris ; însă, cînd a văzut că este în Bour- gogne, şi, în cele din urmă, a aflat că este dusă la Dijon, a strigat pînă n-a mai putut. Mult mai rău a fost cînd a trebuit să intre în castel şi cînd s-a văzut prizonieră, închisă de Domnul Duce. S-a înăbuşit de furie. A vorbit ca turbată despre nepotul ei şi despre cumplita alegere a acelui loc. Cu toate acestea, după primele izbucniri, şi-a revenit, înţelegînd că nu este nici locul, nici cazul să facă atîta pe furioasa. Adevărata furie şi-a închis-o în sine ; n-a mai lăsat să se vadă decît o nepăsare faţă de tot şi o siguranţă dispreţuitoare. Locotenentul din gărzile Regelui, rămas la castel, devotat Domnului Duce, a ţinut-o din scurt şi a supravegheat-o, ca şi pe cele două cameriste, cu mare grijă.

[...]

CAPITOLUL XVI

(17 19) *[...] Moartea D-nei de Maintenon ; viaţa şi purtarea ei*

[..]

Sîmbătă 15 aprilie, seara, în ajunul primei duminici de după Paşti, a murit, la Saint-Cyr, celebra şi fatala D-na de Maintenon. Ce vîlvă ar fi făcut, în Europa, evenimentul acesta, dacă s-ar fi întîmplat cu cîţiva ani mai devreme ! Poate că nu s-a auzit de el nici măcar la Ver- sailles, care este atît de aproape ; abia de s-a pomenit ceva la Paris. Am vorbit atît de mult despre femeia aceasta, din păcate, prea şi atît de vestită, cu prilejul morţii Regelui, încît nu mai rămîne nimic de spus despre ea decît de atunci încoace. A avut un rol atît de mare şi de nefericit, timp de treizeci şi cinci de ani, fără cea mai mică întrerupere, încît totul, pînă şi ultimii ei ani, petrecuţi departe de lume, sînt vrednici să fie povestiţi.

S-a retras la Saint-Cyr chiar în momentul morţii Regelui, şi a avut bunul simţ să spună că, pentru lume, este moartă, şi să nu mai iasă dintre zidurile acelui aşezămînt. Acolo, nu a vrut să mai vadă pe nimeni din afară, cu excepţia unui foarte mic număr de persoane despre care voi vorbi aici, să ceară sau dea vreun sfat cuiva, nici să mai ştie de lucruri unde i s-ar fi putut pomeni numele. D-na de Caylus, D-na de Dangeau, D-na de Levis erau admise, însă rareori, ultimele două încă şi mai rar, la masa de prînz. Cardinalul de Rohan o vizita în fiecare săptămînă, ducele du Mâine la fel, şi petrecea trei patru ore cu ea, stînd numai ei doi. Totul îi surîdea cînd îi era anunţat aceasta ; îl îmbrăţişa, deşi el puţea groaznic, topită de dragostea pentru micuţul ei, căci ea tot micuţ îi zicea. Destul de des, venea ducele de Noailles, de care părea că nu se prea sinchiseşte, de soţia lui nici atît, deşi îi era nepoată, însă aceasta se ducea foarte rar pe la ea, părea întotdeauna stingherită şi venea fără nici o plăcere ; era primită tot fără nici o plăcere ; mareşalul de Villeroy, cînd avea timp, întotdeauna foarte bine primit ; nu venea, aproape deloc, cardinalul de Bissy ; din cînd în cînd, cîţiva episcopi mărunţi şi fanatici ; destul de des, arhiepiscopul de Rouen, Aubigny ; din cînd în cînd, Blouin, precum şi episcopul de Chartres, Merinville, pai'oh şi stareţ al mînăstirii. O dată pe săptămînă, dacă regina Angliei se afla la Saint-Germain, aceasta se ducea şi prînzea cu ea ; însă de la Chaillot, unde stătea perioade foarte lungi, nu se ducea. Avea fiecare cîte un jilţ, la fel, faţă în faţă. La ora prînzului, era pusă o masă între ele, tacîmurile, primele feluri de mîncare, şi un clopoţel. Domnişoarele care slujeau în camera D-nei de Maintenon făceau toate acestea, şi,

tot ele, le turnau de băut, le dădeau farfurii şi un alt rînd de bucate, cînd se suna clopoţelul ; regina avea întotdeauna cîte o vorbă bună pentru ele. Cînd masa era gata, domnişoarele strîn- geau şi scoteau totul din cameră, apoi aduceau cafeaua şi o duceau înapoi. Regina stătea acolo două trei ore, între patru ochi ; apoi se îmbrăţişau ; D-na de Maintenon făcea doi trei paşi, cînd o întîmpina, la sosire, şi cînd o petrecea, la plecare ; domnişoarele, care rămîneau în anticameră, o însoţeau pînă la trăsură ; o iubeau foarte mult, deoarece era foarte bună cu ele. Erau încîntate mai ales de cardinalul de Rohan, care nu venea niciodată cu mîna goală, aducîndu-le prăjituri şi bomboane atît de multe, că aveau cu ce se desfăta cîteva zile după aceea. Fleacurile acestea îi făceau plăcere D-nei de Maintenon. Adevărul este că, deşi vizitele erau puţine, şi nimeni nu îndrăznea să vină dacă nu fixa ea ziua şi ora, asupra cărora era întrebată din vreme, în afară de micuţ, primit oricînd cu braţele deschise, erau rare zilele cînd nu avea pe nimeni. Atunci, ca şi în orele libere din timpul dimineţelor, se ocupa de scrisori, căci primea o sumedenie, şi scria răspunsurile, mai toate către stareţii unor comunităţi de preoţi sau de seminare, către stareţe, chiar către simple călugăriţe ; deoarece plăcerea ei de a cîrmui a fost întotdeauna mai presus de orice, şi, întrucît scria deosebit de bine şi de uşor, îi plăcea să-şi dicteze singură scrisorile. Toate aceste amănunte le-am aflat de la D-na de Thibouville, care era din familia Rochechouart, fără nici un fel de avere, fiind dată, de copil, la Saint-Cyr.

D-na de Maintenon, în afară de cameriste, căci nici un bărbat dintre oamenii săi nu pătrundea între ziduri, avea două, cîteodată, trei foste eleve, şi şase tinere, în serviciul ei personal, pe care, bătrîne sau tinere, le schimba din cînd în cînd. D-ra de Rochechouart a fost una dintre cele tinere. I-a arătat prietenie şi, atît cît o putea îngădui tinereţea ei, chiar o oarecare încredere, şi, fiindcă i se părea inteligentă şi avea scris frumos, ei îi dicta întotdeauna. Aceasta nu a plecat de la Saint-Cyr decît după moartea D-nei de Maintenon, pe care a regretat-o mereu, foarte mult, deşi nu i-a dat nimic. A căsătorit-o de Antin, care a ţinUt-o întotdeauna la el după ce ea a ieşit de la Saint-Cyr, căci nu avea de nici unele ; nu a fost fericită. Thibouville [1] şi-a tocat averea stînd de pomană, cu toate că era om de vază, şi-a vîndut regimentul îndată ce au fost semne de război, şi s-a purtat în aşa fel, încît soţia lui nu a avut altceva de făcut decît să se retragă la episcopul de Evreux, fratele ei. Casa de ţară a episcopiei din Evreux este numai la cinci leghe de la Ferte ; ne vedeam tot timpul, iar el petrecea luni întregi la Ferte. Amănuntul este neînsemnat, însă cînd este vorba despre lucruri pe care nu le-am văzut cu ochii mei, sau nu le-am făcut eu, vreau să spun cum le-am aflat şi de unde le-am luat.

D-na de Maintenon, întocmai cum făcea cînd trăia la curte, se scula de dimineaţă şi se culca devreme. Rugăciunile durau mult; citea singură cărţi religioase ; cîteodată, cerea domnişoarelor din serviciul ei să-i citească puţină istorie, şi-i plăcea să le pună să se gîndească la cele citite şi să le înveţe cîte ceva. Asculta liturghia stînd într-o tribună lipită de camera ei, adesea şi alte slujbe ; foarte rar cobora în biserică. Se împărtăşea, nu aşa cum spunea Dangeau în *Memoriile* lui, din două în două zile, la miezul nopţii, ci de două ori pe săptămînă, de obicei între şapte şi opt dimineaţa, apoi se întorcea în tribuna ei, unde, în zilele acelea, rămînea mult timp. Masa ei de prînz era foarte simplă, însă fină şi căutată în simplitatea ei, şi foarte îmbelşugată. Ducele de Noailles, apoi Momay şi Blouin aveau grijă să nu-i lipsească vî- natul de la Saint-Germain şi de la Versailles, iar fructele le primea de la administraţia clădirilor. Cînd nu avea la ea doamne din afară, mînca singură, servită de domnişoarele din serviciul ei personal, dintre care, pe unele, le poftea la masă, cel mult de trei-patru ori pe an. D-ra de Aumale, care era bătrînă, şi pe care o avusese în serviciul ei foarte mult timp şi la curte, în privinţa aceasta, nu era din cele mai răsfăţate. Pentru ea şi pentru dum- nişoarele din serviciul personal, faţă de care D-

ra de Aumale era ca un fel de guvernantă, se servea o altă cină ; D-na de Maintenon nu mînca nimic seara. Uneori, cînd era vreme foarte frumoasă şi nu bătea vîntul, se plimba puţin în grădină.

Toate stareţele, maicile din cîrmuirea mînăstirilor, subalternele lor şi slujnicile de la bucătărie erau numite de ea. I se dădea un raport scurt despre cele întîmplate într-o lună ; însă pentru tot ce era dincolo de acestea, dădea ordine celei mai însemnate dintre maici. In acest aşezămînt, unde totul era în mîna ei, i se spunea ***Doamna,*** foarte scurt ; şi, deşi era politicoasă şi blîndă cu doamnele de la Saint-Cyr, şi bună cu domnişoarele, toate tremurau în faţa ei. Foarte rar vedea şi alte călugăriţe, în afară de stareţe şi de slujnice ; şi, chiar şi pe acestea, numai dacă le chema ea, şi, încă şi mai rar, cînd vreuna se încumeta să-i ceară o audienţă, pe care nu o refuza. Prima maică superioară venea ori de cîte ori dorea, dar fără să întreacă măsura ; îi raporta tot şi primea ordine pentru tot. D-na de Maintenon nu o vedea decît pe ea. Niciodată vreo călugăriţă, fiică din familia regală, cum au fost unele pe vremuri, nu a fost stăpînă atît de absolută, atît de ascultată, atît de temută, atît de respectată; cu toate acestea, era iubită de aproape toată lumea de la Saint-Cyr. Preoţii din afară erau la fel de supuşi şi de dependenţi. Niciodată, de faţă cu domnişoarele ei, nu aducea vorba despre cîrmuire şi despre curte ; pomenea destul de des despre răposatul Rege, lăudîndu-1, dar fără să meargă prea departe, şi nu vorbea niciodată despre intrigi, cabale şi treburile Ţării.

Am văzut că, atunci cînd, după declararea Regenţei, D-l duce de Orléans s-a dus s-o vadă pe D-na de Maintenon la Saint-Cyr, ea nu i-a cerut nimic altceva decît ocrotirea acelui aşezămînt. A încredinţat-o, pe această D-nă de Maintenon, că cele patru mii de franci, primiţi de la Rege, în fiecare lună, îi vor fi plătiţi mai departe, la fiecare întîi ale lunii, ceea ce s-a făcut, întotdeauna, întocmai. Astfel, ea primea de la Rege o pensie de patruzeci şi opt de mii de livre. Nu ştiu dacă nu şi-o păstrase şi pe aceea de guvernantă a copiilor Regelui şi ai D-nei
de Montespan, alte cîteva pe care le avea atunci, şi venitul primit ca a doua doamnă ce răspundea de îmbrăcămintea Doamnei Delfine de Bavaria, aşa cum mareşala de Rochefort, doamnă răspunzătoare cu îmbrăcămintea aceleiaşi Delfine, îl mai primea încă pe al său, şi cum ducesa de Arpajon, doamnă de onoare, îl primise pe al ei, cît a trăit, după moartea

Doamnei Delfine de Bavaria. Pe lingă aceasta, D-na de Maintenon primea veniturile de pe domeniul de la Maintenon şi de la alte proprietăţi. Saint-Cyr, întrucît fusese întemeiat de ea, avea sarcina, dacă avea să se retragă acolo, s-o găzduiască, pe ea şi pe toţi cei din jurul ei, să-i ţină trăsurile şi caii, să-i hrănească pe toţi, oameni şi cai, oricît de mulţi va dori ea să aibă, pe degeaba, pe cheltuiala aşezămîntului, ceea ce s-a făcut întocmai, primind pînă şi lemnele de foc, cărbunii şi luminările ; într-un cuvînt, nici pentru ea, nici pentru vreunul din oamenii sau din caii ei, nu a cheltuit un ban, în nici un fel ; nu şi-a plătit decît îmbrăcămintea ei şi livreaua slugilor. Avea, ca serviciu din afară, pe cineva ce răspundea de masa ei, un valet, oameni la bucătărie, o trăsură, un atelaj de şapte sau opt cai, şi unul sau doi pentru călărie, iar ca serviciu interior, pe D-na de Aumal şi cameristele, precum şi domnişoarele de care am pomenit, dar care erau de la Saint-Cyr : nu cheltuia aşadar decît pentru opere de binefacere şi pentru simbria celor ce o slujeau.

Am admirat adesea faptul că mareşalii de Harcourt, atît de strîns legaţi de ea, Tallard, Villars, care îi era atît de îndatorat, D-na du Mâine şi copiii ei, pentru care călcase în picioare toate legile divine şi omeneşti, prinţul de Rohan şi atîţia alţii n-au mai vizitat-o niciodată.

Căderea ducelui de Mâine, în şedinţa Tribunalului de la Tuileries, i-a dat prima lovitură de moarte. Nu merg prea departe cu presupunerile dacă voi crede că ştia tot ce face şi plănuieşte micuţul ei, şi că speranţa aceasta o susţinuse mult ; însă vestea că este arestat a doborît-o : au cuprins-o frigurile, care n-au mai lăsat-o, şi a murit, la optzeci şi trei de ani, teafără la minte.

La Saint-Cyr, nu a fost plînsă de toată lumea, iar regretele nu au trecut dincolo de zidurile acestui aşezământ.

[-]

CAPITOLUL XVIII

(17 19) *[...] — Moartea D-nei ducese de Berry ; nimeni nu a plîns după ea, în afară de D-l duce de Orléans, însă chiar şi el, doar cîteva zile. — [...]*

în cele din urmă, la 21 iulie, pe la miezul nopţii, D-na ducesă de Berry a murit, la două zile după greşeala făcută de Chirac228. Singurul care a suferit a fost D-l duce de Orléans. Cîteva persoane păreau îndurerate; însă cei care au avut din ce trăi, parcă nici măcar nu-i regretau moartea. D-na ducesă de Orléans s-a simţit uşurată, dar a avut grijă să respecte bunacuviinţă. ***Madame*** nu s-a prea stă- pînit. Oricît de îndurerat a fost D-l duce de Orléans, mîn- gîierea n-a întîrziat să vină. Jugul sub care singur se băgase, şi care, adesea, îi părea apăsător, fusese scuturat. Scăpase, mai cu seamă, de spaima declarării căsătoriei cu Rions 229 şi de urmările ei, încurcătură cu atît mai mare cu cît, la deschiderea corpului, biata prinţesă a fost găsită însărcinată ; i s-a mai găsit, de asemenea, şi o tulburare la creier, ceea ce nu făgăduia decît necazuri mari ; cîtăva vreme, toate acestea au fost ţinute ascunse cu mare grijă.

t-]

CAPITOLUL XXIV

(17 19) *Uscăciunea la care vor ajunge aceste memorii şi cauzele ei. - [...1*

Iată-ne ajunşi la o epocă foarte ciudată; mare păcat că Torcy nu a mers mai departe cu acea culegere de extrase din scrisorile la care ajungea datorită secretului poştei, şi cît este de neplăcut că trecerea crescîndă de care se bucura abatele Dubois la D-l duce de Orléans îl fă-

---

228 Medicul D-nei de Berry, Chirac, îi aplicase un tratament contraindicat. (N. t.)

229 Rions devenise soţul „morganatic“ al prinţesei, care ţinea morţiş să dezvăluie această căsătorie. (N.t.)

cea pe acesta din urmă să nu mai aibă încrederea pe care o avusese de obicei în cei care-i rămăseseră devotaţi ! O îndoită nenorocire, care va face ca, de acum înainte, ***Memoriile*** acestea să fie lipsite de cele mai interesante lucruri. Nu vreau şi nici nu pot să scriu în ele decît ceea ce s-a petrecut sub ochii mei, sau ceea ce am aflat chiar de la cei direct amestecaţi în treburile Ţării. Prefer să-mi recunosc deschis ignoranţa, decît să greşesc făcînd presupuneri care, de multe ori, abia de se deosebesc de romane ; de acum înainte, adesea, voi fi redus la aceasta ; prefer însă ruşinea de a o mărturisi şi de a preveni asupra celor ce vor fi spuse în urmarea acestor ***Memorii,*** decît să-mi făuresc nişte iluzii vrednice de plîns, şi, astfel, să-mi înşel cititorii, de cumva ***Memoriile*** acestea vor ieşi vreodată la lumină.

[-]

CAPITOLUL XXVI

(1 7 2 0) *[– 1 – Tulburări în Sistemul şi Banca lui Law; urmările lor sînt cum nu se poate mai supărătoare şi nu se mai isprăvesc. – [...]*

u

Sfîrşitul sistemului lui Law era aproape. Dacă ne-am fi mulţumit cu Banca, redusă la nişte limite fireşti şi înţelepte, banii regatului s-ar fi înmulţit de două ori, negoţul lui ar fi fost foarte mult înlesnit, ca şi cel dintre persoanele particulare, deoarece, banca, fiiind oricînd în stare să facă faţă, pretutindeni, biletele, care ar fi putut fi plătite pentru toată valoarea lor, ar fi fost bani lichizi şi, adesea, preferabili banilor celorlalţi, fiind mai uşor de transportat. Trebuia, de asemenea, să se ţină seama şi de faptul, pe care i l-am arătat D-lui duce de Orléans, în cabinetul său, şi l-am repetat, cu îndrăzneală, în plin consiliu de regenţă, cînd banca a fost aprobată, aşa cum am arătat cu acest prilej, că, oricît de bun ar fi fost acest aşezămînt în sine, nu putea lua fiinţă decît într-o republică, sau într-o monarhie ca cea din Anglia, unde finanţele sînt guvernate chiar de cei care le procură, iar aceştia nu procură decît atît cît şi cum vor ei ; însă într-un Stat nesigur, nestatornic, mai mult decît absolut, cum este Franţa, aşa ceva nu putea fi temeinic, prin urmare, va lipsi şi încrederea, cel puţin cea dreaptă şi înţeleaptă, de vreme ce un

rege, şi, sub numele lui, o iubită, un mi- niştru, favoriţi, în şi mai mare măsură, necesităţi extreme, ca cele în care s-a aflat răposatul Rege în anii 1707, 8, 9 şi 10, în sfîrşit, sute de lucruri puteau da banca peste cap, aceasta fiînd o momeală prea mare şi, în acelaşi timp, prea uşor de dobîndit. Dar, dacă, la realitatea acestei Bănci, a fost adăugată himera cu Mississippi, cu acţiunile lui, cu limbajul lui special, cu ştiinţa lui, adică o scamatorie continuă, ca să se scoată banii de la unii şi să fie daţi altora, trebuia, întrucît nu aveam nici mine de aur, nici piatră filosofală, ca aceste acţiuni, pînă la urmă, să se dovedească fără nici un sprijin, iar cei puţini să se trezească îmbogăţiţi de ruina completă a celor mulţi, aşa cum s-a şi întîmplat. Ceea ce a grăbit căderea Băncii şi a Sistemului a fost risipa de neconceput a D-lui duce de Orléans, care, fără nici o stavilă, şi, dacă se poate, mai ales fără nici o alegere, nu putea rezista celor care-l băteau la cap, nici măcar celor de care ştia, fără urmă de îndoială, că îi fuseseră întotdeauna şi că îi erau şi atunci din cei mai potrivnici, şi totodată, vrednici de tot dispreţul, zvîrlea banii pe fereastră, lăsînd adesea să-i fie smulşi de oameni care-şi băteau joc de el şi care nu erau recunoscători decît propriei lor neruşinări. Este greu de crezut ce s-a putut vedea atunci, iar urmaşii vor socoti că este o născocire ceea ce, nouă înşine, ni se pare a fi fost doar o nălucă. In cele din urmă, au fost date atît de multe bilete acestei naţiuni lacome şi risipitoare, mereu dornică de bani, de care avea nevoie din pricina luxului, a dezmăţului, a amestecării stărilor sociale, încît n-a mai fost hîrtie, iar morile n-au mai putut da destulă. Din situaţia aceasta, putem vedea ce abuz neînchipuit de mare s-a făcut cu ceea ce se hotărîse să fie un sprijin gata oricînd, şi care nu putea să se menţină ca atare decît potrivind, împreună, cele două capete, şi, mai presus de orice, păstrînd tot timpul cele necesare pentru a satisface, pe loc, toate cererile. Asupra acestor lucruri îi puneam eu întrebări lui Law, în fiecare marţi dimineaţa, cînd venea, ca de obicei, la mine acasă ; multă vreme, a dat-o pe glumă, înainte de a-mi mărturisi încurcătura în care se afla, şi de a mi se plînge, modest şi sfios, că Regentul azvîrlea banii pe fereastră. Aflasem aceasta de la alţii şi ştiam mai multe decît credea el ; de aceea eram atît de stăruitor şi îi ceream de zor bilanţul. Cînd, în sfîrşit, mi-a mărturisit, deşi lua lucrurile uşor, ceea ce nu-mi mai putea ascunde, m-a asigurat că are tot ce-i trebuie, cu condiţia ca D-l duce de Orléans să-i lase mînă liberă. Nu m-a convins. Din acel moment, biletele au început să piardă, foarte curînd să le scadă valoarea, iar faptul acesta a

fost cunoscut de toată lumea. A fost nevoie să fie susținute cu forța, deoarece, cu dibăcia, nu mai mergea, şi, îndată ce a apărut forța, fiecare s-a gîn- dit, disperat, cum să se salveze. S-a ajuns să se ceară interzicerea de a mai folosi în vreun fel aurul, argintul şi pietrele prețioase, vreau să spun monedele de argint, să se pretindă că trebuie să ne convingem că, de la Avram, care a plătit cu bani gheață mormîntul Sarei, pînă în zilele noastre, omenirea s-a amăgit şi a greşit în modul cel mai grosolan, în toate națiunile civilizate ale lumii, în legătură cu moneda şi cu metalele din care a fost făcută; nu era nevoie decît de hîrtie ; nu li se putea face un rău mai mare vecinilor noştri, care ne pizmuiau pentru măreția şi bunăstarea noastră, decît să le dăm şi să trecem la ei tot argintul nostru şi toate pietrele prețioase ; însă, întrucît lucrurile acestea nu pot fi ascunse, iar Companiei Indiilor i s-a îngăduit să scotocească prin toate casele, chiar şi prin cele regale, să confişte toți ludovicii de aur şi toți scuzii pe care i-a găsit acolo, şi să nu lase decît piese de douăzeci de gologani şi chiar mai mărunți, şi, aceştia, numai pînă la două sute de franci, pe lîngă bilete, pentru a cumpăra hrana strict necesară, fiind oprit, sub amenințarea unei pedepse grele, să se păstreze mai mulți bani, încît oamenii au fost siliți să ducă la Bancă tot ce aveau de teamă să nu fie descoperiți de vreo slugă; nimeni nu s-a lăsat convins, drept care, s-a recurs tot mai mult la autoritate, toate casele particulare fiind supuse percheziției, şi s-a încurajat delațiunea, ca să nu lase nici un ban şi să pedepsească foarte aspru pe oricine ar fi ascuns. Niciodată vreo putere suverană nu a încercat cu atîta violență şi nu a lovit în ceva atît de dureros şi atît de indispensabil necesar pentru cele lumeşti. De aceea, a fost o adevărată minune, mai curînd decît un efort al cîrmuirii, că nişte hotărîri atît de cumplit de noi nu au dus, nu numai la revoluții dintre cele mai nenorocite şi mai necruțătoare, dar că nici măcar nu a fost vorba de aşa ceva, şi că, din atîtea milioane de oameni, fie cu totul ruinați, fie muritori de foame, fără putința de a-şi satisface nici măcar cele mai mărunte nevoi, cu toată averea lor, fără să aibă din ce trăi şi din ce îşi duce zilele, n-au ieşit decît plîngeri şi gemete. Violența între- cuse totuşi orice măsură şi era prea greu de justificat, în toate privințele, ca să poată dura prea mult ; a fost deci nevoie să se revină la alte hîrtii şi la alte scamatorii. Au fost recunoscute ca atare ; au fost simțite ; însă au fost îndurate mai uşor decît să nu ai, în casă, la loc sigur, douăzeci de scuzi, aşa că, o violență mai puternică a făcut să poată fi suportată, fără greutate, una mai

uşoară. De aici, atîtea manevre, atîtea schimbări în finanțe, avînd toată tendința să înlocuiască un fel de hîrtie cu un altul, adică să-i facă întotdeauna pe purtătorii acestor hîrtii să piardă, aceşti purtători fiind, bineînțeles, mulțimea poporului. Restul cîrmuirii şi al vieții D-lui duce de Orléans, în finanțe, a fost ocupat de aceste evenimente, care l-au alungat pe Law din regat, au ridicat de şase ori prețul tuturor mărfurilor, al tuturor alimentelor, pînă şi al celor mai proaste, au dus la o sporire dezastruoasă a oricărui fel de salariu, au ruinat comerțul în general şi în particular, au dus, pe spinarea poporului, la îmbogățirea pe neaşteptate a cîtorva nobili, care şi-au risipit averea şi au ajuns şi mai săraci, în foarte scurt timp, şi au făcut averile acelea enorme ale slujbaşilor de tot soiul, într-o mare învălmăşeală, au adus milioane foarte multor oameni din ultima drojdie a societății, lucrînd ca strîngători de dări, perceptori sau slujbaşi ai financiarilor, care au ştiut cu multă iscusință, să tragă numaidecît foloase din Mississippi şi din ceea ce a urmat ; aceste lucruri au preocupat cîrmuirea alți cîțiva ani după moartea D-lui duce de Orléans, iar Franța nu-şi va mai reveni niciodată deşi este adevărat că prețul pămîntului a crescut foarte mult. Ca ultimă plagă, oamenii atotputernici, prinți şi prințese de sînge, în primul rînd, care nu se dăduseră îndărăt de la afacerea Mississippi, şi care s-au slujit de întreaga lor autoritate ca să scape fără să piardă ceva, au restabilit-o pe temeiul a aceea ce au numit ei Compania pentru Occident, care, cu aceleaşi scamatorii, vrednice de un comerț făcut exclusiv în Indii, izbuteşte să-l nimicească pe cel din regat, adus jertfă enormului interes al unui mic
număr de particulari, deoarece cîrmuirea n-a avut curajul să-şi atragă ura şi răzbunarea lor, lovind în ceva atît de dureros.

[•••]

CAPITOLUL XXIX

(1 7 2 0) *[...] – Sînt ridicați oameni pentru a popula ținutul Mississippi ; tristele urmări ale acestor fapte. – [...]*

[...]

Tot întorcînd acest Mississippi pe toate fețele, ca să nu spun, tot încercîndu-şi norocul cu el, cuiva i-a venit cheful, după pilda englezilor, să facă, în aceste ținuturi întinse, nişte aşezări adevărate. Ca să fie populate, la Paris şi în întreg

regatul, au fost răpiţi oameni fără nici un căpătîi şi cerşetori teferi, bărbaţi şi femei, precum şi o mulţime de femei uşoare [1]. Dacă lucrul acesta ar fi fost făcut cu înţelepciune, discernămînt, cu măsurile şi precauţiile necesare, ţinta ar fi fost atinsă, iar Parisul şi provinciile ar fi scăpat de o povară grea, inutilă şi, de multe ori, primejdioasă ; însă, atît la Paris cît şi în celelalte părţi, lucrurile au fost făcute cu atîta violenţă şi ticăloşie, fiind ridicaţi oamenii după bunul plac al unora, în- cît s-a iscat o mare nemulţumire. Nimeni nu s-a îngrijit, cît de cît, de hrana atîtor nenorociţi, pe drum, sau măcar în locurile destinate pentru îmbarcarea lor ; erau închişi, noaptea, în hambare, fără să li se dea de mîncare, şi în şanţuri, acolo unde erau din acestea, ca să nu poată ieşi din ele. Strigătele lor stîrneau mila şi indignarea ; însă, cum pomenile nu puteau fi de ajuns, iar ceea ce le dădeau însoţitorii lor nici atît, au murit înspăimîntător de mulţi, pretutindeni. Această neomenie, pe lîngă barbaria însoţitorilor, violenţa de un soi nemaicunoscut pînă atunci, şi ticăloşia de a ridica oameni care nu erau nicidecum din cei ce trebuiau ridicaţi, dar de care cineva voia să scape, printr-o vorbă şoptită la ureche şi O pungă cu bani pusă în mîna celor ce se ocupau cu aceste lucruri, au dus la proteste atît de zgomotoase, făcute în cuvinte şi pe tonuri atît de categorice, încît s-a socotit că lucrurile nu pot merge mai departe. Fuseseră îmbarcate
cîteva trupe, care n-au fost, nici ele, mai bine tratate în timpul traversării. Celor ce nu fuseseră îmbarcaţi încă, li s-a dat drumul ; s-au descurcat şi ei cum au putut şi nimeni nu a mai fost ridicat. Law, privit ca autor al acestor fapte, a fost hulit de toată lumea, iar D-l duce de Orléans, care se lăsase prins într-o treabă ca aceasta, a avut de ce se căi.

[...]

CAPITOLUL XXXII

(1 7 2 0) *[...] — Moartea D-nei Dacier. — Moartea, obirşia, cariera, familia, caracterul şi* **Memoriile** *lui Dangeau. Motive de a stărui asupra lor. — [...]*

[...]

Moartea D-nei Dacier a fost deplînsă de învăţaţi şi de oamenii de lume. Era fiica unui tată, care fusese şi învăţat şi om de lume, şi care se îngrijise de învăţătura ei, se numea

Lefèvre, era din Caen, şi era protestant. După moartea lui, fata a trecut la catolicism ; s-a căsătorit cu Dacier, custode al cărţilor din cabinetul Regelui, şi care făcea parte din toate Academiile, mare cunoscător de greacă şi latină, autor şi traducător. Despre soţia lui se spunea că ştie mai multe decît el privitor la aceste două limbi, la antichitate, la critică, şi a lăsat o mulţime de lucruri foarte preţuite. Se purta ca o femeie învăţată doar în cabinetul ei de lucru, sau cu oamenii învăţaţi, altfel, pretutindeni, era simplă, neschimbătoare, inteligentă, plăcută cînd vorbeai cu ea şi cînd nimeni nu ar fi bănuit că ştie ceva mai mult decît femeile cele mai obişnuite. A murit, pătrunsă de cucernicie, la şaizeci şi opt de ani, iar soţul ei, după doi ani, la şaptezeci şi unu.

Philippe de Courcillon, zis marchizul de Dangeau, a murit, la Paris, în vîrstă de optzeci şi patru de ani, la 9 septembrie. A fost un soi de imitaţie de persoană importantă, asupra căruia, întrucît este autorul unor ***Memorii*** cum nu s-au mai văzut, curiozitatea ne împinge să stăruim puţin. Nobleţea lui era de dată foarte recentă, din ţinutul Chartres ; familia era hughenotă. A trecut foarte repede la catolicism, şi a luptat mult ca să pătrundă şi să ajungă departe. Printre multele plăgi adinei făcute şi lăsate în Franţa de cîrmuirea cardinalului Mazarin, jocurile de noroc şi pungăşiile legate de ele au constituit una din acelea cu care toată lumea s-a obişnuit foarte curînd, de la mic pînă la mare. De aici, a scos el foarte mult, fiind, totodată, o cale dintre cele mai bune de a-i ruina pe nobili, pe care îi ura şi-i dispreţuia, aşa cum ura şi dispreţuia întreaga naţiune franceză, unde voia să doboare tot ce era mare în sine, aşa cum, urmîndu-i învăţătura, s-a făcut necontenit de la moartea lui încoace, pînă s-a ajuns la izbînda din zilele noastre, şi care prevesteşte cu atîta siguranţă sfîrşitul şi destrămarea apropiată a acestei monarhii h Jocurile de noroc erau, deci, la mare modă, la curte, la Paris şi pretutindeni, cînd Dan- geau a început să apară în lume. Era un bărbat înalt, foarte bine făcut, care, cu vîrsta, se îngrăşase, cu chipul plăcut, dar care era întocmai cum făgăduia, nesărat de-ţi venea să verşi. Nu avea nici o avere, sau foarte puţin. S-a străduit să înveţe perfect toate jocurile ce se jucau atunci [...]230 şi să deprindă toate secretele jocurilor şi ale cărţilor, să le cunoască atît de bine, incit rareori i se în- tîmpla [...]231

230 *„le piquet, la bête, Vhombre, grande et petite prime, le hoc, le reversis, le brelan"*, sînt, toate, jocuri de cărţi. (N. t.)

231 *„même au lansquenet et à la bassette"*, sînt tot jocuri de cărţi. (N. Ù

să se înşele ; le judeca aşa cum trebuie şi miza pe cele care, după socoteala lui, aveau să cîştige[2]. Priceperea aceasta l-a ajutat mult, iar cîştigurile i-au înlesnit pătrunderea în casele bune, şi, încet încet, la curte şi în lumea aleasă. Era blînd, îngăduitor, linguşitor, avea ținuta, înțelegerea şi purtările unui om de lume, era prompt şi foarte corect la joc, şi, oricît de mari i-ar fi fost cîştigurile, căci de aici i se trage marea lui avere pe care şi-a clădit cariera, niciodată nu a fost bănuit de necinste, iar reputația i-a fost neştirbită şi nepătată. Nevoia de a găsi oameni care să joace foarte tare, în salonul Regelui şi în cel al D-nei de Montespan, l-a făcut să fie primit la curte, şi, după ce se deprinsese cu toate, D-na de Montespan spunea despre el, glumind, că nu aveai cum să nu-l iubeşti şi să nu rîzi pe seama lui, ceea ce era foarte adevărat. Era iubit, deoarece, niciodată, nu-i scăpa vreo vorbă urîtă, despre nimeni, era blînd, îngăduitor, te pu- teai bizui pe el, era om de lume, îndatoritor, onorabil ;

însă, altfel, atît de searbăd, de nesărat, atît de mare admirator de nimicuri, cu condiția ca ele să aibă legătură cu Regele sau cu persoanele sus-puse, sau care se bucurau de trecere, linguşitor atît de josnic al aceloraşi persoane, şi, de cînd s-a înălțat, atît de umflat de orgoliu şi de prostii, rămînînd la fel de respectuos şi de josnic, atît de preocupat să-şi arate aşa zisele lui distincții, şi să le pună în valoare, încit nu aveai cum să nu rîzi de el.

Pătrunzînd în saloanele de joc ale Regelui şi ale iubitei acestuia, a vrut să se împăuneze cu acest lucru, însă a înțeles că nu o poate face decît cu bani. I-a dat deci D-lui de Vivonne, mi se pare, căci faptele se petreceau în 1670, cît i-a cerut acesta pe slujba de guvernator al oraşului Tours şi al ținutului Touraine, şi a cumpărat, după cîțeva luni, unul din cele două locuri de cititor al Regelui [3], deoarece ele dau intrările 232, care se căpătau atît de rar, însă care erau atît de folositoare, sub Ludovic al XlV-lea. Banii lui au început, deci, să facă din el un om care asista la culcarea Regelui, cînd în cameră nu rămî- neau decît cei mai apropiați, un guvernator de provincie şi unul din obişnuiții partidelor de cărți dintre Rege şi D-na de Montespan, care jucau aproape zilnic. Deşi avea minte puțină, destulă însă ca să ştie ce înseamnă lumea bună şi să fie mereu în mijlocul ei, era neobosit versificator. Regele se amuza uneori dîndu-i rime ca să facă versuri cu ele. Dangeau rîvnea după o locuință, dar, la Versailles, imediat ce Regele s-a stabilit acolo, locuințele erau tare puține. Intr-o zi, pe cînd se afla în salonul de joc al D-nei de Montespan, Dangeau se văita şi ofta, fără nici un rost, vorbind cu un altul despre dorința lui de a avea un apartament, destul de tare ca să poată fi auzit de Rege şi de D-na de Montespan. L-au auzit, într-adevăr, şi au rîs de el, apoi, l-au pus pe jeratic, făcînd pe loc nişte rime dintre cele mai ciudate ce le puteau trece atunci prin cap ; i le-au dat lui Dangeau, şi încredințați că nu le va da niciodată de cap, i-au făgăduit o locuință dacă izbutea să facă versuri din ele, fără să iasă din joc şi înainte de terminarea partidei. Păgubaşii au fost Regele şi D-na de Montespan. Muzele au ținut cu Dangeau ; a cîştigat o locuință, pe care a primit-o chiar atunci. Fusese căpitan de cavalerie ; a căpătat regimentul Regelui ; apoi, întrucît războiul era mai puțin pe placul lui decît curtea, fără să

---

232 Cf. *supra,* voi. V, cap. XXV. (N. t.i

U iosi invmuxt de laşitate, a fost folosit pe lingă cîţiva prinţi în Germania, apoi în Italia. La căsătoria Monseniorului Delfin [4], a făcut în aşa fel încît a fost unul din tinerii din suita acestuia, deşi toţi ceilalţi erau nobili de vază. Am arătat cum, D-na de Maintenon, care voia s-o înconjoare pe Delfină de oamenii ei, a făcut să fie trecută ducesa de Richelieu, doamnă de onoare a Reginei, în suita Doamnei Delfine, şi cum, ca să nu sară în ochi această îngăduinţă, a ajutat să fie dată funcţia de cavaler de onoare al acestei prinţese ducelui de Richelieu, cu făgă- duiala ca, după ce va fi avut această funcţie cîtva timp, să o vîndă, pe preţul pe care-1 va putea scoate, oricui va voi el, căci Regele nu se va împotrivi. Ducele de Richelieu făcuse mari datorii la cărţi. Dangeau, pe vremea aceea, era în suita Delfinului şi guvernator de provincie : a fost omul de care [Richelieu] avea nevoie ; a scos de la el cinci sute de mii de livre. Dangeau a ajuns astfel cavaler de onoare al D-nei Delfine, şi, totodată, cavaler al Ordinului, trei ani mai tîrziu, în promoţia cea mare, în prima zi a anului 1689.

Se căsătorise, în 1682, cu o fată foarte bogată, a unui mare financiar, căruia i se spunea Morin Evreul, care l-a făcut cumnat cu mareşalul de Estrées, soţul surorii ei. Dangeau a avut cu ea o singură fată, pe care a căsătorit-o cu ducele de Montfort, fiul mai mare al ducelui de Chevreuse, şi a fost nespus de fudul de lucrul acesta. Rămînînd văduv, a fost destul de bogat ca să se recăsătorească luînd o contesă de Levenstein, domnişoară de onoare a Doamnei Delfine, şi fiica unei surori a cardinalului de Fiirstenberg ; avea surori căsătorite foarte bine, în Germania, şi fraţi cu slujbe înalte. [...] D-na Dangeau nu avea un ban : avea însă chipul, trupul şi purtările fermecătoare ; am vorbit adesea de ea în aceste ***Memorii.*** Era o plăcere să vezi cu ce încîntare Dangeau se împăuna cu doliul pe care-1 purta după rudele nevestei, înşirîn- du-le rangurile. Pînă la urmă, puse una peste alta, toate cele dobîndite au făcut din el un senior, ce căuta să se poarte aidoma unuia adevărat, în timp ce lumea murea de rîs. De aceea, la Bruyère, în excelentele lui ***Caractères de Théophraste,*** spunea că Dangeau nu este chiar un senior, ci ceva făcut după un senior. 233

Am fost multă vreme certaţi, deoarece, o dată, m-a apucat

233 Fr. „Dangeau n'étoit pas un seigneur, mais d'après un sei- gneur". Cf. *supra,* „o imitatie de persoană importantă". (N. t.)

_* Nobilimea de viţă veche, militară, deosebită de cea „de robă", care cuprindea, în general, foarte înalta magistratură, şi era de dată mai curînd recentă. (N. t.)

un rîs de nu m-am putut stăpîni, şi am avut motive să cred că nu mi-a iertat-o niciodată cu totul. Făcea de minune onorurile curţii, unde casa lui era tot timpul deschisă, şi masa pusă, mare şi bună, pentru toţi străinii de vază. Mă rugase să prînzesc la el. Se aflau acolo cîţiva ambasadori şi alţi străini, precum şi mareşalul de Villeroy, care era foarte bun prieten cu el şi la care-şi făcuse nunta. Încet încet la masă, a împins discuţia în aşa fel încît au ajuns să vorbească despre guvernarea provinciilor şi despre guvernatori ; apoi, plecîndu-se cu îngăduinţă, s-a apucat să le spună celor de faţă : „Adevărul este că, dintre noi guvernatorii de provincie, doar Domnul Mareşal, şi l-a privit pe Villeroy, a rămas stăpîn pe a sa“. în clipa aceea, privirile D-nei de Dangeau s-au întîlnit cu ale mele ; ea a zîmbit, iar eu am făcut ceva şi mai rău, oricît m-am căznit să mă stăpînesc, deoarece era om de treabă, şi nu voiam să-l supăr ; însă atîta înfumurare a fost mai presus decît mine.

După un an de la moartea lui Louvois, Regele s-a săturat să mai fie mare maestru al ordinelor Saint-Lazare şi Notre-Dame-du-Mont-Carmel, unde Louvois făcea totul, în calitatea lui de mare vicar, şi i-a dat această înaltă funcţie lui Dangeau [5]. Dorinţa de a rîde puţin a jucat un mare rol în această alegere. Se purta frumos cu Dangeau ; dar îi plăcea să glumească pe socoteala lui. Ştia că este nesărat, vanitos şi înfumurat. Iar după ce i s-a făcut această favoare, a fost şi mai şi.

[...]

Am văzut, la timpul potrivit, cele privitoare la unicul său fiu, avut cu cea de a doua soţie, pe care l-a căsătorit cu fiica unică a ultimului fiu din familia de Pompadour şi a unei fiice a D-lui şi D-nei de Navailles, prin urmare, sora ducesei de Elbeuf, mama ultimei ducese de Mantua. Nu vreau decît să amintesc aici legăturile de rudenie ale soţiei şi ale fiului său, care trebuie ştiute înainte de a vorbi despre ***Memoriile*** pe care le-a scris el. în 1696, a fost consilier de Stat din partea nobilimii de spadă *, şi am arătat aici, la momentul cuvenit, că, la căsătoria Monseniorului Duce de Bourgogne, Regele i-a dat sarcina de ca- vaier de onoare, pe care o pierduse la moartea Delfinei, iar pe soţia lui a făcut-o doamnă a palatului, prima dintre toate celelalte, datorită slujbei soţului ei, căci, pe atunci, nu exista nici o ducesă, şi nu am uitat să atrag atenţia asupra trecerii de care se bucura D-na de Dangeau pe lîngă D-na de Maintenon, care i-a atras-o pe cea a Regelui. Toate acestea l-au făcut pe Dangeau să se umfle în pene şi să fie şi

mai caraghios. Ii adora pe Rege şi pe D-na de Maintenon ; îi adora pe miniştri, adora guvernul ; cultul acesta, întreţinut tot timpul, ii pătrunsese pînă în măduva oaselor. Gusturile lor, preferinţele şi aversiunile lor erau şi ale lui. Orice faptă a Regelui, de orice fel, chiar şi de cel mai ciudat, îl arunca pe Dangeau într-o admiraţie care, după ce era manifestată, îl pătrundea pe dinlăuntru. La fel se întîmpla cu tot ce vedea că îi place D-nei de Maintenon, că sprijină sau respinge, şi, toate acestea se înfip- seseră atît de bine în el, încît parcă erau ale sale, chiar şi după moartea celor doi. Aşa se explică părtinirea, pe care alunecoasa lui diplomaţie nu a putut-o ascunde, în *Memoriile* scrise de el, făcîndu-1 să fie împotriva D-lui duce de Orléans şi pentru bastarzi, în general, mai cu seamă pentru ducele du Maine, pentru toţi cei pe care ambiţia, nemulţumirea sau orbirea îi legaseră de aceasta, şi pentru toţi cei care păreau că sînt sau erau împotriva D-lui duce de Orléans. Din aceleaşi motive, şi din multe altele, era mare adept al Tribunalului, al bastarzilor şi al prinţilor străini, adevăraţi sau nu ; duşman înverşunat al ducilor, deşi habar n-avea ce este cu ei, lucru de mirare din partea cuiva care-şi petrecuse viaţa la curte, şi nu s-a putut să nu greşească, în *Memoriile* lui, cînd, de atîtea ori, a sacrificat adevărul, sau l-a ocolit cu grosolănie, neîndrăznind să condamne ceva, şi omiţînd lucruri pe care le-a văzut cu ochii lui. Aversiunea faţă de duci i se trăgea de la D-na de Maintenon, vechea prietenă şi ocrotitoare a bastarzilor, care, ca să înlăture orice piedică din calea lor, ar fi vrut să nimicească cel mai înalt rang din regat. Aşadar, tot ce se opunea acestei demnităţi, de orice gen, oricît de nou şi de neobişnuit ar fi fost, găsea sprijin la ea. Dangeau nu se putea mîngîia de zădărnicia tuturor încercărilor lui de a fi făcut duce, şi-l apucase o ură nemaipomenită împotriva rangului la care nu putuse ajunge ; credea că, în felul acesta, se răzbună. Legăturile de rudenie ale soţiei lui, care, ca o adevărată nemţoaică, socotea că nimic nu putea fi pe potriva unui prinţ şi nici măcar pe aceea a unui vechi conte al Imperiului, precum şi căsătoria fiului său, care ajunsese rudă apropiată cu ducesele de Elbeuf şi de Man- tua, îl ameţiseră cu totul. Am arătat, la timpul său, legătura strînsă dintre contesa de Ftirstenberg şi D-na de Sou- bise, pricina acestei legături şi cum se purta D-na de Sou- bise faţă de Rege şi chiar faţă de D-na de Maintenon. Am văzut, de asemenea, cum se purta acea contesă de Fiirsten- berg faţă de cardinal, fratele tatălui soţului ei şi al mamei D-nei de Dangeau, care trăia cu ei ca într-o familie unită. Atît i-a trebuit lui Dangeau

ca să fie aproape în genunchi la picioarele familiei de Rohan şi, totodată, ale familiei de Bouillon, în măsura în care aceste două familii aveau ceva comun. Lucrurile acestea se văd, în *Memoriile* lui, din părtinirea fără măsură, din laudele sau din uscăciunea lui, în sfîrşit, din erorile pe care le face, fie că este ignoranţă, fie că este ceva şi mai rău, şi din reţinerile lui. După aceste observaţii, necesare, să vedem ce este cu *Memoriile* pe care le-a lăsat, şi care-l zugrăvesc atît de bine pe el însuşi, aidoma picturilor după natură.

Chiar de la începuturile vieţii lui la curte, cam pe cînd a murit Regina mamă, s-a apucat să scrie, în fiecare seară, întâmplările de peste zi, şi a făcut aceasta, cu sfinţenie, pînă ce a murit[6]. Tot cu sfinţenie, le-a scris cum le-ar fi scris într-o gazetă, fără să le judece în vreun fel, încît nu se văd acolo decît evenimentele cu o dată exactă, fără nici o vorbă despre cauzele lor, încă şi mai puţin, despre intrigile, despre mişcările de la curte, oricare ar fi fost ele, sau despre cele dintre particulari. Josnicia unui curtean slugarnic, cultul stăpînului şi al tuturor celor care se bucură de trecere, risipa de laude din cele mai nesărate şi mai jalnice, veşnica tămîiere, pînă la sufocare, chiar şi a celor mai neînsemnate fapte ale Regelui, groaza şi platitudinea fără măsură care nu-l părăsesc o clipă şi care se văd în grija de a nu supăra pe cineva, de a ierta totul, mai ales cînd este vorba de generali şi de celelalte persoane pe placul Regelui, al D-nei de Maintenon, al miniştrilor, toate lucrurile acestea apar la fiecare pagină, rareori umplînd mai mult decît una pe zi, şi te nemulţumesc pe deplin. Tot ce a făcut Regele, în fiecare zi, chiar şi faptele lipsite de vreo importanţă, şi, adesea, prinţii cei mai de seamă şi miniştrii cu mai multă trecere, uneori şi alte soiuri de personaje, se află acolo, faptele fiind arătate cu uscăciune,

dar, atît cît este cu putință, cu laudele cele mai slugarnice, pentru nişte lucruri pe care nimeni. în afară de el, nu s-ar gîndi să le laude. Este greu cum a putut cineva să aibă răbdarea şi perseverența de a scrie, zilnic, timp de peste cincizeci de ani, ceva atît de searbăd, de uscat, de forțat, de grijuliu, atît de aidoma, îneît să nu redea decît aparențele şi cu o ariditate din cele mai respingătoare. Trebuie să spunem însă că i-ar fi fost greu lui Dangeau să scrie adevărate *Memorii,* acestea cerînd cunoaşterea foarte bună a celor ce se petrec înlăuntruî curții, precum şi a diferitelor mecanisme ale acesteia. Deşi nu a ieşit aproape niciodată din ea, iar cind a făcut-o, n-a lipsit decît foarte puțin, deşi a trăit acolo ca om de vază, în cele mai bune tovărăşii, deşi a fost iubit şi chiar prețuit ca om de onoare care ştie să păstreze o taină, adevărul este, totuşi, că niciodată n-a ştiut nimic, şi nu a fost amestecat în nimic. Viața Iui uşuratică şi superficială era întocmai ca memoriile sale ; nu ştia nimic mai mult decît ce vedea toată lumea ; se mulțumea să ia parte la ospețe şi ia serbări ; are zădărnicia să arate, cu mare grijă, lucrul acesta în *Memoriile* Iui ; însă, niciodată, nu a luat parte la nimic mai deosebit. Nu înseamnă că, uneori, nu ştia nişte lucruri care-i priveau pe prietenii lui anume ; unii dintre ei, fiind oameni de seamă, l-ar fi putut ajuta să afle cîte ceva ; însă aceasta se întîmpla rar şi pentru scurtă vreme. Cei care se numărau printre prietenii Iui de acest fel, foarte puțini, ştiau prea bine cît îi face pielea ca să-şi piardă vremea cu el.

Dangeau avea o minte mai puțin decit mijlocie, era foarte uşuratic, nu era in stare de nimic, îşi închipuia că tot ce zboară se mănîncă, se mulțumea cu vorbe goale şi altceva nu-i mai trebuia. Nu era în stare decît să se poarte frumos, să nu supere pe nimeni, să umfle mult ceea ce-1 măgulea, să dobîndească, să păstreze şi să se bucure de un soi de prețuire, fără să vrea să-şi dea seama că, înce- pînd cu Regele, vanitatea şi înfumurarea lui făceau adesea hazul celor din jur, şi nu vedea capcanele ce i se întindeau şi în care cădea adesea din pricina aceasta. Totuşi, *Memoriile* sale sint Înțesate de mii de fapte despre care gazetele nu pomenesc nimic ; ele vor cîştiga mult prin trecerea timpului, vor folosi mult celui ce va voi să scrie ceva mai temeinic, deoarece faptele şi cronologia sint exacte, şi-l vor ajuta să nu încurce lucrurile. în sfîrşit, ele înfățişează, cu o precizie cum nu se poate mai mare, tabloul exterior al curții, al zilelor, al programului zilnic, ocupațiile, distracțiile, felul cum îşi împărțea Regele timpul, în linii mari, cum trăia toată lumea, incit istoria nu şi-ar putea dori

nimic mai mult decît să aibă asemenea *Memorii* pentru toate domeniile, dacă s-ar putea, de la Carol al V-lea încoace, căci ar lumina de minune cele ce s-au scris, cu prea mare uşurinţă, despre aceste domnii[7].

încă două cuvinte despre acest ciudat scriitor. Scriin- du-şi jurnalul, nu se ascundea, deoarece îl scria în aşa fel incît nu avea de ce să se teamă ; însă nu îl arăta nimănui; lumea nu l-a văzut decît după moartea lui. Pină în prezent, nu a fost tipărit şi se află la ducele de Luynes, nepotul lui [de fiu], care a dat voie să se facă mai multe copii după el. Dangeau, care nu dispreţuia nimic şi voia să fie băgat pretutindeni, urmărise şi căpătase, devreme, un loc la Academia franceză, al cărei decan era cînd a murit, şi un altul la Academia de ştiinţe, deşi habar nu avea de nimic în nici o ştiinţă[8]. Deşi era mîndru că face parte din aceste Academii, şi că are de a face cu minţile luminate de acolo, în *Memorii* sînt greşeli atît de grosolane privitoare la ducatele şi la rangurile de la curtea Spaniei, incît rămîi cum nu se poate mai surprins. A suferit o operaţie grea de fistulă, de care era gata să moară, şi a avut şi o piatră foarte mare la vezică, pentru care a fost operat. Cea dintîi nu l-a mai supărat toată viaţa şi, mulţi ani, a fost vindecat pe deplin de cealaltă, care nu a avut nici o urmare. Cu doi ani înainte de a muri, a fost din nou operat de vezică ; piatra nu era mare ; doar cîteva ceasuri, a avut fierbinţeli ; într-o lună s-a vindecat, şi, de atunci, s-a simţit bine. La urmă, vîrsta înaintată şi, poate, plictiseala, căci nu mai vedea nici curtea, nici lumea bună, i-a sfîrşit viaţa, cu o boală de cîteva zile.

[•••]

CAPITOLUL XXXIII

(1 7 2 0) *[...] — Law pleacă, în cele din urmă, din regat. Portretul, sfîrşitul, familia lui.*

Anul s-a încheiat cu plecarea neaşteptată, pe furiş, a lui Law, care nu se mai putea descurca şi care, pină la urmă, a trebuit să fie jertfit mulţimii. Nu s-a aflat că pleacă decît fiindcă fiul mai mare al lui de Argenson, intendent la Mau-

beuge, a avut prostia să-l aresteze. Curierul trimis de el ea să ceară aprobarea a fost întors, pe loc, înapoi, cu o muştruluială zdravănă, întrucît nu ţinuse seama de paşa- poartele care-i fuseseră trimise din ordinul D-lui duce de Orléans. Law era împreună cu fiul său ; au plecat la Bruxelles, unde marchizul de Prié, guvernatorul Ţărilor-de- Jos

imperiale, l-a primit foarte bine şi l-a ospătat. A stat puţin acolo, a plecat la Liège, apoi în Germania, unde s-a dus să-şi ofere talentele cine ştie cărui prinţ, însă toţi l-au refuzat ; după ce a umblat aşa, a trecut prin Tirol, s-a dus pe la cîteva curţi din Italia, fără ca vreuna să-l oprească, şi, în cele din urmă, s-a retras la Veneţia, unde republica nu l-a folosit la nimic. Soţia şi fiica lui l-au urmat după cîtva timp ; nu am aflat ce s-a mai întîmplat cu ele, nici cu fiul lui '. Law era scoţian, de o nobleţe cu totul îndoielnică, înalt şi foarte bine făcut, cu chipul şi înfăţişarea plăcute, galant şi cu mare trecere la femeile din toate ţările, unde călătorise foarte mhlt. Soţia lui nu-i era de fapt soţie; se trăgea dintr-o familie bună, din Anglia, cu rude din lumea mare; pe Law îl urmase din dragoste, avusese cu el un băiat şi o fată, trecea drept soţia lui şi îi purta numele fără să se fi măritat cu el. în cele din urmă, lumea începuse să bănuiască ceva : după ce a plecat, lucrul a fost sigur. Femeia aceasta avea, pe un ochi şi pe partea de sus a obrazului, o pată urîtă, roşie, altfel, era bine făcută, înaltă, semeaţă, îndrăzneaţă în vorbe şi în purtări, gata oricînd să primească laude, la care nu prea răspundea, făcea rar cîte o vizită, bine aleasă, şi era foarte autoritară în casă. Nu ştiu dacă avea mare înrîurire asupra soţul ei ; însă acesta părea plin de atenţii, de grijă şi de respect faţă de ea. Cînd au plecat, aveau, amîndoi, între patruzeci şi cinci şi cincizeci de ani. Law a lăsat, la plecare, o împuternicire generală marelui *prieur* 234 de Vendôme şi lui Bully, care cîştigaseră bani buni cu el. Adunase foarte multe lucruri, de tot felul, şi încă şi mai multe datorii, încît haosul n-a fost descurcat nici pînă acum de comisia Consiliului numită ca să pună ordine în treburile lui cu creditorii. Am spus, în altă parte, şi o repet, că, în tot ce a făcut, nu a fost vorba nici de lăcomie, nici de pungăşie. Era un om blînd, bun, respectuos, pe care marea lui trecere şi averea nu l-au stricat, şi care, prin viaţa pe care

234 Cf. *supra,* p. 736. (N.t.)

o ducea, trăsurile, masa sau prin ceea ce avea în casă, nu a putut scandaliza pe nimeni. A îndurat cu o răbdare şi cu o statornicie rară toate piedicile puse în calea afacerilor sale, pînă ce, către sfîrşit, văzînd că nu mai are nimic de făcut, dar căutînd şi dorind să facă măcar faţă, a devenit repezit, cu toane, şi adesea îşi cumpănea prost răspunsurile, îi plăcea să lucreze cu sistem, să socotească, să compare, era foarte învăţat şi temeinic în aceste privinţe, şi, fără să fi înşelat vreodată pe cineva, cîşligase, pretutindeni, infinit de mult la jocurile de noroc, deoarece cunoştea, ceea ce mi se pare ele necrezut, secretul cărţilor de joc. Banca lui, am mai spus-o, ar fi fost ceva excelent într-o republică sau într-o ţară ca Anglia, unde finanţele sînt întocmai, ca în republică. în afacerea Mississippi, scornită de el, a fost el însuşi înşelat, căci fusese de bună credinţă cînd plănuise să facă aşezări mari şi bune în America. Gîndea ca un englez şi nu ştia cît de potrivnice sînt comerţului şi acelui soi de aşezări superficialitatea naţiunii, lipsa ei de experienţă, dorinţa de a se îmbogăţi dintr-o dată, neajunsurile unui guvern despotic, care pune mina pe tot, în care nimic nu dăinuie, căci ceea ce face un ministru este întotdeauna stricat şi schimbat de urmaşul lui. Interzicând folosirea banilor de metal preţios, apoi a pietrelor preţioase, ca să nu mai fie decît bani de hîrtie in Franţa, a impus un sistem pe care nu l-am înţeles niciodată, nici eu, nici altcineva, .cred, în toate veacurile ce s-au scurs de la cel al lui Avram, care a cumpărat un mormînt. plătindu-1 cu bani gheaţa, .pentru Sara, cînd a pierdut-o, pentru el şi pentru copiii săi. însă Lavv era un adept al sistemului, şi atit de profund, îneît nu mai înţelegeai nimic, deşi el era o fire limpede şi vorbea foarte uşor, în ciuda faptului că franceza lui era înţesată de engleză. A trăit cîţiva ani la Veneţia [2], din mai nimic, şi a murit acolo, catolic, după ce trăise cinstit, deşi aproape sărac, înţelept şi modest, şi a primiţ, cucernic, sfintele taine ale Bisericii. Aşa s-a sfîrşit anul 1720.

C a p i t o 1 ul V

I. Teama putea fi provocată de faptul că ducele du Mâine era colonel general al Gărzii elvețiene.

C a p i t o l u l VI

1. Prințul de Conți era soțul Domnişoarei de Bourbon, iar Domnul Duce, al Domnişoarei de Conți.
2. Să ne amintim că era şchiop.

C a p i t o l u l XI

1. Se gîndeşte la Le Blanc, rechemat la ministerul de război, de către Fleury, în 1720, după plecarea Domnului Duce.

C a p i t o l u l XII

1. îşi dădea seama, din acest amănunt, că avea să fie dus într-o închisoare de Stat. în acest caz, prizonierii erau încredințați ofițerilor de muşchetari. Tot astfel fuseseră arestați Fouquet şi Lauzun.

C a p i t o l u l XVI

1. Marchizul de Tribouville, Henri-Lambert d'Herbigny, născut în 1710, era romancier, autor dramatic şi prieten cu Voltaire.

C a p i t o l u l XXIX

1. Potrivit unei ordonanțe care prevedea arestarea tuturor vagabonzilor. Aveau să fie închişi în azile, iar cei găsiți buni de muncă aveau să fie trimişi în colonii.

C a p i t o l u l XXXII

1. Nu că ar fi prevăzut Revoluția, peste vreo patruzeci de ani, însă sfîrşitul nobilimii i se pare a fi sfîrşitul tuturor lucrurilor.
2. Despre jocurile de noroc de la curte, a se vedea Doamna de Sevigne, scrisoarea din 29 iulie 1676, în legătură cu jocurile între rege, D-na de Montespan şi Dangeau. Despre acesta scrie :
   ... nu se gîndeşte decît la ce face atunci şi cîştigă acolo unde alții pierd ; nu uită nimic ; profită de orice, nu este nici o clipă distrat; într-un cuvînt, purtîndu-se cum trebuie, nu-i pasă de noroc. Cei două sute de mii de franci în zece zile, o sută de mii de scuzi într-o lună, totul intră la cîştigurile sale."
3. Slujba a fost cumpărată de abatele Dangeau, Louis de Courcillon, însă Dangeau a dat o parte din bani.
4. In 1680.
5. In 1693.
6. „*Le journal de Dangeau,* spune Boislisle, începe în 1684 şi se sfîrşeşte în august 1720 ; nu cuprinde aşadar decît treizeci şi şase de ani şi cîteva luni. Nu ne explicăm cum de Saint-Simon, care avea o copie după el, a putut fixa începutul acestui jurnal la moartea Annei de Austria, şi să repete greşeala, mai departe, dîndu-i o durată de cincizeci de ani."
7. Saint-Simon, aici, este mai drept decît în alte părți cu Dangeau. Poate că, aşa cum i s-a reproşat, nu a mărturisit cît de mult i-a folosit jurnalul şi cîtă recunoştință îi datora.
8. Fusese făcut, în 1704, membru onorific al Academiei de Ştiințe. Ca membru onorific, nu i se cerea competență.

C a p i t o l u l XXXIII

1. Acest fiu al lui Law a fost în serviciul Austriei şi a murit în 1734. Un frate mai mic al lui Law, despre care a fost vorba mai înainte, era arestat, în 1721, şi închis la Bastilia. Se pare că datora băncii trei milioane şi jumătate.
2. Law avea să părăsească Veneția în 1721. După numeroase ocoluri prin Germania şi Danemarca, s-a dus în Anglia, de unde, în mai puțin de un an, a trebuit să plece, din pricina creditorilor. S-a întors la Veneția, prin Germania, şi a rămas acolo pînă la moarte, în 1729.

VOLUMUL VII

Anii 1722 1723

CAPITOLUL IX

(1 7 2 2) *[...] – Curtea se întoarce pentru totdeauna la Versailles.*

- I..J

[...]

S-a hotărît, în sfîrşit, că Regele va părăsi Parisul pentru totdeauna, şi curtea va rămîne la Versailles. Regele s-a dus acolo, cu mare pompă, la 15 iunie, iar Infanta 235, a doua zi. Au ocupat apartamentele răposatului Rege şi al răposatei Regine, iar mareşalul de Villeroy 236 a fost găzduit în încăperile din spatele cabinetelor Regelui. Cardinalul Dubois a căpătat supraintendenţa clădirilor, pentru el singur, aşa cum o avusese şi D-l Colbert, iar după acesta, **D-l** de Louvois. Urma, grăbit, planul lui de a fi declarat prim-ministru, şi, în acest scop, de a-1 îndepărta cit va putea de mult, pe D-l duce de Orléans. Mulţi din cei ce nu se puteau stabili şi nici duce la Versailles, căci unii nu se duceau deloc, alţii, rar şi doar pentru foarte scurt timp, îl puteau vedea foarte uşor la Paris. Schimbarea aceasta îl stingherea pe D-l duce de Orléans, care, seara, chefuia cu nelegiuiţii săi şi cu femeile acelea, care nu erau nici ele mai de soi. Dubois ştia că D-l duce de Orléans va pleca să-i întîlnească, la Paris, ori de cite ori va putea, însă treburile Ţării, de care va şti el cînd să-i vorbească, îl vor împiedica foarte adesea să plece ; fiind silit să rămînă la Versailles, D-l duce de Orléans se va sătura, se va plictisi, şi, mai presus de orice, va căuta să scape de toate, trecîn- du-le asupra lui, şi, ca să-şi cumpere libertatea, îl va declara prim-ministru şi principalul său înlocuitor pe timpul

---

235 Marie-Anne-Victoire de Bourbon, zisă Infanta, fiica lui Filip al V-lea, regele Spaniei, logodită cu Ludovic al XV-lea, în 1721, cu care, totuşi, nu se va căsători. (N. t.)

236 Amintim că era preceptorul Regelui. (N. t.)

cînd va lipsi ; D-l duce de Orléans nu va mai fi stingherit, decît foarte rar, cu treburile Țării, în care el, cardinalul, devenit stăpîn pentru toată lumea, va şti să se facă temut, aşa că plecările stăpînului său la Paris nu-1 vor mai nelinişti ; îl va lăsa acolo, să se afunde din nou în mica lui lojă de la Operă, în înjositoarele lui chefuri, să se îndepărteze de treburile Țării, iar el să profite ca să-şi ia zborul şi să cîrmuiască după capul lui. D-l duce de Orléans a luat apartamentul răposatului ***Monseigneur,*** iar D-na ducesă de Orléans a rămas în cel pe care-1 avea, sus, lîngă fostul apartament al D-lui duce de Orléans, care a rămas nelocuit.

[...]

CAPITOLUL XIII

(1 7 2 2) *Pregătirea plecării la Reims, unde nu merge nici un duce, în afară de cei siliți de slujbele lor, şi care nu puteau lipsi, iar din aceştia, nici unul nu a luat parte la nici o ceremonie, întrucît nu aveau ce căuta acolo. — învălmăşeala din adunările şi da la ceremoniile încoronării. Noutăți ciudate pretutindeni. — Bastarzii nu se duc la Reims. — Principalele noutăți. Remarci. Cardinali.*
— *Consilieri de Stat, raportori, secretari ai Regelui.* — Mareşalul de Estrăe, *atunci, nu era încă duce şi* pair, — *Secretari de Stat. — Dispreț jignitor față de toată nobilimea, de seniori şi de alții.* —
— *Minciună şi necinste dovedite, ceea ce-l face pe mareşalul de Tallard, duce verificat, să poarte prima din cele patru ofrande. — Baroni ostatici la restituirea vasului cu mir. — Mulțimea trebuie să fie în navă chiar din prima clipă a încoronării. — Două coroane ; la ce folosesc. — Bucuria* pairs-*Hor este mult ştirbită. — Cînd încoronarea este terminată, regele, nu altcineva, trebuie să-şi pună singur coroana cea mică pe cap, şi să şi-o scoată cînd se cere. — Ospățul regal; regele trebuie să fie îmbrăcat, la acest ospăț, cu toate veşmintele de la încoronare. — Trei episcopi, care nu sînt* pairs, *şi care țin de Reims, îmbrăcați în veşmintele lor obişnuite, sînt aşezați la masa* pairs-iZor *ecleziastici, în fața celor trei episcopi* coîifi-pairs. — *Masa Ambasadorilor şi cea a marelui şambelan sînt puse mai jos decît cele ale* pairs-iZor *laici şi ecleziastici. — Nerozie care duce la aşezarea lor sub ochii Regelui. — Cardinalul de Rohan încearcă să folosească* **Altetă** *In certificatele de profesiune de credință date D-lui duce de Chartres şi D-lui conte de Charolois ; este silit, pe loc, să suprime* **Alteță,** *aşa cum* se *va face în toate certificatele date tuturor cavalerilor*
Ordinului ; acest lucru este scris în registrele Ordinului şi, de atunci, aşa s-a făcut întotdeauna. — Marii ofițeri ai Ordinului stau cu pălăria pe cap, aidoma cavalerilor. — Adunarea este caraghioasă şi totul este o învălmăşeală. — Prinții de singe îşi iau alături pe unul din principalii lor slujitori, la cavalcadă, unde învălmăşeala a fost mai mare ca oriunde. — Serbările de la Villers-

Momentul era foarte aproape. După cum se petrecuseră lucrurile de cînd cu Regenţa, am înţeles că încoronarea, împrejurarea în care condiţia şi rangul pairs-ilor sînt-mai importante decît oriunde, va fi schimbată într-o înjosire a acestora. Lovitura principală fusese dată de edictul din 1711, care atribuia prinţilor de sînge, şi, dacă aceştia n-ar fi existat, bastarzilor Regelui şi urmaşilor lor, reprezentarea celor mai vechi ***pairs*** la încoronare, fiind preferaţi celorlalţi ***pairs*.** Nepriceperea, reaua credinţă şi cunoscuta răutate a marelui maestru de ceremonii*, dorinţa cardinalului Dubois de a încurca totul şi de a doborî pe toată lumea ca să-i înalţe cu atît mai mult pe cardinali, aceeaşi plăcere de a încurca lucrurile, din principiu, a D-lui duce de Orléans, asigurau restul. Am încercat totuşi să aflu ceva de la acesta ; i-am explicat, i-am dovedit zadarnic ; n-am găsit la el decît stînjeneală, bîlbîială şi părtinire. Cardinalul Dubois, care se pare că a ştiut de la D-l duce de Orléans că stătusem de vorbă cu el şi că eram nemulţumit, mi-a spus cîte ceva, încercînd să mă facă să cred că pot aştepta marea cu sarea. S-a temut de ceea ce s-a întîmplat. Voia să mă ducă cu vorba şi să-i lase pe duci în mulţime. Mi-a dat zor să-i spun ce cred eu că li se cuvine ducilor. Nu am vrut să-i spun nimic înainte de a sta de vorbă cu mai multă lume, oricît de hotărît aş fi fost eu, aşa cum am mai arătat, de a nu mă mai amesteca în treburile ducilor. Silit din nou de cardinal, i-am spus, în cele din urmă, părerea mea : s-a bîlbîit, a zis şi da şi nu, a trecut la lucrurile generale, lăudînd demnitatea de duce, a spus că se cuvine, ba chiar că este necesar ca ei să se afle la încoronare, unde să fie respectaţi, fără să se oprească asupra amănuntelor decît prea puţin. I-am spus deschis că vorbele acestea nu dădeau nici o asigurare ; şi că, să ne ducem la încoronar e ca să îndurăm cine ştie ce necuviinţă, ba poate şi mai rău, nu sînt de părere ; dacă D-l duce de Orléans dorea ca ducii să meargă la Reims, trebuia să ne înţelegem dinainte, să

scriem totul, cu de-amănuntul, D-l duce de Orléans să semneze două copii, în prezența cîtorva duci, să dea una marelui maestru de ceremonii, cu ordinul hotărît de a fi executat totul întocmai, cealaltă, unuia dintre duci pe care îl va alege el.

Dubois, care nici nu se gîndea să facă un asemenea legămînt, deoarece dorința lui era să-i atragă pe duci ca să-şi bată joc de ei, a protestat împotriva documentului scris, spunînd că vorbele sînt mai bune. I-am răspuns răspicat că afacerea votului cu boneta 237 şi altele încă îi învățaseră pe duci cîte parale fac vorbele, oricît de solemne, de hotărîte, de repetate ar fi ele ; aşa stînd lucrurile, trebuia deci să scrie, dacă nu, să se lipsească de nişte oameni despre care gîndea că nu sînt buni la nimic, decît cel mult să îngroaşe numărul curtenilor. Cardinalul şi-a luat tonul lui cel mai dulce, ba chiar cel mai respectuos, căci trecea la orice ton fără nici o greutate, şi nu a precupețit nimic ca să mă ciştige. I-a trimis apoi pe Belle-Isle şi Le Blanc ca să-mi arate că eu nu puteam lipsi de la încoronare fără un motiv temeinic, şi dorința lui nespus de fierbinte de a mă găsi acolo, căci mă va onora cu tot felul de distincții. D-l duce de Orléans m-a întrebat dacă nu vin, şi, fără să îndrăznească sau să vrea să mă silească, a făcut tot ce a putut ca să mă convingă. Simțind, în cele din urmă, că nu vor izbuti, cardinalul s-a apucat să mă bată la cap, el şi cei doi trimişi ai lui, ca nu cumva să-i împiedic pe ceilalți duci să meargă la Reims, şi să mă gîndesc la urmările unei asemenea dezertări. I-arn spus că la aceasta este bine să se gîndească cei ce o puteau împiedica, şi să facă ordinea care se cere ; nu eu le spuneam ducilor ce să facă, aşa cum se păruse de atîtea ori, deşi ştiam foarte bine ce au de făcut, şi cu aceasta am isprăvit.

Mă asigurasem, mai uşor decît aş fi sperat, că nici unul nu se va duce, în afară de aceia care, prin îndatoririle slujbei, erau siliți să facă această călătorie, şi, chiar şi ei, nu aveau să intre în biserica de la Reims, şi nici măcar la vreo altă ceremonie, în alte biserici, la ospățul regal sau la cavalcadă, în afară de cei siliți de slujbe ; orice curiozitate va fi jertfită pentru ceea ce îşi datorau lor înşişi, şi aşa au făcut întocmai. Cînd am fost foarte sigur că aşa se vor petrece lucrurile, cu patru sau cinci zile înainte de pleca

237 Of. *supra,* p. 933. (N.t.)

rea Regelui, m-am dus să-mi iau rămas bun de la D-l duce de Orléans şi de la cardinalul Dubois, foarte serios, ca să plec la Ferlé, ceea ce am şi făcut a doua zi. Amîndoi au protestat ; dar, neizbutind să mă înduplece să mă duc la Reims, s-au străduit să mă facă să fiu, la întoarcere, la Villers-Cotterets, unde D-l duce de Orléans pregătea nişte serbări minunate. Am răspuns, modest, că, de vreme ce nu puteam lua parte la solemnităţile de la Reims, nu aveam ce căuta la Villers-Cotterets, şi toată stăruinţa lor a fost zadarnică. Mă înţelesesem cu ducii ca nici unul să nu meargă acolo, nici de la Paris, nici de la Reims, în afară de cei care nu puteau lipsi din pricina slujbei lor, ceea cc s-a făcut întocmai cum s-a hotărît. M-am dus deci la Fertc, cu vreo cinci şase zile înainte de plecarea Regelui, şi nu m-am întors decît după opt sau zece zile de la întoarcerea lui.

încoronarea s-a petrecut într-o dezordine nespus de mare[2], deosebindu-se în această privinţă de toate cele dinainte. S-a văzut în alegerea celor ce primiseră ordinul să se afle acolo şi a acelora care nu l-au primit, iar planul de a îndepărta, de va fi posibil, toate rangurile şi toată nobilimea a sărit în ochi. Nu a fost mai puţin vădit faptul că s-a încercat umbrirea acesteia de către magistratură, şi chiar de către cei mai prejos decît magistratura, aceste două categorii fiind anume chemate, în timp ce nici un nobil nu a fost poftit, în afară de cei eîţiva care au avut funcţii ce nu puteau fi împlinite decît de nobili. Aceeaşi învălmăşeală, din pricina aceluiaşi plan, s-a văzut în adunările bisericii din Reims, în ajun, la primele vecernii pentru încoronare, în ziua încoronării, şi, a doua zi, la adunarea pentru ordinul Saint-Esprit, pe care Regele l-a primit, după care, l-a conferit ; la ospăţul regal ; la cavalcadă., în sfîrşit, pretutindeni. Voi arăta toate acestea prin cîteva scurte remarci. Ar fi atît de multe de făcut, incit nu mă voi opri decît la cele privitoare la încoronare, la ospăţul regal şi la ordinul Saint-Esprit.

Nu am aflat care au fost pretenţiile bastarzilor ; însă nici ducele du Maine, nici cei doi fii ai lui, nici contele de Toulouse nu au mers la Reims, iar contele de Toulouse, pe lîngă care s-a stăruit, a refuzat răspicat, şi a rămas la Rambouillet. Din cei şase cardinali câţi se aflau la Paris, numai cardinalul de Noailles nu a fost invitat. A fost un omagiu pe care cardinalul Dubois a vrut să-l aducă atît cardinalului de Rohan cit şi constituţiei ***Unigeniius,*** care îl ajutaseră atît de mult, la Roma, să ajungă cardinal. Prin această excludere, cardinalul de Rohan s-a aflat în fruntea celorlalţi patru cardinali. Tot din recunoştinţă faţă de cei doi

frați 238, care se supuseseră cu atîta slugărnicie declarațiilor primului ministru, după ce fuseseră atit de tara trași pe sfoară, a fost ales prințul de Rohan ca să împlinească funcția de mare maestru al Franței 239, în locul Domnului Duce, care era mare maestru al Franței, dar care îl reprezenta pe ducele de Aquitaine.

Din două motive primul loc se cuvenea *pairs-ilov* ecleziastici : aveau, de bună seamă, împreună cu *pairs*-ii laici, funcția principală în toată ceremonia, arhiepiscopul de Reims era prelatul care oficia, în biserica lui, ceilalți cinci alăturîndu-i-se, pe aceeași linie, și erau principalii oficianți. Iată deci două motive în fața cărora nu se putea spune nimic. Uzanțele de la încoronările precedente erau un ai treilea. Cardinalul Dubois voia să se știe că el este cardinal, împingindu-i in față pe confrații săi. Nu a vrut deci să-i pună în spatele pcdrs-ilor ecleziastici, dar nici în fața lor nu a îndrăznit să-i pună, ca să strice toată ceremonia. A poruncit să li se dea cardinalilor o bancă ceva mai în spatele aceleia a parrs-ilor ecleziastici, însă în așa fel înălțată încit, între această bancă și altar, să nu mai fie nimic, iar ultimul cardinal, care era Polignac, să nu fie acoperit de arhiepiscopul de Reims, nici de însoțitorii ecleziastici care stăteau, în picioare, lîngă el. Astfel, arhiepiscopii și episcopii, și, în urma lor, clerul de rangul al doilea, au fost așezați pe bănci, în spatele băncii *pairs-ilot* ecleziastici, și ceva mai în spate față de cea a cardinalilor.

în linie cu băncile arhiepiscopilor și ale clerului de rangul al doilea, mai jos, erau trei bănci, pe care au fost puși zece consilieri de Stat, zece raporturi și, ca măreția acestei adunări să fie neștirbită, șase secretari ai Regelui, reprezentanți ai celor trei companii sau corpuri din Care făceau parte, care fuseseră invitați.

De cealaltă parte, *pairs*-ii laici stăteau în fața pairs-ilor ecleziastici, iar în fața cardinalilor nu se afla nimeni. în spatele *pairs*-ilor laici, erau trei mareșali ai Franței, numiți ca să ducă cele teri onoruri[3]. Trebuie să ne amintim că mareșalul de Estrees, care, ca mai vîrstnic față de ceilalți doi, avea să ducă coroana, nu a ajuns duce și *pair* decît la 16 iulie 1723, la moartea ducelui de Estrees, care nu avea copii, și care era ginerele D-lui de Nevers.

In josul băncii mareșalilor ce aveau să ducă onorurile, și ceva mai îndărăt, era banca pe care ședeau numai secretarii de

---

238 De Rohan, prințul și cardinalul. (N. t.)

*¥ *Cranii maître,* titlu dat căpeteniilor de ordine militare sau cavalerești. (N. t.)

Stat, în fața lor nefiind nimic decît un capăt din banca pairs-ilor laici. Este drept că. în timpul ceremoniei, pentru o clipă, în fața secretarilor de Stat, s-a pus un taburet, în dreptul intervalului dintre banca pairs-ilor laici şi cea a mareşalilor ce aveau să ducă onorurile, pe care s-a aşezat ducele de Charost ; însă, pe lingă faptul că aceasta n-a durat decît foarte puțin, secretarii de Stat au fost aşezați la loc de frunte, deoarece ducele de Charost nu s-a aşezat decît cîteva clipe, în calitatea lui de preceptor al Regelui, funcție ce nu există în mod obişnuit în cadrul ceremoniei de încoronare.

în spatele băncii celor trei mareşali ai Franței, care aveau să ducă onorurile, au fost puşi mareşalii de Ma- tignon şi de Bezons, iar pe restul băncii lor, care se întindea in spatele celei a secretarilor de Stat, seniorii de la curte, precum şi alții pe care curiozitatea îi adusese acolo, fără să fi fost poftiți, şi care s-au aşezat la întîmplare, acolo şi pe alte bănci din spate. Astfel, consilierii de Stat, raportorii şi secretarii Regelui, de o parte, şi secretai'ii de Stat, de cealaltă, cu toții poftiți, au avut locurile cele mai bune, iar nobilii au stat ca nişte încurcă-lume, pe unde au apucat, după cum întîmplarea şi voința marelui maestru de ceremonii i-au pus ca să umple locurile goale, la un spectacol la care nu erau chemați şi unde, împinşi de curiozitate, s-au dus doar ca să îngroaşe rîndurile ; astfel, pînă la nivelul secretarilor Regelui, orice slujbaş a fost mai presus de cea mai aleasă nobilime a Franței.

Primele patru amvoane din corul bisericii, de ambele părți, cele mai apropiate de altar, au fost ocupate de cei patru cavaleri ai Ordinului însărcinați să ducă cele patru ofrande [4], şi de cei patru baroni care aveau în grijă vasul cu sfîntul mir. Am arătat, în altă parte, necinstea celor ce au pus, anume, intr-o carte despre ceremoniile de la încoronarea răposatului Rege, pe care maestrul de ceremonii a tipărit-o şi a răspîndit-o cu cîteva luni înainte de încoronarea aceasta, în care tatăl meu era numit ca purtător al uneia din aceste ofrande. Degeaba am spus, am

arătat pretutindeni şi am declarat, atunci, că era o greşeală care nu-şi avea rostul în acea aşa-zisă relatare a încoronării răposatului Rege ; fratele mai mare al tatei, cavaler al Ordinului, din 1633, aceeaşi promoţie cu el, dusese una din onoruri, nu tata, care, în vremea aceea, se afla de multă vreme la Blaye, unde a rămas mult după aceea, ocupat, în slujba Regelui, cu răzmeriţele, apoi cu revolta de la Bordeaux şi din ţinut. De aceste mişcări se ocupau mulţi alţi *pairs,* în ţinuturile cîrmuite de ei, drept care, unii au lipsit de la reprezentarea vechilor *pairs* la încoronare, aşa că, dacă tata ar fi fost la Paris, ar fi reprezentat pe unul din acei vechi *pairs,* de vreme ce, aceştia nefiind acolo, s-a recurs la un duce neverificat, sau, cum se spune, cu brevet, acela fiind D-l de Bournonville, tatăl mareşa- lei de Noailles. Neadevărul acela nu fusese pus fără nici un rost în cartea aceea care anume a fost răspîndită cu multe alte greşeli. Hotărîrea fusese luată : ducii aveau să fie amestecaţi cu seniorii şi cu alţii care nu erau duci, în modul cel mai solemn, şi a fost ales unul care nu refuza nici o funcţie, împins de oameni ale căror himere aveau acelaşi interes. Acela a fost mareşalul de Tallard, duce verificat, dar nu *pair,* care a fost pus în fruntea contelui de Matignon, a D-lui de Médavy, ajuns între timp mareşal al Franţei, şi a lui Goësbriand, toţi cavaleri ai Ordinului, Tallard înlesnind astfel, pentru prima oară, întîlnirea într-o aceeaşi funcţie, a unui duce, chiar şi a unui mareşal al Franţei, cu încă alţi trei, care nu erau, funcţie ce nu mai fusese niciodată îndeplinită de un mareşal al Franţei, iar de un duce, nici atît.

Cu cei patru baroni cărora li se încredinţase vasul cu mir, puşi în faţă, s-a săvîrşit o necuviinţă cum nu s-a mai văzut, acordată pentru curiozitatea lor de a vedea încoronarea, şi, o şi mai mare necuviinţă a fost că, în cele patru amvoane de sub ei, au fost puşi cei patru scutieri ai lor, cu stindardele fluturînde, cu armoariile lor pe reversul celor ale Franţei, în timp ce prinţii de sînge, reprezentîn- du-i pe vechii *pairs*, şi nici un alt om cu funcţie la încoronare, nu aveau nici scutieri, nici stindarde. Funcţia acestor patru baroni era oarecum schimbată. Sarcina lor este aceea de a fi ostatici la restituirea vasului cu sfîntul mir, în biserica abaţială Saint-Rémy, după încoronare, In acest scop, ci trebuie să se ducă împreună, călare, cu scutierii lor, fiecare din aceştia purtînd stindardul fluturînd cu armoariile stăpînulul, nu cu cele ale Franţei, şi ei călare, înaintea stăpînilor, baronii fiind înconjuraţi de pajii şi de oamenii lor, şi să meargă astfel, de la arhiepiscopie, ca trimişi ai Regelui, pînă la abaţia Saint-Rémy, unde, o dată sosiţi, să fie, cu adevărat sau doar zicînd că sînt, închişi într-

un apartament al abației, şi încuiați cu cheia, din clipa cînd vasul cu sfîntul mir este luat de acolo, pînă în aceea cînd este adus înapoi şi pus la loc ; atunci, ei sînt eliberați, căci nu mai au funcția de ostatici şi de răspunzători cu restituirea sfîntului mir şi repunerea lui la loc, şi trebuie să se întoarcă, de la abația Saint-Rémy, la arhiepiscopie, cu acelaşi cortegiu cu care au venit. în felul acesta, faptul că numai ei aveau stindarde nu dăuna nimănui, de vreme ce, pe drumul de la dus şi de la întoar;, cere, cei patru baroni erau singuri, ca şi în abație, iar stindardele nu serveau decît ca să fie agățate în biserică şi să amintească cinstea funcției de ostatic la restituirea sfîntului mir, îndeplinită de aceşti patru baroni.

Iată încă o greşeală nemaiîntîlnită la nici una din încoronările de mai înainte, şi de foarte mare importanță, şi nici nu-mi vine să cred că a putut cu adevărat fi sâvîrşită în timpul ceremoniei ; plăcerea de a supăra pe toată lumea şi dorința de a încurca totul au făcut-o să apară printre faptele scrise în ***Gazette* 240,** cunoscute şi încuviințate. Această greşeală are nevoie de o scurtă povestire. Poporul, care, de destul de multă vreme, este al treilea ordin, alcătuit însă din diferite pături, poporul, aşadar, oameni din popor sau mici burghezi, sau meseriaşi şi țărani, a umplut întotdeauna nava bisericii de la Reims, în momentul cînd era adus Regele, aşa cum, altădată, se afla la adunările din Martie, apoi la cele din Mai 241, ca să aplaude, fiindcă aceasta i se cere, însă doar atît, ceea ce hotărăsc, şi dau celelalte două ordine, clerul şi nobilimea. îndată ce Regele soseşte şi-şi ia locul, arhiepiscopul de Reims se întoarce către toți cei care se află în cor, ca să ceară încuviințarea națiunii. Nu mai este, de multe secole, decît o simplă ceremonie, dar care s-a păstrat la toate încoronările, şi care, potrivit celor scrise în gazete şi în alte izvoare cunoscute şi împuternicite, a fost păstrată şi la aceasta. Trebuie aşadar, întocmai ca la vechile adunări ale națiunii din luna Martie, apoi din Mai, de vreme ce această parte a ceremoniei este o imagine a acelora, ca nava să fie atunci plină cu lume din popor ca să-şi dea, chipurile, şi el încuviințarea, alături de cea a celor din cor, aşa cum, în adunările din luna Martie, apoi la cele din Mai, mulțimea, împînzind cîmpia, aclama, fără să ştie de ce, faptul că nobilimea şi clerul, stînd de o parte şi de alta a

240 *La Gazette,* periodic înființat de Théophraste Renaudôt, în 1031 ; din 1762, avea să se numească *La Gazette de France.* A apăr-ut pînă în 1914. (N. t.).

241 *Champ de mars, champ de mai* erau adunările pe care căpeteniile france le țineau în lunile martie şi mai pentru a hotărî ■treburile țării. (N. t.)

tronului, încuviinţau propunerile monarhului, asupra cărora aceste două ordine deliberaseră, apoi le încuviinţaseră. Este, aşadar, o greşeală enormă, atît împotriva spiritului ceremoniei cît şi a uzanţelor, respectate fără abatere la toate încoronările, pînă la aceasta, să nu se deschidă nava ca să intre poporul decît după întronarea din amvon.

La încoronare, sînt folosite două coroane : cea mare, a lui Carol cel Mare, şi o alta, care este făcută pe capul regelui, şi bătută în pietre scumpe. Cea mare este anume atît de largă încît să nu poată fi purtată pe cap, şi este cea care serveşte la încoronare. Este făcută în aşa fel încît fiecare dintre cei unsprezece *pairs* participanţi la ceremonie să o apuce cu o mînă, în momentul cînd arhiepiscopul de Reims o pune pe capul regelui, şi să-l însoţească pe acesta, ţinînd mai departe coroana cu mîna, pînă la tronul din amvon, unde se face întronarea. Este imposibil, judecind după forma acestei coroane, ca lucrurile să se fi putut petrece vreodată altfel ; însă relatările aprobate şi publicate, vrînd ca acest punct al ceremoniei, atît de esenţial să nu fie limpede, nu vorbesc, cu bună ştiinţă, ca să întunece strălucirea ceremoniei, despre faptul că *pairs*-ii susţin coroana lui Carol cel Mare, deasupra capului Regelui, lăsînd să se creadă că acesta şi-a pus-o numaidecît pe cap [5].

Nu este singurul lucru, din această parte importantă a ceremoniei, despre care nu se vorbeşte. Nu se spune nimic despre partea principală a întronării, numită bucuria jjairs-ilor ; voi arăta ce a fost omis, cu mare grijă, din acele relatări trunchiate. Fiecare *pair,* după ce l-a sărutat pe Rege pe obraz, acesta fiind aşezat pe tronul făcut astfel, încît, din navă, să poată fi văzut de la mijloc pînă la cap, jîair-ul care l-a sărutat pe rege, deci, se întoarce, în aceeaşi clipă, către el, cu faţa către navă, se sprijină de balustrada amvonului şi, aplecîndu-se peste ea, strigă către popor : *„Trăiască regele Ludovic al XV-lea !“* In aceeaşi clipă, poporul strigă şi el *„Trăiască regele Ludovic al XV-lea !“.* Tot în aceeaşi clipă, se dă drumul la a douăsprezecea parte din păsările ţinute în acest scop într-o colivie ; şi tot atunci, a douăsprezecea parte din banii pregătiţi pentru mulţime este aruncată acesteia. în timpul zarvei ce se iscă atunci, primul pair se retrage la locul lui, chiar în amvon ; al doilea se duce să-l sărute pe rege, să să aplece către popor şi să-i strige : „Trăiască regele Ludovic al XV-lea !“ In aceeaşi clipă, alte strigăte, şi mai puternice, ale poporului, o altă parte din păsări este lăsată să-şi ia zborul, o altă parte din bani este aruncată, şi aşa mai departe, pînă la ultimul dintre cei doisprezece pairs-i ce slujesc în timpul ceremoniei. Relatările spun totul, în afară de această proclamare a pairs-ilor către

popor, de eliberarea păsărilor şi de aruncarea banilor la fiecare din cele douăsprezece proclamări. Motivul acestei tăceri este vădit ; mă feresc să-i spun pe nume. Nu vreau să vorbesc despre fanfarele şi despre salvele care însoţesc fiecare proclamare, şi al căror zgomot, ca şi cel al tuturor glasurilor celor din navă, nu încetează, ci se înteţeşte la fiecare proclamare şi nu începe decît cu prima.

Cealaltă coroană se află în amvon. Imediat ce regele s-a aşezat acolo, coroana cea mare este încredinţată celui ales s-o ducă, iar regele, el însuşi, ia coroana cea mică şi şi-o pune pe cap, şi-o scoate şi şi-o pune din nou, de cîte ori este nevoie. Nu ştiu dacă relatările, în privinţa aceasta, greşesc ; ar fi şi mai ciudat dacă nu ar greşi ; motivul este limpede. Cînd regele se duce la altar pentru ofrandă şi pentru împărtăşanie, şi se întoarce înapoi la amvon, întii îşi scoate coroana cea mică, pe care o pune pe pupitrul de rugăciune din amvon, iar pairs-ii îi ţin deasupra capului coroana cea mare, în afară de arhiepiscopul de Reims, care, în aceste două împrejurări, rămîne la altar [G].

Relatările nu spun o vorbă despre funcţiile episcopu- lui-duce de Langres, nici despre episcopii-conţi de Châlons şi de Noyon.

La ospăţul regal, s-a făcut o greşeală, sau poate relatările s-au înşelat, de cumva greşeala nu a fost săvîrşită, şi s-au văzut două noutăţi nemaiîntîlnite la nici un alt ospăţ de încoronare înaintea acestuia. Greşeala, de fapt sau cea din relatări, este că, în relatări, se spune că, după

ce Regele s-a întors de la biserică în apartamentul lui, i s-au scos mănuşile ca să fie arse, deoarece se atinseseră de mir, precum şi cămaşa, tot ca să fie arsă, din acelaşi motiv ; că a îmbrăcat alte haine decît cele pe care le purtase la biserică, şi-a pus, din nou, pe deasupra, mantia regală şi a păstrat coroana pe cap. Este adevărat că mănuşile au fost scoase şi arse, căci aşa s-a făcut întotdeauna, din primul moment cînd Regele intră în apartament ; tot astfel, cămaşa, însă aceasta, de obicei nu este scoasă decît după ospăţ, cînd regele, retras în apartamentul său, îşi scoate hainele regale şi nu le mai îmbracă. Dacă, vreodată, au existat regi care şi-au schimbat cămaşa înainte de ospăţul regal, ca să se ducă la acest banchet, şi-au pus toţi, aceleaşi veşminte pe care le avuseseră şi la biserică. Dacă s-a făcut astfel, a fost o greşeală şi o noutate, de nu cumva s-au înşelat foarte tare cei ce au scris relatările, uitînd să spună şi ce haine şi-a pus Regele sub mantia regală ca să se ducă la ospăţ.

Cit despre cele două noutăţi, una a fost introdusă pentru a amesteca totul, cealaltă, dintr-o mare nebăgare de seamă, urmare a unei încurcături.

Cea clintii a fost faptul că, la masa pairs-ilor ecleziastici, au fost aşezaţi episcopii de Soissons, Amiens şi Senlis, ca ţinînd de Reims, fără s-o fi cerut cineva şi fără să se fi mai văzut acest lucru la vreun ospăţ regal de încoronare dinaintea acestuia. Dependenţa de Reims nu a dat niciodată nici rang, nici distincţie ; doar calitatea de *pair* le dă. Faptul se vede limpede cu episcopul de Soissons, care nu le are, deşi este cel dinţii care ţine de Reims, situaţie ce-i dă dreptul să încoroneze regii, de cumva scaunul de la Reims este vacant, sau dacă arhiepiscopii de aici nu pct face încoronarea, şi cu episcopul de Langres, care este duce şi *pair,* dar ţine de Lyon. Niciodată, nimeni, oricine ar fi fost el, înainte de această încoronare, nu fusese admis la masa pairs-ilor ecleziastici ; de aceea, nici de data aceasta, nimeni nu a îndrăznit să vorbească de egalitate. *Pair s-ii* ecleziastici stăteau la masa lor, cu capişo-nul şi cu mitra pe cap, aşa cum au stat întotdeauna, unul lîngă altul, de aceeaşi parte a mesei, toţi şase, arhiepiscopul de Reims la un capăt, cu cortegiul de capişoane în spatele lui, în picioare, crucea şi cîrja fiind ţinute de clerici, îmbrăcaţi cu stihare, în faţa lui, despărţiţi fiind de masă, şi episcopul de Noyon la celălalt capăt. Cei trei episcopi, pe care-i putem numi paraziţi, erau in veşmintele lor obişnuite, cu capul, se pare, descoperit, de vreme ce relatările nu pomenesc de bonetele pătrate, erau puşi de cealaltă parte a mesei, cit mai spre capătul de jos, faţă în faţă cu cei trei episcopi-conţi pairs. în afară de daunele aduse demnităţii *pairs*-ilor într-o

ceremonie atît de augustă, în care aceştia au un rol atit de mare, era o lipsă de respect faţă de Rege să mănînce în prezenţa lui şi alături de el, în aceeaşi încăpere, deşi la altă masă. deoarece niciodată un episcop sau un arhiepiscop nu a mîncat, în vreo împrejurare oarecare, cu regii noştri, dacă nu a fost *pair* sau prinţ, aşa cum am arătat în altă parte, pină ce fostul episcop de Frejus a izbutit să fie admis, primul, în trăsura Regelui, apoi la masa acestuia, făcînd începutul debandadei care se vede de atunci încoace ; era o injurie la adresa ofiţerilor coroanei, care sînt cu mult mai presus dccît episcopii, şi care, la acest ospăţ de încoronare, cît sînt ei de mari, nu sînt admişi la masa *paris*- ilor laici, şi nu au fost admişi nici la acest ospăţ. Intr-un cuvînt, nu s-a văzut niciodată, la nici o altă încoronare, ca cineva, oricine ar fi fost el, să mănînce sub ochii regelui, la ospăţul regal, în afară de cei şase *pairs* laici şi de cei şase *pairs* ecleziastici care slujiseră la încoronare.

Cealaltă noutate, care a fost o foarte mare nerozie, s-a tras de la încurcătura produsă de faptul că fiecare a fost lăsat să facă ce vrea, fără să se gîndească cineva la urmări. încăperea menită dintotdeauna pentru ospăţul regal de la încoronare, în vechiul palat arhiepiscopal din Reims, era mare şi foarte neobişnuită, deoarece era ca un T, aşia că cele ce se petreceau în partea principală a acestei încăperi nu puteau fi văzute de cei care se aflau în partea ce semăna cu un T a aceleaşi încăperi, şi, la rîndul lor, nu erau văzuţi de cei aflaţi în partea principală a aceleaşi încăperi. încăperea aceasta în formă de T era foarte întinsă şi foarte lungă ; aici era pusă masa ambasadorilor şi cea a marelui şambelan, în aşa fel îneît amîndouă erau tot în aceeaşi încăpere în care se afla masa Regelui şi cea a pairs-ilor laici şi ecleziastici, dar cu totul în afara vederii lor. Arhiepiscopul de Reims, Le Tellier[7], care a lucrat mult la acest palat episcopal, socotind că această imensă încăpere este cam ciudată, a tăiat-o fără să se gîndească la urmări, sau fără să-i pese de ele, iar răposatul Rege n-a ştiut acest lucru, sau nici el nu s-a sinchisit mai mult decît arhiepis

copul. De aici, încurcătura, căci nu s-a mai ştiut unde pot fi puse mesele pentru ambasadori şi marele şambelan : nu puteau fi puse în aceeaşi încăpere cu masa Regelui fără să fie văzute de acesta, nici să nu fie văzute de el, decît punîndu-le în altă încăpere. Nimeni nu s-a gîndit că, înainte de schimbarea făcută, în încăperea aceasta, puteau, ca şi acum, să încapă cele două mese, şi că ele fuseseră totuşi întotdeauna puse în T (pe care arhiepiscopul Le Tellier nu făcuse decît să-l taie), doar pentru a fi ascunse privirii Regelui, ceea ce înseamnă că trebuiau puse în acelaşi fel, deşi T-ul fusese tăiat şi, acum, alcătuia o altă încăpere. S-a făcut o concesie : au fost puse în încăperea cu masa Regelui, şi în acelaşi rînd cu aceasta, însă mai jos decît cele două mese ale pazrs-ilor laici şi ecleziastici, ceea ce a dat naştere unei noi greşeli : aceşti episcopi, care nu erau ***pairs,*** atîrnînd de Reims, puşi să mănînce, pentru prima dată, la masa ***pairs-ilor*** ecleziastici, s-au aflat la o masă superioară faţă de cea a ambasadorilor şi de cea a marelui şambelan, cu care aceşti episcopi nu au nimic de împărţit, şi, ca lucrurile să fie şi mai caraghioase, la o masă superioară faţă de cea la care stătea cancelarul, pus, ca şi ei, pe latura mesei aflată mai jos faţă de a lor, el care, la el acasă, nici nu le întinde mîna, şi care, în scrisorile către ei, era nemaipomenit de trufaş. Să mai adăugăm şi enormitatea de a-i pune să mănînce, sub ochii Regelui, şi la o atare ceremonie, pe cei doi care introduceau ambasadorii, şi care, nici prin ei înşişi, nici prin funcţie, nu însemnau mare lucru, atîta doar că trebuiau să mănînce la masa ambasadorilor. Ce se poate gîndi despre o asemenea îngrămădire de greşeli, de toate soiurile, urmări ale tuturor acelor schimbări, atît de multe, nu este greu de ştiut, aşa că eu mă opresc aici.

Să vedem acum cele petrecute în legătură cu ordinul Saint-Esprit, pe care Regele l-a primit, a doua zi dimineaţa, din mîna arhiepiscopului de Reims, şi pe care el l-a conferit apoi, ca mare maestru al Ordinului, ducelui de Chartres şi contelui de Charolois.

Regula este ca cei care sînt numiţi cavaleri ai Ordinului, printre mai multe formalităţi pregătitoare, să rostească, în genunchi, în faţa marelui preot al Franţei, pe care Ordinul 11 făcuse ce era, profesiunea de credinţă a conciliului de la Trento ; citesc, cu glas tare, formula in latineşte, care este lungă, şi pe care marele preot o ţine

pe genunchi, stînd într-un jilț, o iscălesc, şi iau un certificat de la marele preot că au îndeplinit această îndatorire. Cei doi prinți numiți în adunarea de la Reims s-au achitat de ea. Cardinalul de Rohan, fără cea mai mică îndoială în privința sprijinului şi a protecției din partea cardinalului Dubois, a prins acest minunat prilej ca să fie el mai presus de toți, cu atît mai mult cu cit era prima promoție a Ordinului care se făcea de cînd era el mare preot. A dat ordinele necesare secretarului său, care, iscălind certificatele acestor prinți, sub iscălitura cardinalului de Rohan, a spus, fără sfială : *de către Alteța Sa Eminentissimă,* în loc să spună, simplu : de către *Monseniorul.* Secretarul cel mare al Regentului, care a luat certificatul D-lui duce de Chartres, şi-a aruncat ochii pe el, întîmplător, şi a fost atît de uluit de *Alteța Eminentissimă,* îneît s-a dus, pe loc, să-i spună D-lui duce de Orléans. Acesta s-a înfuriat, în ciuda firii lui blinde şi a prea puținei lui demnități, fiind, de fapt, foarte trufaş. A trimis numaidecît după abatele de Pomponne, cancelar al Ordinului. Era ora la care se sfirşea prînzul şi lumea se pregătea să se ducă la primele vecernii ale încoronării ; adunarea Ordinului se ținuse în ajun. Abatele de Pomponne mi-a povestit că s-a speriat văzînd cit de mînios este D-l duce de Orléans, şi nu şi-a dat seama ce avea să urmeze. I-a poruncit să se ducă să-i spună, din partea sa, cardinalului de Rohan să trimită numaidecît alte două certificate D-lui de Chartres şi D-lui de Charolois, pe care să scrie doar : *de către Monseniorul,* să fie suprimată *Alteța Eminentissimă,* cum îndrăznise el să scrie, şi să-i interzică, din partea Regelui, s-o mai folosească vreodată, în vreun certificat de cavaler al Ordinului. Regentul i-a poruncit, pe deasupra, abatelui de Pomponne să pună ca lucrurile acestea să fie scrise în registrele Ordinului, şi să se ia măsurile necesare, atît în legătură cu certificatele trimise celor doi prinți, cit şi cu cele ce vor fi trimise tuturor cavalerilor Ordinului numiți pe viitor.

Cardinalul de Rohan şi fratele lui au fost foarte loviți, căci nu se aşteptaseră la aşa ceva, avind in vedere caracterul Regentului şi protecția primului ministru. S-au supus pe loc, fără să crîcnească, şi au înghițit totul neîndrăznind să se prefacă oricît de puțin. Asemenea încercări, adesea izbutite, se află la baza pretențiilor şi, de obicei, a himericului rang de prinț străin ; am spus-o, aici, de nenumărate ori. Cînd am fost făcut eu cavaler al Ordinului, cinci ani mai tîrziu, i-am anunțat pe mareşalii de Roquelaure şi de Alègre, şi pe contele

de Gramont. care au fost în promoția cu prințul de Dombes, contele de Eu şi cu unii care nu mai sînt[8], să se uite bine la certificate. D-l duce de Orléans nu mai era, iar încercările reînvie. Am vrut să-l văd pe al meu, chiar la cardinalul de Rohan, după ce am rostit profesiunea de credință. Secretarul, care a înțeles motivul, mi-a spus, cam ruşinat, că nu voi găsi pe acel certificat decît ceea ce trebuie, şi mi l-a dat. Intr-adevăr, am văzut ***de către Monseniorul,*** şi nici un fel de ***Alteță*** ; am zîmbit, uitîndu-mă la secretar, şi i-am spus : ***Aşa este bine, Domnule,*** şi nri-am luat certificatul. Am aflat de la ceilalți trei, pe care îi preve- nisem, că şi ale lor erau la fel. Mi-am dat seama că se renunțase ia acea pretenție. Dar făcea să încerci ; dacă cel dinții prinț de sînge, fiul Regentului, şi un alt prinț de sînge ar fi suportat ***Alteța*** pentru cardinalul de Rohan, cine, după ei, ar mai fi putut-o refuza ?

La ceremonia Ordinului n-au fost locuri pe bănci decît pentru cler şi pentru magistrați, precum şi pentru secretarii Regelui, care au avut aceleaşi locuri ca şi la încoronare. Toți ceilalți au fost puşi acolo ca nişte simpli privitori, claie peste grămadă, aşa cum a avut chef marele maestru de ceremonii. Doar cavalerii Ordinului, puțini la număr, au luat parte la ceremonie. Noutatea, căci noutăți au fost peste tot, a fost aceea că ofițerii Ordinului au stat acoperiți, în corul bisericii, ca şi cavalerii, ei care, la adunări, în afară de cancelarul Ordinului, stau la capătul mesei, în spatele lui, în picioare şi descoperiți, în timp ce cavalerii şi cancelarul sînt aşezați şi acoperiți. De aceea, aşa cum am arătat în altă parte, au făcut în aşa fel, încît adunările să se țină numai cu mulțimea, în învălmăşeală, fără respect pentru rang, cînd regele stă în picioare şi este descoperit, şi să nu mai urmeze o masă, deoarece la ea nu mănîncă decît cancelarul Ordinului şi cu Regele, cavalerii mîncînd în sala de mese ; ceilalți ofițeri mănîncă, tot atunci, împreună cu ofițerii cei mici ai Ordinului, în- tr-o altă sală.

In legătură cu cavalcada, mai multă învălmăşeală decît acolo nu se poate închipui. Prinții de sînge au avut atunci, pentru prima oară, un avantaj pe care Regentul l-a îngăduit în interesul Domnului fiul său, împotriva propriului său interes. Fiecare a fost însoțit de una din persoanele cele mai de seamă din suita sa. Acest lucru nu a fost niciodată îngăduit decît copiilor Regelui şi nepoților acestuia, adică D-lui duce de Chartres, devenit de Orléans, apoi regent, singurul nepot al Regelui, care a existat de cînd fusese înființat acest rang pentru ***Mademoiselle,*** fiica lui Gaston, şi pentru surorile ei, care nu aveau frați. Noutatea aceasta a mai dat naştere şi altora de cînd Domnul Duce a ajuns prim-ministru.

Nu mai pomenesc multe alte observații ce se puteau face ; n-aş mai isprăvi niciodată. Nu mă opresc nici la acele superbe serbări date de D-l duce de Orléans şi de Domnul Duce, în cinstea Regelui, la Villers-Cotterets şi la Chantilly, cînd s-au întors de la Reims.

CAPITOLUL XIV

(1 7 2 3) *Uscăciunea povestirilor din acest an ; cauza ei. — /...] — Biron, Levis şi La Vallière sînt făcuți duci şi* pairs cu *prilejul majoratului Regelui. — Majoratul Regelui, şedința Tribunalului. Le vizitează pe prințese, pe nora, pe fiicele, chiar şi pe sora răposatei Doamne Prințese, dar nu şi pe nepoatele ei, deşi sînt prințese da singe. — Consiliul de regență încetează. Noua formă de cîrmuire. La Vrillière îl lasă pe fiul său urmaş in funcția de secretar de Stat. — [...] — Bastarzii îşi recapătă rangurile şi onorurile, cu prea puține excepții, şi au cutezanța de a fi nemulțumiți. —*

Anul acesta, al cărui sfîrşit este şi cel pe care l-am prevăzut pentru ***Memoriile*** mele, nu va fi nici atît de plin, nici atît de bogat ca ceilalți. M-am supărat aflînd ce se petrecuse la încoronare ; vedeam apropiindu-se restabilirea deplină a tuturor rangurilor bastarzilor ; mă durea inima văzîndu-1 pe Regent în lanțurile nevrednicului său ministru, neîndrăznind să facă un pas fără el, şi nici altfel decît prin el, Țara pradă interesului, lăcomiei, nebuniei acelui nenorocit, fără să existe vreun leac. Ori- cît de bine cunoşteam uluitoarea slăbiciune a D-lui duce de Orléans, ea a fost împinsă neînchipuit de departe atunci cînd a făcut acel prim-ministru, după toate cele ce îi spusesem eu despre el, după tot ce îmi spusese el însuşi despre Dubois, în sfîrşit, o slăbiciune pe care ni

meni nu o poate crede dacă nu a văzut-o cu ochii lui, aşa cum am văzut-o eu, şi pe care am arătat-o ţinînd întru totul seama de adevăr. Nu mă mai apropiam de acest biet prinţ, care-şi îngropase harurile acelea atît de mari şi de folositoare, decît cu silă ; nu puteam să nu simt faţă de el ceea ce evreii cei răi spuneau, în deşert, despre mană : ***Nauseat anima mea super cibum istum levissimum*** [1] ; nu-mi mai venea să stau de vorbă cu el. îşi dădea seama ; simţeam că suferă ; încerca să se apropie de mine, fără a îndrăzni să-mi vorbească despre treburile Ţării altfel decît în treacăt şi stingherit, fără a putea totuşi să n-o facă. Abia îi răspundeam, şi căutam să isprăvesc cît mai repede ; scurtam şi răream audienţele ; reproşurile le primeam cu răceală. La urma urmelor, ce aş fi avut eu de spus, sau ce aş fi putut discuta cu un regent care nu mai era stăpîn nici măcar pe sine, departe de a mai fi stăpînul regatului, unde vedeam că totul se învălmăşeşte ?

Cardinalul Dubois, cînd mă întîlnea, mai că îmi făcea curte. Nu ştia cum să mă ia. Legăturile ce existaseră întotdeauna între D-l duce de Orléans şi mine deveniseră atit de puternice, încît primul ministru, care le pusese de multe ori la încercare, nu cuteza să spere că le va putea rupe. Tot ce a putut face a fost să mă scîrbească, cerîn- du-i stăpînului său să fie rece cu mine, ceva nou şi pentru el şi pentru mine, dar care, pe el îl durea mai tare, din pricina obişnuinţei, aş îndrăzni chiar să spun, a utilităţii pe care o găsise atît de des în această încredere, în timp ce eu mă lipseam de ea mai mult decît bucuros, de ciudă că nu mai puteam trage nădejde să fac ceva pentru binele Ţării, nici pentru onoarea şi binele D-lui duce de Orléans, care nu mai ştia decît de plăcerile lui de la Paris, lăsîndu-se cu totul la bunul plac al primului său ministru. Eram încredinţat că nu mai pot fi de nici un folos, dar nu am bănuit vreodată, cît de cît, că, de m-aş fi purtat altfel, mi-aş fi putut dăuna, sau că, oricît de slab era Regentul faţă de cardinalul Dubois, şi oricît s-ar fi lăsat pe mîinile lui, acesta ar fi putut izbuti să mă îndepărteze, ca pe ducele de Noailles şi Canillac, sau să-mi facă necazuri atît de mari încît să mă împingă să iau hotărîrea pe care o luaseră ei. M-am purtat, aşadar, la fel ca şi pînă atunci, adică, pe D-l duce de Orléans nu căutam să-l întîlnesc decît între patru ochi, însă tot mai rar, la repezeală, fără să pomenesc nimic despre treburile

Țării, ba chiar ocolindu-le cînd aducea el vorba despre ele, sau răspunzînd în aşa fel incit le lăsam numaidecît baltă. Cu o astfel de purtare şi cu ceea ce simțeam este limpede că nu am mai avut nici un rol de seamă şi că, în cele ce voi povesti despre acest an, nu se mai simt curiozitatea şi cunoştințele celui ce scrie cu adevărat ***Memorii,*** ci doar uscăciunea faptelor de prin gazete.

[...]

Majoratul se apropia, punîndu-i pe mulți în mişcare. D-lui duce de Orléans i s-a dat a înțelege că l-ar putea face duce şi ***pair*** pe marchizul de Biron, primul său scutier. Ideea aceasta a atras altele după ea. Prințul de Tal- mond, care, cînd se căsătorise, smulsese dreptul de taburet, luîndu-1 pe neaşteptate pe răposatul Rege, dar care nu putea nădăjdui să-l transmită fiului său, nu a precupețit nimic pentx'U a fi făcut duce şi ***pair.*** Doamna şi cu el erau copiii celor două surori, ceea ce, alături de obîrşia sa, era ceva ce îl făcea să tragă mari nădejdi de la D-l duce de Orléans : totuşi, nu a izbutit. Prințesa de Conți, care ținea cît se poate de mult la ridicarea lui La Vallière, vărul ei primar, s-a apucat să-l sîcîie pe D-l duce de Orléans, care, după cum mi-a spus chiar el, îi dăduse fiului lui La Vallière dreptul de a-i urma tatălui ca guvernator al ținutului Bourbonnois ca să scape de prințesa de Conți şi de gura ei, să nu-i mai ceară nimic ; însă nu a avut puterea să se țină tare. Am reuşit şi eu, deşi cu mare greutate, să capăt titlul pentru marchizul de Levis, ginerele răposatului duce de Chevreuse.

[...]

La 19 februarie, Regele a primit, la Versailles, respec- tele D-lui duce de Orléans şi ale întregii curți, cu prilejul majoratului său, şi i-a declarat pe cei trei noi duci şi ***pairs.*** A doua zi, a venit, cu pompă, după-masă, la Paris, la Tuileries ; la 22, s-a dus la Tribunal să țină şedința pentru declararea majoratului său şi a cerut să fie primiți cei trei noi duci-pairs. Şedința s-a sfîrşit cu înregistrarea unui edict împotriva duelurilor, care începuseră să se răs- pindească din nou. La 23, Regele a ascultat, la Tuileries, cuvântările Companiilor superioare şi ale altor corpuri care, de obicei, țin cuvîntări din acestea. La 24, s-a dus s-o vadă pe Doamna Ducesă şi pe cele două fiice ale Doamnei Prințese, moartă în ajun. Am văzut, cu mirare, că s-a dus s-o viziteze şi pe ducesa de Brunswick, sora ei. Aici s-au oprit vizitele ; nu s-au întins pînă la prinții şi prințesele de singe şi pînă la nepoții Doamnei Prințese. In sfîrşit, la 25, s-a întors la Versailles, cu aceeaşi pompă cu care venise.

Consiliul de regență a luat sfîrşit. Consiliul de Stat nu a

fost alcătuit decît din D-l duce de Orléans, D-l duce de Chartres, Domnul Duce, Cardinalul Dubois şi Morville, secretar de Stat, pînă atunci, fără funcţie, căruia cardinalul Dubois i-a încredinţat funcţia de secretar de Stat, cu departamentul afacerilor străine. Maurepas, secretar de Stat, pînă atunci, sub tutela lui La Vrillière, socrul lui, şi-a început funcţia de secretar de Stat cu departamentul marinei. La Vrillière a rămas cum fusese sub răposatul Rege ; dar abia ceva mai tîrziu i-a încredinţat ginerelui său chestiunile privitoare la Paris şi la Curtea Regelui, care ţineau de funcţia sa ; Le Blanc a rămas secretar de Stat cu departamentul de război, dar nu a stat mult în această funcţie. In Consiliul de finanţe au fost cei dinainte, în afară de Morville, dar, în plus, cu Armenonville, ministru de justiţie, Dodun, controlor general, şi doi consilieri, unul de Stat şi altul la consiliul regal al finanţelor. Mareşalul de Villeroy, şeful acestui consiliu, era exilat la Lyon. Consiliul scrisorilor era alcătuit din D-l duce de Orléans, cei doi prinţi de sînge, cardinalul Dubois şi cei patru secretari de Stat. Astfel, cu excepţia prinţilor de sînge, toate funcţiile au arătat întocmai ca pe vremea răposatului Rege.

Cardinalul Dubois, urmînd noile sale planuri, a început prin a da brevetele pentru intrările cele mari şi pentru primele intrări celor care le obţinuseră atunci. Nu a fost exceptat decît mareşalul de Berwick, de la cele mari, de care avea grijă să-l îndepărteze făcîndu-1 să primească ambasada din Spania, şi Belle-Isle, de la primele, pe care voia să-l amăgească pînă la capăt, ca să-l piardă, o dată cu Le Blanc, dar s-a înşelat şi în privinţa unuia şi a celuilalt : Berwick nu s-a dus în Spania ; Belle-Isle, după o lungă şi grea şedere la Bastilia, apoi, în exil la Nevers, s-a întors la curte ca să facă cea mai uluitoare carieră, şi amîndoi şi-au păstrat intrările. Toţi ceilalţi le-au pierdut, în afară de foarte puţini din aceia care rămîneau mai departe la curte şi care le aveau de la răposatul Rege. Eu am fost printre cei suprimaţi, iar D-l duce de Orléans a îngăduit acest lucru. Am trimis brevetul, îndată ce mi-a fost cerut înapoi, fără să-mi dau osteneala de a mă plînge, sau de a spune ceva cardinalului Dubois sau D-lui duce de Orléans, pe care l-aş fi pus în mare încurcătură [2]. Intrările, în afară de aceştia doi, au rămas deci restrînse la funcţii şi la cei, atît de puţini, care le primiseră de la răposatul Rege. Cele pe uşile din spate au fost desfiinţate, dîndu-le pe cele mari lui de Antin, de O şi Chama- rande. Cardinalul Dubois a născocit intrările familiare, care, pe vremea

răposatului Rege, nu erau decît pentru *Monseigneur* şi prinţii fiii lui, pentru *Monsieur* şi D-l duce de Orléans, ducele du Maine şi contele de Toulouse. Dubois le-a luat pentru el însuşi, şi, ca să nu fie prea multe nemulţumiri, le-a extins la toţi prinţii de sînge, la ducele du Maine, la cei doi fii ai acestuia, şi la contele de Toulouse. Ele au dat dreptul de a intra, la orice oră, acolo unde se afla Regele, dacă nu lucra. Prinţii de sînge au fost deosebit de măguliţi, căci ei nu aveau decît intrările în odaia de dormit. Niciodată, răposatul prinţ de Conţi nu avusese altele decît pe acestea şi pe cele în cabinetul de lucru, şi, înainte ca la culcarea Regelui să nu fie admişi decît curtenii, l-am văzut adesea pe Domnul Prinţ, aşezat afară, lingă uşa cabinetului Regelui, între cină şi culcare, şi pe alţii dintre cei care aveau dreptul s.ă se aşeze, în aceeaşi încăpere cu el, aşteptînd ca Regele să se pregătească de culcare, în timp ce Domnul Duce, fiul lui, ca ginere al Regelui, intra în cabinet, şi nu ieşea de acolo decît o dată cu Regele, cînd acesta venea să'se dezbrace ca să se culce. Aceste intrări familiare au rămas ia prinţii de sînge, la bastarzi şi la copiii acestora, şi, pc viitor, nu va fi uşor să le fie luate de către un rege pe care o atît de mare familiaritate l-ar putea stînjeni curînd foarte mult.

Aşa s-a pregătit restabilirea bastarzilor şi a copiilor ducelui du Maine, în toate rangurile, onorurile şi distincţiile de care se bucurau la moartea Regelui. Totul s-a făcut printr-o declaraţie a Regelui, înregistrată la Tribunal, care doar dreptul de succesiune la tron nu le-a dat, numele şi titlul de prinţi de sînge, care le-a fost din nou interzis, precum şi traversarea parchetului 242, aşa că, altminteri, au păstrat toate aparenţele de prinţi de sînge, şi au avut, ca atare, dreptul la aceleaşi intrări ca aceştia. S-ar fi zia că aveau de ce să fie mai mult decît mulţumiţi, după ce trecuseră, pe bună dreptate, prin tot ce trecuseră. însă nu a fost aşa, iar D-na ducesă de Orléans a fost cea mai nemulţumită. Pretindeau, nici mai mult nici mai puţin, decît cele trei puncte 243, pe care s-au străduit în fel şi chip să le obţină, şi un al patrulea, care era extinderea nelimitată a acestor trei puncte la urmaşii lor. Dubois, care nu a îndrăznit să dea prinţilor de sînge lovituri atît de dureroase, nu a îndrăznit să le acorde. El urmărea să se pună bine şi cu unii şi cu alţii, învrăjbindu-i tot timpul, ca să alunece printre ei, sprijinit, după cum va fi cazul, de cei care îi vor fi mai de folos, făcînd balanţa să tragă de partea lor. Am protestat, căci aspriţii nu pot face altceva. Evenimentul acesta m-a

242 Cf. *supra,* p. 103. (N.t.)

243 Succesiunea la tron, numele şi titlul de prinţi de singe, traversarea parcheţului. (N. t.)

îndepărtat definitiv de cardinal şi de Dl duce de Orléans, cărora, întrucît ar fi fost cu totul de prisos, nu m-am ostenit să le spun nici măcar o vorbă. Nimeni dintre ai noştri nu i-a vizitat pe bastarzi în legătură cu această restabilire, atît de ruşinoasă şi de păgubitoare pentru Dl duce de Orléans, după toate cele intîmplate.

CAPITOLUL XV

(1 7 2 3) *[...] — Regele se duce la Meudon ca să-i fie mai uşor cardinalului Dukois, a cărui sănătate începe, în mod vădit, să se şubrezească, — [...]*

[...]

La unsprezece iunie, Regele s-a dus să locuiască la Meudon. Pretextul a fost că, în castelul de la Versailles, trebuia să se facă mare curăţenie ; motivul a fost nevoia de a-i face o înlesnire cardinalului Dubois. Măgulit peste măsură de posibilitatea de a prezida adunarea clerului, voia, să se bucure, din cinci în cînd, de această cinste ; dorea, de asemenea, să se afle Uneori la adunările Companiilor Indiilor ; Meudon era, faţă de Paris, la o distanţă mai mică decît jumătate din drumul pînă la Versailles, şi îl cruţa de mersul pe caldarîm. Desfrîul îl dusese la o suferinţă mare, care nu-1 mai lăsa. pe care hurducăturile trăsurii o făceau şi mai ascuţită, dar pe care o ascundea cu multă grijă. La Meudon, Regele a trecut în revistă personalul casei sale, şi, cu acest prilej, primul ministru a vrut să facă pe grozavul ; l-a costat scump. A încălecat pe cal ca să se bucure şi mai mult de izbînda lui ; a suferit cumplit, iar boala i s-a înrăutăţit atît de tare, încit nu a mai avut încotro şi a trimis după ajutor. A adus medici şi chirurgi dintre cei mai celebri, în cea mai mare taină, toţi prevestindu-i mari necazuri, şi, cum vizitele s-au repetat şi s-a mai scăpat şi cîte o vorbă, lucrul a început să se afle. Nu s-a mai putut duce la Paris decît o dată sau de două ori, cel mult, cu mare greutate, şi numai ca să-şi ascundă boala, care aproape că nu l-a mai lăsat[J].

Oricum s-ar fi simţit cardinalul Dubois, era la fel de împătimit, de parcă vîrsta şi sănătatea îi făgăduiau încă patruzeci de ani de viaţă. Grija de a se îmbogăţi şi de a-şi păstra puterea suverană şi unică îl frămîntau cu aceeaşi îndîrjire.

[-]

CAPITOLUL XVI

(1 7 2 3) *[...] – Moartea cardinalului Dubois. – [...] D-l duce de Orléans este foarte uşurat la moartea cardinalului Dubois; este făcut prim-ministru. Regele îl iubea pe el, dar nu-l iubea deloc pe cardinalul Dubois.*

u

Cardinalul nu a avut plăcerea să afle moartea lui [Daubenton 244] : l-a urmat, după trei zile, în timp ce se afla la Versailles. îşi ascunsese boala cît putuse de mult ; însă faptul că încălecase, cu prilejul revistei Regelui, îi sporise atît de tare suferinţa, încît nu a mai putut-o ascunde celor de la care spera un ajutor ; a avut însă mare grijă să nu afle şi alţii ; se ducea, atît cit era în stare, la Consiliu, trimitea vorbă ambasadorilor că se va duce la Paris, şi nu se ducea, iar acasă, nu putea fi văzut, şi avea nişte ieşiri înspăimîntătoare faţă de oricine ar fi vrut să-i spună ceva atunci cînd era purtat în litieră, între castelul cel vechi şi cel nou unde avea locuinţa, sau cînd intra sau ieşea din litieră. Sîmbătă 7 august, s-a simţit atît de rău, incit chirurgii şi medicii i-au spus că are nevoie să i se facă numaidecît o operaţie, fără de care nu mai putea trage nădejde să trăiască decît foarte puţine zile, deoarece abcesul, plesnind în vezică, în ziua cînd urcase pe cal, va da naştere unei gangrene, de nu cumva aceasta se şi pornise, prin vărsarea puroiului, şi i-au spus că trebuie să fie dus, chiar atunci, la Versailles, ca să i se facă acea operaţie. La această cumplită veste, tulburarea l-a doborît atît de tare incit, a doua zi, duminică 8, nu a putut fi transportat ; însă luni, la ora cinci dimineaţa, a fost dus la Versailles.

După ce a fost lăsat puţin să se odihnească, medicii şi chirurgii i-au propus, mai întîi, să primească sfintele taine, şi să facă operaţia numaidecît după aceea. Dubois, n-a părut împăcat ; din ziua cu revista Regelui, aproape că nu-i mai trecuse furia ; ba chiar sporise, sîmbătă, cînd i s-a vorbit de operaţie. Cu toate acestea, puţin mai tîrziu, a trimis după un călugăr reformat franciscan, de la Versailles, cu care a stat, singur, cam un sfert de ceas. Unui atît de mare om de bine cum era el, şi atît de pregătit pentru moarte, nu-i trebuia mai mult. Este, de altfel, privilegiul ultimei spovedanii a primilor miniştri. Imediat, cei ce au intrat în cameră, i-au propus să se împărtăşească ; a protestat spunîndu-le că se grăbesc, că,

244 Confesorul regelui Spaniei ; a avut un rol însemnat în înrăutăţirea relaţiilor dintre Spania şi Franţa, ca urmare a unui conflict personal cu abatele Dubois. (N.t.)

pentru cardinali, există un ceremonial, pe care nu-l ştia, şi că trebuie să se ducă cineva, la Paris, să-l întrebe pe cardinalul de Bissy. Cei de faţă s-au uitat unii la alţii, înţelegînd că vrea să tărăgăneze lucrurile ; dar cum operaţia se cerca făcută fără întîrziere, i-au propus-o chiar atunci. I-a trimis, furios, la plimbare, şi n-a vrut să mai audă de ea.

Medicii, care, în cea mai mică întîrziere, vedeau un mare pericol, i-au trimis vorbă, la Meudon, D-lui duce de
Orléans, care a sosit numaidecît, la Versailles, eu prima trăsură pe care a avut-o la îndemînă. L-a rugat fierbinte pe cardinal să se lase operat, apoi i-a întrebat pe medici dacă, făcîndu-i operaţia, este sigur că scapă. Chirurgii şi medicii au răspuns că nu pot da nici o asigurare în această privinţă, dar că, dacă operaţia nu este făcută imediat, cardinalul nu va mai trăi nici două ceasuri. D-l duce de Orléans s-a întors lîngă patul bolnavului şi l-a rugat atît de mult, şi atît de bine, îneît Dubois s-a învoit. Operaţia a fost aşadar făcută pe la ora cinci, în cinci minute, de către La Peyronie, primul chirurg al Regelui, urmaşul lui Mareschal, aflat acolo împreună cu Chirac şi cu alţi cîţiva medici şi chirurgi din cei mai vestiţi. Cardinalul a strigat şi s-a răstit neobişnuit de tare. D-l duce de Orléans s-a întors numaidecît în cameră, unde medicii nu s-au ferit să-i spună, judecind după natura plăgii şi după ceea co a ieşit din ea, că bolnavul nu avea s-o mai ducă mult. A murit, într-adevăr, exact după douăzeci şi patru de ore. marţi 10 august, la ora cinci seara, scrîşnind din dinţi împotriva chirurgilor şi a lui Chirac, şi ocărîndu-i întruna.

S-au adus totuşi cele necesare pentru maslu ; despre împărtăşanie n-a mai pomenit nimeni, şi nici de aducerea vreunui preot, şi astfel şi-a sfîrşit viaţa, pradă celei mai mari deznădejdi, turbînd că trebuie să moară. Norocul i-a jucat o mare festă, s-a lăsat îndelung aşteptat şi scump plătit, cu tot felul de necazuri, griji, planuri, intrigi, nelinişti, frământări şi chinuri sufleteşti, ca să se reverse, în cele din urmă, asupra lui ca un puhoi iute de măriri, putere, bogăţii fără număr, şi să-l lase să se bucure de ele doar patru ani, socotind de cînd a devenit secretar de Stat, şi numai doi, dacă o luăm de cînd a devenit cardinal şi prim-ministru, ca să-i ia totul înapoi, tocmai cînd îi era viaţa mai dragă, la şaizeci şi şase de ani. A murit, deci, stăpîn absolut al stăpînului său, şi nu atît ca prim-ministru, cît ca deţinător, pe deplin independent, al întregii puteri şi a întregii autorităţi regale ; suprainten- dent al poştelor, cardinal, arhiepiscop de Cambray, cu şapte abaţii, de

care nu s-a mai săturat pînă ce a murit, căci începuse să umble ca să le capete şi pe cele de la Cîteaux, Prémontré, şi ale altor căpetenii de ordine călu-
găreşti, iar mai tirziu, s-a dovedit câ avea din partea Angliei un venit de patruzeci de mii de lire sterline.

[...]

Cel mai uşurat dintre toti a fost D-l duce de Orléans. Gemea, pe ascuns, sub apăsarea unei stăpîniri atît de aspre şi sub lanțurile pe care singur şi le făurise. Nu numai că nu mai putea dispune şi hotărî nimic, însă degeaba îi spunea cardinalului care ar fi fost voia lui, atît în lucrurile mari cît şi în cele mici ; despre orice ar fi fost vorba, trebuia întîi să vadă ce zice cardinalul, care era cuprins de furie, făcea reproşuri şi-l ocăra ca pe un oarecare, de cumva i se împotrivea prea mult. Bietul prinț îşi dădea seama că se lăsase pe mîinile cardinalului, care, în felul acesta, avea puterea cu care o umbrea pe a sa. îi era frică de el ; nu-1 mai putea suferi ; dorea din tot sufletul să scape de el ; aceasta se vedea într-o mulțime de lucruri ; însă nu îndrăznea, nu ştia cum să facă, şi, fiind izolat şi spionat tot timpul, nu avea pe nimeni față de care să-şi descarce inima, iar cardinalul, care ştia cu cine are de a face, se purta şi mai rău, ca să-şi păstreze, prin spaimă, ceea ce smulsese prin înşelăciune, căci altă cale nu mai vedea.

Imediat după moartea lui, D-l duce s-a întors la Meudon ca să-i ducă Regelui vestea ; acesta l-a rugat numaidecît să ia asupra sa cîrmuirea treburilor Țării, l-a declarat prim-ministru, şi, a doua zi, i-a primit jură- mîntul ; documentele, expediate repede, au fost întărite de Tribunal. Această numire atît de grabnică, pentru care D-l duce de Orléans nu era deloc pregătit, a fost urmarea fricii episcopului de Fréjus de a nu vedea pe cine ştie cine ajuns prim-ministru. Regele îl iubea pe D-l duce de Orléans, aşa cum am mai spus, pentru respectul pe care i-1 arăta şi pentru felul în care lucra cu el, căci D-l duce de Orléans, fără să se teamă că va fi luat în serios, îl lăsa să împartă cum vrea diferitele favoruri, dar persoanele erau alese de el, nu-1 plictisea niciodată, şi nici nu-1 punea să lucreze silindu-1 să lase joaca. Oricît de multă grijă a avut cardinalul Dubois, oricît s-a străduit să cîş- tige inima Regelui şi să-l îmbuneze, nu a izbutit niciodată, şi se vedea, chiar dacă nu aveai ochi prea buni, că Regelui îi era o mare scîrbă de el.

[...]

CAPitOLtJI- XVI!

(1 7 2 3) *[...] — U regăsesc şi îl văd pe D-l duce de Orléans întocmai* ca *înainte.* (...) — *Starea sănătăţii D-lui duce de Orléans este, din propria lui voinţă, jalnică.* — (...)

[...]

Curtea se întorsese de la Meudon la Versailles, de vreo zece-douăsprezece zile, la 13 august, şi l-am găsit acolo pe D-l duce de Orléans.

De cum m-a văzut intrînd în cabinetul său, s-a repezit la mine şi m-a întrebat repede dacă aveam de gînd să-l părăsesc. I-am răspuns că, atîta vreme cît trăise cardinalul, socotisem că nu aveam nici un rol în preajma lui, şi că fusesem bucuros să fiu ceva mai liber şi să mă odihnesc, dar că, acum, cînd piedica aceea în faţa oricărei fapte bune nu mai era, voi fi întotdeauna preaplecata lui slugă. M-a pus să-i făgăduiesc că vom fi împreună, ca înainte, şi, fără să stăruie în nici un fel asupra cardinalului, s-a apucat să vorbească despre treburile prezente, din Ţară şi din afară. [...] Mi s-a părut mulţumit, vesel şi bucuros să se reapuce de lucru. [...] De atunci, m-am înţeles cu D-l duce de Orléans aşa cum mă înţelesesem întotdeauna înainte ca Dubois să fie prim-ministru, iar el mi-a arătat, ca pe vremuri, o încredere deplină. Trebuie să spun însă că n-am prea folosit-o.

[...]

îmi fusese dat înapoi tot castelul cel nou de la Meudon, mobilat în întregime, de cînd curtea se întorsese la Versailles, aşa cum îl avusesem înainte ca ea să vină la Meudon. împreună cu noi, se aflau ducele şi ducesa de Humières şi o societate aleasă. Ducele de Humières a vrut să-l însoţească, înti'-o dimineaţă, la Versailles ca să-i mulţumească D-lui duce de Orléans. L-am găsit tocmai cînd era pe cale să se îmbrace, aflîndu-se încă în hruba lui, din care îşi făcuse latrină. Era aşezat pe scaunul cu gaură, înconjurat de valeţi şi de cîţiva din cei mai de seamă ofiţeri ai lui. Şi-a întors încet capul către mine, aproape fără să-l ridice, şi m-a întrebat, vorbind cu greutate, de ce venisem. I-am spus. Intrasem acolo ca să-l zoresc să vină în încăperea unde se îmbrăca, şi să nu-1 lase pe ducele de Humières să aştepte ; am fost însă

atît de uluit, îndt mî-a pierit glasul. L-arn luat pe Si- miane, prim-gentilom al camerei sale, lingă o fereastră, căruia i-am mărturisit mirarea şi frica mea văzînd în ce hal se află D-l duce de Orléans. Simiane mi-a răspuns că, de foarte multă vreme, aşa este el dimineața, că, în ziua aceea, nu era nimic neobişnuit în starea lui, şi că mirarea mi se trage de la faptul că nu-1 vedeam niciodată la ora aceea, dar nu va mai arăta atît de rău după ce se va îmbrăca, deoarece, între timp, se va trezi. Insă, cînd a venit să se îmbrace, arăta aproape la fel de rău: A ascultat mulțumirile ducelui de Humières cu un aer mirat şi greoi, şi de abia i-a răspuns, el care era întotdeauna binevoitor şi politicos cu toată lumea, găsind întotdeauna cuvintele cele mai potrivite. O clipă mai tîr- ziu, D-l de Humières şi cu mine ne-am retras. Am prînzit la ducele de Gesvres, care l-a însoțit [pe Humières] la Rege, ca să-i mulțumească.

Starea D-lui duce de Orléans m-a pus pe gînduri. De multă vreme, secretarii de Stat îmi spuseseră că, în primele ceasuri ale dimineții, l-ar fi putut face să se în- voiască la tot ce ar fi cerut ei şi să semneze tot ce i-ar fi putut fi mai dăunător. Erau roadele chefurilor de seară cu seară. El însuşi îmi spusese, nu o dată, de un an încoace, în legătură cu faptul că, din cînd în cînd, era nevoit să iasă din cameră, cînd eram numai noi doi, că Chirac îi făcea tot timpul spălături, dar lucrul acesta nu se ştia, deoarece era atît de ghiftuit, încît se aşeza la masă, în fiecare seară, fără să-i fie foame şi fără nici un chef să mănînce, deşi, dimineața, nu mînca nimic, ci doar o ceaşcă de cacao, între unu şi două după-masă, de fată cu toată lumea, cînd i se putea vorbi. Ascultîndu-1 ce-mi spune, nu am tăcut nici eu ; însă orice i-aş fi ară- tah era cu totul de prisos. Ştiam, pe lîngă aceasta, că Chirac îi declarase răspicat că, de va continua cu chefurile lui obişnuite, v-a ajunge curînd la apoplexie şi la hidropizia pieptului, deoarece, din cînd în cînd, respira greu ; el a protestat în legătură cu cea de-a doua boală, care era lentă, sufocantă, apăsătoare, vecină cu moartea ; prefera apoplexia, care te ia pe neaşteptate şi te ucide d intr-o dată, încît nici nu aveai timp să te gîndeşti. Un alt om, în loc să strige ce fel de moarte doreşte, fiind atît de tare amenințat de ea, şi să prefere una atît de cumplită alteia care îți lasă timp să vezi ce este cu tine, «J*

s-ar fi gîndit să trăiască şi să facă ceea ce trebuie pentru aceasta, printr-o viață cumpătată, cucernică şi cuviincioasă, care, cu firea lui, l-ar fi făcut să trăiască foarte mult şi foarte bine, dată fiind situația pe care o avea şi care, după cîte se părea, ar fi durat mult timp ; însă aceasta a fost îndoita orbire a acestui prinț.

[...]

CAPITOLUL XIX

(1 7 2 3) *Moartea subită a D-lui duce de Orléans. — — Regele suferă. Domnul Duce este prim-ministru. —* [...]*— D-na de Saint- Simon se duce la Versailles ca să se întilnească* cu *Regele, fără să rămînă peste noapte ; primeşte, acolo, vizita lui Fréjus şi a lui La Vrillière ; îşi dă seama că cel dinții nu doreşte să mă aibă la curte, iar cel de al doilea se teme de mine. Mă întăresc în ho- tărîrea mea, luată de multă vreme : ne vom fixa la Paris. — [...] — Încheiere. — Adevăr. — Dezaprobare. — Imparțialitate.*

Mă cutremur pînă în măduva oaselor de grozăvia bănuielii că Dumnezeu, mînios, i-a ascultat dorința. Am văzut, puțin mai înainte, că se temea de o moarte lentă, care se anunță de multă vreme, dar devine o favoare de mare preț dacă i se adaugă aceea de a şti să te foloseşti de ea, şi că prefera o moarte care să-l doboare dintr-o dată. Vai ! a avut parte de ea, o moarte mai rapidă decît cea a răposatului ***Monsieur,*** al cărui mecanism s-a îndîrjit mai mult. M-am dus, la 2 decembrie, de la Meudon la Versailles, cînd m-am ridicat de la masă, la D-l duce de Orléans ; am stat, numai noi doi, trei sferturi de ceas, în cabinetul lui de lucru, unde îl găsisem singur. Ne-am plimbat prin odaie, vorbind tot timpul despre treburile pe care avea să i le înfățişeze Regelui în aceeaşi zi. Nu mi s-a părut nimic schimbat la el, deşi, de cîtăva vreme se îndesase şi devenise mai greoi, mintea fiindu-i însă limpede, iar judecata aşa cum o avusese întotdeauna. M-am întors numaidecît la Meudon ; am stat cîtva timp de vorbă cu D-na de Saint-Simon. Era anotimpul cînd aveam puțini oaspeți ; am lăsat-o în cabinetul ei şi m-am dus într-al meu. Cel mult după un ceas, aud deodată strigăte şi gălăgie ; ies din cabinet şi o văd pe D-na de Saint-Simon, foarte speriată, aducînd la mine un valet al marchizului de Ruffec ; acesta îmi trimitea vorbă, de la Versailles, că D-l duce de Orléans fusese lovit de

apoplexie. Am fost foarte emoționat, dar deloc surprins ; de mult mă așteptam la aceasta, așa cum s-a văzut ; cer să-mi aducă de grabă trăsura, pe care am așteptat-o un pic, deoarece castelul cel nou este departe de grajduri ; mă arunc înăuntru și alerg cît pot de repede. La poarta parcului, un alt trimis al marchizului de Ruffec mă oprește și îmi spune că totul s-a sfîrșit. Am rămas acolo, peste o jumătate de ceas, cufundat în durere și în gînduri. Pînă la urmă, m-am hotărît să mă duc la Versailles, unde am mers drept în apartamentul meu. Nangis, care voia să fie prim scutier, [...] intrase, după ce plecasem eu, în cabinetul D-lui duce de Orléans ; a fost expediat foarte repede ; a intrat apoi D-na Falari, o foarte frumoasă aven- turieră, care se căsătorise tot cu un aventurier, fratele ducesei de Béthune. Era una din iubitele acestui nenorocit prinț. D-l duce de Orléans își pregătise hîrtiile ca să se apuce de lucru cu Regele, și, așteptînd ora cînd avea să intre la acesta, a vorbit cu ea, mai bine de un ceas. Cum stăteau ei așa, unul alături de celălalt, fiecare în cîte un fotoliu, el a căzut pe o parte, lîngă ea, și, din acea clipă, nu a mai avut nici cea mai mică licărire de cunoștință, nu a mai dat nici cel mai ușor semn de viață. D-na Falari, speriată, cum ne putem lesne închipui, a strigat din răsputeri după ajutor, scoțînd țipete tot mai puternice. Văzînd că nimeni nu răspunde, l-a sprijinit cum a putut pe bietul prinț, pe cele două brațe alăturate ale celor două fotolii, a dat fuga în cabinetul cel mare, în cameră, în anticamere, fără să găsească pe nimeni, în sfîrșit, în curte și în galeria de jos [i]. Intrucît se apropia ora la care D-l duce de Orléans lucra cu Regele, oamenii săi erau siguri că nu vine nimeni la el, și că nici el nu are nevoie de ei, deoarece urca singur la Rege, pe scara cea mică din hruba sa, adică din latrină, care dădea în ultima anticameră a Regelui, unde era așteptat de cel care-i ducea hîrtiile și care ajungea acolo, ca de obicei, pe scara cea mare și prin sala gărzilor. Pînă la urmă, D-na Falari a izbutit să aducă mai multe persoane acolo, dar nici un ajutor, după care a trimis pe cine s-a nimerit. Intîmplarea, sau mai bine zis, Providența, rîn- duise ca acest trist eveniment să se petreacă la o oră cînd, de obicei, fiecare își vede de treburile lui, sau este într-o vizită, încît a trecut o bună jumătate de oră înainte să sosească vreun medic sau vreun chirurg, și tot atît, ca să fie găsiți cîțiva oameni din suita D-lui duce de Orléans. De cum l-au văzut, oamenii de meserie l-au socotit fără scăpare. A fost întins iute pe parchet, i s-a luat singe ; nu a dat nici cel mai

mic semn de viață, deşi i s-a făcut tot ce i se putea face. Cînd primele persoane au fost anunțate, într-o clipă, toată lumea, de tot soiul, a alergat acolo ; atît cabinetul cel mare cît şi cel mic erau pline. In mai puțin de două ore, totul s-a sfîrşit, şi, încet încet, singurătatea a fost, în acel loc, la fel de mare pe cît fusese mulțimea. Cînd au sosit ajutoarele, D-na Falari a şters-o, căutînd să ajungă cît mai repede la Paris.

[•■■•]

D-na de Saint-Simon s-a dus, a doua zi, la Versailles, ca să fie în preajma Regelui, cu acest prilej, şi s-o vadă pe D-na ducesă de Orléans, precum şi pe Domnul fiul ei. Domnul de Fréjus s-a dus la D-na de Saint-Simon imediat ce a aflat că este la Versailles, unde ea nu a rămas peste noapte. Din toate vorbele frumoase pe care i Ic-a spus el despre mine, ei i s-a părut că înțelege că ar fi mai mulțumit să mă ştie la Paris, mai curînd decît la Versailles. La Vrillière, care s-a dus şi el s-o vadă, şi care se temea de mine mai mult decît se temea Fréjus, s-a ascuns mai puțin, căci nu era atît de deştept şi nici nu ştia cum să vorbească, nemulțumind-o şi mai mult pe D-na de Saint-Simon cînd l-a văzut cît este de nerecunoscător, după toate cele ce făcusem pentru el. Acest om de nimic socotea că îl are pe Domnul Duce de partea lui, fiindcă îl slujise cu sîrguință, şi că va putea căpăta la iuțeală rangul de duce. Cînd vorbise cu mine despre acest lucru, pe vremea D-lui duce de Orléans, răspunsurile mele, în care nu spuneam nimic precis, nu-1 mulțumiseră. Voia să arunce praf în ochi şi să-l înşele pe Domnul duce, dîndu-i exemple scornite de el, şi îi era frică să nu cumva să-l lămuresc eu cum stau lucrurile. Nu era nevoie de atît de mult ca să fiu îndemnat să-mi urmez hotărîrea pe care, de mult, o luasem văzînd starea amenințătoare în care se afla D-l duce de Orléans. M-am dus la Paris [2], foarte hotărît să nu apar în fața noilor stăpîni ai regatului decît rareori, cînd va fi nevoie sau cînd o va cere bunacuviință, şi doar pentru scurt timp“ cu demnitatea unui om de felul meu şi cu aceea a cuiva care fusese ce fusesem eu. Din fericire, niciodată, în nici un moment, nu pierdusem din vedere că situația mea se poate schimba cu totul, şi, ca să spun drept, după moartea Monseniorului duce de Bourgogne, văzînd ce se petrece la cîrma Țării, îmi trecuse cheful de orice altă slujbă de soiul acesta.

Iată-mă ajuns, în sfîrşit, la punctul pînă la care îmi propusesem să duc aceste *Memorii.* Cele bune sînt numai cele perfect adevărate, iar adevărate nu pot fi decît cele scrise de

cel ce a văzut el însuşi lucrurile despre care scrie, sau le-a săvîrşit el însuşi, sau le-a aflat de la oameni vrednici de cea mai mare încredere, care le-au văzut sau le-au făcut ei înşişi ; pe deasupra, trebuie ca cel ce scrie să ţină la adevăr atît de mult, încît să-i jertfească totul. In această ultimă privinţă, îndrăznesc să depun mărturie pentru mine însumi, fiind încredinţat că nimeni din toţi cei ce m-au cunoscut nu va spune altceva. Aş spune, chiar, că dragostea aceasta pentru adevăr a dăunat cel mai mult carierei mele. Am simţit adesea acest lucru ; însă am preferat adevărul mai presus de orice, şi nu am vrut să-l ascund în nici un fel ; pot chiar spune că l-am îndrăgit pînă şi împotriva mea însumi. Se va putea vedea, cu uşurinţă, că am făcut gx'eşeli, uneori grosolane, din prietenie sau pentru binele Ţării, care, în ochii mei, a fost întotdeauna mai presus de orice, fără să stau la îndoială, mai presus de orice interes personal, aşa cum, printre multe alte lucruri despre care nu am scris, întrucît nu mă priveau decît pe mine, fără să poată lămuri sau să aibă vreo legătură cu treburile Ţării sau cu cele ce se petreceau în societate, se poate vedea că m-am străduit ca finanţele să fie date ducelui de Noailles, deoarece l-am crezut, înşe- lîndu-mă zdravăn, cel mai în măsură, cel mai bogat şi cel mai înzestrat dintre toţi nobilii cărora le-ar fi putut fi date, chiar în primele zile după acea mare mîrşăvie pe care mi-o făcuse mie ; acelaşi lucru se vede în tot ce am făcut eu pentru a-1 salva pe ducele du Mâine, nesocotin- du-mi interesele cele mai scumpe şi mai vii, deoarece mi se părea primejdios să fie atacat în acelaşi timp cu Tribunalul, iar, atunci, atacarea Tribunalului era mai urgentă şi nu trebuia amînatâ. Mă mărginesc la aceste două fapte, fără să mă mai opresc la multe altele, risipite în aceste *Memorii,* pe măsură ce s-au întîmplat, cînd au legătură cu mersul treburilor Ţării sau cu cele de la curte şi din societate.

îmi rămîne acum să spun ceva despre nepărtinire, un lucru atît de esenţial, dar care este socotit a fi atît de greu : nu mi-e frică să spun că nu este cu putinţă să fii nepărtinitor cînd scrii despre ceea ce ai văzut şi ai făcut tu însuţi. Sîntem încîntaţi de oamenii drepţi şi cinstiţi ; ne supărăm pe ticăloşii care mişună la curte ; şi încă şi mai tare pe cei care ne-au făcut vreun rău. Stoicul este o frumoasă şi nobilă himeră. Nu mă laud aşadar cu nepărtini- rea ; m-aş osteni degeaba. Se va vedea prea bine, în aceste *Memorii,* că lauda şi ocara curg din belşug cînd este vorba de persoane de care sînt legat, şi că, şi una şi alta sînt mai reci cînd persoanele îmi sînt indiferente, lauda fiind totuşi vie pentru virtute, ca şi ocara pentru cei ne-

cistiți, după cît sînt de virtuoşi sau de păcătoşi. Cu toate acestea, voi depune din nou mărturie pentru mine însumi, şi îmi place să cred că țesătura acestor *Memorii* nu o va face mai puțin, că am avut mare grijă cum scriu despre cele ce-mi sînt dragi sau, dimpotrivă, nu-mi sînt, mai ales despre cele din urmă, ca să nu vorbesc, atît despre unele cît şi despre celelalte, decît cumpănind cum se cuvine, şi nu numai ca să nu întrec măsura, dar nici măcar să nu îngroş ceva, [dorind] să mă supraveghez, să mă îndoiesc de mine ca de un duşman, să fac dreptate şi, deasupra tuturor, să iasă adevărul cel mai curat. în acest fel, pot încredința pe oricine, am fost cu totul nepărtinitor, şi alt fel de a nu părtini nu cred că se află.

în ceea ce priveşte exactitatea şi adevărul celor povestite de mine, se vede chiar din *Memorii* că aproape totul este luat din ceea ce am făcut eu însumi, sau din ceea ce am aflat de la cei care s-au "ocupat de lucrurile povestite de mine. Le spun numele, iar aceste nume, precum şi legătura mea strînsă cu ei, sînt în afara oricăror dubii. Cînd este vorba de ceva de care nu sînt foarte sigur, spun acest lucru, nu-mi este ruşine s-o mărturisesc. In felul acesta, *Memoriile* sînt o sursă de mîna întîi. Adevărul, autenticitatea lor nu pot fi puse la îndoială ; şi mi se pare că pot spune că, pînă acum, nu au fost altele care să fi cuprins lucruri atît de variate şi atît de bine adîncite, atît de amă

nunțite, sau care să fi alcătuit o înmănunchere de fapte atît de interesante şi de pline de învățăminte.

Întrucît eu nu voi vedea nimic din ele, nu-mi prea pasă ; dar dacă *Memoriile* acestea vor vedea vreodată lumina zilei, vor stîrni, de bună seamă, o revoltă nemaipomenită. Fiecare om este legat de ai săi, de interesele sale, de pretențiile, de himerele sale, şi nimic din toate acestea nu poate suferi nici cea mai mică împotrivire. Sîntem prieteni ai adevărului numai în măsura în care el favorizează toate lucrurile acestea, dar el le favorizează prea puțin. Cei care sînt vorbiți de bine nu se arată de fel recunoscători : adevărul cerea aceasta. Cei, mult mai numeroşi, despre care nu se vorbeşte de bine sînt cuprinşi de o furie cu atît mai mare, cu cît răul spus despre ei este dovedit de fapte ; şi, cum, pe vremea despre care scriu eu, mai ales către sfîrşitul ei, totul mergea către decădere, învălmăşeală, haos, care, de atunci, au sporit întruna, iar în *Memoriile* acestea întîlnim numai ordine, rînduială, adevăr, principii statornice, arătînd deschis ceea ce le este potrivnic şi îşi întinde mereu stăpînirea, cu cea mai neştiutoare dar mai deplină hotărîre, zvîrcolirea va fi pesemne generală în fața acestei oglinzi a adevărului. De aceea, nu sînt făcute pentru acele molime ale Țărilor, care le otrăvesc şi le împing la pieire prin nebunia, prin interesul lor, pe toate căile care grăbesc aceasta, ci pentru cei care vor să ştie ce au de făcut ca să o împiedice, dar care, din păcate, sînt îndepărtați, cu grijă, de către cei cu trecere şi cu putere, căci de nimic nu se tem ei mai mult decît de lumină şi de oamenii care nu pot avea alt interes decît cel al dreptății şi al adevărului, al rațiunii, al ordinii, al politicii înțelepte, spre binele tuturor.

Trebuie să mai spun ceva despre discuțiile pe care le-am avut cu o sumedenie de oameni, mai ales cu Monseniorul duce de Bourgogne, D-l duce de Orléans, D-i duce de Beauvillier, cu miniştrii, cu ducele du Maine o singură dată, de trei sau patru ori cu răposatul Rege, în sfîrşit, cu Domnul Duce şi cu mulți oameni de vază, şi despre părerile mele, despre sfaturile primite de mine, date altora sau discutate. Sînt şi din acestea, şi încă foarte multe, încît îmi dau seama că un cititor care nu m-a cunoscut va fi ispitit să le pună în rîndul acelor vorbe neadevărate pe care istoricii le-au pus adesea pe seama unor generali de armată, ambasadori, senatori, conjurați, ca să-şi înfru

musețeze cărțile. Susțin însă, în numele aceluiaşi adevăr care mi-a călăuzit pînă acum pana, că nu este vreo vorbă, spusă sau redată de mine, care să nu fie scrisă în aceste *Memorii* cu cea mai mare grijă pentru adevăr, ca şi cele care mi-au fost spuse mie ; şi, dacă ar fi să-mi reproşez ceva, ar fi faptul că mai curînd am umbrit decît mi-arn lăudat spusele, deoarece memoria poate uita cîte ceva şi, în fața faptelor, vorbim cu mai multă însuflețire şi forță, decît putem avea, mai tîrziu, povestind ceea ce am spus noi cîndva. Voi adăuga, cu aceeaşi încredere pe care am arătat-o mai înainte, că nimeni dintre cei ce rn-au cunoscut şi au trăit alături de mine nu va avea vreo îndoială in privința exactității povestirii acestor conversații, oricît de neobişnuite ar putea părea, şi nu se va afla nimeni care să nu mă recunoască în ele întocmai cum sînt eu.

Ceva ce nu mi-a plăcut niciodată în *Memorii,* printre alte păcate ale lor, este aceea că, după ce le isprăveşte, cititorul nu mai ştie ce se întîmplă cu personajele principale despre care s-a pomenit cel mai mult, şi nu-şi poate satisface curiozitatea în legătură cu restul vieții lor. Ar dori să afle numaidecît ce mai fac, fără să umble la alte surse, care cer atîta osteneală, aşa că, fiindu-le lene să mai caute, nu mai ştiu ceea ce am fi dorit să ştie. Iată ce aş vrea eu să împiedic, dacă Dumnezeu îmi va da răgazul necesar. Nu o voi mai face cu aceeaşi exactitate ca pe vremea cînd eram amestecat în toate treburile. Deşi cardinalul Fleury nu mi-a ascuns nimic din cele ce doream să ştiu în legătură cu afacerile străine, despre care, aproape întotdeauna, el deschidea vorba cel dintîi, ca şi despre cîteva alte treburi de la curte, eu urmăream atît de puțin lucrurile acestea, şi cu atîta nepăsare, iar cu miniştrii şi alți oameni bine informați, nu-mi dădeam nici măcar atîta osteneală, şi fuseseră întreruperi atît de mari, încit am toate motivele să mă tem că suplimentul sau urmarea la *Memoriile* mele ar putea lîncezi, nu ar mai fi atît de limpede, şi ar arăta cu totul altfel decît ce am scris pînă acum; dar, cel puțin, s-ar vedea ce s-a întâmplat cu personajele care au apărut în *Memorii,* şi nu am de gînd să scriu mai mult pînă la moartea cardinalului Fleury.

Să spun ceva şi despre stil, despre cît este de neîngrijit, despre repetarea prea apropiată a unui cuvînt, despre sinonime, care, uneori, sînt prea multe, şi, mai cu seamă, despre lungimea frazelor, care adesea duce la unele nelămuriri, despre cîteva repetiții ? Am simțit toate aceste cusururi ; nu le-am putut ocoli, luat de cele ce spun, sin-

chisind u-mă prea puțin de felul cum o fac, grija mea fiind să arăt cit mai bine faptele. Nu am fost niciodată o persoană academică 245 ; n-am fost în stare să scriu altfel decît la repezeală. Dacă m-aş apuca să-mi îndrept stilul, ca să-l fac mai corect şi mai plăcut, ar însemna să refac toată lucrarea, ceea ce ar fi peste puterile mele ; şi s-ar putea ca osteneala să nu-mi fie răsplătită. Ca să îndrepți cum se cuvine ceea ce ai scris, trebuie să ştii să scrii cum se cuvine ; se va vedea lesne că nu mă pot lăuda cu aşa ceva. Nu m-am gîndit decît la exactitate şi la adevăr. Mă încumet să spun că amîndouă sînt respectate cu sfințenie în *Memoriile* mele, că ele sînt legea şi sufletul acestora, şi că, de dragul lor, stilul se poate bucura de o blîndă îngăduință. Are cu atît mai mare nevoie de aşa ceva cu cît nu am cum făgădui că el va fi mai bun în urmarea pe care am de gînd s-o scriu.

245 Ci. Ciltre, adept al unui stil corect şi elegant, în dauna adevărului şi a simplității. (N. t.)

C a p i t o l u l XIII

1. Marchizul de Dreux-Breze.
2. Este vorba, după cum se va vedea, de protocol. Cuprins de pasiune, Saint-Simon nu mai simte altceva, şi se lasă în voia ei.
3. *Cei trei mareşali :* Estrees, Huxelles, Tesse ; *cele trei onoruri :* coroana, sceptrul, sceptrul dreptății.
4. *Cele patru lucruri ale ojrandei:* un vas cu vin, o pline de aur, o pline de argint, o jungă de catifea roşie, cu treisprezece piese de aur.
5. încoronarea s-a făcut, foarte bine, pentru Ludovic al XlII-lea, Ludovic al XlV-lea şi Ludovic al XV-lea, cu coroana cea mare, numită coroana lui Carol cel Mare, care este păstrată la Saint-Denis. Abia după împărtăşanie coroana aceasta era înlocuită cu alta, mai uşoară. Cele două coroane folosite la încoronare se află şi astăzi la Luvru. în privința celei mari, ținută de către *pairs,* iată ce spune relatarea oficială, în legătură cu încoronarea lui Ludovic al XlII-lea : „Cardinalul de Joyeuse a luat de pe altar coroana cea mare închisă şi a ridicat-o singur, cu amîn- două mîinile, deasupra capului Regelui, fără să-l atingă, şi, în aceeaşi clipă, toți *pairs-ii* au apucat-o cu mina ca s-o țină în sus ; atunci, numitul senior cardinal, ținînd-o cu mina stingă, a binecuvîntat-o. După binecuvîntare, numitul senior cardinal, singur, a pus şi aşezat coroana pe capul Regelui ; pairs-ii şi-au unit mîinile deasupra..."
6. Vezi nota precedentă. Numai după împărtăşanie arhiepiscopul de Reims punea pe capul regelui coroana cea mică.
7. A ocupat acest scaun din 1671 pînă în 1710.
8. Cea din 1728.

Capitolul XIV

1. Vom traduce liber : „Sîntem scîrbiţi de această hrană".

2. Saint-Simon obţinuse intrările din 1717. De fapt, se pare că i-a cerut lui Fleury să-i fie date înapoi, însă acesta s-ar fi făcut că nu ştie nimic.

Capitolul XV

1. După viaţa pe care a dus-o, ghicim care putea fi natura acestei boli.

Capitolul XIX

1. Să ne încumetăm oare să spunem că sfîrşitul acesta, atît de caracteristic, nu a avut poate decenţa pe care i-o mai lasă Saint- Simon ? A se vedea, cu deosebire, despre acest subiect : *Les Maîtresses du Regent,* **de Lescure (1892) ;** *La Duchesse de Fal- lary,* **a contelui de Marquiset (1907), iar de marchizul de Argen- son :** *Autour d'un ministre de Louis XV* **(1923).**

2. Saint-Simon s-a născut în ianuarie 1675, pe strada Saints- Pères, „hôtel" Selvois, dispărut astăzi, care era situat aproape colţ cu strada Saint-Dominique. Locuieşte acolo după moartea tatălui său, şi multă vreme şi după ce se căsătoreşte, pînă în 1714. Apoi, se stabileşte, foarte aproape, pe strada Saint-Dominique. Acolo, spune Boislisle, şi-a scris cea mai mare parte din *Memorii.* **în 1746, la trei ani după moartea soţiei sale, se află pe strada Cherche-Midi. întrucît casa în care locuia el a fost vîndută, se va instala în strada Grenelle (1750). Acolo avea să moară, la 10 martie 1755.**

Capitolul XIV

CUPRINS

VOLUMUL III (1709—1712)

Huxelles, Beringhen, Harcourt, Boufflers. — Sainte Maure, Biron, Roucy, La Valliére. — Ducii de Luxembourg, La Rocheguyon, Villeroy, La Feuillade. — Miniştri şi finan-

VOLUMUL IV (1712—1715)

VOLUMUL V (1715—1718)

VOLUMUL VI (1718—1721)

VOLUMUL VII (1722—1723)

Lector : ANGELA CISMAŞ
Tehnoredactor : ELENA DINULESCU

Bun de tipar': 20.1.1990
Coli tipar : 61,5

Comanda nr. 90 316 Combinatul
Poligrafic Bucureşti Piaţa Presei Libere
nr. 1

ROMÂNIA